

35.

[1792 eleje]

„Védőbeszéd a magyar főurak és nemesek által megvádolt II. Lipót császár- király mellett.”

Martinovics anonym röpirata

A röpirat tartalma : [I.] Beszédével meg akarja védeni a rendek vádjai ellen II. Lipótot. [II.] Az ember természeténél fogva biztonságra és szabadságra törekszik. Ennek biztosítására kötötték az ő-szerződést, mellyel létrehozták az államot. Az olyan törvény, mely ellenkezik az ő-szerződéssel, érvénytelen. Ezért nem szabad örökletes kiváltságokat adományozni, mert méltatlan utódok kezében ezek a társadalom szabadságának és biztonságának lerontóivá válnak. [III.] A kiváltságok adományozása eredményezte a bűnök és csalások elharapódzását, a társadalom kizsárolását. Egyesek kezében roppant vagyon, hatalom összpontosul, sem tehetség, sem szorgalom nem törhet előre, a kiváltságok, monopoliумok fojtogatják a népet s előbb-utóbb romlásba viszik az országot. Ezt az egyetemes és a magyar történetből vett példák sorával igazolja. [IV.] Egyesek szerint a királyok által megerősített kiváltságokat megszüntetni nem lehet. Werbőczy szerint azonban a nép hozzájárulásával a törvény megváltoztatható. Igaz, hogy ő népen a nemeseket érti, ezek pedig a törvényekben saját érdekükben a király kezét is megkötötték. Ez ellenkezik az ő-szerződéssel, meg kell tehát szüntetni. Azzal, hogy a nemzet olyan sokáig tűrte ezt az állapotot, nem mondott le a megváltoztatás jogáról. [V.] A főpapi és főúri kiváltságok káros hatásáról a társadalom és állam életében. A klérus és az arisztokrácia a maga jármába fogja a népet, kötelességeit elhagyta, csak jogai vannak. Magyarországon is — múltban és jelenben egyaránt — ők akadályozták a fejlődést. Erre példákat sorol fel. II. Lipót ettől a járomtól akarja népét megszabadítani, ezért indítottak ellene a kiváltságosok rágalomhadjáratot. [VI.] II. Lipót kormányzási elvei, a klérus irányában, meg-egyeznek II. Józsefével. József törekvése az volt, hogy a klérus hatalmát csökkentse és az egyházat visszavezesse az őskeresztények tiszta életéhez. Ezért száll szembe vele a főpapság, amelyik hatalomra és dicsőségre, nem pedig apostoli szolgálatra vágyik. Rágalmakkal szórták tele azt az uralkodót, aki először mon- dotta ki a vallások szabadságát, aki az ipar, kereskedelem fejlesztésével, utak épí- tésével, paradicsommá akarta változtatni Magyarországot, s lakosait el akarta fordítani a jezsuita tanoktól. Ugyanakkor II. József kimutatta a nemesség iránti szeretetét, csakúgy mint azt, hogy Magyarország ügyét szívén viseli. Erre példákat sorol fel. Nem is vethető József szemére más, csak az, hogy újításait az ország- gyűlés megkérdezése nélkül hozta ; viszont a rendek beleegyezését nem tudta volna megnyerni. [VII.] Részletesen jellemzi II. Lipót toscanai kormányzását, mely boldoggá tette az ottani népet. Ugyanezek az elvek vezetik az uralkodót most is. Milyen nehéz bel- és külpolitikai körülmények közt vette át az uralmat, s máris hogy rendbehozott mindent, sőt valamennyiőjük javára máris nagyszerű intéz- kedéseket hozott. [VIII.] Felszólítja a köznemességet, az alsó papságot, a szerzetes- rendeket, a protestánsokat, általában mindazokat, akik a püspökök, jezsuiták és, az arisztokraták jármát viselik, akik egyetértenek Lipót király törekvéseivel, hogy emelkedjenek fel elnyomóik ellen és tövestől kitépve a teokráciát és arisz- tokráciát, az uralkodóval vállvetve építsék a maguk világát.

Nyomtatásban megjelent Bécsben, 1792-ben: 8°, 99. l. Példányai: Széchényi Kvt.: ER. 566/c.; Tud. Ak.: Életir. 0.85.; Bp. Egyetemi Kvt.: Gb. 96.; Fővárosi Kvt.: 09/437.; Ráday Kvt.: 1.450.; Sárospataki Kvt.: Q. 1049/q.; Pápai Kvt.

Martinovics 1791. nov. 22-i memorandumában említette először, hogy a jezsuiták és a hozzájuk szítók mindenféle vádakkal és rágalomokkal halmozzák el II. Lipót azért, hogy a nemességet ellene hangolják. Így azt terjesztik, megszegte esküjét, hogy az ország területi épségét megvédi, hiszen területeket engedett át a töröknek. Ezt azért tette, hogy kibékülhessen a porossal és a magyar alkotmány ellen fordulhasson. A magyarok nyakára küldte Barco generalist s hamarosan a *II. Józ ef* alatt megkezdett földmérés folytatását is elrendeli. De az esküszegő királynak — így hirdetik a jezsuiták — a rendek ellenállhatnak és megfoszthatják trónjától. Ezekkel a vádakkal — írta Martinovics — különösen az arisztokrácia körében nagy hatást értek el. (L. 483. l. 2. §.)

Ezeket előadva rögtön ajánlkozott, hogy beszéd formájában röpiratot ír, melyben megvédi az uralkodót a vádak ellen. Történeti-filozófiai érvekkel fogja bizonyítani, — olvassuk memorandumában, — hogy a király nem esküdött hamisan és hogy jobban és kegyesebben uralkodik, mint azt kívánhatnák. Röpiratában tárgyalni fogja az európai általános helyzetet, s kitér majd a jezsuiták és illuminátusok tevékenységére. Meggyőződése, — írta — hogy csak így lehet elgáncsolni a papok és illuminátusok sátáni terveit. (L. 491. l. 6. §.) Gotthardinak írt kísérő levelében ehhez még ezt tette hozzá: „Ich werde die . . . versprochene Rede so verfertigen, des Monarchen seine Behandlung gegen Ungarn so rechtfertigen, dass das Volk die Bürokraten und Pfaffen hassen, den Monarchen aber ewig anbetten wird. Wenn der Monarch hierüber seine Meinung äussert oder wenn Sie etwas anzumerken haben, so bitte mir es in einem Billet, der versiegelt sein muss, durch meinem Bruder bekannt zu machen.” (1791. nov. 23.: St. A. Vertr. A. 60. fasc. 744. sz.)

Gotthardi válaszát nem ismerjük, de nyilván tetszett neki Martinovics ötlete, s (Lipót király hozzájárulását is megnyerve) megbízta a röpirat megírásával. A röpirat 1792 elején készült el (l. 505. l.), és még januárban az uralkodó elé került. Gotthardi legközelebb 1792. január 31-i jelentésében emlékezik meg róla, mondván, hogy „muss je eher, je besser im Drucke erscheinen.” Mivel Martinovics fél, — írta — hogy a cenzurán, ahol illuminátusok, sőt jezsuiták is vannak, esetleg ráismernek az írására, Almássy¹ másolatában fogja a cenzurára beadatni. (*Uo.* regisztrálatlan.)²

A kéziratot hamarosan be is adhatták valamelyik bécsi nyomdába, mégpedig a bécsi cenzura jóváhagyásával. Lipót király halála után három nappal, 1792. március 4-én Gotthardi ezzel kapcsolatban az alábbiakat jelentette Ferenc királynak: „Martinovics schrieb ein lateinisches Buch, genannt: Oratio pro Leopoldo II. ab Hungaris proceribus et nobilibus accusato. Dieses Buch musste ich auf höchsten Befehl zum Drucke befördern, längstens binnen 8 Tagen ist solches fertig und wird in ganz Ungarn verbreitet. Die Drückkosten habe ich den Auftrag zu bezahlen und die Rechnung zu bringen.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.) Arra, hogy Ferenc király vagy kabinetje ezzel a kérdéssel foglalkozott-e, vagy sem, nincsen adatunk.

Az *Oratio pro Leopoldo rege* 1792 március derekán jelenhetett meg Bécsben,³ s igen gyorsan elterjedt Magyarországon is. A Helytartótanács már április 3-án jelentés-

¹ Almássy József korábban, II. József uralkodása alatt, a pesti rendőrségen volt (Gotthardival együtt) rendőrbiztos. (Keltezés nélküli kimutatás a pesti rendőrség embereiről: O. L. Privatbibl. 13. fasc.) Ebben az időben ő is Bécsben volt (föltehetően Gotthardi vitte magával), de beosztásáról közelebbit nem tudunk.

² Arról is szó lehetett, hogy a röpiratot Laczkovics fordításában magyarul közreadják. Martinovics kapitány 1792. jan. 25-én Pestről kelt levelében ezt írta öccsének: „Der Laczkovics arbeitet fleissig und erwartet die Oration zur Übersetzung.” (St. A. Vertr. A. 60. fasc. regisztrálatlan.) Mivel az *Oratio ad proceres* fordítása ekkorra már megjelent, ez a kijelentés csak erre a röpiratra vonatkozhat. Arra, hogy Laczkovics a fordításhoz hozzákezdett volna, nincs adatunk. II. Lipót közbejött halála miatt a röpirat magyar kiadása elvesztette időszerűségét.

³ A *Magyar Kurir* jelentése szerint „Ezen kis könyvecskének oly nagy kelete van most Bécsben, hogy kijövetele után háromszor 24 órák alatt 5000 egynehány nyomtatványai keltenek el.” — A szám alighanem túlzott.

ben hívta fel a Magyar Kancellária figyelmét a röpiratra.¹ Hosszan ismertette az „ismeretlen szerző” „rendkívül pervers” nézeteit, melyekkel „jura regia subruit, constitutiones fundamentales regni impune aggreditur, proceres praecipue autem statum praelatorum turpissima infamia notat et seditionem inter status concitare pro praecipuo fine habet.” Véleményét a munkából vett részletes idézetekkel támasztotta alá, s javasolta a könyv elkobzását — melyet a pesti cenzori hivatal szerint Pesten szabadon árusítanak, — a szerző kinyomozását és megbüntetését. (O. L. M. Kanc. 4209/1792. sz.; fogalmazványa: O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1792. fons 10. pos. 2.). Jelentésével egyidőben a Helytartótanács mindjárt utasította is a törvényhatóságokat, hogy az *Oratio pro Leopoldo rege* föllelhető példányait a könyvkereskedésekben foglalják le. (O. L. Helyttan. i. h.)

A Kancellária továbbította a jelentést az uralkodóhoz. A Helytartótanács javaslatát helybenhagyta, sőt megtoldotta azzal, hogy mivel a könyvön bécsi (!) impressum van, Ferenc király utasítsa a Cseh—Osztrák Kancelláriát: a jövőben magyar vonatkozású-munkát ne engedélyezzen a Magyar Kancellária jóváhagyása nélkül. (O. L. M. Kanc. 5370/1792. sz.)

Az Államtanács egyetértett a Kancellária javaslatával, sőt Hatzfeld vótumában még hozzátette: az uralkodó utasítsa a bécsi cenzurát, hogy a jövőben a francia forradalom eszméit hirdető munkákat semmiképpen ne engedélyezzen. Föltehető ugyanis, — írta — hogy a franciák, miután hadat üzentek a Monarchiának, arra fognak törekedni, hogy a Habsburg birodalomban rebelliókat támasszanak eszméik terjesztésével. (Idézi Mályusz: *Sándor Lipót iratai*, 87. l. 1. jegyz.)²

Közben Martinovics tudomást szerezhetett a Helytartótanács lépéséről. Nehogy Ferenc király utasítást adjon a szerző személyének kinyomozására és megbüntetésére, Gotthardi 1792. április 5-én följegyzésében tájékoztatta Colloredo-Wallsee Ferenc gr. kabineti minisztert (Ferenc király őt rendelte apja volt besúgói fölé), a röpirat szerzőjéről és megírásának körülményeiről. A rövid fölterjesztés, melyből néhány közvetett adatot nyerhetünk a munka megjelenésének körülményeire, így hangzik: „Die herausgekommene Brouchur *Oratio pro Leopoldo II° macht bei gewissen Herren solches Aufsehen und Gerede, dass die Verkaufung desselben bereits verbotnen und Bürkenstok³ den Buchdrucker Waimar zur Verantwortung ziehen wird, welcher zwar sich dahin ausweisen wird, dass er diese Brouchur gedruckt von Leipzig erhalten, und er solche alhier, nach erhaltenen admittitur nachgedruckt habe. Ich mache E. Exc. dies blos zu dem Ende in Unterthänigkeit bekannt, weil zu vermuthen ist, dass Bürkenstok sein diesfälliges Referat, oder Beschwerde Sr. M. unterbreiten wird, und S. M. sich nicht mehr erinnern dürften-*

¹ Fraknoi Vilmos azt írja, hogy a röpiratra a Cseh-Osztrák Kancellária lett figyelmes. Ez a röpiratban az elhunyt uralkodó emlékének meggyalázását látta s azt javasolta, hogy engedélyezéseért Watteroth bécsi cenzort bocsássák el hivatalából. (*Martinovics élete*, 86. l., közelebbi utalás nélkül.) Erre semmilyen adatot nem találtam. Viszont a Helytartótanács idézett április 3-i fölterjesztése azt mondja, hogy a pesti cenzorok hívták fel figyelmét a munkára. — A Helytartótanács különben fölterjesztésével egyidőben utasította a törvényhatóságokat, hogy mivel a könyv „periculosa relate ad ipsum statum publicum principia in se continet,” vizsgálja meg a területére eső könyvkereskedéseket s a föllelhető példányokat további rendelkezésig vegye magához. (A Pest városához szóló rendelet: Bp. 1. Lt. Pest város lt. Intimata a. m. 4741. sz.)

² Erről (ti. hogy a franciák eszméik terjesztésével igyekeznek majd megbontani a velük szembenálló császári sereget), általában meg voltak győződve a Monarchia vezető politikusai, s rémhírek áradata kelt szárnyra. Herzan Franz gr. bíboros, a Monarchia vatikáni követe 1792. márc. 24-én pl. ezt jelentette Kaunitz kancellárnak: Foulon abbé, a párisi parlament volt tanácsosa, akinek apját a párisi tömeg Versaillesben megölte, közölte vele, „dass er sicher wüsste, dass der Club allerlei eben so listige als wirksame Massregeln genommen, um unsere Truppen, da sie sich dem französischen Gebiete nähern würden aufrührerisch zu machen, unter andern, dass zu diesem Ende bereits 4000 Mädchen unterhalten werden, welche dermalen mit Assignats bezahlt, sodann aber mit ansehnlichen Summen Geldes Liebe und Eigennutz (zwei mächtige Triebfedern das menschliche Herz zu verderben) einen Auffstand bei derselben erregen.” Végül még elmondja, hogy Foulon abbé az udvari párthoz tartozik, „ist ein eifriger Aristokrat und sehr wohl unterrichtet von den Vorschlägen der Jacobiner.” (Idézi Brunner Sebastian, *Die theologische Dienerschaft am Hofe Josephs II.* Wien, 1868, 226. l.)

³ Birkenstock Johann Melchior valóságos udvari tanácsos, az udvari cenzurahivatal referense.

dass dieses Buch Martinovics mit Vorwissen Sr. höchstsel. M. schrieben. Dahero wäre ich der unvorgreiflichen Meinung, dass S. M. bei vorkommenden Klage, dass Verbot des fernern Verkaufs bestätigen, von der Untersuchung aber: Wer der Verfasser seie, abständen." (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

Colloredo a Gotthardtól írottakat nyilván közölte Ferenc királlyal, ugyanis az uralkodó a Kancellária fölterjesztésére adott határozatában elrendelte a könyv elkobzását, s utasította a Cseh-Osziptrák Kancelláriát, hogy a jövőben olyan munkákat, amelyek dicsérik a francia szabadság-rendszert, vagy ilyen irányban csak célzást is tesznek, ne engedélyezzen és ne tűrjön el, — a röpirat szerzőjének kinyomozására azonban a nyomozást nem rendelte el. (O. L. M. Kanc. 5370/1792. sz. — A Helytartótanács által a törvényhatóságokhoz továbbított rendelet egy nyomtatott példánya: Bp. 1. Lt. Pest város lt. Intimata a. m. 4741. sz.)

A törvényhatóságok jelentései a megszokott lassúsággal érkeztek a Helytartótanácshoz, de azt mutatták, hogy az *Oratio pro Leopoldo rege* rendkívül hamar elterjedt mindenfelé. Pest városa már április 7-én jelentette, hogy Strohmayr könyvkereskedésében a röpirat 3 példányát lefoglalta. Április 10-én újabb jelentésben közölte, hogy Lindauer boltjában 11, Stahel és Kiliánnál 1 példányt találtak. Lindauer Rehm bécsi könyvkereskedőtől kapta a könyvet. Megmutatta a magisztratus megbízottjának a csomaghoz csatolt hirdetést is, melyen ez olvasható: „Bei Christoph Rehm, k. privil. Buchhändler im Auge Gottes unter den Tuchlauben, ist ganz neu angekommen und in Kommission zu haben.” — Győr városában 4 példányt koboztak el Müller Ferenc könyvesboltjában. — Pozsonyban Doll Jánosnál 2 példányt, Löwe Antalnál pedig 52-t találtak. Löwe saját bevallása szerint 100 példányt kapott Bécsből, Weimar nyomdászától, de 48-at már eladott belőle. Más, kisebb kereskedők összesen 9 példányt adtak el. Löwe különben felmutatta a könyvekkel kapott írást is, amely azt igazolta, hogy a munka a bécsi cenzura engedélyével jelent meg. — Nagyszombatban egy példányt sem találtak, de többen tudták, hogy Pozsonyban árusítják. — Debrecen azt jelentette, hogy nem is hallott a könyvről senki, Sopronban viszont annyit tudtak róla, hogy Bécsben nyomták, ott kapható is. — Temesváron Lechner Ferdinánd üzletében 15 példányt találtak. Lindauer János küldte neki Pestről, még egyet sem adott el. — Szegeden a kereskedésekben nem találtak belőle, de följelentésre ráakadtak egy példányára nemes Adamovics Pál könyvtárában, amit el is koboztak. Adamovics azt mondta, Nepodal Antal polgártól kapta, ezen a nyomon azonban nem lehetett tovább menni, mert Nepodal pár nappal előbb meghalt. A röpiratot különben többen olvasták. — A megyék jelentése mind negatív volt, csak Somogy bukkant rá egy példányra Czindery Pál könyvtárában. — Utolsónak Borsod megye jelentése futott be, 1793 végén. Ebben elmondja, hogy „még 1792 elején” Stahel pesti könyvkereskedő, más munkákkal együtt, az *Oratio pro Leopoldo rege* 6 példányát leküldötte nemes Molnár Zsigmond miskolci könyvkötőmesterhez kötésre. Ez bekötötte, s a szikszói vásáron kettőt el is adott belőle, egyiket a Sellyén lakos Komáromy Györgynek, a másikat Kövér uramnak, az alsóvadászi ref. prédikátornak. Amikor azonban meghalotta, hogy a könyvet tilalmazták, a 4 példányt visszaküldte Stahelnek Pestre. (A törvényhatóságok jelentései: O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1792. fons. 2. pos. 104–109., 126–128., 136–138., 140., 147., 172.; fons 16. pos. 4–89.; 1793. fons 1. pos. 1–5., 8., 24., 41., 59.; Pest városa részletes jelentéseinek Doleviczeny Sándor szenátor által készített fogalmazványai: Bp. 1. Lt. Pest város lt. Intimata a. m. 4741. sz.; a Helytartótanács jelentése a Kancelláriához: O. L. M. Kanc. 9707/1792. sz.)

1793 után nem hallunk a munkáról. Nem került szóba a jakobinus perben sem.¹

¹ Fraknói Vilmos állítása, hogy „Laczkovics a vizsgálobizottság előtt Martinovicsot nevezte meg a röpirat szerzőjeként” (*Martinovics élete*, 220. l.) téves. — Az irodalomban először Fraknói foglalkozott a röpirattal (*Martinovics és társai*, 75–76. l., majd ezzel megegyezően: *Martinovics élete*, 53–54. l.) Az ő megállapításait vették át *Ballagi* (358–362. l.) és *Szinnyei* (VIII. 719. h.). *Gárdonyi* főleg a könyv elkobzásának történetét ismertette Pest város levéltárának iratai alapján (16. l.)

O r a t i o
pro
L e o p o l d o I I .

Romani imperii augusto, Hungariae, Bohemiae etc. rege
ab Hungaris proceribus et nobilibus accusato

anno MDCCXCII. elucubrata

Germania, 1792

Male adinventae, malaeque consuetudines neque ex longo tempore, neque ex consuetudine confirmatur.

Iustinian. Novell. 134. C. I.¹

[I.] Quanto major est sapientissimorum regum in societate civili pretium, quanto ampliores e virtutibus illorum in bonum nationis redundant fructus tanto turpior est criminationis vestrae acerbitas, qua ultimis his annis Iosephi II. *Romanorum Imperatoris* et successoris illius nunc regnantis, coronatique regis nostri Leopoldi II. regimen et iuribus humanis, et saluti populorum conforme accusatis, insidias a nefariis sacerdotibus vobis propositas struitis, ut eversis aequissimi gubernaculi legibus in harum ruinis vos proceres et nobiles solo nativitatis splendore illustres iniquam aristocratiam, sacerdotes vero super hanc turpissimam suam collocare possint in totius gentis perpetuum interitum theocratiam. Accusationis hujus iniquissimae, viri bellicosi! causa profecto gravis est, cujus examen adcuratum et regis nostri Leopoldi II. et totius gentis nostrae futuram decidere debet sortem. Constituite itaque hunc optimum Europae principem, quem vos perjurii committendi rerum existimatis, ante tribunal non Curiae Romanae, non sacerdotum, non etiam nativae nobilitatis praejudiciis adfectorum iudicium, sed ante illud, quod humanitas, virtus socialis et summa sapientia sanctum et discutiendae causae regiae dignum fecere. Ad hunc rex noster solenniter adpellat thronum, hujusmodi ille futuri sui regiminis dijudicandi provocat sapientissimorum virorum consessum, ut horum vocibus agitata veritas in sinu totius nationis conquiescat, et relictis omnibus privilegiorum vestrorum nostris, ut ille tamquam pater patriae a populo, et vobis ab omni iniquitate immunis proclametur, atque socio suo tamquam humani regiminis restaurator ab omnibus nobis, et ab ipsa posteritate nostra adorari valeat.

Hujus ego accusationis refutandae causam si hodie in me suscipio. quid est, viri nobilissimi! quod tam dignitati, sapientiae et virtuti tanti regis a vobis in iudicium vocati convenientius, quam tribunali humanitatis, ad quod Leopoldus II. hodie juste adpellat, adcommodatius dici possit? Si causa aequissima apud eos tractetur litium arbitros, qui resectis phanatismi sacerdotalis et aristocraticis principiis regis regimen tantum ad verae humanitatis regulam revocant, tunc applaudere ego mihi ipsi debeo, quod accusationis vestrae crimen, quod saepius in privatis conventiculis vos contra Leopoldum II. prudentia et mansuetudine tum in Hetruria, quam in tota cultioris Europae parte dudum illustrem commisistis, me hodierna luce strenuum opiniones

¹ Nem egészen szószerinti idézet Iustinianus törvénykönyvéből: *Authenticae seu novellae constitutiones*, CXXXIV., cap. 1.

vestras redarguentem nanciscatur oratorem. Si ingenia vestra nondum tota veneno jesuitico corrosa sunt, Leopoldum II. non solum ab omni macula immunem, sed etiam optimum gentis nostrae patrem pronuntiabitis.

[II.] Removete aliquantum mentes vestras ab ea, quam in patria nostra nuper tanto cum strepitu in comitiis defensa erat, regiminis forma, et praebeate aures sanioribus regendae civitatis principiis, quae cum hominum naturae insculpta sint, neque sacerdotum calliditas, neque etiam aristocratica molimina falsa reddere possunt. Hominibus duos praeclaros natura dedit instinctus: *securitatem et libertatem*, quos ut exercere possint, in unam coeunt societatem, ut unitis viribus et omnibus sapientiae remediis se ipsos et conservare possint, et iis libere frui rebus, quae securitatem publicam non evertunt. Hi profecto securitatis et libertatis adfectus innocentes sunt et sancti, quia ex ipsa propria hominis conservatione tamquam ex unico omnium legum naturalium fonte profluunt, pactum itaque, quo mutuam sibi membra civitatis promittunt securitatem et necessariam libertatis naturalis partem, adeo firmum esse debet fixumque, ut nihil in societate civilis sine maximo scelere introduci possit, quod illud sive penitus evertat, sive quoquomodo labefactet. Omnes leges civiles, quae ex natura pacti socialis non profluunt, sanctum legis nomen profanant, injustum civitati^{a)} jugum imponunt, et innumera in societate scelera generant, quae regis auctoritatem suspectam reddunt, vitam illius perpetuae inquietudini exponunt, et cives ab industria, laboribus utilibus, ab omni demum necessaria obedientia retinent. Nihil sanctissimis bonae civitatis legibus libero hominum arbitrio opponi potest, neque ullo modo per contrarium usum et consuetudinem longissimo etiam tempore per errorem civium exercitam illae everti possunt. Quemadmodum lex de furto non comittendo nunquam per quotidiana furta labefactari potest, ita etiam pactum civitatis, quo securitas et libertas civium vera promovetur, nunquam per oppressiones aut per victricia arma annihilari valet, si populum per majorem vim aut calliditatem subjugari accidat, tunc physicae tantum vires illius, sed non ipsum jus tuendae securitatis et libertatis praepotentiae iniquissimae cedere debent. Auctis itaque successu temporis populi viribus, oppressio e medio tollenda erit, ut pactum civitatis integrum in throno humanitatis collocatum adorari valeat. Nullam istud in societate civili respicit generationem, nam pactum vitae socialis cum quavis generatione totum renascitur. Homines quippe ex prima orti generatione per leges naturae physicas eosdem obtinent adfectus, eosdem instinctus securitatis et libertatis; habent ergo et hi totum fontem seu fundamentum societatis civilis, sicut primi homines. Dabit igitur sanior philosophia his existentiae praecedentiam, sed etiam palam in quavis generatione aequalium jurium civitatis praerogativam agnoscet. Turpissimo profecto illa generatio vexatur ignorantiae morbo, quae jura civitatis sibi libero quasi testamento legata existimat et conscientiae sibi ducit tam errores prioris generationis funditus evertere, quam etiam sortem felicitatis communis ab omni labe immunem reddere. Generationes posteriores non sunt respectu primae minores; hac enim cum non existant, mala posterioribus generationibus evenientia tollere nequeunt, et proprietatem rerum, quae novis irruptionibus saepe exponuntur, tutam reddere non valent. Ideo quaevis generatio suas proprias exercere debet ad commune bonum promovendum vires atque ingenium, ut ita felicitate proprio procurata

^{a)} Az eredetiben tévesen: civitas.

Marte perfruatur. Si quae leges prioris generationis confirmari subsequis temporibus merentur, id posteritas exulta non ob respectum prioris generationis facit, sed quia illae e pacto civitatis fluunt, et solidissimo ideo nituntur fundamento, si priores generationes leges conditas aeternas reddere, et in omnem transmittere cupiunt posteritatem, eas juribus humanitatis adcomodatas, et non in privatos nonnullorum civium fines tendentes efficiant. A qua legum condendarum norma, si qui legislatores discedunt vel sapientiae necessariae defectum, vel voluntatis perversae evidentissima palam orbi ostendunt incitamenta.

Frustra sanctissimarum legum societatis civilis inimici adserere nituntur civitatem p u r o p a c t o sociali supraedificatam esse ideam philosophicam absque typo, quae realisari nunquam potest. Legant huiusmodi generis humani monstra historiarum monumenta antiquissima, revolvant plurimas magni Iosephi II. leges, perscrutentur Leopoldi II. cognomine s a p i e n t i s regiminis forma in Hetruria longa annorum serie exercitam, atque ita ipsi fateantur, quam exigui sit haec ponderis objectio. Dum civitatem virtuti et iustitiae innixam impossibilem putamus, quid aliud adserere volumus, quam quod ad illam construendam a pacto sancto sociali aliena et scelerata fundamenta stabiliri debeant, e quibus innumera civium vitia, sicut plante ex suis radicibus promanant? Si vero in huiusmodi societate transgressionem necessario e prava legislatione profluentes puniantur. quanto id fiat cum crimine, quo iure id praestari possit, vos ipsi etiam, si orationis meae contextum corruptis et veneno sacerdotali inquinatis principiis inflati aversemini, interno tamen cordis vestri impulsu examinetis.

Adseretis fortassis nunquam societatem humanam communi voto in virtutem pacti socialis conspirare posse, atque ita omnes sanctiones huic pacto contrarias aversari; sed unde hanc impossibilitatem concludetis? An eam e corruptione communi generis humani et innata proclivitate in vitia derivabitis, quae nostros continuo concitant animos, ut malam societatis civilis structuram adoptemus? Si ita rem se habere vobis concedam, dicite, obsecro, qui fieri potest, quod non obstante nostra in omne scelorum genus ingenta inclinatione, omnes generationes in quocunque climatae natae, cujuscunque educationis aut temperamenti sint, unanimiter consentiant furtum et homicidium esse vitanda, temperantiam vero amplecti debere, tamquam virtutem pulcherrimam? Si ideo puro pacto sociali civitatum leges superstrui non posse putatis, atque unicas humanitatis regulas pro basi illius inconcussa adsumi nequire adseratis, quia continuo prompti sunt cives illud transgrediendi, vereor, ne etiam inviti admittere cogamini furtum et homicidium inter scelera computari non debere, quia quotidianis turpissimis illa hominum exercentur actionibus.

Neque demum interest, an aliqua civitatis membra ob privatos fines securitatem et libertatem inaequaliter distributa in societate civili habere velint: huiusmodi enim desideria cum pacto sociali adversa sint sive a sapiente rege, sive a reliqua civium classe tamquam iniqua, et totidem quasi scelorum fomenta continuo removeri debent. Nemo sane in civitate quantumcunque ille, ne securitas et libertas aequaliter omnibus obtingat, reclamet, invitus vel nolens existimari potest; qui enim in civitate manet, is sua hac mansione in pactum, per quod cives uniuntur, consentit, quod quidem non officiorum in societate existentium, sed tamen iurium ad possessionem securitatis et libertatis tendentium aequalitatem introducit.

Haec sunt illa, viri nobilissimi, aedificandae civitatis principia, quae omnium legislatorum voluntates moderare debent, a quibus discedere nefas est, quibus denique si homines sese opponant, virtutem illi et justitiam abominantur, et fraudem in dedecus generis humani adorant. Audite tandem semel vocem conscientiae vestrae, quae vobis sequentem, de qua fusius verba feci, in compendio perpetuo adorandam suggerit propositionem: Pactum, per quod civilis coalescit societas, jus omnibus civitatis membris aequae tribuit, ut in eadem mensura fructibus securitatis et libertatis perfruantur. Revocate ad hoc unicum societatis axioma omnes politicas, oeconomicas, justitiae et militares leges, quae in quavis societate existere debent, videbitis illico illa principia, quae proventus civitatis tamquam haereditatem solis proceribus in republica, vel soli regi in monarchia adjudicant, quae subditis nova contributionum onera pro lubitu imponi posse concedunt, vel quae exigente bono civitatis tantum ab infima, ut procerum lingua loquar, hominum classe aucta praetendunt tributa, quae monopolia sive publica, sive privata in sinu civitatis foveant, ut vel reges, vel proceres, vel nonnulli privati homines ditescant et reliqua societatis membra per hujusmodi oppressionem miserrimam et jumentis ipsis incongruam ducant vitam; principia, inquam, hujus naturae, e quibus hae vitiosae promanent institutiones, a bona civitate, quae omnium statuit beatitudinem, continuo removeri debere probe perspicietis. In quavis societate, quae superius pronunciato axiomati suam supraaedificat beatitudinem, neque rex, neque proceres ulla haereditarias exemptiones aut privilegia, quae in omnes perdurent filiorum suorum generationes, introducere possunt; si enim haec pro excellentibus tantum patrum in patriam meritis et virtutibus olim concessa fuerunt, proles horum in detrimentum et praejudicium aliorum civium iis sine proprio fruuntur valore, injustum quippe semper manebit, ut illi, qui virtutes suorum antenatorum non habent, mercede tamen nempe privilegiis suis patribus concessis potiantur. Denique cum pactum civilis societatis aequale cuivis civitatis membro jus ad securitatem et libertatem tribuat, exemptiones vero et privilegia omnis generis hanc funditus tollant adorandam in societate aequalitatem, patet utique, quantum illa a bona civitatis structura aliena esse debent, et quanto cum crimine tales generi humano noxae in sinu civitatis sustineantur praerogativae. Sed allegabitis fortassis in privilegiorum defensionem plurimas monarchias et respublicas, plurimos denique reges, qui ea vel introduxerunt, vel a nefariis sacerdotibus et proceribus illis proposita confirmarunt; quod quidem si serio mihi opposueritis, ut meam de privilegiorum injusta sede opinionem evertatis, reponam vobis omnes, qui illa olim fovebant, vel hodieum protegent, aut ex ignorantia jurium civitatis crassissima, aut ex malitia turpissime errare, atque adeo vel per sapientes Iosephos Leopoldosque, vel per populum ad rectam societatis structuram, a qua dictae abesse debent exemptiones, omnibus viribus cogi debere. An universalis in errorem consensus veritatis naturam obtinere potest? an multiplicata per orbem vitia in sanctam mutari possunt virtutem? hujusmodi profecto absurda, ut accusationem contra sapientissimum regem vestrum Leopoldum et antecessorem illius magnum Iosephum justificetis, ore quidem proferre potestis, sed intimus vobis illa sensus continuo reprobabit. Si cuivis civitatis membro, quod immortalia in communem rempublicam praestitit merita, prima in societate civili dentur officia, si amorem et aestimationem reliqui cives cum rege illi ostendant, et omnem in illum confidentiam ponant,

si apertus praeterea illi relinquatur exercendae ad comparandas divitias industriae campus, tunc sufficientia sine ullis privilegiis vel personalibus, vel haereditariis aderunt in tali civitate ad activitatem utilem sine imminutis reliquorum civium securitate et libertate incitamenta.

[III.] Privilegia et exemptiones non solum nullo unquam tempore homines ad utilia civitati servitia praestanda non animarunt, sed potius illos inutiles et impensis civium alendos fructuumque terrae avidos consumtores effecerunt. Pontifices et reliqui episcopi ab illo tempore simplicem Christi et apostolorum doctrinam perverterunt, innumera scelera: puta homicidia, abortus, occultas contra reges conspirationes, subditorum ab obedientia regibus praestanda absolutiones, fornicationes, adulteria, bestialitates et sodomias patrarunt, arctam atque arduam coeli viam curribus deauratis, adparatu vestium splendidissimo, crucibus, stellis et annulis pretiosissimis quaesierunt, et sub praetextu tuendae religionis populo, ignaris regibus — ab illo, inquam, tempore imponere ceperunt, a quo privilegia, exemptiones et bona immobilia ampla a regibus obtinuerunt. Stantibus tantis sacerdotum praerogativis, quanti procerum et magnatum filii, qui iniquissima primogenitura non potiuntur, sacerdotalem amplectuntur statum, ut divitias familiae per primogenitum fratrem ereptas e bonis ecclesiae in decuplum resarciant, vegetativam et epicuream ibi ducant vitam, concubinas amplis dotent proemiis, atque Iesu Christi sanctam in dedecus et scandalum generis humani profanent institutionem? Evolvite, quaeso, hominum annales vastissimos, legite literarum ephemerides, et erubescite, quam paucos in iis deprehendatis principes, comites, marchiones et barones privilegiis iniquissimo jure ornatos, qui talentis suis, virtutibus et viribus societati magna emolumenta tulissent. Exemta huiusmodi ab oneribus plurimis civitatis entia se aliis hominibus ordine superiora existimant, mollem et phanaticam passim obtinent educationem, solidam ingenii culturam aversantur, subditam plebem opprimunt et jumentorum more tractant, ex hujus sudore quasi sanguineo uberes recipiunt fructus, quos lascivae et Epicureae consecrant vitae, summa civitatis officia ob nati-vitatis splendorem consequuntur, quae cum ob ignorantiam gerere nequeant, ruinam societati adferunt, tantas familias minores ad summam redigunt paupertatem, venationem in suis territoriis prohibent, ut numerus ferarum in infinitum pene augeatur, hortos agrosque, quos subditi magno labore inseminarunt, ad incitas redigat.

Hi sunt profecto tristissimi privilegiorum et exemptionum effectus, quos humanitatis leges, bona civitatis structura et Leopoldus II. a vobis in iudicium vocatus execratur. An non nos frequentissima docuit experientia proceres civitatum adeo suas praerogativas extendisse, ut omnia impune patnaverint scelera, pro quibus reliqui cives summum legum criminalium subire cogeantur rigorem. Quis Alexandrum VI. papam ob productum ex scorto filium Borgiam punivit? Quis principis Rohan et cardinalis carnales excessus ad legis ecclesiasticae severitatem revocavit, si reginam Galliae¹ ille non offendisset, adhuc

¹ Rohan Eduard hg. (1734–1804), Strassburg hercegrímása, 1772-től Franciaország bécsi követe, hírhedt volt fényűző és kicsapongó életéről, annyira, hogy 1776-ban XVI. Lajos visszahívta Bécsből. Bár erkölcstelen életmódjával nem hagyott fel, 1778-ban bíborossá nevezték ki. Mindent elkövetett, hogy az udvar és főleg Mária Antónia királyné kegyeit megnyerje. Ezen a réven tudták őt ügyes családok a királyné nevében (de annak tudta nélkül), a nyakék-per néven ismert kalandba berántani, amiért az uralkodó a Bastilleba záratta. Amikor pedig a parlament fölmentette, internáltatta.

sub veste sacerdotali ultima luxuriae vestigia in Gallia premeret. Quis iesuitae et canonici in Belgio execrabilis Van Eupen scelus, quod ille unam baronis filiam innocentem in sacra confessione deflorando et gravidam reddendo commiserat, redarguit? Phanaticus et rebellis cardinalis Malin¹ pecunias et currum illi subministravit, ut impunis in Hollandia vivere potuerit. Dum huiusmodi transgressiones pauperes parochi, capellani vel obaesi monachi ex fragilitate committunt, cum privilegiis magnaticis non protegantur, vos ipsi scitis, quanta cum severitate debitas hi luere debeant poenas. Domestica plurima huiusmodi exempla de summis praelatis et magnatibus adferre supersedeo, cum haec neque lippi et tonsores nostri ignorare possint.

Eadem etiam est monopoliorum omnis generis natura: illa sane conditiones pacti civitatis evertunt, dum paucis civibus vel proceribus divitias procurant immensas, reliquam vero totam societatem invitam ad inactivitatem determinant, libertatemque sanctam, cuius defendendae causa societatem amplectimur civilem, intra arctissimos collocent limites. Quo plura in civitate existunt monopolia, eo propinquiore ad interitum sunt illius cives; nihil in similibus pessimis politicis institutionibus valent talenta ad commercium et artes mechanicas promovendas optima, nihil eorum fortissimi conatus, cum omnia huiusmodi molimina privilegiis monopolistarum exclusivis vana reddantur. Si in monopolio salis magnum ad ampliandum lucrum determinetur pretium, quid prodest populo, si clima hac abundet minera? Quam cives ex abundantia frumenti vel tabaci haurient utilitatem, si lege sancitum sit solis panem coquere et vendere pistoribus? et si solis paucis tabacae distractio concedatur Iudaeis? He [!] et visitate plures provincias, in quibus iniquorum monopoliorum subsistit institutio et videbitis, in quanta egestate et lacrimis digno statu populus ibidem torpeat. Nolite, vos obsecro, civitatis alicujus felicitatem a divitiis excessivis nonnullorum procerum vel mercatorum metiri, sed examine potius, in quali omnia societatis membra versentur felicitatis cardine, et tunc proferte justam de pessima monopoliorum indole sententiam.

Si vos pravam privilegiorum, exemptionum et monopoliorum indolem a me et aliis maximi nominis juris peritis evidenter demonstratam agnoscere adhuc recusetis, ad universum me ego patriae nostrae fertilissimae converto populum, hunc ego rogabo, ut ex indubitatis historiarum monumentis discat, quantas discordias et alia omnis generis mala homines privilegiis ornati et monopolistae societatibus civilibus causaverint. Sub Carolo V. magnates erant cruentae rebellionis a populo Hispanico excitatae motores; proceres Belgici et non populus Carolum V. Hispanis per suas fraudes exosum fecerunt. Cardinalis Iulianus papae ablegatus et non populus Hungaros persuasit, ut tractator pacis cum Turcis initos violarent, et ita tristissimae cladis Varnensis auctor evasit.² Monachus Corneo, archiepiscopus Colocensis et alii praelati lugubrem Mohacsianam produxere cladem.³ Cilius comitis privilegio ornatus

¹ Személyére nem találtam adatot.

² I. Ulászló királyt valóban Caesarini Julián pápai nuncius beszólta rá 1444-ben, hogy a törökkel kötött szegedi békét megszegje, mondván, hogy a „pogánynak” adott eskü nem érvényes.

³ Nyilván Tomori Pál kalocsai érsekre gondol, aki korábban ferencrendi szerzetes volt. A mohácsi csatavesztésért azonban éppen nem lehet őt felelőssé tenni, tudjuk, hogy kezdetűl fogva ő volt a védelem legbuzgóbb szervezője, talán az egyetlen a főméltóságok közül, aki mindvégig megtette kötelességét.

immortali Huniado heroi mortem paravit.¹ Hungariae proceres, non autem populus post Mathiae Corvini mortem coronam Friderico imperatori per tractatus libere initos destinata dare noluerunt.² Albertus, Uladislai frater, magnas erat, qui in regnum crudeliter irrupit et Cassoviam urbem obsedit.³ Stephanus Báthori unus e prae ipuis proceribus erat, qui contra Ioannem Zapola electum et coronatum regem factiones excitavit et regnum divisit.⁴ Iesuita Van Eupen sacerdotes et Belgii magnates turpissimam nuper contra saluberrimum et humanum Iosephi II. regimen excitarunt seditionem. Galliae populus per magnates et monopolistas ad summam egestatem redactus memorabilem regni huius metamorphosim, quam hodie tota admiratur Europa, produxit. Denique non noster pacificus et oppressioni adsuetus populus, sed iesuitae, episcopi, praelati, vos, magnates et nobiles, capita vestra contra saluberrimam Iosephinam regiminis formam eo tempore erexistis, quando in emolumentum vestrum magnus humanitatis pater Iosephus II. acie militum intrepida desudavit, ut provincias ad hoc regnum pertinentes a Turcis recuperaret. Ex his et aliis innumeris, quibus historiae scatent, exemplis discite, quam tristes in societate civili, et tam regibus, quam populo maxime noxiae prodire debeant scenae, si everso sancto pacto civitatis privilegia, exemptiones et monopolia in sinu illius foveantur.

[IV.] Perscipio equidem eum, qui acutiori e vobis pollet ingenio, dicturum, privilegia vestra atque exemptiones a tantis regibus nostris, quos elapsa dedere saecula, praelatis atque nobilitati concessa et pluribus confirmata fuisse iuramentis, illa ergo neutiquam violari posse, neque etiam inter illa, de quibus verba feci, privilegia ulla ratione computari debere; quod quidem si ita se haberet, juste vel ipsis Iosephi II. cineribus maledici et Leopoldum II. regem nostrum sapientem accusationis vinculo merito a vobis irretiri proferretis. Egregius, me hercle, vincendae causae, quam pro Leopoldo II. adorando patre defendendam hodie suscepi, se se mihi exhibet prospectus! Utinam omnes vos non pertinaciam, neque inflexibiles cervices vestras, sed hanc solam orationi meae faceretis objectionem! triumphum ego hodie canerem, Leopoldi II. regis nostri manus paternas ab omni vinculo aristocratico et sacerdotali solutas viderem et jucundissimam una cum vobis spectarem scenam, quomodo per sagaces leges illius sacerdos ad sanctum finem suum promovendum a mundi negotiis remotus rediret, quomodo demum per saluberrimas illius institutiones omnium civium hujus regni beatitudo promoveretur. Sed jam indulgete, quaeso, ut illa hoc loco adferre possim privilegia, propter quae a temporibus Ferdinandi I. ad nostram usque aetatem tantas sacerdotum et magnatum nostrorum prosapia excitavit lites

¹ Cillei Ulrikot érti, aki valóban mindent elkövetett, hogy Hunyadi törekvéseit elgáncsolja, haláláért azonban nem terheli felelősség; a nagy hadvezér a nándorfehérvári táborban járványos betegségben halt meg.

² Nem egészen egy évvel később, Ferenc császárhoz írt nyílt levelében Martinovics Frigyes császárt róttá meg, hogy hiábavaló praetensióval a magyar trón megnyerésére törekedett. (L. 832. 1.)

³ Jagelló Kázmér (nem Albert) hg-re, Ulászló cseh király (a későbbi II. Ulászló magyar király) öccsére gondol, aki 1471-ben a Mátyás ellen összeesküvő főurak biztatására lengyel csapatokkal Magyarországra tört.

⁴ Báthory István († 1535) nádor. Ő volt annak a főúri csoportnak a vezére, mely Zápolyai Jánossal szemben Habsburg Ferdinándot választotta királlyá.

et in ruinam totius nationis turpissimas rebelliones. Verbözüs in opere Tripartito part. 2. tit. 3. de ferendis in Hungaria legibus haec scribit : „Accersito interrogatoque populo, si eis tales leges placent an non, qui cum responderint quod sic, tales postea sanctiones pro legibus observantur. Plerumque autem populus ipse nonnulla, quae ad publicum bonum conducere arbitratur, unanimi consensu decernit. Si princeps huiusmodi sanctiones acceptaverit et approbaverit, tum vim legis pari modo sortiuntur.” Si sensus huius privilegii non per alias fundamentales exemptiones corrumpetur, nihil profecto in eo sancto civitatis pacto adversum sana deprehenderet philosophia, cum enim cuivis populo liberum sit potestatem legislativam vel in solum transferre regem, vel etiam per duplicem potestatem, suam nempe et regis, saluberrimas condere leges, nunquam populus vinculum civilis societatis labefactat, si ille in se ipso et rege personam legislativam representet ; tristissimum igitur est et omni acutissimo veneno deterius illud sacerdotum, procerum et nobilium privilegium, quod ad explicationem prioris ab eodem Verbözio part. 2. tit. 4. adfertur : „Nomine autem populi hoc in loco intellige solummodo dominos praelatos, barones et alios magnates atque quoslibet nobiles.”

Siste paululum philosophae et verae humanitatis defensor ! percurrere acuto tuo ingenio verba hujus privilegii, ut novo vinciaris exemplo, quantum iniquitatis foveant privilegia Hungarorum in perpetuum totius nationis interitum atque oppressionem. Populus in hac sanctione sunt praelati, barones, magnates et nobiles ; exiguus hic hominum numerus superbia nulla nixa fundamento inflatus sese supra humanitatem extollit, regum manus et potestatem legislativam, quam tantum a tota accipere rex potest natione, ligat et miliones hominum, quorum patres non minus, quam magnatum et nobilium antenati heroicis pro hac patria pugnarunt viribus, sancto populi nomine spoliatur, atque duas humanitate indignas illis relinquit classes, ut nempe tota reliqua natio vel perpetuum evadat procerum praelatorumque mancipium, vel sortem suam cum jumentis dividat. Praeclarum profecto privilegium ! per quod tota natio a legibus ferendis sine culpa excluditur, et instar machinae ad nutum praelatorum et procerum tractandae consideratur. In testimonium ego te, sapiens Europa, voco, qui sapientissimos mihi iudices causae Leopoldinae hodie administras. Tibi ego examen hujus privilegii nefarii relinquo, tu proferre tuam super illud sententiam non recuses et dic, an per tale privilegium pactum sanctum civitatis, quod omnibus membris aequale tribuit jus securitatis atque libertatis, non penitus evertatur, an acceptatio regum juramentis confirmata aliquod robur tali addere possit privilegio, quod est contra civitatis naturam sacrosanctam et quod legibus humanitatis continuo adversatur, an longo hujus privilegii usu natio jus ferendarum legum amisisse dici potest ? An silentium nationis longum, quod ignorantia per jesuitas in regno introducta peperit, tam nefandum privilegium legitimum efficere potest ? Deploro ego merito vestram, archiduces Austriae, violentam situationem, in qua non liberi, sed ut turpissima evitaretis bella intestina aristocratica hujus regni, talia ante coronationem adjurastis in detrimentum totius nationis privilegia. Utinam gentem hanc aristocratico et sacerdotali veneno infectam suae miserae, in qua per insidias Turcarum vivebat corrodebaturque, sorti commisissetis, jugum illa Ottomannorum unius saeculi et porro portare continuaret, jam nunc nos nec literas nosceremus, praelati in palatiis deauratis non amplius vegetarent, nec in molli cum concubinis cubarent lecto, et proceres ipsi eandem sub Baschis, quam natio nostra nunc sub illis patitur, subirent sortem.

[V.] Sed maxime execrandum est illud, quod in ipso magnatum ordine praelati primum teneant locum, quo privilegio et vos, et antenati nostri non solum pactum sociale, quod cuivis hominum natura insculpsit, sed ipsas Christi et evangelii leges turpissime violarunt. Praelati sunt sacerdotes, qui non politicas leges condere, sed regnum Christi, quod non est de hoc mundo, quaerere debent. Praelati sint et maneant assaelae apostolorum, Deo militantes, quibus Paulus, gentium apostolus, vetat negotiis implicari secularibus. Boni sacerdotes Christum ducem imitari debent, qui ut omnibus exemplum relinqueret, seculari se se subiecit Iudaeorum criminali iudicio, nostri autem praelati vanitate inflati et finis sui immemores laicum fugiunt forum, et primum in regni comitiis occupant locum, in deputationibus oeconomicis, commercialibus, urbarialibus, politicis, judicialibus adsident, et nova ignari rerum statisticarum genti nostrae et ipsi cudunt theocratica vincula nobilitati. O miseri vos proceres et nobiles! qui in media coecutitis luce atque perspicere negligitis, quod tale privilegium in favorem praelati antiquitus latum in perpetuum sit regis, vestrum et totius gentis nostrae optimae detrimentum. Silentio praetereo ego tristia antiquorum comitiorum nostrorum exempla, in quibus praelati regem et magnates deceperunt, ut suam conservarent theocraticam, sed ad nupernam vos ego provoco Budae celebratam, ut vocare soletis, dietam, percurrite mente vestra vaferrimam praelatorum et jesuitarum agendi rationem et dicite vos ipsi, si quid turpius in sistemate politico cogitari possit, quam praelatis primam in tractandis regni negotiis cedere sedem. Fulera haec theocratica furorem vestrum contra Iosephi II. regiminis formam excitatum in suum converterunt usum. Episcopi divitiis pene immensis adfluentes plurimos comitatum amplo acre corruperunt deputatos, illi interea, ut mites, adparerent, in publico consessu vaferrimi tacebant, hi vero pecuniis sacerdotalibus animati propositiones theocratiae nocivas votorum pluralitate removebant, et veneno episcopali-jesuitico consentaneas mordicus defendebant. Praelati in hac illis favorabili situatione vel soli, vel per suos exploratores sapienti Leopoldo II. vos tamquam terribiles et throni sui infensissimos hostes depinxerunt, ut ita optimi regis animum a vobis alienum redderent, illumque totum contra vos concitarent. In clandestinis jesuitae quotidianis conventiculis pro scopo sibi promulgandum adsumserunt, quod omnes latomi sint libertini, Iosephini, membra de propaganda Gallica constitutione et totidem quasi throni Austriaci eversores, ut ita Leopoldum II. metu amittendae potestatis legislativae obruerent ultroque persuaderent, ut ille non amplius sua in Hetruria saluberrima vel Iosephina in regno nostro introduceret regiminis principia, sed absurda antike nostra, quibus stantibus praelati et jesuitae virus suum exercere possunt, confirmaret privilegia. Fingite, vos oro atque obtestor, quod vos principia jesuitica ametis, facite cum coriphaeis illorum amicitiam, ut in conciliabulis, quae hi execrandi celebrant, Lojolae discipuli adesse possitis et stupenda ab his eructari scelera contra regem omnesque magnates, qui eorum turpissimae cogitandi rationi adversantur, audietis, Iosephi II. sepulchro illi maledicunt, Leopoldum II., cujus illi sapientem atque humanam in Hetruria subsistentem norunt regiminis formam et successorem illius maximae spei, qui facem philosophiae novo seculo accendet, Franciscum execrantur, perspicientes, quod principes hi resecto omni sacerdotali et politico jugo suam, quam acceperunt. legislativam potestatem totam in decus generis humani consecrare velint. Scitote, quod hi execrabiles socii Iesu iam multos ex vobis et ministros in suas pertraxerint

partes, quod episcopos eo adduxerint, ut ad papam clam recurrerent, ut iste vafferrimis in conclavi suo cuspis principiiis illos adjuvarent atque ferrea et crassissimae ignorantiae sacerdotali dominio favorabilia ab orco revocaret secuta. Exploratores papales et Belgici hinc inde currunt, ut turpissimam Belgicam scenam, quasi de interitu religionis ageretur, in Europa excitare possint. O sanctissima Iesu Christi religio, quales tu nunc nacta es defensores! Primi tui apostoli sanctam per orbem praedicarunt doctrinam, bonos mores, patientiam in adversis atque paupertatem, hodie autem Christi vicarius, nomine Pius VI., quod regnum de hoc mundo in Avennionem¹ amiserit, conqueritur, scripto ad bellum Gallis inferendum Europeos concitat principes, apostoli hujus jesuitae et episcopi hodierni turbas in Belgio et Hungaria excitarunt, ut bellis intestinis sapientissimos Austriae principes et populum obruerent, scientias politicas et saniozem theologiam extinguerent, atque tandem universalem efficerent illis solis utilem propositionem: *n u n q u a m principes melius et felicius regnare posse, nisi populum in perpetua conservent ignorantia et oppressionem.*

Vos ego adjuro, Europae principes, vos hortor, Hungariae proceres, ne obsoletis et pseudo-politicis seducti principiiis existimetis vestrum sub theocratia felicem statum, nam tristissimus ille sane est et homine prorsus indignus. Si in aliqua societate civili sacerdotale venenum primum teneat locum, tunc rex re ipsa nullam, nominetenus autem utramque habet et legislativam, et executivam potestatem; etenim in tali theocratica regiminis forma regis aula confessariis et sacerdotibus plena scatet; hi adfectus illius ex quotidiana discunt conversatione atque principales eiusdem regis inclinationes, facile itaque talem regem tam in legislatione, quam in legum executione in suas pertrahunt partes, ut ita vel invitus instar machinae, non obstante horrenda militum acie, se se per hos pseudoprophetas tractari sinat et nullam stricte loquendo habeat in regno suo monarchico potestatem. Eadem quoque est magnatum et nobilium sors, ubi sub larva religionis et sub atra veste absconsi primatum tenent uncti impostores. Plurimi enim a magnatibus et nobilibus ob mollem, quam obtinuerunt, educationem proventus bonorum suorum pene exhauserunt, quos ab episcopis divitiis excessivis cumulatis ut aliqua ex parte compensatos accipiant, se ipsos in detrimentum regis et patriae ad nutum sceptri sacerdotalis tractari sinunt, tamquam nullo, sicut equus et mulus, hi proceres pollerent intellectu. Quantum itaque vos ipsi vestra ingenia et humanum valorem tenacitate hujus privilegii, ut nempe praelati primum in regno efficiant statum, vilipendatis, quantum praeterea ipsum pactum sociale, quod nullam sacerdotii nationem involvit, evertatur, dicet vobis sapientissimorum virorum tribunal, ad quod Leopoldus II. a vobis accusatus hodie provocavit. Si demum antiquis temporibus reges atque proceres praelatis ob promulgatam religionem in regno catholicam primum cessere contra pactum sociale locum, quo jure, qua aequitate nostri infulati et crucibus ornati sacerdotes, qui aliunde per ampla, quae possident, bona immobilia satis pro suis in ecclesiis praestandis officiis praemiati sunt, qui ad generationem antiquorum illorum praelatorum non pertinent, tali primatu ornari possint, non perspicio. Si privilegia in generationes translata pacto civitatis adversantur, multo magis illa, quae arbitrariae in officiis successioni

¹ Avignon latin neve.

conceduntur, ab humana societatis structura abludunt, et non nisi in summum totius nationis praejudicium atque sanctae libertatis offensionem foveri possunt.

Inter alia porro privilegia vestra articulus secundus anni 1458 sequens eodem iniquo jure numeratur. „Si rex contra omnes et quoslibet inimicos et hujus regni devastatores hoc regnum Hungariae de proventibus suis regalibus protegere non posset, ex tunc praelati et barones, universi nobiles et alterius cuiuscunque status possessionati homines exercituare teneantur.”¹ Si rex pro suo maximo, quod gerit. regiminis onere proventibus regalibus frui potest, quemadmodum praelatus suis bonis immobilibus pro servitiis facilibus ad aram praestitis utitur, nescio, ex quali aequitatis fonte rex totum Hungariae regnum atque bona praelatorum, baronum, nobilium et totius nationis ex suis proventibus contra hostem defendere teneatur? An conditio regis, qui totius regni gerit gubernacula, deterior, quam unius praelati aut nobilis esse potest? Quo jure ille contra inimicos totius regni ex suis proventibus bellare debet? An non aequitas postulat naturalis, ut dum de omnium agitur securitate, omnes quoque nationis nostrae cives non tantum tunc, quando regales non sufficiunt proventus, sed quovis tempore et sine ulla conditione suis proventibus proportionata administrent belli gerendi adminicula? Tristissimum vero illud est et hodiernae bellandi arti contrarium privilegium, quod his verbis ab antenatis accepimus: „Si temporum in processu adeo gravis necessitas et periculum regno huic immineret, ut secus fieri non posset, nisi diaeta generalis per regiam majestatem ad campum Rákos locum scilicet consuetum indiceretur, ex tunc si quid subsidii aut contributionis ad evitandum et propellendum hujus regni periculum regiae majestati illi offerretur aut praestaretur, communi omnium dominorum praelatorum, baronum ac caeterorum regni nobilium^{a)} offeratur et praestetur”.² Dicite, quaeso, in qual penes isthoc privilegium status regni nostri versaretur cardine, si repente inimicus aciem militiae nostrae percuteret, interiora regni penetraret et cuncta flammis consecraret pertinacibus? An tunc primo dietam convocaretis, de novis contributionibus et subsidiis regiae majestati praestandis operam impenderetis? An tunc primo expectaretis, donec vestri molli lecto et summae commoditati adsueti mitrati et consecrati ad dietam comparerent? Bramines Hungarici, ut illorum votis novae stabilirentur contributiones? credite mihi, tenacitate hujus privilegii interitus patriae nostrae extra omne dubitationis aleam collocaretur, praelatique nostri in hujusmodi circumstantiis molli vitae sacerdotali adversis non dietam, sed in fuga salutem quaererent. Arte bellandi mutata, atque Friderico II. magno Borussiae rege duce multum exculta huiusmodi privilegium vix in nova Hollandia, apud Patagones, vel Otahiti feros incolas defensores consequeretur, nunc sane titulus insurrectionis chimera est, a quo tempore Europae reges per Ludovicum XIV. edocti ingentem militum aciem tempore pacis alunt et exercent, ut in omni eventu hostes patriae compescant. Vestra igitur rex non opus habet insurrectione, sed contribuere praelati, proceres et tota reliqua natio debent, ut onera civitatis aequaliter portantes, aequales quoque bellorum fructus inter nos dividamus.

a) Kimaradt, talán: consensu

¹ Az 1458 : 2. tc. kivonata.

² Ezzel szösz szerint megegyező törvénycikkeket nem találtam. Lényegében ezt mondja az 1439 : 3., 1492 : 18., 1498 : 17–18. tc.

Quid nunc inculti et artis militaris expertes, quales vos insurgentes essetis, contra inimicum exercitatissimum valeant, discite exemplo Turcarum, quos nuper Iosephi II. militia et Moscovitae percusserunt. Tempora illa obscura, quibus talis insurrectio aliquid valuit, elapsa sunt, praelati nostri Epicureae vitae adsueta non amplius in campo Mohats sanguinem effundere pro patria adfectant, qui dulcius in patria vivere, quam pro illa mori, aut vel unicam sanguinis guttam in gratiam illius cedere existimant. Vos quoque patrum nostrorum vestigia heroica premere non adfectatis, Huniadios, Nadazdios et Hadikkios in sinu vestro non reproducit, sed totum jam bellandi animum pauperibus cessistis nobilibus, ignobilibus et rusticis, atque ita neque contributionem solventes, neque pro patriae bono insurgentes inanes, onerique totius nationis contra omnia jura humanitatis vivitis, populum vobis subditum ad lubitum opprimitis, hunc vos in comitiis et comitatibus representatis, ex sudore illius fructus arbitrarios colligitis, contributiones illi, prout vestro lurco consentaneum fuerit, imponitis, et continuo regi resistitis, ne subditorum ille miserrimam sortem in humanam convertat. Ideo Iosephi II. memoriam execramini, ideo denique Leopoldum II. de humana regiminis forma introducenda suspectum in occultis et jesuiticis consultationibus iniquissimo jure accusatis.

Eminentissimum sapientum tribunal! quis tibi in dijudicandis nostris privilegiis iniquissimis animus est? An tu Leopoldum II. regem nostrum, si ille absurda haec et saluti nationis adversa everteret principia, a perjurii labe liberum non pronunciares? Tu profecto, qui tantum solam humanitatem et sacrosanctas illius leges in pretio habere potes, agnoscere non tardabis juramentum omne, quod perversa et felicitatem gentis evertentia confirmat privilegia, nullum esse, atque regem, qui illud pronunciavit, non liberum, sed propter evitandas intestinas sacerdotum et obstinatorum nobilium seditiones coactum considerabis. Si aliquod huiusmodi immunitates pacto sociali et omni aequitati inimicae necdum de infelici sorte patriae nostrae sufficientem sapientibus dare possunt rationem, describam ego, ne totam fere pravarum legum et consuetudinum Verböczii compilationem legendo vos sapientes in Europa iudices taedio examinandae in Leopoldum excitatae causae adficiamini, tantum praecipuas nobilitatis Hungaricae libertates: prima igitur est, quod ipsi nisi citati vel vocati ordineque judicio condempnati fuerint, in eorum personis ad quorumvis instantiam vel clamores aut preces nusquam et per neminem detineri possint, violatur tamen haec libertas in factis causisque criminalibus. Verumtamen, si de loco delicti aufugerit et manus adversantium evaserit, postea non aliter, nisi citatione vel evocatione mediante processuque juridico damnari et aggravari debebit. Secunda libertas, quod nobiles totius regni nullius praeterquam principis legitime coronati subsint potestati, et ipse quoque princeps noster ad simplicem querelam et sinistram suggestionem alicuius neminem eorum praeter viam juris et altera parte non audita in persona, vel rebus suis ordinaria auctoritate impedire potest. Tertia est, quod iustis eorum juribus et omnibus proventibus intra terminos territoriorum

suorum adjacentibus liberam semper, prout volunt, fruendi habent potestatem, ab omni que conditionaria servitute ac datiarum et collectarum, tributorum, vectigalium tricesimarumque solutione per omnia immunes et exempti habentur, militare duntaxat pro regni defensione tenentur. Quarta tandem nobilitatis Hungaricae libertas indulget, ut regibus iniquas has praerogativas evertentibus impune resisti possit.¹

Comparete jam vos ipsi haec privilegia cum iis, quae superius adduxi bonae vicinitatis principiis, et videte, quantum illa his et sanae rationi adversentur, quanta denique in sinu societatis per ea oriri debeant mala. Nobilitas, quae tantum pro virtutibus proemiandis destinari potest, in patria nostra transgressores legum et sceleratos protegit, ut interea, donec legitime nobilis citetur, aut ordine judiciario vocetur, ille criminis conscius bona sua divendere possit et impunis ad aliam aufugere regionem, ut ibi rursus plurium criminum nova jaciat fundamenta. Si transgressiones sanctarum legum civitatis, vitia aut quaecunque crimina felicitatem reipublicae turbant et labefactant, puniri illa sine discrimine debent? Vel forte putatis furtum, homicidium et fraude abreptam alterius familiae haereditatem minora evadere mala, si illa a principibus, comitibus, baronibus, praelatis et nobilibus committantur, quam si ignobilis harum turpitudinum se noxium faciat? An nobilitas vitiis favere potest, an illam pro asylo omnium scelerum habebitis? Perge, Hungariae praelate, magnas et furibunde nobilis, bono insidens equo ad patrem tuum, si iste te offendit, vel ad regem tuum coronatum, si ille ad dandam contributionem cogere voluit, occide patrem, jugula regem, fugiet tecum scelere commisso tuus e loco delicti equus, et tu amplius, nisi ordine judiciario evocatus fueris, capi non potes, mediaque invenies plura et deinceps poenam, quam mereris, evitandi et hoc totum ideo, quia olim patres tui, superi noverint, qua via nobilitatis praerogativam et sigillum equo, leone, hirco, bove in campis aureo, argenteo, rubro, flavo pictis ornatum adepti sunt.

Egregia profecto libertas! quam cultae gentes et sapientissimi reges, qui civitates integras beatas efficere volunt, tamquam effrenatam licentiam abominari atque aeterna suppressere debent oblivione. Habuit olim Hierosolyma suos, qui lugubrem illius deplorabant sortem prophetas, hodie vero tuum tristissimum lugent, Hungaria, statum philosophi et humanitatis aequi aestimatores. O miseram patriam! quam natura optimo donavit climate, fluviiis, plantis, animalibus et mineris nobilissimis, fata vero genti nostrae invida feros patres Hunnos per christianam religionem non miles, non veros politicos, sed totidem quasi humanitate superiora entia, sultanos Ottomannicos, abominabili licentia distinctos et perpetuos populi aristocraticos oppressores effecerunt.^{a)} Hi sunt, qui a tanto tempore optimorum regum ad salutem omnium patriae nostrae subditorum tendentes impediverunt voluntates, qui turpissima in praejudicium totius nostrae nationis nobilitati et inanibus praelatis reliquere privilegia, ut regi aliud sanctius imperanti resisterent, ut contributionem nullam darent, et totum hujus onus in ignobilem quantumcunque virtutibus illustrem detorquerent hominem.

^{a)} A mondat értelme nem világos. Talán valami kimaradt?

¹ Az Aranybulla ellenállási záradékára céloz, ezt azonban már 1687-ben eltörölte az országgyűlés.

Relinquite, Vos ego, ignobiles, opifices, ruri degentes et arduo labore terram fructificantes, adloquor, cives, relinquite, inquam, paululum vestra commercia, artes mechanicas atque aratrum. Audite contextum orationis meae, examine vestra diligentius humanitatis jura, magnatorum et praelatorum despotismum, nupernam immortalis Iosephi II. regiminis formam et patrem vestrum sapientem Leopoldum II., quem sacerdotes et pestiferi jesuitae clandestino abominantur odio, inique accusant, et magnatibus continuo inculcant, quod ille aristocratica in regno nostro eversurus sit pessima principia et fidem juratam quasi violaturus. Tribunal sapientum, coram quo lubenter sapiens et pacificus hic princeps in iudicium stat vocatus, Vos per me vocat, ut sepultum Iosephinum, vel quod adhuc melius est, politicum magni ducatus Hetruriae regimen petatis. Non a paucis inanum praelatorum, jesuitarum, monachorum, magnatum et nobilium numero sors Leopoldi II. pendet, si hi humanitatis abortus, paternam illius ad beatitudinem nostram tendentem murmure, factionibus et timida nobilitari militia (banderium) vix securissimae sacrae coronae custodiendae apta impedire vellent voluntatem, Vos numero fere quinque milliones silentium illis in decus generis humani et ad propriam vestram felicitatem perpetuum imponere potestis. Non ego Vos coeco ductu invito, ut meae accedatis sententiae, petatisque una mecum a sapientissimorum in Europa virorum coetu, ut Leopoldus II. a vinculis absolvatur aristocraticis, non enim hic de persona illius agitur defendenda, sed de salubri in Hungaria introducenda regiminis forma, quae non vegetantibus solum praelatis et magnatibus, sed toti prosit nationi. Si legislator unicum commune bonum civitatis prae oculis habet, et ad istud obtinendum omnes antiquas consuetudines, privilegia et exemptiones quantumcunque a suis praedecessoribus confirmatas et fini civitatis adversas tollat, novasque in harum locum substituat salubres leges, adorandus ille erit a populo et contra omnia aristocratarum et sacerdotum molimina defendendus.

[VI.] Legite jam plura in Germania et Italia typis vulgata volumina, in quibus sapientis Leopoldi II. regiminis forma in Hetruria ab illo introducta depingitur,^{a)} ad sidera sapientioribus philosophis et jurisperitis extollitur, et pro regula aliis proponitur Europae principibus. Aureas hujus legislatoris leges neque magnates suppressere valent, neque jesuitarum censura librorum in Hungaria abscondere potest. Percurrite quoque mente vestra humanam et aeternis deflendam lacrimis patriae nostrae ab immortali Iosepho II. introductam politicam metamorphosim, quam proceres, sacerdotes et nobiles insensibiliter a jesuitis nuper excitati insano furore everterunt, et in locum illius theocratico-aristocraticum jugum nobis imposuerunt. Vidit jam olim magnus Iosephus II. qua augustae matris suae corregens miserrimam patriae nostrae regiminis formam, profundam per jesuitas infectam ignorantiam, magnatum et nobilium despotismum et otiosam, Epicuream irreligiosamque praelatorum vitam, flagrabat ille zelo intensissimo omnium provinciarum subditos beatos reddendi, habuit ille ingenium, animum fervidissimum et cor ad tantum opus perficiendum imperterritum, ideo paternam metamorphosi politicae manum, dum regiminis sceptrum obtinisset, cum admiratione totius Europae admovit, abusus religiosos et politicos sustulit, quibus novas humanitati et pacto sociali conformes substituit leges adorandas. Inanum ceremonia-

^{a)} Martinovics jegyzate : Vide Schlettweins Archive für den Menschen und Bürger. Grellmanns Staatsanzeigen von Italien. Item Il governo della Toscana sotto il regno del grah duca Pietro Leopoldo proposto per modello agli altri governi, in Cremona 1787.

rum et pomparum magnis civium impensis peragi solitarum summus ille erat osor, ideo nostram coronationem subire noluit, cupiens plus pater gentis nostrae atque a despotismo sacerdotali et aristocratico redemptor, quam rex iniquissima praelatorum et magnatum privilegia confirmans evadere. Belle novit magnus iste legislator et summus purae religionis cultor, quantum disciplina ecclesiae et sacerdotum mores per jesuiticam et monasticam theologiam a primaevo Christi instituto discesserint, quantum etiam influxus sacerdotum in res civiles malum omni tempore hominibus et regimini civitatis causaverint. Ideo imperterritito animo sacerdotes, monachos et phanatismum, maximos generis humani hostes, per quos olim milliones hominum occisi fuere, adgressus est, monachos divites et monachos imbecilles, quae juvenes in claustris nutitando mares salutabant, in senecta vero mordaces evadebant et infelicem duxere vitam, liberas e carcere dimisit, honestis vivendi mediis providit, ut et porro Deo non coacti, sed liberi servirent, pauperibus vero monachis, ne amplius inanes multiplicarentur, tyronum susceptionem inhibuit, existentes vero et aptos sine discrimine ad sancta animarum curam adplicuit. Nihil papae contraria sentimenta, nihil pomposa illius Iosepho II. praestita visitatio¹³ contra salubres hujusmodi reformationes effecere; magnus enim iste princeps et porro plura sustulit claustra, inanes confraternitates, imagines auro argentoque contra humilem Iesu Christi doctrinam ornatas, quae non phanatismo, sed observantia evangelii, bono sacerdotum exemplo et vera pietate promovetur, prohibuit, ampla denique erigi fecit pro clero juniore seminaria, ut futuri hi animarum pastores sanam theologiae doctrinam consequerentur, et a veneno suorum episcoporum, quorum plurimi per antiquam jesuiticam orco ipso deteriore infecti erant theologiam, liberarentur. Numerum denique inanium praelatorum minuit et episcoporum proventus, ne caro illorum spiritui deinceps tantopere in decedus christianae pietatis insultaret, arctiores reddere decrevit.

Dicite, an jam aliquid sanctius pro bono religionis cogitari possit, quam hujusmodi reformationes, quae si altas suas fixissent radices, vidissetis post paucos annos primaevam Christi ecclesiam quasi a mortuis resuscitari, sacerdos non jesuiticae et papisticae theologiae argumentis, intolerantia aut alia quavis persecutionum furia scissas religionis christianae classes, Judaeos, Turcas, ethnicos, naturalistas et atheos, sed bonis moribus, mansuetudine, pietate, sanctis vitae exemplis ad sinum ecclesiae invitasset, quemadmodum id primi Christi asseclae apostoli agere. Quid Pius VI. papa suo Viennam itinere quaesivit? Non profecto Iosephi II. amicitiam, quem clandestino prosequabatur odio, sed sua praesentia et simulata modestia voluit ille Germanae gentis antiquum excitare phanatismum, ut illa in apertas quasi tuendae religionis causa prorumperet flammas, rebellionemque contra Iosephum II. produceret; sed pestifera haec, quam Satan tantum corruptae sacerdotis animae suggerere potest, apud Germanam solidae eruditionis gentem finem non obtinuit intentio, hujusmodi papismi et jesuitismi factiones tantum apud Austriacos, Belgas et nostros Hungaros triumphare possunt; hae enim tantum duae nationes per jugum aristocraticum reguntur et cum aristocratia semper ex hebetibus ingenio et ignoran-

¹³ VI. Pius pápa 1782-ben személyesen ment Bécsbe, hogy II. Józsefet rábírja a protestánsok javára tett vallási engedményei visszavonására és általában egyházpolitikai irányának megváltoztatására.

tibus componitur magnatibus atque nobilibus, mirum non est, quod hos sacerdotum astutia dementare et in suum detorquere possit propositum. Pudeat vos ecclesiarum praelatos, qui immemores vocationis vestrae in otio et divitiis vivitis et in locum verioris ecclesiae disciplinae phanatismum, turpes vestras et ab imbecillibus regibus concessas mordicus sustinetis exemptiones, populum denique simplicem contra reges optimos concitatis. Theologia vestra turpissima peperit opinionum monstra, intolerantiam inter homines invexit, propter quam cruentae in Europa et America evenere strages. Princeps ideo laicus magnus Iosephus II. nasci debuit, ut absus religionis per curiam Romanam invecti tollerentur, sana philosophia praepudiciorum inimica thronum humanitatis conscendere debuit, ut theologiam jesuiticam et monasticam everteret, sanam aedificaret, mundum tolerantiam doceret et christianae religioni suam primaevam restitueret puritatem. O tempora! o nefandi sacerdotum mores! o adorandam magni Iosephi memoriam! Quis, nisi insanus, laudare potest abbatis Muray zelum, quem ille nuper in congressu Gallorum nationali pro defendendis papalibus juriis ignorantiae populorum regumque et calliditati curiae Romanae super aedificatis ostendit, si ille ob sanctum finem hocce defensionis onus suscepisset, non Romae ille nunc episcopatum aut alia vana munera, sed in coelo mercedem suam quaereret. Tales sunt et nostri praelati, qui non titulum gentium apostolus, sed illustrissimi, excellentissimi, servis et omni vana ornati pompa in publicum prodire cupiunt, qui plus daemone sortem Pauli apostoli abhorrent, cum sciant hunc ter virgis coesum, semel lapidatum et ter naufragium passum fuisse, non coronam justitiae nostri a Deo praetendunt antistites, sed hanc a rege nostro Leopoldo II. avellere volunt, turbas per magnates et nobiles excitant occultas, quia suspicantur, quod sicut Iosephus secundus optimus nuper ecclesiae tutor, ita et hic sapiens princeps eorum suppressere velit theocratiam.

Quodsi hujusmodi unctos Bramines Iosephus II. ad eorum sanctum finem in regno etiam nostro reducere voluit, quis sanae mentis illum accusare potest? Quis eum non patrem totius gentis nostrae agnosceret, qui uno sancto decrevit edicto, ut omnes in Hungaria religionum sectae liberum Deo et publicum praestarent cultum? Oppressorem illum dicetis vestrum, qui brachio nobilium ad bellandum opus non habens, per philosophicum contributionis systema fixa a vobis et reliquo populo petere decrevit in locum insurrectionis subsidia? Quid sanctius et pacto civitatis magis conforme vel cogitari potest? Proferte, vos oro, si res politicas saniori philosophiae superstructas intelligitis, sententiam, quam sapientes in Europa adprobare non erubescerent? Si eam ad illa, de quibus superius verba feci, bonae civitatis revocaveritis principia, pudor vos summus opprimet, quod Iosephum II. non tam regem, quam patrem vestrum barbara vestra veneno sacerdotali animata adflixeritis revolutione. Iste princeps Hungariam per sublato mechanicarum artium coetus, privata monopolia, per viarum reparationem, per manufacturas, fabricas et commercium in terrestrem convertere voluit paradisum, usumque intellectus nostri per scientias a labe jesuitica alienas, ut nos et totam futuram nostram generationem in perpetuum beatos redderet, ostendit. Quamvis ille studio unico boni communis intentus theocratiam et aristocratiam execraretur, amorem tamen suum erga vos, magnates et nobiles, palam fecit, dum mediis efficacissimis seditionem in vos per Hora et Klotzka excitatam compescuit, quae facile superatis Transylvaniae limitibus totam in perniciem vestram pervasisset Hungariam; hac sane agendi ratione evidenter demonstra-

vit, quod vos ita, sicut reliquum patriae nostrae populum, amaverit et omni necessaria securitate pacto sociali conformi munierit. Denique formam exercendae in tribunalibus justitiae erroribus plenam correxit, et quamvis nullum ille de recuperandis ad coronam Hungariae per Turcas avulsis provinciis juramentum elicuerit, bellum tamen barbaro sultano hunc in finem indixit, quo durante, dum triumphos gloriosos ille reportaret, arces et provincias recuperaret, navigationem in Danubio liberam redderet, vestramque ita beatitudinem augeret, vos, praelati et jesuitae, ut iniqua vestra privilegia restitueritis, absente militia tumultus turpissimos et ridiculos excitastis, ut paternam et humanitatis juribus consentaneam Iosephi II. everteretis regiminis formam. O crudeles vos regis et populi tyranni, vos, qui contra despotismum monarchicum continuo clamatis, ipsi hunc in regem vestrum Iosephum II., qui vos similes aliis cultis nationibus efficere voluit, exercuistis. Vos, qui antiquum regiminis vestri chaos restitui petiistis, ite et rogate historiographos, ne turpem hanc vestram, quam nuper exercuistis, scenam futurae transcribant doctiori generationi.

Id unum fortassis Iosepho II. objicere potestis, quod omnes ille innovationes solus et non convocatis regni statibus propria autoritate induxerit. Sed si ingenue fateri velitis, perspicietis vos ipsi me non monente, quod sana illa e pacto civitatis profluentia principia, juxta quae ille ne a sapientibus jurisperitis tamquam malus legislatoriae potestatis administrator accusaretur, regere debuit, prorsus ignoraveritis ac proinde ipsi in comitiis publicis infinitas turbas et difficultates in medium produxissetis, finemque tam sancti regiminis ad suum relegassetis nihilum. Exemplum hujus agendi rationis dedistis in comitiis vestris elapsis luculentum, in quibus vix aliquid pacto sociali et humanitatis legibus conforme statuistis et virgae sacerdotalis aere corrupta permansistis instrumenta.

[VII.] Verum praeteritis ego rerum scenis vestram non amplius exercebo cervicem, ad scopum ego principalem dictionis propero. Leopoldi II. regis nostri, quem eruditi jure sapientem nominant, principia politica illius, quibus nuper Hetruriam beavit, hodie vero in throno regni nostri conspicimus, ut felicitatem per illum consequamur, communem describam. In hac ego dictionis periodo nulla opus habeo oratoris eloquentia, nullo blandiendi flagrare debeo desiderio. De rege enim a vobis accusato mihi tractandum est, qui laudem omnem aversatur, et suam nominis immortalitatem tantum in civium collocat beatitudine; hanc, vos oro, defensionem aequi bonique consulatis, cum illa regem, quem Minerva sapientia replevit, concernat, qui severum judicat per aciem militum immanem principia boni et humanis juribus consentanei regiminis adversum vestra iniquissima defendere privilegia. Non magna profecto perspicacia ingenii opus habetis, ut videre possitis, an Leopoldus II. rex noster iam olim in Hetruria, dum in tenella adhuc aetate sua thronum conscenderat, sanctum impleverit pactum civitatis; exemplum enim vobis et facti hujus argumentum luculentissimum praebet jucundissimus incolarum Hetruriae status, ad quem hi non per intestinas seditiones, conjurationes, conventicula, sacerdotum et jesuitarum molimina, sed per magnam Leopoldi II. sapientiam pervenerunt. Natura nunquam melius pro regimine humanae societatis operata fuit, quam dum in Leopoldo II. rege nostro profundum ingenium, cor optimum et felix excitavit temperamentum, quae dotes utinam aliis principibus, dum regere debuerunt, obtigissent, nunquam republicae veneno sacerdotum, magnatorum, vel ferocitati populi consecratae

fuissent. Non Leopoldus II. humanam regiminis formam ab Americanis, non a Gallis hodiernis, neque a Iosepho II. mutuavit, sed solida sua eruditione ingeniique profunditate in usum convertit civium suorum, ut ab omnibus laudaretur philosophis et jurisperitis, atque a toto admiraretur orbe. Nullam ille regendae civitatis fecit a priori constitutionem, sciens hanc longe melius resultare, si abusus politici et omnis generis oppresiones, quas privatum principum vel nobilium lucrum invexit, sensim data opportunitate sine strepitu e medio tollantur.

Primum, quod ille in Hetruria praestitit, erat sublatio regalium monopoliorum et contributionum ultra justos limites extensarum, quarum onus populus Hetruscus cum summa libertatis suae jactura portare debuit. Innumera pene onera premebant eotum agriculturam, commercium et quasvis fere artes mechanicas in Hetruria existentes, quae totidem erant promovendae communis felicitatis impedimenta. Quodvis fere vitae subsidium ante regimen Leopoldi monopolio regio subiacebat, quod rursus usufructuariis erga maiorem pecuniae summam concessum erat, qui ut uberes inde fructus colligerent, pretium omnium rerum ad tale pertinentium monopolium: puta panem farinamque tantopere auxerunt, ut communis subditos invaserit egestas. Hanc tristem Leopoldus videns scenae faciem, rupit ille tantae miseriae vincula et libertatem omnibus alimenta necessaria vendendi, frumentum libere distrahendi atque panem cocquendi concessit, qua agendi ratione novam suis civibus quasi inspiravit vitam, qui a iugo legum iniquarum liberi mille benedictionibus tantum principem comitabantur.

Ante regimen Leopoldi per totam Hetruriam venationes populo erant vetitae, quemadmodum id fieri cum summo membrorum civitatis damno in Germaniae et Hungariae pluribus territoriis videmus. Hanc ille, ne ferae et bestiae multiplicatae rusticorum insemnatos agros hortosque destruerent, quamvis magnus venationis amator sustulit. Ita, viri nobilissimi, sapiens princeps propriam suam passionem propriumque bonum in communem consecrare debet felicitatem. Quanto cum scelere hodie adhuc in plurimis marium littoribus piscaturam monopolio regio subjectam videre possumus, ne etiam ex vastissimo mari hominibus alendis a natura destinato fructus ullos colligere possint cives. Hoc Leopoldus sapiens monopolii scelus funditus, ut humana libertas victoriam reportet, evertit, qui belle novit maxime libertatem civium labefactari, si agricultura, venatio et piscatura, media vitae maxima naturalia arctos intra limites per leges iniquas collocentur.

Antiquam illam legem civilem de thesauris et monumentis casu inveniendis, per quam statuitur, ut dimidia thesaurorum pars principi detur, Leopoldus sapiens e medio sustulit persciens, omnia, quae in quovis deprehenduntur fundo, ad proprietatem illius pertinere, quae iurium naturalium per hanc abolitionem genita restitutio plurimos ad quaerendos thesauros et antiquitates cum optimo successu concitavit.

Erant turpissimae ante Leopoldi regimen in Hetruria de proprietate rerum ad rusticos pertinentium, puta de jumentorum multiplicatione leges, exstabat enim quoddam collegium (Magistrato della praxia), quod incolis circa Florentiam existentibus jumenta nutrienda et conservanda cum dimidio fructu inde redundantem tradebat, aliam autem fructum partem ad fontem collegium trahebat regium. Rusticus ita totum alendi onus cum dimidio fructu, collegium vero regium summas pecuniae crescentes jure iniquissimo ex sudore rustici sanguineo colligebat, sed Leopoldus sapiens et hanc evertit injustam praxim.

Eandem demum subiere non minus sanctae civium libertati obnoxia officia et magistratus pascuorum (Uffizio e Magistrato de' paschi) Sienae et camera Pistojae sortem; bona ad sceptrum regum pertinentia distinxit sapiens Leopoldus a bonis civitatis. Primus ille despotica plurium regum principia evertit, per quae hi inflati continuo adserebant bona civitatis, cives ipsos et horum divitias ad illos jure eminenti pertinere, et ideo in quosvis principis usus converti posse, cives vivere propter regem et omnes eorum fines, operationesque ad promovendam regum felicitatem privatam tendere debere. Haec ille omnia principia unico edicto anni 1789 funditus evertit, ut ne vel fama illorum aures amplius percelleret humanas, ita dum omnia iniqua jura regia sustulit, scutumque tyrannici principis deposuit, dum se patrem et civitatis primum ministrum ostendit, facto in se exemplo posteriores fecit ad corrigendas alias absurdas, quae cives ipsos respiciebant leges, monopolia ideo illa privata philosophico subiecit examini, et quia illa cum jactura libertatis naturalis civium serpere, et in dies pejores in Hetruria producere intellexerit effectus, indulgit sapiens Leopoldus omnibus suis subditis liberum vini, boum, panni, serici et aliarum materiarum commercium, ita omnibus patentissimum ille aperuit divitas congregandi et felicitatem promovendi campum. Iustitiae et tribunalium in Hetruria leges, quas ille suppresso inhumano in puniendis delictis rigore condidit, totum orbem in admirationem rapuere. Publicas ille et novas vias extrui et antiquas reparari jussit, diversia in mensuris pondera, quae in commercio magnam causant confusionem, ad unum ponderis genus reduxit, pro iis, qui debitis involuti ad securum reponi locum debebant, distinctos et honestos parari fecit carceres, ne cum sceleratis confunderentur, nullibi in orbe melius causae pupillorum, quam sub illo in Hetruria tractabantur. Delicatissimum ille in corrigenda ecclesiae disciplina corrupta et in educatione juventutis fecit passum, inanes ad augendum populi phanatismum aptas confraternitates sustulit et aliam in amore proximi exercendo consistentem substituit. Monachorum et monacharum numerum immensum minuit. Bona inde restantia ad sanctissimos convertit usus. Parochorum ille emendavit sortem, synodos ab episcopis celebrari fecit, ut per has omnia, quae veram ecclesiae disciplinam corruperunt, e medio tollerentur et sancta Iesu Christi religio ad pristinam suam rediret puritatem.

Tacebo ego innumera illius instituta, quae ad educationem juventutis solidam et ad promovendas scientias in medium sapiens produxit Leopoldus, silentio praetereo illius profundam in omni genere scientiarum cognitionem, admirandum hominum studium, pacificam regendi normam, in tractandis rebus summam justitiam et in manutenendis suis reformationibus intrepidam constantiam.

Per hunc sapientem principem novam populus Hetruriae recepit vitam, cum hocce ille populo scholam finivit humani regiminis et summum ita instructus in Europa Austriacum conscendit thronum, ut qui paucos prius paterne in Hetruria rexerit, nunc in vastis ditionibus octodecim milliones hominum bearet. Nullus principum in tanta rerum confusione regnandi suscepit gubernacula, quam Leopoldus II. Sacerdotum venenum per jesuitarum occulta auctore Van Eupen conventicula animatum Belgium a scepro avulsit Austriaco; per idem virus jesuitico-sacerdotale vos magnates et nobiles ridiculam et turpem excitatis rebellionem, antiquum regiminis vestri chaos repetiistis; successionem Leopoldo II. in throno regni nostri controvertistis et filium illius per Iosephi II. rejectam coronationem ruptum adser-

vistis. Galicienses magnates ad rempublicam Polonam redire cupiebant, Viennenses per occultos igniculos Parisinis throno Austriaco moliebantur ideis. Borussi et Hollandi occultam ad speciem Belgis pollicebantur protectionem, ut bellicos adversus Turcas nostros impedirent progressus. Acies militum nostrorum partim ad limites Silesiae Borussicae, partim in Turcicis dispersa erat ditionibus. Gallorum revolutio principia politica principum nova poscebat. Centum quinquaginta miliones florenorum e civitatis nostrae proventibus perditum erant; magnus Laudonius fractis suis viribus ianuam mortis iam pulsabat, et sapiens Leopoldus II. thronum hunc plenum difficultate, mille insidiis et revolutionibus expositum conscendere, Borussos, Hollandos, Anglos et Turcas placere debuit, Belgas, Austriacos ad obedientiam reducere, vestros placare animos illi restabat, Galicianos compescere illi competebat. Et quod maximum erat, occultis conventiculis jesuiticis, theocraticis, aristocraticis et democraticis obviandum illi erat, ne quid in apertas prorumperet cum summo civium detrimento flammam.

Hae erant, viri nobilissimi, politicae rerum circumstantiae, in quibus regnare cepit sapiens Leopoldus, quae non humanum, sed pene divinum poscunt talentum et in tractandis negotiis iudicium. Quanta populorum nostrorum sit felicitas, quod philosophus iste, qui per longum studium et regnandi in Hetruria exercitium apicem humanae attigit sapientiae, sceptrum regiminis obtinuerit, vos ipsi facile me non monente perspicietis. Pacem ille cum Borussis et Turcis composuit, vinculum cum Russis nunc magis, quam unquam, necessarium retinuit. Gallis se se adhuc non opposuit, Belgas sine sanguinis effusione compescuit. Vos paterne tractavit et se se vestrae subiecit coronationi, gratias innumeras etiam iis, qui rebelles erant, contulit, occultas machinationes virili et pacato sustulit animo. Dum ita sapiens iste rex hodie etiam felici progreditur passu, dum sibi compositis omnibus externis et internis factionibus politicis atque sacerdotalibus proposuit pactum sanctum societatis civilis, aequalem nempe omnibus civibus procurare securitatem et ab omni iniquo theocratico, aristocratico et monachico iugo libertatem, ut vos, sacerdotes nostri et totus reliquus populus beati evadamus, dum, inquam, istud ille sanctum in animo fovet suo propositum, praelati vestri et jesuitae conventicula celebrant, vos aere corrumpunt, ut vos seducant persuadeantque, ne illi indulgeatis vel minimum, etiamsi subditi vestri ad incitas redigantur, contra juratam fidem, quam ille in periculosissimis politicis circumstantiis praestare debuit, regni tractare negotia. Quanta vos, dum ita sceptro sacerdotali obeditis, obruat caecitas, vel horrenda vos agitet malitia, iudicet universus orbis et sapientissimum, coram quo stat intrepidus magnus rex noster Leopoldus, tribunal.

[VIII.] Scio equidem etiam inter vos, magnates et nobiles, plures reperiri, quos pecunia ex ara sacerdotum collecta non corrumpit, quos turpis et simulatus jesuitarum et praelatorum phanatismus non absorpsit, sed potius sana philosophia humanos effecit, vos ego inter Leopoldi scelaratos non computo accusatores. Vobis contextus orationis dictus non sit, qui idem mecum sentitis, qui aliunde spectata ingenii nostri cultura et optimo corde in omni humano regimine per Leopoldum II. introducendo primas obtinere debebitis in communem populi salutem dignitates, sed ad reliquos imbecilles, molli et lascivae vitae phanatismo sacerdotali mixtae deditos sermo meus procedit magnates: vos ego oro atque obtestor, ut auditum moliminibus contra Leopoldum II. per jesuitas et sacerdotes productis non praebeatis,

sinite hunc sapientem regem salutem populi communem promovere, eripite tandem nationem vestram e faucibus praeletorum divitias et vanos honores perpetuo anhelantium, dispensate Leopoldum II. regem vestrum, quem tota in throno nunc admiratur Europa, ab omni juramenti violatione, a quo illum iura humanitatis liberum alioquin praeunciant, animate illum, ut pro bono vestro et totius nationis praelatos ab influxu rerum civilium removeat, immensas fere illorum divitias minuat, ne hi plurimos deinceps corrumpere possint in comitiis magnates et nobiles, ut pro mitra episcopali perorent, nostramque gentem sub perpetuo ignorantiae iugo conservent.

His paucis philosophicis magnatibus vires et vota adjungite vos pauperes nobiles, protestantes, parochi et monarchi; vestra enim sors tanto est miserior, quanto melior est plurium magnatum, praelatorum et jesuitarum. Examine, quaeso, vos omnes tristem, in quo vivitis, statum, quot egregii e vobis pauperes nobiles in comitatibus et aliis publicis officiis pro exigua solutione arduos peragere debent labores atque cum numerosa familia in summa vivere egestate, quomodo hi coram magnate aliquo, supremo comite aut gemmis ornato inani praelato terment, et vix prae timore vocem coram his emittere audent. Dicite mihi, quid vobis vestra prodest nobilitas, quid emolumenti vana illa adsertio, quod pro honore tantum serviatis, vobis adfert? Vos quidem nullum solvitis tributum, sed etiam nihil habetis, laboratis tantum, ut magnates, primi nobiles et praelati fructum laborum vestrorum consumant, pecuinas colligant. Viennam fugiant ibique ministros corrumpant, et majores obtineant dignitates, vos interea cum his nihil opponere audeatis, ne per exiguum salarium vestrum prae fame moriamini, subditos ad horrorem innumeris torquetis et opprimitis modis. Hi vos de uno ad alium locum equis suis vehere debent, seu ut dicere soletis, praejuncturam administrare, etiamsi in vestro iter instituere velitis negotio. Sola nomina vice-comitis, ordinarii notarii, iudicis nobilium, iuris assessoris (jurassoris) et alia id genus sufficiunt, ut rusticus relicto aratro aut alio necessario labore vobis hoc oppressionis genus praestare teneatur. An non tristissima haec est officialis comitatus situatio? qui aut cum ducentis florenis auriga vel coquo dominali, sartore vel sutore longe deterius vivere debet, aut vero paupertatem suam per innumeras continuo pellere debet fraudes.

Tu quoque, parоче, qui continuo in animarum cura saluberrima atque difficili versaris, evigila tandem et perspice, quod tu diu noctuque ad aegros pessimo etiam tempore cursitare debeas, quod tu sermones sacros texere et moralibus exhortationibus populum tibi concreditum et rudem arduo erudire tenearis labore, qui in pagis tristissimis extra omne fere cultum humanum consortium vivis, ac proinde plus, quam inanes tui praelati prestas, qui mollem duntaxat et lascivam in palatiis ducunt vitam et bona ecclesiastica Epicureae consecrant vitae, erige tu quoque caput tuum, dic sapienti regi Leopoldo secundo et Hungariae statibus, ut episcoporum et canonicorum annui immensi fere minuantur proventus, et ex summis inde resultantibus veris animarum pastoribus major per legem determinetur solutio, roga, ut omnes parochorum promotiones non amplius ab episcopis, sed a sapientissimo pendeant rege. Hac enim ratione a iugo episcoporum theatrico liberabuntur, atque populo non jesuitica ad nutum praelatorum, sed vera christiana inculcabitur principia.

Aperite demum et vos, miseri monachi, oculos vestros, nolite episcopis et praelatis vaferrimis credere, quod vobis reipsa faveant, dum restitutionem

vestrorum pollicentur monasteriorum; vos illi tantum vanae suae ambitioni consecrare volunt, ut vobis existentibus illi firmiores in colligendis suis proventibus evadant, ut satellites et totidem quasi mancipia in palatio episcopali serpentia habeant, quot cucullatos numerant eleemosinae inanes consumtores; vos ipsi saepe experti estis, quomodo vos episcopi et alii praelati persecuti fuerint, quoties aliquas quaesivistis dignitates ecclesiasticas, etiamsi in sapientia theologica omnes sanctos superastis ecclesiae patres; sapite hodie plus, quam unquam, quod vita, ut vocant, ascetae mixta, quae contemplationem et curam animarum conjungit, non tantum deo, sed etiam societati civili plurimum placeat, quod munus apostolarum in praedicatione evangelii consistens sit nobilissimum, ideo petite ad curam animarum adplicari. Melius enim est et laudabilius vitae remedia promereri, quam vel ex fundatione phanatica otiose intra muros vegetare, vel ex eleemosina cum sanis cruribus victitare, se invicem in claustris persequi, ignoratiam adfectare, honores et officia inania monastica quaerere, Baccho indulgere et praelatis instar mancipiorum servire.

Ad vos ego adhuc me converto protestantes, vos rogo et obtestor, ut sapientibus nonnullis magnatibus, pauperibus nobilibus, parochis, et sanioribus monachis consilio vestro atque votis in futuris comitiis adsistatis, Leopoldum II. regem vestrum paternum ab omni turpi suspicione liberetis, atque vestram ita in omnibus emendetis regiminis formam, ut Hungariae tandem nostrae orbis eruditus in fine hujus saeculi de adoptatis humanis legibus et eversis tam theocratiae, quam aristocratiae pessimis constitutionibus in perpetuum applaudere valeat.

Finis

36.

Országos Széchényi Könyvtár

1792 január 30. Bécs.

Martinovics fölterjesztése II. Lipót királyhoz

Felajánlja szolgálatait az uralkodónak a titkos társaságok kikémlelésére; nem haszonlesésből, hanem hűségből és meggyőződésből. Hogy eddigi tevékenysége feltűnést ne keltsen, őfelsége udvari kémikusának mondotta magát. Nehogy kellemetlen helyzetbe kerüljön, kéri, nevezze ki kémikusnak, vagy más udvari tisztviselőnek. Magyarországon, amióta az illuminátusokat az uralkodó pártjára vonta, nincs szükség működésére, de annál inkább van Bécsben. Hogy eredményesen dolgozhassék, de meg tudományos és egyéb szolgálatai jutalmául is megérdemelne 2—4000 ft fizetést. Ha nehézségbe ütköznék az udvari pénztárból való fizetése, adományozza neki az üresedésben levő pécsi nagyprépostságot.

Aláírás nélküli sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 60. fasc., regisztrálatlan

Durchlauchtigster Monarch!

Aus dem Inhalt meiner hier angefangenen politischen Beobachtungen werden E. M. als Monarch und zugleich Philosoph verschiedenes für mich Nachtheiliges denken können, dass ich nemlich E. M. mit einem Roman beschäftigen und die Wahrheit nicht gestehen will, dass ich diesen Roman so

eingeleitet habe, um niemanden vor der Gesellschaft verrathen zu dürfen, u. s. w. Wenn aber E. M. reif überlegen, dass die Gesellschaft jede Verrätherei unerweislich machen muss, so wird das unwahrscheinliche dieser Beobachtungen verschwinden, und E. M. werden überzeugt, dass die Menschen alles zu unternehmen im Stande sind. Ich stütze mich indessen auf mein eigenes Bewusstsein, auf den guten Erfolg meiner Untersuchungen, auf den ich gewiss rechnen kann. Kein Geheimniss kann einem Monarchen entweichen, wenn er gute Anstalten trifft. Gesezt nun, dass ich diese Nachrichten treu Er. M. mitgetheilt hätte, so sehen Sie, grosser Monarch! die äusserste Gefahr meiner Lage, die mir bei mindester Kabale, Verleumdung, oder Verwicklung der Umstände den Untergang meiner Ehre, meines bishero mühsam erworbenen Ruhms in der gelehrten Welt und meines Lebens drohet. Die amerikanisch-französisch-deutsche Union fordert von mir wesentliche Dienste, tragt mir auf bei jeder günstigen Gelegenheit Er. M. Gesinnungen in Betref der Franzosen, Niederländern und Pfaffen zu forschen. Eine endlich chemische Korrespondenz Sprache ausfindig zu machen. Diese trug mir auch auf in die Geheimnisse der Jesuiten hineinzudringen. E. M. von dero meisterlichen und menschlichen Regierung überzeugt, trugen mir auf alle dollkühne Drohungen beider Gesellschaften zu erfahren, und vor dem geheiligten Throne Er. M., den die Weisheit begleitet, niederzulegen. Nun [ich] stehe in der Mitte eines Monarchen, den die Welt bewundert und zweier Gesellschaften, die schon Beweise von sich gaben, dass sie alle Monarchen, und alle Gewalt der Waffen besiegen können, und sozusagen der Erde selbst eine andere Gestalt gaben. Ich trette unter diesen drei Streitenden auf Er. M. Seite, nicht wie ein unwissender und boshafter Schwärmer, der andere Menschen brandmarken will, um unverdiente Gnaden von dem Throne zu erhaschen und diese auf Unkosten vieler rechtschaffenen Bürger zu geniessen; sondern ich trette zu E. M. aus Überzeugung. Amerikaner und Franzosen machten durch blutige Gährungen gute Geseze, E. M. machten ohne aller Revolution Geseze, welche die gelehrte Welt bewundert und die Menschheit anbettet. Dieser Umstand bewog mich. Er. M. meine Dienste in der Erforschung geheimer Verschwörungen anzutragen, und dadurch Er. M. tausend Gefahren ausgesetzte und sehr kritische Regierung zu erleichtern. Da mich also eine vernünftige Überzeugung an E. M. fesselt, so können Sie, grosser Monarch! auf meine Thätigkeit und Klugheit, wie auch auf meine Treue sichere Rechnung machen, dass ich keine Gelegenheit in der Nachforschung geheimer Gesellschaften versäumen werde.

Aber wie E. M. von dero Seite gegen mich sich sicher stellen, um allen Verdacht auf immer von sich zu entfernen, so fordert es auch meine Klugheit und mein Wohl, dass ich mich auch auf etwas gewisses stützen soll, was meine künftige Subsistenz sichern wird und sowol wider allen Verdacht deken muss. Ich erkenne Er. M. Gnade, durch welche ich mit 500 Gulden in den Ruhestand versetzt wurde, um in nöthigen Fällen herumreisen zu können, aber unmöglich konnte ich es der vernünftigen Welt glaubwürdig machen, dass man mich bei meiner gesunden körperlichen Beschaffenheit und besten Alter so geradehin ohne aller geheimer Absicht pensionirt hätte; ich musste daher um nicht aufzufallen mich für einen bei Er. M. angestellten Chemicus ausgeben, und dieser Gedanke beruhigte das Publikum, die Illuminaten schenkten mir ihr Zutrauen, und die Jesuiten machten Anstalten um mich zu gewinnen. In die Lange aber lässt sich keine Masque bei der aufgeklärten Welt erhalten, man wird durch die böhmische Hofkanzlei erfahren, dass ich

nur pensionirt bin; man wird mich und E. M. in Verdacht bringen, und da ich der wirkende Theil bin, so wird sich alles wider mich verschwören; man wird mir bei Er. M. eine Falle legen, E. M. können einen Verdacht wider mich fassen und mich verwerfen, oder wie ein Insekt zerschmettern, die Geschichte gebet uns solche Beispiele genug. Dann bin ich auf ewig der Gegenstand des allgemeinen Hasses, und muss mit meinen mühsam gesammelten Kenntnissen kümmerlich wie ein Kanzlist mit 500 Gulden, oder auch ohne diesen im Elend leben.

E. M. sehen es aus diesen, dass es zu meiner eigenen Sicherheit und zum Endzweck meiner geheimen Arbeiten nöthig sei, dass mich E. M. entweder wirklich als einen Chemicus bei sich anstellen, oder auch eine andere Bedienstung hier in Wien geben. Für Ungarn, seitdem ich die Illuminaten auf Er. M. Seite gebracht habe,¹ bin ich überflüssig, meine Brüder, der Rittmeister für die Aristokraten und der Medicus für die Jesuiten werden vortreflich sein. Und wenn wir die Gesinnungen der Wiener Illuminaten und Jesuiten kennen und vereitelt haben, so wird alles gehoben sein. Bedenken E.M., dass ich bei diesem Gehalt mir nicht ein Buch einschafen kann, noch weniger bin ich im Stande neue Versuche in der Chemie auf meine Unkosten zu machen, welche doch von mir die gelehrte Welt erwartet. Ich fühle mich, dass ich so viel, wenn nicht mehr, sowol im gelehrten Fache, als auch Er. M., als alle diejenigen, welche E. M. mit zwei oder drei, vier tausend Gulden angestellt haben, geleistet habe. Wenn mich Er. M. als Hof Chemicus mit z w e i oder d r e i t a u s e n d Gulden anstellen, so bin ich im Stande nach ereignendem Umständen nach Ungarn, Böhmen, Niederlanden, Frankreich u. s. w. unter dem Vorwand einer Gelehrten Reise zu reisen. Ich werde alle Jahre zwei, drei chemische Abhandlungen in die Annalen der Chemie des Bergrats Crell einrücken lassen, um Er. M. kluge an mich gemachte Wahl zu bestätigen und so bleibet unsere Unternehmung auf ewig verborgen; ich werde aber alles anwenden um Er. M. Genüge zu leisten. Sollte es Er. M. beschwerlich fallen, mich als Hofchemikus aus dem Aerarium zahlen zu lassen, so geben E.M. mir die schon lang erledigte Dompropstei (Praepositura major) in Fünfkirchen; diese könnte ich durch andere administriren lassen, wie es auch Andere administriren lassen, wie es auch Andere in Ungarn thun, wie z. B. Mandatisch,² Mitterpacher³ etc. und könnte bei Er. M. auf immer als Chemicus verbleiben. Ist dieses Geständniss (welches ich nur einem philosophisch gesinnten Monarchen abzulegen im Stande war) so glücklich mir Schuz, bessere Subsistenz und Sicherheit zu verschaffen so wird meine treue Dienstleistung E.M. überzeugen, dass ich nicht verkannt wurde. Ich könnte schon izt Er.M. einige Mitglieder der Union anzeigen, aber ich muss diese sicher wissen, aus blosser Muthmassung will ich niemanden anzeigen: ich brauche mehr Zeit und mehr Umgang um in den Labyrinth der politischen Geheimnisse hineinzudringen.

Wien den 30-ten Jänner 1792.

¹ Erre korábban és a későbbiekben is többször büszkén hivatkozott. L. 472. és 493. l.

² Minden valószínűség szerint Mándich Antal akart írni, aki szentjóni apát, emellett pristinai választott püspök és helytartótanácsos volt.

³ Mitterpacher Dániel cikádori apát, Mándichhoz hasonlóan választott püspök és helytartótanácsos.

Martinovics fenti kérvényét Gotthardi még aznap továbbította az uralkodóhoz. Másnap, január 31-i jelentésében azután részletesen kitért barátja kérésére és igen meleg szavakkal ajánlotta a királynak, hogy teljesítse azt. „Werden Sie O! angebeteter Monarch! — írta — geneross, und um noch besser mich auszudrücken, verschwenderisch mit ihren höchsten Gnaden, bei Männern die ihr ganzes Wohl und Leben für ihre Monarchen aufopfern. Besonders lassen Sie meinem Freunde Martinovics ihre höchsten Gnaden im vollen Masse genießen, dann für diesen stehe ich mit meinem Leben, obschon ihm dieser Tagen mehrere Skrupeln in den Köpfe kamen, die ihm und mir viel Bedenken verursachten. Was eigentlich der Ausdruck, so er sich dieser Tagen bei mir bediente, sagen will, weiss ich noch nicht, — er hiess: Freund! wann ich sie betrachte, so habe ich eines der bedenklichsten Beispiele. — Ich bat ihn mehrmal sich deutlicher zu erklären, seine Antwort war: haben Sie Geduld, Sie erfahren es gewiss, auch damals, wenn die Frucht nicht reif werden sollte.” (St. A. Vertr. A. 60. fasc. regisztrálatlan.)

Lipót azonban kedvetlenül fogadhatta Martinovics kérését, s Gotthardi előtt elítélő és rosszaló megjegyzéseket tehetett annak állandó pénzzavaraira és életmódjára. Február 1-i jelentésében ugyanis Gotthardi védelmébe veszi barátját, kiemelve érdemeit és hangsúlyozva hűségét, melyek érdemessé teszik őt a kinevezésre. A kinevezés mellett szól az is, hogy Martinovics már félre nem érthető megjegyzéseket tesz az uralkodók hálátlanságára: meg kell neki mutatni, hogy nincs igaza. A jelentés Martinovicsra vonatkozó része különben így hangzik: „Dass Martinovics loker gelebet und ausser der gelehrten Welt einen Schwärmer, besonders bei denen Bigoten passirt, dies hat seine volle Richtigkeit. — Indessen getraue ich mir doch mit meinem Leben zu behaupten, dass wann E. M. ihme eine lebenslängliche gute Versorgung sicher stellen, und ihn in allerhöchsten Schutz nehmen, dass er Er. M. derlei wichtige Dienste leisten wird, die noch kein geheimer Vertrauter geleistet hat. — Überzeugen Sie ihm O! angebeteter Monarch, dass es auch Monarchen gebe, die ihre getreuen Unterthanen (wann sie einmal ihrer treuen Diensten vollkommen überzeugt sind) nie verlassen, sondern auch damals ewig schützen, und ihr Dasein erträglich machen, wann wirklich, aus was immer für Zufälle, diese getreuen Unterthanen ausser Stand gesetzt habe, fernere geheime Dienste zu leisten. E. M. können sich unmöglich vorstellen, auf wie vielerlei Art, und zwar unbemerkte Art (obschon er weit über mich hinauszusehen glaubt) ich ihn geprüft habe. — „Die Monarchen reden freundlich, — hören gerne, — trauen oft Leuten von jener Art, die ihnen die Besten durch verschiedene Faktionen oder Argwöhne verdächtig machen, — brauchen Leute vom Kopfe in solange, als sie glauben Entdeckungen zu machen. — Bei wichtigen Anzeu-gen glauben sie geneross zu sein, wann sie ein par 100 Gulden Geschenk machen, aber solche auf ewig gut zu versorgen, werden wenige Beispiele sein. Haben sie einen erschöpft, oder bringt ihnen jemand gegen diesen einen Argwohn bei, — so ist plötzlich die Thüre verschlossen, und der Arme den traurigsten Schicksale überlassen. — Ihnen (nämlich Gotthardi) hat der Monarch gerne, davon hab ich mich überzeugt, und wie ellend ist ihr Auskommen.” — Diese derlei noch weit mehre Gespräche sind aus dem Munde des Martinovics geflossen, die ich blos im engsten Vertrauen Er. M. zu dem Ziele niederschreibe um dass sich E. M. bei den mündlichen Gespräche mit ihme darnach richten können. — Indessen belieben sich E. M. aus seinen Schrifften einige Punkte herauszuziehen und ihme den Auftrag zu geben, dass er solche vollziehe, ich hoffe E. M. sollen vollkommen befriediget werden.” (St. A. Vertr. A. 60. fasc. regisztrálatlan.)

Hogy ezek a sorok tették-e meg a magukét az uralkodónál, vagy más meggondolás játszott közre, nem tudjuk, de február első napjaiban Lipót engedett a kérésnek és Martinovicsot kinevezte udvari kémikusává. A kinevezés napját nem ismerjük, de február 9-e előtt kellett történnie, mert ezen a napon kelt újabb beadványában Martinovics már udvari kémikusnak írta alá magát. (St. A. Vertr. A. 60. fasc.) Egyébként a kinevezés nem rendezte Martinovics anyagi ügyeit: az uralkodó sem a pécsi nagyrépostságot nem adományozta neki, sem máshonnan nem utalt ki pénzt számára. Ezért Martinovics újabb beadványában 4000 ft. fizetés utalványozását és valamely magyarországi címzetes apátság adományozását kérte. „Was meine Hofchemikus Stelle betrifft — írta jelentésében — so glaube ich, dass ich als Hofchemikus den nemlichen Rangue und Gehalt, welchen der Direktor des Naturalien Kabinets Baron von Baillon und Kustos der Hofbibliothek Abbé Denis, welche wirkliche Hofrätthe sind, und vier tausend Gulden Gehalt haben [verdienen].” (Uo. Külséjén: Pro privata notitia Augusti Imperatoris.) Lipótnak azonban nem tetszett ez a megoldás. Apátságot sem adományozott Martinovicsnak, hiába bizonygatta a fenti beadványában, hogy sok ilyen van üresedésben az országban, s ezeket az uralkodó bárki arra érdemesnek, tetszése szerint adományozhatja, „ohne im geringsten compromittirt zu werden”. (Vö. *Iratok* 47. sz.) Végül is magánpénztárából utalványozott

Martinovics számára évi 1500 forint kegydíjat. (L. 477. l. és *Martinovics élete*, 58. l. és Laczkovicshez írt 1792. július 6-i levelét, 754. l.)

Martinovics udvari kémikusi kinevezése csak formális volt, arra, hogy ebbeli minőségében tevékenykedett volna, nincsenek adataink. Február 12-én kérte Gotthardit, járjon közbe az uralkodónál, hogy bemelessen a császári laboratóriumba, mert ha soha sem dolgozik ott, az illuminátusok gyanút fognak ellene. (L. 591. l.) Február 18-án azután boldogan számolt be róla barátjának, hogy végre sikerült bejutnia a laboratóriumba és így ismét mer az emberek előtt mutatkozni. (L. 594. l.)¹

37.

1792 január-február

Martinovics bizalmas jelentései a bécsi demokratikus társaságokról.

a.)

[1792 január 31, Bécs]

Martinovics bizalmas jelentése a bécsi illuminátusokról.

Részletesen elmondja fölvételét a bécsi Amerikai-Francia-Német Unio illuminátus páholyba. Ismerteti a páholy céljait és a tagok kötelességeit.

Aláírás nélkül sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 60. fasc. regisztrálatlan.

Martinovics jelentését Gotthardi január 31-én terjesztette fel az uralkodóhoz. (Kísérő jelentése: *uo.*)

Beobachtungen

über geheime demokratische Verbindungen in Wien
Von 21-ten bis 26-ten Jenner 1792.

§.1. Nachdem der Verfasser die Gesinnungen der Illuminaten in Ungarn ganz geändert und auf die Seite des Monarchen gebracht hat,² würde er ersucht eine Anrede an den Monarchen in Namen einer geheimen Gesellschaft in der deutschen Sprache zu verfassen und drucken zu lassen, welches er auch zu befolgen versprochen hat.³ Der Wiener Illuminat Kreil bat ihn nach Wien

¹ Udvari kémikusi működésének egyetlen emléke az a keltezetlen jelentés, melyet egy segélyért folyamodó öreg alchimista ügyében írt. „Zu Folge des a. h. Auftrags, — írta — prüfte ich den bewussten Alchemicus Berger, dieser erzählt mir seine ganze Lebensgeschichte mit grösster Verwirrung, mischte lateinische Worte, wie es die Rosenkreuzer zu thun pflegen, behauptete, dass er unter weiland Sr. M. den Kayser Franz [Lotharingiai Ferenc, Mária Terézia férje] Gold gemacht hätte; er bat ihn arbeiten zu lassen, ohne dass jemand ihn sehen soll. Sein ganzes Geheimniss bestand in dem, dass er aus Spiessglanz (Antimonium) und ungarischen Vitriol ein Pulver wider alle mögliche Krankheiten (die Goldmacherei ausgenommen) [verfertigte]; aus diesem Pulver wolle er hernach eine Goldtinktur verfertigen. Zur lezt schilderte er [sein] 70jähriges Alter und seine äusserste Demuth, ich gab ihm zwei Dukaten, und versprach seine dringende Noth Sr. M. zu schildern, um ihm aus der Noth so viel möglich zu helfen.“ (St. A. Vertr. A. 60. fasc.)

² L. az *Iratok* 31/f és 31/l alatti jelentéseit.

³ Hogy ezt a röpiratot megírta-e, nem tudjuk.

zu gehen, um da mit den hohen Priestern der *Illuminaten* Kirche über die Vorschritte der Gesellschaft und weitere mit fremden Nationen einzugehende Verbindungen nöthige Anstalten treffen zu können. Er sagte ihm noch, dass der Verfasser alle Mühe anwenden soll, diese ganz zur Gunst des Monarchen umzuschmelzen, wenn keine höchstwahrscheinliche Aussichten wären den Endzwek der Gesellschaft zu erreichen; die geänderten Gesinnungen der *Wiener Illuminaten* soll man ebenfalls durch eine zum Druk beförderte Schrift dem Monarchen bekannt machen, denn wenn man den Monarchen nicht auf diese Art von der Zerrittung der *Illuminaten* Kirche überzeugt, so wird er noch immer die höchstschädliche Pfaffen und Unwissenheit als ein Gegengift für die Illuminaten und Democratie brauchen, folglich der Menschheit dadurch viel schaden. Nach diesen Berathschlagungen kam nun der Verfasser nach Wien, und besuchte die ihm am besten bekannte Illuminaten: Hofrath v. Sonnenfels, Direktor Mayer¹ und Blumauer;² die zwei leztere fand er sehr furchtsam und zimlich für die *Illuminaten* Kirche kalt, der erstere aber äusserte eine Freude über des Verfassers Lage und Ankunft, sprach mit ihm philosophisch von gegenwertigen politischen Angelegenheiten, von seiner missligen Lage und von der gegen ihn ausgeübten Undankbarkeit, bedauerte die dem B. Martini anvertraute Erziehung der Jugend³ und die Lage der Wissenschaften, lachte über die vom Monarchen gegen die höchst kurzsichtigen und oberflächlich gelehrten Hofmann und Wateroth⁴ ausgeübte Gunst, tadelte des Mayer's seine Unthätigkeit und Furcht.⁵ Nachdem der Verfasser mit vieler

¹ Valószínűleg Mayer Joseph Ernst, az alsóausztriai kormányzáság tanácsosa, bár Mayer Joseph egyetemi tanár is lehet. Mindketten illuminátusok voltak, s Martinovics mindkettőjükről többször megemlékezett.

² Blumauer Alois (1755–1798), a költő. Van Swieten kinevezette bécsi cenzornak, de már 1789 óta könyvkereskedelemmel is foglalkozott. 1793-ban cenzori megbízatásáról leköszönt. (Életrajzi adatai: *Wurzbach*, I. 436–444. l.)

³ II. Lipót nem rokonszenvezett Van Swieten iskolapolitikájával, viszont nem akart a nagytekinélyű emberrel nyíltan szakítani. Ezért 1790 tavaszán az új iskola-reform kidolgozására életrehívta a Studieneinrichtungskommission-t, s élére Martini Karl Anton bárót, a jogtudóst nevezte ki. A Studienhofkommission Van Swieten vezetése alatt ettől kezdve csak a folyó adminisztratív ügyeket intézte, elvi jellegű kérdésekbe nem volt beleszólása. 1791. dec. 5-én II. Lipót elfogadta Martini iskolai reformtervét (melynek egyik lényeges újítása volt, hogy az iskoláknak egyes kérdésekben autonómiát adott, lehetőséget nyújtva ezáltal főként a klérus hangadó elemeinek az előretörésre) és ezzel egyidőben, dec. 8-án, az immár fölöslegessé vált Studienhofkommissiont megszüntette. Ezzel Van Swieten befolyása a tanügyekre (vagy ahogy Martinovics mondja, az ifjúság nevelésére) megszűnt és azok teljesen Martini irányítása alá kerültek. Az egész kérdésről. Kink Rudolf, *Geschichte der kaiserl. Universität zu Wien*. Wien, 1854, I./1. 544. l. 726. jegyz. és 591. s köv. l.; Vö. 588. l.)

⁴ Watteroth Heinrich Joseph (1756–1819), a bécsi egyetem statisztika-tanára, akit 1791. dec. 5-én nevezett ki az uralkodó, korábbi tanszéke megtartásával a politikai tudományok professzorává. Watteroth is rendőrbesúgó volt, s ebben az időben Lipót közvetlen bizalmasai közé tartozott. Hoffmannal és Mayerral együtt fő szervezője volt annak a titkos társaságnak, mely az uralkodó láthatatlan irányítása alatt az illuminátus és francia eszmék ellen dolgozott. (Életrajza: *Wurzbach*, LIII. 152. l.; titkos jelentései: St. A. Vertr. A. 62. fasc., ezeket azonban nem volt módom megnézni, bár magyar vonatkozásai is vannak. Erre és a titkos társulatok szervezésére vö. 540. l. és *Sándor Lipót iratai*, 145. l.)

⁵ Nemcsak ezek a sorok, de az összes következő jelentések is azt mutatják, hogy Martinovics – talán Gotthardi révén – pontosan ismerte az egyes személyek politikai súlyát. Így tudta azt, hogy Lipót király nem szívleli Sonnenfelst, sőt fél tőle, éppen illuminátus volta miatt, (Hoffmann is állandóan polémiát folytatott vele újságjában, a *Wiener Zeitung*-ban) tehát nem mondhat róla olyan rosszat, hogy azt az uralkodó meg ne hallgassa, és, legalábbis általában el ne higgye. Sonnenfelsről szóló jelentései-

Wärme von den Verdiensten des Hofraths sprach, und dass diese nur in Amerika und Frankreich können belohnt werden, endlich ihn bat, er möchte den Verfasser weiter mit den Mitglieder der *Illuminaten* Kirche in Wien bekannt machen und zum arbeiten Gelegenheit geben. So erhielt der Verfasser zur Antwort, dass man ihm alles nöthige mittheilen wird, was zur Fortpflanzung der *Illuminaten* Kirche nöthig ist. Die Mitglieder wird aber der Verfasser, wegen der grossen Gefahr verrathen zu werden, nur dann erfahren, wenn er, sie nicht mehr wird verrathen können. Auch ich (sagte der Hofrath) und alle andere kennen uns nicht, weil wir uns nicht sehen, und seitdem gehen unsere Sachen vortreflich. *Illuminaten* (sagte er) können noch in österreichischen Staaten nicht bestechen und belohnen, wie es die Pfaffen und Monarchen thun können, die Gesellschaft muss also die Verrätherei unmöglich machen. Endlich wurde dem Verfasser gesagt, er soll den 25-ten zwischen 5 und 6 Uhr kommen, da wird man ihn sehen, ihm das Lösungswort geben, die Gasse, den Numero und den Stok der nöthigen Wohnung sagen, in welche er hineintreten und das Lösungswort geben wird um das weitere zu erfahren.¹

§. 2. Der Verfasser hielt Wort, er gieng den 26-ten zum Hofrath, und als er hineintreten wollte, kam ihm ein Mensch entgegen, sagte zum Verfasser, der Herr wäre nicht zu Hause, und er wolle nichts von der bewusten Sache wissen, er hätte hier auf den Zettel das nöthige, und nun könnte ich weiter gehen. Der Zettel hatte folgendes :

Lösungs Wort : M i n e r v a .

In der Wollzeil N. 801. im 2-ten Stok.^a

Der folgende Auftritt könnte vielleicht unwahrscheinlich scheinen, der Verfasser wird aber bald eine Gelegenheit an die Hand geben, damit einer von der vertrautesten des Monarchen. versteckt, alles was dem Verfasser widerfahren ist hören und sehen könne. Der Verfasser ging mit seinem Zettel mit aller möglichen Vorsorge und Wachsamkeit dahin, als er im 2-ten Stok N. 801 anklopfte, so wurde ihm die Thüre geöffnet, und der Eingang von einem Menschen, der wie ein Bedienter aussah, gezeigt ; dieser sagte zum Verfasser: man wartet schon auf Sie, gehen Sie nur da hinein. Der Verfasser tratt unerschrocken in das Zimer, welches zimlich gross und dunkel war, er fand da nur einen einzigen Menschen, der einen runden Huth auf dem Kopfe und eine Nachtlaterne in der Hand hatte ;² er sah den Verfasser an, ohne dass er gesehen werden konnte, er ging zum Fenster, setzte sich zu einem Tische und befahl

^a Idegen kéz írásával a margón : In diesem Hauss und Quartier wohnet der Hof Rath und Cabineth Secretaire Schloisnigg.

vel tehát saját fontosságát, nélkülözhetetlenségét domborította ki. (Hoffmann is igyekezett Sonnenfelst befeketíteni jelentéseiben : O. L. Privatbibl. 6. köteg.) Másrészt azt is tudta, hogy Hoffmann, Watteroth és Mayer közvetlen politikai bizalmasai az uralkodónak. Bennük riválisokat látott, s ezért egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy csípjén rajtuk egyet, s azt bizonygassa, érdemtelenek a bizalomra, mert tudatlanok, ügyetlenek, lusták.

¹ Az itt következőket vö. Martinovicsnak a bécsi vizsgálóbizottság előtti, 1794. aug. 8-i vallomásával, ahol ugyanerről részben eltérő módon számolt be : II. k. 37. l.

² Martinovics 1794. aug. 9-i vallomása szerint Fistingner (helyesen Finsinger) Johann Baptist apát, a lemergi egyetem teológiai fakultásának egyháztörténeti professzora, utólag bevallotta neki, hogy ez a titokzatos személy ő volt. (L. II. k. 38. l. Finsingerre : Dr. Fesslers Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft. Breslau, 1828, 187. l.)

dem *Verfasser* bei der Thüre zu bleiben. Folgende Fragen wurden dem *Verfasser* vorläufig gemacht :

Die Masque sagte : Wissen Sie das Losungswort?

Verfasser antwortete : Ja, mein Herr.

Masque : Wie lautet es?

Verfasser : *Minerva*.

Masque : Wie viel geheime Gesellschaften kennen sie?

Verfasser : Die alte Pithagorische, die Freimaurerei, die Rosenkreuzer, die Illuminaten und zum Theil die Jesuitische Gesellschaft, in der zweiten, dritten und vierten hab' ich alle Grade.

Masque : Welches Systeme der Illuminaten kennen Sie?

Verfasser : Das bayerisch-wienerische.

Masque : Finden Sie dieses vollkommen?

Verfasser : Sehr unvollkommen ; weil man es sogar in Bayern entdeckt hat.

Masque : Wüschten Sie eine bessere Gesellschaft der Illuminaten?

Verfasser : Ich wünschte die beste, zum Wohl der Menschheit.

Masque : Würden Sie alles für das Wohl der Menschheit wagen?

Verfasser : Ja, mein Herr.

Masque : Sind Sie mit ihrer gegenwertigen Lage zufrieden?

Verfasser : Ich bin für meine Kenntnisse noch nicht belohnt. Durch Zufall erkennet der jezige Monarch meine chemischen Kenntnisse, weil diese sein Lieblingsfach ausmachen.

Masque : Haben Sie noch andere Kenntnisse?

Verfasser : Meine gewesten Brüder Illuminaten wissen es zu gut, dass ich tiefe Philosophie und gründliche Politik besize, dass ich in der Geschichte, Theologie, Kommerz und Finanz Wissenschaften bewandert sei, man vergleiche mich in der Gesellschaft oft mit dem bekannten abbé Raynal.

Masque : Für wem halten Sie mich, mein Herr?

Verfasser : Für ein Mitglied einer geheimen Gesellschaft.

Masque : Wünschen Sie in diese hineinzudringen?

Verfasser : Ja, mein Herr, wenn sie zum Wohl der Menschheit ziele.

Masque : Sind Sie bereit einen Schritt zu wagen, der die Gesellschaft auf ewig wider alle Verrätherei sichern wird, einen Schritt, der Sie ewig durch den Monarchen selbst unglücklich machen wird?

Verfasser : Ja, mein Herr.

Masque : Wolan, mein Herr. Hier unterlege ich Ihnen einen Revers, der mit einer unbekannten Hand geschrieben ist und den Sie unterzeichnen müssen, bevor Sie etwas von den Geheimnissen dieser Gesellschaft erfahren können

§. 3. Der *Verfasser* las diese Schrift laut, und die *Masque* blieb immer entfernt von ihm. Der Revers lautete beiläufig also:

Ich Endes Unterschriebener bekenne mich freiwillig zum Oberpriester der Illuminaten, und verspreche auf Unkosten meines Lebens und Ruhe, dass ich zu der neuen amerikanisch-französisch-deutschen *Union* treten will, und alle ihre Grundsätze mit möglichster Klugheit und männlicher Entschlossenheit für das Wohl der Menschheit wider alle ihre Feinde vertheidigen, und allen Menschen, die eine Fähigkeit dazu besizen, mittheilen werde. Ich verpflichte mich ferner, dass ich die gegenwertige Lage Frankreichs und Amerika mit allen Kräften schriftlich, mündlich, oder auch mit dem Degen in der Hand, wider alle Despoten vertheidigen werde.

Strassburg, den 1-ten 9-ber 1791.

N. N.

Wenn der *Verfasser* nicht ein gränzenloses Zutrauen auf seinem Monarchen und seine philosophische Festigkeit der Gesinnungen gehabt hätte, so würde er diesen, für den Verfasser sehr verfänglichen Revers, niemals unterschrieben haben. Der *Verfasser* versprach aber seinem Monarch in die geheimsten Abwege der menschlichen Verschwörungen hineinzudringen, dahero wagte er diesen Schritt und unterschrieb den obenerwähnten Revers. Die Masque nahm ihn zu sich und sagte: Freund, Sie wagten durch diese Unterschrift vieles, aber auch die Gesellschaft verspricht Ihnen alles, und die Menschheit wird Ihnen eine Ehrensäule im Herzen errichten, dass Sie nun entschlossen sind, nach ihrer Fähigkeit alles zum Endzweck unserer geheimen Union beizutragen. Sie wissen in welcher Finsterniss die Menschen geblieben wären, wenn sie nicht die kleine Zahl der Weisen durch geheime Verbindungen dahin gebracht hätte, wo sie jezt sind, durch Unwissenheit der Menschen erhielten die Priester und Monarchen die Oberhand in der menschlichen Gesellschaft, sie behandelten alle Menschen wie tode Werkzeuge, um ihre Wollust und Herrschsucht zu befriedigen. Die Monarchen um sich einen Glanz zu verschaffen, führten unzählige kleine Despoten, nemlich den Adel in die menschliche Gesellschaft ein, welcher musste von dem Volke zu seinem eigenen Unheil erwähret werden. Der Priester missbrauchte die Religion, und durch diese entheiligte Waffen siegte er über die Könige und alle Menschen.

In diesem Ton sprach die Masque noch mehreres dem *Verfasser* ohnehin nur zu sehr bekanntes Zeig. Und gab endlich den ersten Schlüssel dieser amerikanisch-französisch-deutschen Union mit folgenden Worten:

Die ganze Verfassung dieser Gesellschaft werden Sie nach und nach erfahren, man wird Ihnen auch die auswertigen Mitglieder benennen, damit Sie, wie alle andere, mit ihnen in die Verbindung treten können. Die Gesellschaft nimmt keine Rücksicht auf jene Menschen, die vorher Illuminaten waren, sie nimmt alle auf, die als grosse im gelehrten Fache Männer,^{a)} oder rühmlich bekannte Kaufleute allgemein geschätzt werden, alle müssen etwas wesentliches für die Gesellschaft leisten, bevor sie den ganzen Plan einsehen dürfen. Wir haben in unserer Gesellschaft regierende Häupter, Helden, Gelehrte, Handelsleute, auch mehrere missvergniegte Aristokraten, die vermög ihren Talenten in einer menschlichen Regierungsform die ersten Würden zu begleiten im Stande wären. Hier werden Sie nach und nach Männer finden und kennen lernen die in der Güte des Herzens den Franklin, und in der Beredsamkeit den Mirabeau übertreffen, und die alle unerschütterlich dem Throne trozen, die Pfaffen und Aristokraten aber weit übersehen. Unsere Gesellschaft hat zum Endzweck, die Quellen aller Lasten, die aus der Monarchie, Aristokratie und Theokratie herrühren zu heben, die Gesezgebende Gewalt auch von den besten Monarchen zurück zu nehmen, denn der böse Monarch missbrauchet diese Macht aus Bosheit, der Kurzsichtige aus Dumheit und der tugendhafte zugleich Einsichtsvolle aus Ummöglichkeit einen grossen Staat nach seinem Wunsch zu übersehen, und gut zu regieren. Welches Übel die Aristokratie und die Theocratie der menschlichen Gesellschaft verursacht, ist eine nur zu sehr bekannte Sache. In allen diesen Fällen leidet die Menschheit den widerrechtlichsten Druk, und dienet zum Opfer ihrer Beherrscher. Freund! Noch eine lange Unterredung haben Sie in der Seilerstrasse den 28-ten zwischen 5—6 Uhr. N.

865 in 2-ten Stok nöthig.^{a)} Die übrigen werden Ihnen ein vollkommenes Licht über die Verfassung dieser Union geben, Sie werden nur zu deutlich sehen, dass die einstimmigen Entwürfe der Engländer, Amerikaner, Franzosen und Deutschen den Gipfel der Klugheit und Weisheit erreicht haben. Zum Beschluss meiner Unterredung brauche ich es Ihnen nicht zu sagen, dass Sie sich gegen unseren Monarchen äusserst klug betragen sollen, denn Er [ist] auch ein Monarch der die gesetzgebende Gewalt nicht abtreten will, der dem Priester zur Unterjochung seiner Völker um sich fest zu erhalten, widmen will. Noch keiner von uns kroch vor seinem Throne, weil jeder fest und stolz auf seine menschliche Gesinnungen stehen will. Ich wünsche Ihnen übrigens zu dieser Einverleibung viel Glück und Thätigkeit, mache Ihnen bekannt, dass die hiesigen Mitglieder alle von Ihnen und ihrer Einverleibung praevenirt sind. Man erwartet von ihren Fähigkeiten und ihrer Dienstleistung viel. Tretten Sie nun ab, und erscheinen Sie zur Bestimmten Zeit gewiss mit dem Lösungswort Archonten des Plato.¹

Anmerkung. Wie auffallend muss dem Monarchen diese Unterredung sein, kann sich der Verfasser leicht vorstellen, er hatte einige Ausdrücke, die für den Monarchen äusserst beleidigend und für den Verfasser hie und da etwas schmeichelhaft sich auslassen können, da sich aber in dieser Sache nicht um Delicatessen, sondern um die wahre Beschreibung des Auftritts oder der Unterredung handelt, so wagt es der Verfasser diese ganz aufrichtig, wie sie vor sich ging, mitzuthemen. Der Verfasser hat es mit einen aufgeklärten und philosophischen Monarchen zu thun, der es nur zu gut weis, was man in einer Gesellschaft von dieser Art von einem Monarchen sprechen könne. Auch ist es ihm bekannt, dass man einem jeden neuen Mitglied bei der Einverleibung zu schmeicheln pflege.

§ 4. Der Verfasser erscheint an den bestimmten Ort, gieng auf die nemliche Art in ein Zimmer, und fand da wieder beim Tische einen Mann sitzend, der mit einem runden Hut bedekt war, und sich mit zwei Händen auf den Tisch lehnte, mit welchen er zugleich sein Gesicht bedekte, er schwieg, bis der Verfasser nicht das Lösungswort aussprach: Archonten des Plato, nach welchen die Masque ihn durch die Finger gut betrachtete und fragte: sind Sie begierich mich zu kennen.

Verfasser antwortete: Nein.

Masque: Jede Neugierde ist weibisch und führet den Menschen zur Verrätherei. Unsere Gesellschaft hat Männer, die sich bishero durch keine Schwachheit verleiten liessen. Mein Herr! Sie sind hier um die wichtigsten Angelegenheiten dieser Gesellschaft zu vernehmen. Nie würden Sie diese von der Gesellschaft erhalten haben, wenn man nicht ihr stilles bisherige Betragen und alle ihre Umstände genau geprüft hätte. Folgende Punkte sind es, zu deren Erfüllung Sie alles mögliche, wie die übrigen Mitglieder, beitragen müssen.

1° Frankreich's gegenwertige Verfassung erhalten.

^{a)} Idegen kéz írásával a margón: Hier wohnt der Graf Zinzendorf Rechnungs Kammer Praesident vielleicht [?] vorm [?] Hof Rath Beken, Graf Perlay gewester Officier und Joseph Weigel.

¹ Az itt olvasható beszédet vö. Weishaupt Ádám, az illuminátus-rend megalapítójának nyomtatásban kiadott munkájával: Anrede an die neu aufzunehmenden Illuminatos Directores. (Nachtrag von weitem Originalschriften, welche die Illuminatensekte überhaupt... betreffen... München, 1787. II. 44—121. l. Ugyanitt olvashatók az illuminátus provinciálisok számára kiadott utasítások is, 17—43. l.)

2° Niederland mit Frankreich, so wie es mit Avignon geschah,¹ entweder zu vereinigen, oder die Annahme der französischen Konstitution gegen die benachbarten Mächte zu garantiren.

3° Denen Missvergnügten Unterstützung und Schuz zu verschaffen, besonders wenn diese aus dem Priester Stande sind ; denn ein Pfaff kann mehr durch gründliche Aufklärung dem Volk die durch andere Pfaffen eingepagten Vorurtheile benehmen als hundert andere Weltliche.

4° Die wärmste Freundschaft mit allen Mitgliedern dieser Union, die sich in Preussen, Sachsen, Reich, Hanover, Engelland, Italien und Spanien befinden, erhalten und fortnähren.

5° Jeden Minister oder Hofmann, der viel Talenten und Muth hat, beim Monarchen als gefährlich schildern, damit er die Liebe des Monarchen verliere und durch sein Missvergnügen die Philosophie und menschliche Grundsätze annehme, endlich seine Zuflucht bei unserer Gesellschaft suche, die ihn nach gehöriger Prüfung aufnehmen und zur Ehre der Menschheit bringen wird.²

Zur Durchführung dieser Punkte hat die Union im Jakobiner Klub folgende Maassregeln getroffen :

1° Eine Union mit in Amerika, Engelland, Spanien, Italien, Schweiz, Holland, Reich, Sachsen, Preussen und Österreich befindlichen Illuminaten zur Aufrechthaltung und Verbreitung der in Frankreich und Nordamerika eingeführten Konstitution wurde gestiftet.

2° Die Verfassung der Union wurde gemeinschaftlich in Frankreich und Engelland entworfen, hernach an alle Gesellschaften geschickt und von diesen angenommen.

3° Die dirigirende Mitglieder dieser Gesellschaft oder Union sind nur in Frankreich, Engelland, Wien und Berlin, diese werden Archonten genannt.

4° Nur diese wissen und entwerfen den philosophisch-politischen Plan, welcher den Kabinets-Entwürfen der jezt regierenden Monarchen, die zum Sturz der Freiheit arbeiten, entgegengesetzt werden muss.

In Wien sollen sieben solche Archonten sein.³

¹ A dél-franciaországi Avignon a XIV. század óta pápai birtok volt. 1791-ben a nemzetgyűlés Franciaországhoz csatolta.

² Hoffmann Lipót Alajos az 1780-as évek végén maga is tagja volt az Unió-páholynak. 1796-ban kibocsátott kis munkájában (*Aktenmässige Darstellung der Deutschen Union und ihrer Verbindung mit dem Illuminaten-, Freimaurer- und Rosenkreuz-Orden*. Wien, 1796) részletesen ismertette a páholy célját, szervezetét és egykori saját működését is. Az Unió-páholyt szerinte is illuminátusok hozták létre, ők szervezték meg és irányították mindvégig. (110. l.) Céljukról ezt mondja: „Wir haben uns vereinigt, den grossen Zweck des erhabenen Stifters des Christenthums, Aufklärung der Menschheit und Dethronisirung des Aberglaubens und des Fanatismus durch eine stille Verbrüderung aller, die Gottes Werk lieben, durchzusetzen.” (26. l.) Köztársaságiak voltak, s eszméik terjesztését főleg olvasókörök (Leseegesellschaften) alapításával igyekeztek előmozdítani. (32. l.) Hoffmann, névleg a páholy egyik főtisztviselőjének viselője, a kettős játékot folytató karrierista cinizmusával nézte az egészet, s könyvének néhány — kivételesen őszinte — sorában pompásan jellemezte önmagát és akaratlanul Martinovicst is. „Es gieng mir hir gerade so, — írja — wie bei den Illuminaten. Man machte mich im hohen Centrum der geheimen Obern zu etwas, was ich nicht war, und setzte meinen Namen in den Listen. Dergleichen Schurkereien sind bei solchen Leuten etwas gewöhnliches.” (21. l. jegyz.) Hoffmann különben a páholy 1780-as évekbeli szabályzatát is közli.

³ Az archonok névsorát 1792. márc. 10-i jelentésében közölte. (671. l.)

Die übrigen Mitglieder haben den Auftrag mit Gelehrten, Bürgern und besonders Kaufleuten umzugehen, diesen die Grundsätze der französischen Constitution begreiflich zu machen, und sodann die besseren Köpfe durch eine Unterredung wies es dem *Verfasser* Geschah aufzunehmen.

5° Der französische Klub mit dem Doctor Priestley¹ schon vereinigt machten einen Entwurf um Engelland und Frankreich auf ewig zu vereinigen. Denen Gelehrten in Engelland wurde sogar aufgetragen französische Meinungen in der Philosophie, Chemie und Politik anzunehmen und auf der Kanzel zu vertheidigen, damit die Jugend in Engelland den Hass gegen die Franzosen ablege.

6° Die Union hatte auch einen vortreflichen Plan erhalten, in welchem alle durch die Einführung der französischen Constitution entspringende Vortheile für den Handel und Kaufleute in ganz Europa klar auseinander gesetzt sind. Diesen Plan hatte der berühmte Abbé Raynal schon vor zwei Jahren entworfen.

7° Der jesuitischen Theocratie wurde von Seiten der Union feuerlich versprochen, dass wenn die Theokraten nicht wider die menschlichen Rechte zum Vortheil der Aristokraten und Monarchen dem Volk predigen werden, man ihnen den Besiz der Güter lassen wird. Nur in Frankreich musste man diese um den Banqueroutte von der Nation abzulehnen nehmen.

NB. In Niederlanden und in übrigen Österreichischen Staaten wird dieser Antrag allem Ahnschein nach genehmigt, weil die Pfaffen nur zu gut wissen, dass nachdem der Monarch die Franzosen durch einen Krieg oder andere Wege themütigt hat, er gewiss auch die Güter der Geistlichkeit schmälern wird.

8° In Frankreich hat La Fayette mit noch einigen französischen Generalen im Jakobiner Klub einen listigen Entwurf gemacht,² mehrere verstellte Auswanderer in das Reich und Niederlanden zu schicken, die beim Ausbruch des Krieges ihre Waffen bei der Armée der Aristokraten gegen diese wenden sollen, um eine allgemeine Zerstörung zu verursachen. Diese verstellte Auswanderer sollen über die Helfte der in Reich und Niederlanden befindlichen Franzosen aus machen.

9° Jedem Missvergnügten und beleidigten Fremden, wenn er die Konstitution in Frankreich beschwören will, werden alle Vortheile in Frankreich versprochen.

Am Ende dieser dem *Verfasser* mitgetheilten Instruktion wurde gesagt, dass die Union ihrer Sicherheit wegen keine Zusammenkünfte halten kann, sondern es wurde dem *Verfasser* aufgetragen, mit Beamten, die keine Mag-naten und durch ihre Talenten berühmt sind, wie auch Kaufleute besonders zu besuchen und Bürger. Jedes Mitglied wird nach und nach dieser Tage benachrichtigt, dass der *Verfasser* aufgenommen sei, man wird in seiner Gegenwart ohne Zurückhaltung erzählen, wie sich der Jakobiner Klub in Paris um die Aufrechthaltung der Constitution mit Belehrung gegen die Kinder, der Mönchen, der Pfaffen, Bauern, Kaufleuten, Soldaten, Bürger, Missvergnügte

¹ Priestley Joseph, a híres angol kémikus és filozófus. Egyébként arra, amit Martinovics a következőkben vele és az angol unió páhollyal kapcsolatban elmond, semmilyen más adatot, amivel csak valamennyire is alátámaszthattam volna szavahihetőségét, nem találtam. Életrajzírói minderről semmit sem tudnak.

² A La Fayette jakobinusságáról mondtak teljesen alaptalanok. Különben 1791. okt. 8-án leköszönt a nemzeti gárda parancsnoki tiszteréről és Párist is elhagyta. A párisi jakobinus klub összejövetelein már ezért sem vehetett részt.

Aristokraten und gegen ihre Feinde verhalten hat. Die ganze amerikanisch—französisch—deutsche Union wird auf diese Art dem *Verfasser* in 8 Chapitern durch solche Erzählungen mitgetheilt, es soll ihm dahero nemlich dem *Verfasser* zur untrüglichen Richtschnur dienen, dass alle diese Menschen, die ihm nach den obenerwähnten Ordnung die Geschichte des Jakobiner Klubs erzählen werden und auf die lezt drei gleiche Klopfer auf dem Tische machen werden, wahre Mitglieder der Union sind. Nur den Archonten ist man schuldig zu beantworten, ob man ein Mitglied der Union sei. Diese geben auch alle Tag ein anderes Losungswort, welches bei nötigen Auftritten und Aufnahmen angebracht werden. Der *Verfasser* muss dahero bald die Archonten in Wien erfahren, die er sobald möglich dem Monarch bekannt zu machen nicht erman—geln wird.

Gestern, also den 30-ten Jener sprach der *Verfasser* mit dem Abbé Strattmann der mit noch einigen Pfaffen die Unterhandler zwischen den Unions Illuminaten und Jesuiten sind, die Erzählungen dieses Menschen, wie auch andere wichtigere Geheimnisse wünschte ich mündlich dem Monarch mitzu—theilen.¹

b.)

[1792 február 7, Bécs]

Martinovics bizalmas jelentése az illuminatusokról.

Beszámol a poroszországi illuminátus-páholyok Boroszlóban tartott gyűléséről, melyen a szomszédos országok küldöttei is résztvettek, és ismerteti az ott hozott határozatokat.

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc., regisztrálatlan.

Martinovics jelentését Gotthardi február 8-án terjesztette fel az uralkodóhoz. (Kísérő jelentése : *uo.*)

Beobachtungen von 1-ten—6-ten Hornung 1792 in Wien

Eine der wichtigsten (für die amerikanisch-französisch-deutsche Union) Begebenheiten ereignete sich in Preussen. Den 27. Xber des verflor—nen Jahres hielten verschiedene in Preussen befindliche Illuminaten Kirchen ihre nach der alten Verfassung lezte Versammlung. Die grösste war in Breslau, bei welcher erschien von Seite des Königs von Pohlen als bevollmächtigter Deputierter Herr v. Konarski (den der Verfasser gut kennt), der auch ein Archont ist, mit mehreren Pohlen;² es erschienen noch mehrere Preussen und Böhmen, die ich alle auf eine Liste nachtragen werde.³

In diesen Versammlungen wurde 1° das alte Systeme der Illuminaten verworfen. 2° Die Mitglieder der Gesellschaft nahmen für ihre Gesellschaft den Namen der amerikanisch-französisch-deutschen U n i o n an.

¹ Nincs rá adat, hogy Martinovics ebben az időben járt volna kihallgatáson Lipót királynál.

² Lengyelország királya ekkor Poniatowski Szaniszló volt. Arra, hogy illuminá—tus lett volna, nem találtam adatot. *Konarski* kilétét nem tudtam megállapítani.

³ Ezt a listát nem találtam meg, nem is valószínű, hogy elkészítette volna.

3° Es wurde einstimmig beschlossen, die Verfassung der Union, die bereits schon in Frankreich und Engelland, Spanien und Reich ausgeübt wird, auch in ganz Preussen, Sachsen, Preussisch-Schlesien und Pohlen angenommen.

4° Die böhmischen Deputirten baten unter der preussischen und pohlischen Union und nicht der der Wiener Archonten arbeiten zu wollen. Denn diese verpflichteten sich, dass sobald in Preussen die Sache zur Gunst der Democratie ausbrechen soll, sie nicht auf die Wiener Archonten warten wollen, sondern sich mit Preussen vereinigen werden.

5° Wurden die österreichischen, spanischen, preussischen und russischen Kabinets Verfügungen in Betref der Franzosen und Pohlen erwogen. Dieses Geschäft behandelte eine besondere Deputation, welche aus lauter Archonten bestand. Prinz von Károlath¹ führte bei dieser Deputation das Präsidium.

6° Die Vorschritte der Illuminaten in Preussen wurden allen auswärtigen Mitgliedern bekannt gemacht und das Einverständniss des grössten Theiles der preussischen Militz geschildert. Man schilderte sogar des Ministers Herzberg seine Neigung für die demokratisch-monarchische Constitution.²

7° Der pohlische Deputirte wurde versichert, dass man sich in Preussen alle Mühe geben wird, die gegenwertige Lage von Pohlen zu unterstützen, unerachtet der Berliner Hof mit den übrigen Nachbarn sie ganz umschmelzen wollen.

Alle fremde Mitglieder kamen nach Breslau im strengsten incognito, den Tag vorher blieben sie in den nächstliegenden Örtern, und jeder kam Abends ganz allein in die Stadt, nur Prinz von Carolath gieng mit seinem Bibliothekarius Fessler, der vor 4 Jahren Professor der orientalischen Sprachen in Lemberg war und seine Kanzel freiwillig verliess und nach Breslau gieng; dieser leitet den Prinz ganz und ist ein Mann, der sich durch das Buch Marcus Aurelius im politischen Wissenschaften in ganz Deutschland berühmt machte. Dieser Fessler that auch das meiste als Secetaire bei der Deputation.³

Alle Mitglieder in Wien nahmen diese Maxime an in ganz Wien auszustreuen: dass der Monarch nichts zu fürchten habe; dass die Wiener liber

¹ Schönaich-Carolath Heinrich hg. buzgó szabadkőműves volt. Fessler Ignác Aurél, ki 1788-tól 1796-ig a herceg alkalmazásában állt nevelői, majd könyvtárosi minőségben, s vele igen bizalmas viszonyban volt, önéletrajzában részletesen jellemezte Carolath hg. szabadkőművességét és a „Herrnhuti Testvérek” működését. Carolath hg. nem volt illuminátus. (*Dr. Fesslers Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft*. Breslau, 1824., 235. s köv. l.)

² Hertzberg Ewald miniszter politikai nézeteire l. II. k. 196. l. 1. jegyz.

³ Fessler Ignác Aurél, korábban Martinovics kollégája a lembergi egyetemen, ekkor valóban Carolath hg. alkalmazásában állt. (L. 1. jegyz.) Arra azonban, hogy illuminátus lett volna, semmi adat nincsen. Az Evergéták Szövetsége, melynek Fessler is tagja volt, (de csak 1792 áprilisától kezdve!), szervezeti felépítésében hasonlított ugyan az illuminátus rendhez, s abban az elvi törekvésében is megegyezett vele, hogy a politikai szabadság kiharcolását elsőrendű feladatnak tekintette, — de az illuminatizmus céljaival, mindenekelőtt pedig annak uralkodó-ellenes irányával szögesen szembenállt. Mindez pontosan tisztázódott, amikor pár év múlva az Evergéták ellen (éppen az illuminatizmus gyanúja miatt) a porosz kormány vizsgálatot rendelt el. Fessler különben monarchista érzelmű volt, ahogy ezt ezekben az években kiadott *Marc Aurel* c. regénye is mutatja. Szabadkőműves tevékenységét Fessler maga ismertette *Actenmässige Aufschlüsse über den Bund der Evergenten in Schlesien* (Freyberg, 1804) és *Fesslers sämtliche Schriften über Freymaurerey* (erre a korra: I. Freyberg, 1805) c. munkáiban. A boroszlói gyűlésről sem ezekben, sem önéletrajzában nem szól és életrajzírója sem tud róla. (Vö. Koszó János, *Fessler Aurél Ignác a regény- és történetíró*. Bp. 1923., 61. s köv. l.)

an das Essen und Trinken denken; dass sie keine Franzosen sind; dass es keine Illuminaten mehr geben. Was sie durch diese Wendung erreichen wollen, wird der einsichtsvolle *Monarch* leicht errathen.

c.)

[1792 február 12, Bécs]

Martinovics bizalmas jelentése a bécsi illuminatusokról

Beszámol az *Unió-páholy* 2 archonjánál tett látogatásáról. [I.] *Van Swieten* a monarchia oktatási viszonyainak jelenlegi állapotán sajnálkozott. Szerinte az uralkodó félénk és határozatlan magatartása a forradalmi mozgalmaknak javára válik. A *Swieten* alá beosztott 4 „követ” neve és feladata. [II.] *Beekhen* udvari tanácsos ismertette vele az archonok feladatait, majd a németalföldi demokratikus párt magatartásáról szóló legfrissebb híreket. Az ő „követeinek” neve.

Aláírás nélküli sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 60. fasc., regisztrálatlan.

Martinovics előző jelentése február 6-ával zárult, az itt közölt pedig 10-ével kezdődik. A közbeeső napokon tett megfigyeléseiről szóló jelentését Gotthardi február 10-én terjesztette föl Lipóthoz (a kísérő irat, elkeveredve: St. A. Vertr. A. 57. fasc. regisztrálatlan), magát a jelentést azonban nem találtam meg. Az itt közölt beszámolót február 13-án továbbította Gotthardi (kísérő jelentése: St. A. Vertr. A. 60. fasc., regisztrálatlan.)

Beobachtungen in Wien von 10—11. Hornung 1792.

[I.] Der *Verfasser* machte den 10-ten seine Aufwartung bei zwei Archonten, *Baron Swieten* und *Hofrath Beeken*,¹ er wurde mit vieler Freundschaft von ihnen aufgenommen. Der erste erzählte ihm seinen Verdross, den er mit *Baron Martini* wegen den neuen Studien-Entwurf hatte,² bedauerte den verstorbenen *Kayser Joseph*, und da der *Verfasser* ihn erinnert hat, dass der jezt regierend *Monarch* noch klüger als *Joseph* in *Grossherzogthum Toskana* regiert hatte, so erwiderte er, dass der *Monarch* dorten gute Ministers gehabt hätte, die ihm so gute Gesinnungen beigebracht haben.

Das jetzige Studienwesen stehet seiner Meinung nach auf dem schlechtesten Fuss, weil es keiner ordentlichen Oberaufsicht unterworfen ist. Die Referenten bei den Hofstellen verstehen nichts vom Studienwesen, *Baron Martini* wäre ein Feind des philosophischen Faches, und nur ein pedantischer Jurist. Über den Referenden *Pogany*³ machte er sich besonders lustig, und kündigte der ungarischen Erziehung der Jugend den Untergang an. Sagte am

¹ Von *Beekhen* Georg Adalbert, valóságos udvari tanácsos, udvari étékfogó, a Hofrechnungskammer tiszttviselője. (Ebben a jelentésében Martinovics mindenütt rövidíti *Beekhen* nevét, így: B . . . n; d) alatt közölt jelentésében azonban az 593. lapon kiírja nevét, így a rövidítés feloldása nem kétséges.)

² Vö. 579. l. 3. jegyz. *Martini* itt említett, 1790. június 24-én kelt, de az uralkodó által csak 1791. dec. 5-én jóváhagyott nagy előterjesztését közli *Kink Rudolf*, i. m. I./2. 300—318. l. *Martini* és *Van Swieten* ellentétére sok adat: *Adler Sigmund*, *Die Unterrihtsverfassung Kaiser Leopolds II.* Wien, 1917, 53. s köv. l. és 124. s köv. l.

³ *Csebi Pogány Lajos* (†1793) udvari tanácsos, II. József alatt máramarosi alispán, 1791 óta kancelláriai referendárius. (Életrajzi adatai: *Nagy Iván*, IX. 369—370. l.)

Ende, dass er recht froh sei unter einer solchen Regierung von allen Einfluss sich entfernt zu sehen. Nach dem gewöhnlichen Gang der politischen Grundsätzen, (sagte er) die jetzt in Europa Wurzeln fassen, könnte man keinen für eine allgemeine in Deutschland erfolgende Revolution besseren Monarchen als der jetzige Kayser sei, wünschen. Er ist furchtsam, unthätig und aus Furcht verlässt sich ganz auf seine Stellen, die den Despotismus mit grober Unwissenheit so weit treiben werden, dass sich die mittlere Klasse der Menschen und das Volk aus dem tiefen Schlaf empor heben und seine Rechte suchen wird. Die Unwissenheit des Königs von Preussen¹ und die Dummheit des Churfürsten von Bayern,² wie auch mehrerer andern Reichsfürsten und endlich unsere Union werden dem ächten Politiker eine schöne Scene darbieten, und der Menschheit gegen Ende dieses Jahrhunderts die beinahe ganz begrabenen Rechte zurückgeben. Er wunderte sich, dass unter so vielen dummen, niedrig kriechenden Menschen, die der Monarch zuweilen durch den politischen Sieb von sich lächerlich entfernen muss, der Mayer³ und der Verfasser doch eine Stütze fanden. Durch den ersten (behauptete dieser Archont) lernte er den *Monarchen* ganz kennen, der ihn als sehr furchtsamen schilderte und mit dem König von Frankreich verglich; dieser erste Deputirte lobte zwar das sehr gute Herz des Monarchen, aber bedauerte ihn, dass er lauter elende Leute um sich hätte.

Er küsste am Ende den *Verfasser* und bat ihn den Monarchen unter chemischen Arbeiten gut zu beobachten, sich recht dumm im politischen Fach stellen und nur von der Chemie mit ihm zu sprechen. Er trug mir auf erst alle Archonten zu besuchen, und um die nöthige 4 Deputirte zu bitten. Er gab mir drei philosophisch-politische Fragen auf, damit ich mir eine zur Beantwortung wählen soll.

Die 1-te ist: Wie und durch welche Mittel könnte ein grosser Monarch bei den gefährlichen Umständen doch seine Monarchie erhalten?

2-te. Wie könnte man in kurzer Zeit ohne allen blutigen Auftritten die französische Konstitution in einem Staate einführen?

3-te. Welche Mittel wären die geschicktesten, eine grosse Armee in Niederlanden bei einer entstehenden französischen Revolution ganz zu entkräften?

Ich wählte mir die erste Frage zur Beantwortung, welche ich mündlich bei jeden Archonten zwischen 4 Augen erzählen muss, um diesen einen Beweis zu geben, wie weit ich mit meiner philosophisch-politischen Einsicht reiche. Ich vermuthe, dass dieser Auftrag einen noch mir verborgenen Endzweck haben müsse. Ich werde ihn männlich befolgen, und auch für meinen grossen Monarchen (den nicht einmal die Archonten zu beurtheilen im Stande sind) diese Antwort schriftlich aufsetzen und ihm mittheilen. Dieser Archonte endlich sagte mir mündlich seine vier Deputirte, und diese sind:

1. Mayer *Regierungs* Rath.
2. Stratman, 2-ter Kustos der *Bibliothek*⁴
3. Alxinger⁵

¹ II. Frigyes Vilmos (1786–1797).

² Károly Tivadar, a korábbi pfalzi választó, aki örökösödési szerződés révén 1778-ban nyerte el a bajor választófejedelemi méltóságot.

³ Mayer Joseph Ernst, az alsó-ausztriai kormányzóság tanácsosa.

⁴ A már sokszor említett Strattmann Paul abbé.

⁵ Alxinger Johann Baptist (1755–1797), osztrák költő, aki verseiben főleg a klérus támadta. Ebben az időben udvari ágens volt a Cseh-Osztrák Kancellária mellett. Hoffmannal szemben anonim rópiratban védte meg az illuminátusokat. (*Anti-Hoffmann*. Wien, 1792. Vö. Hoffmann válaszát: *An und über Alxinger*. Wien, 1792.)

4. Blumauer.

Der erste hat den Auftrag die Gesinnungen und Leidenschaften wie auch seine Günstlinge beim Hof bekannt zu machen.

Der 2-te die Intriguen von Pfaffen und ihre Geheimnisse zu entdecken.

Der 3-te und 4-te der mittleren Klasse der Menschen die französische Constitution begreiflich zu machen.

[II.] Den zweiten Besuch machte ich beim Hofrath *Beeken* Archonten; dieser schon ohnehin mein sehr alter Bekannter und Freund war grenzenlos freundlich mit mir. Dieser sagte gleich Anfangs zu mir, dass sich die Union sehr freue, mich in einer für die Gesellschaft günstigen Lage zu sehen, und dass die übrige Archonten wünschen mich bald persönlich kennen zu lernen, er versprach mich beim Archonten *Zinzendorf* aufzuführen.¹ Die übrige Unterredung bestand im folgenden :

1mo behauptete er, dass die Union ihm ernannt habe, mir die Verfassung eines Archonten bekannt zu machen. Diese wäre also, dass kein Deputirter der Union wissen soll, dass die Union den Archonten-Grad habe, jeder Deputirte muss in der Meinung erhalten werden, dass er schon den letzten Grad habe; denn die Ungleichheit erweket den Neid und Verrätherei, der Archonte muss immer nur freundschaftlich seine Deputirte zu sich bitten, und unmerklich ihnen Aufträge, die zum Zweck der Union gehören, geben. Der Archonte muss stets den philosophisch-politischen Satz unter die Deputirten verbreiten, dass man nichts wider die Religion in Zukunft, sondern bloss wider die Aristokratie, Theocratie und Monarchie schreiben soll, auch nicht bloss wider die Theocratie und Aristokratie, denn die Religionsverschmähung bringt das Volk wider die Aufklärer auf, und die blosse Verfolgung der Pfaffen und Aristokraten bahnet dem Volk einen Zutritt zum Monarchen und machet seinen Thron unerschütterlich. Der Archonte muss die auswertige Nachrichten der Vereinigten Union geschickt unter die Deputirte zu bringen wissen, und die Art zeigen, wie solche Nachrichten unter die Mittelklasse der Menschen und Lehrlings-Mitglieder z. B. Kaufleute, Pfaffen und besonders Soldaten mit Nachdruck gebracht werden können. Ein Archonte muss überhaupt eine tiefe Einsicht in der Politik, ausgebreitete Kenntnisse in vielen Wissenschaften besitzen, diese muss er mit grösster Klugheit ohne Furcht thätig begleiten. Plato forderte in seiner Republique von jedem Archonten Weissheit, Thätigkeit und Unerschrockenheit in seinen Handlungen. Aus Mangel dieser letzten Eigenschaft konnte der bewusste Mayer kein Archonte werden ; denn die Furcht machet den grössten Politiker zur Dienstleistung unfähig und jeden Regenten unglücklich; die Furchtsamkeit ist eine dem Kinde eigene Gemüths-Krankheit. Wäre der König von Frankreich (sagte der *Beeken*) nicht Anfangs furchtsam gewesen, so würde die französische Constitution eine ewige Chimere geblieben sein.

Nach dieser Belehrung theilte mir dieser Archonte folgende Nachricht : dass die demokratische Parthei in Niederlanden Versicherungen aus Holland, Engelland, Preussen und Frankreich, wozu auch einige wiener Handelleute getreten sind, erhalten habe, Geld zu bekommen, um die Desertion der k. k. Truppen in Niederlanden auf den höchsten Grad zu bringen. 400 Thaller soll jeder Deserteur erhalten, der sich nach respectiven holländischen, englischen und französischen Kolonien begeben oder transportiren lassen will. 200 Thaller

¹ Zinzendorf Karl gr. (1739—1813), ebben az időben az Udvari Számszék elnöke.

sollen aber diejenigen bekommen, die an Gränzen Holland während der in Niederlanden erfolgenden Revolution sich aufhalten wollen.

Sobald der grosse und bis zur Verwunderung väterlich gesinnte Monarch mich nach meinem gegründeten Wunsche angestellet hat,¹ so besuche ich die übrigen Archonten, und hoffe ganz gewiss ihm höchst wichtige Entdeckungen mittheilen zu können.

Der Verfasser bittet den Aufseher des Graf Harrachischen Garten, wo das kays. Laboratorium sein soll,² aufzutragen, um ihn arbeiten zu lassen; denn er könnte sonst bald durch die scharfsichtigen Deputirten und Archonten beargwohnet werden.

Auch bittet er wegen seinen Ungarn betreffenden, zur Verwandlung dieser Nation bestimmten Plan, um eine privat Audienz, um sich wegen den ersten Grundstein mit Sr. M. besprechen zu können.³

Dieser Archonte hat folgende Deputirte:

1. Widmann Hofkonzepist.⁴

2. Seidl Hof Secretaire.⁵

3. Behm Professor.⁶

4. Viser.⁷

d.)

[1792 február 18, Bécs]

Martinovics bizalmas jelentése a bécsi illuminátusokról.

„Követ”-ként Pávits és Szlávy magyar kamarai tisztviselőket kapta. Az első csak klérus és arisztokrataellenes, az utóbbi igazi unionista. A másik két „követ”-et ő választja ki, de ezt elhalasztja, míg az uralkodóval nem beszélt erről. Sonnenfelstől megkapta a „követek”-re vonatkozó utasítást, melyet 5 pontba foglalva ismertet. Beszámol egyes vezető illuminátusokkal folytatott beszélgetéseiről, akik szidták Hoffmann professzort és csodálkoztak az uralkodón, hogy annyira bizalmába fogadta. Általában kitűnő értesüléseik vannak az uralkodó közvetlen környezetéből. Kéri, fokozottan ügyeljen a titoktartásra. Egyes illuminátusok az uralkodóhoz való hűségüket hangoztatják, de még nem tudja, megbízhat-e bennük.

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc., regisztrálatlan.

Martinovics jelentését Gotthardi február 19-én terjesztette föl II. Lipóthoz. Kísérő jegyzékében jelentette, hogy Martinovicsnak az uralkodó utasítása szerint 450 ft.-ot kifizetett. (Uo.)

¹ Ezzel a kijelentésével nyilván nem udvari kémikusi kinevezésére céloz (amit különben már megkapott ekkorra, (l. 578. l.), hanem fizetésének rendezésére.

² Vö. 594. l.

³ L. Iratok 44. sz.

⁴ Widmann Anton, a Cseh-Osziptrák Kancellárián fogalmazó.

⁵ Seydel Karl, a Cseh-Osziptrák Kancellárián udvari titkár.

⁶ Talán Böhme Franz apát, a bécsi egyetem teológiai fakultásának professzora.

⁷ Valószínűleg Wieser Siegfried bécsi egyetemi teológiai tanár.

Fortsetzung
der Beobachtungen über die in *Wien* befindliche *Amerikanisch-Französisch-
Deutsche Union*
von 15.—17. Hornung 1792.

Ich gieng den 15-ten wieder zum Van *Swieten*, und als ich mich bei ihm erkundigte, welche Deputirte ich zu bekommen habe, so rieth er mir zum Pastory zu gehen; dieser hätte schon den Auftrag seine zwei (denn er habe nicht mehr gehabt) mir abzutreten; ich gieng daher den 16-ten zu ihm, und erhielt diese Deputirte richtig, der erste ist Pavits, Expeditör bei der Hungarischen Hofkanzlei,¹ der 2-te Slavy, Hof *Sekretaire* bei der Hungarischen Hofkanzlei.²

Der Erste versicherte mich aber, dass er nie einen Schritt für die französische Konstitution wagen wird, dass er nur der Union beitreten will, in so ferne sie die Pfaffen und Aristokraten verfolgen wird. Er sei dem Haus Oesterreich sein gegenwertiges Glück schuldig, er wünsche daher nichts als die Josephinische Regierung. Desto mehr ist er aber wider die Pfaffen aufgebracht. Der zweite ist aber ganz nach den Grundsätzen der Union.

Man liess es mir frey, die noch übrigen zwei Deputirten zu wählen. Da ich aber ohne E. M. vorläufig zu fragen diesen Schritt nicht wagen will. (denn es ist immer bedenklich eine solche Zunft auch mit Einem zu vermehren), so bin ich bereit die Aufnahme dieser Deputirter bis ich den höchsten Willen wissen werde, auf eine Zeit zu verschieben. Die Instruktion über die Deputirten erhielt ich von Hofrath *Sonnenfels*, und diese besteht in folgenden Punkten:

1. Die Deputirte müssen nicht wissen, dass sie einen Archonten haben, der sie unmerklich zum Endzwek leitet. Man muss sie nur unter den Namen der nun zerstreuten Illuminaten benützen.

2. Jeder Deputirte muss den letzten Grad in der Freimaurerei haben, und wenn er aufgenommen wird, so muss er glauben, dass er ein Illuminat sei; er muss für die Union arbeiten, ohne dass er es wisse, dass diese förmlich existire.

3. Die Deputirte müssen öfters als Freimaurer die Logen besuchen und die Gesinnungen der Mitglieder, ob diese auf das Systeme der Illuminaten passend sind, forschen. Die geschiktesten Freimaurer werden vorgemerkt, belobt und unfühlbar zur Verbreitung ihrer Meinungen, welche zum Endzwek der Union nützlich sind, gereizt. Die Talente und der Karakter solcher Freimaurer wird von den ansehnlichen Deputirten auch zuweilen von Archonten bei Publikum gelobt, damit dieses ihre Meinungen wenn nicht aus Überzeugung, doch aus Autorität annehmen soll.

4. Die Deputirte müssen daher die Freimaurerei als höchst wichtige Gesellschaft schildern und besonders wider die Pfaffen brauchen. Diese wird überhaupt von der Union nach dem Sinne des Plato in seiner Republik, wie die Gymnastique der platonischen Archonten betrachtet.

5. Man ersuchet mich, die Deputirte, wenn sie etwas von ihren auswertigen Korrespondenten wichtiges und für den Endzwek der Illuminaten nütliches erfahren, unter die Übrigen bekannt zu machen. Eine förmliche

¹ Pavits József aranyasarkantyús vitéz, udvari tanácsos, kancelláriai titkár, a kancellárián „a királyi parancsolatok kikészítő műhelyének” (officium expediturae) igazgatója.

² Szlavy Pál (1755—?) udvari tanácsos, kancelláriai titkár.

Korrespondenz, die durch einen bestimmten Boten geschieht, führen in dringenden Fällen nur die Archonten.

Dieser ist nun der ganze Plan der Union, nach welchen man bishero gewirkt hat. Jede Deputation hat vorhero eine Illuminaten Kirche ausgemacht. Nach der bayerischen Verfolgung der Illuminaten gaben diese sieben Kirchen ihre förmliche und zeremoniele Versammlungen auf; der Fürst Kauniz entzog seinen Schuz aus Furcht und Alter,¹ welches ihm vor dem Tode (wie der Strattmann satirisirte) wieder zum Theologen machen wird. Die auf diese Art zerstreute Illuminaten blieben ihren Gesinnungen nach noch fester vereinigt, versuchten mit schlechtem Erfolg eine deutsche Union von der französischen Gährung,^{a)} und nun glückte es denen Führer eine *amerikanisch-französisch-deutsche Union* zu stiften, die ich bereits in einigen Beobachtungen geleistet habe.^{b)} Die übrigen Deputirte und die Mitglieder der Union in Böhmen werde ich auch nachzutragen trachten.

Ich sprach mit mehreren Mitglieder der Union seit meiner lezten Beobachtung, nemlich mit Van Swieten, Sonnenfels, Beeken, Strattmann, Widmann, Blumauer, Alxinger, Ratschky.² Alle diese Herren sind wegen der Zeitschrift des Prof. Hoffmann ausserst aufgebracht,³ sie ziehen abscheulich los über diese Schrift, die Kritik die sie über diesen Gegenstand machen ist fein, aber vieles und meiner Meinung nach das meiste fällt auf E. M. selbst. Besonders Sonnenfels, Strattmann, Alxinger und Huber⁴ sind diejenigen, welche sich in der Lasterung auszeichnen. Sie sagen, dass E. M. Handbilleten Geseze für dero Staaten sind und Geseze müssen durch andere Wege als durch Hoffmann bekannt werden. E. M. können unmöglich auf Hoffmann etwas bauen, und doch sei es gewiss, dass der Hoffmann gewisse Handbilleter angekündigt hat, die nach zwei Tagen richtig erfolgt sind. E. M. hätten eine tiefe Menschenkenntniss; es wäre dahero unmöglich zu glauben, dass E. M. den Hoffmann privat Unterredungen mit sich erlaubt hätten; es sei gar nicht zu glauben, dass E. M. ihn kennen, sonst hätte der Hofmann gar kein Professor werden können; doch wisse man es zuverlässig, dass er oft in Er. M. Kabinet gesehen worden sei. Mehrere dergleichen satyrische Wendungen werden ausgespukt.⁵ Ich zweifle nicht, dass E. M. grosser und erhabener Geist über diese klein-geisterische Kazenbalgerei hinausgehen werden. Die Illuminaten müssen aber Leute bis zum Kabinet hinauf haben, denn sie erfuhren es schon, dass E. M. dem Hoffmann keine Handbilleter mehr für das 4-te Heft ertheilen werden. Diese Leute erzählen von Er. M. Lage und Kabinetts-Wendungen, als wenn sie täglich im Kabinet wären. Ich fange selbst zu zittern an, dass E. M. von mir und meinen Arbeiten nicht etwas dem Kabinets Personale aus Vergessenheit merken oder lesen lassen. Ein einziges Wort: *Archonte, Deputirte, Union*, verrathen mich bei meinen sogenannten Brüdern, und dann ist es auf ewig mit mir aus. E. M. haben es vergessen, dass in 5 Kirchen niemand ausser den ersten Jesuiten, dass der Chompé ein Niederländer Jesuit sei, wissen

^{a)} Zavaros mondat, talán kimaradt: zu machen.

^{b)} Talán azt akarta írni: gemeldet.

¹ Kaunitz kancellár ekkor 81. évében járt.

² Ratschky Joseph Franz, udvari-kamarai titkár.

³ Az uralkodó megbízásából kiadott *Wiener Zeitschrift*et érte, amelyik élesen szembe fordult a titkos szervezettekkel és a polgári törekvésekkel.

⁴ Huber Franz Xaver (†1809) újságíró. (Életrajza: Wurzbach, IX. 309. l.)

⁵ Vö. 595. l.

könne, und haben dahero den Bischof Eszterházy um den Niederländer Jesuiten gefragt.¹ Dieser Bischof erzählt es hier überall, dass E. M. wunderliche Dinge von 5Kirchen mit allen Umständen wissen, die nicht einmal er weiss. Diese Nachricht kömmt nach 5Kirchen, der Chompé weiss es genau, dass nur ich und mein Bruder Doktor von seiner Lage das Wahre wissen, die Vermuthung der Verrätherei fällt dahero auf mich und auf meinen Bruder. Die Jesuiten werden uns in allen Ekken verfolgen, und sich noch klüger versammeln. Niemand wird aber mehr in ihre Geheimnisse hineindringen können. Ich bin dahero sehr niedergeschlagen und hätte kein Muth gehabt, dieses E. M. niederzuschreiben, wenn mich nicht der bietere ehrliche Herr Conseiller Gotthardi dazu aufgemuntert hätte.

Noch eines habe ich Er. M. mitzuthemen, welches weil E. M. in mein Herz nicht einsehen können, mich selbst in Verdacht bringen kann. Die oben benannte Mitglieder der Union muntern mich auf, ich soll mich bei Er. M. ganz demasquieren, weil ich immer bishero behauptete, dass ich kein Wort ausser der Chemie mit Er. M. gesprochen habe, ich soll E. M. ohne jemanden zu nennen versichern, dass niemand etwas wider E. M. oder für französische Konstitution unternehmen wird, dass sobald E. M. gewisse Spuren der Josephinischen Regierung oder der Toskanischen von sich geben werden, alle mit allen Kräften und Treue Er. M. an die Hand gehen werden. Haus Oesterreich wäre ohnehin nicht in Frankreichs Lage. Nur sollen E. M. elende Leute nicht schützen, die Er. M. Gnaden missbrauchen.

Meine Lage fordert es, dass ich das Gute und Böse dieser Leute Er. M. bekannt mache. Die Bekehrung bei Menschen ist nützlich. Wir müssen aber erst in der Folge sehen, ob diese Gesinnungen echt und nicht ein Erfolg der Hoffmannischen Schriften sind. Ich habe izt mehr Muth, weil ich schon einmal im Laboratorium war, unter die Leute zu gehen.² Mayer verlehrt nach und nach viel vom Zutrauen seiner Brüder. Sonnenfels und Strattmann forderten den Chompé wider den armen Hoffmann auf.

e.)

[1792 február 22, Bécs]

Martinovics bizalmas jelentése a bécsi illuminatusokról

Beszámol vezető illuminátusokkal folytatott beszélgetéseiről. Egyrészüik szidja az uralkodót, de mindnyájan csodálják. Gyanítják, hogy valaki besúgja neki dolgait, s leginkább Sonnenfelsre gyanakodnak. Kéri a királyt, vigyázzon, el ne árulja őt. Különben az illuminátusok maguk közt sokban nem értenek egyet, s mind-egyik egyéni becsvágyát igyekszik kiélni. Elhatározták, hogy ha az uralkodó josefinista, vagy legalább is Toscanában alkalmazott kormányzati elvei szerint uralkodik, megváltoztatják az Unio mostani céljait. Általában vannak köztük nagy demokraták, kik esküdt ellenségei az uralkodónak. Még legjobb gondolkozású köztük Blumauer, akivel különösen összebarátkozott.

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc., regisztrálatlan.

¹ L. Martinovics 1791. nov. 22-i jelentését : *Iratok* 31/k. sz. 4—5. pont. Esterházy Pál gr. pécsi püspök.

² L. 591. l.

Gotthardi már február 20-án jelentette az uralkodónak, hogy Martinovics hamarosan újabb, fontos értesüléseket tartalmazó jelentést ad be. „Martinovics ist ein göttlicher Mann, — irta — dass dürfen E. M. ihren getreuen Diener glauben. Morgen oder übermorgen erscheinen wieder wichtige Sachen.” (Uo.) Magát a jelentést 22-én terjesztette föl. (Kísérő sorai: *uo.*)

Fortsetzung

der in Wien gemachten Beobachtungen von 19-ten—21 Hornung 1792.

Da eines jeden Archonten Deputirte vor der Verfolgung eine besondere Illuminaten Kirche ausmachten, so kann man nur nach und nach die Deputirten eines Archonten erfahren. Des Hofrath Sonnenfels Deputirte sind

1. Huber, Professor des Schlendrian¹
2. Koefil, Professor der Polizei Wissenschaft in Lemberg,² abwesend.
3. Degen, Handlungs Kompanion des Blumauer.³
4. Poschinger, Dominikaner und Hofprediger.⁴

Den verflossenen Sonntag besuchte ich den Baron Swieten, Hofrath Becken und Sonnenfels, speisste beim Blumauer, der noch den Degen seinen Handlungs Kompanion, Pater Poschinger und Strattman eingeladen hat. Nachmittag kamen noch zur Gesellschaft der Ratschky und der Huber. Da der Ratschky des Barons Kresel⁵ Deputirte ist, wie ich es in der nächst erfolgenden Beobachtungen melden werde, so konnte ich die Gesinnungen mehrerer Archonten erfahren.

Der Sonnenfels schrieb an Schlözer nach Göttingen und bat ihn in seinen Staatsanzeigen⁶ frei die Sache des Hofmann und des Huber auseinander zu setzen, so dass jeder, der es lesen wird, einsehen soll, dass der *Monarch* ein Mitarbeiter der Hofmannischen Zeitschrift,⁷ und dass sowol der *Monarch* als auch der *König* von Preussen eine Furcht merken lassen, durch die geheimen Gesellschaften in ihrer Regierung gestöhret zu werden. Alxinger forderte durch einen Brief den Campé zur Vertheidigung seiner Briefe auf,⁸ und versprach uns vieles, dass nemlich diese Schrift unserem *Monarchen* wenig Ehre machen wird. Der Huber raset wie ein Wansinniger, und behauptet, dass er

¹ Huber nevű professzort a bécsi egyetemen ebben az időben nem találtam. Viszont Huber Franz Xaver, a kor ismert újságírója, akinek több társadalmi vonatkozású szindarabját is játszották Bécsben, *Herr Schlendrian, der Richter nach den neuen Gesetzen* címen még az 1780-as évek végén röpiratot írt a jozefinista törvénykezés ellen, mely a maga idején széltében ismert volt. (*Wurzbach*, IX. 369. l.) Valószínűnek tartom, hogy rá gondolt Martinovics.

² Köfil Siegfried, csász. kir. tanácsos, a leMBERGI egyetemen a politikai tudományok és az államismeret professzora. Az 1780-as években illuminátusnak mondták (L. *Abafi*, IV. 131. l.)

³ Degen Joseph Vincent, bécsi könyvkereskedő, Ferenc uralkodása alatt (de talán már ekkor is) a rendőrség besúgója. Ő juttatta rendőrkézre 1794-ben az osztrák jakobinusokat, köztük Martinovicsot is. (L. II. k. 23. s. köv. l.)

⁴ Poschinger Franz, domokosrendi szerzetes, udvari hitszónok.

⁵ Kresel Franz Karl br., cseh-osztrák udvari kancellár, egyben az udvari alapítványi bizottság elnöke. Az 1780-as években ő is illuminátus volt. (*Abafi*, IV. 131. l.)

⁶ A Schlözer által szerkesztett *Staatsanzeigen* a polgári törekvések mérsékelt radikális szócsové volt. Magyarországon is igen el volt terjedve.

⁷ A Hoffmann Lipót Alajos prof. által kiadott *Wiener Zeitung* című folyóiratról beszél. (Vö. 593. l.)

⁸ Campe Joachim (1746–1818), korának ismert német pedagógusa, a filantropia képviselője, korábban a dessau Philantropinum igazgatója, ebben az időben a braunschweigi iskolák főfelügyelője volt. (Vö. 664. l. és II. k. 106. l.)

sich wider die im gescheene Begegnung zu seiner Zeit rächen wird.¹ So hätte man auch den Mirabeau gereizt. Dieses und Alxinger haben sich fest vorgenommen, den *Monarchen* recht viel in ihren Schriften zu entschuldigen; denn sie sagen, dass diese Behandlung ihn entweder zur Fortsetzung der josephinischen Regierung stimmen wird, oder aber werden ihn die viele Entschuldigungen in Broschüren, verdächtig beim Volke machen, dass er wirklich in der Theilnehmung der Zeitschrift nicht so gross wie in Toskana gehandelt hat.

Auch diejenigen welche vorher den Huber hassten und als unruhigen Menschen schilderten, vertheidigen ihn jetzt sehr eifrig, und sagen, dass der Huber grausam behandelt vom *Monarchen* wurde. Diese Meinung hat sich hier sehr verbreitet, und man sucht auf alle mögliche Art den *Monarchen* klein zu machen, um der Gegenmeinung einiges Gewicht geben zu können. Ich glaube, dass nie die Jesuiten und Päbste so fein in der Durchsetzung ihrer Meinungen zu Werke giengen als diese Zunft. Sie fürchten aber den *Monarchen* sehr, weil sie bishero sahen, dass er seine Entschliessungen nicht wie *Kaiser* Joseph ändert. Strattmann, Huber und Alxinger ziehen gewaltig los über den *Monarchen* und behaupten, dass er seinen ganzen Werth, den er sich in Grossherzogthum erworben hat, verlieren wird. Der Strattmann sagte, dass die monarchische Regierung unmöglich in Europa über 5 Jahre lang bleiben kann, dass die Monarchen gar keine Mittel in Händen hätten die menschliche Regierung, welche sie in Frankreich verfolgen wollen, zu untergraben. Ich liess ihn ausreden und fieng den Wienerzeitung Schreiber zu loben an. Durch längeres Gespräch kam ich endlich darauf, dass er, nemlich der *Bartsch*,² ein supplirender Deputirter des *Sonnenfels* anstatt Prof. Koefil, der abwesend ist, sei. Nun folgt das wichtigste. Sobald der *Monarch* den Befehl an die hiesige Polizey ergehen liess, dass sich kein Mensch in einem öffentlichen Ort weder für, noch wider die französische Konstitution ein Gespräch herauslassen soll,³ so verbreitete sich bei den Archonten besonders und bei den Deputirten ein allgemeines Schrecken und Verwunderung, dass der *Monarch* gerade ein der Verbreitung der Union ganz widriges Gesez,^{a)} welches diese beinahe ganz unthätig machen wird. Einige bewunderten die tiefe Einsicht des *Monarchen*, andere behaupteten, dass der *Monarch* sehr gut mit den geheimen Absichten der verborgenen Gesellschaften bekannt wären, und dass alles das, was Hoffmann in seinen Schriften sagt, vom *Monarchen* herrühre. Wieder andere, nemlich der klügere Theil, worunter Van Swieten zu rechnen ist, vermutheten, dass jemand von der Union dem *Monarchen*, von der Absichten der Gesellschaft und wie sie ihren Endzwek allgemein bekannt zu machen sucht, etwas mitgetheilt habe. Die meisten haben den Hofrath *Sonnenfels* in Verdacht, weil

^{a)} Kimaradt, valószínűleg: ergehen liess.

¹ Gotthardi 1792. febr. 19-én jelentette Lipótnak, hogy megbízta Martinovicsot, tudja meg, hogyan vélekednek az illuminátusok arról, hogy Hubert nem engedték kihallgatásra az uralkodó elé. (St. A. Vertr. A. 60. fasc. regisztrálatlan.) Másnap, febr. 20-i jelentésében a Huber-ügyről az alábbi magyarázkódó sorokat írta még: „Dass Huber diese öffentliche Strafe verdient hat, weil er in öffentlichen Audienz Sall mit seine vorgewiesenen Schriften das Publikum täuschte, rechtschaffene Leute in Zeutungs Gesprächen verleumdete u. dgl., das habe ich sowohl bei Martinovics, als noch bei etwelchen in engsten Vertrauen herrlich angebracht.” (Uo.) Ennél többet az ügyről nem tudok.

² Bartsch Konrád Domokos, a bécsi Udvari Kamara fogalmazója, Hajnóczy jóbarátja.

³ Ennek a nyilván a rendőrség számára kiadott bizalmas rendeletnek nem táltam nyomát.

dieser es oft behauptet, dass er den *Monarchen* spreche, und dass er um eine Beförderung zu erreichen, nach welcher er sehr strebt, leicht einen Schritt wagen kann. Auf mich und Mayer verfiel niemand; den letzteren betrachtet man als einen sehr furchtsamen Menschen und als einen sehr trokenen Gelehrten, der wegen seiner bekannten Unthätigkeit nichts weder für den *Monarchen* noch für die Union wagen wird. Die einzigen Strattmann und Huber trachten ihn bei jeder Gelegenheit verdächtig zu machen. Ich sah bei dieser Unterredung, dass es für mich noch sehr vortheilhaft sein wird, auch ferner zu behaupten, dass ich mit dem *Monarchen* selten spreche, und dass nur aus der Chemie. Ich geniesse noch das vollkommene Zutrauen der Mitglieder der Union, ich sehe aber zugleich, dass auch die Union nicht sehr in ihren Gesinnungen unirt sei.

Van Swieten, der zu herrschen, wirken und befehlen gewöhnt war, wünscht wieder in die Wirksamkeit kommen zu können, eine Stellung würde ihn von der Union ganz heilen. Sonnenfels möchte gerne Staatsrath werden, und so ein jeder nach den Verhältnissen seiner Umstände. Kurz sie wollen selbst regieren. Man trug den Hofrath Sloischnik¹ auf, durch ihm bekannte Wege zu erfahren, ob ausser Mayer und Sonnenfels noch jemand von der Union mit dem *Monarchen* vorhabe. [!] Ich bitte dahero um alles in der Welt E. M. meine Beobachtungen gut zu verwahren, und nur diese zwei Nahmen *Archont* und *Deputirte* nicht vor jemanden auszusprechen, ich bin in der ewigen Angst, denn ich weis, wie diese Leute mich durch geheime Wege brandmarken würden. Bald werden wir zusammen kommen und ausmachen, ob einer und welcher von uns den *Monarchen* auf die Angelegenheiten der Regierung bringen soll, und ob man den Endzwek der Union ganz aufgeben soll, wen er die josephinische Regierung oder auch seine in Toskana fortsetzen wird, und wann der *Monarch* die josephinischen Leute in seine Protektion zu nehmen gesinnt ist. Die grössten Demokraten der Union sind Strattmann, Alxinger, Huber, Poschinger, Degen. Da ich die übrigen Deputirte noch nicht weis, weil ich diese ohne Zwang und ohne der Union aufzufallen erfahren will, so weis ich auch noch nicht, ob noch nicht mehr sehr grosse Demokraten bei der Union sind. Diese Demokraten schildern den *Monarchen* überall klein, machten das Projekt, dass die Mitglieder der Union jezt weitläufige Bekantschaften in Privathäusern machen sollen, besonders bei Handwerkern und Kaufleuten, um diese in der französischen Konstitution belehren zu können. Diese behaupten, dass der *Monarch* und König von Preussen mit Pius den VI. gerade dazu bestimmt vom Schiksal sind, um die französische Konstitution binnen einigen Jahren in ganz Europa zu verbreiten. Sie sagen, wann die Franzosen keinen Krieg haben, so wird die französische Konstitution langsamer sich in Europa verbreiten: wird aber ihnen der Krieg erklärt, so werden sich österreichische, preussische, schwedische, russische und spanische Soldaten durch die Gefangenschaften vermischen, und die Konstitution von Franzosen lernen. In Preussen wird die Empörung von sich erfolgen, und Böhmen

¹ Schloissnigg Johann Baptist br. (1746–1804), a jogtörténet professzora volt a Theresianumban, amikor Ferenc főherceg, a későbbi uralkodó mellé a római jog tanárának kiválasztották. Régi szabadkőműves, majd az 1780-as évektől kezdve illuminátus. (L. Abafi IV. 131. l.) Ferenc trónraléptekor, a titkos kabinet igazgatójává nevezte ki, s ettől kezdve 2 éven át igen nagy befolyása volt egykori tanítványa elhatározásaira. 1793 végén azonban kegyvesztett lett. A kabinetből távozott, s Ferenc előbb a fellebbviteli bíróság elnökévé, majd a Cseh-Osztrák Kancellária alelnökévé nevezte ki.

dazu auch stimmen. Wenn der Bahnfluch von Seite des Pabstes wider die Franzosen erfolgt, so wird Frankreich die in Engelland herrschende Konfession annehmen, um dadurch sich mit Engelland auch wider den Willen des Königs auf ewig zu vereinigen. Diese sind nun die Gesinnungen des grösseren Theiles der Union. Jedes Mitglied hat mehr oder weniger von diesem Gift. Und ich würde niemals so gefährliche Sachen den *Monarchen* so eilend und treu nieder schreiben, wenn ich nicht wüsste, wie nöthig die Bekanntmachung dieser Gesinnungen sei, um zur Zeit gehörige Gegenanstalten treffen zu können. Nebst dem weis ich es aus dem Munde des *Monarchen*, dass er gross und erhaben genug sei, keinen von den Mitglieder oder auch mich unglücklich zu machen. Ein guter Vater kann mit Bescheidenheit und Güte die boshaften Kinder auf den Weg der Tugend zurück führen. Am besten betragt sich unter allen der Blumauer. Dieser hat sich mir anvertraut, und wünscht sich von der Union entfernen zu können, er schildert mir diese Leute, die er seit langer Zeit gut kennt, und gehet mir unfühlbar an die Hand, er scheint die Grösse des *Monarchen* und seine Güte gut zu können, er ist dem *Monarchen* aus Überzeugung ganz ergeben, er redet mir zu, ich soll bei Gelegenheit meine Gedanken dem *Monarchen* äussern, wie er dem durch die Union erfolgenden Übel vorbeugen könnte, aber ohne die Existenz der Union dem *Monarchen* bekannt zu machen. Ich traue ihm noch nicht, aber benutzen will ich ihn, weil er alle Mitglieder gut kennt.

Jelentéseit Martinovics a továbbiakban is folytatta. Következő beszámolóját február 26-án írhatta, ezt azonban nem találtam meg. Február 26—29. közötti megfigyeléseiről március elsején adott számot. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

Ebben a jelentésében mindenekelőtt 10 újabb illuminatus vezető nevét jelölte meg. Sikertült megtudnia, — írta — hogy Kresel Franz br., cseh-osztrák kancellár, illuminatus archon „követei” 1. Gall Joseph Anton, a linzi érsek, 2. Ratschki Franz Joseph, titkár az Udvari Kamaránál, 3. Ruprecht Vinzenz, titkár a Cseh-Osztrák Kancellárián és 4. Mayer professor az egyetemről. Zippe August kanonok, udvari tanácsosnak, a tanulmányi és cenzura bizottság ülnökének „követei”: 1. Maffei Carlo abbé, a Vatikán trieszti konzulja, 2. a korábban már többször említett Otto Josef abbé, a bécsi egyetemi könyvtár scriptora, 3. Steger abbé, a louvaini (Belgium) egyetem volt igazgatója és 4. Rusiczka Ernst, a leMBERGI papnevelde volt vicerektora. Zinzendorf fr. archon „követei” 1. Kerenz püspök és 2. Schloissnigg udvari tanácsos, kabinet-i titkár, a trónörökös egykori nevelője. A másik kettő nevét még nem tudhatta meg, mert nem akar a nevek után kérdezősködni, de hamarosan ezt is jelenteni fogja.

Minél többet forgolódik ezek közt az emberek közt, — írta tovább — annál jobban látja, hogy II. József uralkodása idején ez a kis társaság tartotta kezében az egész monarchiát. „Und da sie jezt ihre Herrschucht nicht befriedigt finden, wohl abersehen, dass der Monarch ohne ihrer Hilfe geschikte und tugendhafte Männer anstellen kann, so schimpfen sie über des Monarchen Regierung bei jeder Gelegenheit, um das Volk ihm abgeneigt zu machen. Sie verbreiten, dass der Monarch das grösste Wohl der Menschen, nämlich die Aufklärung, welche der Kaiser Joseph so mühsam eingepflanzt hat, unterdrücken will. Ferner sagen sie, dass der Monarch, wenn er so fortfahren soll, entweder die Völker selbst zur Vertheidigung ihrer gekränkten Freiheit bestimmen wird, oder aber wenn er die grossen Männer nach und nach in öffentlichen Brochuren und Zeitungen, wie es dem Sonnenfels und Huber geschehen ist, herabsetzen lassen wird, so wird wider den Jesuiten und Pfaffen Gift, die Dumheit, welche der Hofmann in Namen des Monarchen zum Wohl des Staates zurück wünschet, einführen, und dann wird der Monarch, der sich jezt durch Philosophen (so nennen sie sich diese Männer) nicht leiten lässt, durch Beichtväter beherrschen lassen.” Az persze eszükbe sem jut, hogy középút is van, vagyis önhitt, felületes filozófusok és papok nélkül, saját eszméi alapján is kormányozhat valaki. Miután Huber és Alxinger röpiratai óta Hoffmann folyóiratának semmi tekintélye nincsen, azt terjesztik, hogy az uralkodó is munkatársa. Különösen Sonnenfels hirdeti ezt, mondván, hogy Hoffmann már az egyetemre is csak az uralkodó nyomta be, s folyóirata nem a rendes cenzurán megy át. Különben is, — mondja Sonnenfels. — Hoffmann értesüléseinek látszik, hogy azokat a császári besúgók jelentéseiből me-

riti, magától honnan is tudna annyi mindent a titkos társaságokról. Vannak egyes archonok, akik ezzel kapcsolatban éppen Sonnenfelsre gyanakodnak, hogy ő az udvar besúgója, „denn alle Mitglieder wissen es, dass der Sonnenfels eine grosse Prahlucht besitze und kein Geheimnis bei sich behalten könne.” A gyanút csak még növeli maga iránt azzal, hogy mindenfelé azzal dicsekszik: minden csütörtökön beszél az uralkodóval, s különböző megbízatásai vannak tőle, bizonyos munkák elvégzésére. Sonnenfelst egyébként általában nem szeretik, s többen azt mondják, ha mód volna rá, inkább az egész Uniót otthagynák, csak vele ne kelljen együtt lenniök. Mayer professzor tetteti magát, mintha semmiről se tudna, s azt állítja, csak nagyon ritkán találkozik az uralkodóval. „Ich thue beinahe das nämliche, und behauptete noch immer, dass ich nie etwas ausser der Chemie mit Monarch spreche, und sehe gut, ich werde schon von mehreren besucht und werde bald im Stande sein ihre Gemüther zum Vortheile des Monarchen zu besizen.”

A Hoffmann elleni hajsztát Alxinger, Huber és Strattmann vezetik, ők biztatják fel az egyetemi ifjúságot is ellene. Mindezt azért, hogy Van Swietennek kedvében járjanak, mert ez azon a réven akarja saját fontosságát kidomborítani, hogy azokat, akik az uralkodóhoz, vagy Martinihez húznak, nevetségessé teszi. Egyébként az Unió tagjai a nyilvánosság előtt igyekeznek az uralkodó érdemeit lekicsinyelni, maguk közt azonban csodálattal és félelemmel ismerik el, hogy egészen rövid idő alatt birodalma helyi viszonyait is kitűnően megismerte, s bámulják nagy emberismeretét és ítélőképességét. Azt mondják, ebben még Nagy Frigyes is felülmúlja, pedig az jól ismerte Európa udvarait; Sonnenfels azt állítja, hogy az uralkodó mindenivel bizalmatlan, különben már régen megnyerte volna elképzeléseinek. Abban is megegyeznek, hogy a császár akitel beszél, azt mindig megnyeri a maga számára és nem kétséges, hogy a filozófusok nagy kárára, a maga finom módján meg fogja semmisíteni a francia alkotmányt és szilárdabbá teszi Európában a monarchikus rendszert, mint az valaha is volt. Azt is megállapították, hogy a hivatalokban megkezdte az illuminátusok leváltását. Ezért zavar, fejtelenség és kapkodás van köztük, bizalmatlanok még egymás iránt is. Az uralkodó leghelyesebben ténne, ha az Uniót megsemmisítené. Amúgy is oszlóban van már, s igazi tehetség nincs köztük. „Ich kann meinen Monarchen ganz versichern, dass ich alle Mitglieder der Union, die ich bishero kennen gelernt habe, weit unter des Monarchen Kenntnisse und männlicher Stärke, Gelassenheit, Klugheit und Behutsamkeit gefunden habe. Auch fand ich, dass noch keiner so weit in seinen philosophischen Politik gekommen sei, als nur ein mittelmässiger Demokrat in Frankreich. Satirische und schöngesterische Schriftsteller, auch unruhige Männer hat Wien genug, aber die mit ihrer Festigkeit in der tieferen Staatsverfassung eine Revolution zu machen im Stande wären, finde ich keine. Der Monarch ist daher glücklich, dass er diese sein sollende Philosophen alle weit übersieht. Ein jeder von Archonten wäre ein grösserer Despote, als Ludwig der XIV. und doch wollen diese Herren eine Demokratie. Der unerträgliche Stolz des Van Swieten ist allen bekannt, er ist vielleicht der einzige ausser den Pabst, der sich für unfehlbar hält, und doch fand ich, dass er beinahe gar keine Menschenkenntnis hat.”

Az Unió tagjai közül különös figyelmet érdemelnek Maffei, Otto és Strattmann, mert ezek jezsuiták, Kerenz püspökkel együtt. Maffei különösen Kinski tábornokra, Otto Spillmannra, Strattmann pedig Van Swietenre van nagy hatással. Kresel és Sonnenfels vitték azt is keresztül, hogy Koefil leMBERGI professzort kormánytanácsosi kinevezésre ajánlják az uralkodónak. Pedig Koefil nagy fizetése ellenére állandó adósságokkal küzd, lusta és teljesen a nők kezében van. Ő a szerzője a francia szellemben írt *Avis aux Dames c. röpiratnak* is. Sonnenfels és Kresel előtt ez egyik fő érdeme. Galicia megérdemelné már végre, hogy család és gazemberek helyett becsületes emberek kezébe kerüljön kormányzása. Legjobb volna valamelyik főherceget kinevezni kormányzónak, helyettesnek mellé adni Margelik bárót, első tanácsosként pedig Troll rendőrbiztost, aki a tanulmányi és személyi ügyek referenciáját is ellátná.

Martinovicsnak ez a jelentése már nem jutott az uralkodó elé: II. Lipót március 1-én meghalt. Gotthardi egy-két napot várt, majd a jelentést összehajtogatta, lepecsételte, megcímezte az új királynak, Ferencnek („An S. M. König Franz. Soli.”) és minden magyarázat nélkül eljuttatta a Kabinetbe. Hogy Ferenc királynak kezébe került-e, nem tudjuk. De ha eljutott is oda, nem bontotta fel. A jelentést ad acta tették s pecsétjét másfél évszázad múlva Fraknoi Vilmos törte fel a bécsi Udvari Levéltárban, 1921-ben. (L. *Martinovics élete*, 60. l.)

38.

1792 május

„Értekezés a különböző közterhekről”

Hajnóczy József anonym tanulmánya

Az értekezés tartalma: I. A Kamara hasznáról. II. Az adóról. III. A városok taksájáról. IV. A kötelező ajándékokról. V. Az élelmiszer szolgáltatásokról. VI. Az ingyen munkáról. [VII.] A szerző megjegyzései: [VII. 1.] Az adózásban mindenki vegyen részt, s a kivetés alapja a föld nagysága legyen. [VII. 2.] Az egyházi rend és [VII. 3.] a nemesség adómentességének elavult és nem indokolható voltáról. [VII. 4.] Annak kimutatása, hogy a földesurak, ha lemondanak adómentességükről, igazságosan, de nem nagylelkűen járnak el. [VII. 5.] A parasztok adózásának néhány kirívóan igazságtalan példája. [VII. 6.] További érvek a nemesi adómentesség megszüntetésének szükséges voltáról. [VII. 7.] Az ellenérvek megcáfolása.

Nyomtatásban megjelent: *De diversis subsidiis publicis dissertatio*. Hely nélk. 1792. 16° 224 + elől 4, hátul 12 számozatlan l. — Példányai: Széchényi Kvt. ER. 299/c (3 pld. Az első Széchényi Ferenc gyűjteményéből, a 2. a dubnici Illésházy Kvtárból, a 3. Fábri István, a pozsonyi ev. liceum tanárának könyvei közül); Tud. Ak. Kvt.: M. Pol. O 302; Bp. Egyet. Kvt.: Cb 18; Főv. Kvt.: 09/2052; Ráday Kvt.: Jogt. a. 961.; Debreceni Koll. Kvt.: L. 528/a.; Pécsi Egyet. Kvt.: 2077 Coll.: Sárospataki Kvt.: XI/a. 161.

A *De diversis subsidiis publicis dissertatio* szerző és kiadási hely feltüntetése nélkül 1792-ben jelent meg. Előszava 1792. május 4-én kelt.

Hogy szerzője Hajnóczy, már megjelenésekor sokan tudták (l. Mednyánszky helytartótanácsos bizalmas jelentését, 1793. nov. 13.: O. L. Privatbibl. 26. fasc. 1793.: 153. sz.), s a bíróság előtt ő maga is vállalta. (L. II. k. 107—108. és 289. l.) Kinyomtatását Strohmayr könyvkereskedő intézte, Hajnóczy szerint valószínűleg Lipcsében nyomatta. (Uo. II. k. 108. l.) A példányszámra vonatkozóan csak egy adatunk van: Spillenberg Pál, saját nyugtája szerint, 442 példányt vett át Strohmayertől a szerzőnek való továbbításra. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1793, fons 44. pos. 3.). Ebből következtetjük, hogy 500, legföljebb 600 példányban jelenhetett meg.

Hajnóczy szerette volna az értekezést az 1792-es május–júniusi koronázó országgyűlésre megjelentetni (l. 747. l.), hogy azonban ez sikerült-e neki, nem tudjuk. Az *Ephemerides Politico-litterariae* ugyan már 1792. július 23-i számában ismerteti a munkát, ebből azonban nem következik, hogy az még június folyamán napvilágot látott. Annyi azonban bizonyos, hogy az országgyűlési tárgyalásokra hatása nem volt, — az adózás kérdése különben sem került elő. A mű elterjedtségére egyébként nincsen adatunk, bár valószínűleg elég széles körökben ismert lehetett. (L. Pálffy Lipót gr. csongrádi főispán nyilatkozatát arról, hogy Hajnóczy munkáit „mindenki olvasta”: *Sándor Lipót iratai*, 651. l. jegyz.)

A hatóságok majd egy esztendeig nem vettek tudomást a munkáról. 1793. június 10-én Ferenc király — nyilván valamilyen följelentés következtében — utasította Pálffy kancellárt, tegyen részletes jelentést a *De subsidiis* c. könyvről s arról, hogy a Helytartótanács miért sorozta a tiltott könyvek közé. A Kancellária által megkérdezett Helytartótanács június 25-én azt jelentette, hogy a munka terjesztését nem tiltotta be, a cenzori hivatalnak még arról sincs tudomása, hogy ilyen című könyv egyáltalában megjelent. Ha az értekezés eltiltása vagy elkoboztatása szükséges volna, utasítást kér. Egyidejűleg nyomozást indított a könyv ügyében, de eredménytelenül. A Strohmayr könyvkereskedő útmutatása alapján kihallgatott Spillenberg Pál ügyvéd ugyan elismerte, hogy ismeri a könyv szerzőjét, de nevét megmondani nem volt hajlandó. A Kancellária ezek után november 4-én javasolta a mű eltiltását, az uralkodó azonban ehhez nem járult hozzá, mondván, hogy a könyv erre nem szolgál rá („... und ist diese Brochure zum Verboth keineswegs geeignet.”) Ferenc király döntésének nincs indokolása és azt sem

tudjuk, vajjon az Államtanács állt-e ki a könyv mellett, vagy saját elhatározásából döntött így az uralkodó. (Az iratok : O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1794, fons 44. pos. 1—3. és M. Kanc. 6303/1793. sz.)

A könyvet elsőnek Spillenberg lapja, a pest-budai *Ephemerides politico-litterariae* ismertette. (1792. 52. sz., júl. 23., 416. l.) Az S. I. monogrammmögé rejtőző szerző először röviden ismerteti a mű felépítését, majd együttérzéssel szól Hajnóczynak a könyv végén olvasható megjegyzéseiről, „in quibus onerum inaequalitas demonstratur ; tum stante etiam systemate legum multo plures ad onera publica concurrere oportere ac fiat probat auctor, combinat invicem leges ac ubi non adsunt sufficientes indicia profert.” — 1792 decemberében Schlötzer *Staats-Anzeigen* c. lapja is elismeréssel szól az értekezésről (XVIII. 1792. 9—13. l.). Hosszan részletezve ismerteti tartalmát és kíváncsún mondja, hogy szerzője (akiről megemlíti, hogy azonos a *De comitiis* és a *De limitibus regiae potestatis* írójával) az egész magyar Corpus Jurist feldolgozza hasonló szellemben. Végül elégedetten állapítja meg, hogy „die Herstellung der Rechte der Menschheit kömmt auch in Ungarn zur Sprache.”¹

A *De subsidiis* felépítése megegyezik Hajnóczy többi munkájának rendszerével. Előbb tárgyi csoportonként áttekinti a vonatkozó magyar törvényeket (1—192. l.)², majd a könyv végén függelékként csatolja saját, összefogott észrevételeit és megjegyzéseit (193—224. l.) Rövid előszavában elmondja, hogy érveit a részben kéziratban levő, részben a Corpus Jurisban és Kovachich *Vestigia Comitiorum* c. munkájában kiadott törvényekből és a józan eszből („ex sana ratione”) meríti, és hogy egyetlen célja az igazság.³

Az alábbiakban közlöm Hajnóczynak a könyv végén található megjegyzéseit

Reflexiones in praemissas leges

[VII. 1.] Circa gratuitos labores, subsidium annonarium, honorariaque nulla nobis subesse videtur difficultas.⁴ Quoad taxas civitatum autem, et magis adhuc quoad contributionem⁵ multis leges laborare defectibus, dubia in plerisque capitibus enata argumento sunt. De taxis civitatum ea quidem mihi, donec meliora ex latentibus adhuc diplomatibus edoctus fuero, est coniectura, quod primis temporibus civitates censum tantum, seu terragium in recognitionem iuris dominalis regi quotannis soluerint, prout id ex combinatione privilegiorum civitatibus elargitorum verismile evadit. Postea dum lucrum camerae ab aliis, praesertim colonis praestari solitum non suffecisset, civitates etiam ultra defixum censum, titulo taxae extraordinariae seu diaetalis, quae per regem, occasione contributionis a statibus oblatae, eisdem imposita fuit, camerae deponere obligabantur. His taxis successit 1715 contributio. Aliquae civitates superiores praeter eam censum quoque regium praestabant ; camera praetensiones contra reliquas etiam civitates formavit ; novis civi-

¹ A két újság véleményén kívül csak Skerlecz Miklósét ismerjük, akinek Kovachich Márton György küldte meg a munkát. Kovachichhoz írt 1792. nov. 30-i levelében azt mondja, hogy az értekezés mondanivalójának lényegével egyetért, de nem tartaná okosnak, hogy a nagy fordulat hirtelen következze be. Helyesebbnek véli a lassú, erőltetés nélküli fejlődést, melyben a rendek önként vállalják az adófizetést. (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/VIII. 21. fol.)

² A könyv első részéhez készített jegyzeteinek egy része : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc.

³ Az irodalom a legutóbbi időkig alig foglalkozott a *De subsidiis*-sal. Fraknói csak futólagosan emlékezik meg róla (*Martinovics és társai*, 113. és 160. l.), s Ballagi Géza is röviden intézi el (*Ballagi*, 334. és 771. l.). Gárdonyi Albert rövid, de a lényeget jól meglátó tartalmi kivonatát adja (*Gárdonyi*, 34—35. l.). Legújabban részletes elemzés alapján ismerteti és méltatja : Bónis, főleg 95—97. és 220—223. l.

⁴ A könyv első részében tárgyalt három utolsó fejezetre gondol : IV. De honorariis, V. De annona, VI. De gratuitis laboribus.

⁵ A könyv első részének II. (De contributione) és III. (De taxa civitatum) fejezete.

tatibus obligatio praestandae certae summae titulo census regii ad diploma insertum est ; itaque nunc omnes civitates sub duplici titulo in onus publicum trahuntur. Nec dubitamus, ex lege et usu regi ad utrumque eo usque ius esse, donec eam, qua bene ordinatae respublicae fruuntur, felicitatem nos quoque consecuti fuerimus, ut videlicet omnis patriae civis se honoratum credat, si iuxta rationem commodorum, quae ex consociatione civili in eundem manant, aequaliter cum reliquis ad conservandam rempublicam concurrat. Ut enim adiunctis temporis, quibus leges taxae sunt, ex integro mutatis, antiquus mos hac potius, quam alia ratione, onera publica ferendi ultro quoque obtineat citra summam iniuriam, si ad incommoda exinde in rempublicam manantia attenta mente reflexerimus, fieri nequit. Iuvabit forsitan nonnullos provisionis, ut dicitur, legalis naevos circa contributionem recensere.

Maximum in eo mihi observare videor, quod plerique pro mensura contributionis adhibeant, non *fundum*, sed fructus eius potius, quos *facultates* vocant. Et hoc quidem verum est, quod fundus, nisi colatur, nullo usui sit, adeoque nec iustum videatur, ut ille pro fundamento contributionis assumatur. Sed si ad id attenderimus, quod id ipsum magis industriam hominum acuat, ubi terras suas, seu colant easdem, seu non, oneri subiectas esse sciunt ; quod fundum occultare impossibile sit, facultates autem, seu producta illius cognitioni hominum subtrahendi infiniti modi reperiantur ; quod hac de causa eo minus iusta inter cives circa ferenda onera observari possit aequalitas ; quod provisio haec innumeris fraudibus ansam praebeat ; quod itaque lex characterem hominis ad omnia bona a creatore efformatum, depravatum reddat ; quod denique ad omnem ex classificationibus fundorum oriri solitam iniuriam evitandam forsitan ille modus suppeteret, ut lege certa pars, verbi gratia quinta, sexta reddituum fundi pro summa contributione declaretur, adeoque si possessor fundi ex 10—14. annorum genuinis rationibus se iniuriatum ostenderit, compensationem iustam recipiat : si, inquam, ad haec attenderimus, vix superesse dubium censeo, quod ad aequam repartitionem instituendam fundorum conscriptione opus sit.

Alter naevus opinione mea est, quod pleraeque iurisdictiones licet facultates pro fundamento assumant, de insufficientia tamen huius operationis convicti fundos pro basi ponentes sic dictam colonorum *indictionem* sufficere censeant. Hinc ilias malorum. Cum enim cuiusvis contribuentium commodum in eo subversetur, ut minus oneris ferat, nec dominorum terrestrium vel in minimo intersit, ut veritatem detegant, modus non est hac ratione pro iusto et aequo dicalem conscriptionem peragendi. Inde tot et tanti labores inutiles, summis erroribus scatentes, adeo ut in conscriptione 1720mo peracta in toto regno tantum 154 959 hospites 1 434 488 cubulorum capaces agri, 263 980 falcastrorum prata et 132 683 fossorum vineae reperia, in 37 civitatibus autem vicesima circiter pars fundorum totius regni deprehensa fuerint,¹ quod item in comitiis 1728^{ui} archiepiscopus Colocensis Csaky respectu repartitionis portarum sequentia obiecerit : „non absimiliter comitatus illius,

¹ Az 1720-as részletes összeírás anyaga zömében mai napig kiadatlan, a Hajnóczy által említett adatokat azonban megjelentette Kőszeghy Sándor (*Magyarország 1720-í összeírásának eredményei. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, I. 1849. 286—287. l.) Az általa közzétett adatok megegyeznek az itt olvashatókkal, egy kivétellel : a szőlőterület nagysága Kőszeghynél 256 465 kapás. A Hajnóczytól közölt 132 683-as szám is megtalálható azonban s ez az ipar és kereskedelem utáni jövedelem összege ft.-ban. Hajnóczy tehát nyilván tévedésből fölcserélte a két egymásmelletti rovat végösszegét.

qui tempore conscriptionis anni 1715^{ti} 900^{tas} circiter conscribi fecit personas, ex post vero per irruptionem Tartarorum 1600^{tos} querulose exposuit in captivitatem abductos, anno tamen 1720mo vicissim 750 per conscriptores sunt adinventae, prout et alterius, qui 1715to anno 2663 indicavit personas, ex post vero ultra termille profugisse in praesenti diaeta exposuit, licet in conscriptione 1720^{mi} 3150 conscriptae adinvenirentur.”¹ Inde ab anno 1715to in singula diaeta de magis iusta proportionem introducenda actum. Sed cum nunquam geometrarum operatio pro fundamento assumpta fuerit, nec aequa relatio institui potuit, haec quoque est ratio, quod in plerisque locis iustae de contributione rationes desumi nequeant. Cum enim in comitatu dicalis conscriptio, per iudicem nobilium peracta, pro basi repartitionis assumatur, locales iudices autem et cassirii, prout vel iustitiae amantes, vel partium studiosi sunt, aliter subdivisionem onerum publicorum perficiant: herculeus labor requiritur, ut genuine rationes possessionum censuram subire possint. Nec itaque miramur defunctum imperatorem Iosephum II^{dum} haec ad aequitatis bilancem ponderantem dimensionem omnium terrarum institui iussisse. C u m et enim iustus princeps noverit ab anno 1715to inde nihil in comitiis hoc in passu superari potuisse; c u m ab exemplo tam conciliorum, quam comiti-orum, ubi certa privilegiata classis hominum tantum decidit, quam primum commodum huius privilegiatae classis in minimam collisionem cum emolumento reliquorum extra eandem constitutorum veniat, spontaneam reformationem ab iisdem incassum sperari; c u m quaecunque etsi insurrectionis tantum personalis onus nobilitas ferat, proportio tamen quaequam esse debeat, iustissima autem ex quantitate fundorum institui possit, adeoque terram quoque dominorum terrestrium rescire oporteat; c u m iuxta 5:567. id, quod fundamentum census domino terrestri praestandi efficit, contributionis etiam basim constituere debeat, adeoque prout domini terrestres obligationes urbariales a proportionem terrae a subditis possessae repartiri cupientes eandem dimetiri curarunt, ita relate ad onus quoque contributionale similis operatio locum habuit; c u m, quod caput rei est, in moderno systemate legum solus princeps pro repraesentante omnium non-statuum haberi debeat, horum autem cunctorum supremum desiderium sit, ut in oneribus ferendis aequa servetur ratio: gloriosae memoriae imperator Iosephus II^{us} geometricam totius regni dimensionem praecipiens, iusti limites praetergressus non est, quin — paucis ex naevis exequentium enatis defectibus demtis — apud quemvis iustitiae amantem gratam sui memoriam reliquit.

Tertius et maximus apud nos error est, quod tota, quae sat numerosa est, nobilitas, a contributione in perpetuum eximi, et solum onus insurrectionis ferre velit, imo cum ius belli et pacis sibi Status vendicent, quando nobilitas nsurrectionis onus subire debeat, ipsa quasi pro arbitrio suo definiat, licet ad determinandam contributionem maximam partem illorum, quibus imponitur, ad concursum non admittat. Prono enim inde alveo fluit, ut nulla inter onera nobilium ac ignobilium iusta unquam esse possit proportio. Vel enim insurrectio solum in bello defensivo locum habet, vel etiam in offensivo. Si posterius, ipsum institutum insurrectionis iniustum, vitiosumque est et iure meritoque aliarum nationum vindictam provocat. Si vero tantum ad defen-

¹ Csáky Imre gr. kalocsai érsek felszólalását Hajnóczy bizonyára a Kovachich gyűjteményében levő országgyűlési diáriumok valamelyikéből idézi. (L. Kovachich Márton György, *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, I. Buda 1798, Series chronologica diariorum 278—282. sz.)

dendam patriam nobilitas stringi potest, tunc supponamus, necesse est onus insurrectionis interdum nobilem feriens tantum et in eadem proportionem esse, velut perpetuum onus contributionis ignobilibus impositum auctumque incommodis, quae ignobilis itidem belli tempestate perfert; aut cum civitatis commoda iusta ratione inter cives cuiusvis generis distributa esse debeant, apud nos tamen nullam inter emolumenta ex republica in nobiles ac ignobiles derivanda esse rationem. Quid apud nos locum habeat, cuique notum est. Hinc nec asserere dubito, aut quemvis in Hungaria pro magnitudine beneficiorum, adeoque illius, quod possidet, ad omnia onera publica concurrere debere, aut neminem. Tertium non datur.

Sed etiam stante systemate legum, multa in legibus deprehendimus argumenta, quae nobilitari praerogativa gaudentes ad contribuendum aequaliter cum ignobilibus movere debent.

[VII. 2.] Assumamus primo statum ecclesiasticum.

Parochi — nisi omnia me fallant — nulla positiva lege pro nobilibus declarantur, nec in parochiis suis iura nobilibus competentia, velut educilla, macella, nec votum in restaurationibus magistratuum exercere permittuntur. Rectores ecclesiarum, quos Werböczy 2 :^{Imae} commemorat, in iure canonico illi non vocantur. Nec itaque ex lege parochis immunitas a contributione competit. Interim si usum, si onus tempore insurrectionis eisdem imponi solitum spectemus, exemptionem quidem hanc illis negare non possumus: rex tamen habet ius eos per indirectum ad contributionem trahendi. Id est testandi facultatem negando. Scimus de iure canonico id ecclesiasticis in genere non competere, scimus sub quovis fere rege aliam et aliam normam testandi, eisdemque succedendi a solo rege praescriptam esse, et 1557 : 10. §. 5to usu contrario derogatum saepius esse.

Quoad praelatos ex regia collatione beneficia obtinentes, id adhuc magis defendi potest, cum — a) iuxta 16 : 1715 vel conventioni Kollonichianae¹ stare, vel pro testandi facultate ad regem recurrere debeant — b) vigore iuris patronatus eosdem ad cassam parochorum pro arbitrio rex taxare possit. Sic Carolus VI^{us} iuxta instructionem consilio regio pro cassa parochorum 23^{ia} Augusti datam episcopo Varadiensi 17 milia, Iaurinensi 12 milia florenos ex episcopatibus, residuos proventus cassae parochorum assignavit.² Imo — c) ad regulandam politiam regni Hungariae delegatorum commissariorum, quorum praeses cardinalis Kollonich erat, intimatum ad comitatus 1689° 22da Augusti datum archiepiscopis tantum 2400os, episcopis vero 1200os florenos, donec ius suum praetensum edocuerint, pro subsistentia defixit.³ Sed et — d) qua summus patronus postulare potest, ut iuxta canones una reddituum parte pro se relicta, unam tertiam in ecclesias, unam denique tertiam in pauperes convertant, adeoque ut iudicare possit, num obligationi suae satis fecerint, de omnibus eorundem proventibus rationes exigere potest. Denique

¹ Conventio Kollonichiana: a római katolikus egyház és az uralkodó közt 1702-ben Kollonich Lipót esztergomi érsek által létrehozott megegyezés, mely a magyarországi főpapság végrendelkezési jogáról intézkedik. A megegyezés szövegét kiadta Pray György, *Specimen hierarchiae Hungaricae*. I. Pozsony, 1776, 190–193. l. d. jegyz.

² III. Károly király 1733. aug. 23-án bocsátotta ki a Helytartótanács cassa parochorum ügyeinek intézésével megbízott bizottság számára a Hajnóczytól idézett utasítást. (L. *Ember*, 23. l.)

³ A rendeletet elég részletesen ismerteti Maurer Joseph, *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn*. Innsbruck, 1887., 320–321. és 518–529. l.

e) cum antiquitus titulo decimarum banderia servare debuerint, haec quoque, vel loco banderiorum certam in confinia convertendam summam pecuniae quotannis postulare potest. Quae et complura alia sufficienter evincunt vigore iuris patronatus regem multa a clero praetendere posse.

Porro. Cum 16 : 1715 ad statum praelatorum tantum ex collatione regia beneficiis provisi referantur, praelatis, qui privatarum familiarum beneficiis fruuntur, nobilitas non sine ratione dubia reddi potest.

Fundi per ecclesiasticos in liberis regiisque civitatibus possessi etiam crisim aliquam quoad immunitatem contributionis subire possent. Vidimus enim sub rubrica civitatum, quod omnes ibidem fundos a rege haud exemptos habentes contribuere debeant.

Maiori adhuc iure ordinis S. Francisci religiosi et alii possidendorum bonorum incapaces ad contributionem de tenuis suis adigi possent.

Quae omnia eo fine adducuntur, ut stante etiam systemate legum, clerum e re sua melius facturum credamus, si exemplum aliis praebuerit, quo se omnibus oneribus publicis, quae alii ignobiles patriae cives soli contra omne fas et aequum ferunt, subiecerint.

[VII. 3.] Secundo. Nobiles.

a) Armalistae ad cassam comitatus domesticam taxandas venire ex 6 : 1723 novimus. Verba : „iuxta comitatum ideam”,¹ an ad personas, quae pro armalistis habendae sunt, vel modum taxationis referenda sint, ambiguum est. An fassionarius, an materno, vel uxoreo iure possessorium boni adeptus, si penes armales litteras antea nobilitatus exstitit, cesset esse armalista? magna quaestio est. Nec minor esse videtur illa, nonne donatarius, si nullum bonorum possessorium habeat, pro armalista haberi, adeoque taxari debeat? Porro in Croatia, Slavonia, et multis aliis comitatibus, non obstante 6 : 1723 taxati non fuerant.² Hi etiam pro praeterito ad comunia onera trahi possent, exceptis 19 : 1751 exemptis.³ Contributioni enim praescribi nequit, et posito possit, centum annorum requiritur. Denique licet admittamus verbis : „iuxta comitatum ideam” id innui, quod comitatu integrum sit, quantitatem a singulo armalista praestandae taxae, finemque, in quem converti debeat, defigere : tamen si reflexerimus status in comitiis congregatos, quoad omnia, etiam contributionis obiecta, regis in legislatione communionem agnoscere, vix comitatus supremam in cassas domesticas inspectionem, imo cum taxatio legis obiectum esse deberet, in legislatione communionem cum specie veri iustique denegabunt. Rex postulare potest, ut armalistae onus cassae domesticae soli ferant, saltem maiorem partem, vel — lenissime loquendo — pro salariis minimum magistratualium. In conscriptione 1737^{mi} ubivis taxa armalarum primo loco pro fundamento solutionis magistratualium ponitur, et in supplementum tantum contribuentes.⁴ Non videtur ratio, cur nunc inverso modo procedatur.

¹ Az 1723 : 6. tc. 4. §-ában ezt olvassuk : „Armalistae nihilominus . . . conscientiose juxta comitatum idaeam, pro domesticis comitatum necessitatibus taxabuntur.” A Magyar Törvénytár milléniumi kiadásában a szóbanforgó kifejezést így fordították : „a megyék adózási tervezetéhez képest”.

² Az erre vonatkozó törvényeket ismerteti könyve 48. lapján.

³ Az 1751 : 19. tc. értelmében az uralkodó minden fizetés alól mentesítette azokat a nemeseket, akik az utóbbi évek fölkelései alkalmával személyesen és tulajdon költségükön vonultak hadba.

⁴ Nyomtatásban ez az összeírás sem jelent meg.

b) Nobiles unius sessionis iam olim, dum adhuc armalistae non erant, taxabantur, recentiori aetate cum armalistis coniunguntur, in Transylvania velut armalistae taxantur ad insurrectionem, non in persona quivis, sed ad instar armalarum pecunia concurrunt. Nulla itaque videtur ratio, cur iidem nostra aetate ad domesticas comituum necessitates nihil conferant?

c) Eandem crism subeunt nobiles praediales, cui et illa accedit, quod in aliquibus comitatibus ob donationes praediorum ecclesiasticorum tam a contributione, quam taxa eximuntur. De his omnibus magna dubitandi causa superest, ne si strictior a rege institatur indagatio, ope ipsarum legum nostrarum ad maiora onera, et quidem etiam quoad tempus praeterlapsum, cum fraus et dolus nemini patrocinari debeat, attrahantur.

d) Idem quoque tenendum de donatariis palatinalibus, quorum nobilitationem sui vix probare possent, per donationem autem palatinali eosdem haud nobilitari, nec quaestionem subit.

Nec itaque hic loci etiam nos iniurios in omnes praemissas nobilium classes esse credimus, si propter legales, quae intuitu ipsorum subversantur, difficultates ingenue profiteamur, non tantum iustum, sed etiam abstrahendo ab eo prudentiae consentaneum esse, ut evitandarum earundem et aliarum plurium causa, sponte potius sua, ad omnia onera publica concurrant.

[VII. 4.] Imo, ut domini terrestres non generositatis, magnanimitatis, sed iustitiae specimen hoc de se edant, validissima militantur argumenta.

Imo Etiam si admiserimus provisionem legis 8 : 1715 et 6 : 1723 iustam fuisse, eandemque adhuc usque esse validam, ad ipsas tamen leges inter se conciliandas necessarium esse videtur, ut conditione unius ab anno 1715 et 1723 in melius mutata, alterius partis conditio nihil deterior, quam tum fuit, maneat, quod uni parti nunc et olim iustum erat, nec alteri idem, qui 1715 et 1723 erat beneficiorum ac onerum status, denegetur. Ad oculum autem, demonstrari potest sortem contribuentium tum relate ad integram civitatem, tum privilegiatam nobilium classem, maxime vero relate ad dominos terrestres ab anno 1715to multis gradibus magis molestam evasisse. Nam

a) Si spectemus ipsum onus contributionis, in quatuor diaetis summam contributionis augmentum accepisse omnibus notum est.¹ Obverti quidem potest contributionis valorem seu pretium ob pecuniae maiorem copiam nunc nihilo maius esse valore et pretio contributionis eorum exactae. Sed reponitur, etiam si id aliqua ex parte admiserimus, onus omnino maius esse debere, cum tamen intertentio hominis, adeoque etiam militis, nihilominus victus amictusque et vestium nunc ac eorum requirat, nec ab illo tempore hominum copia cum militum et legionum numero aequale, et sibi, prout anno 1715to erat, mutuo respondens incrementum cepit. Praeterea miles eorum per omnes fere possessiones dislocatus, facilius omnibus vitae necessariis provideri potuerit, quam nunc, ubi ad complura milliaria omnia ad locum concentrationis deferenda sunt; ipsa praeiuncturarum frequentia nimium acrescere debuerit; ligna focalia, quae eorum gratis fere ubivis accipiebantur, nunc per contribuentem cariori pretio ab ipsis dominis terrestribus emi, et procul devehiri debeant; castrorum metationes nunc frequentius, ac olim habeantur; haec iterum tam oralium, quam equilibrium portionum vecturam citra ullam compensationem exigant; militiae autem vestium ex depositoryis et id genus similium vectura nunquam currenti pretio resarciatur; ipsae in contributio-

¹ Az erre vonatkozó törvényeket ismerteti könyve 56. s köv. lapjain.

nem imputari solitae portiones, raro iam eo, quo secus distrahuntur pretio⁹ contribuenti imputentur; verbo nihil exaggeratur, si candide illud declaremus, minimum relate ad militiam duplum oneris 1715¹⁰ contribuenti plebi impositum, nunc eandem ferre.

b) Quoad nobilitatem. Numerum magistratualium ab anno 1715 fere duplicatum, salaria vero triplo maiora esse demonstratione opus non habet. Nec hic valorem salariorum attendamus, sed proportionem solum spectamus. Circa 1494¹¹ vicesima pars contributionis pro salariis et expensis dicalibus suffecerat. Nulla tunc erat alia species expensarum. Anno 1715¹⁰ vix decimam contributionis partem cassa, quam domesticam vocamus, constituerat. Nunc iam pauci iique beatiore comitatus nuncupantur, ubi cassa domestica quartam contributionis partem adaequat, a potiori tertiam, in multis dimidiam. Quo haec impenduntur? In deperditas, adeoque militiam; salaria magistratualium, adeoque nobilitatem; captivorum magnum numerum, legum novercantium, quorum ductu totum nobilis est, homo nihil, tristem effectum.

c) Sed nullibi disproportio tam palpabilis est, quam quidem in relatione ad dominum terrestrem, praesertim ab introducto urbario. Olim lege obligatio coloni quidem erat defixa, non tamen sessionis quantitas. Anno 1729° in comitiis, ubi de rectificatione portarum agebatur, ad unam sessionem status terras arabiles 120 cubulorum Posoniensium capaces, prata falcastrorum 32 defigere volebant. Verisimile id eorum citra iniuriam dominorum terrestrium propositum exstitisse. Post urbarium introductum ex simili sessione tres effectae sunt, imo et quatuor, adeoque praestationes etiam colonorum auctae. Obiicitur quidem ante urbarium indefinitum a potiori fuisse robottarum numerum, fixum nunc, adeoque sortem contributionis leviolem. Sed licet prius verum sit, posterius tamen experientia refellit. Ab introducto enim urbario alodiaturarum extensiones duplo, triplo auctae, mercenariorum tamen numerus vix, saltem non in tanta portione accrevit. Scimus praeterea benigniorem esse eorum agricolarum conditionem, quorum domini terrestres eosdem penes antiquum usum reliquerunt. Porro, cum nunc domini terrestres plus, ac olim, urbibus, maioribusque oppidis habitent, adeoque etiam cariori pretio vivant, et luxus obiecta plura appetant, cultivatores agrorum tanto plus incommodi ab illis persentiscunt. Miseriam enim illorum haud videntes, minus sensibiles evadunt, id, quod iure sibi deberi credunt, strictius exigunt, pluribus vecturis, ut rei domesticae alibi quoque facilius provideant, opus habent. Quibus omnibus combinatis vix nobis persuadebunt sortem contribuentium nostra aetate viventium conditione antenatorum suorum multo molestiorem non esse.

Sed et alia adsunt ex ipsa legum compage desumta argumenta, quae dominos terrestres ad contributionem sponte sua offerendam permovere deberent.

2do 8 : 1715 et 6 : 1723 tantum nobiles a contributione eximuntur; — ex 18 : 1723¹² deducitur, quod sessiones desertas impopulare debeant; — 62 : 1723¹³ statuitur, quod cum fundi contributivialis diminutione subditos suos translocare non possint; — 5 : 1567¹⁴ vero, quod prout domino terrestri censum colonus praestat, in eadem quoque relatione contributionem pendat; — ex 54 : 1659¹⁵ cum aliqua veri specie deducitur colono erga commutationem nonnisi fundorum ad curiam nobilitarem spectantium terras ad sessiones colonicales applicatas adimi posse. Ex omnibus his simul sumtis sequitur: 1. dominos terrestres a rege stringi posse, ut omnes ab introducto urbario, imo ab anno 1715¹⁰, cum praescriptio contra fiscum regium 100 annorum

requiratur, sub praetextu eo partim, quod coloni assumere noluerint, partim ob auctum robottarum numerum reapse detrectaverint, ademptos et in allodialuras conversos fundos, velut antea contributioni obnoxios, colonis elocent, vel si tales se non invenire obvertant, maiestas in conformitate 103 : 1723 ad similes nunc allodiales, antea per colonos possessos fundos, erga sex annorum ab oneribus publicis exemptionem extraneos illocare possit. — 2. Cunctos, qui nobilitari praerogativa non gaudent, agiles etiam quoad fundos, prout effective in comitatu Soproniensi dicantur, medicos, advocatos, officiales et servitores dominales, praediorum, curialium beneficiorum arendatores ad contribuendum obligari priscasque exemptiones ex ipsa lege cessare. Horum omnium cum legibus recentibus repugnans immunitas, siquidem praeter nobiles honoratissimi fuerint, maximeque opibus polluerint, ipsius quoque nobilitatis exemptionem firmiorem reddidit, adeoque hac cessante etiam labefactabitur.

In obversum adductus 8 : 1741 quod onus non inhaereat fundo, praemissum assertum vix convellit. Nam hoc articulo — *a*) non id statui videtur, quod onus nullatenus fundo inhaereat, sed quod ad normam aliarum provinciarum non inhaereat. — *b*) Totum, quod in eo nobilitas praesidium quaerit, esse potest, quod omnes, quidquid nobilis tenet, a contributione immune sit, quod item non fundus personam, sed persona fundum nobilitet. Hinc et id sequitur, qualemunque fundum ignobilis tenet, seu praedium, seu allodiatura curialis, seu fundus secus rusticus sit, ab illo contributio iure praestari debeat, et ex ipsa eadem ratione etiam ab aliis beneficiis.

3to Non desunt exempla, quod domini terrestres praeteritis seculis, velut §^{pho} 53to expositum,¹ pro confinariis soluendis contribuerint, hi autem eandem, quam nunc regulata militia, habebant obligationem.

4to Ab anno 1518vo usque 1681um quodcumque contributio per status oblata exstitit, etiam domini terrestres quodpiam onus in se assumerunt, quod ex combinatione legum capite secundo deductarum,² et aliarum de insurrectione sonantium liquido patet. Quare nunc praeter insurrectionem raro, aut nunquam utilis [!] obligationem, omnia reliqua onera publica vitant?

[VII. 5.] 5to Etiam in ipso systemate legum nostrarum nulli excusationi locus est, quod

a) Diurna ablegatorum comitatensium et aliorum per regales in persona ad comitia evocatorum coloni solvere debeant, cum illi non repraesentantes colonorum, sed nobilium sint, quorum praerogativae in collisione sunt cum commodo colonorum.

b) In sedibus iudiciariis processus nobilium ventilentur et coloni diurna solvant.

c) Magistratuales, qui ipsi possessionati, potius dominorum terrestrium, quam agricolarum emolumentum tuentur, ex integro pariter solvant, item medicos, chirurgos, obstetrices, qui, ubi copiosa nobilitas, licet ex cassa domestica solutionem accipiant, raro contribuentibus opem suam ferunt.

d) Turma praetorea, quae ad decorandam studiis et militaribus, et civilibus exornandam iuventutem nobilitarem erecta est, a civibus et cultivatoribus terrae sua stipendia accipiat, nec cives tamen, nec colonorum filii ad eandem admittantur.

¹ Könyve 79. s köv. lapjain.

² Könyve 18. s köv. lapjain.

e) Nobiles captivi ex cassa domestica, etiam ubi nulla ab armalistis taxa penditur, interteneantur.

6to Non absque fundamento quaequam dominis terrestribus ex parte regia disputari possent, quae in re suo [!] sibi hi passim vindicant, verbi gratia :

a) Ius conficiendi salis nitri, et conficiendi pro usu proprio pulveris pyrii lege sibi competere asserunt. Ast leges hae latae sunt eotum, dum continuo fere cum Turca bellum geri, saltem parare semet nobilitas debuit. Cessante causa, cessat effectus.

b) Cremati unctionem nonnulli, braxationem cerevisiae omnes subditis negare volunt a mercatoribus peregrinis ad bona illorum venientibus sub praetextu, quod locales mercatores contributionem regi, taxam dominio pendant, solutionem, ab abeuntibus ius detractus [!], denique aurum lotum pro se praetendunt, cum tamen ad nullum horum seu in legibus, seu donationibus regiis ius iisdem tribuatur, de auro lavatili vero partim in verbis Sigismundi II : 21 : „ubique per regni climata effoditur aut invenitur”, maius pro parte regia, quam dominis terrestribus adsit praesidium,¹ partim legem in conventu Budensi (1523) latam habeamus, qua disertis verbis ad proventus regios refertur et ita sonat : „Item quod regia maiestas de salibus, camerisque et montanis auri et argenti, a u r o q u e l a v a t i l i ita provideat, ne proventus et utilitates maiestatis suae alieni et factores sui diripiant.”²

[VII. 6.] 7mo Movere debet dominos terrestres eximium defunctae maiestatis in ultimis comitiis datum exemplum, ubi eminentioribus pluribus iuribus tam relate ad nobilitatem, quam colonos propter commodum rei publicae cessit.

a) Ad primum referimus, quod augmentum pretii salis ad obiecta diaetalia referri voluerit, cum tamen plura pro eo in praecedaneis legibus adfuerint argumenta, quod ad reservata regis, quam diaetalem pertractationem spectaverit. Per salem autem in magna parte nobilitas contribuit.

b) Magis adhuc per tricesimam. Haec per articulum 2 : 1729 reapse ad reservata principis delata est. Iam per articulum 67 : 1791 in comitiis eatenus tractabitur.

c) Quoad legislationem maxime. Kercselics in sua dissertatione de Werbőczy non dubitavit de articulo 8 : 1741 scribere : „quisquis articulorum illorum 1741^{mi} fuerit compilator, ex solis praeiudiciis semet non vivere demonstravit. Reliqua inter articulo 8vo hoc satis testatus est, tum, dum consensum statuum de interpretando usu et intellectu legum non esse necessarium expresserit, tum, dum fundamenta a contributione eximentia inserit etc.”³ Iam articulo 12 : 1791 condito de iure interpretandi leges nulla formari potest amplius difficultas.

d) Quoad colonos vero. Articulo 12 : 1687 repartitio annonae et limitatio praetii eiusdem tantum quoad regnicolas vetita fuit, quod et in ultimis comitiis artic. 37 : 1791 §. 3. status recognoverunt. Iam vigore artic. 19 : 1791 extra diaetam eatenus agi nequit.

¹ Az 1405 : 21. tc.

² Az 1523 : 28. tc., amelyet azonban a Corpus Jurisika nem vettek föl. Kovachich kéziratoss forrásból közli : *Supplementum ad vestigia comitiorum*, II. 535. l.

³ Kercselich Adám Boldizsár, zágrábi kanonok kéziratoss munkája : *Dissertatio de Tripartito seu opere Werbőczii*. Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 424.

8^{vo}¹ Sed ex illa quoque causa dominorum terrestrium interest cum praeiudicio nationis sibi competentibus hactenus immunitatibus nuncium mittere, quod rex, ut 8 : 1715 et 6 : 1723 plenus vigor restituatur, generalem nobilium investigationem mandare possit, imo ad levamen contribuentibus procurandum obligetur. Scimus conditionum ad legitimandam nobilitatem necessariarum in legibus defectum. Quot nobilitate sua cadere deberent? Carolinae resolutiones in defectu iuris sexaginta annorum usum pro sufficienti declarant. Sed sub Niczkyano praesidio² iam non suffecit usus 60 annorum, fundamentum quoque usus requirebatur. Rex alias condiciones ponere potest, rex usum 100 annorum, imo cum iuribus nationis praescribi nequeat, quae onera et commoda omnium civium aequalia esse debere statuit, plane solum usum reiicere potest. Etiam si illos, qui praeexistentem nobilitatem mentiti consensum regium praehabitis fassionibus superinduxerunt, in numerum reiiciendorum haud retulerimus, quot antiquae multis bonis pollentes familiae sunt, quae nobilitatem suam demonstrare absque usu haud possent, adeoque in futurum in ipso legum systemate contribuere deberent? Quot item, quae etiam quoad praeteritum, cum fraus et dolus nemini patrocinari debeat, ad rationes trahi quirent.

9no Quod omnis, qua nobilitas fruitur, libertas, nisi coloni onera sua ex parte sublevet, a tenui pendeat filo. Numerosissima patriae civium pars in titulo 9 : I^{mae} non participat.³ Hostis itaque internus libertatis nobilium semper est, et ductore nacto eandem facile evertere potest.

[VII. 7.] Dies potius, quam argumenta me deficerent, si omnia, quae immutationem nostri systematis legalis suadent, enumerare vellem. Suffecerit momentosiora deduxisse, et ne quid ad perfectionem deesse videatur, obiectiones quoque magis arduas in observum audire expediet.

Prima est, quod multo sudore, labore, sanguine nobilitas sibi hanc ab oneribus publicis immunitatem procuraverit. Ne multum disputemus, concedamus id verum esse. Verum tamen et id est, quod ignobiles semper, etiam tempore belli, plus pro patria, ac nobiles praestiterint. Saepe una cum nobilitate insurgabant. Si non, pecuniam, contributionem praestare debuerunt. Hic miles conductus potissimum ex ignobilibus consistebat. Si nobilis ultra personalem insurrectionem equites, vel pedites statuit, iterum ignobiles adhiberi debebant. Soluti fuerint; nihil ad rem, vita omni pecunia carior. Nihil itaque exaggeratum est, si dicamus, ubi unus nobilis vulnus accepit, ibi iam decem ignobiles vitam amiserunt. Sed ultra haec ignobiles onus quarterii subire debebant, bombardas deferre, victualia et pabulum et dare, et vehere, aggeres, fossata ad ipsa castra in facie hostis summo vitae suae periculo facere, et innumera alia. Effectus autem belli. Nobiles partim a rege bonis donati, partim haereditates pereuntium consecuti, pro longiori saepe tempore 10, 20, 30 annorum omni onere levati, sortem suam meliorem reddidere. Ignobiles amissis partim, partim fractis pecoribus, currubus priora, imo, ut effectus belli sunt, adhuc maiora onera ferre, et ne quid ad plenam miseriam deesset, eorum quoque e medio sui, qui reliquos virtute, opibus antecellebant, vel antecellere credebantur, adeoque in numerum nobilium relati sunt, contributionem, onera

¹ Az eredetiben tévedésből ismét 7mo következik. Ennek következtében az eredetiben a számozás innen kezdve eggyel hátra marad.

² Niczky Kristóf gr. volt II. József alatt a Helytartótanács elnöke.

³ Werbőczy Hármaskönyvében.

cetera in se assumere debuerint. Compareret quiscunque haec invicem, et quis in bello plura passus sit, an nobiles, vel ignobiles, iudicet.

Secunda obiectio, quod partim servitiis, partim pecunia obvenientem a fundis per nobiles possessis contributionem iam occasione adeptae donationis, vel armalium compensaverint. Dubito multos repertum iri, qui calculum inter praestita servitia, vel solutam pecuniam, commodaque nobilitati ex lege tributa cum oneribus, si ignobiles mansissent, subducere vellent. Interim etiamsi hoc non negaverimus, an non ruricolae a seculis terram colentes, industria sua producta naturae augentes, improbo labore incultas terras exstirpantes centuplo plus oneris tulerunt? praeterea licet pauci forent, qui computu inito sex tantum per centum ex bonis suis accipiant, quo iure praetendere possunt, ut sex per centum nobiles ex investitis summis percipere, ignobiles vero, quodcunque onus illis per status imponatur, patienter ferre debeant.

Tertium, et ubi omnia reliqua desunt, ad nauseam repetitum argumentum est, quod immunitate nobilitari cessante constitutio regni ex cardine suo moveatur, et feliciter — uti illi aiunt — ab 800^{tis} annis subsistenti formae regiminis alia minus certa substitui deberet. Ad hoc breviter respondeo. Num leges, ubi contra scopum, propter quem homines in civitates coiverunt, securitatem nempe personarum, et proprietatem omnium ex iure naturali cuivis competentium rerum; numerosissimae, et si praeiudicatas nativitatis opiniones seponere velimus, utilissimae haminum classi tam proprietates terrae (3^{tiae} 30 §. 7),¹ quam securitas negatur, securitas, quia dominus terrestris et partem et iudicem agat, praeterea delicti minimi suspectus rusticus, antequam audiatur, eodem, quo delinquens, carcere includatur; ubi vix vicesima pars nationis populi iura sibi arrogat, reliquae vero ad plebem omnes degradantur (4: 2^{dae}), ubi quaecunque iniuriam passus rusticus contra nobilem in propria persona agere nequit (3^{tiae}: 31), sed alium cum adversario suo eadem iura foventem ad assumendum actoratum, multis querelis praemissis, quaerere debet; ubi terrae partim, partim iam productorum cultura semet occupantes, adeoque producentes, omnia onera ferre debent, illi et filii ipsorum ab omnibus tamen honorationibus officiis excluduntur, in minoribus vero vix cum summa difficultate admittuntur, sola vero consumens exigua pars nationis omnia in societate civili honoratiora munera exclusivo iure sibi vindicat; ubi licet ex lege onus defendendae patriae nobili incumbat, is tamen seu insurgat exiguo tempore, seu in regulata militia sit, cum hic plerumque officialis honore decoretur, ad lubitum, quamdiu nempe velit, tamdiu servit, rusticus autem invitus et quidem ex oblatione statuum non tantum ad militiam trahitur, sed etiam propter 8: 1715 legalisatam stabilem militiam, et negatum 1741: 63. §. 2. tyronum supplementum ad dies vitae onus hoc ferre debet; ubi exprobratio ignobilitatis et infamiae pari passu ambulant (2^{dae}: 36), ubi basis, circa quam omnes leges, velut planetae circa solem, semet rotant, non finis omnis associationis civilis commune totius, vel saltem maioris partis bonum, sed praerogativa nobilitaris est; ubi ne ignobiles hiscere quidem adversus nobiles possint, ipsae consuetudines vim legis imbuunt, cum illi nationis classi, penes quam et proprietates terrae, et omnes dignitates exclusis aliis sunt, contra ignobilem alioquin praescriptione semet tueri nequeuntem usum contrahere facile sit; ubi denique, quod summum malorum est, licet status in

¹ A zárójelben megadott szám (itt és a következőkben) Werböczy Hármaskönyvére utal.

comitiis congregati nonnisi legislativam, et hanc in communione cum rege (12 : 1791) sibi vendicent potestatem, status tamen singuli comitatus et legislativam, — instructione ablegatis data, oblatione eorum, quae ad comitia spectant, vendicatione cassam domesticam, ad quam ipsi tamen nihil conferunt, pro lubitu augendi, et cum eadem pro arbitrio disponendi, sed maxime interpretatione legum in observum mandatorum regionum vel dicasterialium, cuius in tanta diversitate legum non naturae hominis, scopo societatis civilis, sed circumstantiis temporum accommodatarum [!] occasio semper facilis invenitur, — et exequentem, et judicariam potestatem sibi arrogant, et propter hanc summorum iurium maiestaticorum in se factam concentrationem, cunctarum legum effectum, si in minima cum — seu legalibus, seu praetensis — iuribus nobilitatis collisionem veniant, in ipsa executione impossibilem reddunt : num in quam hae et similes leges fundamentales nomen constitutionis — id est pacti primigenii inter homines libertate naturali praeditos, et in societatem civilem coeuntes initi — mereatur, quivis iusti et aequi amans, nativitatis tamen praeiudiciis haud imbutus iudicet. Dixi.

39.

[1792]

„Az ország védelméről”

Hajnóczy József töredékes közjogi tanulmánya

Korszakanként, azon belül kérdéscsoportonként ismerteti a magyar törvények rendelkezéseit : [I.] kezdettől 1405-ig, [II.] 1405—1490, [III.] 1490—1526, [IV.] 1527—1606, [V.] 1606—1681, [VI.] 1684—1711, [VII.] 1711—1790.

Sk. fogalmazvány : Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat.
635/I. 211—360. fol.

Hajnóczy a magyar honvédelemről írt közjogi munkáját nem fejezte be, az nem is jelent meg nyomtatásban. Az anyaggyűjtést, a régi törvények idevágó rendelkezéseinek kiírását, egyéb közjogi munkáiban követett módszer szerint, még 1790 folyamán megkezdte, (l. a „Militaria” jelzésű jegyzeteket, szétszórva iratai közt : Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 3635/I., III.; IV. és VIII. k.), majd valószínűleg 1792 elején munkája kidolgozásához is hozzálátott. Az anyag, korszakanként csoportosítva, 1790-ig halad. Itt lezárul a történeti rész, s ahogy egyéb munkáiban is, következett volna a honvédelemre vonatkozó rendelkezések, jogszabályok tételes feldolgozása és értékelése.¹ Ezt azonban már nem írta meg, értekezése — az első ismert próbálkozás a honvédelemre vonatkozó magyar jogszabályok egybegyűjtésére és értékelésére — befejezetlenül maradt. De így torzóban is jól mutatja azt az óriási munkát, amit a törvények rendelkezéseinek összegyűjtése és rendezése terén végzett, a kérdések fölvetése pedig (maga az értekezés címe is) már következtetni enged a meg nem írt értékelés szempontjaira.

Az alábbiakban a munka első két fejezetét közöljük, vagyis az 1490-ig terjedő korszakra vonatkozó gyűjtést.²

¹ A befejező levélen olvassuk : „Láttuk, mit rendeltek a törvények az ország védelméről a különböző időkben. Immár egybevetve mindezeket, lássuk, milyen jog és kötelesség áll fenn most.”

² A munka rövid értékelése : *Bónis*, 99—100. l. Bónis a kéziratnak „A honvédelemről” címet adja.

De defensione regni.

[I.] Periodo prima [usque ad annum 1405]

a) *Tempore pacis.* Iam hac aetate munimenta fuisse, eaque defensa semper extitisse inde vel maxime patet, quod apud Andream populum, item jobagionum castri fiat mentio.¹ Hi forsitan illis defendendis occupabantur.

b) *Tempore belli.*

1. In regno.

a) *Quis.* Nobilium primum praecipuumque officium erat regnum a hostibus liberum seruare. St. Stephanus enim principes, barones, comites, nobiles regni propugnatores, expugnatores monarchiarum vocat, illos filio militare, non seruire iubet.² Omnes vero nobiles ad id obligabantur. Seruientes namque ipsos *nobiles* fuisse contextus suadet.³ Imo etiam a subditis milites praestabant. Colomannus comitibus in villis suis liberos habentibus, de quibus equos accipere centumque pensas colligere possint, vnum loricaum, si 40 tantum, militem absque lorica educendum imponit.⁴ Quid vero pensa fuerit, quomodo item hae colligebantur, ex legibus non apparet.

β) *Causa.* Si ex aduersa parte exercitus super regnum venerit,⁵ defendere itaque tantum regnum, non hostem in proprio aggredi obligatio erat.

γ) *Stipendium.* Gratuita nobilibus regni defensio incumbit.⁶ Cum enim extra regnum ire non debuerint, nisi pro pecunia regis, prono inde alueo fluit intra regnum gratis eosdem militasse.

δ) *Poenae.* Seruientibus extra regnum ire nolentibus iudicium exercitus super eos non recipi sancitur.⁷ Iudicium itaque exercitus locum habuisse videtur contra *nobiles* ad propellendum hostem insurgere nolentes.

2. Extra regnum.

a) *Quis.* Qui *comitatus* habebant, pro pecunia regis extra regnum ire tenebantur.⁸ An vero ex verbis: „si rex extra regnum exercitum ducere voluerit, seruientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius” — recte inferatur, quod pro pecuniis rex id a *nobilibus* exigere potuerit, definire non possum.

β) *Ius indicendi.* Apud Andream lego: „si lex extra regnum exercitum ducere voluerit,” seruientes ire non teneri, nisi pro pecunia illius, qui vero *comitatus* habent, pro pecunia teneri. Existimo itaque regem inconsultis Statibus hostem in proprio aggredi potuisse, bellum tamen gerere debuisse.

Ab Andreae II^{di} temporibus usque 1405^{tum} nulla de hac materia in Corpore Juris lex.

¹ Aranybulla 14. és 19. tc.

² István I. tkönyve 4. fejezet 3. §.

³ Aranybulla 7. tc.

⁴ Kálmán I. tkönyve 40. fejezet.

⁵ Aranybulla 7. tc.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

A b a n n o 1405¹⁰ v s q u e 1490

a) T e m p o r e p a c i s.

1. D e c a s t r i s m u n i m e n t i s. Sub Sigismundo de consilio regnicolarum civitates quaedam muro vt cingantur, statutum ; ratio vero additur, quod ob defectum muratarum civitatum Bisseni, Tartari. Turcae tantum in regno desolauerint.¹ Ex debito autem regali sua castra finitima rex munire sufficientibus gentibus, armis et victualibus ex sumtibus regalibus providere obligabatur² Milites defendendis confiniis adhibiti stipendia a rege habebant et homines regii exercitiales, stipendiati exercituantes vocabantur.³ Sed non rex tantum, sed barones ac nobiles regni habebant castra finitima.⁴ Quae vero noxia esse censebantur, legetenus demoliri iussa.⁵ Iam etiam labores ad aedificanda castra specifica per Status determinabantur.⁶ Omnia vero tam regalia, quam aliorum ad conservandum Ungaris et non forensibus collocari iubentur,⁷ et hi prorogatione etiam gaudebant,⁸ traditores vero castrorum notae infidelitatis rei erant.⁹

2. D e d e f e n s i o n e r e g n i r e l i q u a. Non castra tantum, sed et contra quosvis impetus hostiles rex confinia suis sumtibus defendere obligabatur.¹⁰

b) T e m p o r e b e l l i.

1. I u s i n d i c e n d i b e l l i. Ius belli indicendi regi quidem hoc aevo competiisse ex Mathiae legibus apparet,¹¹ sed Status ad militandum vel sumtus procurandos nullatenus, vbi offensiue rex agere voluit, obligatos fuisse, ex iisdem articulis aliisue mox adducendis certum.

2. I u s p r o m u l g a n d a e i n s u r r e c t i o n i s. Pluries de exercitu generaliter proclamato lego,¹² per quem tamen proclamari debeat, in illis nulla mentio, licet dubitare non possumus ad dignitatem regiam id spectasse.¹³ Sub Ladislao posthumo peculiari lege rex et Status ius hoc 1454° Ioanni Hunyadi tribuerunt.¹⁴

¹ 1405. évi I. decretum, bevezetés 4.§.

² 1435. évi I. decretum, bevezetés 2.§. ; 1439 : 3. tc. ; 1458 : 2. tc.

³ 1439 : 3. tc.

⁴ 1471 : 6. tc.

⁵ 1446 : 2. tc. ; 1464 : 10. tc. és 1471 : 29. tc.

⁶ 1478 : 6. tc.

⁷ 1471 : 6. tc.

⁸ 1464 : 6. tc.

⁹ 1462 : 2. tc. .

¹⁰ 1435. évi I. decretum bevezetés 2.§. ; 1439 : 3. tc. ; 1458 : 2. tc. — Ehhez a bevezetéshez Hajnóczy a margón utólagosan még ezt írta : 1470° Tributo oblato „huiusmodi iuuamen non tantum contra Bohemos et haereticos, sed maxime contra Turcos ad inferiores partes, ut bonam providentiam faceremus.” [Az 1470. évi törvény exordiumában. Közli : Kovachich József Miklós, *Sylloge decretorum comitalium incl. regni Hungariae*. I. Pest, 1843, 203. l.] — Ne compellantur populi et iobagiones quorumcunque nobilium ad labores castrorum sive (?) fortalitorum, exceptis rewy et aliis locis circa vada, quae sunt necessaria pro vtilitate regni, non compellantur ad solutionem victualium castrorum finitimorum. 1470. (1470. 14. tc. : uo. 208. l.)

¹¹ 1474 : 7. tc. ; 1478 : 3. tc.

¹² 1435. első : 2., 6., 7. ; 1439 : 3. tc.

¹³ Hajnóczy jegyzése a margón : Dum rex banderium suum leuare voluerit et cum praelatis et baronibus leuari fecerit, vniversi regnicolae secundum commemorationem praedictam exercituare teneantur et id arbitrio regis subiiciatur, quando erit necessarium. 1459. (Az 1459. évi szegedi törvényt l. Kovachich József Miklós, *i. m.* I. 161. l.)

¹⁴ 1454 : 16. tc.

3. *Causa insurrectionis.* Nullam aliam in legibus, quam defensionem regni inuenio, si potentia inimicorum irrepserit.¹ Idem ex Alberti lege patet,² sub Ladislao posthumo inuasionem *Turcarum* imperatoris metuentes Status exercitualem dispositionem fecerunt.³ Matthia regnate contra insultus inimicorum *etiam* locum habuit,⁴ imo nisi imperator *Turcarum* cum sua potentia aduenerit,⁵ item nisi Romanorum et *Turcarum* imperatores, Poloniae, Boemiaeque reges, ac bassa Romaniae cum exercitu regnum personaliter inuaserit,⁶ regnicolae se contra quoscunque inimicos regis exercituare non teneri declararunt. Obligatio insurgendi itaque ad defensionem tantum regni spectat, non ad aggrediendum hostem.⁷

4. *Diuersa species insurrectionis.* Primam distinctionem ex 14to 1454^{ti} in ordinariam et extraordinariam petendam esse existimo. Cauent enim rex et regnicolae dicta lege, quod tam inconsuetam exercituatationem nunquam promulgaturi sint, sed penes antiquam consuetudinem semper permanere velint. Antiqua vero consuetudo ea, quae sub Sigismundo locum habebat, fuisse ex pluribus legibus euident est.⁸

Ordinariae defensionis regni triplicem methodum lego. Rex sumtibus suis regnum defendit; si non suffecit, praelati et barones, ceterique viri ecclesiastici banderia leuarunt. Si vero nec hi resistendo pares deprehensi, *vniversi nobiles* et *possessionati* insurrexerunt.⁹ Adhuc particularis cuiuspiam insurrectionis speciem inuenimus. Gentibus scilicet regiis ad defendendum regnum haud sufficientibus, praeter praelatos proximi comitatus insurgere debebant.¹⁰ Ex Albertina lege ideam concludere licet, aliam fuisse *generalem*, aliam *particularem* insurrectionem.¹¹

5. *Diuersa insurrectionis nomina.* Actus, quo insurrectio nota reddita, proclamatio, instauratio exercitus, expeditio exercituum et dispositio exercituum¹² audiebat,¹³ ipsa insurrectio vero generalis expeditio exercituum,¹⁴ vniuersalis exercitus generaliter proclamatus;¹⁵ qui in campum prodierunt, milites,¹⁶ gentes,¹⁷ exercituantes,¹⁸ exercituantes equites et pedi-

¹ 1435. I : 1.tc.

² 1439 : 3.tc.

³ 1454 : bevezetés és 14.tc.

⁴ 1458 : 2.tc.

⁵ 1474 : 7.tc.

⁶ 1478 : 3.tc.

⁷ Hajnóczy jegyzete a margón : Contra potentiam inimicorum, 1459. — Si castrum Nandoralbense et alia castra finitima eis flumina Danubii et Zawae . . . multitudo inimicorum circumuallauerit et dominus rex banderia sua leuare voluerit ac praelatorum et baronum suorum banderia leuare fecerit, tunc omnes regnicolae personaliter secundum connumerationem ad defensionem eorundem castrorum ire teneantur. 1459.

⁸ 1454 : 3.tc. és 1471 : 7.tc.

⁹ 1458 : 2. és 4.tc. (Közölve : Kovachich, i. m. I. 135. l.)

¹⁰ 1435 első : 1. tc.

¹¹ 1439 : 3. tc.

¹² 1454 : bevezetés, 12. és 14. tc.

¹³ 1435. első : 7. tc., 1454 : bevezetés és 1. tc.

¹⁴ 1435. első : 1. tc.

¹⁵ 1435 : 2. tc.

¹⁶ 1435 : 1. tc.

¹⁷ 1435 : 1. tc. ; 1458 : 2. tc.

¹⁸ 1435 : 4., 8. és 9. tc. ; 1439 : 3., 4. tc. ; 1454 : 6., 7., 8., 13. és 16. tc. ; 1458 : 2. tc. ; 1478 : 6. tc.

tes¹ compellabuntur; manipulus eorundem banderium,² omnes simul exercitus,³ exercitus generalis,⁴ exercitus regni generalis,⁵ exercitus generalis regnicolarum,⁶ nobiles regnicolae insurgere,⁷ banderia leuare,⁸ omnes vero exercituare,⁹ exercitualmente proficisci¹⁰ dicebantur. Ipsa vero oligatio praestandi huius seruitii exercituationis,¹¹ seruitiorum exercituum¹² nomina-verit.

6. Cautela occasione resolutae insurrectionis posita. Tam ex iis, quae puncto 3to adduximus, quam vero ex Alberti decreto¹³ manifestum euadit ultra metas et confinia regni inuitos nobiles regni duci non potuisse. Imo nec a comitatibus statuti¹⁴ barones, cum stipendia a rege habuerint,¹⁵ non dubito, quin officii eorum fuerit metas quoque egredi. De praelatis non scio. Quoad numerum militum statutorum autem 1454 adiectum, hoc vice tantum.¹⁶

7. Quis tenebatur militare. Hic superius adhibita distinctio bene obseruanda, alia fuit ratio particularium insurrectionum, alia generalium.

Regem regnum pacis quoque tempore defendere debuisse superius vidimus. Imo bello quoque ingruente solus suis expensis regnum tamdiu tueri obligabatur, donec stipendiati illius resistendo pares erant.¹⁷ In propria persona tamen, vt bello intersit, nulla lex.

Praelati tam in particulari, quam generali insurrectione cum banderiis et militibus suis hostem a finibus regni arcebant.¹⁸ Licet quidem alibi tantum banderia et gentes suas leuare iubeantur,¹⁹ cum tamen peculiari lege cautum sit, vt si quis duplex beneficium ecclesiasticum teneat, secundum antiquum modum exercitu²⁰ verisimile hinc suadit ipsosmet quoque praelatos in persona adesse, vel vero loco sui alium statuere debuisse. Per praelatos autem intelliguntur archiepiscopi, episcopi, praepositi, capitula, abbates et alias dignitates ecclesiasticas maiores tenentes. In extraordinaria insurrectione vero etiam minoribus beneficiis provisi iuxta prouentuum quantitatem exercituabant.²¹ Videntur autem praelati ipso quoque tempore pacis banderia sua leuasse et quibus illorum castri cuiuspiam defensionem sibi assignatam habuisse.²² Illud

¹ 1478 : 6. tc.

² 1435 : 1. tc.

³ 1435 : 7. tc. ; 1454 : 6., 13. tc. ; 1464 : 28. tc.

⁴ 1435 : 2., 4., 7. tc. ; 1439 : 3. tc. és 1464 : 5. tc.

⁵ 1435 : 2. tc.

⁶ 1435 : 7. tc. ; 1471 : 7. tc.

⁷ 1458 : 2. tc. ; 1458 : 4. tc.

⁸ 1458 : 2. tc.

⁹ 1435 : 3., 4., 7. tc. ; 1454 : 3., 4., 5., 9. tc. ; 1458 : 2. tc. ; 1474 : 7. tc. és 1478 : 3. tc.

¹⁰ 1435 : 3. tc.

¹¹ 1464 : 7. tc. ; 1474 : 7. tc.

¹² 1439 : 19. tc.

¹³ 1439 : 3. tc.

¹⁴ 1454 : 4. tc.

¹⁵ Uo. : 2. tc.

¹⁶ Uo. : 4. tc.

¹⁷ L. a 3. pontnál idézett törvényeket.

¹⁸ 1435. évi I. : 1. tc.

¹⁹ 1458 : 2. tc.

²⁰ 1471 : 13. tc.

²¹ 1454 : 3. tc.

²² 1435. évi I. : 1. tc.

quidem certum, nobiles nonnisi vbi rex, praelati et barones ad resistendum insufficientes erant, insurrexisse.¹

Barones etiam banderia tenebant, stipendia tamen eapropter a rege acceperunt.² Sed et per capita propria in extraordinaria insurrectione exercituare tenebantur:³

Comites comitatum, procures, magnates etiam obstricti erant ad insurgendum.⁴

Nobiles tam possessionati, quam jobagionibus carentes et qui dein in propria persona.⁵

Civitates, regnum Selavoniae, Philistaei, Comani, Valachi et Tartari etiam exercituabant,⁶ hosue apud Matthiam per alterius cuiusvis status possessionatos⁷ intelligo.

Non solum vero horum officii erant regnum tueri, sed et a proportionem prouentuum suorum milites seu gentes statuebant videamus.

8. Quot milites statuendi erant. De praelatis 1435to non statuitur, quantumnam suppeditare debeant militum, sed id tantum, vt cum suis banderiis et militibus iuxta dispositionem de ipsis factam et obseruari consuetam succurrant.⁸ 1475to vero primum, vt quemadmodum omnes reliqui penes conductorem belli comitatus de 100 portis jobbagonalibus 4 equites et 2 pedites disponant.⁹ Alterutrum itaque hoc statuamus, necesse est praelatos hoc aevo praeter banderia sua continuo etiam tempore pacis ne fors seruari solita adhuc et quemadmodum reliqui milites sub signis comitatum expedituisse, aut vero posterius non nisi in extraordinario illo casu locum habuisse.

Banderia illorum vero ex quot personis constare debuerint, ignoramus. Sub Sigismundo statutum, vt iuxta dispositionem de illis factam et obseruari consuetam, sub Ladislao posthumo vero quemadmodum tempore Sigismundi.

Barones, procures, nobiles possessionati sub Sigismundo de singulis 33^{bus} jobagionibus vnum, de singulis centum vero tres pharetrarios equites ipsimet personaliter accedendo ad exercitus generales conducebant. Quibus pauciores 33^{bus} jobagionibus erant, illi cum aliis connumerarunt,¹⁰ sub Ladislao posthumo autem de singulis 100 portis jobbagonalibus 4 equites et 2 pedites pharetrarios disponebant.¹¹ Inconsuetam tamen exercituationem hanc fuisse tum ex adiecta cautela, hac vice tantum tum vero peculiari regis et Statuum declaratione¹² certum est simulue declaratum in posterum antiquam consuetudinem exercituationis permansuram. Tres itaque equites pharetrarios de singulis 100 jobbagonalibus, propriaeque baronum, magnatum et nobilium

¹ 1458 : 2. tc.

² 1454 : 2. tc.

³ Uo. : 5. tc.

⁴ 1435. évi I. : 1. tc., 1454 : 5. tc.

⁵ 1435. évi I. : 2. és 3. tc. ; 1454 : 4. és 5. tc.

⁶ 1454 : 9. tc.

⁷ 1458 : 2. tc.

⁸ 1435. évi I. : 1. és 2. tc. — Hajnóczy jegyzete a margón : Praelati 1459 a 20 jobbagonalibus vnum.

⁹ 1454 : 3. és 4. tc.

¹⁰ 1435. évi I. : 2. tc. — Hajnóczy jegyzete a margón : Simpliciter et pauperes facultatem exercituandi in personis et rebus non habentes numero 10 vnum pharetrarium idoneum mittere teneantur cum expensis ad tresmensenses. 1459.

¹¹ 1454 : 4. és 6. tc.

¹² 1454 : 14. tc.

personae praesentiam ordinariam occasione insurrectionis obligationem fuisse hinc conicio.

Ciuitates regales, reginales, despotae, comitis Ciliae¹ et aliorum magnatum, regnum Slavoniae, de quibus lucrum camerae solui non consuevit: Philistaei, Comani, Valachi et Tartari, modo praemisso connumeratis exercituabant.²

9. De subordinatione militum. Toti exercitui praeerat generalis capitaneus, qui et capitaneus exercitus dicitur.³ Sub Ladislao posthumo Ioannes de Hunyad constitutus,⁴ sub Matthia Coruino vero in legem abiit, vt palatinus ex suscepto officio generalis regni et regnicolarum sit, addicitur tamen „iuxta tamen voluntatem et arbitrium regiae celsitudinis.”⁵

Banderio regali quisnam praefuerit, non inuenio.⁶

Praelati ipsimet banderia sua rexerint.

Barones habebant banderia; credi itaque par est ipsosmet illorum duces fuisse.

Comites comitatum cum baronibus, proceribus et nobilibus eorundem et eorum gentibus in particulari insurrectione sub banderio regali militabant.⁷

In generali vero: Comites parochiales comitatum praeerant nobilibus sui comitatus impossessionatis.⁸

Nobiles impossessionati in aliorum seruitiis constituti cum suis dominis poterant militasse.⁹ Qui vero dominos non habebant, cum comite parochiali eorum.¹⁰

Nobiles, qui sub banderio regali vel baronum procedebant et jobagiones habebant, hos cum comitibus parochialibus, sub quibus possessiones existebant, expediuerunt.

Nobiles in pluribus comitatibus bona habentes poterant jobagiones suos exercitantes penes se in illum comitatum, vbi residebant, transmittere.¹¹ Patet itaque hinc: *nobiles* jobagionibus a se statutis praefuisse et ipsos possessionatos, velut bonis non provisos, sub signis comitatum militasse. Licet porro 1435¹⁰ comes parochialis exercituantibus praeesse statuatur, 1454¹⁰ tamen in quouis comitatu conductor belli eligi (per quem? non exprimitur) iubetur, cum exercituantibus comitatus capitaneum accessurus.¹²

10. De modo statuendi exercituantium. 1. Regalia banderia de prouentibus regalibus eleuabantur. Sub Ladislao praelati certi, barones, nobiles et proceres electi, qui videre debebant, quotnam banderia ex prouentibus regiis haberi possint.¹³ 2. Quoad praelatos, apud Sigismundum

¹ Értsd: a Cillei grófi család tagjai.

² 1454: 9. tc.

³ 1454: 1., 4., 16. tc.; 1485: 4. tc.

⁴ 1454: 1. tc.

⁵ 1485: 4. tc.

⁶ Hajnóczy jegyzete: 1459, vbi oppida et regis connumerari decreta additur „regia majestas facultatem habeat eos constituendi sub banderio quo voluerit bellaturos.”

⁷ 1435. évi I.: 1. tc.

⁸ Uo.: 3. tc.

⁹ Uo.: 3. tc.

¹⁰ 1435. évi I.: 4. tc.

¹¹ 1454: 7. tc.

¹² 1454: 4. tc. — Hajnóczy jegyzete a margón: Ignobiles quoque capitaneos fuisse certum. 1486: 6. tc.

¹³ 1454: 3. tc.

lego iuxta dispositionem de ipsis factam et observari consuetam.¹ Apud Ladislaum vero registri exercituationis quoad illos fit mentio, quemadmodum item tempore Sigismundi consueti fuerunt.²

De baronum banderiis nihil aliud inuenio, quam vt more alias consueto eleventur.³

Quoad exercituantes vero statutos dispositum, vt *vniversitas* nobilium cuiusuis *comitatus* certum ex mediocribus non potentioribus nobilibus eligat, qui cum iudice nobilium numerum *jobbagonum* quorumlibet *regalium*, *reginalium*, et baronum ac nobilium in ipso *comitatu* *possessiones* habenti non computet et par registri *comiti* *parochiali* tradat.⁴ Sub Ladislao posthumo vero per *vniversitates comitatum* tot potiores eligabantur, quot *iudium* aderant, qui vna cum *iudicibus nobilium* de singulis 100 *portis jobagonalibus*, quot lege decreti erant, disponebant.⁵ Notandum vero, quod hi per *comitatum* electi *iuramentum* praestare debuerint.

Cum itaque superius vidimus *vnversos* *possessionatos* ad statuendos milites occasione *insurrectionis* obligatos fuisse, clarum hinc euadit occasione *connumerationis portarum* etiam *inscriptum* fuisse, per quem *dominum* *terrestrem* *statuti* fuerint, adeoque numerum quoque ad exercituandum obligatorum *possessionatorum nobilium* resciri potuisse.

Jabagiones vero non habentes *nobiles* per singula capita iuxta *limitationem* *dictorum electorum hominum* exercituare tenebantur, electiue hi *homines* quinam *equestres* vel *pedestres* *proficisci* debeant, exercituare item, qui non possint, *limitarunt*.⁶

Si vero de *constitutiuis sessionum*, de quibus exercituantes statuebantur, quaeras, scias, apud Sigismundum de singulis 33^{bus} *jobbagonibus* *proprias sessiones* et *terras*, more *aliorum jobbagonum*, in *possessionibus*, quibus *resident*, *habentibus* et *census*, *collectas*, *munera*, seu *alia seruitia dominorum* cum aliis *jobbagonibus supportantibus*, vnus *eques* statuendus fuerit.⁷ An vero *porta jobagonalis* apud Ladislaum pro *obiecto assumpta*⁸ a tali *jobbagine* diuersa fuerit, ex *legibus* rescire non possum. *Sessiones* tamen *inquilinaras*, si quae tum erant, in *censum* non *venisse*, exinde *verisimile*.

11. Quinam erant exempti. a) Ex integro pro sua persona:

nobiles jobagiones non habentes, qui *decrepitae aetatis*, *viduitatis* aut *orphanitatis* et *alterius consimiliter impotentiae* causa *viderentur* *necessario excusari*,⁹ *infirmi* item et *pauperes*.

Fratrum indiuisorum tantum vnus ad *generalem exercitum* *proficiscebatur*. *Indivisi* tamen hoc tempore illi tantum fuisse *videntur*, qui in vno *victu* *menabant*.¹⁰

¹ 1435. évi I. : 1.tc.

² 1454 : 3.tc.

³ 1459 : 2.tc.

⁴ 1435. évi I. : 6.tc.

⁵ 1454 : 4.tc.

⁶ *Uo.*

⁷ 1435. évi I. : 2. tc.

⁸ 1454 : 4. tc.

⁹ 1435. évi I. : 3.tc. ; 1454 : 4.tc. — Hajnóczy jegyzete a margón : *Seruientes nobilium*, *aratores*, *fabri*, *prediales* et *sartores victum* et *amictum* de *curiis nobilium* habentes ad *connumerationem praedictam* *computentur*, etiam si *nobilis* essent. 1459.

¹⁰ 1435. évi I. : 4. tc. ; 1454 : 6. tc.

Castellani et alii nobiles pro custodia fortalitiorum ad praelatos, barones, nobilesque spectantium necessarii, sub Ladislao ex pluribus castellanis tantum vnus.

Magister Curiae et aliae personae *nobiles* pro conseruando honore curiarum a baronibus, nobilibus et maioribus personis secularibus cum coniugibus et domesticis suis relictis ac ineuitabiliter necessarii.¹ Sub Ladislaum adiectum, vt pro provisorio curiae vnus *nobilis* manere possit.

Qui lucrum camerae soluebant et iam ab exercituazione immunes esse debebant. Apud Ladislaum enim, vbi tamen extraordinaria insurrectio fuisset, lego, quod ciuitates, totum regnum Slavoniae, de quibus lucrum camerae solui non consueuisset, etc. exercituare debeant.² Qui itaque lucrum camerae soluebant, ab insurrectione immunes fuere.

b) Vt loco sui alium mittere potuerint. Pro personis filiorum magnatum parvulorum homines armati, pro aliis vero pueris et orphanis iuxta eorum facultatem consimiliter homines exercituantes missi.³

12. Quibusnam rebus insurgentes prouisi esse debebant. De nobilibus impossessionatis lego, vt condecenter armati sint.⁴ De banderiis praelatorum, vt cum solito numero lancearum exercituent.⁵

De illis vero, qui per Status statuti erant equites pharetrarii, vt ad minus arcus, pharetras, gladios et bicellos habeant,⁶ pedites autem pharetras, clypeos et cuspides. Ipsi vero nobiles etiam equestres partim, partim pedites erant, prout electi a comitatu disposuere.⁷

13. De stipendio militum. Quilibet exercituans, tam maior, quam minor, teneatur in propriis expensis tam in eundo, quam stando et redeundo proficisci, nec victualia absque solutione recipere.⁸

Tam in banderio regali, quam baronum exercituantes stipendia habebant. Nobilium quoque eadem accepisse videntur.⁹ Status itaque suis expensis, exercituantes vero illorum, a quibus statuti erant, militarunt.

14. Dispositiones quoad victualia. Exercituantes herbas non falcatas, ligna et aquam gratis habebant, reliqua parato soluere iubentur.¹⁰ Idem cauetur sub Ladislao, ne quis victualia absque competenti solutione recipiat.¹¹ Sub Matthia pariter¹² et quidem victualia tam pro equis, quam hominibus necessaria, imo hac de causa cum regiis gentibus bene possessionatus homo deputandus erat.¹³

Praetium autem victualium sub Sigismundo ante aduentum exercituantium ipse comitatus¹⁴ ponebat, sub Matthia vero iuxta regestrum et limi-

¹ 1435. évi I. : 5. tc. ; 1454 : 6. tc.

² 1454 : 9. tc.

³ Uo. : 4. tc.

⁴ 1435. évi I. : 3. tc.

⁵ Uo. : 4. tc.

⁶ Uo. : 2. tc.

⁷ 1454 : 4. tc.

⁸ Uo. : 8. tc.

⁹ 1435. évi I. : 4. tc.

¹⁰ Uo. : 8. tc.

¹¹ 1454 : 8. tc.

¹² 1471 : 21. tc.

¹³ 1486 : 31. tc.

¹⁴ 1435. évi I. : 8. tc.

tationem regiae maiestatis eadem illis dari debebant.¹ Solebant etiam hac aetate incolae securitatis causa victualia sua ad ecclesias deportare. Has violare nefas erat. Vbi tamen exercitantes inopia laborarunt, plebanus vel iudex loci aperuit ecclesiam, iustoque pretio eadem illis dedit.²

15. De quarteriis. Exercitantes tempore aestiuo in villis et segetibus descensus non faciant, sed in campis vacuis.³ In domibus nobilium et allodiis non descendant,⁴ nec apud ecclesiasticos. Hussarones post descensum exercitus, aut etiam expirato stipendio nusquam in bonis aliorum manere possint, sed teneantur ad propria redire.⁵

16. De captiuis hostibus. Notabiles personae vel capitanei ipsorum exercituum inimicorum, si ab aliquo capti erant, a rege pro donis condignis recipi poterant. Reliquos capientibus retinere, vendere, ecclesiis perpetuae seruitutis iugo tradere aut donare licuit.⁶

17. De poenis circa exercitacionem committ queuntibus.

a) Hostes inducentium. Inductores externorum hominum spoliatorum aut stipendiariorum ad disturbandum statum internum regni notam infidelitatis incurrerunt.⁷

b) Ad exercitum non proficiscentium poena erat occupatio possessionum eorundem.⁸ Apud Ladislaum vero pro quolibet equite non statuto 16 floreni auri et pro quolibet pedita 10 florem auri intra 15 dies ad manus electoris deponi debebant, secus per ductorem exercitus comitatus, electos et iudium possessiones, unde tales dispositiones neglectae, occupatae, nec ante depositionem praedictarum summarum restituae.⁹

c) Tarde ad exercitum venientium, talium quoque possessiones occupatae. Licet vero conuento die adesse iuberentur, non nisi illi tamen tarditatis rei erant, qui ceteris exercituantibus fatigatis aut dispersis, aut conflictu iam habito aduenere.¹⁰

d) Abeuntium. Apud Sigismundum ante finalem expeditionem belli etiam conflictu non habito absque regis vel capitanei licentia abeuntes possessiones suas amiserunt,¹¹ sub Ladislao pariter, si nobiles erant; si ignobiles, poena capitali subiacebant.¹²

e) Pecunia insurrectionem redimentium. Praemissa dispositio exercituum ad aliquam pecuniariam solutionem nullatenus et per nullum modum per quempiam conuertatur; quod si per aliquem factum fuerit, poenam sen-

¹ 1486 : 31. tc.

² Uo. : 61. tc.

³ 1435. évi I. : 8. tc.

⁴ 1478 : 6. tc. ; 1464 : 28. tc. ; 1471 : 9. tc. — Hajnóczy jegyzete a margón : Idem 1459°, nisi adfuerit voluntas nobilis illius.

⁵ 1486 : 61. tc.

⁶ 1439 : 13. tc.

⁷ 1462 : 2. tc.

⁸ 1435. évi I. : 7. tc.

⁹ 1454 : 11. tc.

¹⁰ 1435. évi I. : 7. tc.

¹¹ Uo.

¹² 1454 : 13. tc. Hajnóczy jegyzete a margón : Quicumque exercituum, — nobilis et ignobilis, de exercitu recesserit, omnia bona et caput amittat, absque poena domini recedentis, si fuerit idem sine dolo, super quo dominus praestitit iuramentum. 1459.

tentiae capitalis incurrat ipso facto.¹ Haec poena itaque potius acceptantes, electos scilicet et iudlium, quam redimentes manserit.

f) Ecclesias infrigentium, profanantium, aut violenter exinde victualia, vel alias res excipientium. Si eiuscemodi copiarum capitaneus nobilis fuerit, tam iura sua possessionaria, quam etiam omnia alia sua bona amittat et ad fiscum regium deuoluta sint, — ipso facto. Si eiuscemodi transgressores ignobiles fuerint, comburantur.²

g) Res colonorum ex curiis et domibus nobilium violenter auferentium. Hi eadem, qua violatores ecclesiarum, poena plecti iubentur.³

h) Quarterisantium. In domibus nobilium, aut personarum ecclesiasticarum descendentes, velut violatores ecclesiarum puniti.⁴ Hussarones post descensum exercitus, aut exspirato stipendio in aliorum bonis jacentes, nec ad comitis comitatus admonitionem abeuntes per eundem capi, regi transmitti et ex ipsorum bonis satisfactionem procurare iubentur.⁵

i) Comitis satisfactionem non procurantis. Comite circa procurandam contra gentes post descensum exercitus, aut superato stipendio in aliorum bonis jacentes satisfactionem negligente deprehenso, rex vniversa damna et expensas de bonis ipsius comitis refundit.⁶

k) Victualia adimentium. Victualia absque pretio auferens iubetur in Curia Regia conueniri, vbi damnum et expensae adiudicatae.⁷ Sub Ladislao dux exercitus comitatus damnificantis satisfactionem impendit. Quodsi propter maioritatem personae id facere nequivit, generalem capitaneum auisauit. Si hic non satis fecit, damnum passus iure mediante damna sua acquirere potuit.⁸

l) Praedantium, verberantium, vulnerantium, virgines et mulieres spoliantium, rapiendum, dehonestantum, curias inuadentium etc. Hi omnes in facto potentiae conuicti.⁹

18. De norma iudicandorum horum criminum. Hostem in regnum inducentes velut alii notorii iudicati. Ad exercitum non proficiscentium bona apud Sigismundum occupari iubentur, non exprimitur tamen, per quem. Adiicitur vero, quid cum possessionibus occupatis agendum sit maiestatem de consilio praelatorum et baronum deliberaturam.¹⁰ Apud Ladislaum occupatio haec ductori exercitus comitatus, electis et iudlium defertur, tamque diu possessiones tenendas esse per ipsos, donec statutam mulctam pecuniariam deposuerint.¹¹

De tarde venientibus, item abeuntibus idem apud Sigismundum, apud Ladislaum autem quis iudex fuerit, altum silentium.

De iudice insurrectionem pecunia redimentium etiam nulla mentio.

¹ 1454 : 12. tc.

² 1486 : 61. tc.

³ 1486 : 62. tc.

⁴ 1486 : 62. és 28. tc. ; Hajnóczy jegyzete a margón : Sub Sigismundo in villis aut aliis locis prohibitis descensus facientes in Curia Regia iudicati, damna et expensas refunderunt.

⁵ 1486 : 31. tc.

⁶ Uo.

⁷ 1435. évi I. : 9. tc.

⁸ 1454 : 8. tc.

⁹ 1435. évi I. : 3. tc. ; 1439 : 3. tc.

¹⁰ 1435. évi I. : 7. tc.

¹¹ 1454 : 7. tc.

Ecclesias et cemeteria confrigentes ad octauas euocati.¹ Dein vero occupatio bonorum nobilis et combustio ignobilis transgredientis supremo capitaneo exercitus delata, hoc vero negligente rex executionem demandauit.²

Rex colonorum ex curiis et domibus nobilium violenter auferentes a similitudine criminis etiam forsitan supremum capitaneum exercitus puniti.

In domibus nobilium vel personarum ecclesiasticarum descendentes ad octauas euocati.³

Hussarones post descensum exercitus vel superato stipendio in aliorum bonis iacentes per comitem admoniti, capti et regi traditi, comite vero non sufficiente comitatus insurrexit, illo vero negligente existente rex puniuit.⁴

In villis aut aliis locis sub Sigismundo descendentes veluti victualia sine pretio adimentes poenam subiuerunt.⁵ Cum autem sub Mathia descensus tantum apud nobiles et personas ecclesiasticas vt delictum ponatur, apud rusticos descensum licitum fuisse, coniiciendum victualia adimentes sub Sigismundo alias, alias sub Ladislao et Mathia iudicati. Laesus tam nobilis, quam ignobilis, prior solus posterior cum duobus vicinis et villico in praesentia comitis parochialis et iudicis nobilium comitatus illius, in quo damnum illatum, iurauit, testimonialibusque ab his acceptis citra ullam aliam probam in curia regia eidem satisfactio damnorum et expensarum per palatinum aut iudicem curiae, vel eorum vicegerentes adiudicata, dein penes sententiales horum comites vel vice comites illorum comitatum, in quibus damna inferentes bona habebant, exemptionem peregerunt.⁶ Sub Ladislao dux exercitus comitatus damnificantis satisfactionem impendit, hoc non sufficiente capitaneus generalis, secus via iuris procedere laesus potuit.⁷ Sub Matthia dominus gentium damna inferentium, si regis erant, ipse rex damna illata et expensas refundi curauit.⁸

Praedantes, verberantes, spoliatores in facto potentiae in Curia Regia conuicti.⁹

Non possum hic silentio praeterire, apud Matthiam Curiae militaris Regiae duellum indicantis mentionem fieri.¹⁰ Ex quibus vero personis constiterit et an aliis etiam militum differentiis vacauerit, nec ex illa, nec aliis legibus conicere licet.

40.

1792 február 13, Bécs

*Zgurics Ferenc, Orczy László br. írnoka, följelentí
gazdáját és Szentmarjay Ferencet felségsértő, kormánygyalázó, ateista, forradalmi
és republikánus meggyőződéséért és tevékenységéért.*

¹ 1464 : 28. tc. ; 1471 : 9. tc.

² 1486 : 61. tc.

³ 1464 : 28. tc. ; 1471 : 9. tc.

⁴ 1486 : 31. tc.

⁵ 1435. évi I. : 9. tc.

⁶ Uo.

⁷ 1454 : 8. tc.

⁸ 1486 : 31. tc.

⁹ 1435. évi I. : 9. tc.

¹⁰ 1486 : 18. tc.

S. k. eredeti : O. L. Privátbibl. 15. fasc. 22. köteg.

Balassa Ferenc gr. illyr kancellár 1792. február 12-én egy följegyzést adott át az uralkodónak. Elmondja benne, hogy fölkereste őt Zgurics Ferenc, korábban a Nyitra megyei adóügyi bizottság írnoka, most pedig pár hónapja Orczy László kamarai alelnök házi írnoka, s megdöbbenő dolgokat tárt föl előtte az Orczy-házban folyó üzelmekről. Felszólítására jelentését írásba is foglalta, (ez az itt közölt följelentés), de szóban neki többet is mondott. Így azt, hogy Orczy és titkára, Szentmarjay címére, Franciaországból levelek jönnek, s neki Zguricsnak, volt is ilyen levél a kezében. Mindez oly fontosnak tűnt fel előtte, — olvassuk Balassa jelentésében — hogy a följelentést továbbítja öfelségéhez. Egyben a följelentő nevében előterjeszti annak alázatos kérelmét, hogy a Magyar Kamaránál vagy a Helytartótanácsnál valamilyen állást kaphasson. A kérést a maga részéről pártolja, — írta Balassa — egyrészt Zguricsnak még az adóügyi bizottságnál való működése, másrészt pedig mostani szolgálatai miatt. Ha a Kamarához kerülne, akkor módja volna Orczy magatartását továbbra is szemmel tartani és segítségére lehetne Barco tábornoknak a kamarai alelnök állandó megfigyeltetésében. De ha ez nem menne, akkor szívesen alkalmazza az Illyr Kancellárián Zguricsot létszám feletti járulnökként, évi 300 frt fizetéssel. (Balassa jelentése : *uo.*)

Szentmarjay Ferencnek, a későbbi jakobinus mozgalom igazgatójának nevével először találkozunk ebben a jelentésben,¹ Orczy László személyével és magatartásával azonban már régóta és sokat foglalkoztak a titkos megbízottak. Kezdetről fogva a rendi függetlenségi mozgalom egyik vezérének, sőt szervezőjének mondják. (L. Bevezetés II. fejezet és II. k. 53. l. 2. jegyz.) Gabelhofer abbé 1790 júliusában többször is azt jelenti róla, hogy nemcsak hangos, de veszélyes ember is, ő „a rebellis mágnások vezére.” Főurak és köznemesek, az uralkodó ellenségei az ő lakásán jönnek össze, — írja — s itt kovácsolják titkos terveiket. (Gabelhofer 1790. július 1-i és július végi keltezetlen jelentése : O. L. Privátbibl. 11. fasc. 5. köteg.) De Orczy háza nemcsak az országgyűlés idején, később is központja azoknak a nemeseknek, akik nem hódoltak be az udvarnak. Bujanovics ágens 1791. július 16-án Gyöngyösről jelenti Balassa Ferencnek, hogy Orczy hatvani kastélyában állandó titkos tanácskozások folynak, s innen, mint központból, irányítják főleg az ország keleti megyéinek nemességét. (O. L., Balassa lt. 1791.) Gabelhofer Pestről ugyanilyen összejövetelekről számol be. Azt mondják, — írja — ezeken a megbeszéléseken tervet dolgoznak ki, hogyan nyerhetik meg az uralkodó ellen a parasztságot és a polgárságot. Néhány résztvevőt névszerint is megemlít, így Podmaniczky József br. helytartótanácsost,² Hajnóczy jóbarátját, Lányi Sámuel helytartótanácsi

¹ Érdekesen jellemzi, ugyancsak az Orczy-féle összejövetelek során Szentmarjayt Gabelhofer abbé. 1792. márc. 23-i, Gotthardihoz küldött jelentésében elmondja, hogy ugyanúgy, ahogy az 1790-es országgyűlés előtt, most is megindultak Orczy László lakásán a titkos tanácskozások. „Auch befindet sich daselbst ein gewisser Secretair, Namens Szent-Mari (vielleicht Saint-Marie, denn er scheint ein hungarisirter Ausländer, Niederländer oder Franzose zu seyn.) Dieser Mensch ist vom Grafen Michel Staray ihm empfohlen worden. Er schläft, wohnt, speist, lebt ganz im Hause des Orczy, wird zu den geheimen Berathschlagungen gebraucht, und hält sich so zurück, dass man ihm nicht beykommen kann. Er geht sehr selten aus dem Hause, besucht keine öffentlichen Oerter, hat nirgends eine häusliche Bekanntschaft, und auch unter den Hausbeamten des Barons geht er mit Niemanden vertraut um.” Pedig — Gabelhofer szerint — ő volna a legalkalmasabb arra, hogy az Orczyéknál folyó titkos tanácskozásokról valamit megtudjanak. Legjobb volna, ha valamilyen hivatalos ürüggyel fölröndelnék őt Bécsbe, és ott „auf eine gute Art” kiszednék belőle, amit tud. Mert az Orczy házhoz elmenni, „diess würde einem Deutschen schon nicht gegönnt.” (Az elkeveredett jelentés: St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

² Podmaniczky József br. helytartótanácsos (életrajzi adatait és általános jellemzését l. II. k. 54. l. 4. jegyz.) az udvarellenes köznemesi párthoz tartozott. Ahogy Gabelhofer 1790. július 5-én jelentette : „Baron Podmaniczky ist sehr wider das Haus Oesterreich und dringt auf alle mögliche Beschränkungen.” Nem hitte volna el, — írta — hogy egy ilyen értelmes ember ennyire megtévedhessen, ha nem beszélt volna személyesen vele. Podmaniczky kifejtette előtte, hogy a Habsburg-ház kezdetről fogva túlmént a megengedhető határon és Magyarország leigázására törekedett. Vissza kell tehát szorítani az udvar önkényeskedéseit, különben félős, hogy az ország az örökös tartományok sorsára jut. (O. L. Privátbibl. 11. fasc. 5. köteg.) Július 18-i jelentésében Podmaniczky-nak az országgyűlésen elmondott beszédét ismertette. Ebben kifejtette, — írja — hogy

fogalmazót¹ és Nagyváthy Jánost, a kiváló mezőgazdát.² (Márc. 14-i és aug. 19-i jelentése: *i. h.*) 1792. január 16-án, tehát nem is egy hónappal Zgurics előtt, Schaushofer bankellenőr jelenti Pestről, hogy Orczy lakásán titkos összejövetelek folynak. A „mindennapos vendégek” közül névszerint kettőt említ meg: Jankovics Jánost³ és Szily Pest megyei alispánt. (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 8. köteg.)

Besonderer Bewegungsgrund!

Unterzeichneter zu Füssen Er. M. geworfen, machet in Bezug auf das in puncto 3-tio seiner supplique sub d. demüthigst erwähnte Schreiben⁴ folgende Entdeckung:

Dass er durch zufälliges Schicksaal in Privat-Dienst als Hauss-Cancellist des Freihern Ladislaus v. Orczy, dermaligen Vice-Praesidenten der Ungarischen Kammer in Ofen gerathen seye, und allda folgendes vernemmen muste. Dass nämlich:

Ein junger Edellman, nammens Szent-Marja, Privat-Secretair vormals des Herrn Grafen Sztaray, Ober-Gespanns von Szaboltscher Comitatz,⁵ nun aber als Privat-Secretair des erwähnten Barons und Günstling sich allda befinde, wider welchen directe und den Herrn Baron reflexe unterzeichneter folgende Klagen machet:

1-tens. Dass Benannter Szentmarja ein Verläünder der Majestät seye, — da er am Leopoldi Tag einen schändlichen Pasquill

Magyarország kereskedelmét a Habsburg-ház tette tönkre, „und so lange dieses Hungarn regiere, sey keine Hoffnung einer Verbesserung des Kommerzwesens. Denn, sagte er, das Haus Oesterreich muss die Fabriken und Kommerze Hungarns verhindern, damit es seine Länder vom Gelde des Hungarn bereichern könne. Er schlug jeden vor, die Stände sollten selbst Kommerzgesetze und die ganze Handelsverfassung aufsetzen, und dem neuen Könige verschwören lassen; ja so viel möglich, es unabhängig von Oesterreich machen.” (Uo.)

¹ Lányi Sámuel, egykor a göttingai egyetemen Schlötzer tanítványa, 1784-től helytartótanácsi fogalmazó (később 1800–1830-ig helytartótanácsi titkár. L. *Ember*, 206. és 210. l. — A göttingai egyetem 1775. május 6-i bejegyzését közli Borzsák István, *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*. Bp. 1955., 191. l.) Gabelhofer abbé és Kohlmayer ügyvéd egybehangzó jelentései szerint Trencknek volt jóbarátja. Gabelhofer „poroszos gondolkodásúnak” jellemezte, amivel nyilván azt akarta mondani, hogy egyetértett a nemesség azon részével, mely 1790-ben a porosz királlyal keresett kapcsolatokat. (Gabelhofer 1791. július 22-i jelentése: O. L. Privatbibl. 11. fasc.) Kohlmayer 1791. aug. 6-i jelentése szerint „hálátlan” és „megbízhatatlan” ember. Bár II. József nevezte ki a Helytartótanácsához, — olvassuk a jelentésben — még hozzá mindjárt fogalmazónak, mégsem átalott 1790-ben az elsők között jöttevéje ellen fordulni, — „er war eben nicht der letzte, der in die tarogato sip mitbliess”. Most meg egyik legbuzgóbb védője a francia alkotmánynak, („vagy talán helyesebb így mondanunk: a francia zűrzavarnak”). Orczy László nagyon kedveli, „nyilván nem azért, mert talán erősen ragaszkodik az uralkodóhoz.” (Uo. 15. köteg.)

² Nagyváthy János (1755–1849), az ismert mezőgazda, ebben az időben Pesten élt és „a Nagyszívűséghez” szabadtőmüves páholy révén szoros kapcsolatot tartott fenn a haladó gondolkozású politikussal és írókkal. Ezen kívül Gabelhofer sem tudott róla semmit sem jelenteni. (L. 1791. május 14-i jelentését: O. L. Privatbibl. 11. fasc.) Strohmayr is csak annyit tudott róla, hogy jóbarátja Trencknek (1791. július 17. Uo. 6. fasc.)

³ Valószínűleg az a jeszeniczei Jankovich János, aki a francia háborúk idején insurgens ezredes volt és a család Nógrád megyei ágából származott. (Nagy Iván, V. 307. l.)

⁴ Zgurics itt említett kérvényét nem ismerjük.

⁵ Sztáray Mihály gr.

über höchste Person Er. M. aufsetzte¹ — solchen gewiss auch dem Baron Orczy zeigte.

2-tens. Beschimpfer des hohen Ministerii, — da es täglich for Vielen geschahe, dass er diese verdiente und erhabene Männer, besonders aber Fürsten v. Kaunitz und Baron Spilman als Haupt-Verräthers, Cabalisten und derlei declarirte.

3-tens. Untergräber der Religion, sie mag heissen wie sie will, — da er sich vor jederman Mühe giebt, den Atheismus und Naturalismus zu demonstrieren, und Mirabous System der Natur vielen ausleget.²

4-tens. Aufwiegler der Gemüther, nach französischer Revolten Art, — da er täglich ganze Concertationen mit seinen Freunden hält, — und allda nichts als Montesquieus, Mably³ und Roussoss Werke von Geist der Freiheit explaniret, — Correspondentien immer mit Grafen Sztaray führet, — von welchen, wie er sagte, er alle originälle directe auss Franckreich ankommende Schrifften erhält.

5-tens. Ein geschwornen Feind der Monarchie ist, und über solche beständig und überall debattiret. Was aber

6-tens. Überhaupt dieses Hauss betrifft, das täglich fast Conventikeln im Rauch-Cabinette des erwähnten Herrn Barons gehalten werden, wo immer die nemlichen Individuen zusammen kommen, als Graf Joseph Zapáry,⁴ Michael Sztaray, wenn sie in Ofen sind; Baron v. Podmanitzky,⁵ zwey Bischöfe: Mandits und Mitterpacher, Land-Richter v. Acczél,⁶ Secretair Fodor,⁷ vormals Graf Joseph Csáky⁸ täglich, und auch der Privat-Secretair des Herrn Baron Orczy immer fast gegenwärtig ist.

Er. M. ruhen nun a. g. die Abscheulichkeit der Sache und die gefährliche Folgen dieser Verhältnisse in einem so bedeutenden Hause, bei einem Vice-Praesidenten, dem alle Statts-Geheimnisse bekant sind, und zwischen einer Nation, die noch grösstentheils durch den Fanatismus angesteckt ist, selbst einzusehen und allerhöchste Verhüttungsmitteln zu treffen. Probe genuch wird es sein, wenn Unterzeichneter über alles dieses, was er da angebet, sich immer bereit stellet zu juramentiren und vor jedem Gericht ihnen es ins Gesicht zu behaupten verpflichtet. Um aber auch schriftliche allenfalls Beweise der Sache zu haben, jenes demüthigst anzurathen, damit man sich unvermuthet deren sämtlichen Schrifften, was in Zimmer des Privat-Secre-

¹ Ezt a pasquillust nem ismerjük.

² Rendkívül érdekes adat Holbach (Mirabaud álnéven írt) munkájának magyarországi elterjedéséhez.

³ Mably Gabriel-Bonnet (1709–1785), francia történész, utópista kommunista. Rousseau nyomdokain haladva, az emberek természetes egyenlőségét hirdette. A társadalmi ellentétek kiküszöbölését, vagyonszövetség létrehozásával akarta elérni.

⁴ Szapáry János gr. (1744–1822), ebben az időben Szerém megye főispánja. Lipót király a „megbízhatatlanok” közé sorozta. (*Sándor Lipót iratai*, 446. l. — Életrajzi adatai: Nagy Iván, X. 483. l.; Szinnyei, XIII., 393. h. Vö. 85. l.)

⁵ Podmaniczky József helytartótanácsos.

⁶ Atzél István, ekkor személynöki ítélőmester. (Életrajza, jellemzése: II. k. 273. l. 3. jegyz.)

⁷ Fodor József helytartótanácsi titkár, később a Reformátorok Társaságának tagja, aki 1794 végén, elfogatásakor öngyilkos lett. (L. II–III. k.)

⁸ Csáky József gr. (1743–1799), II. József alatt tartományi főhadbiztos, 1790-től a Helytartótanács első tanácsosa, akit Lipót király 1791-ben nevezett ki alkancellárrá. (Életrajzi adatai: Szinnyei, II. 147–148. h.; Ember, 200. l.)

tairs Szentmarja und besonders in seinen Couffer existiren mögen bemächtige, und Briefe die an selben von Schemnitz¹ oder den Aufenthalts-Ort des Grafen Sztaray kommen und abgehen, wie auch was zwischen Baron Orczy selbst und Grafen Sztaray rolire, oder seine privat Correspondentien mit manchen naher Wien sein mögen, ins geheim auffange.

Und dieser ist sodann der wichtige Beweggrund, wegen welchen Unterfertiger diesen Dienst, als ein treuer von jeher Diener Er. M. in sich und seinem Vater, unerachtet vorgesehenen allen Verfolgungen, Qualen und höchster Bedürfnis, welche er bereits noch erdulden muss, verlassen musste, — da es ihm ein Verbrechen schien, in einem Hause zu verweilen, wo solche Untreue gegen den Monarchen herrschet, — selben das zweite mall zum Sacrifice seiner unterthanlichen Treue machte; — denn Hass aller Dicasterien in Ungarn ihm aufsetzte, und keine Hoffnung ein Glück und schadloss Haltung seiner bereits ganz zugesetzten Realitäten zu erlangen, überliess, als bei der Ilyrischen Hofkantzley untern Schutz des Herrn Grafen v. Balassa, daigen Kantzler, als den Kenner der heüfigen und besondern Verdienste seines Vaters und seiner Person, des Oelends, durch welches er so gedrückt wird.

Er. M.

Wienn den 13-ten Februarii 1792

niedrigster Unterthan

Franz Zgurics mp.
gewesener Vice-Actuair bei
der Neütraer Unt.-Comission in
Ungarn

Az uralkodó a följelentést kiadta véleményezésre Izdenczy államtanácsosnak. „Orczy régóta ismert Felséged előtt, — írta ez február 16-i véleményében — mint a liga egyik fő tagja.”² Lekötelezettjei ott vannak a legmagasabb hivatalokban, s mindenben támogatják törekvéseit. 1790-ben a bandériumok generálisa volt, s már akkor a legveszélyesebb emberek közé tartozott. Kezdetől fogva az alkotmány felborítására és a francia rendszer bevezetésére igyekezett, persze a *pragmatica sanctio* és a Habsburgok örökösödésének eltörlésével. Vigyázni kell az ilyen gondolkodású emberekre, — írta. Helyesnek vélné, ha Barco tábornok, Magyarország katonai főparancsnoka megfigyeltetné Orczyt és házáat, és erről hetenként jelentést küldene öfelségének.

Izdenczy szerint Szentmarjay mindenben hasonló gazdájához. Már korábban is a „különösen gonosz gondolkozású” Sztáray grófnál volt titkár, s Zgurics jelentése szerint „rendkívüli gonosztevőnek kell lennie.” De azt, hogy iratait *via facti* elszedjék, nem ajánlhatja, mivel Zgurics a jelentésében foglaltak bizonyítására csak esküjét tudja felajánlani, ez pedig, a bírósági gyakorlat szerint, nem perdöntő, lévén Zgurics nem tanú, hanem följelentő. Javasolja tehát Szentmarjay megfigyeltetését, csak úgy, mint a jelentésben felsorolt többi személyét is, akiknek „gonosz gondolkozása és pártütő szelleme” szintén régóta ismert. Kivételt csak a két püspök képez: Mándicsot ugyan nem ismeri közelebbről, Mitterpacherről azonban mindig csak jót hallott, és az elhunyt Niezky gróf is mindig dicsérrettel említette előtte nevét. Azt is valószínűnek tartja, hogy Csáky József gr., az alkancellár, csak mint Orczy adósa kerülhetett a házba.

Ami Balassa javaslatát illeti, nem látja akadályát annak, hogy Zgurics az Illyr Kancelláriára kerüljön. (Izdenczy véleménye: *uo.*)

¹ Ezek valószínűl Höring besztercebányai bányaügyi gyakornok levelei. Höringről Bikeszy András helytartótanácsi gyakornok is megemlékezett 1794. aug. 19-i följelentésében. (II. k. 67. l.)

² A magyar nemesiségnek azt a csoportját érti, mely II. József uralkodása utolsó hónapjaiban tárgyalást kezdett a poroszokkal. Orczy valóban közéjük tartozott. (L. Gragger Robert, *Preussen, Weimar und die ungarische Krönigskrone*. Berlin, 1923.)

Lipót király elfogadta Izdenczy javaslatát, s ennek értelmében utasította a Hadi-tanácsot Orczy és Szentmarjay megfigyeltetésére, Balassát pedig értesítette, hogy nincs kifogása Zguricsnak az Illyr Kancellárián napidíjasként való alkalmaztatása ellen. (Az uralkodói rendelkezések fogalmazványai: *uo.*)

Közben február 21-én Zgurics újabb beadványt juttatott el az uralkodóhoz. Megtudta — írta benne — hogy Orczy a napokban titkárával együtt birtokára utazik. Mivel Szentmarjay iratládáját minden valószínűség szerint Budán hagyja, ez volna a jó alkalom, hogy levelezését rajtaütésszerűen átvizsgálják, és a „fenyegető veszélynek így elejét vegyék.” (*Uo.*) Erre a beadványára azonban már semmilyen intézkedés nem történt.

41.

1792 február 22, Bécs

Laczkovics János följegyzése II. Lipót király számára

Részletesen ismerteti az általa kért budai kerületi biztosi állással járó kötelességeket.

Sk. eredeti: O. L. Privatbibl. 15. fasc. 23. sz. köteg. — Az irat borítólapján hivatalos följegyzés: *Gesuch des gewesenen Rittmeisters bei Gräven Laszkovics, um Anstellung in Ungarn. Hat nicht stattgefunden.*

Láttuk Laczkovics János próbálkozásait, hogy tisztí rangját visszaszerezve ismét a hadseregbe léphessen. Előbb az országgyűlésben bizott (*Iratok* 15. sz.) azután barátjába, Trenckbe próbált kapaszkodni, kérvényezett, fenyegetőzött (*Iratok* 32. sz.) — minden eredmény nélkül. Aztán Martinovics rábeszélésére új utakat próbált: érdemeket szerezve igyekezett közeledni az udvarhoz. Átdolgozta az *Oratio ad procures* című rőpiratot (l. 110. s köv. l.). Bécsben Martinovics közvetítette a fordítást az illetékesek felé, s ő meg Gotthardi magyarázták meg az uralkodónak Laczkovics érdemeit és használható voltát.¹

1792. február 20-án II. Lipót kihallgatáson fogadta Laczkovicsot.² A kihallgatás eredményeként az *Oratio ad procures* átdolgozásáért 100 dukátot kapott (l. 114. l.) s ígéretet, hogy — nem ugyan a hadseregnél, — de másutt állást fog kapni, terjessze elő erre vonatkozó javaslatát.³

A révbejutás biztos reménységével írta Laczkovics alábbi előterjesztését, melyben a budai kerületi biztosi állást kérte magának.

Auf die mit von dem k. k. Rath von Gotthardi in Betreff der Provinciale Commissair Stelle gemachte Anfrage, habe folgendes anzumerken:

¹ Martinovics Gotthardihoz benyújtott jelentéseiben, melyekről tudta, hogy az uralkodó elé kerülnek, sűrűn talált alkalmat Laczkovics dicséretére. Ugyanígy Martinovics kapitány jelentéseiben is lépten-nyomon Laczkovics „gutgesinnt” érzéseit bizonyító történetekre bukkanunk. 1792. jan. 25-i, Pestről írt jelentésében pl. ezt olvassuk: „Dieser Tage ist im Caffé Haus ein junger Bursch in Banderium Kleider eingetreten mit Quasteln auf dem Huth und Pord 'Epen auf den Säbel. Der Laczkovich sagte zu ihm: Ki cselédgye kend? Da waren einige, die das aufgenommen haben, und wäre bald ein Handel entstanden. Er macht alle lächerlich. Glaube mir, dass das ein herrlicher Kherl ist. Er kann kaum erwarten, dass der Landtag anfangen soll, da will er die Kherls recht parodiren lassen.” (St. A. Vertr. A. 60. fasc.) 1792. febr. 19-i jegyzékében Gotthardi figyelmeztette Lipót királyt, hogy Laczkovics kapitány másnap reggel megy uralkodói kihallgatásra. „Verzeihen E. M. sowohl ihm als seinem Bruder den Vice Gespann ihre begangenen Dummheiten, sie sind beide äusserst betroffen, und ich hoffe sie werden nützliches stifften.” (St. A. Vertr. A. 60. fasc.)

² Laczkovics később igen szívesen és önmagára nézve előnyösen tudta előadni a kihallgatás történetét. L. Kazinczy följegyzése: III. k. 372—373. l.

³ Gotthardi febr. 20-i jegyzéke: „Laczkovics, der ganz consolirt ist, kommt heute noch zu mir. Morgen folgt wegen ihm und seiner Anstellung ein kurzer umständlicher Bericht.” (St. A. Vertr. A. 60. fasc.)

Das System des Provincial Commissariats kann im Kürzem folgendermassen beschrieben werden.

1-o. Es hat einen Ober Commissair oder Director nebst einem Vice Director, der erstere ist stätts ein Rath der königl. ungarischen Statthalterey, und wurde biss itzo aus dem Magnaten Stand gewählt.

2-o. Die Provinciale Commissaire sind der ersteren ihre Subalterne, und wurden bis zu dieser Zeit aus dem Mittel des Adels gewählt.

3-o. Sowohl der Director als die Commissaire werden gegen Vorstellung der ungarischen Statthalterey und Hof Kanzley vom Könige gewählt und ernennet.

4-o. Nach Gesetzen kann der König mehrere dieser Commissaire (wenn die Umstände derer Vermehrung erfordern) frey durch die ihm gesetzmässig eingeräumte Gewalt bestellen.

5-o. Heüte sind ihrer siebene nach Eintheilung der sieben Districte, und eben soviel Substituirte. Die Districte sind folgende: Presburger, Neu-
sohler, Kaschauer, Debreciner, Ofner, Fünfkirchner, Edenburger.

Die Amts Obliegenheiten des Provincial Commissariats sind laut Landtagsmässig ausgearbeiteten Instruction folgende:

1-o. Die Commissaire müssen vorzüglich darauf bedacht seyn, dass alles was in Bezug auf die Contribution bey dem Land-Tage beschlossen worden ist, pünktlich befolgt werden.

Dieser wegen müssen die Commissaire den Comitats Congregationen in den ihren Bezirken liegenden Comitaten, so ferne es ihre übrige Amts Geschäfte zulassen, beywohnen.

2-o. Sie müssen die wahre Ursache, durch welche etwan Rückständige Contributionen veranlasset worden, untersuchen.

3-o. Die Militair Executionen nach Vorschrift des Militar Reglements bestimmen, und die Versorgung der exmittirten Soldaten anweisen.

4-o. Sie müssen für das im Lande liegende Militar die Einquartirung besorgen, und sowohl dieses, als auch jenes, so durch das Land ziehet und nach Vorschrift des Militar Reglements unterhalten werden muss, mit nöthigen Lebens Mitteln, Landfuhren, Vorspann versorgen.

5-o. Mit Magistraten, Gerichtsbahrkeiten, mit dem Kriegs Commissariat Rechnung und Comput halten, über alles das, was das steuerpflichtige Volk auf was immer für eine Art sub titulo contributionis gegeben hat, machen, damit der Unterthan auf eine oder andere Art nicht verkürzt werde.

6-o. Sie sammeln in Districten die Contributionen, und führen in die Kriegs Cassa ab.

7-o. Bey allen Rechnungen und Computen müssen die Commissaire hauptsächlich darauf bedacht seyn und untersuchen, ob von dem Volke keine Gesetz widrige Auflagen gefordert, und selbes mit Erpressungen belastet und Vexationen gekränkt ist, auch dass es auf keine Art gedruckt werde.

Diese sind die Hauptgegenstände, die minderen nicht dazu gerechnet. Die Commissaire haben übrigens mit dem Kriegs Commissariat und dem General Commando in wechselseitigem Einverständniss zu seyn.

Ich wünschte mir die Stelle des Provincial Commissairs in dem Ofner District, statt den itzo bestellten Alexander Kiss¹ zu erhalten, indem dieser,

¹ Kiss Sándor, Sopron megye táblabírája, a sematizmus szerint „A budai környékben fő provinciális commissarius.“

seiner langwierigen Diensten wegen an die Königl. Tafel beförderet werden könnte, und ich ein gebohrner Pester bin, auch alldorten die nützlichsten und erheblichsten Dienste leisten könnte.

Signatum Viennae, den 22-ten Febr. 1792

Joan. Laczkovits mp.

A biztosra vett kinevezés mégsem történt meg: Lipót király meghalt, mielőtt az üggyel foglalkozhatott volna. Laczkovics már március 4-én kétségbeesett hangon írt Gotthardinak: az uralkodó halála országaira is, de főként az ő életére nézve borzasztó csapás. De egy percet sem késik, mindjárt felajánkozik utódjának is: „Der zukünftige Monarch Franz brauchet Männer. Ich, sambt meinen Brüdern stehe Ihm mit Leben und Blut und Armbe zu seinem Diensten und Unterstützung da. Nur einen Wink: Himmel und Erde werde ich für Ihn bewegen, und mich in alle Gefahren wagen. Jede Minute werde ich dieses mit Vergnügen behaupten. Sie dürfen mir nur ein paar Zeilen davon berichten, und ich werde da stehen für die Unterstützung des künftigen Monarchen.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.) — Hasonló hangnemből írhatott Martinovicsnak is, aki sietett őt megnyugtatni: Ferenc királyt mindenről tájékoztatta, ügye rendben van, a kerületi biztosi állást meg fogja kapni; — mindebből azonban egy szó sem volt igaz. (L. *Iratok* 42. sz.)

Közben azonban Laczkovics szorgalmasan küldözte bizalmas jelentéseit, melyeket Gotthardi fel is terjesztett Colloredo gr. miniszterhez. Március 25-én aztán egy ilyen jelentéssel kapcsolatban szót is emelt munkatársáért. „Auch muss ich zum Lobe des Rittmeister Laczkovics gehorsamst anmerken, — írta — dass er für den Wohl der Monarchie sich unermüdet verwendet. Wann dieser Mann nur etwas feiner zu Werke gieng. Talente besitzt er vortrefliche, aber grob und rauh ist seine Handlung.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)¹

Eredményt azonban sem így, sem úgy nem értek el. Március végén Martinovics aztán őszintén megírta barátjának: nem tehet érdekében semmit, legjobb volna, ha maga, személyes kihallgatáson beszélhetne az uralkodóval. (L. *Iratok* 48. sz.) Laczkovics megfogadta a tanácsot: április végén Bécsbe ment,² és sikerült is Ferenc király elé jutnia. A kihallgatás eredményét csak Gotthardi tudósításából ismerjük: az uralkodó megbízta Laczkovicsot, hogy nem fog róla megfélemlkezni.³

Mégis megfélemlkezett. Júniusban, az országgyűlés alkalmával Laczkovics újabb kihallgatásra jelentkezett az uralkodónál, aki kegyesen fogadta és felszólította, adja be kérvényét. (L. *Iratok* 53/a és b sz.) Be is adta, de elintézéséig megint elakadt. Igaza lehetett Laczkovicsnak, amikor a Haditanácsot és a Kancelláriát okolta kérése elutasításáért. (L. *Iratok* 53/d és e, 95. sz.)⁴ 1792 őszén már arra gondol, Barco tábornokrévén

¹ Egy másik jelentését fölterjesztve, miután megdicsérte kitűnő híreit, így folytatta: „Nur bitte ich aber die Schreibart des Verfassers nicht im Übeln Theile auf zu nehmen, dann seine Erziehung ist wahrhaft ungarisch, aber ohngeachtet dessen, leistet er sehr nützliche Dienste und hat grosse Einsichten in die hungarische Verfassung.” (1792. ápr. 7.; St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

² Gotthardi tájékoztatása Colloredo miniszterhez: Laczkovics kapitány-Bécsbe érkezett, hogy az uralkodótól személyes kihallgatáson az alábbiakat kérje: „1. Beim Militär wieder angestellt zu werden. 2. Falls solches S. M. nicht gestatten, so wird er um eine Civil Bedienstung anhalten. 3. Wann von beiden obigen Gesuchen nichts erfüllt werden sollte, so wird er um die monatlich vom höchstsel. Monarch resolvierten 45. f. bitten. 4. Sollten alle diese Gesuche nicht statt finden, so wird er den Revers zurück verlangen, um in fremden Staaten Dienste nehmen zu können.” (1792. ápr. 27.; *uo.*)

³ Gotthardi jelentése: „Rittmeister Laczkovics ist vor Freude trunken, dass unser gnädigster Monarch ihm bei der gestrigen Audienz nicht nur gnädig aufnehmen, sondern auch zu einer Anstellung Hoffnung gaben. Er sagte zu mir: wann ich nun 100 Leben hätte, gäbe ich alle mit Freude für meinem Monarchen dahin!” (1792. május 2: *uo.*)

⁴ A Kancellária rosszakaratát emlegette Gotthardi is Colloredóhoz írt 1792. okt. 26.-i jelentésében. Pedig Laczkovics megérdemelné a kinevezést. „E. Exc. können sich unmöglich vorstellen, — írta — was dies für ein unternehmender Mensch sei, wann er gereizt wird . . . Wäre dann gar nicht möglich diesen Menschen wo unter zu bringen?” (*Uo.*) — Még jellemzőbb nov. 15-i jelentése. Miután ismertette Laczkovics legújabb beszámolóját a magyarországi hangulatról, elmondja, hogy érdeklődött a kabinetben,

szerez pártfogókat (*Iratok* 58. sz.), aztán év végére belátja, hogy mindez reménytelen. (L. *Iratok* 67. sz.). November 12-én meg is írta volt ezredtársának, Szily Ádámnak: „A tsászár csak azt tselekszi, amit a Hadi Tanács és a Ministérium akar, e pedig mindakettő azt akarja, hogy ne boldoguljunk, mivel magyarok vagyunk.” (O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.)¹

42.

1792 március

Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz

1792. március 1-én, kétnapos betegség után, meghalt II. Lipót. Érthető, ha Martinovics és baráti köre nagy aggodalommal nézett utóda, I. Ferenc uralkodása elé. Ezért sietett Martinovics megnyugtató barátját: nincs változás, minden marad a régiben. Hogy ezt a kijelentését mire alapozta, nem tudom. Első levelében azt mondja, hogy már beszélt az új uralkodóval. Ez azonban nem igaz, március 7-én írott második levelében ő maga cáfol rá, mondván, hogy még nem jutott Ferenc király színe elé. (l. a b) alatti iratot.) A váratlan helyzetben az új uralkodónak nyilván egyéb gondja is volt, mintsem hogy apja besúgóival tárgyaljon. Különben is gyűlölte őket, mert tudott róla, hogy apja őt is megfigyeltette velük. (Vö. *Sándor Lipót iratai*, 143–146. l. és Wolfsgruber C., *Franz I. Kaiser von Österreich*. Wien-Leipzig, 1899, II. 225. l.) A Martinovics leveleiben írottak tehát csak részben fedik a valóságot. (A levelek gyarló franciaságát és helyesírását sehol nem javítottam.)

a.)

1792 március 2, Bécs

A császár meghalt, de már beszélt utódával, Ferenc királlyal, aki teljesen tisztában van helyzetükkel. Magyar ügyekben kapott megbízatásuk továbbra is érvényben marad.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810, 216. fol. — A Kir. Táblán, 1794. végén készített latin fordítása: uo. 215. fol.

Mon Ami!

L'empereur, plus que mon pere, est mort, voila un coup fatal pour l'humanité et pour nos Etats. Il faut reprendre les forces et le courage, j'avais déjà un entrevu avec le roi François, ce monarque aimable est entierement

hogy áll kérésének elintézése, s legnagyobb meglepetésére visszaadták neki a kérvényt „Wenn S. M. mir nicht selbst gesagt hätten, dass er ihm, die vorhin genossene Pension per monatliche 45 fl. a. g. anweisen wird, so müsste ich glauben; a. h. dieselben hätten seine Bitte ihm abgeschlagen, so aber glaube ich vielmehr, dass ein Verstoß vorgegangen sein müsse.” De egyelőre csak annyit fog Laczkovicssal közölni, hogy ügye még nincs elintézve. — „Glauben mir E. Exc., diesen Menschen werden S. M. noch sehr gut gebrauchen können.” (Uo.)

¹ Ezt és ehhez hasonlókat szóban sem restelt kijelenteni, alapos fenyegetésekkel toldva meg szavait. Strohmayr Antal meg is írta: „Alle diese Lascowitsch unruhige Köpfe seien, und der gewesene Rittmeister sicher noch das übleste End nehmen wird.” (1792. dec. 10.: O. L. Privatbibl. 15. fasc. 1. köteg.) — Laczkovicsnak különben oly nagy volt a bizalma az uralkodóban, hogy 1793. jan. 3-án pl. ezt írta Szily Ádámnak: Az uralkodó pártolja őrnagyi kinevezését, de „a Cancellaria, Consilium, papok, mágnások mind azon vagnak, hogy elől menetelemet gátolhassák, eztet maga a király nékem mondotta . . .” (O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.)

informé de ma situation, il m'assura des memes faveurs, dont j'ai joués sous son pere ; le systeme des affaires hongroises restera inébranlable, votre mission et celle de Lakner¹ doit étre executé ponctuellement, vous recevrez votre gage exactement, informez le Lakner de tous ces circonstances, mais ni lui, ni vous me ne devez vous pas adresser les lettres quelconques directement, il sera plus a-propos de les adresser sous l'adresse, que vous venez de recevoir de notre ami *Gotthardi* ; donnez en une aussi a Lakner. Le jeun roi est admirablement circonspect, activ et tres-bien instruit par son grand Mentor et Pere, dont ne jura pas si-tot l'Europa sur le throne. Les larmes dont je suis accablés ne me permettent point de vous écrire de plus. Je vous embrasse,

votre ami
M. pa

b.)

1792 március 7, Bécs

Biztosítja, hogy az új uralkodó tájékoztatására mindent elkövetnek és jóreménységgel vannak eltelve saját sorsukat illetően.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 220. fol. — A Kir. Táblán 1794 végén készített latin fordítása : *uo.* 219. fol.

à Vienne le 7eme Mars 1792

Mon cher Ami !

Moi, mon frere² et notre ami *Gotthardi* avons reçu votre lettres,³ le dernier m'a chargé de vous repondre ; c'est que j'aurai fait sans cela. Tout-ce que vous venez de nous proposer que nos faisons, était déjà mis en mouvement ; nous prenons en general des mesures justes, pour informer le nouveau roi de notre état dans lequel l'Empereur son pere nous a placé, pour executer ses grands projets politiques. Le plan que je viens de présenter au roi, contiens les details exacts de vos merites, de votre reconciliation avec l'empereur, comme de celle de votre frere, et de M. vice-comte Szilly.⁴ On l'a convaincu, que l'empereur vous a promis la place d'un commissaire de province, et une pension de dix ducats jusque vous ne serez pas placé. Enfin nous fimes tout — ce que la raison bien instruite pouvait faire dans ces circonstances desfavorables pour nous, dont nous somes culbutées. Quoique la bonté de nouveau roi, son éducation philosophique, son esprit préparé par deux grands monarques, Joseph et

¹ Lakner ny. őrnagyra és megbízatására l. 640. l.

² Kapitány testvérét, Vincét érti.

³ Laczkovics levelét nem ismerjük, de ahogy Martinovics válaszából látszik, benne tanácsokat adott barátainak, hogyan tájékoztassák megbízatásaikról az új uralkodót.

⁴ Martinovics itt említett fölterjesztését nem ismerjük. Talán ezt is csak barátja megnyugtatóására írta, mint előző levelében azt, hogy már beszélt Ferenczel. (Ezt valószínűsíti, hogy márc. 30-i levelében azt írja Laczkovicsnak : jöjjön Bécsbe, kérjen kihallgatást, és adja elő az uralkodónak, hogyan békült ki II. Lipóttal. L. 716. l.) De az is lehet, hogy Gotthardi márc. 4-i fölterjesztésére gondolt. (I. *Iratok* 43/a sz.), bár ez Laczkovicsról, testvéréről Györgyről és Szily József alispánról egy szót sem szól. Így aztán nemcsak a följegyzésről írottakat kell kétkedve fogadnunk, hanem azt is, amit a következőkben az uralkodóval mondat Martinovics. — Hozzátehetjük, hogy Laczkovics nem is nagyon hitte el barátjának, hogy érdekében szót emelt. (l. 715. l.)

Léopold, nous inspirent du courage pour non pas désespérer de sa faveur envers nous, l'état pourtant d'incertitude nous tourmente beaucoup. Il est accablé de affaires touchantes la guerre avec la France, et la liaison avec les Prusses ; ni moi, ni *Gotthardi* ne pumes pas encore être avec lui, mais il nous a relegué à l'audience première, qui se donnera à Vendredi.¹ Il n'en doute point qu'il soit informé de mes talens et de mes travaux politiques, dont j'étais chargés par son pere, la perte duquel restera toujours un coup de foudre pour nous. Voilà le destin enragé contre notre bonheur, qui nous ota la petite lueur, pour nous abandonner aux tenebres. La foule de pensées, qui me viennent malgré moi dans cet état d'incertitude, excite en moi en même plus l'esperance d'une bonheur plus solide. Post nubila phaebus. En peu de tems j'aurais peutêtre le plaisir de vous écrire des choses plus agréables. Je vous embrasse mille de fois, et suis, avec mon frere, M. *Gotthardi* et Madame hotesse,²

votre ami

M.

43.

1792 március

Martinovics harca I. Ferenc király kegyéért

Martinovics első perctől kezdve mindent elkövetett, hogy az új uralkodó kegyeibe férközzék. Jelentéseket szerkesztett, (l. *Iratok* 45. sz.), terveket készített (*Iratok* 44. sz.), mindenekelőtt azonban *Gotthardi* révén igyekezett Ferenc figyelmét magára irányítani. Jellemzők és fontosak ezek az iratok nemcsak a bennük található adatok miatt, hanem azért is, mert belőlük mintegy tükörből láthatjuk Martinovicsnak (és barátjának *Gotthardinak*, végső fokon szintén Martinovics gondolatait élénk táró) önmagáról, saját érdemeiről, tehetségéről alkotott véleményét.

Országos Széchényi Könyvtár

a.)

1792 március 4, Bécs

Gotthardi Ferenc fölterjesztése I. Ferenc királyhoz

Elmondja II. Lipót alatti feladatkörét. Bemutatja Martinovicsot. Részletezi az elhúnyt uralkodónak tett szolgálatait, jelzi, hogy jelentéseit ezentúl is fölterjeszti, és kéri, nevezze őt ki kabineti titkárnak, rendkívüli szolgálatokat fog tenni.

Sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Durchlauchtigster Monarch.

[Fölterjesztése első részében ismerteti II. Lipót király alatti jövedelmét és feladatkörét. Elmondja, hogy a legfelsőbb színházi igazgatósághoz volt beosztva valóságos cs.-kir. tanácsosi rangban. Fizetése évi 2100 ft. volt, ehhez járult még évi 400 ft., amit levelezésének költségeire kapott, azonkívül a császártól kiutalt rendkívüli „ajándékok”. Ez utóbbiakat egyenként részletezi, végösszegük kereken 3000 ft. Ezeket felül időről-időre utólagos elszámolásra

¹ Ez március 9-e volna, de nincsen nyoma, hogy ekkor valóban Ferenc király elé jutottak.

² Nem tudom, kit ért ezen.

nagyobb összegeket kapott, bizalmas kiadásai fedezésére. Ezekről a pénzekről az uralkodónak számolt el. Feladata az volt, hogy titkos megbízottai révén¹ állandóan tájékoztassa az uralkodót országai hangulatáról, a titkos társaságok működéséről és tagjairól, továbbá egyes személyekről. Ezenkívül Lipót császár gyakran adott neki külön megbízatásokat. Jelentéseit — szóban vagy írásban — közvetlenül az uralkodónak tette meg, aki őt mindannyiszor személyesen hívatta. Mivel, főleg Magyarországról számos jelentést, kérést juttattak el hozzá, joga volt ezeket közvetlenül az illetékes hatóságoknak megküldeni vagy előadni. — Pár hete az elhunyt uralkodó Martinovics Ignácnak azt mondta, hogy az ő, Gotthardi 3600 ft.-nyi adósságát kifizeti, azonkívül, hogy gond nélkül élhessen, kinevezi udvari tanácsossá, anélkül, hogy beosztását megváltoztatná. II. Józsefnek és II. Lipótnak is egyik legbizalmasabb embere volt, kéri Ferenc császárt, fogadja el ő is szolgálatait. Látni fogja, hogy „talpig becsületes ember, akit sem ajándék, sem semmi a világon a becsület és hűség útjáról le nem téríthet, és amíg szíve dobog, mindvégig fáradhatatlanul fog szolgálni a fenséges Ausztriai Háznak.”]

Bis hierher habe ich Er. M., so wie es einen treuen Unterthan zusteht, meine Lage, und wie ich mit den höchstseligen Herrn stand, redlich und rein bekannt gemacht. — Nun aber fordert mich eine weit grössere Pflicht auf, Er. M. einen Menschen genau zu schildern, der für das künftige Wohl Er. M. und noch besser zu sagen, zur glücklichen und weisen Regierung vieles beitragen kann. Er ist der

Ignatz Joseph v. Martinovics, der voriges Jahr Sr. höchstseligen M. durch mich bekannt gemacht worden ist, und der durch seine, für die Monarchie besonders wichtig geleistete und noch immer fort anhaltende Dienstleistungen, vor 6 Monate zum k. k. Rath ernannt worden und vor etwelche Wochen den Abts Titel erhielt,² mit der a. h. Versicherung, dass wenn er alle 28 Deputirte und die Archonten von Böhmen angezeigt haben wird, er nicht nur die Referendarstelle in Studien und Urbarialfache erhalten, sondern auch lebenslänglich gut versorgt sein wird.³ Indessen um bei den hiesigen Illuminaten nicht auf zu fallen, wurde ihm von höchstseligen Herrn aufgetragen: sich für Sr. M. Chemikus auszugeben; er arbeitete auch mehrmal in den sogenannten Harrachischen Garten in des höchstseligen Herrn Laboratorium.⁴ Auch hies ihm der Herr durch mich vor etwelchen Wochen 100 Dukaten überreichen, mit der Versicherung, dass er bis zu seiner förmlichen Anstellung nie an Gelde Mangel leiden soll,⁵ und so wie er diesfalls anstehen dürfte, es nur mir anzuzeigen hat.

¹ Az állandó tiszteletdíjban részesülőket külön mellékletben ismertette. Ezek: 1. Urbain kisasszony, tiszteletdíja havi 12 dukát azaz 54 ft.; 2. Blum Wilhelm Firenzéből, tiszteletdíja havi 10 ft.; 3. Kohlmayer Sámuel ügyvéd Pestről, tiszteletdíja negyedévenként 100 ft.; 4. Protulepecz Mátyás ügyvéd Varasdról, tiszteletdíja negyedévenként 100 ft. és 5. Laczkovics kapitány Pestről, tiszteletdíja havi 10 dukát, azaz 45 ft. — Laczkovics nevéhez különben az alábbi jegyzetet fűzte: „Erst vor 10 Tagen resolvirt, allwo ich ihme auf Befehle Sr. M. 100 Ducaten für das geschriebene hungarischen Buch [*Beszéd a magyar országgyűlésben* . . .] übergeben musste, mit seine Versicherung, dass seine Bekehrung und angefangene Dienstleistung standhaft und redlich ist, er die angesuchte Pesther Provinzial-Kommissariatsstelle erhalten wird.”

² 1792. febr. 22-én II. Lipót valóban közölte a Magyar Kancelláriával elhatározását, hogy a siklósi címzetes apátságot Martinovicsnak kívánja juttatni, de hirtelen halála megakadályozta az adománylevél kibocsátásában. (Részletesen l. *Iratok* 47. sz.)

³ Ez persze nem igaz. Vö. 637. l., ahol már mást mond.

⁴ Vö. 594. l.

⁵ A 100 aranyra l. 591. l. A kijelentés többi része szintén nem igaz.

Dieses redlichen und gelehrten Mannes Schriften und ächte Beobachtungen des so gefährlichen geheimen Ordens, werden E. M. alle in den Kasten des höchstseligen Herrn neben den Schreibtisch und Kabinetsthüre gefunden haben; und da nun durch den Hintritt des höchstseligen Monarchen dieser teuflische Orden ganz andre Massregeln ergreifen wird, so werde ich Er. M. von Zeit zu Zeit alle Bewegungen und Unternehmungen desselben, durch eigenhändigen Aufsätze des Martinovics schriftlich unterthänigst bekannt machen, mit der fussfälligen Bitte aber, dass E. M. sich, auch mit den mindesten Wort von diesen Entdekungen, gegen keine Seele herauslassen — besonders veriethen die einzigen Worte: Archont, Deputirte, Union, auf der Stelle dieses grosse Geheimniss.

Um mein und des Martinovics Leben wäre es bei diesem Falle nicht zu thun, aber so wahr wir leben, so geht bei einer derlei Verätherei Er. M. höchste Person und die ganze Regierung zu Grund.

Gnädigster Monarch! meine Lebenstage sind sicher, wann nicht mehr, doch die Hälfte vollendet, mithin werde ich mich immer, diese wenige Zeitfrist, als ein ehrlicher Mann, durchzuwinden suchen. Sehen mich E. M. mit jenen gnädigen Augen an, wie der höchstselige Herr, so ist meine erste Bitte diese: dass E. M. den Abt Martinovics alsogleich zu sich ins Kabinete als Secretair anstellen. — Geschieht dies, so dürfen E. M. auch den Schloisnik (den Martinovics hundertmal übersieht) beihalten, und versichert leben, dass sie die Woche hindurch alle geheime Ordensbewegungen, die sehr stark auf das Kabinet wirken werden, durch mich schriftlich erhalten werden, ohne dass Schloisnik, ein Archont oder Deputirter, das mindeste je merken wird. Über dies wird Martinovics in ungarischen und galizischen Angelegenheiten Er. M. solche wichtige Dienste leisten, dass alle Stellen über diese grosse Einsicht und Klugheit erstaunen müssen.

Lassen sich E. M. nicht abschrecken, dass Martinovics selbst ein Archont sei. Er war es, der den höchstseligen Monarchen die hiesigen sieben Archonten in die Feder diktirte. Dieser redliche Mann wird auch bei anhaltender Allianz mit Preussen, E. M. von der dortigen Union solche Nachrichten geben können, dass E. M. im Stande sein werden, sowohl den König als auch das ganze Reich vom Untergang zu retten. Die erste Audienz wird E. M. von der überaus grossen Einsicht, Klugheit und guten Herze dieses Menschen ganz überzeugen.

Um Gotteswillen bitte ich E. M. diesen unterthänigsten Vorschlag nur zur Probe zu benutzen, und ich bin in meinen ganzen Innern schon im Voraus überzeugt, dass bei der bereits angetretenen Regierung, dieser mein erster Dienst, einer der wichtigsten und nützlichsten für E. M. sein wird, und dass mich E. M. für diese geleistete Wohlthat über die Maassen belohnet werden. Nie würde ich dies mit so vieler Zuversicht wagen, wenn der höchstselige Herr diesen Menschen nicht selbst auf alle mögliche Art geprüft und bereits sein volles Zutrauen geschenkt hätte.

Sollte ich armer aber das Unglück haben, und dieses grosse Zutrauen, was hiezu erfordert wird, nicht erhalten, so bitte ich E. M. um die einzige a.h. Gnade, sich bei keiner Seele um diesen Menschen zu erkundigen und seine sämtliche Schriften zu verbrennen, sonst ist dieser arme für seine treue geleistete grosse Dienste auf ewig verlohren.

Wien, den 4-ten März 1792

Franz Gotthardi m. p.
k. k. Rath

b.)

1792 március 29, Bécs

*Gotthardi Ferenc fölterjesztése Colloredo gr. miniszterhez**Ismerteti saját életét, II. Lipót alatti megbízatásait és szolgálatait. Bemutatja és jellemzi Martinovicsot, jelentései fontosságát. Kéri, járjon közben érdekükben az uralkodónál.*

Sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

[Fölterjesztése első részében Gotthardi vázolja eddigi hivatali pályáját. II. József, amikor a budai mellett a külön pesti rendőrséget megszervezte, ennek igazgatójává őt nevezte ki. II. Lipót alatt Bécsbe került. Az uralkodó valóságos udvari tanácsossá nevezte ki, s a Theater Hofdirection-hoz osztotta be. Feladata az volt, hogy megbízottai révén állandóan figyelje főleg a magyarországi általános hangulatot, különösen pedig egyes kiemelkedőbb személyek magatartását és mindenről állandóan tájékoztassa az uralkodót.]

Ausser der geheimen Dienstleistung in ungarischen Angelegenheiten, richtete ich meine Absichten besonders auf die Entdeckung geheimer Orden, konnte aber aus Mangel solcher Korrespondenten nicht zum Ziel kommen, bis mir endlich eine Bekantschaft mit dem k. k. Rath und Abt v. Martinovics zu machen gelungen ist. Dieser Mann war bei nahe zehn Jahre öffentlicher Professor auf der Universität in Lemberg, und suchte hier den verflossenen Sommer eine Bergrath-Stelle, um sich von seiner Kanzel, wegen der Schwäche seiner Brust, los zu machen ; man führte ihn bei mir mit vieller Empfehlung auf, als einen Mann der im Jahr 1781 eine Reise mit gewissen Grafen Potosky nach Italien, Schweiz, Frankreich, Preusen, Russland und Pohlen gemacht hat, und überhaupt eine grosse philosophische, natürliche, mathematische und politische Kenntnisse hat, und 9 Sprachen spricht : illirisch, pohnisch, slowakisch, ungarisch, deutsch, französisch, italienisch, englisch und lateinisch. Nachdem ich aus seinem Gespräch merkte, dass er viele Kenntnisse von der gegenwärtigen politischen Lage von Frankreich, Preusen, Pohlen und Niederlanden habe, so gab ich mir alle Mühe ihn zu gewinnen ; ich machte ihn mit höchstseligen Monarchen bekannt, dieser prüfte auf alle mögliche Art seine Talente und sein Herz, ich und der Monarch brachten ihn mit vieler Mühe — nach dem der Monarch ihm niemanden von geheimen Orden unglücklich zu machen versprach, dahin : dass er unss alle geheime Logen der Jesuiten in Ungarn, und die Verfassung der Illuminaten, wie auch die U n i o n in Wien entdeckt habe. Er schilderte die geheimen Triebfedern dieses Ordens in Frankreich, Niederlanden, Reich, Pohlen, Preusen, Böhmen, Ungarn und Wien. Der Monarch verglich seine Beiträge mit andern ächten Nachrichten, und fand sie niemals im Widerspruch.¹ Er setzte den Monarchen im Stande den König von Preusen, von den dortigen Bewegungen des geheimen Ordens zu benachrichtigen.² Aus verschiedenen Auftritten, die der Monarch mit diesen

¹ Erre semmilyen adatot ezenkívül nem találtam.

² Martinovicsnak porosz vonatkozású jelentését csak egyet ismerek, melyben az illuminátus páholyok boroszlói gyűléséről számolt be. (Közölve : *Iratok* 37/b. sz.) Ez a szűkszavú és általános dolgokat tartalmazó jelentés nem indokolja Gotthardi nagyhangú kijelentését.

Mann gehabt hat, schenkte er ihm sein ganzes Zutrauen, und versprach ihm, wenn er wird alle Mitglieder der Union in Wien, und alle Chiefs oder Archonten in Böhmen entdeckt haben, ihm in Rücksicht seiner Geschicklichkeit eine Referendärs-Stelle bei der *Ungarischen* Hofkanzlei zu geben.¹ Seine Schriften, die ich treu immer dem Monarchen überlieferte, beweisen, wie viel ich durch diesen Mann nützliches dem Monarchen geleistet habe. [A következőkben ismét saját szolgálatai és érdemei nagyságát fejtegeti, majd így folytatja:] — Wollen mich S. M. nicht mehr auf diesen Platz behalten, so bitte ich mich bei einer Hofstelle als Hofrath zu befördern; denn wenn ich nicht befördert werde, so wird die Welt und jeder von meinen Korrespondenten sagen, dass ich in Ungnade verfallen bin, und keiner wird mir etwas liefern wollen, besonders wird sich der Abt Martinovics aus Furcht und Misstrauen zurückziehen, auf den doch alles, was die so gefährlichen geheimen Illuminaten Orden betrifft, beruht. Eben wegen diesen Orden, der seit der neuen Regierung wieder neue und äusserst feine Bewegungen zur Verdrängung der monarchischen Verfassung machet, wäre es unumgänglich nöthig, dass ich nie vom Martinovics getrennt werde, und dass ich hier in Wien, wo der Mittelpunkt ist der in mehreren Provinzen existirenden Illuminaten Union, samt den Martinovics bleibe. Diesen hier an zu bringen wäre eine leichte Sache. Bei der Illirischen Hofkanzlei könnte er als ein gebobrner Illirier und ungarischer Edelmann zum Referenten ernannt werden, oder auch bei der *Hungarischen* Hofkanzlei bei der Kamer, weil er die dazu nöthige Kenntnisse besitzt, oder auch endlich bei der hiesigen Regierung; bei jeder dieser erhaltender Stelle wird man ihm seiner grossen Geschicklichkeit wegen lieben und verehren. Nun noch etwas, so E. Exc. ganze Aufmerksamkeit verdient.

Bereits sind gestern Deputirte von den bekannten geheimen Orden hier eingetroffen. Es geschehen bereits Zusammenkünfte von den wichtigsten und gefährlichsten Mitgliedern alhier, sie arbeiten einen für den Monarchen höchst gefährlichen Plann aus. Dies weiss ich gewiss, und mir hat es Martinovics entdeckt. — Wie aber weiters forschen wollte, so sagte er mir folgende Worte:

„So lang Ihnen nicht geholfen wird, kann ich mich in derlei lebensgefährliche Sachen nicht mehr einlassen, — dann es ist ja klar zu ersehen, dass S. M. alles dieses für nicht so wichtig, als es leider in der That ist, halten; sonst würde man Ihnen überdiesmassen schmeicheln, und sie bei einer solchen wichtigen Dienstleistung zum ersten Staatsrath proprio motu, alles Aufsehens ungeachtet, erheben.“

Auf all dieses beschwöre ich Er. Exc. bei der angebohrnen Treue ihres Monarchens, den sie erzogen und immer sein Gesellschafter waren: schicken Er. Exc. mir dieser Tagen ein Billet, in welchen Sie beiläufig folgendes sagen:

„S. M. lassen Sie nebst seiner höchsten Gnade durch mich versichern, dass ihre Beförderung nächster Tagen erfolgen wird. Den Abt Martinovics anbelangend aber, wird nur seine Beilegung der Inquisition abgewartet, wosdann ebenfalls seine Anstellung erfolgen wird. Welches Sie ihm in Namen Sr. M. bekannt machen sollen.“

[A következőkben figyelmezteti Colloredo grófot, ne kicsinyelje le a titkos társaságok jelentőségét. Ezek munkájának állandó szemmeltartása elengedhetetlenül fontos, de ezt más mint Martinovics nem tudja megtenni. Kéri, legyen bizalommal mindkettőjük iránt.]

¹ Ferenc királynak márc. 4-én nem egészen így írt Lipót szándékáról. L. 634. l.

Übrigens bitte ich nochmal auf meinen Knien E. Exc. und S. M.: weder bei einer Audienz noch sonst wo, je ein Wort von den bereits geschehenen Entdeckungen zu reden, oder eine Schriftt sehen zu lassen, sonst bin ich und Martinovics verlohren und heimlich durch Gift hingerichtet ; und dies hätten E. Exc. und S. M. bei Gott zu verantworten.

[Ezután saját szolgálatának fontosságát még egyszer kiemeli, s kéri, támogassa ügyét az uralkodónál. Ha Ferenc császár még sem kívánná őt szolgálatában tartani, kéri, legalább a köz szolgálatában támadt adósságait, összesen 3600 forintot fizesse ki az uralkodó s annyi kegydíjat vagy nyugdíjat utaljon ki neki, amiből félrevonulva, tisztességesen éldelegélhet. Ezt a csapást, hogy uralkodója nem kívánja többé szolgálatait, úgysem fogja soká túlélni.]

Ach lesen E. Exc. diese meine Schrift wenigstens parmal durch, dann sie enthaltet Dinge, die blos das Wohl unsers angebeteten Monarchen betreffen. Finde ich keinen Glauben, so wird die Zeit E. Exc. und S. M. dergestalt überzeugen, dass Sie wann es möglich wäre, mich noch aus dem Grabe zurück rufen würden . . .

c.)

[1792 március vége, Bécs]

Martinovics beadványa I. Ferenc királyhoz

Ismerteti életét és jellemzi képességeit

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 60. fasc. regisztrálatlan.

Fraknoi Martinovicsnak egy március 19-én kelt beadványát is ismerteti (*Martinovics élete*, 62–63. l., az irat lelőhelyét nem adja meg), ezt azonban nem találtam meg. Ebben a beadványban kérte, hogy vagy alkalmazzák a kabinetben, vagy ha ez nem volna lehetséges, küldjék ki Párizsba, Londonba vagy Berlinbe, hol nagyobb haszonnal működne bármely császári követnél.

Durchlauchtigster Monarch !

Da ich das besondere Glück hatte, Er. M. bekannt zu werden,¹ so halte ich es für meine wesentliche Pflicht mich und meine Talenten Er. M. hier etwas umständlicher bekannt zu machen, damit E. M. mich nach dero Weisheit und väterlichen Absichten in der Zukunft brauchen können. Alles was ich hier von mir sagen werde, ist ein aufrichtiges Geständniss, und von aller Eigenliebe entfernt, so dass ich zu jeder Zeit bereit bin eine Probe davon abzulegen.

1° Dass ich gründliche und schöpferische Kenntnisse in der Mathematik und Chemie besize, beweisen meine Werke, die ich seit elf Jahren schrieb und die in der ganzen gelehrten Welt bekannt sind.

2° Diese Wissenschaften durch diese Philosophie begleitet, bahnten mir den Weg zum Kommerz und Schiffart Wissenschaft, zum Fabriken und Manufakturen-Kenntniss.

3° Durch diese Kenntnisse angeeifert drang ich in die Theorie der Staats Verfassungen ; ich lernte bei dieser Gelegenheit das sehr verwikelte Gebäude der Finanzen, die militärische gute Verfassung, in so ferne sie einem Staats-

¹ Hogy Martinovics mikor volt kihallgatáson, arra nem találtam adatot. Fraknoi szerint (*Martinovics élete*, 63. l., de minden utalás nélkül) március 30-án volt az audien- cia. Annyi bizonyosnak látszik, hogy valóban március végén volt.

mann nöthig ist. Ich kenne wirklich den Lauf der politischen und Justiz-Stellen der österreichischen Staaten. Alles dieses brachte mich natürlicher Weise auf das Studium der Geschichte, wozu ich die besten Schriftsteller der Griechen, Römern, Engelländern und Franzosen benützt habe. Um aber diese Quellen zu benützen, lernte ich die ersten europäischen Sprachen, die deutsche, französische, italienische und englische; ausser diesen spreche ich illirisch, ungarisch, slovakisch und pohnisch.

4° Nebst allen diesen Kenntnissen war das Studium der Menschen meine Hauptsache; ich lernte alle Menschen-Klassen und ihre Leidenschaften und verknüpfte diese Kenntnisse mit meiner Philosophie. Machte vor elf Jahren eine Reise durch Italien, Frankreich, Engelland, Holland, Reich, Preussen, Russland und Pohlen. Ich drang in alle geheime Gesellschaften und lernte vieles, wusste auch, was ich jezt sicher sehe vor mehreren Jahren in Europa ausgeführt. Auf der Reise gab ich mich meistens ab mit verschiedenen Gesandtschafts Secretairen und Espions; ich lernte kennen den Abbé Raynal in Schweiz und Linguet.¹

5° Da mich die in der ersten Kindheit erhaltenen bigotische Erziehung zum Priesterstand gebracht hat, so musste ich der Ehre wegen die Theologie, Kirchengeschichte und das Kirchenrecht lernen, da wuchs meine grosse Abneigung gegen die pfaffische Bosheit, und ich lebte immer in diesem Stande sehr missvergnügt, wich der Priesterwuth überall aus und liebte in der Stille den Kayser Joseph gränzenlos, weil er dieses geheiligte Gift durch menschliche Gesetze unterdrückte.

6° Mein natürliches Temperament ist, grosse Mässigung in meinen Handlungen, äusserste Klugheit und Unerschrockenheit bei Unternehmen. In jeder Gesellschaft wurde ich geliebt, weil ich die grösste Verschwiegenheit aus Temperament besass, und niemals hatte ich die Superiorität in Kenntnissen meinem Freunde gezeigt. Meine angetragene Dienste führe ich mit der grössten Thätigkeit aus.

Wenn E. M. nur an einem dieser Punkte zweifeln, so bitte ich mich in ein Zimmer zu bringen, Papier, Dinten und Feder zu geben, und dann etwas über Kommerz, Mautwesen, Steuerregulirung, über Studienwesen, über Auflagen, über auswertige Geschäften, kurz über was immer für Staats-Sachen aufzutragen, meine Ausarbeitung soll es entscheiden, ob ich hier Wahrheit geschrieben hatte.

Wenn E. M. nach dero weltbekannten grossen Klugheit mich zu solchem Dienst weiter befördern, wozu ich Fähigkeit besize, so werde ich der Welt in einem Monath beweisen, dass ich mehr als manche Minister und Hofräthe dem Staate zu leisten im Stande bin. Es wird Anfangs meine Beförderung der

¹ Linguet Simon (akiről már a belga eseményekkel kapcsolatban is szólt Martinovics, I. 344. l.) francia ügyvéd, nagyhatású szónok és publicista. Politikai munkáiban élesen támadta a feudális állapotokat, ezért törölték az ügyvédek sorából és lapját (*Journal politique et littéraire*) betiltották. 1775-ben Svájcba költözött, itt írta *Annales politiques et littéraires* c. 19 kötetes nagy munkáját. 1780-ban visszatért Párisba, de itt a Bastilleba zárátták s csak 1782-ben szabadult. Ettől kezdve Londonban, majd Brüsszelben élt s csak 1791-ben tért vissza Franciaországba. Girondista elveiért 1794-ben Robespierre lefejeztette. Martinovics 1781–82-ben, európai utazásakor, Svájcban nem találkozhatott vele, mivel ekkor már Franciaországban volt, sőt a Bastilleba volt zárva. Amikor 1794-ben a bécsi vizsgálóbizottság előtt Martinovics felsorolta, külföldi útján kikkel ismerkedett meg, Linguet nevét nem említette. (Vö. II. k. 28. és 405. l.)

Welt auffallen, bald aber wird sie Er. M. Menschenkenntniss bewundern. Ich begnüge indessen dieses Geständniss einem der grössten Monarchen treu abgelegt zu haben.

Ignaz Joseph v. Martinovich
k. k. Rath.

44.

1792 február—március.

Martinovics emlékiratai Magyarország alkotmányának megváltoztatására

II. Lipót király közvetlenül trónralépte után, 1790 nyarán, a magyar köznemesi mozgalom megfékezésére és visszaszorítására a polgárságot is felhasználta. Ahogy ezt Mályusz Elemér tanulmányából részletesen tudjuk (*A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*. I. Bp. 1931. 225—282. l.) titkos megbízottja, Hoffmann Lipót Alajos professzor a városi polgárság képviselőivel kérvényeket íratott alá, melyben ezek arra kérték az uralkodót, vegye fel az országgyűlési proposíciók közé a polgárság kérését, hogy az országgyűlésen ők is a nemességgel arányos képviseletet nyerjenek. Kérvényeiket, ebben az ügyben tisztelgő küldöttségeiket Lipót király tüntető kedvességgel fogadta, s bár Hoffmann elég lassan haladt a szervezés-sel (1790 őszéig mindössze 8 város írta alá a kérvényt), a nemességet ez is elgondolkoztatta, mert nem akarta hatalmát megosztani a polgársággal. A külpolitikai események mellett Lipótnak ez az akciója is közrejátszott abban, hogy a nemesség 1790 késő őszen visszavonult és megbékélt az uralkodóval. Erre aztán Lipót is elejtette a városi polgárokat, országgyűlési előterjesztésében már meg sem említette őket.

Mindezt Mályusz tanulmányából eddig is tudtuk. Nem volt azonban tudomásunk arról, hogy 1791 végén Lipót a tervet újra elővette. Ismét arról volt szó, hogy a polgárok és jobbágyság sérelmeikkel forduljanak az uralkodóhoz, akinek így lesz jogcíme ügyükkel foglalkozni és a nemességgel meg a klérussal szemben őket felkarolni. Az egész akció megszervezésére Lipót Martinovicsot választotta ki. (Hoffmann már nem volt Magyarországon.) Az ügy részleteit nem ismerjük, teljesen Martinovics itt közölt utólagos följegyzéseire vagyunk utalva. (A bécsi Staatsarchiv iratait ebből a szempontból nem állt módomban megtekinteni.) Annyi bizonyosnak látszik, hogy az időközben Magyarország-ról eltávozott Hoffmann helyett az új megbízatást Martinovics kapta meg.

Ez 1791 végén, vagy 1792 legelején történhetett. Január 15-én Martinovics már be is adta első följegyzését, melyben kérte, hogy két rokonát nevezzék ki munkatársául. Az iratot az alábbiakban teljes szövegében közlöm (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 127—128. fol. Keltezetlen, dátumát a Lakner kinevezésére vonatkozó lejjebb idézett iratból tudjuk.)

Unterthänigste Nota

Nachdem ich mich Er. M. verpflichtet habe einen Plan zu entwerfen, wie man ganz Ungarn ohne allen Aufsehen, ohne E. M. nur im geringsten zu kompromittiren zu einer reinen und glüklichen Monarchie umändern könne, so nehme ich mir die Freiheit Er. M. zu melden, dass ich zur Ausführung dieses Entwurfs, der bis zum künftigen Landtag in Gang gebracht und vollzogen werden muss, Leute nöthig habe, auf die ich mich ganz verlassen kann, dass sie das befolgen werden, ohne auch mich zu verathen, was ich ihnen auftragen werde.

Unter diesen habe ich nun nur zwei, die noch in Ungarn nicht angestellt sind, und die da angebracht werden müssen, um meiner Einleitung gemäss wirken zu können. Der eine ist der Titular Major Lakner, welcher vor 15 Jahren als Major ohne Pension ausgetreten ist, und vor dem Türken Krieg die Oberaufsicht des grossen Feldspitals mit vielem Ruhm und Nuzen, wie es seine Attestate beweisen, besorgt hat.¹ Dieser Mann ist

¹ Lakner János, Martinovics nagybátyjának, Lakner József kalocsai kanonoknak atyjafia, talán testvére (l. 504. l.), a Gyulay gyalogezredben (a Monarchia 19. sz. gyalogezrede) szolgált. 1781-ben „mellbaja” miatt kapitányi rangban nyugalmazták. II. József török háborúja idején reaktiválták, a temesvári tábori főkórház parancsnokságával bízták meg, és ad honores őrnaggyá nevezték ki. 1791. februárjában, Soro altábornagy bánági parancsnok ajánlásával a Hadi Tanácscon keresztül valamilyen kamarai állásért

mein Vetter, dem ich mich in meinen mit Ungarn¹ Unternehmungen ganz anvertrauen kann, möchte in Ungarn, als Praefect der Kameralgüter in Diósgyőr, unweit von Erlau, mit 600 Gulden angestellt werden. In dieser Gegend brauchte ich einen treuen Menschen mehr als irgendwo in Ungarn.

Der zweite ist der geweste Vice-Gespan aus Syrmien, der die schönsten Zeugnisse über seine Fähigkeiten, über seine während des Krieges geleisteten Dienste aufweisen kann. Er heisst Dellivuk, dessen Bittschrift E. M. selbst signirt haben, und den die Stellen mit leeren Hofnungen abspeisen.² Dieser müsste nach meinen Entwurf als Administrator

folyamodott, mire utasították a Magyar Kamarát, hogy vegye előjegyzésbe nevét, és üresedés esetén gondoljon rá. 1792. aug. 2-án, már mint a diósgyőri kamarai uradalom prefektusa, nemességért folyamodott, ezt azonban nem kapta meg. (Kérvényei, melyekben életrajzát is elmondja: O. L. M. Kanc. 1791: 2035., 13457. és 1792: 7612. sz.) Martinovics különben, hogy Lakner megbízhatóságát és használhatóságát bizonyítsa, január végén Gotthardin keresztül az uralkodó elé terjesztette annak egy bizalmas jelentését, melyben — saját személyét kissé naívu kidomborítva — Esterházy Károly egri püspök és a parasztok közti összeütközést ismerteti. Esterházy ugyanis megtiltotta, — mondja a jelentés — hogy a parasztok fát szedjenek a püspöki erdőben. Ha tüzelőre van szükségük, vegyék meg pénzért az uradalomtól. A parasztokat felháborította ez az intézkedés, s Lakner előtt, aki lenn járt közöttük, elkeseredetten szidták a püspököt és a papokat, sóhajtozva, hogy „az új király,” Lipót, a papok pártján van. Erre az őrnagy kifejtette nekik, hogy Lipót uralkodási elvei megegyeznek a Józsefével, elmagyarázta a „töszkánai uralmi rendszer filozófiáját,” s a király felfogását „a vallási és szociális szabadságról.” Szavain a parasztok föllelkesedtek, s kijelentették: csak intsen, „egy negyedóra alatt minden csuhást elintéznek.” De ő lecsendesítette őket, mondván: „Meine Kinder, fürcht Euch nicht, Ihr würdet bald von pfafischen Herrschaft erlöst, der Kayser wird alle Güter von die [!] Pfaffen wecknehmen, und wird Euch klücklicher machen. Leopold ist nicht so gesint, er protegirt die Pfaffen nicht. . . Alles was Joseph that, hat er von Leopold angenommen, und weilen Joseph das gethan, was Leopold in seinen Staaten eingeführt hat, wird ganz sicher mit Zeit als Kayser und König von Hungarn das wollen, was er in Toscanischen gewolt hat, läst nur Zeit, der Kayser kann noch nicht unternehmen. . .” (1792. jan. 25.: St. A. Vertr. A. 60. fasc. Ugyanitt található Lakner több más jelentése is.) — Ugyanezt az egri esetet különben más forrásból is ismerjük. Strohmayer pesti könyvkereskedő beküldte Gotthardihoz Vuchetich Mátyás kassai akadémiai professzornak egy jan. 19-én kelt, hozzá írt levelét, melyben egy „egri polgár” szavai nyomán így foglalja össze az eseményeket. „Der Bischof hat befohlen, keiner der Bürger soll aus dem Walde Holz nehmen und wen man einem schneidet, so haben die Jäger Befehl bekommen, sie also gleich Todt zu schüssen. Es ereignete sich, dass wirklich einige um das Holz gingen, die Jäger Befehl gemäss schossen etliche Todt, nun seid die Bürger aufgebracht, rollen sich zusammen, suchen die Jägers auf und wollen des Bischofs Residenz stürmen. Ob die Unruhen gestelt sind oder nicht, habe ich nicht erfahren, indessen ist die Sache wirklich so.” (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 1. köteg.) — Összevetve a két jelentést, az sem látszik lehetetlennek, hogy Lakner hallván valamit az esetről (feltűnő milyen kevés konkrétum van jelentésében), az jó háttérül kínálkozott saját „nagyszerű” (de költött) viselkedésének elmondásához.

¹ Kimaradt, talán: geplanten.

² Delivuk (egy 1784-es kérvényének aláírása szerint Delivuk-Delli) Márk, Zágráb megyei róm. kat. vallású horvát nemesi család leszármazottja volt. 1795. január 23-án, a Kir. Tábla előtt 35 évesnek mondotta magát. Hivatali pályafutását Szerém megyében kezdte, 1784-ben. Előbb szolgabíró, majd nótárius, 1787-től kezdve pedig másodalispán Hajnóczy mellett. 1790-ben a zágrábi báni Tábla ülnöke, 1791-ben azonban már nincs állásban. 1791 nyarán folyamodik a Kancelláriára „valamilyen állásért.” 1792. június 23-án Ferenc király kinevezi a Magyar Kamarához titkári minőségben. 1794. július 9-én kérvényezi a Helytartótanácsban a kancelláriai tanácsossá előléptetett Bedekovics Ferenc távozásával megüresedett horvát előadói állást, de nem nyeri el. Delivuk jozefinista volt. Hajnóczyval való hivatali, majd baráti kapcsolatai 1790 után sem szakadtak meg, s főleg amikor mindketten a Magyar Kamaránál kaptak állást, ugyanannak a politikai és baráti körnek voltak tagjai. Laczkovics, Szentmarjay, majd egyik 1792-es bécsi tartózkodása óta Martinovics jó ismerőse, sőt mondhatjuk, jóbarátja volt, s 1793 őszétől kezdve kimutathatóan politikai nézeteik is azonosak voltak. Martinovics rábízta *Status Regni Hungariae* c. röpiratának kéziratát, sőt egyes jelek szerint kinyomtatását, a Ferenc császárhoz írt nyíltlevelet Szentmarjay siet neki is megmutatni, ő pedig a zágrábi sza-

angestellet werden; in dieser Gespanschaft sind zwei Örményi, einer Obergespan, der andere Administrator der Kameralgüter in Zombor; ¹ diese zweie thuen kein gut in dieser Gegend, beide sind jesuitisch gesinnet, der Administrator hat den verfloßenen Sommer in der Versteigerungswiese angebrachten Pachtungen die Kammer über 100.000 Gulden hintergangen. Ist ist die schönste Gelegenheit diesen bösen Menschen von seinem Posto wekzubringen; es ist dermalen bei dem Ofner Kamer Consilium eine Rathstelle leer, diese könnte man ihm geben; er würde dadurch befördert, und aus der für die Cammer höchst gefährliche Lage gebracht. Wenn sodann der oben erwähnte geweste Vice-Gespan Delivuk anstatt seiner als Administrator angestellet wird, so wird er die Betrügereien des Örményi entdecken, und wird mir in der Ausführung meines Plans in der dortigen Gegend treffliche Dienste leisten. Ich hätte in dieser Angelegenheit mehreres höchst wichtiges Er. M. mündlich mitzuthelen, um alle Delicatessen in dieser Sache zu beobachten, wenn E. M. mir eine privat Audience auf einen Tag bestimmen, so bringe ich die Bittschriften dieser zwei Leuten, und auch die Namen einiger Deputirten der Archonten.²

Az uralkodó kedvezően fogadta Martinovics előterjesztését, mielőtt azonban kinevezésük ügyében intézkedett volna, előbb tájékozódni kívánt Lakner és Delivuk személyére vonatkozóan. Egy keltezetlen, de nyilván január második feléből való olasznyelvű bizalmas jelentésből megtudjuk, hogy a róluk kapott információk „megnyugtatóak” voltak. Lakner „a hadseregben, majd a katonai kórháznál kifogástalan magatartást tanúsított” és Delivukra sem találtak semmi kompromittálót. A jelentés szerint Lakner a diósgyőri kamarai uradalom prefektusává való kinevezésének (évi 600 ft. fizetéssel) nincs is semmi akadálya, a zombori kamarai adminisztrátori tisztség azonban be van töltve: ezért azt javasolják, hogy addig is, míg ez a hely megürül, Delivukot az ilyen ügyekben kiküldött vizsgálóbizottság titkárává nevezzék ki az uralkodó.³ (Uo.) Martinovics — akit megkérdeztek, mit szól ehhez a megoldáshoz — egyetértett a javaslattal. De szükséges, — olvassuk beadványában — hogy ha majd az illyr bizottság befejezte munkáját, Örményi Mihályt, a jelenlegi zombori kamarai adminisztrátor máshova helyezték és helyébe Delivukot nevezzék ki, hogy a Bács megye részéről a reformok ellen mutatkozó ellenállást leszerelje. Hogy Delivukot végzendő szolgálataiban minél serényebbé tegye, — írta beadványa végén — közölni fogja vele hogy erre a zombori állásra számíthat. (Uo.)

Január végén Delivuk — nyilván a Martinovicssal való beszélgetés eredményeként — kérvényt adott be a Kancelláriára és kérte, hogy alkalmazzák valamelyik országos

badságfára kifüggesztett horvát forradalmi vers másolatával kedveskedik egyenkint mindegyiküknek. Bár a bíróság előtt azt vallotta, hogy barátai politikai dolgokról nem beszéltek vele, ez nem valószínű, s sokkal hihetőbb Martinovics vallomása: Delivuk is tagja volt a titkos jakobinus szervezkedésnek. Ez volt a véleménye Németh János jogügyi igazgatónak is, s ezért el is akarta fogadni 1794 végén, a nádor azonban, ma sem tudjuk miért, törölte nevét a listáról. Sándor Lipót nádor halála után, 1795 őszén a jogügyi igazgató új vizsgálatot indított Delivuk ellen, főként azzal az indokolással, hogy ő a horvát forradalmi vers és a *Status Regni Hungariae* szerzője. Bár egyiket sem tudták rábizonyítani (a *Status Regni Hungariae*t, tudjuk, Martinovics írta), mégis 1796 végén minden jel szerint elbocsátották állásából. Élete további folyását nem ismerjük. (Életrajzi adataira l. 1794. július 9-i állástkérő kérvényét: O. L. M. Kanc. 7846/1794. sz. és 1795. jan. 23-i táblai kihallgatási jegyzőkönyvét: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 67. sz. A család nemességére: Bojničić de Tininio Joannes, *Series nobilium... Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*. Zagrab, 1896, 6. l. A Zágráb megyei családi birtokokért a Kussevich-családdal folytatott per iratai: O. L. M. Kanc. 1784: 8747 sz., 1792: 1927. és 2380. sz. Alispáni kinevezésére: Uo. 5491/1787. sz. és *Bónis*, 47. l. 115. jegyz. A jakobinus mozgalom vezetőivel való barátságára l. azok vallomásait: II. k., főleg 64. és 216. l. — A horvát forradalmi vers szerzőségére: 998. l. Az elfogatása körüli vitára: II. k., főleg 259. l. és *Jegyzőkönyv* N° 179/3 és 183/1. Az ellene indított vizsgálatra: III. k. 130. l. 5. jegyz.)

¹ Örményi József személynök, egyben Bács megye főispánja és testvére Örményi Mihály, kamarai tanácsos, zombori kamarai adminisztrátor.

² Az illuminátusokra vonatkozó megfigyeléseit érti. Jelentését l. *Iratok* 37/c sz.

³ A verseci és temesvári egyházmegye görögkatolikus lakosai, még az 1790-es illyr kongresszus idején panasszal fordultak az uralkodóhoz, hogy Temes megye tisztviselői elnyomják őket. A panaszok felülvizsgálására II. Lipót 1791 októberében vegyes bizottságot küldött ki, melynek vezetőjévé Splényi József temesi főispánt, a szerbek részéről pedig Szecsujacz tábornokot nevezte ki. (A panaszok, a bizottsági kinevezések és instrukciók: O. L. M. Kanc. 1791: 13679, 13953. és 15666. sz.)

hivatalban, vagy osszák be Splényi József br. temesi főispán mellé az illyr-bizottságba. A Kancellária február 6-án továbbította a kérvényt az uralkodóhoz, a kinevezést azonban pénzügyi és egyéb okokra hivatkozva nem pártolta. Lipót király a Kancellária ellen döntött: „Den Marcus Delivuk will Ich bei der zu Untersuchung der illyrischen Beschwerden aufgestellten Kommission zur jetzo verwenden, bis sich meinen Befehlen gemäss, eine beständige Anstellung für ihn finden wird. Leopold m. p.” (O. L. M. Kanc. 3563/1792. sz.)

Delivuk mégsem került az illyr-bizottsághoz. A rendelet ugyan kiment az Udvari Kamarán keresztül, de Balassa Ferenc illyr-kancellár kifogásokat támasztott ellene és közben, március 1-én Lipót király meghalt. Ferenc pedig, ha tudott is apja terveiről, nem kívánta azokat folytatni, így elfogadta Balassa érveit. Az illyr-bizottság egyébként is, néhány hét múlva befejezte feladatát és 1792 áprilisában feloszlott.¹

Lakner János szerencsésebb volt. Kinevezésének részletes körülményeit nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy még Lipót életében elnyerte a diósgyőri kamarai birtok prefektusságát. (Vö. 640. l. 1. jegyz.)

Közben, 1792 február elején Martinovics kidolgozhatta terveit „a magyar nemzet megváltoztatására,” mert az uralkodótól február 12-én kihallgatást kért, hogy tájékoztassa elgondolásairól és megbeszélje vele a tennőket. (L. 591. l.) Erre azonban már nem kerülhetett sor. Lipót király halála után Martinovics mindent elkövetett, hogy az új uralkodót, Ferencet, tájékoztassa az apjától kapott megbízatásról és annak folytatásához megnyerje felhatalmazását. Ferenc azonban nem bocsátotta őt maga elé. Március 4-én aztán Gotthardi hozta szóba az ügyet egyik jelentésében. Az udvari kémikus, Martinovics, — olvassuk jelentésében — egy fontos tervet terjesztett be hozzá, amelyiknek megvalósítása az uralkodónak és az alattvalóknak egyaránt igen hasznos volna. A terv végrehajtására még az elhunyt uralkodó idejében kiválasztottak két személyt, Martinovics bátyja, a kapitány pedig már a megbízatást is megkapta rá. Az uralkodó parancsára a tervet bármikor bemutatathatják. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.) Ferenc azonban nem volt kíváncsi erre sem.² Miután Martinovics látta, hogy így célt nem érhet, március 15-én most már írásban beterjesztette elgondolásait és javaslatát. Ezeket közlöm az alábbiakban.

a.)

1792 március 15, Bécs

Martinovics fölterjesztése Ferenc királyhoz

Ismerteti Lipót királlyal közösen kigondolt tervét, hogyan kellene az országgyűlésen a nem-nemeseket képviselőhöz juttatni, s ezáltal az arisztokraták és a klérus uralmát megtörni. Utasítást kér ebben az irányban megkezdett munkájának folytatására.

Gotthardi tisztázata: St. A. Vertr. A. 57. fasc., regisztrálatlan.

Az alábbi fölterjesztést Gotthardi március 15-én terjesztette föl Ferenc királyhoz Kísérő iratában szerzőjeként Martinovicsot nevezte meg. (Uo.)

¹ Febr. 23-án az Udvari Kamara átírt a Magyar Kancelláriának, s tudatta, hogy a Kabinetből nyert utasítás értelmében Delivukot kinevezi az illyr bizottsághoz. (O. L. M. Kanc. 2552/1792. sz.) Balassa Ferenc gr., illyr kancellár azonban ellentmondott. Delivuk kiváló tulajdonságai és érdemei nem ismeretlenek előtte, — olvassuk a Kancelláriához írt átíratában — de mivel horvát és római katolikus vallású, a szerbek kihívásnak vennék, ha a bizottságba kerülne. Ezért azt ajánlja, tegyék a Magyar Kamarához. (1792. márc. 27.: Uo. 3563. sz.) Ferenc király helyt adott Balassa érvelésének, s június 23-án kinevezte Delivukot titkárnak a Magyar Kamarához. (L. Delivuk beadványát: Uo. 7846/1794. sz.)

² Közben Martinovics az ügyben érdekelteket megnyugtatta Laczkovicsnak írt márc. 2-i levelében, hogy minden rendben van, a munkát folytatni fogják. (L. 632. l.)

Geheime politische Bemerkungen

De dato 15. März 1792.

Da es Er. M. aus meinen geheimen Beiträgen bewusst sein wird, welches Zutrauen der höchstselige in der Regierungsklugheit meisterlich erfahrene Monarch in mich setzte, und wie er meine politische Kenntnisse samt meinem treuen Herze schätzte, so wage ich E. M. auf den Entwurf, wie Ungarns schlechte Regierungsart in eine menschliche und dauerhafte zu verwandeln wäre, welcher sich unter den übrigen meinen geheimen Schriften bei Er. M. befindet, zu erinnern.

Ich und der höchstselige Kaiser kämen über eins, durch vertraute und kluge Leute, Männer, deren er schon einige zu diesem Endzweck angestellt hat, in ganz Ungarn heimlich den Bürger und Bauerstand von den Landtag dahin zu bringen, damit dieser unter der Hand Bittschriften Sr. M. schike, und zum Landstand erhoben zu werden bitte.¹ S. M. der Kaiser hätten diese Bittschriften alle gesammelt und in den künftigen Landtag vortragen lassen, dass es billig und der Menschheit angemessen sei, dass sich in die Zukunft der unadeliche Stand selbst und nicht durch ihre Komitats und Grundherrschaft, so wie der adeliche Stand im Landtag und bei Komitats-Kongregationen vorstelle und für sich das Wort führe.

Dieser Schritt würde auf ewig allen adelichen Empörungen in Ungarn wider den König ein Ende machen, und den König eine unerschütterliche Festigkeit verschaffen; denn der unadeliche Stand, der den Schutz des Königs wider den Adel braucht, würde die königlichen Rechte allzeit aufrecht halten. Hätten in vorigen Zeiten die Könige in Ungarn diesen der Menschheit angemessenen Handgriff gebraucht, oder hätte der grosse Kaiser Joseph den Bauer und Bürgerstand förmlich zum Landstand erklärt, und durch diese Deputirte in den Komitats Kongregationen wählen lassen, so hätten wir das Vergnügen noch in Ungarn seine heilsame Reform blühen zu sehen. Ich fordere jeden Minister auf, ob er Ungarn auf eine bessere Art zu menschlichen Verfassung bringen könne. S. M. hatten in dieser Rücksicht mehrere Brochuren in Ungarn zirkuliren lassen, um die Aristokratie lächerlich und als lasterhaft, wie sie auch in der That ist, zu machen. Ich hatte schon den Auftrag von Sr. M. den Kaiser gehabt, die neue Grund-Konstitution für Ungarn aus zu arbeiten;² denn er bekannte als grosser Menschenkenner, dass keiner von den ungarischen Ministern, Staats und Hofrathen dieses ihm zu leisten im Stande ist.

Auf die nämliche Art, durch die nämlichen Emissairs hätten wir in der Stille Bittschriften von armen Sellsorgern und armen Komitatsbeamten gesammelt, welche um bessere Besoldung beim Monarchen hätten angehalten.³ Diese Wendung hätte den König berechtigt, eine heilsame Veränderung mit der verschwenderisch reichen Geistlichkeit in Ungarn und mit der traurigen Verfassung der Gespannschaften vorzunehmen. Ich habe schon alle griechische Unirte Bischöfe auf meiner Seite.⁴

¹ Amint ezekből a sorokból látszik, Martinovics nem tudott arról, hogy ezt a munkát ugyancsak Lipót király megbízásából már Hoffmann professzor megkezdte, 1791 nyarán. (L. 640. l.)

² Erre ezenkívül más adat nincs.

³ Erre sincsen semmilyen adatunk, de nem elképzelhetetlen.

⁴ Ezt is, anélkül, hogy beszélt volna a szóbanforgó görögkatolikus püspökökkel, nyugodtan állíthatta, mert ezeknek a római katolikus klérussal való ellentétei közismertek voltak.

Sollen E. M. diesen vom höchstseligen Kaiser gut gefundenen Plan annehmen, so bitte ich nur um einen Wink, und ich seze mein Leben darauf, dass E. M. die Verwendung aller Nationen in dieser politischen Wendung mit einer Nation, die bisher kein König ausser Joseph der II. hat bändigen können, sich zu ziehen werden. Verlassen sich E. M. auf keinen Primas, Iudex Curiae, Palfy, Balassy, Iszdenczy u. s. w., denn der weise Leopold sagte zu mir und ich mit ihm, dass das zwar grosse Herren, aber keine grosse Männer sind, die etwas wichtiges in der tieferen Politik zu leisten im Stande wären. Diese werden nun um E. M. kriechen, schmeicheln und tausend Schwierigkeiten machen, die elenden Drohungen des ungarischen Adels für gefährlich schildern, und nur E. M. von einer menschlichen vorzunehmenden Reform abzuschrecken. Ich bin bereit Er. M. jede Wendung, die bis künftigen Landtag zu beobachten wäre, schriftlich zu geben, ich würde mich gleich gefasst machen, alle meine Leute in Ungarn nach meiner Belehrung zu brauchen. E. M. würden mit nöthigen Bittschriften des Bürger und Bauernstandes, der armen Seelsorger und armen Komitats Beamten überhäuft, kurz : es wird alles von sich erwünscht gehen. Indessen werde ich die neue Konstitution für Ungarn ausarbeiten, welche alle Klassen der Menschen glücklich, das Land zum Paradies und den König unüberwindlich machen wird. Alles könnte bis zur Krönung geschehen. Zögerung, Unentschlossenheit zur Reform in Ungarn, würden das arme Volk, welches so lang unter den aristokratischen Joche schmachtet, in neue Fesseln setzen, und Furcht von Seite des Regenten würden den feigen ungarischen Adel, wider seinen Werth zum Helden und zum ewigen Feind des durchlauchtigsten Hauses Oesterreich machen. Zwei warhaft grosse Monarchen, durch das grausame Schicksal des Todes, wurden von dieser Reform verhindert und überliessen es Er. M. alle meine Fähigkeiten, die ich in der philosophischen Politik besitze, und welche bei höchstseligen Kaiser samt meinem Herzen Beifall gefunden haben ; benutzen mich E. M. nicht, so ist es nicht meine Schuld. Überhaupt befehlen E. M. mir was immer für einen Gegenstand, in Komerz, Finanzen, Urbarial Fache, Studien oder Geistlichkeit betreffende Einrichtungen nach den Grundsätzen der philosophischen Politik zu entwerfen, so bin ich es in Gegenwart Er. M. bereit vollzu ziehen; geben es E. M. nachdem jemanden zur Beurtheilung, ohne den Verfasser zu nennen, und ich tröste mich schon im Voraus, dass ich bei Er. M. Beifall finden werde.

Ich bitte E. M. nur es durch den Conseiller Gotthardi zu wissen machen, ob ich meinen schon von höchstseligen Kaiser anerkannten und pensionirten Emissairs, den zur Ausführung des Ungarn betreffenden Reform-Entwurfs nöthigen Befehl geben soll, oder nicht?

b.)

[1792 március 15, Bécs]

*Martinovics fölterjesztése Ferenc királyhoz
arról, hogyan kellene Magyarország alkotmányát átalakítani*

A koronázó országgyűlés megnyitása után alakítsanak Budán vagy Pesten királyi bizottságot. A városokat és a parasztságot rá kell venni, hogy megbízottaikat küldjék el Pestre és sérelmeiket adják át a bizottságnak. Ez vizsgálja át a beadvá-

nyokat s készítsen ezirányban javaslatot, melyet a király terjesszen az országgyűlés elé, azzal, hogy az egy napon belül nyilatkozzék, hajlandó-e a nem nemes néposztályokat az ország rendei sorába fölvenni és új alkotmányt életbeléptetni, melyre az uralkodó is megesküdne. Ha a válasz tagadó lenne, a kir. bizottság a városi követekkel és a szerző oldalán álló nemesekkel alakítson királyi nemzetgyűlést. Maga a szerző a bizottságban dolgozzék kir. tanácsosként. Az új alkotmány nem lesz demokratikus, a francia és az angol között állna. Meg fogja akadályozni, hogy valaha is lázadás legyen Magyarországon; minden kezdeményezést a király kezébe tesz és a papságot törli a rendek sorából.

Gotthardi által irt tiszttázat : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A tervezetet Gotthardi 1792. március 15-én terjesztette föl Ferenc királyhoz. Kisérő iratában szerzőjeként Martinovicsot nevezte meg. (Uo.)

Fortsetzung des für Umwälzung Ungarns entworfenen Plans.

Königliche Kommission in Ofen oder Pesth.

§. 1. Sobald der gewöhnliche Landtag vor der Krönung anfängt, so soll der Monarch eine königl. Kommission in Ofen oder Pesth, die wenigstens aus einem Präsidenten oder königl. Komissar und neun Rathen nebst einem Sekretär bestehen muss, niedersetzen. Da diese Mitglieder thätige und aufgeklärte Männer sein müssen, und dem Monarchen schwer sei solche ausfindig zu machen, so behält sich der Verfasser solche Sr. M. in Vorschlag zu bringen. Der Gegenstand dieser königl. Kommission soll die Untersuchung und Vermittlung, der durch die Bittschriften eingeschikten Beschwerden sein, wo zu auch die Beschwerden der Illirischen Nation, welche Baron Spleny hatte untersuchen sollen,¹ genommen werden können.

Bei dieser Untersuchung soll hauptsächlich darauf angetragen werden, dass von allen Freistädten, Marktfleken und Dörfern, Deputirte von Bürger und Bauerstand erscheinen sollen, um ihre Beschwerden oder Wünsche in der Hofkommission mündlich anbringen zu können.

Die Emissaire werden eine Instruktion erhalten, dass jede Stadt, Marktflek und Dorf schon voraus in den Bittschriften zwei Deputirte ernennen soll, welche schon vor dem Landtag in Ofen oder Pesth sich unter was immer für einen indifferenten Vorwand einfinden müssen, und auf Verlangen der Kommission gleich erscheinen.

§. 2. Nach genauer Erwägung aller Beschwerden, soll die Hofkommission eine gründliche und ächt politisch-philosophische Vorstellung in Namen des Unadeligen Standes und zugleich in Namen des Königs, der ein Vermittler zwischen den Adel und unadelichen Stand ist verfassen, und den im Landtag versammelten Ständen des Adels und der Geistlichkeit überschiken. In dieser Vorstellung sollen

1mo. die Rechte der Menschen und des Königs aus den Grundsätzen des Staatsrechts auseinander gesetzt werden.

2°. Der Druk, welchen der unadeliche Stand von dem Adel hat bisher ertragen müssen, geschildert werden und dass der Adel samt der Geistlichkeit immer das Volk in der Unwissenheit und den König in Fesseln wider alle Gesellschafts Vertrag Rechte zu halten bisher gesucht hat.

¹ A Splényi József br., Temes megyei főispán elnöksége alatti illyr bizottságot érti. (L. 642. l. 3. jegyz.)

3°. Dass ein jede Klasse der Menschen, die nämlichen Rechte sich in einer National-Versammlung selbst vorzustellen hat, und dass es ohne Despotismus nie gestattet werden könne, dass weder der König den Adel, weder dieser den Bürgerstand, noch wieder dieser den König oder den Adel vorstellen könne; denn keine dieser Klassen sind minderjährig um ein Vormund zur Vertheidigung seiner Rechte nöthig zu haben.

4°. Zum Beschluss soll diese die dringende Forderung enthalten, dass die adeliche Versammlung, oder der gewöhnliche aristokratische Landtag binnen 24 Stunden sich erklären soll, ob er gutwillig den unadelichen Stand zum Landstand in die Zukunft erkennen will oder nicht, um gemeinschaftlich eine kurzverfasste Konstitution die zum Wohl des Königs, des Adels und des Bürgerstandes dienen soll anzunehmen, auf welche der Adel, der Bürgerstand schwören muss, und welche der König vor der Krönung sanktioniren und endlich anstatt den gewöhnlichen Diplom beschwören wird. Sollte sich die Geistlichkeit und der Adel diesen Antrag anzunehmen weigern, so müssen alle Deputirte der Freistädten, die sonst pro forma im Landtag erschienen sind, ausbleiben, und die Kommission samt den übrigen Deputirten, weil sie den König und die eigentliche Nation vorstellt, zur wahren königl. Nationalversammlung versammeln. Die Bürger in Pesth und Ofen sollen auf den Schein Compagnien errichten, den Landtag für nichtig und für eine abscheuliche Aristokratie und Theokratie erklären. Jene Deputirte der adelichen, welche der Verfasser schon auf seiner Seite hat, werden zu dieser Königl. Nationalversammlung treten, und dadurch wird diese schon alle Klassen der Menschen enthalten, folglich den König, den Adel und den Bürgerstand vollkommen vorstellen.

Es versteht sich von selbst, dass der Verfasser bei dieser Hofkommission als Rath sein muss, der die Vorstellung an dem Landtag lateinisch und ungarisch verfassen, und im ganzen Land nach der Publikation ergehen lassen wird.

Sollten sich bei dieser sehr grossen Klemme des Adels und der Geistlichkeit, diese an den König wenden, so muss er sie kurz abspeisen, und in einem männlichen Ton antworten, dass des Königs erste Pflicht ist, für das allgemeine Wohl, nicht aber für das Wohl der Geistlichkeit und des Adels sorgen; und aus diesem menschlichen Grunde müsse er die Forderung des Bürgerstandes billigen.

§. 3. Der Grund der neuen ungarischen Konstitution. Die neue Konstitution für Ungarn wird aus den Grundsätzen des Staatsrechts hergeleitet, sie wird nicht demokratisch, wie die französische, aber auch nicht so unvollkommen, wie die englische Konstitution. In dieser behauptet der König mit den zwei übrigen Ständen die Gesetzgebende Macht und die Ausübende ganz allein. Nur der König wird das Recht haben neue Fragen auf zu werfen, oder auch andre zwei Stände mit Einwilligung des Königs, aus Beantwortung solcher Fragen können neue Geseze entstehen; der König muss zwischen zwei über eine Frage streitenden Ständen den Ausschlag geben, wodurch er schon die Sanction des Gesezes giebt. Die Konstitution wird so beschaffen sein, dass nie eine Empörung oder Verzögerung der Geschäfte im Landte entstehen wird können, und auch niemals die Rechte des Königs werden vermindert sein können. Endlich wird diese Konstitution auch ganz mit blossen Stillschweigen den Geistlichen Stand aus dem Rang des Landstandes ausschliessen. Jeder Geistliche wenn er adelich ist, wird zum adelichen und wenn er Bürgers Standes ist, zu diesem gerechnet.

Wenn aber ein Geistlicher wird in weltlichen Diensten ein Amt verwalten wollen, so wird er wegen seinen Coelibat einen besondern Eid dem König und der Nation ablegen müssen. Diese Konstitution folgt in der Fortsetzung.¹

45.

1792 tavasza

„A katolikus egyházi rendről Magyarországon alkotott törvények kivonata”

Hajnóczy anonym értekezése

Az értekezés tartalma: I. A magyar törvények határozatai: 1. A klérusról és az egyházi ügyekről általában, 2. a prelátusokról, 3. az érsekekről és a püspökökről, 4. az érsekekről, 5. az esztergomi érsekről, 6. a kalocsai érsekről, 7. a püspökökről, 8. a váradi és a zágrábi püspökről, 9. az apátokról és a prépostokról, 10. az apátokról és az apátságokról, 11. a prépostokról és a prépostságokról, 12—13. a káptalanokról, 14. a káptalanokról és a szerzetesrendekről, 15. a plébánosokról, 16. a tizedről, 17. az általános fölkelésről, vagyis arról, hogy katonákat kötelesek állítani, 18. az egyházi nemesekről, 19. néhány, az egyházzal kapcsolatos dologról: az iskolákról, a kegyszerekről, a templomokról, az ünnepnapokról, a templomi menedékjogról, a káromkodásról, az eretnekekről, a görög egyesült vallásúakról, 19. az egyházi bíróságokról, 20. a római pápáról, 21. az egyházra vonatkozó királyi jogokról. II. A szerző véleménye: [1.] Az egyházi javakról, [2.] arról, vajjon viseljenek-e egyháziak világi tisztséget, [3.] az esztergomi érsek világi jogairól, [4.] a kalocsai érsek és a váradi püspök vásártartási jogáról, [5.] a hiteles helyeken őrzött okiratokról, [6.] a káptalanok országgyűlési képviselőletéről és szavazati jogáról, [7.] a plébánosokról, [8.] a tizedről, [9.] az eretnekekről, [10.] az egyházi bíróságokról, [11.] a római pápáról, [12.] a királyi jogokról.

Nyomtatásban megjelent: *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum*. 1792. Hely nélkül., 8° 213. l. — Példányai: Széchényi Kvt.: 749ⁿ Hung. e.; Egyetemi Kvt.: Gb. 1726.; Tud. Akad. Kvt.: M. Pol. O. 302.; Ráday Kvt.: Jus Eccl. 364.; Debreceni Egyet. Kvt.: 114.936., 134.353.; Debreceni Koll. Kvt.: L. 528.; Pécsi Egyet. Kvt. 2077. Coll., 34649., 63336. Coll., 53449. Coll.; Sárospataki Kvt.: BB.497.

Az *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum* c. munka előszava 1792. április 26-án, az Ikva vize mellett, tehát nyilván a nagyeceni Széchényi kastélyban kelt, s a könyv még ugyanazon év kora nyarán meg is jelent.² Név nélkül látott napvilágot, de szerkezete, tárgyalási módja már a kortársak előtt is nyilvánvalóvá tette, hogy ugyanaz írta, aki a *De comitiis* és a *De limitibus regiae potestatis* c. röpiratokat³; sokan azt is tudták, hogy szerzője Hajnóczy. Ezt különben a felségsértési perben a bíróság előtt ő maga is elismerte. Úgy tudja, mondotta ugyanekkor, hogy a könyvet Strohmayr Ignác Lipcsében nyomatta. (II. k. 289. l.)

Ennél többet a munka megjelenési körülményeiről nem is tudunk. Pedig elég nagy feltűnést váltott ki. Spillenbergh Pál *Ephemerides politico litterariae* c. lapjának rövid híradásán kívül (1792. 323—324. l.) Schlözer *Staats-Anzeigen*-je is nagy elismeréssel

¹ Nincs rá adat, hogy Martinovics valóban elkészítette volna ezt az alkotmánytervet.

² Az *Ephemerides politico litterariae* c. hetilap már 1792. június 14-i számában hírül adta a könyv megjelenését.

³ L. a *Staats-Anzeigen* ismertetését: XVIII. 1792. dec. 13. l.

szólt róla. (1792. december, 13–15. l.)¹ A hivatalos szervek figyelmét azonban úgy látszik, jóideig elkerülte.²

1793. augusztus 25-én Ferenc király megküldte a könyv egy példányát Pálffy kancellárnak és tartalmáról jelentést kért. A Kancelláriavéleményét Hadrovics Antal tanácsos készítette el. A tanulmány nagytudású, a levéltári anyagban is alaposan jártas ember munkája. — mondja a jelentés —, s törvénygyűjteménye haszonnal forgatható. Felfogása alapján véve ártalmatlan, egyik felekezetet sem sérti. Ezért a könyv megtűrhető („tolerari posse”), annál is inkább, mert az előző években már sok példány elkelt belőle s azokat nem is lehetne elkobozni. Az uralkodó mégis úgy döntött, hogy a munkát a tiltott könyvek közé sorozzák, példányait kobozzák el és semmisítsék meg. Egyben mindjárt parancsot adott a Strohmayr könyvkereskedésében levő 350 példány lefoglalására. (Az uralkodó aug. 25-i leirata: O. L. M. Kanc. 9784/1793. sz.; a Kancellária szept. 19-i jelentése: uo. 10443 1793. sz.; az uralkodói döntés, a Directorium in Cameralibus et Politicis és a Helytartótanács elnökségéhez ebben az ügyben írt utasítások fogalmazványai: uo. 12617/1793. sz. Hogy a Strohmayr könyvkereskedésében levő példányokról Ferenc király hogyan szerzett tudomást, nem tudjuk.)³ Nyilván az ezzel kapcsolatban elrendelt nyomozás terelte a figyelmet Spillenbergről Pál ügyvédre. Az ügy előzményeit nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy 1794. június 2-án Spillenberg Pest megyéhez beadott főljegyzésében védekezik, mintha a munka több példányát ismerősei közt szétosztotta, vétséget követett volna el. Hiszen — mondja — a könyv a budai cenzura engedélyével jelent meg, és a könyvkereskedésekben nyilvánosan árusították. A cenzura-engedélyre vonatkozó megállapítás ugyan nem valószínű, s a Helytartótanács rögtön utasította is a megyét, hogy erre vonatkozóan kérjen részletes felvilágosítást Spillenbergtől, — de mindegyre további adataink nincsenek, Spillenberg válaszát sem ismerjük. (A jelentés és a megyének adott utasítás: O. L. Helyttan. Rev. libr. 1794. fons 2. pos. 188. és 189–190.)

Hogy a törvényhatóságoknak elrendelt nyomozás milyen eredménnyel járt, — nem tudjuk. Időrendben következő adatunk már a felségsértési perből van: az ügyész, Hajnóczy vádlevelében a vádlott forradalmi és felforgató törekvéseinek bizonyítására bőven idézett ebből a könyvből is. (II. k. 424–425. l.)

Hajnóczy tárgyalási módszere ebben a munkájában ugyanaz, mint a korábbiakban. (L. *Iratok* 24. és 38. sz.) Először kérdéssoportonként ismerteti a magyar törvények rendelkezéseit,⁴ ez tölti ki a könyv háromnegyed részét. Végül függelékekben elmondja saját véleményét, a törvények tárgyalási sorrendjében közölt megjegyzések alakjában. Az alábbiakban ezeket a megjegyzéseket közlöm.⁵

¹ Elismerő volt a munkáról Hajnóczy barátainak véleménye is. Kéler Gottfried pl. ezt írta: „Ich danke Dir für deine zwei Dissertationen [*Extractus legum...* és *De diversis subsidiis*], und bitte Dich, auf die nemliche Weise nach und nach auch die übrigen Materien des ungrischen Staats-Rechts zu bearbeiten und zum öffentlichem Druck zu befördern. Auf diese Weise bekommen wir eine herrliche Grundlage, auf welche mit der Zeit ein ausführliches Gebäude aufgeführt werden könnte.” (Keltezés nélk. 1792 vége: St. A. 71. fasc. 8. köteg.)

² Ez amál érdekesebb, mert Hajnóczy maga egész sor hivatalos embernek is megküldötte munkáját. Kéler Gottfriednek előbb idézett levelében olvassuk: „Dem Kanzler habe ich die ihm bestimmten Exemplare vorgestern übergeben, er fragte mich nach dem Verfasser, und da ich gegen ihn unmöglich ein Geheimnis haben kann, so nannte ich Dich ihm, jedoch mit dem Beysatz, dass du unbekannt bleiben wolltest. Er dankt Dir, und bittet sich von Dir auch die zwei andern. De limitibus potestatis regiae und De Comitibus aus. Dem Hof Rath v. Semsey und dem Staats Rath von Izdenczy werde ich ihre Exemplare übermorgen behändigen. Beck und mein Bruder haben die ihrigen schon.”

³ 1794. febr. 14-én Sahlhausen Móric kassai cenzor betérjesztette Török Lajos tankerületi főigazgatónak a könyv egy példányát, melyet Kassán, az egykor Strohmayr Ignác-féle könyvkereskedésben talált. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1794 fons 2. pos. 66.)

⁴ Ebben olyan körülménnyel és forráskritikával jár el, hogy pl. az 1525-ös hatvani országgyűlés törvényeit mellőzi, mert egy XVII. századi kéziratban azt olvasta, hogy azokat a király nem erősítette meg. (Előszó.)

⁵ Hajnóczy ezzel a munkájával történetírásunk alig foglalkozott. Fraknoi éppencsak a címét említi. (*Martinovics és társai*, 113. l.) Ballagi még azt sem. Gárdonyi felsorolja a tanulmány főbb gondolatait. (*Gárdonyi*, 33–34. l.) Legutóbb azután Bonis György részletesen ismertette a mű tartalmát és gondolatmenetét, majd jellemezte a Hajnóczy megjegyzéseiben jelentkező törekvéseket. (*Bónis*, 93. s. köv. l.)

Reflexiones in praemissa.^{a)}[I.] *Ad caput I^{um} §^{um} 4um de bonis ecclesiasticis.*¹

Cum aetate nostra primo quidem sublata Societatis Iesu religione, dein aliis etiam ordinibus,² bona illorum diversam sortem nacta sint: merito queri potest, num ius sit de bonis istiusmodi ad arbitrium disponendi? Mea quidem opinione non tantum abolitorum ordinum, sed etiam omnia bona ecclesiastica ad seculum trahi possunt.

Consideremus primo obiectum ex mente fundatorum. Expressa partim, praesumpta fundatorum mens est, ut secundum canones illis ecclesiastici fruuntur. Si huic non satisfiat, ex mente quoque fundatorum civitati ius est bona haec ad se recipiendi et mentem fundatorum adimplendi. Dubitem canonibus, prout stricti iuris est, satisfieri. Iuxta hos tertiam partem in ecclesiis, tertiam in pauperes convertere deberent: imo secundum canonem CXII^{um} synodi antiquae ex codice missali capituli Poseniensis editae plane tres quartas aquisitionum suorum in utilitatem ecclesiae conferre obligarentur.³ In conformitate vero legumstrarum desolatas ecclesias restaurare. Non video his satisfieri. Praeter superbas basilicas, exceptis item ecclesiis in propriis ecclesiasticorum bonis existentibus, alibi onus hoc populus fert. Populus alit pauperes. Igitur menti quoque fundatorum magis congruum est, si bona ecclesiastica a clero adimantur, et sub administratione publica ad cultum eiusque ministros intertenendum, pauperesque alendos convertantur.

Porro menti fundatorum nunc clerus maxima ex parte ne quidem satisfacere potest. Eotum omnes catholicam religionem professi sunt. Qui enim pauci aderant Ismaelitae, Saraceni, hi comparari non possunt cum multitudo illa, quae nostra aetate a Romanis Sacris aliena est et alioquin Ismaelitas, Saracenos ultra 13^{ti}um seculum apud nos vix reperies. Iam diminuto curae cleri catholici credito populo, onus quoque illi incumbens diminutum est. Nec itaque iustum, ut nunc iisdem, quibus olim, fruatur beneficiis.

Sed altius adhuc repetendum est negotium. Foundationes maxima ex parte a regibus oriuntur. Ex bonis in publicos usus destinatis fieri debuerunt. Accrevit aliunde onus populi. Hinc ad alleviandum populi onus iterum civitati ius est eadem in commoda totius reipublicae convertendi. Ecclesiasticos ego ut ministros publicos respicio. Sed quoad reliquos patriae officia obeuntes, multa immutata sunt. Primis seculis habebant beneficia quaedam ex bonis ad castra spectantibus; partem tributorum, seu ut nunc vocamus, teloniorum, centesimam, vicesimam decimarum ii, qui comitatibus praeerant. Successu temporis haec omnia mutationem subiverunt. Nullam itaque rationem video,

^{a)} A könyv 179. s. köv. lapjain.

¹ Az idézett §-ban, megfelelő törvény-citátumokkal az alábbiakat bizonyítja: „Secularia bona non nisi cum dispensatione regia ecclesiis vendi aut oppignorari, sed et vicissim bona ecclesiarum a saecularibus teneri nequeunt, licet sufficientia in legibus inueniamus exempla, reges bona ecclesiastica ademisse, inscripsisse. Rex in bonis illorum nec victualitatum, nec hospitalitatum exactiones facere, sed nec expensis illos grauare potest et in domibus curiisque ipsorum militibus condescendere vetitum. Si extranei sint, taxam regno deponunt.” (4. l.)

² A jezsuita rendet 1773-ban oszlatta fel XIV. Kelemen pápa. 1782-től kezdve II. József fokozatosan megszüntette a Habsburg monarchia területén levő mindazon szerzetesrendeket, amelyek tanítással vagy betegápolással nem foglalkoztak.

³ Valószínűleg azoknak a pozsonyi misszáléknak valamelyikére gondol, amelyek később a káptalan tulajdonából az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába kerültek át (L. Jávör Egon, *Hét kézirat pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban*. Bp. 1942.)

cur officiales reipublicae illi, qui ecclesiastici vocantur, etiam ratione prorsus eadem tractari nequeant. Solvantur, uti alii, bonis migrent.

Ultro. Intertenentur ecclesiastici catholici ob munia publica, quae gerunt, quod scilicet homines virtute, exemplo suo ad unionem civilem fortius conservandam animent, lites, iurgia, caedes innumeras antevertant, ad legitimandam cuiusvis aetatem, statum, hereditatem suam, regesta nascentium, morientium et coniugatorum servant. Qui graves has reipublicae curas sustinent, parochi, minimis fruuntur beneficiis. Et idem totum faciunt etiam aliarum religionum sacerdotes; Graeci ritus popae, evangelici ministri et quibus totam sapientiam nos debere agnoscimus, erga quos tamen ingrati sumus, Hebraeorum quoque rabbini. Aut igitur omnibus ex publico providendum, aut praemissa regesta, velut actus civiles, magistratus civilis curae committantur, quivis suo cultui ex propria crumena prospiciat, bona vero ecclesiastica in instituta publica convertantur.

Duas in obversum momentosas obiectiones quoque audiamus. Una est, quod ademtis a clero bonis omnium proprietates vacillent. Ego quidem nullam consequentiam video. Dicam, quod sentio. Status naturalis figmentum quidem philosophorum est ad explicanda facilius multa iura excogitatum. Sed de pacto unionis civilis idem asseri nequit. Ex peregrinationibus Cookianis et aliis certum evadit inveniri adhuc familias, societates privatas, quae in societatem civilem necdum coaluerunt, proprietatem tamen terrarum etc. habent. Pactum itaque unionis civilis iam praesupponit proprietatem singulorum. Individuae familiae coalescunt in civitatem et sibi mutuo securitatem, defensionem proprietatum suarum pollicentur. Corporaciones vero, collegia, contubernia proprietatem non nisi in civitate iam formata consequi, nec quin civitatem prius supponamus, existere possunt. Civitati itaque semper ius est corporationibus ius adipiscendae proprietatis largiri et dum sibi id haud expedire videat, iterum negare. Quidquid autem ecclesiastici possident, id ecclesiarum, verbo corporum proprietas est, quae ubi et in quantum civitati proficuum esse videtur, iterum cessare possunt.

Porro. Quidquid status ecclesiasticus possidet, aut fundatio regum, aut privatorum est. Si prius, cum quidquid ad regiam dignitatem spectat, ad nationem quoque pertineat, huic mutatis adiunctis temporis, in melius totum convertere licet, quod delegata auctoritate provisi, quousque ipsi civitati placuerit, in hos vel alios usus destinarunt.

Si sint foundationes privatarum familiarum, aut easdem in communes reipublicae usus convertendas disposuere, aut in fines tantum testanti, verbi gratia refrigerium animae suae et sexcenta alia profuturos. Si prius reipublicae itidem ius est mutatis illis, quae fundatoris tempore vigeant, ipsam quoque fundationem in alios usus convertendi.

Ad posterius vero cuipiam ius esse in infinitum prospiciendi, simpliciter negamus. Terra et quidquid usui humano inseruit, est viventium. Disponere, ut mutare non liceat, in tempus, ubi non existas, ridiculum est. Veteres legeslatores magis reipublicae totius libertati, quam privatarum familiarum commodis intenti, hanc irrestrictam testandi facultatem iuri naturali adversari probe norunt. Hinc limites illi actiores posuerunt. In quantum quis de rebus suis disponere potuit, ius istud tantum ad immediatos successores, quos condominium habere praesupponebant, restrinxerunt. Ille, qui testamento, legato, ab intestato successit, idem, quod antecessor, ius habuit. Sed in nostro feudali systemate, ubi in aeternum ius disponendi somniatur, hac fatali lege

effectum est, ut alendarum unius volae hominum causa, myriades libertatis sacrificium ferant.

Alia, opinione mea plus ponderis habens obiectio est: posito omnia bona ecclesiastica ita respicienda esse, velut officialibus reipublicae fine eo tradita, ut munus publicum, quod hic loci ecclesiasticum vocatur, gerant, cum ecclesiastici conditionibus his officium nacti sint, ut bonis antecessorum suorum fruuntur, iustitiae adversari, ut illis priventur. Ad hoc candide reponimus, id verum iustumque esse. Nec est mea mens, ut actu beneficiis qualibuscunque provisi, cum nullum periculum adsit, illis priventur. Utantur, fruuntur, gaudeant bonis suis, imo num canonibus exinde satisfiat, canonicae ipsorum conscientiae committendum esse censeo. Apprime mihi constat, quod auctor operis: *De dominio nobilium*,¹ — qui, ut mihi saltem videtur, pessimam causam optime defendit, — ultima pagina sua et plus quidem, quam in toto opere dixit. Sed a) licet in futurum melius providere et quod longe maius est b) quaestionem eatenus movere. Utinam viris doctis, imo cuivis, plena in utramque partem disserendi libertas concederetur. Ast somnium est libertas et politica et civilis, ubi censura librorum est.

Mea itaque opinione, — primo: lex ferenda esset, ut intra decem annos parochiis exceptis nulla beneficia ecclesiastica, quae interim vacabunt, conferantur. Interim pro et contra cum libertate plena disputetur, quomodo optime in communes usus converti possint. Fors ecclesiis, pauperibus, cassae regni — si cassam regni in systemate feudali habere expediat — inde prospici potest.

Secundo: Bona abolitorum hactenus ordinum, tam Societatis Iesu, quam s. Benedicti etc. in seculum reducantur. Subditis omnium horum bonorum facultas semet ipsos, velut cum Cumanis 34: 1715. factum est,² in libertatem asserendi lege concedatur ac velut Cumani vel Hajdonicalia oppida, vel saltem prout districtus Tibiscanus, item Gikinda, tractentur.³ Sic fiet, ut loco aliquot monachorum psallentium millenae familiae beentur et prout per statum ecclesiasticum servitus — abstrahendo a castris tanta bona, quorum libertas maior, quam nunc, subditorum erat, sed magis adhuc depraedicata, qua tota hierarchiae compages subsistit, obedientia passiva, — in maiorem classem hominum introducta est, vicissim per libertatem subditorum in bonis ecclesiasticis habitantium servitus iterum diminuatur.

Exigua, quam hactenus habere mihi licuit, experientia edoctus sum in regno Hungariae sortem subditorum, qui in bonis ecclesiasticis sunt, praesertim monachorum, longe beatiorem esse sorte aliorum subditorum. Causae illius mihi non satis cognitae sunt. Sequentes tamen mihi videntur esse genuinae — 1. Multi ecclesiasticorum libris, materia docta libenter semet occupant, contenti quidquid ad culinam feratur, nec ut illud augeant, solliciti; et quidem eo magis, quod — 2. Anxia familiae intertenendae cura non cogantur subditis, ultra quam moris est, uti. — 3. In omni alio statu augmentum reddituum gradatim fieri solet. In ecclesiastico uno gradu proventus suos in decuplum et ultro nonnulli auctos nanciscuntur. Vir 2, 3, 5 millium proventus

¹ Baerenkopf Ignác (1741 — 1809), pozsonyi kanonok munkája: *De domini nobilium Hungariae deque cladis ad Mohácsium causa*. (Posony és Komárom, 1790), melyet a nemesi adómentesség védelmében írt.

² Az 1715: 34. tc. a Jászság és a Kunság területének a Német Lovagrendnek való zálogbaadásával kapcsolatos jogi problémákról intézkedik.

³ A kikindai kiváltságos szerb területre l. 369. l. 3. jegyz.

habens ad semel 30, 50 centum millia consequitur. Nullam itaque rationem videt, cur adhuc plus a rustico eidem extorquendum sit, imo ad eorum etiam, quae stricti iuris esse putantur, relaxationem indulgentior evadit. — 4. Multi non introduxerunt urbarium ultimum.¹ — 5. Accedit apud multos, praesertim in monasteriis existentes, quod naturae sensum non abnegaverint, adeoque in propriis subditis consanguineos, affines, imo germanas etiam proles cernentes, eosdem mitius tractent. Qui in bonis olim Iesuitarum, Benedictinorum, harum rerum curiosus est, experitur, quantum sors illorum moderna a priori differat.

Ex his itaque concludo, prodsi subditi in bonis ecclesiasticis seu vacantibus, seu vacaturis viventes, nobiles, magnatibus etc. prout cum aliquibus Iesuiticis bonis iam factum est, conferri deberent, ego, ut millenis quam paucis aliquot familiis bene sit semper magis cupiens, horum causa mallem, ut et aboliti ordines in integrum reponantur, et omnibus ordinibus religiosus facultas bona possidendi lege concedatur. Nam si alicubi terrarum proverbium illud Germanicum: „Unter den Krummstab ist gut wohnen”, verum est, in nostro systemate feudali verissimum est.

[2.] *Ad caput secundum, paragraphum secundum: De officiis secularibus an ecclesiasticis conferendis?*²

In Mathiae decreto 1458: 8. in Vestigiis Comitiorum p. 303.³ lego: „Praelati et barones ceterique beneficiati cleri duas dignitates, honores, baronias, seculares scilicet ac ecclesiasticas simul tenere non valeant, neque homo secularis, neque spiritualis dignitates ecclesiasticas occupative servare possit, nec spirituales secularia officia tenere valeant.” Utinam huic ultimae legi satis fieret! sed ab ovo ordiamur rem.

Ecclesiastici, vel saltem potior eorundem pars, abstrusas illas metaphisicas quaestiones, quas ob defectum experimentorum physicorum a divo Platone inde usque nunc viventem Kant ea, qua philosophis satis fieret, ratione, nullus adhuc soluit, — quod scilicet homo ex duabus essentialibus a se invicem distinctis partibus constet, — quod nobilior illius pars ad fines quosdam eminentiores ultra cursum vitae huius destinata sit — quod denique directionem, curam nobilioris istius in homine partis a conditore huius universi creditam sibi habeant — veritatum instar, de quibus ne dubitare quidem licet, nobis proponunt. Unde necessaria consecutione fluit, quibuscunque haec plene persvadent, prae illis eosdem magna praerogativa pollere ac in ipsorum oculis eo praestantiores esse, quo nobiliori parti hominis suam curam impendunt.

Quare suapte fluit ecclesiasticos, iam qua tales, si quid humani patiantur, nimium quantum officio suo abuti posse. Sed si munera secularia adipiscantur, eotum pessima quaeque in rempublicam, velut et ipsam religionem

¹ A Mária Terézia által kiadott 1767-i úrbéri rendelkezéseket érti.

² Az idézett §-ban, citálva az idevágó törvényeket, ezt bizonyítja: „Quamvis... bis, ne spirituales personae officia secularia tenere valeant, statutum inveniam, praelatos tamen et in consilio regio, et in iudiciis, tam Tabulae Regiae, quam Septemviralis et Sclauoniae adhibitos lego. Applicabantur etiam in legationibus, in neo-aquistica, elaborando regni systemate, emendatione legum, in abrogandis siccis teloniis, limitaneis et diversis aliis commissionibus...” (10—11. l.)

³ Kovachich Márton György, *Vestigia comitiorum apud Hungaros*. Buda, 1790, 303. l. A Corpus Iuris Hungarici ezt az 1458-as törvényt nem közli.

manant incommoda. Nam : 1. cum iam solius animae cura, seu ut illi loqui malunt, potestas spiritualis, ipsos aliis eminentiores reddat, ubi accedit temporalis potestas, facile unam cum alia identificant et omnia sibi licere putant. — 2. Hinc in officiis religionis, cuius arma sunt, rogare, monere, hortari, indignitatem actionis demonstrare, communione tandem fidelium indignum declarare, facile media perfectam obligationem, coactionem involventia adhibeant, et religio, in qua omnia liberrima, spontanea esse debent, plurimum de sua dignitate amittat. — 3. Vicissim in reipublicae negotiis religionis et reipublicae officia confundant, ut a Deo ter optimo maximo privilegiati caecam obedientiam exposcant, ipsam libertatem et naturalem, et civilem in sua radice labefactent. — 4. Cum porro in republica singulus minister publicus ad rationes actionum suarum reddendas stringi possit, ecclesiastici hunc rigorem nunquam experiuntur. Velut enim a Deo missi immunitatem sui praetendunt et huic soli se rationes reddere obligatos esse putant. Denique — 5. dum ecclesiastici officia secularia gerunt, aut utrique muneri suo satisfaciunt, aut alterutri, aut neutri. Si utrique, argumentum est, in linea ecclesiastica dari officia superflua, otiosa adeoque id ipsum probat, praestare, ut quos trahunt proventus, civitas reducat in meliores usus convertendos. Si alterutri vel neutri, potius ecclesiasticus ad aram serviat, secularia officia secularibus maneant.

Ut itaque Werbőczy assertum, quod ecclesiastici, prout nobiles, una eademque praerogativa gaudeant, nec unus habeat plus de libertate, quam alter, verum evadat, — ita enim, ut ecclesiasticus possitulare officium gerere ac proventus illius trahere, seculari autem nec officium ecclesiasticum assumere, nec redditus muneribus ecclesiasticis adhaerentes consequi liceat, id falsissimum est, lege stabiliendum optarem, ut — a) omnia officia secularia, nunc ecclesiasticorum curae credita, dum primum vacaverint, secularibus tradantur, — b) ad aequilibrium inter praetensam potestatem spirituales et temporalem manutenendum pro gerendo quocunque officio seculari incapaces sint.

[3.] *Ad caput 5um, de archiepiscopo Strigoniensi*¹

Ad anomala nostrae constitutionis spectat, quod in Tabula Regia duo e clero sedeant, et ultra hos primas duos nominare possit, ex civibus autem, qui etiam status sunt, nullus ibidem intersit.²

[4.] *Ad caput sextum et octavum. De archiepiscopo Colocensi et episcopo Varadiensi quoad fora*³

Ista quidem iam pridem cessarunt esse vetita. Cum tamen necdum abrogata sint, lege quoque admittendum censerem. Dies enim festivi optime ad talia instituta quadrant, ubi multi homines conveniunt, mutuumque sibi auxilium praestant.

¹ Ebben a fejezetben az esztergomi érsekre vonatkozó törvénycikkeket ismerteti. (21 – 25. l.)

² A Kir. Tábla szervezetére I. II. k. 275. l.

³ Az idézett két fejezetben a kalocsai érsekre, a váradi és a zágrábi püspökre vonatkozó törvényeket ismerteti, megemlítve, hogy az 1464 : 25. tc. országsgzerte tiltotta a vásárnapi és Mária-ünnepi vásárokat, de a tilalom alól kivette a kalocsai érsek és a váradi püspök egyházi birtokait.

[5.] *Ad caput 12um, §^{um} 3um. Obiecta locorum credibilium¹*

Horum quidem plurima usu ipso obsoleverunt, sed lege necdum sublata sunt. Ego quidem, si omnis authentia seu credibilitas loci a capitulis et conventibus ademta ac comitatibus tradita fuerit, ipsi publico bono magis consulum iri iudico. Nam

1° periculi plena res est actus civiles potestatis spiritualis directioni committere. Unum exemplum allegare sufficiet. Lector, quid inde sequatur, ipse perspiciet. Inter gravamina 1619ⁿⁱ status de multis excessibus praepositi Poseniensis Balasfy queruntur, dein addunt: „et quia super praemissis contra eundem quaedam attestaciones medio capituli Poseniensis sunt celebratae, verum earundem extraditio per archiepiscopum Strigoniensem gravissimis cum minis contra cursum et progressum iuris communis solitum prohibita, cum et alioquin capitulum non curata cuiusvis prohibitione, etiam per se paria talium attestacionum extradare teneatur, sancita poena remedium affertur.”²

2do Si evocationes, oculatae etc. iam nunc citra testimonium capituli vel conventus fieri possunt, non video rationem, cur statuciones, contradictiones in congressibus comitatum et per magistratuales fieri non possint.

3^{tia} Iam anno 1729no ad vires trium millium florenum fassiones in comitatibus celebrari posse, in comitiis, licet clero dissentiente, decisum fuit. Non scio, cur e lege emanserit.³

4to In bene ordinata republica possessorium proprietariorum non debet fluctuare. Contradictiones fiant in comitatuum congregationibus, ut quivis possessor, vel ius ad id habens, sibi providere possit. Hinc

5to optandum esset, ut elenchi locorum credibilium typis imprimantur. Qui iusto titulo quidpiam possidet, nihil, quod metuat, habet; qui iniusto, expedit, ut cui ius ad rem est, etiam media non occultentur.

[6.] *Ad eiusdem capituli §^{um} 10um. De sessione et voto capitolorum in comitiis*

Ad anomala itidem nostra spectat, quod in legibus praeposito cum capitulo simul sumto una vox in diaeta tribuatur, et tamen capitula duos ablegatos eo mittant; quod comitatus Szaladiensis ultra septem mille personas nobiles, seu ultra mille familias nobilium numerans duos ablegatos ad dietam mittat, capitula autem Bosnense, Quinqueecclesiense, quae ex sex, octo personis constant, etiam duos ablegatos singulum eorum ad comitia mittat, et tamen praetendatur, quod omnes domini praelati et ecclesiarum rectores ac barones et ceteri magnates ac nobiles ratione nobilitatis et bonorum temporalium

¹ Ebben a fejezetben, az idevágó törvényeket felsorolva, ezt írja: „Cum testimonio illorum [locorum credibilium] fiunt de lege admonitiones, aestimationes, evocationes, citationibus ad tabulas districtuales et in nonnullis casibus, qui moram non patiuntur, exceptis, inquisitiones, metarum reambulationes, oculatae, pupillorum item revisiones et statuciones, deponitur apud ipsos pecunia, celebrantur coram illis fassiones, constituuntur plenipotentarii, procuratores, interponuntur in locis credibilibus prohibitiones et protestationes ac iuramentum etiam apud illos deponitur.” (39. l.)

² A Bethlen által egybehívott pozsonyi országgyűlés rendjeinek 1619. július 15-én kelt sérelmi iratát közli Katona, *Historia critica*. XXX. 149. s köv. l. A Balásfy Tamás pozsonyi prépost (később pécsi püspök) ellen írt részek: *uo.* 149. l.

³ Erre az országgyűlési határozatra a törvények ismertetésénél is hivatkozik, egy közelebről ismeretlen kézirat os országgyűlési naplóra utalva. (40. l.) Az 1729. évi országgyűlés törvényei erről valóban nem szólnak.

una eademque libertatis, exemptionis et immunitatis praerogativa gaudeant, nec habeat dominorum aliquis plus, nec nobilis quispiam minus de libertate. Sunt mala voluntaria constitutionum nostrarum, dixit Seneca.

[7.] *Ad caput 15um. De parochis.*

Communis opinio est, quod plebani nobilitari praerogativa gaudeant. Ego hoc in nulla lege deprehendi. Potius contrarium iuste deduci puto ex 1662 : 5. §. 5. et 1681 : 46. §. 6., ubi episcopis titularibus, abbatibus et praepositis minus possessionatis, siquidem nobilitari praerogativa gauderent, ut in personis prodeant, vel loco sui equites statuunt, imponitur; quae ratio nullibi ad parochos applicatur, qui non titulo insurrectionis personalis, sed titulo insurrectionis generalis ad communia onera trahebantur. Praeterea in comitatum restauratoriis nullam vocem, qua tales, habent, quod tamen minimo nobili haud negatur. Iustum quoque esset, ut cum et aliarum religionum ministri idem reipublicae officium exhibeant, iisdem etiam, velut parochi catholici, praerogativis gaudeant.

[8.] *Ad caput 16um. De decimis.*

Inter omnes exactiones publicas nulla tam onerosa, reipublicaeque tantopere noxia vix est, quam decimae praestatio. Cum enim mille fraudes in hac exactione committantur, ipsae leges tantarum transgressionum causa sunt, ac bonum, praestantem illum ab architecto universi formatum animum depravant. Nam qui in uno genere dolose agit, dolose respective agere stimulatur, ille gradatim in aliis momentosissimis quoque vitae suae actibus, si id sibi prodesse putet, a dolo non abstinebit. Hic autem quotannis exempla vicinorum, parentum, fratrum videt, quibus decimam celare, surripere proderat. Etiam si decimatores oculos Argi habeant, omnibus tamen technis, fraudibus detegendis non sufficiunt. Porro si puniantur, saepe ad inediam delabuntur. Et haec omnia sunt mala voluntariarum constitutionum nostrarum. Optandum sane foret, ut a iugo hoc ruricola tandem liberetur. Sive enim spectemus causas, cur decimae, introductae sint, seu fines, in quos convehendae forent, seu obligationes hoc titulo in legibus impositas, omnia haec argumenta potius ad sufferendam, quam continuandam decimae exactionem suppeditant.

Causas introductae decimae tum in legibus, tum in diplomatibus sequentes deprehendi, quod — a) lege Mosaica id praecipitur.¹ Non credo, nunc ecclesiasticos ab inde titulos suos petituros. Si ex lege Mosis decimas sibi deberi praetendunt, cedant bona, gratuitaque fidelium oblatione contenti sint.

b) In novo testamento evangelica sanctione id praecipi: sine harum solutione salvari neminem posse.² Dubitem nostra aetate quempiam tam ignorantem esse, qui haec serio defendat. Poterat id illo tempore dici, ubi legere biblia ad privilegia cleri spectebat, dum seculares pauci legere sciverant.

¹ Kálmán király I : 25. tc.-ében : tizedet rendelünk a püspököknek, „quibus tam novi quam veteris testamenti pagina decimas dandas esse proclamat.” — A pécsi püspökségnek adott 1235-ös kiváltságlevelében : „Cum decimae tam jure Mosaico, quam evangelica sanctione solvi districtius jubeantur, sine quarum solutione salvari nemo potest.” (Idézi Hajnóczy, könyve szövegrészében, 101. l.)

² L. az előző jegyzetben idézett kiváltságlevelet.

c) In signum catholicae fidei, ut se Christianos esse recognoscant. Omnes hae rationes, si easdem validas esse profiteamur, nobilem velut agricolam feriunt. Cur ergo illi immunes sunt, cur hi plectuntur? Olim eodem titulo rex, nobiles decimam praestabant, uti exempla huiusmodi superius adduximus.¹ Quod nunc a decimis exempti sint, vix propterea Christianos eodem non esse, catholicos esse desiisse asseretur. Sed multi quoque sunt, qui nolunt catholicam fidem sequi.

d) Ponitur etiam pro ratione, ut habeant, unde vivant. Istud iustum est. Qui ad aram servit, ex ara vivat. Sed ab eo, qui ad eandem aram Deum colit, ad quam ius decimae habens servit. Oportet praeterea, ut quemadmodum ara, cultus, liber spontaneus esse debet, oblationes quoque fidelium tales sint. In resolutione regia 1699. pro catholicis in Transylvania degentibus emanata statuitur: „ut decimarum quarta, quam catholici pendere debent, in posterum non acatholicis praedicantibus, seu ministris, sed ecclesiasticis catholicis pendatur, relicta pariter pro acatholicis facultate, ut ipsi suae religionis ministris, uti hactenus consueverunt, dare possint decimas.”² Nec itaque apud nos iustum est, ut Graeci ritus incolae, evangelici, Iudaei ecclesiastico catholico decimam praestent. Quoad Graecos id alioquin lege cautum est, non nisi per resolutiones regias decimae subiecti fuerant, imo ipsa via iuris ex parte Graecorum assumpta per mandatum regium sisti debuit. Quod autem Graecis iustum. evangelicis et Iudaeis etiam iustum esse deberet, ac ut omnium, tam catholicorum, quam non-catholicorum, sors alleviatur, iustissimum.

e) Adhuc in diplomate 1256to archiepiscopatu Strigoniensi a Bela IV^{to} concesso sequentes inducuntur causae: quae etiam nobis et nostris successoribus, corde humiliatis, transgressis divinis mandatis, absolutionis beneficium et remissionem peccatorum vice dei impertitur, ac infideles nostros et sacrae coronae per censuram ecclesiasticam arcet et compellit ad nobis et sacrae coronae obediendum.³ Nec istud nostra aetate valet. Minimum tertia pars regni non recognoscit censuram ecclesiasticam quorumque episcoporum catholicorum. Et si verum sit sacerdotes catholicos in obedientia continere populum, idem quoque ministri, popae, rabbini faciunt. Denique tam rex, quam omnes illius ministri plene persvasi sunt manutentione legum, quae voluntatis generalis expressio esse debent, optime obedientiam conciliari.

f) Fines, in quos decimae convertendae essent, iidem sunt, quos circa bona retulimus,⁴ ut ecclesias restaurent, pauperes sublevent. Ex decisione pontificis Innocentii quoad decimas Simigienses ad annum 1215um superius vidimus,⁵ ibidem in specie quartam partem decimarum, velut pro fabrica ecclesiae destinam induci. Nunc populus ecclesias restaurat, pauperes alit.

g) Accedit, quod olim maius praelatis incubuerit onus, cum praeter Iudaeos omnes ipsorum iurisdictionem recognovissent. Pray in sua Diatribe in dissertationem S. Ladislai,⁶ ubi p. 149. sacerdotes seculi XIV^{ti} decimam

¹ Könyve szövegrészében, 73. s köv. l.

² I. Lipót császár 1699. szept. 5-i pótdiplomájának 1. pontja. (*Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, XXI. 419. l.)

³ A kiváltságlevél teljes szövege: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I. Esztergom 1874, 437. l.

⁴ L. 650. l. [1.]

⁵ Idézi a könyv szövegrészében, 111. l.

⁶ Pray György, *Diatribe in dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege*. . . Pozsony, 1777.

pontificiam praestantes recenset, dicit : „Haec olim ratio parochiarum fuit. Nunc alia facies est. Nam si vel sola Bihariensis provincia in censum veniat, numerabimus paroecos catholicos 24, Graeci ritus contra 335, Helveticae confessionis 126.” Diminuto onere an iustum sit eadem, quae olim commoda ferre, cuius diiudicandum relinquo.

h) Titulo decimarum onus servandorum banderiorum ecclesiasticis impositum fuisse, legibus superius evicimus. Nunc militiam alit populus.

i) Illud tandem omnem meum, quem de iustitia habeo, conceptum superat, quod decima semper titulo ecclesiastico desumta fuerit, quod in signum christianitatis, catholicae fidei praestetur, et ubi levamen quodpiam in hoc onere per redemptionem decimae perpetuam, vel vero arendam temporaneam sentire posset decimae obnoxius, ibi signum christianitatis, catholicae fidei non illi, sed domino terrestri, alioquin a decima immuni, praestetur.

Haec omnia illuc unice tendunt, ut iugum decimae a numerosissima et utilissima reipublicae classe tandem avelli optem. Miser contribuens plebs, est perpetua cantilena. Citra sacrificium alleviari nequit. Satis premitur contributione, urbario, sentiat ad minus ex parte religionis levamen.

[9.] *Ad caput 18um §^{um} 7um. De haereticis.*¹

Circa leges has multa dubia mihi occurrunt. Dicitur damnata haeresis. Per quem damnata? Conciliumne Tridentinum? Concilium quodpiam nationale? vel leges patrias? An damnata per singulas species receptarum religionum?

Porro. Damnata haeresis notam infidelitatis involuit. Haec olim in comitiis iudicabatur; iam autem articulares causae ad Tabulam Regiam translatae sunt.² Ex hoc itaque capite nota infidelitatis non ad forum spirituale, sed civile spectat.

Sed optimum est iam quaestiones has nostra aetate superfluas videri. Prout cuius homini liberum esse debet, quam quis religionem sequi velit, eandem amplecti: ita singulae religiosae societati liberum esse debet declarare, num hunc vel alium pro societatis suae membro agnoscere velit. Ast haec omnia nullam coactionem civilem involvant, oportet. Cum enim religio maxima sua parte in cultu interno consistat, hinc velut omnis coactionis expers nec pactum unionis civilis ingredi potest. Circa religionem civitas nihil aliud iuris habet, quam ut securitatem singulo individuo proprietate mentis suae utenti, adeoque Deum pro animi sui convictione colenti contra quosvis impetitores praestet. Reliqua non sunt illius competentiae.

Ipsi quoque religioni christianae hoc proprium est. Quos novimus legislatores, Mosem, Solonem, Lycurgum, Numam, Zoroastrem, Mahometem, omnes religionem suam legibus civilibus intertexuerunt. Solus Christus et apostoli eius non sunt dignati legislatores civitatum tanto honore, ut in instituto divino legibus humanis sanctimoniam addere voluissent. Qui in historia ecclesiastica versati sunt, norunt, eorum energiam suam religionem christia-

¹ Az eretnekekre vonatkozó magyar törvények rendelkezéseit Hajnóczy így foglalta össze: „Publici haeretici, damnatae scilicet haeresi adhaerentes notam infidelitatis incurrunt. Causae haeresum, seu suspectorum de haeresi forum spirituale concernunt. Haeretici autem in sensu legis sunt, qui sanctam Trinitatem dividunt, minuunt, augent.” (134–135. l.)

² Az 1790: 56. tc. értelmében.

nam amisisse, dum legibus civilibus, institutis humanis, in perfectam coactioni iunctam, obligationem transivisset. Nec itaque ad primitivam vim, uti primis seculis exerere valebit, donec omnis coactionis civilis expers suis propriis armis spiritualibus committatur.

Haec forsitan sufficient ad dilucidandam in nuperis comitiis ab aliquibus agitatam quaestionem: num et quae religio in regno Hungariae sit constitutionalis? Mea opinione nulla. Quia religio non potest esse obiectum pacti unionis civilis. Praeterea si historice assumamus rem, si quod primigenium pactum unionis civilis ad posteros translatum habemus, septem illa puncta sunt, quae anonymus Belae regis notarius refert.¹ Ibi nihil de religione.

[10] *Ad caput 19um. De iudiciis ecclesiasticis.*

Canonum saepe sit in legibus mentio, et cum sacrarum sedium sententia magistratus civiles exequi debeant, sequitur incumbere magistratibus, ut noscant, qui et quales illi canones sint, secundum quos in foris spiritualibus iudicatur. Hinc iure meritoque corpus legislativum postulare potest, ut omnes religiosae societates in regno canones suos exhibeant, visuri, num autonomiae suae nihil contrarium contineant. Nam si ex declarationibus cleri, ubi se ad canones provocat, iudicandum sit, vehemens mihi suspicio est in canonibus quaequam contineri, quae cum iure propriis legibus gubernandi cohaerere non possunt.

Sic contra mandata declinatoria praeterito seculo regi eotum regnanti scriptum porrexit, quod legibus eatenus latis ob canones suos non ligetur.

Sic 1722. in commissione religionaria Pestiensis „10ma Ianuarii lecta erat contra replica cleri articulos in negotio religionis conditos stare non posse, imo neque vim legis unquam habuisse, sed nec ulterius habere quire. Nam de iure canonico nulla statuta, tametsi populi consensu, ita et regis assensu condita sint, vel fuerint, si contra libertatem religionis orthodoxae expositae fuissent, stare non posse. Iam vero omnes articuli in favorem adversariorum conditi, quod contra libertatem orthodoxae ecclesiae sint et habeantur, innegabile esset. Proinde articulos eosdem leges nullas esse, et in praecitato puncto nullos scriptos articulos, qua vim legis minus redolentes, pro firmis et stabilibus agnoscere posse.”² Articuli autem, quos hic tantopere impugnant, illa duo unice continebant, quae nullatenus negari possunt, ut scilicet proprietatem mentis suae sibi cognita ratione deum colendi exerceant, ut item velut communia onera ferunt, ita etiam ad omnia officia secularia habiles sint.

Sic 1741mo leges de decimis latas, velut sub contradictione cleri existentes, se non ligare praetendebant.³

Sic ex eodem capite 1741mo a decimis, ne ad insurrectionem concurrant, se canonibus prohiberi asserebant.⁴

Adverti clerum nunc canonibus contra leges, nunc legibus contra canones pugnare. Anno 1681mo, cum status illius canonibus prohibitam facultatem testandi regulare voluissent, opposuit clerus unam eandemque praerogativam

¹ A „vérszerződést” érti, ez azonban Anonymusnál nem 7, hanem 5 pontból áll. (*Gesta Hungarorum*, VI. fejezet.)

² Az 1721–22-ben üléselő pesti vallásügyi bizottság jegyzőkönyveinek egy példánya: Ráday-lt. Archivum Agentiale. Nyomatásban nem jelent meg.

³ Hajnóczy téved, az 1741-es országgyűlés törvénykönyve nem szól a tizedről.

⁴ Az 1741-es országgyűlésre való hivatkozás itt is tévedés.

se cum nobilibus habere.¹ Cum autem 1741. ex legibus patriis status titulo decimarum ad insurrectionis onus peculiare stringere voluissent ecclesiasticos, sacrorum canonum auctoritate ab obligatione hac se absolvi volebant.²

Si itaque natio Hungarica ius proprias leges condendi et propriis tantum legibus gubernandi in sua integritate exercere vult, oportet, ut clerus catholicus, sed et omnes reliqui diverso cultui addicti suos legislativae potestatis exhibeant canones, num et in quantum vigorem in regno habere queant, per eandem diiudicandi.

Sed opinione mea alia simplicior et dignitati nationis convenientior extra usum noxios canones ponendi methodus esset ea, ut articuli 1662^{di}: 29ⁿⁱ §. 5^{tus} et 6^{tus} velut alioquin, posteaquam magna iam eorum ablegatorum pars a comitiis discessisset, in fraudem eorum ad legum tabulas illati, et huic succedens 1729ⁿⁱ: 28^{vi}, §^{us} 6^{tus} iterum lege abrogentur.³ Habeant illi plenam iuxta canones suos iudicandi potestatem. Sed maneant intra suos cancellos, solis armis spiritualibus, quae solum ipsorum competentiae esse possunt, precibus, adhortationibus, censura ecclesiastica, non birsagiis, mulctis utantur, magistratus civiles coactionem non addant, nihil exequantur. Sic et canonum auctoritas, tam in consistoriis, quam synagoga, et sanctimonia legum in regno manutenebitur.

Praemisso eo, quod magistratus civiles nihil eorum, quae in sacris tribunalibus cuiuscunque religionis iudicantur, exequi debeant, optandum foret, ut sacerdotes cuiusvis religionis, non tamen consistoria, sed qui reapse in vinea domini laborant, parochi, popae, ministri, rabbini, in omnibus causis mediatores, primos arbitros iudices non tamen in foro contentioso, sed ut amici, patres suorum auditorum agerent. Sic venerandum ministrorum publicorum characterem imbuerent, et iuris patrii cognitione multas lites, odia anteverterent, ubi in moderna provisione ex ignorantia legum tam multae transgressionis fiunt.

Relate ad forum contentiosum autem quoad causas, quae hactenus fori spiritualis, et quidem catholicorum tantum competentiae erant, multa mihi nascuntur dubia.

Periurium, relate ad effectus civiles, nullam rationem video, cur per seculares iudicari non possit. Promisi me veritatem dicturum. Non dixi. Contractus contrahentibus legem ponit. Dictetur poena pro hac specie contractus. Magistratus civiles iudicent. Si vero, ut transgressio canonum, ob invocatum in testem numen divinum, consideretur: sit foris spiritualibus cuiusvis religionis, tam consistoriis, quam synagogis, ius poenas ecclesiasticas, nullatenus tamen civiles adhibendi.

Intuitu testamentorum etiam rationem non perspicio, si solennitates in fassionibus, contractibus, privilegiorum donationumque expeditionibus adhibendae discussioni magistratus secularis subsunt. cur non solennitates testamenti?

Sed omnium minime capio, quod causae matrimoniales in foro contentioso ad iudicium fori spiritualis catholici referantur. Ego singulo marito

¹ Errevonatkozóan közelebbi adatokat nem találtam. Föltehetően valamelyik országgyűlési követ említi ezt diáriumában. (L. Zsilinszky Mihály, *Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez*. Bp., 1883.)

² Erre sem találtam közelebbi adatot.

³ Mindkét törvénycikk a Szentszékek ítéleteit végre nem hajtó világi tisztviselők elleni eljárásról szól.

decidendum offero, an si uxorem adulteram habeat, caelibes viros sibi iudices deligeret? et an multo inconsultius haud sit eos caelibes viros constituere iudices, qui suas rationes bonas habere possunt, ut adulteria tecta, impunita maneant, et ultimo, si poena ferenda sit, nocentem, velut innocentem a vinculo matrimonii haud solvendum feriant, qui votum castitatis quidem praestiterunt, sed quod per votum castitatis praesupponi debet, votum invertendae radicis suae humanae naturae praestare non poterant. Combinet lector paucas leges et data diplomatica, quae ad hoc caput annotavimus. Advertet tam in adulterio, quam in malitiosa desertione olim aliud matrimonium innocenti parti inire licuisse. Verum postquam clerici ubivis ad stabiliendam hierarchiam coniugati esse non audebant, canon hic de vinculo matrimonii enatus est, per quem pessima quaeque in rempublicam demanarunt.

Quare non tantum a iudiciis ecclesiasticis, quoad forum contentiosum causas matrimoniales abstrahendas esse censeo, sed et patentes immortalis Iosephi II^{di} et quidem eam, quae non catholicos concernit partem, velut in iustitia naturali omnibus canonibus antiquiori fundatam, legum tabulis inserendas, et quoad effectus civiles, ad omnes incolas regni extendendas svadeo, cuius alioquin eo salvo relicto, an in foro conscientiae Transalpinis potius principiis, quam beneficiis ex lege enascituris uti velit.

[11.] *Ad caput vicesimum. De pontifice Romano.*

De papa ea mihi est opinio, ut singuli cuius patriae arbitrio committatur, an ex dataria, vel poenitentiaria Romana, aut a patriarcha Constantinopolitano conscientiae suae consultum iri velit, dummodo quoad effectus civiles, nec in matrimoniis, nec quibuscunque aliis casibus quispiam eiatibus decisionibus ligetur.

[12.] *Ad caput 21um. De rege.*

Hic magna mihi occurrit reflexio. Legibus praescriptum est, quale in coronatione rex iusiurandum praestare debeat; nullibi, ut bis iuret; nullibi, ut clero separatim iuret; nullibi, ut prius clero in templo, dein subditi toti regno iuret. Vocatur quidem illud iuramentum de praestanda iustitia, sed reapse iuramentum est, solius cleri causa concinnatum. Inseremus idem huc, prout Kovachich in suo opere *Inauguralia* a Rudolpho depositum una cum rituali p. 31. refert:¹ „Nos Rudolphus futurus Deo annuente rex Hungariae profiteamur et promittimus coram Deo et angelis eius, quod deinceps legem, iustitiam et pacem ecclesiae Dei populoque nobis subiecto pro posse et nosse faciemus atque servabimus, salvo condigno misericordiae Dei respectu, sicut in consilio fidelium nostrorum melius poterimus invenire, pontificibus quoque ecclesiarum Dei dignum et canonicum honorem exhibebimus, atque ea, quae ab imperatoribus atque regibus ecclesiis collata et reddita sunt, inviolabiliter observabimus, abbatibus, comitibus et vasallis nostris congruum honorem secundum consilium fidelium nostrorum praestabimus, sic nos Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia.”

Quid hoc est canonicus honor? Cur bis iurare? Quid, si collisio sit inter utrumque iuramentum? Scimus, si quis idem duobus promittat,

¹ Kovachich Márton György, *Solemnia inauguralis seren. ac potentiss. principum . . . Habsburgo-Austriaca . . .* Pest, 1790.

prius promissum pro validiori haberi, nec alteri promissum priori derogari posse. Scimus pontifices Romanos, episcopos sibi ius absolvendi a vinculo iurisiurandi, dummodo sibi promissa praestentur, arrogasse. Quare cum autonomia regni Hungariae, cum dignitate regia idem iuramentum conciliari nequit, una cum rituali, antequam rex coronetur, per legislativam potestatem examinandum foret.

46.

1792 március—április

Martinovics bizalmas jelentései

a monarchiabeli titkos illuminátus, jezsuita és arisztokrata szervezkedésekről

a.)

1792 március 3, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Jelenti 2 bécsi „küldött”, valamint a prágai illuminátus páholy vezető tagjainak nevét, majd emlékeztet érdemeire és arra, hogy II. Lipót jutalomként magas állásba való kinevezést ígért neki. Ismerteti a bécsi illuminátusok újabb terveit: Úgy vélik, eljött az ideje, hogy II. József halálával elbukott demokratikus terveiket megvalósítsák. Ha jutalmát látja, komoly szolgálatokat tud tenni.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Fortsetzung
der in Wien gemachten Beobachtungen
vom 29-ten Hornung bis 3-ten März 1792.

In der letzten, mit mehreren Mitgliedern der Union abgehaltenen Unterredung erfuhr ich die noch zwei übrigen Deputirten,¹ der

1-te ist Abbé Spendou²

2-te Johann Nep. Braun Hofkonzipist bei der Hofkammerrechnung.³
Aus allen meinen Betrachtungen erhellet nun, dass diese Union die geschicktesten Männer des Staats ausmachen, dass viele unter ihnen grosse Verdienste um den Staat haben und endlich, dass ihre Gesinnungen grössten Einfluss auf den ganzen Staat haben.

Ich hatte auch Gelegenheit die ersten Mitglieder der Illuminaten Union in Böhmen,⁴ von einem gewissen gewesenen Hauptmann Clari, der beim Nadasdischen Infanterie Regiment gedienet hat und ein Mitglied der böhmischen Illuminaten Union war,⁴ der die Liste der Vorsteher dieser Zunft in Böhmen den hiesigen zur Wissenschaft mittheilte. Alle befinden sich in Prag, und sind :

^{a)} Kimaradt az állítvány, talán: zu erfahren

¹ Vö. *Iratok* 37/e sz.

² Spendou Josef apát, a bécsi egyetem teológiai karának professzora.

³ Braun Johann Nepomuk udvari fogalmazó, a Hofrechnungs Kammer kötelekében.

⁴ A Von Clary und Aldringen grófi család valamelyik tagja, keresztnévét nem tudjuk. Abafi is csak így, vezetéknévén említi a prágai szabadkőművesek, majd illuminátusok közt. (Abafi, *Freimaurerei*, V. 67. s köv. l. és 115. l.)

1. Abbé Gruber¹
2. Prof. Meisner²
3. Prof. Kornova³
4. Richtsal, Gouverneur bei Grafen Gallisch⁴
5. Prof. Herget⁵
6. Unger Bibliothekarius⁶
7. Schmidt, Kassier bei der Graf Kolowratz Excellenz⁷

Die böhmische Union machte sich zum Systeme, keine Adelichen oder Magnaten anzunehmen, indem sie glaubt, dass diese Gattung Menschen schwer oder unmöglich die demokratischen Grundsätze annehmen könne und vertheidige. Diese sieben Leute dirigiren übrigens die Mitglieder der Union auf die nämliche Art, wie in Wien. Die meisten Pfarrer, welche Kopf haben, und in ganzen Land zerstreuet sind, werden unter die Mitglieder dieser Union gezählt, weil nur diese die beste Gelegenheit haben dem Volke die demokratischen Grundsätze bei zu bringen. Wegen den grossen Zusammenhang mit preussischen Mitglieder, sind sie die gefährlichsten im Staate; deswegen haben auch S. M. der nun leider! verstorbene philosophische Kaiser auf die Bekanntmachung der Häupter dieser Union in Böhmen gedrungen, und den Verfasser auf sein kaiserliches Wort, dass er ihn zum Hofrath befördern wird, wie es den k. k. wirklichen Rath v. Gotthardi bewusst ist, versichert, wenn er sie bekannt machen wird.⁸ Der Verfasser wurde durch diesen grossen, in der Regierungsklugheit reif gewordenen Monarchen mit Gewogenheit und gnädigen Aufmunterung zur Nachforschung geheimer, dem Staate höchst schädlicher Absichten aufgefordert. Nach vielen Bedenklichkeiten und Versicherungen, dass der Monarch keinen Menschen, ausser den Thronfolger, etwas von diesen Unternehmungen bekannt machen wird, gieng der Verfasser mit aller möglichen Klugheit zu Werke und leistete mehr, wie es seine geheime Schriften beweisen, als viele Gesandte. Er beruft sich diesfalls auf Herrn v. Gotthardi, welcher, da er den Verfasser neuerdings versichert hat, dass man ihn verborgen halten wird, unerachtet jezt die Gefahr grösser sei, wegen ein Mitglied, das an die Seite des jezt regierenden Königs sich befindet,⁹ so wagt er seine Beobachtungen fortzusetzen, und auch mit verdoppelten Eifer für seinen durch zwei grosse und unsterbliche Monarchen zur Grösse erzogenen König zu dienen. Der Verfasser ist überzeugt, dass der König ihm alles das geben wird, was der weise Leopold ihm versprochen hat. Nun zur Sache:

¹ Valószínűleg Gruber Gregor piarista, a bécsi egyetemen a diplomatika tanára. — Abafi viszont Gruber Tóbiás kamarai építésügyi igazgatót említi a prágai szabadkőműves páholy tagjai közt. (Abafi, *Freimaurerei*, V. 86. l.)

² Valószínűleg Meisner Jakob, a nikolsburgi piarista gimnázium igazgatója.

³ Kornova (Cornova?) professzort Abafi is említi (minden közelebbi utalás nélkül), a prágai szabadkőművesek, majd az illuminátusok közt. (Abafi, *Freimaurerei*, V. 41., 60., 64., 71. és 115. l.)

⁴ Személyére nem találtam adatot.

⁵ Herget tanár személyére sem találtam semmit.

⁶ Talán azonos az Abafi által az 1785-ös páholytagok közt említett Ungar-ral. (Abafi, *Freimaurerei*, V. 85. l.)

⁷ Talán azonos azzal a Schmidt Christian Samuellel, akit Abafi említ a prágai szabadkőműves páholy tagjai közt 1785-ben. (Abafi, *Freimaurerei*, V. 99. l.)

⁸ Erre persze semmilyen adat nincs. Vö. 799. l.

⁹ Nyilván Schloissnigg Johann Baptist (1746–1804), Ferenc király egykori tanára, ekkor kabineti titkára, aki ebben az időben mindenható volt az uralkodónál. Schloissnigg valóban illuminátus volt. (Abafi, *Freimaurerei*, IV. 131. l.)

Nachdem die Mitglieder der Illuminaten Union gesehen, dass S. M. der Kaiser den Franz Huber als Pasquillanten behandelten, und überhaupt alle Vorkehrungen betroffen haben, die Wirkung dieser Gesellschaft zu verhintern, so setzten einige Mitglieder 1000 Thaler zusammen, gaben dieses Geld dem Huber, und schickten ihn nach Leipzig, um dorten wider die Anstalten des Kaisers zu schreiben und demokratische Grundsätze drucken zu lassen. Man will ihn hernach dem Herzog von Braunschweig, der ein Haupt-Illuminat und Demokrat ist,¹ anempfehlen. Dieser Herzog unterstützt solche Leute, er schenkte 1000 Ducaten dem bekannten Campé,² der das Werk betitelt: *Der Kreuzzug gegen die Franken* geschrieben hat, welches nun in ganz Deutschland vieles gewirkt hat. Noch den 28-ten verflorbenen Monats waren alle Mitglieder beinahe einig sich aus Furcht entdekt zu werden, gänzlich zu trennen. Man hinterbrachte es ihnen, dass Hofrath Sonnenfels alle Donnerstage bei Sr. M. Audienz hätte, dass er für den Monarchen in der Angelegenheit der geheimen Gesellschaften arbeite, folglich auch aus Beförderungssucht die Zunft entdecken würde; sie erfuhren dass der Kaiser eine genaue geheime Polizei halte, die unergründlich ist. Kurz, alle waren schon kleinmüthig, dass ihnen der Monarch alle Wege zum Wirken speren wird, die Treuung des Konzipisten und Wiener Zeitungsschreibers von Sonnenfels, die strenge Behandlung des Hubers und sein kluges Betragen gegen Frankreich setzten die ganze hiesige demokratische Welt in Verzweiflung. Der grosse Monarch, dem keine Abwege geheim blieben, starb und hinterlies seine grosse Monarchie seinem Sohn.

Die demokratische Zunft freuet sich ausserordentlich, man sagt, das römische Reich hätte für jezt keinen Vertheidiger und Frankreich steht nun nicht mehr unter einen dieser politischen [?], durch 26 Jahre ausgezeichneten Regenten und Kaiser, der ihre Anstalten und Neuerungen vernichten könnte. Die Königin von Frankreich hätte keinen Bruder auf den römischen Kaiser-Throne mehr,³ sondern wird einen Neffe haben, der von Josephs Grundsätzen ist und für seine Tante keinen Krieg anfangen wird. Alle Vorsteher der demokratischen Union, die vorher Archonten oder Regenten hiessen, legten ihre Namen ab, sie wollen den Namen der Union und der Deputirten vergessen, und nur ohne Namen durch Vereinigung ihrer Gesinnungen den neuen König dorthin führen, wo sie den Kaiser Joseph geführt haben. Sie trugen mir auf [...] ^{a)} und den geheimen Kabinets-Sekretär zu erforschen, welche hauptsächlich die Mitglieder der geheimen Polizei sind, und diese wollen sie in Ausland in öffentlichen Schriften brandmarken, um sie auf solche Art vom Könige zu entfernen. Kurz, jezt glauben diese Leute, dass es die Zeit sei, den grossen

^{a)} Az egyik megfigyelendő személy megjelölését kifejejtette.

¹ Ferdinánd braunschweigi hg. valóban exponált szabadkőműves volt. (L. Abafi, *Freimaurerei*, V. 48–49. l.) Huber itt említett állítólagos küldetésére vonatkozóan semmilyen adatot nem találtam.

² Campé Joachim braunschweigi pedagógust érti, akit már korábban is megemlített egyik jelentésében. (L. 595. l.) A *Kreuzzug gegen die Franken* (Rede, welche in der deutschen Reichs-Versammlung gehalten werden könnte. Nebst einem Sendschreiben an alle benachbarte Völker Frankreichs zum allgemeinen Aufstand. Germanien, 1791) a kor egyik legnagyobb hatású röpirata, mely a franciák mellett, s az uralkodói despotizmus ellen tört lándzsát. Martinovics állítása, hogy szerzője valóban Campé lett volna, nem bizonyítható. (A röpirat ismertetését és a szerzőség kérdését l. II. k. 106. l. 1. jegyz.)

³ Mária Antónia királyné II. Lipót húga volt.

demokratischen Plan, der unter Kaiser Josephs Regierung geschmiedet wurde, auszuführen.

Ich bitte um alle mögliche Behutsamkeit in der Verbergung meiner Schriften, die ich nur auf wiederholte Versicherung des Königs, dass ich gedeckt und wo wie S. M. der Kaiser mir es nach langer Prüfung versprochen hat, befördert werde, zum Wohl des neuen Monarchen fortsetzen werde. Ich that und leistete vieles, ich werde aber noch mehr leisten, wenn man meinen Werth, meine Kenntnisse, die der Weise Leopold gut gekannt hat und schätzte, belohnen wird. Ich berufe mich diesfalls ganz auf den k. k. wirklichen Rath v. Gotthardi, und erwarte die weiteren Befehle.

b.)

1792. március 8. Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Az illuminátusok örülnek II. Lipót király halálának, mert az elhunyt uralkodót nem tudták úgy irányítani, mint II. Józsefet. Reménységgel tekintenek Ferenc uralma elé: bíznak benne, hogy tanácsadóin keresztül befolyásolhatják majd. Tanácsolja: Az uralkodó szüntesse meg a magyar alkotmányt, a papságot jozefinista elvek szerint kezelje, a felvilágosodást óvatosan pártolja, a hivatalokban ne bízzék.

Gotthardi által írt tiszttázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Ezt a jelentést Gotthardi 1792. március 15-én terjesztette föl Ferenc királyhoz, kíséző iratában kiemelve, hogy szerzője Martinovics. (Uo.)

Nachrichten

über die neuen Gesinnungen der Mitglieder des in Wien befindlichen geheimen Ordens.

De dato 8. März 1792.

Gleich nach Absterben des höchstseligen Kaisers Leopold frohlokten die bekannten Mitglieder des bewussten Ordens, dass ein Monarch, der für die demokratische Regierung, welche erst in Frankreich Wurzel fasste, um und nach in ganz Europa verbreitet zu werden, fürchterlich war, so geschwind so plözlich mit dem Tode abgegangen sei. Man machte überhaupt folgende philosophisch-politische Glossen von diesen grossen Monarchen:

1. Dass er durch seine langsame und tiefe Politik die demokratische Verfassung in Frankreich ganz zerstört hätte.
2. Dass er der einzige in Europa auf dem Trone war, der alle Monarchen, wie sich der monarchische Szepter erhalten soll gelehrt hätte.
3. Dass er die zwei Feinde der monarchischen Regierung, nämlich die Pfaffen und Jesuiten, wie auch die Demokraten besiegt hätte. Das über die Hand nehmende Gift der Pfaffen und den Fanatismus, um nicht durch ihre Anhänger beherrscht zu werden, hätte er durch kluge Anstalten verhindert, und wieder von der andern Seite hat er schon merken lassen, dass er wisse, wie man der Einführung der französischen Konstitution auf ewig vorbeigen

muss. Zwei wirksame Mittel brauchte er zu diesem Endzweck: er traf gute Anstalten um die Theuerung zu verhintern, wodurch er das Volk an sich zog, und da nur dieses auf die Gesinnungen des gemeinen Soldaten wirken kann, so hätte er auch von dieser Seite nichts zu befürchten gehabt, unerachtet er nicht für den Soldatenstand besonders eingenommen war. Er schenkte besondere Gnaden jenen, welche durch den Dikasterial-Despotismus gedrückt und vergessen wurden, wodurch er ungemein die Zahl der Missvergnügten verminderte. Endlich fand er geheime Mittel, um die Gesinnungen der geheimen Gesellschaften zu erfahren und diese ohne Aufsehen zu vereiteln. Durch dieses Mittel erfuhr er alle geheime Gesinnungen der in Frankreich, Reich, Niederlanden, Preussen, Böhmen, Ungarn und Wien befindlichen demokratischen verborgenen Gesellschaften; er wurde sogar im Stande gesetzt dem König von Preussen vieles über diesen Gegenstand bekannt zu machen,¹ und fand Mitteln dem durch die geheimen Verschwörungen entstandenen Übel vorzubeugen. Alle kamen überhaupt in dem übereins, dass der nun verstorbene Monarch mitten zwischen Pfaffen und Ex Illuminaten sowohl die Democratie vernichtet, und seine Monarchie fester als sie jemals war gemacht hätte. Die Mitglieder der Ex Union oder der gewessten Illuminaten gehaupten ferner, dass seit Friedrichs Zeiten kein Regent sich so pünktlich der geheimen Polizei bedienet hätte, als Leopold der zweite, durch welche er in zwei Jahren alle Winkeln seiner Staaten und merkwürdigere Menschen, Kabalen, politische Gesinnungen, Betrügereien, wie auch die wahre Lage der merkwürdigsten Kabinete in Europa hat kennen gelernt. Diese Klasse der Menschen freuet sich daher ungemein, dass er gestorben sei, und machen nun alle Anstalten durch ihre im Kabinet befindlichen Mitglieder, um die geheime Polizei zu vernichten, die Mitglieder derselben dem jezigen Monarchen zu verschwerzen, sie auch in öffentlichen Zeitungsblätter zu brandmarken.

Diese Menschen nahmen sich auch fest vor, dem verstorbenen Monarchen keine Lobrede zu verfassen und drucken zu lassen, im Gegentheil fanden sie geheime Wege ihn als Unterdrücker des Volkes, der Freiheit, und als beförderer des Fanatismus und des Adels öffentlich in Zeitungen zu schildern, um da durch ihn allgemein bei dem Volke verhasst zu machen, meistens war diesen Leuten die Regierung des nun verstorbenen Monarchen unterträglich, weil sie den Geist derselben nicht enträzeln konnten, unter Kaiser Josephs Regierung waren sie gewöhnt das aufrichtige Herz dieses grossen Monarchen zu ihren Absichten zu brauchen, sie beförderten beinahe alle zu verschiedenen Aemtern vermehrten dadurch die Zahl der demokratisch gesinnten Menschen, um mit der Zeit dahin zu gelangen, wo heut zu Tage die Franzosen gekommen sind. Diesen Entwurf konten sie nun unter Leopold den Weisen nicht durchsetzen, sie sahen vielmehr, dass er sie in privat Audienzen genau geprüft und ausgefragt hat, aber niemals ihren Rath befolgt hat, sie wurden sehr erschrocken, als sie sahen, dass er den Swieten vom Studienfache, und den Hofrath Pasztory von der ungarischen Hofkanzlei entfernt habe. Die Abbés Otto und Stratmann als deputirte dieser Klasse sagten alles, um den Spielmann nach ihren Absichten zu lenken, aber auch in diesem wurden ihre Absichten vereitelt, weil sie sahen, dass der Monarch zwar vieles mit Spielmann zu thun gehabt, doch seinem dem Zweke dieser Menschen entsprechenden Rath niemals gefolgt habe.

¹ Minderre persze semmilyen adatot sem találtam.

Nun folgen die Gesinnungen dieses Ordens in Betracht der neuen Regierung. Die Mitglieder desselben freuen sich ungemein, dass der neue Monarch grosse Leidenschaft für das Soldaten-fach hat; denn er wird sich mit diesem meistens beschäftigen, und folglich denen Präsidenten der Hofstellen, unter welcher sich auch Mitglieder der Union befinden, mehr Zutrauen schenken, welches er auch bereits durch Aufhebung eines vom verstorbenen Monarchen erlassenen Handbilletts, dass man binnen acht Tagen die vorkommenen Bittschriften abfertigen soll, bewiesen hat. Durch dieses uneingeschrenkte Zutreten der Präsidenten, werden die Ex Illuminaten vielle demokratisch gesinnte gefördert können. Diese glauben es für gewiss, dass der neue Monarch, vermög seinen jungen und thätigen Temperament nicht den Vater, sondern den Kaiser Joseph in der Regierungsart folgen wird. Sie haben zwei Quellen, durch welche sie den König zur josephinischen Regierung bringen wollen. Der Hofrath Schloisnik ist der erste, weil sie wissen oder wenigstens glauben, dass dieser bei ihm viel vermag; die Freude welche die Ex Illuminaten über die im Gehalt bestehende Beförderung des gedachten Schloisnik haben, ist gränzenlos, keiner zweifelt mehr dass dieser ihn unfühlbar leiten wird.

Der Abbé Strattmann erzählte es für gewiss, dass der Staatsrath Spielmann alles mögliche thun wird, um den Swietten wieder zum Studienfach und den Pasztory in die der vorigen ähnlichen Thätigkeit zu bringen; denn diese zwei beförderten sehr viel die zur Demokratie nöthige Anstalten. Die Ex Illuminaten sind gefasst bei jeder Gelegenheit in Schriften und Zeitungen die Josephsanstalten gross un Leopolds Regierung klein zu machen, um dadurch den König mehr zur ersteren als zur letzteren zu bewegen. Sie wollen ferner alle auch nur gewissermassen auf Josephs Grundsätze passende Verordnungen des Königs öffentlich loben, um ihn mehr nach und nach von der Regierungsart des Vaters abzu bringen.

Überhaupt wollen diese Menschen wissen, dass des Königs Schritte in der künftigen Regierung durch Schloisnik und Spielmann geleitet werden, das man daher die Josephinische Regierung nun fortsetzen und soweit als es nur möglich ist, treiben wird, um die Demokratie einzu führen.

Frankreich wird durch die Nachricht, dass der in der Politik und mässigen Regierung Meister gewordene Leopold der Weise gestorben sei, neuen Muth zur Vertheidigung ihrer Konstitution fassen, und die Kräfte verdoppeln, denn Frankreich wurde schon durch diesen Monarchen grosse Politik erschüttert und kleinmüthig, und hätte unfehlbar ganz durch Leopolds Einfluss sinken müssen.

Durch die Aufrechterhaltung der französischen Verfassung werden die Niederlanden, Deutschland und auch zum Theil Ungarn vorbereitet, und so hoffen diese Menschen endlich gegen Ende dieses Jahrhunderts alle Monarchen in Europa in der gegenwärtigen Lage des Königs der Franzosen zu sehen.

Nach der Lage der Oesterreichischen Staaten müsste der König die ungarische Verfassung ganz einschmelzen, die Pfaffen sowohl in Niederlanden als auch in Ungarn nach josephinischen Grund Sätzen behandeln, die Aufklärung mit der seines grossen Vaters Behutsamkeit befördern, sich nicht durch Dikasterein beherrschen lassen, überhaupt diesen so wenig als Joseph und Leopold trauen.¹ Dann würde der König zwischen pfaffischen Fanatis-

¹ Ami ez utóbbít illeti, erre nem kellett Ferencet külön figyelméztetni. Már trónörökös korában, apjához írt nagy jelentésében is a hivatalok és tisztviselők megbízhatat-

mus und Demokraten, seinen Szepter unerschütterlich machen, und die wahre politische Balance zwischen zwei politischen Feinde zum Wohl seiner Staaten treffen. Dieses wünschen aber weder Pfaffen, noch die Ex Illuminaten, deren Meinung und künftigen Absichten der Verfasser nachtragen wird.

c.)

1792 március 10, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Bár az „Unio” páholy névleg megszűnt, tagjai folytatják tevékenységüket. Strattmann abbé hírei a német és francia helyzetről, véleménye az uralkodóról és általában a monarchikus rendszerről. Spielman államtanácsos az udvari káplánnál aziránt érdeklődött, megválaszthatják-e törvénysértés nélkül a magyarok a nádort királlyá. A kérdés nemcsak Spielman tudatlanságát mutatja, hanem azt is, hogy az államtanácsos az illuminátusok kezében van, akik a demokratikus forradalom érdekében előbb főúri lázadásokat akarnak létrehozni Magyarországon, Csehországban és Belgiumban.

Gotthardi által írt tisztázat : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A jelentést Gotthardi 1792. március 15-én továbbította Ferenc királyhoz. Kísérő soraiban megemlítette, hogy szerzője Martinovics. (Uo.)

Nachrichten
über die Gesinnungen der in Wien befindlichen Mitglieder des nun
aufgehobenen Ordens.
De dato 10. März 1792

Obschon sich wie es bereits aus vorigen Berichten bekannt ist, dieser Orden den Namen nach, um nicht einmal genennet werden zu können aufgehoben hat,¹ so bleibt doch die Wirkung, wechselseitige Unterstützung der Mitglieder, und der unfehlbare Einfluss auf die neue Regierung und auf die Richtung der demokratischen Gesinnungen unaufgehoben. Die gewessten Mitglieder fahren fort nach überall die französische Konstitution dem hiesigen Publikum beizubringen, in alle Privathäuser wo sie hinkommen lehren sie die Inwohner, mit vieler Laune und Scherz, um sogar die Frauenzimmer aufmerksam zu machen, alle Grundsätze der französischen Konstitution. Heute zeichnete sich der Abbé Strattmann beim ungarischen Agenten Keresztury^{a)} in diesem Fache, besonders in Gegenwart mehrerer Geistlichen Civilisten und Offiziers aus. Er behauptete, dass man aus sicheren Nachrichten wisse, dass in Niederlanden und im Reich schon öffentlich Leute ausrufen: vive la Constitution française! Die Studenten im Reich wären ganz von der Vollkommen-

^{a)} Gotthardi jegyzete a margón: Nota. Keresztury ist ein wohl gesinnter guter Mensch, der an allen diesen Reden keinen Theil nimt; daher ist es wegen der guten Tasche ratham, dass ihm von diesen auffallenden Gesprächen, die in seinem Hause geschehen, keine Vorwürfe gemacht werden, weil sonst Strattmann diese Aufmerksamkeit merken und fürs künftige sich mit nichts herauslassen wird.

lan voltára panaszkodott. (Az 1791-es jelentést részletesen ismerteti Bibl Viktor, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe*. Wien, 1922, 56. s köv. 1.)

¹ Vö. 496. 1.

heit dieser Konstitution überzeugt, und sie belehren ihre Eltern und Dienstleute in diesem Fache, schildern auf die abscheulichste Art die despotische und zur Sklaverei führende Reichs-Konstitution, durch welche die Reichsfürsten ihre Unterthanen nach Amerika verkauft haben.

Er behauptete ferner, dass die Menschen nie eine bessere Staatsverfassung, als die jeztige in Frankreich ist, einführen können. Wenn diese sich in Frankreich nicht erhalten soll, so ist das geistliche Gift von Rom, Leopolds äusserst feiner in Ansehung der Franzosen verfasster Entwurf und der von der alten despotischen französischen Regierung verursachter Banqueroute schuld daran. Doch (sagte er) was die Franzosen in ihrer missligen Lage nicht werden ausführen können, wozu sie aber noch viele Hoffnungen und Unterstützung im Gelde aus Amerika erwarten; dieses wird die deutsche Nation, die keinen Banqueroute, wohl aber den unmenschlichen Despotismus, besonders im Reich, Preussen und Böhmen leidet, zur Vollkommenheit bringen.

Nur äusserst in der Regierungskunst beübte Monarchen, wie Friedrich der Grosse und Leopold der Weise waren, könnten vielleicht in dieser Lage die monarchische Regierung im Deutschland erhalten und die Demokratie entfernen. Er setzte ferner fort und behauptete, dass die Monarchen selbst die französische Regierung wünschen sollten, um wenigstens die Ausübende Gewalt ganz in Händen zu haben, denn in der monarchischen Verfassung haben die Könige gar keine Macht, sie werden von ihren Ministern, Staats- und Hofrathen ganz geleitet. In alten Zeiten regierten bei den Höfen der Einfluss der Päbste und die Beichtväter, diese lenkten den Willen der Könige, diese gaben Geseze und brachten sie in Ausübung, der König war nur das blosses Werkzeug.

In Frankreich regierten Maitressen und Minister, den grossen Joseph leiteten, zum Glük der Oesterreichischen Staaten, einige in Wien befindliche Demokraten.

Nun kam er auf unseren neuen Monarchen und sagte von ihm, dass wenn der König auch die beste Erziehung und grösste Talenten hat, so kann er doch nicht alle in seinen Staaten vorkommende Fächer und Gegenstände, z. B. Finanzen, Berg- und Münzwesen, Komerz, Fabriken, das Studienfach, die geistlichen Gegenstände u. s. w. selbst beurtheilen, folglich kann der König auch keine Geseze über diese Gegenstände weder geben noch ausführen. Er muss sich daher ganz blind einigen Ministern oder Hofrathen, welche nicht durch ihre Weissheit und gesetzgebende Geschiklichkeit, sondern wie es bei einem Monarchischen Hofe geschehen muss, durch Kabalen und Ränke zu dieser Würde gelangen sind, überlassen, er muss die Projekte und Geseze eines entweder niederträchtigen oder unwissenden Ministers, Staats oder Hofraths unterschreiben, und die schlechten Folgen, welche Millionen Menschen von einem Hofrath, z. b. Hofrath v. Kramer,¹ (diesen nannte er) fühlen müssen, auf seine Rechnung nehmen. Nun fragt sich: was ist mehr für einem König erniedrigend, wenn ihm die ganze Nation, wie es jezt in Frankreich geschieht, Geseze zu ihrer Glückseligkeit vorlegt, oder wenn er solche von einzelnen kurzsichtigen Räthen annimmt? Nicht ein jeder Monarch hat Friedrichs des Grossen oder Leopolds des Weisen Talenten und durch 26 Jahre erworbene Erfahrung, um alle Minister und Räthe zu übersehen, um alle Vorschläge selbst zu beurtheilen können, wir müssen uns daher (sagte endlich Strattmann) gefasst

¹ Ilyen, vagy ehhez hasonló nevet nem találtam az udvari tanácsosok közt.

machen, dass uns bald ein Referent, bald ein hochadelicher Konferenzminister, bald ein Kabinettssekretär beherrschen wird. Glück für uns, wenn er an einen guten sich verwenden wird, welches auch ein Zufall ist ; dann da der Rathgeber stärker, als der König sein muss, so kann ihn dieser nicht beurtheilen, folglich nicht wählen. Erniedrigend bleibt es aber immer für den König mehr als für die Nation, dass er in der monarchischen Verfassung weder die Gesezgebende noch die Ausübende Gewalt besizen kann.

So sprach dieser seltene Mann, so sprachen dieser Tagen mehrere des gewessten Ordens Mitglieder : der Hofrath Sonnenfels, der Alxinger, der Van Swieten, der Wittmann.¹ Wenn man einen gehört hat, so hat man die Stimme und Gesinnungen aller bewussten Mitglieder gehört.

Das Gerücht verbreitete sich dieser Tage, dass S. Königl. Hoheit der Erz Herzog und Palatinus diese Würde abzulegen gesinnet sei. Diese Sage hätte man für ein Stadtmärchen betrachtet, wenn nicht Staatsrath Spielmann heute einen gewissen Hofkaplan Krempatits² hätte zu sich kommen lassen, den er als einen gebornen Ungarn gefragt hat, ob die ungarische Nation einen Palatinus zum König wählen könne, ungeachtet sein Bruder der natürliche Erbe dieser Krone wäre. Der Krempatits antwortete, dass dieses die Nation keines Weges ohne Verletzung der natürlichen Erbrechte des Königs thun könne.

Diese vom Staatsrath Spielmann angebrachte Frage machte hier auf verschiedene Klassen der Menschen auch verschiedenen Eindruck. Die Rojalisten wundern sich, dass ein Staatsrath und nun auch ein Indigena von Ungarn³ nicht wisse, dass ausser dem Erbkönig keiner als König von Ungarn gekrönt werden könne. Man sagt, dass nun Leopold der Weise nicht unrecht gehabt hat, auf die Einsicht und Kenntnisse dieses Mannes nicht viel gehalten zu haben. Man bewundert auch in diesem Fall Leopolds grosse Menschenkenntniss. Die Rojalisten bemerken ferner, dass eine solche Frage, die nun durch den Abbé Krempatits überall bekannt werden muss, den ohnehin zum Rebellen geneigten, stolzen und unwissenden ungarischen Adel zu widrigen Auftritten verleiten könnte ; denn dieser kann es leicht glauben, dass der Staatsrath Spielmann wirklich die Absicht habe, mit einigen ersten Ungarn und Pfaffen den Palatin die Krone zukommen zu lassen, besonders da sich seit Kaiser Leopolds Tod der Staatsrath Spielmann ungemein freundschaftlich gegen Ungarn betrage. Es kann zwar dieses Betragen seine gute Absicht haben, aber die oben erwähnte, an einem gemeinen Abbé angestellte Frage bleibt immer ein grosser Fehler. Die Adelichen in Ungarn, die sich hier befinden und ohnehin mit Pfaffen überall zerstreuen, dass die Ungarn den jetzigen König fürchten und nicht lieben, werden diese Frage benutzen, um den König von der in Ungarn vorzunehmenden Reforme mehr abzuschrecken. Dergleichen Auftritte sind in der Geschichte bekannt, ein einziges mal a propos vom Minister oder König angebrachtes Wort hat blutige Kriege und Empörungen hervorgebracht, auch Königreiche an andre Mächte gebracht. Überhaupt ist es dem Verfasser bewusst, dass die hiesigen Aufklärer oder Demokraten den Staatsrath Spielmann nach ihren Absichten drehen. Diese

¹ Nyilván a már többször említett Widmann Anton cseh-osztrák kancelláriai fogalmazó.

² A Hof- und Staats Schematismus szerint Kermopotich (sőt egy helyen Kermpotisch) József.

³ Spielmann Anton bárót az 1790 : 72. tc. honfiúsította.

wünschten bei dieser Gelegenheit der neuen Regierung in Ungarn, Böhmen und Niederlanden eine aristokratische Empörung, um sich ins Mittel zu sezen, sodann eine demokratische Revolution und Verfassung nach dem Beispiele der Franzosen hervorzu bringen.

Pár nap múlva, március 20-án, Gotthardi Martinovics újabb jelentését terjesztette föl, melyben teljes névsorát adja a bécsi illuminátus vezetőknek. (Az itt következőket vö. *Iratok* 37/c sz.) Eszerint 7 archonja van a szervezetnek (akik azonban, mondja, ezt az elnevezésüket már nem használják), s mindegyik archonnak 4 „követe”. Ezek az alábbiak: Van Swieten archon követei: Mayer kormánytanácsos, Strattmann abbé, Alxinger és Blumauer; Zinzendorf archon követei: Kerens Heinrich Johann, sanktpölteni püspök, Schloissnigg br. kabinet miniiszter, Spendou abbé és Braun Johann, udvari fogalmazó; Kresel br. archon követei: Gall Josef Anton, linzi püspök, Ratschky Joseph Franz kamarai titkár, Ruprecht Vinzenz cseh-osztrák kancelláriai titkár és Mayer Joseph professzor; Sonnenfels követei: Huber professzor (?), Koefil Siegfried lemergi professzor, Degen Josef Vinzent, könyvkereskedő és Poschinger udvari hit-szónok; Zippe August abbé archon követei: Maffey abbé, Otto abbé, Stöger abbé (a II. József által Liègeben felállított központi papnevelde volt igazgatója) és Rusiczka Ernst, a lemergi szeminárium volt rektora; Beeckhen archon követei: Widmann Anton kancelláriai fogalmazó, Seydl Karl cseh-osztrák kancelláriai titkár, Behm (Böhme ?) professzor és Wieser Siegfried professzor; végül Martinovics archon küldöttei: Pavits József és Szlávy Pál, magyar kancelláriai titkárok (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

d.)

[1792. március 20, Bécs]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Az uralkodó iránti hűségét hangoztatja és jelenti, hogy a magyarországi illuminátusok megbízásából Fekete János gr. kihallgatást kért a királynál, hogy annak a papokról való véleményét kifürkéssze.

Aláírás nélküli sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Ferenc király, mivel terhesnek érezte II. Lipót „bizalmi” embereinek állandó beadványait, 1792 március derekán utasította Gotthardit, hogy jelentéseit ezentúl Colloredo gr. kabinet miniiszterhez küldje. (Gotthardi fölterjesztése Colloredohoz 1792. márc. 16-án: St. A. Vertr. A. 57. fasc. Azt is elmondja benne, hogy az uralkodó utasítása szerint ne hivatalába, hanem lakására adja be jelentéseit. Kéri tehát, jelölje meg az időpontot, amikor naponkint fölkeresheti. — Vö. *Sándor Lipót iratai*, 161. l.) Gotthardi tehát már ezt a levelet is a miniiszterhez terjesztette föl, március 20-án. Kisérő soraiban kérte, hogy Martinovics levelét azonnal mutassa meg a királynak, hogy az még a kihallgatás előtt értesüljön Fekete gr. szándékáról. „Alles ist wahr und richtig” — írta, a levélben írottakra célozva. — Martinovics valóban megnyugodott, amikor megtudta tőle, hogy tevékenységéről az illuminátusok nem fognak értesülni. Meg is ígérte, hogy hamarosan újabb fontos jelentéseket küld. St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Freund!

Meine grösste Belohnung ist nun schon geschehen, Sie versicherten mich, dass man mich und meine Beiträge auf ewig verborgen halten werde. Diese Versicherung giebt mir neues Leben, und fesselt mich an meinen Monarchen auf ewig, meine Vorältern sind für das Wohl dieser Monarchie und dieses Thrones auf dem Schlachtfelde geblieben,¹ auch ich will mit meiner

¹ Az uralkodóért életüket áldozó őseit máskor is emlegette. Vö. 476. l.

Treue und allen meinen nützlichen Fähigkeiten, solange ich lebe, dienen, und alle geheime Triebfeder einer zum Sturz abzielenden Monarchie,^{a)} und die bürgerliche Ruhe zerrüttenden Reform von Zeit zu Zeit treu und richtig liefern; weil mir, als einem der ein Mitchef der geheimen Zunft ist, alles bekannt sein muss.

Eilen Sie, Freund, und berichten Sie es, dass die Illuminaten in Ungarn, die aus Liebe gegen Kayser Leopold ihre Zusammenkünfte aufgegeben haben, nun wieder zusammentreten; weil die Wiener Illuminaten ihnen weis gemacht haben, dass der jezige Monarch, auf den der Migazzi¹ und Primas Batyani, wie auch andere Pfaffen durch den Konferenz Minister Gr. v. Kollaredo alles vermagen, wieder die alte Regierungsart, wider die Josephinischen und Leopoldinischen Grundsätze, einführen will. Diese Sache bewog die ungarischen Illuminaten den Gr. Fekete² nach Wien zu schicken, der heute nämlich den 20-ten dieses Monath um 4 Uhr Nachmithag beim König eine Audienz haben wird; er reicht ihm eine Schrift ein, aber nur auf den Schein, um zu erfahren, wie der Monarch eigentlich wegen der Geistlichkeit gesinnt ist, und ob er furchtsam sei oder nicht. Ich und der Hofrath Beken sind von den hiesigen Chefs der Illuminaten bestimmt um mit ihm gemeinschaftlich zu arbeiten, wie eine demokratische Verfassung in Ungarn bei dem künftigen Landtag eingeführet werden könnte. Bald werde ich Ihnen mehreres hievon bekannt machen.³ Es wäre sehr gut, wenn der Monarch von der Audienz des Fekete praevenirt werden könnte; der Monarch soll nur mit ihm einstimmen, was die Pfaffen betrifft; sobald der Fekete den König nicht für die ungarische Geistlichkeit geneigt finden wird, so wagt er zum Endzwek des Wiener Illuminaten Plans nichts, und von diesen Mann hängt es ab. Drei Theile von Ungarn folgen dem Fekete, er kann dahero viel schaden, oder auch viel nuzen. Machen Sie, dass der Monarch diese Nachricht gleich erhalte.

Országos Széchényi Könyvtár

e.)

1792 március 22, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Tárgyalásai Fekete János gróffal, akit a kihallgatáson az uralkodó egészen megnyert magának. Ezzel megghiúsultak az illuminátusok tervei, hogy Fekete segítségével demokratikus alkotmányt készítsenek Magyarország számára.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A jelentést Gotthardi még aznap, március 21-én továbbította Colloredo gr. miniszterhez.

Nachrichten

über die geheimen Wendungen der Union vom 21. März 1792

Der Verfasser und Hofrath Beken, wurden heute um 10 Uhr zum Grafen Fekete bestellt, um die Gesinnungen dieses von den ungarischen Illuminaten

^{a)} Helyesen, valószínűleg: ... zum Sturz der Monarchie abzielenden!

¹ Migazzi Kristóf váci püspök.

² Fekete János gr. (Vö. Martinovics 1791. okt. 21-i jelentésével, 472. l.) — Itt említett bécsi útjára és kihallgatására egyébként nem találtam más adatot.

³ L. az e) alatti iratot.

nach Wien geschikten Deputirten, nach der beim Monarchen gehabten Audienz zu vernehmen.

Alle Chefs der hier befindlichen Union erwarteten vieles durch diesen Mann in Ungarn zum Endzwek der Union zu erreichen. Man war schon im Begriff: eine neue Konstitution für Ungarn zu verfassen, welche hätte der Fekete mit sich nach Ungarn nehmen sollen, und durch die Illuminaten bis zum künftigen Landtag verbreiten. Der Plan hiezu war sehr fein entworfen, er fällt aber jezt ganz zusammen. Zwei Wege wurden zur Einführung der Demokratie in Ungarn vorgeschlagen. Der Fekete hätte sollen seinen grossen Anhang vom Adel dahin bringen, um die ungarische Geistlichkeit aus dem Range der Landstände auszuschliessen, und anstatt dieser den unadelichen Stand zum Landstand zu erheben. Der hier befindliche griechische katholische Bischof Bastassich,¹ welcher unter allen unirten und nicht unirten Bischöfen den Ton führet und folglich ganz allein die ganze illirische Nation auf seiner Seite hat, hätte durch mich, vermög einen Auftrag von Seite der Mitglieder der Union, dahin gebracht werden sollen: den unadelichen Stand, nachdem dieser zum Landstand erhoben worden wäre, auf eine demokratische Staatsverfassung durch Mehrheit der Stimmen zu bringen.

Der Graf Fekete, der noch Gestern sehr demokratisch sprach, der seinen Grafstitel ablegen wollte, der endlich die grösste Hoffnung der hiesigen Illuminaten Union war: in Ungarn den ersten Grund, unter dem neuen Monarchen, der französischen Staatsverfassung zu legen, dieser Mann kam heute von der Audienz zurück, bekam eine andre Denkungsart, erhob die Güte und die Einsicht des Königs über alle Himmels-Sphären, sprach zum Wohl der Monarchie eben soviel, als er gestern das Gegentheil auskramte. Dieser Mann ist überhaupt ohne allen Grundsätzen, ein grosser Schreier und für sich ohne aller gründlichen Bildung eingenommen. Seine Beredsamkeit zum Wohl des Monarchen wird aber alle Illuminaten in Ungarn unfähig zu allen demokratischen Unternehmungen machen. Der Hofrath Beken verliess ihn heute mit vielen Verdruss, nach dem er mir sagte, dass der Fekete muss vom Hofe erkaufte sein, sonst könnte er unmöglich sich so schnell zum Gunst des Hofes umändern. Der Verfasser ist innerlich überzeugt, dass er den Monarchen mit guten Erfolg über die Audienz des Fekete und sein Vorhaben voraus aufmerksam machte.

Ich erhielt den Auftrag den zwei Haupt Illuminaten nach Pesth, dem Prof. Krail und Grafen Stephan Illéshaszy zu berichten, wie ellend der Fekete in Absicht auf den demokratischen Endzwek der Illuminaten sich hier betrage. Alle unsere Chefs, wie Swietten, Sonnenfels, Sinzendorf, Beken etc. bauen viel auf die zwei: auf Grafen Illyeshaszy, den die ungarische Nation im letzten Landtag sehr beleidiget hat,² und der auch einen sehr grossen Anhang in Ober Ungarn noch hat. Da diesen der höchstselige Monarch ganz vergessen hat, der aber unstreitig der aufgeklärteste Mann in ganz Ungarn ist, so wird es schwer sein, diesen Mann, obschon ich über seine Denkungsart viel vermag, ganz zu bekehren;³ doch werde ich es wagen, und wenn es mir von statten

¹ Bastatic (Bastasich) Jozafát († 1793), körösi (Horvát-Szlavonország) görög-katolikus püspök. Sem életére, sem politikai törekvéseire nézve nem találtam adatot. Halála évét is csak a sematizmus alapján adom.

² Nem tudtam megállapítani, mire céloz Martinovics.

³ Vö. 472. l.

gehet, so werde ich ihn bereden, eine Reise nach Wien zu machen und dem Monarchen zu sprechen.

Der Bischof Bastassich wird Sontag bei der Audienz erscheinen, um über eine von Seite der ungarischen Kanzlei gegen ihn ausgeübte Unterdrückungen zu klagen. Wird der Monarch diesen so wie Fekete empfangen, ihm eine Hilfe seines Anbringens wegen versprechen, so hat der Monarch die ganze illirische Nation, die er den Gesinnungen nach representirt, auf seine Seite gewonnen.

Unsere Union ist übrigens mit grossen Entwürfen beschäftigt, die ich treu zur rechten Zeit bekannt machen werde.

Graf Fekete will nun im Grunde nichts, als die Pfarrer von Bischöfen dadurch trennen, dass man diesen einen besseren Gehalt gebe, erbat mich hierüber ihm schriftlich eine Vorschlag zu geben, den er beim künftigen Landtag durch sezen will.

Der Verfasser wurde vom Fekete ersucht, ihm in den vielen Schreiben an die Hand zu gehen. Heute, also den 22-ten März schreiben sie mitsam an 15 Comitete, und machen sowohl des Fekete gute Aufnahme bei Sr. M., als auch die so guten Gesinnungen für das Land allen bekannt, und muntern sie auf, den König an die Hand zu gehen in allem dem, was der Monarchie und S. M. erspriesslich ist.

Der Verfasser und Fekete machen einen Vorschlag beim künftigen Landtag durch die Mehrheit der Stimmen es dahin zu bringen, dass in Zukunft nur die Bischöfe selbst, und nicht das Kapital der Bischöfe vom Landtag die Sitz und die Stimme haben sollen.

Den 22-ten März 1792

f.)

[1792 március 29, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Miután az illuminátusok azt látják, hogy az uralkodók kéméletlen harcot indítottak nemcsak a francia alkotmány, de az egyenlőség, szabadság, sőt a felvilágosodás eszméi ellen is, titkos tervet kovácsoltak, hogyan lehetnek az összes európai népek a franciák segítségére, pénzzel, jegyverrel, belső megmozdulásokkal. A magyarországi tervek végrehajtását Pászthory és Orczy vezetik. A szerző véleménye szerint ezeket a terveket a Monarchián belül legbiztosabban úgy lehetne elgáncsolni, ha az uralkodó 1. kétértelmű külpolitikai nyilatkozatokat tenne, 2. a belpolitikában visszatérne a jozefinista elvekhez, 3. Pászthoryt eltávolítaná, 4. felkarolná a görögkatolikus püspököt, aki megőrizné hűségükben a szerbeket, 5. kamarai tanácsossá nevezné ki Delivukot, aki a horvátokat óvná meg az illuminátusok csábításaitól, 6. őt, Martinovicsot pedig kiküldené Belgiumba, ahol közelről megismerhetné az illuminátusok vezetőinek elgondolásait.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Gotthardi a jelentést március 29-én juttatta el Colloredo grófhoz, s arra kérte őt, azonnal továbbítsa azt Ferenc királyhoz; mivel Martinovics másnap reggel megy uralkodói kihallgatásra, kérte, járjon közbe, hogy dispensatióját elfogadják és a szászvári apátságot megkapja.¹ Levelét így végezte: „E. Exc. ! nach Beendigung dessen, werde

¹ L. 711. 1., ahol Martinovics beszámol a kihallgatásról Laczkovicsnak.

ich sodann für das eigene Wohl unsers gnädigsten Monarchen nicht aufhören zu bitten, dass dieser würdige Mann, sobald immer möglich, hier eine angemessene Anstellung erhalte, und ich bin im voraus überzeugt, dass diese meine Zudringlichkeit, sowohl bei Sr. M. als Er. Exc. zu meinen eigenen guten Fortkommen alles beitragen wird. Dann ich habe ja gar nichts von diesen Mann, ob es ihm Gut oder Übel geht, aber meinem Monarchen werde ich wesentliche Dienste leisten." (Uo.)

Nachrichten über die neu entworfenen Absichten der Illuminaten Union

Nachdem die im Reich, Niederlanden, Preusen, Sachsen, Böhmen, Oesterreich, Pohlen und Ungarn befindliche geweste Illuminaten sehen,

1° dass sich die meisten Monarchen vereinigten, um die französische Konstitution zu vernichten und Frankreich zur neuen gegen Revolution zu bringen,

2° dass die Monarchen mit vereinigten Kräften arbeiten wollen nicht nur die in Frankreich herrschenden Gesinnungen über die Gleichheit und Freiheit, sondern sogar alle Aufklärung aus ihren Staaten zu vertilgen, und die Unwissenheit, Fanatismus und die Sklaverei unter dem Vorwand des Gehorsams und der Ordnung wieder ein zu führen,

3° dass die Monarchen öffentlich auftreten und Scribenten zahlen, dass alles was der Menschheit heilig ist, unterdrückt und in Brochuren brandmarkt werden soll, worunter müssen (wie die Chefs der Union sagen) die Verordnungen des Königs von Preusen, der Kaiserin von Russland und Leopolds II. durch Hoffmann veranstaltete Zeitschrift¹ berechnet werden. Besonders wirkte die in Russland erlassene Ukase an die Völker, um die Franzosen zu ermorden. Alle Mitglieder dieser Union schildern bei dem Volke von der abscheulichsten Seite die Kaiserin, die zur nämlichen Zeit zwei entgegen gesetzte Absichten hat: in Frankreich will sie mit Preusen und Oesterreich die Monarchie herstellen, und in Pohlen unterstützt sie die Rebellen, Szewusky und Potoczky, um die alte Republik zurück zu bringen.²

Nachdem diese und noch andre Gesinnungen der Kabinete in Wien, Berlin, Petersburg und Madrid nur zu gut bekannt sind: so wurde ein Plan von der ersten dieser geheimen Zunft entworfen, der, sobald die Monarchen den ihrigen ausführen werden, auch in Gang gebracht werden soll. An der Spitze dieses Entwurfs stehen: König von Pohlen,³ Herzog von Braunschweig,⁴

¹ A Hoffmann által szerkesztett *Wiener Zeitschriftre* célóz. (L. 579. 1.)

² II. Katalin cárnő (ahogy a porosz király is) kezdettől fogva éles diplomáciai harcot indított az 1791. május 3-i lengyel alkotmány ellen. Ennek elsősorban nem világnézeti okai voltak, bár a cárnő ezt hangoztatta. Az alkotmány kimondta, hogy a volt lengyel területek elidegeníthetetlenek az országtól, tehát, hogy a többek közt Oroszország által elfoglalt részekről nem mond le. Ez nyugtalanította a cárnőt. Egyes diplomáciaival az oroszbarát lengyeleket léptette sorompóba (vezetőjük Potoczky Félix hg. volt) s ezek a cárnő előbb titkos, majd egyre nyíltabb védnöksége alatt 1792. május 14-én a targovisti conföderációban tömörültek. Május 18-án Katalin diplomáciai jegyzékben szólította fel Lengyelországot a régi alkotmányhoz való visszatérésre, s pár nappal később, a conföderatio hívására seregét is útnak indította Szaniszló Ágost király ellen. A Kosciuszko Tádé vezérlete alatt harcoló lengyel csapatok július 17-én, Dubienkánál csatát vesztek a sokszoros túlerőben levő orosz sereggel szemben. Szaniszló király erre július 23-án visszavonta az alkotmányt, kiáltványban bélyegezte meg mindazokat, akik „az esztelen újítás” mellett voltak, s maga is csatlakozott a targovicei conföderációhoz.

³ Az 1764-től uralkodó Szaniszló Ágost király, a Poniatovskí családból.

⁴ Ferdinánd braunschweigi hg. (L. 664. l. 1. jegyz.)

Herzog von Orlean,¹ die englischen geheimen Klubs und die National Versammlung in Frankreich. Diesen folgen die Vorsteher der Union im Reich, Berlin, Brüssel, Braunschweig, Dresseden, Prag, Wien, Warschau, Lemberg, Pest und Ofen.

Dieser Plan besteht nun in folgenden Punkten:

1° Nordamerika soll nun, im Fall der Krieg ausbrechen soll, heimlich 24 Millionen Gulden jährlich geben.

Engelland soll sich öffentlich gleichgiltig während des französischen Kriegs verhalten, die Mitglieder der englischen Unions-Klubs sollen aber jährlich gegen ein Million und zwanzigtausend Livres Assignaten eine Million im Geld der französischen Nation geben. Pohlen soll für Frankreich Getreid liefern.

Sobald die russischen, preussischen und österreichischen Truppen an den Grenzen von Elsas sein werden so fängt in preussisch Schlesien die Revolution an. Der Vorwand dieser Unternehmung soll der grössere Druck, die grösseren Auflagen sein, als diese waren, als Schlesien unter den österreichischen Szepter stand. Böhmisches Bauern durch ihre Pfarrer, deren grösserer Theil Mitglieder der Union sind, werden auftreten, über ihre Grundherren losziehen und die josephinische Reigerung verlangen. Die Prager Vorsteher oder Archonten werden diese Unruhen, so wie die Berliner die preussisch-schlessischen benutzen und im Namen der ganzen Nation zur nämlichen Zeit in Berlin und Prag eine Nationalversammlung zur Verfertigung einer neuen Konstitution errichten. Der galizische Adel wird sich mit Grosspohlen nach ihren alten Wunsch zu vereinigen trachten; die Bauern werden zu diesem Schritt durch mehrere in Galizien befindliche deutsche Illuminaten verleitet. Das Reich mit fremden Truppen beladen und durch die dortigen Illuminaten geführt, wird sich zu den französischen Truppen gesellen, wider den Krieg wegen der grossen Theuerung öffentlich protestiren und ihn zu hemmen suchen. Niederland wird ebenfalls alles mögliche thun, um sich von Oesterreich zu trennen. Man versucht jezt durch den französischen Gesandten in Konstantinopel, bei der Pforte zwischen ihr und Frankreich zu bewirken. Der Gesandte hat den heimlichen Auftrag, sobald der König gegen Frankreich von unserer Seite vor sich gehen soll, die Pforte gegen Russland auf zu bringen. Die Beweggründe sollen folgende sein:

1° Dass die Pforte bei dieser Gelegenheit Russland, welches gegen die Franzosen mit einer beträchtlichen Land und Seemacht zieht, leicht schlagen, und alles was sie im letzten Krieg an Verlust gelitten hat, samt der Krim zurück bekommen kann.²

2° Dass die Pohlen zur nämlichen Zeit wider die Russen auftreten und mit vereinigten Kräften Russland verfolgen werden, und das zwar weil Russland die jezige Konstitution, durch eine gegen Revolution vernichten will.

3° Dass wenn die Pforte dem Russland Krieg erklärt, Oesterreich durch die innerlichen Unruhen und durch den Krieg mit Franzosen nicht so thätig Hilfe der russischen Macht wird leisten können.

¹ Lajos Fülöp orléansi hg. (1747—1793), XVI. Lajos unokatestvére, aki számitásból Egalité Fülöp néven a jakobinusokhoz csatlakozott.

² Az orosz—török háborút 1792. jan. 9-én lezáró jászvásári (jassyi) béke a Krim félszigetet Oroszországhoz csatolta és a két birodalom határául a Dnyeszter folyót jelölte ki.

In Ungarn will man folgenden Entwurf durchsetzen, den schon die ungarischen Illuminaten von den hiesigen erhalten haben. Pastory und Orczy sind an der Spitze dieses Unternehmens, und in Pesth werden schon Vorkehrungen gemacht, um ihn durch zu setzen.¹

Der Verfasser muss doch zur Ehre der hiesigen Illuminaten gestehen, dass wenn der Monarch fortfährt die Aufklärung, wie weiland S. M. der Kaiser Joseph zu unterstützen, seine menschlich Regierungsart forzusetzen, sie alsdan erst diese aus fremden Ländern hergekommene Entwürfe nicht ausführen werden. Die Illuminaten in Ungarn haben den Auftrag, die ganze illirische Nation durch ihre Mitglieder dahin zu bringen, dass sie die Aufhebung des Adels und die Vernichtung der geistlichen Macht, durch welche die illirische Nation gedrückt worden ist, vom Monarchen fordern sollen. Indessen wollen sie auch die ungarischen Bauern auffordern, dass sie die josephinische Regierung verlangen sollen. Bei dieser trieben Gährung wollen nun die Illuminaten ihren Endzwek erreichen.

Meinungen des Verfassers.

Da der Verfasser diese Entwürfe von mehreren hiesigen Chefs und andern Deputirten hat, die es niemal schriftlich und nur zwischen 4 Augen mittheilen, erhalten hat, so kann er — dem die Verfassung der Union zu genau als einem Mit-Chef bekannt ist — von der Warheit dieses grossen in Europa von Völkern unternommenen Projekts nicht zweifeln. Und glaubt nun dass folgende Gegenmittel gut gebraucht werden können:

1° Was die Maassregeln in Betreff der auswärtigen Höfe betrifft, so bin ich überzeugt, dass der Monarch und sein einsichtvolles Ministerium solche besser, als die geringen Einsichten des Verfassers, dem die Kabinets Grundsätze ohnehin unbekannt sind, entwerfen werden. Zweideutige Aeusserungen in Betreff der zwischen Frankreich und Reich obwaltenden Streites würden vielleicht nützlich sein, denn in die Lange wird Frankreichs Bankrot und grosse Theuerung den Freiheits-Enthusiasmus vermindern, und dann wird die Nation selbst, von ihrer gegenwärtigen Verfassung abstehen.

2° Giebt der Monarch in seinen Verordnungen merkliche Spuren der so allgemein gewünschten josephinischen Regierung, so können schon die Illuminaten weder in Böhmen, noch in Wien oder in Ungarn das Volk zum Aufruhr bringen, da die Oesterreichischen Illuminaten in der That nichts als josephinische Regierung wünschen.

Ich weiss zuverlässig, dass sie von den Aussländer Illuminaten sich ganz trennen würden, weil in unseren Staaten ohnehin, nur der einzige Druk von

¹ 1792. ápr. 2-án Gotthardi ebben az ügyben külön foljegyzést juttatott el Colloredo gr.-hoz. Most jön Martinoviestől, aki betegem fekszik — írta. Töle tudja, hogy Orczy László br. Bécsbe érkezett. Az itteni Unió megbízta „die Pesther Illuminaten dahin zu stimmen, dass sie im nächsten Landtag die Gemüther dahin bringen sollen, dass die Geistlichkeit ausgeschlossen werde, und dass der Bauernstand mit den Adeligen vereinige, eine der französischen Konstitution ähnliche dem König vorlesen sollen“. Martinovics ezért arra kéri öfelségét, ha Orczy kihallgatásra jelentkezik, rögtön jelentse ki elötte, „dass die Geistlichkeit bei höchstseiner Regierung nicht zu viel Macht haben wird, und dass höchstselber der josephinischen Regierung nicht abgeneigt sei. Wann S. M. dies thun und den Orczy gnädig empfangen, so ist wieder der ganze hiesige Illuminaten Plan vereitelt, und Orczy wird so wie Fekete [l. 673. l.] mit seinen grossen Anhang gewonnen... Martinovics ist von der Union angewiesen, den Orczy in allen an die Hand zu gehen“. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

Seite der Geistlichkeit, der Hofstellen und des Adels in Böhmen, besonders aber in Ungarn gross ist.

3° Den Pasztory, welcher trachtet durch Spielmann und Grafen Fekete zurück zu kommen, mehr als jemanden von Ungarn zu entfernen. Den dieser Pastory nebst seiner mittelmässigen Geschicklichkeit, welche nur bei Ungarn für gross gemacht wird, hat ein gefährliches Herz; er sagte vor seiner Abreise nach Fiume, dass seine Entföhnung der Monarchie ganz Ungarn kosten soll. Man hat ihm gerathen, dass er wenigstens um Urlaub nach Wien oder Ungarn anhalten soll.

4° Erweist der Monarch dem katholisch griechischen Bischof,¹ der seit der letzten Audienz mehr als jemals für das Wohl des Monarchen und seiner Staaten arbeitet und auf seinen ganzen Anhang wirken will, einige billige Gefälligkeiten, die er wegen der Verfolgung des Bischof Okoliczani nie erhalten konnte, so wird dieser wider alle illuminaten Aufheezungen die illirische Nation schützen.

5° Der bekannte gewesene zweite Vice-Gespann in Syrmien Delliwuk ist des Bischofs Zögling, wenn dieser nach so vielen Empfehlungen und erfolgten Handbillete von Seite des höchstseligen Monarchen und endlich in Rücksicht seiner Verdienste eine Kamerraths stelle in Ofen erhalten könnte, so würde er nach Kroatien reisen, und überall das Volk von jener Verführung der Illuminaten zurück halten.

6° Sollte übrigens der Krieg von Seite der Franzosen den ganzen Reich ankündigt werden, und unser durchlauchtigster Monarch an diesen Krieg theil nehmen, so trage ich meine Dienste, ohne aller Belohnung, blos aus edlen Trieb meinem Monarchen zu dienen an. Wenn S. M. es für gut befinden, mich nach Niederlanden oder Reich, unter den Vorwand einer gelehrten Reise zu schicken, wo ich alle geheime Triebfedern des Krieges von der dortigen Mitglieder der Illuminaten erfahren und berichten werde können, mein Leben und alle Kräfte biethe ich zum Wohl des Monarchen auf. Zu dieser Reise hatte mich schon weiland S. M. der Kaiser bestimmt.²

g.)

[1792. április 13, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Koppi professzortól nyert értesülés alapján közli a magyarországi titkos arisztokrata-jezsuita szervezkedésben részesek névsorát és terveiket, hogyan akarják visszaállítani a főnemesség és a papság régi hatalmát. A jelentés írójának véleménye: a magyarokkal erős kézzel kell bánni, de nagyobb bajok megelőzésére a nemességet és a papságot a II. József alatti idők korlátaí közé kell szorítani. Az illuminátusok és a nép tömegei a jozefinista kormányzatra vágnak; ha nem kapják meg, félős, hogy erőszakos lépésekre ragadtatják magukat.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

¹ Bastassich József kőrösi görögkatolikus püspököt érti. (L. 673. l.)

² Martinovics ezt később is fölemlítette. L. 798. l.

Martinovicsnak ezt a jelentését Gotthardi 1792. április 13-án terjesztette föl Colloredo gr. miniszterhez, s kérte, hogy nagy fontossága miatt azonnal mutassa be az uralkodónak. Martinovics különben nagyon el volt keseredve a napokban, — írta kísérő sorai-
ban — mivel, ahogy mondotta, Ferenc király nem méltányolja a titkos szervezetek le-
leplezése érdekében végzett fáradozásait. Ő, Gotthardi, megnyugtatta, hogy erről szó
sincsen. Colloredo gr. legutóbb is azt az üzenetet hozta öfelségétől, — mondotta neki —
hogy folytassa továbbra is jelentéseit, hamarosan valamilyen jó állást szereznek neki.
Erre Martinovics felvidult s mindjárt meg is írta ezt a jelentését. (Uo.)

Nachrichten

über jesuitische und aristokratische Verschwörungen in Ungarn.

§.1. Nach dem Tode des höchstseligen Monarchen, den die Jesuiten und Magnaten in Ungarn schon sehr zu fürchten anfiengen, verschworen sich neuerdings die Jesuiten und Magnaten gegen den neuen Monarchen, um ihn wieder zu binden, die Pfaffen in grosses Ansehen zu bringen und sogar den Schein der josephinischen Regierung von Ungarn zu entfernen. Unter den Mitgliedern dieser Verschwornen Unmenschen befinden sich einige verstellte ungarische Illuminaten, welche alles auf den Schein mitmachen, um den Illuminaten eine genaue Nachricht von allen jesuitischen und aristokratischen Gesinnungen geben zu können. Einer von diesen befindet sich hier in Wien, der von Pesth zu diesen Illuminaten geschickt worden ist, um einen umständlichen Bericht über die Zahl und Namen der jesuitischen und aristokratischen Verschwornen ab zu stellen. Dieser Mann heist Koppi, ein Piarist und Professor auf der Universität in Pesth.¹ Dieser reichte der hiesigen Union eine Liste der jesuitisch-aristokratischen geheimen Zunft ein, die ich hier mittheile:

Der neue erwählte Grossmeister ist : Joseph Ürminyi, Personal.

Der erste Meister ist : Bischof Spleny.²

Der zweite Meister ist : Abt Mako.

Die Secretairs, welche geheime Korrespondenz führen, sind :

Graf Brunswik Statthaltereirath,³ Boros Palatinal Secretair,⁴ Szerdahelyi Domherr.⁵

Die übrigen Mitglieder dieser Zunft, welche sich in Ofen und Pesth erfinden, sind folgende :

Abbé Pray, ex Jesuit.⁶

Abbé Horvath, ex Jesuit und ex Professor.⁷

Abbé Rausch, ex Jesuit und Professor.⁸

¹ Koppi Károly szabadkőműves volt. Mednyánszky helytartótanácsos is azt jelentette róla, hogy „illuminátus és jakobinus”. (1794. aug. 11. ; 232. sz. jelentése : O. L. Privatbibl. 26. fasc. Részletes jellemzését l. II. k. 215. l. 4. jegyz. — Horváth Ambrus, *Koppi Károly működése*. Szeged, 1940. c. értekezése sem szabadkőművességéről, sem arról, hogy illuminátus lett volna, nem szól.)

² Splényi Ferenc váci püspök.

³ Brunsvik Antal helytartótanácsos.

⁴ Boros Lajos, a nádor irodaigazgatója.

⁵ Szerdahelyi György, a pesti egyetem tanára, volt jezsuita szerzetes.

⁶ Pray György, a történetíró.

⁷ Horváth János, a pesti egyetem volt fizikaprofesszora. (L. 410. l.)

⁸ Az osztrák származású Rausch Ferenc (1743–1816), a pesti egyetemen az alkalmazott felsőbb matematika tanára, volt jezsuita szerzetes. (Életrajza : *Szinnyei*, XI. 616–617. h.)

Pater Horany, Piarist¹
 Boraros, Stadtrichter in Pesth.²
 Bischof Konde, General Vicarius.

¹ Horányi Elek (1736–1809), piarista szerzetes, a magyar történelem tanára, a nemzeti mult és főleg a magyar írók életének fáradhatatlan bűvára, aki már 1779-ben „Hazafiúi magyar társaságot” alapított, sem jezsuita-barát, sem arisztokrata párti nem volt. A piarista és jezsuita rend különben sem árult sohasem egy gyékényen. (L. erre Horváth Ambrus Koppiról írt *i. m. I. fejezetét.*) A XVIII. század végén az országban tevékenykedő szerzetes rendek közül éppen a piaristák forrottak össze legerősebben a nemzeti kultúrával és a nemzeti törekvésekkel. (L. Takáts Sándor, *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története*. Bp., 1895. Horányira 254. s köv. l.) Gabelhofer abbé – különben maga is az osztrák piarista rendtartomány tagja, – 1790-ben írt titkos jelentéseiben állandóan panaszkodik rájuk. Csabai Sándort, Jankovics Jánost, a Theresianum történelem tanárát, Révai Miklóst és nem utolsó sorban Horányit, „igen veszélyes” embereknek rajzolja, akik a diétán „gehen unter den Edelleuten herum und helfen aufzuheizen”. (1790. szept. 15-i jelentése Gotthardihoz : O. L. Privatbibl. II. fasc.) „Ueberhaupt muss Sr. M. angedeutet werden, – írta máskor – dass der Piaristen Orden in Ungarn fasst von lauter solchen Patrioten [mint Révai] wimmelt; dass ihre ganze Denkungsort roh und aufrührisch ist; dass sie wider das Haus Oesterreich eingenommen sind; dass sie noch überdiess in Wissenschaften kaum einige gründliche Männer haben, und nicht einmal in schönen Wissenschaft einigen Geschmack zeigen.” Ha rajta állna, azt sem engedélyezné, hogy tanítsanak és neveljenek, mert „aus diese lässt sich in Ewigkeit kein gebildeter Adel erwarten”. (1790. aug. 30. : *uo.* – Persze Gabelhofernél a „művelt nemes” eszménye az aulikusságot is magában foglalja; szerinte művelt az, aki Bécs és az Osztrák Ház felsőbbbségét és vezetését elfogadja.) Horányiról személy szerint is tudjuk, hogy tüzes patriota volt, s 1790-ben szívvel-lélekkel a köznemesei mozgalom mellett állott. *De sacra corona Hungariae* (Pest, 1790.) c. munkája még a radikálisok körében is megbecsülést szerzett nevének (l. Horváth István Horányi életrajzát : *Hazai s Külföldi Tudósítások*. 1809, II. 211–212. l.) Nem zárkózott el a protestánsokkal való barátkozás elől sem (l. Keresztési József szalacsi ref. prédikátor naplóját, aki elmondja, hogyan vitatkozott vele a koronáról írt könyvről, s hogyan vacsorázott a pesti piaristáknál, akik „nagy emberséggel” fogadták őt : *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén*. Pest, 1868, 275. l. és Kazinczy, *Pályám emlékezete*, Bp., 1879, 209. l.) és a jobbágyok érdekében is bátran szót emelt. (A Babel és a Ninive röpiratokra adott álnéven írt válaszában : *Eleutherii Pannonii mirabilia fata* . . . Pest, 1791.) Gabelhofer a diéta idején állandóan szemmel tartotta tevékenységét, s felháborodva jelentette, hogy rendszeresen megjelenik az országgyűlés ülésein és minden szavával „az udvar ellen lázít”. Hatása pedig nagy, mert főleg a kismenesség nagy tudósnak tartja „ezt a buta firkászt”. Ajánlotta is, hogy a piarista provinciális révén távolítsák el Pestről. (1790. július 1. : O. L. *i. h.*) „Den Piaristen Alexius Horány – írta július 19-én – muss ich nun zum vierten male denunzieren, und ich bitte, dass gegenwärtige Anzeige Sr. M. selbst vorgelegt werde. Dieser Piarist Horány hat eine Schrift herausgegeben von der Krone Hungarns. Allein dies ist ein blosser Vorwand gewesen. Er redet von der Krone selbst kaum auf 4 Seiten und beschreibt sodann die Könige von Hungarn, bey welcher Gelegenheit er aus Schmeicheley gegen Bischöfe [?] viel Nachtheiliges wider das Haus Oesterreich anbringt. Auch scheint es den aufrührisch Gesinnten etwas zu Liebe gethan zu haben.” Ezután sorozatos idézeteket hoz a munkából, melyekkel – mondja – Horányi azt bizonyítja, hogy ha a király nem tartja meg esküjét, az ország sem kötele a hűségben kitartani. „So schreibt und so redet auch dieser Mann, der bey dem gemeinen Adel so viel Autorität und Einfluss hat, immer herumgeht und herumlärmmt, selbst von seinen Obern nicht kann zurückgehalten werden, und als Vollauffer, Verläumder und Widerspenstiger notiret ist. Der Rector der Piaristen selbst saget, dass er wünsche, dass doch ein Decret käme, welches ihm diesen unbändigen Mann wegschaffte.” (*Uo.*) – Aug. 3-i jelentésében csak ennyit mond róla : „er raset immer fort.” De Gabelhofer szerint nemcsak a nemzeti követelések terén ment túl Horányi a megengedett határon, legalább ilyen veszélyesek a parasztság helyzetének javítására, sőt megváltoztatására vonatkozó nézetei. Ugyannyira, hogy elhatározta, ő maga röpiratban ellen-súlyozza káros hatásukat. Hozzá is fogott a röpirat megírásához, de nem fejezte be, csak töredékei készültek el. (*Schreiben eines Oesterreichers an Herrn Horany französischen Bürger*. Gabelhofer fogalmazványa : Bp. Egyet. Kvt. Ms. G. 157.)

² Boráros János ügyvéd, 1790–1807 közt Pest városa főbirája.

Gányi, Assessor bei der 7 Viraltafel.¹

Lakits, ex Professor, königl. Rath.²

Calovino, Bibliothekar des Primas.

Pasquich, Professor der Mathemat. in Pesth.³

Spaics, Guardian und Pfarrer auf der Landstrass in Ofen.⁴

Ladisláus Orczy und

Koppi Professor.

Die zwei leztern sind zugleich Illuminaten, durch welche unsere Union alles, was die Jesuiten und Aristokraten im Sinn haben, erfahren kann.

§.2. Die gefährlichsten von diesen sind Ürmíny Personal, Abt Mako, Brunswík Statthaltereirath Excellenz, Boros Palatinal Secretair, Abbé Pray und Domherr Szerdahely.

Diese zusammen hatten folgenden Plan, um den jeztregierenden Monarchen ganz zu unterjochen, und in das pfaffisch-adeliche Joch zu verwickeln entworfen.

Der Primas, als er in Wien war, erkundigte sich durch des Kardinal Migazzi seine Anhänger, welche die Lage des jezt regierenden Monarchen und seiner Minister gut kennen und täglich genau forschen, welchen Weg man wählen sollte, um den König noch mehr vor der Krönung zu fesseln. Er hinterbrachte nach Pesth, Ofen und Presburg, dass in Wien überall die Sage sei, der Monarch und sein Ministerium würde aus Furcht, welche nun von Kaiser auf dem König fortgepflanzt wurde, alles dem ungarischen Adel und der Geistlichkeit bewilligen. Nach dieser erhaltenen Nachricht fassten die Vorsteher der jesuitisch-aristokratischen Zunft Muth und beschlossen :

1° Überall aus zu streuen und alle Gespannschaften zu zu stimmen, dass man öffentlich rede, die ungarische Nation wolle den Palatin zum König wählen.

2° Der Bischof Eszterhászy in Erlau, der Kalatay in Grosswardein, der Andrassi und Szily, ex Jesuiten und Bischöfe⁵ wurden ersuchet unter der Hand, die Gläubiger der Iudex Curiae Zichy zu stimmen, um diesem seine grosse Schulden nach zu sehen,⁶ damit er sein mögliches beitragen möge, jene Forderungen vom König, welche die ungarische Geistlichkeit bei dem nächsterfolgenden Landtag machen wird, zu unterstützen.

3° Die ungarische Geistlichkeit will unter dem Schutz des Primas durchaus die Wiederherstellung aller reichen Mönche und Nonnen mit der

¹ Gányi János, a Királyi Tábla (nem a Hétszemélyes Tábla) ülnöke. (L. II. k. 238. l.)

² Lakits György Zsigmond (1739–1814), a pesti egyetem 1780-ban nyugalmazott egyházjogtan tanára, ekkor a pesti Egyetemi Nyomda igazgatója. (Életrajzi adatai : Szinnyei, VII. 659–661. h. ; Iványi B. — Gárdonyi A., *A kir. magyar egyetemi nyomda története*. Bp., 1927. 108–109. l.)

³ Pasquich János professzor, ekkor a bölcsészettudományi kar dékánja.

⁴ Spaits László (1725–1799), observáns ferencrendi szerzetes, 1774–77 között a rend magyarországi minisztere, ebben az időben a budai, mai Mártírok útján levő zárda főnöke, 1793-tól kezdve helyettes rendfőnök. (Életrajzi adatai : [Csepapovich György], *Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum provinciae S. Joannis a Capistrano*. Buda, 1823, 282. és 286. l. és Szinnyei, XIII. 1329. h.)

⁵ Andrássy Antal br. rozsnói, és Szily János szombathelyi püspök.

⁶ Zichy országbíró igen erősen el volt adósodva. L. Lipót király jellemzését : Sándor Lipót iratai, 435. és 218. l.

Rückgabe ihrer Güter durchsetzen, und nebst dem bewirken, dass die Mönche von ihren Generalen in Rom abhängen sollen.

4° Sie hatten auch beschlossen, sich mit allen Kräften bei dem Landtag zu widersetzen, damit allgemein protestirt werde, keinem nicht unirten Bischof den Sitz beim Landtag zu erlauben.

5° Der nichtunirte Bischof Schakabenda in Temeswar¹ wurde durch die Bischöfe von Erlau, Grosswardein, Andrassi und Szily gut bezahlt, damit er die übrigen Nichtunirten Bischöfe dahin bringen möge, dass sie die Aufhebung der illirischen Hofkanzlei verlangen sollen.

6° Dem Bischof Okolicsány wurde von der Jesuitischen Loge in Pesth aufgetragen, von keinem Vorschlag der Staathalterei, was die geistlichen Beförderungen betrifft abzuweichen. Da es bekannt ist, dass diese Landesstelle meistens aus jesuitischen Rathen zusammengesetzt ist, unter welchen die ganze Studienkommission,² der Brunswik, der Klobusiczky,³ die zwei Bischöfe Manditsch und Mitterpacher etc. gehören, so ist es leicht ein zu sehen, dass durch diese Stelle nur lauter Jesuiten und ihre Zöglinge befördert werden. Wenn keine Mittel wider dieses priesterliche Monopolium gebraucht werden, so wird Ungarn noch immer mit solchen Prelaten angestekt, welche dem Adel und übrigen Unterthanen den Geist der Widerspenstigkeit, der Rebellion und Ungehorsam gegen die heilsamen königlichen Geseze beibringen und unterstützen werden.

7° Die meisten ihrer Entwürfe, wollen diese Leute erst nach der Krönung durchsetzen, um bei jeder Beharlichkeit des Monarchen öfentlich bei den Unwissenden das Gerücht zu verbreiten, als wollte der König sein vor der Krönung abgelegtes Jurament übertreten.

8° Sie sprengen überall aus, dass der jezige König josephinisch gesinnt sei, um den dummen Adel mehr zur Vereinigung der Kräfte und des Willens zu bringen.

9° In der lezten jesuitischen Versammlung in Pesth erzählten die Vorsteher Ūrminy, Brunswik und Mako aus gewissen von Wien erhaltenen Nachrichten, dass der jezige Monarch und sein Ministerium jezt noch mehr als unter Kaiser Leopold die ungarische Nation, oder eigentlich den Adel und die Geistlichkeit fürchten.

10° Eben diese Zunft wendet alles an, um zu erfahren, wer die zwei Reden wider den ungarischen Adel und Missbrauche der Geistlichkeit verfasst und drucken lassen hat,⁴ man sezet schon 300 Dukaten auf die Entdeckung der Verfasser, so finden sich diese Tiranen der besten Könige und Unterthanen durch diese Brochuren betroffen.

Meinung des Verfassers

Der Verfasser als ein geborener Ungar, der sich in der Menschenkenntniss und politischen Wissenschaften, wie auch in den Wirkungen der geheimen Gesellschaften tiefe Kenntnisse erworben hat, kann zuverlässig

¹ A sematizmus szerint Joannovics de Schakabent József, verseci görögkeleti püspök.

² A Helytartótanács tanulmányügyi bizottságának ülnökei az egyetem, továbbá a budai és pesti iskolák vezetőiből kerültek ki. (*Ember*, 126. l.)

³ Klobusiczky József helytartótanácsos.

⁴ Nyilván az *Oratio ad procures* és az *Oratio pro Leopoldo rege* c. saját röpirataira gondol.

den Monarchen versichern, dass die grosse Nachgiebigkeit bei keiner Nation, am wenigsten bei der ungarischen gut gethan hat, ein ungebildetes Volk, wie der ungarische Adel und die Geistlichkeit sind, muss mit billiger Strenge und Unerschütterlichkeit behandelt und zur menschlichen Regierungsform gebracht werden. Der Verfasser wird es aus seinem nachkommenden Bericht beweisen, dass wenn der Monarch den ungarischen Adel und Geistlichkeit nicht in die nämliche Lage, in welcher sie zur Josephs-Zeiten waren, setzen wird, bald schreckliche Auftritte in Ungarn sich ereignen werden.¹ Ich stehe nicht gut dafür, dass die Illuminaten mit den Protestanten, Illiriern und dem Volke vereinigt, welche dermalen nichts als josephinische Regierung, oder wie sie dermalen in Oesterreich, Böhmen etc. ist wünschen, nicht sich einen weitem Weg zur Freiheit, als man es vermuthet, durch Gewalt bahnen werden. Die Illuminaten in Ungarn warten nur auf einen Wink des Königs, und die Geistlichkeit wird in Ungarn gleich aus dem Range des Landstandes ausgeschlossen.

h.)

1792 április 18, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

A bécsi, immár feloszlott Unió-páholy vezetői biztos híreket kaptak arról, hogy az osztrák udvarral szövetséges hatalmak Franciaország teljes megtörésére készülnék. Ezzel kapcsolatban utasították őket, hogy mindenütt terjesszék el: a franciák elleni háború igazságtalan, célja az, hogy visszaállítsák az arisztokraták és a klérus uralmát, a hivatalok despotizmusát; mindez a Habsburg monarchia népének sok pénzébe és szenvedésébe fog kerülni. A jelentés írójának véleménye: a bajnak csak úgy lehet elejét venni, ha 1. a franciák elleni háborút elkerülik, 2. Kaunitz kancellárnak a francia ügyben tett nyilatkozatát enyhítik, 3. a háború kitörése esetén sem rónak hadiadót a népre, 4. az uralkodó a felvilágosodási mozgalom élére áll és megrendszabályozza az állami szerveket.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Martinovics jelentését — a szerzőt megnevezve — 1792. április 20-án terjesztette Gotthardi Colloredo gr. elé. Kísérő iratában megdicsérte Martinovicsot éberségéért és „hasznos” javaslataiért. „Die Meinungen des Verfassers — írta — wird die weise Einsicht des Monarchen gewiss ganz zweckmässig gegen die geheimen Unternehmungen finden.” (Uo.)

Nachrichten

über die Gesinnungen der gewesten Illuminaten und Mitglieder der gewesten Union in Wien.

den 18-ten April 1792

In meinem letzten Bericht über die sträflichen Unternehmungen der Jesuiten und Aristokraten in Ungarn, versprach ich die Bewegungen der Illuminaten in Ungarn bald nach zu tragen.²

¹ L. az i) alatti jelentést.

² L. a g) alatti jelentés végén.

Da sich indessen hier in Wien einige viel wichtigere und durch die bekannten Mitglieder der gewesten Union ausgeübte Bewegungen in Bezug auf Frankreichs Revolution ereignet haben, so eile ich diese hier dem Monarchen mitzutheilen.

Da die Ersten dieser geheimen Zunft, welche (wie ich es schon in mehreren Berichten gemeldet habe) nun bloß durch ihre Gesinnungen die übrigen leiten, und alle Formalitäten, welche die Existenz derselben beweisen könnten, abgelegt haben, die sichere Nachricht erhalten haben, wie die mit unserem Hofe vereinigten Mächte auf Frankreich wirken wollen und welche Massregeln sie nach dem Tod des höchstseligen Kaisers gegen diese Nation ergrieffen haben, so wurde jedem Chef der gewesten Union mündlich zwischen vier Augen (den schriftlich wird nichts manipulirt) aufgetragen, folgende Punkte den gewesten Deputirten bekannt zu machen, damit diese sie bei allen Freimaurer-Logen, bei den Kaufleuten und bei der hiesigen Bürgerschaft, hier in privat-Häusern anbringen und allgemein machen.

1° Dass der verabsichtete Krieg gegen Frankreich, welcher durch beständige Nekereien der auswärtigen Höfe, besonders des Wiener Hofes bewirkt werden muss, einer der ungerechtesten Kriege, die jemals waren, sei. Den durch diesen will man

a) eine Nation, welche alle Quellen seines Verderbens, nämlich die Missbräuche des römischen Hofes und der Geistlichkeit, den verschwenderischen Adel und die durch schlechte Verwaltung der Finanzen bewirkte Banqueroute aufgehoben hatte, durch Gewalt zernichten und die alte willkührliche und den besten König durch stolze Minister irre führende Regierung zurück bringen.

b) Durch diesen Krieg will man die heiligen Rechten der Menschheit in ganz Europa vertilgen, den Fanatismus wider errichten und die bestehende Regierungsarten noch ferner erhalten, in welchen bloß die Minister, der hohe Adel und die Priester mit dem Schicksale der Könige und der Völker schalten können und auf Unkosten derselben leben werden.

c) Durch diesen Krieg wollen die übrigen Monarchen eine Nation vernichten, welche die erste in Europa allen übrigen Völkern bewiesen hat, dass die Priester und der Adel den König beständig von dem Volke entfernt und dieses beim König verschwärzt, für ungesittet, boshafft, niedrig und verächtlich geschildert haben.

2do Der bevorstehende Krieg mit Frankreich würde den österreichischen Staaten in einem Jahre mehr Kosten als jener mit Türken in sechs Jahren gekostet hätte, und warum sollen die Unterthanen zu diesem Kriege ihre Kräfte und ihr mit blutigen Schweiß erworbenes Vermögen aufopfern? vielleicht damit der französische Adel und die Priester wieder als privilegierte Despoten in Frankreich eingeführt werden. Was gehet aber die fremden Völker an, ob diese zwei durch eitle Privilegien über die dem König ernährende Völker erhobene Menschenklassen in Frankreich aufgehoben oder nicht aufgehoben sind? Sollen die österreichischen Völker dieserwegen Kriegssteuer bezahlen? Wer kann sich sicher versprechen, dass man in einem Jahre diesen theuern Krieg endigen, und die so viele in Elsass befindliche starke Festungen einnehmen wird? Was erhalten unsere Völker und Bürger, wenn die Reichsfürsten ihre Güter in Elsass wieder zurück bekommen, welche ihnen die französische Nation ganz vergüten will? — Nichts als eine Theue-

rumg und Noth, aus welchen der Fluch der Nation entstehet, welchen derjenige tragen muss, der den Monarchen zu einem solchen Krieg verleitet hat.

3° Die Nachricht wegen den in Schweden begangenen Meuchelmord des Königs¹ wurde hier zum grössten Nachtheil der Aristokraten, der hiesigen Bürgerschaft und allen übrigen, die an den menschlichen Rechten Antheil nehmen geschildert. Man sagte, dass in der ganzen Geschichte man nicht lesen wird, dass das arbeitsame Volk hätte sich gegen die Könige verschworen, diese Handlung wurde von dem Schicksal nur für den herrschsichtigen Adel und von der römisch Geistlichen Bosheit ausgeübet worden. Während der französischen Revolution wurden viele Fehler des Königs samt seiner Flucht entdekt, und lobet ihn die Nation in allen Büchern und behauptet, dass er durch boshafte Aristokraten immer irre geführt worden ist. Päbste und Könige wurden aber bald von der Geistlichkeit, bald von Aristokraten ermordet. Die Aristokraten in Schweden konnten auch nicht leiden, kaum dass sie der König zum Wohl der ganzen Nation etwas eingeschränkt hat, so hatten sie sich verschworen, und ermordeten den besten König. Also alle Staatslaster und die Verführung der Könige rühret von stolzen Aristokraten und von der durch das päpstliche Gift verleitete Geistlichkeit.

4° Der verstorbene Kaiser durch seine Leute irre geführt und in Furcht gejagt verliess seine menschlichen Grundsätze, welche er in Heturien zum Wohl der ganzen Nation eingeführet hat, und erlaubte dem ungarischen Adel, wie auch der Geistlichkeit, nach der grausamen in Ungarn üblichen Art die Unterthanen zu unterdrücken und alle schlechte Privilegien aus zu üben. Er liess so gar den Professor Hoffmann wider die Aufklärung schreiben, welche nur allein, wenn sie gut geleitet wird, das Glück des Staates befördern kann. Sein Thronfolger, der jezige König, wird noch weiter geführt, den er will „Fide et Lege“,² das ist durch Glauben und Gesez regieren; welches ausgelegt wurde, als wollte er durch Fanatismus und durch die Hofstellen, welche das Gesez in Händen haben, seine Staaten glücklich machen. Man erzählte zur Bestättigung dieser Auslegung, dass der König alle Chefs der Stellen von dem gewöhnlichen Eid losgesprochen hätte, dass er sich durch diese ganz führen lasse, dass man im Kabinete die armen Bittsteller sehr grob behandle, dass endlich jezt mehr als jemals der Ministerial-Despotismus herrsche.

Meinung des Verfassers :

Der Verfasser wünschte sehr, der Monarch möchte noch jemanden Vertrauten ausfindig machen, damit dieser, die der hiesigen Bürgerschaft beigebrachte Meinung, welche aus diesen drei Punkten entstand, auch forschen möchte. Gewiss ist es aber, dass aus diesen drei Punkten und mehreren andern, welche der Verfasser Sr. M. den Kaiser den verflossenen Winter mitgetheilt hat, eine allgemeine Meinung zum Vortheil der französischen Verfassung beim Volke entstanden ist. Diese ist aber das stille allgemeine Gesez, welche man nicht durch passende Mittel vereiteln wird, später oder ehen-der der jezigen Regierung einen tödlichen Stoss versezen wird. Folgende Mittel wären hiezu die einzigen:

I. Den Krieg mit Frankreich auf alle mögliche Art zu vermeiden.

¹ Ankerström Jakab János svéd nemes, az 1792. március 16-i udvari bálon rálött III. Gusztáv svéd királyra, ki sebébe behalt. Ankerström a király ellen szervezkedett nemesi összeesküvésnek volt tagja. (Vö. II. k. 387. l.)

² Utalás Ferenc király jelmondatára.

II. Die vom Fürst v. Kaunitz an den Minister in Paris erlassene Aeusserungen mässigen, denn man hält sie für unerträglich stolz, als wenn unser Minister mit einem einzigen Menschen zu thun hätte. Besonders erbiterte die hiesigen Demokraten jener Ausdruck des Fürsten, in welchen er den emigrierten französischen Adel für den vernünftigeren Theil der Nation hält.¹

III. Sollte doch der Krieg erfolgen, so wäre keineswegs zu wagen eine Kriegssteuer dem Volk aufzulegen. Geschieht dieses, so stehe ich nicht gut, dass der Monarch nicht unangenehme Auftritte zu befürchten habe. Eine, in demokratischen Grundsätzen schon zimlich unterrichtete Nation muss man nicht durch neue Auflagen reizen.

IV. Um alle Bewegungen der Demokraten zu erfahren und eine Liebe von der Völker zu gewinnen, soll der Monarch sich an die Spitze der Aufklärung stellen, diese führen, wie ein Vater, nichts öffentlich wider Frankreich und die Freiheit der Völker handeln; die despotisch wirkende Hofstellen einschränken, und so bleibt des König Thron, auf Liebe, Ruhe und nicht auf Zwang gebauet, unerschütterlich.

i.)

1792 április 21, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

1. A magyarországi illuminátusok, hogy ne váljanak feltűnőkké, jozefinistáknak nevezik magukat. 2. A vezető magyar illuminátusok névsora. 3. Lipót király utasításait az illuminátusok készek voltak támogatni. Amikor látták, hogy Ferenc királyt jezsuitabarát tanácsadók veszik körül, elrendelték, hogy azok, akik az illuminátus rendben az első fokozatot elérték, oktassák a parasztokat és polgárokat a jozefinizmus elveire, a délszlávokat biztassák: vagy szakadjanak el a magyar kormányzattól, vagy követeljének teljes egyenjogúságot; dicsérjék mindenütt a francia alkotmányt; ócsárolják a magyar Helytartótanácsot és Kancelláriát; biztassák a parasztokat; itt az ideje, hogy követeljék és erővel is elismertessék szabadságukat; szélteben meséljenek a főpapok botrányos életéről, hogy meggyűlöltessek őket. 4. Ajánlja az uralkodó kegyébe Kossuth Andrást, aki elárulta neki, hogy a jezsuiták és illuminátusok mindenkit az osztrák monarchia elleni harcra akarnak elkötelezni.

Gotthardi által irt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc:

Az itt közölt jelentést Gotthardi 1792. április 23-án továbbította Colloredo gr. miniszterhez. Kísérő iratában Martinovicsot nevezte meg szerzőjének. (Uo.)

Nachrichten über die in Ungarn befindlichen Illuminaten Den 21-ten April 1792.

§.1. Um sicherer wirken zu können, haben die in Ungarn befindliche Illuminaten einen Namen angenommen, welcher dem Hofe nicht auffallen

¹ Kaunitz kancellár 1792 febr. 17-i jegyzékére gondol, melyben annak a nézetének ad kifejezést, hogy a francia nemzet többsége és józanabb része nem akarja a köztársaságot és ellene van a jakobinusok által teremtett anarchiának.

kann: sie nennen sich nun wechselseitig *Josephiner*, weil sie behaupten, dass Joseph der II vieles zum Grundsatz seiner Regierung angenommen hat, was auch die Illuminaten in den ersteren Graden dieses Ordens behaupten. Ihre Klubs werden jetzt *Josephiner Klubs* genannt. Da der Verfasser überzeugt ist, dass die Schilderung des Illuminaten Ordens, das Kabinet und der Monarch nicht so, wie deren Unternehmungen interessiren können, und ausserdem ihm bekannt ist, dass diese Schilderung vom Hofrath Sonnenfels und Regierungsrath Majer schon dem höchstseligen Kaiser Leopold geliefert worden ist und sich in den geheimen Archiv befinden wird,¹ so wird sich der Verfasser nur auf die Mittheilung gegenwärtiger Bewegungen der Josephiner in Ungarn einschränken.

§. II. In Zeit von höchstens zwei Wochen wird ein vollständiger Verzeichniss sowohl der Josephiner, der Illuminaten in Ungarn, als auch der Jesuiten dem Monarchen mitgetheilet werden,² indessen macht man nur die Häupter dieser Zunft bekannt. Sie sind folgende

1. Graf Zichy Judex Curiae, erster Chef und Protector des Ordens.
2. Graf Haller Obergespan in 7bürgen.³
3. Graf Török Studien Director in Kaschau.⁴
4. Baron Pronay in Presburger Distrikt.⁵
5. Peter Balogh bei der 7viral Tafel.
6. Graf Stephan Ilyeshászy in der Trentschiner Gespannschaft.
7. Bischof Verhovacz in Agramer Distrikt.

8. Pásztory, Gouverneur in Fiume, der zugleich vormals ein Chef war der in Wien existierenden amerikanisch-französisch-deutschen Union, und an dessen Stelle der Verfasser den 16-ten Jänner dieses Jahres aufgenommen wurde. Diese Schefs haben ihre eigene Versammlungen, und korrespondiren durch Bothen, welche mündlich und nichts schriftlich mittheilen.

§. III. Unter Leopolds Regierung hatte die Pesther Loge, durch des Verfassers und Professors Kreils Verwendung, alle übrige Logen dahin gebracht, die wahren Absichten des Illuminaten Ordens auf zugeben, und nur Anstalten zu treffen, auf den ersten Wink des Kaisers zu einer Umstelzung der alten ungarischen schädlichen politischen Verfassung mit vereinigten Kräften des Monarchen Willen zu unterstützen. Als der Verfasser dieses dem Monarchen bekannt machte, so erhielt er den Auftrag einen Entwurf zu verfertigen, um die Nation ganz durch unerschütterliche Geseze und Erhebung des unadelichen Standes zum Landstand, zu einer menschlichen und ganz monarchischen Regierung zu bringen.⁶ Nach dem Tode des Monarchen erfuhren die dortigen Illuminaten, dass diejenigen, welche den jezigen König regieren, jesuitisch gesinnt sind, und dass ein Schloisnig seit er ein Einfluss auf die Regierung erhalten hat, ganz kalt für das ihm bekannte Illuminaten Systeme wurde, so trafen sie folgende (durch die Wiener unterstützt, wider

¹ Erre vonatkozóan semmilyen adatunk nincsen.

² L. a k) alatti jelentést.

³ Haller József gr., helytartótanácsost érti, aki azonban máramarosi (tehát nem erdélyi) főispán volt.

⁴ Török Lajos gr., kassai tankerületi főigazgató.

⁵ Pronay Gábor br., (1748—1811), Gömör megye főispánja. II. József alatt a pozsonyi tankerület főigazgatója. Arra, hogy szabadkőműves, vagy éppen illuminátus lett volna, nincs más adatunk. (L. Wagner Lajos, *Báró Prónay Gábor*. Pozsony, 1912).

⁶ L. *Iratok* 3. sz.

die Regierung und besonders wider die Pfaffen und Aristokratenwuth) Anstalten :

1° Müssen alle Komitats, Kameral- und Dorf oder Marktflek-Beamte, welche sich in den ersten Graden des Illuminaten Ordens befinden, die Bauern und die Bürger in den Grundsätzen der josephinischen Regierung unterrichten. Sie haben auch einen kleinen schriftlichen Chatechismus über die menschlichen Rechte und Freiheit ganz kurz in zwanzig Fragen abgefasst, aus welchen sie den Bauern die Fragen und Beantwortung derselben mittheilen. Das meiste hiezu tragen junge Pfarrer und Seelsorger, welche in josephinischen Seminarium erzogen wurden, bei.

2° Bei jeder Gelegenheit wird den in illirischen Gegenden befindlichen Illuminaten aufgetragen, der illirischen Nation es begreiflich zu machen, dass sie unter dem Joche des ungarischen Adels und der Geistlichkeit schmachten müssen; dass sie also trachten sollen, entweder sich ganz von der ungarischen Regierung zu trennen und nicht nur eine eigene Hofkanzlei, sondern auch eine eigene Landesstelle zu fordern, oder aber dass man ihnen die nämlichen Rechte oder Privilegien und ihrer Geistlichkeit den Sitz beim Landtag und Güter geben soll.

3° Die französische Revolution, ihre Konstitution wird bei jeder Gelegenheit gelobt, und alle Maassregeln, welche andere Monarchen gegen diese Nation brauchen als Kabalen und kurzsichtige Ranke geschildert.

4° Die Mitglieder der Illuminaten haben aus der Archiven der Staatshalterei, der ungarischen Hofkanzlei und der Justizstellen einen kleinen Auszug gemacht, jener ungerechten Fälle, welche diese Stellen mit Unterdrückung der gerechten Sache begangen haben, um dadurch alle diese Stellen verhasst zu machen. Diese werden bei jeder Gelegenheit erzählt, mit dem Zusatz, dass die jezige König den Kanzler Pálffy wider sehr distinguire, und folglich die ganze Nation nun von seinen elenden Secretaire Névery, der ihn ganz, weil er unwissen ist, leitet, abhänge.¹

5° Trachten die Mitglieder, dem Bürger und den Bauernstand bei jeder günstigen Gelegenheit begreiflich zu machen, dass sie unter einem jungen König, welchen aristokratisch und jesuitisch gesinnte Menschen umgeben, und beängstigen, keine josephinische Freiheit zu hoffen haben. Es wäre daher die Zeit, sich selbst diese zu fordern und auch mit Gewalt durchzusetzen.

6° Es wird auch die scandalose Biographie des Primas und anderer Prelaten in Ungarn überall erzählt, damit der Bürger und Bauer die Pfaffen zu hassen lerne.

§.IV. Diese Tage kam zu Verfasser ein gewesster Stuhlrichter, welcher 14 Jahre unter Maria Theresia und Kaiser Joseph gedient hat, und der als josephiner bei der letzten Wahl in Zempliner Gespanschaft ohne Dienst blieb. Dieser Mann hat guten Kopf und diene treu, er ist wie er mir gestern auf die Nacht sagte, in beiden Gesellschaften aufgenommen. Er erzählte mir, dass die Aristokraten und Jesuiten alle Illuminaten oder Josephiner dadurch an sich ziehen wollen, dass sie ihnen eine Anstellung versprechen, wenn sie einen geheimen Eid wider die Oesterreichs Monarchie ablegen wollen. Dieser Mann heisst Andreas Kossuth, er möchte jzt als honorarius Asses-

¹ Névery Elek kancelláriai titkár, akinek valóban nagy befolyása volt Pálffy kancellárra. (L. Sándor Lipót iratai, 28. 1.)

sor bei der Kameral Administration in Kaschau unentgeltlich dienen, er wird Dienstag bei der Audienz erscheinen.¹ Er sagte mir, dass bei den erwähnten Eid man sich verpflichten müsse, seinen Kindeskindern den Hass gegen Haus Oesterreich bei bringen zu wollen. Ob dieser Mann, der mir dieses grösste Geheimniss mit vieler Aengstigkeit mittheilte, und 14 Jahre gedient hat, auch ohne Verbrechen dienstlos geworden ist, nicht wenigstens die Signatur seiner Bittschrift verdiene, ist eine Sache, welche der Monarch gewiss väterlich entscheiden wird. Der Monarch soll aber nichts ihm merken lassen, dass er ihm bekannt sei, sonst würde er gleich des Verfassers Lage wissen.

J.)

1792 április 27, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Nagy az öröm az egykori illuminátus páholy tagjai közt, hogy a birodalom nem indít háborút a franciák ellen. Dicsérik az uralkodót, s azt hirdetik, hogy így békés fejlődésben, anélkül, hogy az alattvalókat újabb adókkal kellene megterhelni, kiheveri majd a birodalom a háború és II. Lipót helytelen kormányzásának következményeit. Ha belül szabadság lesz, a külső, francia veszélytől nem kell tartani, viszont a klérus — nehogy a francia papság sorsára jusson — emberségesebb lesz. Ez különösen Belgiumban és Magyarországon lesz nagy jelentőségű. Ilyen körülmények közt a birodalomnak sem a demokratikus, sem az arisztokrata-theokratikus forradalmaktól nem kell félnie.

Gotthard di által irt tiszttázat : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Nachrichten
über die Gesinnungen der Wiener Ex-Illuminaten.
Den 27-ten April 1792.

Da sich der Verfasser zur Pflicht gemacht hat aus Überzeugung weder den Jesuiten noch den Illuminaten, sondern nur der unverfälschten Wahrheit nachzugehen, und folglich das Gute und das Böse, welches auf die Regierung einen Bezug hat, ohne Verschub seinem Monarchen mitzutheilen, so macht er hiemit bekannt, dass die Mitglieder der gewessten Illuminaten-Union den 24-ten dies erfahren haben, dass der Monarch und sein Ministerium wider Frankreich keinen Krieg unternehmen werden.² Die Freude über diese Nachricht war bei allen unaussprechlich, und schon den nämlichen Tag wussten solche alle Mitglieder. So eifrig als sie waren, durch ihre Mittel eine allgemeine Meinung dem Publikum wider den gegen Frankreich zu unternehmenden Krieg beizubringen, den Monarchen, sein Kabinet und Ministerium klein zu machen, auch nach der vom Voltaire üblichen Art satirisiren, und die Devise:

¹ Kossuth András, a család katolizált, ún. zemplén-sátoraljaújhelyi ágából. (Az abszolutizmus korában ez az ág, aulikus érzelmei kifejezéséül, nevét Udvardyra változtatta.) Kossuth András személyéről, életéről különben semmit sem tudunk. (L. Turul, XII. 1894, 63. és 68. l.)

² Ferenc király és kormánya valóban nem gondolt arra, hogy Franciaországnak hadat üzenjen. A francia nemzetgyűlés azonban már ápr. 18-án hadat üzent a császárnak. Érdekes, hogy 27-én Martinovics erről még nem tudott. (Vö. az l) alatti irattal.)

„Fide et Lege”¹ boshaftt auszulegen; so waren sie eben so eifrig, durch die oben erwähnte Nachricht bewogen, den Monarchen wegen seinen friedlichen Gesinnungen über alle Himmelssphären zu erheben, seine Konferenz Minister² loben und segnen. In allen Häusern, wo diese hinkamen, wurde sehr schön und rühmlich von Monarchen erzählt. Die meisten sprachen beiläufig auf folgende Art: „Nun werden wir Frieden haben, unser Hof, der durch den verfloßenen Krieg im Geld entkräftet wurde, wird sich nach und nach, ohne seinen Unterthanen neue Auflagen und Kriegssteuer auflegen zu müssen, wieder erhohlen können. Der Monarch wird durch den Genuss des Friedens nach und nach die Fehler der Regierung, welche durch die grosse Furcht und Nachgiebigkeit des Kaisers Leopold einschlichen, verbessern. Frankreich wird durch Beibehaltung der gegenwärtigen Konstitution, für Haus Oesterreich nicht mehr fürchterlich sein, denn innerlich wo Freiheit ist, dort ist keine äusserliche Stärke, um den Ton über andre Monarchen führen zu können. Durch Frankreichs Verfassung wird die jesuitisch-pfaffische Wuth beängstigt, überall wir die Geistlichkeit, aus Furcht nicht so wie in Frankreich behandelt zu werden, sanfter und menschlicher werden, welcher Umstand für Niederlanden und Ungarn, wo dieses Gift noch immer fürchterlich ist, sehr vortheilhaft sein wird. Durch den mit Frankreich behaupteten Frieden wird Haus Oesterreich den einzigen Weg zu einer demokratischen oder aristokratisch theokratischen Revolution unmöglich machen. Denn in unsern Staaten ist sie nur durch Unterdrückung der josephinischen Regierung, durch ausgedehnte Gewalt der boshaften Geistlichkeit und durch neue Kriegssteuer, oder andere dergleichen Auflagen, welche das Volk wegen den ausgewanderten französischen Prinzen und Aristokraten, damit diese wieder ihre Völker unterjochen und ihren guten König verführen können, tragen sollte, möglich. Friede, Ordnung, unpartheiische Behandlung aller Klassen der Menschen, gründliche Aufklärung und Liebe des Volkes zu ihren Landesfürsten, sind unendlich bessere Triebfeder einer glüklichen Regierung, als Fanatismus, Scheinheiligkeit der Prelaten, tiefe Unwissenheit und dem Volke beigebrachte Furcht.” So sprach man nach der erhaltenen Nachricht, dass der Monarch keinen Krieg wider die Franzosen unternehmen wird.

k.)

1792 május 2, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Közli a magyarországi illuminátusok névsorát. Múlt decemberben ugyan felszalták rendjüket, mert ő, Martinovics, biztosította őket, hogy Ferenc király a jozefinista reformok útjára lép, de most ismét munkához láttak, mivel úgy látják, az udvar a jezsuiták és arisztokraták mellé állt. Különben ezek az illuminátusok készek a koronázáskor tiltakozni az ellen, hogy a király a régi embertelen alkotmányra tegyen esküt. Ez is mutatja, hogy csak akkor károsak, ha az uralkodó a régi alkotmányt akarja fenntartani, s a jezsuitákat és arisztokratákat pártolja. Ebben az esetben mindent elkövetnek majd a nép felvilágosítására.

¹ Ismételt utalás Ferenc király jelmondatára. (L. 685. l.)

² Colloredo grófot, akihez Gotthardi a jelentést fölterjesztette.

Gotthardi által írt tisztázat : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Az alábbi jelentést Gotthardi május 2-án terjesztette föl Colloredo grófhoz. Kísérő iratában szerzőjeként Martinovicot jelölte meg. (Uo.)

Liste
der Illuminaten oder Josephiner in Ungarn.

[A névsor eleje azonos az április 21-i jelentésben közölttel, l. 687. l.]

9. Ladislaus Orczy
10. Koppi, Piarist und Professor
11. Szakmáry, Actuarius bei der Universität.¹
12. Barits, Professor in Pesth.
13. Gyurkovics, Professor in Pesth.²
14. Kreil, Professor in Pesth, auch Wiener Illuminat.
15. Spielenberg, Advocat, lateinischer Zeitungsschreiber.³
16. Baron Podmaniczky, Statthaltereirath.⁴
17. Johann Baron Spleny.⁵
18. Georg Frank, Domherr in Raab.⁶
19. Graf Sauer, Domherr in Grosswardein.⁷
20. Bubanovics, General Vicarius in Neusatz.⁸
21. Abbé Este, Professor in Kaschau.⁹
22. Hanzely, Direktor der Academie in Kaschau.¹⁰
23. Paul Markovics, Professor in Agram.¹¹
24. Aczél, Beisitzer der Königl. Tafel in Pesth.¹²
25. Molnár, Pastor in Pesth.¹³
26. Rudits, Pfarrer in Theresiopel.¹⁴

¹ Szathmáry (Szakmáry ?) András, a pesti egyetem irnoka. (Személyére vö. III. k. 242. l.) Tagja volt a pesti A Nagyszívűséghez, majd Az Egyetértéshez szabadkőműves páholynak. (Abafi, 328. és 387. l.)

² Gyurkovics Ferenc, a pesti egyetemen a politikai tudományok professzora. (Életrajzi adatait, jellemzését l. II. k. 51. l. 2. jegyz.)

³ Spillenbergről Pál, pesti ügyvéd, az *Ephemerides Politico-Literariae* c. hírlap szerkesztője.

⁴ Podmaniczky József helytartótanácsos. Abafi is illuminatusnak mondja. (Abafi, *Freimaurerei*, V. 159. l.)

⁵ Splény Jánosra vö. 501. l. 1. jegyz.

⁶ Frank György (1742–1822), pápai esperes és mézvári apát, 1790-től győri kanonok. Ezt megelőzően a II. József által felállított pozsonyi egyetemes papnövelde igazgatója. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, III. 722–723. h.)

⁷ Sauer Kajetán gr., választott arbei püspök, nagyváradai nagyprépost.

⁸ Bubanovics Szilveszter, a későbbi kőrösi (Horvátország) görögkatolikus püspök. Martinovics 1794-ben „vad demokratának” jellemezte. (II. k. 157. l.)

⁹ D'Este Viktor, a kassai akadémia tanára. Szabadkőművességére : Abafi, 343. l.

¹⁰ Hanzély János bölcsésztudor, tagja volt a kassai „A rettenthetlen erényhez” szabadkőműves páholynak. (Abafi, 343. l.)

¹¹ Markovics Pál (1758–1830), a természeti jog tanára a zágrábi akadémián, később, 1811-től kezdve a pesti egyetem professzora. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, VIII. 649–650. h.)

¹² Atzél István, ekkor már személynöki ítélmester.

¹³ Molnár János pesti luteránus pap, az Aigner által vezetett pesti A hét csillaghoz szabadkőműves páholy tagja. (Abafi, 367. l.)

¹⁴ A *Calendarium archi-diocesanum ven. cleri Colocensis et Bacsensis*... 1792 kimutatása szerint Ranics István bodrogmonostori apát, a teológia doktora és apostoli protonotarius volt a szabadkai plébános.

27. Milassin, Bischof in Stuhlweissenburg.¹

Man sieht aus der kleinen Zahl, dass diese Zunft noch in ihrer Kindheit in Ungarn ist. Auch muss ich aufrichtig gestehen, dass alle diese Leute in Dezember des *vorigen Jahrs* diese Zunft ganz aufgegeben haben, weil der Verfasser sie versichert hat, dass der Kaiser Leopold eine josephinische Reform in Ungarn unternehmen wird, mit welcher sie zufrieden waren. Jezt arbeiten sie wieder, weil sie glauben, dass der Hof wieder die Jesuiten und Aristokraten in Ungarn unterstützen will. Sie sind alle mehr den Monarchen als den Aristokraten und Jesuiten ergeben. Sie haben aber grossen Anhang.

Der Verfasser weiss zuverlässig, dass wenn der Monarch nicht bei der Krönung² ungehalten wäre, sie alle, bevor der König die unmenschlichen ungarischen Privilegien beschwören wollte, schreien würden und öffentlich protestiren, dass er sie nicht mehr beschwören, sondern selbst eine andere mehr menschliche Konstitution vorlegen soll, um endlich die ganze Nation glücklich zu machen. Diese Stimmung beweiset hinlänglich, dass diese Menschen nur alsdann dem Staate schädlich sein werden, wenn sie sehen werden, dass der Monarch die ungarische alte Verfassung billige, die Aristokraten und Jesuiten unterstütze; denn in diesem Fall würden sie nicht aufhören, das Volk nach und nach aufzuklären, um es dahin zu brigen, wo es fest stehen wird. Nach den neuesten Nachrichten soll der Graf Zichy³ durch die Jesuiten und Bischöfe erkaufte worden sein, und aus der Illuminaten Zunft ausgeschlossen.

Der Graf Stephan Illeshaszy und der Pastor Molnár in Pesth sind von selbst ausgetreten, und wollen civilist-tod für sich leben, Beide haben grosse Talenten, und das beste Herz.

Die Jesuiten Liste, weil sie sehr gross ist, werde ich mit nächsten nachtragen.⁴

Den 2-ten May 1792.

Országos Széchényi Könyvtár

I.)

1792 május 3, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

A franciákkal való háború híre nagy izgalmat váltott ki az illuminátusokból. Amikor azonban megtudták, hogy az uralkodóház a hadikiadást két évig a sajátjából fedezi, ez nagyon megenyhítette őket, s soha nem hallott dicséretekkel halmozták el az uralkodót és konferencia-miniszterét. Egyes nyugtalanfejúek viszont elégedetlenek, mert most nem tudják a népet mivel izgatni. Pászthory ugyan megpróbálta őket egyéni céljai érdekében az uralkodó ellen tüzelni, de sikertelenül. Figyelmeztet, hogy Spielmann államtanácsosra ügyeljenek. Ajánlkozok, hogy elkészíti a koronázási latinnyelvű beszédeket.

Gotthardi által írt tisztázata: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

¹ Milassin Miklós székesfehérvári püspök.

² I. Ferencet 1792. július 6-án koronázták magyar királlyá Budán.

³ Zichy Károly országbíró.

⁴ Nincs rá adat, hogy ezt a listát beterjesztette volna.

Nachrichten
über die Gesinnungen der gewessten Illuminaten in Wien.
Den 3-ten May 1792.

So wie leztens die Freude wegen friedlichen Gesinnungen unsers Hofes gross war,¹ so entsetzten sich alle über die Nachricht, dass wir Krieg mit Frankreich haben sollen.² Glück, dass man es gleich auch wusste, dass dazu nicht unser Hof, sondern andere Umstände alles beigetragen haben. Man bat die gewesenen Deputirten dieser Zunft gar keine Motion beim Volke zu machen, biss man die Kriegsanstalten des Hofes nicht genau wissen wird. Vorgestern erfuhr man es, dass der König übereins mit seinen königl. Brüdern gekommen wäre, auf zwei ganze Jahre die Kriegsunkösten tragen zu wollen, ohne dem Volk mit einer Kriegssteuer lästig zu werden.³ So wie diese Wendung ein Muster ist der politischen Klugheit, und der Güte des Monarchen, so wurden auch alle Illuminaten besänftiget; man erhob mit Lob den Monarchen über alle Gränzen, man fieng an für den Konferenz Minister⁴ sehr vortheilhaft zu sprechen, und noch viel gutes in die Zukunft von ihm zu hoffen, das Publikum fesselte sich aus Enthusiasmus an den König so stark, dass man nie in Wien weder von Kaiser Joseph noch von Kaiser Leopold so gut, so vortheilhaft von seiner Regierung sprach. Ein und andre unruhige Köpfe von Illuminaten sind höchst unzufrieden, dass der Monarch auf den unerhörten Gedanken — den Krieg auf seine Unkösten führen zu wollen — verfallen ist; denn sie wissen nicht, auf welche Art sie nun das Volk aufbringen sollen, um in unseren Staaten eine Revolution, nach welcher sie seufzten, hervorzubringen. Sie sagen, dass dem Monarchen die Unkösten von Reichsfürsten und von der Königin von Frankreich vergütet werden sollen. Diese Meinung herrscht noch im Dunkeln, das Publikum folgt aber den grössten Theil der Illuminaten, die durch diese kluge Wendung des Monarchen höchst befriediget sind.

Als Pastory, der nun hier ist, diese Nachricht vom Krieg erhielt, so besprach er sich mit des *Verfassers* Deputirten, die vorher die seinigen waren,⁵ und wollte nun uns dazu stimmen, dass wir nun den Aristokraten in Ungarn bekannt machen sollen, dass sie durch den mit Frankreich zu führenden Krieg, den König wieder in die Klamme bringen können, dass sie also wieder zu gähren anfangen sollen, damit der König ihnen alle im lezten Landtag beschlossenen Punkte annehmen soll. Indessen, sagte er, könnten von dieser Unruhe profitiren und eine demokratische Revolution hervorbringen.

Der Verfasser weiss es zuverlässig, dass der Pasztory mit Palffy⁶ intim ist, dass er durch die ungarische Magnaten durchsetzen will, um wieder ins Land oder nach Wien als Staatsrath zu kommen, und den Iszdenzy zu verdrängen. Er wollte uns durch seinen Rath aufopfern, die Illuminaten kennen aber schon seine Gesinnungen.

¹ L. a j) alatti iratot.

² A francia nemzetgyűlés április 18-án határozta el, hogy a császár ellen, a francia emigránsok támogatása miatt, hadat indít.

³ Erre vonatkozóan nem találtam semmilyen adatot.

⁴ Ti. a jelentést olvasó Colloredo-Wallsee gróf.

⁵ L. 592. l.

⁶ Pálffy Károly gr. kancellár

Der Verfasser ist auch der Meinung, dass man in Konferenzen sehr auf die Meinungen des Staatsrath Spielmann aufmerksam sein soll, denn er wird ganz vom Abbe Strattmann, einem sehr geschikten Deputirten der Union geleitet; dieser Abbe wiss alles was in den Konferenzen geschieht, und sagt es auch richtig seinen Chef dem Baron Swieten.

Auch macht der Verfasser bekannt, dass die hiesigen Illuminaten den französischen Krieg für metaphysisch, der nie recht zu Stande kommen wird, halten; loben die Franzosen, dass sie das praevenire gespielt haben.

Da der Verfasser sein Stillschweigen, seine Klugheit in derlei Geschäftten beim höchstseligen Monarchen hinlänglich bewiesen hat, und er auch in der lateinischen Sprache fester ist, als vielleicht einer hier in Wien, so traget er seinen Dienst dem Monarchen an, alle lateinische Anreden, die bei der ungarischen Krönung nöthig sein werden, machen zu wollen; er wartet hierüber nur auf den Befehl.¹

III.)

1792 május 11, Bécs

*Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez
a bécsi középosztály hangulatáról, a legfrissebb világpolitikai hírekről, politikai
és személyi javaslatairól*

1.§. Az illuminátusok megmagyarázták a középosztály tagjainak, hogy a franciák elleni háború a világtörténelem egyik legválságosabb háborúja; ezek most, mivel a titkos rendőrséget feloszlatták s nincs mitől tartaniok, gátlás nélkül szidják a minisztériumot és sajnálják az uralkodót. A francia alkotmány éppen azáltal vált ismertté és kívánatosná, hogy az arisztokrácia meg az uralkodó is ellene harcol. Pedig a monarchikus államban az uralkodó csak forma szerint uralkodik, valójában nem az ő akarata érvényesül s a néptől elválasztják hivatali szervei. 2.§. Hírek a külföldi államokból, a magyar katonák francia oldalra szökéséről. 3.§. Javasolja, hogy 1. a párisi jakobinus klubba, La Fayette és Hohenlohe mellé küldjenek magukat demokratának mutató, ügyes embereket, hogy terveiket megismerhessék, 2. a magyar ezredeket megbízhatatlanságuk miatt a franciák ellen ne alkalmazzanak; 3. a török háborúban be nem vált tiszteket ne tegyenek meg parancsnokokká, 4. Galiciába Brigido gr. helyett Margelik br.-t kell kinevezni kormányzónak.

Gotthardi által írt másolat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Nachricht über die Gesinnungen der bekannten Männer. Wien den 11-ten May 1792.

§.1. Nach der letzten Nachricht, welche diese Menschen erhalten haben, dass der Monarch auf ganze zwei Jahre keine Kriegssteuer verlangen wird, wurden, wie der Verfasser es in seiner letzten Bericht gemeldet hat,² die Meisten zufrieden, einige aber machten gewaltige Ausfälle, sowohl wider des höchstseligen Kaisers Vorkehrungen, als auch wider das jezige Minis-

¹ Ajánlkozására semmilyen választ nem kapott.

² L. az I.) alatti iratot.

terium, wegen Frankreichs Konstitution, und da diese die Triebfedern unsers Hofes von der interessirtesten Seite schilderten und Beifall fanden, so wurde einstimmig beschlossen, der ganzen Mittelklassen der hiesigen Einwohner die Unbilligkeit des Krieges mit Frankreich, welchen unser Hof mit Neke-reienn, hochmüthige, unbestimmte und verachtungsvolle Aeusserungen gegen die National-Versammlung in Paris sich zugezogen hat, zu schildern. Der Verfasser kann nun den Monarchen ganz versichern, dass diese Mittlere Klasse der Menschen, nachdem man ihr die Sache genau begreiflich gemacht hat, äusserst wider das Ministerium aufgebracht sei; man bedauert den Monarchen sehr, dass er sich durch dieses hinreissen liess, um sich in einen der ungerechtesten Kriege, die jemals in der Geschichte bekannt sind, zu verwickeln, und um diesen Krieg so viele tausend gesunde Menschen, nämlich Soldaten, welche durch die Abgaben des Mittleren und besonders des Bauernstandes mühsam ernährt werden, aufzuopfern.

Da sich nun Niemand mehr von den aufgehobenen geheimen Polizei zu fürchten hat,¹ und die Mitglieder der öffentlichen Polizei bekannt sind, so spricht man so zimlich ungenirt wider das wiener Ministerium. Es ist beinahe kein satyrischer Ausdruck in der deutschen Sprache vorhanden, dessen man sich wider das Ministerium nicht schon bedienet hätte.

Man bedauert alle wider die Franzosen allirte Regenten, dass sie sich durch die ausgewanderten französische Prinzen, durch die Ex Noblesse und durch unsere Aristokraten verführen liessen, und dadurch sich einen Krieg zugezogen haben. Denn die Regenten hätten durch die Einführung der französischen Konstitution nichts im Grunde verlohren, und hätten die Liebe des Volks mehr als jezt für sich gehabt.

In der monarchischen Verfassung hat der Regent nur den Namen nach die Vollmacht zu regieren; in der That aber hat er weder die gesetzgebende, noch die ausübende Gewalt in Händen. Sowohl eine als die andere werden durch listige Minister, despotische Präsidenten und boshafte Referenten in Namen des Monarchen ausgeübt, und so wird der zuweilen beste Regent der einzige Gegenstand des Fluches der gekränkten Völker, welche durch die Unter- und Hofstellen, durch so viele Referenten, deren jeder seine privat Absicht hat, durch so viele Klienten der Minister, durch die zum Scheine eingeführten Audienzen unendlich von ihren Monarchen, von ihren einzigen Vater entfernt sind. Man flucht, dass Kaiser Leopold, der so grosser Regent in Toskana war, sich auf einmal durch die Aristokraten hinreissen liesse, und dass sogar die Kaiserin von Russland² in ihren alten Tagen in dieser Sache die Stärke des Geistes ganz verlohren hätte. Man zweifelt nicht, dass gerade durch diese Verfolgung der französischen Konstitution, sie nach und nach die

¹ Ferenc király trónraléptekor az apja által kiépített titkosrendőri hálózatot megszüntette. (L. Sándor Lipót iratai, 157–158. l.) — Jellemző, hogy Martinovichhoz hasonlóan nyilatkozott Bohus kapitány, Gotthardi egy másik megbízottja is. 1791. július 8-1, Gotthardihoz írt levelében ajánlotta a titkosrendőrség nagyarányú megszervezését, mert — írta — „eine Polizei ist die grösste Wohlthat für einen Staat”. Majd részletesen megmagyarázta a „polgári” és a „politikai” rendőrség egymást kiegészítő tevékenységének hasznos voltát, valamint a „spionok” nagy fontosságát. Párisban sem lehetett volna forradalom, ha a politikai rendőrség a helyén van. A „politikai rendőrség” feladatát abban látja, hogy a néphangulatról állandóan tájékoztassa az uralkodót és így megakadályozza, hogy a miniszterek és a maitressek elszakítsák a néptől. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 18. köteg.)

² II. Katalin cárnő.

Aufmerksamkeit sogar des letzten Bettlers an sich ziehen wird, und dann wird sie niemand mehr verhindern können. Hätten die Aristokraten die Geschichte des menschlichen Geistes gut gelesen, so würden sie jetzt die Monarchen nicht wider die französische Konstitution aufgebracht haben. Durch Stillschweigen und Gleichgiltigkeit für dieselbe hätte sie das gemeine Volk nicht in hundert Jahren erfahren, wenn man es nicht sehr gedrückt hätte, und in unsern Staaten, wo der Bauer noch so zimlich leben kann, wäre sie in die Ewigkeit unbekannt geblieben. Jetzt aber, da unsere Generals die Briefe von Franzosen unter die Bauern der Gegend wo das Ge. . . ^{a)} geschieht, austheilen, machen ihn aufmerksam, der Bauer fragt sich: warum dieses geschieht, warum waren die Bauern im Türkenkrieg nicht so distinguirt? und so entdeckt er die von unserer Seite ausgeübte List, er dankt der französischen Konstitution, die alle Monarchen den Bauernstand zu verehren gelehrt hat, und schon dadurch wird die französische Konstitution dem Bauer behagen. . . Dergleichen Gespräche, mit noch mehr bitteren Ausdrücken, werden fleissig in Wien geführt, welche alle bei den ersten Anlass ihre Wirkung haben werden.

§. II. Der Verfasser hat von den übrigen Mitglieder seiner Klasse erfahren, dass

1° Die Genueser sich gegen die Nationalversammlung geäußert haben, ihr während des Kriegs soviel Geld, als sie nöthig haben wird, zu geben;¹ denn nach der Lage der in Frankreich nun verbesserten Finanzen, und dem Werth der National-Güter, wäre an den Kredit nicht mehr zu zweifeln.

2° Dass die im Türken-Krieg beleidigte und durch Ränke nicht belohnte Offiziers sich verschworen haben, sobald sie an die Grenzen von Frankreich kommen, samt ihrer Mannschafft zu die Franzosen zu gehen. Besonders sind die ungarischen Offiziers aufgebracht, und desswegen erzählt man schon, dass mehrere compagne-weis zum Franzosen gegangen wären.² Diese Nachricht ist aus Niederlanden von den dortigen Demokraten umständlich eingelaufen.

3° Dass Schweiz nächstens ihre natürliche Alliance mit Frankreich wieder fest setzen wird.³

4° Dass Engelland sich später auch mit Frankreich vereinigen wird, weil es ihm alles daran liegt, Frankreich bei der gegenwärtigen Konstitution zu erhalten.⁴ In Holland wird unter der Hand der patriotische Theil (welcher durch Prinz von Oranien und Preussen gedrückt wurde) solange mit Geld Frankreich unterstützen, bis sich Engelland nicht öffentlich für Frankreich erklärt.

5° In der französischen Loge in Konstantinopel, welche aus vielen vornehmen Türken und dortigen Franzosen gestehet, wird stark gearbeitet, dass sobald der Krieg zwischen Pohlen und Russen entsteht, sie zugleich diesen den Krieg auskündigen. Der dortige französische und pohlnische Gesandte, Potoczky, arbeitet sehr daran. Man nimt keinen von der österreichischen, preussischen und russischen Gesandschafft in diese Loge auf. Der

^{a)} A szó második része olvashatatlan.

¹ Erre semmilyen adatot nem találtam.

² Erre sem találtam adatot.

³ Ez a hír nem bizonyult valósnak.

⁴ III. György angol király még 1791. nov. 11-én kinyilatkoztatta maga és országa semlegességét a francia alkotmány kérdésében.

englische Botschafter besucht sie aber fleissig, weil die Loge die englische Freimaurerei zum Grunde hat.¹

6° Seit die Ligue der Monarchen wider die französische Konstitution entstanden ist, so haben die Demokraten bei den Höfen alle Kabalen, Bestechungen, Aufheezungen, Korrespondenzen des österreichischen, des preussischen, sächsischen, schwedischen, römischen, spanischen und russischen Hofes fleissig gesammelt, welche nun sollen zusammen getragen, mit Zusehung der Namen und Anmerkungen, wie auch mit originalen Beilagen öffentlich gedruckt werden. Dieses Werk soll fürchterlich sein, und man wird einen besondern Weg zu Verbreitung desselben einschlagen. Da sich der Verfasser vorgenommen hat niemanden durch diese Beiträge zu schaden, sondern nur seinen Monarchen, so viel es an ihm liegt, zu helfen, so wird er den Namen desjenigen, der die aus der hiesigen Staatsrath erhaltene Beilagen geliefert hat, verschweigen.

§. III. Obschon einige dieser Punkte selbst den Monarchen und das Ministerium auf gute Gedanken bringen werden, welche als Gegenmittel in der Politik gut gebraucht werden können, so will doch der Verfasser, der durch grosser Studium der Politik, ja auch der Kriegs Kunst oder Taktik, einige genauere Kenntnisse gesammelt hat, einige Bemerkungen, die man brauchen könnte, hinzusetzen.

1° Sollte man drei geschikte Männer als maskirte Haupt Demokraten, einen nach Paris, den andern an La Fayette schicken,² beide müssten als Missvergnügte dahin abgehen. Einer müsste in dem Jakobiner Klub als Mitglied sein, der andre, als geschikter Ingenieur beim La Fayette, der Dritte müsste beim Hohenlöh³ sein. Diese drei sollten einen Entwurf machen, die mündliche Korrespondenz zu unterhalten, denn schriftlich gieng es nicht. Auf diese Art würde man alle Anschläge der Franzosen erfahren, und überhaupt nicht nur einzelne Bewegungen des französischen Kriegsheeres, sondern den ganzen politischen und Kriegsplan erfahren können. Sollte dieser Gedanke dem Monarchen gefallen, so wäre der Verfasser bereit ihm drei Männer, die alle jezt in königl. Diensten stehen, und durch ihre Geschicklichkeit und Treue zum Monarchen, wie auch durch gute Sitten bekannt sind, in Vorschlag zu bringen.

2° Soll der Monarch soviel möglich vermeiden, nicht viel ungarische Truppen gegen die Franzosen zu schicken, besonders soll man das Alvinczische und Gyullaische Regiment davon abhalten;⁴ denn diese können kaum ihre Sendung abwarten, um sich vom Hause Oesterreich (wenige ausgenommen) zu befreien.

¹ A konstantinápolyi francia követ nevét nem tudjuk. Angliát Tiston képviselte, míg Lengyelországot Potoczki.

² La Fayette marquis 1791. dec. végén átvette az északi (Belgium ellen harcoló) francia sereg parancsnokságát.

³ Hohenlohe Ingelfingen Friedrich Karl hg. (1752–1815), ebben az időben ezredes, s a Waldeck-dragonyos ezred parancsnoka.

⁴ A monarchia 19. (tulajdonosa 1786-ig Alvinczy József gr. tábornagy volt) és 32. gyalogezrede (tulajdonosa Gyulai Sámuel gr.) — Jacobi, a bécsi porosz követ már 1791 okt. 22-én azt jelentette, hogy a francia határról több magyar ezredet vissza kellett vonni, mert megbízhatatlanok voltak. A Pálffy gránátos-ezred több katonáját ki is végezték. Gragger Róbert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königs-krone*. Berlin, 1923. 151. l. 213. jegyz.)

3° Jenen, welche bei Prinz Koburgischen Corps im letzten Türken Krieg bloss durch Kaballen berühmt worden sind, soll man kein Komando gegen die Franzosen geben. Unter diesen gehören hauptsächlich Gabriel Spleny Feld Marschall Lieutenant,¹ Karaczay General Major,² und Obrist-lieutenant der Artillerie Roos.³ Auch Prinz Koburg würde gegen die Franzosen ohne General Souvarow nichts glücklich unternehmen.⁴

4° Da der Verfasser zuverlässig weiss, wie weit die Galizianer mit den Konstitutions Vertheidiger⁵ in Gross-Pohlen einverstanden wären, und wie die galizischen Edelleute auf dem Lande den Bauer die neue Konstitution loben und Haus Oesterreich verhasst machen, so wäre bei einem Ausbruche des zwischen Russland und Pohlen, oder auch überhaupt, sehr nöthig in Galizien einen thätigen und Einsichtsvollen Gouverneur anzustellen, der keinen geheimen Zunft anhängt, der nicht furchtsam ist, und der sich mit dem komandirenden General gut einverstehen könnte. Graf Brigido⁶ hat keine von diesen Tugenden, denn er ist furchtsam, unthätig, geizig, liebt das Militär nicht, und spricht bei jeder Gelegenheit wider den Komandirenden General. Er hat auch nicht den Kopf alle Intriguen der deutschen Beamten in Galizien, welche zwar sehr geschickt, aber auch die meisten ohne guten Charakter sind, einzusehen. Die Räthe wissen seine Schwachheit, dass er keinen Widerspruch leidet. Beim Tische lassen sie ihm alles zu, und doch thut jeder das, was er will. Aus Furcht traute er sich nicht die in Lemberg errichteten Klubs der Pohlen, in welchen man öffentlich von einem Überfall auf die Deutschen, und von der Trennung vom Haus Oesterreich nach Kaiser Josephs Tod sprach, zu verbiethen. Unter Kaiser Joseph, der eigentlich durch seine überspannte Wachsamkeit selbst in Galizien regierte, konnte Graf Brigido bestehen, aber jzt, wo der Monarch mit viel grösseren Gegenständen beschäftigt ist, braucht er in Gallizien einen, wie der Baron Margelik⁷ ist, zum Chef. Dieser würde alle Räthe nach und nach ausmustern, denn

¹ Splényi Gábor altábornagya l. 472. l. 1. jegyz.

² Karaiczay András br. (1744–1808) tábornok, Szuvarov orosz hadvezér jóbarátja, határőrvidéki horvát család leszármazottja volt. A magyar nemesi testőrségből 1766-ban főhadnagyként került az 1. karabélyos lovasezredhez. Az 1787-es török háborúban (akkor már ezredesként) számos nevezetes haditettét hajtott végre, amiért Mária Terézia rendet kapott. A franciák elleni háborúban is kitűnt vitézségével és hadvezéri tehetségével, úgyhogy 1798-ban német-római birodalmi grófi címet kapott és altábornaggyá lépett elő. (Részletes életrajza, több tévedéssel: Hirtenfeld J., *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*. I. 1857, 293–295. l. és Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve*. Bp. 1939, 202. l.; Nagy Iván a család nevét Karacsaynak írja, VI. 82. l., de az egykorú sematimusokban is a Karaiczay alakot találjuk.)

³ Roos Andreas br. (1739–1814), ekkor tüzérezredes, aki az 1789-es martinesti csatában tanúsított vitézségeért Mária Terézia rendet kapott. A francia háborúban már ezredesként vett részt. (Életrajza: Hirtenfeld, i. m. I. 323–324. l.)

⁴ Coburg Friedrich Josias hg. (1737–1815) tábornagy, valóban nem volt nagy hadvezéri tehetség. A török háborúban a bukovinai osztrák hadsereg parancsnoka volt, s a legszorosabban együttműködött Szuvarov orosz tábornaggal. A törökökön aratott győzelmeit nemcsak az egykorú közvélemény, de II. József is nagybbrészt Szuvarovnak tulajdonította (II. József az orosz tábornagyot birodalmi grófi címmel tisztelte meg). Coburgot 1793-ban a franciák ellen harcoló szövetséges hadsereg főparancsnokává nevezték ki, de tehetetlensége miatt már 1794-ben fölmentették. (Értékelésében elfogult, de adatokban részletes életrajza: Hirtenfeld, i. m. I. 245–250. l.)

⁵ Az 1791. május 3-i lengyel alkotmány védőit, az ún. oroszpárttal szembenállókat érti. (Vö. 675. l. 2. jegyz.)

⁶ Brigido Josef gr. Galicia kormányzója.

⁷ Margelik Johann Wenzel br., a csehországi kormányzóság alelnöke.

alle müssen versezt werden, ausser Gubernialrath Erthl¹ und Baron Lezzeni.² Die übrigen haben Schulden auf den Hals, lassen sich folglich bestechen. Gallenberg und Trautmansdorf spielen täglich mit den Pohlen Farao.³ Graf Brigido darf wegen seiner gekannten Schwäche nichts sagen, folgt in allen einem 76 jährigen Jesuiten, Abbe Liesganig,⁴ der ihm nichst zu sagen weiss. Eine solche Regierung ist in Galizien am wenigsten erträglich, weil dieses Land noch viel zurück stehet, in Parallel mit andern Ländern, und im Fall das ein Krieg zwischen Pohlen und Russland, folglich auch mit Türken entsteht, wäre ein solcher Chef in Galizien zum grossen Nachtheil des Staates.

n.)

[1792 május 22, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

a lengyelországi titkos mozgalmakról és a francia jakobinusok legfrissebb terveiről. 1. §. Az új lengyel alkotmány hívei elhatározták, hogy lépéseket tesznek a jezsuita rend visszaállítására. A volt jezsuiták titokban már munkához is láttak, hogy az országot az oroszok ellen fellázítsák. 2. §. A Portát nem sikerült rávenni, hogy Lengyelországgal katonai szövetséget kössön. 3. §. A franciák azt remélik, hogy az angolok melléjük állnak, s akkor Belgiumot és Hollandiát önálló köztársaságba egyesítik. Ezt a tervet csak a monarchia fegyverei akadályozhatják meg.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A jelentést Gotthardi 1792. május 22-én terjesztette föl Colloredo kabinetminiszterhez, szerzőjeként Martinovicsot nevezte meg. (Uo.)

Politische Nachrichten
über die neuesten Unternehmungen der geheimen Orden.

§. 1. Die Vertheidiger der neuen pohlnischen Konstitution⁵ in Warschau hatten, um desto leichter diese wider alle Eingriffe zu vertheidigen, beschlossen, es öffentlich in Pohlen unter die Geistlichkeit bekannt zu machen, dass sobald die Konstitution durch die auswärtigen Mächte anerkannt sein wird, man bei dem Pabste einkommen wird, um den Jesuiten Orden in Pohlen wieder einzuführen, und dass man diesem die ganze Lehranstalt in Pohlen übergeben wird. Schon haben die warschauer Illuminaten einige Schritte zum Schein nach Rom dieserwegen zu machen beschlossen. Dieses Gericht verbreitete sich in Galizien und Russland, wo Jesuiten sind. Man hat in Warschau einige Hauptjesuiten beredet, dass sie den in Galizien befindlichen Ex-Jesuiten, und den in Russland existirenden Jesuiten auftragen sollen, dem Volk die Vortheile der neuen pohlnischen Konstitution begreiflich zu

¹ Ertl Mathias tanácsos, a galíciai és lodomériai kormányzóságon.

² Lezzeni Maximilian br., szintén kormányzósági tanácsos. Gotthardi bizalmas emberei közé tartozott, ki Martinovicshoz hasonlóan irogatta denunciáló jelentéseit. (L. Sándor Lipót iratai, 149. l. ; 1792-es jelentései : O. L. Privatbibl. 15. fasc. 5. köteg.)

³ Gallenberg Siegmund gr., cs. és kir. kamarás, udvari tanácsos, a galíciai sóhivatal igazgatója. — Trautmansdorf Johann Nepomuk gr., cs. kir. kamarás, galíciai kormányzósági tanácsos. — A „fáraó“ hazárd kártyajáték.

⁴ A már többször említett Liesganig abbé, a galíciai építészeti bizottság vezetője.

⁵ A már említett 1791. május 3-i lengyel alkotmány védelmezői.

machen, und die Grausamkeit der russischen und österreichischen Regierung zu schildern. In Russland machte wirklich der Jesuit Pater Gruber, welcher in Polock sich befindet,¹ den Entwurf, dass sich einige Jesuiten verkleiden, und als französische Emigranten nach Petersburg und in allen Gegenden Russlands, wo sich Jesuiten aufhalten, gehen sollen, um sie zu unterrichten, wie man das Volk zum Vortheil der pohnischen Konstitution und zum Aufruhr, wenn es möglich wäre, gegen die russische Regierung bringen soll. Auf diesen Handgriff bauen nun der König von Pohlen² und andre Freunde der neuen Konstitution sehr viel. In Galizien hat dieses Geschäft der Abbé Liesganig, ein ehemaliger wiener Jesuit,³ welcher im Lande samt Abbé Caspary Ex-Jesuiten,⁴ und mit noch mehr andern allen Jesuiten und jesuitisch gesinnten Geistlichen die pohnische Konstitution sehr loben, die Pfarrer, Edelleute und Bauern vereinigen, und auf den Gedanken bringen. sich in Falle eines Angreifens gegen Pohlen, sich für dieses erklären.

Die Jesuiten in Galizien sind sehr ungeduldig, dass der Graf Brigido⁵ nicht bald als Landes Chef hineinkommt, der aus Neigung gegen die Jesuiten, diese nicht beobachten würde. Diese Nachricht hat der Verfasser von Grafen Bonkowsky und Oszolinsky, die als Illuminaten in Warschau bekannt sind, und die sich hier als Deputirte der galizischen Stände aufhalten.

§. 2. Die hiesigen Freunde der französischen Konstitution erhielten die traurige Nachricht aus Konstantinopel, dass die drei Gesandten, der französische, englische und pohnische ungeacht sich vielle türkische Mitglieder der dortigen Loge die Mühe geben, das türkische Ministerium zur offensiven und defensiven Alliance mit Pohlen zu bringen, es noch nicht haben durchsetzen können.⁶ Die Hauptursache ist, dass die Pforte im Geld erschöpft sei. Doch werden noch die geheimen Konferenzen der Logen stark fortgesetzt, und man hat noch nicht alle Hoffnung dazu verloren. Man will sogar die Pforte dahin bringen, dass sobald die russische Armee in Pohlen sein wird, die Türken in die Krim ohne weiters einfallen sollen. So wie man es mit Belgrad hat thun wollen.

§. 3. Die französische Nation will nun sicher wissen, dass Engelland unter dem Vorwand ihre Konstitution zu verbessern, die französische annehmen wird. Und in diesem Falle wird Engelland und Frankreich mit vereinigten Kräften ihre Freiheit vertheidigen. Sobald diese geschieht, so wird Holland auftreten und sich frei erklären. Der Entwurf gehet noch weiter. Engelland und Frankreich wollen Holland und Niederlanden vertheidigen, diese zwei sollen eine Republik, wie die amerikanische ausmachen, und Frankreich mit Engelland wird die Souverenität dieser Republik erkennen.

Der Verfasser bittet um alles in der Welt, diese Nachricht für ächt anzunehmen, und gute Gegenanstalten bei Zeiten zu treffen; denn dieser Entwurff ist wichtig und in geheimen Klubs schon ausgemacht. Nur der glückliche Erfolg unserer Waffen kann ihn vernichten, sonst aber keine politische in den Kabinetten entworfene Anstalten.

¹ Gruber Gabriel (1740 — 1805), osztrák jezsuita szerzetes, Laibachban a mechanika és fizika tanára. 1786-ban Fehéroroszországba ment, Polockban tanított; később az I. Pál cár által alapított pétervári kollégium igazgatója lett. (*Sommervogel*, III. 1882. h.)

² Szaniszló Ágost király.

³ Személyére I. 456. l. 3. jegyz.

⁴ Kaspari Kaspar apátra I. 465. l.

⁵ Galicia kormányzója.

⁶ Vö. 697. l.

o.)

[1792 május 29, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

A párisi jakobinus klub elhatározta, hogy mindazokat, akik a nemzet szabadságát zavarni merészelik, a háború tartamára fogságba kell vetni. Ugyanakkor egyes embereket küldtek minden országba a volt Unió-páholy tagjaihoz, hogy megtudják tőlük, kik azok, akik a fejedelmeket a franciák ellen ingerlik, hogy azután ezeket eltegyék az útból. Itt azt mondták nekik, hogy a meghalt uralkodó rossz tanácsadói Kaunitz hg. és Haztfeld gr. voltak, s hozzájuk sorolható Colloredo miniszter.

Ezt azonnal közölni kell az uralkodóval, hogy figyelmeztethesse minisztereit.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Gotthardi 1792. május 29-én az alábbi kísérősorokkal küldte el Colloredo gr. kabinetminiszterhez a jelentést: „Nachdem Er. Exc. vor drei Tagen die hohe Gnade hatten, mich rufen zu lassen, und mir im Discurse einige Winke geben, — so unterliess ich nicht alsogleich zu meinem Freunde Martinovics zu gehen, um ihm neuerdings zur geheimen Ordens-Dienstleistung auf zu muntern. Er überreichte mir heute die hier beigeschlossenen wichtigen Nachrichten, und wird morgen Nachmittags eine Liste von beiläufig 50 hiesige Illuminaten indessen übergeben,¹ damit Sr. M. und Er. Exc. solche bekannt werden, die übrigen aber von Zeit zu Zeit, so wie es thunlich sein wird, getreu nachtragen.” (Uo.)

Nachrichten über die Gesinnungen
der Mitglieder der gewessten Amerikanisch-Französisch-Deutschen Union.

§.1. In meinem dem höchstsehligen Kaiser eingesandten Berichten² hatte ich die äusserst klug eingerichtete Union weitläufig beschrieben. Die Mitglieder derselben sind von den Verfasser benannt worden, und diese sind die Häupten aller übrigen geheimen Zünften, nämlich der englischen Freimaurerei und der Illuminaten, deren Liste der Verfasser nach und nach liefern wird. Die Mitglieder der Union erhalten alle auswärtige politische Nachrichten, diese werden unter die übrigen Brüder der geheimen Zünfte mitgetheilt, um sie unter dem Volke mit nöthigen Erklärung und Belehrung zu verbreiten. Der Verfasser ist überzeugt, dass nur er folgende äusserst wichtige Nachricht, weil sie erst vorgestern eingelaufen ist, mittheilen könne.

Den 7-ten May wurde im Jakobiner Klub in Paris, nachdem man lange Zeit gestritten hatte, wie die Verräthereien, Verführungen des Volks und von auswärtigen Mächten auszuübende Bestechungen der Vorsteher der französischen Armee verhindert werden konnten, beschlossen:

1° Sobald sich noch durch öffentlich gedruckte Brochuren, oder durch was immer für einen anderen Weg die in Frankreich befindliche Ex Noblesse gegen die Freiheit und die Ruhe der Nation zu stören wagen wird, so sollen sie gefangen und ohne Waffen in verschiedene Städte gebracht, und mit Soldaten bewachtet werden, wo sie so lang der Krieg währen wird, wie Gefangene behandelt werden sollen. Die Königin soll das nämliche Schicksal haben.³

¹ L. a p) alatti iratot.

² L. Iratok 31. és 37. sz.

³ Mária Antónia francia királynét férjével, a királlyal és családjával együtt csak 1792 augusztusában vetették fogságra a párisi Temple-ban.

Einige hiesige und fanatische Jakobiner wollten einrathen, dass man dem Volke erlauben soll, mit den im Lande befindlichen Ex-Aristokraten und unbedeutenden Priester eine Sizilianische Vesper¹ zu machen, oder alle aus dem Lande zu jagen. Eben diese behaupteten, dass wenn es den Königen nach ihrer Willkühr erlaubt war, um ihre Herrschsucht zu sättigen, viele hunderttausend Menschen im Kriege aufzuopfern, warum solle eine Nation es nicht thun können, um endlich von allen Verräthereien gesichert zu werden. Wie vielle Millionen Menschen sind den^{a)} nicht in Amerika durch die spanische Regierung, durch die Jesuiten und durch den Fanatismus der Kreuzzüge um Jerusalem zu erobern ermordet worden. Doch wurde dieser Vorschlag nicht genehmiget.

2° Es wurden an alle Mitglieder der Union aus dem Jakobiner Klub geschickte Menschen geschickt, um sich genau zu erkundigen, welche eigentlich bei verschiedenen Höfen die Haupttriebfeder waren, um die Monarchen wider die französische Nation so unmenschlich aufzusezen. Wozu sie dieses wissen wollen, ist leicht zu errathen. Man sprach hier nach dieser erhaltenen Nachricht, dass weder der Kaiser Leopold, noch der König von Preussen, oder die Kaiserin von Russland, sondern die Minister dieser gekrönten Häupter an die ganze Verbindung dieser drei Höfen die Haupt und einzige Ursache sein. Der einzige König von Schweden wollte unmittelbar und ohne sich durch seine Minister leiten zu lassen in dieser Verbindung wider Frankreich wirken:² die übrigen Monarchen wären blosse Werkzeuge ihrer Minister. Man soll also diese aus dem Weg räumen.

3° Von hier hatte man mündlich berichtet, das Fürst Kaunitz und Graf Hazfeld³ den höchstsehligen Kaiser wider Frankreich aufgehezt haben. Und dass jezt noch der dritte der Konferenz Minister⁴ dazu gesellet hat. Den Staatsrath Spielmann menagiert man noch sehr, weil er die geheimen Staatsgeschäfte aus guter Absicht und Schwachheit zweien Illuminaten, die ihn fleissig besuchen erzählt.

Obschon der Verfasser nicht die Absicht, warum man sich um die auf französische Angelegenheiten wirkende Minister erkundigte gewiss wisse, so glaubt er doch, dass dieser Umstand ohne Verschub dem Monarchen bekannt werden müsse, um die Minister aufmerksam zu machen, damit sie ihre Lage kennen lernen.

^{a)} Ehelyett: denn.

¹ A gyűlölt francia iga lerázására szövetségzett sziciliaiak 1282. március 30-án a szigeten tartózkodó franciakat mind egy szálíg legyilkolták. Ez volt a „sziciliai vecsernye.”

² Az 1792. márc. 16-án meggyilkolt III. Gusztáv svéd király még 1791. okt. 19-én hivatalosan a francia alkotmány ellen foglalt állást. (L. Berényi, i. m. I. 354. l.)

³ Hatzfeld Karl Friedrich gr. államminiszter, az Államtanács tagja.

⁴ Colloredo-Wallsee gr.

p.)

[1792 május 30, Bécs]

*Martinovics levele Gotthardi Ferenchez
Közi a bécsi illuminátusok névsorát.*

Gotthardi által írt tiszttázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Az irat keltjére l. Gotthardi május 29-i jelentését, 701. l.

Liste der Illuminaten in Wien

Die Liste, welche ich hier mittheile, ist von verflossenen Jahren,¹ denn schon seit einem Jahre haben alle Zusammenkünfte der Illuminaten aufgehört, obschon ihre Thätigkeit in der Verbreitung, ihre Grundsätze und Aufstellung solcher Mitglieder bei den höchstwichtigen Ämter noch immer fort dauert.

Die Chefs dieser Gesellschaft stehen unter der Leitung der Amerikanisch-Französisch-Deutschen Union. Es kann keiner in die Union aufgenommen werden, der nicht vorher unter den Illuminaten war. Die Union hat sieben regierende Chefs und 28 Deputirte, die sieben Chefs heissen Archonten oder Regenten. Diese erhalten alle auswärtige Nachrichten, und entwerfen Pläne um die Monarchen, wie auch ihre Minister zu leiten. Die Deputirte verbreiten diese Entwürfe und Nachrichten unter die Illuminaten und Freimaurer. Die Mitglieder der Union hat niemand ausser den Verfasser dem höchstseligen Kaiser geliefert.²

Bei der böhmischen Hofkanzlei angestellt:

Baron Kresel, Kanzler³

Joseph v. Koller, Hofrath

Leopold v. Haan, Hofrath

Sonnenfels, Hofrath

Graf O'Donel, Gouverneur in Kärnten⁴

Graf v. Edling, Hofrath⁵

Birkenstock, Hofrath⁶

¹ Vö. *Iratok* 37/e, 43/a és c, ahol az itt említettek közül is felsorol néhányat. Hogy a két névsor összehasonlítása könnyebb legyen, azoknál a neveknél, amelyek a korábbi listákon is rajta voltak, erre jegyzetben utaltam. — Itt említem meg, hogy a Martinovics által ezen a listán a Cseh-Osziptrák Kancellária tisztségviselői közt felsoroltakból a jelentés megírásakor többen már más hivatalban voltak. 1791-ben viszont még valóban az említett Kancellárián találjuk őket, sőt az 1791-es sematizmusokban ugyanolyan sorrendben következnek egymás után, mint Martinovicsnál (persze a sematizmusban közben is vannak még nevek). Mindebből következik, hogy Martinovics a lista összeállításánál valamelyik 1791-es sematizmusra támaszkodott. (Vö. 704. l. 10. jegyz.)

² Fentebb idézett jelentéseire céloz.

³ Kresel Franz Karl br., cseh—osziptrák udvari kancellár. (Vö. *Iratok* 37/e és 46/c.)

⁴ O'Donel Joseph gr., császári kamarás, udvari tanácsos, 1792-től Karintia kormányzója. (Ekkor már nem tartozott a Cseh-Osziptrák Kancelláriához.)

⁵ Edling Nepomuk gr., császári kamarás és udvari tanácsos.

⁶ Birkenstock Melchior, udvari tanácsos, tanulmányi ügyekben Martini jobbkeze. (Személyére l. Adler Sigmund, *Die Unterrichtsverfassung Kaiser Leopold II.* Wien, 1911. 53. s. köv. l.)

Abbé Zippe, Hofrath¹
Grohmann, Hofrath²

Hof Secretairs:

Johann Eichler³
Johann Thugut
Vinzenz Ruprecht⁴
Baron Kiemayer⁵
Friedrich Schilling⁶
Joseph v. Retzer
Michael Sensel

Hof-Kozipisten :

Philip Eberl⁷
Anton Räsner
Anton Widmann⁸
Joseph Friz⁹
Ludwig v. Bolza
Johann Molitor
Ferdinand Sonnleitner
Anton Hertel, Registrant
Johann Lukertsch, Registrant¹⁰

Hof Agenten :

Franz Koller
Franz Haymerle
Ignaz Joseph Woller
Ernst v. Bressler¹¹
Pasquall v. Edelbach¹²
Joseph v. Hartel
Joseph Reitter

Geistliche Hofkommission :

Adalbert v. Beeken, Hofrath¹³

¹ Zippe Augustin, a Prága melletti társas káptalan és királyi kápolna kanonokja, udvari tanácsos, a Kancellárián belüli egyházi alapítványi udvari bizottság tagja. (Vö. 671. l.)

² Grohmann Joseph, udvari tanácsos. — Ezek szerint a Cseh-Osztrák Kancellária 12 tanácsosából 7 lett volna illuminátus.

³ Eichler Johann kormánytanácsos, kancelláriai titkár.

⁴ Ruprecht Vinzenz, kancelláriai titkár. (Vö. 671. l.)

⁵ Kienmayer Joseph br., a Hof- und Staats-Schematismus szerint az Alsó-Ausztriai Kormányzóság fogalmazója.

⁶ Schilling Friedrich udvari titkár csak 1791-ig volt a Cseh-Osztrák Kancellárián. 1792-től kezdve az alsó-ausztriai Kormányzóságon találjuk.

⁷ Eberl Johann Filipp 1791-ben valóban a Cseh-Osztrák kancellárián volt fogalmazó, de 1792-ben már nem volt ott.

⁸ Widmann Anton, kancelláriai fogalmazó. (Vö. 591. l.)

⁹ Friz Joseph 1791-ben kancelláriai fogalmazó volt, 1792-ben azonban mára Kamarai Igazgatóságon teljesített szolgálatot, ugyancsak fogalmazói minőségben.

¹⁰ Elnézte a sematizmusban, helyesen Lukertsch Johann, kancelláriai irattárnok.

¹¹ Teljes név: von Bressler und Sternau Ernst,

¹² Martinovics összezavart a sematizmusban két egymás után következő nevet. Az első Kesslern Pasqual, a másik Edelbach Benedikt.

¹³ Beecken udvari tanácsos első keresztnéve Georg volt, a sematizmus azonban a második keresztnévét is közli, s innen vette Martinovics. (Vö. *Iratok* 37/c sz.)

Adam v. Weingarten, Hofrath
Baron v. Lozella, Hofrath¹

Hof-Kammer :

Johann Peter v. Bolza, Hofrath
Johann Baptist v. Hartelli, Hofrath
Karl Seydel, Sekretär²
Joseph Ratschky, Sekretär³
Joseph Kanigel, Registrator⁴

Bücher-Zensur-Kommission :

Baron v. Swieten
Baron Heinke⁵
Paul Strattmann, Kustos der Bibliothek
Franz Karl v. Hegelin, Königl. Rath⁶
Franz v. Kauz, k. k. Rath⁷
Anastasius Szekeres⁸
Franz Rosalino⁹
Ignatz Böhm¹⁰

Die übrigen werde ich nach und nach liefern.

Ezzel a május végi jelentéssel egyidőre megszakad Martinovics beadványainak sorozata. Nyilván azért, mert június 1-én az uralkodó és kíséretében Colloredo gr. is Budára utaztak a koronázásra, s csak a hónap második felében tértek vissza Bécsbe, amikor meg Martinovics beteg volt. Gotthardi július 30-i jelentésében olvassuk : „Mein bewusster Freund [Martinovics] ist krank, und kann daher jetzt nichts liefern. Er sagte mir, als ich ihn besuchte, so viel, dass jezt die Demokraten beschlossen hätten, die französische Konstitution dem Volke durch die Ohren Beicht beizubringen. Er munterte mich auf meinem Monarchen treu fortzudienen, dann er brauche jezt treue Leute um sich, mehr als jemals.” (Uo.)

Országos Széchényi Könyvtár

47.

1792 március—április

Martinovics elismerteti a szerzetesi kötelekből való kilépése törvényességét és megszerzi a szászvári apáti címet.

Martinovics 1783 őszén került a lemergi akadémia (1784. okt. 21. óta egyetem) természettani tanszékére, s ekkor elérkezettnek látta az időt arra, hogy a ferences rendet otthagya, a világi papság sorába lépjen. A szerzetesi fogadalom alól az egyházi törvé-

¹ Lozella Alois br., udvari tanácsos.

² Seydel Karl, kamarai titkárra vö. 591. l.

³ Ratschky Joseph Franz, kamarai titkár. (Vö. 593. l.)

⁴ Ilyen vagy ehhez hasonló nevet nem találtam a sematizmusban.

⁵ Heinke Franz br., udvari tanácsos, a bécsi egyetem jogi karának igazgatója, a tanulmányi bizottság tagja.

⁶ Hägelin Franz Karl, alsó-ausztriai kormánytanácsos, cenzor.

⁷ Kauz Konstantin Franz, kir. tanácsos, cenzor.

⁸ Szekeres Athanáz († 1794), előbb görögkeleti, majd róm. kat. pap, bécsi magyar cenzor. Arra, hogy illuminátus vagy egyáltalában szabadkőműves lett volna, nincsen adat. (L. Szinnyei, XIII. 611. h.)

⁹ Rosalino Franz, bécsi cenzor.

¹⁰ Böhm Ignác, bécsi cenzor. — Martinovics felsorolása szerint a hét bécsi cenzor-ból 5 illuminátus volt.

nyek szerint csak a pápa menthet fel valakit, és ezt a fölmentést elég ritkán adják meg. József császár azonban mindenképpen igyekezett a szerzetesek saecularisatióját előmozdítani, s ezért utasította a püspököket, hogy a náluk jelentkező szerzeteseket saját hatáskörükben oldják fel fogadalmuk alól. Amikor tehát 1784 elején Martinovics jelentkezett De Kocky-Kicki Ferdinánd Onufrius lemergi érseknél, ez megelégedett azzal a kijelentéssel, hogy a szerzetesi fogadalmat csak kényszerből tette le, s fölvette őt a lemergi egyházmegye pappai közé.¹ Eljárásának jogos és törvényes voltát II. József uralkodása alatt senki sem merte kétségbevonni.

Amikor azonban 1791 nyarán Martinovics pályázott a pesti egyetemre és több-szöri kérvényezésével magáravonta az egyetemi és papi körök figyelmét, a klérus egyszerre megmozdult. Láttuk hogy egyházi körök nem szívesen látták volna Martinovicsot a pesti egyetemen (*Iratok* 26. sz.), s ennek megátlására többek közt jó eszköznek látszott a szerzetből való távozásának kétségtelenül zavaros ügyét elővenni.

A ferences rendtartomány élén ekkor Jezik László állt, ugyanaz, akivel az 1880-as évek legelején, mint északi házfőnökkel, Martinovicsnak sorozatos összetűzései voltak, — s aki mint közvetlen feljebbvalója, legjobban tudta, hogy 1784-ben engedély nélkül távozott Galiciába és rendje hozzájárulása nélkül lett világi pappá. (L. Martinovics ezidőbeli leveleit: Zsák J. Adolf, *Martinovics Ignác levelei*. Irod. tört. Közl. XVII. 1907. 458. s köv. l.). Jezik nem felejtette el az ügyet, s most felhasználta az alkalmat a bosszúra, mely ha sikerül neki, Martinovicsot szökevény szerzetesként viheti vissza szerzetébe.

1791. november legelején Jezik írásban jelentést tett az esztergomi érsek pesti helynökének, Kondé Miklós c. püspöknek, hogy Martinovics, aki évekkal ezelőtt „főnökének tudta és engedelme nélkül titokban Lengyelországba szökött,” ott rászedte a lemergi érseket, s az őt befogadta egyházmegyéjébe, most világi papnak öltözve Pest utcáin „ödög”. Mivel kötelességének érzi, — olvassuk tovább a jelentésben — hogy „ezt a tévelygő juhocskát, a szent kánonok és a szerzetesi fogadalmak értelmében, aklába visszavezesse,” kéri Kondé püspököt, hallgassa ki Martinovicsot és ha rábizonyul, hogy valóban törvényes fölmentés nélkül hagyta oda szerzetét, utasítsa a rendbe való visszatérésre. (Jezik jelentése, 1791. nov. 5.: Primási Lt. Publ. Eccl. Prot. III. No 81.)

Kondé püspök erre magához hívatta az éppen Pesten időző Martinovicsot, és megkérdezte: mi jögon viseli a világi papok öltönyét. Martinovics előbb elutasította a kérdést: az uralkodó tanácsosa, Pesten csak vendégként tartózkodik, nem érzi kötelességének, hogy válaszoljon. Amikor azonban Kondé figyelmeztette, hogy ha nem igazolja magát, annak súlyos következményei lehetnek, s az is előfordulhat, hogy a világi hatóság kiszolgáltatja a szerzetes rendnek, — Martinovics felmutatta a lemergi érsek már említett, 1784-es iratát arról, hogy őt egyházmegyéjébe fölvette. Kondé látszólag tudomásul vette az igazolást és barátságban váltak el egymástól. (L. Kondé jelentését Batthány primáshoz, 1791. nov. 15.: *uo.* és Martinovics levelét Jakosics József, volt rendfőnökéhez, 1791. okt. 5. (helyesen nov. 10—15): Zsák, *i. m.* 465—467. l.)²

¹ Az 1784. márc. 22-i okirat szerint: Martinovics „nuper familiae St. Francisci cooptatum, ab hac religione tanquam coacte et involuntarie susceptum, superiorum respective sui ordinis oraculo liberis a vinculis quibus aliunde [helyesen: abinde] obstrictus tenebatur pronunciatum... clero archidioeceseos nostrae adscribendum... decretis.” (Közl.: Zsák, *i. m.* 467—468. l.)

² Martinovicsnak Jakosics Józsefhez írt levele egyébként jellemzően adja vissza Martinovics egész gondolkozását és magatartását. „Ehrwürdiger Pater Guardian! Schon zehn Jahre sind verflossen, dass ich mit Ihnen nichts zu thun hatte und dass ich weder Ihnen noch jemanden von Ihrer Provinz ausser Höflichkeit und freundschaftliche Begegnung im Wege legte, ich liess mich 1784 von meinem Oberhaupt, dem die Heilige Schrift so gut wie dem Pabste in Rom die Gewalt alle Bündnisse, welche durch einen Fehler einschlichen, aufzulösen einraumte, dispensiren, und tratt als ein Weltgeistlicher auf die Schaubühne der Welt. Die Provinz verfolgte mich, ohne dass ich diese Zunft jemals beleidigt hätte; meine Talenten und mein jugendliches Feuer flosslen mir die Begierde zu höheren Wissenschaften ein, und diese war mein einziger Fehler, dem Sie zwar als Definitor dem Scheine nach schmeichelten, als Provinzial aber durch mönchliche Ränke und List durch meine Verbannung nach Brod nachdrücklich ahndeten. . . . Eine schöne und der priesterlichen Sanfmuth sehr angemessene Behandlung! Ich ging als Feldkaplan durch landesfürstliche Gewalt, die uns immer heilig sein muss, aufgefordert zum Regiment um die militärische Seelsorge zu betretten, die viel wichtiger ist, als das träge Leben in Kloster; ich meldete meine Abreise in einem an Sie erlassenen Schreiben, denn es wäre eine Thorheit vor mir gewesen, wenn ich bei Ihnen sobald mich der Landesfürst

Ezek után a primás utasította Kondé püspököt, hogy a lembergi érsektől kérjen felvilágosítást Martinovics fölmentésének körülményeiről, s addig is, míg az ügy tisztázódik, Martinovicsot tiltsa el a papi funkcióktól. (A levél fogalmazványa, nov. 27.: Primási Lt. i.h.)

Martinovicsot ez a rendelkezés vérg sértette, amellett, hogy éreznie kellett a veszélyt is, mely az egyház részéről fenyegette. Ezért 1791. december 13-án az uralkodóhoz, II. Lipóthoz fordult. Beadványában főként Jezikre panaszkodik: jóllehet ő annak idején szabályosan távozott Galiciába, s 1784-ben a lembergi érsek a fennálló rendeletek értelmében járt el, amikor őt szerzetesi fogadalma alól fölmentette, a ferences rendfőnök most mégis vádat emelt ellene és Kondé vikáriust is ellene izgatta. Kéri tehát a királyt, parancsolja meg a rendfőnöknek, hogy igaztalan vádjaiért tőle bocsánatot kérjen, az érseki helynöknek pedig, hogy hagyja őt békességben. Az uralkodó azonban a Kancellária javaslatára úgy döntött, hogy előbb a tényállásra vonatkozóan megkérdezi a Helytartótanácsot. (A beadvány szövegét közli: Zsák, i. m. 467. l. Latin kivonata: O. L. M. Kanc. 15500/1791. sz. Okolicsányi püspök kancelláriai referátuma az uralkodó végzésével: uo. 273/1792. sz. — Vö. *Iratok* 31/m. sz.)

1792. január közepén megérkezett a lembergi érsek válasza Kondéhoz. Martinovics, amikor hozzá folyamodott, — olvassuk ebben — azt mondotta, szerzetesi fogadalma alól már fölmentették, s erre vonatkozóan valamiféle írásokat is mutatott. Abban az időben nem nagyon volt tanácsos kilépő szerzetesek kérelmét megtagadni, mert József császár pártjukat fogta, ezért ő nem is vizsgálta meg az iratokat, hanem „kedve és akarata ellenére, mintegy kénytelenségből” fölvette Martinovicsot egyházmegyéjébe. De azt ajánlja, az ő oklevelével ne sokat gondoljanak, hanem Kondé saját buzgalmanak sugallatát követve úgy járjon el ebben az ügyben, hogy a példából mások is okuljanak.

gebraucht hat, erst um eine Erlaubniss angehalten hätte, von einem der mich ohne hin unterdrückt hat. Der Monarch macht durch sein Placetum Regium alle Verlobnisse, Eidschwüre, etc. giltig, wenn er also einen als Bürger zum Dienst auffordert, so kann der Bischof und ein Provinzial schon gar einen Priester, der immer ein Bürger bleibt, nichts wider solche Landesfürstliche Aufforderungen vernünftig einwenden. Der Mensch wird als Bürger gebohren, die Tauf macht ihn erst zum Christen und die Beschneidung zum Juden; ich und Sie sind durch einen in minderjährigen Alter abgelegten Eid Mönche geworden. Die natürlichen Pflichten gegen Gott und sich selbst sind die ersten, die bürgerlichen die zweiten und die mönchischen die allerletzten. So werden Sie die Sache finden, wenn Sie nicht einem Isidorus Mercator oder Bellarminus anhängen wollen, und doch hielten Sie mich für einen entlofenen Mönchen, der doch um dem Staate und dem Gott durch eine militärische Seelsorge zu dienen seine Zunft verliess, in welcher ich nichts als niedrige Kabalen zur Erhaltung einer Definitor-Kustos-Provinzial und Guardianstelle einen unerträglichen Hochmuth durch eine harrichte Kleidung vermäntelt, die beständige Verletzung nicht nur der mönchischen, sondern der natürlichen Gesetze und ewige, zum Nichtsdenken bestimme Schlafsucht, durch gutes Essen und Trinken unterstützt fand. Sie sahen und wussten gut, dass ich unter Josefs Regierung Professor auf der Universität in Lemberg und 1785 auch zugleich Director der Philosophie wurde, dass ich also nämlich dem Staate gedinnt habe, und das Glück hatte von allen Menschen (Sie, etliche alte Kapistraner und Jesuiten ausgenommen) geliebt zu werden. Warum liessen Sie mich nicht gleich auffordern, dass ich meine Dispensation aufweisen soll, sondern jezt, da Sie geglaubt haben, dass ich, weil mich die ungarischen Jesuiten verfolgt haben, ohne Amt, ohne Stütze sei, liessen Sie oder ihr Provinzial mich durch den General Vikarius Kondé als einem Wagabunden und Verdächtigen prüfen, ob ich wirklich dispensiert sei. Sie wollten mich zurück haben und wieder mit Kutte bedecken. Dank ihnen für diese Güte. Sie und der Provinzial bewiesen es, dass wenn man Euch Luft gebe, Ihr eben so boshaft, wie die niederländer Mönche wieder die gesunde Vernunft und wider die heiligen Landesfürstlichen Gesetze handeln würden. Ich und Kondé wurden gute Freunde, er hat ein gutes Temperament und viel Bescheidenheit, ich wies ihm nicht aus Schuldigkeit sondern aus Höflichkeit meine Dispensation, und werde ihn überall rühmen wissen. Sie und Provinzial durch Lojoliden vermutlich aufgehetzt, wollten mir Verdruss machen, ich verzeihe es allen meinen Feinden; denn ich und meine Grundsätze sind nicht zur Rache gemacht. Ich schätze alle Jesuiten, weil sie gelehrte Männer sind, mit der Zeit werde ich auch diese überzeugen, dass sie mich unschuldig verfolgt haben. Hätten Sie aber ferner noch Lust durch das Consilium zu untersuchen, ob ich wirklich k. k. Conseiller bin, so erwarte ich diesen Kampf auch ruhig, und doch werde ich Ihnen verzeihen und niemals meinem gnädigstem Monarchen etwas davon sagen . . .”

(Az érsek levele Kondéhoz, 1792. jan. 11. és Kondé jelentése a primáshoz : jan. 21. : Primási lt. i.h.)

Közben Martinovics sem pihent. II. Lipót királlyal való kapcsolatai egyre bensősebbekké váltak, s azon igyekezett, hogy az egyházzal szemben valamely új uralkodói kinevezéssel fedezze magát. Ezért 1792. január 30-án udvari kémikussá vagy pécsi nagyréposttá való kinevezését kérte (l. *Iratok* 36. sz.), majd február 9-én, azzal az indokolással, hogy „az egyházi vagy irodalmi téren kiváló papi férfiaknak az uralkodók egyházi méltóságokat szoktak adományozni,” folyamodott valamelyik üresedésben levő apátságért. (Sk. kérvénye : St. A. Vertr. A. 60 fasc.)

Az uralkodó elvben kedvezően fogadhatta a kérést, de a kérvényt átadó Gotthardinak aggályait fejezhette ki, vajjon joga van-e neki egyházi főhatóságok megkérdezése nélkül apátságokat adományozni. Pár nap múlva ugyanis Martinovics sk. írt rövid jegyzékben megnyugtatta az uralkodót és ismertette az apáti cím adományozásával kapcsolatos szokásjogot ; egyben a siklói apátságot nevezte meg konkrét kérés-ként. (Uo.) Február 21-én, nyilván Lipót király utasítására, új, immár német nyelvű kérvényt adott be, melyben lembergi egyetemi tanári működésére, irodalmi műveire és „a tudós világ előtt ismert kémiai fölfedezéseire” utalva, a siklói címzetes apátságot kérte. Az uralkodó másnap, február 22-én továbbította a kérvényt a Magyar Kancelláriára, azzal, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket, mert Martinovics kérését teljesíteni akarja. (A kérvény és az uralkodói leirat : O. L. M. Kanc. 2019/1792. sz.)¹

Az adományozás körül azonban váratlanul nehézségek támadtak. A Kancellária febr. 27-én jelentette, hogy a siklói apátság nincs üresedésben. Helyette a szászvári apátság adományozását javasolta, mely Skergatics zágrábi kanonok halála óta üresen állt. (Uo.)

II. Lipót azonban már nem intézkedhetett, március 1-én meghalt. Martinovics mindent elkövetett, hogy az új uralkodót tájékoztassa ügyeiről és megnyerje támogatását. Gotthardint keresztül, vagy talán személyesen megismertette őt az előzményekkel, s március 7-én Ferenc király utasította a kancellárt, hogy a szászvári apátság adományozásáról az oklevelet állítsa ki. (Eredetijét nem találtam meg. Idézi : *Martinovics és társai*, 123. l.). Ez azonban már nem történhetett meg : időközben befutott az esztergomi érsek följelentése, s Pálffy kancellár az uralkodóhoz intézett fölterjesztésében előadta, hogy amíg Martinovics nem tisztázta magát a szerzetből való elbocsátására vonatkozó vádak alól, az adománylevél nem állítható ki. (Uo.)

Amint ezt Martinovics megtudta, március 15-én új beadvánnyal fordult az uralkodóhoz : tiltakozott ellenségei újabb lépése ellen és kérte: vagy a Kabinetbe nevezze őt ki, vagy tegye meg belgrádi címzetes püspökké. Egyben írjon vatikáni követének, Herzan grófnak, hogy eszközölje ki a pápánál fölmentését (közölve : a) irat). De már másnap újat gondolt. Arra való hivatkozással, hogy a kormányzatra megalázó volna Rómától kérni a fölmentést, amit egy érsek már megadott, másrészt pedig a magyarországi jezsuiták és szerzetesek rosszakarata is nyilvánvaló, azt javasolta, hogy ügye felülvizsgálását bizzák egy háromtagú pártatlan bécsi bizottságra. (Közölve : b) irat.) Március legvégén személyesen is megjelent az uralkodó előtt. Bemutatta Pehem bécsi teológiai professzor írását, mely szerint saecularisatiója érvényesnek tekintendő, s ismételtén kérte kinevezését, amit Ferenc király általános szavakban meg is ígérhetett.²

¹ Udvari körök az apátság adományozását ezzel elintézettnek vették. Martinovics febr. 11-i folyamodványára ismeretlen kéz rá is vezette : „Il 22 febbrajo 1792 ha ottenuto l'abbayia di Sikloser con biglietto.”

² A márc. 30-i kihallgatásra két támpontunk van. Az egyik, Martinovicsnak márc. 30-án Laczkovichhoz írt levele (l. *Iratok* 48/a sz.), a másik pedig Gotthardinak Martinovics márc. 29-i jelentéséhez írt rövid kísérő sorai. (L. 674. l.) Ez utóbbiban kéri Colloredo grófot, hogy a jelentést azonnal továbbítsa Ferenc királyhoz, „indem der Abt [!] Martinovics bei der morgigen Audienz*erscheinen und sich mit einen bei der hiesigen Universität angestellten öffentlichen Lehrer der Kirchen-Geschichte ausfertigten Attestat ausweisen wird, dass seine Dispensation ächt und allerdings giltig sei, mithin S. M. die a. h. Gnade haben möchten ihm von der fernern Untersuchung um so mehr los sprechen, als solche blos aus pfäfischer Merkerei (welcher zeitlebens kein Ende gemacht würde) veranlasst worden sei, und endlich ihm die vom höchstseel. Monarchen ertheilte Abtswürde taxfrei ausgefertigt werde.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.) — Hogy az igazolványt Pehem professzor állította ki, — erre vonatkozóan l. a Cseh Kancellária átíratát a későbbiekben.

Április elején megérkezett a Helytartótanács válasza a Kancellária decemberi leiratára, s Okolicsányi püspök referátuma alapján a Kancellária április 10-én fölterjesztette az egész ügyet Ferenc királyhoz. A Helytartótanács által beterjesztett nyilatkozatok és dokumentumok eredményét összegezve, részletesen ismertetve, hogyan távozott Martinovics rendfőnöke engedélye nélkül Galiciába, hogyan állt be katonapapnak, s végül hogyan vétette föl magát a lengyel egyházmegyébe. A primás véleménye mindezek után az, — olvassuk a referátumban, — hogy mivel Martinovics saecularisatioja legalább is kétes, adják őt ki szerzetének. Ott azután igazolhatja, ha tudja, fölmentését, ha pedig nem tudja, lehetőség adatik neki eddigi botlásai jóvátételére. A Helytartótanács támogatta a primás véleményét, mivel a kánonjog és a királyi rendeletek értelmében a szerzetes és főnöke közti viszály a megyéspüspök, jelen esetben az esztergomi érsek illetékessége alá tartozik. A Kancellária azonban még egy lehetőséget kívánt adni Martinovicsnak. Javasolta, hogy két hónapi határidőt adjanak neki, s csak ha ezalatt nem bizonyítaná a maga igazát, akkor szolgáltassék ki szerzetének. Az uralkodó ezt a javaslatot fogadta el. (O. L. M. Kanc. 1792 : 3220., 3695., 4070. és 4579. sz.)

Az uralkodói végzést több mint egy hónapig nem tudták kézbesíteni Martinovicsnak, mert tartózkodási helye ismeretlen volt. (L. O. L. M. Kanc. 6520/1792. sz.) Közben Martinovics, arra való hivatkozással, hogy mint a lengyel egyházmegye papja, nem tartozik sem a Magyar Kancellária, sem az esztergomi érsek illetékessége alá, megpróbálta ügyét a Cseh-Osztrák Kancelláriára áttétetni.¹ Március végi audienciáján való-

¹ Ezt az álláspontját más esetekben is következetesen hangoztatta. Hadd említsek egy példát. 1791. dec. 13-án a galíciai gubernium (amelyik úgy tudta, hogy Martinovics időközben selmeci bányatanácsos lett), a lengyel egyetem kérésére ártírt a magyarországi Helytartótanácsnak, s kérte, hogy szólítsa fel Martinovicsot azoknak a könyveknek a sürgős visszaadására, melyeket annak idején az egyetem természetudományi intézetéből magánál tartott. A Helytartótanács abból a megfontolásból, hogy Martinovics egyházi személy, a megkeresést a primáshoz továbbította, aki viszont Kondé püspököt bízta meg az ügy elintézésével. Kondé Martinovics Vince kapitánytól megtudva öccse címét, a felszólítást eljuttatta hozzá Bécsbe. Erre Martinovics 1792. ápr. 26-án az alábbi választ küldte — nem Kondénak — a Helytartótanácsnak : „Infrascriptus, qui nulli subest iurisdictioni Hungaricae casu hisce diebus obtinuit epistolam (iam diu in hujate postae officio iacentem, cum duobus scriptis excelsi Consilii signis distinctis), quae idem remittit ea eum declaratione, quod 1° inauditum sit, ut ille, qui in Hungaria nullum gerit officium, qui sua regiae Viennae habuit subsellia, per quae in negotiis obvenientibus et illum concernentibus ad responsionem quamvis jure adduci potuisset aequissimo, qui 7° Januarii a. c. iam neque qua hospes apud suos amicos Pestini et cognatos commoratus fuit, qui denique decem annorum spatio civis evasit Leopoltanus et archidiaecesi huius urbis adnumerari meruit ; inauditum profecto perpetuo manebit, ut hujusmodi homo 7° Januarii 1792 sive politico, sive sacro subordinarii possit tribunali in Hungaria, atque ad aliquam cujusque demum indolis officiosam adigi possit correspondentiam. Nemo unquam, si Brunenses ephemerides excipiam, me montanum Schemnitzii consiliarium adseruit, ut res fidem apud tantum Hungariae subsellium regium mereri potuisset. Nemo etiam ullo demonstrabit documento, quod ad habitationem Pestini figendam ulla auctoritate regia coactus fuerim. 2do Negotium, in quo excelsum Consilium infrascriptum cogere velle videtur, est profanum, libri enim ad physicum musaeum Leopoltanum pertinentes a me per Galiciense gubernium quaeruntur. Tribunal isthoc centrum ab infrascripto dissitum milliaribus eiusdem ignoravit stationem, et ideo ad locum illius nativum in toto recurrit negotio. Excelsum Consilium facile eidem gubernio me ad Hungariae iurisdictionem non pertinere respondere potuisset, atque ita se ab ulterioribus huius subsellii sollicitationibus aliunde mille arduis occupatum negotiis regni unica responsione liberare potuisset. Sed viam hanc unicam placuit excelso Consilio relinquere, et negotium isthoc omni ex parte profanum archiepiscopo et sanctae Romanae ecclesiae cardinali tractandum atque perficiendum commisit, qui iterum illud vicario generali Kondé exequendum jussit. Si ad limites iurisdictionis Hungariae pertinerem, fundatissima excelsum Consilium cum omni profunda veneratione molestarem questione : an clericus in negotiis profanis, causis, ut ajunt, secularibus non tantummodo ad forum civile pertineat, an potestas ecclesiastica non sit mere spiritualis? prout ego ex opere egregio celebris consilarii Lakicsii didici. Et denique si credebatur me montanum esse Schemnitzii consiliarium, an non facilius fuisset negotium isthoc ad excelsam Cameram Budensem devolvere, ut haec responsionem a me postulet? — In

színiileg már az uralkodónak is előterjesztette ezt a kérését (l. c) irat), s próbálkozása végül is sikerrel járt: iratai átkerültek a személye iránt közömbös, a jozefinista hagyományokat erősebben őrző Cseh-Osztrák Kancelláriára. Ez előbb a Magyar Kancellária véleményét kérte, melyet már ismerünk, majd áttette az iratokat az egyházi ügyek udvari bizottságához. Ez azután, főként arra hivatkozva, hogy Martinovics már nyolc éve a szerzet körén kívül él, a saecularisatiót érvényesnek jelentette ki, s ennek alapján a Cseh Kancellária szeptember 2-án kimondotta, hogy „mint világi pap, zavartalanul folytathatja életét és működését”. (Az ezzel kapcsolatos kancelláriai iratváltásokra: O. L. M. Kanc. 1792: 7912., 8312., 10 766. és 10 881. sz. — A Cseh-Osztrák Kancellária iratait nem láthattam. L. még *Iratok* 53/d és 56. sz. *Martinovics és társai*, 131–132. l.)

Szeptember 29-én Ferenc király utasította Pálffy kancellárt, hogy miután az egyházi ügyek udvari bizottsága őt teljesen megnyugtatta Martinovics saecularisatiójának érvényességéről, minden további vizsgálatot szüntessen meg. Közölje ezt a bíboros hercegprimással is, hozzátéve, hogy az uralkodó ezt az ügyet egyszer s mindenkorra befejezettnek tekinti. Egyúttal utasította a kancellárt, hogy állíttassa ki a szászvári apátság adományozásáról szóló kéziratot. (O. L. M. Kanc. 11 843/1792. sz. *U. i.* a Helytartótanácsához és a Kamarához írt értesítések fogalmazványai. Batthyány primás okt. 21-én tudósította a rendelkezésről Kondé Miklóst: Primási Lt. *i. h.*)

Ezzel az ügy véget ért, Martinovics ellen a vizsgálat megszűnt és elnyerte a szászvári apáti címet. (L. d) irat.)¹ 1792. október 9-én Martinovics már az apátság adományozásával járó hivatalos kincstári díj, 428 ft. 20 kr. elengedéséért folyamodott, de Ferenc király, a Kancellária javaslatára elutasította kérelmét (O. L. M. Kanc. 1792: 12 446. és 13 245. sz.). 1793. február 3-án újra kérte az illeték elengedését, azzal az indoklással, hogy a szászvári apátságnak semmilyen jövedelme nincsen, s hogy az uralkodó azt ígérte neki, illetékmentesen kapja meg kinevezését. Ferenc király — most már a Kamara javaslatát is kikérve — újból elutasította kérelmét, s felszólította, hogy a kiszabott illetéket haladéktalanul fizesse meg. (Uo. 1793: 1390., 1937. és 3599. sz.) Ez meg is történt.²

a.)

1792 március 14, Bécs

Martinovics kérvénye Ferenc királyhoz

A papság és a jezsuiták összefogtak ellene, hogy saecularisatióját érvénytelennek bélyegezve, visszakényszerítsék a kolostorba. Kéri, segítsen rajta, vagy úgy, hogy álláshoz juttatja a kabinetben, vagy úgy, hogy kinevezi belgrádi címzetes püspökké.

Ha egyik sem történhet meg, külföldre fog menni.

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Martinovics fölterjesztését Gotthardi 1792. március 19-én továbbította gróf Colloredohoz, egy közelebről nem ismert jelentésével együtt, a következő sorok kíséretében: „Gestern spät abends erhielt ich vom Martinovics das hier beigeschlossene

hac rerum situatione adnexa remitto scripta, et me declaro, quod nullam pro me agnoscere in Hungaria iurisdictionem et una Galiciensis gubernio significo, ubi in noto me quaerere debeat negotio.” (O. L. Helyttan. Litt. pol. 1792 fons 12, pos 2, 3, 16, 18. Vö. Gárdonyi Albert, *Közkönyvtárból kölcsönvett könyvek sűrgetése a XVIII. század végén. Magyar Könyvszemle*. LXII. 1938. 70–71. l.)

¹ Szászvár (földrajzi leírásokban legtöbbször csak Szász, esetleg Szászvár. Gyakran összekeverik a nyitramegyei Sasvárral.) Baranya megyei kisközség, nem messze Pécsről. Szűz Máriáról elnevezett temploma egykor valószínűleg bencés apátság volt. Történelmi nevezetességet sem a hely, sem a szászvári apátok nem vívtak ki maguknak. (L. Balogh Augustus Florianus, *Beatissima Virgo Maria mater Dei, qua et patrona Hungariorum*. Agriae, 1872. 113. l.)

² Az összeg kifizetése anyagilag is súlyosan érintette Martinovicsot, s 1794-es elfogatásakor a bécsi vizsgálóbizottság előtt tett vallomása szerint közrejátszott abban, hogy elkeseredése és a kormány elleni gyűlölete napról-napra növekedett. (L. II. k. 49. l.)

Schreiben. Ach! lesen Er. Exc. und dann legen Sie es samt diesen meinen Schreiben a. h. Sr. M. vor. Um Alles in der Welt bitte ich aber mir solches wieder zurück zu stellen, sonst verliere ich bei Martinovics das Zutrauen, welches ich in höchstem Grade besitze. Ich bin der unvorgeflichen Meinung, dass S. M. diese seine inständigste Bitte gewähren könnten, und zwar umso mehr, als ich von den vorgehenden von allen genaue und umständliche Wissenschaft habe, und bei Vertilgung dieser Schriften sicher unser beiden Leben gerettet wird, und S. M. unentgeltlich für die Zukunft durch diesen Canal alles erfahren könne." (Uo.)

Euer Majestät!

Ich habe sicher erfahren, dass auch der Lemberger Erzbischof, der mich von meinem Orden vor 9 Jahren während der glücklichen Josephinischen Regierung dispensiert hat, obschon ich das von ihm gegebene Dukant zu Händen habe, ganz diese Dispensation widerrufe und für ungiltig erkläre. Ich weiss auch sicher, dass mich die ungarische Geistlichkeit und Jesuiten sogar in Rom verschwärzt haben, nicht weil ich diese Leute jemals beleidiget hätte, sondern weil ich nicht päpstlich gesinnet bin. Ich sehe daher voraus, dass ich mit meiner gerechtesten Sache durchfallen muss. Diese anzustellende Untersuchung lag schon beim Leben Sr. M. des Kayzers in der Ungarischen Hofkanzlei, der Okolicsany wollte sie schon ad acta legen, weil er wusste, dass mich dieser Monarch unter seinen Schutz wegen meinen chemischen und anderen gelehrten politischen Verdiensten als Hofchemicus zu genommen hat. Izt treten diese Feinde auf, suspendierten die mir ertheilte Abtei, als wenn ich zu eines Criminal Verbrechens schuldig wäre. E. M. sagten meinen Feinden die Untersuchung zu, und ich sehe nun, dass ich ohne Rettung sei, und entweder in fremde Länder werde wandern müssen, oder als nützlicher Bürger, der dem Staate gedient hat, in das Kloster, wo mich die zarte Jugend geführt hat, zum Faullenzen zurück kehren, welches ich nie thun werde. Ich wage es daher E. M. noch einmal fussfällig zu bitten, mich auf eine von folgenden Arten zu helfen:

1° Mich in Er. M. Cabinet anzustellen, nebst dem, dass ich Er. M. die trefflichsten Dienste leisten könnte, würden meine Feinde gleich von der Untersuchung abstehen, oder sie kurz zu meinem Vorthail abfertigen.

2° Weil jeder Bischof, sobald er diese Würde erreicht hat, von mönchischem Stande frei ist, so könnten E. M. mich zum Titular-Bischof von Belgrad, welcher mit noch andern zwanzig Titular-Bischthümern in Ungarn vacant sind, ernennen und da hört der Prozess gleich auf.

3° Dem Gesandten Cardinal Herzan¹ nach Rom schreiben lassen, dass E. M. mich vom Pabste dispensirt sehen möchten.

Wenn ich nicht so glücklich bin, durch diese Wege zu siegen, so beweine ich mein Schicksal und werde E. M.^{a)} meine Pension bei einer auswärtigen Gesandtschaft in Paris, London, Berlin, etc. anzuweisen; ich würde da leben und von dorten vielleicht Er. M. nützlicher als der Gesandte selbst sein.

Wien, den 14 März 1792

Ign. Jos. v. Martinovics m.p.
Königl. Rath

^{a)} Kimaradt: bitten.

¹ Herzan Ferenc gr. (1735–1804) bíboros, később szombathelyi püspök, 1779–1796-ig a Monarchia vatikáni követe volt. (Életrajzi adatai: *Szinnyei*, IV. 814–815. l.; vatikáni tevékenységének a jozefinista egyházpolitika szempontjából fontos iratait Brunner Sebastian adta ki: *Die theologische Dienerschaft am Hofe Joseph II. Geheime Correspondenz und Enthüllung*. Wien, 1868.)

b.)

1792 március 15, Bécs

*Martinovics újabb kérvénye Ferenc királyhoz**Kéri, hogy ügyének megvizsgálását bizza egy elfogulatlan emberekből álló bizottságra. Ennek tagjaiul Vlassich udvari tanácsost, Pehem és Tobenz professzorokat javasolja.*

Sk. eredeti: O. L. M. Kanc. 3220/1792. sz.

Euer Majestät!

Nach einer reiferen Überlegung findet der Unterzeichnete, dass der Rekurs nach Rom¹ um eine Dispensation von dem geistlichen Gelübten, welche schon von einem Bischof ohnehin erfolgt ist, sehr für die Josephinische und jezige Regierung erniedrigend wäre.

Da aber der Unterzeichnete auch versichert ist, dass die Untersuchung in Ungarn durch die Jesuiten und Mönchen in ein undurchdringliches Labyrinth verfallen würde, so bittet er, E. M. möchten der Ungarischen Hofkanzlei die Untersuchung hier anzustellen befehlen, da ich auch nicht so viel Geld habe, um nach Ungarn reisen zu können, und zugleich den Hofrath Vlasics,² Professor der Kirchenrechten Behem³ und den Rektor der Universität Abbé Tobenz⁴ als unpartheiische Männer zu benennen.

Wien den 15. März 1792.

Ignaz Joseph von Martinovics
k. k. Rath und Abt

Országos Széchényi Könyvtár

c.)

1792 május 14, Bécs

*Martinovics levele Gotthardi Ferenchez**Kéri, hasson oda, hogy az uralkodó tudassa a Magyar Kancelláriával, hogy ügyének kivizsgálását a Cseh-Oszipák Kancelláriára bízta. Hivatkozik érdemeire, melyeket bizalmas jelentéseivel szerzett.*

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A levelet Gotthardi 1792. május 14-én fölterjesztette Colloredo gr. miniszterhez, a köv. kísérő jegyzékkel: „Ich bitte E. Exc. unterthänigst, die hier beigeschlossene an mich gerichtete Schrift Sr. M. sobald möglich zu unterbreiten, damit unverzüglich

¹ L. az a) iratban.² Vlassich (Wlasics) Mihály, horvátországi köznemesi család sarja, akit II. József nevezett ki tanácsossá a Magyar Kancellárián. (Nagy Iván, XII. 261. l.)³ Pehem Joseph Johann Nepomuk (1741–1799), előbb az innsbrucki, majd 1779-től a bécsi egyetemen az egyházjog professzora. Jozefinista.⁴ Tobenz Dániel a bécsi egyetemen a dogmatika professzora.

an die Hungarische Hofkanzlei das Nöthige erlassen werde, sonst nekt man diesen Menschen aus Missverstand, der seiner so getreu leistenden Dienste wegen, gewiss die a. h. Unterstützung meiner Meinung nach im vollem Maasse verdient." (Uo.) — Hogy Colloredo tett-e valamit az ügyben, nem tudjuk.

Freund.

Es werden schon sechs Wochen sein, dass S. M. die a. h. Gnade für mich hatten, meine Bittschrift, in welcher ich bat die Untersuchung wegen meiner vor 9 Jahren erhaltenen Sekularisation zu meiner Behörde, nämlich zur Böhmischen Hofkanzlei zu übertragen, wirklich zu meinem Trost dieser Stelle zu schiken geruheten, ohne doch der Hungarischen Hofkanzlei zu bedeuten, dass durch diese von Sr. M. zu meinen Vorthail gewählte und eingeratene Wendung, die Hungarische Hofkanzlei von der obenerwähnten Untersuchung erledigt sei.

Eben diese Ungarische Hofkanzlei will mich nun nach der ersten von Sr. M. erhaltenen Einwilligung nach Ungarn zu gehen zwingen, dass ich mich der Untersuchung unterwerfe. Da meine Untersuchung bei der Böhmischen Hofkanzlei bald zu meinem Vorthail sich endigen wird, und ich auf keine Art zu der ungarischen Behörde gehöre, so bitte ich Sie um die einzige Gnade, diese Sache Sr. Exc. dem Konferenz-Minister auf eine gute Art vorzubringen, damit Hochdieselbe S. M. dahin bewogen, um folgendes beiläufig lautendes Handbillet an die Ungarische Hofkanzlei ergehen zu lassen:

„Da des Abt Martinovics seine Untersuchung in Betref seiner Sekularisation einer anderen Stelle aufgetragen wurde, so will man hiemit die Ungarische Hofkanzlei von dieser Untersuchung entledigt wissen.“ Wenn ich diese Gnade von Sr. M. nicht erhalten sollte, so weiss ich mir nicht zu helfen. Man wird in Nahmen Sr. M. in mich dringen, ich soll mich dem Primas, der mein Ankläger war, und nun auch mein Richter sein soll, stellen; wenn ich mich widerseze, so beleidige ich den Nahmen Sr. M., oder ich muss gestehen, dass meine Untersuchung bei der Böhmischen Hofkanzlei vorgenommen wurde, und in diesem Fall wird die ungarische Ober-Geistlichkeit alles wagen, um auch bei dieser Stelle die Gemüther zu stimmen, dass man mich wider alle Gerechtigkeit verfolge. Ich glaube diese Unterstützung verdient zu haben, da ich durch Sie und den höchstseligen Monarchen aufgefordert aus blosser Treue mit Aufgebung meiner Kanzel lauter solche Nachrichten schon von acht Monath, wie es meine im geheimen Archive befindlichen Schriften beweisen, geliefert habe, welche sich wirklich in Frankreich, Niederlanden, Holland und Reich ereignet haben. Bald wird man auch alles vollgezogen sehen, was ich einstens von Engelland, Preussen und Pohlen schrieb. Wären nur unsere Truppen nicht so tapfer, um die Franzosen immer zurück zu schlagen, so würde man meine Nachrichten, die ich den verflossenen Winter Ihnen mitgetheilt habe, zum grössten Leidwesen eines jeden treuen Unterthans büchstlich in Erfüllung gebracht sehen.

Unsere Vereinigung mit Preussen wird diese Monarchie vielleicht von dem ganzen Untergang retten, welcher ohne unsere Stärke gewiss durch eine demokratische Gährung erfolgt werde. Man sagt, das gutherzige Oesterreich rettet jetzt eine Monarchie, welche uns so viel Unheil seit 1756 verursacht hat.

Ignaz von Martinovich mp.

d.)

1792 október 8, Bécs

Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz

Tudatja, hogy az uralkodó elrendelte apáti kinevezését; a primást leintette, s a kancellár is megszegyenült. Mindenki hízelegni próbál neki, de megveti őket. Schloissnigg hamarosan távozik, s ő, Martinovics, a legesélyesebb utódjelölt, De ha ez nem is válik valóra, akkor is a miniszter első kegyencei közt lesz. Nem nyugszik, míg Laczkovicsnak állást nem szerez.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 260. fol. — A Kir. Táblán készített latin fordítása : uo. 259. fol.

Vienne le 8 d'Octobre 1792

Mon cher Ami !

L'empereur sans me dire un seul mot a fait expédier un Hand-billet à Palfy, dans lequel il lui ordonne de me faire expédier l'abbaye, que je reçus du feu monarque ; il ordonna à faire savoir au Primas qu'il, sous la plus grande disgrâce, n'ose point m'attaquer à l'avenir de quelque manière que ce soit. Il enjoit enfin à Palfy que se justifier d'avoir avec tant d'entêtement usurper la juridiction sur moi. C'est le premier billet, qu'il fit sortir de ces mains, qui a intimidé la chancellerie hongroise, elle reste à présent couvert de honte et de mépris du public, qu'il a mérité depuis longtemps. Chacun veut me flatter à présent et me féliciter, mais moi je les méprise du fond de mon cœur. M. Sloissnig sera bientôt éloigné du trône; ces quatre sont propagés pour le remplacer : 1. le Comte de Bergen, conseiller du gouvernement d'ici,¹ 2. Moi, 3. M. Legere (?), procureur de la Chambre de Cour,² 3. anonyme, dont je ne me souviens pas. Cet un secret même à Sloissnigg, dont le découvert pourrait causer des alarmes, cachez le avec toute contenance possible. Cette candidature fut faite par Colloredo et on m'assure, que c'est moi qui en sera choisis.³ Qu'il m'arrive cet choix ou non, je serai cependant un des premiers favoris du prince.⁴ Je vous ai recommandé à lui par écrit, afin qu'il y puisse réfléchir sur les motifs. J'espère que vous en sentirez l'effet; mais vous devez venir, pour aller chez lui deux ou trois fois, je vous dirai ce que vous y devez parler. Je ne cesserai pas, jusque vous ne recevrez pas la place d'Alt-ofen.⁵ Allez chez ma mère et donnez vous de la peine de lui expliquer, que j'ai réussi dans mon proces, et que je reçus déjà l'abbaye etc. Vous êtes le seul, que j'aime sans borne, je vous embrasse et suis

Mpa

¹ Nevét nem találtam meg a sematizmusban.

² Az ő nevét sem találtam meg a sematizmusban.

³ Vö. 715. l. Egyébként Schloissnigg 1793. június 30-áig maradt hivatalában, Ferenc császár titkáráként.

⁴ Colloredo gr. konferenciaminiszter, akire föltehetően gondol (l. c.) irat), nem volt herceg. Talán másra vonatkoznék ez a megjegyzés?

⁵ A budai kerületi adminisztrátori állásra céloz. L. *Iratok* 41. sz.

48.

1792 március—április

Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz

a.)

1792 március 30, Bécs

Érdekében nem sokat tehet. A klérus ellene fordult és tönkre akarja őt tenni. Volt a királynál kihallgatáson, reméli, beosztják valamelyik udvari kancelláriára. Német ügyekkel szeretne foglalkozni, Magyarországon üldözik a hozzá hasonlókat. Hívja, jöjjön Bécsbe, s járuljon személyesen a király elé, biztosan kinevezi őrnaggyá.

Gyászkeretes papírra írt sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 224. fol.
— A Kir. Táblán 1794 végén készített latin fordítása: uo. 223. fol.

à Vienne le 30 Mars 1792

Mon Ami !

Votre dernière lettre¹ m'apprit, que vous n'êtes pas encore convaincu de mon vrais attachement envers vous. Si je tenais le sort dans mes mains, vous seriez sans doute tout ce que méritez d'être, mais lorsque vous ne savez pas toutes les circonstances épineuses qui m'entourent et m'occupent plus que je ne l'étais jamais embarrassé, je ne puis vous satisfaire si ponctuellement que vous le desirez. Le cardinal,² les jésuites, les moines et presque tous les chefs de la prêtrise se sont unis contre moi, il rémuent ciel et la terre, pour me démontrer que je ne suis pas sécularisé, pour m'abimer, ils veulent enfin m'écraser.³ Le roi dans les troubles de cour, qui se sont présentés par la mort de l'empereur, a souscrit la dénonciation contre moi, proposée par la Chancellerie hongroise, le cardinal et primas en tirant un avantage contre moi, et pour me pouvoir traiter selon les loix affreuses des prêtres, il envoya ce monstre des hommes, son vicaire Kondé à Vienne, afin qu'il me force d'aller à Bude. C'est après demain que j'espère de me tirer de cet affaire. Hier j'avais une audience chez roi,⁴ qui me promit tout ce que j'ai voulu avoir, cette peste Kondé me suivit d'abord dans cette audience, et j'en ai averti le roi. Notre plan est changé, on a trouvé d'autres moyens pour parvenir au but destiné. Personne ne fera pas des ambassades et des prosélites. Moi j'espère d'être employé dans quelque Chancellerie de cour, en qualité d'un conseiller actuel, et je tâcherai de l'être dans les tribunaux politiques allemands, pour me débarrasser de la Hongrie, qui persécutent les hommes de notre classe. Le roi a fait un présent à M. Lagusius⁵ du laboratoire de chimie,

¹ Laczkovics levelét nem ismerjük. Valószínűleg Martinovics márc. 7-i soraira felelt benne. (L. *Iratok* 48/b.)

² Ahogy a későbbi mondatokból is kiderül, Batthyány bíboros herceggprímásra gondol.

³ Martinovics szerzetéből való kilépésének érvényessége körüli bonyadalmakra l. *Iratok* 47. sz.

⁴ L. 708. l., ahol Gotthardi ugyanezt a kihallgatást 30-ára mondja. Lehet, hogy Martinovics levele nem márc. 30-án, hanem 31-én íródott s csak eltévesztette a dátumot.

⁵ Lagusio (eredeti nevén Hasenoehrl) Johann Georg (1729–1796), bécsi orvos, II. Lipótnak volt toscanai nagyherceg korában háziorvosa. 1792-ben Ferenc király kinevezte udvari orvosává.

et moi je reçois ma pension entiere, et je travaille dans les affaires politiques du cabinet de roi.¹

Je vous conseille de venir à Vienne et d'aller chez roi, et lorsqu'il sera informé de votre reconciliation avec l'empereur, je n'en doute point, qu'il vous emploiera dans quelque regiment en qualité d'un major. C'est mon conseil, que je puis vous donner dans ces circonstances. Apres quelques ans il sera plus agréables à demeurer en Hongrie, mais à present nous y serions la proie des persecuteurs fanatiques. Je vous embrasse mille fois avec mon frere² et Gotthardi. Lakner ne peut pas etre ecrassé, lorsqu'il est déjà conéstaté. Portez vous bien, et pensez à votre ami

M.

P. S. C'est justement dans ce moment que je viens de recevoir le paquet contenant l'harangue avec la lettre.³ Mon ami, ne croyez pas le roi vous haït, ou qu'il vous a privé de votre pension à cause de vos erreurs. Venez chez roi, et vous le verrez vous meme qu'il [est] bon, et qu'il satisfaira a vos justes desires.

b.)

1792 április 19, Bécs

Tanácsolja, jöjjön Bécsbe. Colloredo gr. ellensége a haladásnak, s így az ő személyének is, de megtanácskozzák, mit kellene tenniök. Nem ajánlja, hogy a katonasághoz kérje magát vissza, mert a franciák ellen kellene hadakoznia. Magyarországon új alkotmányának kidolgozásán munkálkodik.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 228—229. fol. — Facsimiléjét kiadta : Szalay József — Baróti Lajos, *A magyar nemzet története*, IV. Bp. [1899] 316—317. l. — A Kir. Táblán, 1794 végén készített latin fordítása : *uo.* 227. fol. Magyar fordítása megjelent : *Budapesti Hírlap* XIX. (1899). 178. (június 29.) sz. 18. l.

à Vienne le 19 Avril 1792

Mon Ami!

C'est dans ce moment que je reçus votre derniere lettre, et lorsque les circonstances l'exigent, que je vous donne des eclaircissemens necessaires sur vos affaires avec la cour, je ne tarde pas de vous en rendre compte le plus exact. Je sais que M. *Gotthardi* vous a écrit d'etre tranquil, jusqu'à l'arrivée du roi à Pest, et qu'il vous conseilla (instruit par le ministre)⁴ alors d'aller chez roi, et de le prier pour vous employer selon vos mérites. Mais vous savez, mon ami, que je vous aime par principe trop, pour ne pas vous cacher tout-ce que vous devez savoir. Ce vieillard (je veux dire le ministre) est un fourbe, rendu craintif par bigotisme, ignorant par son faible esprit, et enflé par sa naissance privilégiée. Ce veritable roi, dont le vrais roi ne fait que la figure haït tous les partisans de feu Leopold, de Joseph et de la verité meme. C'est lui qui dicta la devise pour son Telemachus *F i d e e t l e g e*,⁵ c'est-a-dire par

¹ Ez nem igaz, — ha ugyan nem rendőr-besúgói tevékenységére céloz ezzel a kijelentéssel. (Vö. *Iratok* 46. sz.)

² Martinovics Vince kapitány.

³ Nem ismerjük.

⁴ Colloredo gr.

⁵ *Fide et lege* : Ferenc király jelmondata. Telemachus : célzás rá, hogy Colloredo volt a nevelője (Mentora) Ferencnek.

fanatismus, par les tribunaux et barreaux politiques qu'il veut gouverner son peuple. Hélas ! qu'elle triste esperance, qui nous reste ? Lorsque nous voyons amenées et effacées les loix, qui étaient établies avec tant de peine par Joseph II. C'est lui¹ qui me considere comme un mal necessaire, il voit que je sais tous les secrets du cabinet touchant la ligue des monarques d'Europe contre la nation française, c'est pour quoi il me ménage, il fait semblant de m'aimer, pendant qu'il me voudrait ecraser, il craint que je n'aille pas en France, pour y publier toutes les caballes destinées pour forger les chaines de nouveaux despotisme à la nation française. Venez, mon cher, malgré la défense de *Gotthardi* et finissez votre affaire avec le roi, ne pretendez pas des services militaires pour tirer l'épée contre une nation, qui triompha contre les pretres et les aristocrates ignorans. Venez au plus tot et outre mes livres, apportez moi un exemplaire de ma Physique qui se vende chez Köpf dans la rue Schlangengasse, je vous le payerez.² Vous logerez chez moi, et vous n'aurez donc aucune dépense pour votre logement. Nous ferons ici un plan, selon lequel il nous faut diriger notre boussole politique pour l'avenir. Saluez mon frere et mon neveu,³ je vous attends le jour destiné, si vous ne voulez pas voir echue votre emploi. Je sais que la cour connait votre valeur et vos services rendus à la cour, on ne peut pas vous laisser partir pour pays etrangers. Je travaille à la nouvelle constitution hongroise, qui fera un bruit brillant.⁴ Je vous embrasse mille de fois, m'occupant d'arranger une chambre pour vous, et suis tout

votre

M pa

49.

1792 április 10, [Pest]

Laczkovics János jelentése Gotthardi Ferenchez

Aigner kapitány páholyalapítási megbízatásáról, az exjezsuiták klubjáról, az Oratio ad proceres hatásáról és más apróbb hírekről.

Sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

den 10 ten April 1792.

Es gehet allhier eine allgemeine Rede, dass der König einen gewessten pensionirten Hauptmann, Nahmens Eigner, die Erlaubniss ertheilet hätte, eine Loge zu erichten. Was dieselbe bestehen, oder was für einen Zweck

¹ T. i. Colloredo.

² Nyilván *Praelectiones physicae experimentalis* c. munkája valamelyik kötetére gondol. (L. 420. l.) — Köpff János György 1774-től (Weingand János Mihállyal közös cégben) budai könyvkereskedő. Üzlete a Kigyó (ma Szalag) utcában volt. (Gárdonyi Albert, *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp., 1917. 12. és 45–50. l. ; Schmall Lajos, *Buda-Pest utcái és terei*. Bp. év nélk. 39. l.)

³ Testvére, Martinovics Vince, a kapitány. Hogy kit ért unokaöccsén, nem tudom.

⁴ Ezt az alkotmánytervet nem ismerjük, — egyáltalán nem bizonyos, hogy elkészítette. Vö. *Iratok* 44. sz.

und Absicht haben soll, ist mir nicht bekannt.¹ Hat aber ihm der König was dergleichen anvertraut, so war es nicht gut angebracht, dann es ist kein Geheimniss geworden; hat er es aber von sich selbst erdacht, so muss dahinter nichts als Betrug und Brütelschneiderey stecken. — Ich werde hierüber aber mich besser belehren lassen.

Das aber in Ofen verschiedenen Clubs gehalten werden, ist ganz gewiss; deren Glieder sollen aus Statthaltereý Individuen bestehen, zwischen diesen sollen sich auch der junge Majlat² seyn, folglich dieser wird auch alles seinem Vatter nach Vienne berichtet haben; sicher ist es, das alle diese Grossen und Dicasterianten trachten werden auf möglichste die Aristocratie zu souteneren.

Der Exjesuiter Club in Ofen der wird so zu sagen täglich gehalten;³ die Pfaffen rüsten sich gewaltig ihre Despotereý zu behaupten zu können, und halten in verschiedenen Orten Congresses ab, und sie werden durch die Exjesuiten dirigiret, dann selbst der Zichi, Ürményi, Peter Végh⁴ werden durch diese beherrschet. Der erste brauchet stätts Geld, der zweyte ist par principe ein jesuit und aristocrat, der dritte ist ein grober Dumm Kopf und ein steifer Aristocrat. Unlängst kam der Ürményi aus seinem Gut zurück, gieng nachmittag zum Grafen Zichi in die Conferenz, und blieb alda biss 2 Uhr in der Nacht, kam von dort in sein Quartier zurück, schrieb drey Briefe, und reisete vor Anbruch des Tages ins Barser Comitát zurück.

Sicher ist es, dass diese Herrn sambt den Pfaffen ein causam communem machen wollen. — Das erste ist doch dabey, dass der Adel sicher sich der Sache des Königs und seiner Parti annehmen wird, dann die Lateinische und Ungarische Rede⁵ machen so herrliche Wirkungen bey ihnen, dass es zu verwundern ist. Die Magnaten und Pfaffen aber rasen darüber.

Man sagte mir gestern, dass allhier sich 4 Franzosen aufhalten, und bey dem Kaufman Kojanicz sich um öfters sehen liessen; ich will ihnen nachsetzen, und entdecke ich das geringste, wodurch sie sich verdächtig machen könnten, so werde ich Sie ohne weiters aufheben lassen, ind werde davon gleich einen Bericht abstattn.

Sie haben mir noch nicht schreiben, ob ich hinauf gehen soll oder nicht, auch der Martinovics hat mir hierüber noch keine Antwort ertheilet. Die theuere Zeit vergehet, unverdiente Menschen werden belohnet, und ich bleibe unbelohnt. Ich bitte Sie, machen Sie doch dass ich entweder mein Reverse zurückbekomme, um in fremde Dienste gehen zu können, oder dass ich meinen Verdiensten gemäss belohnet werde.

¹ Aigner Ferenc Xavér Ádám ny. császári kapitány, aki 1792 tavaszán a szabadkőműves rend nagykapitányságának megbízásából újjászervezte a pesti szabadkőműves-séget. (L. Sándor Lipót iratai, 130–132. l.) Gabelhofer már 1792. márc. 23-án részletesen beszámolt a páholy megalakulásáról, azt hangsúlyozva, hogy még Lipót király utasítására ő kezdte meg a szervezését. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

² Mailáth József (1760–1820) helytartótanácsos, a bécsi udvari kamara alelnökének, gr. Mailáth Józsefnek fia. 1794-ben a grófi címet rá és testvéreire is kiterjesztették. Politikai felfogására nem találtam adatot. (L. Nagy Iván, VII. 250–251. l., több téves adattal, melyet részben javít Kempelen, VII. 29.; Ember, 203. l.)

³ Ugyanezt jelentette Gabelhofer is 1792. márc. 23-án: St. A. Vertr. A. 57. fasc. — Vö. Martinovics jelentéseivel: Iratok 31/a és b. sz.

⁴ Végh Péter, ekkor tárnokmester, 1795-től Zichy utóda az országbírói székben.

⁵ Az Oratio ad proceres, illetve magyar átdolgozása. (L. Iratok 6. sz.)

Die Ankündigung des bewusten Buches¹ in denen Zeitungen hab ich noch nicht gesehen.

Man spricht hier so vielerley von dem Tode des Königs von Sveden, dass man nicht weiss, was mann glauben soll;² mann erzähle auch, dass der Graf Zinzendorf, der alte Kinmayer und der erste Rath auf einander hingestorben sind.³

50.

[1792 április — május]

„A magyar történeteknek rövid rajzolatja”

Laczkovics János anonym munkája.

Uralkodónkint haladva vázlatosan áttekinti a magyar történelmet, a legrégibb időktől I. Ferenc trónraléptéig.

Nyomtatásban megjelent: *A magyar történeteknek rövid rajzolatja*. Pesthenn. Nyomtatott Patzkó Ferentz' betőivel. 1792. 16° 194 l. Példányai: Széchenyi Kvt. III. Hung. 6187 s.; Fővárosi Kvt.: 44051.; Ráday Kvt.: Hist. a 1275.; Sárospataki Kvt.: I.918.

A magyar történeteknek rövid rajzolatja névtelenül jelent meg Pesten, Patzkó Ferenc nyomdász kiadásában, valószínűleg 1792 őszén. Szerzője Laczkovics János volt. Bár munkái között ő maga soha nem említette, s hivatalos följegyzés sem öröközte meg szerző voltát,⁴ a munka stílusa, a nemességről és a vallásfelekezetekről vallott nézetei, amelyek megegyeznek másutt kinyilvánított felfogásával, II. József és II. Lipót dicsőítése, valamint az, hogy Martinovics személyét külön is kiemeli a munka utolsó részében (744. l.), egyaránt az ő szerzőségét bizonyítják. Ezt megerősítik azok az apró adatok, amelyek levelezésében a munka megírására vonatkoznak.

¹ Valószínűleg ez is az *Oratio* magyar kiadására vonatkozik.

² A III. Gusztáv svéd király elleni halálos végű merényletre l. 685. l. 1. jegyz.

³ A hír nem volt igaz. Ebben az időben két Zinzendorf viselt kimagasló méltóságot, Karl az államminiszter és Ludwig az udvari számszék elnöke. Egyik sem halt meg ekkor. — Az „öreg Kienmayer” csak a tábornok apja, Kienmayer Michael Franz br., a Hofmeisteramt igazgatója lehet, ő viszont 1802-ben halt meg. — Hogy kit ért első tanácsoson, nem tudom.

⁴ Az irodalom sokáig nem is tudta, hogy a könyvet Laczkovics írta. Petrik Géza (*Magyarország bibliographiája. 1712–18 0. III. Bp. 1891. 674. l.*) a könyv szerzőjét nem ismeri. Danielik József (*Magyar írók. Életrajz gyűjtemény. II. Pest, 1858. 188. l.*) Maklári János kassai, majd felsődobszai ref. prédikátor Dettelbach nyomán készített munkájának mondja. Hogy állítását mire alapítja, nem tudtam kinyomozni, ahogy azt sem sikerült megállapítanom, ki volt Dettelbach. Danielik megállapítását szöszterint átvették az *Új Magyar Athenás* szerkesztői. (Bp., 1882, 270. l.) A munkával érdemben Fraknói Vilmos foglalkozott először. A *Századokban* 1878-ban megjelent tanulmányában (140. s. köv. l.) részletesen ismertette tartalmát, s megállapította, hogy írója Laczkovics. Ahogy mondja, „a könyv irálya egy perczig sem hágy kétségben a szerző iránt”. Állítását megismételte könyvében is. (*Martinovics és társai*, 142. s. köv. l.) Fraknói adatait azután elhasználta Gárdonyi (23. s. köv. l.). Szinnyei viszont a *Magyar írók élete és munkái* összeállításánál eltévedt az ellentétes adatok közt. Danielik alapján fölvette Dettelbach József (?) (II. 835. h.) és Maklári János neve alatt (ez utóbbit fordítóként tüntetve fel; VIII. 425. h.), de Fraknói alapján Laczkovics munkái közt is (VII. 622. h.), anélkül, hogy észrevette volna, hogy ugyanarról a műről van szó. Más aztán nem foglalkozott a munkával. Lékai Lajos (*A magyar történetírás. 1790–1830. Bp., 1942. 56. l. jegyz.*), aki Szinnyei megjegyzése alapján Dettelbach és Maklári munkájának véli, csak annyit ír róla, hogy kereste a művet, de nem találta sehol, s hogy a címe alapján „tankönyvnek látszik”.

Volt ezredtársához, Szily Ádámmal írt 1791. június 16-i levelében olvashatjuk az első utalást arra, hogy dolgozik munkán. (390. l.) November 14-én pedig már arról tudósítja barátját, hogy elkészült „a történet”-tel, s az „már úgy fel vagy on ékesítve, mint a legszebb téli szánkózó equipage”. (531. l.)

Ezt az adatot a könyv szövege is alátámasztja. Az utolsó esemény, melyről megemlékezik, az Ausztria és Törökország közti 1791. augusztus 4-i szisztovói béke. (L. 741. l.) Ekkor talán beadta a kéziratot a cenzurára s ott húzódott el az ügy (erre enged következtetni Laczkovics előszava, l. 722. l.), vagy egyideig be sem adta, — az azonban bizonyos, hogy nyomdába csak 1792 nyarának végén került. Közben meghalt II. Lipót király s Laczkovics úgy érezte, könyvét meg kell toldania az egy év alatt történetekkel. Folytatta tehát az egyszer már befejezett szöveget, méltatta II. Lipót uralkodását, majd Ferencről szólt néhány magasztaló szót. Írását 1792. június legelső napjaiban zárhatta le, ahogy ez a koronázásra és Ferenc országgyűlési beszédére tett célzásából biztosan következtethető. (L. 745. l.)¹

Laczkovics a deáknak nem tudó „közemberek” és főleg „az asszonyi köznemes és nemtelen nem” számára írta könyvét. (L. 722. l.) Célja az volt, hogy a nemzeti múlt, „dicséretes eleink” megbecsülésére nevelje olvasóit, s a történelem példáin oktasson „a jövő boldogulásra,” terjessze a polgári átalakulás szükségességének gondolatát. Ezt a törekvést azonban mellékszempontok zavarták, mindenekelőtt az, hogy könyvével az udvar kegyeit is ki akarta érdemelni. Ez magyarázza a munkán végigvonuló ellentéteket, s az 1726 előtti és utáni részek szemléletének néha gyökeres különbözőségét. Az ősmagyarokról írt részben erős nemzeti öntudat nyilvánul meg, elutasítja a magyarok származására szőtt rágalmakat s magasztalja vitézségüket; kiemeli, hogy „más hatalmas szomszéd vitéz nemzetek” is szolgálták nekik (724. l.), a XVI–XVII. századi függetlenségi harcokat viszont, mert a Habsburgok ellen irányultak, a legélesebb, nem egyszer gyalázkodó szavakkal ítéli el. (727. s. köv. l.) Az Ausztriai Házat fenntartás nélkül dicséri, különösen II. Józsefet és II. Lipót magasztalja mód nélkül, bár csak semmitmondó szóvirágokat sorol fel, — a korábbi királyok közül azonban némelyiket, így pl. Zápolyát erősen elmarasztalja. Csak egyben következetes: az arisztokrácia és általában a nemesség magatartásának szigorú megkritizálásában és a parasztok iránt megnyilvánuló őszinte rokonszenvében. Az 1514-es paraszti háborúról szóló aránylag részletes leírása a maga korában példátlan megértéssel és együttérzéssel ismerteti Dózsaék magatartását (725–726. l.), de a későbbi részekben is aránylag nagy figyelmet szentel „a szegény szántó-vető parasztemberek” sorsának. (L. pl. 736. l.)

A magyar történeteknek rövid rajzolatja különben vázlatos politikai és eseménytörténet. Szerkezetileg a munka két részre oszlik: az első a magyarok eredetéről szól; ebben a részben ismerteti a magyarság őstörténetét, vándorlásait, a honfoglalást és a vezérek korát, meg a Magyarország területén korábban élt népek történetét. A második rész „Az új Magyarország”-ról szól, vagyis a királyság megalapításáról I. Ferenc trónraléptéig, 1001–1792-ig. Ezen belül uralkodónkint halad, minden király egy-egy fejezet.

Munkájának legfőbb (szinte egyetlen) forrása Székér Joákim szerzetesnek *Magyarok eredete a régi és mostani magyaroknak nevezetesebb cselekedeteivel együtt* (Pozsony és Komárom, 1791) c. kétkötetes műve. Adatait mind ebből meríti, — a két munka beosztása is sokban azonos, szemléletét azonban nem veszi át. Székér előadása részletesebb, mégis krónikaszerűbb, és bár ő is a Habsburgok mellett áll, aulikusága korántsem olyan szembeszökő és visszaszatizó. A felvilágosodás polgáriasodó szemlélete viszont Székért még alig érintette meg, — a feudális rendszer, a király, a kiváltságos rendek egyként érinthetetlen szentek szemében, kiket bíráló megjegyzés nem illethet. Ezek után nyilvánvaló, hogy Laczkovics jobbágy-barát szemléletének sem találjuk nyomát nála.² Lacz-

¹ Egy ismeretlen által Pestről Bécsbe írt bizalmas jelentés 1792. jan. 14-én arról számol be, hogy „Laczkovics schreibt noch stäts. Man sagt er schreibt aus Rache gegen die Grossen, weil er vor seinen Patriotismo nicht von der Nation belohnet worden”. (St. A. Vertr. A. 56/b fasc.) Ez a megjegyzés valószínűleg az 1790/91-es országgyűléssel kapcsolatban tervezett, de el nem készült munkájára vonatkozhat, mely minden jel szerint ennek a könyvnek lett volna egy része.

² A magyar történeteknek rövid rajzolatja elemzésével és jellemzésével Fraknói foglalkozott először. Laczkovics célját abban látja, hogy könyvével a demokratikus eszméket terjessze, azokban a körökben is, ahol a politikai röpiratok nyelvüknél és tartalmuknál fogva nem támaszthatnak érdeklődést, továbbá, hogy megnyugtassa az udvart: ez az irány nem veszélyezteti a trónt. A mű forrásait viszont nem kutatta. (Martinovics és társai, 142. s. köv. l.) — Fraknóin kívül csak Gárdonyi Albert foglal-

kovics kézírata Hübner budai cenzorhoz került, aki a munkából sokat töröltetett, — ahogy erre az előszóban a szerző maga is utal és ahogy a szövegben sűrűn felbukkanó kipontozott részek ezt mutatják. Bizonyosra vehetjük, hogy a kihúzott sorok a kiváltságos rendek és az egyház ellen irányultak. Ezek a csonkítások csak még aránytalanabbul kidomborították a könyv aulikus vonásait.¹

A munka megjelenésére pontos adatunk nincs, valószínűleg 1792 őszén hagyhatta el a sajtót. 1793. január 18-án a pécsi tankerületi főigazgatóság (a főigazgatói állás nem volt betöltve), jelentette a Helytartótanácsnak, hogy a könyvet, amelyet a székesfehérvári gimnáziumban a diákok nyilvánosan olvastak, elkobozta, mivel nem hiszi, hogy az a cenzura jóváhagyásával jelent volna meg. Utasítást kér az ügyben. (O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1793. fons 17, pos. 1.)

A Helytartótanács a könyvet kiadta felülvizsgálatra Riethaller Mátyás cenzornak. Riethaller nagy jelentése 1793. április 3-ára készült el. A munkát („ezt a nyomorult compilatiót”) átvizsgálta, — olvassuk a jelentésben — és bár tudomása van róla, hogy Hübner cenzor engedélyezte azt, mégis azonnali elkobzását javasolja, mert a magyar nemzetet állhatatlannak, turbulensnek tünteti fel, kidomborítja az uralkodóellenes mozgalmakat, gyűlölködő hangon ír a klérusról meg az arisztokráciáról és kedvezőtlen színben tünteti fel a királyokat.² Állításait idézetek hosszú sorával támasztotta alá, melyekkel bizonyította, hogy a könyv veszedelmes, ezért el kell pusztítani.³ (A jelentés: uo. pos. 3.)

kozott röviden a művel. Gárdonyi nem politikai röpiratot, hanem „a magyar történelem kézikönyvét” látja benne, Laczkovics „egyetlen önálló munkájának” mondja és azt állapítja meg róla, hogy megírása „nem politikai célokat szolgált.” (Gárdonyi, 23. l.) — Székér Joákim munkájának rövid és kissé túlságosan a vallási motívumok kiemelésére szorítkozó jellemzése: Pallos Kornél, *XVIII. századvégi szerzetesiróink és a felvilágosodás* (Bp. évf. nélk.) 66—68. l. L. még Lécai Lajos rövid jellemzését, aki szerint Székér „a felvilágosodás túlzásaitól egyébként mindenben tartózkodik.” (Lécai, i. m. 70—71. l.)

¹ A Helytartótanács Revisionis librorum departamentumában a könyv cenzurázására vonatkozóan nem találtam semmilyen adatot. Hogy Hübner cenzurázta, azt is csak Riethaller Mátyásnak alább idézett jelentéséből tudjuk. Riethaller szerint különben Hübner csak a nyíltan ellenséges részeket vette észre, a sorok között lappangó bujtogató és „láztató” tendenciák elkerülték figyelmét.

² II. Lipót ugyanis 1790. szept. 13-i cenzura rendeletében szigorúan megtiltotta az olyan művek kinyomtatását, amelyek a legcsekélyebb kritikával illetik az egyházat, az államot vagy az uralkodót, avagy, ha ezt nem is teszik, de olyanokat írnak, amik az olvasóban „a kétkedés gonosz vágyát keltik.” (O. L. M. Kanc. 11.767/1790. sz.)

³ Ezekből érdemes néhányat kiírunk. A királyi tekintély érdekében megengedhetetlennek találja, hogy Szent Istvánról azt mondja a könyv: „Az házi zűrzavar nyugtalanította elsöbén is az ő csendes uralkodását.” Péternél: „A magyarok tudván III. Henrikkel való szövetségét Péternek, újra fölgerjedtek ellene.” Zsigmond uralma idején: „egyszersmind a magyarok is zúgolódtak.” Nemcsak az háborítja fel, hogy Kún Lászlóról azt írja: „inkább szerette a kún szép asszonyokat, mint hitves feleségét,” hanem az a kijelentése is, hogy II. Istvánnak „Nagyváradon nyugosznak szerelmes csontjai,” mert, teszi hozzá, ez kedvezőtlen következtetésekre ad alkalmat a király erkölcsi életét illetően. A Dózsáról és főleg a Zápolyáról írott részeket mindenestül törölni kell. Még II. Józsefet is „meggyalázza” a könyv — olvassuk a jelentésben. Riethaller szerint a munka szerzője tendenciózusan félremagyarázza József Türelmi Rendeletét, amikor azt mondja, „megengedte minden jobbagynak, hogy szabad akarattok szerint imádják isteneket.” Ez, — mondja Riethaller — meggyalázása a hű katolikus császár emlékének, s az ilyen kijelentés vizsályt szül a felekezetek közt. — A nemesség és az arisztokrácia ellen szólnak többek közt az alábbi részek: II. Lajos uralkodása alatt az ország nagyjai közül sokan segítségére voltak a királynak és a hazának, „de nem voltak mindnyájan egy igaz szívességgel, a mint soha se is voltak.” Majd később: „magok közt egyenletlenkedtek a mágnások és nemesek, se királyoknak nem engedelmeskedtek, se a törvénynek.” Még ilyen mondat sem maradhat: „a nemesek, kik valóban nemesek,” megsiratták II. Józsefet. — Sűrűn talál az egyház tekintélyét sértő részeket is. Ki kell hagyni azt a megjegyzést, hogy I. Ulászlót „a pápa feloldozta a pogánynak tett eskü alól,” s még azt is kifogásolja, hogy a könyv szerint Hunyadi Mátyást „a pápa kényszerítette” a csehek elleni hadjáratra, mert ez a fogalmazás nem kedvező Özsentségére. — Nemzetgyalázást lát abban a mondatban, hogy a magyar „igen hátramaradott még mai napig az emberiség jussában,” stb., stb. (Riethaller egyes részletmegjegyzéseit l. a szöveghez fűzött jegyzetekben.)

A Helytartótanács mégsem fogadta el Riethaller javaslatát. A tárgyalások menetét nem ismerjük, csak a Riethallernek és a pécsi tankerületi főigazgatóságnak szóló hivatalos válasz fogalmazványa maradt ránk. Eszerint a Helytartótanács áttanulmányozta a munkát és a cenzori felülvizsgáló jelentést, s nem látja indokoltnak, hogy a már egyszer engedélyezett könyv terjesztését eltiltsa. (1793. április 21.: *Uo.* pos. 4.) Ennél többet aztán nem is hallunk a könyvről. Nem terelődött rá a szó a Laczkovics elleni felségértési perben sem.

Elő-Beszéd!

A' szabad társaságban élő embernek leg-betsessebb jussa az : ha szabadon ki-mondhattya, írhattya és ki-nyomtathattya az ő gondolatit és vélekedését, tsupán tsak azon fel-tétellyel : hogy a' köz-jónak tsendes állapottyát ne háborgassa, vissza ne éllyen azon szabadsággal, mellyet ugyan a' társaságban is természetessen bír, de a' társaság törvényétől meg-határozva. Ezen józan gondolat édes magyar hazánkat érdekelheti, ki olly igen hátra-maradott még mái napig ez emberiség jussában, a' szabad társaság leg-betsessebb jussában, hogy meri magát külömben szabadnak nevezni, ha az ő érdemes tagjai közül senki se meri józan gondolatit közzé botsáttani? ez a' szabadság lánczos és bilintses szabadság^{a)} könyv c e n s u r a miatt.¹

Többnyire engedelmet kérek az elő-fizetőktől, hogy esztendőül-fogva mái napig el-késést ez a' tsekély munka ; senki se gondolná, hogy ellenségre találhatott, de talált. — Engedelmet kérek az olvasóktól azért, ha talán nem ollyannak találatik, a' minőnek kellene lenni, hanem tsak ollyannak, a' minő. — A' rövidség többet nem engedett, és — — ^{a)} és tsak a' köz emberekre nézve íratott, kik deákul nem tudnak, 's az aszszonyi szép nemért, kiváltképpen az aszszonyi köz nemes és nemtelen nemért, hogy tudják ezek is eredeteket, és azt illendőképpen betsúlykék ; mai nap többnyire azt se tudják, kik vóltak az ő ditséretes eleik, kiknek szeretett késő unokáit édes méhekbe hordozzák. Egész Európában és Ásiában ismértesek az őssi vitéz magyarok tsak tulajdon hazájokba édes gyermekeik előtt ismértenek, kiktől pedig leg-inkább meg-érdemlik a' jók a' jó emlékezetet! A' hálaadó emlékezettel, ez egy kedves halottas áldozattal tartozunk minnyáján a' jóknak, a' mi ditsőséges eleink meg-húlt hamvainak!

A' rövidségnél egyebet nem ajánlhatok, ebben pedig azt a' tsekély érdemet tettem, hogy mivel azt nem írhattam, a' mit akartam, leg-alább haszontalanságot nem írtam, 's a' Sz. Segrestyét is bé-zárva hagytam. — Meg-lehet látni mindazonáltal e' rövidségben-is édes magyar hazánknak sok szerentséje változásit, sok ízbéli bódog virágzását, 's ismét sokszor hervadozó és néha el-is hervadt bódogsága virágát. Mind ezek taníthatnak bennünket a' jövődő bódogulásra. Szerentsés az a' nemzet, ki másnak szerentsétlensége által észre jön. A' mái virágzó magyar nemzetet tulajdon sok ízbéli szerentsétlensége és vissza-szerezhetetlen kára észre hoszhattya és bódogíthattya. A' hoszszú üdő, a' történetek, a' szerentse változó eseti leg-bóltsebb mesterek. — — ^{b)} Vegyed azomban édes magyar hazámfia, akár ki vagy, olly szívvel ezen tsekély munkát, a' minő emberséges szívvel ajánlom én azt néked. Bizonyos légy abban, hogy az én szívességem nem tsekély hozzád.

^{a)} A cenzor törlése.

^{b)} A cenzor törlése.

¹ Riethaller cenzor, az előzőekben már említett 1793. ápr. 3-i jelentésében a bevezetésnek ezt a bekezdését megengedhetetlennek találta, mert „szemtelenül nyilatkozik a cenzura intézményéről, amelyet pedig királyi rendeletre szerveztek meg.”

ELSŐ RÉSZ

A' régi Magyar Ország

Két részben osztom-fel e' magyar hazánk történeteit : az elsőben foglalom a' magyaroknak eredetét, 's rövideden azokat a' nemzeteket, kik hajdan e' magyar földön váltakozva laktanak. Másodikában a' magyar hazánk új történeteit Szt. István I. királyunktól-fogva máig, a' ditsóségesen uralkodó I. Ferentz királyig.

A' magyaroknak első eredetét sok történet-írók sok féleképpen jegyzik-fel, úgy hogy tsak a' tsupa bizonytalanság külömbözteti-meg egymástól azokat, mint hogy minnyájan külföldiek, kik, mivel a' mi régi magyar eleink semmi írást nem tudtak, tsak önnön ők jegyzették-fel azoknak eredetét kedvek szerént ; ezer esztendőkkal-is későbbben írtak némellyek, melly régiségért pedig kezesek nem lehetnek az akkori homályos világnak hitelére, melly leg-inkább az atyáról fiúra maradott bizonytalan hagyományra támaszkodik, mellyet pedig a' régiség rosdája el-emészt. Nevetséges a' J o r n á n d e s püspöknek egyházi szt. ítélete a' magyarok eredetéről, kiket az ördögöktől nemz e' világra.¹ A' böls Deguines, kinek józan leleménnyeit ama nevezetes magyar tudós Práy György világ eleibe botsátotta, Noé pátriárkának Jáfet nevezeti fiától nemzi a' magyarokat.² Mások más ítélettel küszködnek ezen fel-tétel iránt. Én minnyájakat meg-hagyom önnön vélekedésekben, minthogy nem tzélom e' rövid írásomban azon régi homálynak lefedezése, mellyet a' mai fényes ragyogó nap többé soha meg-nem világít. Bátor akár minő fényes vagy homályos eredete legyen-is a' magyaroknak, ha mingyárt Herkulestől vagy más fél Isten és embertől nemzetek-is ők, én azon keveset törődek, hanem inkább örülök rajta, hogy én, késő unokájok, ezer esztendők mulva-is lehetek, kiknek maradéki mint Asiában, mint Európában hires ditsó nemzet volt,* 's az hadi vitézségben, melly akkor leg-ditsóbb

* Valamint esztelenség a mi régi eleinknek ditsó szép erköltseivel ditsekdeni, kiváltképpen ha mi azoknak érdemetlen késő unokái az ő ditséretes erköltseiknek nem vagyunk örökössei, úgy egyszer's-mint esztelenség azokat számba nem venni, ha kik az ő ditséretes érdemeiknek követői vagyunk. Már pedig a' magyarok ma-is győzedelmes vitézek, s az egész Európában a' vérengző Márs táborában nem második az ő helyek. Noha erre azt lehet felelni, hogy ma nem első virtust embert ölni. Igaz az, hogy ma a' józan filozófia nem a' hadi virtust, melly embert öll, hanem melly inkább teremti, s a' bátorságos és barátságos életet kedveli. Nem az ma az első virtus, melly haidan volt, hanem az, mellyet a' meg-egygyező társaságban az egygyesség és szeretet lelke gyökerez ; de én se azon örülök a' régi magyaroknak késő maradékjok, hogy ők leg-nagyobb vitézek, az az leg-nagyobb ember gyilkosok voltak, hanem hogy ők lettek volna másban is első, ha akkor valamely virtus elsőbb és ditsóségebb lett volna a' borosztvány koszorúnál.

¹ Jordanis, vagy gyakrabban Jordanes (gótul Jornandes) a VI. században élt gót történetíró, Kroton püspöke. *De origine actibusque Gotarum* c. munkája 121. fejezetében beszél a húnok (nem a magyarok!) származásáról. Laczkovics Székér Joákim már említett munkájából meríti adatát. (I. 2. 1.)

² Devignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux* . . . I. Paris, 1756. II. rész 1. könyv. A magyar közönséget Pray György ismertette meg munkája eredményeivel (*Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*. Bécs, 1761, 8. s köv. 1.), de Laczkovics, bár rá hivatkozik, mindezt közvetve Székér Joákim könyvéből meríti. (I. m. I. 1—2. 1.)

virtus vala, elsőik. Kiket ugyan a' változó hadi szerentse gyakorta meg-jádzatt, hogy ők-is fizettek adót a' rajtok győzedelmesnek, de nekik tsak ugyan többet szolgáltok más hatalmas szomszéd vitéz nemzetek, mint ők azoknak az asiai és európai birodalomban egyaránt, 's hogy ha mind e' két világ részein az egymás közt való egyenlenséget és vissza-vonást, az hazai háborúságokat nem tulaidoníthatnád nekik véteköül, melly tsak ugyan meg-botsaithatatlan vétke teremtésétől fogva máinapig a' magyar nemzetnek melly sok izbéli romlása és gyakran egész el-pusztulása volt, bizonyosan nem piríthattya-meg a' magyar ortzát régi eleire nézve a' magyar név, akár minőképpen tzáfolyák-is meg azt több külső irigy történet írók, kik Atilát-is sajnállyák a' mi össünknék lenni, 's azért vetélkednek rajta, meg-is tagadják tőle, mint világ tsuda nagy vitéztől, eredetünket. Az én ítéletem szerént az ő magok nemzetjeket származtathatták tőle, meg-tagadhatták azt-is nekünk, hogy Noéhez sints semmi atyafiságunk, hanem inkább nekik; éppen nem illetődem-meg ezen-is, tsak hogy tudom, hogy magyar vagyok; hiszen Noétól paraditsomban tsak egy ugrás! és így első Ádám Atyánk a' mienk-is és az övéké-is, noha pedig ők még se magyarok, ha bátor Atilától származzanak-is Ádám után, még se azok, leg alább bizonyosan nem mernék magokat Attila maradékinak nevezni, ha ma az halottas sírjából fel-támadna, mert — — ^{a)} a' magyarok pedig miért nem?

[Ezután röviden ismerteti Deguines alapján a hunok történetét, akik valamikor hatalmas birodalmat alkottak Ázsiában, hanem aztán meghasonlottak egymás közt, s erre a „sinai”, értsd kínai császár leverte őket.] Igaz tehát az: hogy melly ország magában meg-hasonlik, el-vesz. Ah bár tsak példánk lehetne nekünk késő unokáknak a' mi régi eleinknek ezen romlások!

[A következőkben Pray nyomán ismerteti a húnok Európába való bejöveteleit, vagyis a húnok, avarok és magyarok vándorlását, majd a vérszerződést és a honfoglalást.]

A' mi magyar eleinket a' népeknek meghódításában szerentséltették győzhetetlen fegyverek, tanult hadi vitézségek, a' szükség és az erőszak; de azoknak kormányozásában, hogy az engedelmességnek jármát ki-ne rúgják, bizonyos törvénynek és vélek született természetes kegyességek. Nem tsuda mindazonáltal, hogy kegyesek voltak a' meg-győzettekhez, kiken többé nem volt mit vinni bainoki erejeknek, hanem tsak kegyességeknek és emberiségeknek: ezen szép tulaidonságot, a' kegyességet, még az oktalan állatoknak se tagadta-meg a' jó természet, kik közt az erős orosz lányt tsak azért szülte erősnek, hogy remeket tsinállyon benne a' kegyességek.

A' mit vérrel és fegyverrel nyertek, azt fel-osztották egymásközt a' magyarok. Árpád birta Dunán-túl azt a' gyönyörűséges szép tartományt, mellynek kellő közepén Székes-Fehér-Vár fekszik. A' többi részek fel-osztattak a' fő vezérek és nemes katona vitézek közt. A' régi lakosok mívelték a' szántó földeket, és szolgálták a' magyarokat. A' földes urak szabadok voltak: semmi terhet nem viseltek, semmi adót nem fizettek* hanem valahányszor a' köz

* Ezen ezer esztendőös törvényt vagy-is szokást még ma-is meg tartják a' nemes magyarok, hogy az hazába semmi terhet nem viselnek, semmi adót nem fizetnek, szabadok, senkit se szolgálnak. Boldog állapot volt az haidan! 's az akkori leg szerentséssébb polgári társaságnak regulája, hát ma az e? — Akkor minden nemes vitéz katona volt, az hazát szolgálta, leg-terhesebb

^{a)} A cenzor törlése.

haszony úgy kívánta, és hertzeg: Árpád parantsolta, kinek-kinek meg kellett jelenni személye szerént a' vérengző Márs piartzán, és vérevel óltalmazni az egészet, mellyből egy részt birt. Erre nézve a' katonaság rendbe szedetett, és a' fő tisztek ismét kormányozták a' polgár magyarokat, ezek fő-bírák voltak, a' pörekben igazságot szolgáltatottak. Minnyájan mind azon által ezek a' bírák és tisztek Árpádtól és az ő maradékától függöttek, kiké volt az hadi és polgári dolgokban az elsőség.

[Ezután ismerteti a politikai eseményeket Szent István trónraléptéig. Ezzel, a 20. lapon, zárul az első rész.]

Az új Magyar Ország

Három szakaszba fogjuk foglalni a' magyar királyoknak uralkodásokat: elsőben azokat, kik Árpád nemzetségéből származtak. Másodikban a' külömbféle nemzetségekből eredett királyokat, minekutánna Árpád vére el-fogyott a' közönséges magyar hitel szerént.¹ Harmadikában a' mai napig ditső-ségesen uralkodó Austriai Házból származott fejedelmeket.

[Az Árpád-házi királyok uralkodását a 21—72. lapon mondja el. Minden király külön fejezetet kap. Ezekben Szekér Joákim, nagyjából Prayt követő előadásának népszerű kivonatát adja.

A második szakaszban (74—121. l.) a „különböző eredetű királyok” korát fogja egybe, 1301—1527-ig. Itt is uralkodónként halad, Hunyadi János kormányzót is bevéve ezek sorába. Dícséri Károly Róbertet, Nagy Lajost, Zsigmondot, Ulászlót, de főként Mátyást, és megrójjá a magyarokat, amiért nem választották meg utódjává Corvin Jánost. Mátyás után főként a török harcokkal foglalkozik, s ezek keretében, ebben a korban szokatlan részletességgel, majd két nyomtatott lapon foglalkozik az 1514-es parasztháborúval is.]

Országos Széchényi Könyvtár

életet, leg súlyosabb terhet viselt a' táborban; meg-érdemlette, hogy ithon ötet szolgállyák a' többi hazafiak, és érte 's helyette visellyék a' polgári köz terhet, helyette és érte fizessék az adót, kikért ez, és az egész hazájáért, étellel és vérral adózik! Tsak az tudja a' katonák ezer nyomorúságos állapotját, ki hallja a' vérengző Márs piartzán a' hallotas harsogó trombitát. Helyes volt tehát ezen törvénynek a' mi ditső eleinknek, és az ő polgári társaságok 's bodogságok tökéletes, akár-minő vadaknak és bárdolatlanoknak raizollyák is-le őket az akkori és mai külső történet írók, tudták ők még-is mit tselekedtek, bártsak mi-is, mái késő-unokáik, sokakban követnének őket, de — — tsak abban követtyük őket, mi talán nekünk kedvez, és az egész köz jónak terhes. — — ^{a)}

^{a)} A jegyzet végét és az utolsó mondat egy részét is törölte a cenzor.

¹ Az Árpád-házi királyokról szóló szakasz legvégére (72. l.) Laczkovics jegyzetet illesztett. Ebben a cenzor által erősen megnyirbált jegyzetben lelkes szavakkal közli, hogy Koppi professzor *Historia stirpis Arpadianae* . . . c. 1790-ben megjelent munkájában „meg mutatta,” hogy Francia- és Spanyol-országban ma is élnek Árpád leszármazottai, elsősorban a Croy hercegek. „Élnek tehát még Árpádnak maradéki! Hamis az hazai história, melly azokat III. Andrásnak meg-hílt hamvában el-takarja!” A jegyzet végén viszont váratlanul Schwartner Márton, Koppi ellen írt könyvére hivatkozik. (*Gente Croviata Hungariae regum stirpi Arpadianae haereditario successionis juri non adversa*. Pest, 1790.) „Egyeztesd-meg kedves olvasóm e' két szép eszű férjfiakat, és meglátod, hogy 3. Andrásnak maradéki többen nintsenek! De ha vólnának-is, még-is véle együtt a' sírba dültek.”

Látták a' magyarok : hogy a' törökre hasznosan hartzolhatnak 1512 esztendőben, mert éppen Selim tsászár alatt a' belső hadakozásban magok fogyasztották magokat ; de mint hogy pénz hijjával voltak a' magyarok, azon gondolatra tértek, hogy X. Leó pápától kérjenek segítséget, ki az ő esküdt ellensége ellen nem csak pénzt adott nekik, hanem még felesleg való segítségre keresztes szt. sereget is hirdetett 1514 esztendőben, melyly szt. sereg elfelejtkezett szentségéről ; olly nagy pusztítást és vér-ontást tett az országban, hogy a' török földén is szörnyűség lett volna. Ez az a' nevezetes paraszt had, szerentsétlen volt a magyar nemes földes uraknak, kiket az el-nyomorított jobágyik irgalmatlanul mészárlottak. Tudni-illik tsak addig nyúlik a' húr, mig el-nem szakad. Viszszaadták a' költsönt, — de meg-is adták ám az árát : mert 80 000 ölt-meg közülök a' Zápolya János, ki helyre állította a' békességet. Szomorú gyászos békesség ! annyi ezer jobágyoknak el-veszte ! Talán inkább a' helyet helyesebb lett volna a' kegyetlen földes uraknak ingyen-való szolgálkival, vereitéket izzadó jobágyakkal barátságos meg-egygyezése. — Vétkes volt Zápolyának-is tselekedete, ki egygyedül azért kegyetlenkedett úgy annyira, hogy meg-nyerje a' nemes fő rendeknek szíveit a' jövődő reménylett királyságra ; ohajtotta a' királyságot minden igaz jus és érdem nélkül, a' mint a' következendőkől-is ki-tettzik, és még-is nagy tyrannus kegyetlenséggel büntette meg ezen hasonló kívánságáért a' pártosoknak vezérjét, tüzes vas trónusban sütötte meg azt elevenen, és (ah embertelen tselekedet ! iszszonyodik tőle az emberi gyarló természet) eledelül adta a' többi vezér társainak ! Lássák, kiknek szemek van, mi-képpen büntetik az erősek az erőtleneben tulajdon magok vétkeket. Hiszen nagyobb kárt tett Zápolya a' nemességben, mint ezek a' nyomoruságtól kényszerített pártosok, midőn a' Mohács mezején az ő késedelme, az az az ó királyi trónusra vágyó kevély szíve el-vesztette Lajos királyt, és véle egygyütt az ország nemes fiait, az ifjuságnak leg-szebb virágját ; mit érdemlett tehát Zápolya ?

[A parasztháború utáni idők történetében élesen megrója a fő- és köznemességet : II. Lajos mindent elkövetett, hogy a török ellen fölfegyverezze az országot, ezek azonban „magok közt egyenetlenkedtek, se királyoknak nem engedelmeskedtek, se a' törvénynek, mi egyedül minden követendő rosznak élő kútfeje volt. Önként rohant a maga veszedelmére a' szerentsétlen magyar haza !”¹ A mohácsi csatavesztés Zápolyai bűne volt. Mohács után, hogy Ferdinánddal szemben hatalmát megtarthassa, elvetemültségében a török szultán segítségét kérte.]

... nem sajnálta-meg boldogtalan országát, melyly egy más után annyi ízben nagyobb részent általa boldogtalaníttatott ! Most, és ezután tettzik-ki leg-inkább, hogy Zápolya tsak azért mészárlotta-le azokat a' 80 000 pártos parasztokat, hogy azoknak égbe kiáltó vérén meg-vásárolhassa a' magyar királyságot ! koránt sem a' nemes fő rendnek védelmezésére. Most már érdemlené-meg azon hasonló büntetést, mellyel büntette a' pártosoknak vezérjét, a' pünkösdi királyt, hiszem annak vétke számba se vétethetik ehez képest, nem tsak ha az el-multakra vissza-tekéntünk, hanem ha a' következendők

¹ Riethaller cenzor már idézett jelentésében ezt a mondatot külön megjelölte, mondván, hogy tartalma sértő az arisztokráciára. Laczkovics különben adatait itt is kizárólag Székér Joákimból meríti, de szempontjai szögesen ellenkeznek forrásáival. Azt ugyan Székér is megemlíti, hogy „a nemesség az ország nagyjaival gyűlöletes szakadásban volt,” — de Zápolyait mentegeti a „méltatlan rágalmak” ellen. (224. és 232. l.)

nézünk; több egy milliom embernél halt meg-tsak Buda körül, melyet pedig Zápolyának telhetetlensége adott az irgalmatlan török ellenség kezébe. Ah! hol van az elébbi tüzes királyi vas-trónus és az a' tüzes királyi korona? Be igen illenék a' te nyughatatlan agy-velődre, kegyetlen és embertelen Zápolya!¹

[A 3. szakaszban az ausztriai házból eredett királyok történetét írja meg, 1527—1792-ig (122—194. l.). Röviden ismerteti Ferdinánd és Zápolyai hadakozásait, s „könyhullatással” emlékezik meg róla „minő sok viszontagságokat okozott Zápolya még holtá után-is a' véle szövetséghezett magyaroknak állhatatlansága miatt.” A Zápolyai-pártiak, Martinuzzi is, csak „uraságra” törtek, s ezért mindenben elgáncsolták Ferdinánd törekvéseit. Azt, hogy Ferdinánd „az országot nem védelmezhetette a' török dühössége ellen, az ő viszontagságos környül-állási és erőtelensége okozták.” Fia, Miksa, tovább folytatta a hadakozást János Zsigmond és a török ellen. A magyarok újabb „pártoskodásba” kezdtek ellene,² mert „megsértette nemes szabadságokat”. De Miksa meghallgatta és „amennyire az üdőnek környülállási engedték” orvosolta a magyarok panaszait, s ezzel „meg-érdemlette ismét szereteteket.” „Jobbágyi azért szerették, mert mindegygyiknek maga nyelvén hallgattam meg panaszt, és megorvoslotta bajait.”

Utóda Rudolf a békességet szerette s a csendes életet. A törökkel sem kezdett hadat, „hanem tsak meg-izente Amuratnak a' tett károkat”, és békét kötött vele. A török „meg-szelidítésére” szövetséget kötött az erdélyi fejedelemmel, Báthory Zsigmonddal; Mezőkeresztesnél megverték [!] a törököt, s „20 000-t fejezett-le közülök.”]

Eppen ezen üdő közben támadott vala Erdélyben egy rettenetes szélvész, a' Botskai Istvány kerítette a' zürzavar fellegeket. Ez bírta gyűlölközésre Zsigmondot, hogy vissza-kérje Rudolftól Erdélyt, melyet el-tserélt véle a' tróppáviai hertzezségért³ és azon fellül 50.000 aranyokért; Rudolf meg-tagadta kérését Zsigmondnak, ki azért bizonyos kötések szerint által adta azon országot a' lengyel püspöknek, Báthori András rokonyának; de azonnal hogy kezéhez vette azt, a' tsászár katonáitól meg-győzetett és meg-öletett 1599.esztendőben.⁴ Basta vezért tette helyébe Rudolf kormányozónak. Ezen eset fel-háborította Zsigmondot, hogy Basta ellen vezette nagy

¹ Az ebben a bekezdésben írottakat Riethaller botrányosnak és megengedhetetlennek mondotta, mert nemcsak a király (Zápolyai) személyét gyalázzák, hanem a főnemességet és az egész nemességet is gyűlöletes színben tüntetik fel. — A Zápolyairól adott kép különben Laczkovics alkotása. Székér Joákim alig foglal állást vele kapcsolatban.

² Riethaller ezt is kijegyezte: nyilván úgy vélte, sérti a Habsburg-házat, hogy a magyarok nem voltak vele megelégedve, azonkívül pedig talán arra is gondolt, hogy nem jó az alattvalóknak emlékeztetése idézni, hogy volt idő, amikor nyíltan mertek elégedetlenkedni. Ezt különben már 1773-ban kifejtette Szilágy Pál, akkor kancelláriai titkár. Az uralkodó elleni pártütésekről szóló 1526 előtti néhány iratnak Pray *Annales*-eiben való leközlését azért nem tartotta megengedhetőnek, mert a bennük foglaltak veszedelmes példának szolgálhatnak. (Lischerong Gáspár, *Pray György élete és munkái*. Bp., 1937, 59. l.)

³ Báthory Zsigmond nem a troppauai, hanem az oppelni és ratibori hercegséget kapta cserébe Erdélyért. Székér Joákim is „Oppoli”-t ír. (II. 260. l.)

⁴ Báthory Andrást nem a császári sereg verte meg, hanem Vitéz Mihály havasalföldi vajdának a székelyekkel egybegyűlt serege. Ahogy a székelyek is verték agyon, amikor a veszített csata után menekülni próbált. Székér Joákim helyesen írja. (II. 261. l.)

lengyel seregét, de meg-győzetett tőle, és vissza-veretett 1602. esztendőben.¹ Rudolf mindazonáltal olly nagy szívességgel viseltetett Zsigmondhoz, hogy néki ajándékozta Tseh Országban Lobkoviez várát, melyet bírt egész haláláig 1613. esztendeig.

Még veszedelmesebb párt-ütés gyulladozott Mózes² vezérlése alatt, ki a' török segítségével hatalma alá akarta hódítani az erdélyieket; de az oláhoktól szörnyen meg-veretett, és azért el-tökéltett szándéka bé-nem tellyesedhetett; hanem Botskay Istvány nyerte-el helyette azon hertzegséget,³ ki össze-szövetkezett Betlehen Gáborral, és vezette érte a' török ellenségét; mi ugyan hírül hozatott Rudolfnak, ki inkább szerette a' szép tudományokat, mint sem a' hadat, az égi tsillagzatokat vizsgálta, nem pedig az ország gondjait; nem törődött semmit Botskainak nyukhatatlanságával, [aki] még az 1604dik esztendőben magához hódította a' Tisza környékén lévő magyarokat, kik hertzegnek nevezték őtet 1605. esztendőben.⁴ Ezen esztendőben foglalta-el Magyar Országot egész Posonyig. — Tsak Rudolfnak távol léte okozta ezen pártoskodást, szüntelen Prágában lakott, és azért el-idegenedtek tőle a' magyarok. Az Illyésházi grófnak igaz hazafiúsága és királyához viseltetett hűsége tsendesítette-le Botskait,⁵ ez által egygyeztet-meg véle Rudolf, néki engedte Erdélyt, és egynihány magyar vármegyéket haláláig, 1606. esztendeig, maradékinak-is haláláig.⁶ Botskai, még ezen esztendőben ki-halt az élők közül, és így megint vissza estek Rudolffhoz az el-idegenítettett ország tagjai. Erdélyt Rákótzai Zsigmond bírta 1607. esztendőben, és által adta Báthori Gábornak 1608. esztendőben. A' király éppen semmit se mondhatott ellene, mint hogy ekkor Mátyás testvérjével-is baja volt, erővel kényszerítettett Mátyásnak által-adni magyar birodalmát ugyan azon 1608. esztendőben. Négy esztendőig élt még ezután,⁷ 1612. esztendőben váltotta-fel a' mulandó földiekkel az égieket, melyeket azon kívül-is mindég visgált életében; szüntelen a' prágai toronyba lakott, ott igazgatta helyes-sebben a' tsillagok járását, mint sem az ország kormányát. Rudolfnak felesége nem volt, mint hogy filozófus király volt.

[Rudolf Ferdinánd főherceget szerette volna utódjául, „de Mátyás inkább meg-nyerte a' magyaroknak szívességét.” Elsősorban Illésházy István-

¹ Székér Joákim, akit adataiban pontosan követ Laczkovics, itt csak annyit mond, hogy „báttya halála után még egyszer szerentsét próbált Báthori Zsigmond, és fegyverrel bérohant Erdély Országban, de midőn vissza-nyomattatni látta volna magát, ... Rudolffhoz folyamodott ...” (II. 261. l.)

² Székely Mózeset érti.

³ Laczkovics a fejedelem, fejedelemség szavak helyett általában a herceg és hercegség szavakat használja, valószínűleg latin és német hatásra. Az említett nyelvekben ugyanis mindkét fogalomra egy kifejezés van (princeps és principatus, illetve Fürst és Fürstentum). Megemlítem, hogy Székér Joákim mindenütt a fejedelem szót használja.

⁴ A szerencsi országgyűlés 1605. ápr. 21-én Magyarország fejedelmévé választotta Bocskait. Erre utal Laczkovics.

⁵ Illésházy jellemzésében teljesen Székér Joákimot követi („híven szerette mégis az Austriai Házat” stb. II. 264. l.), ahogy általában Bocskai és a szabadságharc leírásában és megítélésében is hozzá igazodik. („Botskai István zenebonát indít Rudolf király ellen.” II. 262–264. l.)

⁶ Értsd: a bécsi béke Ugocsa, Bereg és Szatmár megyét, Tokaj és Szatmár várával együtt Bocskainak és törvényes fiutódainak adta. Mivel ilyenek nem voltak, Bocskai halálával ez az egész terület visszatért a magyar korona fennhatósága alá.

⁷ T. i. Rudolf király.

nak köszönhetette királyságát, amit azután „viszsa-szolgált” neki. Báthory Gábor erdélyi fejedelem „villongásin” kívül „tsendes békességben” uralkodott. „Szerették őtet a magyarok, mert ő-is szerette azokat, a’ kegyesség királyi páltzájával kormányozta minnyájokat.”

Utódát Ferdinándot uralkodása elején „a’ pártos tsehek” nyugtalanították, majd hozzájuk szegődtek az osztrákok is.]

Veszedelmesebb leve pártoskodása Betlehen Gábornak, ki azonnal meg-vette Kassát, szövetséget vetett a’ tsehekkel, egész Pósonyig jött, hol el-ragadta a’ koronát, és királynak hirdette magát 1620. esztendőben. Bé-hívta segítségül a’ törököket és tatárokat, kikkel egygyaránt pusztított, rablott nem engedett-meg¹ semmi nemnek, se öregeknek, se ifjaknak, egygyaránt mészárolta minnyájakat, nem sajnálta-meg ezt a’ boldogtalan magyar hazát! Azon segedelem törököknek és tatároknak adta rabságba a szerentsétlen jobágyokat, ezeknek árán vásárolta meg királyságát, melyet mindazonáltal nem sokára ezen tyránnus tselekedetéért el-vesztett; meg-gyűlölték őtet az el-keseredett magyarok, és vissza-kivánták királyoknak Ferdinándot. Ez alatt pusztította Austriát, és vitta Bétset; de Maximilián, a’ bavarusoknak hertzege, meg-verte a’ véle öszve szövetkezett tseheket, a’ magyarok pedig önként vissza-tértek Ferdinándhoz; ekkor félt Betlehen, hogy le-esik a’ magos póltzrúl, a’ mint úgy-is történt; le-esett arról a’ Nikolsburg-béli békesség szerint 1620. esztendőben. Hét vármegyéket mindazonáltal oda engedett néki Ferdinánd, és az oppoli² s rátibori hertzegeket élete fogytáig; vissza adta ezen békesség kötés szerint Betlehen a’ koronát-is.³

Esztendeig tartott a’ békesség, hogy ismét bé-hozta Betlehen ezen szerentsétlen Magyar Országba az előbbi török és tatár ellenséget, kikkel együtt, mint előbb, kegyetlenkedett, ölt és pusztított, merre ment. Ekkor az Eszterházi Miklós szállott szembe véle, és vissza-verte; 1390 keresztényeket szabadított ki dühös kegyetlen kezéből, és másodszor térítette békességre, melly békesség üdejében meg-koronáztatta Ferdinánd hasonló nevű fiát Sopronyban 1625. esztendőben, midőn harmadszor kelt ki ellene Betlehen; de akkor hatalmassan meg-veretett, szaladásnak vette az úttját, és nem sokára el-veszett.⁴ Betlehennek halála után békességet szült az hazába, hanem Németh Országba kezdődtek ujjabb hadak, a’ religióbéli viszzsontagságok okozták azokat; oda küldötte a’ király Ferdinánd fiát, és azt a’ híres magyar Zrényi Miklóst, ki a’ magyarok és horvátok vitézségével meg-nyerte azon nevezetes győzelmet Nordling mellett, melly fundámentomot vetett a’ vestfáliai békességnek;⁵ de azt nem érte-meg Ferdinánd, előbb el-végzette életét 1637. esztendőben. Szép tselekedeti, mellyek tsak királyokat illetnek, dítserik őtet: kegyességgel és jóssággal kormányozta jobágyit, meg-szerzette nékik a’ békességet, oskolákat épített nékik, hogy ne tsak testeket, hanem

¹ Értsd: nem könyörült.

² Értsd: oppelni.

³ Bethlen jellemzésében Laczkovics kizárólag Székér munkájára támaszkodik, de forrásánál sokkal ellenszenvesebb képet rajzol róla. A kegyetlenkedések, pusztítások Székérnél megközelítően sincsenek ennyire kiélezve, viszont a vallási motivumokat meg Laczkovics hallgatja el teljesen. (Székér, *i. m.* II. 271–276. l.)

⁴ Mindezt Székér Joákimból meríti, de kicsit megtoldja. (1390 keresztény rab kiszabadítása: II. 273. l.; Bethlenről Székér csak azt írja, hogy látva serege gyengébb voltát, „elillant”. *Uo.* 274. l.)

⁵ Erről Székér Joákim nem szól.

eszeket is nevellye a' szép tudományok által. A' posonyi és nyitrai oškólaák Ferdinándnak köszönik születéseket.¹

[IV. Ferdinánd kibékítette egymással a katolikusokat és a protestánsokat, de az egyesség, „a' mint az efféle religióbéli egygyesség szokott,” nem sokáig tartott. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem „a religiónak szép színe alatt, hogy fogja általmazni az ő igaz hazai jussokat,” maga pártjára vonta a protestánsokat, szövetkezett a törökkel meg a svédekkel s így támadt Ferdinándra. A király azonban „nagy ajándékon” fegyver nyugvást szerzett a töröktől, s így békére kényszerítette Rákóczit 1645-ben. Ettől kezdve békében uralkodott; a törökök ugyan 1652-ben megszágték a békét „és ujonnan véreket öntötték a' magyaroknak, kik viszontag vér-ferdőbe ferdettek azokat.” Ferdinánd „meg-érdemli a' jó emlékezetet.” ő alatta szüntek meg „a' religióbéli viszontagságok, azon veszedelmes 30 esztendősi hadak.”

Utóda „I. Nagy Leopold király” volt, ki uralkodása elejétől kezdve véres hadakat vívott a törökkel.]

Bé ütött Erdélybe ez a' kegyetlen ellenség, és meg-fosztotta II. Rákotzi Györgyöt azon hertzezségétől, tsak azért hogy a' lengyelekkel szövetkezett. Akátz-Bártsait² nevezte helyébe hertzegnek a' török. Leopold igyekezett meg-tartani ezen hertzezségét, és azért el-foglalta Rákotzi birodalmát, hogy ismét néki vissza-adja, de mint hogy azon hertzeg a' kolosvári ütközetben el esett, Kemény Jánosnak adta, ki-éppen Leopoldnak pártfogása alá ajánlotta magát, mert meg-ölte Bartsait, azon hertzezségben vetélkedő társát. Így egygyes erővel a' magyaroknak és erdélyieknek erejével szándékozott Leopold a' törökök ellen; de meg-tsallatkozott ezen szándékában, mert a' török el-foglalta Erdélyt, és által-adta kormányozására Apaffi Mihály hertzegnek, ki a' segesvári ütközetben meg-ölte Kemény Jánost 1662. esztendőben.³ A' törökök szüntelen ostromlották ennek utánna Leopoldot, tűzzel vassal pusztították Erdélyt és a' magyar hazát, kiváltképpen hogy el-készt ellenek ide haza a' belső nyukhatatlanságok miatt az hadi készület. 100 000 katonákat győjtött-össze azonban a' sultán, és Magyar Országba egész Trentsényig égetett és ölt. El-foglalta Uj-várt, 40 000 népét vitte el-rabságba Leopoldnak; kivált-képpen Zrényi Miklós és Montekukulli vezéreknek egymásközt való villongások miatt 1663. esztendőben, kik következő esztendőben szerentséssébb fegyverrel hartzoltak: el-foglalta Zrényi Lévát, az egész török tábort, és 8 000 törököket le-vágott. Montekukulli pedig két órányi verekedésben Sz. Gothárt mellett 16 000 áldozott fel-közülök a' Mahometnek, nagyobb részent jantsárokat! és el-nyert tölek 140 zászlókat. E' kegyetlen tsapások békességre birták a' kegyetlen ellenséget, 20 esztendőbéli békességet kötött vélek Leopold, mellynek tzikellyei közt fő volt, hogy önnön magók válaszsának hertzeget az erdélyiek.⁴

Ezen 1665 esztendőbéli békesség kötés, mint hogy hírek nélkül esett a' magyaroknak, igen meg-háborította azokat, és még ezen kívül az, hogy

¹ Talán az 1624-ben alapított nagyszombati és az 1627-ben felállított pozsonyi jezsuita gimnáziumra gondolt. Mindkettőt Pázmány Péter hívta életre. Szekér Joákim ezekről nem szól, s Ferdinándot inkább csak vallási buzgalmaért dicséri. (II. 278. s köv. l.)

² Barcsai Ákos.

³ Kemény János a nagyszöllősi csatában esett el. Az ütközetben, melyet a török sereggel vívott, Apafi nem is volt jelen. Szekér ezeket az eseményeket sokkal rendszerezesebben adja elő és nem igyekezik belőlük mindenáron Lipót dicsőségét kihozni. „Nagy”-nak sem mondja.

⁴ Ezt Szekér alapján írta, aki azonban a béke többi pontját is ismerteti. (II. 288. l.)

szüntelen nyakokon tartotta Leopold a' német segítség katonákat, 's több e' féle okok annyira el-keserítették minnyájakat, hogy szívekbe pártos gondolatokat forraltak. Öszve-gyűltek Trentsényben és Zólyomban, hol öszve- esküdtek, 's el-rendeltek a' pártütésre minden készületeket; tsak akkor vett felőlek Leopold izenetet, mikor már minyájan ellene fel-fegyverkeztek, ölték, vágták, pusztították mi tsak a' tsászáré volt! ki az ő részére hajlott. Leopold azonnal hatalmas fegyveres sereget küldött reájok, el-fogta a' pártos vezéreket, és részszerént halállal büntette-meg, részszerént pedig szám- kivetésbe küldötte-el és jószágaitól meg-fosztotta. Keményen bánt vélek, hogy többé a' pártoskodásra ne légyen erejek; ezért az országba sátoroztatta számos német katonaságát.¹ Javaslották Leopoldnak jó baráti a' magyarok közül, hogy kegyességgel inkább bánna vélek, tsak egyedül a' kegyesség fegyverével győzheti-meg a' magyar pártos szíveket, különben pedig éppen nem. Jóvá hagyta a' király e' bölts tanátsot, hanem el-hallasztotta; el- hallasztotta a' nádor-ispány választást-is, és azért okozott esmét új pártütő zűrzavart. Öszve szövetkeztek újra a' magyarok és az erdélyiek a' Tököly Imre grófot választották fő vezérjeknek, ki-szerentsés fegyverével el-foglalta tsaknem egész felső Magyar Országát 1678. esztendőben. El-foglalta a' bánya városokat-is, honnét sok aranyat és ezüstöt el-ragadott; haszontalan igyeke- zett, békességre lépni véle Leopold, meg-nem békélt, mert erővel és pénzel birt.

Ez után használta Leopold az előbbenyi jó tanátsot, ki-tanulta napról napra pártos népének hajlandóságát, hogy keménységgel soha se győzheti meg-azt, azon fegyverrel hartzólt ellene, mellyel meg-győzte: jóssággal és kegyességgel; ugyan azért-is, az ország nagygyainak kérésére Sopronyban hirdetett *nemzet* gyűlést, hol az ország sebeinek meg-orvoslására palatinusnak választotta a' Galantai Eszterházi Pált, ki-parantsolta az országból német katonaságát, meg-erősítette a' nemeseknek szabadságát, meg-orvosolta a' prótestánsoknak panaszit, a' pártütőknek, kik önként hozzá vissza-tértek, kegyelmet engedett, 's a' t.² Ezen egygyesség meg-szelidítette Tökölit, félt hogy le-esik a' magosrúl, hová fel-kapaszkodott, azért-is a' törökhöz folyamodott, pártfogást kért és segítséget. Azonnal meg-szegte a' török a' kötött békességét és 300 000 katonáival bé ütött az országba, Bétsnek meg- vívására indult. A' király minden nemzetségével egygyütt Lintzbe szaladott. A' törökök azonban Béts vára alá értek, és két holnapig a' Starenberg gróf küszködöt vélek, hogy a' váróst meg-nem vehették, midőn egyszer-smint Leopold kérésére segítségre jöttek a' lengyel, sax és bavarus seregek és nagy tsapással vissza-verték a' törököket, meg-szaladásokban-is agyon vertek közülök 30 000. Több ízben rajtok ütött ez után a' Lotharingyai Károly, és szerentsén-is győzedelmeskedett rajtok, vissza-nyerte tőlek Érsek Ujvárt, Füleket, Esztergomot, Lévát, Pápát 's több egyéb várakat; 1684. esztendőben vissza-vétettek Visegrád és Vázt, 1685. esztendőben a' Tökölitől egész Felső Magyar Ország, 1686. esztendőben pedig meg-vittatott Buda

¹ Az elmondottak a Wesselényi-összeesküvésre és annak elfojtására vonatkoznak. (Laczkovics forrása, Szekér Joákim több megértéssel ír elkeseredettségükről: II. 291—292. l.)

² Érdemes ezeket a siralmasan aulikus, a korabeli osztrák udvari történetírók felfogásában írt sorokat (amelyek különben teljesen Szekér Joákim szavait adják vissza, l. II. 294—295. l.) a Rákóczi szabadságharc nemzeti szemléletével egybevetni. (L. II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Bp. 1951, 68. s köv. l. és Ráday Pál iratai. Bp. 1955. 225. és 296—297. l.)

vára; a' Pálffy¹ és Lotharingiai Károly örök ditső emlékezetűek ezen vívásban, sok magyar és német vér omlott ki-Buda vára alatt, több egy million embernél veszett-el a' sok ízbéli ostromlásban! 2dik sept. tartatik mai napig-is a' T e D e u m. Ezen szerentsés viadalom vissza-adta Szegedet egyszer'smind és Pétset, minthogy Leopold ditső győzelemmel meg-verte Mohátsnál a' törököket 1687 esztendőben,² el-foglalta az egész táborjokat, mint egy 5 million ft. érő drága zsákmányt; ekkor foglalta-el Eszékét, Posegát, Pétervárá, és Munkátsot.

Meg-törte erejét és el-vette minden kedvét Leopold a' dühös török ellenségnek, nem sokára reménylette egész meg-győzöttetését. Azomban Erdélyre fordította minden gondját, hogy azzal egygyütt egy testbe bírassa Magyar Országát. Az Apaffi hertzeg segítette ezen igyekezetében, hogy már 1688 esztendőben bé szállította katonáit Leopold Kolosvárbán és Dévában; mind a' két ország ígérte néki segedelmét 's egyszer'smind ellenségnek hirdette a' törököt és a' Tökölit. Olly szövetséget kötött Apaffival, hogy birja maradékira-is Erdélyt, kik ha el-fogynának, szabad akarattyok szerint választának hertzeget az erdélyi nagyok. Ekkor kaptasoltatott Erdély Magyar Országához. Még azon esztendőben meg-vittatott Székes-Fehérvár és Belgrád, vissza-véttetett az egész Servia és Bosnia, 1689 esztendőben pedig Nissa, Vidin és Sófia; ha Temesvárt és Nagy-Váradot ki veszszük, az egész magyar haza. A' következő 1690. esztendőben meg-fordult a' hadi jó szerentsé; ismét el-szegődött a' törökhöz Albánia és Servia, és így el-veszett Nissa, Vidin és Belgrád. 1692. esztendőben meg-véttetett Nagy-Várad, melly esztendőül fogva egész 1697. esztendőig semmi emlékezetes dolgok nem történtek. Még maga akarván meg-probálni a' sultán hadi vitézséget, Szegedet ostromlotta, de szembe szállott véle Zentánál amaz örök emlékezetű szerentsés hadi vezér, Eugen hertzeg, és olly győzedelmes tsapással meg verte, mellynek mássa még nem volt. Ez által lött meg a' kárlovitzi békesség, melly szerint Magyar Országot egygyik felől a' Sáva, más felől pedig a' Maros-vize határozta-meg, az egész Erdély a' tömösvári környékig vissza-véttetett, és így végeződött-el azon 16 esztendő's vérengző török had, melly által szerentsésen ki üzettek Magyar Országból a' régi 150 esztendő's lakosok.

Ki-szabadult tehát a' török iga alól Magyar Ország, és azért örök háladással tartozik Leopoldnak 's az ő maradékinak. Meg-is hálálták néki akkor mingyárt a' magyarok érántok tett nagy érdemeit, mert örökösítették maradékira a' magyar koronát, ő pedig meg-ígérte nekik II. Andrásnak diplomája szerint nemesi szabadságokat, ki rekesztette mindazon által a' 31 art., mint sok jöendő pártoskodásoknak okát, midőn egyszer'smind meg-koronázta Posonyban Jóseff fiát, 1687 esztendőben. De mint hogy szüntelen nyukhatatlannok voltak a' magyarok, 's egy pertzet se akartak engedni az arany diplomából, ismét ugyan azon 31 art. el-törléseért 1696 esztendőben pártoskodtak, a' Rákótzai Ferentzet, a' Tököly Imrének mostoha fiát választották vezérjeknek; de a' levelezés által ki-tudódott szövetségek 1700. esztendőben, és a' király parantsolatjára el-fogattak a' fő mesterek; maga Rákótzai Ferentz-is fogságba esett, maga Sáros várából vitetett Újvárba,³ honnét mindazonáltal

¹ Pálffy Károly János altábornagy, akinek azonban különösebb szerepe nem volt az ostromban.

² Pécs és Szeged 1686 végén szabadultak fel a török uralom alól. Mohácsi győzelemen a Siklós mellett 1697. aug. 12-én vívott nagyharsányi csatát érti.

³ Rákóczi nem Érsekújvárban, hanem Bécsújhelyen volt fogságban.

az őriző kapitány ki-szabadította 1701. esztendőben és szerentsésen Lengyel Országba futott. Keményen bánt Leopold ismét a' pártosokkal, el-felejtkezett arról, hogy a' kegyetlenség fegyvere nem fog rajtok. Viszsa-jött Rákótzai 1703. esztendőben és azonnal 20 000 hazafiák ismét zászlója alá hódultak, 's naponként nevelkedett száma a' nyukhatatlanoknak, úgy annyira, hogy sok vért ontottak, rablották, pusztították tulajdon bődögtalan hazájakat; a' kurutzok ölték a' lobontzokat, és ezek visszszontag azokat, mind kettőjek egymást, magyarok a' magyarokat! Haszontalan igyekezett a' békesség meg-szerzésében Leopold, mert azt fegyverrel soha egész életébe többé meg-nem szerezhette. — Jósef fia és Eugén tanátsolták bõlts[en] néki, hogy kegyességgel bánnyon vélek, és ezen tanátsra meg-nyugosztalta fegyveres seregét. 1704. esztendőben békességet kötött a' pártosokkal a' schemnitzi nemzet gyűlésben;¹ de ezen békesség kötés nem tettzett sokaknak, hogy ismét újra fegyvert fogtak, 's mint előbb ölték, vágtak, pusztítottak; pusztították ismét önnön bődögtalan magyar hazájakat! Nem is-hajlottak elébb békességre, hanem tsak akkor, midőn Nagy-Szombat mellett a' királyi katonáktól nagy tsapást szenvedtek, hogy többé öszve nem szedhették erejeket. De Leopold nem érte meg már ezt a' békességet, előbb el-érte gondal tellyes életének végét 1705. esztendőben, életének 65. esztendejében; Jósef fiára hagyta királyi trónusát, és kik azt szüntelen őrzik, a' sok meg-emésztő gondokat. Örök ditséretet és nagy nevet érdemel Leopold! ki ki-szabadította a' török iga alól Magyar Országot, mellyet kár, hogy mindég a' kegyesség páltzájával nem kormányozott, mert így élte volna kívánt bődögságban a' török bajvívástól hátra maradtott kevés esztendeit, a' mint meg-érdemlették szép és nagy tselekedeti a' tsendes boldog életet.

[Utóda I. József volt.] Igen szomorú állapotban találta Jósef magyar birodalmát, hogy el-kezdette uralkodását, egynyihány városok és várakon kívül a Duna mellett, mind a' Rákótzihoz hódult az egész ország. Minden arany és ezüst a' bánya városokból és a' királyi kints tárból, az adó és a' vámok, Rákótzai prédájává lettek. Meg-tsökkent a' királyi kints-tár és egyszer'smind az erő, azomban pedig nevelkedtek a' nyukhatatlan pártosok, 50 000-re nevelkedett fegyveres számok. A' Pálfi János és Starembeg² vezéreknek köszönheti Jósef szerentséjét, mert ezek védelmezték tsekély hadi erejét. Maga az Eszterházi Pál nádor-ispány se tsillapíthatta-le az el-búsult pártos szíveket, semmiképpen se állíthatta helyre a' békességet; haszontalanná lett a' nagy-szombathi nemzet gyűlés,³ valamint Leopold alatt a' schemnitzi egygyezés, jól lehet maga-is önként hajlott a' békességre Rákótzai Ónad alatt, de sokan voltak a' türhetetlen magyarok, kik az egygyességre nem állottak, ellenségnek nevezték a' nádor-ispányt és a' Pálfi vezért; tsak hogy igyekeztek meg-szerezni az egyességet, szörnyű halállal végzettek-ki

¹ Az 1704 őszi selmeci béketárgyalások (országgyűlés nem volt!) a császáriak elfogadhatatlan föltételei miatt eredménytelenek maradtak, békekötésről tehát nem beszélhetünk. Egyébként a trónörökös, a későbbi I. József király valóban hajlott a magyarokkal való megegyezésre. (L. Ráday Pál iratai. Bp. 1955, 163. l.) Savoyai Eugén azonban mindvégig ellene volt a „lázadókkal” való megalkuvásnak. (Laczkovics adatait Szekér munkájából vette: II. 304. s. köv. l., aki azonban nincs olyan elismeréssel Lipót iránt.)

² Nyilván Starhemberg Guido gr. (1657–1737) tábornagyra gondol, aki 1706-ban a Magyarországon harcoló császári haderők főparancsnoka volt.

³ Az 1706-os nagyszombati béketárgyalásokat (ez sem volt országgyűlés) érti.

az élők közül egynyhányot, ezen okért; véres áldozattya lett a' pártos dühösségnek, ki-szeretője volt az egygyes békességnek!¹

Po'sonyban hívta össze József az ellenkezőket, hogy meg-békellyen vélek, de hívására el-nem jöttek; ugyan-is azért későbbre ismét véres ütközetre kelt vélek. Egy ízben 6 000 pártosokat fejezett-le,² mely szerentsés győzedelme meg-hódított magához sokakat, maga Rákótz-i is örömet békességre hajlott. József a' Pálfira bízta részéről az egygyességet; Rákótz-i pedig a' lengyelekhez szaladott, mint hogy tartott a' jövődóktől, még a' maga félen valóktól-is, mint hogy nagyobb része a' magyaroknak meg egygyezni nem akart, 's az orosz segítségre gondolkodott. A' Károlyi Sándor szerzette-meg a' békességet, ez gyűjtötte-össze 1711. esztendőben tulajdon várában Nagy-Károlyban maga pártos társait, a' pártosoknak fejeit, kik meg-győztettek Józsefnek igaz szívűségéről, fel-esküdték neki Szathmárban hűséget és engedelmességeket, jól lehet nem látták többé ezen kegyes királyokat, mert már a' békesség kötése előtt 12 napokkal hamarabb meg-halt, a' himlő ragadta-el más világra leg-szebb virágzó esztendeiben; el-titkoltatott mind azon által halála a' jelen-való zűrzavar le-tsendesítése végett, még el-érkezett az üzenet Spanyol Országba Károly testvérjéhez. Rákótz-i azomban a' lengyelektől a' törökökhöz által-ment, kiknek pártfogása alá ajánlotta magát, — soha se is-látta többé édes hazáját! ott, azon az árva török földön végzette-el ezen nagyra született derék hertzeg pálla-futását! A' Károlyi Sándornak és Pálfi Jánosnak köszönheti az Austriai Ház igaz hazafiúságokat, hogy hogy ekkor le-tsendesítették mái napra-is a' pártos magyarokat.³

[III. Károly „elsőben-is a' posonyi nemzet gyűlésben helyre állította a' békességet, minden kívánságokat tellyesítette a' magyaroknak.” A törököt teljesen kiszorította Magyarországból, majd békét kötött vele.] Minden gond-jait az ország tellyes boldogítására fordította, össze-hívta ezen okra nézve a' fő-rendeket, kik elsőben-is örökösítették neki az asszonyi nemre-is a' magyar koronát. Ezt tselekedték nagy érdemeiért szeretett királyoknak, ki-viszontag meg-hálálta szívességeket, mert meg-erősítette nemes szabadságokat.

[Mária Teréziát az ellene indított nagy európai háborúban a magyarok védték meg; a magyarok] őtet attyának nagy érdemeiért és hozzá mint tsuda szép ifjú királynéjokhoz viseltetett hűséges szeretetekért védelmezték, máskép azon szél-vészben el-veszett volna, el-vesztette volna nem tsak a' magyar koronáját, hanem minden egyéb örökös birodalmát. [Részletesen ismerteti a királynő elleni európai koalíciót, majd a pozsonyi országgyűlés „vitam et sanguinem” jelenetét. Az egybegyűlt rendek „azt mondták: hallunk-meg érte, meg-érdemli ez a' mi felséges szép királyné asszonyunk!” Az örökösödési és a hétéves háború magyar fegyvertényeinek ismertetése után általában jellemzi Mária Terézia uralmát. A magyarokat nagyon szerette, fia mellé magyar nevelőt állított, magyar testőrséget szervezett, „hogy ezzel-is meg-mutassa, mikép szereti az ő kedves magyar népét.” Szeretett volna Budára költözni az ujonnan épített királyi várba, de nem tehette, „minthogy több

¹ Az 1707-es ónódi országgyűlést, Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf felkoncolását érti. Az különben, hogy Rákóczi akár 1707-ben, akár később hajlott volna a császári udvar feltételeinek elfogadására, tévedés. (Szekér is azt mondja, Rákóczi „nagy hajlandóságot mutatott . . . a békességre”. *I. m.* II. 309. l.)

² Talán az 1708. aug. 3-i trencsényi csatára gondol.

³ A szabadságharc és Rákóczi személyének leírásában és jellemzésében Laczkovics nagyjából Székér Joákimot követi, de ítélete egyoldalúbb.

országokkal birt és azoknak közepe pontján Bécsben kellett néki lakni.” Iskolákat alapított, s néki köszönhetik a magyarok, hogy a bölcsesség tudománya révén „belék öntötte az akkori egymarok világosságát.” Mindczért „valóban meg érdemli ezen felséges szép gondoskodásért, hogy a’ magyar haza édes anyjának neveztessek.”

[Utóda, II. József volt.¹ Nevelői „polgári és hadi okosság”-ra nevelték. Leginkább „a katonaságot kedvelte,” a könnyű, puha életet megvetette. Hogy illendőképpen kipallérozhassa szívét és eszét, rangrejtve beutazta birodalmát és Európa jórészét.] Akár merre ment, mindenütt a’ jóság, a’ kegyesség, a’ véle született emberi szeretet nyomdokit követték: megalázta magát az alatszonyokhoz, nyájassan társalkodott vélek, nem azt mutatta barátkozásában, ki-volt személlye nagy méltóságában, hanem egy közönséges ember-társát, egy ember szerető királyt; azért minnyájoknak szívét magához húzta, önként hódultak-meg hozzá a’ népek a’ mint bizonyittyák az öröm emlékezetű néki emelt oszlopok, mindenütt a’ hol tsak járt.

Fáradhatatlan volt Jósef kedve jobbágyi felől az ő fel-tett gondolatiban, az ő titkos tanátsiban sok esztendőig, mikép folytassa következő uralkodását, melyet 27. nov. 1780 esztendőben kezdett. Három részre látzatott osztani eleinten mingyárt fel-tett szándékát, mellel meg-határozza minden birodalmainak boldogságát. Első tzellyának lenni láttzik a’ takaros mértékletes élet, a’ gazdálkodás; második a’ katonaságnak jó rendben tartása, a’ szabad uralkodás; harmadik a’ meg-rögzött roszsz szokásoknak ki-irtása, az polgári és egyházi rendben a’ fősvénységnek usorának, haszontalan tzerimoniáknak, tévelygéseknek ’s a’ t. Maga adott a’ mértékletes életben vagyonyos jobbágyinak példát: keveset költött magára, és takarékos királyi fényes udvarára. Másodsor: bé-zárta a’ királyi kintstárt, honnét temérdek sok dologtalan béresek (pensionistae) fizetődtek esztendőnként minden érdem nélkül ingyen, mi az egész tagban meg-vesztegető fene-rák. Harmadsor: meg-rostálta és el-botsájtotta a’ felesleg-való szolgálkat, minden tisztségeiben az országnak, az érdemeseknek mindazonáltal jó fizetést rendelt. Negyedsor: bé-szedett némelly fundátziókat, a’ szerzetes klastromokból sok holt tőke-pénzt, mint hogy a’ köz-jónak hasznára nem szolgálta; azért gyarapította ezen jövedelemből a’ lelki pásztorokat és az oskolákat. Ötödsor: fel tsapta a’ vámokat, hogy a’ külső országi portékák bé-ne hozattassanak, a’ pénz az országból ki-ne hordassék; ithon akarta ez által fel-elleveníteni a’ szorgalmatosságát, virágoztatni a’ kézi mesterségeket és a’ kereskedést. Hatodsor: bűnös jobágyinak halálát kézimunkával szabadította-fel, mint hogy a’ király életet senkinek nem adhat, azt el-se veheti, úgy gondolta.² Ez által gazdálkodott az ország erszénnyének és népesítésének, így (ha a’ hajó huzást ki-vesz-szük) meg-jobbította a’ gonosz-tévőket, kiket a’ halál meg-nem jobbíthat.*

* A’ halál soha se jobbította-meg a’ gonosz-tévőket, és így haszontalan, sőt káros az országnak, mert sokakat el-veszt, azokat nem jobbította-meg, kik meg-halnak gonosz-tételekért, azokat pdig kik élnek és példát látnak, tsak egy szempillantatig jobbította-meg gonosz-tévő társaiknak halálok, mint

¹ Innen kezdve Laczkovics elszakad Szekér Joákim munkájától, bár azt egyes adataiban később is felhasználja. Szekér azonban egyáltalában nem lelkesedik II. Józsefért, igaz, hogy elítélő szót sem ejt róla.

² Ezt a mondatot is kijegyezte Riethaller, mondván, hogy veszélyes ilyen elveket terjesztetni.

A' gazdálkozásához tartozik az haszontalan szerzetes frátereknek el pusztítása, az oskolabéli adó-fizetés, a' dydactrum, melyet azután ki-osztot-a' szegény ifjakra eztendónként, kik magokat a' böltesség tudományában a' többiektől meg-külömböztették; ama jövedelemből pedig a' szegényebb parochiákat gazdagította. Ide tartozik a' föld-mérés-is, mely tzelzött az egyarányos igaz mértékre, a' szegény szántó-vető paraszt embernek könnyeb-ségére. A' szabad uralkodását jól rendbe szedett katonáiban helyheztette, mint hogy ez arra nézve leg-erősebb argumentum! Olly helyes lábra-is állította számos katonaságát, hogy az meg érdemli egész Európában az elsőséget. Ezért számlálta-meg a' házakat, fel-íratte minden jóbágyit, hogy így a' katona győjtésben el-kerüllye a' sok bajt, ide tartoznak azok a' nevelő-házak, melyekben nevelte kitsénységektől fogva az hazafiakat vitéz katoná-nak, kiváltképpen az apátlanokat.

Az egyházbéli rendelkezései egyedől arra tzéloztak, hogy meg-egygyeztesse egymásközt a' külömb-vallásbéli hazafiakat, és így egygyes szívvel szeressék Isteneket, egymást és királyokat; így szerezte meg igaz betsét és érdemét az isteni tiszteletnek. Azért nevelte a' semináriumba egygyütt az ifju-clerust,³⁴

hogy nagyobb részént a' nyomorúságtól, vagy rossz fel-neveléstől kényszerített-nek meg-szegni a' törvényeket, mint hogy böldogtalan sorsokkal meg-nem elégesznek. A' rossz kormányozás szüli tehát a' gonosz-tévőket, és így nem ezek vétkesek, hanem a' törvény-szerzők, a' parantsolók, a' kormányozók; azok egyszer'smint, kik más véres verejtékén élnek, nyomorgattyák egy nagyobb részét a' népnek, tulajdon magok hasznokért, kik nem gondolnak másokkal, ha akasztó-fán száradnak-is meg a' nyomorúságtól kényszerítettett gonosz tételyekért, tsak nekik jól folyon dolgok. Ezeket és a' törvény szer-zőket akarta Jósef rendbe szedni és egyszer'smind az egészszet böldogittani; így a' gonosz tévőknek számát nem kisebbíteni, hanem egészlen el-törteni. Erre tzéloztak szüntelen-való fáradságos igyekezeti, súlyos nagy gondjai, minden felséges szép tselekedeti; gyökerestől akarta ki-irtani a' roszzsat, nem tsak le-mettzeni annak nevendék bimbós ágait, hogy azok helyett sokkal több ujonnan bimbózó ágak nevelkedjenek. Az a' törvény-bíró, ki a' gonosz-tévőket meg-öli, mint hogy a' törvények úgy parantsollják, viszsza-szerez-hetetlen kárt okoz az országnak, mert egy szempillantásban öli-meg azokat, holott 20, kétzer 20 és több esztendőök alatt nevelhett tsak azok helyett máso-kat. Rettenetes proportio! az országnak, az egész boldogságának szörnyü káros. A' rosznak okát kell ki-keresni, böltz kormányzással meg-előzni, meg-gátolni, soha se lesznék gonosztevők, külömben tsak annyit tselekeznek a' törvény-bírák, kik halál által akarják ki-irtani a' gonosztévőket, mint az ki, hogy az eső víztől védelmezze házát arra tsatornyákat tsinál, hogy így nagyobb erővel le folyon és árkot ásson a' víz, mely végtére többül ki-mossa védel-mezett házát; tudta ezeket Jósef és azért a' köz-böldogságra meg-tartotta életeket a' gonosztevőknek, a' tövébe, a' velejébe kereste a' roszzsat, igyeke-zett meg-határozni az egyházi és polgári, nemes és nemtelen rendet, hogy így szerezzen mindnyájak közt egyarányos igaz mértéket, így bizonyosan ki-irtotta volna a' gonoszt a' tévőktől, hogy nem lettek volna egygyütt gonosz-tévők, hanem egymástól külömbözők, és így — —^{a)}

^{a)} A mondat folytatását a cenzor kihúzta.

¹ II. József az egyházmegyei szemináriumokat megszüntette és Pesten központi papnevelvét szervezett.

hogy ezek-is a' hitnek tudományiban, az egyházi erköltsösségben egygyarányosan neveltessenek, kik azután egy értelemmel tanítsák az isteni tiszteletre, erköltsös életre és felebaráti szeretetre a' köz hazafiakat, kiket meg-egyeztessenek egymással, a' különböző felekezeteket,¹ ki-irtsák, azokat a' sok haszontalan és ártalmas bé-vett rossz szokásokat, tévelygéseket; valamint hogy maga-is egy részént ki-irtotta már József azokat, azokat a' sok türelmes bútsú-járásokat, offertóriumokat, scapulár és portziunkula társaságakat, indulgentziákat 's a' t. Meg-engedte minden jóbágyinak, hogy szabad akaratyok szerint imádják isteneket; ezért engedett a' réformátusoknak-is építeni templomokat, szinte úgy mint a' pápistáknak, nem gondolt azzal, hogy külömb-féle módon imádják az Istent, mint hogy tsak ugyan minyájan azon egy jó Istent imádnak; szinte úgy szabadon engedte az isteni tiszteletet a' zsidóknak, ráznak,² hugonottának 's a' t. Nem gondolt azzal, hogy más úton igyekeznek ezek menyországba menni, mint a' pápisták, de tsak ugyan oda — mennyországba. — Ez vala tzéllya Józsefnek az egyházi rendelkezéseiben, mellyeket, ha valaki helytelennek talál, nem tudja mint tsinál, ellensége az a' köz-békességnek, és bestelenítője az igaz isteni tiszteletnek, mint hogy amannak számkivetésével erre kényszerít ellensége a' józan észnek és a' társaságbéli szép erköltsnek, mint hogy egygyiket se hadja gyümöltsözni javára a' böldogtalan emberi nemzetnek, mi pedig egyedől a' köz-böldogság minyája jóbágyinak böldotsága volt ez eránt fel tett tzéllya Józsefnek.³

Ez ki-tetzik egyéb rendelkezésiből, több felséges tselekedetiből, mellyek szerentsés szüleménnyei valának békesség esztendeinek; ezekben szülte újra a' szép tudományokat, szerzett bölts hazafiakat és külső országi bölts tanítókat, kik oktassák böltségre szeretett jóbágyit, kiket ki-vezessenek a' homályos tévelygésből, fel-fedezzék szemek előtt a' setétség kárpittyát, hogy lássák az igazságot, a' nap világot. Tsak az tud józan ítéletet hozni a'

¹ Nyilván felekezeti ellentéteket akart mondani.

² Értsd: a görögkeletieknek.

³ Az itt írtakat Riethaller sértőnek találta II. Józsefre. A szerző az itt elmondottakban — írta — „injuriam facit piis Josephi II. manibus, quasi vero perinde illi fuisset, seu quis Judaeus, seu Rascianus, seu Hugonotta [!] esset, parumque curasset, quod hi alia, quam catholici via, sed tamen re ipsa illuc ad coelum erant; majorem adhuc injuriam arrogat, dum ex hac intentione et scopo ordinationes suas quoad res ecclesiasticas tulisse contendit, eos autem, qui has consentaneas non censerent, pacis et tranquillitatis publicae hostes et veri cultus divini profanatores pronunciat. Nam quod ^{lum} attinet, temerarius plane sit, qui talem indifferentismi maculam piaie ejusdem memoriae inferat, quod notorium sit, promulgato tolerantiae decreto, augustissimum dominum publico iisdem decreto de dato 24 Maji 1782 religionem catholicam tanquam unice salvificam declarasse, palamque fescisse, quantum desideraverit, ut omnes subditi per veram convictionem adducti salutem suam in eadem quam securissime operantur. Alterum, quod compiler e male intellecta defuncti caesaris mente et intentione infert, satis manifestat, quo ignorantiae, ne dicam dementiae prolapsus sit. Decretum tolerantiae aliaque ordinationes clerum concernentes pro scopo habent, inter diversae religionis homines pacem et charitatem, qua utique non tantum concives, sed inimicos etiam prosequi, iisdemque benefacere obligamur, non vero, ut credamus diversa licet via reapse tamen ad caelum pervenire Judaeos aequae ac Hugonottas aliosque, non, ut illam animorum consensionem foveamus catholici, qua dissidentium placita in rebus seu actu externo, seu interno probemus, cum haec animorum consensio in diversa fidei professione sine piaculo subsistere nequeat. Quare compiler decretum tolerantiale, caeterosque clerum respicientes ordinationes Josephinas aut non intellexit, aut ita intellexisse censendum est, quemadmodum illi, contra quos pie defunctus augustissimus in specie de dato 24^{ae} Maji 1782 aliisque subsequentibus clarificationibus sensum et intentionem suam exposuit et stabilitam voluit.”

mái böltsesség tudományairól és az előbbényi oskolákról, ki vagy ezen új systema szerént az hazába, vagy külső országokba tanulta a' józan filosofiát ; de közönségesen meg-kell azt vallanunk, hogy Józefnek 9 esztendőbeli uralkodása alatt, mi magunk-is killebb láttunk a' setéség és tévelygés horizonán kívül a' világosságra, az igasságra, mint eleitől fogva a' magyar birodalomnak — Árpádtól fogva máig kilentzedikszázadra. Ez szép problema ! de mint hogy nem szűkölködik demonstratio nélkül, lehet axioma. Bár tsak minyájoknak szívekbe gyökereznék a' magyaroknak ez az axioma, ekkor szeretnék Józefet, örökösittenék drága emlékezetét ! mellyet meg-érdemel egy király, ki annyira szereti jobágyit, hogy karon-fogva vezeti-ki a' setéségből és tévelygésből őket, nem pedig, hogy a' tudatlanságnak mély örvényébe el temetné eszeket, a' mint azok a' tyránnusok szokták, kik az észen uralkodnak. Ellenkezőt tselekedett Józef, lehetetlen tehát hogy tellyes bődögságára nem igyekezett jobágyinak, hiszem az észen tsak addig lehet uralkodni, még az nem lát a' setéség miatt, ha pedig egyszer láttya a' világosságot, gyűlöli a' setéséget ; maga a' teremő se teheti azt, hogy ne gyűlölye, hozzon konsekvéntziát, kinek mint tettik, hogy Józef — ^{a)}

En azonban sajnálom : hogy nem tölthette kedvére Józef ezen egy nyihány békesség esztendeit, hogy nem hajthatta végre sok fejedelmi szép rendelkezéseit. A' belgák nyughatatlankodtak elsőben-is, de egy ízben le-tsendesítette azokat, másodszor pedig elébb el-fogyott élete, mint sem visszahozta volna őket az engedelmességre. A' frantzia zenebonához hasonlóná lett a' belgáknak pártoskodások ; 1788. esztendőben háborította-meg végsőképpen nyugodalmát, mellyben egész erejével fel-fegyverkezett a' török ellenség ellen ; kéntelenítettett egyszer'smind az orosz udvarral kötött szövetségéért, azonkívül pedig vissza-is akarta nyerni a' töröktől birt tartományit. Első esztendőben éppen nem kedvezett néki a' hadi szerentse semmit ; hanem második esztendőben mindent vissza-nyert szerentséssen, mit birt ez előtt az Austriai ház a' passárovitzi békességben ; a' magyaroknak vitézsége, Laudon és Kóburg ditsó vezéreknek szerentsés hadi mestersege vette meg Kótzimot,¹ Belgrádot 's több egyéb várakat, naponként győzedelmeskedtek az ellenségen a' vitéz magyar és ezzel vegyes német seregek. Az egész hadi szerentse meg fordult, és tsupán tsak Józefnek kedvezett. Egyedül tsak kedves, nemes magyar népe nem kedvezett néki, ki éppen ekkor látott alkalmas üdőt, hogy királyának meg-tagadván hadi segedelmét, ki-öntse előtte, melly már régen forrott, bús szíve keservét. Azt panaszlotta, hogy Józef megszegte nemes szabadságát, nem közlöttele véle a' hadat, 's még is erőszakkal fatsarja-ki tőle az hadi szolgálatot, a' katonát, a' gabonát, kényen kedven bánik az egyházi és polgári nemes renddel, meg-alázta mind a' kettőt, behozta az országba a' német nyelvet, hogy el-töröllye a' nemzeti magyar nyelvet. A' házak számlálását panaszlották és a' föld-mérést, kiváltképpen pedig hogy el ragadta Bétsbe a' magyar koronát, 's mind ez üdeig már 10 esztendőbeli uralkodásáig meg nem koronáztatta magát. Ezeket és még többeket el-keseredett szívvel panaszlották az el-szánt magyarok, már előbb-is, de kiváltképpen most írással is jelentették Józefnek a' vármegyék, éppen midőn halálos betegségben fekszik vala, mellyet még a' török hadi költekezés-

^{a)} A mondat végét a cenzor kihúzta.

¹ Hotin vára a Dnyeszter mellett.

ből örökösített.¹ Jelen való halálára² meg-hallgatta Jósef kéréseket, mint hogy már keményen zugolódtak és erőszakosan kívánták vissza-szerezni előbbnyi törvényes jussokat. Eleit vette a' következő rosznak: vissza-küldötte Budára a' koronát 17 febr. 1790 esztendőben, 's el-törlette minden előbbnyi rendeleteit, minthogy azokat jövődő tellyes boldogságokra lenni meg-nem esmérték, ki-vévén a' tolerántziát és a' plébánosok 's paraszt jobágok eránt tett atyai rendeleteit. El-törlette a' többit, egy szóval azon állapotra vissza-állította az orszagát, mellyben hagyta boldogúlt Mária Teré'zia édes anyja. Nem érte-meg többé mind azon által ezen szándékának tellyesedését, se azon nemzet gyűlést, mellyet ki-hirdetett, se következő koronázását, elébb fel-váltotta a' menyeeikkel földi királyságát. 20 febr. szűnt-meg élni 1790. esztendőben. A' királyi bétsi temetőben³ nyugosznak meg-hült tetemei, melleket meg-sirattak hív jobbágyi! a' nemesek, kik valóba nemesek, kiket nem tsak a' haszontalan születés, hanem az ész és a' szép erkölts meg-nemesített, ezek meg-siratták II Jósefet, kiben meg-esmérték, melly e' világon leg-szebb erkölts, kiváltképpen egy királyban, az emberi szeretetet. Meg-sirattyák paraszt jobbágyi, mint hajdan I Mátyást! Ezek fel ásnák földből ujjakkal tsontyait és azoknak porából fénikssel újra teremtenék II Jósefet, mert ez-is újra teremteni igyekezett őket, igyekezett meg-könnyebíteni jármát nehéz és erőszakos szolgaságoknak, és így meg-érdemli könyvezését és örök emlékezetét azoknak! Meg-érdemli minden jobágyinak, kik szeretik az igasságot, a' köz boldogságot, nem tsupán tsak tulaidon hasznokat. Ezek meg-ismérik, hogy ritka király II Jósef, tsak holta után tettzik-meg, ki vólt. Isten és ember szerető vólt! Meg-szerzette az igaz isteni tiszteletet jobágyinak, a' tsendes békességes életet, kiket egy más közt a' religio dolgában meg-egygyeztetett; ez felséges szép tselekedet! Nem akart a' zavartban halászni és így boldogtalanítani! Ember szerető vólt II Jósef, az emberi szeretet kormányozta királyi páltzáját, ez támasztotta fényes trónusát, hogy minden jobágyinak egygyaránt szolgáltassa természetes jussát és társaságbéli törvényes igasságát. Ugy szerette a' leg-alatsonyabb paraszt és polgár mester-ember jobbágyát, mint az első mágnást, azt ki viseli a' szt. Istvány és Terézia arany keresztyét,⁴ mind a' hármakat érdemek szerént, eszek, erköltsök és tehetségek szerént. Hogy pedig azok viszzsontag szeressék egymást és őket szerető királyokat, ki-pallérozta minnyájukat egyformán, egy böltsesség oskolájában eszeket és sziveket. Óh ez-is be felséges szép tselekedet! Inkáb akart bölts, józan, jámbor erköltsös, és így nemes jobágyoknak parantsolni, mint sem ostoba, goromba, tudatlan és így valóba nemteleneknek és parasztoknak. Ha ki ezt a' religióbéli egygyességgel öszve-kaptsolod, ki hív magyar jobbágya vagy Jósefnek, bizony meg-áldod meg-hült hamvait az ember szerető Jósefnek! Azt fogod mondani, hogy ritka király vólt II Jósef, tsak holta után tetszik-meg, ki vólt, minő nagy vólt, a' nagy fa-is tsak akkor tettzik-meg leg-inkább, minő nagy vólt, ha egyszer már hagyat le-dült.

¹ „Örökösít”: egyszersmindenkorra megszerez. (L. Czuczor – Fogarasi, *A magyar nyelv szótára*. IV. 1204. h.). A török hadi „költekezés” tudálékos gyártmány a hadra kel – hadra köl kifejezésből. A mondat értelme tehát: amely halálos betegségét még a török háborúban szerezte.

² Értsd: Minthogy már a halálra készült.

³ Értsd: A királyok temetkezési helyén (a kapucinusok templomának kriptájában) Bécsben.

⁴ Értsd: A Szt. István-rend, vagy a Mária Terézia-rend keresztyét.

Igaz az, hogy József el-keserítette kiváltképpen nemes jobbágyinak szíveit, hogy sokan gyűlölik mánapig-is drága emlékezetét, de lehetetlenség volt néki sokaknak ilyen keserveket nem okozni, ha a' köz boldogságra feltett tzellyát el-akarta érni; az eszközök, mellyekkel élt József, voltak tsak egy kevésé kemények, és a' sok két színű tulajdon hasznokat látó ministerek, de az ő szíve mindég álhatatos és egy ember szerető szív volt, ki a' köz boldogságra szándékozott. Abból-is ki-tetzik, hogy ő tsak úgy élt, mint egy köz polgár, eledelében és ruházattyában, társalkodásban pedig mint egy édes atya kedves fiai közt. Unokáink fogják tsak meg-köszönni Józsefnek fejedelmi szép tselekedetét, szeretetét és emberségét.

[Utóda, Leopold, összehívta Budára a magyar országgyűlést, s ez sok nyughatatlanság közt elrendezte az ország dolgait. Novemberben Pozsonyban a koronázást is végbevittek.]

Itt tettzett-ki elsőben-is az ő [Lipót] böltsesége, minő szép módon le-tsendesítette az el-keseredett nyughatatlan szíveket, mellyeket már egy-nyihány esztendőktől fogva el-keserített II. József. Helyre állította a' részre hajlott fő-rendek közt az egygyességet, kivált-képpen a' religiobéli egygyességet; mi remek munkája volt böltsességének, még eddig a' magyarok előtt ismeretlen^{a)}. Azon vallás dolgát elsőben ugyan úgy rendelte-el, hogy az ő írása, mellyet királyi parolájára ki-adott, az isteni böltsességnek és szeretetnek eleven ábrázolattya volt, másodszor pedig — tsak úgy, a' mint kén-szerítettett.¹ — Velek egygyütt dolgozott Po'sonyban, az ország atyaival egygyütt orvosolta-meg az ország bajait; mellyeket pedig olly rövid üdőre meg nem orvosolhatott, a' következő 1792. esztendőbeli nemzet gyűlésre hagyott; addig is-választott férjfiakra bízta az országi külömbféle nehézségeket,² az egyházi és polgári dolgokat, kiváltképpen ajánlotta nékik az adó-fizetésnek egygy-arányos osztályát; ajánlotta, hogy igyekezzenek meg-könnyebbiteni a' szegény paraszt jobbágyinak súlyos állapotját, ez eránt formálnának egy helyes sistémát, mellyet azután készen adnák eleibe az öszve-gyűlt ország nagygyainak. Meg-elégedtek minden fő-rendek Leopoldnak atyai rendelésivel, mi onnét-is ki-tetzik, hogy önként magok kérték fel-tőlle a' nádor ispánság fő méltóságára Sándor Leopold fiát, kit örömet-is oda engedett nékik, sőt fel-szabadította fiui kötelességétől,³ hogy annál is-inkább helyesebben visellye ezen országi első fő kötelességét.

Már ez egy esztendő alatt-is sokat tselekedett Leopold, mellyek hirdetik az ő jóságát, igazságát, nagy elméjét, bölts tanácsát. Ezek az ő fegyveri, mellyekhez uralkodásának elein mindgyárt meg-hódultak hozzá nagyobb részent jobbágyi, tsak némely német birodalombélieket hódított-meg erővel, a' pártos belgákat, minthogy meg-nem győzhette a' kegyesség fegyverével azokat. Töbnyire bölts rendelési előre jövendőketi vala következő szerentsés uralkodását, mint hogy már tanulta Florentziában sok esztendőktől fogva

^{a)} Az eredetiben, nyilván elírásból: ismeretlennek.

¹ Nem egészen világos, mire céloz. Talán arra, hogy Lipót király a klérus nyomására az 1790. nov. 7-én kiadott uralkodói rendelet némely pontján változtatni kényszerült (1791. jan. 18-i rendelet). Vö. *Iratok* 16. sz.

² Az 1790/91-i országgyűlés által kiküldött bizottságokat érti.

³ Sándor Lipót nádori beiktatásán mondott rövid beszédében, Lipót király emlékeztette fiát a nemzet iránti kötelességeire, hozzátéve, ennek ellátásában ne akadályozza az őt apjához kapcsoló gyermeki viszony. (*Sándor Lipót iratai*, 45. l.) Nyilván erre a kijelentésre utal Laczkovics.

a' helyes uralkodásnak módját, melyet a' békeességben határoz-meg ; azért szerzette-meg a' török hatalmasságtól-is akár minő módon, de csak ugyan meg-szerzette a' békeességet ; nem akarta tovább meg-emésztő, vérengző haddal sanyargatni el-nyomorodott jobbágyit, miért meg-érdemli tőllek, hogy attyoknak nevezzék, ki nem abban helyezteti vala boldogságát, ha birodalmi határon kívül valók, hanem ha helyessen kormányozza azokat. Nagy Sándor se volt boldog majd nem az egész világ birtokában, hanem csak a' takarékos kis Macedóniában. Tudta ezt már Leopold, a' kis Toskánában, mellynek most annyira nevellkedtek határi, hogy nem kíványa vala azokat killebb terjesztetni, azonkívül-is ha széles nagy birodalmainak közepe pontján meg-áll, egyik kezével nap keletet éri, másikal a' nap alkonyodást, és még-is marad-meg annyi délre-is, éjszakra-is ! Nints tehát néki mit tovább kívánni, ha csak mértékletlen nem akar lenni, hanem van elég módja jót tselekedni annyi milliom jobbágyinak, kik benne helyeztetik minden boldogságokat. Örül Leopold, hogy ezek elég térséget adnak ki-terjeszkedésére atyai szíves indulatinak, mellyek ugyan külömben határazatlanak, hanem csak egyedül a' békeesség szeretete határozza-meg azokat. A' békeesség szeretete az ő királyi fényes koronájának leg-drágább köve, egyedül csak azért betses és érdemes előtte felséges királysága, hogy tsendes és meg-elégedett életet élhessen véle egygyüt szeretett jobbágy-sága, kinek, azt gondolya, hogy ha csak egy darabb száraz kenyere lesz-is, ez még-is az áldott békeesség kezéből édes lesz !

[A következőkben elmondja, hogy könyve, mely még egy esztendővel ezelőtt, azaz 1791 nyarán íródott, eredetileg itt végződött. Közben azonban meghalt II. Lipót s fia Ferenc lépett a trónra. Szükségesnek látja tehát, az azóta történeteket összefoglalni. Először is méltatja II. Lipót érdemeit.]

Tsak sűrű köny-hullajtással, és buzgó fohászkodással, melly mérséketlen bánatba el-andalittya az igaz magyar szívet, lehet emlékeznünk II. Leopoldnak el-vesztéről, valamint II. Jóseféről, mindkettőjéről az emberi nemzetnek gyönyörűségéről, kinek védelmezői voltak. Mind a' ketten ugyan azon egy betses drága vér ! csak egy édes emlőt szoptak, 's abból szívták már felséges édes annyok tejével az emberi szeretetet ; ember szeretők voltak, az emberi szeretet volt az ő királyi tzierek, az ő meg-határozott királyságok és boldogságok ! II. Jósefről nints kétség, de II. Leopoldról se kételkedik a' boldog Toskána, se az ő végső széles nagy birodalma, mennyire ez ötet meg-ismérte. — Ki ismerte II. Leopoldot, az tudja, hogy ő csak szeretett jóbágyinak boldogságára nézve válalta-fel a' királyságot ! Az egyarányos igaz mérték és a' szeretet valának oszlopi az ő fényes trónusának, a' kegyelyem és igasság meg határozott tzellya az ő törvényes igazgatásának. Édes attya volt a' köz polgár, szegény nemes és paraszt jóbágyinak, kegyelmes ura a' vagyonos nemeseknek és mágmásoknak. Az ő hív jóbágyinak szíve volt az ő királyi koronája és minden kintse.

Későbbben ismerte volna meg-tsak II. Leopoldot az ő szélesnagy birodalma, kiváltképpen Magyar Ország, kit meg-láthat egy fényes tükörben, mert nem láthatta elégképpen e' tsekély uralkodásának üdejében, az ő toskánai hertzegségében, mellyet ő első virágzó esztendejében mingyárt a' despotizmusnak jármából ki-mentett ; a' természetnek egyenes úttyát választotta a' polgári szabadságra, és így a' köz boldogságra, mellyel bir a' boldog Toskána mái-napig, és áldja érte II. Leopoldnak meg-hült hamvait !

Az igasságnak szolgáltatásában és a' polgári szabadságnak visszaállításában gyökerezte a' köz boldogságot, melyet meg-is szerzett olly böltsen, minő bátor nagy szívvel tulajdon haszna szeretete nélkül ellene állott a' sok meg-rögzött bűbajos törvénytelenségnek és embertelenségnek; el-tiltotta a' sok földes úri monopóliumokat, közre botsátotta a' szabad adást, vevést, bor-mérést, — egy szóval fel-szabadította és virágjába hozta a' kereskedést; épített fábrikákat, kéz-műv-házakat, hol magok a' szorgalmatos jobágyok tulajdon és külső tartományoknak szükségére ki-dolgozták a' természet alkotmányait; meg-engedte kinek-kinek, hogy hasznát vegye az ő vereitékes munkájának, birtokának 's minden vagyonyának. El-tiltotta és meg-semmisítette a' sok ártalmas nemes praerogatívákat, az előtte uralkodó hertzegekből erőszakkal és gonosz fortélyal ki-nyert szabadságokat, 's így meg-könnyébbítette a' sok haszontalan terhektől: adótól, désmától, füst-pénztől, röviden a' súlyos igától az alatszony sorsot, a' köz polgárt és parasztot. Minden tealekedetiben és atyai józan rendelkezésiben ki-tettzett a' böltseség és emberi szeretet. Örömet engedelmeskedtek néki az ő emberi szeretet példájára az aristokratikusok és theokratikusok, örömet oda engedték a' köz-jónak számára egy részét az ő képzelt igaz, de tsak ugyan erőszakos törvénytelen jussoknak, mint hogy látták, hogy oda engedi az ő ember szerető fejedelmek-is tulajdon hertzei jussát ugyan azon köz-jónak. El-hitette vélek II. Leopold, hogy tsak akkor lehet jó ízű nekik egy darab kenyér, ha annak felét másnak törik, az ingyen reájok kereső éhes jobágyiknak. Boldog Florentzia! igaz tehát az nálad: „Regis ad exemplum totus componitur orbis!” Igaz e' nálunk-is Magyar Országban? Mit nem lehetett tehát reményleni nekünk-is II. Leopoldtól? olvasd tsak édes magyar hazám-fia az ő törvényeit, melyeket 1787. esztendőben a' bűnösöknek büntetéséről szerzett: meg-fogod látni, mit lehetett reményleni II. Leopoldtól.¹ A' világ böltsői dítstérték az ő törvényeit, melyek által a' bűnösök, a' gonosz-tévők meg-kevesedtek, mert boldog állapotba helyhezttette őket, nem vólt okok, hogy vétkezzenek. Erre nézve fel-áldozta elsőben-is maga jövedelmét, el-engedte a' súlyos adót, a' hertzei fiskusnak jussát, a' sok pénzt győjtő titulusokat; és még-is más felől kiváltképpen a' kereskedésből gyarapította az ország erszénnyét, szemlátomást gyarapodtak a' fő-rendek is, kiket a' szorgalmatosságra és munkára tulajdon példájával fel-serkentett! Gyarapodtak a' köz polgárok, sőt a' szántó-vető mezei embernek sorsa-is meg-elégedett, boldog vólt! Édes attya vólt tehát II. Leopold Toskánának, bizonyosan édes attya vólt Magyar Országának-is! tsak hogy

^{a)} —

A' keresztény vallásnak gyökeres tudománnya, az igaz isteni tiszteletnek vissza-állítása, vólt egyik leg-főbb tzellya a' köz boldogságra: erről bizonyságok az 1787-dik és 1788-dik esztendei egyházi gyülekezetek Florentziában.² A' keresztény vallásnak józan törvényeire építette ő hertzei kormányozásának fundamentomát, és így az egész népének boldogságát;

^{a)} A mondat folytatását a cenzor kihúzta.

¹ Az itt és az alábbiakban elmondottakra Laczkovics forrása Erhard Christian David, *Betrachtungen über Leopolds des Weisen Gesetzgebung in Toskana*. Frankfurt und Leipzig 1791. c. műve.

² II. Lipót bizonyos fokig meg akarta reformálni az egyházi életet (a liturgia megjavítása, a latin nyelv kiküszöbölése, ünnepnapok csökkentése stb.), de tervei, éppen a Laczkoviestől említett zsinatok merev ellenállásán, megbuktak. (Mindezt részletesen elmondja Erhard, *i. m.* 132. s köv. l.)

el-tiltott minden bűbajos tudományokat, 's helyekbe taníttatta a' józan filozófiát, minden egyéb elmés tudományokat és szép mesterségeket, hogy így tudják hasznát venni eszeknek, mint a' Teremtőtől adott leg-drágább vagyonoknak, és így nemesítsék-meg szíveket és lelkeket, édessé és kellemessé tegyék, mennyire lehet, e' jelen-való nyomoruságos életeket. Innét ismét ki-tettzik, hogy édes attyok vólt II. Leopold szeretett jobbágyinak! kiket nem engedett tovább meg-maradni az ő tudatlanságokban és bizonytalanságokban, ki-szabadította az emberi okos ész, azt a' drága foglyot! azoknak a'. — —^{a)} könyörületlen tömlőtztartóknak kezéből, kik eddig azt mély setétségben, lántzban és bilintsben fogva tartották. Ezt tselekedte II. Jósef-is, mit nem lehetett tehát reményleni II. Leopoldtól? Olvasd édes magyar hazám-fia az ő uralkodását,^{b)} és mutasd-meg azt minden uralkodó fejedelemnek, és mutass Toskánára, hogy mennyenek oda és tanullyanak uralkodni; mond-meg nekik, hogy a' királyok tsak akkor böldogok, ha az ő hív jobbágyiknak hűséges szívek az ő koronájok és minden kintsek!

Ez az a' fényes tükör, mellyben meg-látod édes magyar hazám-fia II. Leopoldnak hertzezségét Toskánában, és így meg-láthatod mint királyodat-is Magyar Országban, ki böldogított volna minnyájunkat! Már-is emelte a' kormányt, de — akkor-is leg-többet tselekedett, mindön semmit se láttatott tselekedni — Fabius cunctator.^{c)} Sirjunk! hogy olly véletlenül és reménytelenül el-vesztettük ötet. Jó reménység táplál mindazonáltal bennünket, él az ő vére, I. Ferentz, ki az ő emberi szeretetében nyomdokit fogja követni édes attyának és II. Jósef kedves bátyjának!

Hogy pedig én a' toskánai hertzezségről teszek itt emlékezetet, az az oka, hogy ismérje-meg a' magyar világ II. Leopoldot, és valóba sirassa-meg, ki' mint királyát elégképpen meg nem ismérhetett, mert — —^{d)}. Ámbátor olly kevés üdöre-is nagyok és ritkák az ő tselekedeti Magyar Országban és többi széles birodalmaiban, de nem tettzenek-ki azok minnyájunk előtt, mert nem vagyunk minnyájan olly böltsek, kik igazán meg-tudnánk ítélni a' királyoknak nagy tselekedeteket mint hogy azok közönségesen titkosok, mellyeknek fejezete, vagy-is ki-menetele-is titok nálunk, kik nem tudjuk azoknak okát, rendét, módját. II. Leopold e' kevés üdő alatt-is sokat utazott, királyokkal és tsászárokkal szövetséget és békességet kötött. Bizonyosan nem kevés munka vala a' törökkel kötött békesség, az orosz udvarral-való új szövetség, a' burkusnak meg-nyert barátsága, ki pedig ellene a' törökkel, belgákkal és még a' — —^{e)} szövetkezett. A' frantzia nemzet gyülekezet,¹ a' belgáknak pártoskodása és a' magyaroknak nyughatatlansága se emésztették ötet kevés gondnal: remek munkát tsinált mind ezekben II. Leopoldnak bölt esze. Ha ki tudja mi a' remek, és azt-is, minő ezer mesterséges vala ez a' munka, II. Leopoldot bölt királynak nevezi, a'mint közönségesen az-is az ő neve; az európai böltsek nevezték böltnek még Toskánában, kik valóba tudják a' böltességnek érdemét, és tudják kihez mérni annak illendő betses nevét. Bölt II. Leopold nem tsak mint toskánai hertzeg,

^{a)} A közbenső részt a cenzor kihúzta.

^{b)} Laczkovics itt jegyzetben Erhardnak már idézett munkáját említi.

^{c)} Értelmetlen mondat, valószínűleg a cenzor megsabdalta.

^{d)} A mondat második részét a cenzor kihúzta.

^{e)} A cenzor által kihúzott részben talán ez volt: magyarokkal is.

¹ Értsd: nemzetgyűlés.

hanem mint király és tsászár ; elég jelét mutatta olly kevés üdő alatt böltsességének ; tsak II. Leopold mint egy bátor nagy szívű, meglett férjfiú, kit az üdő tanított böltsességre, kötelőzködhetett ki azon lábirintből, melynek ezer keleptzéjébe mindgyárt uralkodásának elein Toskánából bé-lépett; bizonyosan Herkulesnek erejére vőlt szüksége, de győzött-is szerentsésen e' nagy héraó !, a' nagy nevet tsak az irigység tagadhattya meg néki, más senki; leg-alább nagyobb vőlt Nagy Lajosnál és I. Nagy Leopoldnál az ő nagy attyánál,¹ mert azok tsak nagy vitézek vőltak, és így leg-inkább a' vérengző had tette őket nagygyá; vallyon pedig nem többé békességet szerezni, mint hadakozni? és így az ő szeretett jobágyival együtt tsendes békességben, a' böl dog meg-elégedésnek kebelében élni, emberek teremteni, gyarapítani, bodogittani, mindsem a' nyomorúságos és annyiszor meg-átkozott hadakozás által ezer bajjal, inséggel és szükséggel élet és halál közt küszködni, emberek ölni, nyomorítani, pusztítani, böl dogtalanítani? Az én ítéletem szerént a' vérengző Mars piatza soha se nevelhet nagy királyt, hiszem minden király tud ölni, és ugyan hány tud teremteni, ki tud életet adni? Ha tehát nagy vőlt I. Leopold, bizonyosan méltán nagy II. Leopold, ki az embereknek számtalan sok érdemeket tett, hogy méltán az emberi nemzet gyönyörűségének neveztetik.

A' szeretet 's jóság, a' bölts nagy elme 's igasság

Vőlt koronája köve, vőlt derekának öve.

Az ő nemes nagy lelkének eleven rajzolatya a' szelidség, kegyesség, igasság, szeretet és jóság, ezen kedves rajzolatot nem tsak az ő jobágyi, hanem még a' külső népek-is kedvelték, betsülték és tsudálták, mint egy isteni ábrázolatot, melyet ugyan minden király visel, tsak hogy nem tettzik ki mind egyiken ez imádandó isteni kép a' királyi fényesség miatt! Ki-tettzett II. Leopoldban, ki bölts király, és azért tsak mind² egy közönséges halandó ember lenni láttzatott; tsak polgár-társ! nem szívelte a' pompát, pazérlást, a' haszontalan tettetett királyi tiszteleteket. Az ételben, italban, ruházatban mértékletes, tsak az emberi szeretetben, és így a' jó tételekben vala mérték-telen. Szerette jobbágyit, és azért böl dogította ; de visszszontag szerettetett-is tőllek, 's azért ő-is böl dog vőlt, de kiváltképpen böl dog vőlt tsak kis-Toskánában, valamint Nagy Sándor-is tsak a' kis-Matzedoniában.

Szerette II. Leopold a' böltsesség tudományit, és azért bötsülte a' tanúlt bölts férjfiakat, kikkel közönségesen társolkodott ; a' természet törvénye, a' társaságé 's a' nemzeteké valának közönségesen az ő foglatatossági, a' többi szelid tudományok és józan filósófián kívül. A' kimiában foglatatoskodott különösen ; erre nézve most, utolsó esztendejében-is, amaz isméretes nagy böltsességű férjfiat a' *tisztelendő* Mártinovich Ignázt apátur és tanácsos urat választotta kimikusának, kivel egygyütt munkálkodott. Első virágzó esztendeitől-fogva a' bölts férjfiak vőltak az ő gyönyörűsége, kikkel múlatta magát; azoknak barátságában töltötte-el leg-inkább kedve szerént azon üres óráit, melyeket az uralkodásnak terhes gondjaitól el-vont. Az apátur Mársi,³ Gásparus,⁴ Leporini⁵ és ama' híres nyájas vers-szerző Matasiasius⁶

¹ II. Lipótnak dédapja vőlt I. Lipót.

² Értsd : mint.

³ Személyét nem tudtam azonosítani.

⁴ Talán De Gaspari von Neuburg Johann Baptist (1702—1768) historicust érti, aki évekig élt Olaszországban.

⁵ Leporini személyét sem tudtam azonosítani.

⁶ Metastasio Pietro Bonaventura (1698—1782), korának ünnepeolt olasz költője.

mulatták vala ötet Florentziában, valamint hajdan Augustus tsászárt Virgil, Horátz és Ovid Rómában. Bóldog királyok és tsászárok, kik így töltik üdejeiket, a' bölts férjfiaknak barátságában keresik kedveket, és ott-is talállyák-fel kívánt gyönyörűségeket! Bizonyosan jobbágyi-is bóldogok ez ilyen felséges fejedelmeknek, tatár igát nem húznak! hogy-is húznának tatár igát a' bölts Augustusok, Antóniusok, ember szerető Titusok, szelid Trajánusok alatt? Akár más néven nevezhettyük ezen emberiségnek ritka betses maradványit, II. Fridrikeknek, II. Jósefeknek, II. Leopoldoknak, és (ki még él, éltesse az Isten soká!) II. Stanislaus Augustusnak.¹ Bóldog emberi nemzet! örülly! ime az emberi okos ész a' felséges koronás főkben már mai századnak végén gyümölsözik, 6 ezer esztendőktől fogva — —^{a)} máiban!! a' koronás fők-is meg-ismerik már, hogy halandó emberek!!!

I. Ferenz LII. király, római tsászár

II. Leopoldnak örökösse, mint első szülött fia, I. Ferentz 28-dik februáriustól fogva magyar király, most 6-dik júniusban fog Budán meg-koronáztatni. Bizonyosan az ő királyi koronája-is az ő szeretett hiv jobbágyinak hűséges szívek, hiszem II. Jósefnek testvére, II. Leopoldnak betses vére, nem esik a' jó gyümölsz meszsze az ő termő fájától. Jó reménység táplál bennünket, hogy nyomdokit fogja-követni e' két szenteknek! Ah harmatozatok egék! légyen attyok és királyok nem tsak fő nemességnek, a' prelátusoknak és fő papságnak, hanem egyszer'smind a' szegény nemes embereknek-is, a' köz polgár és szántó-vető mezzei embernek. Ekkor fog bé-tellyesedni az, mit mingyárt uralkodásának elein meg-tiltott, hogy senki se dítsérje ötet, se ne írjon senki is felőle dítséretet, mint hogy az igaz királyt az ő helyes jó tselekedeti eléggéppen dítsérík; külömben nem érdemli-meg ezt a' tálen-tomnak, erköltsnek, és jó tselekedeteknek drága bérét.² Hallyátok ezt magyarok! ennél nagyobb ditsérete nem lehet e' világon egy 24 esztendő's ifjú királynak. Többet nem írhatok felőle, noha már-is sok szép rendelési ditséretesek, de én nem akarom meg-szegni az ő parantsolatyát, ki hűséges és engedelmes jobágya akarok maradni holtig. Ki ki fogja-látni most koronázáskor kívánt királyját, és meg-fogja benne látni az emberiségnek eleven ábrázolattyát és reméllyhet! — A' mái nemzet gyűlés fogja-hallani beszédét, melyből meg-fogja látni szívét, hol a' jóság, szelidség és szeretet lakik, kitettzik ez izenetéből-is, mellyel a' követek által köszönti az ország attyait, 's az egész magyar hazát, midőn a' koronázásra hívták. Ezen izenet ki-nyomtatattott, ki-ki olvashattya, az emberi szeretetnek nyelvén beszélt, midőn azt szóllotta. Nem lehet kételkedni felőle: hogy ígérétét meg-nem tartya, mellyel az egész magyar hazához tartozik! — —^{b)} még egyszer-is II. Jósefnek testvére, II. Leopoldnak vére, szerentséltesse Isten minden jó szándékiban; hosszabb és bóldogabb uralkodást kívánok neki, mint vólt édes attyáé és kedves bátyyáé. Törött útra³ talált, bizonyosan szerentsés lesz! Az ő ifjuság esztendeinek tüze fel-fogja váltani a' koros esztendőbéli böltseséget; az ifjú ember ifjuság virágzó esztendeiben-is vén, ki ó bölts könyveket olvas, melly ó könyv lehet pedig egy I. Ferentz királynak böltsőbb,

^{a)} A hiányzó részt a cenzor törölte.

^{b)} Ismét a cenzor húzott ki egy részt.

¹ II. Szaniszló Ágost lengyel király, aki valószínűleg az 1791-es lengyel alkotmány elfogadása miatt került ebbe a társaságba.

² Ferenc király itt említett nyilatkozatának nem találtam nyomát.

³ Értsd: feltört, kitaposott.

mint II. József és II. Leopoldé — —^{a)} ez a' ritka szép böltsesség tsak ő reá maradhatott, kit ime, midőn ezen rendeket írom, már-is látok Budán amaz örök ditső emlékezetű I. Mátyás és Zsigmond királyoknak palotájában, hol az ő szeretett magyar jobbágyi közt

A' Hit és a' Törvény* támaszszák trónusát,
Az igasság tartya királyi páltzáját,
Jobbágyi hűsége koronája köve,
Igaz szeretete az ő minden kintse.
Melly szeretet 's hűség szunyadhatatlan szűz,
Mint ama' római örökké-való tűz;
Halálakon túl-is hamvaik határán,
Az emlékezetnek égni fog oltárán!

* I. Ferentz királynak symboluma : Fide et lege.

51.

1792. április 15, Nagycenk

Hajnóczy levele Kovachich Márton Györgyhöz.

Munkájáról. elhelyezkedési reményeiről ír és kiegészítéseket küld barátja történeti forráspublikációjához.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/VIII. 19—20. fol.

Hajnóczy és Kovachich Márton György¹ barátságát részletesen ismertette Bónis György (*Bónis*, 58. s köv. l.) Mindketten szenvedélyesen kutatták és gyűjtötték a magyar politikai- és jogtörténetre vonatkozó anyagot, másolták a régi okleveleket.

^{a)} A mondat elejét a cenzor kihúzta.

¹ Kovachich Márton György (1744—1821), a magyar történeti források első rendszeres publikálója, 1784-től lajstromozó a Magyar Kamaránál, a történeti magyar jog kutatója, a felvilágosodás híve, sőt szabadgondolkodó volt, s *Merkur von Ungarn* címen kiadott lapjában haladó eszméket juttatott szóhoz. (Jellemzése: *Bónis*, 60. s köv. l.; életrajza Windisch Éva, Kovachich Márton György élete és munkássága. Bp 1947. Kéziratban.) Hajnóczynak, tudjuk, egyik legjobb barátja volt (1792. őszétől Hajnóczy Kovachich budai lakásában talált otthonra), biztosra vehetjük, hogy politikai sikon is megegyeztek elgondolásaik. Martinovics 1793. tavaszán Kovachichot is föl-jelentette az udvarnál, hogy demokrata és azok közé tartozik, akik a Habsburgoktól való elszakadáson fáradoznak. (*Sándor Lipót iratai*, 164. l.) Allítólag Szentmarjay is jakobinusnak tartotta. (Bikessy följelentése: II. k. 65. l.) A jakobinus-perbe ugyan nem keveredett bele, de hirtelen elutazása Erdélybe 1794 végén azt a gyanút keltheti, hogy a mozgalmról is tudott. (L. *Windisch*, i. m. 89—90. l.) Mindezeket az adatokat érdekesen egészíti ki Mednyánszky helytartótanácsos 1793. nov. 13-i bizalmas jelentése. Elmondja ebben, hogy Kovachich és barátai valamilyen társaságot alkottak, ami gyanús volt neki, ezért elhatározta, hogy utánanéz. „Ich fand eine sogenannte Societatem Eruditorum, bestehend, aus dem besagten Hofkammer Archivs Indicanten v. Kovacsics (welcher bei mehreren für ihren Landesfürsten und ihren Landes-Constitution recht-schaffen denkenden Männern, muthmasslich wenigstens aus seinen Schriften, Reden und Umgang, für ein Mitglied der neuern sogenannten Monarchien stürmenden Maurerey gehalten wird), einen sicheren Hainóczy, königl. hungarischen Hofkammer Secretaire, (der allgemeinen Muthmassung nach Verfasser der den königl. Rechten so nachtheiligen Werke: *De Regiae potestatis in Hungaria limitibus, De Comitibus et Subsidiis*, dessen Namen (nemlich als Author dieser Werke) ausfindig zu machen auf Ir. M. widerholte a. h. Befehle bereits in ganzen Lande Kund gemacht worden ist; endlich einen Szent-

(Hajnóczy ilyen irányú munkásságát ismerteti és értékeli *Bónis*, 54. s. köv. l.) Kovachich ekkor készítette sajtó alá *Vestigia Comitiorum* c. munkája kiegészítését, a *Supplementum* első kötetét. Hajnóczy anyaggyűjtését rendelkezésére bocsátotta barátjának, ez bekerült a publikációba, s annak mintegy egyharmadát teszi. (*Bónis* 59. l.)

Levelezésük, mely 1790 végével kezdődik, elsősorban e körül forog: beszámolnak egymásnak kutatásaik eredményéről, kicserélik véleményüket egyes problémákról. Hajnóczy rendszeresen megküldi barátjának az általa talált iratok egy-egy másolatát, vagy tartalmi kivonatát. Eljuttatja hozzá Horvátországban készített másolatait, majd 1790. október 21-én a Bihar megyei Monostoros-Pályiból küldi az újonnan fölfedezett iratok elenchusát. (Levele: Széchényi Kvt. Quart. Lat. 43/VII. 236. és 239. fol.) Decem-berben már Cenkről ír Kovachichnak: 310 árpádkori irat másolatát küldi. (*Uo.* 233–34. fol.). 1792 elején Széchényi Ferenc országgyűlési iratgyűjteményéről készített elenchusát juttatja el hozzá (*uo.* 43/VIII. 11–13. fol.), majd március 16-án az egyéb kéziratok ugyancsak általa készített listáját (*uo.* 16–17. fol.). Április elején nénjénél jár a Sopron megyei Alsóbükön, onnan is újabb másolatokat küld.

Ezekhez kapcsolódik az itt közölt levél.

Czenk, 16 Apr. 1792.

Dilecte Frater.

Tuas 3ta huius exaratas,¹ hodie accepi. Spero te interim 4 illos fasciculos, de quibus iam antea scripseram, et litteras meas ex Also Bük apud sororem meam datas percepisse.² Quod mei pro Instituto diplomatico³ facti conatus tibi et amicis probentur, mihi stimulo erit ad continuandum. Ante comitia tamen iam ultra hactenus terminata nihil a me petas.⁴ Nunc enim aliquid furca dignum meditor, adeoque hac re me occupare debeo.⁵

Iam ad tuas. A Prayo communibus viribus collectionem Hevenessianam eripere deberemus.⁶ Gabelhoffer vt bibliathecarius, vt arietet negotium

Mariay, privat Secretair bei dem hungarischen Hof-Kammer Vice Praesidenten Baron Ladislaus Orczy, von welchen mir der General der Cavallerie und Interimscommandierende Freiherr v. Barco noch während der Regierung des höchstseeligen Kaisers und Leopold des II. . . . und gleich vom Anfange Ir. M. glorreichsten Regierung, in Ápril vorigen Jahres mehr dann einmal vertrautet, dass er wegen Correspondenz mit den Türken beschuldiget werde, und man auf ihn ein besonderes obachtsames Aug haben müsse.“ Hogy jobban kiismerhesse gondolkozásukat, ő is kérte fölvetelét a Társaságba és kijelentette, hogy Mária Terézia uralkodásának történetével szeretne foglalkozni, mert annak dicsőséges volta vonzza őt. A témáról mindjárt beszélgetést kezdtek, s megnyilatkozásaik nagyon jellemzőek voltak. Amit mondtak „fiel vorausgesehenermassen so trocken, negative und nachtheilig für I. M. Rechten und die Aufrechterhaltung der Landes Constitution aus, als sie es nur immer von Leuten solcher Denkungsart zu erwarten war“. (O. L. Privatbibl. 26. fasc. 1793: 153. sz.) — Ez a „Műveltek Társasága,” különben azonos volt a budai Olvasókörrel, s alapítói közt Hajnóczy mellett Berzeviczyt és Verseghyt is megtaláljuk. (L. II. k. 66. és 166. l.)

¹ Kovachich ápr. 3-i levelében tudományos terveiről számolt be barátjának, és arról, hogy ezek megvalósításában rá is számít. (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 845. 40. sz.)

² Hajnóczy 1792. márc. 25-i és ápr. 9-i levele: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/VIII. 15. és 23. fol.

³ Kovachich tudós társaság létrehozásán fáradozott, amely egy országos könyvtárat és levéltárat tartott volna fenn és honismereti műveket adott volna ki. Tervét *Institutum diplomatico-historicum* . . . (Pest, 1791) és *Institutio grammatophylacii publici pro instituto diplomatico-historico* . . . (Pest, 1792) c. munkáiban fejtette ki.

⁴ Az 1792 májusára összehívott koronázó országgyűlést érti.

⁵ Vagy *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico* (előszava kelt: 1792. ápr. 26.) vagy *De diversis subsidiis* (előszava kelt: 1792. május 4.) c. munkájára céloz.

⁶ Hevenessy Gábor (1656–1715), jezsuita szerzetes 91 folio kötetet kitevő, elsősorban magyar egyháztörténeti vonatkozású másolatgyűjteményét érti, mely a nagyszombati, majd pesti egyetemen könyvtárába került. Kovachich ápr. 3-i levelében arról panaszkodott, hogy magához vette az iratokat, és nem lehet tőle visszaszerezni.

conuenientissimum est. In Consilio et Cancellaria rem impeditum haud iri nullus dubito. Acta diaetalia quaecunque hic habemus,¹ illorum omnium elenchum, qualem optas, habebis. Praemisi in prioribus fasciculis, quae eotum parata erant, nunc reliquum Jaurinum mittam.² Vtinam etiam ex illis actis diaetalibus elenchum conficere pro lubitu potuissem, de quibus nuper ex Alsó Bük scripsi.³ Institutionem Grammatophylacii, quam mihi te misisse scribis, necdum habeo.⁴ Si Institutum diplomatico historicum intelligis, id tu ipse mihi dedisti. Collectionem meam,⁵ si necdum misisti, iam retine usque comitia. Video enim iam tarde esse. Quod pro secretario propositus sis, tibi gratulor, magis adhuc gratulaturus, si obtinueris.⁶ Ego hactenus expertus sum, nihil, quod quaesivi, me obtinuisse et meliora dein accepiisse, quam speraui. Praeterito anno comes Széchény meam instantiam, quam ille ipse dictauit, corrigendam coëgit. Referens Mikos⁷ me ad aliud proposuit, quam in instantia erat, et loco primi conceptus vorgeschlagen werden soll sapientius posuit, persuadebit, vt supplicem. Si me quo ponere voluerint, ibo, quo iubebunt, licet omnium maxime, si seruiendum est, prope te esse vellem. Si non, gratulabor etiam plures inueniri rebus gerendis aptos. — Supplementa tua ad Vestigia Comitiorum et Repertorium actorum diaetalium auidus praestolor.⁸ Ad vtrumque forsitan vsui aliquo tibi scripta mea erunt. In Supplemento vero ne obliuiscaris art. XIII^{ti}, quem p. 305 in Vestigia omisisti.⁹

Quoad editionem actorum 1618 et 1619, ne me commemores.¹⁰ Inscio enim eo, cuius manuscriptum erat, imprimi curauit. Num probem tuum conatum? Vel maxime. — Vietorisio¹¹ scribam: ego enim necdum fui Sopronii, nec ire volo. — Lanyium et Koppium reducem saluta.¹²

Mitto nunc Sopronium ad plenipotentiarium comitis Franciscum Pap¹³ fasciculum scriptorum ad nomen tuum et vt apud contrascribam Kovacsics

¹ Ti. Nagycenken, Széchényi Ferenc gyűjteményében.

² Hajnóczy az iratsomagokat Győrbe küldte a harmincadhivatalba, ahonnan a harmincadosnak, Koppi Károly egyetemi tanár barátjának szíveségéből jutott föl Pestre. (L. Hajnóczy 1792. márc. 25-i levelét, melyben elmondja, hogyan küldte Pászthory Sándor kancelláriai tanácsossal az egyik csomagot Győrbe: I. h. 43/VIII. 15. fol.)

³ Ápr. 9-i, már idézett levelében.

⁴ Kovachich ápr. 3-i levelében jelezte, hogy megküldte neki ezt a munkáját. Hajnóczy május 25-i levelében nyugtázta a könyv kézhezvételét. (I. h. 43/VIII. 25–26. fol.)

⁵ A Kovachichnak küldött másolatokat érti.

⁶ Az előléptetésből nem lett semmi, a sematizmusokban Kovachich nevét továbbra is a lajstromozók közt találjuk.

⁷ Mikos Mihály kancelláriai tanácsos.

⁸ Egyik megjelenését sem érthette meg. A *Supplementum ad vestigia comitiorum* ... első kötete 1798-ban, a *Series chronologica diariorum* ... pedig 1797-ben jelent meg.

⁹ Az idézett helyen az 1458-as törvények közlésénél a 12. tc. után a 14. következik. A *Supplementum* ... II. 143. l. olvasható közlés szerint azonban nem maradt ki a 13. tc., mint Hajnóczy gondolta, hanem csak a számozásban ugrottak egyet tévedésből.

¹⁰ Hajnóczy névtelenül kiadta az 1618-as pozsonyi országgyűlés iratait. (*Acta diaetalia Posoniensia anno 1618*. Pest, 1790). Kovachich azt kérdezte tőle, hogy a munkára való hivatkozásnál megnevezheti-e őt szerzőként.

¹¹ Wietoris (Vietoris) Jonathán (1738–1802), a soproni evangélikus gimnázium igazgatója. (*Szinnyei*, XIV., 1561. h.)

¹² Lányi Sámuel helytartótanácsi fogalmazó (személyére l. 624. l.) és Koppi Károly egyetemi tanár. Hajnóczy Kovachichhoz írt leveleinek szinte mindegyikében üdvözöltette őket.

¹³ Papp Ferenc, Széchényi Ferenc titkára, Hajnóczy jóbarátja. (L. II. k. 365. l.)

Jaurini tradatur in scriptum. Spero, si non prius, 1^a Maii in nundinis Soproniensibus inueniet occasionem. Continet autem

I. Omnia ea, de quibus tibi ex Alsó Bük scripsi. Nota ex collectione comitis, me variantes lectiones decretorum Ludouici tantum eas scripsisse, quae mihi sensum diuersum prae se ferre videbantur, cum alioquin in collectione hac infinitos errores in his decretis aduerterim, imo cum bene cum praexistente ante decennium apud nos collectione comitis Georgii Festetics contulerim,¹ in hac quoque eosdem errores esse, certus sum. Ex codice vero, de quo iam scripsi, omnes vel minimas variantes lectiones apposui, etiam vbi manifestum euadit, tuam lectionem bonam, codicis, quem eotum habui, erroneam esse. Feci id propterea, vt non putes, codicem hunc omnibus numeris absolutum esse. Meritum illius maximum est, quod licet ante duo saecula scriptum videatur, nitide descripta omnia sint.

II. Mitto continuationem elenchi actorum diaetalium. Initium enim huius elenchi iam in prioribus fasciculis est.

Iosephus H.

Quae de defectu virium scribis,² vel iocus est, vel imaginatione laboris. Quomodo ergo duces? Uxor non erit contenta³ prouerbio: si desunt vires, sufficit, quod adsit voluntas. Tu adhuc fructus tui diplomatici instituti videre debes, id est myriades librorum ad illustrandas res patrias proditorum. Vtinam apud te esse possem. Quaecunque molior facilius, nelius ibi perficerem.

Hajnóczy és Kovachich levelezése tovább is folytatódott, egész 1792 őszéig, amikor Hajnóczy a Magyar Kamaránál kapott titkári állást, és Kovachichhoz költözött. (A lakásra, lakbérre l. III. k. 370. l. és Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/VII. 1. fol.) Ettől kezdve mindvégig zavartalan barátságban dolgoztak együtt. (L. Bónis, 60. l.)⁴

Országos Széchényi Könyvtár

¹ Hajnóczy Kovachichhoz írt 1791. dec. 26-i levelében olvassuk: „De hac comitis Széchény collectione scire debes, eam ex 4 fontibus haustam esse. Primus et maximus erat a comite Georgio Festetics, qui mihi ex integro videtur ex collectione Kollariana depromptus esse. Ad pleraque enim diplomata porismata leguntur, ex quorum multis apparet, Collarium eorundem fuisse auctorem. Operae pretium est, vt tu comitem Georgium Festetics quoque interpelles, is pleniorum harum rerum cognitionem habet, et amans omnis eruditionis est et amplissimos redditus habet. Secundus ex originalibus apud comitem existentibus; horum valde pauca sunt, originalia velut harum eotum rerum curioso comiti Wietoris donauit. Tertius ex Wietorisiana collectione profluit. Ad distinguendos hos ab aliis in collectione semper ad latus eiusmodi diplomatis W. adscriptum est. Quarti ordinis sunt ex mea nunc apud te existente collectione littera H. in comitis collectione vbiuis signata.” (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/VIII. 233–234. fol.) — Festetics György gr., a Georgicon alapítója. — Kollár Ádám Ferenc (1718–1783), a bécsi udvari könyvtár igazgatója volt. (Szinyeyi, VI. 744. h. csak annyit említ, hogy kézíratainak nagyrésze a bécsi udvari titkos levéltárba került.)

² Már idézett ápr. 3-i levelében Kovachich azt írta, hogy bár érzi, hogy öregszik és ereje fogy, vigasztalja őt az a tudat, hogy Hajnóczy folytatni fogja az általa elkezdett munkát.

³ Kovachich ekkor még legényember volt. 1797-ben nősült csak meg, Hajóssy Jankát vévén feleségül. (Nagy Iván, pótk. 267. l.)

⁴ Kovachich levelezéséből fény derül arra is, kik tartoznak kettőjük baráti köréhez. Elsősorban Szentjóni Szabó Lászlót kell említenünk (Kovachichhoz írt leveleit közölte posthumus munkájában Gálos Rezső: *Szentjóni Szabó László*. Bp. 1955. 124–125. l.), továbbá Madách Sándor ügyvédet, a jakobinus-perben Hajnóczy védőjét. (Madách levelei: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/VII. 33–34., 37–38. fol. és X. 87. fol.)

52.

1792 május 10, Pest

*Strohmayer Ignác könyvkereskedő titkos jelentése Gotthardi Ferenchez,
Schraud és Koppi egyetemi tanárok forradalmi nézeteiről.*

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Strohmayer jelentését Gotthardi továbbította Saurau grófhhoz, aki azután május 15-én az uralkodó, Ferenc király elé terjesztette.

Hochwohlgebohner Herr Conseiller!

Der Aufsicht des Ofner General Zahl Amts, Joseph Mann,¹ hat mir erzählet: wie vor einigen Tagen bei den hiesigen Pester Bürgerschafts Vormunder Kraus² ein Nahmenfest Gastmahl celebrirt wurde, bei welchen er, Mann, auch viele Bürger und junge Leuthe mit dem a. h. neu resolvirten hiesigen Pastor, Universitaets Doctor und Professor Schraud³ bei samen waren und wo dieser Professor Schraud öffentlich über den a. g. Monarchen, wegen der Einmischung in den französischen Krieg geschmähet hat. Dieser Professor behauptete öffentlich, dass die französische Konstitution die gerechteste und wohlthätigste Sache der Menschheit sei, und dass die Menschheit nur ihre von Monarchen geraubten Rechte zurückfordern. Ein alter beigesessener Servit, P. Innocens, suchte ihm zu bestreiten, ja seinen von Monarchen (wie er sagte) geniessenden Gehalt vorzu werffen, aber vergebens, denn dieser Herr Professor noch mehr angeeiferet sich ganz für diese wohlthätigste Konstitution erklärte und selbe allen anwesenden recht vortheilhaft schilderte.

Dieser Professor Schraud ist ein Ex Piarist, und hat zu seiner Gesinnung den Piaristen und Professor der Universitaet Coppi zu Collegen, welche heimlichen unter den Dekmantel der Maurerey mit anderen auch Civil und Militair Persohnen zusammen schliessen, und wenn selbe ihrer anvertrauten Jugend, diese aber zu ihren Lust und Unterhaltungs Häusern dergleichen Gesinnungen so anlokend an Schraud öffentlich verbreiten, so dürffte ein solcher Herr Professor weith gefährlicher, als der ärgste französische Emissair werden.

[A továbbiakban a jelentés az erdélyi szász egyház birtokviszonyaival foglalkozik.]

Er. Hochwohlgebohren

Pest den 10-ten Mai 1792

unterthänigster Diener
Strohmayer

¹ Mann József, a Magyar Kamarához tartozó generális kassza accessistája.

² Kraus Fülöp, 1784-től Pest város szószólója. (L. Schmall Lajos, *Adalékok Bp. székesfőváros történetéhez*. Bp. 1899. I. 210. l.)

³ Nyilvánvalóan Schraud Ferenc (1761–1806), orvosdoktor, korábban Csongrád megye és Szeged város tiszti főorvosát, 1792. februárjától az egyetemen az elméleti orvostan professzorát érte — aki azonban sem világi pap, sem (mint lejjebb mondja Strohmayer) piarista szerzetes nem volt. — Hogy Strohmayer róla adott jellemzése helytálló-e, adatok hiányában nem tudtam eldönteni. (Életrajzi adatai: Győry Tibor, *Az Orvostudományi Kar története. 1770–1935*. A Kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem története, III. Bp. 1936, 176. s köv. l. és *Szinnyei*, XII. 596–599. h., ez utóbbi egyetemi kinevezését tévesen 1794-re mondja.)

53.

1792. június—július

Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz.

a.)

1792 június 1, Bécs

A király Budára utazott, kérjen nála kihallgatást, bizonyosan álláshoz juttatja. Helyesli elhatározását, hogy ha nem ér el teljes sikert, külföldre vándorol. Ő maga is ezt fogja tenni. Azt, amiről levelében említést tesz, csak a király eltávozása után terjessze.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 232. fol. — A Kir. Táblán készített latin fordítása: uo. 231. fol.

Vienne, 1er Juin 1792

Mon Ami!

Votre dernière lettre, que je reçus hier, m'apprit suffisamment, que vous n'aviez pas encore lu celle de mon frère, dans laquelle je fis un détail exact de tout-ce, que vous peut intéresser de quelque manière que ce soit.¹ Sachez donc, que toutes vos lettres parvinrent exactement dans mes mains, et prevoyant que mes soins auraient été sans effet, je n'ai pas voulu remettre votre requette au roi.² Hier il est parti pour Bude,³ allez chez lui, et parlez ce que vous croyez convenable pour vous. Le roi est tres-bon et gracieux, je ne puis m'imaginer, qu'il ne veuille pas tenir sa parole à l'égard de votre emploi.⁴ Representez lui la nécessité d'être employé sans délai, et j'espère qu'il ne tardera pas de le faire. Peu-a-peu, ça ira tout. Votre temperament est brusque, comme celui d'un français. Vos raisonnemens sont tout bons et philosophiques, mais dans notre gouvernement on ne l'aime pas. Si vous bornez votre sort entre partir ou réussir, vous avez raison, c'est aussi mon point, sur lequel je persiste inébranlable. Entre trembler et brusquer il y a un moyen, celui d'agir avec beaucoup de circonspection. Un homme de mon calybre ne saurait rien craindre, lorsqu'il est pret de quitter sa patrie chaque moment, je ne voudrais ni permission, ni reverse pour m'en aller. La seule droiture de mes actions, et mes vertus philosophiques devraient justifier une démarche de cette sorte.

Si vous ne saurez trembler, ne tardez pas à repandre ce, dont vous me faites mention dans votre lettre; mais que ce soit executer apres le depart du roi. Je voudrais que vous m'en envoyées aussi un *exemplaire*. Enfin faites come vous le trouvez à propos.⁵ Le resultat de l'audience que vous aurez

¹ Ezt a levelet, melynek valószínűleg csak kézbesítője volt Martinovics Vince kapitány, nem ismerjük.

² Laczkovics itt említett kérvényét nem ismerjük.

³ A Budára egybehívott koronázó országgyűlésre.

⁴ Célzás Ferenc király Laczkovicsnak az áprilisi bécsi kihallgatáson tett állítólagos ígéretére. L. 628. l.

⁵ Hogy mi volt Laczkovics terve, nem tudjuk. Talán valamilyen röpiratot akart írni és terjeszteni.

chez le roi, vous éclaircira plus que ma lettre.^{a)} Je vous embrasse mille de fois et suis

votre ami

Mpa.

M. Blumauer est plein de joie d'avoir reçu la traduction hongroise faite par notre ami Szalkay de son ouvrage, j'ai la du interpreter autant qu'il m'était possible.¹

Ne prédeztez^{b)} pas desormais une recepisse pour vos lettres, car c'est justement ce que les rends suspectes.

b.)

1792 június 4, Bécs

Legutolsó leveléből látja, hogy komolyan előrehaladt a politikai tudományban. Okos viselkedésre inti és tanácsokat ad neki, mit mondjon Ferenc királynak a kihallgatáson.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 236. fol. — A Kir. Táblán, 1794 végén készített latin fordítása : uo. 231. fol.

à Vienne le 4 Juin 1792

Mon cher Ami.

Au moment que je viens de recevoir votre dernière lettre, datée le 1e du courant,² je saisis la plume, pour vous repondre et avouer sincèrement, que depuis une année je trouve que vous profitez beaucoup dans la véritable politique. Auparavant vous n'étiez qu'un metaphysicien éclairé, et prêt de combattre les principes de philosophie les plus abstraits et éloignés de l'expérience, la mere de toutes vérités.

Faites ce que je vous ai conseillé;³ si le roi ne veut pas mettre en effet ce qu'il vous a promis, alors vous êtes libre, vous lui donnerez une requette, dans laquelle vous demanderez votre reverse, et vous y joindres encor, qu'en cas qu'il ne le voudrait pas donner, que vous irait aux pays étrangers, non pas pour y rester à jamais, mais pour se procurer quelques moyens de non pas devoir perir de faim. ce que vous risquez dans votre pays faute de subsistance. Vous y ajouterez encore, que votre départ pour les pays étrangers ne puisse d'aucune manière entrainer la confiscation de votre heredité, ou que vous ne quittez pas votre foyer par caprice, par quelque infidelité, mais pour trouver des moyens honnests de vivre, que vous ne pouviez pas avoir chez nous, malgré les mérites et services, que vous avez fait pour l'auguste maison.

Ces sont les mesures les plus moderées, qu'il faut prendre en philosophe, qui ne se rendit coupable d'aucun forfait. Le front serene, le coeur droit, duquel coulent les vertus, et la tête éclairée rende un homme malheureux

^{a)} A bekezdés elejétől idáig terjedő részt valaki (1794-ben az ügyész?) a margón vörös ceruzával megjelölte.

^{b)} Nyilván elírás, helyett: prétendez.

¹ Szalkay Antal, a nádor komornyikja, 1792-ben adta ki Bécsben Blumauer Aeneis travesztiájának magyar fordítását. (*Virgilius Éneássza, kit Blumauer németre travesztált, . . . Első rész.*)

² Laczkovics levelét nem ismerjük.

³ L. az a) alatti levelet.

parmis les coquins, mais dans un clima, ou percerent les rayons de la raison il sera le mieux accueillie. La seule modestie, qu'il doit diriger vos pas dans cette affaire, vous donnera le temoignage, que votre philosophie soit guidée par une prudence male. La piece que soit encore un mois sup — — —^{a)} Mais^{b)} affaires seront bientôt finies. C'est alors que je serais inébranlable. Le moine Brotsko n'existe point à la cour.¹ Je vous embrasse à l'infini, etant toujours le votre.

c.)

1792 június 19, Bécs

Mindkét levelét megkapta, a másodikban úgy szól, mint egy jogtudós. Tudósítsa, volt-e már a királynál s ha volt, milyen eredménnyel? Saját dispenzációs perében csak egy hét múlva lesz döntés.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 240. fol. — A Kir. Táblán, 1794 végén készített latin fordítása : uo. 231. fol.

Vienne, le 19 juin 1792

Mon cher Ami!

Il faut que je prends la plume, pour vous repondre sur vos deux lettres² dont la contenue est telle, come si ces deux lettres fussent sorties des mains et des têtes tout-à-fait opposées. Dans la première lettre vous ne parlatez que de reprendre votre reverse, et de sortir de notre patrie, qui est devenu un foyer des pretres et des privilégiés. Dans la seconde vous jouez le role d'un jurisconsulte. Qui est-ce qui vous a changé subitement, si c'est le roi il meriterait d'être adoré ; c'est alors que je dirai, qu'il s'est emparés des coeurs de ceux qui valent plus que quatre millions d'argent des aristocrates qu'il vient acueillir en Hongrie.³ Le liaison parmi les classes privilégiés est donc faite par interet. Les laches et les faibles se harcelèrent toujours les uns les autres par un vil interet, et par des passions les plus execrables ils s'egorgèrent en donnant au genre humain un spectacle affreux, et une preuve du droit de plus fort, adopté par Hobbès, quoiqu'ils le rejetterent dans la theorie pretextans un moralité éblouissante pour la populace. Vos remarques, touchans le droit d'échange, sont tres à propos ; mais comme les propositions projetées par nos peres ignorans de patrie, sont bien au dessous de bon sens je crois que ceux-memes, qui entourent le roi, opposeront des dignes efficaces pour les anéantir.⁴ Comment va-t-il avec vous, etiez vous chez le roi une seconde

^{a)} A szó második része olvashatatlan

^{b)} Helyesen : Mes

¹ Brotsko (Brocskó) szerzetes nevét nem találtam a sematismusokban.

² Egyik levelét sem ismerjük.

³ A budai országgyűlés a franciák elleni háborúra ötezer ujoncot, ezer lovat és négymillió forintot ajánlott fel. (1792 : 6.tc.)

⁴ Az uralkodó országgyűlési előterjesztésében azt kívánta a rendektől, hogy törvényben mondják ki : akik az osztrák örökös tartományokban kölcsönügyletekbe bonyolódnak, azok fölött az ottani váltótörvényszék ítélkezzék s ítéletének a magyar hatóságok is szerezzenek érvényt. A rendek a kérdés ideiglenes megoldására (amíg a külön magyar váltótörvényszék megszervezésére sor kerül) törvénycikk-tervezetet készítettek, melyet a Kancellária ellenzett, a koronatanács mégis elfogadott. (L. Sándor Lipót iratai, 527—528. l. és az 1792 : 17. tc.) Bizonyára erre vonatkozott Laczkovics megjegyzése.

fois, avez vous quelque lueur d'esperance pour être employé? Ces sont des choses, que je voudrais bien savoir. C'est aujourd'hui, qu'on decidera mon proces¹ dont l'issue me determinera de rester dans nos pays, ou d'en sortir pour jamais. Je reste inébranlable, mes ennemis sont forts et puissans; car ils agissent contre moi dans un époque qui leur est favorable, mais ma chose est juste, et deux amis que j'ai, me peuvent sauver, le roi quoique bon et gracieux pour moi ne fera rien en mon faveur ouvertement. Telle est la situation dans laquelle je me trouve maintenant. C'est justement dans ce moment, que j'entends, que mon proces, qui occupe la séance d'aujourd'hui, ne se finira que dans huitaine des jours. Un marque que mes ennemis percerent, la chancellerie bohemoise même. Quand le roi mort, leurs favoris meurent aussi civilement écrassés par les ennemis. Deux mille exemplaires du Droit de l'homme traduit en allemand furent vendus pendant 6 jours, il n'y a donc point d'exemplaires.

d.)

1792 július 6, Bécs

Az udvari egyházügyi bizottság elismerte szekularizációja érvényességét. Örül, hogy ellenségei megszégyenültek. Nyugdíját leszállították, de inkább él 5 ft.-ból, mintsem hogy ilyen társaságban hivatalt vállaljon. Ferenc királyt elszánt udvaroncok veszik körül, de majd ő mindenről felvilágosítja.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 244. fol. — A Kir. Táblán, 1794 végén készített latin fordítása : uo. 243. fol.

Vienne, le 6 juillet 1792

Mon cher Ami !

La commission ecclesiastique a prononcé déjà la sentence sur mon procès.² On a reconnue que ma dispense soit legitime, et qu'on me ne puisse jamais renvoyer au couvent. Mais pour culbu[ter]³ l'archevêque de Leopold,³ qui se [fait] lachement tromper par ce coquin Condé et les moines de Hongrie, elle ordonna de prier la chancellerie hongroise, de faire adjurer tous ceux, qui m'ont donné temoignage, que ma dimission du couvent de Baja était hors de doute, et comme je suis sur, qu'ils n'y manqueront pas, je vois déjà la consolation que j'en aurais de voir mes ennemis ecrassés. Je suis donc tranquil par rapport du renvoi au couvent, quoique [je] ne recevrai l'abbaye qu'apres avoir tout fini, qu'importe [qu]e cela arrive tot ou tard. [San]s cela les revenus de cette abbaye ne sont qu'imaginaires. Mais cela est décidé, que je suis libre, ce qui vaut plus que l'argent.

Ces jours on m'a fait dire que lorsque je n'avais les 15 cents florins par un decret, que à l'avenir je les n'aurai pas plus. On m'a réduit donc avec le titre de conseiller à 5 cents florins, que j'avais comme professeur, en me donnant d'esperance d'un emploie tres bon, quand l'occasion se presentera.⁴

²⁾ A papiros széle kiszakadt. A megcsonkult szavakat itt és az alábbiakban szögletes zárójelben egészítem ki.

¹ A szerzetesi kötelékből való elbocsátásának törvényes volta ellen emelt kifogások ügyében. — L. *Iratok* 46. sz.

² Erre és az alább következőkre l. *Iratok* 47. sz.

³ Kocky-Kieki Ferdinand Onuphrius leMBERGI érsek.

⁴ Minderre l. *Iratok* 56. sz.

Mais je me moque de tous ces demarches, je reste inébranlable, et si cela depend de moi, je vivrai plutot avec 5 florins en repos, que d'être employé dans ces circonstances, si defavorables pour ceux, qui etaient protegés par le feu monarque. On s'est donnée toute la peine possible pour me deloger de la place que j'allais prendre auprés du roi. Quand celui-ci sera de retour,¹ j'irai chez lui, et je parlerai sans reserve contre mes ennemis, que je connais bien, et ce sont eux, qui trompent le roi, qui soutiennent la fausse politique pour se faire valoir aux jeux aux prêtres et les aristocrates. Votre requette² etait envoyé au conseil de guerre, comme j'ai le predis, et il n'en resultera rien. Mon ami, restes fidel à la verité et à l'humanité, les vertueux ne seront jamais recompensés par les rois, par les ministres ou par les prêtres. Leopold II ne vit pas déjà, et le roi est entouré des courtisans adroits, qui l'aveuglent. Le tems et les circonstances qui commencent à se presenter leur donneront des leçons, et c'est alors que nous triompherons. Ce tems à ce que je crois s'approche beaucoup de nous. Je suis heureux, car je ne suis pas plus courtisan.

e.)

1792 július 18, Bécs

Leveleiből látja, hogy hozzá való barátsága őszinte. Még vagy száz ilyen ember kellene s a magyarországi zsarnokság helyébe egyenlőség és szabadság lépne. Bizalmasan közölték vele, hogy Ferenc király őt, Martinovicsot kívánja kabineti titkárrá kineveztetni. Laczkovics kérvényét az uralkodó átadta a Magyar Kanceláriának, így ügye ellenségei kezébe került.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 248. fol. — A Kir. Táblán, 1794 végén készített latin fordítása: uo. 247. fol.

Országos Széchényi Könyvtár

à Vienne le 18 Juillet 1792

Mon cher Ami!

Vos deux dernieres lettres m'apprirent suffisamment que vous m'aimez sans que je sois un courtisan.³ Je vois par là que ce n'est pas l'interet qui vous a lié à moi, mais la vertu, la philosophie et l'éducation sont des motifs que nous estimons en nous et qui nous ne separeront jamais. Votre genie, vos talens, et l'amour pour les études sublimes firent avec vous des merveilles, ils vous changerent d'un patriote hongrois en vrais philosophe, qui ne saurait soutenir desormais que la seule vertu sociale. Quand la Hongrie aurait une fois produit une centaine comme vous etez, alors sa face politique, representant aujourd'hui le^{a)} model de la tyrannie la plus affreuse, se changera en paradis de la liberté, de l'égalité et de la vertu.

^{a)} Innen a bekezdés végéig terjedő részt valaki (valószínűleg 1794-ben az ügyész) vörössel aláhúzta.

¹ Ferenc király ekkor útban volt Frankfurtba, ahol július 14-én a Német Római Birodalom császárává koronázták. Utána a porosz királlyal folytatott megbeszélést a franciák elleni háború ügyében (július 22, Mainz), úgyhogy csak augusztus elején tért vissza Bécsbe.

² Laczkovicsnak az országgyűlés alkalmából az uralkodóhoz beadott kérvénye. (L. 630. l.) A kérvény további sorsára l. 756., 782. és 796. l.

³ Laczkovics leveleit nem ismerjük, de ahogy ez a mondat mutatja, Martinovics július 6-i soraira (l. d.) alatt) válaszolt bennük.

Mois je mene une vie tranquille, je ne cherche point de richesses, me contentant avec le peu de moyens que j'ai pour vivre. Il ne me faut qu'un seul mois encore pour pouvoir décider ce que je ferai à l'avenir. L'on m'a dit ces jours que le secretaire du cabinet, M. Sloissnigg, deviendra conseiller d'Etat, et que le roi aurait dit a M. le comte de Colloredo, qu'il le veut remplacer par moi. Celui ne s'est pas opposé ouvertement, mais il lui a dit, que je ne cherchai jamais cette place ; mais le roi lui repliqua qu'importe, *Martinovics* jouissait de la confiance de mon pere, et surtout il est un homme capable. On m'apporta cette nouvelle en me felicitant la confiance que je viens de gagner du roi.¹ Cette nouvelle me pourrait instiller quelque vanité, mais l'indifference envers tous les emplois, que je possede par principes, me tient inebranlable. J'attends paisiblement le retour du roi, pour voir si cette nouvelle ne fut pas plutot imaginée par un de mes amis, qui m'attribuent quelque valeur philosophique. Votre requette dans laquelle vous voulez avoir votre reverse, ne fut pas envoyé au conseil de guerre, comme je vous ai annoncé autre fois,² étant égaré par un officier du cabinet, mais le roi l'envoya à la chancellerie hongroise. C'est une marque, qu'on ne veut pas vous donner votre dimission. Le roi n'en fait rien, et le cabinet craint à donner la dimission d'un homme, qui pourrait se venger. Votre petition est donc maintenant dans les maines de vos ennemis.³ Triste gouvernement! Cette requette sera surement envoyé au conseil de Bude. Qu'il y a-t-il à esperer? La requette de M. la Baronne est envoyé à Prague, il y a long tems. Lorsque l'Europe voit que les Français veulent faire une république, pour finir les jours des rois, il commencent à respecter la constitution moderne. On pense de notre coté à la paix, lorsqu'on sait que tous les Belges et tout l'empire soit pret à suivre les Français.

54.

[1792 július?]

„Vádbeszéd a cenzorok ellen”

Martinovics anonym röpirata

A röpirat tartalma: [I.] Vádat emel a cenzorok ellen felségsértésért, mert az „Oratio pro Leopoldo II.” és az „Oratio ad proceres” c. munkákat eltiltották, de Szeitz, Horányi és Pray munkáit, amelyek a főpapokat és arisztokratákat magasztalják és a jezsuita sötétséget terjesztik, engedélyezték. [II.] De hiábavaló minden mesterkedésük. A főpapok és arisztokraták viselt dolgai egyre ismertebbé válnak s az igazság erősebb a jezsuita propagandánál. [III.] A nemzet torkig van a jezsuiták és püspökök csalárdságával, s ellenük kész uralkodójával összefogni, sőt a mágnásokkal és nemesekkel is kezefogni. [IV.] A jezsuiták aknamunkája következtében II. József volt híveit, a felvilágosodott embereket a hivatalokból kizárják. Ez ellen kell küzdeni. [V.] Az írás szabadsága minden időkben

¹ Minderre semmilyen adat nincsen, de nem is valószínű. Schloissnigg ekkor még Ferenc szinte korlátlan bizalmát élvezte s a kabineti titkárságtól csak 1793. június 20-án vált meg. (L. Sándor *Lipót iratai*, 89. l. 1. jegyz.)

² L. 755. l.

³ Vö. 782. l.

emelte a tudományt, a nemzet boldogságát, erősítette a király helyzetét és előmozdította a vallás tisztaságát. [VI.] Hübner, Riethaller és a többi cenzor káros működéséről. [VII.] Zárószavak. Pest megye alispánjainak követésre méltó példaadása.

Nyomatásban megjelent : *Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur*. Hely és év nélkül. 16° 24 számozatlan l. Egyetlen ismert példánya : Széchényi Kvt. ER 566/b.

A *Discussio Oratoria* 1792 július végén vagy augusztus elején jelent meg. Landerer Mihály nyomta Pesten, 400 példányban, 10 ft. 30 krajcárért.¹

A könyvpiacra augusztus közepén jelent meg. Schaffrath Lipót br. pesti cenzor augusztus 24-én jelentette a Helytartótanácsnak, hogy Stahel és Kilián könyvkereskedésében többek közt ezt is árulják. »Liber hoc — írta — omnibus scornitibus refertus est, nam episcopos, praelatos, magnates actu in regni dicasteriis positos acerbissimis insecatur maledictio et cruenta eos perfricat satyra, nominibus palam et scripta signalis.» A könyvet különben veszik, már többek kezében láttá. (O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1792. fons 2. pos. 83—84.) A Helytartótanács azonnal intézkedett : utasította Pest városát, hogy minden példányát foglalja le. Kilián azonban, úgy látszik, előrelátó volt. A város szeptember 17-én jelentette, hogy ilyen című munkát nem talált, sem Kiliánnál, sem másutt. (Uo. pos. 133.)²

Ezzel a további hivatalos eljárás elakadt. Mivel a munkát sem a Helytartótanács, sem a Kancellária nem látta, a tiltott könyvek listájára nem került rá, s szerzője után sem nyomoztak. Csak amikor 1794 őszén Laczkovics iratai közt megtalálták Landerer elszámolását, akkor vették ismét elő a röpirat ügyét. A bécsi vizsgáló bizottság előtt aztán Laczkovics elmondotta, hogy a röpirat szerzője Martinovics, ötöle kapta a kéziratot, az ő megbízatásából nyomatta ki Landerernél. A példányokat forgalomba hozta, majd ami nem kelt el, azt elégette. (Az 1794. szept. 6-i vallomás : II. k. 81—92. l.)³ A vizsgáló bizottság, majd a magyar bíróság ezzel a vallomással teljesen megelégedett (a kérdést úgy látszik, mellékesnek tartotta); annyira, hogy az ügyész sem emlékezett meg a röpiratról vádiratában, s Martinovicsot erre vonatkozóan meg sem kérdezték.

Laczkovics vallomását azonban, hogy a röpirat szerzője Martinovics, így is bizonyosnak fogadhatjuk el. Martinovics mellett bizonyít a munka széleskörű ismereteket eláruló tárgyalása és stílusa egyaránt.

A röpirat megírását közvetlenül a megjelenés előtti időre tehetjük, vagyis 1792 június-júliusára. Ezt bizonyítják a röpiratnak az 1792-es júniusi országgyűléssel kapcsolatos megjegyzései. (769. l.)

¹ Landerer elszámolása Laczkovics János periratai közt maradt ránk : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Periratok 3. sz. mellékl. A nyomdai költségen kívül Landerer 4 ft.-ot adott a szedőnek, hallgatási díjként.

² 1792. okt. 4-én Strohmayr azt jelentette Gotthardnak, hogy Hajnóczy, saját közlése szerint, Kiliánnál megvette a *Discussio Oratoria*-t. Hogy a vétel a vizsgálat előtt vagy után történt-e, nem tudjuk. (O. L. Vertr. A. 57. fasc.)

³ A *Discussio Oratoria*-ra elsőnek Fraknoi figyelt föl a Martinovics-összeesküvésről írt legelső tanulmányában. Ekkor még Laczkovics munkájának vélte (*Martinovics, Századok*, 1878, 234—235. l.), de már 1880-ban megjelent könyvében Laczkovics idézett vallomására hivatkozva kijavította tévedését. (Egyébként rövidségében is igen elfogult jellemzése : *Martinovics és társai*, 173. l.). Ballagi Géza 1888-ban Fraknoi nyomán szólt róla Martinovics munkái közt. (*Ballagi*, 760—761. l.) Annál furcsább, hogy Szinnyei József 1900-ban megjelent életrajzi lexikonában tévesen ismét Laczkovicsnak tulajdonítja a röpiratot. (*Szinnyei*, VII. 622. h.) Rajtuk kívül csak Gárdonyi Albert emlékezett meg, szintén egészen röviden, a munkáról. (*Gárdonyi*, 16. l.)

Discussio oratoria
in eos, qui in librorum censuram invehuntur

Quid his vitiis foedius, quid etiam damnosius,
quibus virtus atteritur? Valerius Maximus.¹

[I.] Quamdiu tandem abutemini patientia virorum, quos sancta humanitatis jura defensores venerantur? Quousque vestrum censores ignorantissimi exercebitis virus? ne optimorum regum in corrigenda Hungarorum misera sorte voluntas per publicas innotescat elucubrationes, ne ulla talentorum majorum in vulgus transeat saluberrima doctrina, ne denique vaferrimae vestrae atque omnis generis scelere foedatae jesuiticae sectae supprimantur principia? Putatisne Austriacos principes, sapientiores Hungariae nobiles, fertilis hujus patriae cives et impartiales juris peritos per vestram humanitati turpiter insultantem librorum censuram, quam aequissimo jure execrabilem appellare fas erit Scythicam inquisitionem terreri, ad incitas redigi, aut plane victoriam belli litterarii, in quo atra phalanx vestra auri fame vexata, veneris vulgivagae maxima tutrix et Minervae inimica, talis phanatismi sacri ad illorum conatus evertendos utitur, vobis et vestris thalaribus relicturos primoribus? Ad tribunal humanitatis vos ego hodie provoco, atque de crimine lesae majestatis accuso vos, qui haud pridem oratores pro Leopoldo II. et ad proceres et nobiles Hungariae loquentes² fulmine partialis censurae vestrae parcussistis, spectaculum opera illorum inhibendo orbi litterato injuria plenum praebetis, quo ignari docentur ea omnia, quae oratores in virtutis, jurium humanorum, sancti pacti socialis et Josephinae reformationis defensionem protulerunt rejicienda, illa vero incitamenta, quae praelatis Hungariae et jesuitis, corruptionem sanctae Christi doctrinae, immensarum divitiarum possessionem, clandestinum concubinarum usum, dominium in regno primum, ignorantiam theocratiae fulcrum et obedientiam denegandam regibus contra privilegia iniquissima olim diversis atque illicitis extorta modis imperantibus suggerunt, ambabus, ut ajunt, manibus amplecti debere. In hoc scelerato prohibitio opusculorum in favorem virtutis Josephi atque Leopoldi II. vulgatorum a vobis emanata versatur cardine. Crimen hoc vestrum, censores imbecilles atque obscurissimi, tanto majus est, quanto nobilior est virtus sceleribus, quae jesuitae maximi humanae libertatis inimici nationem nostram jam a longa annorum serie docent; crimen hoc tanto turpius est, quanto melior est salus gentis nostrae per intellectus usum obtinendae abominabili illo interitu atque jugo, sub quo theocratia execranda populum in media Europae sciantiarum politicarum luce conservare nititur. Crimen denique hoc tanto magis in vobis miserrimis Hübnero³ et Rittallero⁴ Loyolitarum venenum continuo evaporantibus redarguendum

¹ Idézet Valerius Maximusnak, az i. u. I. században élt római történetírónak *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* c. munkájából (I. Könyv 1. fejezet 2. része „Externa” 1. pontjában, mely „De luxuria et libidine” szól.)

² Célzás *Oratio pro Leopoldo II.* (Iratok 35. sz.) és *Oratio ad Proceres* (Iratok 7. sz.) c. munkáira.

³ Hübner Mihály cenzor, volt jezsuita szerzetes. Személyére közelebbi adatokat nem sikerült találnom. Sommervogel jezsuita bibliográfiája ismer ugyan egy Huebner Mihályt (IV. 508–509. h.), aki Székesfehérvárott született 1726-ban, — életrajzát azonban csak az 1770-es évekig kíséri nyomon. Hogy ez a Huebner azonos-e a későbbi cenzorral (1791-ben eszerint már 75 éves lett volna!), nem tudom.

⁴ Riethaller Mátyás, a szintén exjeszuita pesti cenzor.

est, quanto certius est, quod optetis gentem nostram optimis a natura prae-
 miatam talentis, climate sano, fluviiis et solo aureo donatam ab omni sana
 rerum politicarum et philosophicarum cognitione in aeternum remove-
 re. Si Judaeorum gens hodie vilipenditur et instar jumentum tractatur, si Turcorum
 ingens exercitus in omni fere Europaeorum nationum conflictu percutitur,
 et suam adhuc existentiam tantum collisioni mutuae voluntatum, quam
 reges Europae ob fines politicos fovent, adscribere debet, tunc id unice miserae
 hae gentes ad ignorantiam, quam auctores Judaeorum et Turcorum illis
 inculcarunt, tamquam ad fontem referant est necesse. *Moses et talmu-*
distae Judaeis unicum librum pro norma vitae legendum reliquerunt.
Vaferimus Muhamed populo suo solum *Koranum* volvandum per-
 misit. Et vos quoque adhuc ad finem saeculi XVIII. nationem Hungarum
 docilesque illius juvenes intra sola jesuitica principia retinere cupitis, nihilque
 solliciti estis, si ultima inter omnes Europaeas nationes maneat, contemna-
 turque, dummodo praelati vestri divitiis affluent amplissimis, magnates
 economiae ignari debita contrahant immensa, et ita hi in extremis, ut ajunt,
 angustiis constituti, ut se per jesuiticos corrumpi sinant episcopos, Hungariam-
 que totam execrando corruptorum sacerdotum dominio subiciant. Nulla
 societas sive sacra, sive profana, quae virtuti et justitiae superstruit fundamenta,
 codicem legum suarum membris legendum atque examinandum prohibuit.
 Sanctissimus religionis Christianae dux apostolos suos in universum misit
 mundum, ut legem omnes discerent Evangelii; utinam unum ex his artem
 docuisset nauticam, et globi terraquei sphaeroidicam figuram, ut ad *Ame-*
ricam ii navigando ferros hujus incolas, quos execrandi et divitiarum
 avidi *Loyolae* discipuli et versipelles Dominicani in scandalum generis
 humani innumeris torquebant, corrumpebant, opprimebantque modis, sanctam
 Evangelii doctrinam docuisset! Non profecto miseri hi homines eas passi
 fuissent extremas miseras, quarum scena hodie vix sine horrore et copiosa
 lachrymarum effusione legi potest. *Aristotelis* Respublica apud Graecos
 legi permittebatur, quamvis singularia doceat aedificandae civitatis fundamenta;
Romanorum leges publicas subivere crises; *Leopoldi II.* pro
Hetruria latam politicarum constitutionum compilationem plures sine per-
 secutione in publico explicabant commentarii. *Josephi II.* judicarium codicem
 acutissimis satiricis animadversionibus in opere *Schlendrian* nuncupato
 commentatus est doctissimus Viennensis *Huberus*.¹ Per duos integros
 annos scriptores aristocratici et sacerdotales singulis diebus jam quinque,
 jam sex opusculis scriptis acerrimoque veneno refertis publice Parisiis con-
 gressus nationalis novam constitutionem impetebant, et nemo hostibus hisce
 sese per censuram opposuit. Ita mens recti conscia fame mendacia videt
 atque contemnit, si virtutes jesuitarum, praelatorum et magnatum Hungariae
 integrae sunt, si privilegia sacerdotum et procerum nostrorum non sunt
 totidem legum humanarum lethales cicatrices, si oratores pro *Leopoldo II.*
 falsa de *Josephi II.* regiminis forma adseruerunt, tunc nunquam melius
 egissetis, quam orationem tam Latinam, quam Hungaricam omnibus legendam
 permittere, ut natio crassos illorum errores atque imposturas scrutando orato-
 res contemnat, jesuitis vero, praelatis et aere sacro corruptis firmitus, quam
 hactenus, adhaereat magnatibus; sed quemadmodum fur suum celat furtum,
 ventricosus Hungariae praelatus suum abscondit sacrilegium adulterium,

¹ A Martinovics bizalmas jelentéseiben már többször említett Huber professor.

fornicationem vel sodomiam, ita vos limitatissimi ingenii censores veritatem in ambabus orationibus, vestra inepta librorum censura, tamquam altero sanarum opinionum telonio suppressistis, ne natio et sagax Hungariae juvenus per jesuitas in scholis repente e somno quasi ignorantiae evigilent, petantque sacerdotes corruptos compesci, divitiis immensis spoliari, atque ad sancti Evangelii reduci vigorem; magnates vero, qui jure iniquissimo sese super reliquos nobiles ignobilesque eo plus extollunt, quo majora sunt eorum in patriam et reges nostros optimos scelera, funditus evelli, nè vel memoria illorum cultam nostram posteritatem vexare possit.

Dicite vos, obsecro, quid in Orationibus pro Leopoldo II. et Ad proceres et nobiles regni Hungariae prohibitionem dignum invenistis? An oratores sanctam convulserunt religionem? an primevae ecclesiae Christianae prava adseruerunt principia? an scelera nota: homicidium, furtum et contra reges optimos conspirationem docuerunt? an falsum aliquid factum historicum citaverunt? an non principia de pacto sociali sparserunt, quae omnem inanem evertunt sacerdotum et magnatum exemptionem? an leges Hungariae fundamentales, quas non habemus, evertere potuerunt? an privilegiorum farrago confusa, quae in locum legum apud nos existit, non sit una vulnorum congeries? quam dum oratores in bonum totius nationis mutare quaesiverunt, ad silentium illi cogi possunt? an jesuitas redarguendo, et tamquam maximos humanitatis, nationis, protestantium et regum inimicos describendo aliquid illi asseruerunt, quorum ultimum non jam summe fanaticae nationes Hispania et Portugallia recognovissent? an Leopoldi II. in Hetruria et Josephi II. in Hungaria exercita regiminis forma non talis ab omnibus cultis Europae nationibus agnita dudum fuit, qualem oratores pro Leopoldo II. et ad proceres regni Hungariae loquentes adfirmaverunt? An oratores pro rebellibus haberi possunt hominibus, qui rebelles et usurpatores corripunt praelatos atque magnates? an illi, dum populum ad humanam invitant sub regis praesidio instituendam regni revolutionem praelatorumque a profanis negotiis tractandis separationem, ad silentium cogi mereantur? an illi, qui optimum nostrum populum persuadere conabantur, ut Leopoldus II. rex noster a suo, quod in privilegiorum nostrorum confirmationem juramentum elicit, absolvatur, rogeturque, ut nos omnes Hetruscae beatitudinis civilis participes efficiat, aversionem et odium justum vestrum et totius jesuiticae phalangis mereantur? Si vos regia auctoritate opinionum et scriptorum effrenem tantum irreligiosamque libertatem coercere jus obtinuistis, qui fieri potest, ut vos scuto auctoritatis regiae muniti opera, quae nudam continent veritatem, populum jura docent per jesuitas suppressa humana et reges Josephum atque Leopoldum amandos adorandosque nationi commendant, ne publico innotescant, suppressimere audeatis!

Ideo ne vobis rex censurae librorum sortem commisit, ut impune libros, qui virtutem defendunt et reges laudant, optimos prohibere possitis? ideone vos censores constituit, ut scellerata rebellia fanatica vicissim approbetis obscurissimorum Sajzi¹ barbati impudentis, et Horányi² in lucem

¹ Szaitz (Szeitz) Leó (1746—1792), szervitarendi szerzetes, aki röpiratok egész sorában védelmezte a klérust és a katolikus egyházi álláspontot.

² Horányi Elek piarista szerzetes nem tartozott a klerikálisok közé. (L. 680. l. 1. jegyz.). Martinovics itt nyilván *Josephus II. in campis Elysiis* (1790) c. művére gondol, melyben finom gúnnyal, de elítélően nyilatkozik II. Józsefről és uralmáról.

eructata opera? quam crassa vos laboretis ignorantia, vel jesuitica incendamini malitia, dum existimatis Saitzium et Horányium homines esse, qui aliquid puritati veteris ecclesiae doctrinae, virtuti pacti socialis, statisticis politicis sublimioribus principiis, quibus cultae hodie reguntur nationes, et saniori philosophiae cum bono successu objicere possint? Tenebrosas miseri hi homines a jesuitis olim didicerunt notiones, moralem theologiam ex Busenbaum et Antoine,¹ dogmaticam ex Bellarmino,² jus ecclesiasticum vel nullum, vel ex Pichlero³ hauserunt, physicam ex Patre De Lanis, Jazlinszkio, Reviczkyo, Patre Duhan, Redlhammero,⁴ methaphysicam ex Patre Ivantsitsio⁵ et aliis his similibus obtinuerunt. Farragine ira crassorum praejudiciorum repleti ad claustra confugerunt, monasticum ibi venenum sumserunt, mordacesque evaserunt; verioris itaque litteraturae, philosophiae et politicarum scientiarum penitus ignari, toties arrepto calamo contra humana scribunt principia, quae nec ipsi intelligunt, contra philosophiam saniolem a Graecis et Romanis mutuam, atque hodie melius excultam, quam illi novam putant, invehuntur, contra Josephum II. regem sapientissimum blasphemia cum vino, quod in mensa episcoporum et magnatum hauserunt, evomunt; contra Aloysii Battyanii, gemmae hujus inter Hungaricos magnates admodum rarae, doctas elucubrationes inepte toties furiunt, quoties ab episcopis aere corrumuntur, et ad lautum invitantur prandium.

Hi sunt illi scriptores celeberrimi, quorum opera vos impune legenda permittitis, hi sunt illi, quos Jesuitarum et praelatorum caetus quasi eligit, ut lumen omne scientiarum veriorum, quod totam fere jam Europam hodie cum summo illustravit incolarum emolumento, a patria nostra removerent. Prayium⁶ adhuc unum conservatis, ut hic ultimum causae Jesuitarum et

¹ Busenbaum Hermann, a Martinovics más irataiban is említett XVII. századi jezsuita morálteológus. — Antoine Paul Gabriel (1679–1743) francia jezsuita szerzetes. *Theologia moralis* c. 3 kötetes művét többször kiadták.

² Bellarmin Róbert jezsuita, akit a *Mémoires philosophiques*-ban is megemlített. (32. l.)

³ Pichler Andreas (1663–1721), osztrák jezsuita szerzetes, a XVIII. század sokat idézett katolikus egyház-jogásza, akinek a pápai csalhatatlanság védelmében írt munkáját (*Papatus nunquam errans* . . .) halála után is újra, meg újra kiadták. (Sommer-vogel, VI. 705–714. h.)

⁴ Lana-Terzi (latinósított nevén: Terzio de Lanis) Franchese (1631–1687), olasz jezsuita szerzetes, előbb a retorika és filozófia, majd élete végén a ferrarai egyetemen a matematika tanára. Ebben a vonatkozásban több tankönyv-jellegű munkát is írt. (Sommer-vogel, IV. 1441–1445. h.) — Jaszlinszky András (1715–1783), jezsuita szerzetes, a nagyszombati egyetemen a bölcselet és teológia professzora. Irodalmi munkássága elsősorban teológiai vonatkozású volt, de írt egy fizika tankönyvet is: *Institutiones physicae generalis et particularis*. 1757. — (Szinnyei, V. 435–436. h.) — Reviczky Antal (1723–1781), jezsuita szerzetes, 1759 előtt a nagyszombati egyetem filozófia tanára, aki iskolai használatra több matematikai és fizikai munkát írt. (Szinnyei, XI. 899–901. h.) — Duhan Laurence († 1726) chartresi, majd verduni kanonok, a Sorbonneon 30 éven át a filozófia tanára. — Redlhammer Josef (1713–1761), osztrák jezsuita szerzetes, élete végén a bécsi egyetem teológiai fakultásán a dogmatika tanára, aki — egyebek között — egy iskolai fizika-tankönyvet is írt (*Philosophia naturalis pars prima, seu physica generalis ad praefixam in scholis nostris normam concinnata* . . . Bécs, 1755. Sommer-vogel, VI. 1574–1576. h.)

⁵ Iváncsics (Ivanchich) János (1722–1784), jezsuita szerzetes, előbb a Pázmáneum történelem, majd a bécsi egyetem dogmatika tanára. *Institutiones metaphysicae in usum discipulorum conscriptae* c. tankönyve 1758-ban jelent meg Nagyszombatban.

⁶ Pray Györgyöt, a történetírórt érti.

praelatorum Hungariae pondus, dum Saitzii, Horányii et Alexiovitsii¹ fatui* manus in scribendo defecerint, addere possit. Triumviratus ergo iste privilegium a vobis et coetu vestro clandestine machinanti obtinuit, ut impune ignorantiam palam defendere, praelatorum divitias lascivam et mollem propugnaret vitam, atque nationem adhuc in profunda conservaret ignorantia? Magni profecto viri! scribite summis Europae philosophis et politicis Vasingthonis et Painio in America viventibus,² Rabauti et Volneyo in Gallia,³ Nekero et Raynatio in Helvetia,⁴ Cantio et Hertzbergo in Borussia,⁵ Pittio in Anglia,⁶ Campejo in Germania,⁷ regi Stanislaio Augusto II., Malakovszkio et Potoczkió in felice Polonia,⁸ Schlözero Göttingae, Sonnenfelsio Vindobonae existentibus, ut triumviratum hunc in suum suscipiant consortium, ut cum his sapientiae humanae colossis pigmaei vestri loquantur, videbitis hos obmutescere subito, vel reduces ex tantorum

* Ignorantissimus hic Alexiovits typis divulgavit librum Hungaricum quemdam (cui titulus: 'A' rosz és jó könyvek' olvasásáról)¹⁴ colluvie et sentina Jesuitica infectum, quae eidem a diversis Jesuitis et maxima in parte a Jesuita Prayo typis excudendae submissae sunt. Quam crassa hi Jesuitae laborent ignorantia, et quam atra corda eorum obfuscata sint malitia, amici lectores iudicate ex insulsa operis proxime a tineis devorandi compilatione. Nominatus Alexiovits, diu helleboro lascivorum Paulinorum nutritus, tam duri et obtusi est cerebri et ingenii, ut propria mente nihil vel mediocre in lucem edere possit. Congeries stultitiarum, quam typis divulgavit, sunt indigesta alimenta Jesuitarum. Nihil hic miser scribillator e Gallico intelligit idiomate, nec unquam immortalium Voltairii, Russonis et Baylii manibus suis trivit opera, nonnisi in contemplatione stultarum legendarum et martirologii insani adipem, qua ex pingui animarum esca nutritus erat, e corpore per peccata Onan labefactato exsudavit. Hic Alexiovits, ut suas densa caligine innigritas pagellas divulgare posset, pro earundem compilatione, ut umbram aliquam tamen lecturae monstrarent, ad expensas Jesuitae Prayii secundum propriam oris confessionem a bibliopolis Pestanis quorumdam scriptorum opera coëmit. Iste crassa ignorantia laborans Alexiovits inimicus est omnium culturarum gentium et linguarum, quae scientias excolunt, jura humanitatis tuentur, fanaticum persequuntur et abusus curiae Romanae ejusdemque athletarum universo orbi ad vitanda scelera hujusmodi asseclarum detegunt. A tanto malo libera nos, Domine!

¹ Alexovics Vazul (1742–1796), pálos szerzetes, éppen az időben a pesti egyetem hitszónoka. *A könyvek szabados olvasásáról* című munkájában (Pozsony, 1792) a sajtószabadság ellen foglalt állást. (Személyére l. III. k. 372. l. 2. jegyz.)

² Paine Thomas (1737–1809), New Yorkban élő angol író, aki *The Rights of Man* c. munkájában Burke ellenében a francia forradalom eszméit védte. Ebben az időben a párisi konvent meghívására Franciaországban tartózkodott.

³ Rabaut-Saint-Étienne, francia történész, kinek főleg *Précis de l'histoire de la Révolution française* (1791) c. munkája ismert. — Volney Constantin François, francia író, a *Les ruines* szerzője.

⁴ Necker Jacques (1732–1804), XVI. Lajos pénzügyminisztere, 1790-től Svájcban élt. — A már többször említett Raynal Guillaume Thomas.

⁵ Kant Immanuel és Hertzberg Ewald Friedrich gr., porosz miniszterelnök.

⁶ Pitt William angol miniszterelnök.

⁷ A Martinovics korábbi irataiban már többször emlegetett Campé Joachim.

⁸ A korábban már szintén szóba került Malachovski és Potoczki Ignác grófok.

virorum consortio inter suos confratres clamatueros, Romanam curiam per hos viros brevi ad nihilum redigendam, annatas et decimas sacerdotum jam in agone esse, inquisitionem Hispanicam exterminandam, praelatos Hungariae ad primaeva ecclesiae tempora reducendos, nationem Hungaram a jugo praelatorum et magnatum non post longum tempus liberandam.

[II.] Credite mihi, censores obscuro, nullum in natura existit verum remedium cursum intellectus humani ad apicem humanae sapientiae ex profunda per jesuitas introducta ignorantia tendentem impedire, opiniones hominum accepta semel scientiarum scintilla nullos agnoscunt barbaros limites, neque censura vestra coarctari, aut inepta Makonis, Horváthii¹ metaphysica compilatione et Alexiovitssii mendacia, fanaticum et intolerantiam religioni christianae adversam predicante risu digna stultitiarum congerie retardari possint, vel demum per decretum infundatum consilii barbara voce locumtenentialis nuncupati sale Jesuitico conspersa ad nihilum redigi queunt. Quo plus libros sanorum principiorum prohibetis, eo plus et avidius illi leguntur atque aestimantur, eo magis natio et sagax Hungariae juvenus sub regimine sancto Josephi II. educata perspicit, quod actiones et mores praelatorum et Jesuitarum Hungariae sint pessimi, decimae illis et immensa bona immobilia concessa iniquissima, eo melius natio, dum opera a vobis prohibita legit, de eorum veritate convincitur, cum facta particularia plures in Hungaria viri viderint et sciant, quod nobiles in Hungaria a suis contemnantur magnatibus; quod illi comites, qui primas in regno tenent dignitates, immensis torquentur debitis, et ideo sese in detrimentum totius nationis atque scientiarum per praelatos corrumpi sinant, quod episcopi, qui negotia totius rei ecclesiasticae in Consilio, ut vocant, excelso, Budensi gerunt, Pestini ad concubinas suas frequentent, et ibi ob officialibus verbera accipiant; juvenes corporis sani, facie et statura amoeni, concubinas praelatorum et Jesuitarum in suas facile attrahunt partes, quae amore incensae nominant in confidentia suos obaesos atque sacro oleo tinctos adoratores, quantum hi pecuniam ex ara collectam in illas impendant, si Pestini nexus obscenus inter impudentem P... et V... G... K...² adipe onustum hypocrisim in publico spirantem notus est, si tantis in Hungaria maritis excessus hujusmodi cum mulieribus eorum per praelatos commissi palam narrantur, si denique furor tyrannicus et cruentus E... A...³ in suos non ita pridem exercitus concives, quos ille subditos appellat, totam Europam non amplius lateat, quid vobis aut Jesuiticae causae prodesse potest Orationes pro Leopoldo II. et ad Proceres et Nobiles Hungariae, quae excessus hujusmodi tantum extremis, ut ajunt, attingunt labiis, suppressere? Putatis unum orationum harum exemplar non millenis veritatis amatoribus communicari posse? aut fortassis existimatis plus haec opera praelatis, Jesuitis et per hos seductis magnatibus, quam quotidiana illorum scelera, quae patrant nocere? Actiones profecto Jesuitarum, praelatorum et magnatum, quas in publico spectante toto orbe exercent, sunt liber omnium optimus, quem vos, limitati ingenii et soli breviario asueti censores, prohibere non potestis, frustra rogabitis aut per Agriensem episcopum solvi facietis monasticos causae vestrae

¹ Makó Pál és Horváth János pesti egyetemi professzorok.

² A Széchényi Könyvtár példányának margójára, a V... G... K... röviditések mellé egykorú kéz ezt írta: Vicarium Generalem Kondé.

³ Ugyanaz a kéz itt ezt írta a margóra: Episcopus Agriensis.

scriptores Saizium, Horányium, Prayium et Vajkovit-sium,¹ ut editis aliquot pagellis fraudes Loyolitarum et praelatorum annihilent, atque e nostra deleant memoria? resumment enim illi virus suum, et eo usque nationem nostram decipere et opprimere non cessabunt, donec haec illos a somno evigilans et jura sibi competentia repetens funditus everterit, et totidem quasi incantatores in perpetuam regni felicitatem exterminaverit.

In silentio numerat jam a pluribus annis Hungara natio omnis generis scelera jesuitarum, praelatorum et magnatum; scit illa nuper nam horum rebellem scenam contra Josephinas saluberrimas reformationes exercitam, quam hi in suo Budae congressu (diaeta) impensis nationis in propriam utilitatem et illius perniciem peregerunt. Perspicit natio quam optime, quare jesuitae et praelati Hungariae dominum Sauer, quem diris ab atra phalange compositis famosis libellis in ultimo congressu persequabantur, a subsellio aulico removerint, et pulsum a Josepho II. Okolitsányium in locum illius substituerint;² quare Ma...³ cincinnatum Mi...⁴ episcopo nuper apud suam concubinam a militaribus percusso officialibus in politico regni tribunali (Consilio Locumtenentiali) adjunxerint; novit natio veram causam, ob quam jesuitae et praelati tantopere reluctantur, ne protestantes et Graeci ritus episcopi iisdem, quibus illi, potiantur favoribus. Convincitur nostra natio, quod jesuitae et praelati optimorum regum nostrorum sortem Hungarorum colligendi voluntates mille impediunt modis, quod ignorantes politicos e scholis suis producant discipulos, Marzibányium, qui in diaeta ridicule praetendit, ut Austriaci principes semper sint catholici, quasi vero illi haeretici unquam esse voluissent;⁵ multos, qui palam asserunt, commercia, artes et manufacturas in Hungaria nociva esse instituta, atque nullas reparari debere vias, ne Germani in Hungariam venire animum obtineant.

[III.] Unicum illa tantum signum videre cupit, et tunc optima haec natio optimo sese junget regi, iniquissimum jesuitarum et praelatorum funditus evertet dominium, magnatibus et nobilibus fraternas porriget manus, ne amplius per fraudes Loyolitarum et episcoporum seducantur, atque aere ex bonis ecclesiae et decimis injustissimis collecto in partes sacras adducantur. Hanc, reverendi patres censores, nationis vigilantiam, et regis Francisci I. optimi veri Josephi II. Telemachi et Leopoldi II. sapientis filii erga illam amorem delere, non autem oratorum pro Leopoldo II. et ad proceres et magnates-libellos prohibere debetis, si vos in bonum theocratiae triumphare cupitis. Non hi oratores, sed innumerae circumstantiae naturaliter in emolumentum nationis concurrentes vestrum evertent imperium; noscit Gallia, Anglia, Germania, Polonia etc. praelatorum catholicorum et

¹ Vajkovics Imre (1715–1796), volt jezsuita szerzetes, 1790 óta kalocsai nagy-prépost és almissai c. püspök. A cenzura védelmében több munkát írt, bizonygatva, hogy az uralkodónak nemcsak joga, de kötelessége az államra és a róm. kat. vallásra veszedelmes könyvek megjelenését megakadályozni.

² A Sauer Kajetán elleni országgyűlési pasquillusokról Marczali is megemlékezik (*Marczali*, II. 241. l.). II. József alatt viselt kancelláriai tanácsosi megbízatása alól 1790-ben fölmentette az uralkodó, és helyébe a jozefinizmus idején klerikálizmusa miatt félretett Okolicsányi Imre püspököt nevezte ki.

³ Talán Mándich Antal püspök, helytartótanácsos.

⁴ A Széchényi Könyvtár példányának egykorú olvasója úgy vélte, Mitterpacher Daniel püspökre és helytartótanácsosra céloz a könyv.

⁵ Marczibányi István (1752–1810), a magyar irodalom és a róm. kat. egyház ismert maecenása. Itt említett országgyűlési beszédére nem találtam közelebbi adatot.

magnatum scelera; noscit rex noster *F r a n s c i s c u s* I. vulnus a Belgicis Jesuitis et monachis Josepho, Leopoldo, atque humanitati influctum, vident omnes in Europa nationes, quod iterum magnates in Suecia et non optimus populus regem suum turpiter occiderint, in ephemeridibus enim ista leguntur.¹ In Polonia natio exemplum habet luculentum, quod facillima sit salubris regni alicujus revolutio, si populus sub regis auspiciis illam in effectum deducat, ut crassi praelatorum et magnatum errores eradicentur, et jesuitarum venenum penitus extingatur.² Rudissimus etiam nunc populus perspicit, quod illis gentibus benedictio coelestis non denegetur, quae libros, ut vos dicere soletis, prohibitos legit, quae corruptos sacerdotes intra evangelii limites retinet, quae jesuitarum pepulit agmina; omnia enim apud hujusmodi gentes florent, leges optimaee apud hos conduntur, scientiae ad apicem excoluntur, commercia et artes divitias adferunt immensas, fluvii et viae regulantur, agricultura excolitur, venti, pluviae, solis radii aerem et terram moderant et novo fructificationis spiritu animant, et haec omnia vident sine decimis praelatis concessis, sine annatis Romam missis, sine tyrannica Agriensis episcopi erga protestantes intolerantia exercita, sine archi-episcopi Kollonitsii vita contemplativa,³ sine *V a i k o v i t s i i* et *A l e x i o v i t s i i* insulsis scribillationibus, sine opellis jesuiticis in tyronum usum, melius dixeris corruptionem, repetitis vicibus ad maiorem Dei gloriam et proprium lucrum impressis, sine denique *I z z o n i s* jesuitae in collegio Theresiano Budensi pessima juventuti communicata educatione⁴ evenire.

Ipsi magnates Hungariae ad aliquam regni conspirant metamorphosim, dum jam immensis obruti debitis et nullas a Viennensibus pecunias mutuo ob defectum in Hungaria cambialis iudicii obtinent, istud contra regni privilegium, (oh! utinam et plura alia salutaria Josephi et Leopoldi II. instituta parem sortirentur effectum) in Hungaria introducere volunt! Pauperes officiales comitatenses augmentum quoque salariorum juste praetendunt, cui ut satisfiat petitioni, fundus non ex labore arduo concivium nostrorum ruri degentium, sed ex alio novo statuendo fonte inveniendus erit.

[IV.] Numerus virorum sub regimine Josephino patriae fideliter servientium magnus est, quem magnates et nobiles per jesuitas et praelatos seducti contemnunt, opprimunt, etiam per duorum annorum spatium Consilium regni et Cancellaria Aulica illos prolibus gravatos ab omni officio remonent, Acherontaque movent, ne ullus ex his patriae suae et regi servire, atque panem sibi mereri permittatur. Nobile Hungariae ornamentum, philosophia, scientiis politicis et poësi Gallica illustrem comitem et generalem *F e k e t e*,⁵ regi Francisco I. multum amabilem, jesuitae et praelati in ultimo statuum congressu persequabantur, quod vir iste merita habens realia et talentum eximium ab ipso *V o l t a i r i o* olim aestimatum, pluries adseruerit hunc comitis titulum libenter deponere velle, dummodo nostra beari possit. Contra

¹ Utalás arra, hogy III. Gusztáv svéd királyt 1792-ben nemesi összeesküvők meggyilkolták.

² Az 1791. májusi lengyel alkotmányreformot érti, mely a király és a köznemesség nagyobb részének összefogásából született meg.

³ Kollonics László kalocsai érsek.

⁴ Izzo János (1721–1793), olasz származású jezsuita szerzetes, előbb a bécsi Theresianum aligazgatója, majd 1780-tól kezdve az ennek fiókéntézetét képező budai nemesifjak convictusi igazgatója.

⁵ Fekete János gr., a voltairianus költő.

virum quasi in Anglico climate natum, solida philosophia, politica veriore et incorrupto charactere a natura ornatum comitem Stephanum Illésházi a suis subditis adoratum, famosis in diaeta libellis praelatorum et jesuitarum vexabant satellites, quod causae eorum non adhaeserit.¹ Justa horum virorum contra jesuitas, praelatos, magnates et ut dicere solemus, referendarios murmura, atque indignationes theocratiae et aristocratiae finem accelerare juvabunt. Hae et plures his similes causae, jesuitarum in distribuendis pinguioribus praelaturis et beneficiis conspiratio; magnatum vero in dandis officiis civilibus execrandum monopolium, non autem oratorum pro Leopoldo II. et ad proceres regni scriptae defensiones salubrent in regno serius aut citius producent in emolumentum regis et totius nationis nostrae revolutionem. Haec itaque vitia corrigite, evellite, exterminate, censores scientiarum veriarum lumine orbat, si potestis, et non libellos oratorum pro Leopoldo II. et ad proceres et nobiles regni; qui pura asseruerunt axiomata, qui nihil dicere potuissent, si vestra, ad quae vos pertinetis, nihil vitiorum in dedecus generis humani patrassent agmina.

[V.] Si cerebrum vobis misset, philosophia saniore et statisticis notionibus repletum, demonstrarem ego vobis, quantum felicitatem alicujus nationis, regis sortem et religionis puritatem illimitata scribendi libertas promoveat. A cultura ingeniorum, a puritate morum, a bona legislatione, ab industria populorum bene applicata, a commercio et agricultura et a scientiis ad apicem perfectionis evectis pendere felicitatem civium, res est certissima; religiones quoque, si abusu et crassis non scateant praejudiciis, meliores evadunt. Quae autem aptiora in hunc finem vel cogitari possunt media, quam libertas sentiendi et scribendi!? Si Baco de Verulamio novo suo atque immortalis scientiarum organo contra crassos illius temporis philosophiae errores non scripsisset, si Lokius suo opere in publicum non prodidisset, quam tristis foret metaphisicae in Europa facies, omnes profecto adhuc in illis tristes maneremus tenebris, quae ex obscuris Makonis et Horváthii methaphisicis opellis, in quibus argumenta minus Hobesii et Spinosae non nervoso rationum pondere, sed minis carcerum et vinculorum eliduntur, necessario oriri debent. Si Newtonis molem inutilem studii naturae suis operibus non evertisset, quis esset nunc illius status? Si Columbus non obstante Portugalliae et Hispaniae a monachis magna ex parte compositi ministerii renitentia, firmus in proposito Americam detegendi perstitisset, quomodo nunc hic Europae tractus nobis utilis esse posset? quomodo ex hac jesuitae immanem thesaurum collegissent, et regium ibi sceptrum rebelles praetendere potuissent? Si Lutherus non palam abusus turpissimos Curiae Romanae redarguisset, quae esset nunc theologicae facies? ubi foret hermeneutica, historia ecclesiastica, ubi studium linguarum orientalium? Molinistarum, Scotistarum et Thomistarum ianania molimina² cerebrum humanum pervertissent et doctrinam Christi simplicem in sophisticum quoddam certamen convertissent, Si Gersonius, Natalis Alexander, Petrus de Marca. Bossuetus, Thomasius, Dupinius³ papae iniqua et usurpata

¹ Illésházy István grófra l. 113. l.

² A középkori filozófia különböző irányai.

³ Gerson Jean (1362–1428), híres francia teológus, többek szerint a *L'imitation de Jesus Christ* c. munka szerzője. — Natalis Alexandre (1639–1724), francia dominikánus szerzetes, akinek *Historia ecclesiastica* c. 8 kötetes művét a pápa indexre tette. — De Marca Pierre (1594–1662), toulousi érsek, aki *De concordia sacerdoti et imperii*

jura operibus suis non oppressissent, an non jam paparum furor totum orbem subjugasset optimaque ingenia, per quae integrae nationes beatae hodie vivunt, flammis iisdem, quibus Hussius consumtus est, perivissent. Si strenuus humanae libertatis defensor immortalis Voltairus non larvam Jesuitarum et omnis despotismi detraxisset, iis adhuc tota Europa, in quibus Hungaria quasi natat, tenebris vexaretur, et in solum Jesuitarum lucrum milliones hominum una cum suis regibus viverent. Jam olim Graeci atque Romani crassos civitatis et religionum errores variis carpebant modis, satyras scripserunt, vitas privatas sceleratorum publicabant, ut per haec media, ingenia corrigerentur, mores officia publica administrantium, sacerdotum et populi emendarentur, atque ita communis promoveretur felicitas. Si nullus civis jus habet impensis plebis in conclavi suo sceleratam vitam et inanem ducere, quomodo scriptores, qui ex documentis infallibilibus talem vivis depingunt coloribus et publicant vitam, puniri possunt? Si leges civitatis aut privilegia bona sunt, per miseras typis vulgatas objectiones altiores figunt radices, si vero illa mala sunt, tunc per firmas demonstrationes evertuntur, et legislatores ad correctionem talium legum corriguntur. Si omnes cives onera legum portare debent, si omnes per corruptos praelatorum mores, Jesuitarum venenum majorem felicitatis jacturam patiuntur, cur non omnes etiam cives dum auctoritate legali nequeunt, saltem ingenio et scriptis contra talia scribere possint mala? Si in societate civili nullum aliud praeter pactum sociale adest vinculum, si istud securitatis et libertatis jura firmat, qui fieri potest, ut opiniones et pecularia scientiarum systemata, quae in quovis homine ob diversam corporis structuram, cerebri indolem et educationem singularia esse debent, prohiberi possint? Quis in eo quaenam opinio sit, omnium optima iudex esse potest? Rex quidem consilio locumtenentiali auctoritatem regiam per decretum, sed non maximum ingenium dare potest. Ita hocce tribunal vobis censuram contra omnia regni statuta, quae de hac altum tacent silentium, concessit, sed ignorantiam vestram et fanaticum evellere et scientias vobis dare non potuit. Mira res semper manebit, quod nuper doctissimum Tichyanum opus,¹ quod omnis generis scribendi libertatem egregie propugnavit, suppressum non fuerit, et tamen Orationem pro Leopoldo II. et Ad Hungariae proceres et nobiles Hungarico idiomate versam, et rescissis Gallicanis principiis, in corroborationem sancti throni regii, in eversionem sceleratorum abusuum aristocratiae et theocratiae, in firmamentum sanctae virtutis, pacti socialis et justitiae, in emolumentum denique totius nationis modificatam et scriptam prohibuistis. Mirum semper erit, quod in nostra patria viri, quorum curae et sollicitudini commissa est gentis nostrae felicitas, qui omnem operam, omnes conatus in id impendere deberent, ut natio nostra per externas in regnum nostrum invehendas et accumulandas divitias bearetur, eos ipsos conatus in detrimentum gentis et imminutionem divitiarum patriae nostrae per exportationem pecuniarum pro libris, ut inepte dicitur, prohibitis in exteris provincias (quorsum nostri viri producta ingeniorum suorum mittunt) depauperent,

c. munkája miatt került szembe az Apostoli Székkel. — Bossuet (1627—1704) meauxi érsek, az egyik legnagyobb francia egyházi szónok. — Tomasi Giuseppe (1649—1713), olasz kardinális. — Dupin Louis (1657—17??), a Sorbonne professzora, a *Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques* összeállítója, akit — mert szembehelezkedett a pápával — egy időre száműzték.

¹ Tichy István *Philosophische Bemerkungen über das Studienwesen in Ungarn* c. 1792-ben megjelent munkája.

easque per hoc opulentiores reddant. Mirandum denique, quod in Helvetia, Saxonia, aliisque cultioribus Europae provinciis, ubi plurima nostra manuscripta imprimuntur, ubi libertas praeli nullis coarctata est limitibus, populus optimorum morum, integrae fidei, semper pro imitatione reliquarum nationum permanserit, seque hacce libertate praeli mirum in modum ditaverit, dum aliae nationes, ubi libertas scribentis et fertilissima ingenia arctissimis circumsepta habentur limitibus, populus in omnia nefanda pronus ruat scelera, et omnibus ad vitam beate transigendam privetur modis.

[VI.] Perspicio quidem vos Hübnerum et Rittallerum dicturos, id non vestra, sed consessus studiorum Budensis auctoritate et majorum voluntate factum fuisse. Egregium profecto refugium! Sed tamen vos fuistis horum hominum instrumenta, qui de vestra coeca convicti obedientia semper tale spargent virus, ut omne lumen scientiarum a natione nostra removeant, qui in unum conspirant, ut omnes comitatus* contra libros, reges nostros et jura humana defendentes protestantur, atque ita triste et turpe Halasii depositi ob ignorantiam olim Hevesiensis comitatus vice comitis sequantur exemplum.¹ Quantos jam viri sapientissimi per praelatos et jesuitas et horum in laica veste incedentes assecclas, et quibus dictus, si unum aliudve excipias membrum, componitur consessus, persecutiones in patria nostra passi sunt, ut his viris oppressis tenebrae jesuitis favorabiles permaneant. Celebrem Lakitsium² et verum Hungariae in jure ecclesiastico patrem e consistoriis et sacris conciliabulis per gradus praecipitarunt, et eousque mortificarunt, donec non ad apparentiam, ut pace in senecta frueretur, illis adhaesit. Georgium Frankium alterum Hungariae in eloquentia Demosthenem et in historia eruditissimum, qualem etiam Vindobonae vix invenies, fere ad incitas, quod ventricosi Szabonis seminarii Posoniensis olim directoris nefariis mandatis non adhaeserit, per primatis praepotentiam mortuo Josepho II. redegerunt.³ Virum in litteratura profana, in linguis Europaeis cultissimis et arte musica versatissimum, itineribusque utilissimis celebrem, favore in doctos viros amabilem Podmaniczium a praesidio studiorum removerunt,⁴ et Makonis perpetuum

*Signanter comitatus Baranyiensis, qui librum, cui titulus est: *Grosse Wahrheiten und Beweise et Hungaricam orationem sub titulo: A' Magyar Ország gyűlésiben egyben gyűlt méltóságos és tekintetes nemes rendekhez tartatott beszéd* contra manifestum tenorem intimati exc. Consilii Locumtenentialis regii, mediante quo oratio Latina typis Parisinis 1790 divulgata et Vindobonae suppressa, non vero Hungarica in favorem regis, virtutis, justitiae et totius nationis scripta, prohibetur, dolose et fraudulenter confiscari curavit. Hoc idem misericordiae opus peregit etiam magistratus civicus Pestiensis. [V. ö. 115. l.]

¹ Halasy Márton az 1770/80-as években Heves megye alispánja volt. (Borovszky Samu, *Heves vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Bp. év nélk. 661. l.) A Martinovics által említett ügyre vonatkozóan különben semmilyen adatot nem találtam.

² Lakics György Zsigmondot, a pesti egyetem híres egyházjog tanárát érti.

³ Frank György, előbb a nagyszombati egyetem tanára, majd II. József alatt az egyetemes pozsonyi papnövelde igazgatója.

⁴ Podmaniczky József br. helytartótanácsos, aki II. József alatt a tanulmányi osztályt vezette.

discipulum *Brunszvikium*¹ illi substituerunt. Illustrissimos virtute et ingenio *Pronaium*² et *Törökium*³ vexarunt, illum a studiorum directione removerunt, hunc inquisitionibus iniquis torserunt. Primos in Europa sublimis Cantianae philosophiae commentatores celeberrimos *Kreillium* et *Delingium*, viros, qui vera virtute et solidis imbuti scientiis facem verioris philosophiae in patria nostra accendere, et nos aliis cultis nationibus similes reddere volebant, comburere, decolare, e regno ejicere, et nescio quid adhuc facere volebant.⁴ Parcite duumviri toti nationi, quae nihil de his, quae studiorum Hungariae Jesuitici patres ex his participavit excessibus, futura nostra generatio vos, sicut Graeci olim *Thaletem*, *Milesium* et Romani *Pythagoram* venerabantur, qui scientias veriores illis primi attulerunt, adorabit. *Pasquitiu*⁵ mathematicum peritissimum eousque aversabantur, donec non publice defunctum matheseos professorem *Mitterpacherum* jesuitam laudavit, et opinionem suam, qua doctrinam *Herváthii* physicam semper vilipendebat, non ad speciem saltem, ut pace frueretur, mutavit. *Gabelhofferus* in theoreticis et aestheticis scientiis peritissimus, ut furorem eorum evitaret, protectionem apud militarem auctoritatem et securitatem quaerere debuit.

[VII.] Tristis profecto patria! in qua omnes libri vel jesuitismum spirare et magnatibus blandiri, vel inter prohibitos, si vitia horum convellant, injustitiam eorum, qui primas in regno tenent dignitates, palam faciant, aut veritates utilissimas audacter puplicent, numerari debent, in qua denique viri eruditissimi pauci admodum una cum protestantibus vel domi intra angustos parietes magnam rerum cognitionem sepelire, Jesuitis et praelatis ad speciem consentire, vel consortium illorum fugere, atque sortem nationis tristissimam deplorare debent.

Unicus e somno quasi non pridem evigilavit sub praesidiis illustrium vice comitum *Szilii* et *Laczkovitsii* sapiens comitatus *Pestiensis*, qui nuper *Kreilii* innocentis causam defendit, qui sacerdotes juxta doctrinam ducis Christianae religionis a negotiis profanis remove conatur, et nunc egregiis nuntiis illustribus *Darvasio* et *Szilio* deputatis, contra inania molimina et omni pondere destituta argumenta assessorum ejusdem comitatus *Szluhonis* et *Somogii*, in publico regni consensu (diaeta) libertatem scribendi nullis cinctam limitibus defendere decrevit.⁶ Utinam hunc tota sequeretur natio, ut vos, censores imbeciles, ab omni telonii librorum onere liberaret, se ipsam vero et regis optimi nostri *Francisci I.* sortem in aeternum beatam redderet.

Dum hac in discussione de Oratione ad Proceres et Nobiles Regni Hungariae sermo est, praemonitus esse cupio benevolos lectores, ut eundem semper de oratione lingua Hungarica 1791. sub titulo jam nominato typis divulgata intellectum esse velint.

¹ *Brunszvik Antal* gr. († 1793), helytartótanácsos. II. Lipót az udvari szempontból megbízhatók közé sorolta. (*Sándor Lipót iratai*, 437. l.)

² *Prónay Gábor* br., gömöri főispán, II. József alatt tankerületi főigazgató.

³ *Török Lajos* gr. kassai tankerületi főigazgató.

⁴ A *Kreil* és *Deling* professzorok elleni hajszára l. *Sándor Lipót iratai*, 880. s. köv. l.

⁵ *Pasquitch János*, a pesti egyetem mennyiségtan tanára.

⁶ Magára az ügyre semmilyen adatot nem találtam. Az említettek: *Somogyi Antal* Pest megyei viceszolgabíró és *Szluha László* esküdt. A megye diétai követei különben *Szily József* alispán és *Pongrácz Boldizsár* voltak. (Bp. 2. Lt. Pest m. Közgy. jegyzkv. 1792. ápr. 2-i közgyűlés 848. sz.)

55.

[1792 augusztus]

„A magyar királyság helyzete 1792-ben.”

Martinovics anonym röpirata.

A röpirat tartalma: 1. §. A társadalmak életét is elvi szempontok kell, hogy irányítsák, 2. §. A magyar alkotmánynak nincsen ilyen szempontja; 3. §. A lázadás és a forradalom közti különbségről; az előbbi káros, az utóbbi szükséges és hasznos; 4-6. §. Magyarországon nagyon sok lázadás volt a múltban, de forradalom csak három volt: Hunyadi Mátyásé, a magyar korona felajánlása a Habsburgoknak és II. Józsefé. Az első és az utolsó elbukott, de a középső vívmányai ma is érvényben vannak. 7-9. §. Az ország legnagyobb baja, hogy a papok és az arisztokraták rászabadították a jezsuitákat, akiknek a jármában nyög ma is. 10. §. Az emberi jogokat nem biztosítják, minden terhet a nép hordoz. 11. §. Az országgyűlésen a bandériumok, az öltözet és a ceremóniák kérdésével foglalkoznak. 12-18. §. A forradalomhoz a nép elnyomott voltán kívül műveltség is kell. A klérus meg az arisztokraták mindent elkövetnek, hogy a nép panaszai el ne juthassanak az uralkodóhoz és hogy a művelődés lehetőségét elvegyék. De nem fognak célt érni. 19-20. §. A nép ki fogja vívni jogait. Az elnyomottak egyre jobban egymásra találhatnak, s csatlakoznak hozzájuk a felvilágosult mágnások és nemesek. Ezek máris egyetértenek abban, hogy az országgyűlésen a nem nemeseknek is képviselőt kell adni, hogy a papokat a politikából ki kell zárni, birtokaikat el kell venni, kapjanak állami fizetést, — hogy az adóterheket egyenlően kell elosztani, az igazságszolgáltatást meg kell gyorsítani, fejleszteni kell az ipart és a kereskedelmet, s az állampolgári jogokat vallási és nemzeti megkülönböztetés nélkül mindenkinek egyformán kell mérni. Ha Ferenc király erről a törekvéstről tudomást szerez, bizonyosan meg is valósítja, s ezzel megszünteti a papság uralmát.

Nyomtatásban megjelent: *Status regni Hungariae anno 1792.* (Megjelenési idő és hely nélkül.) 8° 32 l. — Példányai: Széchényi Kvt. 226117. sz. kolligátumban; Landerer Mihály elkobzott iratai közt: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 14. köteg. — Egykorú kézírásos másolata: Széchényi Kvt. Ms. Oct. Lat. 589.

Az 1792 május–júniusi országgyűlés békés hangulata, a rendek és a király látványosan teljes egyetértése nagyon megnyugtatta az uralkodót és környezetét. (L. Sándor *Ipót iratai*, 553. l.) Az udvar ezekután úgy vélte, nincs igazuk azoknak, akik — mint Martinovics is (l. *Iratok* 44. sz.) — azt mondták, hogy Magyarországon a nemesség elégedetlen, hogy a köznemesség gyűlöli az arisztokráciát és a magas klérust és hogy a nagyobb baj elkerülésére az alkotmányt sürgősen meg kell változtatni s a nem nemeseket is be kell hozni az országgyűlésre.

Alig végződött be az országgyűlés, a titkos feljelentések — mintha csak az udvar önbizalmát akarták volna megingatni, — egyre másra hozták a híreket a köznemesség, a polgárság és a parasztság fokozódó elégedetlenségéről, s a király népszerűtlenségéről. Júliusban egy ismeretlen már arról számolt be, hogy ha nem vigyáznak, forradalom törhet ki, oly nagy az elégedetlenség. Bejárta az északmagyarországi városokat, — olvasuk jelentésében — és megdöbbentő dolgokat tapasztalt. A városi tanácsok despotizmusát a polgárság egyre nehezebben tűri, s elégedetlenségét mind kevésbé rejtí véka alá. Általános köztűz a csalódás és az elkeseredés, hogy az országgyűlés mást sem tett, csak a nemesi kiváltságokat bővítette és erősítette, a polgárságra semmilyen tekintettel nem volt. „Man erwartet von denen Deputationen¹ nichts zum Vortheil des Ganzen,

¹ Az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött országos bizottságokat érti (1791 : 67. tc.), amelyek 1792 őszén folytatták tanácskozásait.

weil man die herrschenden Gesinnungen des Adels kennt. Man ist wegen der Kriegssteuer urzufrieden: ¹ der Adelige, weil er bezahlen muss, — der Bürgerliche, weil er durch die aus dem Lande gehenden Millionen voraussieht, dass das Geld und die Geschäfte, die ohnedem in ganzen Lande schon stocken, noch weniger werden, und dadurch der Nahrungsstand noch mehr erschwert werden wird; weil er als Handelnder den Wiener Wechselgericht und folglich einer prompten Justitz unterliegt, ² weil er endlich sagt, wenngleich die Kriegssteuer nicht aus den Kontribuenten erhoben werden dürfte, so fliesse sie doch aus denen städtischen Cassen, die ohnedem im ganzen Lande durch den zweymaligen Landtag, Crönung und andere Taxen sehr geschwacht waren, und durch das noch mehr geschwacht würden, dass diese abzuführende Gelder von aufgenommenen Geldern bestritten werden müssten, wo auch das Interesse den Städten zur Last fällt, und wo, durch die allgemein herrschende schlechte Verwaltung der städtischen Cassen, die Bürger es wohl gedoppelt würden tragen müssen nach und nach." De nemcsak a polgárság elégedetlen. A szerbek zúgolódnak az illyr kancellária megszüntetése miatt, ³ a köznemesek az arisztokráciára fenekednek és szidják a papokat. „Endlich habe ich auch noch viel Anhänglichkeit für die französische Verfassung gefunden; insoweit, dass man sich für alles was daselbst geschieht, sehr interessirt, dass die französische Angelegenheiten am gierigsten gelesen werden; dass man zwar das Betragen gegen die königl. Familie nicht billigt, wohl aber das Benehmen gegen die Aristocraten gutheisst, und gewöhnlich damit schliesst: es könne in Ungarn auch kein anderes Ende nehmen." A helyzet aggasztóbb, mint ahogy általában vélik. „Ich will mich in die Frage ob und wie bald eine Revolution im Lande möglich sey, nicht einlassen, — folytatja az ismertetlen — aber doch glaube ich, dass sich das Ministerium sehr irrt, wenn es glaubt, dass so eine Revolution wegen der getheilten Interessen im Lande nicht möglich sey. Ich gebe es zu, dass eine allgemeine Vereinigung von Bestand nicht möglich sey; allein das lasse ich mir nach meinen Erfahrungen auch nicht nehmen, dass der allgemeine Druck und Despotism von allen den vielen getheilten Kräften nicht sollte eine Vereinigung von einer kurzen Dauer in den allgemeinen Brennpunct bewirken können, denn die drückende Kraft mit einmal auflösen würde." Ez a forradalom katasztrófális lenne. „Wehe dann aber unserm Vaterlande. Ströme von Bluth werden fliessen, Stände und Nationen werden sich aufreiben, Stadt und Flecken werden verheert werden; und nicht der bessere Theil, sondern der rohere Theil der Nazione wird es bevölkern und unterjochen. Wahrscheinlich dürfte dann Deutscher, Ungar und Adel aufgerieben werden, der Raz, Griech, Wallach und Slowack gesetzgeber werden, und Ungarn unter diesen entweder von Russland erobert, oder das schöne glückliche, von Natur namentlich glückliche Ungarn, in die ersten Zeiten der Wildheit zurückversezt werden. Ich bedaure unsern guten Monarchen, dass er gegen Frankreich gezogen ist; seine getheilte Macht könnte ihn wohl schädlich werden; um so mehr, da alles voller Erwartung ist, wie er sich gegen Pohlen benehmen wird, ⁴ da der Bürgerstand daraus auf das schliessen will, was er zu hoffen hat." Befejezésül a jelentés írója inti az uralkodót, ne higgyen azoknak a hízelkedőknek, akik azt hazudják, a nemzet szereti őt. „Der Bürger und Bauernstand freute sich seiner, und liebte ihn fanatisch, weil es in ihm den Wiederhersteller Josephs erwartete: — ob er noch jezt so geliebt wird, ist eine zweyte Frage?" (A „Juli 1792" keltezésű jelentés: St. A. Vertr. A. 57. fasc. 71–72. fol.)

Nyilván ezeknek a jelentéseknek a hatására is, Martinovics hovatovább úgy látta, ismét fölveheti a magyar alkotmány módosítására vonatkozóan korábbi javaslatait (l. *Iratok* 44. sz.), mint az elégedetlenség leszerelésének egyetlen lehetőségét.

1792. július 30-án Gotthardi külön emlékiratba foglalta össze a magyarországi hangulatról szóló híreket, — de az előbb ismertetett jelentéssel ellentétben úgy vélte,

¹ Az országgyűlés 4 millió forintot szavazott meg „szabad fölajánlasként" a franciák elleni háborúra, melyet meghatározott kulcs szerint a megyéknek és a városoknak kellett összeadni. (1792: 6.tc.)

² Az uralkodói előterjesztés 5. pontja alapján éppen az 1792-es országgyűlés intézkedett az osztrák váltótörvényszékeknek a magyarországi kereskedők ügyében hozott ítéletének végrehajtásáról. (1792: 17.tc. L. Sándor Lipót iratai, 527–528. l.)

³ A II. Lipót által 1791-ben felállított Illyr Kancelláriát az országgyűlés kérésére Ferenc király 1792. június 29-én oszlatta fel.

⁴ Lengyelországban az 1791-es alkotmány hívei és az orosz fegyveres segítségre támaszkodó targowicai konföderáció közt, a fegyveres küzdelem éppen ezekben a napokban dőlt el, a Dubienka melletti ütközetben. (L. 675. l. 2. jegyz.) Egyébként július 14-én Ausztria megegyezést kötött Katalin cárnővel Lengyelország újabb felosztására.

az elkeseredés nem az uralkodó, hanem a mágnások és a főpapok ellen irányul. Jelen-tésében pontokba foglalta a feltűnőbb jelenségeket: „1. Der mittlere Adel fängt öffent-lich an wieder den Despotismus der Magnaten zu schreien; jener gründet auf sich die von Monarchen beschworenen Privilegien, welche dem Magnatenstand in Ungarn nicht kennen, und noch weniger ihm den Vorrang bei Erledigung der öffentlichen Aemter gestatten. Der mittlere Adel, welcher der einzige gesezmässig in Ungarn existirt, schreibt, den von Seite der Magnaten ausgeübten Druk — der jezt mehr als jemals herrscht — der gränzenlosen Güte des Monarchen zu. 2. Aus Syrmien wahren mehrere Kaufleute dieser Tagen da, welche sich beschweren, dass der Syrmier Komitat befohlen hatte, jenen Theil, welchen von den vier zu einrichtenden Millionen Gulden auf ihn fällt, durch die Bürger und Bauern abfordern zu lassen. Das nämliche ist schon in mehrern Gespann-schaften geschehen. Diesemnach hätten also die um den Monarchen bei der Krönung wirkende ungarische Magnaten den König hintergangen. Die Komitater hätten in diese Auflage nie eingewilliget, nur der Judex Curiae mit noch einigen ungarischen Höflingen hätten dieses in Namen der ganzen Nation falsch behauptet. 3. Der Bürger und Bauern-stand ist dermalen durch die ungarische alte Verfassung ganz niedergedrückt. Er musste schon die Unkosten von zwei Krönungen, von zwei Landtügen und soviel Deputationen ausser den gewöhnlichen unmenschlichen Druk, ohne den geringsten Nutzen aushalten. Man handelte bei allem diesen Versammlungen von unnützigem Bedingnissen des Dip-loms, von der Einführung der ungarischen Sprache, von einem neuen Kriegsteuer und von dem Wohl der ganzen Nation kam kein Wort vor . . . 4. Schon vereinigen sich die Gesinnungen des Bürger und Bauernstandes in Ungarn wider die Magnaten und Prela-ten, es werden Projekte von den dortigen Josephiner geschmiedet: dem mittleren Adel mit den Unadelichen zu vereinigen, und zwei Kammer zu errichten.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

A folyegyzést elolvasva, föltűnik, hogy általában és egyes részleteiben is meg-egyezik Martinovics korábbi beadványaival (I. *Iratok* 44. sz.). Nyilvánvaló, tehát, hogy Gotthardi fenti emlékirata mögött is Martinovicsot kell keresnünk. Annál inkább, mert ezzel az emlékirattal együtt terjesztette elő Gotthardi, a szerző megnevezése nélkül, Martinovics „Animadversiones philosophico-politicae de moderno Hungariae statu” című folyegyzését. Hogy az udvar kíváncsiságát fokozza, elmondotta, hogy „ez a latin-yelvű irat nagy feltűnést keltett Magyarországon s a jozefinisták között kézzől kézre jár,” s hogy benne részletes adatok igazolják mindazt, amiről emlékiratában ő is emlí-tést tett.

Az „Animadversiones” először is megállapítja, hogy a társadalmak életét elvi szempontok kell, hogy irányítsák, a magyar alkotmányban pedig ilyet nem találni. Tehát forradalmi úton is meg kell az alkotmányt változtatni. Magyarország most az arisztokraták, papok és jezsuiták jármában nyög. Ezek uralmát az alkotmány támasztja alá, — a forradalom tehát ellentük irányulna. Uralmuk megdöntése egyaránt érdeke a magyar népnek és az uralkodónak, s a forradalmat csak közös erőfeszítéssel valósíthatják meg. (Gotthardi tisztázata: St. A. Vertr. A. 57. fasc. 75—83. fol.)

Az „Animadversiones”, „A magyar királyság helyzete” c. röpirat első változata.

Miután az emlékirat semmilyen visszhangot nem keltett, Martinovics elhatározta, hogy a röpiratot nyomtatásban is közreadja. Az irat lényegén nem változtatott, a két szöveg a legtöbb helyt szóról-szóra azonos, csupán fordított rajta egyet: az emlékirat az uralkodóhoz szólt, a röpirat a magyarországi elégedetlenekhez. Az előbbi az uralkodót kívánta megnyerni a polgári törekvések számára, az utóbbi pedig a köznemességnek és a polgárságnak bizonygatta, hogy ha a király tudomást szerez céljaikról és szán-dékukról, bizonyosan melléjük fog állni.

Az így átdolgozott és jegyzetekkel ellátott kéziratot átadta barátjának, Delivuknak, akivel éppen a magyarországi alkotmány megváltoztatására irányuló terveiben már korábban is együtt dolgozott. (L. 641. l.) Delivuk azután Pesten Landererrel ki-nyomatta a kéziratot, amelynek szerzője a *Status regni Hungariae anno 1792* címet adta.¹

A röpirat 1792. november elején hagyhatta el a sajtót. November 13-án Marti-novics Gotthardi révén egy még crudában lévő példányt beszolgáltatót belőle az alábbi

¹ Mindezt Laczkovics Jánosnak a Kir. Táblán tett, 1794. dec. 30-i vallomásából tudjuk. Laczkovics itt azt is kijelenti, hogy a röpirat szerzője „úgy hiszem Martinovics apát.” (II. k. 323. l.). Martinovicsot erre vonatkozóan nem hallgatták ki, s az ügyész — nyilván elnézésből — később Hajnóczy művének gondolta. (Uo. 178. l.) A felség-sértési per után pedig Delivukot vádolta meg a szerzőséggel, (III. k. 131. l. jegyz.) Szirmay Antal egy évtized múlva úgy tudta, Laczkovics írta a röpiratot. (Uo. 371. l.)

sorok kíséretében: „Hier überreiche ich eine merkwürdige Brouchure, welche in Ungarn im Umlaufe ist. Sie ist der ungarischen Illuminaten-Zunft geschickt worden. Zum Glück enthält sie nichts wider den Monarchen und wider die Regierung. Destomehr aber wider den hohen Adel und die hohe Geistlichkeit in Ungarn. Der Geist dieser Schrift beweiset, dass das ungarische Volk und der kleine Adel bereit seien die ungarischen Magnaten zu kassieren und die geistlichen Güter an sich zu ziehen. In dieser Schrift wird die josephinische Regierung in Ungarn gelobt und ferner bewiesen, dass die hohe Geistlichkeit und Magnaten den höchstseligen Kaiser Leopold, wie auch den jezt regierenden Monarchen betrogen haben.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc. — *Uo.* Gotthardi kísérő sorai, melyben jelzi, hogy a mellékelt följegyzést „ismert barátja” írta.) Ferenc király ebben az időben már nem nagyon nézte meg Gotthardi fölterjesztéseit, s igen valószínű, hogy ezt sem olvasta el. Különbözen bizonyára elrendelte volna a munka elkobzását.

A röpirat elterjedtségére nem sok adatunk van. Laczkovics János saját bevallása szerint több példányt szétosztott belőle (II. k. 323. l.), s nyilván árusították is. Tudjuk, hogy Debrecenben ismerték (III. k. 371. l.), egy példánya pedig eljutott Göttingába, Schlözer kezébe, aki ujságja, a *Staats-Anzeigen* hasábjain hivatkozott is néhány adatára. (*Staats-Anzeigen*, XVIII. 1793. 375—376. l.) Landerer vallomása szerint a röpirat 500 példányban jelent meg (1796. január 18: O. L. Vertr. A. 56. fasc. 100 ad B köteg), de nem sok kerülhetett forgalomba, mert már az egykorúak is ritkaságként tartották számon (l. Szirmay Antal megjegyzését: III. k. 371. l.). Amikor 1794-ben Németh János jogügyi igazgatónak a vádirat összeállításához szüksége lett volna egy példányra, sehonnan sem tudták előkeríteni. (*Uo.* 178. l.) Talán a röpirat ritka volta is közrejátszott abban, hogy nem került rá a tiltott könyvek listájára. A Helytartótanács ugyan már 1792 végén tudomást szerzett a műről. Tudomásunkra jutván, — olvassuk Pest városához intézett 1793. december 7-i leiratában, — hogy a városban egy Status regni Hungariae című könyv jár kézről-kézre („in quo nonnullae graviori crisi obnoxiae propositiones continentur ac praeterea nonnulli privati calumniosae traducuntur”), utasítjuk, vizsgáltsa végig a könyvkereskedéseket, a raktáron lévő példányokat koboza el és küldje át a Helytartótanácsra. A vizsgálat azonban eredménytelen volt: egy példány sem került elő. (A leirat és Pest városa dec. 26-i jelentése: O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1792. fons 60, pos. 1—2.)

A következőkben közlöm a röpirat szövegét. Az „Animadversiones” (4) eltéréseire jegyzetben utalok.¹

Status regni Hungariae anno 1792

§.1. Societas civiles eandem, quam scientiae, sortem habent: si principiis evidentibus non superstruantur, sensim diversas pariunt opinionum collisiones, e quibus axiomata naturae humanae insculpta olim per ignorantiam vel malitiam nonnullorum hominum consepulta eruuntur, quae et scientiis et societatibus novam atque stabilem dant indolem.²

§.2. Hungariae politica constitutio e privilegiis et immunitatibus conflata est; nulla habet ergo principia fixa et evidentia. Pacti socialis duo praecipua fundamenta — civium aequalitatem et libertatem — penitus ignorat; ideo omnibus temporibus in sinu suo tristes peperit rebelliones, per quas reges aut occisi, aut turpissime tractati sunt; super-

¹ Az irodalomban Fraknoi foglalkozott először a röpirattal. Első munkájában mindössze csak megemlítette, de még a munka címét is rosszul közölte. (*Martinovics. Századok*, 1878, 219. l.; *Martinovics és társai*, 159. l.) Martinovics-monográfiájában azután már a helyes címen idézi és tartalmi ismertetést is ad róla. (*Martinovics élete*, 75—76. és 221. l.) Ballagi Géza mindössze a revolutio és rebellio közti különbségre vonatkozó fejtegetését ismerteti röviden (*Ballagi*, 361. l.). Az egyetlen, aki ha csak egy mondatban is, de méltatta a munkát, Gárdonyi Albert volt. Véleménye szerint nem olyan lendületes, mint az *Oratio pro Leopoldo rege*, de áttekinthetőbb és „a jövő képét festi meg.” (*Gárdonyi*, 14—15. l.)

² A bevezető sorokra l. Rousseau, *Le contrat social*, III. kv. 9. fejezetének végét.

stites vero ampliora adhuc rebellibus privilegia concedere, et plebis miseram sortem fero opprimentium arbitrio relinquere debuerunt.

§.3. Inter rebellionem et revolutionem magnum est discrimen: illa fit per nonnullorum conspirantium pravam voluntatem, ad sanctas leges civitatis iustamque obedientiam evertendam. Revolutio e contra est, dum vitia et quaevis bonarum legum vulnera, quo in genere primo loco sunt privilegia et immunitates eradicantur. Rebellio itaque est venenum; revolutio vero efficacissima contra societatis civilis morbos medicina.

§.4. Hungaria rebellionum veneno plus, quam, quaecunque alia Europae provincia infecta est: quaevis throni successio, quodvis procerum odium, interitum Hungariae incolis parare consuevit.^{a)}

§.5. Tres Hungariae revolutiones seu salubres status sui mutationes hactenus numerat, in quibus a pestiferis rebellionum morbis curari coepit. Prima debetur Mathiae Corvino; secunda translationi coronae ad stirpem archiducum Austriae; tertia denique immortalis Iosepho II. Illa cum Mathia, haec cum Iosepho et suis reformationibus exspiravit: media adhuc subsistit; eamque praebet medelam, ut ab jugo et incursionibus Turcorum patria haec libera servetur.^{b)}

§.6. Nullus rex gentem Hungaram sic amavit, ut Iosephus II., nullus tam efficacia remedia posuit ad eliminandam ex regno theocratiae et aristocratiae pestem, ut ille; nullus cum Hungariae oppressoribus ita sincere egit, ut ille. Privilegia et immunitates adjurare noluit, quia haec saluti civitatis obstare vidit, et eradicare decrevit, ac id sapienter quidem. Medicus enim, si febrim e corpore aegri exterminare vult, eam fovere non debet.

§.7. Politici Hungariae morbi duo sunt: theocratia primum in regno statum efficiens est febris non intermittens aristocratia biceps, ex magnatibus et nobilibus composita in oppressionis genere non multum a theocratia differt; praelati vanam quaerunt gloriam,* ingentique

*Per nomen praelati intellige semper episcopos, eorumque vicarios generales, praepositos, abbates, canonicos, ordinum religiosorum generales et omnes possessionatos cleri Romano catholici superiores. — Dico autem cleri Romano catholici: clerus enim Graecus, evangelicus et reformatus hactenus Statum regni non efficiens, summeque vilipensus ac vix libere spirare admissus,¹ raras hasce praelatorum dotes etsi voluisset, adhuc consequi non potuit. Caeterum si quae in reflexionibus de reformatione cleri Zagrabiensis altissimo throno regio propositis ac per Hyeronimum Szabadhegyi et Ladislaum Fogasi Verioduni in lusem editis, de moderno episcopo Zagrabiensi recensentur, vera sunt, tunc eum cum reliquo praelatorum grege commiscere nefas esto

^{a)} A: Folytatólágosan: Miserior igitur illa est quoad politicum suum nexum omnibus aliis Europae ditionibus.

^{b)} A: Ez után külön pontban az alábbiakat mondja még: Pro tantis itaque per rebelliones Hungariae inflictis morbis pauca admodum remedia per revolutiones illi subministrata fuere. Post Iosephi II. mortem licentiae turpissimae paroxismo vexari Hungaria coepit, nunc per bonitatem Francisci II. Romanorum imperatoris et Hungariae regis infinitam lethali morbo aristocratiae et theocratiae vexatur.

¹ Martinovics a könyv végén levő jegyzetben közli Erdődy János gr. horvát-szlavon bánnak Stratimirovics Istvánhoz, a karlócai görögkeleti érsekhez írt, Zágrábban 1792. aug. 26-án kelt átiratának szövegét. Az iratból megtudjuk, hogy a pakráczy (Pozsega m.) görögkeleti püspök (Zsivkovics Cirill) titkára, egyben a consistorium jegyzője és ügyésze, református vallású, s bár Pozsega megye már többször felszólalt ez ellen, a püspök nem bocsájtja el állásából. Erdődy most felszólítja az érseket, hogy egyházán belül szerezzen érvényt az 1791: 14. tc.-nek, mely a protestánsokat Horvát-Szlavonország területén minden hivatalviselésből kizárja. A levélhez Martinovics az alábbi megjegyzést fűzi: „His lectis litteris aequum iudicem credo esse neminem, qui de reali-

divitiarum pondere omnia destruunt corrumpunt;¹ magnates et nobiles praelatis propter immanes eorum divitias plerumque* ut servi ministrant,

* Dico plerumque: Dantur enim et magnates et nobiles, uti sunt Comes Iosephus et Augustinus Keglevits, Franciscus Balassa, Szécsény,² Aloysius Battyányi, Stephanus Illesházi, Michael Sztárai, Baro Podmaniczki,³ Pronaiones et nonnulli alii, idem intra nobiles status consiliarius Izdentzi, vice-comites Szatmári, Marjási, Szili, Spisits, Mlinarits, consiliarii Latinovits, Bedekovits, Petrus Balog, Bezeredi, Pogány, Böthi, Szulyoszki⁴ et alii plures, qui aut ipsi opibus abundant et praelatorum gratiis non egent, aut vero eum doctrinae gradum assecuti sunt, ut impiis praelatorum desideriis servire turpe et indignum esse existiment; qui praelatis eam ferunt sententiam, quam dudum iam praeclare cecinit Palingenius. [Itt leközli Palingeniusnak a papság viselkedéséről írt hexameterait arról, hogy a papok nem isten igéjé-

tate expositionis circa oppressionem acatholicorum ultra dubitet, et qui seniculi atque idiotae episcopo Pakraczensi iudicium rectum fortemque ac imperterritum in recte factis animum non aggratuletur, quive e contra incl. SS et OO regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae aut stupiditati et ignorantiae non indoleat, aut inhumanitati et malitiae non indignetur. Caeterum memorabile est, quod Graeci ritus natio ea de causa, quia civitate donata est, ad manutationem legum municipalium in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae provocetur, sive enim tenorem legum, de quarum manutatione agitur, sive argumentum, propter quod manuteneri deberent, consideremus, neutrum bene sonat; non prius, quia leges, quae Croatis et Slavonicus (nomen enim Dalmatiae unice ad splendorem vacui et inanis tituli deservire videtur) tantopere cordi sunt, in his regnis acatholicos tolerari vetent, consequenter societati civili atque humanitati contrariae, et saeculo 18vo prorsus indignae sunt; non posterius, quia Graeci ritus natio, non per municipale horum regnorum statutum, sed per universi regni Hungariae legem generalem civitate donata habetur; ergo non municipio cuipiam, aut eius statuto, sed totius regni legi universali hanc promotionem debet; imo vero, quantum orbi notus est, Croatarum et Slavonum cogitandi modus, ii hodie quoque non meliore animo sunt erga Graecos, quam erga reliquos acatholicos — et eos, qui ipsi opprimuntur, ad alios in eadem causa opprimendos provocare indignum est." — Erdődy utasítását és az ügyet magát, a *Status regni Hungariae*-re való hivatkozással Schlözer is ismértette lapjában: *Staats-Anzeigen*, XVIII, 1793, 375—376. l.

¹ A Martinovics által említett munka (*Reflexiones de reformatione cleri Zagrabienensis altissimo throno regio propositae per nobilem Hieronimum Szabadhegyi et Ladislaum Fogassy notis illustratae*. Veriduni, 1792) 15. s köv. lapján így jellemzi Verhovác Miksa zágrábi püspököt: „Vere pium, iustum, zelosum, in laboribus spiritualibus cordatum et perpetuo indefessum, verbo episcopum secundum cor Dei, qui ipse in persona sua saepe saepius ad infirmos excurrit, ipsos sacramentis providet, paterne solatur, iuvat in necessitatibus, alimenta spiritualia, ut optimus pastor, uberrime praebet et spirituali igne inflammat, recreat atque copiosissime spiritu divino incendit, qui in ecclesia et confessionali omni die festo ab hora sexta in hieme, in aestate ab hora quinta usque octavam in persona sedet, fidelium confessiones exaudit et diebus ferialibus, dum necessitas exigit id ipsum alacriter praestat, qui saepius in ecclesia sacra decantat, chorum saepissime frequentat, nolentium canonicorum loco in officio divino intonat, qui diebus festis conciones in ecclesia etiam bis de die frequentissime ad populum habet, qui sacramentum confirmationis his annis, quibus episcopus est, plus quam decem mille fidelibus ministravit." Apostoli viselkedésével már több más felekezettel megnyert a róm. kat. egyháznak. Persze a papság körében sok ellensége van, annyira, hogy barátai figyelmeztették is, vigyázzon, mert életére törnek.

² Szécsényi Ferenc.

³ Valószínűleg Podmaniczky József helytartótanácsos.

⁴ Az említettek: Szatmári Király József szabolcsi, Máriássy István gömöri, Szily József pesti, Spissich János zalai és Milarics Lajos bácsi alispán, Latinovics János és Bedekovics Ferenc helytartótanácsos, Balogh Péter kancelláriai tanácsos, Bezeredy Ignác szeptemvir, csebi Pogány Lajos kancelláriai tanácsos, Beöthy Imre szeptemvir és a jakobinus perben halálraítélt Szulyovszky Menyhért.

omnes vero simul sumti plebem miseram opprimunt, comparatosque sanguineo sudore fructus eiusdem diripiunt iniquissime.

§. 8. Media, quibus hi morbi propagantur, plura sunt : Jesuitae eorumque asseclae regi et regno infideles ignorantiam foveant, doctos et salutem gentis promoventes patriae filios opprimunt, ne ab his cives vocem naturae sanctam audiant, juraque praescribi nescia discant ; rudes et impolitos doctores ad cathedras academiarum promovent,^{a)} ex cathedris ecclesiae plebi phanatismum inculcari faciunt,* et discordia inter cives adeo seminant, ut quot-quot in regno habentum sectae religionum quaevis species cives suam sectam non profitentes non ut fratres aut amicos eiusdemque societatis socios consideret, sed potius ut deterrimos hostes, aut ut verius dicam, non ut homines, verum ut infestissimas bestias odio implacabili prosequatur** et aversatur.

nek terjesztésével foglalkoznak, hanem fényűzésen, henyélésen jár az eszük, babonákat terjesztenek és a szentségek helyett inkább a földi vagyonosodásra van gondjuk.^{1]}

* Copia litterarum pastoralium in mense Majo 1792 in dioecesi Vacziensi publicatarum : „Admodum Reverendi Domini Parochi, Domini Fratres in Christo colendissimi. Cum in modernis indulgentiarum brevibus Sua Sanctitas tres dies soleat concedere, eos Dominationes Vestrae admodum Reverende sine ulla protelatione designare et currentalibus hisce inscribere non intermittat, ut dein occasione quae proxime Romam expeditur, consignari possint. Vult autem eadem Sua Sanctitas, ut tres illi a dominis parochis assignandi dies sint festi aut dominici dies ; quibus officiose significatis expertis admodum Reverendarum Dominationum Vestrarum Fratrum affectibus me recommendans, cum omni debito cultu persisto. Signatum Tura, die 11. Maj. 1792. Joannes Farkasdi, archi diaconus.”

Stante, quod Sua Sanctitas Dominus Pater Pontifex nec bullas, nec brevias gratis elargiri soleat, quod occasiones in similibus Romam mitti solitae non parum fortissimi reipublicae nervi — pecuniarum — ex regno auferant ; quod citra placetum regium nec bullae, nec brevias in regno nec acceptari, tantominus publicari deberent : in quantum praemissae pastorales cum fidelitate combinari valeant, vos, amici lectores, pro vestra aequanimitate impartialiter iudicate.

** Ego ipse in juventute mea a Jesuitis (sum enim membrum sectae Romano Catholicae) sic institutus eram, ut Lutheranos et Calvinistas speciem quandam bestiarum, cui caput a cane, reliquae partes corporis ab homine sunt, instar dogmatis prediderim. De Turcis atque Hebraeis persuasum mihi erat, hos ex concubitu hominis a Deo damnati cum sue habito progenitos fuisse. De Graecis traditum est : Rascianos esse satellites daemonis, qui fidelium animas tentent, unitos vero esse ex duabus farinis furfures, nec Deo, nec religioni utiles. Tam cum his, quam cum illis familiariter conversari sub amissione aeternae salutis vetebatur.

^{a)} A : hozzáteszi : et ignari comites primis officiis politicis praefixi, etc.

¹ Az idézet Palingenius Marcellus *Zodiacus vitae id est de hominis vita, studio ac moribus optime instituendis libri XII.* (Rotterdam, 1722, 125—126. és 588—607. sor) c. munkájából való. — Egyébként Martinovics a könyv végéhez illesztett jegyzeteiben, annak bizonyítására, hogy Palingeniusnak igaza van, leközlí az esztergomi érseki helynöknek az egyházmegyei papsághoz kibocsátott 1792. szept. 15-i körözwényét, melyben

§.9.^{a)} Haec magnitudo odii facit, ut cives ab invicem in perpetuo bello religionario constituti omnes curas, studia et conatus eo convertant, ut sectarum altera alteram opprimat et destruat.

§.10. In hoc perverso et lugubri Hungariae statu mirum non est tam paucos haberi, qui humanitatis jura intelligant. Praelati obesi, fideles Bacchi et vulgivagae veneris ministri, majorem in modum voluptatibus indulgent, quam ut iis ad alia sensus supersit, aut siquis sensus super est, eum malitia suffocat. Idem fit cum magnatibus, quibus aliquae opes et divitiae a majoribus relictæ sunt, qui vero hisce carent, ii praelatorum libidini ministrant. — Miseri nobiles armalistæ et parochi causas rerum indagare caputque ab ignorantiae jugo extollere non audent, — cives et rustici, qui se et hos omnes alunt, totumque onus reipublicæ soli portant, gravitate oneris pressi se homines esse vix recordentur.

§.11. Hinc fit, ut Hungari nihil unquam solidum elaborent, sed in rebus etiam gravissimis unice nugas et levitates aucupentur. In comitiis, loco ut leges ferant, quibus antiquum chaos evertatur et patria felix reddatur, banderia erigunt, curtasque chlamydes induunt, et anum caligis mirum in modum expansis innumerisque zonis exornatis vestiunt, pilorum fasciculos infra nares in conum desinentes alunt, hisque, ut mos est barbaris, se mirifice delectant. Omne genus cerimoniarum summe amant, coronam regni adeunt, salutant, alloquuntur, quasi ea stultorum insanias intelligeret. Germanam vestem persequuntur, statuuntque, ut et ipsi et uxores veste Hungarica uti teneantur; de sessione et præcedentia disputant, et si Graecus inter Latinos sedeat, patriam iterituram credant. Legatos nomine suo ad condendam cum Turcis pacem mitti volunt.^{b)}

§.12. Duo sunt, quæ ad producendam salubrem regni cuiuspiam revolutionem necessario requiruntur: Ingenii cultura et nimia gentis oppressio. Prior ab Hungaria longe adhuc abest, sed tamen advicinari non definit; de posteriore autem praelati et magnates ad excessum usque jam prospexerunt.^{c)}

*Ridicula sane fuit apud omnes anno 1791 in congressu Zisztoviensi comoedia, quod Hungari adhuc in Europa politice non existunt, ad condendam cum Turcis pacem legatum suum mittere non erubuerint. — Illi vero, quia Leopoldus erga innumeras eorum importunitates hanc comoediam ludere permisit, mirum in modum velut pueri delectati sunt.¹

^{a)} A 9. és 10. §. az A variánsban nincs meg.

^{b)} A: Ex his fontibus universalis gentem Hungaram invasit corruptio mentis et cordis. In rebellione minuitas persequitur Hungarus. Germanicam vestem et lingvam, banderia ornata fouet, ad custodiendam coronam concurrunt, de ordine sessionis in comitiis disputat, et si Graecus inter reliquos sedeat deputatos, salutem gentis totius periclitari existimat. Characterem cordis nullum habet, inter pocula contra regem conspirat ad lautum unius primatis invitatus prandium venenum conspiracy oleosis, et bene conditis cibis vinoque enecat, atque ita innoxius evadit.

^{c)} A: Duo sunt ad revolutionem politicam necessaria requisita: ingenii cultura et immanis gentis oppressio. Hungariae populus exceptis paucis sub regimine Josephino educatis viris in profunda torpet rerum politicarum ignorantia; requisito itaque primo fere penitus destituta est; secunda vicissim ad revolutionem conditione ad excessum usque laborat.

felszólítja azokat a volt szerzeteseket, akik a vallásalapból kapják fizetésüket, hogy végrendeletükben gondoljanak az egyháznak.

¹ Az 1790/91-es országgyűlés kívánságára II. Lipót Esterházy Ferenc grófot magyar követként kiküldte a szisztovai béketárgyalásokra. — Jellemző, hogy a Reformátorok Kátéjában Martinovics már a nemzeti sérelmek közt sorolja fel, hogy Esterházy nem juthatott szóhoz a tárgyalásokon. (1006. 1.)

§.13. Quamprimum ergo ingenii cultura debitum perfectionis gradum assecuta fuerit, alia rerum facies sequetur.

§.14.^{a)} Et cum unice a cultura ingenii adhuc pendeat, ut populus Hungariae liber et felix reddetur, domini praelati et magnates, mortuo Iosepho imperatore, nihil intentam reliquerunt, quo tenebrae, quas divus hic legislator disperserat, iterum revehantur. Dum Leopoldus ex Hetruria venit, omnes undique concurrerunt, alii Viennam volarunt, alii banderia erexerunt, alii per regnum in populo turbas excitare studuerunt, filum successionis regiae in Iosepho ruptum esse asseruerunt, trecentaque millia armatorum, ut aut vetustas immunitates et privilegia extorqueant, aut Leopoldum ex throno deiciant, versus Viennam in procinctu esse turpiter mentiti sunt.

§.15. His ita factis, regulationem cleri, urbarii et studiorum, quae juris regii sunt, et quae Iosephus gravissimis temporibus sibi adhuc reservaverat, ad se transferri a Leopoldo postularunt, unicumque isthoc medium esse, quo pax et tranquillitas populo restituatur, atroxque sanguinis profusio antevertatur, impudenter asseruerunt.

§.16. Leopoldus sapiens et mitis legislator, ne innocentum sanguis funderetur, juri suo cessit, bestiarum furorem bonitate placavit.^{b)}

§.17. Nunc praelati fanatici, suaeque farinae magnates primas in regno tenent dignitates, cunctaque adhibent media, ne vox populi ad aures regis Francisci deveniat,* vulnusque quod per Patrem Tenelli¹ regis, ad antevertendum maius malum ad tempus infligi oportuit, quaqua ratione sanetur: — Volitant per regnum jesuitae, ordinem et juventutis educationem sibi restitui orantes, librumque dogmaticum promittentes, ad quem unum gentis Hungariae ingenia, tamquam Turcorum ad K o r a n et Hebraeorum ad T a l m u d alligantur. — Librorum censuram vi et fraudibus ad se pertrahunt, librosque phanatismo adversantes, veritatemque et iustitiam pro-

* Nemini dubium esse arbitror, quin resolutio illa regia, mediante qua in statu politico a consiliariis aulicis, in statu vero militari ab officialibus stabalibus incipiendo tantum in linea ascendente audientia conceditur, praelatis et magnatibus originem suam debeat: quia illi metuentes, ne vox populi in dicasteriis (id quod falsissimum est) omnem fiduciam collocare, nec esse operae pretium, ut rex tot aliis curis ac gravioribus negotiis occupatus res populi gerat.

^{a)} A 14-19. §-ban írottak lényegükben az A variánsban is benne vannak, csak más sorrendben, nem egy helyt rövidebben és főleg más tálalásban. Az A szöveg ugyanis, — a nyomtatottall ellentétben — az uralkodóhoz szól, ezért az egész kérdést a király szempontjából nézi, s egyrészt igyekszik a helyzetből számára adódó hátrányokat kiemelni, másrészt a „forradalom” által a királyi hatalomra háramló előnyöket kidomborítani. Így ír: Rex Hungariae in hoc statu [a forradalom győzelmei] erit felicissimus: praelati debitas scelorum suorum et theocratiae suae execrabiles luent poenas, quia ad primaeva ecclesiae tempora reducentur; magnates solos titulos amittent; nobiles expulsi e regni Statu praelatis ab oppressoribus liberabuntur, supremam efficient cameram, et ignobiles in eorum locum adoptabunt.

^{b)} Ezt az A szöveg sokkal részletesebben és szívesebben adja elő: Praelati et magnates a temporibus Iosephi II. potentissima ad subjugandum Hungarum gentem arma obtinuerunt. Philosophico legislatori ex Hetruria ad thronum Hungariae advenienti immanem incusserunt timorem, armata tercenta millia Hungarorum mentiebantur ad thronum Leopoldi I^o evertendum destinata, nisi hic tria nota a Iosepho II. aegroto puncta sibi adservata illis cederet. Curtas clamides, spretis Germanicis tunicis, induerunt, anum caligis mirum in modum expansis et zonis innumeris exornatis vestiverunt, pilorum infra nares fasciculos oblongos et in conum desinentes nutriverunt, ut Leopoldi II. timor fero Hungarorum prospectu adhuc augetetur. Filium successionis in Iosepho II. abruptum Petrus Balogh primus fertur adseruisse. Acta urbarialia combusta fuere. Viles Hungarici ministri a Iosepho II. contenti Leopoldum contra systema illius concitarunt, ut denuo magnatismo execrabili faverat. Ita factum, quod Leopoldus privilegia et immunitates, quas intellectu suo philosophico auersabatur, adjuraverit. Intellectus profundus et cor imperterritum ad feliciter regendam civitatem requiritur, pimum in Leopoldo II. mansit, secundum tantum ad tempus praelati, magnates atque villissimi spiones illi eriperunt. Franciscus Romanorum imperator et rex patri succedens bonitate et conniventia sua oppressores gentis Hungaricae invictos fere effecit.

¹ Személyére vonatkozóan semmi közelebbi adatot nem találtam.

moventes et predicantes suppressunt, nec in lucem prodire sinunt.* Patr, Schaffra¹th¹ librorum censuram et paeposituram minorem procurarunt quo idem abjurato franco-muratorum malleo libros diligenter visitaret, omneque sanae doctrinae lumen a natione propulsaret. Si Argum ex hoc pigmaeo fecissent, aut ei praepositura minori ingenium majus dedissent, aut

* Copia partis illius orationis, quae in elogium illustris viri Gedeonis a Ráda¹i composita et per librorum censorem exiesuitam Hübnerum deleta habetur :² „Mirabimini forsitan haec ab homine catholico ita dici : Verum noveritis, utique nos quoque non alium virorum atque mortuorum iudicem nosse, quam qui hoc muneris sibi et quidem soli divinitus datum affirmavit. Nam de futura hominum forte temerario ausu sententiam ferre, atque adeo in ipsa divinitatis jura involare, ut moderatissimi dicae jaculum est. Vive igitur, illustrissime Comes ! Vive vitam hanc, quam posuisti beatiorem, molestiis liberam, plenam jucunditatis, mortis imperii exemptam, felicem sempiternam ! Quanta nunc voluptate perfunditur animus ille tuus, tot recte factorum conscientiam, tot fructuum de laboribus tuis in commune victitatis bonum redundantium recordationem, tot piorum, quos tuos immortalis hac vita habuisti, tot amicorum, quibus summum tui desiderium reliquisti, dulcissimae demum patriae, quam ornasti, memoriam revolvens ! fruiere nunc quiete illa, quam tot molestiis, tanta temporis diuturnitate toleratis meruisti ! Cape nunc illa fidei, integritatis, virtutis proemia, quae satis digna nonnisi digna post funera capere licet. Et siquidem ex illa beatarum fedium regione ad tellurem hanc nostram respicere, et quamdam ex affectu erga Te nostro voluptatem capere fas est, intueri, obsecro, nonnunquam nominis, animi ingenii Tui haeredem, patriae decus, vicium salutem, consiliis opera, omnique conatu promoventem, intueri nepotes, in spem patriae genitos, intueri nominis, tui cultores, intueri amicos bonos denique omnes tua nunc morte moerentes, tuae felicitati agramulantes.”

Sententia censoris : Quod deletum est, aut immutetur totum, aut omittatur, scandalosum est enim, ut protestanti nullum signum poenitentiae danti aeternam beatitatem agramulemus. Michae¹l Hübner regius librorum revisor m. p. 10. Aug. 1792.

Paradoxum est, quod eodem tempore, dum pro felici armorum successu regis Borussorum haeretici contra Gallos christianissimos catholicos Beatisimus Pater preces publicas Romae fieri curat, censor Hübnerus mortuo Rádaio, quia protestans erat, solitum in sepulturis honorem exhiberi vetet, pontifex vult et optat, ut haeretici deleant catholicos : Hübnerus protestantes persequitur etiam mortuos. — O tempora ! O mores !

¹ Schaffra¹th Lipót br. pesti censor.

² Koppi Károly professornak id. Ráday Gedeonról írt megemlékezését érti (*Oratio, quam viro gratis patriae civibus commemorabili seniori Gedeoni comiti de Ráda monumentum esse voluit . . . anno 1792. Pest.*) A Helytartótanács¹hoz beadott 1792. dec. 7-én kelt, végső cenzori javaslatot, melyet az uralkodó is jóváhagyott, Riethaller Mátyás pesti censor írta alá. Jelentésében a kihagyandó részeket nem közli, csak jelzi, hogy ettől eddig. Mivel Koppi eredeti kézírata nem maradt ránk, Martinovics jegyzete forrásértékű. (A cenzori jelentés és a Helytartótanács véleménye : O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1792. fons 62, pos. 1—2. és *uo.* 1793 fons 16, pos. 1—2. — A cenzor által törölt részeket különben Kazinczy jegyzetei közt is megtaláljuk, — föltehetően a Rádayak révén jutott hozzá : Tud. Ak. Ms. M. Irod. Lev. 4. 45. sz.) — Az ügyet, forrásként a *Status Regni Hungariae*ra hivatkozva, Schlözer is ismertette lapjában : *Staats-Anzeigen*, XVIII. 1793. 375. l.

denique eum verum jesuitam creassent, forte miser iste homuncio causas illorum quidpiam profuisset. — Sed quia versipellis ille est, et parasitus lenoque, sicut dominus Szuma,¹ olim paedagogus, sub Iosepho secundo libertinus et latomus apud magnates elemosinarius, sub Leopoldo secundo pro Americano habitus, dominae Mészárosianae adorator et antiquarius, nullius scientiae, sed tantum dignitatum cupidus, ideo nullam dotem jesuiticam (si pruritus in proprium sexum demas) habet, et causae huic vix aliquid vel nihil proderit.

§.18. Si praelati eorumque similes causam suam in Hungaria salvam esse volunt, sequentia facere debebunt : a) omnes liberas nationes, uti sunt, Angli, Hollandi, Americani, Helvetiae, nascentes Galli atque Poloni, funditus extirpent. b) Libros per has nationes scriptos una die flammis consecrent, vel intra Chinae muros recludant. c) Typographias et bibliopolas deleant, ephemeridum scriptores sortem liberarum nationum publicantes jugulent et interimant. d) Austriam e vicinia Hungariae removeant, occidentalem et septentrionalem partem muro invincibili cingant. Tandem e) omnem terram in argillam convertant, perpetuosque imbres a superis decantent, ut sic Germanorum ceterarumque culturarum nationum omnis cum iisdem nexus et communio antevertatur. Haec si non fecerint, nihil se omnino egisse existiment est necesse, serius aut citius vox populi ad aures regis penetrabit, et justitia triumphabit. Id unum interest, an populus, qui debitam culturam adhuc non habet, sed unice pressionem physicam sentiens ingemiscit, obtenta ingenii cultura jura sua ipse revindictet : An vero sibi ablata obtineat, antequam ipse perspiciat et reposcat.

§.19. Si populo, quamdiu adhuc ignarus est, jura sua restituantur, dabitur ei, quod inevitabile est, et serius aut citius dari debet. Si vero populus dispersis tenebris acceptoque lumine jura sua ipse repetet, viderint ii, qui eadem nunc injuste retinent, ne tunc gravi cum foenore restituere cogantur id, quod nunc adhuc fors cum falcidia reddere possent.

§.20.^{a)} Binis his comitiis, quae postremo celebrata habentur, non parum luminis populo accessit : nationalis et religionaria odia sensibilibus remittunt ; parochi Graeci et Latini, ministri et pastores reformati et evangelici, cives et rustici nihil pro se in comitiis agi videntes, non obscure jam

^{a)} Innen az A variáns szövege teljesen eltérő. Nem a nemzetnek, az uralkodónak magyarázza a „forradalom” szükségességét :

16. Oppressis, quae ex his praelatorum, jesuitarum et magnatum armis oriri debuit, est admodum magna, et si adhuc major evaserit, regi Francisco oculos aperit, et toti genti per revolutionem humanam sanctis legibus stabilitatem restituet libertatem.

17. Populus Hungariae sine rege vix felicem in revolutione finem sortiretur ; quia scientias ab impiis jesuitis politicas nullas obtinuit ; quia adhuc Catholicus stulte odit Lutheranismum, Calvinistam, Rascianum, Graeco-Catholicum, Armenum et Judaeum ; quia excitata revolutione pauci admodum reperirent doctores et politici, qui negotium revolutionis dirigere possent, ex universitate et academiis Hungaricis vix aliqui reperirentur, qui ultra Hatvaniensis legislatoris ineptam legum aut potius privilegiorum compilationem aliquid legissent. [Populus itaque sibi relictus facile ob defectum politicarum scientiarum revolutionem suam justissimam in scenam ab Hora et Klotzka olim productam cum tristi mutaret effectum.]

18. Populus Hungariae post coronationem Francisci jam in silentio unitur, nobiles contra magnates palam loquuntur, iudicem curiae, cancellarium Hungaricum, primatem, tamquam nobilitatis oppressores accusant. Parochi, capellani et juniores monachi capitula, suos episcopos paucis exceptis, oderunt ; in Okolicsanyum et Mandichum, a Iosepho pulsos referendarios invehuntur, quod primus nihil sine primatis scitu in Cancellaria definiat, et quod secundus secreta Consilii Jaitzpergero canonico perverso communicet. Viri sub Iosephino regimine educati aut itineribus dari conjurarunt in corde solenniter, aut mori, aut magnates et praelatos ad humanam reducere sortem.

19. Populus Hungariae nullibi habet refugium, et parochus nullum defensorem. Populi inimicus est comitatus, terrestris dominus et fiscalis, quia omnes isti ex oppressione fructus participant uberes. Si parochus accuset capitulum vel suum tyrannicum episcopum, in Consilio definit negotium vaferimus Mandich, in Cancellaria malitiosus Okolicsányi. Parochi ita opprimantur, tyranni sacri triumphant.

20. Jam execrandam hanc Hungariae sortem audit Franciscus rex, clamores mox majores evadent, et ita rex deponet nocivam genti Hungariae suam bonitatem, deceptores magnates a se removebit, populi causam adsumet, et huic junctus facile salubrem producet regni revolutionem.

¹ Személyére vonatkozóan semmi közelebbi adatot nem találtam.

uniuntur, se deludi et opprimi clamant, manusque adjutrices sibi invicem porrigere velle spondent et affirmant.

His se jungunt non pauci magnates et nobiles, qui praeclaris a natura dotibus instructi eum culturae gradum assecuti sunt, ut honorem et aestimationem non in nativitatis splendore, sed in propriis virtutibus quaerant. Hi omnes in eo jam inter se coaluerunt et consenserunt : a) ut comitia regni melius organisentur, in iisque more Anglorum magnates et nobiles superiorem, reliqui vero cives hactenus ignobiles et rustici cognominati inferiorem cameram efficiant. b) Praelati, qui juxta Christi et ecclesiae institutum negotiis saecularibus sese immiscere non debent, a comitiis et cunctis officiis saecularibus excludantur, ac ad pascendos non opprimendos greges invientur, c) illis bona adimantur, et congrua statui suo salaria in parato ejectentur. d) Parochi, ministri et pastores omnes ad eundem finem civitatis tendentes et publico servientes, proportionatis ad sua servitia vitae mediis ex publico provideantur. f) Systema contributionis emendetur, oneraque porportionata superiori etiam Camarae imponantur. g) Iustitiae administratio acceleretur, vigentesque hac in parte defectus abrogentur. h) Artes, manufacturae, commercia et quae cum his nexum habent, in regnum invehantur, cunctisque rationibus secundentur et promoveantur ; i) nullum dehinc in regno sit discrimen aut nationis, aut religionis, sed Germanus, Slavus, Hungarus, Illyrus, Croata, Gallus, Italus, Graecus, Armenus, Valachus, catholicus, acatholicus idem sint, et sub eodem humanitatis vexillo operentur, bonumque et suum, et commune quivis pro viribus promoveant. Erit hoc modo amor, concordia et fortitudo in populo, nec ullae fraudes ac machinationes praelatorum et jesuitarum praevalerunt ; tum ille, quia sapientis Leopoldi filius et immortalis Iosephi discipulus est, causam hanc non poterit non suscipere, contraque omnes hostes potentissime defendere et tueri, atque ita et se, et bonos omnes execrabili theocratiae iugo in perpetuum liberare.

56.

1792 augusztus 16, Bécs

Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz

Leveléből tudta meg, hogy a Magyar Kancellária adatokat gyűjt magyarországi viselkedésére. Ez a papok mesterkedése, akik így akarják megakadályozni, hogy az apátságot megkapja. A Cseh Kancellária fölmentette a dispenzációs perben, sőt elismerő szavakkal nyilatkozott tehetségéről. Mindenki úgy véli, szerencséje felvirradt; nem fog barátjáról elfeledkezni. A Hadi Tanács semleges véleménye után úgy sem fogják ügyét hivatalosan elintézni. Hírek az udvarból és a francia háborúból. Nem szereti a forradalmakat, ahogy a franciákat sem.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 252. fol. — A Kir. Táblán 1794. végén készített latin fordítása : uo. 251. fol.

à Vienne le 16 d'Aout 1792

Mon cher Ami !

Votre dernière lettre m'apprend de ce que la chancellerie hongroise veut faire avec moi. C'est bien ridicule, de vouloir se faire informer des mes

moeurs¹ et de mon maintien en Hongrie, où je ne séjournai pas depuis douze ans. Des pareilles desmarches ne sauraient etre faits que par les pretres hongrois. Ceux-ci, voyant qu'ils ne parviendront point à me nuir dans l'affaire de dispensation,² ils songent de rendre suspects mes moeurs, pour pouvoir dire au roi, que je ne merite pas l'abbaye³ à cause de ma mauvaise conduite. Le 13 du courant mon procès etait décidé à mon avantage au plein conseil de la chancellerie Bohemoise. Le rapport en est si bien conçu, que le roi et son ministre, le comte de Colloredo, seront frappés. L'on m'y donne beaucoup de louanges et d'éloges par rapport à mes talens et merites literaires, l'on me recommande au roi, pour qu'il m'emploie, apres m'avoir déclaré innocent dans l'affaire en question. Je me suis donc tiré de cet embarras avec d'honneur, apres avoir éprouvé une foule de vexations, tandis que les pretres de Hongrie ne cessent pas encore de me harceler, pour empecher l'expedition de mon abbaye. Ja vais voir avec impatience de ce que le bon roi fera avec moi. Tout-ce qui m'entourne m'annonce de bon succes, et si ces presages vont se confirmer, votre le plus brillant sort est aussi décidé, peutetre aurais-je le plaisir de vous donner votre vie civile meme la seconde fois, peutetre ne sera-t-elle anéantie par la mort de celui, dont elle sortira.⁴ Lorsque je ne suis pas un visionaire, je ne saurais me persuader, que c'est toujours la mort qui me doit culbuter. Les enchainemens des causes n'agissent pas d'une seule façon. Le conseil de guerre ne disait point de mal de votre conduite, le rapport qu'il va en faire à la chancellerie hongroise est tellement conçu, qu'elle sera couvert de honte pour avoir commis quelques extravagances contre votre conduite.⁵ Et c'est pourquoi je crois qu'elle ne vous donnera aucune résolution. Dissimules un peu encore, c'est moi qui vous delivrera, et qui vous mettra en état de fonder sur eux tout vengeance, qu'ils avaient mérité. Le billet touchant les audiences est révoqué. La classe au dessous de conseiller de la cour la plus nombreuse poussa ici des violens murmures, le roi en sentit d'abord tout son poids, et aimant la justice, il y courait d'en porter un remede, ou la revocation, qui se fit d'une manière tres sage, c'est-à-dire par la police. Mais le cabinet ne sait rien de cette revocation. Une chose étrange!⁶ La proclamation du duc de Braunschweig ne produisait aucun effet à Paris, tant ce peuple est aveuglé.⁷ Les Français ressemblent beaucoup aux Jesuites, ils se harcellent les uns les autres ; mais s'ils sont attaqués par des forces exterieures leur union se fait presque dans un moment. Je n'aime pas les

¹ Laczkovics levelét nem ismerjük. Nem tudunk közelebbit a Kancellária itt érintett lépéséről sem.

² Erre és a következőkben említettekre l. *Iratok* 47. sz.

³ A szászvári apáti cím adományozását érti. L. : *uo.*

⁴ Célzás arra, hogy már II. Lipót alatt is az ő közbenjárása szerezte meg Laczkovicsnak az uralkodó jóindulatát.

⁵ Az előzményekre l. 755. és 756. l., ahol viszont éppen azt írta, hogy a kérvényt nem továbbították a Hadi Tanácsnak, hanem kiadták véleményezésre a Magyar Kancelláriának. (Vö. 796. l.)

⁶ Nem tudom, milyen rendelet visszavonására céloz Martinovics.

⁷ Károly Ferdinánd braunschweigi herceg, a franciák ellen felvonuló osztrákpórosz hadak fővezére, 1792. július 25-én kiáltványt intézett a francia néphez, melyben megfenyegette, hogy ha a királyi családnak valami baja esnék, egész Párist elpusztítja. A kiáltvány óriási felháborodást váltott ki Franciaországban. Hatására aug. 10-én a párisi nép megostromolta a Tuilériákat, s a királyt és családját a Temple-be hurcolta fogságba. Ügylátszik 16-án ennek híre még nem érkezett meg Bécsbe.

révolutions, comme ni les Français, ni leur maladie. Je vous embrasse mille de fois, etant toujours le votre.

P. S. Ayez la bonté de rapporter à mon frère¹ l'issue de mon procès, afin qu'il en participe la joie, hier j'ai lui écrit, et aujourd'hui je⁹ beaucoup a faire. Votre lettre du 14. courant m'est parvenue à presant.¹⁰ Vous ne croyez pas, combien je vous aime.

57.

[1792 augusztus]

Martinovics bizalmas jelentései a Habsburg-birodalombeli demokratákról és illuminátusokról

Amint Ferenc király és kísérete a császári koronázásról 1792. aug. elején vissza-érkezett Bécsbe, Martinovics újra megkezdte bizalmas jelentései írását. Mellőzöttsége miatti elkéseredettsége ugyan egyre nőtt, de azért még nem vesztette el teljesen reményét, hogy sikerül az uralkodó figyelmét és bizalmát maga iránt fölébresztenie s ezen a révén biztos és jövedelmező állást szerezni.

a.)

[1792 augusztus közepe, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez.

A császár-koronázás alkalmából az illuminátusok is összegyűltek Frankfurtban. A bécsi, magyar- és csehországi megbízottak a következőket jelentették ott : 1. A király helyett korlátlan hatalommal miniszterei uralkodnak, s ez hamarosan forradalmat fog kiváltani, elsősorban Cseh- és Magyarországon. 2. Az Államtanács két demokrata tagja, Spielmann és Eger, tanácsostársaik minden túlzó javaslatát elfogadják, hogy a kormányzatot ezzel is lejárassák. Ugyanezt teszi Schloissnigg kabineti titkár is, aki azzal dicsekedett, hogy az uralkodót és miniszterét teljesen kezében tartja. 3. A miniszterek kormányzási módszerei és elvei előkészítik a forradalmat. 4. A francia alkotmányt a gyóntatók révén a gyónáshor ismertetik a néppel. 5. Csehország kész a forradalomra. 6. Eszméiket röpiratok útján terjesztik. 7. Fanatikus embereket szerveztek be, akik készek a királyok, arisztokraták és miniszterek legyilkolására. 8. Az uralkodót már senki sem tiszteli, s a legmagasabb méltóságok viselői közt is vannak, akik készek a forradalom mellé állni. Hazatérve, a küldöttek jelentették, hogy a franciák milyen terveket szőnek a királyok és a feudális szisztéma kiirtására. Mindez ellen csak az segít, ha a lakosságra nehezedő nyomáson könnyítenek. Ezért többek közt javasolja a sajtószabadság engedélyezését, a papnöveldek újra felállítását, Martininek a tanulmányi bizottságból való eltávolítását, a József-féle adóreform bevezetését, Magyarországon II. Lipót tervezett reformjainak keresztülvitelét és a franciák elleni koalícióból való kiválást. — A franciák terve különben az, hogy a németrómai birodalomból amerikai mintára köztársaságot csinálnak

Gotthardi által írt tisztázat : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

¹ Martinovics Vince kapitánynak.

² Értsd : j'ai.

³ Ezt a levelet sem ismerjük.

Az alábbi jelentést Gotthardi 1792. augusztus 16-án terjesztette föl Colloredo miniszterhez. „Mein bekannter Freund — irta kísérő soraiban — gab mir vor par Tagen die hier angeschlossenen wichtigen Nachrichten. Ich bitte Er. Exc. solche nur vor denen Illuminaten verborgen zu halten, sonst hört alles auf.” (Uo.)

Es sind vor der frankfurter Krönung¹ zwei wiener Demokraten nach Frankfurt geschickt worden, um dort alles mündlich mit den dortigen Illuminaten, was zum Endzweck ihrer Gesellschaft nöthig ist, auszumachen. Einer ist mit Pass versehen, und gehet weiter nach Frankreich, Engelland und Holland, um den dortigen Mitgliedern eine genaue Nachricht, von allen was die Gesellschaft schon in unsern Staaten gethan hat, mündlich abzustatten. Schriftlich unternimt diese Union nichts, wie es aus vorigen Berichten bekannt ist, und desswegen ist sie unentdeklar. Dieser Mensch heisst Degen und ist ein Buchhändler, wie auch ein Deputirter der Union in Wien.² Der zweite ist der Präsidial Secrétaire des Baron v. Kresel, Joseph v. Retzer, ebenfalls ein Deputirter der Union,³ welcher schon wider zurückkam. Dieser brachte die Nachricht, dass in Frankfurt über 200 Mitglieder der Union sich befanden. Verstellte französische Emigranten waren über 30 unter dieser Zahl enthalten; Wiener zwei, Ungarn zwei, Böhmen viere, Niederländer 15, Preussen 12, die übrigen waren nebst zwei Engelländern, lauter Reichs-Illuminaten, worunter die Hauptrolle spielte der Adjutant des Herzogs von Braunschweig,⁴ ein intimer Freund von dem bekanntten Campé, Verfassers des Kreuzzugs gegen die Franken.⁵ Die zwei wiener Deputirten, vereinigt mit den ungarischen und böhmischen, schilderten die Lage der in österreichischen Staaten befindlichen Illuminaten, und ihre Fortschritte zur Verbreitung der Demokratie.

Folgende Punkte wurden mündlich den übrigen mitgetheilet.

1° Dass der jezt regierende Kaiser für sich nichts thue, und dass das Ministerium ihm eine Richtung in Ansehung der Regierung gab, welche die grösste Erbitterung bei der mittleren Klasse der Menschen hervorbringen muss. Die uneingeschrenkte Macht der Minister und Hofstellen müssen dahero bald die Revolution, besonders in Ungarn und Böhmen, hervorbringen.

2° Zwei Demokraten im Staatsrath die Herren Spielmann und Eger,⁶ haben sich ein listiges Gesez gemacht, alles was die übrigen Konferenz und Staatsräthe aus aristokratischen Enthusiasmus beschliessen werden, gut zu heissen, um die Fehler der Regierung zu vermehren, und sowohl die mittlere Klasse, als auch den Bürger und Bauernstand zu kränken. Bei einem Aufruhr werden sich diese auf die demokratische Parthei aus Überzeugung schlagen. Besonders aber ist der Haupt Illuminat und Demokrat Kabinets Secrétaire

¹ Ferenc királyt 1792. július 14-én koronázták Frankfurtban a német—római birodalom császárává.

² Ezt már korábban is említette. Ld. 595. l.

³ Retzer Joseph, a Cseh—Osztrák Kancellárián titkár, már 1781-ben, udvari fogalmazó korában tagja volt a bécsi „Zur Gekrönten Hoffnung” szabadkőműves páholy-nak. (Abafi, *Freimaurerei*, IV. 131. l.) V. ö. 704. l.

⁴ Ferdinand braunschweigi hg. szabadkőművességére l. 664. l. — Adjutánsa nevét nem tudtam megállapítani.

⁵ Campé, a már többször említett ismert braunschweigi pedagógus.

⁶ Spielmann Anton br. és Eger Friedrich államtanácsosok. Amit Martinovics róluk mond, bizonyíthatatlan, de ebben a formában valószínűtlen is. Az azonban bizonyos, hogy mindkettőn, de főleg Eger, ellene volt az abszolutisztikus kormányzatnak, s az Államtanácsban bizonyos gyöngye ellenzéket alkottak, főleg Hatzfeld ellen. (Erre több példát hoz Hock Carl — Bidermann Ignaz, *Der österreichische Staatsrath*. 1760—1848. Wien 1879, passim de főleg 636. és 642. l.)

Schloisnig dazu abgerichtet, mehrere, das Publikum und Privatpersonen unterdrückende Gesinnungen und Verordnungen zu veranstalten, oder zu begünstigen, damit die Regierung immer mehr verhasst werde. Er ist ein heimlicher eingewurzelter Illuminat, den man auch deswegen unter Josephs Regierung an die Seite des jezigen Kaisers gebracht hat.¹ Er rühmte sich noch vor der Frankfurter Krönung bei seinen Brüdern, dass er geschikte Mittel in Händen habe, den Monarch und seinen Kabinets Minister² nach Willkühr zu lenken.

3° Man schilderte unsern jezigen Kaiser als einen sehr guten Fürsten, dessen Güte wie Ludwigs XVI. Güte vollkommen zur Revolution geeignet sei. — Die Oesterreichischen Minister hätten zum grössten Vortheil der erfolgenden Revolution den Grundsatz angenommen, dieselbe durch einen noch grösseren Druk, durch Ministerial Despotismus, durch eingeschränkte Pressfreiheit, durch Begünstigungen gegen den Ungarischen hohen Adel zu verhindern. Und da durch diese Mittel die Revolution nicht verhindert, vielmehr beschleuniget wird; so zähle man schon nur in Wien die Helfte von der Mittleren Klasse, welche demokratisch gesinnt ist.

4° Man habe schon beschlossen, die französische Konstitution durch die Ohren Beicht dem Volke bei zu bringen, in dieser Rücksicht hätte man schon viele Mönch und Welt Priester unter die Illuminaten aufgenommen.

5° Die Vorsteher der Gesellschaft von Böhmen hätten besonders die auswärtige Demokraten versichert, dass das Volk unter der Leitung der mittleren Klasse sich bereits schon gute Begriffe von der französischen Konstitution gesammelt habe, und dass man in Wien ganz eingestimmt habe, zu einer den Umständen angemessenen Zeit, den Ausbruch der Revolution zu wagen.

6° Kurz verfasste Schriften, welche die Fehler der Regierung, den Ministerial Despotismus, und die Vortheile der französischen Revolution schildern, und in kurzer Zeit jeden Menschen aufklären, werden verfasst und rouliren herum unter den Brüdern der Union.

7° Man sucht zu Fleiss dollhitzige Köpfe auf, welche unzufrieden leben und von den Stellen gedrückt worden sind; diese werden bei jeder Gelegenheit in der französischen Konstitution genau unterrichtet, damit sie von sich selbst auf den Fanatismus kommen mögen, Ministers, Aristokraten und Könige aus dem Wege zu räumen. Und es sind schon mehrere solche Doll-Köpfe vorhanden, welche zu solchen grausamen Schritten aus Temperament und aus Hass gegen jede willkührliche Regierung ihre letzte Zuflucht nehmen wollen.

8°. Das Publikum hätte schon bereits alle Achtung für den Monarchen und sein Ministerium verloren. Grafen, Generale, Staatsoffiziers, wirkliche Hofrätthe wären schon in Wien, Prag, Graz und Ungarn grosse Demokraten geworden, die bereit sind das Revolutionsgeschäft zu leiten.

Nach Erzählung dieser Punkte, erhielten unsere Demokraten bei dieser Zusammenkunfft sehr wichtige Nachrichten aus Frankreich, Niederlanden, Engelland, besonders aus Irland, Holland und Preussen, dass man schon alle Anstalten getroffen habe, durch die Coalition selbst alle Völker zu reizen, um die Könige und das ganze Feodal Systeme zu vernichten. Schrecklich sind diese Nachrichten, die aber auf unsere Staaten keinen unmittelbaren Bezug haben.

Als getreuer Bürger meines Monarchen, wage ich hier die einzigen Mittel gegen diese geheime sträfliche Unternehmungen der Illuminaten vorzu-

¹ Martinovicsnak ezt a megállapítását semmi sem igazolja.

² T. i. Collorédo grófot, a jelentés olvasóját.

schlagen. Ich nehme den einigen aus der Menschen-Kenntniss entlehnten Satz zum Mittel wider die französische Revolution an : wenn das Volk aus einem schweren Druk zur grössten Freiheit übertreten will, so muss man den grossen Druk vermindern, das ist, man muss ihm etwas geben, damit es nicht alles verlange. Dahero soll der Monarch.

1°. Die Audienzen, wie sie unter Kaiser Joseph waren, einrichten.¹

2°. Die josephinische Pressfreiheit samt allen Zeitungen soll erlaubt werden.

3°. Die geistlichen Seminarien sollen wieder überall und sogar in Ungarn eingeführt werden.²

4°. Die vorige Studienkommission soll wieder zu Stande kommen, und Martini ganz von Studien entfernt werden.³

5°. Die josephinische Steuerregulirung soll wieder eingeführet werden.⁴

6°. Ungarn soll nach der Art, wie Kaiser Leopold der II es thun wollte, reformirt werden.

7°. Die sehr fatale und für unsern Staat höchstschädliche Coalition wider Frankreich soll bell modo aufgegeben werden.

Wenigstens wurden solche Mittel wider die Anstekung der französischen Revolution vom Aranda in Spanien,⁵ vom Regenten in Schweden⁶ und vom König in Dänemark gebraucht,⁷ welche den besten Erfolg haben.

Einige dieser Mittel, besonders der 1., 2., 4. Punkte müssten gleich publizirt werden. Ich habe kein Interesse für mich, ob dieses oder jenes geschehen soll, meine Tugend und Fähigkeit wird mir bei jeder guten oder schlechten Verfassung Brod geben.

NB. Wie sich Frankreich ein wenig erholt, so ist der Anschlag: aus den ganzen römischen Reich eine amerikanische Republik zu formiren.

b.)

[1792 augusztus 21 vagy 22, Bécš]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Az illuminátusok azt a hírt terjesztik, hogy Kaunitz kancellár is elégedetlen a kormányzattal és le fog mondani. Valószínűleg sikerül De Vins tábornagyot az illuminátus mozgalom számára megnyerni. Kerens püspök utasított több tábori papot, hogy gyónás közben ismertessék a katonákkal a francia alkotmányt. Azóta harapóztak el a szökések a hadseregben. Ismerteti Volney titkos tervzetét, az uralkodók, arisztokraták és főpapok kiirtására, a háborús és vallási ellentétek megszüntetésére és az államok demokratizálására. Mivel a franciák minden szabad nép kereskedelme előtt megnyitották gyarmataikat, az angolok, svédek, dánok,

¹ V. ö. 851. l.

² II. József az egyházmegyei szemináriumokat megszüntetve, központi pap-növelde állított fel Pesten.

³ Vö. 579. l. 3. jegyz.

⁴ Nyilvánvalóan a nemesi földbirtok megadóztatására gondol, mint ami II. József adóügyi politikájának talán legsarkalatosabb pontja volt. (Vö. Marczali Henrik, *Magyarország története II. József korában*. III. Bp. 1888. 86. s köv. l.)

⁵ Aranda gr., a spanyol államtanács elnöke.

⁶ Károly südermanlandi hg., a kiskorú IV. Gusztáv nagybátyja.

⁷ VII. Keresztély dán király.

genovaiak stb. lelkesen csatlakoztak a fenti tervhez. Az angolok, spanyolok, portugálok is meg kell hogy nyissák majd gyarmataikat a szabad népek előtt.

Gotthardi által írt tiszttázat : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Gotthardi a jelentést augusztus 23-án terjesztette föl Colloredo grófhhoz. Kísérő soraiban még további fontos iratokat ígért. „Morgen werde ich Er. Exc. den vortrefflich bearbeiteten Kriegsplan von Martinovics überschikken, — olvassuk — er verdient allerdings in Erwägung geziehen zu werden. Dann werde ich nächster Tagen wieder in einer Liste einige Illuminaten bekannt machen und so von Zeit zu Zeit fortfahren.” (Uo. Hogy a haditerv elkészült-e, nem tudjuk.)

Nachrichten

über die Vorschritte und Gesinnungen der in österreichischen Staaten befindlichen Demokraten.

Schon seit einer geraumen Zeit hatte sich das Gerücht verbreitet, dass der Fürst v. Kaunitz sein Amt niederlegen wird. Man sprengte gleich nach der ungarischen Krönung aus, dass dieser Minister mit allem dem, was der Monarch in Ungarn that, höchst unzufrieden sei. Das Publikum glaubte es auch, und fieng ihn an mehr als jemals zu lieben. Mittlerweile stimmte ihn sein Sohn, Dominik Kaunitz¹ (der vor zwei Monate erst in diese Zunft tratt, wie es die neue Liste, welche ich bald wieder einreichen werde,² beweiset), dass er sein Ministerium ablege. Diesen Vorschlag thaten die hiesigen Demokraten, um nachher das Publikum bereden zu können, dass der grosse Minister Kaunitz auch nicht mehr dienen wolle, weil er mit der jezigen Regierung unzufrieden ist, und weil er selbst den Despotismus der Stellen und der jezt regierenden Minister auch für ungerecht ansehe. Überhaupt hat diesen Minister sehr viel der obenerwähnte Dominik Kaunitz zur Demokratie herunter gestimmt. Man arbeitet auch stark den hiesigen Feldzeugmeister Devins³ in die Zunft zu lokén ; man stellt ihm vor, den unverträglichen Stolz des Grafen Lascy,⁴ und die Verfolgung gegen ihn, dass er jezt kein Kommando bei der Armee wider die Franzosen erhalten habe. Seit Josephs und Laudons⁵ Tod, wäre nicht der Mühe werth sich mehr an die willkührliche und durch blossen Stolz einiger Minister geleitete Regierung zu halten. Endlich wäre einmal Zeit, dass sich Helden und weise Männer vereinigten, um der sehr veränderlichen und Millionen Menschen kränkenden Regierung eine feste Gestalt, und eine menschliche Konstitution zu geben. Dieses kurze, sehr verfängliche raisonnement wurde ihm schon durch mehrere Demokraten unmerklich beigebracht, und man hofft ihn bald zu gewinnen. Wenn man die ersten Generale auf diese Art in die Zunft gelokt hat, so wird zu seiner Zeit die hiesige Garnison, nicht der Bürger-

¹ Kaunitz Rietberg Questenberg Dominik Andreas hg. (1739 – 1802), a kancellár harmadik fia, Mária Terézia alatt a monarchia madridi követe. Már 1782-ben tagja a bécsi „Zur gekrönten Hoffnung” szabadkőműves páhólnak (*Abafi*, IV. 201. l.) Tekintélyét nagyban növelte, hogy örökbefogadás útján rászállt a Questenberg grófi család vagyonára is. (*Wurzbach*, XI. 64. l.) Vö. 793. l.

² L. 794. l.

³ De Vins Josef Nikolaus (1732–1798), táborszernagy. Arra, hogy szabadkőműves lett volna, semmilyen adatot nem találtam.

⁴ Lacy (Lascy) Franz Moritz gr. (1725–1801), tábornagy, ebben az időben a monarchia hadügyminisztere.

⁵ Laudon Gideon táborszernagy, 1790 júniusában, alig félévvel II. József után halt meg.

⁶ Ertsd De Vins táborszernagyot.

schafft entgegen sein. Der Bischof Kerenz, welcher wegen seinen Jesuitismus wenig Zutrauen bei den Demokraten hatte, ohngeacht er auch in diese Zahl gehöre, dieser Bischof hatte sich dadurch viel Ehre bei dieser Zunft gemacht, dass er mehrere Feldkapläne bei der Armee abrichtete, dass diese das gegen Frankreich wirkende Militär, in der französischen Konstitution, mittelst der Beicht, unterrichteten. Er versicherte auch die Zunft, dass seit dieser Zeit die starke Desertion bei dem dortigen Kriegsheer anfieng.¹

Nun folget ein sehr wichtiger Entwurf, den ein gewisser Volney,² gewester Deputirter der National Versammlung verfasste, und der nun allen Mitgliedern dieser Zunft in Europa mitgetheilt worden ist. Dieser Entwurf wird als das grösste Geheimniss beobachtet. Die Entdeckung desselben würde mich mein Leben kosten. Die Liebe gegen meinen Monarch muntert mich auf, ihn mitzutheilen, weil ich weiss, dass das Cabinet daraus manche gute Vorkehrungen treffen könne, und mancher Gefahr ausweichen wird.

Dieser Entwurf bestehet aus folgenden Punkten: 1° Alle Völker in Europa unter der Leitung der Weisen und Illuminaten haben eine gegen alle Monarchen, Aristokraten und Prelaten unzertrenliche Coalition gemacht, welche binnen wenigen Jahren sie alle ausrotten, alle ostensible Kriege und Religions-Uneinigkeiten vertilgen, und alle Staaten auf den Fuss, wie jezt Nordamerika stehet, bringen muss.

2° Der Minister Aranda muss dahero Spanien und Portugall, ausser den österreichischen, preussischen und russischen Interesse bringen.

3° Frankreich und das Volk von Engelland, muss die englische Regierung täuschen durch Eroberungen in Ostindien; die List der Franzosen gehet sogar so weit, dass sie ihre Colonien der englischen Regierung abtreten werden, damit diese nur wider sie nicht in die österreichische Koalition eintrette. Durch diese Nachgiebigkeit, welche der englischen Regierung schmeicheln muss, hoffet nun Frankreich, das Engelland sich für die Pohlen erklären wird, um Preussen vom Besitz der Städte Danzig und Thorn auf ewig zu entfernen.

4° Sobald Engelland diesen Schritt gethan haben würde, so wollen die Türken ohne aller Kriegserklärung über die Russen losziehen, um die Krime zurück zubekommen.³ Hiedurch wird Russen durch die englische Flotte zur See, und durch Türken und Pohlen zu Lande gedrückt.

6° Wenn alles dieses geschehen ist, so treten die holländer Patrioten auf, und verjagen das Haus Oranien. Die niederländer,⁴ unter dem Schutze von Frankreich, nehmen die amerikanische Konstitution an, und werden sich auf ewig von Oesterreich trennen, um eine souveraine Republique auszumachen. Das römische Reich wird sich ganz vereinigen und auch eine Republik ausmachen. Oesterreich verliert bei dieser Gelegenheit Niederlanden und

¹ Kerens Heinrich Johann (1725–1792. nov. 26.), korábban bécsújhelyi, majd II. József egyházmegye-rendezése óta sanktpölteni püspök, egyben a hadsereg melletti apostoli vikáriusi tisztelet is viselte s ebben a minőségében a tábori papok főnöke volt. Rendje felosztásáig jezsuita szerzetes. Mária Teréziának csakúgy bizalmas híve volt, mint II. Józsefnek, vagy II. Lipótnak, aki még fia, a későbbi I. Ferenc nevelésében is többször kérte tanácsát. (L. Wolfgruber Celestin, *Franz I., Kaiser von Oesterreich*. I. Wien, 1899, 76., 99. és 102. l.) Másutt Martinovics azt mondotta róla, hogy illuminátus, sőt az Unió páholynak egyik vezetője. Erre semmilyen más adatunk nincs.

² Volney Constantin François, az ismert francia író, akiről Martinovics már korábban is megemlékezett.

³ A Krim félsziget 1774-ig volt a török birodalom része. Rövid látszatónállóság után 1783-ban került Oroszország fennhatósága alá.

⁴ Értsd: a belgák.

Vorderoesterreich. Dieses bringt wieder eine Revolution in Wien, Böhmen, Ungarn und Steuermark zuwege.

7° Hiedurch erhält Frankreich ihre Konstitution, und wird alle frei sein wollende Nationen unterstützen.

8° Sachsen wird sich mit Pohlen vereinigen, und einen Staat ausmachen.

9° Russen verliert die Krim, und wird dadurch schwächer.

10° Schweden und Dänemark werden ihren alten Verlust von Russen wieder erhalten.¹

11° Das Projekt des Kaliostro wird zu dieser Zeit im Päpstlichen Gebieth ausgeführt.² Pabst und Kardinäle werden nicht mehr sein. Die Römer werden ihren alten Stolz und Ruhm durch eine amerikanische Konstitution aufweken.

Warum aber alles dieses geschehen muss, und warum diesen schrecklichen Entwurf, Schweden, Dänemark, Holland und das englische Volk schon beige-treten sind, ist die einzige Ursach, weil die Franzosen eine Universäle Volks-Konstitution in Betreff des Handels entworfen haben, durch welche allen freien Völkern alle Kolonien zu Dienste stehen. Jeder Franzose, Engelländer, Schwede, Genueser, Däner etc. etc. werden überall in Indien, in Afrika, in Südamerika ihren Handel und ihre Comptoirs haben können. Durch diese Vorkehrungen muss Spanien, Portugall und Engelland ihre Kolonien allen freien Nationen öffnen; darum fragen jezt die Franzosen nichts darnach, dass die englische Regierung Eroberungen in Ostindien macht, die mit der Zeit allgemein müssen werden.

Diesen Entwurf wäre gut nach Berlin und Petersburg, auch nach Engelland den Gesandten zu schiken, damit sich diese Kabinete darnach richten können.

c.)

[1792 augusztus 22, Bécs]

Martinovics kérvénye Colloredo gr. kabinetí miniszterhez

Az uralkodó igen kegyesen fogadta őt és felszólította, tegyen ajánlatot saját alkalmaztatására. Mellékeli ebben az ügyben írt följegyzését, kéri, jelölje meg, melyik állást nyerheti el.

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Gotthardi ezt a kérvényt is augusztus 23-án terjesztette föl Colloredo grófhoz, de nem a b) alatt közölt jelentéssel együtt, hanem külön. Kisérő soraiban meleg szavakkal ajánlotta Martinovicsot főnöke jóakaratóba: „Ich meines Orts könnte vor Gott den Allmächtigen nichts getreuer und für meinen angebeteten Monarchen nützlicheres einrathen, — írta — als wenn er diesen Gelehrten und Einsichtsvollen Menschen zu sich ins Kabinet nehmen möchte. S. M. dürfen sich kein Bedenken machen, einer seinem Monarch ganz ergebener Illuminant kann der Regierung wichtige Dienste leisten, und dass er das seye, davon haben S. M. hinlängliche Proben in Händen. Ich bitte daher die Tabelle zu bezeichnen, damit ihm bekannt werde, für was S. M. genemigt sind, und er darum einkommen könne.” (Uo.)

¹ Svédország még 1721-ben kénytelen volt Oroszországnak átengedni Esztországot és Livóniát. Martinovics nyilván ezekre a területekre gondol. Dánia említése viszont ebben a vonatkozásban tévedés.

² Hogy ez a terv mi volt, arra nézve nem találtam adatokat.

Hochgeborner Herr Graf, Gnädiger Herr!

Gestern war ich bei Sr. M. den Kayser;¹ ich machte Ihm bekannt, dass mich die Böhmisches Hofkanzlei, welcher mein Prozess von Sr. M. zugeschickt wurde, ganz unschuldig und meine Dispensation für gegründet gesprochen habe.² Ich bat dahero wieder angestellt zu werden. Bei dieser Bitte schilderte ich meine literarischen Verdienste, die ich mir als Professor und im Jahre 1784 als Direktor, von Sr. weiland M. dem Kayser Joseph ernannt,³ gesammelt habe. Ich erzählte Ihm alle meine Verdienste, die ich mir unter der vorigen Regierung unter Kayser Leopold erworben hatte, alle meine ohne aller Bezahlung geleisteten Dienste. Ich machte Ihm eine kleine Schilderung von meinen politischen Kenntnissen, und von meinem Herz, welches der höchstselige Kaiser Leopold lange Zeit geprüft und für gut gefunden hat. Ich setzte endlich zu, dass mir vor dem Tod des Monarchen, er eine Hofrath Stelle ertheilen wollte, und zu diesem Ende ich ihm eine Bittschrift auf sein Anrathen eingereicht habe, wie es mein bewusster Freund,⁴ welcher sie auch dem Monarch einreichte, bestätigen muss.

Diese kleine Schilderung erwiederten S. jezt regierende M. in der gestrigen Audienz so gnädig, und erkannten den Werth meiner Verdienste so aufrichtig, dass ich unmöglich mehr zweifeln kann, jene von Kayser Leopold mir zugesagte Anstellung durch E. Exc. gnädige Unterstützung zu erhalten. Er hatte mich seiner Gnade versichert, und mir aufgetragen mehrere Vorschläge, meine Beförderung betreffend, Ihm einzureichen. Ich befolge diesen höchsten Auftrag, und wende mich ganz an E. Exc., bitte zugleich um dero gnädige Unterstützung, ohne welcher mein Bestreben fruchtlos sein würde. Ohne mich zu rühmen, muss ich frei gestehen, dass ich so viel Kenntnisse besitze, um bei der Hofstelle, sie mag nun in was immer für ein Fach sein, mit Beifall und Ehren dienen zu können. Ich kenne alle unsere Ländern genau, wie auch die ungarische Verfassung vollkommen, ich spreche neun Sprachen gut, kenne das Finanz-, Berg- und Militär-, wie auch Kommerz-Wesen. Das Studien und Geistliche Fach ohnehin. Die Verhältnisse der fremden Höfe sind mir so gut, als möglich bekannt. Ich lege hier eine kleine Tabelle bei, in welcher ich die Fächer mit Anmerkungen angebe, bei welchen ich wünschte angestellt zu werden. Sind E. Exc. so gnädig, jenes Fach auf dieser Tabelle mit dem Worte „placet“ zu bezeichnen, um welches ich einkommen soll, so werde ich also gleich eine Bittschrift verfassen, und Er. Exc. unterthänigst zu bitten, für mich und meine Beförderung ein gutes Wort bei Sr. M. zu geben. Sollten E. Exc. so ungnädig gegen mich sein, und diese Tabelle ganz verwerfen: so werde ich mich in der weiten Welt um mein künftiges Fortkommen umsehen müssen. Ich werde diese Ungnade für gegründet ansehen, weil ich weis, dass E. Exc. bloss nach der Gerechtigkeit handeln. Hiemit habe ich die Ehre in tiefster Hochachtung zu sein

Euer Excellenz

unterthänigster Diener

Ignaz Joseph von Martinovich m. p.
Infulirter Abt und k. k. Rath

¹ A kihallgatásról a kérvényben mondottakon kívül semmit sem tudunk. Gotthardi is csak annyit jelentett róla Colloredonak, hogy „Martinovics ist mit der gestrigen gehaltenen Audienz in seiner vollen Zufriedenheit.“ (Aug. 22 : St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

² Ld. 710. 1.

³ A leMBERGI egyetemen viselt igazgatói megbízatását érti.

⁴ T. i. Gotthardi

A kérvényben említett, szintén sk. írt felsorolás így szól:

Ignaz Joseph v. Martinovics, Abt und k. k. Rath wünschet angestellt zu werden:

I^o Im Kabinet als erster oder zweiter Secretaire.

Von allen Beförderungen wäre ihm diese die liebste, er wäre mit seinem Rath's Titel zufrieden, bis er sich nicht grössere Verdienste und die ganze Gnade Sr. M. und Sr. Exc. verdient hatte. Er würde in diesem Fache wichtige Dienste und in allen Sachen eine Auskunft geben können. Keine Kabale der bei den Hofstellen befindlichen Referenten würde seiner Wachsamkeit entweichen können; denn er kann alle Fächer und Gegenstände gründlich beurtheilen.

II° Als Studien-Referent bei der Ungarischen Hofkanzlei.

Dieses Fach hat ein gewisser Lanyi,¹ der nicht einmal die ersten Begriffe der Wissenschaften besitzt. Das ungarische Studienwesen brauchet eine gute Leitung.

III° Als Hofrath bei Finanzwesen.

Dieses Fach hat er aus dem Grunde gelernt, und ist im Stande neues Systema über die Finanzen zu schreiben. Die Verwaltung der österreichischen Finanzen ist noch immer in ihrer Kindheit, welches beweiset, dass man in diesem Fache noch nicht hinlänglich geschickte Männer angestellt habe.

IV° Bei der Hofkammer als Hofrath.

V^o Als Hofrath bei Berg- und Münz-Departement.

VI° Als Beisitzer bei der Geistlichen Hofkommission.

VII° Endlich als Regierungs Rath und Referent in was immer einem Fache bei der hiesigen Regierung.²

Colloredo a jegyzékben foglalt állások egyikét sem jelölte meg, hanem Gotthardi útján közölte Martinovicssal, hogy alkalmaztatása ügyét az uralkodó egyelőre függőben kívánja hagyni. (L. Gotthardi alább idézett levelét.)

Erre Martinovics újabb kérvényeket adott be barátján keresztül. (Az eredeti kérvényeket nem találtam meg, de Gotthardi augusztus 30-i levele részletesen ismerteti mind a hármat: St. A. Vertr. A. 57. fasc. — Fraknoi ugyan azt mondja, — *Martinovics élete*, 70. 1. 2. jegyz. — hogy Martinovics szeptember 7-i [?] kérvényét az Országos Levéltárban őrzik, a Magyar Kancellária levéltárában azonban hiába kerestem.) Az egyik-

¹ Lányi József kancelláriai tanácsos.

² Érdekes a Martinovics jegyzékében foglaltakat egybevetni Gotthardi ugyan- csak aug. 22-én kelt felajánlkozásával. Benne, miután részletesen ismerteti Colloredo számára az uralkodónak érdekében végzett fáradozását és érdemeit, valamint beszámol egyre növekvő adósságairól, valamilyen kisebb udvari állásért esedezik, „lediglich aus der reinen Absicht, . . . dass ich die höchste Gnade erhalte, bei Sr. M. meine Lebenstage zuzubringen und ihme bis zu meinem letzten Hauch, durch meine geheime Dienstleistung überzeugen zu können, wie sehr ich auf das a. h. Wohl wachsam seye.” De nemcsak a titkos szolgálat nyerne alkalmaztatásával, sok minden egyébhez is ért. „Kommt was immer für ein Fest in Laxemburg, Schönbrunn, oder sonst wo vor, so bin ich zu allen öffentlichen Anstalten zu gebrauchen, und falls es dem Durchlauchtigsten Hofe gefällig ist, unter sich bei was immer Gelegenheit einen neuen englischen oder Quadril-Tanz aufzuführen, ihnen auf der Stelle einen zu formiren und den Unterricht hievon zu geben. Ferner bin ich ein starker Schütz und sehr gut auf die Jagd zu gebrauchen. Dann spiel ich gut Billiard, und bin im Stande den jungen Durchlauchtigsten Prinzen davon Unterricht zu geben. Von der Musick habe ich Begriffe und spiel mehr als mittelmässig die Violin, folglich zu allen Akademien zu gebrauchen.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

ben „addig is, míg kinevezésére sor kerül,” 500 forintnyi egyetemi tanári nyugdíjának a fölemelését kérte, mert ennyiből meg nem élhet. A másikon a tanácsosi cím adományozásával kapcsolatos taksák elengedését kérte, arra hivatkozva, hogy II. Lipót ezt megígérte Gotthardinak. A harmadik kérvényben a zágrábi nagyprepostságért folyamodott. Ahogy Gotthardi írta kisérő soraiban: „Die Verdienste dieses rechtschaffenen und gelehrten Mannes sind von jener Art, dass S. M. ihme diese Probstei ohne allen Anstand übertragen können. Hiedurch würden folgende gute Sachen entstehen: 1° Würden alle Streitigkeiten, welche nun das Kapitel mit ihrem Bischof¹ hat, beigelegt. 2° Ersparten S. M. die ganze ihme gewidmete Pension. 3° Wäre der Bischof mit dieser Übertragung in seiner grössten Zufriedenheit, dann er selbst hätte den Martinovich angeeifert um diese Probstei einzukommen, wovon, wann S. M. befehlen, in Zeit von 8 bis 10 Tagen durch einen Brief des Bischofs überzeugt werden könnten; und endlich 4° Würde Martinovics bei erhaltend dieser Probstei nicht nur unermüdet mit seiner wichtigen geheimen Dienstleistung lebenslänglich fortfahren, sondern auch meine Schulden, die leider nun schon, bei all den kümmerlichen Leben 4000 f. übersteigen, auf der Stelle bezahlen.”

Ferenc király végül ezer forint évi kegydíjat adományozott Martinovicsnak. Köszönetét Gotthardi fejezte ki Colloredónak, szeptember 11-én, barátja nevében biztosítva a minisztert, hogy „sein ganzes Bestreben für die Zukunfft soll dahin zielen, S. M. und E. Exc. zu überzeugen, dass die a. h. ihm zugeflossene Gnade an keinen Unwürdigen ertheilet worden seie”. Majd — hogy saját érdemét is öregbítse és így ő is kérhessen valamit — Martinovics jelentőségéről szolt. „Euer Excellenz! — írta — ich glaube nicht, so lang die Welt stehet, dass ein Monarch einem vertrauten Chef von dieser Bruderschaft gewonnen hat, noch Zeit lebens gewinnen wird; dann ihre Gesetze sind nicht nur Schnurstraks dawider, sondern auch müssen alle Obern dieser Gesellschaft durch viele veranlassende Prüfungen vollkommen überzeugt sein, dass ein Chef dieser Art durch keine Bestechungen, noch durch Torturen im Stande sein könne, einem Verräther zu machen; und dennoch gelang es mir, diesen Mann durch einen halbjährigen Umgang und behutsamen Benehmen, ganz für meinen Monarchen, in einer Zeit, wo es für die Monarchische Regierung am gefährlichsten stehet, ganz zu gewinnen. — Indessen hatte ich vom höchstseligen Herrn den besondern geheimen Auftrag (welchen Martinovics nie erfahren darf), sowohl über ihn als auch über den Professor Hoffmann, ein scharfes Auge zu tragen, auf all ihr Thun, Lassen und Handlungen zu wachen, und sie immer als meine besondern Freunde zu erhalten. — Aber nie wusste einer des anderen Verrichtungen beim Monarchen. Hätte ich wirklich keine andere Verdienste, als diese einzigen, so verdiente ich schon deshalb eine ewige gute Versorgung; aber um desto unbegreiflicher ist es mir Armen (da ich deren sowohl bei Kaiser Joseph als Leopold noch viel mehrere besitze; mir Geheimnisse bekannt sind, worüber E. Exc. staunen würden), dass man mich nun nicht nur ganz vergisst — meine namhafte gehabte Zulage von 2500 f. schon 6 Monate zurückhält — mich meinen Gläubigern, denen ich bereits 4400 f. schuldig bin, Preis giebt, wo ich doch das meiste für Traktationen der Ungarn ausgab, und die höchste Versicherung des Ersazes hatte, endlich dass man mich hierorts in meinem Charakter mit Weib, Familie und Geschwister mit 2100 f. Gehalt zu Grunde gehen lässt.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc. — Vö. *Martinovics élete*, 70. l.)

¹ A zágrábi püspök a jozefinista Verhovác Miksa volt. Káptalanjával való ellentétéről egy 1792. május 20-i névtelen följelentésből értesülünk, melyet egyházmegyéje valamelyik papja írhatott. A 28 pontba szedett följelentés elmondja, hogy a káptalan nagyobb része ellene van a püspöknek. Ellenkeziknek nézeteik az egyházi disciplina értelmezésében, a plébánosok és esperesek fizetése és jövedelme kérdésében. Szemére veti Verhovácznak, hogy canonica visitatioi alkalmával valamint lelki gondozói tevékenységében püspökhöz nem méltóan viselkedik: mellőzi a formaságokat, elhanyagolja öltözkését; másrészt nem törődik az egyházmegye anyagi ügyeivel, ezért visszaélések kaptak lábra s korábban ismeretlen bűnök harapóztak el mindenfelé. (O. L. M. Kanc. 6012/1792. sz.) A Kancellária megkérdezte az ügyben a püspököt, aki erre kérte a följelentés teljes szövegét, amit meg is küldtek neki. Válaszát azonban nem találtam meg. (Az iratváltás: Úo. 1792: 7843., 9734. és 11.594. sz.)

d.)

[1792 augusztus 28, Bécs]

*Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez**Közli az újabban fölvetett bécsi illuminátusok névsorát.*

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Az itt közölt jelentést Gotthardi 1792. augusztus 28-án terjesztette föl Colloredo grófhhoz. Kísérő jelentésében többek közt ezt írta: „Vom Martinovics erhielt ich heute die beiliegende Liste, aus welcher Sr. M. abermal einige neue Illuminaten bekannt gemacht werden. Diese Bruderschaft erhielt die Nachricht, dass die französische Festung Landau durch Verrätherei des Kommendanten an uns hätte sollen überliefert werden. Durch einen glücklichen Zufall hätte man aber einen Brief, der von unsern Komandirenden an den dortigen Komandanten geschrieben worden sei, entdeckt, und diese ganze Verrätherei bekannt gemacht.¹ Nun heisst, es müssen die unsrigen einen ganz neuen Plan entwerfen, das grobe Geschütz herbei schaffen, und werden schwerlich heuer mehr etwas zu Stande bringen. Diesen unglücklichen Zufall, wenn er anderst gegründet ist, werden die Demokraten unter das Volk verbreiten, und ihnen begreiflich machen, dass dieser Krieg durch diese unkluge Anstalt, um viel Millionen Gulden wieder mehr kostet.” (Uo.)

Verzeichniss

neu erworbener oder aufgenommener Illuminaten

Hermann, Hofrath bei der Hofkammer.²
 Kempelen, Hofrath bei der Hofkammer³
 Auerhammer, Hofkriegsrath⁴
 Névery, Praesidial Secrétaire bei Pálffy⁵
 Dominik Graf von Kaunitz⁶
 Nikorovitz, Hofrath bei der Obersten Justizstelle⁷
 Levinsky, Hofrath bei der Obersten Justizstelle⁸
 Graf Sternberg, begütert in Ungarn⁹

¹ A bajorországi Landau vára 1680 óta Franciaországhoz tartozott. 1792. júliusában a Wurmser parancsnoksága alatti osztrák-porosz csapatok ostrom alá vették. Parancsnoka, Gilot Joseph (1734–1811), minden megadásra hívó felszólítást visszautasított (híres válasza: „La nation m’ayant confié la défense de Landau, je ne rendrai cette place qu’avec la vie”), s több mint három hónapon át, amíg Hoche marsall felmentő csapatai meg nem érkeztek, igen nehéz körülmények közt elszántan és sikerrel védte a várat. Hősi ellenállása elismeréseként a Konvent 1792. dec. 6-án marsallá léptette elő. (Ld. Six Georges *Dictionnaire biographique des généraux et amiraux français de la Révolution et de l’Empire*. I. Paris, 1934, 502–503. l. és Boursin E.-Challomal A., *Dictionnaire de la Révolution française*. Paris, 1893, 394. l. Ezek ismeretében a Martinovicstól előadottnak semmi hitelt sem adhatunk.

² Hermann nevű tanácsost vagy tisztviselőt hiába kerestem a sematizmusban, viszont 1783-ban a prágai, „Zu den drei gekrönten Sternen” páholynak Hermann kormánytanácsos is tagja volt (Abafi, *Freimaurerei*, V. 88. l.)

³ Kempelen Farkas (1734–1804), ekkor udvari kamarai tanácsos. Arra, hogy szabadkőműves vagy éppen illuminátus lett volna, más adatunk nincs.

⁴ Auerhammer Peter, udvari tanácsos a Haditanácsnál.

⁵ Névery Elek, kancelláriai titkár, 1782 óta a bécsi „Zur gekrönten Hoffnung” szabadkőműves páholy tagja. (Ld. Abafi, *Freimaurerei*, IV. 201. l.; v. ö. 807. l.)

⁶ L. 787. l. 1. jegyz.

⁷ Nikorowicz Josef udvari tanácsos.

⁸ Lewinsky Adalbert udvari tanácsos.

⁹ Talán Ungarn-Sternberg Johann Friedrich gr., aki már 1785-ben tagja volt a „Zur Wahren Eintracht” bécsi szabadkőműves páholynek. (Abafi, *Freimaurerei*, IV. 315. l.)

Graf Guiczardi, Kammerherr und gewesener Kreishauptmann in Gallizien¹
 Peroni, Hauptmann bei der deutschen Garde²
 Spanoky, Hofmeister bei den königl. Hoheiten³
 Wuczetich, Abbé und Hofkapellan⁴
 Bárczay, Major bei der hungarischen Garde⁵
 Lovász, Hofrath bei der hungarischen Hofkanzlei⁶
 Violan, Kaufmann in Wien⁷
 Füsly, pensionierter Hof Konzipist bei der Illyrischen Hofkanzlei⁸
 Stahl, Buchhändler in Wien⁹
 Kranzberg, Hofrath bei der böhmischen Hofkanzlei¹⁰
 Trimel, Secetaire bei der hiesigen Regierung¹¹
 Tonnenmajer, Professor der Theologie bei der hiesigen Universität¹²
 General d'Evins¹³
 Petrovics, pensionirter Major, wohnhafft in Wien¹⁴
 Baron Joray, lebend für sich in Wien¹⁵
 Rochus Adamovics, gewesener Secetaire bei der illyrischen Hofkanzley¹⁶
 Anton Mandics, Bischof-Statthaltereirath.¹⁷

Nota.

1. Der Hofrath Hermann ist zum Chef der Illuminaten anstatt Baron Kresel ernannt worden, weil dieser der Zunft schon unthätig zu sein schien.

¹ Személyére nem találtam közelebbi adatot.

² Rávonatkozóan sem találtam adatot.

³ Spannochi Lelio alezredes, József főhg., a későbbi magyar nádor udvarmestere.

⁴ Vuchetich (a sematizmus szerint Vuchetisch) Nikolaus, az udvari kápolna egyik káplánja.

⁵ Nyilván Barcsay Ábrahám (1742—1806) a testőríró, aki azonban ezredes volt ebben az időben. Arra, hogy illuminátus lett volna, nincsen adatunk, de tudjuk, hogy régi szabadkőműves és alchimista volt. Barcsay az erdélyi nemesi ellenzékhez szított, a titkos jelentések is sokat foglalkoztak személyével, s ebben az időben már rendőri megfigyelés alatt állott. (L. Abafi és Jancsó, passim; *Sándor Lipót iratai*, 77., 196. és 198. l.; a rendőrség által elfogott levelezése az 1790-es évekből: Allg. Verw. A, Aelt. Polizei A. 23. fasc. 17. köteg.)

⁶ Lovász Zsigmond udvari tanácsos, Békés megye főispánja, kancelláriai referendárius. Már 1782-ben, temesmegyei alispán korában tagja volt a bécsi „Zu den drei Adlern und zum Palmbaum” szabadkőműves páholynak. (Abafi, *Freimaurerei*, IV. 267. l.)

⁷ Személyére vonatkozóan semmi közelebbi adatot nem találtam.

⁸ Fuessly Rudolf. (Vö. 807. l.)

⁹ Stahl Josef, akinek a Wollzeilén volt könyvkereskedése. (L. Mayer Anton, *Wiens Buchdrucker-Geschichte*. 1482—1882. II. Wien, 1887. 106. l.)

¹⁰ Kranzberg Anton, udvari tanácsos a Cseh—Osztrák Kancellárián.

¹¹ Trimmel Josef, titkár az Alsóausztriai Kormányzóságon.

¹² Dannenmayr Mathias professzor, a bécsi egyetemen az egyháztörténet előadója.

¹³ De Vins tábornagyszernagy, akiről már előző jelentésében is szólt. (787. l.)

¹⁴ Személyére vonatkozóan nem találtam közelebbi adatokat.

¹⁵ A Joray (Járay?) bárói családra semmilyen adatot nem találtam.

¹⁶ Adamovics Rókus Kornél (†1810), 1789—1791 közt helytartótanácsi fogalmazó, később a községi kerületi tábla ülnöke, akit II. Lipót a „megbízhatatlanok” közé sorolt. (*Ember*, 1940. 210. l. Csergheő Ferenc, *Historia Tabulae Iudiciariae Districtualis Trans Danubianae* . . . Sopron, 1824. 206. l.; *Sándor Lipót iratai*. 446. l. Vö. II. k. 129. l.)

¹⁷ Mándics Antal püspök szabadkőműves, vagy éppen illuminátus voltára semmilyen más adatot nem találtam.

Der Hermann ist auch der die Verbündung mit den böhmischen Illuminanten führet.

2. General d'Evins ist unlängst in des Grafen Dominik Kaunitz Wohnung auf die aus vorigen Akten bekannte Art¹ aufgenommen worden.

3. Der Bischof Mandits von Ofen, lies sich auch dieser Tage hier aufnehmen, und versprach, dass er das ganze Kapitel in Agram auf seine Seite bringen wird, im Falle ihm die Demokraten helfen werden, dass er die erledigte Grossprobstei in Agram erhalte. Er schimpfte wider den Bischof Verhovacz, dass er auf des Hofes Seite getreten sei, und dass er eine Rede,^{a)} welche er hier mehreren Mitgliedern, um ihn herabzusetzen mittheilte.² Diese Rede, welche hier zur Einsicht mitgetheilet wird, enthält den grössten Enthusiasmus des Bischofs Verhovacz gegen den höchsten Hof; denn er beredet in derselben die kroatischen Stände, in die Abgabe der Kriegssubsidien zu willigen, schildert die Franzosen als ungerechte Angreifer unsers Monarchen, welche alle Moralität und Ordnung über den Haufen warffen. Der nämliche Mandits machte auch wirklich bei allen Demokraten den Bischof Verhovacz verhasst. Der höchstselige Kaiser Joseph hat diesen Manditsch von der Statthalterei vertrieben, weil er die Geheimnisse der Stelle, gegen Bestechungen offenbaret habe. Diese Behauptung ist allen bekannt.³

58.

1792 szeptember 4, Bécs

Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz

Tudatja vele, hogy a Hadi Tanács nem foglal állást kérvénye ügyében. Tanácsolja, menjen el Barco tábornaghoz s az ő révén szerezzen támogatást. Ha ezt nem akarja, majd ő, Martinovics kezébe veszi ügye intézését, s ráijeszt az amúgy is megfélemedt udvarra. A főpapságról írt verse valóságos remekmű. Külpolitikai hírek.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 256–257. fol.

A Kir. Táblán 1794 végén készített latin fordítása: uo. 255. fol.

^{a)} Kimaradt: hielt.

¹ Ld. 787. és 794. l.

² Verhovacz püspöknek erre az állítólagos beszédére nem találtam adatokat.

³ Niczky Kristóf gr., a Helytartótanács elnöke, 1785. aug. 28-án jelentette II. Józsefnek, hogy a Helytartótanács és a Magyar Kamara összevonása megtörtént. Egyben utasítást kért, hogy mivel az összevont szervnél csak egy főpapi tanácsosi állás van, az eddigi két püspök, Zábráczy József és Mándics Antal közül melyik maradjon a helyén. Szerinte Zábráczy alkalmasabb volna, de Mándicsal ellentétben nem tud németül. Az uralkodó úgy határozott, hogy mindkettőt el kell bocsájtani. Zábráczyt, mert nem tud németül, Mándicsot, mert „zu dem Werke nicht taugt.” Keressenek olyan valakit, aki németül is tud és felfogása is megfelelő („gute Grundsätze hat.”) Addig is Zábráczy ideiglenes minőségben lássa el a munkakört. (O. L. M. Kanc. 1785: 11416. és 11561. sz.) — Ennél többet a hivatalos iratok nem mondanak. Az nyilvánvaló, hogy József ellenszenvét Mándicsnak a jozefinizmussal szembenálló klerikalizmusa és ezzel összefüggő világnézete váltotta ki; ezért is kerülhetett vissza Mándics 1790-ben a Helytartótanácsba. A Martinovicsról közismertnek mondott okokra azonban semmilyen utalást nem találtam.

Vienne le 4 september 1792.

Mon cher Ami !

Vos dernieres lettres m'ont informé exactement de tout ce que vous interesse dans les circonstances, qui vous environnent.¹ J'étais au bureau de l'expeditiones, pour demander, si la resolution touchante votre reverse ait déjà sortie du conseil de guerre.² Comme je savais surement que la chancellerie hongroise se debarassa tout-a-fait de cette affaire, en la cedant au conseil de guerre, il fallut donc m'adresser a celui-ci. Je l'ai fait, mais on m'a répondu, qu'il n'y en a rien de decisif, et peutetre veut-on supprimer vos demandes, lorsqu'on ne croit pas convenable ni de vous employer, ni de vous rendre votre reverse. Sans appui, sans recommandation il n'y a rien à faire. Ne faites pas d'autres démarches dans cette affaire soit au conseil de Bude, soit à la congregation du comitat de Pest, puisque comme elle est hors de limites des ces tribunaux politiques, ils n'en sauraient rien faire, ils remettraient vos demandes au conseil de guerre, et celui-ci se tairait, comme il le fait maintenant, voyant que vous etes sans appui, et sans recommandation. Il ne vous reste donc que ou aller en France sans dire un seul mot à personne, ou prier le general de Barco qu'il soutienne votre petition, que vous devez reiterer, en donnant une requette au general commando de Bude. Celui-ci vous recommandera à l'égard de M. Barco, et le conseil de guerre sera obligé ex officio ou officiellement donner une réponse favorable au general comando. C'est ainsi que vous serez satisfait, et qui sait, si le conseil de guerre ne vous recommandera-t-il à l'empereur, afin que vous soyez employé selon votre desir ?

Si vous ne voulez pas suivre cette route asses longue mais sûre, permettez moi, que je puisse dire à l'empereur, que vous soyes pret avec encore quels autres injuriés d'aller en France. En entendant cettés nouvelles il sera intimidé, et c'est ainsi qu'il hatera de vous employer. La cour est déjà trop intimidée apres quelques symptomes, qu'ils se firent déjà eclater. Je n'attends donc que votre consentement la dessus, pour y pouvoir prendre mes mesures. Je n'a rien changé dans votre requette, parce qu'elle fut bien concue et écrite. Et comme je savais que l'empereur ne fait rien sans ses tribunaux, j'ai la donné au cabinet.³

Vos vers touchant le haut clergé sont un chef d'oeuvre, ils sont ici déjà assez repandus, sans qu'on en s'apperçoivent d'ou ils furent sortis.⁴ On parle ici d'une contre coalition : la France sans roi, l'Angleterre, la Suede, le Danemark, les Turcs, les Polonais, avec les republiques se lieront contre les trois puissances commes sous le nom de coalition autrichienne.⁵

C'est dans ce moment, que je reçois votre derniere lettre.⁶ M. Szalkay est un homme sans principes, sans oeconomie, et sans caractere.⁷ Vous le critiquez tres-bien. J'espere de vous voir en quelques semaines, et c'est alors, que vous serez servie de la biographie en question. Je vous embrasse mille de fois avec mon frere et son Antoinette.

¹ Laczkovics levelét nem ismerjük.

² Laczkovics kérvényére l. 755. l.

³ Jellemző, hogy Martinovics még Laczkovics előtt is titkolta, hogy jelentéseit a kabineti miniszterhez kell beadnia, s Ferenc királlyal nincs közvetlen kapcsolatban.

⁴ Laczkovicsnak ezt a valószínűleg latin, esetleg német nyelvű versét nem ismerjük.

⁵ Ez is legfőbb rémhírnek mondható ; — lehet, hogy valóban beszéltek ilyesmit, ténybeli alapja azonban nincs.

⁶ Ezt a levelet sem ismerjük.

⁷ Szalkay Antalról, a nádor komornyikjáról van szó. L. 752. l.

59.

1792 szeptember—október

*Martinovics bizalmas jelentései a Habsburg-birodalombeli demokratákról és illuminátusokról***a.)**

[1792 szeptember 20 körül, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

Zinzendorf gr. helyett Mayer kormánytanácsost tették meg az illuminátusok fejévé. Az arisztokratákat ki akarják rekeszteni soraikból. Schiraki szobrászművész polgári illuminátusegyházat akar létrehozni. A francia jakobinusok tervei az uralkodók legyilkolására. Magyarországon engedélyezzék a sajtószabadságot, könnyítsenek a parasztok és polgárok sorsán, és a kormányservek despotizmusát szüntessék meg, különben a fölkelés kitörését nem lehet megakadályozni. II. Lipót ki akarta őt, Martinovicst küldeni Belgiumba, a nép lecsitítására. Ezt a feladatot most is vállalja. Ha az uralkodó bíznék benne, nagy szolgálatokat tehetne.

Gotthardi által írt tisztaázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Gotthardi ezt a jelentést 1792. szeptember 22-én terjesztette föl Colloredo miniszterhez, megemlítve, hogy „ismert barátjától” kapta. (l. o.)

Nachrichten

über die Gesinnungen und Unterhandlungen der hiesigen Demokraten.

1.) Gewisse Kaltblütigkeit des Grafen Zinzendorf, Rechnungskammer Präsidenten,¹ gegen die Unternehmungen der Illuminaten, hatte diese bestimmt ihn unter den Vorwand, als ob er viele profane Geschäfte zu besorgen hätte, von seinem Vorsteher Amt zu beseitigen, und anstatt seiner den Regierungsrath Majer, der vormals Professor auf der hiesigen Universität war,² zum Chef einer Kirche (so nennt man die Versammlungen der Illuminaten) zu ernennen. Dieser Majer war ein Vertrauter des höchstseligen Monarchen, und lieferte ihm viele Geheimnisse dieser Zunft, daher erhielt er auch die Regierungsrathsstelle, und ich hoffe, dass er aus Dankbarkeit nun als Chef der Union, von welcher er vorher nichts wusste, alles Übel auf eine kluge Art von dem Staate entfernen wird. Indessen werde ich ihn genau beobachten, und wenn er auf die Gutthat des höchstseligen Monarchen vergessen sollte, und etwas nachtheiliges unternehmen wollte, so werde ich nicht ermangeln es genau zu berichten.

Die Demokraten geben sich jezt überhaupt die Mühe, alle gebohrné Aristokraten aus der Gesellschaft auf eine unmerkliche Art zu entfernen, und nur aus der Mittelklasse Menschen zu wählen.

¹ Zinzendorf Karl gr., ekkor az Udvari Számszék elnöke; nem sokkal ezután 1792. nov. 23-án, az uralkodó államtanácsossá nevezte ki.

² A már többször említett Mayer Josef Ernst, korábban a louvaini egyetem filozófiai karának igazgatója, aki a belga forradalom idején tért vissza Bécsbe, s az ottani egyetemen adott elő. 1792 legelején Lipót király kormánytanácsosi címmel tüntette ki, Martinovics szerint az illuminátusokról szóló bizalmas jelentései jutalmaként. (Ld. II. k. 211. 1.)

2.) Ein gewisser Schiraki, Bürger von Wien, und ein grosser Bildhauer Künstler, welcher vor zwei Jahren nach Philadelphia, zur Errichtung der Freiheits-Säule berufen wurde,¹ kam dieser Tage hier in Wien an. Er ist ein Mann von grosser Einsicht und Erfahrung und ein Haupt Demokrat. Diesen Mann wurde hier aufgetragen alles das, was er in seiner Durchreise durch Engelland und Frankreich sah, und was die dortigen Bürger beschlossen haben, unter die hiesigen Bürger bekannt zu machen. Er besitzt die Klugheit alle Triebfeder der französischen Revolution auf eine unmerkliche Art den Bürgern mitzuthemen. Er prüft einen jeden Unbekannten, ob er demokratisch gesinnt sei, bevor er sich ein Gespräch einlässt. Sein Anhang wächst von Tag zu Tag so sehr, dass die Zunft es schon darauf anträgt eine Bürgerliche zu errichten, und ihn zum Chef derselben zu ernennen. Dieser Mann hinterbrachte uns folgende äusserst wichtige Nachrichten :

1° Dass das Volk in Engelland mit Ungeduld darauf warte, dass der englische Hof der Koalition beitrete, um auf einmal in ganz Engelland, Schottland und Irland eine französische Konstitution einzuführen.

2° Dass die Holländer nur auf das englische Volk sehen, um sich danach richten zu können.

3° Dass man den König von Frankreich öffentlich köpfen wird.

4° Dass die Jakobiner unter der Hand wirklich daran arbeiten, um ein fliegendes Corps der Königsmörder zu errichten. Ich muss aufrichtig gestehen, dass man sich über diesen Punkt, samt den Schiraki empört hat, und ich muss dahero daraus schlüssen, dass die hiesigen Demokraten noch immer viel Liebe für den Monarchen und seine Regierung besizen. Doch behaupten nun alle, dass wenn der Monarch so zu regieren fortfährt, wie bishero, wo ein jeder das Opfer eines Minister oder Referenten wider alle Gerechtigkeit werden muss, so wird niemand auf der Welt einen Aufruhr, welcher jezt zur Sitte dieser Zeiten geworden ist, verhindern. Das Missvergnügen ist besonders in Ungarn auf den höchsten Grad gestiegen, wie ich es bald umständlich berichten werde.² Wenn ich etwas rathen könnte, so wäre das, was ich schon öfters gerathen habe, nämlich die Pressfreiheit wieder einzuführen. Dem Bürger und Bauernstand einige Begünstigungen, besonders in Ungarn zu gestatten. Den Despotismus der Stellen zu tilgen. Die Seminarien und die Studienkommission wieder zu errichten. Ich habe kein Interesse es zu rathen, denn ich lebe auch jezt leidentlich, und bin über alle Beförderungen hinaus : mein Rath ist also blos zum Wohl des Monarchen.

Schweden, Dänemark und der kluge Aranda, thun das nämliche, und haben dahero nichts vom Aufruhr zu befürchten.

Weiland S. M. der Kaiser haben mich den verflossenen April nach Niederland schiken wollen, um das Volk durch die Illuminaten zu besänftigen.³ — Er starb, und die Sache blieb aus. Ich versichere den Monarchen, dass ich schon lang, durch mir bekannte Weege, das Volk besänftiget hätte, und nun könnte die niederländer Armee gegen Frankreich sicher agiren. Wenn mich der Monarch jezt schicken will, so will ich es noch wagen, und vielleicht bin ich so glücklich es dahin zu bringen. Hätte ich die Gelegenheit gehabt diesen Monar-

¹ Személyét nem tudtam azonosítani. A föllelhető művészeti lexikonok egyike sem ismeri.

² Ezt a magyarországi hangulatról szóló jelentését nem ismerjük. Lehet, hogy meg sem írta.

³ Erre már korábban is hivatkozott. Ld. 678. l.

chen, so wie seinen verstorbenen Vater durch Gotthardi besser bekannt zu werden und sein ganzes Vertrauen gewonnen zu haben, so würde ich schon ihm unendlich grosse Dienste geleistet haben.

Szeptember 26-án Gotthardi „ismert barátja” újabb jelentését továbbította Colloredo grófhoz. Kísérő iratában igen fontosnak mondja a jelentést és kéri a minisztert, azonnal terjessze azt őfelsége elé, hogy amikor 28-án Martinovics az uralkodói kihallgatáson megjelenik, Ferenc császár már ismerje tartalmát. A jelentésben Martinovics közli, hogy 1. a bécsi demokraták elhatározták, ezentúl franciákat nem vesznek fel a társaságba. Nem akarják a kormányzat figyelmét magukra vonni, mivel erről az örülséig bátor nemzetről mindenki tudja, hogy az emberiség szégyenére kész királyokat gyilkolni. 2. Horvátországban Mándics püspök,¹ bosszúból, hogy nem lett zágrábi prépost, mindent elkövet, hogy a káptalant és az egész papságot a kormányzat ellen fordítsa. 3. Deldono, az udvari titkos számvevőség pénztárosa,² aki az illuminátus rendből ugyan még II. József császár uralma idején kilépett, volt rendtársaival mégis állandó baráti kapcsolatban áll, elhíresztelte a napokban, hogy az uralkodó 1000 ft. tiszteletdíjat utalt ki neki, Martinovicsnak.³ A hír nagy megütközést keltett, s azóta gyanus szemmel néznek rá. Félős, hogy elveszti bizalmukat, akkor pedig az uralkodónak sem szolgálhat többé. Hogy ez be ne következzen, valamilyen névleges udvari megbízatást kell kapnia, úgy mint II. Lipót alatt. Ezért személyesen kíván az uralkodóval beszélni. Nem akar egy krajcárral sem többet, mint amennyit most kap, csak valamilyen címet kér, ami semmibe sem kerül. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

Hogy az uralkodó fogadta-e Martinovicsot, — nem tudjuk. Ha fogadta is, magartása inkább elutasító lehetett. Gotthardi szeptember 28-án már azt magyarázta Colloredo miniszternek, hogy őfelségének annál kevésbé volna szabad Martinovics kinevezésétől idegenkedni, mert hiszen II. Lipót császár uralkodói szavát adta neki, hogy ha jelenti a cseh archonok nevét, tüstént kinevezeti udvari tanácsossá, évi 4000 ft. fizetéssel. Mivel ezt a jelentést Martinovics már régen megtette,⁴ s most különben sem kéri a megígért jutalmat, hanem csupán valami címet, hogy a demokrata testvérek előtt gyanussá ne váljék, — azt hiszi, kérése méltánylást érdemel. Annál is inkább, mert mindebben csak az uralkodó javát nézi. (Uo.)

Martinovics ugyanaznap beadott jelentésében elmondotta: a demokraták értesítést kaptak, hogy a franciák, hamis birodalmi útlevéllel, németül jól beszélő megbízottakat küldenek a monarchiába, Poroszországba és Oroszországba, hogy ezek az uralkodókat legyilkolják. Azt javasolja, adjanak szigorú parancsot: a határon mindenkinek tartóztassanak fel, mindaddig, míg az útlevelet kiadó birodalmi hatóság nem igazolta személyét. Ugyanezért az emigránsok közül senkit ne engedjenek Bécsbe, ahogy Belgiumból is csak egészen megbízható emberek utazhassanak a fővárosba. Az uralkodó pedig, amíg a szabadság iránti rajongás meg nem szűnik, ne menjen se Csehországba, se Galiciába, se pedig Magyarországra.⁵ — A demokraták gyanakodnak Hoffmannra, hogy ő tudatja terveikről az udvart. Ezért elhatározták, ezentúl alakoskodni fognak előtte. Hoffmann jelentései tehát a jövőben használhatatlannak válnak. Nehogy ő is gyanussá váljék, kéri, nevezzék ki udvari tanácsossá. Ezt már II. Lipót megígérte neki (Gotthardi a tanuja rá), de a halál meggátolta a megvalósításban. Ő, Martinovics, azonban akkor elmondta ezt a demokraták vezetőinek s így ha most kinevezik, ebben mindenki a korábbi ígéret beváltását fogja látni. Kinevezése helyreállítaná személye iránt a megingott bizalmat, „különösen a magyarok közt, akik nagyon sokat adnak a címekre.” Bízik benne

¹ Mándich Antal pristinaei c. püspök, helytartótanácos.

² Deldono Dominikus, cs. kir. tanácsos, az udvari titkos kamarai számvevőség pénztárosa.

³ L. 792 l.

⁴ Ld. 663. l. Ahogy ott is írtam, annak, hogy Lipót király udvari tanácsosi kinevezést ígért volna Martinovicsnak, nem találtam nyomát.

⁵ Érdekes, hogy 1792 augusztusában egy „igazi francia jakobinus” aláírással beadott följegyzés ezzel teljesen megegyező értelemben tudósította és óvta Ferenc királyt. A párisi jakobinus-klub elhatározta meggyilkoltatását, — olvassuk a följegyzésben. Figyelmezteti az uralkodót, óvakodjék az Ausztriában tartózkodó franciáktól, inasoktól, szakácsoktól, fodrászoktól, még azoktól is, akik saját udvarában szolgálnak. Addig, míg ezeket a gyanús franciákat el nem távolították, ne is mutatkozzék a nyilvánosság előtt. (A bécsi St. A. Freimaurer-Akten irataiból idézi Bibl Viktor, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe*. Wien, 1922, 67–68. l.)

hogy hamarosan közölheti a belga vezetők névsorát, majd a prágai demokraták veszedelmes szándékait fogja leleplezni. Biztonsága érdekében azonban feltétlenül kéri a kinevezést. Hogy csak az uralkodó javát keresi, arra bizonyíték az is, hogy most nem kér fizetésemelést. (Uo.)

Szeptember 29-én Martinovics újabb jelentést adott be. Tegnap este — írta — társaságban több fő-fődemokratával volt együtt, többek közt Beeckhen és Blech udvari tanácsosokkal, ez utóbbi a cseh illuminátus céh egyik vezetője.¹ Beszélgetés közben szóba kerültek a francia hadszíntéren elért sikerek alkalmából elrendelt hálaadó istentiszteletek is. Siet figyelmeztetni az uralkodót, még komoly győzelem esetén se rendeljen el Te Deumot, mert a demokraták ezt arra fogják felhasználni, hogy az egybegyűlteket közti elterjesszék: a franciák az egész emberiségért, a zsarnokok és önkényeskedő kormányzatok által elsikkasztott szent emberi szabadságjogokért harcolnak, hogy egyszer mindenkorra megszűntessék a háborút és megsemmisítsék a gonosz arisztokráciát. Az az uralkodó tehát, aki a franciák ellen harcol, szembeszáll az istentől megszentelt emberi jogokkal, s ha még Te Deumot is tartat, ezzel az istent is megsérti. — Különben, — teszi hozzá Martinovics saját véleményeként — ha az uralkodó mellözi a hálaadó istentisztelet tartását, ezzel csak lelki nagyságáról tesz bizonyosságot, s ez növelni fogja kormánya tekintélyét. Még legnagyobb ellenségei is el kell, hogy ismerjék, nem gyűlölettől és zsarnokságtól indítatva küzd a franciák ellen, hanem azért, hogy Franciaország békéjét, nyugalomát és egységét helyreállítsa, s nagylelkűen elfelejti a francia nép forradalmi magatartását. Ilyen nehéz időkben — végzi fejtegetését — kerülni kell minden olyan lépést, mely az elégedetleneket ingerli. — Tudomására jutott, hogy a Bánya és Pénz-Kamaránál a meghalt Beithner udvari tanácsos² helye még nincs betöltve, s Ruprecht bányatanácsos, a selmeci főiskola tanára,³ helyettesíti. Állítja, és ezt az állítását „az egész tudományos világ igazolhatja,” hogy jóval több bányászati és kémiai tanulmányt írt, mint Ruprecht; különben is kémiai egyetemi tanár volt, emellett az uralkodó udvari kémikusa, — ez az állás neki való volna. Többé nem volna terhére nyugdíjával az uralkodónak, amellet Bécsben maradna. Mayer professzor huszadrésznyit sem használt az uralkodónak, mint ő, mégis kormánytanácsos lett. Az illuminátusok pedig vakon bíznának benne, hiszen tudják, hogy Párisban jártakor, már 12 évvel ezelőtt, az Orléansi herceg és Mirabeau elnöklete alatt a céh fölvette tagjai sorába.⁴ (Uo.)

b.)

[1792 október eleje, Bécs]

Martinovics jelentése Colloredo gr. kabineti miniszterhez

I. Ismerteti az illuminátusok eszméit és törekvéseit az uralkodók, az arisztokraták és a római kat. egyház ellen. II. A braunschweigi hg. összeesküvést szőtt a porosz sereg tisztikarában, hogy egyesüljenek a franciákkal. III. Azt beszélük, az uralkodó, korábbi ígérete ellenére, hadiadót fog szedetni. Ne tegye ezt, mert ez könnyen általános fölkelést válthat ki. IV. A monarchia területén élő franciáktól nincs mit tartani; az ellenük fogantatosított rendszabályok csak nevetségessé teszik a kormányt.

Gotthardi által írt tiszttázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Az alábbi jelentés megírásának idejére csak az iratok levéltári sorrendjéből következtethetünk.

¹ Blech udvari tanácsos nevét a sematizmusban nem találtam meg.

² Peithner Taddeus, udvari tanácsos a bécsi Pénz- és Bányakamaránál.

³ Ruprecht Antal, 1779 óta a kémia, metallurgia és a bányászati jog tanára a selmeci bányászakadémián, bányakamarai tanácsos. (A selmeci bányász- és erdőszakadémia emlékkönyve. Selmec, 1871, 23. és 26. l.)

⁴ V. ö. 847. l.

Nachrichten die hiesigen Demokraten betreffend.

I. Ich finde es für nöthig dem Monarch eine kleine Schilderung über dem Endzwek der Illuminaten, welche sich jezt Demokraten nennen lassen, zu machen, weil ich in meinen mehreren Audienzen von Sr. M. befragt wurde, wohin dann die Illuminaten mit ihren Absichten zielen.

Diese behaupten, a) dass die Monarchen wahre Tyrannen des Volkes sind, weil sie willkührlich regieren, das Volk mit Steuer überhäufen, wenn es ihnen gefällt, und Kriege ankündigen um ihre Habsucht und privat Absichten, ohne mindesten Nutzen der Völker, zu erreichen.

b) Dass die Monarchen ausser ihrer eigenen Tyranei, noch den Despotismus des hohen Adels begünstigen, und diesem bloß wegen der hohen Geburt, alle grosse Würden und Stellen im Staate ertheilen, und so dem Stolge und Unwissenheit in Staatssachen, welche der hohe Adel so zu sagen geerbt hat, millionen gute Bürger Preis geben.

c) Dass der römische Hof, mit seinen macchiavellistischen Grundsätzen, die wahre christliche Religion ganz profanirt, und zu einer Schulle des Fanatismus, der Verfolgung und Geldwucherei gemacht habe. Dahero tratten die ersten Philosophen dieses Jahrhunderts in Engelland, Frankreich, Nordamerika, in ganz Deutschland auf, und verschworen sich zum Wohl der Menschheit, die Monarchen und den Adel ganz auszurotten; die Religion so zu reinigen, wie Christus der Herr sie hat haben wollen. Als die Weisen sahen, dass schon mehrere Republiken in Europa ohne Könige glücklich leben, dass Engelland mit Einschränkung der Gewalt des Königs und des Oberhauses mächtig geworden ist, dass fünf Kantons in der Schweiz und ganz Nordamerika ohne Könige und ohne allen Adel glücklich und ruhig ihr leben zu bringen, dass endlich ein grosser Theil der Christen in Europa ohne römischen Pabste den Seegen Gottes in allen Handlungen und Industrie fühle, — so beschlossen sie, ganz Europa von dem Übel der Könige, des Adels und der römischen Religion zu befreien. Frankreich musste den ersten Schritt wagen, um diesen Endzwek zu erreichen, weil dieses Reich immer den ersten Ton in Europa gab. Die gegenwärtige Revolution in Frankreich ist die wahre Schule der Demokratie für alle Völker. Die jezige Coalition gegen Frankreich ist ein wahres Oel, welches das Feuer der allgemeinen Freiheit in Europa heftiger und schneller befördert. Die Illuminaten hatten den Kaiser Joseph im Anfang seiner Regierung, und den Kaiser Leopold als Grossherzog in Toskana auf ihrer Seite gehabt, beide thaten in ihren Staaten vieles von dem, was der Endzwek der Demokraten fordert. Jezt aber wird in Preussen, in unseren Staaten, in Pohlen, Sachsen, Schweden etc. im geheimen gearbeitet. Die Mitglieder dieser Zunft halten keine Zusammenkünfte mehr, um nicht entdeckt werden zu können; nur zwei, höchstens drei reden über ihre Gegenstände, um aller erweislichen Verrätherei aus zu weichen. Alle Mittel und Handgriffe zu diesem Endzweke werden unter die Bürger und Bauern nach und nach gebracht, um sie auf zu klären, und den Hass gegen alle monarchische und aristokratische Regierungen zu erregen. Dieses ist also in der Kürze alles, was sich über die Illuminaten-Zunft sagen lässt. Öffentlich sie anzugreifen wäre nicht rathsam, und ohne Erfolg, denn niemand auf der Welt kann ihnen es gerichtlich beweisen, dass sie existiren, weil sie keine Zu-

sammenkűftte mehr in unseren Staaten, seit der Kaiser Joseph sie aufgehoben hat,¹ halten.

II. Der bekannte Braunschweiger Rath Campé, welcher mit dem Adjutanten des Herzogs von Braunschweig intime ist, berichtete es den böhmischen Demokraten in Prag, dass bei der preussischen Armée bereits ein Complot zwischen den Offiziers, an deren Spitze der Herzog selbst steht, gemacht worden sei, sich mit der französischen Armée zu vereinigen, sobald man tiefer in Frankreich wird eindringen können. Von diesen Projekt soll schon die National Versammlung Nachricht haben, welche auch dahero muthig zu Werke gehet. Die englische Nation brennet vor Begierde diesen Entwurf ausgeführt zu sehen, denn sie wünscht die Ohnmacht der Preussen wegen Danzig und Thoren.

III. Die hiesigen Demokraten haben das Gerücht dieser Tage verbreitet, dass der Monarch seine Völker öffentlich hintergangen hat, indem er im Anfang des Krieges versprochen habe, dass er aus den Familien Fond die Unkosten des Krieges tragen wird;³ und doch hätte er schon beinahe ganz den Kameral-Fond erschöpft. Man redet auch, dass der Monarch willens sei, eine Kriegsteuer einzuführen. Die Gemüther werden schon zum heftigen Widerstand vorbereitet. Die Mitglieder gehen in allen Bürger Häuser herum und behaupten, dass es höchst tyranisch sei, dem Volke eine Kriegsteuer aufzutragen, damit ihre Klasse und Brüder in Frankreich unterjochet werden sollen.

Ich bitte um alles in der Welt, wenn dieses Gerücht gegründet ist, lieber alle andere verborgene Mittel zur Unterhaltung der Kriegskosten, als die Kriegsteuer einzuführen. Das muss ein Feind unserer Regierung sein, der diesen Gedanken durchsetzen will, denn er wünscht dadurch einen allgemeinen Aufstand. Überhaupt sollte man heut zu Tage nicht allgemein kränkendes einführen. Man hat schon das Beispiel an den Audienz Anstalten gehabt. Wenn einmal das Volk gereizt ist, so hält es nichts auf der Welt auf.

IV. Die wiener Demokraten würden sich schämen, Gesinnungen von den hiesigen Franzosen anzu nehmen, denn diese werden für den Auswurf der französischen Nation gehalten, und unsere Demokraten wollen sich in der Aufklärung, Fähigkeit und wahren Tugend, (so nennen sie ihre Sitten) mit allen ersten Jakobiner, Engelländer und Amerikaner messen. Meiner Meinung nach würde sich die Regierung lächerlich machen, wenn sie die hiesigen Franzosen, welche beinahe alle Aristokraten, oder gar inkonsequente Leute sind, wegschaffen wollte. Derjenige so diesen Gedanken beibrachte, muss ein kurz-sichtiger Schmeichler sein. Die Regierung behält die ihr gebührende Ehr-

¹ Az 1785. dec. 11-én kelt császári rendelet az illuminátus páholyokat betiltotta, a szabadkőműves páholyokból pedig tartományonként csak egyet engedélyezett, s azokat is állami felügyelet alá helyezte. (Abafi, *Freimaurerei*, IV. 146. s köv. l.)

² A hír ebben a formájában nem igaz. Azt azonban tudjuk, hogy Ausztria és Poroszország között egyre jobban kiélesedtek a korábban is meglevő ellentétek s ez katonai vonalon is szemmeláthatóan megmutatkozott. Annnyira, hogy 1792. szept. végén, a porosz-francia fegyverszüneti tárgyalásokon, amelyeken koalíciós részről Ferdinánd braunschweigi herceg és Kalkreuth tábornagy vettek részt, a konvent megbízottai, — utalva arra, hogy mindkettőjüknek közös ellensége Ausztria, — szövetségi ajánlatot is tettek a poroszoknak, persze eredmény nélkül. A tárgyalások folyamán azonban maga a braunschweigi herceg is célzott arra, hogy 1792. július 25-i kiáltványának hangját megbánta, a francia nemzet szuverenitását elismeri, s hogy nekik poroszoknak valójában semmi érdekük sem fűződik ehhez a háborúhoz. (Mindezt részletesen ismerteti Sorel Albert, *L'Europe et la Révolution française*. III. 87. s köv. l.) Ezekből a hírekből formálhatta Martinovics a jelentésében foglaltakat. — Vö. 855. l.

³ Vö. 693. l.

furcht, wenn sie solche Fehler, wie dieser wäre, nicht begehet. Wenn das Publikum durch solche Demarchen die Schwache der Regierung bemerkt, so wächst bei ihr der Muth in die Verachtung gegen die Vorsteher.¹

c.)

[1792 október 6, Bécs]

Martinovics levele Colloredo gr. kabineti miniszterhez

Tudósítja, hogy minisztertársai szövetkeztek a jezsuitákkal és az illuminátusokkal megbuktatására. Az a tervük, hogy az arisztokratákat kizárva, helyükre illuminátusokat tesznek. Tervüknek udvarhölgyek révén a császárnét is meg akarják nyerni. Figyelmezteti, legyen óvatos a papokkal szemben, még gyóntatójával is. Minden percben várja kineveztetését. Ha ezt elnyerte, komoly szolgálatokat tehet majd.

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Gotthardi október 6-án terjesztette föl Martinovics levelét a kabineti miniszterhez. Kisérő jegyzékében ezt írta : „Diesen Augenblick erhielt ich von meinem bekannten Freunde die hier beiliegende Nachricht. Er betrifft blos E. Exc. ; ich eile solche auf der Stelle Er. Exc. zu unterbreiten.” (Uo.)

Monseigneur !

C'est hier qu'on fit le projet d'éloigner Votre Excellence du monarque. Les ministres, les illuminés, les jésuites se sont unis par une liaison étrangère. Ils voient déjà la chute de M. Sloisnigg. Les illuminés n'en sont point satisfaits, mais le reste du publique y applaudit, et il montre beaucoup de joie. Ce sont les illuminés qui firent un complot, qui pouvait entraîner de mauvaises suites. Ils veulent purger le ministère des aristocrates et des fanatiques (ce sont les expressions, dont ils se servent toujours) pour les remplacer par les illuminés.

On a choisi déjà quelques dames adroites à la cour, qui exciteront S. M. l'impératrice contre Votre Excellence. Et c'est cette auguste épouse de notre monarque, qui lui doit inspirer la haine et le mépris contre vous, Monseigneur ! L'impératrice passe ordinairement pour un esprit fort et supérieur, qui saura assujétir le monarque, pour qu'il vous mette à l'oubli. On se plaît déjà à dire, que la bonté de l'empereur et sa jeunesse ne sauront jamais empêcher, pour que les rênes du gouvernement ne passent pas aux mains de l'impératrice, et c'est à cette époque, que votre chute Monseigneur doit arriver. Je vous fais part de cette nouvelle, qui est maintenant dans la naissance, pour que Votre Exc. sache prévenir son effet à tems. Moi, qui doit tout à son monarque et à Votre Exc., je ne tarderai pas d'en avertir le monarque et Votre Exc. Gardés vous, Monseigneur, des prêtres, qui vous environnent, même dans la confession. La fourberie des hommes va jusqu'à profaner tous les lieux sacrés. J'ai hâte de vous communiquer cette conspiration, lorsque je sais, et je le tiens du

¹ Nem is egy hónap múlva már minden magánszolgalatban álló francia kiutását ajánlotta. (Ld. 851. l.)

monarque même, que Votre Exc. mérite toute son confiance. Par là je la veux rendre plus inébranlable, qu'elle ne l'était jamais.¹

J'attends mon emploi chaque moment pour me débarrasser d'une soupçonne, qui me fallut contracter parmi mes soit disans frères, lorsqu'ils voyent l'augmentation de ma pension. Et c'est alors que je penetrerai dans les plus profonds secrets, dont la connaissance sauvera le monarque et son État du plus grand danger, qui le menace. Je suis avec le plus profond respect.

d.)

[1792 október 7, Bécs]

Martinovics jelentése Colloredo gr. kabinetü miniszterhez

I. Malachowski, a lengyel korona marsallja, Bécsben van és a lengyel forradalom előkészítésén dolgozik. II. A Lengyelországban élő franciák hamis útlevelel Bécsbe, Prágába, Pétervárra és Berlinbe készülnek. Lembergben új illuminátus-egyházat alapítottak. Még az elmúlt évben leleplezte, sőt keresztülhúzta a magyarországi jezsuiták és illuminátusok terveit. Ajánlja kinevezésre Laczkovics kapitányt. Sürgeti a saját maga számára adandó címet.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Martinovics jelentését Gotthardi 1792. október 8-án terjesztette föl Colloredo grófhhoz, jelezve, hogy „ismert barátja” küldte azt. Barátja különben, — írta — ahogy öfelsége megadja neki, amit kért, azonnal Prágába utazik, és azt reméli, fontos dolgokat tudhat meg. Addig azonban, amíg valami hivatalos címe nincsen, nem kockáztathatja az utazást. (Uo.)

Országos Széchenyi Könyvtár

Nachrichten

über die in unseren Staaten befindlichen Demokraten.

§ I. Der Kronmarschall Malachowsky, ein Hauptbeförderer der neuen pohlnischen Konstitution, ein alter pariser Illuminat, den ich schon seit 5 Jahre kenne,² ist nun hier. Dieser klagte bei den hiesigen Demokraten sehr rührend über die Feigheit des Königs von Pohlen in Betreff der pohlnischen Revolution und ausserte sich, dass er seine Bemühungen zu Gunsten der neuen pohlnischen und französischen Konstitution nicht aufgeben wird.

Daher arbeiteten schon bei der Pforte die Anhänger des Freiheits-systems, und der neue Gesandte der französischen Nation in Konstantinopel soll es bei dem Divan zu Wege bringen, dass die Pforte wider Russland und Oesterreich auftrete. Welches so bald es geschieht, so soll Pohlen wieder mit der neuen Konstitution auftreten, und sich mit der Pforte vereinigen. Der

¹ Jellemző, hogy Szvetics hadnagy, korábban Martinovics-hoz hasonlóan II. Lipót bizalmi embere és besúgója, 1792 decemberében ugyanígy próbált Colloredo grófhhoz közelférközni. Okvetlenül beszélnie kell vele, — írta a miniszternek — hogy figyelmeztesse: az életére törnek. (*Sándor Lipót iratai*, 158. l.)

² Malachowski Stanislaw gr., a liberális lengyel párt egyik vezére, aki később a cári hadak elől külföldre menekült. Martinovics a felségsértési per folyamán is szólt róla, anélkül, hogy állítólagos személyes ismeretségüket megemlítette volna. (L. II. k. 159. és 205. l.)

Gesandte von Schweden in Konstantinopel, soll auch eifrig diesen Entwurf unterstützen.¹

§ II. Man will auch bei der hiesigen Zunft zuverlässig wissen, dass alle Franzosen, welche lange Zeit sich in Pohlen aufhielten, und die pohlische Sprache wie geborne Pohlen sprechen, sich mit Pass von verschiedenen pohlischen Magistraten (welche für die Freiheit sind) versehen werden, und sodann einige nach Petersburg, einige nach Wien, wieder einige nach Prag, und von da nach Berlin, als pohlische Anhänger der Targowizer Konfederation² begeben werden. Diese List könnte üble Folgen nach sich ziehen, und vielleicht würden diese pohlisch gekleideten Franzosen ihre königsmörderische Gesinnungen durch diesen Weg durchzusetzen trachten. Ich wäre dahero dieser Meinung, dass der Monarch unverzüglich dem Cachet³ in Warschau den Auftrag mache, damit überall in Pohlen, wo solche Pässe für die verkleideten Franzosen gegeben werden, sich ein russischer Offizier unterschreiben soll. Dessen Pflicht wird es also bei dieser Gelegenheit sein, den verkleideten Franzosen näher zu untersuchen.

In Lemberg, wie ich zuverlässig vernahm, soll eine pohlisch—deutsche Illuminaten Kirche errichtet werden. Ich werde meinen Beobachtungsgeist auch dahin strecken, um meinen Monarch auch dieses Übel bekannt zu machen.

Das verflossene Jahr machten die Illuminaten und Jesuiten den fürchterlichen Entwurf, sich alle zu vereinigen, um Ungarn auf den französischen Fuss zu bringen. Von Seite der Illuminaten wurde der jesuitischen Parthei versprochen, dass wenn Ungarn auf den französischen Fuss gebracht werde, man ihr die Erziehung der Jugend geben, und die Herstellung ihres Ordens bewirken werde. Das nämliche hatten die Pohlen im Sinne. Ich habe diesen Plan im Dezember mit grössten Beifall des höchstseligen Kaisers verdorben, ich habe die Illuminaten von Jesuiten getrennt, und jene unter dem Schutze des Monarchen gebracht,⁴ weil wenn zwei schädliche Zünfte getheilt sind, so ist ihre Stärke und ihr Gift schwächer. Seit der Zeit sind mir die ungarischen Jesuiten sehr aufsässig, und machten mir nach dem Tode des Kaisers einen unnützen und unbedeutenden Prozess wegen meiner Dispensation. Unter andern gewann ich für den Monarch den bekannten gewesenen Rittmeister Laczkovics, der sich durch öffentlich gedruckte Schrifften für das Wohl des Monarchen erklärte. Diesen würde ich rathen wieder anzustellen, weil er unter die in Ungarn befindliche Illuminaten, vieles zum Wohl des Hofes vermag.

Meine Lage wird noch sehr geprüft, ich entschuldige mich damit, dass ich Hoffnung habe bald angestellt zu werden. Man beobachtet mich indessen sehr. Erhalte ich das, um was ich bat, so soll sich der Monarch freuen, mich durch Titel vom Verdacht gedeckt zu haben, dann das kommende Jahr wird, wie ich sehe, gefährlich sein. —

¹ A konstantinápolyi svéd követ Heidenstamm br. volt. A franciákat Choiseul képviselte. Vö. 858. s. köv. l., ahol egészen részletesen szól erről a kérdésről.

² A targowicai konföderáció a lengyel rendek egy hazaáruló csoportjának szövetsége volt, mely az új alkotmány ellen II. Katalin cárnő segítségét kérte.

³ Cache Benedikt lovag, a Monarchia lengyelországi ügyvivője.

⁴ 1791. dec. 22-i és 1792. jan. 8-i jelentéseire céloz. (L. *Iratok* 31/n és o.)

e.)

[1792 október 8, Bécs]

Martinovics jelentése Colloredo gr. kabinet-i miniszterhez

1. A lengyelországi és galíciai illuminátusok a forradalom érdekében keztfogtak a jezsuitákkal. 2. Közli a magyar illuminátus páholyba újonnan fölvettek nevét. 3. Az illuminátusok elhatározták, hogy Ehrenberg kabinet-i írnokot megfigyeltetik. 4. Jacquin bécsi professzort fölvették a rendbe, hogy a külföldi titkos levelezést ő intézze. Ha az uralkodó megadja neki, Martinovicsnak, a kívánt udvari címet, akkor ezt a feladatot őrá bízák majd és ő mindent közölhet az udvarral

Gotthardi által írt tisztaát: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Az itt közölt jelentést Gotthardi 1792. október 8-án terjesztette föl Colloredo miniszterhez. Kísérő jegyzékében elmondja, hogy a bánat és a gondok (adósságait nem tudja fizetni, a császár nem igényli többé szolgálatait és a rendőrséghez akarja áthelyeztetni) ágybadöntötték, és nagyon rosszul érzi magát.¹ Barátja jelentése azonban oly nagyfontosságú, hogy minden erejét összeszedve, azt azonnal továbbítja. (Uo.)

¹ II. Lipót 1790 végén udvari tanácsossá nevezte ki Gotthardit és formálisan az udvari színházak igazgatóságához helyezte őt. Ezzel az állásával kapcsolatban persze munkája nem volt, a kinevezés csak bizalmas jellegű rendőri megbízatásainak elleplezésére szolgált. Jövedelme is eszerint alakult: bár a színháznál évi 2000 ft. fizetést kapott, ezen felül az uralkodó hónapról-hónapra igen nagy összegekkel jutalmazta szolgálatait. (Ő maga később évi 5–6000 ft.-ban jelölte meg ezt az összeget. (1792. szept. 28-i fölterjesztése Colloredo grófhöz: St. A. Vertr. A. 57. fasc.) Ferenc trónraléptétől kezdve csak a fizetését kapta, viszont a nagyúri életről nem tudván lemondani, adósságai egyre nőttek. (1792. okt. 5-én már 5261 ft.-nyi volt. Följegyzése Colloredohoz: uo.). Sorozatos kérvényekkel ostromolta az uralkodót és Colloredo minisztert, melyekben adósságai kifizetését és helyzetének rendezését kérte. Végre 1792 októberében Ferenc király megígérte neki, hogy adósságait (apjának tett szolgálataira való tekintettel) most az egyszer kifizeti, de színházi állása alól fölmenti és a rendőrségre osztja be. Gotthardi persze kétségbe volt esve, hiszen azzal, hogy szégyenszemre a rendőrségi megbízottak közé került, az udvari életnek is búcsút mondhatott. Mindent elkövetett tehát, hogy a szolgálat érdekeire hivatkozva az uralkodót más elhatározásra bírja. Okt. 5-én nagy memorandum-ban fejtette ki érveit: eddig olyan állása volt, — írta — amelyiknek nem volt köze a rendőrséghez. Éppen ezért az emberek szíve megnyílt előtte. Látták, hogy bírja bizalmát az uralkodónak, s ezért, igen magas állású urak is mindent elmondottak neki, „und ich hatte auf diese Art alle Triebfedern der Staatsgefahren in Händen, welche ich alsogleich mitzuthellen nicht ermangelte. Glauben E. M. dass ich den bekannten Freund [Martinovics], der die geheimen Ordenssachen jetzt so treu leistet, jemals als Polizeibeamte für den Monarchen hätte gewinnen können? Bei Gott nein! Ich weiss was ich mit ihm zu thun gehabt habe, bis ich ihn mit mir und mit den höchstseligen Monarchen vertraut machte. Diese Gattung von Menschen besitzen viele Fähigkeiten, und schmeicheln daher den Monarchen nicht gerne. Obschon ich dieses Freundes Zutrauen ganz besitze, obschon er seiner Aussage nach, nun sowohl Er. M. als Sr. Exc. dem Herrn Kabinetts Minister von Herzen zugethan ist, so weiss ich doch nicht, ob er, wenn ich ein Polizeibeamte werden soll, mit den nämlichen Zutrauen zu mir kommen wird, um mir alles, was er erfährt, mitzuthellen; denn er wird sich wegen seinen Brüdern, um nicht entdeckt zu werden, von meinem Umgange entfernen müssen”. Ha a rendőrséghez kerül, eddigi bizalmas levelezését sem folytathatja, — írta tovább. — Ha megtudnák, hogy ő privát bizalmasokkal levelezik, ez gyűlöletet és haragot, meg irigységet ébresztene vele szemben. A titkos szolgálathoz pedig nyugodt, békés légkör szükséges. Azt is meg kell mondania, hogy az itteni rendőrségről nincs a legjobb véleménye, akár magatartásukat, akár rátermettségüket nézi. „Ich würde mich wirklich schämen, mit einigen in Amtssachen etwas zu thun zu haben, so schlechten Ruf hatten sich diese Leute erworben.” Rokonsága is szakítana vele, ha azt hallanák, hogy ő a rendőrséghez került. Mindezek arra kényszerítik, — olvassuk befejezésül — hogy ha az uralkodó mégis amellett döntene, hogy őt a rend-

Nachrichten

Über die Arbeiten und Gesinnungen der hiesigen Demokraten.

1°) Die hier häufig ankommende Pohlen, bestätigen immer mehr und mehr, dass die Illuminaten in ganz Pohlen und Galizien sich mit den dortigen Jesuiten vereinigen, um mit vereinigten Kräften wider die Gesinnungen der Inwohner, zu der neuen Konstitution der Pohlen und folglich zur Revolution vorzubereiten. In Lemberg wird die Haupt Loge für Galizien sein. Ich hoffe die Mitglieder derselben alle zu entdecken, die ich unverzüglich bekannt machen werde.

2do) In meiner Kirche (oder in der ungarischen Illuminaten Loge) wurden auf zudringliches Bitten, folgende neue Mitglieder aufgenommen.

1. Petrovics, Hofrath und nicht unirter Bischof¹
2. Fissly, jubilirter Hofkonzipist bei der *gewesenen* Illirischen Kanzlei²
3. Névery, präsidiel Secrétaire des Grafen Palffy.³
4. Graf Balassa.⁴

Des letzten Absicht seiner Aufnahme hat einen Bezug auf die Nachricht welche ich Sr. Exc. dem Herrn Grafen und Kabinets Ministern letztes in einem französischen Schreiben mitgetheilet habe⁵. Ich werde die Feinheit dieses Mannes genau beobachten und alle seine Schritte, welche zum Nachtheil des Ministers abzielen, beobachten und mittheilen. Überhaupt werden jetzt die Bewegungen und Wendungen der Demokraten sehr wichtig, sie wollen alles ausmustern, was ihnen verdächtig vorkommt, oder was sie zu ihren Kaballen in Betreff der Regierung nicht brauchen wollen.

3°) Es wurde auch in grössten Geheimniss beschlossen, den Kabinets Kanzlisten Ehrenberg,⁶ der auch ein Illuminat ist, und von dem man weis, dass er den Hofrath Schloisnigg beim Kaiser Leopold gestürzt hat, auf das genaueste zu beobachten. Er hat also schon auch sein ganzes Zutrauen verloren.

4°) Des Hofrath Sonnenfels Kirche hat den jungen Jacquin Professor der Chimie auf hiesiger Universität dieser Tage aufgenommen.⁷ Seine Aufnahme wurde durch folgenden höchstwichtigen Umstand veranlasst: Aus meinen Berichten im Jänner, welche ich noch den höchstseligen Kaiser Leopold mittheilte, erhellet, dass die ganze *Illuminaten* Union in Engelland, Frankreich, Amerika, Deutschland etc. einen Entwurf machte, die Korrespondenz durch

örséghez osztja be, állásáról lemondjon. (Uo.) Ez azonban csak zsarolás volt, s amikor okt. 26-án az uralkodó adósságai kifizetésére a kért összeget kiutalta, lelkesen írta Colloredo miniszternek: „Mit Leib und Blut gehöre ich meinem angebeteten Monarchen, alles was er mit mir bestimmen wird, soll mir mit Freuden willkommen sein.” Igaz ugyan, — írta — hogy Lipót alatt 5 ezer egynehány száz arany volt a fizetése, de most megelégszik vele, ha annyit kap, mint az udvari tanácsosok. Csak azt kéri, hogy ő és „barátja” jelentéseit közvetlenül Pergen rendőrminiszterhez küldhesse. (Uo.) Bár pénzügyi kívánságát most sem teljesítették, nov. 15-én mégis elfoglalta helyét a rendőrminisztériumban. (Jelentése: uo.)

¹ Petrovics Péter temesvári görögkeleti püspök, II. Lipót alatt az Illyr Kancellária tanácsosa.

² Fuessly Rudolf. (Vö. 794. l.)

³ Névery Elek magyar kancelláriai titkár. (Vö. 793. l.)

⁴ Balassa Ferenc gr., a volt illyr kancellár.

⁵ A Colloredo gr. megbuktatására törő állítólagos jezsuita és illuminátus szövetségésre céloz. L. a c) alatti iratot.

⁶ Ehrenberg Johann Adalbert kabineti kancellista.

⁷ Jacquin Nikolaus Josef, a kémia és növénytan professzora.

chemische Kunstsprache, welche nicht entziefert werden könnte, zwischen allen Logen in Europa zu befördern.¹ Diese Sprache hat nun der berühmte Doktor Priestley in Engelland entdeckt, welches jezt als Deputirter sich in Paris befindet. Den ganzen Plan brachten hieher dieser Tage zwei aus London angekommene Schweden. Nun ist die Zunfft gezwungen einen Chemiker zur auswärtigen Korrespondenz, anstatt den bisherigen Sonnenfels, zu nehmen : wozu ich oder der junge Jacquin gewählt werden müssen. Hebet der Monarch durch meine Anstellung den Argwohn bald auf, so muss man mich, der mit allen Auswärtigen Demokraten in Frankreich, Preussen, Engelland etc. bekannt ist, den Jacquin vorziehen, und ich werde im Stande gesezt dem Monarchen alle Briefe der Auswärtigen und alle Kaballen mit zu theilen. Das Wohl des Monarchen fordert, mir lieber eine ansehnlichere als kleinere Stelle zu geben, ich werde dadurch in Stande gesezt, dem Monarchen mehr als eine Armee zu leisten.

Október 11-én Martinovics folytatta a demokratákkal kapcsolatos hírek közlését. Megbízható hírként terjesztik, — írta — hogy az uralkodó egyik kihallgatáson kijelentette Hoffmann professzornak : kezében van az ausztriai demokraták, azaz illuminátusok névsora, s az a szándéka, hogy valamennyiőjüket Franciaországba toloncoltatja, testvéreikhez. Nagyon kéri az uralkodót, saját érdekében is, ügyeljen a titoktartásra, ne nyilatkozzék senki előtt, és ne gondoljon arra, hogy nyíltan üldözze a demokrata-céh tagjait, mert úgysem tudna kézzelfoghatóan rájuk bizonyítani valamit. Azonkívül gondolja meg, hogy az üldözés csak erősitené mozgalmukat, ahogy az első keresztények üldözése is nagyban hozzájárult a keresztény vallás terjedéséhez. Az egyetlen helyes eljárás a rend hatalmának megtörésére, ha eltávolítják tagjait a fontos állami hivatalokból. — Balassa grófról már az első napokban nyilvánvalóvá vált, hogy csak azért lett illuminátussá, hogy a céh összeköttetéseit felhasználva, az uralkodót Colloredo kabineti miniszter ellen hangolja és így a minisztert megbuktassa. Mindezt a már említett Fuessly fogalmazótól tudja. Máris tárgyalásban van bizonyos Gassnernéval, aki Mária Terézia alatt udvarhölgy volt, s ma is igen tevékeny asszony, hogy a királynőt udvarhölgyei révén rávegye, tanácsolja az uralkodónak minisztere eltávolítását. Ezzel kapcsolatban fokozatosan ügyeljenek a jezsuitákra és az illuminátusokra, mert ezek a trón megdöntésére törekednek, és magukhoz akarják ragadni a kormányzást. „Ezekben az időkben komoly szolgáltatokat tehetne a kabinetben az uralkodónak és a kabineti miniszternek is egy olyan ember, akinek nemcsak a hűsége kipróbált, de a szíve is a helyén van és ismeretei is vannak.” — A demokraták értesítést kaptak Poroszországból, hogy az ottani demokratáknak minden eszközük megvan rá, hogy Lengyelország megmentése érdekében saját kormányukat, meg az oroszokat is visszaszorítsák. Az érdeklí őket, Ferenc császárnak mi a szándéka a lengyel kérdésben. Azt is kérték, az itteni demokraták közöljék velük, elképzelésük szerint mit nyerne a császár azáltal, ha cserbenhagyná a mostani koalíciót és a cárnó akarata ellenére is pártját fogná a lengyeleknek. Mivel a céhben tudják, hogy ő, Martinovics, a lengyel és az orosz állapotokat egyaránt jól ismeri, őt bízták meg a följegyzés elkészítésével. Ha elkészült vele, bemutatja majd az uralkodónak is, hogy bebizonyítsa, ez a lépés egyáltalában nem volna kárára.² (St. A. Vertr. A. 57. fase.)

Október 13-án benyújtott újabb jelentésében egy, a breisgaui Höklingenből érkezett levelet terjesztett be.³ A levelet — írta — egy régi barátjától kapta, aki Lemberg-

¹ Ennek nem találtam nyomát.

² Memoranduma lényegére l. 811. l.

³ A levél, amelyet Martinovics német fordításban is mellékel, így hangzik : „Hoeklingen den 27 Sept 1792. My Dear ! I haste to give you the alarming account that six Frenchmen from the country of Landau forswore against the Imperatrice of Russia, provided with free pass-letters, as it would be given in our Monarchy and issued from the magistrat of Ofenbourg, a town in my neighbourhood, are going to Petersburg disguised as manufacturers, with a most dishonouring project, to kill this princesse, as an enemy of the humanity. They shall take (it is supposed) their journey through Wien, they speak perfectly the German language, as a skillful or learning German. They passed here for emigrants, and having made with me an acquaintance, they took me for a grand democrat, and a skillfull fellow of the Jacobins. They was gone away this same night,

ben volt első rendőrbiztos, II. Lipótnak fontos dolgokat jelentett annakidején a jezsuiták és illuminátusok szervezkedéséről,¹ s most Höklingenben tölti szabadságát. Javasolja, utasítsák Gotthardin keresztül barátját, szerezzen még közelebbi értesüléseket a királygyilkosságra készülő franciák tevékenységéről és maradjon ott addig, amíg a „kannibálokkal való háború”² véget nem ér. Egyébként figyelmeztessék a rendőrséget is. Ha a demokraták órá bizzák a külföldi levelezést,³ akkor azt reméli, hogy mindezekről az ügyekről részletes tudomása lesz, és uralkodójával boldogan fog mindent közölni. — Van Swieten és Zippe udvari tanácsos szidalmazták előtte La Fayette-t, aki elárulta a jakobinusokat,⁴ és dicsérték az orléansi herceg magatartását.⁵ Beszélgetésük folyamán azt is látta, hogy gyanakodnak rá az udvartól kapott 1000 ft. tiszteletdíj miatt. Nem az ő hibája lesz, ha mellőzik és titkaikhoz nem férközhöz hozzá. Különben úgy értesült, a stájerországi demokraták veszélyes terveket kovácsolnak, de hogy mit, azt még nem tudja.⁶ (Uo.)

f.)

[1792 október 18, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

1. §. *A stájerországi demokraták külön „egyházat” alakítottak. Polgárságuk már alig várja az alkalmat, hogy a feudális és monarchikus alkotmányt megszüntesse. A hangulat az egész birodalomban forradalmi. Most még elejét lehetne venni a dolgoknak.* 2. §. *Az angol nép, majd nyomában a holland, belga, porosz, cseh és pfalzi, örök szövetséget kötött a franciákkal. A felvilágosodott politikusok szerint a Habsburgok néhány év alatt össze fognak omlani.* 3. §. *Az angolok terveket készítettek, hogyan lehetne az európai államokat vérontás nélkül megszabadítani a királyoktól, arisztokratáktól s a papi visszaélésektől.* 4. §. *Ha megvolna iránta a régi bizalom, még meg tudná menteni a Habsburg házat. Az uralkodónak védelmébe kellene vennie az új lengyel alkotmányt, erre azok valamelyik főherceget hívnák meg a trónra. Az oroszok és poroszok fékentartására pedig a törökökkel kell szövetséget kötni. Végül az uralkodónak meg kellene újítania szövetségét Franciaországgal. Ezzel megtarthatná Belgiumot, amit különben el fog veszíteni. A népnél kedvező reformok Belgiumban és főleg Magyarországon megszilárdítanak a trón helyzetét. Ez volt II. Lipót elgondolása s ezt fejtette ő is ki az illuminátusok számára készített memorandumában*

Gotthardi által írt tisztaát : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A jelentést Gotthardi október 18-án továbbította a kabineti miniszterhez, jelezve, hogy aznap kapta „ismert barátjától.” (Uo.)

where I don't know it. It is for the security of our Monarch to give him an account of this sneaker interprise. Farewell. I am your [aláírás].”

¹ Troll Franz Xavér lemergi rendőrbiztost érti. (L. II. k. 43. l. 3. jegyz.)

² Kannibálokon talán a franciákat érti.

³ Vö. 808. l.

⁴ La Fayette tábornagy 1792. aug. 19-én, miután tudomására jutott, hogy a nemzetgyűlés vádat emelt ellene, hadait elhagyva, Belgiumon át semleges területre akart szökni, de osztrák fogságba esett.

⁵ Lajos Fülöp orléansi hg., XVI. Lajos nagybátyja, 1792 nyaratól kezdve tün-
tetően a jakobinusok mellé állt. Szeptemberben vette fel az Égalité Fülöp nevet.

⁶ Ezekre a tervekre l. az f) alatti jelentést.

Nachrichten über die Fortschritte der Demokraten.

§. 1. Vor einigen Tagen hatten die Bürger aus Steuermark hier in Wien bei den ersten Gliedern dieses Ordens durchgesezt, eine besondere Kirche für die Steuermärker zu errichten. Zum Chef dieser Kirche ist Baron v. Schwitzen, ein sonst aus Steuermark gebürtiger Cavalier¹ gewählt worden. In Steuermark haben es die dort befindlichen Mitglieder der Demokraten-Zunft schon so weit gebracht, dass alle Bürger brennen vor Begierde, bei erster Gelegenheit die feudalische und monarchische Verfassung über den Haufen zu werfen. Diese Nachricht ist eine der zuverlässigsten. Überhaupt gehet die Proselitenmacherei in unseren Staaten so weit, dass man nun gar nicht an einer Revolution zweifelt. Auch solche, die zu der Zunft nicht gehören, predigen, wo sie nur können, für die Freiheit. Durch welche Mittel diese Freiheits Begriffe betreiben werden, habe ich schon öfters geschrieben; auch die Mittel, wie selbe getilgt werden könnten, an die Hand gegeben. Hält man alles dieses für Spass, so ist es mir leid, dass ich eine Zeit erleben werde, wo man der Sache nicht mehr wird helfen können. Alles flucht den Monarchen und die Minister, alles schmeichelt ihnen, um sie desto mehr einzuschläfern; man weis aber alles, was das Ministerium thut, um die Monarchie zu führen. So geschah es auch in Frankreich vor vier Jahren. Der König und die Minister wollten an keine Gefahr glauben, wo doch die grösste da war.

§. 2. Die Zunft hat auch sichere Nachrichten erhalten, dass sich das ganze britanische Volk wider ihre Regierung verschworen hatte, und mit Frankreichs Republik auf ewig vereinigte. Die Holländer, Niederländer, Preussen, Böhmen, Pfälzer thaten das nämliche. Herzberg steht an der Spitze der Preussen, und dieser thut das möglichste um den König zum separirten Friede mit den Franzosen zu bringen. Alles schwört sich wider das Haus Oesterreich. Unser Monarch hat keinen Freund in Europa. Die aufgeklärtesten Köpfe und Politiker behaupten es einstimmig, dass das Haus Oesterreich in einigen Jahren ganz zu Grunde gehen wird.

§. 3. Es ist auch dieser Tage ein Entwurf aus Engelland hier eingelanget, welcher ausführlich alle Mittel anzeigt, wie man alle Staaten in Europa ohne Blutvergiessen von Königen, Aristokraten und Geistlichen Missbräuchen befreien könnte. Ich habe ihn noch nicht gelesen, sobald ich ihn zum Gesichte bekomme, so folget gleich eine Nachricht dessen von mir.²

§. 4. Hätte ich das nöthige Zutrauen von meinem Monarch und von meinem Minister, so wie ich es unter weiland Kaiser Leopold hatte, so würde ich noch jezt unsere Staaten und des Monarchen Thron von dem künftigen Sturze retten. Der Monarch müsste jezt die unterdrückte neue pohlnische Konstitution unter seinen Schutze nehmen, die Pohlen werden noch jezt, um sich wider die Rusen und Preussen zu rächen, die Thronfolge einem Erzherzog zusagen und feuerlich garantiren.³ Unter so mächtigen Schutze würden die Pohlen eine Reconfederation in Pohlnd hervorbringen. Sollten die Russen auf diesen Schritt ihre Alliance mit uns aufgeben, so müsste der Monarch gleich eine Alliance mit Türken, und die Garantie der Krim der Türken gegen eine freie Schiffart bis

¹ Személyére közelebbi adatot nem találtam.

² L. 811. 1.

³ A pár nappal később írt Nyílt Levélben már azt írta Martinovics, hogy a lengyelek fel is ajánlották országuk koronáját valamelyik Habsburg főhercegnek. L. 821. 1.

zum schwarzen Meer, versprechen. Chotim¹ und die übrigen Festungen müsste er den Türken abtreten. Unsere Macht, Pohlen und Türken wären wider die Russen und Preusen hinlänglich, um so mehr, als Schweden ohnehin gegen die Russen auszubrechen nur eine Gelegenheit wünschet.

Endlich müsste der Monarch den Franzosen ihr Souverenität erkennen, und die alte Alliance erneuern, wodurch er Niederlanden behalten wird, welche in allen übrigen Fällen für verlohren gehalten werden. Durch diese Wendung würde Preusen und Russland klein. Unsere Staaten und der Monarch blieb ganz, und eine dem Volke günstige Reform in Niederlanden, und besonders in Ungarn, würde das Volk beruhigen, den Thron erhalten, die Finanzen verbessern und den Adel befestigen. Unter Kaiser Leopold wäre alles dieses geschehen. Jezt halte ich es für einen Traum, weil ich und mein Enthusiasmus für den Monarchen noch immer verkannt werden. Diesen Entwurf hatte ich weiltäufig, auf mehrere Bögen, der Zunft mit getheilet,² alle applaudirten mir, und sahen es als ein Meisterstück der Politik an. Ich suche das Zutrauen auf diese Art zu erhalten, weil ich sehe, dass mich der Monarch nicht durch eine Anstellung deken will.

Oktober 20-án Martinovics közölte, hogy alkalmá nyílt elolvasnia az angol illuminátusoknak előző jelentésében említett tervét arról, hogyan lehet a francia forradalom céljait vérontás nélkül megvalósítani. Szívesen lemásolta volna az iratot, — írta — de nem lehetett, mert miután a céh 3 vezetőjének jelenlétében elolvasta, utána elégették. A tervezet gondolatmenete az alábbi: 1. Anglia belső bajai meggyőzték az angol népet annak szükségességéről, hogy alkotmányukat francia mintára át kell alakítaniuk. 2. Ha a király ellenkeznék, több mint 1000 ember írással fogja bizonyítani, hogy pénzzel megvesztegette az alsóházat. Pert indítanak ellene és trónjától megfosztják, az ország pedig köztársasággá lesz. 3. Örök szövetséget kötnek Franciaországgal és Észak-Amerikával. 4. A három állam együttesen törvényt hoz, hogy minden szabadságra vágyó nemzetet oltalmuk alá vesznek. 5. Erre támaszkodva Hollandia, Belgium, a német birodalom és Svájc lerázza az arisztokraták igáját. 6. Példájukat követik a svédek, dánok, lengyelek és poroszok. 7. Utoljára a monarchia népei is kivívják szabadságukat. Tíz év múlva nem lesz király Európában és nem lesz pápa Rómában. A keresztény vallást Krisztus és az apostolok tanításának megfelelően, ősi állapotába akarják visszaállítani: pompa, vagyon és világi javak nélkül. A tervezet nagy tetszést arat mindenfelé. — A belgiumi demokrata-céh szóban üzenetet küldött, (amelyet egy magát belga kormányzóági titkárnak nevező megbízottja adott át), hogy egész Flándria és Brüsszel³ része demokrata érzelmű és hogy egész Belgium csak a kedvező alkalomra vár, hogy a monarchia katonáit egyszerre legyilkolja. — Néhány veszélyes röpirat érkezett. Ezek: 1. *Das Kind als Regent*. Ez nevetségessé teszi az uralkodót, visszataszító módon jellemzi a minisztérium tevékenységét és azt bizonyítja róla, hogy a virágzó birodalom sírját ássa meg. 2. *Die Reise des Papstes in den Himmel und in die Hölle*. A francia szabadságeszme mérget terjeszti. 3. *Die Verwandlungen* igazi francia szabadossággal fordítva.³ Ezeket a röpiratokat nem árúsítják, hanem kézzől-kézre adva járnak elég nagy körben. Néhány órára ő is megkapja majd őket, akkor megmutathatja az uralkodónak, de aztán vissza kell kapnia, különben elveszett ember.⁴ — Az uralkodó eljárása, hogy a tiszteletdíját kiuntaltatta

¹ Hotin vára a Dnyeszter partján

² L. 808. l.

³ A három említett röpirat közül a magyarországi könyvtárakban egyet sem találtam meg. A 3. sz. alatt említett minden valószínűség szerint Ovidius *Metamorphoses* címen ismert költeményeinek stuttgarti kiadásával azonos (*Verwandelte ovidische Verwandlungen. Ad modum Blumaueri*. Stuttgart, 1790—94 közt. — Idézi Holzmann M. — Bohatta H., *Deutsches Anonym-Lexikon*. 1501—1850. IV. Weimar, 1907, 317. l.) — A többi brosrát még csak valószínűsíteni sem tudtam. (Sem Holzmann-Bohatta, i. m., sem Kayser Gottlob Christian, *Vollständiges Bücher-Lexicon, enthaltend alle von 1750 bis Ende des Jahres 1832 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher*, I—V. Leipzig 1834—1836. c. munkája nem ismeri.)

⁴ L. 1905. l.

számára, de még csak egy névleges kinevezést sem juttat neki, annyira gyanússá tette őt a magyar demokraták körében, hogy ezek most újra ellene bősztették Okolicsányi nüsspököt. Úgy hallotta, a Kancellária már el is készítette az ellene szóló beadványt. Ha az uralkodó nem juttat neki valamilyen alkalmaztatást és ezáltal nem szereli le az ellene irányuló gyanakvást, hűségéért előbb vagy utóbb buknia kell. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

g.)

[1792 október 26, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

1. Kéri vissza az uralkodónak bemutatott két röpiratot, hogy a harmadikat is megszerezhesse. A kormány legújabb cenzura rendeletén a demokraták csak nevetnek. 2. A magyarországi demokraták november 10.-én választanak új főnököt. Ha az uralkodó addig kinevezi őt, megválasztását bizonyosra veszi, s akkor majd közölheti forradalmi tervüket is. 3. A demokraták vezetői elhatározták, hogy biztonsági okokból formálisan feloszlatják a társaságot; ezentúl új tagot nem vesznek fel, s a mostaniak is csak demokratáknak fogják magukat nevezni, de kötelességük lesz a demokratikus eszméket a nép közt terjeszteni. 4. A cseh illuminátus-céh egyesül a porossal, melyet Henrik hg. vezet. Nagy az öröm Franciaország előnyös helyzete miatt, s már arról beszélnek, hogy nemzetgyűlést hívnak egybe és a minisztériumot megszüntetik. Szidják a kabineti minisztert, minden baj és rossz okát benne látják. A nyílt forradalom megkezdésére csak a hadiadó kivetését várják. Újra sürgeti kinevezését, hogy megmenthesse az államot, a vallást és a nemességet.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A jelentést Gotthardi október 26-án terjesztette föl Colloredo grófhhoz. „Hier folget abermal ein wichtiger Bericht von meinem bekannten Freunde — írta. — E. Exc., nun ist warhaft der Augenblick da, wie es heute selbst S. M. in Unterthänigkeit mündlich vorbrachte, und S. M. die baldige Entschliessung zu ertheilen mir versprach, dass S. M. diesen unentbehrlichen Menschen einen ansehnlichen Namenstitel ertheilen; dann setzen seine Brüder ihn vom Chef ab, so höhrt auf der Stelle die wichtigste Dienstleistung auf. Aber weit besser würde es sein, wenn S. M. ihme wirklich eine ansehnliche Anstellung ertheilten. Der höchstselige Herr hat ihn ja ohnehin zum wirklichen Hofrath bestimmt, welches ich Er. Exc. auf mein Gewissen versichern kann, in welchem Falle er ausser der geheimen Dienstleistung auch öffentlich dem Staate durch sein Amt sehr nützlich dienen würde. Ferner kommet in Erwägung zu ziehen, dass wenn S. M. ihm nur einen Namens-titel geben, und er die Professors Pension in Lemberg dennoch fortgenüsset, solches neuerdings auffallen müsste. Sollten aber S. M. auf keine Weise ihn für dermals wirklich anzustellen geruhen, so muss doch wenigstens der Bedacht dahin genommen werden, dass seine Lemberger Pension von 500 fl. hierorts zu den 1000 fl. angewiesen werden, damit es doch einen förmlichen Gehalt ähnlich siehet.” (C.o.)

**Nachrichten
über die Demokraten.**

1° Sobald ich die zwei Brochuren zurück erhalte, welche ich selbst Sr. M. einzuhändigen die Ehre hatte,¹ so werde ich die dritte von dieser Zunft verlangen, betitelt: „Das Kind als Regent“, um sie meinem Souverain zu geben.

¹ Ahogy a későbbiekből kitűnik, az okt. 20-i jelentésében említett *Die Reise des Pabstes in den Himmel und in die Hölle* és *Die Verwandlungen* c. röpiratokról van szó. — Hogy a könyvek átadása hol és mikor történt nem tudjuk.

Ich bitte dahero sobald möglich um die Rückstellung. Die Zunft lachte dieser Tagen über die neue Strenge der Hofzensur mitgetheilten Verordnung,¹ indem sie nichts fruchten kann; denn es kommen solche Brouchuren nur in sehr kleiner Zahl aus Preussen an einzellne Mitglieder der Zunft, und diese lassen solche Bücher herum rouliren, am Ende haben es doch alle gelesen.

2° Die ungarischen Demokraten haben schon einen Revolutions Plan fertig gemacht. Die Wahl eines neuen Chefs geschieht den 10-ten November. Sollte ich bis dorthin ansehnlich angestellt werden, so hoffe ich für gewiess wieder bestattiget zu werden; sodann erhalte ich diesen Plan, und werde ihn meinem Monarchen mittheilen können, um ihn unter der Hand durch geschikte Mittel zu vereiteln.

3° Die Chefs der Demokraten hatten nun das Projekt gemacht, förmlich allen Mitgliedern der Zunft einmal für allemal zu erklären:

I. Dass die Gesellschaft ganz aufhören soll. II. Dass die Namen der Illuminaten, englische Freimaurerei, Deputirten etc. nicht mehr gehört werden sollen. III. Dass man keinen Menschen mehr auf nehmen wird. IV. Dass die jezigen Mitglieder nur die natürlichen Namen Demokraten unter sich tragen sollen. V. Dass diese Mitglieder bei jeder günstigen Gelegenheit die demokratischen Gesinnungen bei dem Volke verbreiten sollen. VI. Endlich dass sie die jezigen Chefs einzeln öftters besuchen sollen. Dieser Entwurf ist noch nicht allgemein genehmiget worden. Ich vermuthe aber, dass man ihn durchsetzen wird. Diese scheinbare Aufhebung soll zu aller möglichen Sicherheit, nicht verathen zu werden zielen. Die Chefs bleiben aber unter sich wie vorher; sie werden immer Menschen ins Ausland um Nachrichten schiken, auch solche wieder empfangen, und sodann das Nöthige den gewessten Mitgliedern zur Verbreitung mittheilen.

4° Prinz Heinrich² in Preussen ist dermalen an der Spitze dieser Zunft in Berlin, sein Anhang ist sehr gross. Die böhmische Zunft wird sich ganz mit der preussischen vereinigen. Alles ist über haupt was zu dieser Zunft gehöret voller Freuden, wegen Frankreichs glüklichen Lage. Schon redet man hier von einer künftigen National Versammlung, von der Aufhebung des ganzen Ministerium, welches die Monarchie und den Monarch durch Erschöpfung der Finanzen wegen einen so schädlichen Krieg, und durch so schädliche Allianzen mit Preussen und Russland zu Grunde richten will. Die Erbitterung wider S. Exc. den Herrn Grafen und Kabinets Minister, wegen innerlichen Staatseinrichtungen, wegen seiner Anhänglichkeit an die hohe Geistlichkeit, ist sehr gross. Der Wohlstand und die Ehrfurcht verbietet mir eine Detail hierüber zu machen. Man hält den Monarchen in allen für unschuldig, und das ganze Übel, welches diese Zunft zu sehen glaubt, wird meistens diesem Minister zugeschrieben. Graf Balassa arbeitet an dieser niedrigen Verschwärzung meistens.³

Alles wartet nur auf die Zeit um eine Kriegssteuer zahlen zu müssen, um die Revolution anzufangen; von Gratz, Prag, Ofen, Pest, Galizien etc. kommen Einladungen hiezu. Man will diese Revolution zu Gunsten des Monarchen und des Volkes machen, denn der Monarch wird wegen seinen persönlichen Eigenschaften geliebt.

¹ Ezt a rendeletet nem találtam meg.

² Hohenzollern Frigyes Henrik hg., II. Frigyes Vilmos porosz király harmadik fia.

³ Vö. 803. 1.

Ich bitte nocheinmal um eine baldige ansehnliche Anstellung damit ich das gänzliche Zutrauen bei der Zunft gewinne. wo ich sodann im Stande gesezt werde, alle drohende Übel von dem Staat, Religion und von dem Adel, zu welchem ich auch gehöre, noch zu rechten Zeit zu verhindern; ich suche ja hiedurch nicht meinen, sondern des Monarchen Nuzen.

60.

1792 október 7

Nyílt levél Ferenc császár és királyhoz

*Martinovics Ignác anonym röpirata
Magyarra fordította : Szentmarjay Ferenc*

Tartalma : [I.] Bevezetés; [II.] II. Lipót kül- és belpolitikája; [III.] I. Ferenc politikájának jellemzése és bírálata : [III. 1.] keleti külpolitikája, [III. 2.] Franciaország és a nyugati külpolitika, [III. 3.] a bécsi kabinet és az európai udvarok ; [IV.] a Habsburgok magyarelles politikája.

Bikessy András helytartótanácsi gyakornok tisztázata, Szentmarjay sk. javításaival : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 9. köteg 224—235. fol. — Ugyanennek Gindl Ferenc, a Barkóczy grófok levéltárosa által készített egykorú másolata : O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szentmarjay periratai 9. sz. mellékl. Nyomtatásban kiadta Benda Kálmán : *Martinovics nyílt levele Ferenc császár és királyhoz. 1792. Századok* 83 (1949) 265—281. l. Egyes részeit leközölte Waldapfel József : *Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából.* I. Bp. 1952. (Magyar irodalmi szöveggyűjtemény II/1.) 488—493. l. — Laczkovics János által készített magyar fordításának töredéke, Szilágyi János másolatában : O. L. Vertr. A. 42. fasc. I. köteg 61—64. fol. — Latin fordítása : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics 9. sz. mellékl. és O. L. M. Canc. 10006/1793. sz. — Német fordítása, Szentmarjay írásában : O. L. Vertr. A. 36. fasc. 8. sz. NB jelz. mellékl. Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár igazgatójának egykorú németnyelvű másolata : Egyet. Kvt. Ms. G. 157.

1793 augusztus utolsó napján Sándor Lipót nádor futára egy kéziratot latinnyelvű röpiratot kézbesített Pálffy Károly gr. kancellárnak Bécsbe. A röpiratot, — olvasuk a nádor kísérőlevelében — mely az uralkodóhoz intézett nyílt levél formájában igen éles szavakkal bírálja a dinasztia külpolitikáját, és pártjára kel a francia forradalmi köztársaságnak, postán kapta. A röpirathoz mellékelte anonym levél szerint a latinon kívül magyar és német nyelvű példányai is nagyszámban közösen forognak Magyarországon. — A kancellár azonnal továbbította az iratot az uralkodóhoz, nem titkolva felháborodását. „Ez a röpirat — írta — vakmerően gyalázza Felsőség szent személyét és Felsőség megboldogult atyja urát, magasztalja a francia szabadságrendszert, nyílt forradalmiság fűti, ezért igen veszélyes és kárhozatos.” A Kancelláriával és az Államtanáccsal való többszöri tanácskozás után Ferenc király szeptember 12-én elrendelte a Helytartótanácsnak a röpirat elkobzását és a szerző személyének kiderítésére a nyomozás megindítását. (A röpirattal kapcsolatos fölterjesztések és rendeletek : O. L. M. Canc. 1793 : 10.006., 10.634., 14.478. és 14.669. sz., 1794 : 154. és 929. sz.)

A nádor azonnal utasította a megyéket és a szabad kir. városokat, hogy a területükön levő nyomdákban, könyvtáraknál a netán kinyomott vagy nyomás alatt levő példányokat foglalják le és igyekezzenek kideríteni a röpirat szerzőjét. A jelentések azonban mind nemlegesek voltak s a nyomozás teljesen elakadt.¹ A nádor erre irodaigazga-

¹ Pest városa ugyan azt jelentette, hogy Kilián nyomdász szerint a nyílt levél magyar fordítása Debrecenben sajtó alatt van, de ez sem bizonyult igaznak. Debrecen város tanácsa felháborodottan tiltakozott „a gyanúsítás és a rágalom ellen,” s a „város jóhírnevének meghurcolásáért” Kilián példás megbüntetését követelte. (O. L. M. Canc. 1793 : 10634. és 14478. sz. és Helyttan. Rev. libr. 1794 fons 2, pos. 39.)

tóját, Boros Lajost, bízta meg, hogy próbáljon nyomára jutni a szerzőnek, vagy a fordító-
nak. Az irat maga azonban szinte semmi támpontot nem nyújtott. Szerzőként Gorani gróf
volt megnevezve rajta, a *Moniteur* ismert nevű munkatársa, akinek az európai ural-
kodókhoz szenvedélyes támadó hévvel irt sorozatos nyílt levelei Magyarországon is
ismertek voltak.¹ De hogy valóban ő írta ezt a röpiratot, arra semmilyen bizonyíték nem
volt, különben, ahogy Pálffy kancellár kifejtette, ha szerzője valóban Gorani, a fordító
akkor is büntetést érdemel. Az sem volt azonban lehetetlen, hogy a nyílt levelet nem
Gorani írta, s az ismeretlen szerző csak propagandából használta a népszerű nevet.²

Közben 1793. október 8-án Bujanovics Károly udvari ágens, egy bizalmas jelenté-
sében már arról irt, hogy a röpirat nagyon elterjedt Magyarországon, főleg Pesten és
Debrecen vidékén. Szerzője egyesek szerint Abaffy Ferenc, mások szerint Laczkovics
György, Pest megyei alispán (Közl.: *Sándor Lipót iratai*, 633–634. l.)

December elején egy az uralkodóhoz érkezett újabb névtelen levél Szentmarjay
Ferencre irányította a röpirattal kapcsolatban a figyelmet. „Ez az ember — olvassuk
a följelentésben — állandó kapcsolatban áll gyanús és gonosz szándékú személyekkel,
gyűlöli a németeket, s már régebben egy olvasókört szervezett, amelynek tagjai figyelem-
mel kísérik a *Moniteur*t, meg más külföldi újságokat, és azokból a legfeltűnőbb részeket
kiújíják.” Szentmarjayra irányította a gyanút Hlozek Antal kamarai tisztviselő is, aki
nagyjából ugyanebben az időben beszolgáltatva a nyílt levél egy német nyelvű példányát
és előadta, hogy azt Szentmarjaytól kapta. Szentmarjay azonban mindent tagadott,
s végül is csak annyit ismert el, hogy lemásolta a nyílt levelet. Két példány volt birtoká-
ban, — mondotta — az egyiket több hónapja egy ügyvédől kapta, „akivel társaságban
találkozott s nevét nem tudja,” a másikat pedig Gyurkovics professzor, a pesti egyetem
röviddel azelőtt elhunyt tanára adta neki. Bár a további nyomozások folyamán a nyílt
levélnek még több német, magyar és latin nyelvű példánya került elő, s mintegy 30
emberről derült ki, hogy a röpiratot olvasta,³ Szentmarjayra semmit sem tudtak rá-
bizonyítani. A röpiratnak sem szerzőjét, sem fordítóját nem sikerült kinyomozni.⁴

¹ Gorani Giuseppe gr. (1744–1819) milánói származású olasz publicista, a liberális
és polgári demokratikus átalakulás bátor harcosa. 1770-ben jelent meg: *Traité du des-
potisme* c. munkája és ez szerezte meg számára többek közt Holbach és Diderot barát-
ságát. 1792-ben Bailly javaslatára a Konvent francia állampolgárságot adományozott neki.
Gorani erre 1792 őszén Párisba ment s a *Moniteur* hasábjain hamarosan megjelentek az
európai uralkodók zsarnoksága ellen irt sorozatos nyílt levelei.

² Pálffy kancellár, meg a nádor, kezdettől fogva úgy vélték. Gorani nem ismeri
annyira a magyar és birodalmi viszonyokat, hogy ezt a röpiratot ő írhatta volna. Bár
— mondották — az sem elképzelhetetlen, hogy adatait Magyarországról kapta, s csak
formába öntötte. Velük szemben Zinzendorf gr. államtanácsos véleménye az volt, hogy a
röpiratot nem írhatta magyar ember, szerzője valóban Gorani. (*Sándor Lipót iratai*,
634. l.)

³ Ezek legtöbbször a pest-budai dicasteriumok fiatalabb hivatalnokaiból, illetve
az egyetemi ifjúságból került ki. Jól mutatja az olvasók táborának társadalmi kereszt-
metszetét Tarkovics Vazul joghallgatónak Balassa Ferenc grófhhoz 1793. okt. 7-én irt
levele. Ebben elmondja, hogy „ama scandalosus, nemcsak a minisztériumot, de öfelsége
szent személyét is merészen gyalázó irat” német példányra hozza is eljutott. Az iratot
Bóbics János ügyvéd idősebb fia adta kezébe (Vö. III. k. 27. l.), akinek öccse
mellett instruktorkodott. Ez viszont a buda-környéki provinciális commissarius
fiától, Kiss Sándortól és Mihalkovics János helytartótanácsos fiától kapta, — mind-
ketten joghallgató kollégái az egyetemen. A röpirat szerzője, — így hallotta a Bóbics
házban — egy volt kabineti titkár, akit pár hónapja mozdítottak el állásából, —
nevére már nem emlékszik. A Bóbics-fíú azt is mondotta neki, hogy az irat latin vál-
tozatából 300 példányt Debrecenbe küldtek terjesztésre. (O. L. Balassa lt. 1793 C fasc.
— V. ö. II. k. 90. l.)

⁴ A bécsi rendőrség besúgója, Degen könyvkereskedő is csak arról tudott, hogy
Magyarországra Martinovics juttatta el a röpiratot. Szerzőnek Goranit mondja, s úgy
tudja, Martinovics a dán vagy svéd követől kapta meg terjesztésre. (Ld. II. k. 24. l.)
— Megemlítem, hogy a nyomozásba maga Martinovics is belekapcsolódott. 1793 szeptem-
berében ugyanis Pergen gr. rendőrminiszter Gotthardit is utasította a nyílt levél írója
személyének kinyomozására. Gotthardi Martinovicsához fordult, mondván, hogy siker
esetén „nagy becsületet szereznének maguknak az udvar előtt”. Martinovics rögtön
ajánlkozott is, hogy Pesten utánajár a dolognak. Elutazott Pestre, s visszatérve Bécsbe,
írásban jelentette, hogy a nyílt levelet egy francia követnek Budán maradt szolgálja

(Mindezekre l. a nádor 1794. jan. 8-án és ápr. 3-án kelt összefoglaló jelentéseit, amelyhez a kihallgatási jegyzőkönyveket is mellékelte: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 8. és 721. sz. Továbbá: O. L. Helyttan. Rev. libr. 1794 fons 2. Vö. III. k. 27. l. N° 8.)

A nyílt levél szerzőjének személye, megírásának körülményei körüli rejtély csak a magyar jakobinusok elleni hűtlenségi és fелségсértési per folyamán oldódott meg. Martinovics a bécsi udvari vizsgálóbizottság előtt bevallotta, hogy a röpiratot ő írta. A munka megírásának körülményeit a következőkben adta elő:

1792 eleje, Ferenc király trónralépése óta egyre növekvő aggodalommal látta, hogy a monarchia külpolitikája mindjobban idegen, porosz érdekek szolgálatába szegődik, azáltal, hogy mereven a franciák ellen fordul. Mivel előre látta, hogy ennek végső eredménye csak a monarchia pusztulása lehet, ezért egy alkalommal, amikor kihallgatáson volt Ferenc királynál, figyelmeztette őt erre. Azonban sem az uralkodó nem hallgatott rá, sem a külügyek vezetői, akiknek pedig szintén több ízben kifejtette aggodalmait. Végülis, miután látta, hogy hivatalos úton semmit sem érhet el, elhatározta, hogy érveit nyílt levélben tárja ország-világ elé, s így próbálja meg az uralkodót visszatéríteni a végzetes útról. Ismeretes — mondotta — hogy a Milánóból kiutasított Gorani gróf több európai uralkodóhoz levelet írt s ezeket a *Moniteur*-ben kinyomatta. Ezért a *Moniteur* olvasói azt várták, hogy hamarosan hasonló levél fog megjelenni Ferenc császár ellen is. Ez adta neki az ötletet a nyílt levél megírására. 1792 végén el is készítette, s benne — mondotta vallomásában — erősen köztársasági jellegű nyilatkozatok és megjegyzések között tanácsokat adott, hogyan kellene az osztrák ház külpolitikáját úgy irányítani, hogy abból a dinasztának haszna is legyen. Az volt a szándéka, hogy írását beküldi közlésre a *Moniteur*-nek. Miután azonban a levelet egy nap alatt megírta, tüze lecsillapodott, s anélkül, hogy azt bárkinek is megmutatta volna, íróasztala fiókjába zárta.

1793 elején — mondotta tovább Martinovics — váratlanul kimaradt a *Moniteur* egy száma. Bécsben rögtön az a hír terjedt el, hogy bizonyára abban van a Ferenc császár elleni régen várt levél. Áprilisban Pesten járt, ott is ugyanezt hallotta, sőt barátai bizonyosra vették, hogy neki megvan a *Moniteur*-nek ez a száma és kérték, küldje meg nekik a cikket. Ezért Bécsbe visszatérve Hackel kereskedőnek, (a bécsi jakobinus per egyik vádlottja, l. II. k. 25. l.) lediktálta az általa írt nyílt levelet, s szerzőit Goranit írva rá, mintha csak a *Moniteur*-ből másolta volna, 1793 májusában eljuttatta Pestre Hajnóczy Józsefnek. Arra — mondotta — hogy Hajnóczy az iratot másoknak is megmutatja, nem is gondolt. (Martinovics vallomása: II. k. 145. s köv. l.)

A nyílt levél további sorsára fényt derítenek a jakobinus mozgalom vezető tagjainak vallomásai. Hajnóczy — miután lemásolta — továbbadta Szentmarjaynak, majd Laczkovics Jánosnak. Hajnóczy latinra fordította le, míg Szentmarjay németre¹ és magyarra, Laczkovics pedig külön még egyszer magyarra.² Rajtuk keresztül terjedt el azután az ország minden részében. (Vallomásaikat ld. II. k. 90., 106., 117. és 122. l.)

A nyílt levél méltatása nem illik e rövid bevezetésbe, (l. Bevezetés III. fejezet.)³ de annyit itt is kijelenthetünk: Martinovics bíróság előtti előadása, hogy röpirata

terjesztette. (Gotthardi 1794-es, bíróság előtti vallomásából idézi Fraknói: *Martinovics élete*. 89—90. l.) — Később, amikor Gotthardinak azt jelentették Pestről, hogy Hajnóczy Martinovicstól kapta a röpiratot, mégis bevallotta barátjának, hogy a nyílt levelet ő írta. Igaz, — mondotta, — hogy az udvar emberei közül is többen segítségére voltak, mindenekelőtt Rollin tábornok. Aztán hozzátette: készen áll rá, hogy Svájcba utazzék, — de Gotthardi megnyugtatta, erre még nincs szükség, majd ő idejében figyelmezteti, ha baj lesz. (L. II. k. 151. l.)

¹ A német fordítással kapcsolatban egy ismeretlennek a nyomozás során elhangzott vallomása: Széchényi Kvt. Ms. Fol. Germ. 884. (*A Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtárban. 1789—1867*. Bp. 1950. 2542. sorszám alatt tévesen kapcsolja a vallomást Jezerniczky Ferenc személyéhez. Jezerniczky csak a másolatot hitelesítette.)

² A bécsi rendőrmisztérium tudomása szerint szerb nyelvre is lefordították volna (*Sándor Lipót iratai*, 624. l. jegyz.), ennek azonban nem találtam semmi nyomát.

³ A nyílt levéllel először Fraknói Vilmos foglalkozott. Részletesen ismertette tartalmát, majd a szerző kiderítésére elrendelt nyomozás történetét. „Ezen nyílt levél Martinovics egyéb iratait mind genialitása és irányának szépsége, mind merészsége és a benne nyilatkozó erkölcsi romlottság tekintetében messze tulzárnyalja.” Politikai helyzetképe és éleslátása „a legkiválóbb államférfiúnak is becsületére vált volna,” előadásának szónoki ereje megragadó, mégis „iszonyodva kell elfordulnunk ezen mesteri mű írójától”, mert minősíthetetlen kifejezésekkel „meggyalazza” II. József és II. Lipót emlékét, akiket pedig pár hónappal előbb, mint az emberiség legnagyobb jóltevőit magasz-

megírására csak a császári ház jövőjéért való aggodás készítette, nem hihető és nem fedi a valóságot. Éppen ellenkezőleg, munkájában élesen szembefordul az uralkodóval és a fennálló társadalmi renddel. Vallomásának azt az állítását viszont, hogy a nyílt levelet 1792 október elején írta, belső adatok alapján is valószínűsíthetjük és így elfogadhatjuk. (L. főleg 824. l.: La Fayette 1792 októberi szökéséről és osztrák fogságba való eséséről még nem tud.) Ugyanakkor viszont megint belső érvek alapján valószínűnek kell tartanunk, hogy a röpirat második részét, amely a magyarokról szól, utólag, csak 1793 tavaszán illesztette hozzá. A röpirat két része élesen egymástól stílusban, látókörben és elvi alapjaiban is, úgyannyira, hogy a két rész még ellent is mond egymásnak. (A röpirat jellemzése Benda K., *i. m. Századok*. Vö. Bevezetés III. fejezet.)

A röpirat Martinovics által írt eredeti francia szövege nem maradt ránk : valószínűleg Hajnóczy elégette.¹ Itt közölt magyar fordítást Szentmarjay Ferenc készítette.² Elfogatásakor apja, a Barkóczy grófok homonnai jószágkormányzója, a grófi levéltárosnak, Gindl Ferencnek, lepecsételt csomagban néhány iratot adott át megőrzésre. Gindl felnyitotta a csomagot, s látva, hogy a jakobinus szervezkedéssel kapcsolatos iratok vannak benne,³ lemasolta azokat, s másolatait 1794 decemberében átadta a munkácsi görögkatolikus püspöknek ; ez azután valamennyit felküldte a Magyar Kancelláriának, amelyik továbbította a Kir. Táblára. Amikor az öreg Szentmarjay megtudta, hogy Gindl följelentette, rátámadt, s az eredeti iratokat hosszas dulakodás után magához vette. A nádor erről Gindl följelentéséből, tudomást szerzett, s 1795 januárjában utasította Zemplén megyét, hogy Szentmarjay Imrétől az iratok eredetijét szerezzze meg. Ez meg is történt, s így került Szentmarjay fordításának Gindl által készített másolata, majd eredeti példánya is Németh jogügyi igazgató kezébe, Németh pedig, mivel a vádirathoz már mellékelte a nyílt levél egy másik másolatát, ezeket a példányokat ad acta tette.⁴ (Az ügyre l. III. k. *Jegyzőkönyv* No 283, 296, 317 és 329 és O. L. M. Kanc. 1795 : 3325., 3713. és 4988. sz. Gindl megjutalmaztatására, a Barkóczy grófok tiltakozására : III. k. *Jegyzőkönyv* No 433, 509, 519 és 609.)

Mivel az eredeti (francia) szöveg nem maradt ránk, hasznosnak láttam, ha a ránkmaradt egyéb (magyar, latin, német) változatokat jegyzetben egybevetem Szentmarjay fordításával. Így könnyebben értékelhetjük Szentmarjay fordítói munkáját, másrészt pedig jobban megközelíthetjük az elpusztult eredeti szöveg valószínű kifejezéseit. A fordítások jelzése az alábbi : A : Laczkovics János magyar fordítása ;⁵ B : ismeretlen által

talt, s akiknek, különösen II. Lipótnak, személy szerint is sokat köszönhetett. (*Martinovics, Századok*, 1878. 235–244. l. — Lényegében azonosan : *Martinovics és társai*, 175–185. l., de itt a röpirat tendenciáját félremagyarázza s azt mondja többek közt, hogy Martinovics azért támadja II. Lipótot, mert „részded a porosz királyt Reichenbachban” — Harmadik munkájában a dicséző jelzőket mind visszavonta, s csak az „lőadás erőteljességét és retorikai szépségeit ismerte el, amelyek „alkalmasak voltak arra, hogy a felületes olvasót megvesztegessék.” A gondosabb tanulmányozó azonban Martinovics korábbi munkáinak összes hibáit megtalálja ebben a röpiratában is ; ezek : „tájékozatlanság az események részleteinek és összefüggésüknek felismerésében, felületesség a következtetések megállapításában s az önönmagával ellenmondásba jutás az ítéletek megformulálásában.” *Martinovics élete*, 65–68. l.) — Fraknoi tendenciózus szempontjaival Pulszky Ferenc szállt szembe, kiemelve a nyílt levél objektív politikai meglátásait. (*Martinovics és társai*. Bp. 1882. 42–44. l.) — Gárdonyi Albert viszont az erkölcsi romlottság vádjá ellen mentegeti Martinovicsot, mondván, hogy nem az uralkodók, hanem politikájuk ellen fordul, s hangja azért olyan éles, mert a *Moniteur*-ben való közlésre szánta röpiratát. (*Gárdonyi*, 17–18. l.) Ezenkívül csak a már idézett *Századok*-beli leközlés bevezető sorai foglalkoztak a röpirattal. (Benda K., *i. m. Századok* 1949. 258–264. l.)

¹ Fraknoi ugyan azt mondja, hogy a bécsi állami levéltárban a nyílt levélnek több francia másolatát őrzik, (*Martinovics élete*. 221. l.) — ezekből azonban egyet sem találtam meg. Közlése minden valószínűség szerint téves.

² A tisztázatot Bikessy András helytartótanácsai gyakornok készítette. Róla tudjuk, hogy ilyen munkát máskor is vállalt. (L. II. k. *Iratok* 6. sz.)

³ A csomagban levő iratok jegyzékét l. III. k. 149. l. 6. jegyz.

⁴ Amikor a *Századok* 83. (1949) évfolyamában közreadtam a nyílt levél magyar fordítását, az eredeti kéziratot nem ismertem, csak a Gindl-féle másolatot. Időközben azonban rábukkantam a más levéltári állományba keveredett eredetire is.

⁵ Laczkovics magyar, csakúgy mint Hajnóczy latin fordításának egy-egy másolatát a Hétszemélyes Tábla ítéletére 1795. június 3.-án, Öz és Szolártsik kivégzése után, a hóhérok elégették, (L. II. k. *Iratok* 111/a sz.)

készített magyar fordítása (megállapíthatóan Hajnóczy latin fordításából készült)
C: Hajnóczy latin fordítása; *D*: Szentmarjay német fordítása.

A császárhoz és magyar-országi királyhoz szolló levél,
 melyet Gorányi írt volt 7-dik octoberben 1792. és francia respublicának
 első esztendejében.

Francziából magyarra fordítottattott.^{a)}

Uram!^{b)}

[I.] Egész Europa reád függesztette szemeit, midőn a királyi székre lép-
 tél, hogy egy 18 millió emberből álló,¹ 's véghetetlen tehetséggel bíró monar-
 chiát^{c)} kormányozzál. Azok, kik sem talentomidat, sem nevelésedet, sem
 szivedet nem esmérték, nagy vélekedéssel voltak felőled, mivel nem kép-
 zelhették azt, hogy egy ifiú hertzeg, kit József tsászár nevelt, azon legtöbbnyire
 filozófiabéli principiumoktól eltávozhasson, mellyeket ezen fejedelem ország-
 lásában, az emberi nemnek diszére követett.² De mások, kiknek módjok volt

^{a)} A címet Laczkovics fordításából (*A*) vettem. Szentmarjay fordításának címében csak ez áll: Level római tsászárhoz s magyar országi királyhoz etc. . . . ; *B*: Egy frantzia polgarnak Ferencz tsászárhoz írott levele, Paris 7-a 8-bris 1792 a republika 1-ső esztendejében. *C*: Litterae ad imperatorem et regem Hungariae Franciscum secundum, de dato 7-ae Octobris 1792, reipublicae vero Gallicae anno 1°, datae a Goranio, ex idiomate Gallico translatae in Latinitum. *D*: Brief an den Kaiser und König von Ungarn, Franz II. . . .

^{b)} *A*, *B*, *C*, *D*: Sire!

^{c)} *A*: . . . véghetetlen forrásokkal bővelkedő monarchiát. *B*: . . . véghetetlen térségű Monarchiát. *C*: . . . monarchiam ex 13 [1] millionibus hominum constantem multitudinem et studiis diversam. (A latin variánsokbana de csak ezekben, mindegyikben 13-as szám olvasható, nyilván még Hajnóczy elírásából.) *D*: . . . eine Monarchi von 18 Millionen Menschen und unermässlichen Mitteln zu regieren.

¹ Gürtler A. számításai szerint 1789-ben a Habsburg monarchia lakossága (Belgiumot nem számítva) 21 millió volt. (A. Gürtler, *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753–1790*. Innsbruck, 1909, VIII. tábla.)

² Martinovics a II. Lipót halálát követő napokban titkos jelentéseiben többször írta, hogy Ferenc királytól általában a jozefinista politika folytatását várják. (L. 664–665. és 667. l.) Hogy ez részben igaz is volt, arra érdekes bizonyíték az a Ferenc császárhoz írt, 1792. szept. 24-én Bécsben keltezett névtelen levél, mely gorombább formában, de lényegében ugyanazt mondja, mint Martinovics nyílt levele. II. József korai halála óta – olvassuk a levélben – semmit sem vártak jobban, „als dass Euern erzdumm- und grundlüderlichen Vater der Teufel bald holen, Euch aber dafür Gott auf Josephs Thron desto hurtiger erheben wolle; nichst haben wir auch mehr erwartet, als dass Ihr Josephs Beispiele folgen, seine unausgeführten Regierungspläne, besonders den so langwierigen Mönchs-Aufhebungsplan löblich und eifrig vollenden, eben darum den grundlüderlichen und nur Habsucht halben mit Bischöfen und Prälaten schleu verstandenen Exzellenzbösewicht Kresel samt dem ganzen stinkfaulen und erzschmarotzerischen Kommissionspersonal unnachsichtlich absetzen, über den sehr verdächtigen Religionsfond wenigere, aber getreue Aufseher bestellen, selbe mit gewissenhaften Mönchskontrolloren sorgfälligest unterstützen, endlich der ganzen ärgerlichen und gewiss noch viel Unheil nach sich ziehenden Mönchsverwirrung ein schleuniges, gut und vollständiges Ende verschaffen werdet. Dieses und noch viel anderes haben wir von Euch ganz getrost und ungezweifelt erwartet und gehoffet.” A következőkben azután arról beszél, „wie sehr sehen wir uns schon beim Antritt Eurer jungen und eiferlosen Regierung in unserer Hoffnung und Erwartung auf das schändlichste und schmerzlichste Betrogen; wie viel ärgerlichere und schlimmere Dinge haben wir uns erst von Euch in die Zukunft zu versprechen! Euer ganzer Regierungsanfang zeigt, dass Ihr gleich anderen lüderlichen Landesfürsten . . . alle Euere Regierungsgeschäfte bloss Euern Schurkenräthen überlassen, eben darum mehr Titel-, als Werkregent, mehr Nahmens-, als Thatsoverain sein wollet. In allen josephinischen Plänausführungen wollet Ihr nur einzig und allein den Willen, wo nicht gar die Befehle, – Eurer falsch und despotisch herrschenden Räthe befolgen; die Mönche nach der dumm- und eselhaften Projekte Eurer arglistigen Räthe nur bloss von einem Kloster in das andere, . . . wie die Katzen in die Hundeställe oder die Hunde in die Schweineställe sprengen, alles übrige aber beim alten Schlendrian und in der scheusslichen Wirrwarrrlage belassen. Kurz in allem wollet Ihr nicht die

Tégedet közelebb megesmérni, mind birodalmadbéli jobbágyidnak, mind pedig egész Európának boldogságárul azonnal le mondtanak : melly vélekedést a szomorú történet ime bizonyítja!¹

[II.] Minekutánna Atyád a filozófiabéli principiumokat, mellyekkel oly ditsőségesen élt vala Toskániában,² elhagyta, 's azok helyett a legalább való színeskedést, a machiavelizmust és a spionkodást felvette,^{a)} hogy József³ által szorgalmatosan megkémelt népét járomba vehesse, fel-buzdúlt arisztokratáit 's papjait^{b)} el-altathassa, végtire hogy a külső udvaroknak hizelkedhessen; minekutánna, mondám, ilyen személyt, mellyért az egész világ előtt szégyent 's gyalázatot vallot, játszani kezdett, tehát azonnal nyomorúságot hoz népére : a szabad nyomtatást el-tiltya, el akarván nyomni ez által az igazat és az igazságot örökre;^{c)} végtére magát a burkus király⁴ által, a ki az ő monárchijának természetes ellensége, rá szedeti, megtévén véle maga kárára ama reichenbachi név alatt, a hol tudniillik koholtatott, esméretes szövethézt.⁵

Oda hagygya fegyverrel nyert bizonyos birtokait Török Országban, avval a feltétellel, hogy ezek helyében Frantzia 's Lengyel Országokat meghódítsa; az északi despotánéval^{d)} és a' szardiniai királlyal⁷ még szorosabban öszve szövethézik; a' gyalázatos frantzia szökevény pártosoknak hathatós

^{a)} C : Spretis principiis philosophicis . . . vilissimam hypochrisim adoptaverit, macchiavellismum item et tecta exploratorum studia. D : Kaum war Eüer Vater und Vorgänger in der öffentlichen Meynung mit Schande und Schmach bedeckt, dass er die philosophischen Grundsätze, wovon er in Toskana einen so rüimlichen Gebrauch machte, verlassen, und die niedertrachtigste Heühechey, die machiawellistische Lasterpolitique und die Auszühung angenommen habe.

^{b)} C : Aristocratae et irritati sacerdotes. D : Gereitzten Aristokraten und Pfaffen.

^{c)} B : hogy az igazságot és az igazat meg-fojthassa; C : ut et veritatem et justitiam suffocet; D : um die Wahrheit und Gerechtigkeit auf immer zu ersticken.

^{d)} B : Észak tyranusával; C : cum tyrannia septemtrionali; D : mit der Tyrannie des Nords.

Fusstapfen Eures eifrigen und arbeitsamen Vetters [II. Józsefet érti], sondern Eures erzдумen und grundlüderlichen Vaters treten." (St. A. Vertr. A. 99. fasc. — Idézi Bibl Viktor is : *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe*. Wien 1922. 62. l.)

¹ A nyílt levél kezdete emlékeztet Goraninak az angol királyhoz írt levele első soraira. Ez így kezdődik : „Sire. Dans le commencement de son règne, V. M. a prouvé qu'elle savait apprécier le mérite de chacun de ses ministres; elle paraissait ne vouloir chercher son aggrandissement que dans le bonheur de ses peuples. Pourquoi avez-vous changé de conduite? . . .” (Gorani, *Lettre au roi d'Angleterre*. Paris le 1re février 1793. *Moniteur* 1793, 53. (febr. 22.) sz. 247. l.) A továbbiak folyamán a két irat közt nincs megegyezés.

² Célzás arra, hogy II. Lipót toscanai uralmát a felvilágosodott abszolutizmus elveinek alkalmazása jellemezte.

³ II. József császár-király.

⁴ II. Frigyes Vilmos porosz király (1786—1797.)

⁵ Láttuk már, hogy II. Lipót, hogy a porosz király részéről megindított diplomáciai akciónak elejét vegye, s így országaiban, főként Magyarországon az elégedetleneket izolálja, 1790. július 27-én Reichenbachban kötelezte magát a II. Józseftől kezdett török háború területi hódítás nélküli befejezésére. A porosz király viszont megígérte, hogy a Monarchia elégedetlenséivel való kapcsolatait megszakítja, és ugyanakkor lemondott újabb lengyel területek bekebelezéséről. — Martinovics korábbi írásában sem helyeselte a reichenbachi szerződés megkötését. Így már 1790 decemberében II. Lipót császárhoz írt nyílt levelében hibáztatta a poroszokkal való megegyezést, bár ekkor helyette a Katalin cárnővel való szövetséget ajánlotta. Ekkor még azonban a hibás külpolitikai lépésért nem az uralkodót, hanem tanácsosait tette felelőssé. (Ld. 342. l.)

⁶ II. Katalin cárnő.

⁷ III. Viktor Amadé, egyben a francia seregektől hamarosan megszállt Szavója uralkodója.

segítséget ígér, 's e' szerint magát Pilnitzben¹ 's Pizában^{a)} ² nyilvánképpen lekötelezi, hogy a' frantziák' szabadsága ellen össze-esküdt tirannusok s z ö v e t k e z é s é n e k feje lészen. Lengyel Országnak fel osztását azomban, mint bizonyos prédát, úgy nézi.³ Birodalmainak belső igazgatásában nem egyébbre, hanem kénnye szerint való uralkodásra igyekeznek. Ministereit semminek tartja és meg-veti, 's ez egyben leg-alább nem hibázott, mert mind ostobák, erköltstelenek, felfuvalkodott kevélyek és gazdaságban úszó tsapodárok.⁴ És titkon egyébbül nem szóll, hanem csak Alzáztia, Lotharingia és Frantzia-Flandriának meg-hódításárául.⁵ És a mint arra valami színes ok^{b)} kellett, tehát mindenütt királyokat fenyegető jakobinusokra mutat,^{c)} 's panaszkodik, hogy már kéttzer meg étetni akarták.⁶ A tudós embereket minden dühösséggel üldözi ; a' frantzia királyt rá taníttya alattomban, hogy a népe által elejibe tett constitutziót színre^{d)} fel-vegye ;⁷ 's egyszersmind küldi

^{a)} A : Pizában és Pillnitzben ; B : Pizában és Pilnitzben.

^{b)} D : praetextus.

^{c)} B : mindenütt jakobinusokat látt, kik a királyokat halállal fenyegették ; C : subdole jacobinos latentes, ubique regibus imminantes se reperisse, clamant ; D : lässt er überall Jakobiner sehen.

^{d)} B : ad speciem.

¹ 1791. aug. 27-én II. Lipót császár és II. Frigyes Vilmos porosz király a francia emigránsokkal való tárgyalások eredményeként a szászországi Pillnitzben közös deklarációt bocsátottak ki, melyben általános formák között elítélték a francia nemzetgyűlésnek XVI. Lajossal szembeni magatartását.

² Minden valószínűség szerint a II. Lipót által XVI. Lajos és családja meghiusult szökésének hírére, 1791. július 6-án Padovában kibocsátott jegyzék, melyben felszólítja az angol, spanyol, porosz, nápolyi és szardíniai uralkodóházakat, hogy foglaljanak állást XVI. Lajos mellett. (Az A, B és C variáns felsorolási sorrendje — „Pisában és Pillnitzben” — is valószínűsíti, hogy Pisa elírás Padova helyett.)

³ Lengyelország felosztásának terve sűrűn szerepelt a porosz-orosz-osztrák tárgyalásokon, hogy 1793 januárjában be is következzen, de Ausztria kizárásával csak Poroszország és Oroszország között. (L. A. Sorel, *L'Europe et la Révolution*. II., Páris, 1885, 457. és köv. l.)

⁴ Hasonlóképpen írt 1790-es nyílt levelében is. (L. 347. l.)

⁵ A porosz-osztrák tárgyalások közben többször fölmerült az a gondolat, hogy egy Franciaország elleni győzelmes hadjárat esetén II. Lipót Elzászt és Lotharingiát, valamint francia Flandriát kapja. (L. Sorel. i. m. II., 239–242. l.)

⁶ Arra, hogy II. Lipót panaszkodott volna a jakobinusokra (vagy másokra), hogy meg akarták őt mérgezni, nincs adatunk. Arra, hogy a jakobinusok ilyesmivel próbálkoztak volna, — még kevésbé. Az egykori közvéleményben viszont széltevében-hosszában el volt terjedve, hogy II. Lipótot a jakobinusok mérgezték meg. (Ld. Wolfgruber C., *Franz I., Kaiser von Oesterreich*. Wien, II. 1899, 222. l. ; Ugyanezt mondja az Igaz Hazafi álnéven írt, 1793-ban megjelent röpirat is, melynek állításaival Kazinczy szállt vitába : *Kazinczy levelezése*, VII. 329. l.)

⁷ II. Lipót levelezése ezt az állítást nem erősíti meg : a császár sem az alkotmány elfogadását, sem annak visszautasítását nem ajánlotta sógorának. Általában várakozással szemlélte az eseményeket, s hitte, hogy a franciaországi problémák békés úton megoldhatók lesznek. L. Sorel, i. m. II., 270–277. l., H. Schlitter, *Zur Geschichte der französischen Politik Leopolds II.* (Fontes Rer. Austriacarum, Diplomataria, XLVIII. bevezetése, LIX. s köv. l.) és Jaurès Jean, *Histoire socialiste de la Révolution Française*. II. Paris, 1927, 335. l. („il [II. Lipót] n'avait qu'un plan : gagner du temps.”) — Mária Antónia Mercy grófhoz írt bizalmas levelében, felsorolva az érveket, amelyek férjét az alkotmány elfogadására indították, nem hivatkozik Lipótra. (1791. aug 26., közli : Arneth, *Marie Antoinette, Joseph II. und Leopold II.* Leipzig, 1866, 205. l.). Kaunitz hg. pedig, II. Lipótnak külügyekben legbelsőbb munkatársa, arra a hírre, hogy XVI. Lajos elfogadta az alkotmányt, ezt írta Spielmann bárónak : „Le roi a mieux aimé être roi sur le pied de la constitution, que de ne plus l'être du tout.” (1791. szept 28, közli : Vivenot, *Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik*. Wien, I., 259. l.). L. még Lipót levelét testvéréhez, Mária Krisztinához, 1791. okt. 27-ről : A. Wolf, *Leopold II. und Marie Christine. Ihr Briefwechsel*. Wien, 1867, CLXXVIII. és CLXXIX. sz.

drabant-seregeit^{a)} Belgium hatáirra a végett, hogy Francia Országba be-rohanhasson, és sógorát előbbeni tiranmusi tronussára vissza tehesse.¹

De mind hiába! mert a fátumok nem engedik néki, ezen szabadság ölö planuminak végít meg élni. A fertelmes zabolátlan életre adja magát,^{b)} ki-fogy az erő bűnös testébül; meg-hal, nem hagyván maga után egyebet a leg-utálatosabb tirannizmus emlékezeténél.

[III.] Uram! Hát Te, halála után mit tettél? mitsoda szisztémát vá-lasztottál magadnak országid kormányozására, és végtire mely diplomátiát vettél fel régi frigyes barátaidra 's a többi külső udvarokra nézve? A helyett, hogy atyádnak nagy hibáit helyre hoznád, és bá [t]tyának² szisztémáját tö-kélletesitenéd, Te azokat szorgalmatosan meg-tartottad. és a mi több, hitet-len ministereidre^{c)} biztad egészen magadat, kiknek valójában sem tudomá-nyok, sem erköltsök nintsen; mely szempillantástól fogvást monarchiádban semminek tartatol, s-ministereid, tanácsossaid, udvarnokaid és spionnyaid magoktúl tésznek mindent. Ezek készítik trónusod romlását, melynek össze-omolni kelletik, mivel annak fundamentomit semmivé teszik, és így szándék-jok ellen a revolúziót ők magok eszközlik, melly az egész népnek szeme előtt, ki a polgári társaság fő-hatalmának valóságos kútfeje, el követett gonoszágaiknak végét szakasztand.^{d)}³

[III. 1.] Minden a mi országlásod kezdetétől fogva eddig történt, azt bizonyítta, hogy Te önnön magad javad ellen dolgozol. Melynek a követ-kezendő körülállás-is elegendő próbája:

Az oroszok^{e)} által már régtől fogva el-nyomatott, 's a burkus által meg-tsalatott szerentsétlen lengyelek, egyik testvérednek koronájokat örökös successiói jussal most nem régen ajánlották, azon okból, hogy dolgaikon részt vennél, mellyeknek igazságát az egész világ meg-esmérte.⁴ Nem hogy arra szállottál és ekkép új frigyes barátot szeresztél volna magadnak, a ki

^{a)} B: drabantjainak csörhéjét; C: satellites suos; D: seine Horden von Trabanten.

^{b)} B: a sok mindenféle régi excessusok erőt vesznek rajta . . . ; C: luxurii omnia generis debitus sceleratam machinam exhausit, . . .

^{c)} B: hitetlen, tudatlan, és rossz ministereidre; C: ignorantissimis et nulla virtute conspicuis ministris; D: Eüre treulosen, unwissenden Minister.

^{d)} B: Ezek assák alá a te királyi székedet, hogy az leomoljon, ezek készítették akarattok ellen a revolútiót, melly is mind azok sok gonoszságoknak vége lesz, mellyeket eddig a királyok a nép ellen, a kinél az igaz felsőség va-gyon, elkövettek. C: . . . et sic etiam inviti omnia praeparant ad revolutionem. quae terminus sit omnium criminum quorum se reos faciunt, coram populo, qui veri nominis souverain notitiam habet.

^{e)} B: muszkák.

¹ A francia kormány, az egyre élesedő külpolitikai helyzetben, a flamand egyesült államok hiveinek propagandaszerű támogatásával, Liègeben és más városokban, nyílt osztrákellenes tüntetéseket provokált. Ezért, meg valóban egy Franciaországgal való háború lehetőségét is szem előtt tartva, 1791 őszén Lipót megerősítette a belga helyőrsé-geket.

² T. i. II. József császárnak.

³ Hasonló értelemben írt Martinovics 1792. szept. 22-i titkos jelentésében Gott-hardinak, persze anélkül, hogy a népfelség rousseaui gondolatára hivatkozott volna. (L. 798. 1.)

⁴ Annak, hogy az orosz és porosz ellen egyaránt küzdő Kosciuszko-párt felaján-lotta volna a lengyel koronát valamelyik osztrák főhercegnek, — nem sikerült nyomára bukkannom. 1792. okt. 18-án Gotthardihoz írott jelentésében azonban Martinovics ugyanezt még csak mint lehetőséget említi. (L. 810. 1.) Ugyanígy csak lehetőségként említi a lengyel trón megszerzését 1794. szept. 8-i, bécsi vizsgálati fogságában írt, kül-politikai emlékiratában. (L. II. k. 200. 1.) — Hasonlóan írt 1795 márciusában, politikai végrendeletében is, (L. II. k. 771. 1.) Mindezek alapján úgy látszik, az, hogy a lengyelek a Habsburg-ház valamelyik tagját hívják meg a trónra, inkább ötlet volt, mintsem politikai realitás.

segítséged, 's új constitutiója¹ által a Te és az ő ellenségeit meg-zabolázta volna, hanem inkább ezen jó népet meg-vetted, az oroszokkal lévő szövetségedet meg-erősítetted, Lengyel Országnak fel-osztását titkon helyben hagyta; végtire minden igazság ellen reá-állottál, hogy a burkus király maga katonáit oda küldje ezen szerentsétlen ország egy részének elfoglalására, kinek más egyéb vétke nem volt, hanem hogy magát erősebb lábra tenni akarta, minden külső uzurpáczióknak további meg-gátolására.

Szerentsétlen^{a)} Fejedelem! ki vesztetted a' Te veled vetekedő fejedelmeknek nagyobbodásokban nem látod! Mennél hatalmasabb lesz a burkus, annyival jobban tarthatsz attól, hogy Sz ö v e t k e z é s t e k e t valamely színes ok alatt^{b)} meg ne szegje; mert fontold meg, hogy a berlini kabinetum Európában frigyesselhez leg-álnokabb; és midőn ekkép londoni 's petersburgi udvarokkal barátságát meg-tartya, vigyázz, hogy reád ne üssön, 's Cseh, Morva Országot és Sileziának azon részit-is, melynek birtokában vagy, el ne foglalja. Hogy ha a szabad frantziák valamennyi koronás tyrannusoknak gonosz diplomatiájokat el nem fogják ronthatni, és helyében ollyat fel-állíthatni, mely minden nemzeteknek szent jussait fenn-tartsa, tehát Te többé azon europai fejedelmek közzé számláltatni nem fogsz, kik a hatalom mértékét Európában tartják. Olvasd nagy nemzetek históriáját, 's meg-látod, hogy azokat többnyire nem egyéb, hanem a diplomatiában tett hibák rontják meg.

Tegyük azt, hogy a burkus e' projectumot végbe vinni akarja; mit fog tenni a dolognak ilyen állapottyában az orosz?

Ha meg-engeded, hogy az orosz fegyveres kézzel Lengyel Országnak egy nagy részét el foglalja,² tehát szomszédod lesz; és mivel akkor magában elegendő ereje leszen, majd ezer nála tudva lévő módokat találand, miképp ingerkedgyen veled és a burkusok projectumát miképp segítse. Az a despoták diplomatiájában-is szent principium, hogy egy nagy hatalom aszonnal megtsonkúl 's alább-száll, ha más véle vetekedőnek a körülötte fekvő kis hatalmokat oda engedi, úgy hogy ezen riválya^{c)} szomszédja lesz; mert olyanok a nagy tiránnusoknak sóvárgásai, hogy minekutánna a kis társasági testeket^{d)} fel-falták, utollyára egymásra rohannak, 's egy-mást rontják.

Uram! nem hiszed Te azt, hogy az orosz a' napkeleti tsászári trónusnak Constantzinápolyban való meg-ujjítására tzelőző kevély planumját kabinetumjában ne főznél? És e' planumban nem veszed e' észre monarchiádnak végső romlását? Az orosz egyebet ne tegyen, tsak ezen projectumát alsó-magyar-országi, sclavoniai 's horvát-országi jobbágyid közzé tsúsztassa, az oda való religióbéli, úgy valamint a' nyelv atyafiságából származó fanatizmust fel-indítsa, hogy e' lakosokat a magyaroktól, kik őket annyi századoktól fogvást nyomják,^{e)} el idegenitse, 's el-válassza. Ők ezen esetre az oroszokat, mint annyi szabadítójókat tekintenek, kik őket a magyaroknak aristocratabeli járma alúl,^{f)} mely gyenge kormányod alatt napról napra tűrhetetlenebb,

^{a)} C: obcoecata.

^{b)} B: akár mitsoda szín alatt.

^{c)} Értsd: riválja, azaz riválisa.

^{d)} B: apróbbakat; C: parva corpora populorum; D: Staatskörper.

^{e)} C: eos ab Hungaris, quos oppressores suos putant.

^{f)} B: a nemesek járma alól; C: a jugo aristocratico; D: von dem Aristokratischen Joch der Ungarn.

¹ Az 1791. május 3-i lengyel alkotmány.

² Ez a röpirat megírása után néhány héttel be is következett. A Dubienka mellett vívott ütközetet Kosciuszko elvesztette, s II. Katalin cárnő és II. Frigyes Vilmos porosz király 1794. január 4-én másodszor is felosztották Lengyelországot.

mint sem valaha lett volna, fel-óldozzák. És így ezen nép az oroszokhoz kaptsolná magát, 's azáltal nagy plánumjokat elő-segitené. Magyar-Ország akkor nem tenne többet egy maroknyi embereknél, 's igen tsekély vólna arra, hogy azt, a mi még most-is kétséges, tudni illik: nagy monarchiádnak fel-darabolását, akár mint akarná-is, meg-hátrálhatná.^{a)} melyly monarchiának öregbitése eleidnek annyi fáradságokban, népednek pedig annyi véreben kerültt vala.

Ministereid ugyan ezen elő-adásokat ollybá fogják tartani, mint a mellyek szokott okoskodások módjátúl, 's ministeriális be-látások környékétül igen meszsze esnek; nem is tsuda, mert ők azzal a mi 15 vagy 20 esztendőök múlva tartományidban történhet, keveset gondolkodnak, és csak önnön hasznokat keresik. De Te, Uram, kinek kötelességében áll, mind azon hasznos módoknak fenn-tartása, mellyek által maradékidra házad' nagyságát 's néped' boldogságát által-szállíthatod, Te, mondom, úgy mint ministerid nem gondolkodhatsz, hogy meg-alázásodnak eszköze magad ne légy.

Hasonló a kabinétumok' politikája a kereskedők szám-vetéséhez: a' megtett rendelések, vagy a jelenlévő speculátziók csak annyiban jók 's helyesek, hogy ha a' jövőendő szerentsétlenségeket el-távoztattyák és bizonyos hasznokat hoznak. Minden egyébb politika vagy diplomátiabéli speculatio vagy a király gyengeségéből vagy ágyensei ravaszságából származik.^{b)}

Végtire tegyük-fel, hogy az osztályos hatalmak^{c)} monarchiádnak romlását nem akarják; hidgyük el, hogy Lengyel Országnak igazságtalan felosztásával meg elégesznek. De hiszed é, hogy Európának többi része, vagyis a második rendbéli hatalmak, ezen hódításokat tsendes elmével nézni fogják, vagy hogy helyben hagygyák? Tellyességgel nem! Ezen osztály^{d)} fel-háboríttya a svékust, dánust, helvetusokat, hollandusokat, velentzeieket, genuebélieket etc. Mind ezen hatalmak, ezen uzurpatzióknak el-követésében látni fogják minden nemzetek jussainak meg sértését, 's nem fundamentom nélkül mondhattyyák, hogy ma holnap ők is hasonló sorsra juthatnak. És valóban valamit a tirannusok mindég valamelly szines okokat találnak, mellyekkel principiumaiknak immoralitását palástoltyák; az oroszok öt esztendőök múlva megint azt mondanák, mint most Lengyel Országban, hogy Stokholmban 's Upszálnban jakobinusok vannak. hogy tehát Svétziát el-kell foglalni; a burkusok mondanák azon időben, hogy Koppenhágában 's Lüttichben jakobinusok vannak, hogy tehát burkus seregeket kellene oda küldeni; végtire az ausztriai ház nem szégyenlené Baváriát, Helvetziát el-foglalni, 's a' Német Római Birodalmat meg-szaggatni, mint jakobinusokkal pözsögő tartományokat.^{e)} Ó! melly nagy hasznokat hozna be a' j a k o b i n u s név a hódítások után szüntelen szomjúhozó tirannusoknak!

Nem, Uram! nem olly nagy még Európában a félelem és vakság, hogy az emberek s z ö v e t k e z s t e k n e k¹ gonosz tzéllyait által ne látnák, és hathatós meg gátolásárúl ne gondolkodnának!

^{a)} B: meg akadályoztatná; D: zu verhindern.

^{b)} B: szolgálai hamiságok következtése; C: malae ministrorum vel agentium fides; D: Der Falschheit seiner Diener.

^{c)} B: az edgyesült hatalmaságok; C: dividentes; D: de mittheilenden Mächte.

^{d)} B: Ez; D: diese Theilung.

^{e)} B: mely tartományok tele vannak jakobinusokkal; C: tamquam Jacobinis plenum; D: wo es von Jakobinern wimmelt.

¹ Az 1791. február 7-én kötött osztrák-porosz védelmi szövetséghez az 1792. ápr. 20-i francia hadüzenet után Piemont is csatlakozott.

Én tehát egész dolgokat képtelen bolondságnak tartom, mely el-
lenetek, kik ugy szólván az egész világot fel-falni akarnátok, egész Európá-
nak haragját 's gyűlölségét fel-indította.

[III. 2.] Beszéllyünk már most Frantzia Országrúl, mellynek lakossai
minekutánna az udvar által sok századoknak folytában merészen el-követett
tiranikus gonoszságoknak temérdek súlyát már többé nem szenvedhették,
végtire oly ésszel 's bátorsággal bírtak,^{a)} hogy bilintseiket öszve törnék,
a bötstelen feudalitást^{b)} gyökerestül ki irtanák, és a despotának tronussát
fel-forgatnák, melly körül gyalázatos szolgálai azon munkálódtak, miképp a
népet pusztítsák 's nyomorúságnak leg-mélyeb örvényébe döntsék.

Ha Te ezen revolutziónak folyamattýára figyelmeztél volna, ki-tanul-
hattad volna belőle azt, hogy e nemzet^{c)} szabad akar lenni, és
mennél jobban fogják szagatni az öszve szövetkezett hatal-
mak,^{d)} annyival győzhetetlenebb lészen. Egy olly nemzet, aki min-
dég leg-első vala a világon, soha sem fog ollyan alant-
ságra vetemedni,^{e)} hogy a királyok előtt fejét meg-
hajtsa és kabinetumjaikban koholt törvényeiket
fel-vége.

Mit tett ezen nemzet, midőn a verszályi udvar konstitu-
tziót szerző nemzeti gyűlést széjjel hánni akarta? Fel-forgatta
a Basztilliát, és a királyt Párisba hozta, hogy meg-mutassa a vi-
lágnak, hogy a népnek magának kell akkor a polgári fő hatalmat
kezébe venni, mikor királya vagy tehetetlen köz javának munkálására, vagy
olly gonosz, hogy népe vérben mosdik.^{f)}

Miképpen viselte magát e nemzet, midőn királya el szökött? A nélkül,
hogy Várenben való meg foggatását tudná,¹ nem hogy ezen állapottyában
meg-ijjedt volna, de sótt inkább elméje 's fel-világosodott haza-szeretete
és szabadsághoz való buzgósága által magát még szorosabban öszve kaptsolta;
's kevés hijja volt már akkor is, hogy a szökevény királyt le nem tette, 's a
frantzia reszpublikát el nem kezdette.

Mit tévének a frantziák, midőn a király feleségének 's a külső udva-
roknak vakon engedelmeskedett, és így gonosz szándékjokat tellyesítette,
fel-véven színesen^{g)} a konstitutziót a végett, hogy titkon a szökevény-
pártosok seregét^{h)} és a lárvás hazaárulók sokaságát, kik a volt királyné-
's kabinetumodnak segítségére lettek volna, annál alkalmasabban fizethesse?
Ezen mesterkedésnek leg-nagyobb zsvajjában a párisi nép álnok Lafajetrúl²

^{a)} B: meg világosodtak és nekik bátorodtak.

^{b)} B: a gyalázatos szolgásgot; C: ignominiosam feudalitatem.

^{c)} B: a nép; C: populus Gallicus; D: das Volk.

^{d)} B: és mennél inkább vijják azt; C: quoque stolidiores futuri sunt exteri; D: je mehr die fremden
Mächte die Thorheit begehen werden es anzugreifen.

^{e)} B: Soha sem fogja magát annyira alázni; C: nunquam se ita exhumiliabit; D: wird nie so nieder-
trächtig seyn.

^{f)} B: Példát adván a világnak, hogy azon esetben, midőn a király vagy erőtelen a népen segíteni, vagy álno-
kul el akarja fojtani: akkor a népre szál a felsőség (souveraineteti ! !). C: ut pateret inverso supremam ultimo per
populum exerceri potestatem, dum rex ad procurandam felicitatem aut invalidus est, aut etiam ad perdendum popu-
lum maliciosus. D: um der Welt zu zeigen, dass das Volk allein in dem Falle seine Souverainität ausüben müsse.

^{g)} B: ad speciem; D: zum Schein.

^{h)} B: az emigransok táborát; C: emigrantibus; D: die Emigranten Armée.

¹ Varennes, ahol a határon átszökni készülő XVI. Lajost és családját felismerték
és elfogták 1790. június 21-én.

² La Fayette marquis tábornagyot, a francia középső hadsereg parancsnokát,
királpárti érzelmei miatt 1792 szept. végén a Konvent hazaárulás vádjával a forradalmi
törvényszék elé idézte. La Fayette ekkor gondolt rá, hogy seregével Páris ellen vonul,
de csapatai megtagadták az engedelmességet. Erre mintegy 1000 emberrel megkísérelt

a hazaárulásnak ál orczáját le-szakasztya ; az ugy nevezett frigyes polgárok^{a)} a bátor párizsiakkal egygyütt Tuilléri-Udvarra rohannak, 's ezen szabadság ellen intselkedő tyrannismusnak fészket fel-dúlyák,¹ a departementbéli szabadakaratúak azomban mindenünnen össze-gyülekeznek, 's magokat a táborhoz tsatoltyák, melly a király hamissága 's ágyensi ravaszsága által meg-gyengítve vala. 'S azután mi vége lett mind ezen árulásoknak ? Nem egyéb, hanem az, hogy valamennyien mind a revolútzio javára fordul-tanak!^{b)} mert Szabaudiát² meg hódítottuk, Nizrát el foglaltuk,^{c)} Spira, Moguntzia³ és a Francofurtum városok e nagy nemzetnek hatalmába estek. A dühös burkus király és a braunsvaigi hertzeg, az ausztriai latrokkal egygyütt gyalázatosan ki-üzettettek a frantzia földről. Azon időben a franczia törvényhozók talentumaiknak, bátorságoknak 's erköltsöknek nagyságát világ elejébe terjesztették azzal, hogy a nemzetáruló^{d)} királyt tömlöczbe vitették, 's a királyi hatalmat Frantzia Országban eltörölték.⁴

Ezek olyan esetek, mellyeknek Europa tanúbizonysága vala, a ki-is ezen nemzet böltességét 's fáradhatatlanságát álmélkodva tsudálta ! Te egyedül, feleségeddel 's más némelly gyermeki játékokkal mulatván magadat királyi palotádban, azokat nem tudtad, mert ugyan azon időben, midőn a frantziák az össze-szövetkezett táborot kergették, generálissaid 's ministereid olly szemtelenek voltak, hogy néked azt mondanák, hogy a frantzia Chalónnál be-sántzólt tábor nem sokára kéntelen lesz fegyverét le tenni 's magát egészen megadni, és hogy nyoltz napok múlva Páris várossának ura leendesz. Oly egygyü-gyü valál, hogy mind ezeket elhitted ; örömdöd hasonló vala a gyermeki örömhöz. Melytől úgy meg-tántorodtál, hogy szolgálidnak 's inassaidnak monád, hogy nem sokára gyönyörűséged lesz a' jó rendet Frantzia Országba vissza helyezettetni. Te és a jó rend ! mely ellenkezés ! Meg-látzik, hogy nem tsak filozófiabéli 's politikabéli printzipiumoknak, hanem még a józan észnek-is szükivel vagy ! A' jó rend és Te. a' ki minden tselekcdeteidnek inconsequens,^{e)} és privatus dolgaidban systema nélkül vagy, Te, kinek azokat, a miket az audientziákban trónusod elejibe jövő embereknek felelni szükséges, szórul-szóra előbb könyv-nélkül tanúlnod kell, Te, ki az instánsokat gorombául megtsalod, midőn nekik mindent meg ígérsz, és azomban érttek semmit se teszel. Végtire Te, ki minden ministeriális tanácskozásnak titkait feleséged 's inassaid előtt ki-lotsogod, Te mered tehát azt felőled állítani,

^{a)} B : a foederatusok ; C : foederati ; D : die Föderirten.

^{b)} B : mind tsak a revolutionnak használtak.

^{c)} Martinovics a röpiratot Görani nevében írta. Ezért beszél a franciakról első-személyben.

^{d)} B : hiti szegett ; D : zum Verräther geworden.

^{e)} B : hiszem, Te hebelmogya vagy . . .

Angliába szökni, de Belgiumban okt. 20-án osztrák fogságba esett. Hogy szökéséről és fogságbaeséséről Martinovics még nem tud, ez alátámasztja, hogy a röpirat valóban október elején íródott. (V. ö. Martinovics 1792. okt. 8-án kelt titkos jelentésével, ahol először említi La Fayette szökését, 1889. l.)

¹ Aug. 10-én a párisi nép megrohanta a Tuillériákat, s a királyt és családját letartóztatta.

² Szavója.

³ Speyer, Mainz.

⁴ 1792. szept. 20-án Dumouriez Valmynál megállította a poroszok előnyomulását. A győzelem hírére a Konvent másnap eltörölte a királyságot és kikiáltotta a köztársaságot.

hogy majd egy olly nemzetnél rendet tsinálsz, a ki kevés idő múlva minden e földi planétán lévő törvénytévőknek példaul szolgálni fog! Ollyan a királyok kevélysége^{a)}, nevelése 's jobbül-hatalmansága, hogy azt elhitetik magokkal, hogy a születés nekik olly könnyen ad böltsességet, valamint népek ostromozására a trónusra jutnak. Hogyha a helyet^{b)}, hogy Schloisnignak¹ tsalárdságát és Kamillo-Colloredónak² religió-béli fanatizmusát,^{b)} kik valamint az előtt, úgy most-is még kormányzód, fel vetted, inkább a gyerekeknél is esmérates Telemakus könyvének bölts printzipiumait³ tanultad volna, tehát valóban annyi bolondságot a frantzia ellen nem mondandál vala, és e két ostoba 's meg-romlott mentorid hatalmat kezdebül ki nem ragadhatták volna. Melybül gyalázatra egyebet nem hagytak, hanem ha hogy a végezéseket és a leveleket alá irod; 's ezen néped felségét sértő hatalomért tehát fizet néked a nép számtalan summákat, 's költsönözi karját, hogy az erkölcsös francziákat verjed!⁴

Térj vissza, Uram! magadba, 's tudd meg, hogy táborod soha Párisba nem jön. Soha sem fogják azt a frantziák meg szenvedni, hogy akár melly hatalom nekik törvényt szabjon; ők szabadok akarnak lenni, 's azok lesznek-is, akár mit kezdjenek az öszve szövetkezett királyok; mert tsak azon felvilágosodásra, melly majd az egész frantzia népet kormányozza, kell tekintenünk, 's azonnal tapasztalni fogjuk azt, hogy e' nemzet minden despotizmusnak legkisebb árnyékát-is útállyá. Kevés idő múlva meg-látod, hogy a' frantzia tábor Belgiumot meg-hódította, 's lakossainak a szabadságot vissza adja; és ha tsak ezek egészen meg nem vakúltak, a frantziákkal azonnal öszve-barátkoznak,^{c)} 's az ember jussait fel-veszik; mellyek szerint egy oly konstitutiót tsinálnak magoknak, melly vele a valóságos boldogságot megkóstoltattja és a szabad, igazságos és erkölcsös igazgatás módját szeretettni, végtire pedig valamennyi világ despotáit gyűlöltetni fogja.⁵

Hogy ha generalissaink, kikben a nemzetnek^{d)} most bizodalma vagyon, nagy hadi talentumaikat továbbis hazájok szolgáltyára s diszire fordítják, ha a szabadság 's egyenlőség printzipiumit, úgy valamint az új reszpublikát igazán szeretik, nem sokára a tyrannusok a három színű zászlókat Ra j n a partyain villogni bosszúságokra meg látják. A belgák, lüttichiek 's a németek, felháborittatván a republikánus katonák által, minden késedelem nélkül az ember jussait fel veszik, és így despotáik jármát le rázzák. És ámbár a frantziák az emberiséggel ellenkező hódítás' jussával az ellenség földéjén élni nem fognak, mind azon által mint hogy vannak bizonyos szent kötelességek az emberek közt, úgy mint: hogy a gazdagok a szegényeket segítsék, hogy a boldog ember javait mássalis közölje, hogy a fel világosodott ember nyissa fel a sze-

^{a)} C: hoc nempe est illa arrogantia . . . regum; D: so ist der Stolz . . . der Könige.

^{b)} B: Sloisnig hamis lelkűsége és Colloredo ostoba vak buzgótsága; D: inter fraudes Schloisnighy et fanatici Colloredo.

^{c)} B: kezét fognak.

^{d)} B: a nép; C: nationis; D: der Nation.

¹ Schloissnigg Franz hr. államtanácsos, Ferenc császár titkára.

² Colloredo-Wallsee Franz grófot (a Kamill név nyilván tévedés), Ferenc kabinet-miniszterét, Martinovics máskor is erősen támadta. L. 1792. ápr. 19-én Laczkovichhoz írt levelét. 716. l.

³ Fénelon 1699-ben megjelent, *Les aventures de Télémaque* c. munkája.

⁴ Az itt írtakat vö. Martinovicsnak Laczkovichhoz szóló, nagyjából a nyílt levél közrebeszítésének idejéből való levelével, 887. l.

⁵ Dumouriez 1792. nov. 6.-i jemmapesi győzelmével Belgium valóban francia kézre került, s a Martinovics által jelzett folyamat is megindult.

mét annak, a ki emberséget gyalázó otrombaságban él nyomorúltan, végtire hogy a szabad ember szabadítsa meg, ha tőle ki-telik, a sklávot.^{a)} Ahoz képest a frantziák fogják mindénütt, a hol győzedelmessen be mennek, e kötelességeket tellyesíteni azzal, hogy a nép felségét ki kiáltják, melyet Ti j o b b á g y névvel gyalázatok. Ők e népeket fel világosították, 's az örökös ember jussait, melyek az emberi nemtől annyi századoktól fogvást el tiltva valának, elejikke adják. Ők rendet tesznek közöttök az anarchiának el-távoztatására, és végtire velek a képviselői sysztémát mely a republikánus kormányhoz legjobban illik, fel vettetik.¹ Illy módon meg fog büntetődni az egész tyranikus szövetség, hogy a frantziák szabadságát békével nem hagyta. Ezen olly ravaszon kabinetumod által fel-gyűllasztott háború egész halálos hartzi, az ész és az ostobaság, a filozófia és a politikabéli 's religióbéli fanatizmus, a nép és a tyrannusok, az erkölts és a gonoszságok közt, melyeket a zabolátlan uralkodás szűll.

Az ostobaság, a fanatizmus, a Tyrannusok és az ő gonoszsági meg rázhattják valami kis időre az észet,^{b)} a filozófiát, a népet és az erköltsöt; de ugyan éppen ezen meg-rázásból ki-tetzi azon pernek felsősége, melynek a frantziák, a körülállásoknak szerentsés öszve ütközése által védelmező-jévé lettek. Elmúltak már a setétség századjai; a filozófia hinti a sok ellene fel tornyozott akadályok közepette világosságát. A régi világnak lakossai tsudállyák 's irigylük a szabad amerikabélieknek az örökös ember jussain épültt boldogságokat, és a' felvilágosodott elméjü frantzia fel kelt leg-elsőbbben, hogy őket kövesse, és az ebbéli boldogság' harmatjával Európa földét meg-öntözze.

A büszke anglusok, a nemzeti Konventzióhoz küldött leveleik által, biztattják a frantziákat,² mert ők sem akarnak pankrótok^{c)} lenni, ókis udvarjokat, aki tsak pénzrel tud meg rontani embereket, nem szenvedhetik, 's a konstitutiójukat, melynek a nemzeti képviselőségéről való printzipiumi a nemzet felségével felette ellenkeznek, már meg-únták.

Mihelyest a szövetségzett tábor a szabadság katonái előtt meg hajlott, 's vissza felé tódult, Európának józanabb része mérséktelen örömet mutatott, a gyalázatos aristokraták és a ravasz papok^{d)} komor halgatásban alig lehelnek, 's a legnagyobb belső fájdalomokkal kinlódnak; a nép nagy maszszája láttya ezen ellenkező dolgot, 's abból oly világosítást nyer, amely nem sokára a despotizmusnak leg-kissebb nemét-is meg fojtja. Nem is védi már senki az öszve-szövetkezett despoták dolgát, hanem egydül az általok meg fizetve lévő nyomorúlt német ujság-írók, kik a szabadság ellen való számár ordításokkal, 's fel-tzifrázott számtalan hazugságokkal az egygyűgüt el-rémitik, és az egész világot szemtelenül tsallják.

^{a)} B : martalékot ; C : mancipium.

^{b)} B : a józan észet ; C : rationem.

^{c)} B : banqueroutte ; C : nec habere volunt follimenta.

^{d)} B : az alacsony lelkü arisztokraták és két színü papok ; C : infames aristocratae et superbi sacerdotes.

¹ Ez történt pl. Belgium meghódításakor. Néhány nappal a jemmapesi győzelem után már kiirták a választásokat. (L. Sorel. *i. m.* III., III. fejezet).

² Az angol kormány éppen nem bátorította a Konventet. Sőt, Anglia párisi követe, 1792 őszén kormánya nevében több jegyzékben tiltakozott a forradalmi propaganda és a király személyének bántalmazása ellen. L. Sorel, *i. m.* III., 142. s. köv. I. és Condorcet, *Lettre de Junius à William Pitt. Février 1792.* (*Œuvres de Condorcet*, XII. k. Paris 1847. 319—332. l.)

És Te, Uram! feje ezen gyalázatos 's gonosz öszve-szövetkezésnek, mit gondolsz, 's mitsoda rendelkezést teendesz? Kérlek az egész frantzia nemzetnek és azon jobbágyidnak nevében, a kik utálatos kabinetumodnak mérgétül még éppen maradtak, hadd-el ezen öszve szövetség s óvárgó gonosz-ságát.^{a)} Betsüld-meg leg-alább azon vér özöntt, melynek még mind a két részről folyni kellene,^{b)} az is sok már, a mi eddig ontódott. Tanúld meg ezen valóban érzékeny esetbül, mely Európának szeme előtt történt, midőn a nemzeti konventzió ki kiáltotta, hogy az ország veszedelmében forog,¹ 's arra az egész frantzia nemzet fel kele, hogy zsoldosaidat fegyveres kézzel ki üzze; tanúld meg, mondám, ebbül, hogy az egész nemzet szabad akar lenni, és hogy valamennyi ellenségeinek ellentálland. Mellyről meg-lévén győztetve, hadd őket függetlenségekkel, mint minden nemzetek legszentebb jussával békességessen élni. Fontold meg, hogy ha velek javaslásom szerint bálni fogsz, az a volt királynak 's feleségének sorsát meg-eny-hítheti.² Siess, még van időd, hogy a dolgot meg-orvosolljad, nem sokára oda lesznek!^{c)} És akkor a Templomba zárt foglyoknak, szerentsétlensége reád fog szállani. A frantzia nemzet, ámbár királya 's ennek felesége által felette meg-bántatott, 's elárultatott, mindazonáltal ha késedelem nélkül függetlenségét 's reszpublikáját meg-esméred,^{d)} meg tudna nekik engedni, mivel nagy szívvél bír; de ellenben amint az igazságot-is szereti, ha a' háborút tovább-is folytatod, meg-fogja őket büntetni tudni.

Te talán nekem azt mondod, hogy lehetetlen olly meszsze kiterjedt projektumokat és a nagy hasznokat, mellyek e háborúból származandnak, abba hagyni: Te talán azt is elő hozod, hogy a diplomátiában egy királynak vagy egy néninek³ életit^{e)} a kabinetumi intereszszével egy mérő-serpenyőbe tenni nem lehet; jól van! Én tehát néked egész Európa színe előtt azt mondom, hogy én kabinetumodat tetőtől talpig esmérem, titkos archivumid szorgalmatosan által forgattam, azon leveleket, mellyeket a volt királyné^{f)} 's a dühös Kristina⁴ irtak, és a mellyek a' frantzia konstitutzió ellen koholt plánumokat magokba foglalják, mind olvastam; én finánczáid állapotját, 's mind azon kút fejeket, honnan valami segítséget várhatsz, igen jól esmérem; magyar seregeidet, mellyekben leg-többet bizól, meg betsülni tudom;⁵ végtire mind azon módokat jól által látom, mellyekkel kabinetumod élni fog,

^{a)} B: hagyd ell ezen Coalitiót.

^{b)} B: ne hagyd mind a két részről több vér patakokat folyni; C: Parcas sanguini; D: verhindert... diesen trom von Blut.

^{c)} B: majd oda lesznek; D: bald werden sie nicht mehr seyn.

^{d)} D: wenn ihr nicht säumet... anzuerkennen.

^{e)} B: egy néne életét; D: das Leben einer Tante.

^{f)} B: a volt királyné Antonia.

¹ A Konvent 1792. június 8.-i kiáltványa: „La patrie en danger!”

² Ahogy már említettem, XVI. Lajost és családját 1792. aug. 10-étől a Templeben tartották fogva.

³ Ti. XVI. Lajos felesége, Mária Antónia, II. Lipótnak huga, s így Ferencnek nagynénje volt.

⁴ Mária Krisztina (1742–1798), Mária Terézia második leánya, 1780-tól férjével, Albert szász herceggel együtt Belgium helytartója. Wolf jellemzése szerint: „Eine Freundin der alten Ordnung Europas, voll Hass gegen die Revolution.” (A. Wolf, *Leopold II. und Marie Christine. Ihr Briefwechsel*. Wien, 1867, XXVII. l. — L. még: H. Schlitter, *Briefe der Erzherzogin Marie Christine an Leopold II.* Wien, 1896.)

⁵ 1792. május 11-én kelt titkos jelentésében Martinovics figyelmeztette az uralkodót a magyar ezredek „megbízhatatlanságára.” (L. 697. l.)

hogy ezen háborút nagy despóták dühösségével vigye. És mégis én vagyok az, aki Neked azt merem mondani, hogy projektumid tündérek,^{a)} kívánt hasznaid tsupa képtelenségek, kabinetumod systemája leg-rosszszabb a világon, seregeid Frantzia Országnak meg-hódítására elégtelenek, finánczáid immár kiürültek, és azon mesterkedéseid, mellyekkel ezen despóták háborújára szükséges segedelmeket népeidtól kitsalni akarod, gyermekek, végtire hogy Frantzia Országban levő spionnyaid tehetetlenek arra, hogy a' már igenis fel-világosodot frantzia népnek nagyobb részét meg-szédítsék.

[III. 3.] Két dolgot főz egy századtól fogvást kevély kabinetumod. Az egyik Helvétziának, Burkus Szilésiának, a' valaha magyar országi koronához tartozó tartományoknak és Lengyel Ország egy részének meg-hódítása; Belgiumnak Baváriával való fel-tserélése és a' Római Német Birodalomnak fel-darabolása.¹ Mind ezeknek végbe vitelére szükséges volt Frantzia Országgal frigyes barátságot tenni, a' mely Kaunitznan ama remek munkája, az az a' szép Antónia és a gyenge^{b)} Lajos 16-dik közt szerzett házasság által² azonnal meg-is lett. És ha mingyárt e házasság szerzése semmi nagy ministeri talentumot nem mutat, leg-alább egy igen alkalmatos kupplernek^{c)} munkája. Mert Kaunitz uram ezen dolgot (a mely az ezen örökre nevezetes revoluczió által el-mellőztetett bankrútának egygyik főbb oka vala), a frantzia ministereknek úgy tudta elő-adni, hogy ez nekik igen hasznos lesz, tudniillik, hogy ők egy gyenge király alatt segítettven egy szép és mesterkedő királyné által, magokat tetszéseik szerint meg-gazdagíthatják és ekkép a frantzia népet ki-szívhatják.

Második József bizván e' frigyes barátságban, tett egy más-is az orosz-szal,^{d)} és ugyan azon időben, midőn spionnyainak némely diplomatikabéli Helvetzia' archivumiban találkozó, 's az Ausztriai háznak ezen országra némely hibája való pretensióját magába foglaló papirosoknak el-tsenésit parantsollya,⁴ látván, hogy Belgiumnak Baváriával való fel tserélése' projektuma ki nem sült,^{e)} Boszniára és a' többi a törökök által Magyar Ország koronájától el-szakasztott tartományokra vetette szemét, 's meg-egygyezett új frigyesséval abban, hogy őket Európából ki-üzik.⁶ Az orosz és

a) B : iszonyúk; C : monstrosa sint; D : ungeheüre.

b) B : erőtelen; C : debilem; D : schwach.

c) B : kerítőnek; C : lenonem aptum fuisse apparuit.

d) B : más szövetségest Rusziával.

e) B : . . . fel tsereléséből semmi sem lesz.

¹ Mitrofanov (*Joseph II.*, Wien, 1910, 126. l.) így jellemezte a XVIII. századi Habsburg-külpolitikát: „Die Habsburger befolgten . . . ein durch Traditionen befestigtes System; es bestand in der Unterwerfung Italiens, in der Hegemonie über Deutschland, und in der Erweiterung der Grenzen nach Osten hin. Diese drei Ziele ziehen sich wie ein roter Faden durch die politische Geschichte der Habsburgischen Monarchie . . .” Svájce meghódítása valóban szerepelt József külpolitikai elképzelései közt, de semmi esetre sem a tradicionális Habsburg-politika örökségeként. (L. Mitrofanov, *i. m.* 118. l.) — Az egykor a magyar koronához tartozó tartományok: Galícia, Bukovina (mind a kettőt 1773-ban, Lengyelország első felosztásakor kapta meg Ausztria), továbbá délen Bosznia és Szerbia. — Belgium elcserelését Bajorországiért Mária Terézia alatt többször megpróbálták, s 1778-ban majdnem meg is valósították. (L. Mitrofanov, *i. m.*, 162. s köv. l.)

² 1770. május 16-án.

³ 1781. május 21-én.

⁴ Erre vonatkozóan följegyzést sehol sem találtam.

⁵ Az erre vonatkozó elképzeléseket részletesen ismerteti Mitrofanov, *i. m.* 164. s köv. l.

⁶ Nyilván az 1788-as II. József és Katalin közti krimi találkozó megbeszéléseire gondol, L. erre Mitrofanov, *i. m.* 191. s köv. l.

a berolini kabinetum láttyák azonnal, hogy e' fejedelemmel az egész Európát fel-háborithatták, 's e' zürzavarban Lengyel Országot fel-oszthatták. Okossan észre veszik továbbá azt-is, hogy 2-dik József maga magával ellenkezik, és hogy ezen politikabéli nagy printzipiumot nem tudja, hogy mikor a fejedelem tartományiban nagy reformokat tesz, akkor külső hódításoknak békét kell hagyni, mert ez efféle háborúra szükséges a népnek egygyet-értése és szeretete, a' ki a hódítóknak katonákat 's magazinumokat ad, a' mi nagy reformák idejében hibázik.

Minekutánna e két udvarok ezt ekkép' meg-fontolták, bétsi kabinetumnak bolondságát tsak nevelték, melly képtelen hódításait következő módon papiroson el-rendelte: 1-ször Boszniát, Szervíát, 's Oláh Orzágnak egy részét el-foglalni. 2-szor. Ha a' burkus király magát a lengyelekhez tsatollya és a két frigyes udvarnak elő-meneteleit ellenzeni fogja, néki háborút mondani, és a Burkus Sziileziát viszsza venni, 's ezen alkalmatossággal azon lenni, hogy a krakoviai és szandomiri palatinátusok Ausztia hatalma alá jussanak. 3-szor. A burkusok meg-alázása, 's a lengyelek el-nyomattatása után Belgyiumnak Baváriával való fel-tserélése, negotziátziók, s-az elector ministereinek pénzél való megrontások által végben vitetni fog. 4-szer. Ezek meglévén, azután a' helvetusok minden diplomatikabéli módok által ingereltődni fognak, úgy hogy velek háború támodjon, mellyben Frantzia Ország frigyesét segíteni fogja, hogy e' hegyi-lakosok régi fejedelmek alá viszsza kerüljenek.¹

Imhol az Ausztiai Háznak meszsze ki-terjedt, kevély és képtelen projektumi! mellyeket Kaunitz uram helyben hadyá, hogy Európának megmutassa, hogy remek munkáji diplomáziában tovább a házasság dolgánál nem terjednek.

A berolini és petersburgi kabinetumok látván a' bétsi udvarnak diplomatikabéli bolondságait, meg-egygyeznek elhatároban magok közt abban, hogy két különös személyt játszandnak.^{a)} Az első fel-lázittya mind Belgyiumban, mind Magyar Országban az arisztokratákat és papokat, kiket 2-dik József üldözött.^{b)} Ezen felül javasollya a lengyeleknek, hogy revoluztiót kezdjenek olly színes ok alatt, hogy az oroszok jármát le rázzák; melly időben ezek^{c)} Konstantinápolyban olly diplomatikabéli mozgásokat tesznek, hogy őket a' törökök támadják meg.³ És valamint egy jól kombinált plánum mindig jól ki ütni szokott, úgy ez-is a mint vőlt, végit el-érte volna, hogyha 2-dik József Török Országban nyert győzelmeknek, Belgyiumban fel-lobbant pártütéseknek és Magyar Országban mozgó villongásoknak közepette meg nem halt volna.

2-dik Leopold a bétsi kabinetumban némelly változásokat tesz, ugyan ezen képtelen tzellyainak el-érésére.

^{a)} B: hogy két különböző rölét jádzanak; D: zwey verschiedene Rolle.

^{b)} B: ... felbujtja ... a papokat és neimeseket Joseph ellen; C: ut excitet aristocratas et sacerdotes ... contra Josephum II-dum, qui illos oppressum ibat; D: hetzt die Aristocratie und die Pfaffen ... wider Joseph II-ten auf, der sie bedrückte.

^{c)} Ti. a jefevári udvar.

¹ A józsefi külpolitika törekvéseit a történetírás Martinoviccsal nagyjából azonosan ítélte meg. Vö. Mitrofanov, *i. m.* 113–212. l.

² Helyesebben: II. Frigyes Vilmos mind Magyarországon, mind Belgiumban támogatta a jefevári reformok miatt elégedetlen, főként köznemesi tömegek politikai törekvéseit, L. Wertheimer E., *II. Fridrik Vilmos és Magyarország. Budapesti Szemle*, CIX. (1902) és Gragger Robert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin, 1923.

³ Az osztrák-orosz szövetségi szerződés ellensúlyozására II. Frigyes Vilmos a Portával keresett kapcsolatot.

A berolini kabinetum el-tökéllvén magában Dantzik és Thorn városokat akár minémű diplomatikabéli színes ok alatt elfoglalni, és látván, hogy Leopold a magyar országi 's belgiumbéli arisztokratáknak és papoknak visszahódításokban szerentsés, a dolgot keveset meg forditya, 's módgyait megváltóztattya, és így ama híres képtelen össze-szövetkezést a franciak ellen ki költi. Kaunitz uram egyedül tsak a házasságokhoz értvén, 's nem lévén többé semmi efféle dolga, hogy magát az europai ministerek közt különböztesse, azt helyben hagyta.¹ Spielmann uram² is meri magát a diplomáziába keverni, mellyet soha nem tanulta, sem nem értette; Reichenbachba való küldetését magának ki-kéri,³ a'hol Ausztriai Háznak romlását eszközli. Az oroszok, a' szardiniai király, a pápa, a frantzia szökevény-pártosok, mind egygyet értenek, hogy a' burkusok tsalfaságát elő-segétsék, és így el-érik azt, hogy Leopold tsászárt, 's ezen kevély, a frantzia demokrázia ellen dühösködő vén bolond Kaunitzot rá szedik, a ki egygyetlen egy remek munkáját, tudni-illik a' szép Antonia 's a gyenge Lajos közt szerzett házasságát, farba rúgja és semmivé teszi.

Várjuk-el békességessen a' politikumi történetek végét, tapasztalni fogjuk azokból, hogy a bécsi kabinetum, melly Európában leg-kevélyebb és leg-ostobább, mind ezen diplomatikabéli orrán fogva való vezetéseknek bolondja.

Azomban a' perlekedő felek már egy másba kaptak, özveszövetkezés számosodik; kevés idő mulva meg láttyuk azt, hogy az anglus, spanyol, hollandusok és a' Német Birodalom, mind egygyik maga saját politikabéli bolondsága szerint, magokat hozzá tsatoltyák, hogy a' frantziákat, kik e' tündér össze szövetekezés kárára most jó előmeneteleket tesznek, meg-rémítsék.

De Te, Uram! még igyekszel népedet el tsábítani, 's e végre mind olly meg rontó módokkal élsz, mellyek egy inquiszitoriális politziának hatalmában vannak. Tudom én azt, hogy birodalmadbéli nagy várossaid előljáróiknak 's polgáraiknak hizelkedni fogsz, hogy gyűlölségeket a frantzia revolutzió ellen fel-indítsad, és meg-vallom, hogy ebben el-is éred végedet.

De ezen vakítás soká nem tarthat. Hogy ha egyszer a nép tsalárd mesterkedéseidet ki tanúllyá, hogy ha a' frantziák győzedelmesek lesznek ezen véres verekedés piatzán, jaj! neked akkor, leg-nagyobb szerentsétlenségnek fia leszel, és miniszterekkel egygyütt szégyent 's gyalázatot vals, 's az egész világtól meg-vettetődöl. A történetek könyvei 's az egész jövőndő világ mondani fogják, hogy kabinetumod volt, az, a'ki Frantzia Országban a belső hasonlóságokat és a polgári háborút el-hintette, és ez által oka lett, hogy annyi meg-szédített s-pénzel meg-vásárlott embereknek vére öntődött. Az anarchia, a rendetlenség, Lafayetnek, Monteszkjűnak³ haza-árulások, az arisztokraták-

^{a)} B: magára vállalltya; D: er nimmt auf freien Willen.

¹ Kaunitz, bár a porosz szövetség gondolatában Lipóttal sohasem értett egyet, a császár francia külpolitikáját helyeselte. Ld. Beer A., *Joseph II., Leopold II. und Kaunitz. Ihr Briefwechsel*. Wien, 1873. — Az osztrák-porosz szövetséget egyébként Martinovics később is mindig helytelenítette, s a berlini udvar győzelmének tartotta. (L. bécsi vizsgálati fogságában írt emlékiratait: II. k. 191. és 221. l.)

² Br. Spielmann Anton, ekkor udvari titkos tanácsos és államreferendárius. Barthélemy svájci francia követ 1792. nov. 17-i jelentése szerint Kaunitz békét akart a franciákkal, Spielmann azonban mindenáron a háború mellett volt. (*Papiers de Barthélemy*. I. Paris, 1887, 413. l.)

³ Montesquiou-Fezensac marquis (1739–1798), tábornagy, a Szavója ellen sikeresen harcoló francia sereg egyik vezére, királypárti. 1792 augusztusában a Konvent hazaárulásért vádat emelt ellene. Az elfogatás elől Svájcba szökött.

nak, ministereknek 's a meg-átalkodott papoknak titkos koholásaik,^{a)} egy szóval minden rosszsak, melyek Frantzia Országot szaggattják, mind átkozott kabinetumodból veszik eredeteket.

[IV.] Ezen kevély és ellenkező diplomatikabéli printzipiumokon felől van még egy más dolog, mellyen eleid munkálódtak, 's mellyet Te most ministereid unszólások szerint némelly résziben meg-változtatni akarsz. E' tárgy a' magyar nemességnek el nyomattatása.^{b)}

Az Ausztriai Ház igen gyenge lévén magában, 's akarván meg-nagyobodni, szemeit Magyar Ország koronájára vetette, hogy magához vonhassa, a melly-is Sigmond magyar király leánnya 's Albert austriai fő hertzeg közt szerzett házasság által végbe ment.¹ Ámbár ezen módok nem ollyasok, hogy azokból magyar országhi konstitúció szerint némelly személyi pretenziókat a magyar koronára tenni lehetne,^{c)} de mégis leg-alább elég színes okot^{d)} adtak arra, hogy Ausztria ezen ország rendgyeit mindég háborgatná, 's velel szüntelen ingerkedne; a mit Fridrik tsászár Sigmond halála után el nem mulatott tenni, azt sürgetvén, hogy a magyarok Lászlót, Albert fő hertzeg fiát királyoknak választanák.²

A magyarok minekutánna a' varnai ütközetet a törökök ellen elvesztették és így többé semmi módjok nem volt a tsászárnak ellent-állani, kéntelenek voltak Lászlót választani. De az Ausztriai Háznak szemtelensége ezen usurpátziót még-tovább vitte, mert László halála után, maga Fridrik, mint Ausztriai Háznak descendense, akart király lenni.³ Illy módon Ausztria [i] Háznak az egész utánna jövő nemzetsége hiába való pretenzióit folytatta. Nints az a' tsalárdság, az a gonoszság 's az a mesterkedés,^{e)} mellyel ezen kevély Ház a magyar nemzetnek meg-hódítására^{f)} nem élt volna. Maximilian és Ferdinánd tsászárok be-hozták ellene a törököt, de a' bátor Zápolya, meglévén törvényesen koronázva, semmivé tette Ferdinánd mesterkedéseit. E' most olly keresztény és catholicus Ház, hogy népét a frantziák ellen fel-ingerellye, nem szégyenlette akkor a pogány törököt a catholikus magyarok 's egy apostoli ország ellen segítségül hívni.⁴ Olly igaz az, hogy a' királyok minden istenségekkel és religióval semmit sem gondolnak, midőn különös hasznokkal ellenkeznek.

Nem akarom én itt sem a Magyar-Ország históriáját írni, sem azon viszontagságokat le rajzolni, melyeket az Austriai Ház a' Magyaroknak okozta. El-halगतom ezen Háznak a magyarok ellen szüntelen való álnokságát, nem

^{a)} B: össze esküvése; D: die geheimen Verschwörungen.

^{b)} B: el törlése; C: annihilatio; D: die Vernichtung.

^{c)} B: Nem volt ugyan ez soha elég titulus; D: nie als billiger Tittel . . . betrachtet werden konnte.

^{d)} B: alkalmatosságot.

^{e)} B: nem volt ollyan tekervényes gonosság.

^{f)} B: hogy meg alázhassa; C: subjugare; D: zu unterwerfen.

¹ Habsburg Albert (1397—1439), 1422-ben vette feleségül Luxemburgi Zsigmond németrómai császár és magyar király leányát, Erzsébetet. Zsigmond halála után, 1437-ben Magyarország királyává választották.

² Albert (nem Zsigmond) halála után utószülött fiát, Lászlót mellőzve, az országgyűlés Ulászló lengyel királyt választotta a trónra.

³ Az *Oratio pro Leopoldo* . . . c. röpiratban, nem is egy évvel a nyílt levél megírása előtt, még megróttá Martinovics a magyarokat, hogy nem respektálták a Mátyás és Frigyes császár közti 1464-es örökösödési szerződést. (L. 559. l.)

⁴ Ez a beállítas fedi az akkori magyar nemesi közvélemény történet szemléletét.

hozom elő azt, mennyiszer ezen Ház az esküvést, melyet a koronázás előtt ország konstitúciója szerint le tenni kellett, meg-szegte. Elég az ahhoz, hogy mihelyst a magyar koronának birtokába lépett, 's az efféle uzurpátzióját törvényesítette, azonnal egész dühösséggel a magyar nemességet faggatni kezdé, hogy egészen el-nyomná.^{a)} Mert ha egyszer e z o d a v a n, a k k o r k é s z a z e g é s z N e m z e t n e k r a b s á g a, és az Austriai Ház semmi akadályt többé nem talál, hogy kénnye szerint ki szivja;^{b)} ugyan ezen tyrannikus dühösségnek áldozattjai lettek ama hires nagy talentumú 's erkölcsű^{c)} Rákóczy, Bertsinyi, Tököly 's más többen. Az emberiség borzad ugy szólván némelly magyar nemeseknek meg-ölettetések olvasására, ugy mint : Zimmermann, Ketzer, Rauscher, Baranyai, Bezzeg, Sárossy, Székely, Fleischhaker, Medvetzky, Schönleben, Gáth, Feldmájer, Féja, Lányi, Radvánszky 's más többek, kik mind ártatlanul a gonosz ausztriabéli tyrannus, generalis Karaffa által meg ölettetek,¹ nem egyébert, hanem egyedül azért, hogy hazájokat szerették és azt akarták, hogy az Ausztriái Ház a magyar törvényeket meg-tartaná, melyek néki a határozatlan uralkodást nem engedik.

Maria Theresia ellenségeitül nyomattatván hizelkedé ezen nemzetnek, 's a jó magyar ötét meg-szabadította.²

Második Józef a magyar nemességet annyának tett szolgálattyaért el törölni akarta, fel szabadítván járma alúl a népet, hogy a nemesség ellen vele éljen.^{d)}

Ez igen jó módja vólt, mikép az emberiség színes oka alatt ezen országba az orosz kormányozást be-hozhatná, a hol mivel okos és emberséges törvények nintsenek, az embereket bottal verik, a' jó rendnek és fenytéknek, a mint azt a monarchiában nevezik, fen-tartására. De az ekkép el-nyomatott nemesség 9 esztendei politicabéli el szűnnyadása^{e)} után fel kel 2-dik Józef ellen, meg-fenygeti az ő succeszszorát, Leopoldot, 's végtire privilegiumjait vissza nyeri. Leopold ezen criticus körülállásokban meg-aláztatván, allatomban romlásán dolgozik, a nélkül, hogy meg éllye.

Te pedig, Uram! e' kabinetumod által fel gyúlasztott háboruba keverve lévén, mivel mind katonára, mind pénzre szükséged van, akarod követni Maria Theresiat; Te magadat a nagy etikettában majd meg-öled, midőn egészen [a] leg kisebb magyar nemes emberhez le ereszkedel, 's vele beszélsz; de ezen hizelkedésedet drágán attad-el, mivel érte ezen ország nemessége néked 4 millio forintot fizetett, és egy sereg rekrutákat adott.³ Feleséged azért, hogy magát meg-koronáztatta, 's minden bajuszsos magyar nemes embernek kezét tsókolni adta. kapott 24 ezer ki kódult aranyat ezen jó nemzettől,⁴ a kit kabinetumod örökéig tsak egy tsekély

^{a)} B : mindjárt a nemesség ki irtását vette munkában ; C : certe ut primum . . . omni furore in aristocratas Hungaros desevit ; D : so fasst dasselbe alsogleich den Entschluss, den ungarischen Adel zu vernichten.

^{b)} B : zsírját . . . szivhassa ; D : zu erschöpfen.

^{c)} B : virtusu ; C : animi praecllentis virum.

^{d)} B : Jozsef már elfelejtkezett az annyának tett szolgálatról, fel akarta a népet a nemesek alól szabadítani, hogy ennek hasznát vegye a nemesség ellen.

^{e)} B : politica lethargiájából.

¹ Az 1687-es „eperjesi vértörvényszék” áldozatai.

² T. i. az osztrák örökösödési háborúban II. Frigyes porosz király hadaitól.

³ 1792. június 16-án a budai országgyűlés 5000 ujoncot, 1000 lovat és 4 millió forint hadisegélyt szavazott meg a franciák elleni hadjáratra.

⁴ Koronázási tiszteletdíjként a királynak 50, a királynénak 25 ezer aranyat ajánlott meg az országgyűlés.

Ausztriához tartozandó koloniának tekintett, és minden commerciumnak 's jó nevelésnek el tiltásával magát nagyobb méltóságra és főbb diszre, a melyre oly könnyen mehetne, fel emelni nem hagyta.^{a)}

De tudjad, Uram! hogy most szorgalmasan vigyáz réad; hogy a nemesség maszszája igen jól által láttya, hogy a tsak ezen ország oligarchiája, a kinek hízkeldele, és a ki privilegiumjaival él, és hogy ő a néppel egygyütt despotizmusodnak terhét viseli. Ki tudja, ha ezen két részeknek közönséges boldogtalanságok nem az a kútfej, mellyből egykor trónusodnak és a magyar oligarchiának romlása áradhat. Gondolkodgy a békeségrül; a tsendesség, melly birodalmidban uralkodik, bizonytalan és kétséges. Téged a nép nem szeret; az egész világ azt mondja, hogy nem uralkodásra való vagy, és hogy meg-romlott, gonosz és ostoba emberek körül vagy véve.^{b)}

En Neked kemény és nagy igazságokat mondtam, mivel javadat és az egész emberi nemnek boldogságát kívánom.

61.

[1792 ősze]

Hajnóczy József széljegyzetei egy nevelésügyi törvénytervezetre

A javaslat ismeretlen által írt másolat, a jegyzetek Hajnóczy írásával: Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 3675, 1—11. fol. — Külsején idegen írással: Pro spectabile domino assessore Reviczky. Majd alatta vörös ceruzával Hajnóczy megjegyzése: Nunquam aliud natura, aliud sapientia dixit. — Nyomtatásban kiadta Benda Kálmán: *Hajnóczy József széljegyzetei egy nevelésügyi törvénytervezetre.* (latin eredeti és magyar fordítás) Irod tört. Közl. (1953) 272—285. l.

Az alábbi konzervatív-reformer szellemben íródott nevelésügyi javaslat az 1790/91-es országgyűlés 67. tc.-e által kiküldött tanulmányi bizottság előmunkálatai során készült. Szerzője, ahogy a bizottság irataiból megállapítottam, Prónay Gábor br. gömöri főispán, a bizottság egyik tagja volt.¹ A terv afféle megbeszélési alapul szolgálhatott.

A tanulmányi bizottság, — ahogy a többi, ugyanekkor kiküldött bizottság is — 1791 augusztusában ült össze először. Ülésezésük ekkor csak pár napig tartott: számba vették a kidolgozandó kérdéseket és megállapították az egyes tagok munkakörét. Ezután a bizottság tagjai hazamentek, hogy otthon kidolgozzák javaslataikat. 1791 telén a

^{a)} B: még is úgy nézi a Te cabinétod ezt a nemzetet, mint egy alávaló coloniáját az Austriai Háznak, még is nem engedi, hogy neveltetése és kereskedése által azon nagyságra fel emelkedhessen, melyre minden tekintetben méltó és alkalmas volna.

^{b)} B: De tudd meg, hogy már ma szorgalmasan vigyáz réad, jól észre vette a' nemességnek nagy része, hogy Te tsak a papoknak hízkeldele és tsak az él a maga privilegiumaival, midőn a nemesség és a' nép szenved a Te despotizmusodnak terhét. Ki tudja, ha nem fog é még a' föld kezét a' nemességgel, és ha nem ez az örökös szerentsétlenségek lessé é kútfeje a' Te királyi széked és a' papok veszedelmének kétsége, a' Te tartományid úgy látszó tsendessége. Téged a nép éppen nem szeret, az egész világ azt mondja, hogy Te nem teremtetél és alkalmatlan vagy az uralkodásra, hogy megvesztegetett, hamis lelkű, ostoba emberekkel vagy körül véve.

¹ A javaslat eredeti példánya a köznevelési bizottság iratai közt: Széchényi-Kvt. Ms. Fol. Lat. 695. I. 5/a—6/b fol.: Projectum illustrissimi domini baronis a Prónay circa principia nationalis educationis. — Bár a Hajnóczy iratai közt levő másolat szó szerint csak egy-két helyen egyezik ezzel a javaslattal, gondolatmenetének és mondani-valójának azonossága kétségtelenné teszi, hogy a bizottsághoz beadott irat egyik első fogalmazványával állunk szemben. — Prónay Gábor, a bárói cím megszerzője, Gömör megye főispánja, II. József alatt a pozsonyi tankerület főigazgatója. Életéről, politikai hovatartozandóságáról (a fenti adatokból levonható következtetéseken és azon kívül, amit a javaslat konzervatív-reformer szelleme elárul) semmit sem tudunk. (Vázlatos életrajza: *Nagy Iván*, IX. 493. l.)

bizottságok ismét csak rövid üléseket tartottak, a részletek kidolgozását és a végleges javaslat elkészítését 1792 tavaszára halasztva. Ekkor azonban közbejött Lipót király halála, majd a budai koronázó országgyűlés, úgyhogy csak 1792 novemberében folytatták a tanácskozást.¹ Ez a javaslat a novemberi megbeszélések előtt íródott, de már a budai országgyűlés után, amelynek egyik törvénycikkére hivatkozik is. (L. a Projectum 7. pontját.) Így legvalószínűbben az 1792 augusztus-október hónapok közti időre tehetjük elkészítését.

Hogy hogyan került a javaslat másolata Hajnóczyhoz, nem tudjuk. Prónay Gáborral nem volt kapcsolatban, hogy tőle kapta volna meg, nem valószínű.

Az irat külsején levő följegyzés szerint a másolat „Reviczky ülnök úr számára” készült. Ez nem lehet más, csak Reviczky József, a debreceni kerületi tábla ülnöke, majd 1794-től kezdve a pesti egyetemen a politikai jog tanára. Reviczky viszont nem volt tagja a tanulmányi bizottságnak, és arról sem tudunk, hogy Hajnóczyval kapcsolatban állt volna.²

Hajnóczy piros ceruzával a javaslat margójára írta, néhol egész részletes és kimerítő megjegyzéseit. Ezek a megjegyzések igen fontosak, nemcsak azért, mert elég korai időből és minden eddig ismertnél határozottabban fejezik ki írójuk radikális polgári szemléletét, amelyik élesen elválik a rendi reformizmusnak a feudális intézményeket kisebb javítgatásokkal megmenteni igyekvő törekvéseitől; de fontosak azért is, mert belőle megismerhetjük a magyar jakobinusok egyik vezéregyéniségének, kis általánosítással talán úgy is mondhatjuk, a magyar jakobinusoknak nevelési és oktatásügyi elgondolásait.

Hogy Hajnóczy megjegyzései eljutottak-e a javaslat kidolgozójához, hogy egyáltalában figyelembe vették-e azokat, — nincs rá nyom, de nem is valószínű. A bizottságok munkája különben is a kezdeti lendület után hamarosan elakadt. Megbízásuk szerint az 1792-es országgyűlésen mutatták volna be végleges javaslataikat, — akkorra azonban el sem készültek munkájukkal. Később ugyan, 1792–93 folyamán javaslataikat végleges formába öntötték, de a reformról már senki sem beszélt többé, s a tanulmányi bizottság javaslatai is irattárba kerültek.³

Az alábbiakban közlöm Prónay Gábor javaslatát, a megfelelő helyeken jegyzetként hozzáillesztve Hajnóczy megjegyzéseit.⁴

Projectum articuli de systemate generalium principiorum nationalis educationis

Dum natura et scopus nationalis educationis in eo defigatur, ut cuncti regni incolae cujuscunque classis, nationis et religionis educationem moralem et physicam eandemque litterariam institutionem regni constitutioni et

¹ A bizottságok munkásságát részletesen ismerteti: *Sándor Lipót iratai*, 122. s. köv. l. L. még: *Magyar államnyelv*, 56. s. köv. l. Nagyjából ugyenebben az időben Laczkovics János így jellemezte a bizottságok munkáját Gotthardihoz írt bizalmas jelentésében: „Das Werk der hier versammelten Deputationen gehet einen Schnecken Gang. Es wird nur einmal in der Woche in jedem Fache Session gehalten, in juridischen aber zweymal, hingegen die Deputirten ziehen alltäglich ihre aus 6 Fl. bestehende Diurnen richtig ein, — während des andern erlichsten Männer fasst [vor] Hunger sterben, diese mästen[?] ihre Wänte auf Kosten der Regnicolar Cassa, ohne dass sie ein gescheides, zum Wohl des Staates und Monarchens . . . abzielendes Beförderungs Mittel ausbrüten könnten. Die Werke der Deputationen werden es zeigen, ob ich Wahrheit geredet habe. Sicher ist es d s allenthalben die Begierde, die majestätische Gewalt und Rechte ein zu schränken, die Pfaffen und Aristocraten ihm aber zu erweitern hervorleuchtet.” (1792 nov. 12: St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

² Bónis György ugyan azt írja könyvében (*Bónis*, 120. l.) hogy Hajnóczy és Reviczky nézetei számos dologban megegyeztek és így Hajnóczy „őszintén írhatta meg neki véleményét.” Mindennek inkább az ellenkezőjét hiszem. Reviczky, a volt jezsuita, a klerikális táborhoz számított, ahogy ezt Hajnóczy egy 1794 őszén írt levelében meg is mondta. (L. 1065. l. — Jezsuita voltára: Petruch Antal, *A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve*. Bp. 1942. 1611. sz.)

³ Sándor Lipót iratai, *i. h.*

⁴ Az irat méltatását l. *Bónis*, 119–127. l.

ejusdem situi politico conformem accipiant. (1) Ideo SS et OO relato deputationis regnicolaris super systemate generalium principiorum ejusdem nationalis educationis in sequelam articulorum 15 et 67 : 1791¹ elaborato opere, sequentia principia annuente S. M^{te} SS., properpetuo et stabili norma, (2) juxta quam universa publico nationalis educatio, institutioque litteraria jurae supremae regiae inspectionis via legalium regni dicasteriorum exercenda ad scopum communis beatitatis dirigi debeat.

1°. Cuncta instituta litteraria juxta eadem principia conformiter coordinentur, ac ita aper universum regnum partesque adnexas collocentur, ut scholastica juvenus illa cum commoditate accedere gratuitamque educationem atque eam institutionem litterariam, quam quisque statui suo maxime accomodam existimaverit, (3) consequi valeat ; ut igitur

(1.) Hajnóczy megjegyzése : Determinandus hic est sensus verborum „situi politico,” ut homo intelligere queat, relate ne ad externos an intrinsecum regni situationem intelligatur. Legislatores in condendis legibus claritate studere debent, nam leges obscurae, ambiguae, equivocae non nisi lites, jurgia, processus, iniquitates, injustitiam, millefarias vexationes, discordiam civilem et mille diversa mala generant, insecta advocatorum multiplicant, sportulas taxas judicum in infinitum augent, causantes vero et familias ad extremas incitas usque redigunt.

(2.) Hajnóczy megjegyzése : „Perpetua et stabilis norma” esse non potest, nam prout rex successorem suum ad omnia ea, quae ipse egerat, observanda cogere non potest, ita nec corpus legislativum potest posteriorem legislativam potestatem ad aliquid obligare, nam si hoc facit, posterior legislativa potestas non nisi simia prioris legislaturae foret, adeoque sine auctoritate legislaturae exercet id, quod absurdum est. Corpus legislativum potest itaque, dum nationale, constitutionem semper alterare, immutare, innovare, meliorare, abrogare. Temeritatis ignorantiae vel malitiae signum dat haec deputatio, dum projecta sua perpetua et stabilia habere cupit et per haec legislaturae posteriori facultatem meliora projecta curandi penitus denegat. Omni scientia et summae perfectiones non nisi divinitati competunt, homines itaque de die in diem omnia meliorare possunt, et si legislatura posterior quidpiam in melius faciet, stultum, temerarium et malitiosum foret id non acceptare, cum scopus et finis unicus civitatis est sortem omnium civium de die in diem meliorare. Horatius dicit in Arte Poeticarum : „Summum ne medio, medio ne discrepet imum.” Si haec in arte poetica observari debent, quanto fortius invigilare debent legislatores suis operibus, ut ea, in quantum humana perfectio admittit, in omnibus partibus colateant. Num primus hic articulus cum penultimo cohaereat, iudicio omnium impartialitate lectorum relinquo.

(3.) Hajnóczy megjegyzése : Non statui, sed talento, ingenio, capacitati, nam haec omnia non status, non nativitatis, sed naturae sunt dona, et ex sutore etiam possit Nevton, Filangieri, Laudon, Vashington fieri, si

¹ Az 1791 : 15. tc. elrendelte, hogy „mivel az állam üdve leginkább az ifjúság nevelésén múlik”, a nemzeti nevelés általános elveinek kidolgozására országos bizottságot küldjenek ki, mely azután javaslatait terjessze az országgyűlés elé, hogy az azokat átvizsgálva és helybenhagyva, a törvények közé iktassa. — A 67. tc. az országgyűlés által delegált bizottságok (köztük a tanulmányi bizottság) munkáját szabályozza és felsorolja tagjaikat.

II^{do} Publica haec institutio cuivis civium classi subserviat, in publicis institutis litterariis cuncta eorum necessitati accomodata studia tradantur. Hinc praeter scholas triviales, quae basim omnis publicae institutionis constituunt ac ideo in singulis locis, ubi cujuscunque religionis cultus divinus viget, sed et in filialibus magis populosis introducendae sunt.¹

Scholae etiam vernaculae, oppidanae, urbanae et capitales,² item scholae grammaticae³ et gymnasia,⁴ academiae pro altioribus studiis in singulis regni districtibus⁵ ac tandem academia omnium scientiarum seu universitas in meditullio regni collocata ac rite coordinata⁶ constabulantur et quae nondum existunt, successive (4) introducantur. Porro pro majori nationis cultura

natura illum talentis dotavit et si eadem debite excolent.⁷ Non aliter ac illi, qui sunt excellentissimorum et quovis titulo dignissimorum filii, qui nonnunquam melius stivam et aratrum tractent, ac opera Montesquieu volverent.

(4.) Hajnóczy megjegyzése: Non successive, sed tempus certum determinandum est, nam alius sensus vocis et legis etiam ad infinitum saecula detorqueri potest et intentio nunquam optatum sortietur effectum.

¹ A triviális iskola elnevezés ebben az időben általában az elemi iskolákat jelenti. Ezek fenntartói szinte kizárólagosan az egyázak voltak. (L. Fináczy Ernő. *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. II. Bp. 1902. 275. s. köv. l.) — A Projectum különben nem volt egészen tisztában a Ratio Educationis (1777) iskolatípusaival és azok elnevezésével. A következő bekezdésben felsorolt iskolafajták egyrésze szintén a triviális iskolák fogalma alá tartozik, — magát a triviális iskola nevét azonban a Ratio nem alkalmazza.

² A Ratio Educationis oktatási rendszerében a széles alapot a népiskolák alkották. Falvakban és mezővárosokban 1 vagy 2 tanítós, (scholae vernaculae in pagis et oppidis), városokban pedig 3 tanítós (scholae urbanae) népiskolák felállítását rendelte el. — „Scholae capitales” alatt nyilván a tankerületek székhelyén emelt nemzeti mintaiskolákat (scholae normales) érti, amelyek az elemi oktatáson kívül a tanítóképzést is végezték.

³ A grammatikai iskola az elemi fok utáni első lépcső volt. Tanulóit elsősorban a normális iskolák végzett növendékeiből szedte, s tanfolyama 3 év volt. A Ratio Educationis szerint feladata az, hogy iparosokat, kisebb városi alkalmazottakat, bányászokat és néptanítókat képezzen.

⁴ A két évfolyamos gimnázium azok számára létesült, akik a grammatikai iskolát elvégezve tovább akartak tanulni. Legfontosabb tantárgyai a latin stilisztika és ékes-szólás voltak. Az iskolát elsősorban a jómódú köznemesség fiai látogatták.

⁵ A Ratio Educationis a nemesifjak tanulmányainak betetőzésére a gimnáziumok fölé ún. királyi akadémiákat állított, melyek két éves tanfolyamon gyakorlati jogi képzettséget adtak, hogy ezáltal az állam és a király számára jó tisztviselőket neveljenek. 1792-ben négy akadémia működött az országban: Nagyszombatban, Győrött, Kassán és Nagyváradon. A Projectum viszont tankerületeként 1—1, azaz összesen 19 akadémia felállítását kívánta.

⁶ Érdekes és jellemző, hogy a Projectum nem mer állást foglalni az egyetem elhelyezésének kérdésében. Ekkor ugyanis már régóta zajlott a vita: megfelelő környezet-e Pest-Buda az egyetemnek, nem kellene-e inkább Esztergomba áthelyezni. Ez utóbbi álláspontot képviselték a klérus és általában a reakciós körök, velük együtt a Kancelária is. Velük szemben viszont a protestáns megyék és a haladás hívei az egyetem Pesten hagyása mellett törtek lándzsát. (V. ö. II. k. 314. l. 1. jegyz.) Hajnóczy egy korábbi iratában Egert is alkalmasnak találta egyetemi székhelynek. (L. 87. l.)

⁷ Newton Isaac; Filangieri Gaetano, a híres olasz jogtudós; Laudon Gedeon br. tábornag, Mária Terézia, majd II. József hadvezére; Washington George. Azaz Hajnóczy megjegyzésének értelme: akár természettudós, akár jogbölcselő, hadvezér vagy államférfi lehet belőle.

societas eruditorum,¹ (5) academia liberalium artium,² academia militaris pro iis, qui se militiae consecrare volunt,³ studium item montanisticum,⁴ nec non societas excolendae litteraturae et linguae patriae erigantur,⁵ ac demum institutioni etiam sequioris sexus, ultra ea, quae in communibus vernaculis scholis docentur, (6) earumque probae nationali educationi propiciatur.⁶ Quo vero

3° Institutio haec ubivis in publicis litterariis institutis gratuita sit. Elementares quidem scholae privatae communitatum providentiae relinquuntur (7) et in quantum vires eorum pro illarum dotatione non sufficient, per dominia quoque terrestria adjuventur. (8) Caeterum cunctae fundationes

(5.) Hajnóczy megjegyzése: Utique pro hac exigenda vel Berolino, Londino, Parisiis, Gottingae et celeberrimi viri in regnum vocari et bene solvi, aut nostra eruditissima subjecta et felicissima ingenia eorsum mitti debent, ut sanctum hoc propositum optatum adipisci possit effectum.

(6.) Hajnóczy megjegyzése: Desiderantur legi ae omnia, quae pro erudienda et educanda juventute tamquam projecta conscripta et deputationi regnicolari tradita sint, secus iudicium de arduis his rebus ferri nequit.

(7.) Hajnóczy megjegyzése: Comitatus ista relinqui non possunt, sed collegium quoddam institui debet, quorum membra annuatim per totum regnum scholas has visitabunt et tam academiae universali, quam Consilio Locumtenentiali super eo relationes suas dabunt, ut per haec duo fora defectus, si qui forent, per bonas dispositiones meliorari possint.

(8.) Hajnóczy megjegyzése: Omnes scholae a fundo studiorum vel bonorum ecclesiasticorum⁷ dotari debent, nam horum pars una immediate ad mentem legum pro ostandis scholis deservire debent, domini terrestres nonnisi onera civitatis cum reliquis cunctis portare debent.

¹ A Magyar Tudományos Akadémia felállításának szükségességéről éppen ebben az időben sok szó esett. Révai Miklós 1790-ben az országgyűlés idején adta ki nyomtatásban Bessenyei György 1781-ben írt munkáját: *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*, s nem sokkal később saját tervét is: *Planum erigendae eruditae societatis, Hungaricae alterum elaboratius* címen. A tervek megvalósítását azonban elbuktatta a Helytartótanács tanügyi bizottsága. (Az e korabeli akadémiai törekvésekre l. Döbrentei Gábor adatait, *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* I. 1833. továbbá az Aranka György tevékenységére vonatkozó kiadványokat: Perényi József, *Aranka György nyelvművelő társasága. Irodört. Közl.* 1918; Jancsó Elemér, *Aranka György levelezése*. Kolozsvár, 1947 és legújabbban ugyancsak Jancsó, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955.)

² Tudtommal ez az első terv magyar képzőművészeti főiskola létesítésére. Felállítására csak 1871-ben került sor. (Vö. Ernst Lajos, *Hesz János Mihály tervezete 1820-ban magyar képzőművészeti akadémiá felállítása iránt*. Bp. 1898. Magyar műtörténeti adatok I.)

³ A katonai akadémia felállításáról azután az 1808: 7. tc. intézkedett, de az udvar gáncoskodásai miatt gyakorlati megvalósítására csak az 1830-as években került sor.

⁴ A bányászati szakiskolák felállítása csak 1873-ban történt meg.

⁵ A Projectum készítője valószínűleg az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot tartotta szem előtt példaként, melynek megalakítását 1791-ben mondotta ki, Aranka György indítványára, az erdélyi országgyűlés. (L. Jancsó, *i. m.* és Rubinyi Mózes, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság Története. Magyar Nyelv*. VII. 1911, 148. s. köv. l.)

⁶ A Ratio Educationis leányok számára csak a legalsó iskolákat nyitotta meg. Az 1806-os 2. Ratio Educationis már magasabb iskolákat is tervbe vesz számukra, de megvalósításuk elmaradt.

⁷ A Tanulmányi Alapot a feloszlatott jezsuita rend vagyonából hozta létre Mária Terézia királynő, 1780-ban. II. József még növelte az Alapot az általa megszüntetett szerzetesrendek vagyonának részbeni hozzácsatolásával.

pro educatione et institutione utriusque sexus juventutis generatim vel etiam pro universitate, academiis et gymnasiis aliisque publicae educationis contuberniis speciatim factae unice in hos fines inalterabiliter impendantur, (9) neque ad alios ullo unquam tempore converti (10) aut a suprema inspectione et directione regia, via politici dicasterii (11) ad mentem fundatorum exercenda (12) avelli volant; provisione tamen art. 26: 1791 quoad foundationes scholarum evangelicarum utriusque confessionis, earumque administrationem ultro quoque in salvo relicta. (13)

4° Quemadmodum objectum omnis publicae educationis constituunt curae illae, quae in formando juvenis animo, intellectu et corpore versantur, animus vero duplici ratione fingitur, doctrina videlicet religionis, (14) et philosophia morum, ita praecipuum institutionis publicae objectum sit doctrina religionis, quae cujusvis religionis consortibus juris ex fontibus (15) et separatim, ea tamen ratione tradenda erit, ut omnis haec religionis doctrina procul absit ab odio in prima adolescentia erga diversas religiones inscillando, (16) verum potius mutua charitas (17) et amicitiae studium animis concivium

(9.) Hajnóczy megjegyzése: Confirmat id, quod superius dictum est, erga non ad opipara prandia, caenas Sardnapali et scortationes cleri et religionis.

(10.) Hajnóczy megjegyzése: Salva tamen clausula: salus populi suprema lex esto.

(11.) Hajnóczy megjegyzése: „Via politici dicasterii,” — sunt voces superfluae, nam inspectio regia utique per histriones agere non solet.

(12.) Hajnóczy megjegyzése: „Ad mentem fundatorum” debet deleri; mortui vivos obligare ad aliquid nisi viventes ipsi sanae rationi, spontanea renunciare velint, non possunt, et cum fundatorum mens laqueis superstitionum irretita saepius cum emolumento boni publici in collisione fuit [?], necessarium est non ad fundatorum mentem, sed ad rationem emolumenti corporis et felicitatis publicae exercere.

(13.) Hajnóczy megjegyzése: Clausula, quoad evangelicos, est incongrua tacitum quoddam odium religionarium et juribus humanitatis atque fini civitatis adversa est, nam omnes hae foundationes in unum conferri et omnes expensae exinde omnibus sunt suppeditandae, nam omnes sumus aequales cives et omnes sub eodem humanitatis vexillo militare tenemur.

(14.) Hajnóczy megjegyzése: Doctrina religionis se a superstitione et hinc junctis principiis et dogmaticis erroribus avelletur, tam simplex est, ut ea non alio institutore, quam eo, qui philosophiam morum docet, egent.

(15.) Hajnóczy megjegyzése: Ergo omnes isti impuri fontes, unde hucus guttor mala scelera, bella, homicidia, superstitiones emanarunt, sunt igne concremandi, ne vel memoria horum nostram cultiorem posteritatem ullatenus vexari possit.

(16.) Hajnóczy megjegyzése: Ergo deputationes ipsemet agnoscent, quod prius odia instillaverint, consequenter eos, qui haec instillarunt, ab educanda et erudienda juventuti tamquam labem contagiosam removebunt, nam si causa non amoveatur, effectus nunquam cessabit.

(17.) Hajnóczy megjegyzése: „Mutua charitas” etc. Haec omnia philosophia morum docere debet, nam in manibus ecclesiasticorum mutua charitas et amicitia maximo periclitantur; exempla ei quotidiana experientia nos haec docent et ab hominibus, qui nec patriae cives, nec patres esse volunt,

jam in prima aetate profundissime instilletur, philosophia vero morum, cum haec apud omnes non obstante religionum discrimine eadem esse debeat, cunctis aequa ratione tradatur. — Universim autem in educatione publica is modus ineatur, ut natio haec libera (18) et peculiari constitutione gaudens, ipsam etiam educationem generosam et non servilem accipiat; (19) honorisque stimulis potius, quam metu poenarum regatur, animisque juventutis prout aetate creverit, procurandae publicae felicitatis studium altius infigatur, ut vero agrestes etiam regni incolae et ii, qui unice industria vivunt, praeter communem morum doctrinam speciatim in iis quoque informentur, quae illos ad amorem principis (20) et regni constitutionis, (21) cui securitatem (22)

hae qualitates desiderari non possunt, consequenter nec erudire, nec educare, nec civilibus negotiis se immiscere eisdem licitum esto.

(18.) Hajnóczy megjegyzése: *Natio haec, quae jura naturae humanitatis ignorat*, nihil minus, quam libera est, nisi per libertatem dicasteriorum illimitatam legibus abutendi seque supra leges extollendi facultatem, magnatum episcoporumque efrena, minores conditionis nobiles, cives et rusticos omnimode vexandi licentiam intelligere velis, nam in Hungaria non leges, sed dicasteria, omni personali merito destituti tituli et pecuniae regnant, consequenter nemo, qui haec non possidet, se liberum impune dicere potest. Natio haec est saltem colonia Austriacorum, natio, quae in titulis et imaginibus stupet, vanis pompis et ceremoniis more barbarorum delectat, idola adorat, quae sibimet ipsi finxit, praelatis, magnatibus, non vero legibus reverentiam monstrat, invida, inconstans, meticulosa est, non est libera, nec meret, ut aliqua de eo fiat.

(19.) Hajnóczy megjegyzése: Consequenter coram magnate, episcopo et aliquo inepto referente non serpat, eis manus non deosculatur, in patvaria principali cothurnos non detrahat vel ephebum non agat, apud protonotarios *palotásium* non faciat,¹ orbiculos ad mensam, tamquam servus non communes distribuat, ligulis crucibus et stellis in pectore, sicut scholam frequentantes infantes non delectetur, quin vilipendere sciat, titulos inanes vilipendat et non nisi talentis, virtutibus et meritis sit excellens, nobilitatemque, prout Verboeczius dicit, in virtute ponat. Denique in tenero adhuc aetate sunt cuilibet sequentes versus Iuvenalis inculcandi:

Fortem posce animum, mortis terrore vacantem,
qui spatium vitae extremum inter munera ponit
naturae, qui ferre queat quoscunque dolores,
nesciat irasci, cupiat nihil, potiores
Herculis aerumnas ducat saevosque labores
et Venere et plumis et coenis Sardanapali.²

(20.) Hajnóczy megjegyzése: Si ad amorem erga principem doceant, certe egregie faciunt, nam hucadusque non nisi odio instillarunt, quorum luculenta et historia regni et acta diaetalia repreaesentationesque comitatuum dant testimonia.

¹ A főúri kastélyokban, palotákban belső szolgálatot teljesítő férficselédet hívták „palotás”-nak. A közbeszéd palotásoknak nevezte azokat a jurátusokat is, akik a Királyi Táblán, az ítélőmesterek mellett a hivatali (palotai) szolgálatot végezték.

² Iuvenalis X. satirájának 367 s. köv. sorai, nem egészen szószzerinti idézetben.

suarum personarum et rerum debent, impellant ; — in libellis pro lectione scholarum vernacularum destinatis, ea etiam modo captui illorum accomodo pertractabuntur, quae multiplicia in illos etiam redundantia constitutionis regni commoda uberius ostendant.

5° Cum porro ingenium liberalibus artibus excolitur, cunctae disciplinae in publicis institutis litterariis juxta punctum 2um doceantur, quae cujuslibet futurae vitae usibus maxime conveniant atque in aliis exteris universitatibus et academiis tradi solent ; eaque in variis regni districtibus et comitatibus proportionem ut pro singulis statibus et conditionibus, in politico regni situ necessariis (23) apta subjecta sufficienti numero praeparentur,

(21.) Hajnóczy megjegyzése : Constitutionem regnum nostrum hucusque nullam habet et si quis dicat aliquam habere vim vocis c o n s t i t u t i o intelligere non videtur.

(22.) Hajnóczy megjegyzése : Securitas hic nulla est, nisi ea, quam rex ipse dat, nam magnates mille modos habent non solum civis ignobilis et rustici, sed etiam Hungarici nobilis proprietatem rerum auferendi et sibi appropriandi, ideo tot hodie in regno nostro ad pauperiem redactae nobilium ludent familiae atque bona sua in magnatisati oppressoris manibus versari vident. Securitas personarum pro ignobilibus nulla est, quia haec nonnisi ad nobiles privilegialiter extenditur et sub legum praesidio nemo se tutum dicere potest, nam legibus patriis magnates et politica dicasteria suam privatam voluntatem substituunt atque ita jura sancta civitatis mille modis divebant et usurpant. Illi se supra nobiles extollunt, hos ad suum dirigunt finem eisque dignitates varias quasi supremi rerum arbitri promittunt, ut nulla proposito eorum fiat ex parte nobilium oppositio. Ignobiles e numero populi excludunt, ne ad gerenda officia, etiamsi Solonis sapientia praeditus foret, admittunt. Pauperior nobilis, si ad aliquem eluctari cupit gradum, coram magnati vel praelato serpere debet, ab his pro gratia flagitare cogitur, aut quoquo modo nepotismum magnatis ingredi illi oportet. Constitutio regni nostri itaque nullam securitatem et nulla commoda ostendunt, nam regnum, in quo nullus existit fundus nationis, est pauperrimum, consequenter in Hungaria nulla fere navigatio, nullum fere commercium, nullae gens fabricae et manufacturaeprehenduntur, omnia ista humanae felicitatis vehicula, quasi aeterna nocte consepulta jacent. Rusticus nunquam scit exacte, quantum quolibet anno contributionis pendere debeat, ideo languent agricultura, industria, nam quo industriosior rusticus est, eo plus pendere debet, quamvis non plus terrae habet, ac alter, qui piger est et stertendo totam transigit vitam. Regnum nostrum a vero scientiarum flore alienum est, nullus scientiarum amatoribus stimulus subministratur, nullus inventoribus honor attribuitur et exesuitae omnem impendunt operam, ne libri scientifici in linguas Hungaricam, Slavonicam, Illiricam et Germanicam vertantur, metuunt enim, ne plebs lumen necessarium obtineat atque ita novam justitiae virtutisque conformem sub protectione et auspiciis regis sibi condant politicam constitutionem.

(23.) Hajnóczy megjegyzése : Verba haec „pro singulis statibus et conditionibus in politico regni situ necessariis” clariori egent explicatione, nam sunt verba obscura incohaerentia, sensus eorum definiendus, determinandus est.

atque necessariis notionibus exculti, conformem constitutioni regni educationem (24) accipiant ; consequenter privata studia (ad quam classem omnia illa etiam referentur, quae ad normam communis systematis, quoad evangelicos nihilominus utriusque confessionis in sensu art. 26 : 1791 coordinandi exacta non sunt, aut a paucis admodum ac ad aemulationem promovendam minus sufficienti numero discipulis frequentantur) (25) non secus admittentur, quam si illi, qui in iisdem edocti fuerint, in publicis institutis consuetis examini- bus semet subjecerint, ut de uniformi illorum quoque educatione et institutione publicum adsit testimonium.

Quemadmodum enim parte ex una providendum est, ut patria juvenus universim scholas publicas summa, qua fieri potest, commoditate frequentare possit, neque ullus cujuscunque conditionis publico hoc educationis et institutionis beneficio excludatur, ita parte ex altera curandum est, ne per nimum regnicolarum scholas altiores frequentandi nisum tales etiam a rure colendo, opificiis item et manufacturis, nec non re questionaria avocentur, (26) qui in his maximam reipublicae utilitatem adferre potuissent ; in scholis contra altioribus, exiguo cum profectu et nulla procurandi hac via publici commodi spe versantur. Ad illud tamen

6° In deligendis objectis studiorum librisque scholasticis studiorum in omnibus cujuscunque religionis scholis peculiariter reflectetur, ut cum publica litteraria instituta omnibus absque discrimine religionis patere debeant, illa (excepta doctrina religionis et illis disciplinis, quae cum hac intime conjunctae sunt, quae cuique religioni, uti supra dictum, propria esse debent) per cujuscunque religionis consortes juvenes citra offenciculum audiri et ita nationalem educationem et institutionem ubivis accipere possint. (27).

(24.) Hajnóczy megjegyzése : Cum constitutio proprie dicta in regno non existat, educatio itaque huic adaptari nequit, et cum ex nostra improprie dicta constitutione, prout superius demonstratum est, nulla securitas, nullum commodum redundet, educatio, quae huic conformis esset, vitiora foret, id quod legislatores sedulo evitare praecavere debent.

(25.) Hajnóczy megjegyzése : Generalia itaque seminaria post mortem magni Josephi 2. regis et imperatoris sublata denuo restituenda sunt,¹ ut ibidem clerus Hungariae aequalibus imbuatur principiis et anarchicae institutiones in seminariis dioecesanorum cessent. Nam quot dioecesis, tot diversae sententiae, institutionis, majoris vel minoris supersitionis et fanaticismi gradus.

(26.) Hajnóczy megjegyzése : Metus hic est inutilis. Privilegia, exemptiones et immunitates nostrae abunde providerunt, ne hoc eveniat et omnes status eo suos intendunt conatus, ut ignobiles in profundissima educentur ignorantia et sagacissima suffocentur ingenia.

(27.) Hajnóczy megjegyzése : Articulus iste spargit virus discordiae civilis, nec cum art. 4° combinari potest ; si veram Christi salvatoris doctrinam sequi velimus, non nisi ex unico fonte nobis omnibus mutua charitas, amicitia, unio, concordia, tranquillitas bibenda erit. Sed tunc omnia Jesuitarum sunt cassanda principia, omnes e regno propulsanda ineptae sordidae supersitiones, cleri luxus destruendus, eis omnia bona immobilia auferenda, ex omnibus negotiis civilibus erunt excludendi, annatae et decimae tollendae, canonici

¹ II. József 1786-ban megszüntette az egyházmegyei szemináriumokat és Pesten központi papnövelde-t létesített. 1790-ben rendeletét hatályon kívül helyezték és a papképzést ismét a püspökök kezébe adták.

7° In scholis grammaticis ubivis in regno Hungariae lingua Latina adminiculo linguae Hungaricae doceatur, eademque lingua patria in cunctis aliis etiam institutis litterariis, in sequelam art. 7 : 1792 rite excolatur¹ (28).

8° Statistica regni Hungariae² (29) et jus publicum ex genuinis fontibus et cohaerenter constitutioni regni (30) ejusque legibus fundamentalibus tradatur, (31) et quemadmodum nemo ad opificia et minora etiam communitatum et civitatum officia post certam temporis periodum admittendus est, qui eorum saltem, quae in vernaculis scholis pro cujusvis conditione traduntur, notitiam non habent, ita publica seu comitatuum, seu dicasteriorum officia nemini conferantur, qui in disciplinis philosophicis, utpote in logica, metaphisica et philosophia morali, juridicis item, signanter in juris naturae, jure publico universali, jure aequo publico et privato, nec non statistica regni Hungariae rite versatus, deque facto scientiae suae periculo testimonio publico provisus non est ; eo per expressum declarato : quod examina in scholis evangelicorum instituenda (32) ac testimonia per illos relate ad scientias ibidem in conformitate praemissorum generalium regni principiorum traditas extradanda pro publicis et validis habeantur. (33)

9° Cum corpus gymnasticis potissimum exercitiis et ludis firmetur, natio porro stimulis etiam naturalibus ad militiam feratur. (34) Praeterea ex constitutione regni militandi et patriam defendendi obligatio (35) cuivis

stricta observantiae introducendae, denique totus clerus ad statum primitivum ecclesiae secundum tenorem Evangelii reducendus erit.

(28.) Hajnóczy megjegyzése : Articulus hic nihil determinat, cum art. 7 : 1792 etiam nihil determinet, nam et ibi non est pro lingua Hungarica certum tempus determinatum, sed tantum dicitur : „intra certam temporis periodum,” id quod ad infinita saecula intelligi et detorqueri potest. Determinandum spatium temporis.

(29.) Statistica regni nostri et jus publicum desideranda forent, sed ut haec maturescere possint, illimitata praeli libertas, cujus coarctatio juribus humanitati, libertati et fini civitatis aversa est, introduci debet.

(30.) Hajnóczy megjegyzése : et juri naturae.

(31.) Hajnóczy megjegyzése : quas necdum habemus, prout nec constitutionem.

(32.) Hajnóczy megjegyzése : Haec omnia sunt de catholicis etiam intelligenda, sed restat questio, quonam de probitate morum accipere debeant. Haec nota refertur ad art. 5um, ubi de privatis studiis agitur et sermo est.

(33.) Hajnóczy megjegyzése : et officia non nativitatis splendori, sed talentis, meritis, virtutibus absque ulla discrimine conferantur.

(34.) Hajnóczy megjegyzése : Hoc est demonstrandum : promittitur quidem et offertur in diaeta vita et sanguis nobilium, sed nemo tamen ex his in persona sua bellatum pergit, se sanguinem et vitam suam sanguine et vita ignobilium redimit.

(35.) Hajnóczy megjegyzése : Non ex constitutione regni, sed legibus pacti socialis sanctus ; obligatio enim patriam defendendi ex pacto sociali non nostra constitutione regni profluit.

¹ Az 1792:7. tc. a magyar nyelvet rendes tantárggyá nyilvánította az iskolákban.

² Statisztikán ebben az időben az államleírást értették, azaz azt a tudományt, mely ismertetette az egyes országok földrajzát, történelmét, termékeit, iparát, kereskedelmét és lakosait, valamint alkotmányát és közigazgatását is.

incumbat, exercitia etiam corporalia et ludi gymnastici, quibus corpus firmatur et ad perferenda quaevis publica et militaria onera aptetur, (36) in publicis academiis et scholarum institutis, pro ratione aetatis et conditionis, studiosae juventutis inducantur; ea demum in singulis publicorum litterariorum locis politicae ratio ineatur, quae corruptionem morum et valetudinis destructionem quam optime avertat. (37)

10° Prouti supra constitutum est, ne fundorum pro educatione et institutis litterariis destinatorum administratio a suprema regia inspectione via politici regni dicasterii exercenda, ullo unquam tempore avellatur, ita generatim inspectio et directio educationis publicae cum publica regni administratione (38) intime conjuncta maneat et neque illa ulli statui aut conditioni regnicolarum instar monopolii concedatur, verum aptissima unice individua pro muniis directorum, professorum et magistrorum deligantur. Ut autem

11° Directores hi et professores publici scholarumque magistri majori cum zelo in gravissima hac administrandae reipublicae parte versentur, iidem qua publici regni officiales considerentur apertusque sit iisdem ad quaevis publica regni munia consequenda campus, (39) si paria cum aliis merita et requisitas qualitates habuerint; (40) prout etiam illis, qui peculiariter in publica juventutis educatione semet distinxerint, aut eruditae lucubrationibus et operibus gloriam litteraturae Hungaricae auxerint, condigna praemia constituentur (41), qui demum in his muniis consensuerint, de congrua ad vitam vitae pensione prospiciatur.

12° Praestabilitis igitur his totius rationis publicae educationis et rei litterariae principiis, cum caeteroquin ordo tradendorum studiorum, delictus scholasticorum librorum, coordinatio directionis rei litterariae et administrationis fundorum hunc in finem destinatorum (semper tamen, uti supra constitutum est, sub inspectione Consilii Regii Locumtenentialis gerendae), porro delictus directorum, professorum et aliorum in re litteraria operantium

(36.) Hajnóczy megjegyzése: Pia haec sunt desideria, sed a tenera aetate voluptatibus, mollitiei commoditati asveti magnatum praepotentiorumque filii ad haec omnia perferenda vix ac ne vix quidem aptabuntur.

(37.) Hajnóczy megjegyzése: Consequenter omnes convictus sunt cessandi, nam ii erant putei omnis corruptelae morum.

(38.) Hajnóczy megjegyzése: Verba obscura nihil significantia, quae jam unum et alterum pro lubitu suo cujuscunque vices admiserint, detorquere potest. Definiendae et clarius explicandae sunt voces „inspectio regia” et „publica regni administratio”, ambarumque limites et activitates clarius determinandae.

(39.) Hajnóczy megjegyzése: Consequenter non altiora munia, sed majora salaria iisdem dentur et tunc saltem munia capessent, dum haec philosophis absque discrimine nativitatis conferentur, sed ista sunt pia desideria.

(40.) Hajnóczy megjegyzése: Nonnisi contradictiones et in sensu, et verbis, merita enim per id, quod docuerint, si non majora saltem habebunt et cum hi qualitates illas doceant, quas illi habere debent, qui munia capessunt, consequenter desipere est de eo dubitare, an institutiones qualitates requisitas habeant.

(41.) Hajnóczy megjegyzése: Primo fundus praeparandus est, unde praemia constitui possint, hier gallopirt der Sattl von dem Ross.

(42) individuorum, horum variae instructiones, status salarialis, disciplina denique juventutis scholasticae ob necessarium pro ratione temporum, variumque litteraturae progressum, objectum stabilis legis constituere nequeant, (43) consequenter executivae potestati committi debeant. S.M.SS. Status et Ordines clementer assecurare dignata est se educationem et litterariam juventutis institutionem, quam semper inter primarias regii sui muneris curas habitura est, secundum praestabilita principia via Consilii sui Regii Locumtenentialis (relate tamen ad scholas evangelicas utriusque confessionis unice in sensu praecitati art. 26 : 1791) (44) coordinaturam atque eorum etiam, quae circa specifica coordinationis puncta sibi per Status et Ordines regni proposita sunt, quoad fieri poterit, congruum usum facturam, cunctas demum fundationes hoc scopo factas, signanter autem illas, quae per^{a)} magnae memoriae imperatricem et reginam Hungariae apostolicam, Mariam Theresiam, aviam suam, medio elargitorum in anno 1780 fundationalium privilegiorum, praesenti etiam articulo confirmatorum et in perpetuum stabilitorum collocatae sunt, ad mentem art. 23 : 1791 aliarumque regni legum sub inspectione antelati Consilii Regii Locumtenentialis administrari curaturam. (45) Ut autem

13° Universum publicum de modo educationis juventutis totiusque coordinationis rei litterariae, quae cuivis patriae civi summe cordi esse debet, plenam cognitionem habere possit ; ac si quaepiam in executione occurrerent reflexiones, desideria regnicolarum et respective gravamina seu Sae M^{ti} Ss^{mae} via legalium disacteriorum pro congrua medela directe (46) repraesentari, seu etiam in regni comitiis pro ferendo legali remedio proponi valeant, atefate S.M. una benigne disponet. ut cunctae hujusmodi ordinationes et introductiones tam nunc illico, quam successive etiam elargiendae semper publicis typis edantur, atque ita ad cunctorum notitiam perveniant. (47)

(42.) Hajnóczy megjegyzése : Consequenter ad Consilium nonnisi philosophi celeberrimi nullis praejudiciis imbuti adhibendi, sacerdotes et cujuscunque nominis religiosi et a civilibus officiis, et ab educatione ex eo amovendi, quod nunquam vera praedicent et veritatis agnitio basim et fundamentum omnis societatis civilis esse debet.

(43.) Hajnóczy megjegyzése : Hic dicitur omnia haec objecta stabilis legislationis constituere non posset, articulo vero primo „pro perpetuum” et stabili norma haec omnia Ssae Sae M^{ti} proponantur.

(44.) Hajnóczy megjegyzése : Scholae debere in toto regno esse aequales, nam omnes patriae cives et filii unam eandemque educationem nationalem habere debent, nam scopus et finis civitatis absque discrimine pro omnibus idem esse debet.

(45.) Hajnóczy megjegyzése : Superius regi attribuitur inspectio et directio, hic Consilium iterum sibi appropriat. Horatius dicit in Arte Poëtica : „Obscuris lucem dare coget.” Legislatorum officium ergo erit has obscuritates dilucidare et explicare.

(46.) Hajnóczy megjegyzése : Ergo non directe, quam primum per legalia dicasteria repraesentant. Horatius dicit in Arte Poëtica : „In verbis etiam tenuis cantuque serendis,” cautos certe oportet esse legislatores in selectio verborum, nam si verba non id indicent, quod significare deberent, aeternus erit semper fusio rerum.

(47.) Hajnóczy megjegyzése : Legislatore generaliter paucis vocibus

^{a)} E szótól kezdve, a Mária Teréziáról szóló sorokat Hajnóczy a margón vörös ceruzával megjelölte, nyilván nemetszése jeléül.

62.

1792 október 29, Bécs

Gotthardi Ferenc fölterjesztése Colloredo gr. kabineti miniszterhez

Jelenti, hogy Martinovicsot meghívták a francia Konventbe; bár nem akarja a meghívást elfogadni, mert nem hajlandó uralkodója ellen dolgozni, a bécsi illuminátusvezetők egyre nógatják. Javasolja, hogy Martinovicsot sürgősen nevezék ki legalább udvari tanácsosnak, mert akkor erre hivatkozva visszautasíthatja, hogy Párisba menjen.

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Eure Excellenz!

Ich halte mich verpflichtet einen sehr wichtigen Umstand von meinem bekannten Freund, sowohl Sr. M. als auch Er. Exc. bekannt zu machen. Das Zutrauen welches ich bei meinem Souvrain und bei Er Exc. gewonnen habe, fordert mich hiezu auf.

Der bekannte Freund erhielt eine schriftliche Einladung von dem National-Konvent aus Frankreich zum Deputirten für den zur Verfassung der neuen Konstitution bestimmten Ausschuss, bei welchen sich schon einige auswertige Gelehrte befinden.¹ Dieser Brief wurde unter der Adresse an Grafen Ignaz Potoczky nach Pohlen aus Paris geschickt, und von da an des Grafen Chotek Hofmeister, Namens Parmentier, durch einen pohlischen

dicendo non nisi ad sequentis voces maxime in omnibus laboribus et operibus suis reflectere debent, natura, ratio, veritas, justitia, libertas, securitas, proprietas. Ex his vocibus consistit omnis felicitas totius generis humani. Caeterum recommendantur legislatoribus Hungariae ea carmina legenda, quae Montesquieu tomo 3° libro 29. capitulo 16° egregie scribit et quae testamentum politicum Josephi 2ⁱ tomo 2° eleganter deducit.^{a)} Erudimini, qui judicate terram.

^{a)} Kihúzza: Recommendantur praeterea pro lectione libri sequentes:

¹ Ez tévedés. Egyről sem tudunk.

² Montesquieu *De l'esprit des lois* c. munkája XXIX. könyvének 16. fejezete általában a törvényhozókhoz szól, és azokat a szempontokat sorolja fel, amelyeket valamely törvény megszövegezésénél szem előtt kell tartaniok (Choses à observer dans la composition des lois). – A *Testament politique de l'empereur Joseph II. roi des Romains* (I–II. Bécs, 1791.) c. munka, a címe alapján sejthető vonatkozásoktól teljesen eltérően, az európai népeknek a zsarnok uralkodók elleni harcáról nyújt ismertetést s közben a francia felvilágosodás, sőt már a forradalom eszméi alapján jellemzi a despotizmust, vázolja a minden polgárt megillető szabadságjogokat, legvégül pedig közli a francia forradalomnak az emberi jogokról szóló deklarációját. Martinovics 1795-ben a bíróság előtt azt vallotta, hogy ő a munka szerzője, ez azonban valószínűtlen. (L. II. k. 282. l.) A Montesquieu idézett fejezetében mondottakkal azonban nem foglalkozik a *Testament politique*. Lehetséges, hogy Hajnóczy a II. k.-ben található általános fejtegetésre gondolt, mely „Coup-d'oeil sur les causes générales qui entretiennent les gouvernements dans leurs vices et sur les obstacles qui s'opposent à une réforme” címen hosszasan tárgyalja, hogyan kell a kormányzatoknak a reformok útjában levő akadályokat elhárítaniok. (II. 328. s köv. l.)

Offizier überbracht. Dieses Parmentier Vater ist in diesem Brief unterschrieben, welcher auch ein Deputirter ist.¹ Der Hofmeister scheint aber von dem Inhalt des Briefes nichts zu wissen, oder wenigstens will er nichts davon wissen, um keinen Verdacht auf sich zu ziehen.

Diesen Brief musste der zum Deputirten eingeladene Freund, allen hier sich befindlichen Chefs der Demokraten mittheilen, weil es später oder ehender doch erfahren hätten. Dieser Brief zirkulirt nun, und schon liessen ihn mehrere, wie Van-Svieten, der gewesste Chef Baron Kresel, die Hofrätthe Beken und Zippe zu sich rufen. Alle diese Männer riethen ihm, diese Einladung von einer so grossen Nation anzunehmen. Der Freund erwiederte standhaft, dass ihm an Geld und an einem Pass für die Reise gebreche. Man versprach ihm Geld, und rieth ihm, einen Pass um in die Schweiz zu reisen von der Regierung zu verlangen, und von da könnte er sodann nach Paris seine Reise fortsetzen. Man stellte ihm ferner vor, dass er ein lediger Mensch und ohne Anstellung wäre, folglich hier nicht viel zu verlieren hätte. Übrigens würde er sich durch die Annahme einer Deputirten-Stelle unsterblich in Europa machen.

Da der Freund seine Lage, in welcher er sich unter Kaiser Leopold befand und auch jezt sich befindet, auf das möglichste verbergen musste, so gab er seinen Kollegen zur Antwort, dass er hoffe bald gut angestellt zu werden, und ausserdem auch seine 80 jährige Mutter, seine Geschwister, die alle seiner Hilfe bedürfen, nicht verlassen zu können. Aber auch diese Einwendungen will man ihm vernichten.

Er kam zu mir ganz verwirrt, erzählte es mir und äusserte mir seine Verlegenheit. Endlich sagte er zu mir, dass er nur zu sehr fürchte, seine Lage in die Länge nicht aushalten zu können. Er wäre also geneigt zum Grafen Ignatz Potoczky nach Pohlen zu gehen, und dort sein Leben, als ein privat Gelehrter, ausser aller gefährlicher Lage zu enden.

Aus seinen Beiträgen, die er den höchstseligen Kaiser geliefert hat, lässt sich leicht ausnehmen, dass er so viel Liebe gegen diesen Monarchen gehabt hat, und daher alles gestanden hat, dass er

1° eine Reise mit Ignatz Potoczky, durch Italien, Schweiz, Frankreich Engelland etc. gemacht habe;²

2° dass er im Jahr 1781 in Paris in die Demokraten Zunft, dessen Chef damals Mirabeau, und Protekteur der Herzog von Orlean war, samt den Grafen Potoczky aufgenommen wurde;³

3° dass er das bekannte Werk „La meilleure forme du gouvernement“ in Frankreich geschrieben, und in Kehl hat drucken lassen,⁴ wesswegen er auch jezt, als ein verdienstvoller Mann von den Franzosen eingeladen wird. Dieses

¹ Parmentier Antoine-Augustine (1737—1813), párisi kémikus, aki főleg a burgyonából sütendő kenyérrel kapcsolatos kísérletei révén vált ismertté. 1796-ban a francia tudományos akadémia is tagjai közé választotta. 1793-tól a francia egészségügyi tanács elnöke volt. A Konvent tagjai közé nem tartozott, képviselőséget sem ekkor, sem korábban vagy később nem viselt. (Rövid életrajza: Boursin E. — Challamel A., *Dictionnaire de la Révolution française*. Paris, 1893. 597. l. — Guiffrey, *Les conventionnels* c. műve még a nevét sem említi.)

² V. ö. 419. l.

³ L. a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomását, II. k. 41. l.

⁴ Ilyen című munkát sem a hazai nagy könyvtárakban, sem a bécsi vagy párisi nemzeti könyvtárban nem ismernek. Munkái jegyzékében Martinovics sem említi. Az a valószínű, hogy csak kitalálta az egészet.

und mehrere andre Sachen hat er frei dem höchstseligen Monarchen und mir gestanden. Ich fand ihn seit der Zeit dem höchsten Hofe und mir gränzenlos zugethan.

Meine Meinung wäre dahero, dass S. M. diesen meinem Freunde auf der Stelle eine wirkliche ansehnliche Anstellung ertheilten, zum Beispiel als Hofrath oder wenigstens Regierungsrath mit einem Referate; hiedurch, weil diese Anstellung so plötzlich erfolgen wird, werden seine Brüder nicht mehr so gewaltig, diese Reise zu unternehmen in ihm dringen können.

E. Exc.! dieser würdige Mann, den die französische Nation vielleicht zu einem der ersten Minister bei dieser Gelegenheit erhöhen würde, verdient ja schon hiedurch eine ausserordentliche Belohnung, weil er unerschütterlich in seiner Treue gegen seinen Monarchen ist. In unserer diesfällg gehabten Unterredung, muss ich Er. Exc. als ein ehrlicher Mann und auf mein Gewissen bekennen, dass seine Treue gegen den Monarchen gränzenlos ist. Das einzige über was er bei dieser Gelegenheit in seiner Verwirrung klagte, war dass S. M. mit seiner Anstellung gar so lang verweilen. Dies macht ihm öftters Skrupeln, und setzt ihm in Gedanken, dass S. M. und E. Exc. wenig Zutrauen in ihm zu setzen scheinen. Wenn meine Brüder durchgehends darauf beharren, und mich in die äusserste Verlegenheit bringen, sagte er ferner, so lasse ich meine ganze Pension von 1500 f. fahren, richte mich an also ob ich nach Frankreich abgienne, nehme aber meinen Weg gerade nach Pohlen zum Grafen Potoczky und werde, um kein Eidbrüchiger zu werden, meine Tage dort zu bringen. E. Exc., dieser schöne Zug macht diesen Mann Schätzungswerth. Nun habe ich mich meiner Pflicht entledigt, das weitere bleibt Sr. M. zu veranlassen übrig; nur bitte ich, dass mein Freund, falls er zur Audienz kommen sollte, von diesen meinen Bericht nichts erfahre, vielleicht erzählt er es selbst.

Wien den 29. 8ber 1792

Gotthardi

Fenti jelentés érdembeli tartalmát semmi sem támasztja alá. A francia Konvent 1792. szept. 21-én ült össze, s még ha aznap meghívta volna Martinovicot (ahogy tudjuk sem ekkor, sem később, sem őt, sem mást nem hívott meg képviselőül), akkor is kereken egy hónap alatt a levél a jelentésben jelzett körülményes utat aligha tehette volna meg. De azt hiszem, nem szükséges az előadásban levő valószínűtlenségeket (hogy nem a Konvent elnöke írta alá a meghívást, hanem csak egy képviselője, hogy Martinovic neve és személye aligha volt ennyire ismert a jakobinusok előtt) és ellentmondásokat (Párisba nem megy, mert anyját és testvéreit kell eltartania, de egy lengyelországi kastélyban hajlandó eltemetkezni) részletezni: maga az az egy tény, hogy a Konventnek Parmentier nevű tagja nem volt, bizonyítja, hogy a meghívás sem történt meg.¹ Az egész meghívást Martinovic csak azért eszelte ki és iratta meg Gotthardival, hogy ezzel is megpróbálja rászorítani az uralkodót valamilyen udvari állásba való kineveztetésére.

Hogy a kabineti miniszter hogy fogadta a jelentést, — jelentette-e az uralkodónak, s történt-e valamilyen intézkedés az ügyben, nem tudjuk. De az a tény, hogy még csak arra sem szőlították fel Martinovicot, hogy a meghívót mutassa fel, azt látszik igazolni, hogy a miniszter sem vette komolyan a történetet.

Martinovic különben a későbbiekben is többször célozgatott a francia meghívásra. (L. 848. és 857. l.)

¹ Mindezt már Fraknoi is megállapította: *Martinovic*, 73. l.

63.

1792 október—december

*Martinovics bizalmas jelentései a francia jakobinusok terveiről és a monarchia-
beli demokraták mozgolódásairól*

a.)

[1792 október 30, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

1. §. Franciaország és a vele rokonszenvező népek megbízottai mindent elkövettek, hogy a Portát és Lengyelországot kibékítsék, és a törököket rávegyék, hogy a császárt Magyarországon háttámadják. A holland hazafiak el fogják űzni az Oraniai családot és szabad köztársaságot alakítanak. 2. §. Az orosz kormányzat csak úgy tesz, mintha komolyan akarná Ferenc császárt a franciák ellen segíteni: valójában a Lengyelország fölötti uralmat akarja megszerezni, míg Poroszország Danzigot kapná. Korábbi közlései mind beigazolódtak: ha az uralkodó biznék benne, sok mindennek elejét vehette volna az ő segítségével. 3. §. A „Das Kind als Regent” c. röpiratot nem mutathatja be, mert Zippe abbé elégette. 4. §. A franciák titkos leveleiket Lengyelországon át továbbítják. Helyesnek látná, ha minden franciát kiutasítanának az országból.

Gotthardi által irt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A jelentést Gotthardi 1792. október 30-án terjesztette föl Colloredo grófhöz kísérel soraiban megemlítve, hogy „éppen most” kapta „ismert barátjától.” (Uo.)

Nachrichten über die Demokraten.

§. 1 Folgende, für den Monarchen sehr wichtige Umstände sind dieser Tage unter die Mitglieder der demokratischen Gesellschaft bekannt gemacht worden. E r s t e n s : dass Frankreich, Schweden, Dänemark in Konstantinopel unter der Hand durch ihre Gesandte in geheimen arbeiten, den Diwan mit Pohlen zu versehnen, sich mit diesen vereinigen, um eine Reconfederation in Pohlen zu Stande zu bringen.¹ Z w e i t e n s : Der Sekretär des englischen Gesandten in Konstantinopel hat in geheim den Diwan mit Urkunden überzeugt, dass er, als ein Haupt Demokrat, den geheimen Auftrag von den englischen Volke habe, den Diwan zu versichern, dass sich das Volk in Engelland mit Frankreich, Pohlen, Schweden und Dänemark vereinigen wird, um die Pforte wider Russland und Oesterreich zu unterstützen. D r i t t e n s : dass wenn noch das Haus Oesterreich eine Campagne gegen Frankreich auf das kommende Jahr wagen soll, die Türken ohne Umstand in Ungarn einfallen sollen. V i e r t e n s : Sobald sich Niederlanden und Lüttich in den Händen der Franzosen befinden, und die Freiheit annehmen: so werden die Holländer Patrioten das Haus Oranien auf ewig vertilgen, und sich auch eine freie Regierung verschaffen.

§. 2. Es wurden einige Anhänger des Stanislaus Potoczky, welcher an der Spitze der jezigen Targowiczzer Konfederation stehet,² in die Demokraten

¹ Vö. 805. 1.

² Vö. Uo. 2. jegyz. 1.

Zunft in Pohlen aufgenommen ; diese sagten aus, dass Russland jezt nur Mine mache, als wollte es unseren Monarchen wider die Franzosen unterstützen, um ihn dadurch zu schwächen, indessen will Russland in Pohlen herrschen, ihre Truppen auf fremden Boden ernähren, und am Ende die neue Konstitution mit dem Bedinginis anerkennen, dass die Tronfolge auf dem Sohn des Grossfürsten falle.¹ Preusen soll hingegen Danzig bekommen, um diesen Traktat beizu treten.² Ich glaube nicht, dass diese Entwürfe noch dem Ministerium bekannt wären ; ich theile sie hier mit, damit der Monarch noch zur rechten Zeit seiner Gefahr ausweichen könne. Noch hat alles, was ich diesen Sommer mitgetheilet habe, zum Unglück eingetroffen. Ein Beweis, dass meine Nachrichten acht und gegründet waren ; hatte ich das nöthige Zutrauen meines Monarchen, so würde vielles zum Nachtheil unsers blühenden Staates nicht geschehen sein. Wäre ich nach Niederlanden in April gegangen, wie der höchstselige Kaiser mich schikken wollte,³ so wäre die dortige Demokratie ganz ausgerottet, und ich hätte auch den französischen Kriegsplan dorten erfahren, und dadurch die jezigen Auftritte im Reich verhindert. Mein Enthusiasmus und guter Wille für meinem Monarchen kränket mich sehr, dass ich durch meine Nachrichten nicht habe das ihm drohende Übel verhintern können.

§. 3. Die dritte bekannte Brochur unter dem Titel *D a s K i n d a l s R e g e n t*,⁴ hat vorgestern der Demokraten Chef, Hofrath und Abbe Zippe erhalten, er hat sie, wie er mir es heute vertraute, verbrennen lassen, um sie weiter nicht zu verbreiten. Dieser Mann ist den Monarchen sehr zugethan ; weil ihn der höchstselige Kaiser Joseph wider alle geistliche Verfolgungen gerettet, und zum Hofrath ernannt hat. Er will, wie er mir sagte, alles unangenehme vor der Zunft aushalten, als seinen Monarchen so beschimpfen zu lassen. Indessen wird er vorgeben, dass sein Bedienter im Haus dieses Buch wo verworfen habe. Man sagt, dass der Verfasser dieses Buches der Hofagent Reiner⁵ sei.

§. 4. Es hat sich ein wichtiger Umstand ereignet, welcher mich vermuthen lässt, dass die gefährlichen Korrespondenzen aus Frankreich, Engelland Preusen, nach Pohlen geschehen, und von da durch die herkommenden Pohlen hieher gebracht werden.⁶ Ich habe auch wichtige Ursach Sr. M. zu rathen, einen Befehl zu erlassen, dass alle in Diensten hier stehende Französen, aus dem Lande, besonders aus Wien gehen sollen. Beim Grafen Chotek ist ein Hofmeister, dessen Vater jezt im National Konvent Deputirter ist, und

¹ Erre vonatkozóan nem találtam adatot. Viszont amikor 1793 januárjában a porosz csapatok betörték Lengyelországba, Szaniszló király végső kétségbeesésében azt kérte II. Katalintól, hogy nevezze ki unokáját, Konstantin hg-et lengyel trónörökössé. Azt remélte, hogy ezzel sikerül a porosz és orosz érdekeket egymással szembeállítania.

² Poroszország meg is kapta Danzigot, Lengyelország 1793-i, második felosztásakor.

³ Vö. 854. l. 2. jegyz.

⁴ Martinovics 1792. okt. 20-i jelentésében azt ígérte, hogy három titkos röpiratot megszerez az uralkodónak betekintésre, (l. 811. l.). Kettőt közülük át is adott Ferenc királynak (l. 812. l. Vö. még 857. l.)

⁵ A szematizmus szerint Rainer Sigmund udvari ágens. Szerzőségére különben Martinovics följegyzésén kívül más adatunk nincsen, s később már ő is azt jelentette, hogy Rainer és Eberl haditanácsi fogalmazó közösen írták (l. 857. l.)

⁶ Az itt elmondottak Gotthardi okt. 29-i jelentésével (*Iratok* 62. sz.) kapcsolatosak. Martinovics, nyilván, hogy a barátja által írtak szavahihetőségét alátámassza, céloz a francia konventből kapott levélre is, persze úgy, mintha Gotthardi jelentéséről nem tudna.

den ich auch in Paris vor 11 Jahren kennen lernte.¹ Diesen Hofmeister ganz allein weg zu schaffen, wäre gefährlich für mich, weil er mir ohnlängst, ohne mich persönlich zu kennen, einen Brief von seinem Vater aus Paris schikte. Ich glaube, dass alle hier in privat Diensten stehende Franzosen abzuschaffen wären, weil sie sehr wegen Verräthereien schädlich sind.² Trifft es ihn allein, so weis er gleich, dass ich daran Ursache sei.

b.)

[1792 november 1, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

A bécsi demokraták elhatározták, hogy az uralkodói kihallgatást követelők tömegében, megbízottaik révén, politikai tüntetést szítanak. Javasolja, hogy Ferenc császár tartsa meg a kihallgatásokat, s ezzel húzza keresztül a demokraták terveit.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Gotthardi ezt a jelentést 1792. november 1-én továbbította Colloredo grófhhoz, kíséző soraiban megemlítve, hogy aznap kapta Martinovictól. A jelentésben foglaltak megértéséhez tudnunk kell, hogy míg II. Lipót elég sűrűn fogadta kihallgatáson főként bizalmi embereit, Ferenc király az audienciákat korlátozta, a korábbi rendőrbeszúgókat pedig egyáltalában nem fogadta.³

Nachrichten.

Als sich das Gerücht hier in der Stadt verbreitete, dass das Kabinet dieser Tage durch die Wache das versammelte Volk, welches sich zur Audienz aufschreiben wollte, verdrängen liess,⁴ so hat man von Seite der Demokraten folgenden Beschluss gefasst: *Erstens*, die Gelegenheit abzuwarten, dass sich das Volk noch einmal in einer solchen Menge, wie leztens, versammeln soll. *Zweitens*, es werden dahero immer einige Bürger, welche in die Zunft der Demokraten einverleibt sind, sich zu einer solchen Menge des Volkes stossen. *Drittens*, diese sollen das Hineindrängen verursachen, und wann sich die Wache oder jemand anderer dem Hineindrängen widersetzen soll, so wird man in diesem Gedränge aus verschiedenen Winkeln zu schreien anfangen. *Brüder und Bürger lasset euch nicht verdrängen! Wek mit den Kabinets Tyranen! Heraus Kaiser auf den*

¹ Parmentierre céloz. L. 847. l.

² Vö. 802—803. l. ahol még óvta a kormányzatot, hogy fellépjen a monarchia területén tartózkodó franciák ellen.

³ L. Sándor Lipót iratai, 148. l. — Gotthardi is többször panaszkodott, hogy nem juthat az uralkodó elé. (L. jelentését, hogy Ferenc király trónralépte óta mindössze egyszer engedte maga elé: St. A. Vertr. A. 57. fasc.) 1792. aug. 16-án pedig azt jelentette Colloredo grófnak, hogy „az emberek általában nagyon rossznéven veszik öfelségétől, hogy nem hajlandó őket kihallgatáson fogadni és így nem kerülhetnek színe elé. (Uo.) — Martinovics különben már augusztus közepén is javasolta az uralkodónak, hogy tartson kihallgatásokat, úgy, ahogy II. József tette. (786. l.)

⁴ Ebben az időben 400 munkanélküli takács felvonult, hogy az uralkodónak személyesen adja elő panaszát, — de nem engedték őket a császár elé. (Bibl Viktor, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe*. Wien, 1922, 68. l.) Valószínűleg erre céloz Martinovics.

Kontrolor Gang,¹ höre da unsere Klagen, wenn du, wie Joseph, unser Vater sein willst. Einige werden bei dieser Gelegenheit sich erkühnen zu schreien: Es lebe die gesegnete Gleichheit und Freiheit der Franken.

Durch dieses Geschrei hoffen sie nun, dass sich der Kaiser dem Volke zeigen wird. Und wenn dieses geschieht, so werden ihn alle bitten, er möchte die Audienzen in die Zukunft auf dem Kontrolor Gang, wie Kaiser Joseph geben, und sie von der despotischen Behandlung der Kabinets Beamten befreien. Sollte der Monarch dieses auf die Bitte des Volkes bewilligen, so werden die Demokraten Stoff genug haben, die schon in die Zunft einverleibte Bürgerschaft zu weitem Unternehmungen aufzumuntern. Überhaupt sucht man auf alle mögliche Art einen Stoff, um die erste Gährung in Wien hervorzubringen. In Berlin ist man auch damit beschäftigt. Die Erbitterung gegen Russland, Preussen und unser Ministerium ist nun gränzenlos. Diese drei Höfe werden auf die niedrigste Art, als Tyrannen der ganzen Menschheit, welche nach beständigen Eroberungen und Theilungen der Länder dürsten, geschildert.

Die Flucht des General La Fayette wird von den hiesigen Demokraten als ein Zeichen, dass seine Armee nicht mehr ihm anhänge, angesehen.² Man freuet sich, dass die Franken auf diese Art von den Verräthern los werden.

Übrigens schiene mir das beste zu sein, wenn der Monarch selbst die Audienzen im Kontrolorgang in die Zukunft erlaube, als wenn er nichts von allen diesen Gesinnungen der Illuminaten wüsste. Hiedurch würden diese einen Stoff (den sie jezt auf alle mögliche Art aufsuchen) zur Gährung verlieren. Kleine und in sich unbedeutende Mittel verhindern oft die grössten Fehler und Unordnungen in der Regierung.

c.)

[1792 november 2, Bécs]

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

1. A birodalom nyugati részének demokratái elhatározták, ha a franciák bevonulnak hozzájuk, a francia szabadság mellé állnak. Németországból egységes, szabad, demokratikus köztársaságot szerveznek. Freiburgban már működnek is a jakobinus klubok. 2. Még a koronázáskor jelentette, hogy Frankfurt környékén sok a jakobinus. Most igazolást nyert, amit akkor mondott. 3. Svédország régeise, hogy az arisztokratákat elnyomhassa, kész elfogadni a francia alkotmányt. 4. Aranda spanyol miniszter azt javasolta Roland francia miniszternek, hogy az eddigi családi szerződések helyett most a két nép kössön egyességet egymással. 5. A „Das Kind als Regent” c. röpiratot meg fogja kapni, de föltűnő volna, ha nagyon sürgetné.

Gotthardi által írt tisztázat: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

¹ II. József itt tartotta az audienciákat. A Kontrolleur-Gang elnevezés már az 1780-as évekre a ceremónia nélküli kihallgatás jelképévé lett. (L. Goether Ibrahim 1782-ben írt kis szindarabját: *Joseph II im Controleur-Gang*. Kiadva: *Josephinische Curiosa*, III. Wien 1848. 155. s köv. l.)

² L. 809. l.

A jelentést Gotthardi 1792. november 2-án továbbította Colloredo grófhoz. Kísérő soraiban elmondta, hogy írója „ismert barátja”, aki bár gyengélkedik, nem akarta elmulasztani ezeknek a fontos híreknek a közlését. Majd a jelentésben foglaltakra utalva, így folytatta: „E. Exc.! Wann anders Sr. M. an der Dienstleistung meines Freundes etwas gelegen ist, so bitte ich seine Anstellung dieser Tage bekannt zu machen, dann den 10 dieses ist die neue Wahl eines neuen Chefs in der hungarischen demokraten Kirche; fällt er durch, so ist es wahrhaft nicht seine Schuld; und dann hört die wichtigste Dienstleistung auf. Seine Kollegen dringen in ihm, er soll sich entschliessen nach Paris zu reisen¹, er gab ihnen aber zur Antwort, dass bis 15 dieses er keine Resolution von sich geben kann, weil er es bevor seiner Mutter und Geschwister bekannt machen müsse.” (Uo.)

Nachrichten über die Demokraten

1. Es sind dieser Tage die zuverlässigen Nachrichten eingelaufen, dass sich die in Vorder Oesterreich und Breisgau befindlichen Demokraten, deren Anführer grösstentheils Beamte sind, bei der Einrückung der Franzosen für die französische Freiheit erklären wollen. Man arbeitet jezt an einem Entwurf, wie sich das ganze Deutschland bei der Annahme der französischen Freiheit organisiren soll, ob nicht das ganze Reich, Hanover, Preussen, Sachsen, Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich, Steuermark, Kärnten und Krain eine unzertrennbare Republik ausmachen sollen. Man nennet schon unsern Monarch den letzten Kaiser. In Freiburg sollen auch schon Jakobiner Klubs gehalten werden, bei welchen sich meistens Professores und Beamte einfinden. Es wäre dahero, meiner Meinung nach, der dortigen Polizei aufzu tragen, auf solche Versammlungen genau zu wachen. Die Polizeibeamten müssten sich in derlei Klubs als Demokraten einweihen lassen, sonst ist die Entdeckung unmöglich.

2. Nach der Frankfurter Krönung habe ich einen Bericht erstattet, dass in der dortigen Gegend der grösste Theil der Menschen jakobiner Grundsätze angenommen habe, etc.² Jezt bestätigt dieser Bericht die Thatsache, indem es schon öffentlich bekannt ist, dass in Mainz, Frankfurth etc. etc. jakobiner Klubs behalten werden.³ Für mich ist es ein grosser Trost, dass sich noch alles so bestätigt hat, wie ich voraus berichtet hatte.

3. Der Regent in Schweden hat die Demokratischen Zünfte in Schweden unter seinem Schutze genommen, und um die dortige Aristokratie zu vernichten, ist er bereit die französische Konstitution anzunehmen. Die Demokraten versprechen ihm alles jenes, was Russland von Schweden wegnahm, sobald möglich zurücknehmen. Wenn die Türken wider die Russen auftreten, so soll die Revolution in Schweden ausbrechen.⁴

4. Der spanische Minister Aranda, als ein Haupt Demokrat, trifft die feinsten Anstalten das spanische Volk wider die dortige Inquisition und die Regierung aufzubringen. Er hat den pariser Minister Roland durch einen Expressen vorgeschlagen, anstatt den spanischen Familien Vertrag, einen Volks

¹ L. *Iratok* 62. sz.

² L. *Iratok* 57/a sz.

³ Ez a hír igaz volt; főként Mainz intellektuális körei, élükön Forster Georggal, valósággal tüntettek franciabarátságukkal. 1792. okt. 21-én a város — a demokrata patrióták nyomására — ostrom nélkül kaput nyitott Custine tábornagy előtt. (L. Sorel, *L'Europe et la Révolution française*. III. 102. s köv. l.)

⁴ Károly sundermanlandi hg. (a későbbi XIII. Károly), Svédország régense, valóban a köznemességre támaszkodott az arisztokráciával szemben. Arra azonban, hogy a francia alkotmányt akarta volna átvenni országa számára, nincsen adat. Az oroszokkal való ellentét régi problémája vol ekkor már Svédországnak, Martinovics nyilván erre alapozta „híreit”.

Vertrag zwischen Spanien und Frankreich zu Stande zu bringen.¹ Wenn der Monarch diese und meine vorige Berichte in Erwägung ziehet, so wird es leicht einsehen, welche Gefahr uns und der blühenden Monarchie drohet. Wenn das Ministerium nicht bald den Frieden mit Frankreich beschleuniget, und überhaupt nicht den Entwurf, welchen ich unlängst die Ehre hatte bekannt zu machen² annimt, so fürchte ich, dass wir bei dieser Koalition den grössten Nachtheil fühlen werden.

5. Zwei Exemplar von der bewussten Brouchure rolirten herum,³ da eine hat Hofrath Zippe vernichtet, das andre ist noch zu finden. Ich mache alle Anstalten es in die Hand zu bekommen, ich darf aber nicht sehr darauf dringen, um nicht den Verdacht, den ich mir durch die Pension ohne Anstellung schon zu gezogen habe, noch mehr zu bekräftigen. Den 10-ten dieses ist die Wahl eines neuen Chefs in der *hungarischen* Demokraten Kirche; erfolgt nicht meine scheinbare oder wirkliche Anstellung wenigstens bis 8-ten dieses, so zweifle ich, ob ich ferner noch so gute Dienste werde leisten können. Mein Monarch wird es am besten wissen, was zu thun ist; ich bin dahero ruhig über diesen Punkt.⁴ Nichts auf der Welt wird mich abhalten, meinem Monarchen und meinem Vaterland, so lang ich lebe, treue Dienste wider alle Freiheitswuth zu leisten.

November 8-án Martinovics újabb jelentést adott be.⁵ Eszerint: 1. Itáliából értesítést kaptak, — írta — hogy jövő januárban a demokraták gyűlést rendeznek Velencében. Élükön a velencei pátriárka áll, aki már régebben is Cagliostro ismert terveit támogatta, most pedig elhatározta, hogy a bíbornoki testületet és a pápaság intézményét is megszünteti. Azt mondják, Velence és a pápai állam területén máris több ezer szerzetes áll készen, hogy ha a francia sereg Rómába bevonul, ezt a tervet valóra váltsa.⁶

¹ Aranda gr., a spanyol államtanács elnöke, a francia felvilágosodás szellemében kormányzott, s a jezsuitáknak valóban nagy ellensége volt. A francia köztársasággal, — melynek alkotmányával rokonszenvezett is — igyekezett a békés viszonyt fenntartani, amiért az arisztokrácia körében hamar megkapta a „jakobinus” melléknevet. Annak azonban, hogy Roland de la Platièrenek, a francia belügyminiszternek szerződést ajánlott volna, nem találtam nyomát. (L. Sorel, *i. m.* III. 133. s köv. l.) Érdekes különben a *Moniteur* 1792. ápr. 26-i, 117. számának Arandáról írt jellemzését elolvasnunk. A cikk-író jelenti, hogy Spanyolországban visszavonták a francia állampolgárok elleni rendszabályokat. Nem azért, mintha Aranda lelkesednék a francia forradalomért, — hanem mert politikai okosságból nem akar az emigránsok mellé állni, akik pedig érzelmileg közelebb állnak hozzá. Azok, akik még Párisból ismerik. előrelátó embernek mondják az elnököt. „Ils soutiennent que frappé de la grandeur de la révolution française, il est homme à penser que parmi les ministres de l'Europe être le premier à respecter cet édifice national, pourra devenir un jour un titre honorable auprès de la postérité, comme faisant preuve d'un jugement ferme et d'une âme élevée.”

² Talán okt. 30-i jelentésére gondol, melyben önmagának Belgiumba és Hollandiába való kiküldetését javasolta. (L. 850. l.)

³ A *Das Kind als Regent* c. röpiratot érti. (L. 850. l.)

⁴ L. a Gotthardi által írottakat, 853. l.

⁵ Gotthardi még aznap továbbította a jelentést Colloredo grófhhoz. Kísérő sorai-ban aggódva utalt rá, hogy az idő veszedelmesen rohan, két nap múlva lesz az illuminátusoknál a vezetőválasztás, (l. 853. l.) barátja udvari kineveztetése pedig még mindig nem történt meg. „Morgen ist schon der 9-te, — írta — und nocht ist weder eine scheinbare, noch wirkliche Anstellung dieses Freundes erfolgt. Es scheint freilich, als wenn die Wahl, weil ein Archont abwesend ist, bis 12 oder 15 dies verschoben werden dürfte, aber Falls es den 10-ten geschieht, so kann es leicht fügen, dass wegen Mangel der Anstellung die Wahl auf einem andern falle.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

⁶ Cagliostro 1. 489. l. 1. jegyz., — ismert tervén talán a pápaság világi hatalmának megszüntetését kell értenünk, amire Cagliostro valóban többször utalt. (Vö. Boursin E. — Challamel A., *Dictionnaire de la Révolution française*. Paris, 1893. 103. l.)

2. Degen könyvkereskedő, akit a bécsi demokraták még négy hónappal ezelőtt Angliába, Hollandiába és Franciaországba küldtek, hazaérkezett. Részletes jelentését még nem készítette el, de néhány dolgot már megtudott tőle. Így elmondotta, hogy az angol és a holland nép „örökre egyesült Franciaországgal;”¹ — a belgák Hollandiához akarnak csatlakozni; — a franciák úgy határoztak, hogy a felállásra kerülő német köztársaságban helyükön hagyják azokat a választófejedelmeket, akik most semlegesen viselkednek, mondván, hogy azok nem a maguk, hanem népeik érdekét nézik. 3. A csehországi demokraták folytatják jólbevált propagandájukat, hogy a parasztsággal meggyűlöltessék az arisztokráciát. Ugyanakkor egyre sűrűbben érintkeznek a porosz demokratákkal. Igazán az uralkodó érdeke volna, hogy a nyugalom helyreállítására ő, Martinovics, egyidőre Prágába mehessen. Az uralkodó nagy örömet szerezne a cseh demokratáknak, ha Kerens püspök helyett Zippe apátot nevezné ki püspökké.² Ezzel minden ellenállásukat leszerelné, arról nem is szólva, hogy Zippe már csak azzal a tétével, hogy a *Das Kind als Regent* c. röpiratot tűzbedobta,³ megmutatta, mennyire szíven viseli uralkodója becsületét. 4. Amióta a demokraták révén kipattant, hogy az uralkodó a tisztviselők fizetésénél a kupon-rendszert akarja bevezetni, Bécsben nagyon megnőtt az elégedetlenség. Az a véleménye, hogy olyan rendszabályokat, amelyek a tisztviselőket („ezt a mindig igen veszélyes réteget”) sújtják, csak a legvégső esetben szabad alkalmazni. 5. A kabinetminisztert és Spielmann bárót válogatott kifejezésekkel szidják mindenfelé, az elsőt a belső állapotokért, a másodikat az általánosan gyűlölt háború miatt. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

November 13-án, amikor a *Status regni Hungariae* c. röpiratát betérjesztette,⁴ újabb külföldi híreket közölt. Már jelentette,⁵ — olvassuk — hogy Ferdinánd braunschweigi hg. csak megtévesztésül adta ki a franciák elleni kiáltványt, valójában a demokratákhoz húz és minden valószínűség szerint seregével együtt át fog állni a franciákhoz. Az újabb hírek szerint a hadseregbeli demokraták legutóbbi gyűlésén a herceg úgy döntött, nem vezeti át seregét a franciákhoz. De kijelentette, hogy a hadműveleteket úgy fogja irányítani, hogy az a franciák hasznára legyen, majd pedig hazavonul és otthonról támogatja a demokratákat. Többek közt megengedi a világ összes demokratikus tudósainak, hogy könyveiket országában kinyomassák. — Az uralkodó azonnal rendelje el, hogy a freiburgi egyetem professzorai költözzenek el a városból. Ezek ugyanis többnyire demokraták, s ha a franciáknak sikerül Freiburgot elérniök, rögtön klubokat alakítanak majd és így demokratikus eszméikkel egész Breisgau tartományt megfertőzik. — Hoffmann újabb röpiratot írt,⁶ melyben még a francia nyelvet is károsnak bélyegzi, s oly szerencsétlenül védelmezi a királyokat, a vallási visszaéléseket („Religionsmissbräuche”) és a nemességet, hogy többet árt vele a jó ügynek, mint amennyit használ. Hoffmann bolondnak tartják, az udvart pedig csak neveti mindenki, hogy engedélyt ad ilyen írások kinyomtatására. — Biztos hírként közölheti, hogy a lengyelek elhatározták: a tél folyamán a szicíliai vecsernye példájára legyilkolják az országban tartózkodó orosz sereget. Az uralkodó közölje ezt a cárnővel, hogy az a szükséges óvintézkedéseket tegthesse. (Uo.)

¹ Ez nem volt igaz. A francia megbízottak jelentései éppen arról számolnak be ebből az időből, hogy a szeptemberi tömeges párisi kivégzések a korábban valóban franciabarát angol közvéleményt elidegenítették a köztársaságtól. (L. Sorel, *i. m.* III. 139. s köv. l.)

² Kerens Heinrich Joseph az alsóausztriai Sanktpölten püspöke volt, így nem egészen érthető, leváltása miért érintette volna a csehországi demokratákat. Talán, mert ő volt a tábori lelkészek főnöke? (L. 788. l. 1. jegyz.)

³ Vö. 850. l.

⁴ L. 772. l.

⁵ L. 802. l.

⁶ Az irodalomban és a könyvészeti munkákban hiába kerestem Hoffman Leopold Aloysnak ezt az állítólagos röpiratát.

d.)

1792 november 18, Bécs

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez

1. Jelenti, hogy a magyarországi illuminátus egyház újra megválasztotta főnökévé. 2. Rákövetkező nap a vezetőség elhatározta, hogy a rendet feloszlatja. De ez csak színleges, tevékenységüket változatlanul tovább folytatják. 3. A „Das Kind als Regent” c. röpiratot még nem tudta megszerezni. 4. Az új Direktórium felállítása és az udvari tanácsosok körében végrehajtott nyugdíjazás (mely sok demokratára, illuminátusra és szabadkőművesre is kiterjedt), nagy felzúdulást váltott ki a minisztérium ellen. Ez az eljárás általában helyes, ő is ezt ajánlotta II. Lipótnak, de most, ilyen bizonytalan időben jobb volna mindent úgy hagyni, ahogy van. Külső háború esetén nem tanácsos növelni a belső elégedetlenséget. 5. A francia, angol, holland, svéd, német és belga jakobinusok Párisban ülést tartottak, melyen elhatározták, hogy a Portát 9 millió livres latbavetésével megnyerik az alábbi tervnek: Francia- és Törökország hadat üzen Oroszországnak a lengyel alkotmány visszaállítására érdekében; a franciák hajóhadat küldenek az oroszok ellen; a török sereg francia tüzéséget kap; tavasszal a törökök megindítják a háborút a Krim félsziget, Bukovina és Délmagyarország irányában; ezzel egy időben a patrióták Angliában, Spanyolországban és Hollandiában a minisztereket megnyerik az ügynek, majd forradalommal elűzik a királyokat és az arisztokratákat. Szóba került az összejövetelen, értesítsék e tervükről a porosz királyt, de hogy mit határoztak, nem tudja; a svéd régens, Aranda spanyol miniszter és Henrik hg. bizonyosan támogatni fogják ezt az ügyet; a francia ügynökök egész sora magyarázza a törököknek, milyen előnyöket csikarhatnak ki az oroszoktól és az osztrákoktól. A most nyugalmazott tanácsosok már előre örülnek, hogy talán nem is egy év múlva a nép képviselőjeként ülhetnek majd a nemzetgyűlésben. Mindazok, akik a franciák elleni háborút tanácsolták, és jónak látják a belső reformokat most végrehajtani, álcázott jakobinusok, az uralkodó és a birodalom ellenségei. Ugyanezek gátolják a becsületes alattvalók előhaladását. De ha másként nem is használhat, míg él, jelenteni fogja az összes titkos híreket.

Gotthardi által írt tisztázata: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

A jelentést Gotthardi november 20-án terjesztette föl Colloredo grófhoz. Kísérő soraiban a késésért és írása kusza voltáért mentegetőzött, de — írta — ágyban fekszik; az uralkodó részéről ért sorozatos mellőzések annyira megviselték, hogy egészsége is megrendült. (Uo.)

Nachrichten von den hiesigen Demokraten

Wien den 18 November 1792.

1. Die neue Wahl eines Chefs der Ungarischen Kirche, gieng den 15-ten dies für sich. Mein Betragen gegen alle Mitglieder dieser Zunft, ein Brief aus Paris, an Grafen Ignatz Potoczky nach Pohlen adressirt, und von da mir hieher geschickt, in welchen ich zur Verfassung der neuen Konstitution, als ein ehemaliges Mitglied der dortigen Zunft, eingeladen wurde,¹ flössten den hiesigen Chefs neues Zutrauen in mich, und endlich die beständige Versicherung, dass ich bald wieder angestellt werde, und dass ich die Pension nur

¹ L. Iratok 62. sz.

einstweilen, um leben zu können erhielt, machten, dass ich wider bestäti-get wurde.

2. Den 16-ten darauf wurde unter die Chefs beschlossen, allen Depu-tirten und andern Mitgliedern der Zunft begreiflich zu machen, dass nun mehr die politischen Umstände und Gefahren, welche jeder Zunft dieser Art drohen, hinlängliche Beweggründe sind, alle Verbindung, den Minerval Grad, die schottischen und asiatischen Brüder,¹ wie auch die Deputirten der Union auf zu heben. Die sämtlichen Mitglieder wurden aber ersucht, ihre bei der Zunft geschöpften Grundsätze und ihre Denkungsart überall mit gehöriger Vorsicht zu verbreiten, und auch Schriftten von dieser Art wo möglich drucken zu lassen. Ausserdem wurden alle Brüder ermahnet, die wechselseitige Freund-schaftt und die bisherigen Besuche nicht auf zu geben. Zur Aufmunterung führte man die starke ehemalige Verknüpfung der Jesuiten, welche nach ihrer Aufhebung noch mehr als vorhin zusammen hielten. Nun glauben alle Mit-glieder dieser Gesellschaftt, dass das ganze Gebäude vernichtet sei. Die Chefs machten aber dies unter sich aus, dass sie alle bisherigen Verbindungen und geheime Korrespondenzen wieder fortsetzen, und den übrigen Ex-Brüdern, wie andre gewöhnliche Neuigkeiten mittheilen werden, damit es weiter unter das Publikum mit gehöriger Vorsicht gebracht werde. Ich kann dahero den Monarchen versichern, dass nur die Namen dieser Zunft, nicht aber das wesent-liche derselben aufgehört hat. Die Mitglieder werden oft, wie andere Menschen und Freunde, abends oder zu Mittag zusammen kommen, wozu niemand anderer eingeladen wird.

3. Gestern als den 17-ten dieses, erzählten als eine wirkliche Neuigkeit, die vermeinten oder wirklichen Verfasser der bewussten Brouchuren („Das Kind als Regent”), der Hofagent Reiner und Hofkriegskonzipist Eberle,² dass die hiesige Polizei den schärfsten Auftrag von Sr. Exc. Herrn. Grafen v. Colloredo in Namen Sr. M. erhielt, sich alle erdenkliche Mühe zu geben, um diese Brouchur zu erhalten. Sie setzten aber zu, dass die Polizei dieselbe jezt schon nicht mehr in die Hände bekommen wird. Ich muss aufrichtig gestehen, dass ich und andre Chefs am wenigsten um die Mittheilung dieser Brouchure anhalten konnten, weil uns die Zunft als solche Leute betrachtet, die aus einer solchen Schrift nichts mehr lernen können, was uns ohnehin nicht betraut ist. Ausserdem war ich gerade zu der Zeit, als sie im Umlaufe war, wegen der erhaltenen Pension im Verdacht, ich konnte es also nicht wagen, diese Schrift für mich zu erpressen, sonst hätte ich den Verdacht wider mich noch mehr vermehrt. Sollte ich aber so glücklich sein diese Schrift in die Zukunft erhaschen zu können, so soll mich nichts auf der Welt zurück-halten, sie meinem Monarchen alsogleich mit zu theilen.

4. Die Errichtung eines neuen Direktorium, und Jubilirung so vieler Hofrätthe,³ worunter die meisten Demokraten, Illuminaten und Freimaurer

¹ Az „Ázsiai testvérek” a rózsakeresztesekhez hasonló elveket valló szabadkő-műves szervezet volt. — A „minerval” és a „skót fokozat” a szabadkőműves próbák különböző fokainak elnevezése.

² Vö. 850. l., ahol még csak Rainer udvari ágenst nevezi meg szerzőnek. — Eberle (a sematizmus szerint Eberl) Josef haditanácsi fogalmazó.

³ Ferenc király 1794 novemberében egyesítette a Cseh-Osztrák Udvari Kancel-láriát és a bécsi Udvari Kamarát Directorium in Politicis et Cameralibus néven. Az átszervezéssel kapcsolatban több magasrangú tisztviselőt nyugdíjaztak. Ahogy az ural-kodó maga írta Sándor Lipót nádornak: „habe ich so viel möglich, alle rüdigigen Schaafte ausgeputzet.” (1792. dec. 6. : *Sándor Lipót iratai*, 107. l. 2. jegyz.)

sind, hat hier eine heftige Gährung und Erbitterung der Gemüther gegen das Ministerium erreget. Alles was diesen Zünften anhängt, ist äusserst aufgebracht, und behauptet, dass die Folgen davon sehr traurig sein werden. Diese Art die schädlichen Demokraten von den Regierungsgeschäften zu entfernen, ist in sich die beste, und ich hatte selbst dem höchstseligen Monarchen das verflossene Jahr, einen weitläufigen schriftlichen Aufsatz geliefert, in welchem ich rathe, durch eine in der Regierung vorzunehmende Reform die Illuminaten, Demokraten und Freimaurer, in die Unthätigkeit zu versetzen, damit sie nicht mehr schaden können.¹ Aber zu einer so kritischen Zeit, wie diese ist, wäre meiner Meinung nach besser gewesen, alles so zu lassen wie es ist, bis zu einem erfolgenden glüklichen Friede.

Es ist ein grosser politischer Fehler, zur nämlichen Zeit, da ausswärtige Unruhen herrschen, auch innere Unruhen durch eine Reform zu vermehren. Jede Veränderung in der Regierung erbittert diejenigen, welche durch diese verliehren, und so wird die Zahl der Missvergnügten vermehret, wodurch nicht die Minister, welche solche Reform dem Souvrain beibrachten, sondern der Monarch das meiste leiden muss. Dem grossen Kaiser Joseph hatte das meiste geschadet, dass er zu nämlichen Zeit Niederlanden und Ungarn reformieren hat wollen, und zugleich dem Türken den Krieg angekündigt hat. Kurz: Innere Reform und Krieg, besonders wie der jezige ist, sind ein tödlicher Streich für dem Staate.

Diese Bemerkungen sind nach den wahren Grundsätzen der Politik verfasst, und passen dahero auf alle Staaten.

Auswärtige Nachrichten über die französischen Demokraten.

5. Seitdem die Franzosen angefangen haben zu siegen, so haben die Jakobiner in Paris den Entwurf der Königsmörderei aufgegeben, denn sie glauben, dass ihre Macht, durch die Verbreitung ihrer Grundsätze ohnehin in wenig Jahren aufhören wird. Den 24 8ber hatten sich die französische, englische, holländische, schwedische, deutsche und niederländer Jakobiner zu Paris in dem gewöhnlichen Klub versammelt, worunter sich auch zwei aus Philadelphia dort befindliche Amerikaner befanden. Dieser Zusammenkunftt presidirte der bekannte Thomas Paine, ein Engelländer. In dieser Versammlung trug man umständlich alles das vor, was Herbert, der preussische Gesandte und Choiseul wider den patriotischen Gesandten Semonville, und wider die französische Nation bei dem Divan in Konstantinopel unternommen haben.² Man

¹ L. *Iratok* 31/e sz.

² Arra, hogy valóban volt-e Paine elnöklete alatt egy ilyen nemzetközi jakobinus megbeszélés, semmilyen adatot nem találtam, de nem valószínű. Amit azonban a portai eseményekről mond Martinovics, azok határozott jólértesültségről tanúskodnak. A franciák mindent elkövettek ugyanis, hogy Törökországot, Ausztria és Oroszország ellen hadbaindítsák, s ebben számítottak a török közvéleményre, mely elégedetlenkedett a szisztovai és jassii békével. 1792 júniusában a francia külügyminisztérium utasította konstantinápolyi követét Chosieul-Gouffiert, hogy készítse elő a Portán a francia-török közeledést, és egyben kérjen titkos kihallgatást Sémonville Charles-Louis számára, akit ebben az ügyben külön megbízottként leküldenek. Choiseul — bár ekkor még XVI. Lajost képviselte — összeszúrta a levelet az emigránsokkal és utasításait kiszolgáltatta D'Artois hercegnek. Így aztán az osztrák (Herbert von Rathkeal), meg a porosz (Knobelsdorf) követ a francia terveket könnyen keresztülhúzhatta. Aug. 20-án a Porta hivatalosan értesítette Párist, hogy Sémonville-t nem fogadja. Choiseul, akinek árulása ezekután

hatte sich berathschlaget, auf welche Art sich diese Nation mit der Pforte vereinigen könnte. Zum Grund der Unterhandlungen wurde folgende Summe, als ein freiwilliger Beitrag, dem Divan angetragen:¹

Aus den französischen Nationalfond 3 bis 6 Millionen *Livres*, die englischen Patrioten Eine Million, die Holländer Eine halbe Million, die Amerikaner ebenfalls soviel, die Deutschen, Schweden und Belgier eine Million. Mit dieser Summe von 9 Millionen hoffen sie nun, und mit einer gehörigen Belehrung, den Sultan und seinen Divan zu ihrer Sache zu bewegen. Der Entwurf, welcher diese durch ihren Gesandten beim Divan durchsetzen wollen, ist folgender:

1° Dass sowohl die Pforte, als auch die französische Nation die jezige pohlnische Konfederation für Rebellen erkläre,² und sowohl Russland, als auch ihren Alirten, zur Errichtung der neuen pohlnischen Konstitution, den Krieg erkläre.

2do Zur Unterstützung der neu Konstituzionellen Pohlen und der Pforte, wird die französische Nation eine, den Umständen angemessene Flotte aus Toulon gegen die Russen auslaufen lassen.

3^{io} Die türkische Landarmee soll 24 Compagnien von französischer Artillerie zur Hilfe erhalten. Wozu bereits schon die noch zu Hause in Frankreich befindliche Nationalgarden den Befehl erhielten, sich alle Wochen 3-mal in der Artilleriekunst zu üben, um auf den ersten Befehl abmarschiren zu können.

4° Im Frühjahr sollen die Türken mit ihrer und der Französischen Flotte, die Russen zu Wasser angreifen. Ein Corps d'Armée der Türken, soll in die Krim, das andre in die Bukovina und Gallizien, das dritte in Banat, und das vierte nach Peterwardein vordringen. Hiedurch wollen die Franzosen ganz Ungarn mit Türken überschwemmen lassen, und die Pohlen von dem Joche der Russen befreien.

5° Während dieser Unternehmung werden die Patrioten in Engelland, Spanien und Holland, die Minister zur Koalition stimmen, und wenn sie beitreten, sodann zu einer patriotischen Revolution schreiten, und so die Könige von Engelland und Spanien absetzen, und das Haus Oranien aus Holland, samt der Aristokratie vertreiben.

6° Es wurde ferner deliberirt, ob man diesen Entwurf nicht dem König von Preussen zu seiner Warnung mittheilen soll. Man bestimmte hierüber nichts, ich weiss dahero nicht, ob der König von Preussen davon benachrichtiget wird oder nicht.

7° Der Regent von Schweden, welcher wirklich eine Volksregierung wünschet, und der Aranda in Spanien, wie auch der Prinz Heinrich,³ werden gewiess alles mögliche zu diesem Entwurf beitragen.

nem maradhatott titokban, szept. 14-én Oroszországba szökött, a cárnő védelme alá. (L. Sorel, *i. m.* III. 137. s. köv. l., valamint Grosjean, *La mission de Sémonville*. Paris, 1887 és Pingaud, *Choiseul-Gouffier*. Paris, 1887. — Vö. 805. l.)

¹ Az alábbiakban ismertetett tervre vonatkozóan semmilyen adatot nem találtam, ami megerősítene, vagy legalábbis valószínűsítene. — A felség sértési perben Martinovics hivatkozott erre a jelentésére, sőt azt állította, hogy Pergen grófnak is megküldötte, s tartalmáról értesítették a monarchia konstantinápolyi követét. (L. II. k. 406. l. 21–22. pont.)

² A II. Katalin pártfogása alatt létrejött targowicai konföderációt érti.

³ Hohenzollern Frigyes Henrik hg., akiről már októberben is azt jelentette, hogy a porosz illuminátusok vezére. (813. l.)

8° Es laufen in der ganzen europäischen Turkey viele Franzosen herum, welche kein Wort von der Freiheit, sondern von den grossen Vortheilen sprechen, welche jezt die Pforte wider die Russen und Oesterreicher gewinnen können.

Diese Nachrichten sind zuverlässig, weil ich sie von allen hiesigen Chefs, folglich durch die der Union verborgene Korrespondenz einhällig erzählen gehört habe. Die jezt jubilirten Demokraten, freien sich schon aus Verdross dass wir vielleicht schon in einem Jahre weder Direktorium, noch Kabinet, noch einen Monarchen haben werden; sondern die Ehre als Deputirte der österreichischen Nation bei der Nationalversammlung zu sitzen genüssen werden.

Ich bin dermalen nichts, aber ich traue mich doch mit Aufopferung meines ruhigen Glücks zu sagen, dass alle welche Er. M.¹ den Krieg gerathen haben, und jezt die grosse Reformation vorzunehmen für gut befunden, dass diese wahre verstellte Jakobiner sind, welche den besten Monarchen und seine blühende Monarchie vernichten wollen. Diese werden auch verhintern, dass niemals ein wahrhaft gut gesinnter und geschikter Unterthan bei den Monarchen und bei den Kabinet's Minister etwas gelten soll.² Da ich nichts anders nutzen kann, so werde ich, so lang ich lebe, nicht versäumen alle geheime Nachrichten alsogleich zu berichten. Der Monarch muss am besten wissen, warum er mich nicht anstellen will, ich stelle mich dahero zufrieden.

November 24-én Martinovics újabb jelentést adott be. A strassburgi jakobinus klubtól vegytintával és rejtjelekkel írt levél érkezett, — olvassuk benne — melyben közlik, hogy Biron tábornok, 30 000 emberrel fog Breisgauba benyomulni.³ A Klub ezzel kapcsolatban azt kéri, hogy a freiburgi, linzi és bajorországi testvéreket buzdítsák a forradalmi eszmék bátor terjesztésére. Levelükre választ nem kérnek, mert mire az megérkezhetne, a francia sereg már Ulmnál lesz.⁴ A levelet a híres strassburgi gyógyszerész, Arbogast⁵ írta alá és hármias borítékba volt elhelyezve, melyek közül csak a legbelsőre volt az Unio-páholy titkos jele ráírva. Bár a levelek útját csak akkor állapíthatja majd meg, ha kinevezik a rend külföldi levelezőjévé,⁶ mégis ajánlja, minden levelet vizsgáljanak meg a postán. Közlik hogy a kabineti titkos levelek osztályán alkalmazott Petzel⁷ szintén tagja a rendnek. — A közeli napokban 1200 példányban egy röpiratot fognak szétszórni Bécsben. A röpiratot, mely élesen támadja a minisztériumot, asszonyok és gyermekek másolták. A rendőrséget utasítsák, hogy főleg az esti órákban fokozottan ügyeljen, és igyekezzék a röpcédulák osztogatóit elfogni. — Javasolja a *Moniteur* eltiltását. Legutóbb már nyíltan arra biztatta a magyarokat, cseheket és osztrákokat, hogy indítsanak bűnvádi pert uralkodójuk ellen. Most mindenütt szabadon olvassák, magánosok elviszik a kávéházba is s ott körbejár. — A magyarországi demok-

¹ Martinovics eddig harmadik személyben beszélt az uralkodóról, most egyszerre elragadja az írás lendülete és egyenesen Ferenc királyhoz intézi szavait.

² Egy névtelen jelentés már korábban azzal indokolta a Ferenc császár iránti általános bizalmatlanságot, hogy nincs körülötte senki, akiben a nép bízhatnék, s aki uralkodójának az igazat megmondaná. Ha a jakobinus klub állította volna össze a minisztérium személyzetét, az sem találhatott volna gonoszabb embereket, mint Hatzfeld, Kollowrat, Schloissnigg és Vogel. (A bécsi St. A. Freimaurer-Akten irataiból idézi Bibl Viktor, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe*. Wien, 1922. 64—65. l.)

³ Biron Armand-Louis hg. (1747—1793), ekkor altábornagyi rangban a francia rajnai hadsereg parancsnoka volt. Alig egy hónap múlva azonban az itáliai hadszíntérre helyezték át.

⁴ Nem elfoglalására, de még csak ostromára sem került ekkor sor. A fontos rajnai erődtítmény csak 1805-ben jutott francia kézre.

⁵ Arbogast Louis-Antoine (1759—1803), a strasbourggi egyetem geometria professzora, konventtag.

⁶ Vö. 808. l.

⁷ A sematizmusban hiába kerestem nevét.

raták elhatározták, hogy ha török támadás esetén a főnemesség és a papság fegyveresen fölkelne, a nép a franciák és a törökök védelme alá fog helyezkedni, a királyt leteszi és kikiáltja a szabad köztársaságot. A mozgalom híveinek száma rohamosan növekedik. Ahogy már jelentette,¹ a parasztságot a gyónás alkalmával oktatják ki a francia alkotmányról. Az, hogy az uralkodó annyira pártolja a prelátusokat és az arisztokratákat, ellenszenvet ébreszt a népben és a szegény alsópapságban a kormányzat iránt. Ami őt, Martinovicot illeti, mindent elkövet, hogy a bajt elhárítsa az uralkodó felől, még ha életébe kerül is. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

December 1-i jelentésében közölte, hogy a csehországi és azok közt is elsősorban a prágai demokraták közvetlen levelezést kezdtek a strassburgiakkal. Ebben a hónapban a demokraták összeülnek Prágában, hogy megbeszéljék hogyan kellene a parasztságot a francia eszmékre kioktatni. Mivel különben is nagy dolgok vannak készülöben, felajánlja, hogy odautazik s minden titkot földerit.² — A bécsi demokraták, a tervezett reformok miatt, egészen az uralkodó ellen fordulnak. Azt mondják, a reformok végrehajtói lesznek az oka, ha a kormány és az egész rendszer megbukik. — Az ismert illuminátusok, Balassa, Eger és Schloissnigg, (akik, hogy az udvar kegyét megtartsák, látszólag a felvilágosodás ellen hadakoznak), titokban együtt vacsoráztak, de úgy, hogy még a személyzetet is eltávolították, s ez alkalommal megtárgyalták a részleteit annak a tervezetnek, melyet a felvilágosodás elfojtására az uralkodóhoz benyújtanak. (Uo.)

A prágai utazásra vonatkozó elgondolásait Martinovics előszóval is elő akarta terjeszteni az uralkodónak s ezért jelentkezett audienciára. Amikor azonban december 4-én a kihallgatási terem előszobájában megjelent, az udvari titkár közölte vele, hogy Ferenc király törölte nevét az előjegyzettek névsorából. A megaláztatástól lesújtva Gotthardihoz sietett, s elpanaszolta, hogy „sötét rágalom és árusulás áldozatául esett, de nyugodt, mert lelkiismerete tiszta”. Majd hozzátette: „ez órától fogva semmiféle titkos szolgálatra nem vállalkozik.”³ Másnap reggel újra megjelent Gotthardinál s elmondta, most már bizonyosra veszi, hogy megrágalmazták. A kabineti miniszter ugyanis az utóbbi időben a rendőri ügyeket Beer tanácsossal beszéli meg, az öreg Beer pedig, bár becsületes, de tapasztalatlan ember, aki mindent elhisz s akik körülötte vannak, Grossing, Herendics, Vucsetics, azok is fecsegő, henecegő, munkájukat csak félévállról vevő emberek.⁴ Nyilván az ő révükön juthatott el valamelyik ellenségének a rágalma a miniszterhez és aztán az uralkodóhoz. Végül ismét kijelentette: ilyen viszonyok közt

¹ 1792 augusztusi jelentésében: 785. l.

² Kísérő jelentésében Gotthardi meleg szavakkal pártolta Martinovics ajánlatát. „Ich bitte S. M. zum besten für sein eigenes Wohl, — írta — diesen meinem Freunde zu befehlen, dass er ohne Verzug nach Prag abgehe. Ich wollte im voraus bürgen, dass bei seiner Zurükunft S. M. sehr wichtige und interessante Sachen erfahren werden. Wie ich diesen Freund den höchstseligen Herrn bekannt machte, wollte er lang nicht trauen ihn reisen zu lassen. Kaum kam er aber von der ersten Reise zurück, und S. M. sahen die vortrefflichen Nachrichten, so dürfte er Reisen unternehmen, wohin er nur wollte. Ich zahlte ihm auf höchste Anschaffung in einem Jahre für derlei Reisen über 1600 Fl.” (St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

³ Mindezt Gotthardi dec. 5-i, Colloredohoz írt jelentéséből tudjuk: St. A. Vertr. A. 57. fasc. Gotthardi különben legalább úgy kétségbe volt esve, mint Martinovics; arra gondolt, hátha az uralkodó valami kompromittálót tudott meg barátjáról, s most ő is gyanúba kerül. „Sollte dieser Freund etwa gegen S. M. gehandelt haben? — írta. E. Exc., das kann ich unmöglich glauben. Hat man ihn diesfalls blos angegeben, so bin ich beruhiget. Haben aber S. M. Thatsachen in Händen, so wäre ich selbst der erste, der ihm das Messer im Leibe stossen könnte.” — Kéri, sürgősen tájékoztassa az ügy hátteréről, mert nem maradhat összeköttetésben olyan emberekkel, akiket az uralkodó eltaszít magától. Különben, — írta — kérdésére Martinovics megesküdött mindenre, ami szent, hogy semmi bűn nem nyomja lelkét s még a gyanú ellen is tiltakozott, hogy kegyes uralkodója ellen bármilyen hálátlanságot követhetne el.

⁴ Beer Antal tanácsos, a bécsi rendőrség vezetője. — Grossing József, akiről már máskor is megemlékezett. L. 359. l. I. jegyz. — Herendics személyére nem találtam adatot, (a sematizmusban sincs benne). Martinovics máskor is említette nevét, sőt elismeréssel szólt róla. L. 881. és 930. l., valamint II. k. 89. l. — Vucsetics neve sincs benne a sematizmusban. (Hacsak nem azonos a máskor is említett Vuchetich Nikolausszal, a bécsi udvari kápolna káplánjával.)

nem lehet és ezekkel az emberekkel nem is hajlandó együtt dolgozni. (Gotthardi 5-i jelentése: *uo.*)

Hogy a miniszter mit válaszolt, — nem tudjuk. Martinovics azonban nem szakított a titkos szolgálattal. Kétheti szünet után, december 20-án vagy 21-én¹ beadta újabb jelentését, melyben nagyjából a már korábban mondottakat ismétli meg.² Amióta az új rendszer bevezetése nyilvánossá lett, — írta — márcsak azért is, hogy a demokraták közül többet nyugdíjaztak, és főként amióta híre ment, hogy az uralkodó bevezeteti a titkos politikai inkvizíciót,³ a demokrata-vezetők nagy félelemben vannak. Egymást rémítik, mindenki, még legközelebbi barátaikban is kémet sejtene és a végső veszélytől rettegnek. Ezért elhatározták, a demokrata céhet felosztatják, működését megszüntetik, s a jobb idők elérkeztét teljes visszavonultságban várják be. Azt is jelentenie kell azonban, hogy a félelemmel együtt növekedik a gyűlölet is, az uralkodó és minisztériuma ellen. Hogy miket mondanak róluk, inkább le sem írja. „Isten tudja, ebből még mi minden lehet.” A magyarországi céh volt tagjai azt mondják, a primás és Pálffy kancellár kijelentették: negyedórás uralkodói kihallgatás elég ahhoz, hogy bárkit, aki József vagy Lipót császár idején a klérus vagy az arisztokrácia ellen írt, örökre elbuktassanak. Ez sokakra nagyon elkeserítőleg hat, és félős, nehogy Magyarországon borzalmas következményei legyenek. Ezért fokozottan fog ügyelni és ha valamit megtud, rögtön jelenti. A demokraták most abban bíznak, az uralkodónak sikerül az angol királyt rávennie, hogy lépjen be a franciák elleni koalícióba. Ha ez bekövetkezik, Anglia és Hollandia népe nyíltan fellázad, királyát elűzi, a franciák mellé áll, s példájuk követésre csábítja majd a németeket is. Ezért jobb a koalícióra, ha az angolok semlegesek maradnak, semmint ha csatlakoznak. „Mindenekelőtt jól meg kell verni a franciákat, akkor a demokraták egész Európában elvesztik a bátorságukat és akkor ez a betegség is gyógyíthatóvá válik”. (*Uo.*)

64.

1792 november 4, Pest

Kohlmayer Sámuel ügyvéd titkos jelentése Gotthardi Ferenchez

A francia győzelmek egyre népszerűbbé teszik Magyarországon a szabadság eszméjét. A nép örül az arisztokraták bukásának, de a forradalom még nem fertőzte meg az országot. A polgárok sem forradalmárok, a király segítségét várják, különösen II. József igazságszolgáltatási reformjának visszaállítására; ezt és országgyűlési képviseletüket rendezni kellene, hogy támaszul szolgáljanak az alsóbb néptörekvései ellen. Fenn kell tartani a nemzeti, nyelvi és vallási különbségeket.

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Hochwohlgebohrner Herr K. K. Rath!

Mit den Progressen der französischen Waffen⁴ scheinen auch die Freyheits Opinionen von Tag zu Tag mehr in Umlauf zu kommen, und bei einem

¹ Gotthardi ugyan dec. 21-én azt írta Colloredonak, hogy a jelentés már napok óta nála van, csak gyenge egészségi állapota miatt eddig nem tudta lemásolni, ez azonban nem valószínű. Inkább hiszem, hogy miután két hét szünet után Martinovics (látva, hogy elégtételt nem kap) kineveztetése érdekében újra rászánta magát jelentései folytatására, élet akarta venni a közben eltelt időnek, nehogy azt gondolhassák, sértődöttségéből nem jelentkezett ennyi ideig.

² Kisérő jelentésében Gotthardi ezt kissé furcsán magyarázta meg: „Es kommen einige Stellen vor (ti. a jelentésben), — írta — die ich schon angezeigt habe, weil dem Freunde unbewusst ist, dass ich diesfalls Bericht erstattete.”

³ Nem tudom, közelebről mire célzott Martinovics.

⁴ 1792. szept. 20-án Valmynál a francia sereg nagy győzelmét aratott az országba betört koalíciós csapatokon, úgyhogy ezek kénytelenek voltak Franciaország területét elhagyni.

Theil des Publikums, von welchem man es am wenigsten vermuthen sollte, Eingang zu finden. Das Volk aussert seine gerechte Indignation über die Herabwürdigung der Königs-Würde,¹ scheint sich aber über den Sturz und die Demüthigung der stolzen und übermüthigen Aristocraten zu freuen, dieser Titanen, die vielleicht an allem Unheil, wodurch die Menschheit jetzo bedrohet wird, die grösste Schuld tragen. So sehr sich aber auch diese Freyheits-Seüche verbreiten mag, so viel Mühe sich auch gewisse philosophische Corsairen, mit oder ohne rothe Kappen, diese Antipoden-Philosophie unter der Hand zu verbreiten trachten, so wird Hungarn doch noch lange davon unangestekt bleiben.

Die güthige Natur hat heüer in diesem Lande ihr gesegnetes Füllhorn aus gegossen: Fleisch und Brodt sind in Überfluss, und solange der arbeitsame Landmann die täglichen Bedürfnisse befriedigen kann, bleibt er ruhig und sezt sich über den Feudal-Druck hinaus. Mit einem Wort : das Volk ehrt Gott und liebt seinen König. Die mittlere Klasse, wozu ich Bürger und den unbemittelten Adel rechne, waren zwar für die französische Theorie empfänglicher, aber auch diese nur insofern, als sich einige Grundsätze auf die Aristocraten anwenden liessen. Der Adel ist besonders in Rangstreitigkeiten mit denen Magnaten verflochten ; er sucht aufwärts Gleichheit, die er doch abwärts nicht zulassen will und nicht kann. Die Statthalterey Rätke Vay² und Bedekovich³ sind Vorfechter der Gleichheit mit denen Magnaten : letztere haben das Gewohnheits Recht auf ihrer Seite ; — ein Recht, welches bei uns in grossen Ansehen steht. Allein, so wie diese Rangstreitigen auf einen sehr seichten Grund beruhen, so werden sie auch ohne merkliche Folgen auf den Staat bleiben ; vielmehr kann aus dieser Rivalité etwas Gutes entspringen.

Der Bürger ist kein Revolutionair, er hat zwar grosse Beschwerden, erwartet aber deren Abhülfe von seinem König, den er mit Leidenschaft liebt. Unter dem Schutze seines Königs glücklich, wünscht er zur Befestigung seines Wohlstandes nichts, als eine zwekmässigere Verwaltung der Gerechtigkeit. Wenn diese Stände nach der ursprünglichen Staats-Einrichtung verschieden bleiben müssen, so muss doch wenigstens die Gerechtigkeit sie wieder zur Gleichheit bringen.

Die thatenreiche Regieruugs-Geschichte des grossen Joseph, kann die Wahrheit dieses Satzes bestätigen. Unter diesem Monarchen hat der Adel den Bürger nicht mit Verachtung behandelt, — und dieser den Adel nicht um seine Vorzüge beneidet. Lezterer wusste, dass der Stempel der Gerechtigkeit eben so gutt für ihm, als für einem jeden andern offen stand. Joseph gab ihm das unverjährliche Recht, vor Gericht sich selbst vertreten zu können, und jetzo ist dieses natürliche Attribut eines jeden Staats-Bürgers nur ein Praerogativ einiger Menschen. Man kann ohne Übertreibung auf den Zustand der Bürger ganz flüglich anwenden, was einstens vom römischen Volke mit vieler Wahrheit gesagt wurde : „Libertas civium haec est, ut pulsati rogent et pugnus concisi adorent, ut sibi liceat paucis cum dentibus inde reverti.“ Mann besorgt, weil der Bürger eigentlich keine Repraesentanten hat, dass auch beim künftigen Landtag auf diesen grossen Gegenstand, der die Ruhe in Staat auf ewig befestigt

¹ A kifejezésből azt kell következtetnünk, hogy nem a királyság eltörléséről szóló, szept. 21-i határozatra, hanem a Tüleriák augusztusi megostromlására és a királyi család fogságba vetésére gondol.

² Vay József helytartótanácsos.

³ Bedekovics Ferenc helytartótanácsos.

tigen, oder im entgegengesetzten Fall, stöhren könnte, nicht so viel Rücksicht genommen werden dürfte, als er seiner Wichtigkeit nach verdient ; besonders in einer Zeit, wo man sich alle Mühe giebt dem Volk einen sehr gefährlichen Spiegel vorzuhalten.

Endlich ist das kräftigste Revolutions-Gegenmittel die Verschiedenheit der Nationen, der Sprachen und Religion. Dahero soll's auch kommen, dass gewisse Leute so sehr auf die Einführung der hungarischen Sprache dringen, weil sie dieses für das wirksamste Mittel halten, die heterogenen National-Theile mittels dieser Sprache zu verbinden und in einen gemeinschaftlichen Central-Punct zu vereinigen. Die verschiedenen Religions Verwandten halten sich gegenseitig im Auge, sie führen einer über den andern eine Controll, die dem Staat nichts kostet, und dennoch von grosser Wirkung ist.

[A jelentés további része személyi ügyekkel foglalkozik.]

Er. Hochwohlgebohrn

Pest den 4-ten November 1792

unterthänigster Diener
S. Kohlmayer¹

65.

1792 november 30, Bécs

Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz

Még egy utolsó próbát tesz az uralkodónál alkalmaztatása ügyében. Ha ez sem sikerül, visszavonul. Baráti és politikai hírek.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 264. fol. — A Kir. Táblán készített, latin fordítása : uo. 263. fol.

Vienne le 30 Novembre 1792

Mon cher Ami !

Je vous dois deux réponses à la fois, car j'en avais reçu deux lettres de vous.² N'ayant rien à écrire, je voulus parler à l'empereur avant ma reponse due à vos lettres, mais celui ci étant malade depuis huit jours, toutes les audiences furent suspendues. C'est la dernière tentative que je vais faire pour le déterminer de m'employer, s'il n'en consente point, c'est alors que je rentrerai dans ma solitude si douce pour les âmes accoutumées à penser et à réfléchir.

¹ Kohlmayer Sámuelnek ezt az igazán kitűnő megfigyeléseket tartalmazó jelentését elolvassa, hadd idézzük a szerzőre azokat az elismerő szavakat, amelyekkel Bohus kapitány, Gotthardi bizalmas embere, ajánlotta őt a besúgó szolgálatra. „Er ist ein Mann von Kopf und vorzüglichen Talenten, — olvassuk róla — besitzt spezielle Käntnisse, sowohl unsserer ganzen Verfassung, als derselben Mängeln und Fehler, ist auch im Stande manche sehr verborgene Quelle von manchen Übel anzuzeigen, manche Spur aufzudecken, vieles aufzuklären, was für sehr viele noch ein Räthsel ist. Nebst allen diessen hat er auch eine genaue Käntniss von den meisten Hungarn.” Ajánlja Gotthardinak, próbálja ki, meglátja, milyen hasznát veszi majd. Ha sok ilyen ember volna, más-ként mennének a dolgok Magyarországon. (1791. febr. 28. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 18 köteg.)

² Egyik levelet sem ismerjük.

Les nouvelles dont vous me fites le denombrement, ne sont que trop vraies, si on leur ajoute quelque changement. Mais comment les révoquer en doute, n'existerent-elles points dans le cours des choses humaines, ne furent-elles pas enfantées par l'esprit, qui se fit eclater depuis presque un siècle? L'union de deux classes les plus fortes des hommes, peut-elle autre chose que triompher? Les combats de la nature ne cesseront jamais, tant il est vrai, que la nature en doit puiser son existence et sa marche. Il faut au moins philosopher, quand toutes les autres entreprises utiles nous sont defendues. Notre ami garde encore son lit,¹ rien je ne veux pas precipiter, et c'est pourquoi j'espere encore par rapport à votre pension, qu'elle vous soit rendue. On parle ici d'une prochaine invasion du general Biron en Brisgau,² les ames timides le croient déjà à Vienne, ce que me fait rire. Je vous embrasse mille de fois, et suis votre ami à jamais

Mpa

66.

1792 decembre 10, Bécs

Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz

Hírek Bécsből és a francia hadszíntérről. A bécsi rendőrség rajtaütött két demokratikus társaságon. Már bizonyos, hogy nem kap állást a kabinetben. Laczkovics sem fog nyugdíjat kapni.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Qart. Germ. 810. 268—269. fol. — A Kir. Táblán készített latin fordítása : uo. 267. fol.

Vienne le 10me decembre 1792

Mon cher Ami!

La copie de votre reponse donnée au conseil m'entretenait beaucoup.³ Les membres de ce corps là resteront couverts de honte, et se garderont bien de n'attaquer un homme d'esprit et de vertu.

J'écrivais il y a quelques jours à notre ami D.,⁴ de vous communiquer quelques points interessants pour vous ; mais c'est dès aujourd'hui que vous prendrez mes avis donnés a D. comme anéantis. Unigenit. et Ad Deput. peuvent voir le jour.⁵ Le danger et les menaces furent tous sans fonde-

¹ Minden valószínűség szerint Gotthardi.

² Biron Armand-Louis hg. tábornagy, a rajnai francia hadsereg parancsnoka volt. — Breisgau : Bajorország délnyugati sarka, Freiburg környéke. — A hír különben nem bizonyult igaznak.

³ A Helytartótanács az *Oratio ad proceres* magyar átdolgozása ügyében Laczkovicsot is kihallgattatta. Laczkovicsnak ezzel kapcsolatban Pest megyéhez beadott nyilatkozatára vonatkozik Martinovics megjegyzése. (Az ügy részleteire l. 115. s köv. l.)

⁴ Valószínűleg Delivuk. — A levelet nem ismerjük.

⁵ A mondat értelméből következtetve két röpiratról van szó, amelyek megjelenése elől az akadályok elhárultak. A levélben található lerövidített cím vagy tárgyi utalás alapján azonban egyiket sem tudtam azonosítani. Az *Unigenit.* föltehetően a XI. Kelemen pápa által 1710-ben a jansenisták ellen kiadott „Unigenitus Dei filius” kezdetű bullára utal, s ebből következtetve a röpirat talán a klérussal foglalkozott. Az „Ad deputatos” kezdetű röpirat, pusztán címe alapján, országgyűlési beszéd formájába öltöztetett politikai pamflet lehetett.

ment, sans appui. Grace au Ciel! que les hardis français près de Francofurt furent battus,¹ selon les gazettes par les Prusses et les Hessois. Mais quelques incredules savans de notre ville ne le croient pas, et ils disent, que la ville de Francofurt fut abandonnée par les français à dessin.² Ils avancent enfin, que ceux-ci veulent executer quelque plan dangereux pour nous et que tous leur mouvemens ne sont qu'autant de déguisement pour égarer les Prusses.

D'ailleurs on se plait ici de dire, que le general Dumourier veuille celebrer la Paque à Prague.³ Voila une nouvelle fanfaronade. Les patriotes de Hollande veulent se joindre aux Belges, pour faire une republique indivisible. C'est bien étonnant, que le peuple d'Europe fut toujours le simple imitateur des Français. Hier et la nuit passée on enleva ici deux clubs réunis pour le maintien des principes democratiques. L'un de ces assemblées fut surpris à la place des cordeliers, l'autre à Naglergasse.⁴ Je crains que ce demarche tentée par la Cour n'ait pas des mauvaises suites. La populace d'ici est grossiere et farouche. Mais j'espere que la bonté de notre monarque, et de son tres bon gouvernement empechera de pareilles scenes. Je desire que le trone de notre monarque reste inbranlable à jamais, que tous nous soyons ses bons sujets et heureux en paix.

Votre ami Gotthardi et celui qui vous a envoyé le plan de reponse en latin⁵ ne seront jamais employés, celui-ci devait venir au Cabinet, mais le C.⁶ s'y opposa, en disant que Joseph et Leopold pouvait bien employer des democrates, mais à présent ils deviendraient dangereux, il fallait donc les laisser en pension. Le premier⁷ est à plaindre à cause de sa famille, le second en rit, et attend des evenemens plus favorables à son sort.

Cela va donc sans dire, qu'à l'avenir ni un ni l'autre de ces deux amis ne pourront vous être utiles auprès du monarque. Au contraire je crois que vous ne recevriez jamais aucune pension; car tous gens eclairés furent forcés d'abandonner leurs places et charges. Vous allez donc cum reliquis cunctis, quoique vous soyiez le plus pur royaliste. Je vous embrasse mille de fois et suis votre tres-sincere ami

Mpa

Par rapport au livres je ferai mon possible, que vous soyiez contenté.

¹ A levélnek ez és ehhez hasonló több erőltetetten loyális és az uralkodónak hízelgő kijelentése azt sejteti, hogy Martinovics azokat a rendőri cenzor számára írta.

² A majnamenti Frankfurtot még 1792 novemberében megszállta Custine tábornagy. A lakosság, mely először nagy lelkesedéssel fogadta a franciákat, hovatovább egyre nehezebben viselte a megszállást, s amikor a porosz-osztrák sereg ismét feltűnt a város környékén, 1792. dec. 2-án elvonulásra és a város feladására kényszerítette a 2000 főnyi megszálló csapatot. Frankfurt feladása főleg erkölcsi szempontból komoly veresége volt a forradalmi hadseregnek. (L. Sorel Albert, *L'Europe et la Révolution française*. III. Paris 1891, 179. l.)

³ Dumouriez ekkor a belgiumi hadműveleteket vezette.

⁴ Valóban, a bécsi rendőrség 1792. dec. elején éjjel rajtaütött egy szabadkőművesekből álló társaságon és az egész „jakobinus klub”-ot letartóztatta. Mivel azonban semmit sem tudtak rájukbizonyítani, 1793 márciusában legtöbbjüket minden következmény nélkül szabadon eresztették. (L. Gugitz, *Die Jakobinerfurcht in Wien. 1797–1793*. 326. s köv. l.)

⁵ Ismét az *Oratio ad proceres* ügyében Laczkovics által beadott nyilatkozatról van szó. Ennek első fogalmazványát Martinovics készítette (l. 115. l.), tehát ezzel a körülírással sajátmagára utal.

⁶ Valószínűleg Colloredo gr.

⁷ Ti. Gotthardi.

67.

1792 december 29, [Pest]

*Laczkovics János levele öccséhez, Laczkovics Lászlóhoz**Ügyében szívesen eljár, de írja meg azt teljes mivoltában. A klérus és a főurak ellen vívott harcáról.*

Sk. eredeti, zárlatán Laczkovics piros viaszba nyomott gyűrűpecsétje : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics János periratai 10. sz. mellékl. — Egykorú kivonatos másolata : uo. 9. sz. mellékl.

[A levél külsején címzés :] Monsieur Monsieur Ladislas de L a c z k o v i t s
mons tres chere frere. Sz. L ő r i n z k á t a.

Kedves Ötsém !

Vettem hozzáam küldött leveledet a paketummal egygyütt minden szíveséggel s köszönettel. Értem leveledből némelly bajodat, de minthogy ezeknek tellyes mivoltát nem tudom, nem is felelhetek reája egyenest. Hallottam némelly czivakodásoknak hírit, mellyben nem tudom miképpen kevertél. De mivel én a dolgokat s' eszközöket a belsőségirül, nem pedig a külső héjjazattyárul ítélni szoktam, azon okból, hogy a dolognak valóságos voltát s' folyamatyát nem tudom, ítéletet felőlle tenni nem tudok. Az Öregnek¹ az ő rendetlen élése s' gondolkodásának módgya durva szokásaival egygyütt nem tsak előttem, de az egész józanon ítélő világ előtt isméretes. Én már három holnapja, hogy véle nem is szóllottam. Hanem a mit a Borosról² írsz, nem értem, s' ha azt kívánod, hogy írjak nékie, ird meg dolgaiddat, bizonyos lehet benne, hogy a miben segítségedre s' javadra lehetek, meg tselekedni el nem mulatom. Nékem penig titkaidat meg mondhatod, mert én minden féle praejudiciumokon keresztül estem, — tudom mitsoda az ember, a világ, s' miként kellessen mint az egygyet, mint a másikat szemlélni. A magad baja leg kisebb, de az enyimek nagyok; nekem egy egész országgal, clerussal, magnás etc. birkoznom kelletik; már meg is untam a sok utálkodást, mert tsupa szamarakkal vagyon a dolgom. Még tsak képzelni is nehéz, miféle rossz emberekkel vagyon a dolgom, kik egészlen nyakamat szegni akarták; de a kiknek reménlem mint emberséges ember, a ki gyermekségentül fogvást a voltam, én fogom nyakokat szegni. — Ird meg az egész bajodat egyenessen, és én fogok Borosnak azután olyan levelet írni, mellynek vétele után tudom azt, tsendességben fog hagyni, s' nem fog berzenkedni. De így nem tudván a dolognak egész voltát, egyenest nékie nem írhatok. A jövő holnapba úgy is az Öreggel a dolog talán, ha egyébkint nem akar, törvényre fog fakadni. Azon kis német könyvet még vissza nem küldötted, pedig vissza kelletik adnom annak a kié, mert nekem magamnak francziául meg vagyon. Ezzel a — — —^{a)} leányival egygyütt tsókolom, s' új esztendő kívánván maradok

igaz testvéred

Laczkovics János

29^a X^bbris 1792

Az írásokrúl soha senkinek még tsak egy szót se szóllj.

^{a)} Egy szó (név?) olvashatatlan.¹ Nyilván apjukat, Laczkovics Imrét érti, akiről tudjuk, hogy főleg János fiával elégsz viszonyban volt. (L. levelét, II. k. 465. l. 2. jegyz.)² Valószínűleg Boros Sándor jászkún főkapitányt érti.

68.

[1793 eleje]

*Ambrózy Gábor kir. fiskális levele Abaffy Ferenchez**A francia háború legújabb híreiről, a pápa bécsi útjáról, magándolgokról.*

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 49. köteg.

A levél írója, Ambrózy Gábor a kir. jogügyigazgatósághoz beosztott fiskális, Árva megyei birtokos nemes család leszármazottja, tehát Abaffy földije volt. 1794-ben Hajnóczy őt is beszervezte a jakobinus titkos társaságokba, bíróság elé is került, de a vizsgálati fogságban meghalt. (Életrajzi adatait, a jakobinus mozgalomban való részvételét l. II. k. főleg 287. l. 2. jegyz.)

[Címzés a levél hátlapján:] *Spectabilis ac perillustri domino Abaffy de Nagy Abafalva, complures incl. comitatum tabulae judicariae assessori, titulato domino mihi colendissimo. In domo Szükanya.*

*Spectabilis ac Perillustris Domine**Domine singulariter mihi colendissime!*

Heri vesperi ex certo domino audiui, referendarium Redl¹ horsum scripsisse, totum Belgium Austriacum iuxta relationem Spillmanianam² in potestate esse Gallorum,³ exercitu nostro per capitulationem ex Luxemburg etiam dimisso.⁴ Res Borussorum ex praeambulo sermonum videntur esse angustae, fors noster acer et dexter Custin id fecit cum illis, quod Dumorier cum Austracis.⁵ Heri apud Consiliarem⁶ Fay inaudiui, papam esse in itinere versus Viennam, absque dubio Galli recognitione papali non sunt contenti.⁷ Habemus igitur spem, quod mala illa, quae Roma proveniebant in melius mutabuntur, si spiritualis potestas circumscribetur. Dominae Raicsa-nyi⁸ medio amanuensis mei curavi epistolam *Spectabilis Dominationis Vestrae* consignari; acceptare illam noluit, quod non sit ad se directa. Dignetur eidem eandem attresirisare,⁹ ut manu *Spectabilis Dominationis Vestrae* titulus sit scripta. Mittam illam iterum, ego in persona eam tradere nolo, metuens subumptionem, quod ab illa *Spectabili Dominationis Vestrae* reportare non voluerim, et a spectabili Dominationi Vestrae reportare sciam. In reliquo expertus assumatissimis favoribus devotus perennes

Spectabilis Dominationis Vestrae

humillimus servus
Gabriel Ambrozy mp.

P. S. Vexillum belli Constantinopoli expositum esse plures nuncii consentiunt.¹⁰

¹ Redl Ferenc udvari kamarai referendárius, 1791 februárjáig kancelláriai tanácsos.

² Spielmann Anton br. állami kancelláriai tanácsos.

³ Belgium a jemmapesi csata (1792. nov. 6.) utáni hetekben került a francia csapatok kezére. Ennek a hírnek említése alapján tehetjük a levél megírását 1793 elejére.

⁴ Ez a hír nem volt igaz. Luxemburg csak 1795-ben került a franciák kezére.

⁵ Értsd: ahogy Dumouriez Belgiumban megverte az osztrák csapatokat, úgy veri most Custine a poroszokat a Rajna mentén.

⁶ Fáy Barnabás, kir. táblai ülnök (személyére l. II. k. 274. l. 3. jegyz.)

⁷ Ez hamis hír volt.

⁸ Abaffy fiatal éveiben két Rajcsányi leány társaságában beutazta Európát. Nyilván ezek valamelyikéről van szó.

⁹ A francia adresser-ből.

¹⁰ A francia diplomácia szerette volna a Portát hadbaindítani II. Katalin cárnő ellen, (l. 858. l.) ez azonban végül sem sikerült. A hír tehát nem volt igaz.

69.

1793 január 16, Regmec

*Kazinczy Ferenc levele Spissich János alispánhoz,
Lanassa fordításának elkészültéről, a darab filozófiai tanulságairól és Stunder
koppenhágai festőről.*

Sk. eredeti : O. L. Náadori lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 17. sz. mellékl. — A levél első része megjelent nyomtatásban, Kazinczy ajánlásaként : *Lanassza. Szomorú játék négy felvonásokban.* Németből : *Kazinczy Ferentz. (A' Magyar Játék-szín IV. Pest, 1793.)*

Japprai Spissich Jánosnak,
Zala vármegye elsőbbik vice ispánjának,
's az 1790diki 's 1792diki ország-gyűlésekenn követjének.

Szín-játszóink — kiket hála légyen a' tenger isteneinek! tsak-ugyan nem tsavarhatott-le az ál örvény — rég ólta várnak tőlem olly darabot, melly annyi gyakoroltságot 's készülést, mint Hamlet, Makbeth, 's a' Lesszing két remekjei, nem kíván. Teljesítem végre ígéretemet. Lanasszám¹ ugyan nem ragyog annyi dramaturgiai tökéletességgel 's disszel mint amazok, nem hánytatja úgy a' szánakozás, rémulés és komolyság érzéseinn a' néző lelkét; mindazáltal a' theatrumnak természetétől függesztvén fel betsét, hol a' gyönyörködtetés nem tzél, hanem eszköz, Lanassza nem kevésbbé tiszteletes, mint amazok. Annál sikeresebbek ellenben philozophiai tanításai. Nem fonhat az igazságnak tűz-próbáját ki nem álló tanítás és példa olly kemény hármas kérget a' szívnek eredeti lágysága felibe, hogy midőn a' természet emeli-fel a' maga mindenható szavát, a' kérégek le ne pattogjanak, 's le ne hulljanak a' helytelen tanítás és példa szemkötői; mert különben haszontalan 's álnok vezetőt adott mellénk a' Teremtő a' setétség', ál világ és igazi fény szövevényessé tett útjainn; — mert különben nem lessz superstíció és impostura az, a' mit a' szokás helyyesnek, az értelem helytelennek kiált; — mert különben tselekedetinket nem fogja belső meg győződés vezérteni, 's moralitásunk pengő érttze lessz. Ezek azok, a' mellyeket Lanasszám hathatósan tanít, és ezek tselekszik, hogy e' rövid és tsak nem fáradság nélkül készült munkámra gyönyörködve fogok nézni mindenkor. 'S hogy annál nagyobb kedvességgel fogadja el a' Haza ajándékomat, általad nyujtom-bé azt néki, megvilágosodott elméjű, tántorodhatatlan egyenességű, jó Ember és Hazafi! — Ditső példád adjon új erőt Lanasszám intéseinek; 's azok a' kik intéseit hallani fogják, ébredjenek fel olyanná lenni, mint Te!

A jó tanáts tutelarís istenségei adjanak igyekezeteidnek teljeseést, munkádnak sikert, életednek egésztséget. — Regmetz, az első hónap 16dikán 1793.

[A papiros másik oldalán]:

Fő Tiszteletű!

Stunder nevezetű koppenhági fi barátunk kérésemre jöve Bétsből hazánkba.² Ennél szerentsésebben találó és tanultabb festőt nem ismerek.

¹ Plümicke Karl Martin német író darabjának (*Lanassa. Trauerspiel nach Mierres la veuve de Malabar.* Berlin, 1782) fordítása. Megjelent: *A' Magyar Játék-Szín.* IV. Pest, 1793.

² Stunder Johann Jacob, koppenhágai festő. Az 1780-as években Bécsben élt portraifestőként. Később a Szepességben telepedett meg, s valószínűleg egész életére

Meg-hagytam néki, hogy magát Te-nálad jelentse, 's biztattam hogy Te lésszess egyyike a' leg-elsőeknek Pesten, a' kik néki munkát adván, alkalmaztatosságot nyújtassz el-híresedésére. Ajánlom barátságodba. Tapasztalni fogod, hogy egyy felette szeretetreméltó ember. — A' festés árát jobban meg-fizetteti magának, mint a' hazánkban bujkáló mázolóknak, de ellenben örökké valóságot érdemlő darabokat készít. Engem talpig festett, 's 20 aranyat fizettem.

Nem sokára venni fogod Lanasszámat, 's elébe fogod téve látni nevedet.¹ Vedd azt szent tiszteletemnek bizonyságául, és szeress.

Regmetz, 17^a Januarii 1793,

tisztelőd Tibullus ppr.²

Jean Jacques Stunder, peintre de l'Academie de Copenhague, en logie chez Mr. Liedemann, marchand de Pest.³

70.

[1793 január, Bécs]

Pergen gr. rendőrminiszter előterjesztése Ferenc királyhoz

Javasolja, fogadja el Martinovics ajánlkozását és küldje el őt Prágába, hogy az ottani titkos szervezkedéseket megfigyelje.

Eredeti: Allg. Verw. A. Pergen A. VIII/11.—H. 3. A bécsi belügyminisztérium felgyűjtásakor, 1927-ben, az irat széle megpörkölődött. Mikrofilm másolata: O. L. Film-tár. Bécsi anyag, 1953. 15. doboz.

Allerunterthänigste Note.

Es hat mir Gotthardi^{a)} — — — als er seine Bittschrift [übergab] besonderen a. u. — — — machen mit unterfang — — — die angebogene Ang[abe des] Martinovich behändi[gen] — — — sich anheischig, auf — — — würde, nach Prag und — — — alle heimlichen, in dortig[en] — — — fassten Komplotte zu e — — —

Ich kenne diesen Martin[ovich noch] nicht; nur so viel ist [mir] bekan[nt, dass S.] M. der höchstselige Ka[yser] ihn sehr gnädig behandelt [und in] geheimen Sachen gebraucht h[abe.]

Wenn dieser Mann ein[en ehr]lichen Charakter für die Mo[narchie besitzt], wie man es aus seiner Schrift schliessen soll, so würde es allerdings der Mühe und Kosten lohnen, diese geheimen Reise des Martinowich anzuordnen: da bey gegenwärtigen Umständen kein Mittel unversucht zu lassen ist, den geheimen Komplotten und gefährlichen Gesellschaften auf den Grund zu sehen.

^{a)} A papiros jobbszéle megpörkölődött, s így a félhasábosan írt előterjesztés sorvégi szavai is többhelyt hiányzanak. Ahol tudtam, a hiányzó részt szögletes zárójelben megpróbáltam pótolni.

itt is maradt. (Nagler C. K., *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*. XVIII. München, 1847.) Kazinczyval való találkozására l. *Pályám emlékezete*, Bp., 1931, 173—176. l. — Vö. még *Kazinczy levelezése*, II. 506. l.

¹ Lanassza fordítását Kazinczy Spissichnek ajánlotta, s ajánlasként itt közölt levelének első részét nyomatta elé.

² Tibullus: Kazinczy szabadkőműves neve.

³ Liedemann Sámuel, pesti nagykereskedő, szintén szabadkőműves.

In dieser Voraussetzung unterfange ich mich demnach, zu dieser geheimen Reise platerdings einzurathen, und falls E. M. diese a. h. Entschliessung nehmen sollten, so würde ich a. u. bitten, den Martinowich zuvor an mich zu weisen, um denselben über die ganze Art dieser Reise zu vernehmen.

— — — Jäner 1793

Pergen m. p.

[Ferenc király elhatározása:]

— — — Können Sie den Mardino[wich] — — — gut befinden. brauchen, — — — [vor]geschlagene Reise machen — — — Franz ppia.

[Följegyzés az irat felzetén:]

[Es] ist von diesem zwar [geneh]migten Antrage des Reisen — — — abzukommen.

Wien, den 30. Jänner 1793.

v. Mährenthal m. p.¹

Martinovics prágai útjáról semmi közelebbit nem tudunk. Mährenthal rendőrtanácsos január 30-i följegyzéséből az tűnik ki, hogy az utazás elmaradt; Martinovics viszont február 3-án Laczkovics Jánosnak már annak megtörténtéről számol be. (872. l.)

71.

1793 február 3, Bécs

Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz

Figyelemzteti, vigyázzon, mit ír Gotthardinak, nehogy az gyanút fogjon rájuk. Tudósítja legutóbbi hivatalos kiküldetéséről és biztosítja róla, hogy érdekeit mindig szívén viseli.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 271—272. fol.

Vienne le 3 fevrier 1793

Mon cher Ami!

Vous savez la cause de mon silence et vous vous en plaignez pourtant dans la lettre que vous venez d'écrire à notre ami,² vous y dites que vous avez tout fait pour moi. Ces mots donnerent lieux à cet homme des différentes pensées; car il est assés adroit come courtisan, pour qu'il nous ne supçonne point, quand un de nous ne se borne pas entre les limites de la prudence. Je ne veux pas examiner, quel doit etre le sens de ces mots-la, car je sais bien que j'étais toujours pret de faire tout pour vous, sans interet et sans crainte. Mais le grand Leopold ne vit pas, qui ferait sentir mes efforts, pour vous le rendre utile. Une correspondance remplie des plaintes de part

¹ Mährenthal Joseph kormánytanácsos Pergen gr. után (a jakobinusok elleni perben szereplő Schilling Friedrich kormánytanácsossal együtt), a rendőrmínisztérium első tisztviselője.

² Nyilvánvalóan Gotthardit érti.

et d'autre, ne vaut autant que les actions et les demarches que je fis pour vous soutenir. C'est avant hier qu'un ministre me disait, que vous recevrez votre pension, si vous continues la correspondance avec *Gotthardi*.¹⁾ Je lui étalais tout-ce que peut mettre un homme comme vous à l'abri de tout danger.¹

Le conseil qu'il vous attaque,² c'est asses que vous etes innocent, defendez vous avec courage digne d'une grande ame. Les hommes de votre trempe doivent savoir braver toutes les calomnies. Repondez a vos ennemis avec beaucoup de phlegme, et quand ils iront vous ecrasser, un coup de foudre les fera taire a jamais, moi j'y veillerai scrupuleusement, j'ai le démontré déjà dans un voyage, qui me couta 94 florins,³ j'ai peu d'amis, mais je les aime sincerement, et mes principes, qui me guident, ne m'ont dictés que de la loyauté envers mes amis.

Mais dites moi, comment arrive-t-il, qu'on vous attaque toujours par rapport à quelques brochures repandues en Hongrie? Je sais que ce n'est pas votre affaire d'écrire des pamphlets et des libelles, mais peutetre avez-vous l'imprudence de les distribuer, si cela est vrai, ce que je ne crois pas non plus, ce serait votre faute, et non pas celle des auteurs quelconques. Au reste comme vous anonces, qu'il n'y a rien contre les principes de notre monarchie dans ces pamphlets-là, ni les auteurs ni les distributeurs de ces écrits ne courront aucun risque.⁴

A propos ce rencontre que j'avais avec cet homme, qui me determina faire un voyage aux dépens de 94 florins,⁵ a démontré par ses menaces inutiles, qu'il soit inconsequant soit en promettant des faveurs, soit en menaçant. Et c'est toujours bon. Un homme qui n'est ni bon, ni mechant, ne doit jamais entrer en calcul d'un homme éclairé.

Tot ou tard vous verrez mon bonheur, car un ministre, qui peut tout faire, m'aime sans bornes. Ne m'écrivez rien, tandis que j'agirai tout pour vous. Le correspondance est dangereuse, et sans cela je lis toutes les lettres écrites a *Gotthardi*. Nous vous saluons. Je salue M. Soyer.⁶

Martinovics ezekben a hetekben úgy érezhette, tekintélye megnövekedett az udvar és az uralkodó előtt. Ez vezethette arra, hogy 1793. március 1-én kérje Ferenc királytól 2000 ft. fizetéssel való nyugdíjazását és a kormánytanácsosi cím megadását.

¹⁾ A levélben rövidítve: G., de feloldása nem kétséges.

² Hogy ki volt ez az állítólagos miniszter? — talán Pergen gr. rendőrminiszter, akiről később is megemlékezik. (L. 5. jegyz.) Érdekesen egybevág a Martinovicstól írottakkal *Gotthardi* 1793. jan. 9-én *Laczkovics*hoz írt levelének hangja. „Lieber Freund, — olvassuk ebben — legen Sie nur Ihrer von Natur aus zu raschen Gemüthsart einen schärfern Zaum ein, bemühen Sie sich mit den Magnaten und hohen Geistlichkeit mit mehr Politik umzugehen, und Sie werden bald finden, dass durch diese Politik Ihre rechtschaffene Denkgungsart bekannt werden wird. Sind Sie auf alles, was in Ungarn vor gehet, aufmerksam, und schiken Sie mir rein geschriebener Ihre Berichte ein; klagen Sie aber nicht immer über die harte Begegnung des Hofes, und über ihr trauriges Schicksal, denken Sie nur, dass es mehreren so, und vielleicht noch weit härter gehet. Nur Standhaftigkeit und Rechtschaffenheit muss hier durchdringen. Wann Ihnen dieser mein Rath gefällt, so fahren Sie mit Ihre Berichte fleissig fort: lieber schreiben Sie aber nichts, als wenn es keine verlässliche und gegründete Nachrichten sind.” (Sk. eredeti *Laczkovics* elkobzott iratai közt: St. A. Vertr. A. 50. fasc.)

³ Zavaros mondat. Értelme az, hogy *Gotthardit* sarkalja, tegyen meg mindent *Laczkovics* érdekében.

⁴ Rendőri megbízásból történő prágai útját érti. L. *Iratok* 70. sz.

⁵ Ezek az óvatos sorok, melyekből látszik, írójuk számított rá, hogy a levelet a rendőrség is elolvashatja, az *Oratio ad proceres* fordításával kapcsolatos *Laczkovics* ellen irányuló vizsgálatra utalnak. (L. 115. l.)

⁶ A célzás csak Pergen gr. rendőrminiszterre vonatkozhat. (L. *Iratok* 70. sz.)

⁷ Br. Soyer kapitány, kinek házában lakott *Laczkovics*.

Kérvényében hivatkozik hasonló esetekre, arra, hogy II. Lipót alatt mennyi volt a jóvelme, majd így folytatja: „Der Unterzeichnete verdienet diese Jubilierung um so mehr, als seit Jahren, theils als Gelehrter, theils als öffentlicher Lehrer auf der Universität, theils endlich als Direktor der philosophischen Fakultät dem Staate durch Ausarbeitung verschiedenen mathematischen und chemischen Werke, und durch Erfindung einiger Maschienen gedient und bei auswertigen Nationen sich einen literarischen Werth als Mitglied verschiedener Akademien erworben hat. — Ist er auch bereit bei einer sich erringenden Erledigung beim Bergwesen, oder auch im politischen Fächern dem Staate zu dienen.” A rendőri szolgálatban való érdemeire nem hivatkozott.

Pergen gr. rendőrminiszter március 4-én véleményezte a kérvényt. „Da ich diesem Supplikanten seine vorige Dienste zu beurtheilen die Gerechtigkeit nicht versagen kann, — irta többek közt — dass er mir wirklich zur Beförderung Er. M. a. h. Dienstes seit meiner Wiederanstellung als Polizeyminister nützliche Auskünfte ertheilet, und seiner Geschicklichkeit halber aus verschiedenen Betrachtungen noch ferner zu ertheilen im Stande, auch willens ist, so kann ich mich nicht entbrechen seine Bitte um so mehr zu unterstützen, als in gegenwärtigem Augenblicke durch diese Grossmuth noch grössere Auslagen, wodurch doch der nämliche Nutzen nicht zu hoffen, vermieden werden könnten; wozu kommt, dass da derselbe ohnehin 1500 F. zu geniessen hat, der ganze Unterschied 500 F. beträgt, der Titel als Regierungsrath aber Er. M. nichts kostet.”

Ferenc király mégsem teljesítette a kérést. „[Die Bitte] des Martinovics kann auf [keine Weise] billiget werden, da ich es mir [vor]gemacht, Niemanden einen [Titel zu ver]leihen, dessen anklebende [Arbeit er] nicht erfüllet, — olvassuk végzésében (a szögletes zárójelbe rakott szavak, a papiros szélén elégett részek általam valószínűnek látszó kiegészítései.) — Martinovics kann sich mit seinem Gehalt begnügen, da der Polizeyfond ohnehin schon grosse Auslagen zu bestreiten hat, und Ich dereinstens das Schicksal der Arrestanten zu erleichtern wünsche, wozu es nöthig ist den Polizeyfond zu schonen.” (Az 1927-es tűzvészkor erősen megrögzött iratok: Allg. Verw. A. Pergen A. X/A. 3. Mikrofilm másolatuk: O. L. Filmtár. Bécsi anyag 15/1953. doboz.)

72.

1793 február—március

Batsányi János levelei Aranka Györgyhöz.

Batsányi 1791. január 6-án írta első levelét Aranka Györgyhöz,¹ akit személyesen ugyan nem ismert, de munkáiért és főleg a felállítandó tudós társaság körüli buzgó tevékenységéért, ami Batsányinak is szívügye volt, nagyra becsült. (L. a levelet: Toldy Ferenc, *Bacsányi János költeményei, válogatott prózai írásaival egyetemben*. Pest, 1865, 237—241. l. A tudós társaságra: Batsányi levele Forgách Miklós gr.-hoz, 1790. június 20. : uo. 233. s köv. l. és Arankához írt i. levele : 240. l. Aranka ilyen irányú tevékenységére: Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, i. m. 22. s köv. l.*) A *Magyar Museum* számára kérte el közlésre egyik írását, — s ettől kezdve időről időre fölkeresték egymást leveleikkel. Kezdetben jóformán csak irodalmi, esztétikai és stílusproblémákról csevegtek (l.: Toldy, *i. m. 241—258. l.*), azonban ahogy mélyült barátságuk, és ahogy nehezdedek a cenzura-, kiadási- és általában politikai viszonyok, úgy telik meg levelezésük is irodalompolitikai vonatkozásokkal.²

¹ Aranka György (1737—1817), a marosvásárhelyi kir. tábla ülnöke, akit irodalmi, de főleg haladó irodalom- és tudománypolitikai buzdító és szervező tevékenységéért nemcsak kortársai, hanem az utókor is nagyraértékel. Egyes adatok szerint a magyar jakobinus szervezkedésről is tudomása volt. (Életrajzi adatai, munkái: *Szinnyei, I. 221—224. h.*; *Gulyás, I. 731—732. h.*) Tudománypolitikai tevékenységének legfontosabb dokumentumait Jancsó Elemér adta ki: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. Jakobinus kapcsolataira: uo. 23—24. l. és ugyancsak Jancsó: *Erdélyi jakobinusok*, Kolozsvár, 1947, mely munkát azonban nem tudtam megszerezni. — Aranka szerteágazó és fontos levelezésére l. Jancsó Elemér, *Aranka György levelezése*. Kolozsvár, 1947.

² Jancsó Elemér megállapítása szerint „Bacsányi és Aranka levelezése a jakobinus mozgalom erdélyi elterjedéseire is utal”. (*Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság,*

Batsányi, Arankához írt 13 leveléből kettőt közlünk az alábbiakban, azt a kettőt amelyekben a cenzura-rendeletek, könyvüldözések s az egyházi reakció megelevenedése folytán egyre nehezedő kassai és országos helyzetről számol be.

a.)

[1793] február 10, [Kassa]

Küldi a Magyar Museum legújabb számát és néhány versét, de ezeket senkinek ne mutassa, mert mindenfelé sok kém ólálkodik, s a józanul okoskodóra hamar rámondják, hogy jakobinus; a magyarországi forradalmat elkerülhetetlennek látja.

Sk. eredeti: Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Hung. 1994. 101—102. fol. — Nyomtatásban (kisebb kihagyásokkal, mai helyesírásra átírva) kiadta: Toldi Ferenc, *Batsányi János költeményei, válogatott prózai írásaival egyetemben*. Pest, 1865, 251—252. l. — Toldy kiadása nyomán szemelvényeket közöl belőle: „*Urak, papok döllyfét im, eleget túrtük.*” *Antológia a magyar irodalom antiklerikális hagyományaiból*. Bp. 1952. 103. l.

10. Febr.

Méltóságos Úr!

Kedves Barátom uram!

T a n d e m a l i q u a n d o! — fogja mondani k e d v e s Barátom Uram, levelemet látván. Valójában, ideje már hogy írjak, megvallom, s engedelmet kérek. Hosszas utazásomból haza jövén (Bétsben egy holnapnál tovább mulattam) számtalan volt a' foglalatosságom. A' levél-írást egy postanapról a' másikra halasztgattam, a' mig végre kedves B a r á t o m Uram de dato 22. Ianuarii¹ (tsak tegnap előtt az az 8^a Febr. jött kezemhez) betses írásával meg-előzött.

A' Museumot Ianuárius elején által-adtam a' postatisztségnek. Nem kétlem tehát hogy már elérkeztek az oda járó nyomtatványok. Szeretném tudni, mitsoda ítélettel vagynak iránta Erdélyben; itten egy — nagy pápistaságáról isméretes, el-tótosított — vármegye, mint v e s z e d e l m e s könyvet denunciálta, és el-tiltását kérte a királytól.²

Az ide-zártt verseket³ barátságos bizodalommal közlöm, 's édes Barátom Uramtól irántok való egyenes ítéletét kikérem. Reménylem, fognak tetszeni. Én leg-alább érzem azt, hogy ez a darabotska-is lehetne példa, hogy hatalmas és felséges a' magyar nyelv. Kérem azonban kedves Barátom Uramat, hogy senkinek kezébe ne adgya, se a szerzőnek nevét meg ne mongya, ha szinte olvasni találná-is m e g h i t t jó barátinak. — Itt Magyar Országon sok kém ólálkodik. Tudom az erdélyi juhok között sins szúkin a farkasoknak.

i. m. 23. l.), ez azonban tévedés. Az eddig ismert levelek ebben a vonatkozásban márcsak azért sem mondhatnak semmit, mert az utolsó levél 1793. május 6-án kelt, a mozgalmi szervezkedés pedig csak 1794 tavaszán indult meg.

¹ Ezt a levelet nem ismerjük.

² Sáros megyének a Helytartótanácsához küldött 1792. dec. 1-i följelentésére céloz, mely főként az „Abauj megye örömnepére“ és „A franciaországi változásokra“ c. költeményeket tartotta megengedhetetlennek. A részletekre l. Keresztury Dezső és Tarnai Andor, *Batsányi János összes versei*. Bp. 1953. 302. s köv. l.

³ „Az európai hadakozásokra“ c. költeményét érti, melyben a lengyelországi eseményeken kesereg, hogyan diadalmaskodtak II. Katalin cárnő csapatai a lengyel hazafiak erőfeszítésein. A versnek ez az első kézírata telve van a zsarnokság elleni kifakadásokkal, — ezért fél annyira Batsányi, nehogy mások kezébe kerüljön. (L. Keresztury Dezső és Tarnai Andor megjegyzéseit: *Batsányi versei*, im. 350. s köv. l.)

De a' magokat barátság neve alatt beszínló rókák sem lesznek kevesen, valamint mi itt-valók gyakran tapasztaljuk.

Itt a' frantzia módon gondolkodó emberekre nagyon vigyáznak, 's a' józanul okoskodó és beszéllő embereket-is hamar jakobinusoknak nevezik. A' papok különösen úzik régi mesterségeket, meg nem gondolván a' vakok, hogy annál inkább ártanak rossz ügyöknek, 's annál inkább siettetik bizonyos veszedelmeket. Én azokból a' miket történni látok és hallok, nem hozhatok ki egyebet, hanem hogy el-multhatatlan a' mi hazánkban-is a revolutio, még pedig, mivel az észnek józan világossága előre nem ment, révolution à la Hora és Gloska fog lenni. De mit gondolnak ezzel, ha szinte átal-látnák is az ilyen emberek? — Nékem azt merte ez előtt két esztendővel egy valaki mondani: „Mintsem a' mi religiiónkban legkevesebb változás legyen (tudgyuk mit értenek ők a religio neve alatt) inkább vesszen el az egész magyar haza!” — —

A' jámbusokat nem kell kinyomtatni. Ujjal fognának itt reája mutatni, ki legyen az, a' kire tsínálva vagynak.¹ — Hát Barátom Uram gyűjteménye mikor jó-ki? A Museumban lévő Beszélgést nem jó lenne-e a b b a - is betenni? Hadd olvassák még többen.²

Magamat 's praenumerátio dolgát bizodalmasan ajánlom, s vagyok
igaz tisztelettel
Batsányi

b.)

1793 március 19, [Kassa]

Veszedelmes helyzetben van: a józan ész mindenkori ellenségei új erőre kaptak és minden módon ártani akarnak neki és folyóiratának; a Millot könyv fordítását is betiltották; sürgeti a Magyar Museum előfizetését.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Hung. 1994. 99–100. fol. — Nyomtatásban (kisebb kihagyásokkal, mai helyesírássra átírva) kiadta: Toldy Ferenc, *Bacsányi János költeményei, im. 252–254. l.* — Toldy kiadása nyomán szemelvényeket közöl belőle: „Urak, papok dölýfét im, eleget tírtük.” *im. 104. l.*

19 Martii 1793

Méltóságos Ur!

Nagyérdemű Barátom Uram!

Igen nagy nyughatatlanságban vagyok utólszori levelem, vagy-is inkább az abban küldött versek miatt.³ Ártalmamra lehetnének, ha el találtak tévedni. Kérem azért, méltóztassék töstént felelni 's tudtomra adni, ha kezéhez vette-e, vagy sem. Veszedelmes a' mi állapotunk itten. A' józan észnek mindenkori ellenségei új erőre kaptak. Egész spanyol inquisitiót akarnak bé-hozni. A' mi munkánknak különösen nagy és dühös ellenségei vannak, és arra vivék a' dolgot, hogy a' II-ik kötetnek első negyedét. — mely már ez előtt 3 esztendővel került világosságra! — eltiltani 's confiscálni

¹ Levelének ez a célzása nem tudom, mire vonatkozik.

² A Magyar Museum II. kötetében levő: *Beszélgetés. Juno, Szemiramisz, Aspázia, Livia és Erzsébet angliai királyné. Wieland után.*

³ L. a) alatt.

készülnek.¹ Örömet arra akarnák vinni, hogy majd az után az egész munkát 's institutumot el-ronthassák. Azonban hatalmas védelmezői vannak a' fels. Királyi Helytartótanátsnál. Személyem ellen különösen agyarkodnak, 's minden módot el-követnek, hogy árthassanak. *Ego virtute mea me involvo.*² Ti, tiszteltt, szeretett barátom, talán boldogabbak vagytok, mert nem engedtetek annyi hatalmat a' papságnak. De tsak ugyan itt sem tarthat sokáig hatalmaskodások. Tovább terjedett már a' világosság, hogy-sem azt többé-el-nyomhassák, sőt *quo major impressio, eo major repercussio.* — Millotnak első-kötetét is meg-tiltották. Nem kevés bajt okoztak a' fordítottónak, kit még életétől-is meg akartanak *oro* *z* *va* fosztani!³ — Szörnyű dolgok ezek, ugy-e, édes barátom? — de nintsenek különben. Hanem, *Tu contra audentior ito.*⁴ A' darázs vesztét érezve tsip leg-mérgesebben. Szomorú állapot, hogy a' magyar litteratúrának ezer meg-ezer akadályait oly nehéz el-hárítani. A' setétségnek apostoli ez ellen fordítyák minden erejeket, mert látva tapasztalják, hogy ezzel együtt terjed a' világosság, ezzel együtt fejtődik-ki a' népek észbeli tehetsége.

Méltóztassék kedves barátom uram töstént válaszolni, és a fenn-említett levélről tudósítani, miként tetszenek a' közlött költeményes darabban foglaltatott gondolatok, érzékenységek, versek, szók, ezeknek egybe-függések, hangzások, vagy harmoniájok, 's a' t. — és ha mit hibásnak ítél benne, mi az? és miért nem tetszik 's a' t. — Én különös köszönettel fogom venni barátságos ítélet-tételét.⁵

Végre arra is kérem: méltóztassék a' praenumeratio iránt ezután-is szokott hazafiúi szivességgel lenni, és a' le-teendő pénzt mennél előbb által-küldeni. Pénz nélkül semmit sem küldhetünk, mert lehetetlenség. Azért *praenumeratio*; és azért oly igen-igen tsekély az egész esztendei fizetés. Itt nekem mindent késszel kell ki-elégítenem, és a *portoriumot* minden praenumeransért egy egész német forinttal fizetnem.

Többnyire tapasztalt szivessége 's barátságába ajánlván magamat, mélyly tisztelettel vagyok

A' Méltóságos Urnak

19. Mart. 1793

alázatos szolgája
Batsányi

¹ A *Magyar Museum* ama számáról van szó, melyben Batsányi versei megjelentek.

² Idézet Horatius ódájából: *Ad Maecenatem*. A teljes mondat, mely a célzást is érthetővé teszi: „*Laudo manentem. Si celeris quatit pennas, resigno quae dedit et meae virtute me involvo, probamque pauperem sine dote quaero.*” (53—56. sor.) Batsányi különösen szerette Horatiusnak ezt a mondását. Kovachichhoz írt levelében is idézi: 960. l.

³ A Millot fordításért Verseghy ellen indított eljárásra l. 890. s köv. l. Arra, hogy Verseghy élete is veszélyben volt, nem találtam adatot.

⁴ Idézet Vergilius Aeneise VI. énekének 95. sorából: „*Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, quam tua te fortuna sinet.*”

⁵ Aranka válaszát nem ismerjük, de hogy erőteljesen bírálhatta a költő egész magatartását, arra következtethetünk Batsányi május 6-i válaszából: „A versekbe mi is azt nézzük, azt szeretjük, ha erőltetlenek. De ha *culinarisok*, nem kedveljük mégis. Türiük el egymást! Tudja azt édes tisztelt Barátom Uram, hogy az ízlés sokféle. — Az enyimek nem minden izre való. Magamnak sem tetszenek mind. Név szerént, azokat nem akarnám más kezébe juttatni, amelyeket az *Európai Hadakozásokról* írtam, s Barátom Urammal *barátságbeli bizodalommal* sub rosa közlöttem volt. Kérem, égesse el, vagy tépje el.” (Széchényi Kvt. i. h. 97. fol.)

73.

[1793 tavasza]

Ismeretlen epigrammája a franciákról, a fény terjesztőiről

Spissich János sk. írása : O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796, 121. sz. 33. mellékl. — Kopasz János sk. másolata : O. L. Vertr. A. 52. fasc. 28 ad A köteg.

Az alábbi epigramma szerzőjét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy szabadkőműves volt. Spissich másolata alatt ugyanis ezt a följegyzést olvassuk : „P. Jos. M.” majd alatta : „Coriolanus”. Hogy ki volt az a (a P. betűből következtetve) katolikus szerzetes, akinek szabadkőműves álneve Coriolanus volt, nem tudtam megállapítani. Spissich, akit 1795. december 20-án erre vonatkozóan hivatalosan megkérdeztek, azt vallotta : nem tudja ki a szerző, így másolta le egy másik másolatról, még évekkel korábban. (A kihallgatási jegyzőkönyv : *uo.*)

Az epigramma országszerte ismert lehetett, mert 1793 tavaszán, valószínűleg Kassán, kinyomtatott versben való cáfolását is érdemesnek tartották. Az egyleveles rőpcédula előbb közli a szóbanforgó epigrammát, ezt a címet adván neki : *Carmen vatis latomi pro Gallica constitutione*. Utána következik az ellen-vers, *Retorsio vatis Hungari* címen.

Non una ad lucem Galli est vigilantia. Ventos,
Tempestatem, imbres nunciat ille simul.
Quid si sit vates? tempestas imminet ingens,
Quae Gallis media luce videre neget,
Flet Petrus, nec Roma negat curas, quia Gallos
Non solita Christi lege salire videt.

Ezután még egy franciaellenes vers következik : *Poetae Hungari scholion ad prius Tridisticon cimen*. (A röpiratot Batsányi mellékelte a nádorhoz írt 1793. ápr. 15-i beadványához, melyben a *Magyar Museumban* megjelent verseivel kapcsolatos vádak ellen tiltakozik. A röpiratot inkább csak az első versnek adott cím miatt csatolta, mondván, hogy ez is mutatja, milyen felelőtlenül járnak el : az anonym verset mindjárt a szabadkőművesek nyakába varrják. — O. L. Vertr. A. 40. fasc. 324. fol.)

Batsányi beadványából azt is megállapíthatjuk, hogy az epigramma 1793 áprilisa előtt íródott ; mivel pedig az ellene emelt vádakkal kapcsolatban a rágalmozások akkori felelőtlen voltának illusztrálására hozza fel, ebből következtethetjük, hogy a rőplap (és így az epigramma) nem sokkal előbb íródhatott. Mindezt megerősíti Kopasz János másolata, melynek tetején ezt olvashatjuk : Anno 1793 Pestini. Az epigramma tehát 1793 elején íródott, XVI. Lajos kivégeztetése, a jakobinusok kormányra kerülése és a francia katonai győzelmek hatására.

Gallus apud veteres vigilantis symbola gessit,
Est Gallus primae nuncia lucis avis.
Gallus amat lucem, spargit gens Gallica,
Quis quis amat lucem, tempus ut evigilet.
Ad Galli cantum flet Petrus, Roma tremescit.
Ad talem possis, munde, salire sonum.

74.

1793 március—május

Martinovics jelentései magyarországi útjáról

1793. március 26-án Gotthardi jelentette Pergen gr. rendőrminiszternek, hogy „az ismert jóbarát”, Martinovics, értesítést kapott: Magyarországon nyolc megye megállapodott abban, hogy az országot elszakítják az ausztriai háztól és demokratikus köztársasággá alakítják át. Egyszersmind közölte, hogy barátja kész Magyarországra utazni, és helyszíni tapasztalatairól jelentést tenni (*a*) irat).

Az ajánlatot elfogadták s 1793 április—májusában Martinovics Magyarország nagyobb részét beutazta a rendőrség megbízásából. Pestről Temesvárra, Lugosra, Nagyszebenbe ment, innen Szegeden át Tokajba, Sátorajáújhelyre, Bártfára és Kassára utazott, majd Pestre visszatérve még Zalába is lelátogatott. Május 18-án ért vissza Bécsbe, ahol beadta utiszámláját (b) irat).

Útján tett megfigyeléseiről állandó jelentésekben tájékoztatta a rendőrminisztert, azonban ezek egyikét sem ismerjük: részben a rendőrminisztérium levéltárának 1927-es égésekor pusztultak el, részben pedig lappanganak a bécsi levéltárban.¹ Pedig ezek a jelentések rendkívül érdekesek. Jellemzi bennük a pesti és budai demokratákat, Abaffyt, Kovachich Márton Györgyöt, Podmaniczky Józsefet, Balogh Pétert, majd Szecsanacz Jakabot, Hajnóczyt és másokat, akik az Ausztriától való elszakadás érdekében dolgoznak. Magyarország helyzete általában nagyon aggasztó, írta, mivel megnövekedett azoknak a száma, akik a Habsburgoktól el akarnak szakadni.² Egészen forró a hangulat Pest-Budán, ahol igen nagy a franciák iránti rokonszenv. Ennek főokát abban látta, hogy Strohmayr sok röpiratot terjesztett el. A röpiratok és tiltott könyvek ellen azt ajánlotta, hogy szervezzenek külön rendőrséget, mely főleg a sajtótermékekre ügyelne fel. Megemlítette, hogy a francia kapcsolatok főleg Trieszten át szövődnek,³ s ajánlkozott, hogy oda is leutazik, kifürkészni a dolgokat. (A négy jelentés igen rövid kivonatát l. *Sándor Lipót iratai*, 164. l. — Vö. még: *Martinovics élete*, 78—79. l.)

a.)

1793 március 26, Bécs

Gotthardi Ferenc jelentése Pergen gr. rendőrminiszterhez

Közli Martinovics értesülését, mely szerint Magyarországon nyolc vármegye megegyezett abban, hogy az ausztriai háztól elszakadnak, és az országot demokratikus köztársasággá alakítják. Ajánlja, küldjék Martinovicsot Magyarországra, hogy a helyszínen győződjék meg a hírek valóságáról.

Sk. eredeti: St. A. Informations Büro, Polizeiberichte I. fasc. — Mikrofilm másolata: O. L. Filmtár. Bécsi anyag 67. doboz.

Gotthardi az osztrák jakobinusok elleni per folyamán azt vallotta, hogy ezt a jelentést Martinovics mondotta neki tollba. (L. II. k. 59. l. 2. jegyz. és *Sándor Lipót iratai*, 851. l. 2. jegyz.)

Euer Excellenz!

Der bekannte Freund⁴ erhielt aus Ungarn folgende bedeutliche Nachrichten: bereits sollen sich 8 Komitate durch Korrespondenz, worunter sich der Szaláder am stärksten auszeichnet, dahin einverstanden haben, dass

¹ Mályusz Elemér *Sándor Lipót iratai* 164. lapján idézi Lugoson 1793. ápr. 7-én és Nagyszebenben, ápr. 10-én kelt jelentéseit. Mindkettő elégett a rendőrminisztérium levéltárában. Idézi továbbá egy április 28-án írt pesti és egy keletezlen másik jelentését a St. A. Kaiser Franz A. 150. fasciculusából, — ezek viszont a jelzett helyen nem voltak föllelhetők. (A St. A. Zl. 6321/1955. sz. értesítése.) Itt köszönöm meg Santifaller Leo professzor úrnak, a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchiv akkori főigazgatójának, hogy kérésemre szíves volt a fenti két jelentést kerestetni, és ugyanakkor néhány más irat mikrofilm-másolatát megküldetni.

² Mályusz Elemér ugyan, akinek vázlatos kivonata alapján közlöm a jelentések tartalmát, azt írja, hogy Martinovics jelentése szerint „a mágnások, papok egyaránt el akarnak szakadni az uralkodóháztól”, — ez azonban, azt hiszem, elírás. Egyrészt Gotthardi előzetes híradása a megyék szervezkedéséről, másrészt a Mályusz által névszerint felsorolt patrióták, Martinovics jelentései és nem utolsó sorban a való helyzet ismerete egyaránt ellentmondanak annak, hogy a jelentésben ez volna.

³ Vö. 928. l.

⁴ Martinovics.

1° Der hohen Geistlichkeit die Güter abgenommen werden.

2° Den hohen Adel zu kassiren.

3° Den unadelichen Stand zu einer unter Kammer wie in Engelland zu erheben.

4° Eine dem Lande angemessene neue Konstitution zu machen.

5° Ganz Ungarn in eine Republik zu verwandeln, folglich von Haus Oesterreich sich zu trennen.

6° Hat Ürmény das Projekt gemacht, nach und nach die ungarischen Regimenter für diesen Plan vorzurichten.¹

Die Verbreiter dieses Planes geben die Ursache, warum dieses geschehen soll und muss, aus folgenden Gründe an: weil S. M. bishero den Dikasterien die uneingeschrenkte Gewalt, alle Komitate zu despotisiren (!) eingeräumt, und bishero nichts für den mittleren Adel, Bürger und Bauernstand gethan hat. Endlich sagen sie auch, dass ohnehin S. M. nicht selbst regieret, und das Land könne sich nicht durch einige Minister willkürlich beherrschen lassen. Das Schicksall von Pohlen predigen sie aller Orten, und dies soll sie zu dieser Unternehmung sehr aufmuntern.

Um diese so wichtige Nachricht noch gründlicher zu erheben, und ihr näher zu kommen, so ist der bekannte Freund stündlich bereit eine Reise nach Ungarn an zu treten, und so wie er etwas erhoben hat, seinen schriftlichen Rapport von Zeit zu Zeit durch mich Er. Exc. unterlegen zu lassen.

In 2, höchstens 3 Tage muss ich um meinen verlornen Gesundheit zu Hilfe zu eilen, auf das Land mich verreisen; wird demnach die Reise nach Ungarn bestimmt, so bitte ich E. Exc. mir es bald bekannt zu machen, damit ich noch vor meiner Abreise den bekanntn Freund zu E. Exc. schicken könne.

Ich erhielt aus Ungarn theils mündlich, theils schriftlich folgende Nachrichten:

Es ist ein Befehl in Namen des Monarchen erscheinen, in welchen befohlen wird, dass kein Getreide ausser Land verkauft werden darf, und wenn eines verkauft wird, so soll für ein Presburger Mezzen 2 Fl. Mauth bezahlt werden.² Diese Befehl erregt allgemeines Missvergnügen, auch ist solcher aller Orten auf die Generalcongregation relegirt worden, und man sagt, der Monarch wolle hiedurch entweder das Land ganz verarmen lassen, oder selbst damit ein Monopol treiben, oder aber durch diesen Schritt das zu regieren, dass er als uneingeschrankter Monarch herrschen will. Es werden dieserwegen nach abgehaltenen Congregationen horrible Vorstellungen von Seiten der Komitate an S. M. unmittelbar ergehen, denn das Missvergnügen hierüber ist allgemein. Wie nicht minder, dass S. M. das Religions Edikt noch nicht habe revociren lassen.³

Denen Jesuiten in Ungarn lasse ich auf alle mögliche Ort, durch drei meiner vertrauten und diesen Unternahmen gewachsenen Korrespondenten, worunter einer Gabelhofer ist, auf das klügste ihren öfftern Zusammenkünften

¹ A jakobinusok elleni per folyamán Gotthardi megismételte az Ürményi személynek elleni vádat, úgyhogy a dologgal az Államtanács is foglalkozott. Az ügyben ugyancsak megkérdezett Sándor Lipót nádor azonban alaptalannak bélyegezte azt, mire az egész félretették. (A részletekre l. Sándor Lipót iratai, 182. sz. irat.)

² A rendeletet magát nem találtam meg. A pozsonyi mérő kb. 62 liternyi ürmérték volt.

³ Valószínűleg a vegyesházasságokból született gyermekek vallására vonatkozó rendelkezést érti. L. 972. l.

und Unternehmungen nachspüren; vielleicht bin ich so glücklich Er. Exc. bald den Ort, wo sie bereit ein namhafftes Kapital liegen haben anzudeuten.¹ Dieses würde eine herrliche Kriegsbeisteuer für unsren Monarchen abgeben.

Wien, den 26. März 1793.

Gotthardi m. p.

b.)

1793 május 18, Bécs

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Mellékeli magyarországi útjáról az elszámolást. Mégegyszer hangsúlyozza, hogy Magyarországon a hangulat elkeseredett, az uralkodónak nincs tekintélye és nyíltan arról beszélnek, hogy elszakadnak az ausztriai háztól.

Gotthardi másolata : St. A. Informations Büro, Polizeiberichte 1. fasc. — Mikrofilm másolata : O. L. Filmtár. Bécsi anyag, 67. doboz.

Freund !

Ich habe ihr leztes Schreiben richtig erhalten.² Hier überschike ich Ihnen meine Auslagen, welche ich auf der Reise gehabt habe, die Summe macht 453 Fl. aus. Sie werden die Güte haben dieselben in Abschrift an S. Exc. den Herrn Staats und Polizei Minister gelangen zu lassen.³

Übrigens muss ich noch überhaupt von Ungarn bemerken, dass wenn die Regierung noch bei Zeiten keine gehörige Anstalten wegen der Einführung verbotener Bücher treffen wird, so wird Ungarn bald eine dem Monarch unangenehme Scene verursachen.⁴ Siebenbürgen ist besonders mit demokratischen Schriften überschwemmt; mehrere Offiziers, welche mit Urlaub aus Frankreich das verflossene Jahr kamen, brachten mit sich solche Schriften, wie auch demokratische Gesinnungen. Mehrere ungarische Magnaten, welche nach Wien kommen und wieder nach Ungarn zurückkehren, reden sehr verächtlich vom Monarch, und schildern ihn als einen Regenten, mit dem das Kabinet und die Stellen alles machen können. Man sezt noch zu, dass es jezt besser sei einem Referenten als dem Monarch selbst auf seiner Seite zu haben. Der Monarch erhält in Ungarn viele Feinde täglich, weil man behauptet, dass er vieles in der Audienz verspricht, was nachdem die Stellen mit einem Verweiss rund abschlagen. In Ungarn redet man in allen privat Gesellschaften, dass das Land jezt gar keinen König habe, sondern dass die deutschen Minister mit Ungarn schalten und walten nach Willkühr. Die Anhänger der Spielmannischen Parthei haben das Gerücht in Ungarn verbreitet, dass der Baron Spiel-

¹ Ezzel kapcsolatos esetleges további jelentéseit nem ismerem.

² Nem ismerjük.

³ Az „Auslagen auf der Reise nach Ungarn” című elszámolás, melyet Fraknói Vilmos még látott, nyilván az 1927-es tűzvészkor pusztult el. (*Martinovics élete*, 78. l.)

⁴ Hogy a Ferenc által kiadott cenzura és sajtórendeletek létrejöttére volt-e Martinovics jelentésének valami hatása, — nem tudom eldönteni. (Vö. *Iratok* 84. sz.)

mann desswegen in Ungnade verfallen ist, weil es unter den höchstseligen Kaiser Leopold es veranlasste, dass der Monarch ohne Landtag keine neue Rekrutirung in Ungarn ausschreiben könne.¹ Aus diesem Gerücht entstanden viele Aufwiegelungen wider den Hof. Ich musste selbst oft hören, dass einer zu dem andern sagte: Setzen wir unsern König ab, der ohnehin nicht regiert. Seine Einkünfte, welche samt den Einküften der Geistlichkeit 36 Millionen jährlich ausmachen, gehören der Nation. Wenn diese Summe zur Erhaltung der ungarischen Armée und andern Staats-Auslagen verwendet wird, so braucht weder der Bauer, noch der Edelmann etwas zu zahlen, folglich haben beide Klassen ein wahres Interesse Ungarn dem Oesterreichischen Joche zu entziehen etc. etc.

Um sich zu überzeugen, dass alles dieses wirklich in privat Gesellschaften gesprochen wird, so bitte ich den Herrn Staats und Polizei Minister Exc. jemanden von Distinktion, der sich noch keinen Verdacht, wie General Barco und besonders ein Herendics zu gezogen hat,² in alle diese Oerter, wo ich war, zu schicken; ich will gerne selbst meine Reise Unkosten zahlen, wenn sich die Sache nicht bestätigen soll. Dieser muss aber die Masque eines Demokraten annehmen, und muss ein Ungar sein, sonst erfährt er nichts. In Szalader Komitat soll er zum Grafen Festetics und Vice-Gespann Spishitsch gehen. In Pesth und Ofen zu jenen, die ich in meinem letzten Bericht genannt habe. In Csongrader Komitat zum Vice-Gespann Laczkovics³ in Bartfeld zum Mokossini.⁴ In Kaschau zum Grafen Török.⁵

Mir wird es unendlich leid sein, wenn man nicht bei Zeiten trachten wird, durch kluge Staatspolitik diese Stimmung der republikanischen Parthei ohne Gewalt zu zernichten. Ich schreibe dieses nach meinen Gewissen und ohne allen Absichten, ausser meinem Monarch in diesen schweren Zeiten mit allen Kräften zu helfen.

Wien, den 18 May 1793.

Fraknoi Martinovics életrajzából tudjuk, hogy a rendőrminiszter ezt a levelet az uralkodónak is bemutatta és javasolta, hogy Martinovics ajánlatát megfogadva, küldjenek ki valakit az általa jelentettek ellenőrzésére. (*Martinovics élete*, 79. l.) Hogy azonban ez megtörtént-e, arra ma már, mivel a rendőrminisztérium levéltára elpusztult, nem tudunk választ adni.

¹ Erre vonatkozóan semmilyen följegyzést nem találtam.

² Herendics a bécsi rendőrminisztérium embere volt. L. 861. l.

³ Érthetetlen elírás. Laczkovics György Pest megye másodalispánja, Laczkovics István pedig Temes megye első alispánja volt. Különben sem valószínű, hogy Martinovics barátja testvéreit akarta volna bajbakeverni. Csongrád megye első alispánja viszont Kárász István volt, az 1790/91-es országgyűlésen a Habsburg-ellenes köznemesi tábor egyik jellegzetes képviselője, akit főispánja, az aulikus Pálffy Lipót gr. 1793 nyarán föl is jelentett az uralkodónál. (L. *Sándor Lipót iratai*, 650. l. 3. jegyz.) Valószínűleg őrá gondolt Martinovics.

⁴ Mokossini Antal, Bártfa városa főbírája.

⁵ Török Lajos gr., tankerületi főigazgató.

75.

1793 május 4, Pest

Laczkovics János levele gr. Balassa Ferenchez

Miután hízelgő szavakkal kifejti, hogy már csak Balassa kancellárrá való kinevezésétől várhatja a klérus és az állami szervek törvénytíró uralmának megabolását, a magyarországi anarchikus helyzet megszüntetését, a jog és az igazság uralmát, ismerteti az „Oratio ad proceres” fordításaért ellene indított eljárást, II. Lipót alatti szolgálatait, az őt ért sérelmeket, és segítségét kéri, hogy őrnagyi rangban visszatérhessen a hadseregbe.

Sk. eredeti: O. L. Balassa lt. 1793.

Nagy méltóságu Gróf,
nékem Kegyelmes Uram!

Excellentziádnak hozzám ereszteni méltóztatott kegyes levelit¹ annál mélyebb tisztelettel s' tellyesebb örömmel vettem, mennyivel kevessebbé reménlettem azt, hogy Excellentziád a sok tetemes országok boldogulásának tzellyára igyekező bokros szorgalmatosságai között egy fertály időt fog magának engedni, róllam, mindenektől el hagyatott emberről meg emlékezni, s' kegyes válaszával vigasztalni.

Kivánnám valósággal és sok más számtalan józan gondolkodó hazafiakkal egygyütt, kiknek a fejedelemhez való hív szolgálatyok és hajlandóságok el szenderedett álomban nyugodó országunknak a köz jóval egygyütt való boldogulását buzgó sohajtásokkal kívánnák, hogy Excellentziád a mi Magyar Cancelláriánknak lehetne előljárója, és így azon hivatalban helyheztetődve meg electrizálván, vagy is tüzes rugással meg indítván országunkat, melyet némelly előljáróknak helytelen, idétlen és rosszul alkalmaztatott fel fuvalkodása és a kintsekkal bővelkedő tiszteletes clerusnak ártalmas hatalmassága, a régi indulatlanságban, erköltstelenségben, tudatlanságban, sötéttségben, gyalázatos meg alacsonyodásban egyedül az ő önnön hasznokra, nem pedig a köz jónak elől mozdittására nézve vissza döntötték — a nagy nevezetű II-dik József és Leopold tsászár és királyok alatt nyert fényességire, hírére, elevenségire, bölts elméjének világító fáklyájával vissza kalauzolhatná, téríthetné és serkenthetné. — Én vólnék akkor az első az, ki igaz szívből és szándékból eredett vidám kedvel Excellentziádnak, — ámbár ugyan már ez ilyen tetemes országunk tellyes boldogittására járuló munkái is már halhatatlanná tennék nevét is, — még is én is, az ilyen ditsőséges munkáért tsekély tehetséggel Excellentziádnak nevit meg örökösíteni kívánnám, gondolván azt magamban, hogy a jót soha elegendő képpen ditsirni nem lehet!

De ha tsak az igasság egészlen el nem hagyta földünket, lehetetlennek ítélem azt, hogy Excellentziád, a kiben a mostani fejedelmünk is méltán egész bizodalmát helyhezteti, ezen fő hivatalra, a királyi trónusnak fényes meg erősíttésire, országunk és köz jónak boldogulására, érdem' szolgálatok', talentomoknak és minden jó embereknek elől mozdittására fel ne segítse — ahol Excellentziád azután azon nagy nevezetű fejedelmeknek követvén nyom-

¹ Ezt a levelet nem ismerjük.

dokit, nem a születésre, hanem az érdemre fog egyedül tekinteni, a magyarnak közönséges nyavalyáját, indulatlanságot tudni illik, hetykélkedő alatsónysággal s ravaszsággal vegyeledett kevélységit hazánk kebeléből el távoztatni, szorgalmatosságra változtatni, a sötétséget virradó hajnalra fel deríteni, tudományokat elől mozdítani, igaz rendtartást bé hozni, a bal elől ítéleteket búbajossággal egygyütt el úzni, végtire az igasságot, melynek szoros ki szolgáltatása nélkül az országok boldogtalanok s utollyára zendülésekre fakadnak, egész tehetségiből és erejéből ki fogja szolgáltatni, mellyet is én és számtalan józanon gondolkozó emberek tiszta szivekből sok ízbeli sohajtásokkal kívánnák.

Milyen legyen árva országunkban a többi más pallérozottabb nemzetekre nézve az igasságnak ki szolgáltatása, s városi országi rendtartásnak módgya, ha én nem mondanám is, Excellentziád maga böltés tapasztalásaiból mind ezeket által fogja láthatni, mivel ezt minden napi példák bizonyítták; által látni fogja nem különben azt is, hogy — ahol a főbb dicasteriumok magokat a törvényen fellül fel emelik, önnön akarattyokat törvény helyében helyhezteszik, magok személlyt nem penig a törvényeket egész töményezésig tiszteltetik, egy a mással meg nem férnek, szüntelen versengezésben vagynak, — hol a törvényes igasságot kiszolgáltató dicasteriumok a mit ma jóvá hagyának, holnap ismét el bontanák; mindenféle vármegyékben lévő különös statutumok az országot szintannyi részre hajtyák, hol az országnak négy féle rendei szüntelen egymással való törekedésben vagynak, és ugyan ezen rendek között ismét mindegyikében személlyes részre hajlás és önnön haszon, a közjónak elől mozdíttását egészen hátrállják; hol a királyi városoknak, más egyébb privilegyiáltt helyeknek az ő úgy nevezett ártalmas privilegyiumi, mint szintannyi — a mint Machiavelly mondgya — mardosó férgek az országot el nyüvesíttik; hol a diecesisekben minden püspök, káptalan, szerzetes rendek, különbféle tanítások, regulák szokások, rendelések által a viszálkodásoknak gyujtogattyák taplóját a rendetlenség, engedelmetlenség, türeelmetlenségnek hintegetik a magvát, s' nem egyébben egygyeznek meg, hanem miként mint a fejedelemnek, mint^{a)} az egész nemzetnek bilintselő lántzokat kovátsolhassanak, hogy ők egyedül lehessenek mindenben mindennek határozatlan uralkodói, az illetén úgy mondom kórságos nyavalyában sinlődő országnak siralomra való valósággal az ő sorsa.

Nem lehet valósággal leg nagyobb boszszonkodás s indulatoskodás nélkül szemlélni mind azon rendetlenségeket, mellyek országunkban egész szemtelenséggel üzettetődnek; árkusokra kellene mind azokat a természetlenségeket, faggatásokat, üldözéseket, préseleéseket, a mellyek által ezen egyébbkint mindenre alkalmas nemzetünk, de a mellyet a benne lévő böglyök egészen öszve mardosnak s tehetetlenné teszik a hatalmasoknak és tisztelendő clerusnak hathatós ereje által ostromoztatik. A több példák között, mellyeknek elől hozásával Excellentziádat fárasztani nem kívánom, egygyet a leg kissébbek közül elől hozok, mivel ez a magam személlyt illeti, s éppen ez az, a mi a boldogulásomat a mostani fejedelem alatt mind eddig hátrállja.

Böltsen emlékezni méltóztatik Excellentziád, hogy én még a ditsóült II-dik Leopold alatt a többi közt egy magyar beszédet írtam,¹ mellyet Excellentziád maga meg bíráltni és a boldogultt fejedelemnek ditsírnai méltóztatott,²

^{a)} Helyesen: mind . . . mind.

¹ A Martinovics által írt *Oratio ad proceres* magyar fordítását érti. L. *Iratok* 7. sz.

² L. 113. l.

s a melly eránt mint a meg holt, mint a mostani uralkodó fejedelem^{a)} maga tellyes meg elégedésit minden ditsiretekkel előttem több ízben meg bizonyította. Alig hogy a nagy nevezetű fejedelem meg holt, azonnal azon könyvet a fölséges Hely Tartó Tanács az egész országban egy circulare intimatum által el tiltotta. — Törtint, hogy egy jó barátom kért bizonyos több számu exemplárisoknak meg szerzésire,¹ ki is mulatozó társaságban lévén Komárom vármegyében, gondolván hogy jó baráttjai között lenne, ki mondotta, hogy én szerzettem nékie azon exemplárisokat. — Ezekkel azonnal a fölséges Hely Tartó Tanácsnak a dolgot bé jelentették, melly is azonnal a vármegyénkhöz írván intimatumat, engemet a vármegye által meg kérdezettett, honnan vettem az exemplárisokat, ki írta, hol nyomtatták, mitsoda censurával, és miként merészlettem olly könyvet másnak adni, a melly a kösséget és országot zendülésben hozhatná?

Meg boszszonkodván ezen az országunk törvinnyei ellen eresztett parantsolat eránt, mellyben a fölséges Hely Tartó Tanács mintegy törvényhozó hatalmat magának tulajdonítani kívánt, az ide sub // rekesztett feleletet attam, mellyre mindekkoráig mint a fölséges Hely Tartó Tanács, mint a Cancellária el halgattak ugyan, de mindenféle módon iparkodtanak elől menetelemet hátrálni, s a fejedelem, ki hihető, nékem nem tudva lévő okok végett ezen képzeltt piperezett bálványoknak, mellyeket egy jó szél a leg magassabb tornyoknak tetejéről a hova magokat helyhezgették, le fujhat s porrá törhet, vétteni nem akarván, minden igasságom, érdemem, szolgálatom mellett mind ekkoráig elől nem mozdított.

Reám volt még bízva a boldogult fejedelem alatt az 1790-dik dietabéli actáknak és némelly vármegyéknek sok illetlen representációinak meg czáfolása, a hol is a többiek között a horvát országi meg férgesedett elme és szívinék el fattyazott porontyát, olly kemény srófra szoritottam, hogy el törülhetetlen gyalázzattal emlékeztek volna meg örökkéig tett illetlen törvinytelen és böstelen tselekedettyekről, és az egész országban el küldött irott esztelenségekről — De a hirtelen halála ezen valósággal nagy fejedelemnek félben hagyattatta vélem el kezdett munkámat, s nem lévén a kiben bizakodhassam, fel kellett hagyni munkámmal, a melly a roszszaknak rémulést, és az országnak különös hasznot szerzett volna.²

Látván azt, hogy a mostani fejedelem bátortalan az illyen tetemes dolgoknak védelmezésire és pártfogására, tapasztalván, hogy az ország atyai mostohákká váltóztanak, idegen országban kéredzettem, de a reversálisomnak vissza nem adásával oda sem engedik ki menetelemet,³ és így sem jutalmom sem elől menetelem, sem ki menetelem, sem pártfogom nem lévén, tsak a biztatással, ígéretekkel tápláltak, de a mellyekből el élni nem lehet; mind ezeknek úgy mondom illyen létit s állapottyát látván, Excellentziádhoz folyamodtam, tudván azt, hogy a fejedelemnél sokat tehet, s hogy e lehetne egyedül boldogulásomnak uttya.

Ugyan e végre nézve folyamodom Excellentziádhoz, méltóztasson ügyemet a fejedelem előtt elől mozdítani, s véghez vinni azt, hogy a fejedelem

^{a)} Helyesen: mind mind.

¹ Ti. Tsitsmán István volt Graeven ezredbeli főhadnagy. Erre és a következőkre l. 115. l.

² Erre a munkájára többször célzott volt ezredtársához, Szily Ádámmal írott leveleiben.

³ l. 755—756. l.

a tett kéréseim közül ígirate szerint egyikével meg jutalmazna. Tsak azt kérem a fejedelmentül, a mit törvényessen s igasságossan kérhetek, s egy, az igasságot szerető fejedelemnek leg nagyobb ditsősége az, ha az igasságot ki szolgáltatatta, a hol e nints, már azon ország boldogtalan, s keveset lehet tsudálkozni azután azon, ha egy nemzet ezer esztendőök el folyása után egy revolutiót el kezd, midön egyébb kint minden fejedelemnek változása után a kormányozatban revolutiók történnek. — A revolutioknak többi okai között egy mindég az igasság ki nem szolgáltatása és az el nyomattatás vóltt az oka. A katonaság vóltt s most is leg nagyobb vágyásom s foglalatoskodásom, s ha eddig a frantziák ellen mint major szolgáltam vólna, talán több hírem s nevem lett vólna, mintsem egy némellyikének, kikrül most semmit sem hallani. — Ujjítom még egyszer Excellentiához kéresemet, olly emberért fogja Excellentiád maga kegyes közben vetésit tenni, a kinek tselekedetei ditsőségére lesznek Excellentiádnak, és a ki meg követvén alázatossággal a ben foglaltt okok végett hoszszas írásárúl, holtig való háladatossággal és örökös leg mélyebb tisztelettel marad

Excellentiádnak

leg alázatossabb szolgálja

Laczkovits János
volt kapitány

Pest majusnak 4-dik napján 1793.

Arra, hogy Balassa tett-e bármilyen lépést Laczkovics érdekében vagy nem, nincs semmilyen adatunk.

76.

1793 május—június

Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz

a.)

1793 május 21, Bécs

*Laczkovics iránt érzett barátságáról, a forradalom készülődéséről,
a francia háború legújabb híreiről.*

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 277—278. fol.

[Címzés a levél hátlapján:] A Monsieur Monsieur de Laczkovits, ancien capitaine du regiment Hussar de Vécsey de Sa Majesté Impériale Royale Apostolique, à Pest.

Mon cher Ami !

Je suis pénétré de vos sentimens dignes d'un homme vertueux, que vous venez d'exprimer envers mon frere dans votre derniere lettre. Considérant votre bon caractere que vous observez si scrupuleusement envers vos vrais amis, je m'en rejoui malgré la corruption de la presque totalité des hommes, que je trouve dans mon espece des ames nobles, qui font l'honneur à la nature qui les a ainsi composé. Mon frere n'est pas si dangereusement malade, il a

diné déjà plusieurs de fois avec nous à Augarten et ça et la, sa maladie est plus affligeante et incommode qu'elle ne l'est dangereuse. Peutetre sa vie est-elle preservée pour une plus heureuse epoque, dont l'étoile est déjà au dessus de notre horizon. Bien de choses sont déjà prêtes à éclater pour guerir toutes les maladies.^{a)} Mon frere est devenu enthousiaste pour vous à cause de votre tendre cœur dont vous est regalé. Ce tems que nous vivons est un siècle de grandes talens, et s'il est vrai que la philosophie, fille de la raison, doit engendre la vertu, bientôt nous verrons succeder à ce siècle, celui de la vertu et de la morale.

Le 2 du mois de juin partira mon frere d'ici pour Pest, et moi je me suis décidé de l'accompagner pour me divertir avec vous.¹ Allez donc, je vous prie, de voir ma mere, et de lui dire que nous viendrons surement, qu'elle se pourvoit donc d'une cuisiniere hongroise. J'ai lui écrit deux lettres depuis mon départ et comme je n'en reçois aucune reponse de sa part, j'en doute beaucoup si elles lui sont parvenues dans ses mains.

Tout-ce que je vous ai promis, je vous l'apporterai avec bien d'autres choses moi-meme.

Quoique l'armée des patriotes français pres de Valenciennes reste inbranlable et gagne du terrain, à ce qu'on dit, elle vient cependant à perdre son chef, le general Dampierre, qui ayant allé à reconnaitre ses avant-postes perd un cuisse et un bras, et peu apres il meurt de ses blessures.² Sans doute qu'il sera bientôt remplacé, mais la providence, qui veille pour notre monarque, trouvera dans chaque occasion les moyens de punir cette nation égarée et guidée par sept-cents quarante cinq regicides,³ qui lui preparent la chute. Vous savez comme bien je hais ces gens-la, qui nous font une guerre si sanglante.⁴

Votre premiere lettre m'est aussi parvenue,⁵ je ne suis pas resté les bras croisés par rapport à vous, ce que je vous dirai de bouche. Faites mes milles complimens à Madame la Baronne,⁶ à cette brave dame d'esprit et de cœur. Cette lettre restera ouverte, parceque la douane la décacheterait elle-meme. Je vous embrasse mille de fois et suis votre toujours sincere ami

Mpa

Vienne, le 21 mai 1793.

Comme cet homme de Pest, qui devait etre porteur de cette lettre n'est pas aujourd'hui venu chez moi, je vous l'ai envoyé par la poste.

^{a)} Az utolsó két mondatot valaki (az 1794-es felség sértési perben az ügyész?) vörös ceruzával aláhúzta.

¹ A b) alatt közölt levél kezdete szerint Martinovics mégsem kísérte el bátyját Pestre.

² Dampierre Auguste márkí (1756–1793), francia tábornagy, Dumouriez utóda az északi hadsereg fővezérségében. Valenciennes ostromakor halt hősi halált.

³ A Konventnek 750 tagja volt. A király halálos ítéletére való szavazásnál viszont csak 726 tagja volt jelen. A 745-ös szám tehát tévedés.

⁴ Az utolsó két mondatot nyilván éppen ellenkezőleg kell értenünk, és Martinovics csak óvatosságból fogalmazta meg így szavait, hivatkozva rá, hogy Laczkovics amúgy is jól ismeri érzéseit.

⁵ Ezt a levelet nem ismerjük.

⁶ Br. Soverné.

b.)

[1793 június]

*Örül a megyék bátor kiállásáról szóló tudósításának.
Hírek a bécsi hangulatról és a francia háborúról.*

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 275. fol. — A levél hátlapján idegen kéz írásával : 1793 június.

Mon cher Bourdon !

Le départ de mon Frere pour Pest me donne la plus belle occasion de vous écrire avec plus d'énergie et moins de danger. La lettre que vous me venes d'écrire et d'envoyer par Spielenberg,¹ fut pour moi un^{a)} baume et un sujet de consolation. Veuillez le destin ! que tous les comitats suivassent l'exemple de celui qui osa lever sa tete altiére et fière, pour parler la verité aux autorités, constituées par l'ignorance, et conservées par une contenue avilissante la valeur des humaines.² Ceux, auxquels j'en fis part, furent remplis de joie ; tant ils desirent que la nation hongroise se fasse valoir en corps politique.

Nous celebrons ici des victoires, tant de foi que la Cour en veut. Elles sont toujours imaginées par ceux qui veulent par cette voie de seduction praeparer le peuple, qui devra bientôt porter patiemment la taxe de guerre, moyen seul de continuer la guerre contre les Français. Mais comme j'ai remarqué, le peuple commence à se defier de la Cour, ou parle ici déjà asses ouvertement contre cette guerre, et la cause des Français est déjà regardée par la majorité comme sauvée.^{b)} Nous perdimes cependant une bataille pres de Landau, ou Vurmser fut totalement battue, qui, par un appui de 14 bataillons des Prussiens venus à son secours, s'est replié au de ça de Rhin, et c'est à cet échec donc, que la communication entre Landau et Mayence de la part des Français sois retablie.³ Sur le rapport de Barerre, fait du comité de salut public, Custine ayant démontré son devouement à la republique dans tous ses entreprises, vint recevoir le commandement de la grande armée du Nord au lieu de Dampierre, enhumé au Pantheon.⁴ General Béron est malade,⁵ qui devait commander contre les rebelles, et comme Kellerman s'est parfaitement justifié, on lui confia l'armée contre les rebelles,⁶ qui bientôt seront

^{a)} Innen a bekezdés végéig terjedő sorokat valaki (a felségsértési perben az ügyész?) vörös ceruzával aláhúzta.

^{b)} A bekezdés elejétől idáig terjedő részt ugyanaz a kéz a margón vörös ceruzával megjelölte.

¹ A már többször említett Spillenbergről Pál pesti ügyvéd és lapszerkesztő.

² Nem tudom, mire céloz. Lehet, hogy a megyéknek a cenzúra rendeletek elleni tiltakozására, — bár a köv. mondat ezt nem látszik igazolni.

³ Nem egészen így volt. Annyira nem, hogy 1793. július 24-én Mainz védői, szabad elvonulás föltételével kapituláltak és a város a poroszok kezére került.

⁴ Custine Adam-Philippe gr. tábornagy, a rajnai francia hadsereg parancsnoka volt. 1793-ban bevádolták a Konventnél, hogy a királyság visszaállítására tör és Ferdinánd braunschweigi hg.-et (az ellenséges fővezért) akarja a francia trónra ültetni. A vád azonban alaptalannak bizonyult, Custinet a Konvent fölmentette és 1793. május 15-én, az elesett Dampierre tábornagy helyébe, az északi hadsereg főparancsnokává nevezte ki.

⁵ Talán Biron tábornagy, akiről már máskor is megemlékezett.

⁶ Kellermann François-Christophe (1735—1820), a későbbi Valmyi hg., francia marsall, az Alpokban harcoló sereg parancsnoka volt. 1793 áprilisában bevádolták a Konventnél, de a vádak alaptalannak bizonyultak; Kellermannnt fölmentették, és nemcsak az alpi, hanem az olaszországi francia sereg parancsnokává is kinevezték, 1793. aug. elején pedig a Konventtel fegyverrel szembehelyezkedő Lyon városa elleni hadműveletek vezetését is rábízták.

anéantis. En Italie va tout bien pour les Français. Le roi de Sardaigne ordonna de peur d'une invasion de pallisader la ville de Turin.¹ Santerre essayera apres avoir ecrassés les rebelles de la Vendée une descente en Angleterre, les republiques de ce pays les attendent avec impatience pour faire la premiere explosion.²

Je vous envoie le Moniteur de 4 mois et six jours de May. Je retiens encore les écrits que vous m'avez donné. Demandes à Kohlmayer s'il a reçu ma lettre? pourquoi il ne me repond pas? Et vous, avez vous reçu ma lettre que je vous ai écrit par la poste?³ Je vous verrai encore cette été, pour vous montrer tout-ce que j'ai fait dans republique de lettres. Je vous embrasse mille de fois, en faisant mes complimens a *Madame Soyer*.

Mpa

77.

1793 május 30, Buda

Hajnóczy József levele Szecsanacz Jakab kamarai titkárhoz

Kéri, Paine könyvét sürgősen küldje vissza; közli a Moniteur május 8-11-i számainak tartalmát.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg.

Hajnóczy, Szecsanacz Jakab kamarai és Stettner József helytartótanácsi titkár⁴ közösen járatták a francia forradalom napilapját, a *Moniteur*t. Közülük ügylátszik csak Hajnóczy értett franciául, ezért barátainak ő magyarázta el, mi van a lapban, mik a legújabb hírek. Amikor Szecsanacz, 1793 májusában pár hétre Szabadkára utazott, Hajnóczy folyamatosan kivonatolta számára az újságot és ezt levélben megküldte neki. (Szecsanacz vallomása 1795. febr. 21-én a Kir. Táblán: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg.)

Ofen 30-ten Maii 1793.

Citoyens! Das ist wahr, Sie haben mich hellaut angeschmiert. Weil Sie mir wohl zehnmal gesagt haben, dass Sie wegreisen werden, so dachte ich am Montag den 20.-ten würde das nämliche seyn. Ich habe also meine expeditiones zuerst gemacht und bin um 11. Uhr hinunter in das Bad, in der Absicht a) Ihnen mit drey Moniteurs die Ohren anzugellen, b) bey Ihnen zu Mittag zu speisen und c) den Payne,⁵ welchen Kilian in der Meinung, dass Schmit für mich sey mitgeschickt, abzuholen.^{a)} Ich finde Sie nicht, man sagt mir, Sie wären um 11 Uhr abgereiset. Ich suche darauf die Köchinn, ich gehe zum Andrejovics⁶ um zu fragen, ob Sie den Payne hier gelassen haben; ich finde keine Köchinn, und Andrejovics weiss mir keine Auskunft zu geben.

^{a)} Értelmetlen mondat, nyilván valami kimaradt belőle.

¹ Torino ostromára csak 1798-ban került sor, amikor a franciák el is foglalták.

² Santerre Antoine-Joseph (1752–1809), francia marsall, a Vendée elleni harcokban egyik dandár parancsnoka. Martinovics által említett terveire nem találtam adatokat. Különben is 1793 szeptemberében a Konvent börtönbe vetette.

³ Az a) alatti levelet érti. A Kohlmayer Sámuelhez írt levél nem maradt ránk.

⁴ Szecsanacz személyére l. II. k. 356. l. 1 jegyz.

⁵ Valószínűleg Paine Thomas, 1791-ben kiadott *The Rights of Man* c. munkájáról van szó.

⁶ Személyét nem tudtam azonosítani.

Da aber dieser Payne nach Strassburg für meinem Freund Szakmary¹ bestimmt, und keiner mehr zu haben ist, so bitte ich, schicken Sie mir solchen mit erster Gelegenheit unter der Adress des Andrejovics.

Wegen Franzosen darf Ihnen nicht bange seyn. N. 128, 6-ten Mai wird aus Lille berichtet, dass Dampierre die Condé bloquirende armée beynahe selbst bloquirt hätte und dadurch wäre Condé auf 8 Monathe mit Lebensmitteln versehn worden.² [A továbbiakban ehhez hasonlóan elmondja a *Moniteur* máj. 9-i (129 sz.), 10-i (130. sz.) és 11-i (131. sz.) számának politikai híreit.]

N. B. Dampier ist den Heldentod gestorben. Als ihm die Kugel den Fuss abnahm, sagte er: dass thut nichts. Es lebe die Nation.³ — Unter die Constitution hat man die gewöhnliche Tage Reden gehalten, ist aber nichts decidirt worden. Vernyio hat einen sehr wichtigen Discurs gehabt,⁴ in welcher Reihe die Fragen darüber abgehandelt werden sollen. — Grüssen Sie den Parcsetics.⁵

H.

1793 júniusából Hajnóczynak még három Szecsanaczhoz írt levele maradt ránk. (Június 1., 8. és 22.: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg. A június 8-i levél befejezése, mely a keltezést is tartalmazza: uo. 49. fasc. ad A 7. köteg.) Bennük május 12-től június 5-ig ismerteti számonként (132–156. sz.) a *Moniteur* híreit, 20 sűrűn teleírt ivoldalon. Megjegyzéseket a hírekhez nem fűz, ahogy hazai eseményekről is csak egy esetben ír. Június 22-i levelének végén olvassuk: „In publico politicis Stettner ist zurück gekommen. Er sagt, dass der Primas und Balassa Democraten sind⁶ und letzterer habe ihm gesagt, dass in ein paar Wochen grosse Veränderungen bey uns vorgehen werden. Rath ist auch schon zurück gekommen,⁷ ich habe ihn aber noch nicht gesprochen, obgleich er shon, seit einer Woche da ist, mithin weiss ich noch nicht seine Staatsgeheimnisse. Judex curiae Primas, Palatinus sind abwesend, und die Welt steht noch auf ihren vorigen Angeln.” — Június 8-i levelének végén viszont személyére és gondolkozására rendkívül jellemző sorokat találunk. „Ob Sie meine Briefe gerne lesen — írja barátjának — das weiss ich nicht. Dass ich aber von französischen Angelegenheiten gerne spreche, lese und schreibe, das ist Gewiss. Mithin will ich Ihnen alle Wochen so einen kurzen Auszug, wie jetzt, aus dem Monitör schicken, bis Sie zurück kommen oder mir schreiben werden.”

¹ Szakmári személyére semmilyen adatot nem találtam. Furcsa azonban, hogy Strassbourgba Magyarországról kellett Paine könyvét kiküldeni.

² Nem tudom, honnan veszi Hajnóczy ezt a hírt. A *Le Moniteur Universel* május 8-i, 128. száma valóban közöl egy lillei levelet május 4-éről, ebben azonban csak arról van szó, hogy Condé, Valenciennes és Maubeuge előtt az ellenség nagy erőket vont össze, és hogy hamarosan nyilván támadásba is kezd.

³ Dampierre tábornagra l. 886. l. — A halálára vonatkozó hírt a *Moniteur* 1793. május 12-i számából veszi Hajnóczy, ahol közlik a konventi biztosok jelentését. A jelentés szerint Dampierre ezt kiáltotta megsebesülésekor: „Vive la nation, vive la République.”

⁴ Verniaud Pierre-Victorien (1753–1793), a girondisták egyik vezéralakja: pár héttel azután, hogy Hajnóczy sorai íródtak, kivégezték. Itt említett valóban nagyszabású beszéde, melyben az új alkotmány körüli vita egyes pontjaiban igyekezett utat mutatni, a Konvent 1793. május 8-i ülésén hangzott el. Közli: *Le Moniteur Universel*, 1793. május 11., 131. sz.

⁵ Parcsetics Antal, Szabadka város főbírája.

⁶ Stettner Mihályról, Pozsony város 1790/91-i diétai küldöttéről van szó, akit az országgyűlésen beválasztottak a közpolitikai ügyekben működő rendszeres bizottságba. Batthyány primás szintén a „Deputatio in publico politicis” tagja volt, Balassa Ferenc grófot, a korábbi illír kancellárt azonban egyik bizottságba sem választották be. Hogy Hajnóczyék mennyire nem ismerték az ország vezető méltóságait, arra rendkívül jellemző, hogy a primást, de főleg, hogy Balassát, aki aulikuságában a nyílt hazaárulástól sem riadt vissza, magukkal egyivású demokratáknak gondolták.

⁷ Minden bizonnyal Rát Mátyás (1749–1810), a pozsonyi *Magyar Hirmondó* alapítója, ekkor győri evangélikus prédikátor, akiről Hajnóczy máskor is megemlékezett leveleiben.

78.

1793 július 22, Pest

Ismeretlen följegyzése a rendőrminisztérium számára arról, hogyan vezették félre az uralkodót Riethaller Mátyás cenzor és Lányi József kancelláriai tanácsos, Verseghy Millot-fordítása ügyében.

A följegyzés tartalma : I. Verseghy jellemzése. II. A Millot-fordítás megjelenésének körülményei. III. A jezsuiták Verseghy ellen indított vádaskodásainak részletes ismertetése. IV. Milyen hamis érvekkel sikerült az uralkodót megtéveszteniök. V. A jezsuiták magyarországi korlátlan uralmának következményei az országra és az uralkodóházra.

Eredeti : St. A. Informationsbüro. Polizeiberichte 1. fasc. Felzetén egykorú kéz írásával :
N° 15. — Mikrofilm másolata : O. L. Filmtár. Bécsi anyag 67. doboz.

Verseghy Ferenc Millot-fordításának (*A világnak közönséges története*) I. kötete, a hozzáfűzött értekezésekkel együtt 1790-ben jelent meg a bécsi cenzúra engedélyével. (L. *Iratok* 12. sz.) A közönség a munkát elismeréssel fogadta, s 1791-ben II. kötete is napvilágot látott. (Az itt és az alábbiakban elmondandókban forrásom Császár Elemér kiterjedt és alapos forráskutatásokon alapuló tanulmánya : *Verseghy és a cenzori hivatal. Századok*, XXXIV. 1900, 38–55, és 122–140. l. Ugyanezt összefoglalva megírta : *Verseghy Ferencz élete és művei*. Bp. 1903, 85–110. l.) Verseghy már a III. kötet fordításán dolgozott, amikor a műveiben megmutatkozó egyházellenes tendenciák miatt a klérus megtámadta. Előbb Szeitz Leo volt jezsuita (1792-ben névtelenül megjelent *Magyar' és Erdélyország' rövid ismerete* c. munkája 232. s köv. lapjain), majd még ugyanazon év végén, volt rendtársa, Alexovics Vazul, ugyancsak anonim munkájában : *A könyvek szabados olvasásáról*. (Pest, 1792). Alexovics szenvedéllyel támadja Verseghyt, állításait aljasoknak, hazugoknak bélyegzi — anélkül, hogy megkísérelné megcáfolni — s személyeskedéssel igyekszik őt magát lehetetlenné tenni. Verseghy írásban felelt a vádaskodóknak, de válasza kinyomatására nem kapott engedélyt.

Közben, 1792. augusztus 15-én meghalt a budai első cenzor, Hübner Mihály, s Verseghy pályázatot adott be a megürült állásra. A cenzorok majdnem kivétel nélkül a római katolikus papság sorából kerültek ki, s ezen belül is túlnyomó többségükben egykori jezsuita szerzetesek voltak. Bár Verseghy is szerzetes volt, tudták róla, hogy a felvilágosult, klérusellenes táborhoz tartozik, cenzorra való kinevezése tehát komoly rést ütne azon a falon, melyet a polgári törekvéseknek egységesen ellenálló cenzori gárda alkotott, — ezért azonnal riadót fújtak ellene. Riethaller Mátyás esztergom megyei áldozópap, a budai 2. cenzor (aki maga is pályázott Hübner helyére) Batthyány primás megbízásából följelentette Verseghyt a Helytartótanácsnál, hogy a Millot-fordításhoz csatolt értekezésekben azt akarja elhitetni : a vallás csak babona és csalás. Kéri a munka eldobását és Verseghy megfenyítését.

A följelentés nyomában megindult a klérus és az államszervezet együttes gépezete. A Helytartótanács, még a jozefinizmus szellemében, Verseghy mellé állt ugyan, mondván, hogy könyvét cenzori engedéllyel adta ki, tehát nem vonható felelősségre, de kiállításának nem volt hatása. A Kancellárián, ahol az ügy referense, Lányi József, közvetlenül a primástól kapta a titkos utasításokat, a klérus akarata érvényesült. A Kancellária javaslatára az uralkodó a tiltott könyvek közé sorolta a Millot-fordítást és elrendelte eldobását, majd amikor a primás a szerző megbüntetését is kívánta, Lányi újra elővettette az ügyet és mondvasínált ürügyekkel 3 havi papi áristomra íteltette az uralkodóval Verseghyt. Ha ott sem javul meg — mondja a rendelkezés — leszállítják 350 ft.-nyi nyugdíját, ha azonban józanabb gondolkozásra tér, és jobb elveket vall, a primás tegyen ajánlatot, mire lehetne őt használni.

A primás Verseghyt Nagyszombatba, a papnöveldebe küldte, s megbízta Kluch József kanonokot, lelki beszélgetések révén igyekezzék rávenni a költőt arra, hogy „botlásait” és nézetei veszélyes voltát belássa, majd, ha „bűneit” megbánja, ezt foglalja írásba. Verseghy hamarosan belátta, hogy ha szabadulni akar, nincs más mód, bűnbánatot és megtérést kell színlelnie (ahogy ezt nyíltan meg is írta barátjának, Koppi Károly professzornak 1793. okt. 28-án : Császár E. — Madarász F., *Verseghy Ferencz kisebb*

költeményei. Bp. 1910, 102–104. l.) s nagy lelkiismereti küzdelmek után ezt meg is tette. Kluch és rajta keresztül a primás jóakarátát ezzel annyira elnyerte, hogy büntetésének letelte előtt, már 1793. november 20-a körül szabadon engedték. A cenzori állásért benyújtott kérvényét azonban vissza kellett vonnia.

Az itt közölt irat ezt a Verseghy ellen indított hajsztát és rágalomhadjáratot ismerteti és jellemzi. Szerzőjét nem ismerjük. Abból azonban, hogy az ügy legapróbb részleteit is ismeri és mindenben Verseghyvel azonos álláspontot foglal el, azt következtetem, hogy írója vagy maga a meghurcolt költő, vagy valaki hozzá egészen közelálló személy.

Pesth, den 22-ten Julius 1793

Ein Beweis, wie sich der Bücherrevisor Ex-Jesuit Riethaler in Ofen durch den Referenten der Hungarischen Hofkanzley Joseph Lany und den Jesuiten-anhang erfrechet hat von Sr. M. durch falsche Berichte und Vorgeben ein ausser-ordentlich strenges und ganz ungerechtes Urtheil wider einen gelehrten Geist-lichen abzunöthigen.

I. Kenntniss des Mannes.

Franz Eugen Versegi, Priester des aufgehobenen Paulinenordens in Hungarn, hat sich unter der Regierung des verewigten Kaiser Joseph II. um den a. h. Hof dadurch verdient gemacht, dass er seine Landesleute in ihrer Muttersprache zur Annahme und Befolgung der a. h. Befehle und Reformen geneigt und willfährig machte. Er gieng beym Ausbruche des Türkenkrieges in den priesterlichen Felddienst; that hier seine Schuldigkeit so vortrefflich, dass er zum Sekretär des damaligen Feldsuperiores Milassin, welcher nacher Bischof zu Stuhlweissenburg wurde, ernannt worden ist.¹ Er hat sich seinem Dienste mit solchem Eifer und mit solcher Aufopferung verwendet, dass er seine Gesundheit ganz einbüsste, mit einer wunden, offenen und eiternden Brust zurückkam, und daher von des höchstseeligen Kaisers Majestät eine Erhöhung seiner Pension erhielt.²

In seiner kränklichen Lage übersetzte er verschiedene gute Bücher in die hungarische Sprache; unter andern auch dasjenige Werk, welcheswegen er bei Sr. M. selbst verläumdert worden ist.

II. Anzeige des Werkes selbst.

Millots allgemeine Weltgeschichte. Er gab den ersten Theil heraus mit der Erlaubniss der Wiener Censur. Er gab den 2-ten Theil gleich darauf mit schriftlichen Erlaubniss der Jesuiten selbst, welche zu Offen die Censur ganz allein haben.

Er fügte philosophische, antiquarische, chronologische und andere kritische Abhandlung bei, unterwarf sie ebenfalls der Censur, und erhielt schriftliche Guttheissung und Erlaubniss zum Drucke.

Mehr dann zwei volle Jahre blieb der Autor ruhig.

¹ Milassin Miklós ebben az idöben a budai hadtestparancsnokság tábori főpapja volt. Verseghy 1788. febr. 3-án foglalta el oldalán a titkári állást. (L. Császár, *Verseghy élete.* 35. l.)

² 1790. július 15-én a Kancellária 300 ft-nyi nyugdíját 350 ft-ra emelte. (Uo. 39. l.)

III. Ursprung und Ursache der Kabalen, welche der Ex-Jesuit Riethaler Bücherrevisor in Pest mit andern Jesuiten angezettelt hat.

Da nun ein Ex-Jesuit und Bücher-Revisor H ü b n e r gestorben war, so bat Verseggy um die erledigte Stelle schriftlich und gehörigenmassen bei der betreffenden Stelle. Seine Verdienste waren bekannt, und er konnte sicher hoffen, sein Amt zu erhalten. Er gab seine Bittschrift den 16-ten August 1792, sie wurde im Locumtenentiale [?] sub No 18216. Session 67-me am 21-ten August selben Jahres protokolliert.

1. Kabale, welche besagter Ex-Jesuit Riethaler gespielt hat mit Hilfe seiner Brüder.

Weil nun das Bücherrevisorat immer in den Händen der Jesuiten war, so wollten sie keineswegs, dass ein anderer als ein Exjesuit die Stelle eines Bücherrevisors erhalten solle. Sie leisten daher durch einen Expauliner (Basilius Alexovits, welchen erst laut meiner vorigen Anzeige in das Noviziat heimlich aufgenommen haben) eine öffentliche Schmähschrift wider Verseggy verfassen und auf ihre Kosten drucken.¹ Weil sie selbst die Censur haben, und allmächtig sind, so passirte eine öffentliche persönliche Schmähschrift allen k. k. Verordnungen zum Trotze der Censur, und wurde öffentlich ausgegeben. Da nun aber Verseggy (am 2-ten Nov. 1792. und wieder am 15-ten Dezember 1792.) an S. Königl. Hoheit den Prinzen Palatin Schutzschriften und gründliche Widerlegungen eingab,² so sahen die Herren Jesuiten, dass dieses Mittel nichts verfieng. Sie spielten also eine andere Kabale.

2. Kabale vom Ex-Jesuiten Riethaler, persönlich gespielt.

Der Ex-Jesuit Riethaler reiste nun ganz unvermuthet nach Wien, und bringet durch den im Litterarfache ganz unwissenden und daher von Jesuiten ganz abhängenden Referenten und Hofrath Joseph Lány (weswegen ich schon oft Anzeige gemacht) ein Dekret von der Hofstelle im Namen Sr. M. zu Wege [?], wodurch der übersetzte Millot verbothen wurde. Der nämliche Jesuit, der nämliche Censor, der mit Hübner das Buch censurirt hat, der nämliche Riethaler zeigt nun das von ihm selbst censurirte gutheissende Buch an, und weiset darum durch Verstümmelung und Verfälschung einiger Stellen Staats- und Religionswidrige Sätze auf.³ — Das Decret im Namen Sr. M. kam an die Statthalterey de dato 10 Februar 1793 N 1303.⁴ Die Statthalterey machte Gegenvorstellung, die Angaben des Ex-Jesuiten Riethaler wurden widerlegt, und die Gegenvorstellung de dato 19 Februar 1793 N° 5017 gieng an die Hofstelle.⁵ Verseggy eilte selbst nach Wien zu Sr. M., gab am 4-ten März 1793 eine dringende Bittschrift ein, in welcher er Sr. M. seine Gründe vorlegt und die Falsifikation des Ex-Jesuiten Riethaler bis zum Augenschein bewies. Wie nun alles, was bei Hofe vorgeht, den Jesuiten sogleich bekannt wird, so wusste man sogleich alles, sogar was

¹ Alexovics Vazul már említett munkája: *A' könyvek' szabados olvasásáról.*

² Mindkettőt ismerteti Császár, *Századok, i. m.* 42. és 46. l.

³ Riethallert a primás küldte fel Lányihoz és Csáky József alkancellárhoz. Küldetése története: *uo.* 51. s. köv. l.

⁴ Az iktatási szám helyes, de febr. 11-én kelt az irat. (*Uo.* 53. l. 5. jegyz.)

⁵ L. *uo.* 122. l. 1. jegyz.

S. M. zu Verseggy persönlich gesprochen haben.¹ Man spielte nun die dritte und letzte Kabale.

3. Kabale des Ex-Jesuiten Riethäler mit Hilfe anderer Jesuiten und einiger Grossen in Hungarn.

Da nun vorauszusehen war, dass des *Riethälers* Anzeige die Unterdrückung des unschuldigen Mannes noch nicht nach dem Wunsche der Ex-Jesuiten bewirken würde, so hielten die Ex-Jesuiten *Pray*, *Mako*, *Riethäler*, *Mitterpacher*, *Szerdahely Rath*, und schickten den schon oft angezeigten und von ihnen zum Novitzen heimlich aufgenommenen Ex-Pauliner *Basilius Alexovits* nach Wien.² Der Ex-Jesuit *Mako* reiste nach, und nun wurde alles bei der Hofstelle aufgeführt. Der von den Jesuiten ganz abhängige, in Litterarsache ganz unwissende Referent *Lany* wurde nun neuerdings zu einem andern Referate instruirt. Der Kardinal *Batthyani* wurde durch den Ex-Jesuiten *Bärnkopf*,³ den er immer um sich hat, in die Parthei der Jesuiten gezogen. *Gr. Balassa*⁴ wurde durch den Ex-Jesuiten *Mako* eingenommen; selbst der *hungarische* Hofkanzler *Pálffy* aufgehetzt, und zuletzt erschien ein Dekret von Sr. M. (wenigstens ist es im Namen Sr. M. herabgekommen) welches die wider alle Erwartung, wider alle Billigkeit gefällte Sentenz enthielt: Das *Verseggy* auf 3 Monate nach der Anordnung des Kardinal *Batthyani* in einem Kloster eingesperrt werden solle. Das Dekret ist von der Hofkanzlei *de dato* 10 Junii 1793 N° 6066. Im Protokoll der Stathalterey den 2. Juli 1793 N° 15425.

IV. Vorspiegelungen, unter welchen man Sr. M. dieses offenbar falsch angegebene und ungerechte Urtheil abgenöthiget hat.

Man hat nachstehende Punkte Sr. M. vorgelegt, um das Ungerechte der Kabale zu bemanteln. Ich setze diese Punkte mit ihrer Erläuterung her:

1. Punkt. Man klagt dem Autor an, dass er die Ordnung seines Manuscriptes in der Druckauflage verändert habe. Diess gab man bei Sr. M. *fälschlich* als Verletzung der Censurgesetze an.

Erläuterung des I. Punktes: Die a. h. Censurverordnung befiehlt nur, dass alles, was gedruckt wird, die Censur passieren solle. Dass jedes Buch in der Ordnung, in welcher es der Censor liest, gedruckt werden solle, dies ist weder geboten, weder allzeit möglich. Denn oft muss der Autor wenn in den letzten Blättern die Resten angeführt (zitirt) werden,

¹ A folyamodásra: *uo.* 123. l. Eredetije, Verseggy május 5-i és június 27-i, a nádorhoz irt folyamodásaival együtt Sándor Lipót nádor iratai közt: *O. L. Vertr.* A. 40. fasc. 207–213. fol.

² Minderről *Császár, Századok, im.* nem tud.

³ Baernkopf Ignác (1741–1809), volt jezsuita szerzetes, ebben az időben pozsonyi kanonok és gissingeni c. apát, ismert egyházjogász. (Életrajza, nyomtatott és kéziratos műveinek felsorolása: Kollányi Ferenc, *Esztergomi kanonokok. 1100–1900.* Esztergom, 1900, 405–407. l.) A Verseggy-ügyben való szerepére Császár is céloz: *Századok, i. m.* 49. l. — Arra, hogy Alexovics titokban a jezsuita rendbe lépett volna, nem találtam adatot.

⁴ Balassa József gr., a volt illyr kancellár.

wegen der Blattanzeige die ersten Blätter zurückhalten, während er die letzteren reinschreibt, und dann also nicht anderst, als stückweise sein Werk in die Censur schicken. — Ich selbst war aus erheblichen Ursachen genöthiget, die Vorrede zu meinem letzthin herausgegebenem Buche zu allerletzt censuriren zu lassen. Hatte ich nun auch die Vorrede hinten-nach drucken lassen? Wie man doch so vermessen seyn kann, Sr. M. etwas als ein Verbrechen vorzustellen, was eigentlich weder in Censur-gesetzen verordnet, weder allzeit thunlich ist.

2. Punkt. Man stellte Sr. M. vor, der Autor Verseyg hätte im Manuscripte Seite 11 einige Worte verändert, und diese Worte seyn in dem Manuscripte nicht vorfindig, welches die Censur passirte, auch hätte er hiebei etwas zugesetzt, was ebenfalls dort nicht befindlich wäre.

Erläuterung des 2-ten Punktes. Ich habe die ganze I. und II. Auflage der Millotischen Uebersetzung vergleichen lassen: nichts ist hinzu, nichts ist hinweggekommen. Man hat nur die Seite des Manuscriptes angeführt, aber das Manuskript hat man zurückbehalten, damit der arme verläumdete Mann nichts hätte um sich zu rechtfertigen. Man hat die Stellen und die Worte nicht angeführt, — vielleicht hat er reinere Ausdrücke, bessere Worte, folglich nur Synonimen gesetzt und Synonimen liegen ausser dem Kreise der Censur. Endlich sind beyde Auflagen ganz gleichlautend, beyde nach dem nämlich Manuscripte, welches die Wiener und die Offner-Censur passirt hat; folglich hat der Autor selbst nichts geändert, folglich hat man das Manuskript, welches man dem Autor zurückbehalten hat, verfälschet, diese Verfälschung Sr. M. vorgelegt, und als Beweis gebraucht; mithin nach Jesuitengebrauch Lüge und Betrug angewendet, um einen unglücklichen Mann ganz zu stürzen.

3. Punkt. Man war so vermessen Sr. M. zu berichten, er habe sein Buch dem hungarischen Frauenzimmer gewidmet (dedicirt), welches darum ein Verbrechen sei, weil dieses Geschlecht keine Theologie versteht.

Erläuterung des 3. Punktes. Hier lege ich zur Erläuterung vor

1-tens. Ist es offenbar falsch, dass der Autor seinen Millot jemandem andern, als der Gräfin Teleky¹ dedizirt habe. An das Frauenzimmer überhaupt macht er eine Anrede,² worinn er sie ermahnt, anstatt faden Romann Geschichten zu lesen, anstatt abgeschmackter Märchen, rührende wahre Geschichten zu erzählen, bei der Geschichtelesung giebt er ihnen die Kluge Lehre: Theologische und andere gelehrte Sachen, die etwann in der Geschichte vorkommen, zu überschlagen und deren Untersuchung Theologen und Gelehrten zu überlassen. Diese ganze Anrede ist der Censur unterlegt, von eben dem Censor, der itzt darüber lärmt, gutgeheissen worden.

2-tens. Ist ja der Millot kein Theologe, sondern bloss allein Geschichtsschreiber: darf ihn also niemand, als ein Theologe, lesen? darf man also ohne Lüge sagen, dass es ein Verbrechen sei, ihn jemand andern zum lesen vorzulegen?

¹ Teleki Sámuel gr. erdélyi kancellár felesége, Bethlen Zsuzsánna grófnő. Hozzá szólt a Millot-fordítás II. kötetének ajánlása.

² Közölve: *Iratok* 12. sz.

4. Punkt. Man gab vor, der Autor habe gewisse zweifelhafte Fragen über Religionsgegenstände zur Theologie überwiesen, und dadurch böse Absichten verrathen.

Erläuterung des 4. Punktes. Der Autor Millot, den Verseghy übersetzt, ist bloss Geschichtsschreiber, Verseghy, der Uebersetzer, ist bloss Kommentator über die Geschichte. Der Geschichtsschreiber Millot erzählt entstandene Religionsstreitigkeiten, der Kommentator erklärt nur die Streitfragen, worinn sie eigentlich bestanden haben, zur bessern Hinsicht und Verständniss des Lesers. Weder dem Geschichtsschreiber, noch dem Ausleger desselben kommt etwas mehr zu, als die Sache, wie sie sich zutrug, darzustellen. Ueber Religionsfragen abhandeln, streiten, entscheiden, ist die Sache des polemischen oder des sogenannten Streittheologen, keineswegs des Geschichtsschreibers. Verseghy hat also seine Pflicht gethan, da er solche Fragen, die nicht zur Geschichte gehören, dahin zur jenen Wissenschaft verwiesen hat, wohin sie eigentlich gehören. Folglich hat man hier wieder S. M. ganz falsch berichtet, die Absicht des Mannes verdrängt, um ihn straffällig zu machen.

V. Schlussfolgen aus diesen Kabalen.

Aus dieser ganzen Erzählung, welche ich mit meiner Ehre und mit meinem Kopfe verbürge, erhellet nun sonnenklar.

1-tens. Zu welchen kühnen und verwegenen Schritten sich die Jesuiten in Hungarn entschliessen, um einen bösen Endzweck zu erreichen. Sie selbst censurirten das Buch Millot! — und nun, da der Uebersetzer Bücher-Revisor werden will, bedienen sie sich der Verfälschung, der Lüge, der Verleumdung und aller bösen Künste selbst am Hofe, um dieses Buch zu verschreyen, und den Autor dadurch, das sie ihn gehässig machen, vom Revisorat-Amte, das nur sie besetzen wollen, entfernt zu halten. Es folgt

2-tens daraus, wie allmächtig die *hungarischen* Jesuiten sind, da sie, wie es hier der Augenschein lehret, die *Ilungarische* Hofkanzlei selbst regieren, die Referate bei derselben angeben, und selbst den Kardinal-Primat, ja sogar den *hungarischen* Hofkanzler Grafen Palffy mit in ihr Komplot ziehen. Es folgt

3-tens daraus, dass Wissenschaften, gute Kentnisse, nützliche Bücher aus unserem Vaterlande bald verschucht werden dürften, wenn die Bücher-Censur noch lange unter ihren Händen bleibt. Es folgt

4-tens daraus, dass selbst das Ansehen und die geheiligte Majestät des Monarchen dadurch, im Lande sowohl als im Auslande, in ein ganz falsches Licht gesetzt wird. Denn wenn man ein derlei Verfahren gegen so nützliche und anerkannte Gelehrte, wie Verseghy ist, und wider so gemeinnützige gelehrte Schriften, wie seine Uebersetzung unstreitig ist, so unerwartet erfährt, so entsteht die Furcht, welche man auch schon äussert, dass man vielleicht absichtlich Wissenschaften und Kenntnisse unterdrücken, und die Jesuiten der Unwissenheit aus einer ganz falschen Politik zurückführen wolle. Nicht einen, sondern hundert vernünftige und kluge Hungarn habe ich dieses sagen hören. Da man überdiess öffentlich weiss, dass diese ganze Anspinnung von dem Jesuiten herrührt, da man sie namentlich weiss, sie, die diese Kabale gebrütet haben, so scheint es nicht ohne Grund zu befürchten zu seyn, dass man nicht den alleinherrschenden Jesuitengeist, welcher an die Unterdrückung allen

Genien seine Kraft äussert, zu befahren habe. Wehe aber den Thronen und Monarchen, wenn die guten Genies unterdrückt, wenn die Lehre derjenigen wieder erwecket wird, die Königsmord und Monarchentödtung als erlaubt, als rechtmässig in gewissen Fällen nicht nur gelehrt sondern sogar selbst ausgeübt haben! — Es ist hohe Zeit, besonders in Hungarn, den Jesuiten engere Schranken zu setzen.

79.

[1793 ősze]

Imádság alakjában írt röpirat

Győzelmet kér a franciák és a lengyelek számára és felszólítja a magyarokat, hagyják abba a széthúzást és rázzák le a papok és az arisztokraták uralmát.

Egyleveles nyomtatvány : O. L. Vertr. A. 53. fasc. 49. ad A köteg.

Az alábbi röpirat egyetlen ismert példánya Abaffy Ferenc elkobzott iratai közt maradt ránk. Hogy ki a szerzője? — nem tudjuk. A benne foglaltak alapján Abaffy is lehet. A per folyamán erre vonatkozóan a vádlottakat nem kérdezték meg. Az ügyész figyelemre sem méltatta a röpiratot.

A röpirat megírásának idejére egy kijelentéséből következtethetünk : a lengyelekről azt mondja: már másodszor alázzák meg őket. Lengyelország második felosztását 1793. július 22-én fogadta el a grodnói országgyűlés.

ORATIO

DEUS Omnipotens, qvi humiles exaltas, da, qvaeso, Gallis, qvisemet per paupertatem experrecti a jugo humanitati alieno exuere, pacem et concordiam, ut ope illius constitutionem suam naevis adhuc plenissimam perficere, per hanc vero inimicos cum hostibus semper sint resistendo, deprimere possint. Fac item miseros exaltare Polonos, qvi jam altera humiliantur vice, da eis Anglicum et Turcicum auxilium, ut hostes eorum confundantur. Hungaros vero doce recte cogitare, ut privata publicis postponant, factiones quasvis extinguant et praedominium cleri et aristocraticum tollant. In reliquo da, Deus, ut ad exemplum Gallorum totus componatur orbis, in quo securis rebus et personis sit nulla actio vetita. Amen.

80.

[1793 augusztus—szeptember]

Martinovics Magyarország számára készített alkotmányterve és az új alkotmány érdekében írt röpiratai

1793 őszen Martinovics már látta, Ferenc királyt és udvarát nem tudja megnyerni alkotmánymódosító terveinek. (L. Bevezetés III. fejezet.) Elhatározta tehát, hogy tervei valóraváltását új utakon kísérli meg. Tudta, hogy Magyarországon a hangulategyre élesebben udvar-ellenes, a nemesség nyíltan elégedetlenkedik, — az uralkodó viszont szorult helyzetben van, mert a francia háború folytatásához újabb katonaságra és pénzre van szüksége. Mivel pedig újoncot és hadiadót törvény szerint csak az országgyűlés szavazhat meg, bizonyosra vette, hogy Ferenc király előbb-utóbb kénytelen lesz a rendeket összehívni. Valóban, Pálffy kancellár, akit az uralkodó 1793. július 29-én véleményadásra szólított fel, bár a rendek elkeseredett hangulatát és az összehívásukban rejlő

esetleges veszélyt nem titkolta el, mégis azt javasolta, hogy októberre hirdessenek országgyűlést. (L. *Sándor Lipót iratai*, 681—682. l.) Ha pedig az udvar rendelkezéseivel torkig levő megyei nemesség összeül, — ez lehetett Martinovics elgondolása — ügyes meggyőzéssel maga mellé állíthatja őket Bécs ellen és felszíthatja az 1790 végén lefolytott törekvések lángját.

1793 augusztusában Pesten ezzel az elgondolással lediktálta Laczkovicsnak az új alkotmány tervét és ugyanakkor elkészítették a megyékhez, az országgyűlési követekhez és a magyar néphez szóló kiáltványokat. (L. II. k. 57., 58., 85. és 392. l.)¹ A helyzet bizonytalansága magyarázza, hogy a rölapokat nem küldték mindjárt szét. Martinovics az iratokat Laczkovicsnál hagyta, s utasította, hogy alkalmas időben majd vegye elő és terjessze. (II. k. 58. l.)

Felhasználásra azonban egyik irat sem került; az országgyűlést nem hívták egybe. Az Államtanács és a nádor egybehangzó véleménye az volt, hogy az ellenzéki hangulatra való tekintettel nem szabad megkockáztatni a diétát, — s Ferenc király már augusztus 15-én az ő álláspontjukat fogadta el. (*Sándor Lipót iratai*, i. h.). Szeptember folyamán már mindenki előtt nyilvánvalóvá vált: országgyűlés nem lesz. Ekkor írhatta Martinovics újabb röpiratát, melyben most már megmagyarázza a nemességnek az udvar halogató politikájának a rugóit, hogy ezáltal is erősítse a Bécs-ellenes táborn.

Laczkovics csupán Szentmarjaynak, majd unokaöccsének, Szlávy János jurátusnak mutatta meg az iratokat (II. k. 478. és 500. l.), ez utóbbi többet le is másolt közülük. Az iratok eredetijét Martinovics elfogatásának hírére Laczkovics 1794 nyarán egy kivételével elégette; (II. k. 86. l.)² 1794 telén, bécsi vizsgálati fogságában, Martinovics emlékezetből német nyelven újra leírta az alkotmánytervet (l. II. k. 61. és 131. l.), mondván, hogy írása, ha szavakban nem is, lényegében megegyezik az eredetivel (l. II. k. 287. l.). Ezt a kijelentését alátámasztják a kiáltványnak Szlávy iratai közt fennmaradt eredeti szövege és Martinovicsnak 1793-ból való egyéb írásai is, amelyekben ugyanezeket a gondolatokat találjuk.

a.)

[1793 augusztus eleje, Pest]

Magyarország új alkotmánya *Martinovics tervezete*

Az alkotmány fejezetei: I. Magyarország nevééről és felosztásáról. II. A magyar állam szabadságjogairól. III. A magyar nemzet szuverenitásáról. IV. A törvényhozó szervezetről. V. Az országgyűlésről. VI. Az alkotmányos szervek gyűléséről. VII. A végrehajtó szervezetről. VIII. Az adóról. IX. Az adóbehajtásról és a pénzügyekről. X. Magyarország királyáról. XI. A magyar minisztériumról. XII. A bírósági szervezetről. XIII. A magyar hadseregről. XIV. A magyar állampolgárok jogairól. XV. A magyar nemzet külpolitikájáról. XVI. A nemzeti alapról. XVII. A nemzeti intézményekről.

Martinovics sk. írása: St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics, sz. nélkül.

Entwurf einer neuen für Ungarn bestimmten Konstitution^{a)}

^{a)} Martinovics megjegyzése a margón: Diesen Entwurf hat niemand ausser gewissen gewissen Rittmeister v. Laczkovits gehabt und gelesen.

¹ Az idézett helyeken ugyan Martinovics és Laczkovics is általánosságban 1793 szeptember-októbert mondják a megírás időpontjának, de ennek ellene mond Laczkovics 1793. aug. 10-i levele, amelyikben félreérthetetlenül utal az alkotmánytervre. (L. 923. l.) Így az alkotmányterv lediktálásának időpontját augusztus elejére kell tennünk.

² A II. k.-ben tévesen írtam, hogy az alkotmányterv eredeti kézirata a per folyamán megkerült. (II. k. 86. l. 2. jegyz. és uo. 392. l. 6 jegyz. Vö. III. k. 215. l. N° 496.)

Caput I.

Von der Benennung und Eintheilung Ungarns

I. Ungarn wird in die Zukunft eine unabhängige Republik sein.

II. Alle Länder, welche bishero zu Ungarn gehörten: wie eigentliches Ungarn, Dalmatien, Kroatien, Slavonien, Sirmien, Banat und Siebenbürgen, werden eine neue Eintheilung, nach den verschiedenen Nationen, welche diese Länder bewohnen erhalten.

III. Jede Eintheilung erhält einen eigentlichen Namen, unter welchen sie als eine Provinz betrachtet wird.

IV. Die Namen der Eintheilungen werden von der Nation, welcher sie bewohnt, hergeleitet.

V. Die Gränzen dieser Eintheilungen müssen genau, durch einen dazu bestimmten Ausschuss bestimmt werden.

VI. In Bezug auf die äussere Sicherheit und Vertheidigung, werden alle Eintheilungen der Provinzen als eine unzertheilbare Republik, im Gegentheil in Betref der inneren Sicherheit und Verwaltung werden selbe als federirte Provinzen betrachtet.

Caput II.

Von den Freiheiten der Ungarischen Republik

VII. Die Ungarische Republik bestehet aus einem freien Volke.

VIII. Jeder ungarischer Bürger kann alles das thun, was niemandem, folglich auch nicht dem Staate schadet und ihm nützlich ist.

IX. Er ist bloss dem Geseze zu gehorchen schuldig.

X. Er kann nicht unverhört und willkührlich in Verhaft genommen werden.

XI. Im Verhör ist er nur auf die im Anklage Akt angeführte Beschwerden zu antworten schuldig.

XII. Das Gesez wird alle Bürger Ungarns gleich schützen und strafen ohne Rücksicht des Standes.

XIII. Der ungarische Bürger geniesst die vollkommene Gewissens Freiheit.

XIV. Die Denk und Pressfreiheit wird nur so weit eingeschränkt, dass sie der Souverainität und der Konstitution nicht schaden könne.

Caput III.

Von der Souverainität der ungarischen Nation

XV. Die Souverainität gebührt der ganzen Nation.

XVI. Die Nation bestehet aus einem König, dem Adel und dem Volke.

XVII. Der König macht in der Souverainität einen Hauptlandstand aus; der Adel behält seine verschiedenen Titel. Dieser machet den zweiten, und das Volk den dritten Stand aus.

XVIII. Die Souverainität muss jedem Theil derselben heilig sein: folglich sind alle ausgeübte Angriffe von einem Stande gegen den anderen ein wahres Staats Verbrechen.^{a)}

^{a)} Martinovics megjegyzése a margón: Dieser Artikel ist dem König sehr vortheilhaft, weil es als einzelner Mensch unverletzbar ist, und die andern zwei Stände nur als eine Masse betrachtet dieses Recht geniessen.

Caput IV.

Von dem gesetzgebenden Körper

XIX. Die gesetzgebende Gewalt bleibt zwar immer bei der ganzen Nation, sie wird aber durch ihre Abgeordnete ausgeübt, welche einen politischen Körper ausmachen.

XX. Dieser gesetzgebende Körper wird alle Jahr geändert, und erneuert.

XXI. Er hat das Recht nicht nur Gesetze zu machen, sondern auch eine Konstitution zu entwerfen, wenn es drei viertel Theile der Nation fordern werden.

XXII. Doch muss die Konstitution von der ganzen Nation ausdrücklich, und alle Gesetze durch vordauerndes Stillschweigen von sechs Wochen angenommen werden.

XXIII. Der gesetzgebende Körper hat das Recht alle diplomatische Unterhandlungen mit fremden Mächten zu pflegen, Kriege zu erklären, Allianz und Kommerz Traktaten zu schliessen, u. s. w.

Caput V.

Von dem Landtag

XXIV. Der Landtag besteht aus den Abgeordneten der drei Stände, welche die ganze Nation ausmachen, und frei von diesen Ständen gewählt werden.

XXV. Der König und der Adel schicken eine ihren Einkünften angemessene Zahl der Abgeordneten. Von einmahl hundert tausend Gulden jährlicher Einkünfte schicken die zwei Stände einen Abgeordneten.^{a)}

XXVI. Der dritte Stand, oder das Volk schickt hingegen ihre Abgeordnete nach der Population. Dreissig bis Vierzig tausend Menschen wählen einen Abgeordneten zum Landtag.

XXVII. Der Abgeordnete muss das ungarische Bürgerrecht haben.

XXVIII. Der königliche, oder des Adels Abgeordnete muss ein ungarischer Edelman sein, oder das Indigenat Recht haben.

XXIX. Ein Edelman kann kein Abgeordneter des dritten Standes sein.

XXX. Sobald ein Abgeordneter einmahl gewählt ist, so kann ihm niemand diese Würde, als der ganze Gesetzgebende Körper mehr nehmen.

XXXI. Der Abgeordnete kann während seiner Sendung kein Amt bei der ausübenden Gewalt haben.

XXXII. Die Abgeordneten aller drei Stände halten ihre Versammlungen und Sizungen in einer einzigen Kammer, und die summarische Mehrheit der Stimmen gibt allzeit den Ausschlag für ein Gesetz, Verordnung, oder Maassregel.^{b)}

XXXIII. Bei den Sizungen nehmen die königlichen Abgeordnete den ersten Plaz, das ist die erste Reihe rund um; die adelichen die zweite, und die Volks-Abgeordnete den dritten Plaz ein.

XXXIV. Alle Vierzehn Tage werden ein neuer President und neue Sekretarier gewählt. Un zwar die ersten Vierzehn Tage aus dem ersten Land-

^{a)} Martinovics megjegyzése a margón: Nach diesem Artikel würde der König von vier Millionen jährlicher Einkünfte 40 Deputirte und von acht Millionen 80 Deputirte im Landtag haben wohingegen er jetzt nur einige Rätthe dabei hat. Er würde also durch diese Konstitution mehr Einfluss in die Gesetzgebung gewinnen.

^{b)} Martinovics megjegyzése a margón: Dieser Artikel ist sehr dem König vorthellhaft, denn hat er nebst seinen Abgeordneten nur einige des dritten Standes für sich, so hat er seinen Willen durch gesetzt und der Adel das Kürzere gezogen. Auf die nemliche leichte Art kann er einige Adelige gewinnen, und wider das Volk siegen. Die Wagschale also der Gesetzgebung ist in seinen Händen.

stand, oder königlichen Abgeordneten ; hernach aus dem zweiten, und endlich aus dem dritten Landstand.

XXXV. Der Landtag wählt aus seinem Schoosse verschiedene Ausschüsse, welche zum schnelleren Gang der Gesetzgebung nöthig sind, und geheim arbeiten. Die Zahl der Mittglieder muss bei diesen Ausschüssen aus allen drei Ständen gleich sein.

XXXVI. Die Sitzungen fangen mit den Vortragen der verschiedenen Ausschüsse an ; hernach folgt die Beratschlagung über dieselben, oder über jene Gegenstände, welche zur Tagesordnung bestimmt sind. Endlich machen die Petitionen und Vorschläge, welche allen Bürgern Ungarns erlaubt sind, den Schluss der Sitzungen aus.

XXXVII. Die Sitzungen werden öffentlich gehalten.

XXXVIII. Des Präsidenten Pflicht ist die Ordnung bei den Sitzungen zu handhaben, und nicht mehr von dem Volke hineinlassen, als die im Saale befindliche Galerie fassen kann. Unter seinen Befehl stehet also die ganze Wache und das Personale, welches zu dieser Ordnung nöthig ist.

XXXIX. Die Petitionäre oder Bittsteller werden immer hineingelassen, und nehmen den Plaz vor den Schranken der Versammlung ein.

XL. Die Bittsteller müssen vor der Sitzung sich bei dem dazu bestimmten Landtags-Sekretair vormerken, und den Inhalt der Bitte kurz einschreiben lassen. Sie erhalten darauf ein Eintritts Billet, und die Liste der Bittsteller wird dem Präsidenten vor der Sitzung abgegeben, damit er dieselben, wenn es Zeit ist, vortreten lassen könne.

XLI. Den Anfang und den Schluss der Sitzungen kündigt der Präsident an.

Caput VI.

Von den Urversammlungen

XLII. Die Urversammlungen bestehen aus dem König, ganzem Adel und allen Gemeinden des Volkes.

XLIII. Diese üben bloss die Haupthandlungen der ursprünglichen Souverainität aus, nemlich bestätigen oder verwerfen den vom Landtag bestimmten Konstitutions Entwurf, wählen Deputirte zum Landtag, verwerfen entworfene Geseze, wenn diese ihnen schädlich scheinen, erklären ihren Willen über die Höhe der Steuer, und über einen zu unternehmenden oder vermeidenden Krieg.

XLIV. Diese Urversammlungen geschehen auf folgende Art : der König gibt über diese Gegenstände seine Stimme allein, nur muss er seine Einkünfte gehörig dem Landtag angeben, damit er die Zahl der Deputirten nicht vermehren könne, als es seine Einkünfte erlauben.

XLV. Wenn ein Edelman ganz allein 100 tausend Gulden jährlicher Einkünfte hat, so machet er mit seiner Familie oder allein die Urversammlung aus, und wählt sich einen Deputirten, oder gehet selbst zum Landtag ; hat er 200 tausend Gulden Einkünfte, so hat er das Recht zwei Abgeordnete zu schicken u.s.w. Er muss sich aber über diese Einkünfte gehörig ausweisen, denn sie werden als der Grund der Steuer betrachtet werden.

XLVI. Die übrigen Edelleute, welche kleine Einkünfte haben, treten, wenn sie in der Nachbarschaft ihre Güter haben, so viele zusammen, bis sie nicht eine Summe von 100 tausend Gulden jährlichen Einkünfte zusammen

aufweisen können; und diese machen wieder eine Urversammlung und üben die Rechte derselben aus.

XLVII. Endlich treten soviele benachbarte Gemeinden zusammen, bis sie nicht eine Bevölkerung von 30—40 tausend Seelen aus machen, und diese machen wieder eine Urversammlung aus.

XLVIII. Damit aber die Ausübung bei der Volks-Versammlung leichter, und ohne Unordnung geschehe, so schickt jede Gemeinde von 1000 Seelen einen aus ihrem Schosse, der ihr grösstes Zutrauen hat, auf den Wahlplatz; folglich von 200 Seelen werden zwei u. s. w. geschickt. Diese nun Abgeordnete treten zusammen auf in dem dazu bestimmten Ort, der immer im Mittelpunkt der Gemeinden sein muss, wählen durch die Mehrheit der Stimmen einen Abgeordneten zum Landtag, und üben überhaupt ihre Souverainität Rechte aus.

XLIX. Bei diesen Urversammlungen kann jeder Bürger, der 21 Jahr alt ist, als Abgeordneter erscheinen; aber nur der älteste unter ihnen leitet die Versammlung.

L. Alles, was in diesen Urversammlungen bestimmt und beschlossen wird, muss schriftlich an die nächste politische Behörde versiegelt geschickt werden; diese begleitet es weiter nach der Ordnung der höchsten Stelle der ausübenden Gewalt, welche es unaufgebrochen dem Landtag überreicht.

Caput VII.

Von der Eintheilung der Stellen der ausübenden Gewalt

LI. Die ausübende Gewalt der Ungarischen Republik ist in den Händen des Königs.

LII. Er übet diese durch sich als President, oder durch seinen Stellvertreter, der aus königlichem Blute sein muss, in einem National-Rath aus, welcher aus soviel Räthen bestehet, als es Provinzen der Republik gibt.

LIII. Folglich muss aus jeder Provinz ein Rath gewählt werden.

LIV. Dieser Nationalrath stehet unmittelbar unter dem gesetzgebenden Körper, und die Räthe desselben sind für jeden begangenen Fehler sowol alle zusammen, als auch einzeln dem Landtag verantwortlich.

LV. Er verwaltet die Geschäfte der ganzen Republik.

LVI. Jede Provinz hat ihren eigenen Provinzialrath, der aus einem Presidenten und mehreren Räthen bestehet, und die Geschäfte seiner Provinz leitet. Er steht unmittelbar unter dem Nationalrath.

LVI. Jede Provinz wird in mehrere Kreise eingetheilt, bei welchen ein Kreisrath, aus einem Kreis Presidenten und zwei Kreisräthen bestehend, sein wird. Jeder Kreisrath ist dem Provinzialrath unmittelbar untergeordnet.

LVII. Jeder Kreis wird ferner in mehr Kommissariate eingetheilt, welche unter der Leitung eines einzigen Kreiskommissärs stehen werden, und dieser wieder ist als ein Werkzeug des Kreisraths zu betrachten. Er muss in seiner Kommissariat-Abtheilung wohnen.

LVIII. Endlich jede Kommissariat-Abtheilung wird in mehrere Gemeinden eingetheilt und diese wieder in mehrere Abschnitte, wovon jeder wenigstens 1000 Seelen zählen muss.

LLX. Jede Gemeinde hat einen Bürgermeister und Schreiber, wie auch soviel Geschworne als es Abschnitte in der Gemeinde giebt. Den Bürger-

meister und Schreiber wählt die ganze Gemeinde, und die Geschwornen, jeder Abschnitt aus seinem Schoosse.

LX. Bei diesen politischen Aemtern kann jeder ungarischer Bürger ohne Rücksicht des Standes ein Amt erhalten.

Caput VIII.

Von der Steuer

LXI. Da sowol die innere als auch äussere Sicherheits Mitteln, daran sich die ungarische Nation bedienen muss, Auslagen erfordern; so ist jederman zur Erstreitung derselben ohne Ausnahme beizusteuern schuldig.

LXII. Da jederman seines Lebens, Eigenthums und Vermögens oder Gewerbes Sicherheit nur durch den Schuz der Nation ruhig geniesset, so kann keine andere als eine Sicherheits Steuer in einem Staate gegründet sein.

LXIII. Da derjenige, welcher mehr Einkünfte aus seinem Grund, Handel, oder Gewerbe hat, auch mehr Ursach habe die Sicherheits-Handhabung von Seite der Nation zu bewirken, so folget, dass er für diese mehr als der ärmere Bürger opfern müsse.

LXIV. In einem Dorfe oder Städtchen, wo die Bevölkerung nicht zehn bis 15 tausend Menschen übersteigt, zahlt der Bürger von dreihundert Gulden Einkünften nur einen Gulden steuer, und von Einkünften über 300 Gulden bis 1000 einen Gulden pro cento; von 1000 bis 2000 Gulden 2 pro cento und so bis fünf tausend Gulden der Einkünfte gerechnet, wird immer um ein Gulden die Steuer grösser sein.

LXV. In einer Stadt, wo die Bevölkerung von 15- bis zwanzig tausend, und so weiter, bei was immer für eine Population, zahlt der Bürger von Einkünften bis 600 Gulden einen, und von sechshundert bis tausend Gulden einen Gulden pro cento, und so wie oben gesagt, wird die Steuer bei jedem tausend um ein Gulden vermehrt, und das zwar bis fünf tausend Gulden der Einkünfte.

LXVI. Von fünf tausend Gulden bis zehn tausend der Einkünfte gerechnet, wird sieben pro cento Steuer gezahlt.

LXVII. Von zehn bis 20 tausend Gulden Einkünfte 9 pro cento, und so wird immer um zwei Gulden bis auf einmal hundert tausend Gulden Einkünfte gesteigert.

LXVIII. Von 100 tausend bis fünfmal hundert tausend Gulden Einkünfte wird 30 pro cento Steuer, und von 500 tausend bis ein Million 40 pro cento. Endlich von ein Million bis zwei, drei, vier, etc. Millionen 50 pro cento.

LXIX. Ausser dieser Progressiven Steuer der Einkünfte, wird keine andere sein; kein Monopolium wird geduldet, und überhaupt ist der Bürger von allen Lasten den Mauth und anderen der gleichen frei.

Caput IX.

Von der Einkassirung der Steuer und Verwaltung der Finanzen

LXX. Wenn jeder Bürger seine Einkünfte aufrichtig gestehet, so ist die Einkassirung der Steuer leicht.

LXXI. Damit aber dieses mit aller möglichen Aufrichtigkeit geschehe, so muss bei jedem Abschnitt einer Gemeinde ein Steuer Einnehmer angestellt sein, welcher mit einem Steuer Buche versehen ist, in welchem die Häupter

der Familien durch Alphabet-Ordnung von seiner ganzen Section, ihre unbewegliche und bewegliche Güter, ihr Gewerbe, oder Profession richtig eingetragen sind. Die richtigen Tabellen müssen von dem Finanz-Ausschuss und Minister entworfen werden.

LXXII. Jedes Jahr vom ersten November angefangen werden die Häupter der Familien jeder Section, so wie sie aufgeschrieben sind, beim Steuer Einnehmer erscheinen, und in Gegenwart des Bürgermeisters und des Geschwornen der Sektion ihre Einkünfte aufrichtig aussagen, und die Steuer, wenn eine zu zahlen ist, ablegen. Dieses wird nun vom Bürgermeister und Untersteuer Einnehmer unterschrieben. Und die Summe in baarem Gelde bestehende Steuer kömmt in ein dazu eigen verfertigtes Kästchen, wovon zwei Schlüssel vorhanden sein müssen, den einen hat der Steuer Einnehmer den andern der Bürgermeister.

LXXIII. Wenn auf diese Art die Einkünfte der ganzen Gemeinde eingeschrieben und die Steuer gezahlt worden ist, so wird das Geld noch einmal in Gegenwart aller Geschwornen, des Bürgermeisters und des Einnehmers gezählt; sodan kömmt es wieder in ein dazu eigen verfertigtes Kästchen, von zwei Schlüssel; der Steuer Einnehmer nimmt es in Begleitung zweier Geschwornen mit sich, und bringt es zum Kreisrath, wo sich in loco ein Obersteuer Einnehmer befindet. Dieser, und der Kreispräsident mit Zuziehung eines Kreisraths übernehmen das Geld, und geben den Ueberbringern eine Quittung darüber.

LXXIV. Es wird die Fatirung der Einkünfte bei jeder Gemeinde drei Sonntage nach einander öffentlich abgelesen, und am Ende wird jeder gute Bürger aufgefordert, diejenigen anzugeben welche falsch fatirt haben.

LXXV. Jeder Bürger, der seine Einkünfte falsch fatirt, und über diese Treulosigkeit gegen die Nation überwiesen wird, soll sein Bürgerrecht verlieren und sein Vermögen confiscirt werden; wovon die Angeber die Helfte erhalten.

LXXVI. Bei der Kreis- und Provinzial Kassa wird eine Buchhalterei und ein Zahlamt errichtet, welche von der Haupt-National-Schatz-Kassa und Buchhalterei geleitet werden. Und diese sind wieder unmittelbar dem Finanz Minister und dem Finanz Ausschuss untergeordnet.

LXXVII. Von dem Finanz Ausschuss und Minister der Finanzen wird alle Jahr gegen Ende des Monath Dezember eine genaue und tabellarische Rechnung über die Auslagen und Einkünfte der Nation gegeben, und der Rest der National-Kassa, oder die gemachte Schulden angezeigt. Diese Rechnung muss in alle Provinzen gedruckt bekannt gemacht werden.

Caput X.

Von dem König der Ungarischen Republik

LXXVIII. Der Tron des Königs von Ungarn bleibt erblich bei dem jetzt regierenden Erzherzoglich-Oesterreichischen Hause.

LXXIX. Sein Titel ist König von Ungarn, Vater des Vaterlandes.

LXXX. In ihm verehrt die Nation mit dem Ausdruck Majestät ihren erblichen Vollvertreter in der Regierung.

LXXXI. Er behält alle Kron- und Kameralgüter, welche aber den gesetzmässigen Steuer, so wie eines jeden Bürgers unterworfen sind.

LXXXII. Ausser dem wesentlichen Einfluss, den er durch seine Abgeordneten im Landtag, oder durch sich in der Urversammlung aus übt, hat er auch die ausübende Gewalt ganz in seinen Händen.

LXXXIII. Er ist Generalissimus der regulirten Armeen.

LXXXIV. Er ertheilt alle militärische und Zivilämter.

LXXXV. Wenn er im Lande nicht wohnen kann oder will, so hat er das Recht einen von seiner königlichen Familie männlichen Geschlechtes anstatt seiner zu substituiren. Dieser erhält den Namen Königlichcr Stellvertreter.

LXXXVI. Er hat in seiner Wohnung und zu seiner Begleitung eine Adelige und Bürgergarde, welche ganz unter seinen Befehlen steht.

LXXXVII. Alle Münzen erhalten auf einer Seite sein Bild und Namen, auf der andern jenen der Nation.

Caput XI.

Von dem ungarischen Ministerium

LXXXIX. Bei jedem Landtags Ausschuss ernennt die Nation einen Minister, dessen Pflicht sein wird, allen gesetzgebenden Maassregeln der Ausschüsse beizuwohnen, um den wahren Geist der Geseze zu fassen, und demselben dem Könige gehörig beizubringen, bevor es im Nationalrath vorkömmt.

XC. Jeder dieser Minister hat die Verantwortlichkeit auf sich, wenn der König in der Ausübung der Geseze gefählt hat.

XCI. Jedes Gesez, welches der Landtag gemacht hat, muss erst vom König und dem betreffenden Minister unterschrieben, und sodan wird es erst dem Nationalrath geschickt, um die weiteren Maassregeln damit zu veranlassen.

XCII. Zu Erleichterung der Geschäfte, werden die Bureaus, oder die Arbeitszimmer so eingerichtet sein, dass z. B. neben dem Bureau des Finanz Ausschusses, gleich das Bureau des Finanz Ministers u.s.w. sein soll.

Caput XII.

Von der Gerechtigkeits Verwaltung

XCIII. Die Gerechtigkeit wird jedem Bürger unentgeltlich bei den Gerichtsstellen verschafft.

XCIV. Bei jeder Gemeinde werden Friedensrichter angestellt, welche die Streitende Partheien in der Güte zum Vergleich zu bewegen suchen werden.

XCV. In einer jeden Kreis Stadt wird ein Gericht von der ersten Instanz; in einer jeden Provinzial Stadt eines von der zweiten, und in der Hauptstadt, wo der Landtag ist, eine oberste Justizstelle, wo der Minister der Justiz als President vorsitzen wird.

XCVI. Die Advokaten bei jeder Stelle werden soviel als nöthig von der Nation besoldet, und folglich als Beamte betrachtet werden.

XCVII. Der President schickt denselben die Partheien zu, welche sie aufnehmen und ihre Prozesse nach der Gerichtsordnung gehörig einleiten, damit das Gericht in Gegenwart der zwei Rechtsfreunde der streitenden Partheien sprechen kann.

XCVIII. Es wird überhaupt ein Zivil und Kriminal Gesetzbuch verfertigt, nach welchen die Geschäfte der Justiz geleitet werden.

Caput XIII.

Von der ungarischen Armée

XCIX. Die streitende Macht der Ungarn besteht aus der ganzen Nation.

C. Dreimalhundert tausend stehen aber unter der Requisition, das heist sie sind bewafnet und beritten.

CI. Diese sind aus der ganzen Nation auserwählt und eingeschrieben, wie auch in Kompagnien, Bataillone, Escadrone und Regimente eingetheilt.

CII. Die Einschreibung geschieht auf folgende Art: einmalhundert und fünfzigtausend werden von 17 bis 25 Jahr des Alters aus solchen Häusern eingeschrieben, wo mehr zur Arbeit nöthige Söhne vorhanden sind. Von 25 bis 30 Jahr des Alters werden ebenfalls dort, wo mehrere zur Arbeit vorhanden sind, einmal hundert tausend eingeschrieben. Und endlich von 30—35 Jahr fünfzig tausend.

CIII. Von dieser Macht werden aber in Friedenszeiten nur fünfzig tausend unter Waffen stehen, und zur innerlichen Sicherheit dienen. Diese werden alle Jahr durch andere fünfzig tausend abgelöst, so dass der Dienst nur das sechste Jahr auf jede Abtheilung kommen soll.

CIV. Die dienende Abtheilung wird bloss besoldet, und als eine regulirte Armée behandelt.

CV. Von den 3malhundert tausend bewafneten sind 220 tausend Fuss Volk oder Infanterie, 20 tausend Artillerie, Pionniers, Sapeurs und zum Fuhrwesen nöthige Individuen, 60 tausend endlich Reiterei. Von jeder Klasse machet der sechste Theil die Dienste des Jahres.

CVI. Die 5/6-tl oder der ruhende Theil der Armée muss aber so in Bereitschaft sein, dass er in acht Tagen auf den bestimmten Sammelplatz erscheinen kann. Diese ruhende Armée muss sich alle Wochen Sonn und Mittwoch in Waffen üben; diejenigen, welche in einem Orte wohnen rücken zusammen und üben sich in Waffen.

CVII. Die weiteren Maassregeln entwirft hierüber der Kriegsausschuss mit dem Kriegsminister.

Caput XIV.

Von den Verhältnissen der Bürger Ungarns

CVIII. Die Ungarische Republik erkennt den Adel mit allen seinen verschiedenen Titeln.

CIX. Seine Vorrechte bestehen in dem, dass der Adelige in allen Aemtern dem Unadelichen vorsitze, dass er sich seiner Wappen bedienen könne, dass er den zweiten Landstand ausmache, dass wenn er gleiche Fähigkeiten und Tugenden besitzt, in Erhaltung der öffentlichen Aemtern den Vorzug habe, dass endlich er ausschliessig bei der Reiterei Unter- und Oberofiziers Stelle erhalten könne.

CX. Jeder Unadeliche wird nur durch die Waffen adelich, wenn er es bei der Infanterie soweit gebracht hat, dass er ein Hauptmann geworden ist.

CXI. Mit der Obristen Stelle, sowol bei der Infanterie als auch bei der Cavallerie, wird er *Freiherr*, mit General Major's Würde *Graf*, und endlich mit *Feld Marschall Lieutenant* Stelle wird er *Fürst*.

CXII. Da das Feudal System verworfen ist, so erhält der *Grundherr* den Namen *Eigenthümer* und der *Unterthan* soll *Pächter* genannt werden.

CXIII. Anstatt des Lehnsystems wird das *Pachtungssystem* in ganz Ungarn eingeführt. Jener Landmann, der bishero kein wahres *Eigenthum* hatte, machet einen Kontrakt mit dem *Eigenthümer*, dass er die Portion seines *Eigenthümers*, die er bishero als *Unterthan* besass, in die Pachtung nehmen will. Diese Portion wird in Gegenwart des *Kreiskommissärs* und *Bürgermeisters* der Gemeinde abgeschätzt und der *Werth* bestimmt.

CXIV. Von jeden Hundert Gulden zahlt er dem *Eigenthümer* 5 procento, und nicht mehr, nicht weniger. Ausser diesen Pachtungs Schilling ist er ihm nichts schuldig zu zahlen. Auch kann und muss es ausgemacht werden: ob dieser Pachtungs Schilling in *Geld* oder in *Roboten*, zum Theil oder ganz abgeführt werden soll.

CXV. Ein *Roboten Tag* wird auf 15 *Kreuzer* gesezmässig fest gesetzt; der *Pächter* aber kann aus seinem freien Willen seine *Robot* wohlfeiler verrichten.

CXVI. Die Pachtung muss wenigstens auf fünf Jahre geschlossen werden. Wenn der *Pächter* seine Pachtung aufgeben will, so muss er um ein ganzes Jahr voraus selbe aufkündigen.

CXVII. Bei dem Pachtungskontrakt werden von beider Seite die mit demselben im *Zivilrecht* verbundene Bedingungen beobachtet.

CXVIII. Jeder *Bürger* Ungarns kann bewegliche und unbewegliche Güter besitzen.

CXIX. Da jeder *Bürger* Ungarn's ein freuer Mensch ist, so darf er zwar dienen, aber nie ein Zeichen der Knechtschaft, wie z. B. ein *Livree*, oder *Lauferkleid* tragen.

CXX. Der Titel eines *Adelichen Bürgers* ist: *Bürger Ritter*, *Bürger Baron*, *Bürger Graf*, *Bürger Fürst*. Eines *Unadelichen* Titel aber ist: *Bürger*.

Caput XV.

Von der Diplomatie der ungarischen Nation

CXXI. Die ungarische Nation machet eine ewige defensive Alliance mit dem Könige von Böhmen und Erzherzog von Oesterreich etc. solange der König von Ungarn zugleich diese Länder unter seinen Scepter haben wird.

CXXII. Sie will auch mit selben einen, beiden Theilen nützlichen Komerz-Traktat machen.

CXXIII. Die ungarische Nation wird nie ihre Waffen zu Eroberungen brauchen.

CXXIV. Sie wird ihre Bevollmächtigte bei allen fremden Mächten, wie auch beim Wiener Hof haben.

CXXV. Sie wird nie einen der Nation nachtheiligen Frieden schliessen.

CXXVI. Sie wird alle freuen Völker als allirte betrachten, solange als diese das nemliche thun werden.

CXXVII. Sie wird nie wider die Freiheit was immer für einer Nation zu Felde ziehen.

Caput XVI.

Von dem National Fond

CXXVIII. Der National Fond besteht aus den eingezogenen sämtlichen geistlichen Güter und aus der gesetzmässigen National Steuer.

CXXIX. Aus diesem Fond wird die Armée erhalten und alle Staatsbeamte bezahlt.

CXXX. Sollte zuweilen ein entstandener Krieg die Auslagen vermehren, so wird auch die Steuer um ein Drittl vermehrt, und erhält den Namen *Kriegssteuer*.

CXXXI. Aus diesem Fond werden endlich alle Staats Bedürfnisse, wie z. B. die National Erziehung, der Strassenbau u.s.w. besorgt.

Caput XVII.

Von dem Federalismus der Nation

CXXXII. Jede Provinz hat das Recht sich eine Provinzial Konstitution zu machen; diese kann aber nur solche Maassregeln enthalten, welche der Haupt Konstitution nicht widersprechen, und nur die innere Sicherheit betreffen.

CXXXIII. Nur mit der bewafneten Macht hat sie nichts zu verordnen, welche unmittelbar vom Landtag und dem König abhängt.

CXXXIV. Jede Provinz hat das ausschliessende Recht Individuen aus ihrem eigenen Schosse zu den in der Provinz befindlichen Aemtern dem König vorzuschlagen.

CXXXV. Auch werden aus jeder Provinz nach dem Verhältnisse ihrer Bevölkerung Unter- und Ober Offiziere bei der Armée angestellt.

CXXXVI. Wenn eine Provinz in Namen der ganzen Bevölkerung etwas dem Landtag vorzutragen hat, so wird ihre Meinung nur nach der Anzahl der Bevölkerung geschätzt.

CXXXVII. Einzelne Provinzen dürfen keine Urversammlungen halten, weil sie keine Souverainität der ganzen Nation besizen.

CXXXVIII. Jede Provinz hat das Recht ihre Provinzial-Sprache in Schullen und öffentlichen Aemtern einzuführen, auch ihre Provinzial-Gebrauche, wenn sie der National Konstitution nicht nachtheilig sind, auszuüben.

Caput XVIII.

Von National Anstalten und Tugenden

CXXXIX. Die National Erziehung wird allen Kindern der Nation unentgeltlich gegeben.

CXL. In dieser Erziehung wird auf drei Hauptgegenstände gesehen: auf reine Moral, auf Bürger Pflichten und Kriegskunst.

CXLI. Der Erziehungs Ausschuss wird einen Erziehungs Entwurf verfertigen, nach welchen sich alle Lehrer werden richten müssen.

CXIII. Öffentliche Versorgungs Häuser, wo alle die arm und sich Brod zu verdienen unfähig sind, versorgt werden, sollen in allen Provinzen errichtet werden.

CXLIII. Die Nation verbindet sich folgende bürgerliche Tugenden ausüben zu wollen : die ganze Nation als die Quelle der bürgerlichen Glückseligkeit anzusehen, ihren König als ihren Vater zu verehren, und dem Geseze zu gehorchen.

Die Nation verbindet sich keinen blutigen Aufstand jemals machen zu wollen, sondern eine Regierungs Veränderung gesezmässig, wenn eine nöthig sein sollte, zu veranlassen. Sie wird Tirannei oder willkührliche Regierung, so wie auch die Monarchie verabscheuen. Sie wird endlich eines jeden seine Religion ungetastet lassen, der Armuth Hilfe geben und dem Unglücke des Bürgers entgegen arbeiten und helfen.

b.)

[1793 augusztus, Pest]

Tájékoztató a megyék számára, hogy az ország szabadságát milyen magatartással menthetik meg

Martinovics anonym röpirata

A röpirat tartalma : I. Mivel az osztrák uralkodóház, ha más eszköze nincs, a törökök segítségét is igénybeveszi a magyar nemzet ellen, ezért a portai követ magyar legyen. II. Mivel törvény szerint a király csak a nemzet hozzájárulásával üzenhet hadat, vagy köthet békét, ezért a magyar nemzetnek külön minisztériuma legyen. III—VI. Mivel a nemzet politikai létét pénzügyileg biztosítani kell, ezért az egyházi, tanulmányi és kamarai uradalmakból nemzeti alapot kell létesíteni; ennek tisztviselőit az országgyűlés válassza s annak is számoljanak el. A megyék követekül olyanokat küldjenek az országgyűlésre, akik alkalmasak a kérdés részleteinek kidolgozására. VII. A magyar hadsereg legyen állandóan az országban, az örökös tartományokba csak az országgyűlés beleegyezésével vihető és idegenek csak akkor szolgálhatnak benne, ha magyar állampolgárságot szereztek. VIII. Az országos méltóságokat az országgyűlésen képviselt nemzet válassza. IX. Mivel az az igazságos, hogy az vesse ki az adót, aki azt fizetni köteles, a nem nemes osztályok küldöttei alkossák az országgyűlés második tábláját. X. A nemeség rétegei, amelyek ezután sem fizetnek adót, hanem bandériumokat kötelesek kiállítani, birtokaik arányában küldjenek követeket, s ezek alkossák az országgyűlés első tábláját. XI. Tisztségre minden magyar állampolgár választható legyen. XII. Magyarország annyi tartományra osztandó, ahány nemzet lakik területén. XIII. Belső ügyeit mindegyik tartomány külön gyűléseken, a saját anyanyelvén tárgyalhatja meg. Az országgyűlés nyelve azonban a magyar legyen. XIV. Ferenc király alkalmatlan az uralkodásra, s helyette a korrupt Colloredo rendelkezik, aki csak a mágnásoknak kedvez, ezért követeljék Colloredo eltávolítását, a király kiskorúvá nyilvánítását és azt, hogy mellé az országgyűlés válasszon magyar minisztert.

Szláv János másolata: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szláv János periratai 1. sz. melléklet

Puncta

quae comitatum deputati in futuris regni comitiis
ad conservandam regni Hungariae libertatem
contra domus Austriacae despotismum manutenere debent.

I^o Cum ex historia regni Hungariae constet, toties domum Austriacam Turcas contra nationem Hungaram concitasse, quoties exhaustis omnibus astutiis alia via jam subjugare non potuit, ideo comitatus firmiter insistant, ut ablegatus ad portam Ottomanicam sit natus Hungarus, quem SS et OO in diaeta collecti jus eligendi et deponendi habeant.¹

II° Cum natio Hungara per leges regni jus sibi conservaverit cum suo rege bellum exteris provinciis indicendi, vel pacem concludendi, ideo comitatus firmiter insistant, ut Hungara natio proprium habeat ministerium in regno residens, quod itidem a regni statibus eligi et deponi possit.

III° Cum natio Hungara nunquam per domum Austriacam armis subjugata fuerit, et ideo domus Austriaca ejusdem existentiam politicam sine laesione legum et privilegiorum patriae negare non possit, perspicuum autem est, sine fundo nationis et inde emanante cassa nationali dictam existentiam politicam manuteneri non posse, sequitur inde, quod comitatus insistere debeant, ut fundus pro cassa nationali in Hungaria stabiliatur, tamquam medium ad communem Hungariae salutem, et libertates regni manutenendas necessarium.²

IV° Cum salus et libertas cujusvis nationis suprema sanctissimaque civium lex sit, huic manutenendae omnia consecrari debent, ideo comitatus insistant, ut omnia bona ecclesiastica et studiorum item cameralia et regalia, exceptis bonis coronalibus ad fundum nationis constituendum adplicentur.

V^o Cum ex proventibus horum bonorum omnibus regni necessitatibus provideri debeat, ideo comitatus firmiter manuteneant, ut bona haec, etquidem per officiales a natione electos administrentur, qui expensarum et proventuum rationem strictissimam statibus reddituri sunt.

VI° Idem comitatus his punctis obtentis elaborent, ut deputati in diaeta apti destinentur, qui diversorum institutorum regni organisationem fundo nationis proportionatam elaborent: alii ex his deputatis novam exercitui Hungarico organisationem, alii rei ecclesiasticae, alii rursus commercii et agriculturae et manufacturarum, alii denique institutionis publicae instructionem elaborabunt.

VII° Cum finis exercitus Hungarici, quem natio semper hucusque solvit, non aliud, quam defensio patriae esse possit, ideo comitatus omnibus adlaborent viribus, ut deinceps Hungaricus exercitus praesens in regno sit, neque rex sine consensu SS et OO regni ulla ratione eundem e regno ad alias Germanicas ditiones relegare possit, necque etiam exterae nationis in hoc exercitu, nisi obtento prius civis Hungarici nomine, servire possit.

VIII° Cum tristis docuerit actu nos experientia, quod domus Austriaca, vel potius perfidi cabineti Viennensis Germani ministri per collationem (primarum regni dignitatum characterem Hungarorum fere penitus corruerit, ideo comitatus mordacius resistent, ut rex Hungariae jus conferendi has dignitates, quo hactenus tam turpiter abutebatur, in perpetuum amittat

¹ Vö. a Reformátorok Kátéjával, 1006. l.

² Vö. a Reformátorok Kátéjával, 1012. l.

istudque ad originarium suum fontem, nempe ad nationem per diaetam repraesentatam redeat.

IX. Cum justissimum sit, ut illa civium classis, quae onus contributionis portat, eadem sibi ipsi imponat et proventibus suis proportionatam reddat, ideo justissimum quoque est, ut haec civium classis secundum regni statum, seu prout id in Anglia fit, secundam in diaeta cameram, seu tabulam efficiat,¹ ibique per suos repraesentantes de necessario contributionis quanto et aliis ad legislationem pertinentibus negotiis tractet.

X. Classes hactenus in Hungaria nobilium existentes pura : rex, principes, comites, barones, nobiles tam possessionati, quam armalistae ad unam cameram refundantur, quae prima regni camera vocetur. Classis haec civium in ratione proventuum bonorum, quae possidet, ad diaetam mittat, et in locum contributionis quivis nobilis tempore belli numerum banderii pro ratione proventuum suorum statuatur.

XI. Ad omnes regni dignitates omnes Hungariae cives adplicari possint, id est virtutis et talentorum in electione habeatur ratio. Unicus tantum deputationis casus excipitur, id est pro camera superiori tantum nobilis, et pro camera inferiori tantum ignobilis eligi potest.

XII. Cum incolae Hungariae ex multum inter se diversis componantur nationibus, et quae earundem in functionibus publicis et officiosis linguam conservandam habere cupiat, ideo comitatus satagent, ut omnes regni Hungariae incolae ad eandem coronam spectantes in tot foederatas, sed indissolubili foedere junctas dividantur provincias, quot nationes in Hungaria existunt. Ita Hungaria proprie dicta primam et specialem efficiat provinciam ; Dalmatia, Croatia, Selavonia et Syrmium secundam efficient Illyricam provinciam ; comitatus Sáros, Szepes, Thuróc, Threncsény, Nyitra, Arva, Liptó et reliqui Slavonicam, pars una Banatus et Transsylvaniae Valachicam, quae repartitio juxta adcuratam geographicam et topographicam notitiam fieri debet.²

XIII. Quaevis harum foederatarum provinciarum jus habeat comitia particularia sua lingua in negotiis provinciam concernentibus celebrandi ; sed comitia foederationis, seu omnium harum nationum tantum in metropoli Hungariae urbe lingua Hungarica et in negotiis omnes foederatas provincias concernentibus celebretur. — Constitutio juxta haec puncta brevi in lucem prodibit et puncta haec ipsa dilucidabit.

XIV° Cum tota natio ab eo tempore, quo Franciscus I. rex Hungariae regni tenet gubernacula, tristi experientia convicta sit, quod idem rex ad regimen prorsus incapax sit, et quod in locum illius phanaticus et corruptus Comes Camillo Colloredo^{a)} regnet et soli magnatismo Hungarico, atque aere corruptae Cancellariae Hungaricae in perpetuam privilegiorum Hungaricorum versionem faveat ; denique cum evidenter constet, quod tyrannicus iste minister rescians, quod in modernis circumstantiis neque tyrones statuere, neque etiam subsidium in pecunia ad bellum contra Gallos gerendum dare possit, aut velit, ideo imbecillum regem Franciscum persuasit, ne post elapsam ab ultima diaeta triennium juxta leges patriae nova celebretur diaeta, justissimum erit, ut omnes comitatus contra hanc legum infractionem futura diaeta solemniter protestentur et absolute insistant, ut execrabilis iste

^{a)} Az eredetiben így írva : C . . . e . C . . i . . o . C . . 1 . . e . o

¹ Vö. a Reformátorok Kátéjával, 1011. l.

² Vö. a Reformátorok Kátéjával, 1010. l. •

minister et osor nationis Hungaricae atque legum Hungaricarum penitus ignarus, a rege in perpetuum removeatur, eidemque regi a natura in perpetuum minorenni futuro, Hungarus ad latus detur minister virtute et intelligentia rerum Hungarico politicarum et statisticarum gnarus; hunc quoque ministrum SS et OO regni communi consensu creent et stabiliant.

His potissimum temporibus ad vigilandum Hungara natio excitatur, dum rex imbecillis thronum occupat, rapinas politicas magnatibus ex impotentia admittit, labyrinthum caballarum politicarum per ignorantiam fovet, cor atque educationem Hungaricae juventutis ita per phanatismum sacerdotalem et intolerantiam intolerabilem corrumpit, et per execrabile hoc vitium futuram gentis Hungaricae nationem degradat. Denique dum astutia Moscovitarum per Poloniae occupationem vicina provinciis Austriacis effecta est,¹ facileque Moldaviae, Valachiae, Syrmii et totius relique Illyricae nationis ab Hungariae corona separationem exoperari potest, invigilandum dico est, ut imminentibus hujusmodi malis ne sive Russicus, sive Austriacus tyrannus nationem Hungaram a seculis illustrem in perpetuum deleat, in tempore medela, et quidem in futuris regni comitiis per executionem punctorum superius adlatorum adferatur.

c.)

[1793 augusztus, Pest]

*Felhívás az országgyűlési követekhez
Martinovics anonym röpirata*

A felhívás tartalma : 1—2. A törvényhozók nehéz és felelősségteljes munkájáról. 3—4. Csak az a nép lehet boldog, amelynek alkotmánya biztosítja a polgári szabadságjogokat. 5. A magyar alkotmány minden hatalmat a magnások kezébe ad, a nem-nemeseket pedig még a nemzetből is kirekeszti. 6. Magyarországon nincs nemzeti közalap, az ipar, a kereskedelem és a tudomány elmaradott, s az erzséuiták meggátolják, hogy a népet felvilágosítsák. 7. A magyar rendek zömét a politikai iskolázatlanság jellemzi. 8. A követeknek bölcs és igazságos törvényekkel meg kell adniok mindenkinek azt, ami az emberi jogok értelmében megilleti. 9—10. A politikai reformot az alkotmány megváltoztatásával kell kezdeni. 11. Az országgyűlés két kamarás legyen, egyik táblát a nemesek, másikat a nem-nemesek alkossák. 12. A törvényhozást az országgyűlés, a végrehajtást az uralkodó kezébe kell letenni. 13. Az országgyűlési követek megválasztásának módjáról. 14. A nemzeti alap létesítéséről. 15. Az egyházi birtokokat a nemzeti alaphoz kell csatolni. 16. Ítélet nélkül senkit ne lehessen elfogni; a nem-nemes perelhesse a nemest is; földet csak nemesek birtokolhassanak. 17. Tisztségeket nem-nemesek is viselhessenek. 18. A Kancellária és Helytartótanács helyett magyar minisztériumot kell felállítani. 19. Ha mindezt megvalósítják, ezzel a nemességnek, az egész országnak és Ferenc királynak is javát szolgálják.

Martinovics sk. írása : O.L. Vertr. A. 49. fasc. I. köteg.

¹ Lengyelország 1793 jan. 4-i második felosztásakor Oroszország megszerezte az osztrák Galiciával szomszédos Podóliát.

Ad deputatos Hungariae legislatores

1. Scientia ferendi leges est omnium scientiarum naturalium summa atque difficillima, ea enim optimum in societate civili praescribere debet modum, quomodo innata omnibus civibus dominandi cupido, atque innumeri eorum pravi, civitatisque noxii adfectus sunt coërcendi; si norma regendi civitatem anarchiae omnem aditum non impediat, vel etiam supremæ potestatis omnem despotismum in perpetuum non removeat, pro vitiosa illa haberi debet; nam tantum abest, vt civium felicitatem promoveat, vt potius illis vel interitum in statu anarchiae, vel perpetua vincula atque inhumanam oppressionem in statu despotismi paret.

2. Innumera pene sunt in civitate, quae intra justos limites retineri, innumera rursus, quae summis viribus celerrimoque passu promoveri debent, vt salus reipublicae florentissimusque ejus status conservetur promoveaturque. Lex suprema atque vnica, quae est omnium civium voluntas, felicitatem communem promovendi in civitate regere atque dominari debet, omnis alia potestas ab hac lege non emanans, vel eidem opposita est vera vsurpatio, tenditque in apertam civitatis ruinam.

3. Tristissima ex omnium populum historiis modernas docet generationes experientia, quantam felicitatis jacturam antiquae respublicae et monarchiae subierint, quoties legem supremam in civitate arbitrio vel vnus regis, vel triumviratui, vel aristocraticis oppressoribus, vel demum oligarchiae exercendam commiserunt. Nulla hactenus civitas felix esse potuit, in qua unum, vel pauca membra supressis humanis juribus communem felicitatem promovere atque dirigere permissa fuere; cum enim quisque suam potius, quam alterius amet beatitudinem, non potest non illam huic substituere, atque ita omnes civium conatus, labores, divitias et vires bellicas in privatum suum finem consecrare.

4. Civitas, quae hoc vitio caret, lege suprema inviolabilem reddet civium proprietatem, securitatem vitae adversus omnem laesionem injustam cuius procurabit, libertatem omne id exercendi, quod felicitati communi non adversatur, fovebit; ubi enim libertas civium adest, ibi ingenia per scientias naturales excoluntur, ibi agricultura in summa habetur veneratione, ibi commercia, manufacturae et omnis generis utilis industria promoventur.

5. Hungariae politica constitutio crassissimis onerata est erroribus. Magnates mille modos habent non solum civis ignobilis, sed etiam Hungarici nobilis proprietatem rerum auferendi et sibi adpropriandi; ideo tot hodie in Hungaria ad pauperiem redactae nobilium ludent familiae, atque bona sua in manibus aristocratici oppressoris versari vident. In Hungaria lex suprema, seu voluntas omnium civium ad legislationem concurrens non existit; sed huic suam magnates privatam voluntatem substituunt, atque ita jura sancta civitatis vsurpant. Illi nobiles ad suum dirigunt finem, his dignitates varias quasi supremi rerum arbitri promittunt, vt nulla proposito eorum fiat ex parte nobilium oppositio. Ignobiles plane e numero populi excludunt, qui tamen expensas atque diurna, dum nihil de salute eorum agitur in regni comitii solvere tenentur. Hi demum soli totum contributionis onus portant, dum praelati atque magnates iniqua inter se dividunt spolia.

6. In Hungaria nullus existit fundus nationis, est illa igitur omnium regnorum Europae pauperrima, quam tamen natura pro ditissima spectata soli qualitate et caeli climate destinavit. In Hungaria nulla fere navigatio, nullum fere commercium, nullae fere fabricae et manufacturae deprehenduntur,

omnia ista humanae felicitatis vehicula aeterna quasi nocte consepulta manent. Hungaria a vero scientiarum flore aliena est, nullus scientiarum amatoribus stimulus subministratur, nullus inventoribus honor attribuitur, exjesuitae omnem impendunt operam, ne libri scientifici in linguas Hungaricam, Slavonicam, Illiricam et Germanicam vertantur; metuunt enim, ne plebs lumen necessarium obtineat, atque ita novam justitiae virtutique conformem sibi condant politicam constitutionem.

7. Vitia haec, quibus Hungaria a tot seculis scatet, omnem fere legendorum librorum gustum deleverunt. Consuetudo inveterata Hungarum celebri a rebellione et proscripto Verbőczio propensum retinet, in gratiam hujus non tantum maximos Europae leges, sed etiam ipsam rectam rationem contraria Verbőczii arbitrariis commentis adserentem respuit, incurius ita rerum politicarum et communis felicitatis osor Hungarus vegetat, aut si quid in legislatione moliri videtur, id totum non in corrigendis Hungariae politicis antiquis erroribus, sed in his aliquantum per Josephinam reformationem succussis denuo restaurandis consistit. Mirum profecto, quantum natio integra felix ex climate, soli vbertate et corporis dotibus per miseram politicam constitutionem degradari potest! A bilance politica Europae jam dudum illa remota est, quae tamen pondus, si vellet, maximum habere posset; at degradatio illius per suam malam constitutionem atque jesuiticam educationem tanta est, vt Hungara natio plus sollicita sit suam Gothicae structurae coronam non Viennae, sed Budae cernere, quam aliquod in bilance politica Europae pondus exercere.

8. Sinite deputati Hungariae leges, quos comitia regni patres patriae elegerunt, vt sortem incolarum per sagaces leges corrigeretis, atque errores politicos, quibus Hungaria scatet, abrogaretis; sinite, inquam, vt vobis ego, quem iam primae nationes in legislationis negotio noscunt, dicam, quam in deputationibus vestris viam corrigendarum legum sectari debeatis. Vestra, quam sectabimini, directio decidet, an natio Hungara vos venerari, an vero vel ipsam memoriam vestram execrari debeat. Natio per praelatos atque magnates jam a seculis oppressa evigilavit, jura humana repetere parata est, si vos per sagaces et justas leges in deputationibus stabiliendas eadem nationi non restitueritis. Date nunc nobilibus, quod justum est, date reliquae nationi seu ignobilibus aliquid ex eo, quod illi de jure competit, ne totum illa auferat, atque praelatos magnatesque ad nihilum redigat.

9. Reformatio politica impossibilis est, si cardinales leges vitiis scatentes non corrigantur; fundamentum enim reformationis politicae est constitutio, sicut matheseos scientiae basis sunt axiomata mathematica, quae si ruant, ipsa tota in nihilum abire debet scientia. Dum Hungariae leges in classis duobus regni comitiis sequentem adoptarunt propositionem: reformationi politicae in regno Hungariae manum esse admovendam, dum modo constitutio Hungarica intacta maneat, impossibile ac proinde ridiculam adoptarunt conditionem; quemadmodum ridiculum foret dicere atque absurdum: hominibus captivis damus licentiam vivendi, dum modo cibos omnes, qui nutrimento esse possent, intactos relinquant.

10. Ex his suapte fluit natura, aut ab omni reformatione politica in Hungaria abstinendum esse, vt oppressio continuata populum ad desperationem deducat, et per revolutionem jura competentia a Deo et natura sibi

insculpta revindicet, aut in reformationis hujus negotio sequentia in effectum deduci debere. Ante omnia paranda est nova Hungariae constitutio genio nationes, climati, fontibus divitiarum Hungariae propriis et soli qualitati adcomodata. Huic dein insistendo omnia ad communem felicitatem pertinentia corrigantur novisque legibus completentur.

11. Constitutio nova Hungariae duas duntaxat civium classes statuatur, nobiles atque ignobiles, illi *superiorem* in comitiis regni cameram, hi vero *inferiorem* efficiant. Vna classis aliam numero repraesentantium non superet, in omnibus denique congressibus comitatuum, districtuum atque regni mixti fuit et numero aequales vtriusque classis civium deputati. Aequalitas jurium in civitate omnibus a natura competit civibus, quo plus igitur aliqua natio ad hanc accedit aequalitatem, seu quo pauciores numerat in sinu suo civium classes, eo plus ad veram accedit reipublicae felicitatem. Tabulam itaque magnatum, episcoporum atque omnis generis praelatorum, imo omnia magnatum nomina cassare debet nova Hungarorum constitutio. Hae duae classes nobilitatem Hungarum et reliquum populum adeo vilipensum fecerunt, vt hodie Hungariae nobilis vix aliquid praeter vanum nomen retineat, si ad aliquem eluctari gradum cupit, coram magnate vel praelato serpere debet, ab his pro gratia flagitare cogitur, aut quoquomodo nepotismum magnatis ingredi illi oportet. Nobiles Hungariae adoptatis ignobilibus ad regni statum et cassatis magnatibus invincibiles in iuribus evadent, magnatum et praelatorum jugum non amplius supportabunt, erunt itaque primi in regno, ignobiles vero secundi, qui a seculis oppressi nobilibus vires suas jungent, vt nunquam vel memoria redeat magnatum.

12. Haec eadem Hungariae constitutio legislativam potestatem duplici Hungariae camerae reservet, ita ut omnia congressus conclusa sine sanctione vlla jam vim legis obtineant, regi vero executivam legum potestatem concedat. Si vota in legislatione congressus camerae vtriusque pro duabus opinionibus contrariis fuerint aequalia, tunc quatuor sorte eligantur deputati, qui vota sua renovare debebunt et pluralitate horum propositionem ventilatam decident. Hac ratione cum pars deputatos corrumpere volens ignoret, quinam per sortem ad deliberationem faciendam fuit eligendi, vel omnes deputatos congressus corrumpere debebit, id quod vix fieri potest, vel ab omni corruptione desistet. Cum Anglorum constitutio hanc cautelam non adhibuerit, facile semper deputati camerae inferioris ad nutum regis vel camerae superioris corrumpuntur. Porro quovis biennis novi ad congressum submittantur deputati, qui novam constituent *legislaturam*; nam pluribus annis permanentes iidem deputati, si semel corrumpantur, diu caussae iniquae servient. Denique membrorum congressus nationalis personae sint inviolabiles, ideo pro signo inviolabilitatis nobiles representantes numisma aureum, in quo armales in una parte, in altera vero haec inscriptio: *Hungariae libertas compareant*; ignobiles vero argenteo vtantur numismate cum eadem in vna parte adposita inscriptione, in altera vero parte haec adponatur rursus inscriptio: *agricultura et commercium opes civium*.

13. In quovis comitatu nobiles inter se et ignobiles rursus inter se sequenti modo eligant. Congressus nationalis deputatos: a) tempus electionis per existentem congressum comitatibus, hi vero omnibus nobilibus et ignobilibus civitatum et pagorum scripto insinuentur. b) In quavis civitate et pago nobiles seorsim et ignobiles rursus inter se conveniant, et vnum ex suo

denominent, atque ad principalem locum, vbi comitatus resident, eum mittant, plures ita ex singulis civitatibus oppidis et pagis convenientes electores vocari debent. c) Isti electores in loco comitatus convenientes eligant deinde deputatos congressus nationalis, a nobilibus electoribus tres et ad ignobilibus itidem tres viri prudentia, scientia legum, virtute atque amore in patriam atque principem clari denominentur, atque ab ipsis electoribus literis accreditis muniantur, quibus instructi ad locum congressus nationalis se conferant, ibi pleno sui comitatus jure leges laturi.

14. Constitutio Hungarica fundum pecuniarium perpetuum creare debet, ex quo omnia publica instituta, puta episcoporum, superintendentium, parochorum, pastorum, praedicantium, poparumque labores solvet, item rem literariam et juventutis educationem conservabit, militiam Hungaricam, turmam vnam nobilem regi adsistentem, alteram ex nobilibus et ignobilibus juvenibus compositam et congressui semper adsistentem alet, denique salutaria plura instituta pauperum etc. per fundum hunc conservabit. Administrator hujus fundi frugalis tribus mensibus computum rigorosum congressui nationali deponet, et expensas extraordinarias sine expressa congressus licentia eidem facere non permittatur.

15. Omnia bona episcoporum, praelatorum, capitulorum reductorum religiosorum, studiorumque ad hunc fundum creandum accipiantur, et per nationem administrentur. Item contributiones, quas deinceps tam nobiles, quam ignobiles pro ratione facultatum, quas possident, solvere tenebuntur, ad hunc fundum redeant.

16. Non tantum nobiles, sed nullus Hungariae civis, etiam rusticus, nisi in loco delicti interceptus sine praevia citatione atque accusationis decreto comprehendatur. Item actio juris inter nobilem atque ignobilem semper locum habeat, feudalitas denique omnis inter dominum et subditum cesset. Ignobili, nisi prius nobilitetur, bona possidere in Hungaria vetitum esto.

17. Constitutio nova Hungarorum ad comitatus officia, quae tantum politica administrabunt negotia, tam nobiles, quam ignobiles admittat. Eodem modo fora judicialia ex vtraque civium classe assessores et praesides habeant, qui omnes ex fundo nationis, sicut etiam omnes in regno officiales et deputati solvantur.

18. Cancellaria Hungarica et Consilium¹ cessare debent, et in locum horum dicasteriorum consilium ministeriale Hungaricum erigatur, quod sequentes componere debent ministri: a) Minister negotiorum externorum, qui nomine nationis negotia belli, pacis, tractatum commercialium cum exteris potentiis cum rege Hungariae tractabit et poscente necessitate cum ablegato Austriaco ex parte Hungariae nationis de his pleno jure aget negotiis. b) Minister publicae oeconomiae, Ministre des Finances), qui fundum nationis diriget, expensas ex hoc necessarias faciet et proventus, ubi potest, per oeconomiam augebit. Hic sub se omnia fundi nationalis departamenta diriget, et suos respective officiales denominabit. c) Minister justitiae, ad quem post duo fora judicialia causae devolventur regi proponendae et ab hoc confirmandae. d) Minister rerum politicarum internarum, ad quem omnia comitatus objecta politica devolventur. e) Minister bellicus, qui ad requisitionem Consilii Bellici, vel armorum praefecturae, subsidia militaria et tyrones militiae Hungaricae statuet.

¹ Értsd Consilium Locumtenentionale.

19. Si talem vel similem, Legislatores Deputati! confeceritis novam constitutionem, quae regi non est injuriosa, quae nobilitatem expulso execrabili magnatismo ad pristinum reducit florem et reliquum elevat populum, si electores superius descripti omnes in regno creent sibi, ac dum illis visum fuerit, deponant comitatus officiales, judices et ministros exceptis cameraticis functionariis, quos rex sibi statuere debet, et deinde primo ex gremio congressus eligantur *d e p u t a t i o n e s*, quae negotia religionis, studiorum, commercii, codicis judiciarii, agriculturae, rei militaris elaborent, tunc felix evadet et tota natio, et rex noster Franciscus, tunc innumera extirpabuntur politica vitia, tunc denique Hungaria post decem annorum spatium in Europa aestimationem summam obtinebit.

d.)

[1793 augusztus]

*Felhívás a magyar néphez
az emberi jogok és az új alkotmány érdekében*

Martinovics anonym röpirata

A felhívás tartalma: A világ legelső népe a francia, háborút visel a királyok, a papság és az arisztokrácia zsarnoksága ellen, s néhány év alatt fel fogja szabadítani az összes nemzeteket. Magyarország új alkotmányának terve is a jövő boldogság záloga. Senki se féljen: a zsarnokok tehetetlenek, ha a nép nem tart velük. Minden nép, mely szabad akar lenni, ha összetart, szabad lesz. Lengyelország sorsa is azt tanítja, hogy a szabadság csak akkor gyűrheti le a zsarnokságot, ha a nem-nemesek is részesülnek az alkotmányos jogokban. Ezért az új alkotmány a nem-nemeseket fölszabadítja, országgyűlési képviselőhöz juttatja, a mágnásokat és a főpapokat pedig kiváltságaiktól megfosztja. Ingatlan jószágá csak a nemességnek lehet, de az adófizetésben ők is részt vesznek. A királyi hatalmat korlátok közé szorítják, hogy a nemzetnek ártalmára ne lehessen.

Az ember és a polgár jogai: I—III. Mindenkinek szabad azt tennie, ami önfenntartásához szükséges és másoknak nem árt; a szabadság minden embernek szent joga. IV Birtoklási jog, biztonság és jogegyenlőség mindenki számára. V. Vélemény és vallásszabadság. VI. A lakóhely szabad megválasztása. VII. A szellemi és a vagyoni tulajdon tiszteletbentartása. VIII—IX. Az elnyomatásnak egyenként vagy másokkal szövetségbe mindenki ellenállhat. X—XII. Önvédelemből egyesültek az ösemberek társaságba és kötötték meg a társadalmi szerződést; ez a polgár egyetlen és legfőbb törvénye. XIII. A hatalom a nemzeté. XIV. Törvény előtti egyenlőség. XV—XVI. A tehetség és a jellem-adta különbségekből adódó megkülönböztetések azonban továbbra is fenntartandók, de ezek nem örökölhetők. XVII. A tisztviselői hatalmat a nép adja és csak addig tart, míg az vissza nem vonja. XVIII. Csak a törvénynek kell engedelmeskedni. XIX. A politikai alkotmányt a nemzetgyűlés állapítja meg és népszavazás szentesíti. XX. A törvényhozó testületet a nemzet választja. XXI. Arról, hogy a végrehajtó hatalom zsarnoksággá ne fajuljon és anarchia se keletkezzék, a nemzeti nevelés gondoskodik. XXII. Ha a nemzetet anarchia vagy zsarnokság fenyegeti, politikai forradalommal válaszol. XXIII. Mindenkinek joga van kérelmet és javaslatot előterjeszteni. XXIV. Nehéz időkben a közjó érdekében egyéni érdekét mindenki áldozza fel. XXV. Ítélet nélkül senki sem fogható el.

Szlávy János írása : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy periratai B mellékl. — Hivatalos másolata : Uo. 43 fasc. Laczkovics János periratai, 4. sz. mellékl.

Monitum ad Hungaros

Hic vobis concives vestri libertatis humanae ac proinde et *Hungaricae* independentiae defensores novam *Hungariae* in hac constitutione politica legendam proponunt regiminis formam. Perspicientes immanem in Europa inter tyrannidem regum et populi in orbe primi Francorum existere luctam, et examinantes hujus populi virtute plena novi regiminis principia, ejusdem item vires físicas atque morales, pronunciare ex calculo politico non dubitant Gallos contra tyrannidem et feudale regum, sacerdotum et aristocratarum systema victores evasuros. — Triumphus libertatis Francorum nationalis instar torrentis paucos post annos in decus generis humani omnibus reliquis nationibus, hactenus ferreo regum et sacerdotum spectro instar jumentorum oppressis, sacram libertatis et aequalitatis impulsionem atque directionem communicabit.

Vana sunt, credite nobis, concives dilectissimi! contra sancta libertatis principia tyrannorum molimina. Convulsiones hae, quas abjecta haec generis humani entia coronata, factitiisque et ridiculis stellis crucibus clavibusque signata hodie subeunt, non secus etiam eorum in Francos et eorundem protectores bella, quae impensis sanguinis populi innocentis execrabiles isti diademate distincti sceleribusque onerati homines movent et gerunt, claro serviunt argumento, quod causa illorum sit pessima, quod male sibi sint conscii, quod denique tacite jam ipsi agnoscant, populo imperium deberi sui ipsius libertati humanae innixum. Legite, vos obsecramus hoc constitutionis projectum,¹ in quo futuram felicitatem vestram et nationis collocaimus gloriam. Absit a vobis recuperandae libertatis vestrae, quam sub regimine Austriaco vaferriamo, solo illius retento nomine totam amisistis, metus; nam omnis populus, qui liber esse vult, liber omnino erit. Nulla est sine viribus populi et tyrannorum et sacerdotum potentia. Producite tantum inter vos unionem et illico invincibiles in campo libertatis triumphum felicitatis nationis vestrae reportabitis. Constitutio haec politica omnia in se continet semina legum tam politica, quam naturalia, quae exactam animorum vestrorum unionem, non obstante diversa *Hungariae* civium classe atque linguarum distinctione producere debent. Etenim hac in constitutione primum in regno occupat nobilitas locum, primam in comitiis efficit cameram. Magnates ita dictos omni per abusum hactenus introducta spoliât praerogativa, et non solum a jugo regis, sed etiam a sacerdotali praeeminentia et despotismo se ipsam liberam reddit. — In hac constitutione nobilis sine praevia citatione legali neque capi, neque molestari potest, et soli eidem jus possidendorum bonorum conceditur. Verum quidem est, quod honorabile contributionis onus portare nobilis quoque teneatur, sed istud per innumera alleviamina, quae contributionis onus per adempta bona cleri, item cameratica, fodinarum et reliqua notabiliter minuitur; praeterea ab omnibus expensis, litibus processualibus essentialiter inhaerentibus, denique ab ipso prolium educationis onere, quae ex fundo publico fit, nobilitas, imo tota natio liberatur.

Triste Poloniae exemplum satis vos docere debet, exclusa a constitutione civium ignobilium classe libertatem contra vicinos despotas triumphare

¹ Az a) alatti iratot érti.

non potuisse.¹ A quo tempore patres patriae et veri ejusdem belli duces systema in secreto mutarunt, promiseruntque hanc honorabilem populi classem ad libertatis humanae sedem certo perducturos; ideo ignobiles omnes coloniae suae vires iisdem ducibus obtulerunt, cum quibus nunc egregio cum successu oppressae hujus nationis sacra libertas armis invincibilibus contra hostes tyrannicos defenditur. Gallorum pridem corruisset libertas, si populus non immediatum ad leges ferendas haberet influxum, nam immensa solummodo civium ignobilium massa valet furorem tyrannorum compescere et annihilare. Ideo in hac constitutione ignobiles Hungariae cives ad secundam legislationis cameram elevavimus, et dignitatem a natura eidem competentem restituimus, ut cives ignobiles sint vestri fratres arctissimo foedere juncti, et una vobiscum communi fruantur felicitate. Servitus enim indigna est, et indignum itidem est, ut entia ratione praedita, quemadmodum jumenta opprimantur.

Denique regem intra securos collocavimus limites, qui tametsi per suos deputatos portionem legislationis retineat, nationi tamen Hungariae juxta hanc constitutionem organisandae nihil vaeneno suo regio nocere potest. Utere hoc projecto, chara Hungara natio! et dum fructus illius colligere inceperis, memor esto, quod a concivibus tuis, qui tuam unice intendunt felicitatem, conscripta sit haec legum politicarum emendandae sortis tuae constitutio. Vale.

Declaratio jurium humanorum et civilium

Natio Hungara per Status et Ordines in hac diaeta solemniter persuosdeputatos repraesentata praemittit declarationem jurium humanorum coram facie totius universi, quae despotismus religiosus atque politicus indeque enata crassa hominum ignorantia perpetuo quasi sepulta habere voluit eum in finem, ut omnes Hungariae cives constitutionis novae principia atque totius novae legislationis fundamenta continuo cum iisdem juribus humanis ab aeterno veris, evidentibus atque immutabilibus comparare possit: et quidem²

Articulus. I. Cum omnibus hominibus inditus sit instinctus atque studium propriae conservationis, ideo cuivis homini necessaria est libertas ea omnia faciendi, quae dictam sui ipsius conservationem promonent, manutinent, atque alteri homini noxia non sunt.

II. Cum jus conservationis propriae cum juribus libertatis ita connexum sit, sicut media quaevis ad finem obtinendum, ideo quemadmodum conservatio hominis jus ejusdem est sanctum, aeternum et inpraescriptibile; eodem modo et libertas non minus est jus omnium hominum sanctum et inpraescriptibile.

III. Fundamentum libertatis humanae summam continet totius moralitatis, sine qua homines a brutis non distinguuntur. Libertas haec in duabus exprimitur moralitatis propositionibus: Fac omnia, quae tuam promonent conservationem et felicitatem sine laesione alterius. Item: quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.

¹ Célzás az 1791-es lengyel alkotmány életbelépése után bekövetkezett orosz beavatkozásra, melyről már korábban is többször beszélt.

² Az alábbiakban közzétett „Az ember és a polgár jogai” a francia nemzetgyűlés által 1789-ben kihirdetett „Déclaration des droits de l’homme et du citoyen” szövegén alapszik. A gondolati megegyezésen túl szó szerinti azonosság azonban nem áll fenn a két irat közt. A kettő közötti szoros összefüggésre az is utal, hogy Szilávy iratai közt együtt maradt ránc a Declaratio és francia példaképe, ez utóbbi bilingvis, francia-latin másolatban.

IV. Cum homo suam conservationem atque felicitatem promovere nequeat, nisi securitatem vitae suae atque omnium eorum, quae eidem propria sunt, ab omni oppressione atque violatione tuta habeat, ideo praeter libertatem tria ex eodem conservationis proprio fonte profluentia jura humana eidem adhuc inhaerent, idest: *proprietas, securitas et omnium jurium*, quae in aliqua societate dari possunt, *aequalitas*.

V. Libertatis humanae primum vehiculum est: *opinionis libertas*. Ideo quisque hominum jus plenum atque naturale habet cultum quemcunque religiosum profitendi; jus item habeat naturale opiniones sive politicas, sive religiosas verbo aut scriptis sine ulla restrictione manifestandi.

VI. Ex eodem jure libertatis naturali profluit, quod cuivis hominum liberum esse debeat domicilium suum, ubi eidem utile visum fuerit, transferendi, seu de uno loco ad alium, de una provincia ad aliam, vel de una orbis parte ad aliam migrandi, si nullis caeteroquin particularibus conventionibus lege in societate stabilitis obstrictus sit.

VII. Ex jure naturali proprietatis duo sunt distincta jura naturalia, quae quisque hominum habet: primum est, quod ex facultate intellectus profluit, secundum, quod per hominis industriam comparatur. Ad primum jus pertinent omnes elucubrationes hominis scriptae vel typis impressae, ad secundum bona quaevis mobilia et immobilia, quae homo sibi mediis licitis comparavit; unde nulla in mundo auctoritas sive unam, sive alteram proprietatis speciem sine aperto crimine turbare potest.

VIII. Cum quisque hominum jus naturale securitatis habeat, istud per oppressionem a quocunque demum exercitam turbari non potest; ideo omnis homo cuicumque demum generi oppressionis impune resistere potest.

IX. Sed quia resistantia unius hominis contra plures oppressores, vel etiam contra unum fortiolem securitatem homini procurare non potest, ideo quisque homo jus habet naturale per vires atque voluntatem suam pluribus se se jungendi hominibus, ut ita securitatem communem omnes mutuo defendere valeant.

X. Homines ad promovendam mutuo securitatem in unum coetum coeuntes efficiunt id, quod *societas* adpellantur. In hac societate praeter nomen hominis, *civis* adhuc nomen obtinent, per quod praeter obligationem naturalem propriam promovendi conservationem atque felicitatem, insuper per pactum sociale alterius civis, imo et ipsam communem omnibus viribus manutenere debent securitatem.

XI. Pactum sociale in sola tantum justitia consistere potest, quae in sequenti collocata est principio: *Membra societatis omnia tibi aequaliter spondent, quod velint tuam tueri libertatem, proprietatem et securitatem, si tu vicissim spondes, quod et ipse tuorum concivium jura omnibus tuis intellectus et corporis viribus tueri velis.*

XII. In hoc pacto sociali, per quod mutuo sibi cives spondent securitatem atque felicitatem, suprema consistit omnium voluntas, et haec ipsa est unica et suprema civium lex.

XIII. Cum supremam hanc legem tantum tota civium collectio, seu *natio* condere possit, ideo *suprema* in civitate potestas tantum penes nationem esse potest, quam si unus, vel plures ad se pertrahere intendant, *oppressores et usurpatores* nuncupari debent.

XIV. Cum pactum sociale aequalem omnibus civibus obligationem et aequalem iisdem apud societatem faciendi praetensiones concedat, ideo cives societatis omnes respectu legis, sive illa puniat, sive protegat, aequales sunt; jus itam aequale habent fructibus civitatis fruendi.

XV. Cum pactum sociale inaequalitatem talentorum, virium et rectitudinem cordis, quae e diversa hominum organisatione oriuntur, tollere nequeat, et praeterea majores ingenii vires atque virtutes majora quoque societati adferunt emolumenta, ideo in societate civili non tantum unica talentorum et virtutis distinctio admitti, sed etiam manuteneri debet.

XVI. Cum talenta et virtutes non sint praerogativae tales, quae in generationes familiarum transferri possint, ideo nullae in societate civili tolerari possunt distinctiones sociales haereditariae, seu in societate classes distinctae civium nativae e. g. dominales, vel serviles tolerari nequeunt.

XVII. Distinctiones itaque sociales tantum in officiis ad societatem civilem promovendam necessariis consistere potest, sola lex a natura lata dominatur et gubernat. Tota natio est fons legum civilium. Officiales, quia legem alii nomine nationis in congressu nationali pronunciant, alii vero eandem exequuntur, solam officii prae aliis civibus praerogativam merentur, quo officio cessante, cessat et ipsa praerogativa, officialisque ad communem civium redit classem.

XVIII. Omnis in civitate actus arbitriarius, quo tantum entia intellectu destituta regi debent, pro tyrannide habetur. Nulla ergo in civitate datur alia obedientia, nullum imperium, quam quae legem pro objecto habent; et cum idem sit societatis civilis malum, sive ea tota, sive in uno oprimatur membro, ideo societas in utroque casu eandem oppressioni resistentiam opponere tenetur.

XIX. Cum natio quaevis cavere debeat, ne malae leges sive communem, sive privatam promoventes infelicitatem in societate stabiliantur, ideo cujusvis nationis politica constitutio a congressu nationali proponi et decretari, post maturam autem discussionem a populo ipso sanciri debet. Hanc constitutionem toties mutare justum est, quoties major nationis pars modo per legem praescribendo dictam postulaverit mutationem.

XX. Cum in societate civili imperium et obedientia legibus praestanda sit necessaria, necessaria quoque est in societate quaedam hierarchia ea ratione inter se connexa, ut ne natio in errorem atque ex hoc sive in anarchiam, sive in despotismum labatur, ut inter execranda liberae nationis haec mala, anarchiam nempe et despotismum in medio libera natio permanere possit, sequentem observare debet hierarchiam: corpus legislativum per nationem eligi debet, cujus munus sit leges nomine nationis condere; praeter istud corpus executivum legum in civitate existere debet.

XXI. Ut duo haec legum et ferendarum, et exequendarum corpora politica nullam exercere valeant, nec sub quocunque praetextu sive tyrannidem, sive anarchiam introducere possint, cultura ingenii per educationem nationalem ad apicem excoli debet; nam haec producit infallibilem opinionem politicam, quae rectitudinem cordis et corporis legislativi et executivi ad severas justitiae leges revocat, erroresque politicos sive bona, sive mala fide commissos emendat.

XXII. Tam revolutionem politicam, quam ejus finem toties societas civilis pro sanctissimo politico principio consecrat, quoties nationi anarchiae vel despotismi periculum imminet.

XXIII. Unde jus petitionis et propositionum ad salutem societatis tendentium praerogativa cuivis civi sacra esse debet, et pro tali a societate civili juribus humanis superaedificata agnoscitur.

XXIV. Cum in societate civili tantum tunc jura hominis naturalia, puta: libertas, securitas et proprietas in tuto versentur cardine, quando nationis totius fortitudo ingenii, virium et divitiarum nationalium invincibilis est; ideo in collisione boni privati cum communi illud huic durante collisione consecrari debet. Privatus civis toties et vires suas, et facultatum partem simpliciter non necessariam, salva indemnitate, societati cedere debet, quoties id publica legaliter cognita exposcit necessitas.

XXV. Si quis in societate puniri debeat, is tantum, qui praevis per decretum accusationis citari potest. Quo in casu antequam actio per justitiae tribunal eidem formetur, omnia coercitiva media exceptis iis, quae ad captivitatem personae immediate pertinent, abesse debent; si quis vero in ipsa delicti commissione deprehendatur, sine ullis praevis formulis intercipi potest.

e.)

[1793 szeptember]

Azok a titkos okok, amelyek miatt az országgyűlés egybehívását minél későbbre igyekeznek halasztani

Martinovics anonym röpirata

Szlávy János sk. másolata: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy János periratai 10/c. sz. mellékl.

A röpirat keletkezésének valószínű körülményeit l. 897. l. Hogy szerzője Martinovics, azt alátámasztja, hogy együtt maradt fenn az alkotmánytervre vonatkozó iratokkal, szintén Szlávy másolatában. Ennél fontosabb, hogy a röpirat mondani-valója és stílusa megegyezik Martinovics e tárgyban írt más munkáival.

Occultae causae

ob quas diaeta quo diutius fieri poterit, procrastinabitur.

I° Quia necessitatibus belli consultum putatur provocando particularem divisorum statuum et religionum adulationem, quam congregatae diaetae miserationem imploranda.

II° Quia obligatio diaetalis serius vel citius posset offerentibus inspirare desiderium cognoscendi causam, finem et exitum oblati — particularis proemio et honore absolvitur.

III° Quia influxus sacerdotalis in fortunas regnicolarum per congregatum populum hodie jam magis posset in quaestionem sumi, sisti, aut ad minus imminui.

IV° Quia hodiernae principis semi victi angustiae possent audaciam corpori congregationis inspirare imperiosius desiderandi multa, quae divisim proposita silentio refutantur.

V° Quod in novo, quod octeptum est, gubernii systemate thronus et thiara basim dominationis suae superstitioni et coecitati, sive exlumnationi

superaedificantes facili ac reciproca congregati in diaeta populi communicatione, signanter si pro tunc ab oppressione vindicaretur, periclitaretur.

VI° Quia magnatismus metuit, ne si subsidia bellica danda sint, dentur proportione illa, quam Galli induxerunt et quae sola belli tempora justa est, scilicet ejecta unicuique pro necessitatibus aequalis intertentionis summa, reliqui reditus pro bello incassentur. Taliter pauperum sanguis divitum pecunia solveretur, quibus solis nunc et ille funditur, et bellum geritur. Finis namque belli pax solis divitibus lucro est pauperibus parta pace ad vetus priscumque bello pejus sortis suae malum egestatem retrusis, si juste calculum pones, utilius esset, quam vincere.

VII° Quia revolutionis in Anglia maturescentis et probabilius magnam Europae partem post se tracturae nec indoles, nec genius, nec natura, et minime omnis ejus effectus et sequelae cognitae sunt. Ministerium autem Austriacum, quod nunquam originale, verum semper imitativum fuit, per praematurae diaetae Hungaricae convocationem ob incapacitatem propriae indaginis et defectum originalis suorum populorum notitiae nec scit, nec potest, nec vult se exemplificatione Anglorum privare.

81.

1793 augusztus 10, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádám megyei pénztárosához

Jellemzi a nemesi fölkelést és általában a magyar nemességet. A mágnásokat és a papokat ki kell zárni az országgyűlésből, egyik tábla legyen a nemeseké, másik a nem-nemeseké és a törvényjavaslatokat előbb a megyék vitassák meg.

Sk. eredeti: O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.

Laczkovics 1793 késő őszeig nem hagyott fel terveivel és reményeivel, hogy visszakerülhet a hadseregbe. (Ld. *Iratok* 41. sz.) 1793. július 17-én arról tudósította Szily Ádámot, volt ezredtársát, hogy legutóbbi próbálkozása „jól ment volna véghez, ha a Magyar Cancellária ditsíretes szokása szerint mindezt el nem rontaná”. A császár és a Hadi Tanács már jóváhagyták, de aztán Ferenc király elutazott a sereghez Belgiumba, a Cancellária „a dolgot elrontotta, azt mondván, hogy a dolog a magyar constitutioval nem egygyez”. De, teszi hozzá: „Omnium mutantur, mortali lege creantur — még minden megváltozhat és meg is fog bizonyosan változni, tsak békeséggel kell az időt elvárni.” S mintegy magyarázatul a francia seregek győzelmes hadműveleteiről kezd beszélni. (A levél: uo.)

A megkeseredett emberben hovatovább ez a meggyőződés kerekedett felül: csak a francia seregek győzelmétől várhatja sorsa jobbrafordulását. 1793 ősztől kezdve nem is próbálkozik többet az udvarnál.

Meg botsásson az Úr, hogy két rendbéli levelire későbbben válaszolok; a nehéz betegségem mellyből tsak most lábbadok, oka a késedelmeskedésemnek, s eztet is még tsak erőltetve írom. Sajnálom az Úrnak a tokos némettel a dolgát, de a részeg és bolond ember előtt ki kelletik térti, hanem ha én vice ispány lettem volna, a drabantok által ki vettettem volna a házamból.¹ Amit penig a német a magyar insurgensekről beszélt, az mind igaz, mert a magyar nemesség tsak a kantsó és pipa mellett insurgál, s akkor is a paraszt költségin, s el szedi a lovát; különben is a bolond magyar egy titulusért, ebédért,

¹ Az esetet, amire Laczkovics céloz, nem ismerjük.

holmi kés villáért, mellyeket a seggin hordoz, az országát, baráttját, familiáját is el adgya. A magyar nemességnek még nintsen caractere, ez hasonló a gyermekhez, melly a pelenkában fosik, vagy a vin emberhez, kinek semmi hasznát sem vehetni. Mágnassa előtt térdig hasal, papjának a seggit nyallja, királyt azt gondolja, hogy istene, a parasztot pedig, hogy rabja és teher hordozó marhája. Sem bátorsága, sem tudománya, sem nemessen gondolkodó szíve! Mit lehessen várni az országba midőn olyan ember is mint az urak fő ispánnya azt az ország szabadságát gyilkoló projectumot minden vakmerő szemtelenséggel merte tenni, hogy senki az ország gyűlésire deputatusnak ne mehessen, aki az előtt már in publico nem szolgált,¹ hol ott a tudva vagyon, hogy senki publico nem szolgál, a ki mágnástul, paptul, királytul meg ne volna vesztegetve, mitsoda gyalázatos despotismust akart ezen ember ez által bé hozni, s az által is midőn azt projectálta, hogy nemes ember is ülhet a mágnások táblájához, ha 300 possessioja vagyon, s így az érdemet, elmét az esztelen a földhöz, nem a személyes tulajdonságához ragasztya az embernek; de vagynak emberek, a kik máris meg dolgozzák az ő projektumait és ő hozzá hasonlókat, hogy sirva fogja nyomtatásban olvasni, s talán még azt is publicumra eresztik, mért nyerte Leopold alatt ő is a fő ispánságot és az Atzél az ítélőmesterséget.² — Jó beszéllett tehát az a német ezekről a dolgokról, s még igen keveset is mondott, a helett, hogy azon dolgoznának mágnásokat, papokat ki űzni, s le ültetni, az utolsóktul a jószágot el szedni, új betűletes szabad nemzethez illő constitutiót készíteni, tisztségeket csak az érdemeseknek adni, és semmiféle tisztségben 3 esztendőnél tovább senkit meg nem szenvedni, azon iparkodnak, miként a mi kevés szabadság és jó vagyon is el rontsák és az oligarchiát bé hozzassák. Pfui, gyalázatos nemzet, okádnom kelletik midőn a böstelen szemtelenségiről gondolkodnom kelletik. Ez a nemzet hasonló a rossz disznóhoz, melly a maga malatzait fel fallya.

Irja az Ur, hogy Bétsben kíván menni. Sok szerentsét kívánok hozzá, de azt előre mondom, hogy a király magát éppen semmiben sem avattya, hanem halászállással[!] és kalitka festéssel mulattya magát; a ministerium pedig és Hofkriegs Rath a magyarnak ellensége, és egy átállásban kevés tudományú és politikájú, az egész politikájának summája goromhaságban áll. Leopoldot nem szenvedhették, mert nékie reájok szüksége nem volt, mivel látta azt, hogy igen kevés van ott, a hol soknak lenni kellene. Ha most a magyarok magokra nem vigyáznak, a német ministerium a magyar oligarchiával egygyütt meg b . . . a őket. Legjobb volna mindjárt, ha a nemesség a maga valóságos privilegiumjával élne és a papokat és mágnásokat via facti sessiójokból ki űzi, ezeknek úgy sem lehet ott lenni, mert a diaetánál, ámbár a vármegyék gyűléseiben azon instructiohoz voxsolnak is, mellyet a deputatusok adnak, a mágnások táblájánál még is az ebatták megint másként szólnak. A nemesek táblája tegye az edgyik táblát, a másikat pedig a nemteleneké, és senki deputatusnak ne küldetődgyen, a ki szolgálatban vagyon és semmi törvényt ne tehessen az ország gyűlése addig, méglen a törvények projectumát előre a vármegyékre el nem küldötték. Ezeknek kell meg vizsgálni, ha jó e avagy rossz a törvény, mert vármegyék teszik a nemzetet, és a törvény

¹ Torontál megye főispánja ócsai Balogh Péter volt. Hogy azonban itt említett kijelentését hol és mikor tette, nem tudtam megállapítani.

² Balogh Péter a főispánságot és Atzél István az ítélőmesterséget egyaránt azért kapták 1791-ben, mert ellenzéki magatartásukkal felhagyva, közeledtek az udvarhoz. (Ld. II. k. 54. l. 3. jegyz. és 273. l. 5. jegyz.)

nem egyéb hanem expressio generalis voluntatis omnium civium.¹ — Ha az Úr fel jön hozzám, maid többekre fogom figyelmetessé tenni, hogy az ott valókkal is közölhesse a gondolatokat, mert tudom én azt, hogy ott az ilyen dolgokról még álmódolni sem tudnak, s a fő ispánytúl még mint valami bálványtúl rettegnék. Magomat barátságában ajálván, állandóul maradok igaz szívű baráttya

Pest, 10^a Augusti 1793

Laczkovics J. pr:

82.

1793 augusztus 27, Pest

Őz Pál levele Kazinczy Ferenchez

Megköszöni, hogy ajánlotta őt a sárospataki ref. jogakadémia jogtörténeti tan-székére. Filozófiát ugyan szívesebben tanítana, mint olyan törvényt, mely a nép nagyobb részét csaknem minden polgári jogból kirekeszti.

Csonka sk. fogalmazvány : O. L. Vertr. A. 47. fasc. Őz periratai 6. sz. mellékl.

Pesten 24-dik Augusti 1793

Kazinci Ferenc Urnak Őz Pál.

Értettem, Nemes Férfiu, Nagy Sámuelnek² leveléből, kit a' debreceni superintendentia Milesz Úr³ helyébe rendkívül való tanítójává rendelt a' filosofiának, hogy midőn a' minapában arról volna szó Patakon, kit kellene törvénytánítónak hívni, az Úr, Gajpál Pál, Izsák és Ágostony urak⁴ engemet javasoltak. Tsak nem el is vala végezve, ugy írja, első nap, hogy én hivattasam. De másnap oda érkezvén G. Teleki Josef,⁵ és mivel engemet senki azon a' részen személyesen nem ismér, azra határozodott legyen a' dolog, hogy először Dobai Urat⁶ kínálják meg a' professorsággal, ha pedig ez fel nem vállalná, Kövi⁷ választassék. Jelenti azt is továbbá, hogy Szent Györgyi Úr le-teszi a' filozofia professorságot,⁸ tehát hogy az Úrnak a' más említett urakkal egygyütt a' volna javaslása, hogy ha erre a' hivatalra kedvem volna, esmer-

¹ Mindezek a Martinovics által készített alkotmánytervből vannak véve. L. *Iratok* 80/a sz.

² Nagy Sámuel († 1802), 1763 óta a ref. egyház bécsi ágense. (Életrajza : *Zoványi*, 318. l.)

³ Milesz József († 1793. aug. 1.), a debreceni ref. collégium tanára. (Életrajza, munkái : *Szinnyei*, VIII. 1397—98. h.)

⁴ Az említettek egyikére sem találtam közelebbi adatot.

⁵ Teleki József gr., Ugocsa megye főispánja, a reformátusok egyik vezére.

⁶ Személyét nem tudtam azonosítani.

⁷ Kövy Sándor (1763—1829), a később országos hírnévre emelkedett jogtudós, aki ekkor el is nyerte s nov. 10-én el is foglalta a sárospataki jogakadémia jogi tanszékét. (L. Szombathi János, *Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis*. Sárospatak, 1860. Monumenta protestantium Hungariae ecclesiastica. I. 213. l.)

⁸ Szentgyörgyi István (1736—1799), sárospataki tanár. Életére, filozófiai és teológiai munkáira l. *Szinnyei*, XIII. 727—729. h. és *Zoványi*, 447. l. Utódjává 1796-ban Beregszászi Pált választották. (Szombathi, i. m. 215. l.)

kedném meg valami módon G. Telekivel, Vay és Darvas consiliarius urakkal,¹ vagy másokkal is.

El-bámultam, de egyszersmind örvendett is szívem, midőn ezeket olvasám Nagy Sámuelnek levelében. Melly édes, melly ki-mondhatatlan érzést támaszt bennünk annak meg-értése, hogy vagynak olly jó-akaróink is, kiknek még eddig tsak neveket sem hallottuk! Az Úrhoz ugyan volt szerentsém, 's áldom az órát, mellyben meg-esmerkedhettem személylesen olly férfiúval, kit már régen az előtt mint jó és derék embert, 's hazánk litteratúrájának fáradhatatlan elő-mozdítóját igazán betsültem. A' többi fenn nevezett Urak, meg valлом, egészen ismérietlenek előtttem; de éppen az neveli erántok való tiszteletemnek buzgoságát, hogy nem ismervén is személyemet, hajlandóság-gal voltak hozzám. Kérem, légyen az Úr tolmátsa az én szívem leg-belsőbb háláadó indulatainak e' jó embereknél. Éreztesse vélek 's érezze maga is azt a' mennyei belső örömet, melly követője szokott lenni a' nemes tselekedetek.

Nékem a' filosofiát tanítani sokkal nagyobb kedvem volna, mint a' hazatörvényt. Oka ennek az, hogy amaz tökéletes szabadságot enged a' gondolkodónak, sőt meg kívánja, hogy félre tévén minden autoritást, tsak a' józan ész-t kövessük egyedül; emez pedig minden leg-kisebben is positivumhoz köti az elmét, 's körül sántzollya formálításokkal, mellyeken sokszor nem tanátsos által hágni. Esmérem az Úrnak nemes gondolkozása modját; szereti az emberiséget, erős oltalmazója annak szent és el-idegeníthetetlen jussainak, ohajtja hogy nem tsak a' nemes volna polgár országunkban, hanem a' nemtelen is. Gondolhatja, tehát könnyen, melly gyönyörűségére lehet egy érzékeny szívnek olly törvényekre tanítani másokat, mellyek a' népnek leg-számosabb és leg-hasznossabb részét tsak nem minden polgári jussokból ki-rekesztik. Fel-vállaltam volna még is örömet azt gondolván, hogy lehet mindenkor a' jó érzésű tanítónak módja nemesíteni 's az emberiséghez közelébb vinni a' tanulóknak gondolkozása modját, 's ekképpen meg vetni ágyát a' jövődjé jobb rendnek. Az ifjuságot kellettük mívelni, ennek fejtét kell meg tisztogatni a' kevélykedő aristokratismustól, ha állandó boldogságát akarjuk hazánk-nak. Hogy nem tellyesedheték az Urnak 's társainak erántam való szíves szándéka, arról nem tehetni, 's én tsak azzal vigasztalom magamat ebben is, mint egyebekben, hogy talám más tzélja van reám nézve a' Gondviselésnek. A' filozofiára nézve még nehezebben hiszem, hogy boldogulhassak, mivel ebben sokkal többen lehetnek a' competensek, kiknek esmeretsége messzebb terjed, mint az enyim. Darvas úr engemet jól ismér, voltam Vay Josef ő nagyságánál is már egyszer, éppen midőn tanátsot kérdenék tőle, ha jó volna e' concurrál-nom arra a' törvénytanítói székre, melly meg fog ürülni valamellyik akadé-miában, ha Nyitrai úr,...

¹ Vay József helytartótanácsos, a tiszáninneni ref. egyházkerület egyházi életének egyik irányítója, 1796-tól a sárospataki ref. kollégium főgondnoka. — L. Szombathi, i. m. 111. l. és Haller Gábor, *Egy nemzetnevelő tanácsai. Vay József magyar útja* Bp. év nélkül. [1938]) és Ballagi Károly, *Vay József*. (Protestáns Képes Naptár, 1862. 33. s. köv. l.) — Darvas Ferenc helytartótanácsos, aki szintén élénk részt vett a ref. egyház életében. L. *Türelmi rendelet*, passim.)

83.

1793 szeptember

Martinovics jelentései a magyarországi demokratákról és jakobinusokról

1793 őszén Martinovics Pergen gr. rendőrminiszter megbízásából ismét Magyarországra, Pestre utazott. Küldetésének körülményeit nem ismerjük, s az egészről csak annyit tudunk, amennyit Pestről küldött jelentéseiből kihámozhatunk. Jelentéseiből különben csak kettő maradt ránk, a többi a rendőrminisztérium levéltárának égésekor, 1927-ben elpusztult.

a.)

1793 szeptember [eleje, Pest]

Martinovics levele Pergen gr. rendőrminiszterhez

Tiltakozik az ellen, hogy a miniszter megfigyelteti őt. Beszámol első értesüléseiről: jó, hogy nem hívtak egybe országgyűlést, mert a megyék tiltakoztak volna a hadiadók és az ujoncozás ellen. Abaffy vacsorán látta vendégül a jakobinus érzelmű egyetemi tanárokat és ittak a franciák győzelmére. Egy bizonyos kalandor, Latouche, levelet írt a császárhoz, melyet Trieszten át becsempésztett Magyarországra.

Sk. eredeti: Allg. Verw. A. Pergen A. VIII/11 — H. 3. Az irat széle az 1927-es tűzvészkor megégett. — Mikrofilm másolata: O. L. Filmtár. Bécsi anyag 15/1953. doboz.

Hochgeborner Herr Graf,
Gnädiger Herr!

Ich bin seit drei Tagen hier in P[est bei meiner]^{a)} alten Mutter, bei welcher auch mein [Bruder, der] Rittmeister schon seit fünf Monat[en ziem]-lich Krank liegt. Die Liebe zu me[inem kranken] Bruder bewog mich diese Reise [zu machen.] Mit Erstaunen nahm ich heute fr[üh die Kunde] wahr, dass man mich wieder aug[enblicklich überwachen] lasse. Es kam auch wirklich ein Unbeka[nnter] zu mir, der mich versicherte, dass m[an an mehrere] Aufträge von Seite des Hofes gab, [mich] beobachten zu lassen, dieser Mensch m — — —[als] mir er sagte, gieng also gleich davon. [Da] dieses schon das zweitemal geschiet, so [muss ich] schlüssen, dass ich bei Er. Exz. [und beim] Hof als ein verdächtiger Mensch geschil[dert bin.] Obschon mir mein Gewissen nichts vorwi[rft, und] ich zu jeder Minute die strengste Un[tersuchung] auszuhalten bereit bin, so ist doch d[iese Behandl]ung mit mir höchst nachtheilig für [mich und e]ntehrend. Er. Exz! ich bin wirklich [zu a]lles mögliche bereit, man soll mir einen Per[son] von Seite der Polizei geben, ich nehme ihn gerne — — — unten [?] bei mir auf, und werde ohne seiner nie[mals] hand[jeln]. Man soll mir nur befehlen, wenn man [glaubt, dass] ich die öffentliche Ruhe stören könnte, dass [ich] — — —on soll, oder dass ich in den tiefesten Ker[ker mich] gebe. Alles will ich willig vollziehen, um [meinen] Monarch zu überzeugen, dass ich [auch mit Au]fopferung meiner Ruhe und meines [Lebens kein] verdächtiger Mensch sei. Ich bin zu emp[findlich], um, da]ss ich diese verdächtige Lage länger [ertragen könnte.] Meine Ver-

^{a)} A papiros szélének megégése folytán keletkezett hiányokat, ahol tudtam, szögletes zárójelben pótoltam. Ahol ezt nem tudtam megtenni, a hiányt 3 vízszintes vonallal jeleztem.

dienste um den höchsten [Hof sind zu] sehr bekannt, als dass es mich nicht [freisprechen] soll. Von heute an bin ich in die Ummöglich[keit gebrac]ht etwas Wichtiges für den Staat erfahren [zu können,] weil ich alle solche Menschen hier und [sonst verm]eiden will, die mir zu diesem Endzwek [gehol-fen] hätten. Meiden muss ich sie, weil sonst [meine Ve]rläumer und diejeni-gen, welche den [Befehl] haben mich zu beobachten, neue Waffen [schmie-den] würden, um mich wider zu verschwärzen. — — — unan aber den höchsten Hof, dass er sich durch [solche] Leute irre füren lasse, und diejeni-gen [die ihm die] wichtigsten Dienste leisteten, als Verdächtige [Menschen] betrachte. Unter höchstseligen Kayser Leo[pold ware]n mir viele Sachen erlaubt, ich musste so [auf] seinen Befehl mich in die geheime Gesellschaften aufnehmen lassen, um für den Staat wichtig[e Dingen] erfahren zu können. Ich verabscheue alles [was Unruhe] im Staate erweken kann. Unter Kayser Joseph [war] ich bei meiner Kanzel, durch seinen Na[chfolger] wurde ich auf eine besondere Art zu geh[eimen Dien]sten aufgefordert; ich gehorchte als e[in treuer] Unterthan, und nun zog ich eine[n Verdacht] auf mich.

Bei den gegenwärtigen Geist, er mag — — —, ist es sehr schwer zu dienen. Jene um ut[ilisiren] muss man sich verstellen. Die geheimen [Agen-ten] nuzen diese Verstellung und schild[ern mich] als einen Au[fw]iegler. Der Hof gl[aubt, dass sie] ihn genau b[enachrich]ten und in allen E[r] — — — folgen. Seit — — — die und Verfahrunge[ne,] gab ich alle [meine] geheimen Verhältnis[se auf, um mich] sicher wider je[de]n Verdacht zu stellen. Ic[h habe nicht aus] Interesse dem Hof gedient, und war mi[t meiner] Lage zu-frieden, meine jubilirte Lage — — — frei gesinnten Verdacht und so ver-lor ich [nach und] nach das Vertrauen. Meine Schuld ist es al[lerdings nicht.] Mein Unglück ist, dass mich der Monarch nu[n] nicht so, wie Kayser Leopold kennet. Vielle[icht hätte ich] nicht so offenherzig sein sollen; es freuet [mich trotzdem,] dass ich es war, denn der Monarch giebt [mir die Pension] um zu leben, ihm muss man dahero alles [aufrichtig] beichten.

Die ersten Tage meiner Ankunft besu[chte ich die] zwei hiesigen Laczkovits, den Vice-Gespan u[nd den ge]westen Rittmeister; von diesen erfuhr ic[h, dass] schon acht Gespanschaften äusserten, sie woll[en, dass S. M.] das Buchdruckerei Recht exclusive nicht erlau[bet, sondern]er soll es gemeinschaftlich mit der Nation [behandeln.¹ Zum] Glück hat der Monarch keinen Landtag bewilliget, [denn] — — — haben beinahe alle Deputirte die Instruction [erhalten, kei]ne Subsidien im Geld und Rekruten dem Hof [zu ma]chen. Es freuet mich, dass ich in meinen letzten [Meldungen ei]nem Landtag widerrathen habe und hiedurch [zu dem] Wohl des höchsten Hofes beigetragen habe.²

[Am] — — — Augusti gab hier der bekannte Abafy ein [Abendmahl, wo] mehrere Jakobiner eingeladen [waren. Universitäts Pro]fessores Barits, Gyurkovits, Haliczky, Kreil — — — aben [?] wohnten diesem Schmauss bei, und [trank]en Sieg [?] zur Ehre der Franzosen. So [wird es] erzählt.³

[Man sagt, dass] ein gewisser Latouche, ein avanturier, [der Jahre hindur]ch in Pohlen und Ungarn war, einen Brief [an S. Maje]stät dem

¹ L. részletesen *Iratok* 84. sz.

² Ezeket a jelentéseit nem ismerjük, Vö. 896—897. I. és Bevezetés III. fejezet.

³ V. ö. Szolártsik 1794. okt. 3-i följelentésével: II. k. 171. l., ahol valószínűleg ugyanerről az estéről számol be. A nevek is ugyanazok. — Haliczky András Frigyes egyetemi tanár 1. II. k. 343. l. 1. jegyz.

Kayser geschrieben hätte, den er [durch den] Susani, welcher sich in Triest befindet, [nach Ungarn] gebracht hat.¹ Ich konnte diesen Brief [nicht sehe]n, weil ich mich fürchte die hiesigen Demo[kraten auf zu] suchen, um nicht durch die geheime Po[lizey ange]klagt zu werden.

[Bitte] E. Exz. mir mein Vergehen be[kannt zu] machen, damit ich meine Unschuld retten [kann,] ich werde den Hof klar beweisen, dass man [mich verl]eumdet hat, um dadurch meine Ruhe und [mein kün]ftiges Glück zu verhindern. Ich bleibe [hier in Pe]st, solange mein Bruder der Rittmeister [gesundheitlich] hergestellt wird, oder nicht stirbt. Wenn [E. Ex]z. wünschen, dass ich fort dienen soll, so [bitt]e die Verhaltungs Regel dazu gnädigst mit[zutheilen.] Ich bin für meinen Monarch alles bereit zu thun, [und ve]rharre ich in tiefester Ehrfurcht

Er. Exz.

— — — —ten Sept. [17]93

unterthänigst gehorsamster Diener

Ignaz v. Martinovics

k. k. Rath und infulirter

Abt von Szaszvar.

Martinovics fenti jelentésére Pergen gr. szeptember 11-én válaszolt. Nevetséges — írta — az a föltevése, hogy ő saját bizalmi embereit megfigyelteti, megnyugtatja, teljesen bizik benne, folytassa munkáját és a jövőben ne adjon hitelt megbízhatatlan emberek fecsegéseinek. (A válasz félig elégett fogalmazványa: *uo.*)

b.)

1793 szeptember 10, Pest

*Martinovics jelentése Pergen gr. rendőrminiszterhez,
a magyarországi jakobinusok szervezkedéséről*

Bár forradalomtól még nem kell tartani, a jakobinus eszmék erősen terjednek az országban. A szervezkedés sejtyszerűen történik. Vezérük nincs, a szabadkőműves szervezetbe épülnek be. Spillenbergr ügyvéd és Barits professzor a megyéket járják. Sztáray Mihály gr. Pesten az ifjúságot tüzei. A patrióták nyáron Füreden akartak összejönni, de tervük meghiúsult. Tanácsai, hogyan lehet az elégedetlenségnek gátat vetni.

Gotthardi másolata: Allg. Verw. A. Pergen A. VIII/11 — H 3. — Az irat széle az 1927-es tűzvészkor megégett. — Filmmásolata: O. L. Filmtár, Bécsi anyag 15/1953.

¹ Nyilvánvalóan a saját maga által írt „Nyílt levél Ferenc császár és királyhoz” c. röpiratra céloz (közölve: *Iratok* 60. sz.), amelyikkel éppen ezekben a napokban foglalkozott a nádor jelentése nyomán az Államtanács és a Magyar Kancellária. (L. 814. l.) Martinovics tehát vakvágányra akarta terelni a nyomozást. — Latouche személyére nem találtam semmilyen adatot. — A Susaniak zenggi kereskedő család voltak, Martinovics a bíróság előtt is megemlítette nevüket. (L. II. k. 283. l. Vö. I. k. 878. l.)

Kopie.

Geheime Bericht über Ung[arns]^{a)} politische Lage

[Az irat első oldalából csak érthetetlen töredékek maradtak meg]. Die Sekte der Jakob[iner] hat noch dormalen in [Ungarn] nicht so tiefe Wurzeln gefasst, dass der Staat eine demokratische Revolution dieses oder künftiges Jahr zu befürchten hätte. Doch hatte ich bemerkt, dass sie seit einem Jahr zehnfach angewachsen ist. Wenn man nicht jene Maassregeln, welche ich unten anführen werde, ohne Verzögerung treffen wird, so gehet es mit der Sache dieser Zunft weiter, wovon die Folgen mit der Zeit ernsthaft werden können.

Nach der Aussage des gewessten Rittmeister Laczkovics, der ein eifriger Josephiner und Leopoldiner ist, befinden si[ch im Lande] 700 Bürger, [von denen vor]läufig 400 in[?] — — — dem verder[blichen Bann] des Jacobinis[mus lie]gen. Ausser d[iesem findet] man eine betr[ächtliche] Zahl vom Adel u[nd dem Prie]sterstande, die [ich] schon in vorergeg[ebenen] Berichten angezei[get habe.] Auch in allen D[örfern und] Städten Ungarns es überall eine nu[?] [bestritte]ne Zahl Jakobine[r befindet, be]sonders ist hier in [Pest die] studierende Jugend [bereits] sehr angestekt.

Die Vorsteher die[ser Zunft] halten keine förm[liche Zu]sammenkünfte, son[dern ein] jeder durch Umgang geprüfte Mensch wird in den Grundsätzen der Freiheit und Gleichheit unterrichtet und gebildet. Jeder Jakobiner nimt zwei Menschen auf sich, und von diesen zwei Menschen nimt jeder wieder zwei auf sich, und so gehet es durch eine Progression auf die gantze Population. Diese Sekte hat jezt gar kein Haupt, und keine Zeichen, sie schleicht sich in die Freimaurereiein, um da leichter Menschen und Anhang zu gewinnen.

Die hiesigen Buchhändler liefern unter der Hand demokratisch[e Bücher] — — —, diese gebe[n] — — — den Anhäng[ern man]chen Proselit[en gegen die] Regierung a — — —. Ein gewisser Ad[vokat in] Pest, Spielener [g]¹ — — — die an mähre[rn] — — — Komitate, und [der allgemeinen] Sage nach, hat er [in den Ge]spannschafften du[rch sei]nen Unterric[hten] — — — vielen Seelsorge[r] — — — das beste in der [Gesellschaft] der Gleichheit gem[acht] — — — und der Erfolg zei[gt] — — — es auch, weil diese [Ge]spannschafften alle [um die] Pressfreiheit offizios [Congregationen] halten. Der nä[mliche] Ad[vokat] und der Professor Barits von Pest werden jezt wieder gegen Debresin reisen, und auch da ihre Sendung vollziehen.²

Der Vice-Gespann Laczkovics sagte mir gestern, dass die meisten Komitate ernsthaftte Vorstellungen dem Hofe machen werden, um diesem Kriege ein Ende zu machen. Ein Beweiss, dass die Neugung für die Franzosen und folglich für die Volksregierung täglich in Ungarn zu nehmen. Die Gespannschafften erwarten nur eine günstige Gelegenheit, um sich wider diese — — — Hof zu e[rheben.]

Es sind si — — — Verordnungen [an alle Ge]spannschafften [gegangen,] dass ein prote[stantischer] Seelsorger kein [Katho]liker in seine [Wohnung]

^{a)} Az égés folytán szenvedett hiányokat itt is megpróbáltam szögletes zárójelben pótolni.

¹ Spillenberg Pálról van szó. Itt említett állítólagos tevékenységére vö. Martinovicsnak vizsgálati fogságában írt emlékiratát: II. k. 293. l. (Az a jelentés, melyre Martinovics ott hivatkozik, nyilván azonos ezzel. Amikor a II. kötetet sajtó alá rendeztem, ezt a jelentését még nem ismertem.)

² Bíróság előtti emlékiratában Martinovics nem Barits hanem Gyurkovics Ferenc professzort mondotta Spillenberg szervezőtársának. (II. k. 293. l.)

den Eintritt er[laube,] denn widrigenfa[lls er als] — — — behandelt werd[e. Fer]ner wird es den [Katholiken] erlaubt, protest[antische] Kinder an sich zu [ziehen,] um sie katholisch z[u machen,] im Gegentheil wi[rd] — — — für ein Krimina[l Ver]brecher angerech[net, wenn] die Protestanten [mit] — — — [ka]tholischen Kindern da [?] — — — [ähn]liche wage.¹

Ein gewisser Graf Michael Staray, aus Vertruss, dass er nicht hat bei der Septem Virat Tafel Hofrath werden können, hält sich dermalen hier auf und französirt dem Scheine nach oder im Ernst so sehr, das er in kurzer Zeit viel junge Leute an sich gezogen hat; er lobt öffentlich die französische Verfassung und sagt, er hätte bei der Einnahme von Conde und Mainz geweint.²

Alles ist über die Sendung und dem Aufenthalt des Appellationsrath Keller hier in Verwunderung,³ die französisch Gesinnten publizion [?] — — — ein Hof — — — erfährt — — — einige wie [der Vice-Ge]spann Lacz[kovics] — — — gestern zu — — — foppte ihn, er — — — auch und gieng — — — meiner von iht [?].

In Füred hätt[e eine] Zusammenkunfft [der Pa]trioten im July u[nd August] sein sollen. Die s[chlechte] Witerung und [die] — — — vom Herendics ge[machte] — — — Reise hat sie verei[telt] — — —⁴

Die Protestanten ha[t]ten unweit von Szaka[ll]⁵ bei 5 Kirchen in ein[em] Dorf eine Zusammen[kunft] bei der No[tar.] Dieses erzählte mir ein in 5 Kirchen wohnender Dominikaner, Namens Pater Georgius Poppin⁶ und der titulär Bischof Pethő.⁷ In dem so genannten Tuchlischen Kofeehaus in Pesth wird der Moniteur öffentlich gelesen.⁸ Abends kommen da mehrere junge Leute zusammen und lesen ihn. Auch wird er im Lesekabinet in Ofen gehalten. Mittel welche ich dem Hofe zur Hemung dieser Übel rathen würde sind folgende:

1. Die Buchhändlern in Ungarn unter den Verlusst des Buchhandels und Verbannung aus dem Lande verbieten unter — — — [und un]erlaubte⁹

2. Zu den — — — Monathen — — — tion bei jede[r] — — — die Landesstel[le] — — — werden.

3. Appellation[s Rath Keller] und Herendics [sollen nicht] mehr die Sendun[g] — — — Polizei in Ungar[n erhalten,] da schon zu sehr be-

¹ A vegyes házasságokból született gyermekek vallásának szabályozására vonatkozó rendeletekre céloz. L. 972. l. 2. jegyz.

² Martinovics utalása nem egészen érthető: a Hétszemélyes Tábla megüresedett állására a nádor valóban nem Sztáray Mihályt ajánlotta, hanem Korniss József országbírói ítélőmestert. Ajánlása azonban később, 1793. dec. 22-én kelt. (*Sándor Lipót iratai*, 648. l.) — Az északkeleti francia határon fekvő Condé vára 1793 nyarán került az osztrák csapatok kezére. Mainz városát 1793. július 23-án foglalták vissza a porosz csapatok.

³ Keller Apellationsrath küldetésére nem találtam adatokat.

⁴ Erre a nyilván balatonfüredi összejövetelre, valamint Herendics utazására semmi közelebbi adatot nem találtam. (Herendicsre v. ö. 861. l.)

⁵ Szakál, Pécestől északnyugatra.

⁶ Személyére vonatkozóan nem találtam közelebbi adatot.

⁷ Pethő József c. drivesti püspök, pécsi kanonok.

⁸ Így nevezték tulajdonosáról, Tuchl Sebestyénről a Váci utcában levő Magyar Korona kávéházat. (Ld. Bevilacqua-Borsody Béla, *Pest-budai kávéházak*. Bp. I. 1932, 133. l.)

⁹ Ferenc király 1793. nov. 11-én új cenzura-rendeletet adott ki. Ebben többek közt elrendelte, hogy a könyvkereskedők csak engedélyezett könyveket árulhatnak, s aki ezt megszegi, súlyos büntetést kap. — Hogy a rendelet és Martinovics javaslata közt van-e valami összefüggés, nem tudtam eldönteni.

[kannt] behalten; sondern — — — andere Landes Ei[nwohner], die diese Pflicht ohne — — — len verrichten können bene[nnen.]

4. Man soll auch e[ine] Hofkommission aufst[ellen], welche die Beschwerden [der] Protestanten, der Bür[ger] und der Adeligen [aus]suchen soll, um sod[ann] durch Gerechtigkeitleistung das Missvergnügen — — — haben zu können.

5. Der Monarch soll keine Audienzen mehr geben, denn diese gaben bisher vielen Menschen Ursach zu Verlaumdungen wider den Monarch.¹

Pesth den 10 7ber 1793.

Martinovics további jelentéseit nem ismerjük. Pergen gr. azonban meg lehetett velük elégedve, mert 1793. szept. 19-én pártolólág terjesztette elő Martinovics újabb állás iránti kérését az uralkodóhoz. Ezúttal Martinovics nem Bécsben, Pesten kért állást. Makó Pál halálával ugyanis megüresedett a Helytartótanács kebelében szervezett tanulmányi bizottság előadói állása, és bár ezzel csak 1500 ft. fizetés járt — ugyanannyi, amennyit Martinovics nyugdíja és kegydíja révén élvezett — mégis folyamodott elnyeréséért. Kérését Gotthardi útján juttatta el a rendőrminiszterhez, s indokolásul megemlítette, hogy új állásában feltűnés nélkül további szolgáltatásokat tehetne a rendőrségnek. Egyszersmind felajánlotta, hogy a Franciaország ellen hadakozó koalíció védelmére röpiratot szerkeszt, melyet a rendőrminiszternek ajánl majd.

Pergen gr. pártolta Martinovics kérését. Fölhözta mellette, hogy a hivatal ellátásához szükséges képességek megvannak benne, s bár állásában alkalma nyílnék rá, hogy káros és veszélyes elveket hirdessen, ettől visszatartja majd a félelem, hogy eltávolíthatják. Mivel Magyarországon a titkos rendőrség még nincs megszervezve, Martinovics igen jó szolgáltatásokat tehet. Tervezett röpirata is jó hatású volna, annál is inkább, mert a franciák iránti rokonszenv országszerzte ismét igen élénk. Végül figyelmébe ajánlotta a királynak, hogy a kinevezéssel megtakaríthatja az 1000 ft. kegydíjat. Martinovics kérésével együtt, s hasonló indokolással terjesztette föl Pergen Gabelhofer Gyula folyamodványát is, aki meggyőri mandonkságot kért magának.

Ferenc király azonban mindkét kérést elutasította. „Gabelhofer und Martinovics haben ferners ihre Dienste zu leisten — hangzik az uralkodói döntés — und ich werde seiner Zeit nicht ermangeln auf sie den Bedacht zu tragen.” (Pergen gr. fölterjesztése az uralkodó döntésével: Allg. Verw. A. Pergen A. VIII./11-H. 3. Az irat széle az 1927-es tűzvészkor megégett. Mikrofilm másolata: O. L. Filmtár. Bécsi anyag 15/1953. Martinovics folyamodványa elpusztult, tartalmát Fraknoi Vilmos után idézem: *Martinovics élete*, 80. l.)

84.

1793 augusztus — 1794 március

A megyék harca a sajtószabadságért

Ferenc királynak és udvarának egyre nagyobb gondot okoztak a rendszert támadó politikai röpiratok. Hiába volt az előzetes cenzúra-rendelet, ezeket a munkákat titokban, engedély nélkül adták ki, s a hivatalos szervek rendszerint csak akkor szereztek róluk tudomást, amikor már régen árusították. A mű eltiltása, föllelhető példányainak elkobzása aztán már nem sokat jelentett, a röpiratokat kéz alatt tovább körözték.²

Az uralkodó 1793. január 14-én, majd április 18-án (O. L. M. Kanc. 1793: 266. és 4056. sz.) a könyvrevíziót jelentősen megszigorító rendeleteket adott ki. Jóllehet

¹ Korábban meg éppen azt tanácsolta az uralkodónak, hogy népszerűsége érdekében tartson kihallgatásokat. Ld. 852. l.

² Schwartner följegyzése szerint az eltiltott könyvek száma 1774-ben 4476, 1784-ben 1083 volt. 1794-ről nincs kimutatásunk, de ennek a számnak legalább négy-ötszöröse lehetett. (L. Schwartner Martin, *Statistik des Königreichs Ungern*. Pest, 1798, 570. l. h) jegyz.)

korábban, az udvar által sugalmazott, magyarelleses röpiratok elburjánzásának megakadályozására a nemesség maga is a cenzúra megszigorítását kívánta (l. erre *Ballagi*, 763. s. köv. l.), az udvar érdekeit szolgáló egyre szigorúbb könyvvizsgálat ellen tiltakozott. A megyegyűlések egyik a másik után foglalt állást a rendelet ellen, s feliratukat tájékoztatóul egymásnak is megküldték. Legbátrabb Abauj megyének 1793. június 10-én kelt, a kassai generális gyűlésből írt fölterjesztése volt, mely kinyilvánította, hogy a sajtószabadság a közszabadság záloga, s a nemzeti művelődés szabad fejlődése nevében nemcsak a cenzúra, hanem a sorozatos könyvelkobzások ellen is tiltakozott.¹ (A felirat: O. L. M. Kanc. 13439/1793. sz. nyomtatott; egykorú másolata, 15 más megye fölterjesztésének kópiájával együtt: Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 1040; Schlözer lapja is leközölte: *Staats-Anzeigen*, XVIII. 1793, 370–372. l.)

A kormány azonban nem állt meg félúton. 1793. június 25-i keltezéssel csakhamar újabb rendelet jelent meg, mely királyi jognak nyilvánítja a könyvnyomdák engedélyezését meg a könyvvizsgálatot, és az 1599 : 45. tc.-re hivatkozva kimondja, hogy aki királyi engedély nélküli titkos nyomdát tart, vagy titokban nyomott könyvet árusít, fiscalis perbe vonassék. Aki ilyen nyomdát följelent, 200 aranyt kap jutalmul, még akkor is, ha maga is benne dolgozott. (Uo. 266/1793. sz. — Helytten. 16039/1793. sz.)²

A rendelet a megyék körében, az egész országban nagy nyugtalanságot váltott ki. Nyilvánvaló volt, hogy ha megvalósul, nemcsak a haladó szellemet veri bilincsbe, hanem a nemesi kiváltságokon is komoly rést üt.

Pest megye egyike volt az elsőeknek, mely szembefordult a rendelettel és feliratban tiltakozott ellene. Ahogy az augusztus 28-i közgyűlési jegyzőkönyvben olvassuk: „Ámbár magok is szükségesnek ítélnék az egyben gyűlt rendek, hogy a veszedelmes könyvek nyomtatásának határ téessen, minthogy mind azáltal a jelenlévő rendelésben elő hozott törvények és az 1553-ik esztendőnek 24. törvénye világosan azt mutatná, hogy az illetén el tilalmazás az egyesült törvénytévő hatalmat, nem pedig csupán az uralkodó felséget illetné, bizonyos volna azonban az is, hogy a privilegiált typographiá-

¹ Ezt mondja pl.: „Homines eos, quibus cura revidendorum librorum concredita est, clavim ipsius culturae nationis in manu tenere.” — Éppen a felirat belső érvei, stílusa alapján bizonyosra vehetjük, hogy olyan ember írta, akinek komoly köze volt a magyar irodalomhoz és kultúrához. Keresztury Dezső és Tarnai Andor meggyőző érvekkel valószínűsítik, hogy sugalmazója, esetleg írója Batsányi János volt. (*Batsányi János összes versei*. Bp. 1953, 308. l.)

² A rendelet több mint féléves vajudás után született meg. Létrejötte történetét azért érdemes megtekintnünk, mert jól mutatja a legfőbb kormánysszervek álláspontját. 1792. okt. 30-án Ferenc király javaslatátételre szőlította fel a Magyar Kancelláriát, mert följelentésből tudomására jutott, hogy Magyarországon egyesek házinyomdát tartanak, s a cenzúra megkerülésével azon nyomtatnak ki meg nem engedhető tartalmú röpiratokat. A Kancellária véleménye (Lányi József készítette), az volt, hogy törvény szerint privilegium nélkül nyomdát senki sem tarthat üzemben; az ilyeneket tehát el kell kobozni és tulajdonosukat meg kell büntetni. Hogy pedig a magánynyomdáknak könnyebben nyomára jussanak, javasolta, hogy a följelentőknek 200 ft. jutalom adassék, a följelentettek vagyonából. Az uralkodó elfogadta a Kancellária javaslatát és a rendelet még 1793 elején kiment a Helytartótanácsához. Ez azonban nem hirdette ki a rendeletet. A magyar törvények nem tiltják a magánynyomdák üzemben tartását — olvassuk a Helytartótanács 1793. febr. 5-i fölterjesztésében, melyet a nádoron kívül referensként a jakobinus perből ismert Fodor József és Skerlecz Ferenc írt alá, — tehát ezért büntetni sem lehet senkit. Az intimátumba csak annyit kellene írni, hogy cenzúra nélkül magánynyomdában sem szabad könyvet nyomtatni. Hogy pedig ezt ellenőrizhessék, minden nyomda hasznájon impresszumot. — A Kancellária — Lányi fogalmazványa, márc. 6. — hosszan cáfolta a Helytartótanács érvelését. Bizonygatta, hogy a könyvnyomtatás mindig felségjog volt, a rendelet tehát helyesen értelmezte a törvényeket. A Helytartótanács javaslata különben sem vezetne célhoz, csak méginkább felbátorítaná a magánynyomdákat. Ferenc király a Kancelláriának adott igazat. Ezekután a Helytartótanács július 25-én kihirdette a rendeletet. (Az iratváltások: O. L. M. Kanc. 1792 : 15453. sz.; 1793 : 266. és 3089. sz.) — Megemlítem, hogy könyv- és cenzúra ügyekben a Kancellária és a Helytartótanács máskor is szembeszállt egymással. Így 1793. ápr. 8-án a „káros könyvek” terjesztésének megakadályozására dolgozott ki javaslatot, amit az uralkodó el is fogadott. A Helytartótanács azonban a törvényekre hivatkozva tiltakozott a rendelet ellen, mire a Kancellária (Lányi referátuma alapján) ismét megmagyarázta a maga igazát; Ferenc király persze most is a Kancellária mellé állt. (Uo. 1793 : 4056. és 12436. sz.)

kon kívül az országban nem privilegiáltak is mind ekkoráig találkoztak, meg fog a Királyi Helytartó Tanátsnak irattatni, hogy a hazafiakat az efféle ususoktól a törvény által előre teendő rendelkezésen kívül meg fosztani, a tulajdonság világos sérelme nélkül annyiival inkább nem lehessen, mivel semmi oly törvény, mely az eféléket tiltaná, 's mellyen a rendelendő fiscalis actiot szükségesképen fundálni lehetne, ne találkozzon. szabad akarat szerént pedig senkit is az ország törvényei világos rendelkezésén kívül büntetni nem lehessen. Minthogy pedig a mostani modo provisorio tett censorok instructiojok az ország rendei előtt mind eddig is titokba volnának, kérettetni fog a jelentett királyi Helytartó Tanáts annak eszközésére, hogy az minden megyékkel közöltetvén, egyszersmind addig, még a következő ország gyűlésében ezen állapotban valamely rend szabattatna szinte modo provisorio a mostani censorok helyett olly ujj cenzura rendeltessen, melly mindenféle bé vett vallásuakbul, úgy világi mint belső emberekből állván, mindenféle oldalaslag való tekinteteket fére tégyen 's egyedül a' haza 's evvel választhatatlanul össze köttetett király boldogsága munkálódásán igyekezzen." (Bp. 2. Lt. Pest m. közgy. jegyzk. 1793. 1659. sz. — A fölterjesztés : O. L. M. Kanc. 3245/1794. sz., fogalmazványa : Bp. 2. Lt. Pest m. Kútfők 7, 1793. 1850. sz. — A gyűlés lefolyására l. az a) alatti iratot.)

Az ország legtekintélyesebb törvényhatóságának állásfoglalása, — melyről alispánja sietett a többi megyét tájékoztatni — irányt mutatott a nemesi közvélemény számára. Nyomában sorban megszólaltak a többi megyék is, s lényegében valamennyien Pest megye érvelését visszhangozták. A keleti megyék — Abauj, Zemplén, Szabolcs, Bihar, Szatmár — már szinte egységes kiállása részben Kazinczy Ferenc tevékenységének gyümölcse volt, aki kötelességének, sőt hivatásának fogta fel, hogy a generalis congregatiók megjelenve, a sajtószabadság ügyében felszólaljon, sőt még a felirat megfogalmazásában is közreműködjek. (L. *Iratok* 92. sz. 1794. febr. 21. lev. ; 1809. nov. 30-án írta Rummy Károly Györgynek : „A sajtószabadság ügyében én Kassán, Mád, Kálló, Diószegen szónokoltam, az utóbbi helyen Sauer prépost jelenlétében.” Kazinczy levelezése, VII. 1601. sz. Vö. 948. l.)

A feliratok — részben Pest megye nyomán is — szinte mind abból indultak ki, hogy általában és elvileg a káros könyvek szerzői elleni eljárást helyeslik. De, mondják, nyomda- és cenzúráügyekben csak az országgyűlés intézkedhet. Mivel pedig az 1791 : 15. tc. biztosította a sajtószabadságot, amíg a diéta újabb törvényt nem hoz, ezt érvényben kell tartani. (Ez a lényege az alábbi megyék feliratának : Szepes, 1793. július 25. ; Borsod, július 30. ; Abauj, aug. 12. ; Máramaros, aug. 21. ; Zemplén, aug. 31. ; Nyitra, szept. 6. ; Zólyom, nov. 14. ; Torna, nov. 18. ; Abauj felirata : O. L. M. Kanc. 13439/1793. sz. ; ugyanerről Őz Pál másolata : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2317/VIII. 118—119. fol. ; a többi fölterjesztés : O. L. M. Kanc. 3245/1794. sz.) Az általános érveléshez egymásik megye külön argumentumokat sorakoztatott fel. Hont megye úgy vélte, a könyvnyomtatás az emberi szorgalom és leleményesség szülője, s bár feltalálása egy ember nevéhez fűződik, már annak életében megszűnt magántulajdon lenni, s azóta az emberiség közkinccse. Nem engedhető meg tehát, hogy most egyes személyek kiváltságává legyen. Különben is mint közügyben, csak az országgyűlés illetékes dönteni. (1793. szept. 7-i felirata : O. L. M. Kanc. 3245/1794. sz.) Ugocsa az ellen emelt szót, hogy a censorok majdnem mind jezsuiták, s azt kívánta, hogy kiválasztásuk a különböző felekezetekből megfelelő arányban történjék. (1794. jan. 17. : *uo.*) A megyék zöme azonban a cenzura intézménye ellen fordult. Ahogy Bereg megye kifejezte : tevékenysége nemzetellenes, megbénítja a kulturális előrehaladást, ezért meg kell szüntetni. (Bereg, 1793. aug. 19-i felirata : *uo.* Vele azonosan érvelnek Zala, szept. 10. és Nógrád is, nov. 7. : *uo.*)

Még bátrabb Bihar megye feliratának hangja. A megye az általános elvi kérdéseket egybekapcsolja a gyakorlatiakkal, s a Hajnóczy könyveit sújtó eltiltások kapcsán mutat rá a problémára nagy kulturális és politikai összefüggéseire. Az előzetes cenzorát teljesen elveti, a sajtó legyen szabad, s ha valamelyik szerző vétett, azt vonják felelősségre, de a törvény rendes útján, az ország rendes bíróságai által. (Közölve *b*) alatt. Ezzel teljesen megegyezik Szabolcs és Szatmár megye okfejtése : mindkettő O. L. M. Kanc. 3245/1794. sz.)

Elvi sikon legmesszebb mégis Gömör megye ment el. Cházár András megyei főjegyző által írt feliratában már szinte forradalmi alapra helyezkedik. A szabárgondolkodás és annak közölhetése az emberi jogok része, — mondja — „szent juss”, melyet az uralkodóknak nincs joguk „meggyalázni”, mert a társadalmi szerződésben ezt a népek nem bízták rájuk. (Közölve *c*) alatt.)

Az alábbiakban közlöm Pest megye gyűlésének jegyzőkönyvét (*a*), majd Bihar (*b*) és Gömör (*c*) megye fölterjesztését, végül pedig az uralkodónak a fölterjesztésekre adott válaszát (*d*).

a.)

1793 augusztus 27—29, Pest

Őz Pál jegyzőkönyve Pest megye közgyűléséről

Őz sk. írása : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2317/VIII. 110—111 fol.

Pest megye közgyűlése 1793. augusztus 27-én reggel ült össze. A sajtó- és cenzura-ügyben kiadott 1793. június 25-i uralkodói rendelet felolvasására 28-án, az ülés vége felé került sor. A rendelet elfogadásával, majd az ellene szóló felirattal foglalkozó vita így másnap, 29-én zajlott le. (L. Bp. 2. Lt. Pest m. Kútfők 7. 1793., 1659. és 1850. sz.) Ezt a vitát ismerteti Őz naplója. (A napló másra nem is terjed ki, tehát nem íródhatott megbízásból, mint országgyűlési naplója, l. 214. l. Ezt a részletet, mely tárgyánál fogva nyilván őt is erősen érdekelte, valószínűleg csak a maga számára jegyezte le, emlékeztetőül. Még évszámot sem írt rá.)

Huszonhetedikén e' hónapnak kezdődék Pest vármegyének közgyűlése. Már 28-dikán el olvastatódott a' Királyi Helytartó Tanátsnak azon intimatuma, mellyben azt a' resolútióját hirdeti ő felségének, melly azt a' principiumot foglalja magában, hogy a' tipográfia fel állításában valakinek engedelmet adni királyi jog lévén, privata tipográfiákat nem szabad tartani etc. Tsak vége felé a' gyűlésnek esék ez az elolvasás, — magam is már akkor ki mentem volt, és így ki mit szóllott, specifice nem tudhatom. De a' mint érthettem következő nap szavából némellyeknek, a' volt vélekedések némellyeknek, hogy ezt a' resolútiót, mint interimális provisiót acceptálhatni.¹ De nem lehetett meg határozni a' dolgot, mivel már² sokan el oszlottak volt a' rendek közzül. Huszonkilentzedikén tehát e' hónapnak, fel költ tsak hamar a' gyűlés kezdete után fő notárius Ónodi úr,³ s előre botsátván, hogy tegnap nem lévén mindnyájan jelen a' rendek az említett intimatum elolvasásán s ez okból nem is határozódhatván meg a' dolog, szükségesnek ítéli annak ujonnan való elővételét. Mellyre kívánták mindjárt sokan, hogy per extensum olvassassék. — Figyelmesen halgatták. — El végezvén Ónodi úr az olvasást, utánna vetette maga vélekedését, azt mondván, hogy interimaliter sem acceptálhatni a' resolútiót, mivel ugy sem lehetne semmi effectusa. Mert fiscalis actiót parantsol a' vétők ellen. Már penig egy törvény sintsen, mellyre lehet provocálni az actióban, törvény citálás nélkül pedig actiót nem lehet gondolni.

Kezdetek azután szállani többek is egyszerre, de még is láрма nem eredett. Gróf Teleki Josef,⁴ az administrator gróf Brunszvik,⁴ vice ispány Szili és más többek hajlottak az interimaliter való acceptatzióra. Ellene voltak Ónodi, Szentkirályi,⁵ gróf Keglevits György,⁶ Nemes Zsigmond,⁷

¹ Tévedésből így írva : más.

² Ti. addig is, amíg a majdan összeülő országgyűlés véglegesen intézkedik az ügyben.

³ Ónodi Zsigmond, 1789 óta Pest megye főjegyzője. (Köszeghi Sándor, *Nemes családok Pest vármegyében*. Bp. 1899, 270. l.)

⁴ A Gyömrőn és környékén birtokos ugocsai főispán.

⁵ Brunszvik József gr.

⁶ Szentkirályi László (1764—1833), 1792 óta Pest megye aljegyzője. 1798-ban a megye másod, 1810—1820-ig első alispánja, élete végén septemvir. (*Nagy Iván*, 650. l.; Köszeghi, *im* 371. l.)

⁷ Keglevics György gr. élesen ellenzéki felléptével tünt ki az éppen egy év múlva, 1794. aug. 25-én tartott megyei közgyűlésen is, amikor ő indítványozta, hogy a törvény ellenére elfogott Laczkovics János, Szentmarjay Ferenc és Hajnóczy József elhurcolása ügyében kérjenek felvilágosítást az uralkodótól. (L. II. k. 76. l. — Teleki József viszont akkor is siralmasan aulikus magatartásával tüntetett : *uo.*)

⁸ Nemes Zsigmond, 1790-től Pest megye táblabírája. (Köszeghi, *i. m.* 261. l.)

Szabó¹ 's más többek. Latzkovits *substitutus vice* ispány urnak a' valóságos vélekedését nem tudhattam meg, mivel ha mit szőllot is, tsak lassu szóval mondotta. Szili úr látván, hogy sokan ellenzik az interimalis acceptatziót, medius terminust akart találni az által, *hogy* maga a' vármegye tenne valami statutumot azok ellen, kik írásaikkal a' köz tsendességet meg háborítanak. Mert, ugymond, ő felségének is tsak ez a' tzélja, mi tehát ötet secundálhattyuk, ha mindjárt ezt a' resolutiót függőben hadgyuk is, tartván attól, ne hogy valami módon meg sértődjenek jussaink.

Gróf Teleki azt állította, hogy azt a' kérdést, van-e' a' fejedelemnek jussa privilegiumot adni, vagy nem, *tsak* vitatni sem lehet. Mert a' bizonyos, hogy ennek a' jussnak ususában van, és ebbe még maga a' haza sem ^ereszkedett bé, ámbátor az 1791. esztendőbéli országgyűlésen elő fordult légyen az articulusok exclusive való nyomtatására Landerernek adott privilegium. Nem is volna jó ezt vellicálni. Mert magoknak a' nemeseknek jussai is nagy részént ususon fundáltatnak. Ha tehát a' fejedelmet a' maga ususában turbálni akarnánk, fegyvert adnánk kezébe az udvarnak magunk ellen. Ha representálni akarnak még is *tsak* ugyan a' statusok, olly okokat szükség elő hozni, mellyek mindenütt meg álhassanak. Törvényt nem citálhatni, ususában pedig mind eddig volt a' fejedelem, etc.

Nemes Zsigmond, leg szabadabban szőllő oltalmazója a' preli libertásnak, erre ezeket felelte circiter: A' királyok meg szoktak arra esküdni, *hogy* minket a' mi libertásainkban meg tartanak. Tipográfiát tartani a' libertások közzé tartozik. Mert ha én, ugy mond, író tartanék magamnak, ki tiltaná meg, hogy a' leg prohibítussabb könyvet is le ne íratnám magamnak?

Erre fel szőllalván némelylek azt mondák: Nem tilthatni meg, hogy az úr magának le ne írassa, de *hogy* másnak is osztogasson, azt lehet.^{a)}

Úgy de adhatok én — felele Nemes — másnak is exemplárt. Folytatván tovább beszédét, meg mondotta, *hogy* régenten sok privatusoknak 's kommunitásoknak voltak tipográfiáik, példának okáért Zrinyinak, Nádasdinak, Lőtse városának s. a. t., a' kik soha privilegiumot nem vettek (ezt mindnyájan igaznak esmérték). Volt hát a' haza is ususában annak, hogy privilégium nélkül állithasson fel valaki tipográfiát. Valaminthogy régenten, mikor még nem volt tipográfia, soha sem volt a' meg tiltva vagy a' rómaiaknál vagy a' magyaroknál, hogy valaki többször le ne írathassa azon egy könyvet 's másnak ne adhassa, azonképpen azon írásbéli szabadságnak helyébe succedálván a' nyomtatás, nem tilthatni ezt meg senkinek is. Csak az Ausztriai Ház kezdette szorítgatni ezt a' civilis just. Angliában nintsen semmi censura, hanem ha valaki contra bonos mores ír, számadásra huzzák. A' német birodalomban sintsen semmi privilégiált tipográfia, hanem ha valaki exclusive akar nyomtatni valamelly könyvet, kérhet privilegiumot a' császártól 15—20 esztendőre. Tagadta azt a' thesist is, hogy a' király adhat privilegiumot, mert ez által monopoliumot hoz bé; már pedig a' kereskedéshez minden embernek jussa van. Azzal fejezte bé utollyára, hogy a' parantsolatot cum honore seponálni lehet.

Gróf Teleki előbbeni állításának megerősítésére továbbá ezzel az argumentummal élt: A' tipográfia a' censurával öszve van kötve. Míg nálunk

^{a)} Kimaradt: nem. Értelem szerint tehát: azt nem lehet.

¹ Minden valósínűség szerint az a Szabó János, aki 1795-ben szolgabíróként a jakobinusok kivégzését vezette. (L. II. k. 784. l. — Kőszegi adata, hogy csak 1796-ban választották meg főszolgabírónak, nyilván téves: i. m. 355. l.)

azt bé nem hozzák, a' mi van Angliában, hogy az auctor a' nyomtatás után vonattassék számadásra, ha ártalmas az írása, addig helyének kell lenni annak a' censurának, melly most vagyon, a' melly t i. a' nyomtatás előtt szokott meg esni. És ez jobb is az írókra nézve, hogy eleintén ítéltessek meg írárok, mint sem hogy 20 esztendő mulva kénteleníttessenek felelni. A' censura pedig haszontalan lészen, ha kiki tarthat titkos tipográfiát. Azt azomban más részről szintugy igazságos dolognak tartá lenni, hogy a' kik ez ideig privilegium nélkül voltak, ennekutánna is proprietásokban ne háborgattassanak. Erre hajlottak sokan, tsak hogy kívánták világosabban ki mondani az igazat, hogy t. i. jussa légyen a' királynak adni privilegiumot annak, a' ki tőle kér, de ne légyen kéntelen senki is kérni a' végre, hogy szabadon nyomtathasson.

Némellyek, kivált Somogyi assessor,¹ azért buzogtak a' preli libertás ellen, hogy sok motskos írárok jönnek ki, mellyekben betsületes emberek is betsteleníttetnek. Emlékeztette arra a' statusokat, hogy midőn az 1790-dik esztendőbeli diétán egy betstelenítő nyomtatvány a' protestánsok ellen a' sessióban el osztogatottatott volna, Balogh Péter úr volt a' legelső, a' ki fel kelt 's jelentette azon való tsudálkozását, hogy az illetén írárok meg engedik nyomtatni.

Erre Laczkovics vice ispány ur rövideden azt felelte, hogy betsületes ember pennát sem fog a' végre, hogy mást motskoljon.

Gróf Telekinek pedig, a' ki maga a' betstelenítő írárokra nézve ártalmasnak láttaték tartani a preli libertást, azt mondá Nemes ur: Hiszem, ha én excellentziádat tsak ugyan kissebbíteni akarom, szintugy szórhatok-el írt pasquillusokat.

Gróf Keglevits György egyenesen nem acceptálhatónak mondotta a' resolútiót 's hogy ezt az állítását annál jobban megerősítse, elolvasta az 1791-dik esztendőbeli 15-dik artikulust, mellyben a' vagyon rendelve, hogy a' sajtó szabadságának principiumit deputatio dolgozza ki 's azután a' jövő ország gyűlésének referálja. A' jövő diétára lévén tehát hagyva az egész dolognak meghatározása, addig a' király sem tehet semmit. Arra az ellenvetésére pedig némellyeknek, hogy sok betstelenítő írárok jönnek ki, azt felelte, hogy az első diéta alatt leg számosabban jöttek ki az illetén írárok, sőt a' diétális sessiókban nyilván osztogatódtak 's még sem jutott senkinek is eszébe azoknak megtiltását sürgetni.

Ónodi ur még azt a' jegyzést tette hozzá, hogy a citált cikkelyben a' preli libertásról, nem pedig restrictióról van a' szó, a kézbe lévő resolútió pedig tsupa restrictióból áll. Ezenkívül azt a' kérdést is tette: Ha már acceptáltatnék ez a' resolútió, miképpen büntetődne meg a' bevádolt, holott törvényes büntetés nintsen.

Erre egy Béra nevű assessor,² a' kalotsai érseknek prefectusa, citált egy 1790. esztendőbeli artikulust, mellyben a' nevetlen delictumokról van szó,³ javasolván, hogy ennek a' parantsolatnak által hágása is azok közzé számáltassék és légyen poena arbitraria.

Az isten mentsen meg — felkiáltá Szentkirályi, nints semmi veszedelmesebb dolog, mint sem ha az arbitriumtól függ a' büntetésnek meghatáro-

¹ Somogyi Antal áporikai birtokos, 1784-től Pest megye táblabírája, majd vice-szolgabírója. (L. Kőszeghi, *im.* 342. l.)

² Béra, másként Bérey Mihály kalocsai érseki uradalmi prefektus. (L. Kőszeghi, *im.* 38. l.)

³ Nem találtam olyan törvényt, melyre ez a megjegyzés vontkoztatható volna.

zása. Arbitrarie gallyára is lehet valakit büntetni. Ónodi pedig tagadta, hogy tartoznék is valaki alá adni magát az arbitraria büntetésnek.

Somogyi ismét nagy tüzesen felszóllalt 's hogy a' motskos írásoknak megtilthatását megmutathassa, citálta a' vallásbéli artikulusnak azt a' tzikelyét, mellyben meg vagyon ugyan engedve az evangyélíkusok theologicus és symbolicus könyveinek kinyomtatása, de olly móddal, hogy minden sarcasmusok kihagyattassanak a' katolika vallás ellen.¹ Ha tehát, ugymond, meg vagynak tiltva a' sarcasmusok ezekben a' könyvekben, miért nem lehetne megtiltani a' más betstelenítő könyveket is?

Erre tsak azzal feleltek, hogy az egész citatio nem ide való, nem lévén most szó a' vallásról.

Igen jókor juta eszébe Ónodi urnak említeni, hogy ebben a' dologban más több vármegye is egyet értenek. Előránta mindjárt zsebéből Laczkovits vice ispány úr egy levelet, mellyben egy nyomtatott representatio vala bé rekesztve. Kivánták némellyek, hogy olvastassék, de azt mondván mások, hogy nem lehet azt publice olvasni, a' mi ex publico a' vármegyéhez nem jön, tsak Zemplin vármegyéét vették elő, mellyet tett vala meg arra az intimumra, mellyben a' liber De c o m i t i i s tiltatott meg.² — Jó impressiót tett sokakban. Maga gróf Teleki is megvallotta, hogy sok szép dolgok foglaltatnak benne, hanem *hogy* az említett könyv nem igen jól van defendálva. Mert az hozódik elő argumentumul, hogy ámbár a' haza panaszolkodott 1764-ben Kollár munkája ellen, a' még is meg maradt.³ Erre azt felelhetné könnyen az udvar: Lám magatok kívántátok akkor, hogy az illetén könyvek ne nyomtattassanak, holott utólya felé az administrator is mondván, hogy a' resolútiót sem seponálni, sem magának a' vármegyének annak helyébe valami statumot tenni nem lehet a' nélkül, hogy a' királyi juss kétségbe ne hozódnék. Kétségbe pedig hozni nem lehet, mivel ususában van a' fejedelem a' privilegium adásnak. Az 1791-dik esztendőbéli ártikulusnak is a' van utóllján: „salvis iuribus regiis”. Azt kell tehát meg vizsgálni, van-e a' resolúciókban olly valami, melly által sértődnének a' civilis jussok. Ha van, arra nézve szükségesképpen repraesentálni kell. Ekkor előadta, mit lehetne fundamentomául tenni a' representationnak 's ebben követte gróf Telekit. Hajlott erre a' többség, tsak hogy azt kivánták sokan, hogy a' censuráról is legyen szó. Kubinyi Károly⁴ sürgette először ezt a' dolgot, kimondván igazán, hogy ha lesznek censorok,

¹ Az 1790: 26. tc. 5. §-a.

² Zemplén megye átíratát nem találtam meg. — A hivatalos jegyzőkönyv nem szól az irat felolvasásáról.

³ Kollár Ádám Ferenc udvari könyvtáros *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum rerum Hungariae libellus singularis* (Bécs, 1764) c. röpirata az államnak az egyházra is kiterjedő jogait fejtegeti, de egy helyen a nemesi kiváltságok ellen is síkraszáll. Ez a rész óriási felháborodást váltott ki a nemességből, s az éppen összeülő 1764-es országgyűlés feliratban kérte Mária Teréziától a munka eltiltását és megsemmisítését, valamint a szerző példás megbüntetését. A királynő — pedig a könyv hivatalos sugalmazásra jelent meg — végül is engedni kényszerült, s Kollár művét eltiltotta. Maga a szerző nyilvánosan megkövette a rendeket. Az országgyűlés tehát célt ért, a megyének erre vonatkozó megjegyzése téves. (Az ügy részletes ismertetése: Ballagi, 69—76. l. és Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Bp. 1954. 187—188. l., továbbá Maass Ferdinand, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich, 1760—1790*. I. Wien, 1951, 40—46. l.)

⁴ Kubinyi Károly (1764—1811), tápiószentmártoni birtokos, 1790-től Pest megye táblabírája. (L. Kubinyi Miklós, *A felső-kubinyi Kubinyi család leszármazása*. Bp. 1906. 280—281. l. és Kőszeghi, *im.* 200. l.)

legyenek olyanok, kik derék és tudós emberek, nem valami papok's nem csak egy vallásból valók, kik ha bigottok, minden más vallásbéli íróknak munkáit meg tiltják.

Nemes Zsigmond hordott elő némelly példákat a' még Posonban lévő censurának jesuitás kniffeiről. Sokszor, ugymond, meg történt, hogy két esztendeig is le tartóztatták az akadémiusoknak könyveiket, azon szín alatt, hogy nints idejek revideálni.

Egy valaki azt javasolta, hogy lenne minden vármegyében egy censor. Meg állapodtak végre abban, a' mit gróf Teleki és az administrator javasoltak, hozzá tévén azt, hogy kérettesék ő felsége, hogy a' censoroknak instruktzióját közöltesse a' vármegyékkel, mivel a' vármegye is kötelességének isméri vigyázni a' köz tsendesség fenntartására ; és hogy mivel különböző vallásbéli íróknak írásai fordulnak meg a' censurán, légyenek a' censorok többen és mixtim.

Stábiálattatik hát itt az a' principium, hogy a' királynak privilegiumot adni jussa van ; et tamen est petitio principii. Opportuisset hanc maxime quaestionem excutere, ne quid statuatur, quod olim libenter retractaremus. Etsi fuit exempla regem privilegia dedisse, nunquam tamen hoc ita consideratum fuit, quasi petere privilegium necessarium fuisset. Usus fuit, ut mihi narratur in civitatibus, ut si quis artem typographicam excoluit, petierit a magistratu civico facultatem erigendi typographiam. Magistratus potuit ei admittere. Si non admisit, recurrit, ut fieri solet ad Consilium et si hic etiam denegatum fuit, ad Cancellariam et ita consecutus fuit facultatem erigendi. Formali itaque privilegio opus non fuit. Nihil hac in re valet tectae et implicite aliquid exprimere ; veritas nude est dicenda.

b.)

1793 szeptember 9, Pelsőc

Gömör megye fölterjesztése a Helytartótanácsához

A fölterjesztés tartalma : [I.] Múlt évi feliratukban a könyvnyomtatás szabadságát megszorító rendelkezések visszavonását kérték, s most fájdalommal olvasták az újabb végzést, mely a nyomdák működését királyi engedélyhez köti. A rendelet ellen azonban szót emelnek, alaki és elvi szempontból is. [II.] Alaki szempontból : [II. 1.] A nyomdák engedélyezése nem tartozik a felségjogok közé. A gondolkodás és annak közlése fölötti ellenőrzés jogát az emberiség nem ruházta, nem is ruházhatta az uralkodókra. A magyar országgyűlések sem hoztak soha ilyen határozatot. [II. 2.] A rendelet alaptalanul hivatkozik egyes magyar törvénycikkekre, ezek mást mondanak. [III.] Elvi szempontból : [III. 1.] Nem éri el célját, mert a tiltott könyvek iránt az érdeklődés csak növekszik; [III. 2.] A rendelkezés ellenkezik az emberi és polgári jogokkal s magával a természeti joggal is ; [III. 3.] ellenkezik a nemzet érdekével, mert láncraveri a legkiválóbb szellemeket ; [III. 4.] s ellenkezik a művelt népek felfogásával, melyek a szellem megnyilvánulását nem verik guzsba. [III. 5.] Ilyen rendeletet azok hoznak, akik a népek lelki fogságában látják örömeiket. de céluk elérése helyett csak veszedelmes következményeket támasztanak. [IV.] A nyomdákra és az írókra kell ügyelni, de ennek módját az országgyűlés szabályozza és ne engedjék át ezt a jogot gyanús és tudatlan censoroknak. Különbben, ha valamely írás hibás nézetet vall, az ellen úgy küzdjenek, hogy megcáfolják. [V.] Mindezt, s még azt figyelembe véve, hogy nem lehet az országot a törvényeket megkerülő rendeletekkel kormányozni, kérik a rendelet visszavonását.

Kézírásos eredeti (A): O. L. M. Kanc. 768/1794. sz.; ugyanez nyomtatásban (B): O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1794 fons 3. pos. 58. — A Magyar Kancellárián készített német fordítása (C): O. L. M. Kanc. 768/1794. sz. A Cházár András utólagos bővítései-vel és változtatásaival kinyomtatott szöveg egykorú másolata (D): Széchényi Kvt. Ms. Quart. Hung. 69. 1—8. fol. (Illésházy gyűjtemény), és Brno Állami Lt. Praesid. Gub. fasc. 51. Karton 53. (Blasek Mihály, a Magyarországból a türelmi rendelet után Morvaországba exmittált ref. prédikátor, utóbb jimramovi superintendens iratai közt;¹ 1831-ből való másolata: uo. Oct. Germ. 160. 54—63. fol. — Ugyanennek Weber Péter pozsonyi nyomdász által készített német fordítása (F): O. L. M. Kanc. 1115/1794. sz.

Gömör megye Pelsőcön tartott közgyűlése 1793. szeptember 9-én foglalkozott a nyomdák működését királyi engedélyhez kötő uralkodói határozattal, s az egybe-gyűlt rendek azt végezték, hogy a rendelet ellen fölterjesztésben tiltakoznak. A fölterjesztést a megye főjegyzője, Cházár András fogalmazta meg.² Fogalmazványát a közgyűlés jóváhagyta, s azt fel is küldték a Helytartótanácsnak.

Közben Cházár szerette volna a repraesentatiót kinyomtatni, s alispánjától már a közgyűlés után engedélyt kért rá. Az alispán ugyan nem mondott igent, de nemet sem, s hallgatását Cházár beleegyezésnek véve, fölkereste Andrássy Károly grófort,³ ki gavallérosan magarávallalta a nyomtatás költségeit. A cenzura-engedélyt Sahlhausen Mór br. kassai cenzor adta meg 1793 novemberében, anélkül, hogy a fölterjesztés szövegét elolvasta volna. Utóvégre megyei hivatalos iratról volt szó, melyet a megye főjegyzője vitt hozzá, a cenzurázás csak formalitás volt. Ezután Cházár a kéziratot átadta Landerer kassai nyomdájának, s az 400 példányban kinyomatta. Belőle 300-at megrendelés szerint átadott Cházárnak, 100-at meg megtartott eladásra.

A repraesentáció kinyomtatásáról tudomást szerzett Ellinger kassai nyomdász. Mivel az északkeleti megyék nagyrésznél ő volt a hivatalos nyomdása, nehogy a Landerernek adott megbízatás praepjudicáljon későbbi tevékenységének, a fölterjesztést

¹ Itt mondok köszönetet Mejdriká Kvetának, a prágai egyetem docensének, aki a fenti másolatra felhívta figyelmemet, és azt filmmásolatban szíves volt nekem megküldeni. Az irat különben a Blasek ellen 1797-ben indított politikai per mellékletei közt maradt ránk, és Blasek vallomása szerint sógora, a Szenicen prédikátor Podhratzky küldte meg neki.

² Cházár (Császár) András (1745—1816), Gömör megyei luteránus vallású köznemesi család sarja volt. Késmárki és pozsonyi iskolai tanulmányai után ügyvédi esküt tett és előbb Pesten, majd 1773-tól Rozsnyón ügyvédeskedett. Nagyműveltségű, a felvilágosodás irodalmán nevelkedett ember volt, aki örömmel köszöntötte II. Józsefnek a nemesi adózás bevezetését előkészítő intézkedéseit, s a földmérési rendelet védelmében könyvet is írt. (*Hungaria semper sua, ad explicandam e legibus regni conscriptionem recentissimam proposita*. Eperjes, 1785.) Jozefinizmusa azonban erős magyar hazafissággal párosult, annyira, hogy amikor II. József elrendelte, hogy az ügyvédek kereseteiket a törvényszékekhez németül kötelesek beadni, — bár németül jól tudott — nem törődve komoly anyagi károsodásával, az ügyvédségről lemondott. 1790-ben Gömör megye főjegyzőjévé választották s egyik vezérszónoka volt a megyei ellenzéki nemességnek. A sajtószabadságért már korábban is kiállt, egy röpiratát el is kobozták. (*Pro libertate preli*. Kassa, év nélkül.) Kormánykörök azt a röpiratát sem fogadták szívesen, melyben — talán éppen a cenzura és nyomdarendeletek fenyegetőzéseire való válaszként — a magyar törvények világánál azt vizsgálta meg, ki követ el felségsértést. (*Quaerenti quid sit crimen laesae majestatis? amico respondit*. Eperjes, 1793.) (L. Mednyánszky helytartótanácsos 1795. márc. 27-i bizalmas jelentését: O. L. Privatbibl. 28. fasc. 287. sz. A könyv elleni hivatalos vizsgálat iratai: Uo. Helyttan. Rev. libr. 1795 fons 16 pos. 1—16. és Normale 11—16.) 1794-ben az itt közölt röpirata körüli bonyodalom miatt Gömör megye kihagyta tisztikarából. Később a váci siketnéma intézet felállításának kezdeményezésével tette ismertté nevét. (Életrajzi adatai, munkái: Szinnyei, II. 29—31. h.; Gulyás, IV. 400. h.; Forgon Mihály, *Gömör-Kishont vármegye nemes családai*. I. Kolozsvár, 1909, 149. l.)

³ Andrássy Károly gr. (1833), előbb az Erdődy huszárezredben katonáskodott, majd krasznahorkai birtokán gazdálkodott, s főleg a bányaművelés felé fordította figyelmét. Politikai elveire nem találtam adatot. (Szinnyei, I. 170—171. h.; Csucsomi, *A csikszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy nemzetség történetére vonatkozó adatok gyűjteménye*. Rozsnyó, 1900, 52—53. l.; Nagy Iván, I. 39. l.)

a már nyomtatott példányról saját kezdeményezéséből a maga költségén újra kinyomatta 1000 példányban. Cenzura-engedélyt nem kért rá, hiszen azt már Landerer megkapta.

Cházár a nála lévő 300 példányból párat elajándékozott, a többit lakásán őrizte s Landerer is csak 28 darabot adott el. Ellinger viszont a maga 1000 példányát 18 darab híjján mind szétozogatta; hadd lássák, mennyivel szebben és jobban dolgozik, mint Landerer.

A Cházár-féle kinyomtatásról Gömör megye úgy látszik, nem tudott, mert december 12-i közgyűlésén elhatározta, hogy a fölterjesztést nyomtatásban is kiadja. Ki is nyomták az eredeti szöveget, s még az év végén meg is küldték tájékoztodásul a törvényhatóságoknak.

Közben az Ellinger által nyomott példányokból egy a Helytartótanácsba is eljutott, ahol feltűnt, hogy ez nem mindenütt egyezik a hivatalos kéziratos fölterjesztéssel: kifejezései erőteljesebbek, hangja „szemtelenebb” és olyan részek is vannak benne, amelyek az eredetiből hiányzanak.

1794. január 7-én a Helytartótanács ez ügyben jelentéstételre szólította fel Gömör megye főispánját, Prónay Gábort. Mindaz, amit elmondottunk, ekkor pattant ki, a főispáni vizsgálat során. Miután a körülményesen hosszú vizsgálat azt bizonyította, hogy Cházár a megye tudta nélkül, megtévesztve főispánját, adatta ki az írást, ráadásul megváltoztatott szöveggel, az 1794-es megyei tisztújításkor kihagyták a tisztikarból. A Helytartótanács (referens: Haller József gr.) úgy vélte, ezzel el is nyerte méltó büntetését. Viszont Landerer, mert 100 példánnyal többet nyomtatott, mint amennyit megrendeltek, s azzal maga kereskedett, dorgálást érdemel. Egyébként utasítsanak minden nyomdát, hogy hasonló esetben kérjék a megyei közgyűlési határozat felmutatását. Ellinger vétké még súlyosabb, ezért Kassa városa szigorúan feddje meg. A fölterjesztés elérhető példányait el kell kobozni.

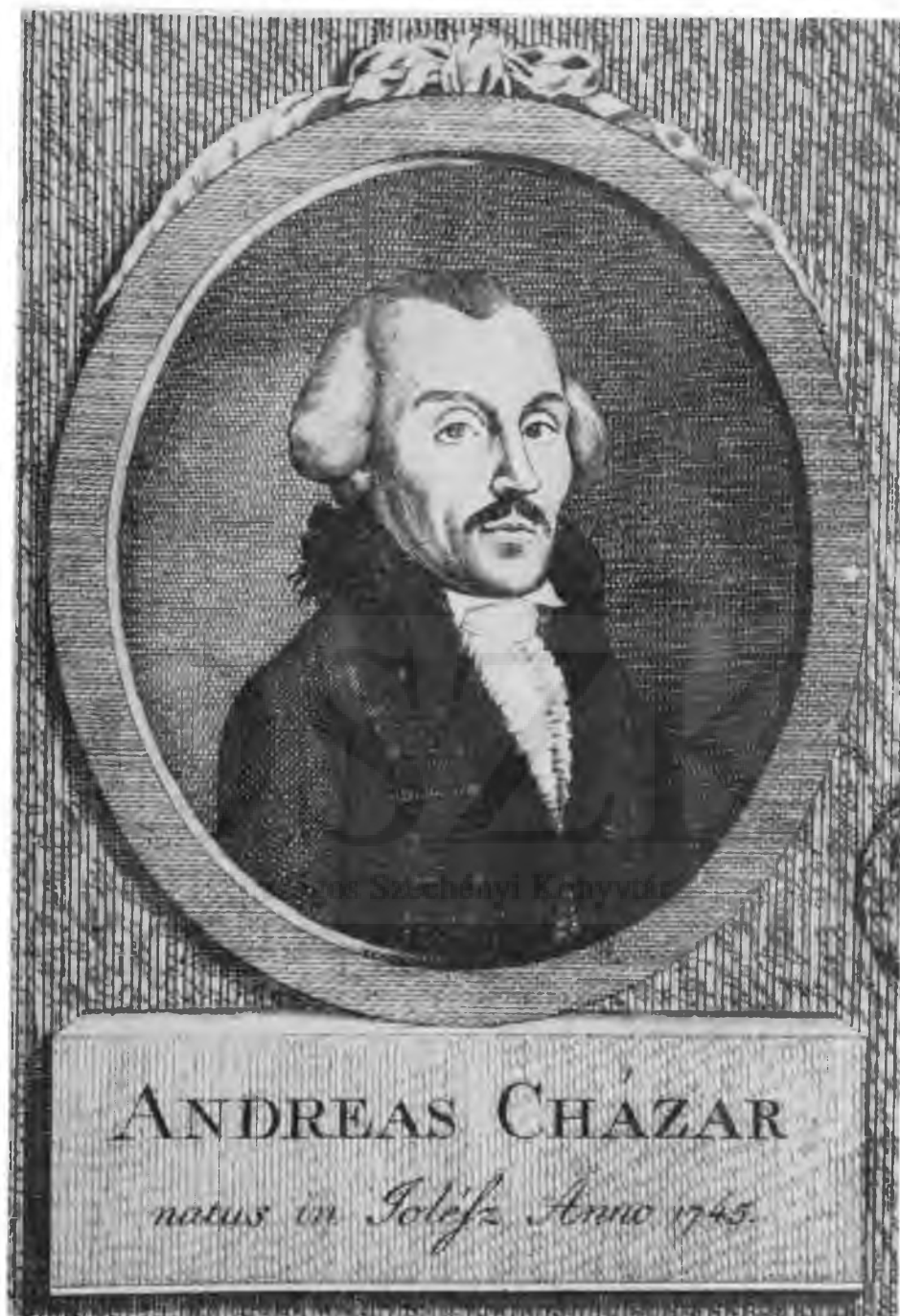
A Kancellária (referens: Lányi József) helybenhagyta a Helytartótanács intézkedéseit, s ezzel az ügy fegyelmi része befejeződött. (Az ügyre vonatkozó adatok: O. L. Helyttan. Rev. Libr. 1794 fons 2. pos. 56, 65, 137, 158 és fons 3. pos. 58, 114, 115. M. Kanc. 1794: 768 és 3245. sz.; Sándor Lipót iratai, 655. l.)

Ellinger sikeres propagandája következtében a fölterjesztés az egész országban elterjedt, nagy feltűnést keltve. Ahova nem jutott nyomtatott példány, ott lemásolták, s szinte mindenfelé erről beszéltek.¹ A reakció hívei igyekeztek leszólni, a haladásért, a sajtószabadságért lelkesülők viszont dicsérték bátor hangját.² Elvein vitatkoztak³

¹ L. erre Sztáray Mihály alább közölt levelét. (3. jegyz.)

² Jó példa erre Sauer prépost és Kazinczy Ferenc szembenálló véleménye. (L. 973—974. l.) — Tompa László esztergomi kanonok nyomtatásban szállt szembe a fölterjesztés érveivel, támadva a természeti jogok és a társadalmi szerződés elméletét, mert minden fejedelmi hatalom istentől van, s a király csak az Istennek tartozik felelősséggel. (*Analysis representationis i. c. G. [inclyti comitatus Gömöriensis] circa libertatem preli.* Buda, 1796. A munka megjelenési ideje azt is mutatja: a fölterjesztés által vert hullámok milyen sokáig gyűrűztek).

³ L. Batsányi levelét Kovachich Márton Györgyhöz: 961. l. — és Abaffy Ferenc pasquillusát: 1040. l. 12. vers. Hadd idézzem még Sztáray Mihály grófnak Balassa Ferenc grófhhoz. a volt illyr kancellárhoz írt levelét. Sztáray 1793. dec. 8-án megküldi Balassának a fölterjesztés egy példányát s ezt írja neki: „Elle [la représentation] prouve, que les tems sont changées, et qu'il faut des ménagemens plus que jamais. Le souverain a tant de moyens de faire heureux, que ne deployet-il toute sa puissance pour faire observer j'usqu' au scrupule toutes les ramifications des loix, pour que l'on n'aye plus matiere à dissenter? — Hélas! Si les rayons qui partent du trône, [ne] réchauffent que ceux, qui en approchent, ils éblouissent à la vérité au loin; mais n'y portent point cette chaleur vivifiante, qui anime d'un zele sincer et renaissant à sa voix, une nation qui est si aisée à conduire comme la notre! Effectivement tout censur est un vilain merle dans un État; mais la censure en Hongrie etoit la censure par antonomasiam et c'est encore, la censure par preference, la petite fille de celle qui exerçoit Torquemada en Espagne. Tout cytoyen est comptable de ses actions; le gouvernement a le droit de les éclairer, mais il n'en a aucun sur la pensée écrite et un livre est la pensée écrite. On ne peut donner atteinte à cet egard à la liberté du cytoyen, que lorsqu'il s'est rendu justement suspect à l'État. Cette représentation est puisée dans des sources commes: Peen, Jean Jacques, Mirabeau, Condorcet et tant d'autres-en ont fourni les matériaux. Le Conseil l'a sans doute déjà reçue. On se recrie dans toute la Haute et Basse Hongrie, mais sur tout ici contre la manque de l'espece circulante; c'est une vraie calamité. Panem

Cházár András arcképe

s olyan sikere volt, hogy a pozsonyi polgárok lefordították németre és a fordítást nyomtatásban is ki akarták adni.¹

Az alábbiakban a fölterjesztés első, a megye által elfogadott szövegét (*A* variáns) közlöm. A Landerer kiadásában megjelent nyomtatott példány (*D* variáns), illetve az ezzel szószerint azonos Ellinger-féle kiadvány (*E* variáns)² eltéréseit jegyzetben közlöm. Ahol szükségesnek látszott, az *A* szöveg nyomtatott példányaira (*B* variáns) s a Kancellária német fordítására (*C* variáns) is utalok. A Kancelláriának a fölterjesztés érveihöz fűzött megjegyzéseit (O. L. M. Kanc. 3710/1794. sz.) ugyancsak jegyzetben ismertetem.

Felséges Királyi Hertzeg, s' Nádor-Ispány!
Nagy Méltóságú Királyi Hely-Tartó Tanács!

[I.] Jól-lehet a' múltt esztendőben Karátson' havának 18 napján felküldött levelünkben³ Felséges Királyi Hertzségednek és a' nagy méltóságú Királyi Hely-tartó Tanácsnak alázatosan elő-hordott állításainknak azt a' gyümölsztet reménylettük volna, hogy a' nagy méltóságú Királyi Hely-tartó Tanács az 1723-dik esztendőbeli 102-dik czikkelyben le-tett, nekünk szüntelenül szemeink előtt forgó meg-határozáshoz képest,⁴ a' könyvnyomtatás' szabadságát szorított felséges királyi rendelkezéseket, illendő eszközések által, röllünk el-hárítani méltóztatik, mind-azon-által a' mi gyűlésünkben fel-olvasztatott, e' most-folyó esztendőben Sz. Jakab' havának 25-dik napján, 16039 szám alatt költt, hozzánk-is botsátott, a' különös és királyi szabadság-levéllel meg nem erősített könyv-nyomtató műhelyeknek el-törlését parantsoló királyi rendelést, tudtunkra adó jelentésből újra ellenkezőt fájlalva tapasztalni kéntelenítettünk.^{a)} — És

valamint ezen levelet káros következzésekkel viselősnek nézzük, úgy annak el-botsáttásán annyival érzékenyebben meg-illetődünk, mennyivel

^{a)} A *D* variáns bevezetése határozottabb hangon szölt: „Szemmel tartván mi azt, hogy a' Királyi Helytartó Tanács az 1723-dik esztendőbeli 102-dik czikkely szerént nem az ujításoknak kihirdetésekre, hanem a' meg állított törvényeknek tellyességre állítattott fel: álmélkodva olvastuk az 16039. szám alatt e' folyó esztendő Sz. Jakab hava 25-dik napján a' könyveknek nyomtatása 's megvizsgálása és a nyomtató-műhelyek eránt költt váratlan levélét.'"

et circenses, c'est le remède dans les grandes capitales pour calmer l'oisiveté de la populace, mais ici, il nous faut pouvoir vendre nos danrées pour pouvoir payer nos dettes, élever nos enfans et subvenir à des besoins, qui deviennent tous les jours plus pressans." (O. L. Balassa lt. 1793 C. fasc.)

¹ Benyovszky Mihály, Pozsony megye alispánja, 1794. jan. 29-én jelentette a Kancelláriának, hogy Gömör megye „ismert fölterjesztését, melyben kétségbe vonja a végrehajtóhatalom jogait”, Weber Péter pozsonyi nyomdász lefordította németre, nyilván azzal a szándékkal, hogy megjelentesse nyomtatásban. Kéziratát, ahogy Löwe könyvkereskedőnek erről készült másolatát is, elkobozta és felküldte a Kancelláriának. (O. L. M. Kanc. 1155/1794. sz.)

² Sem Landerer, sem Ellinger nyomtatványából nem találtam egy példányt sem, aminek okát az egykorú hatósági intézkedések mellett elsősorban abban látom, hogy könyvtárainkban a cím nélküli aprónyomtatványok sem rendezve nincsenek, sem kimutatás nincs róluk. Így kénytelen voltam a kéziratos másolatokra, illetve azonosításuknál a Kancelláriának az eltéréseket hasábosan kimutató német fordítására támaszkodni.

³ A Helytartótanács által 1792. szept. 25-én kibocsátott rendelet, mely a vegyes-házasságokból származó gyermekek egyházi hovatartozását az 1790: 26. tc. végzésével nem törődve II. József 1784. április 10-i leirata alapján a protestánsok hátrányára szabályozta, országos felzúdulást váltott ki. (L. 972. l. 2. jegyz.) Ez ellen a rendelkezés ellen tiltakozott Gömör említett fölterjesztése is. Főként azt kifogásolta, hogy a Helytartótanács a törvények végzéseit megkerülő, sőt azokkal ellenkező rendelkezéseket bocsát ki. (A fölterjesztés: O. L. M. Kanc. 15 581/1792. sz. — A rendelet létrejöttére, a Helytartótanács, sőt a nádor ellenérveire: *Sándor Lipót iratai*, 560. s. köv. l.)

⁴ Az 1723: 102. tc. kimondja, hogy „a királyi Helytartótanács az ország tételes törvényei ellen semmit se határozzon”.

világosabban ellenzi az efféléknek közönségesíttetését az 1791 esztendőbeli új törvénynek 14-dik tikkelye.¹ Valóban, mind formájára, mind belső foglalattyára tekintve el nem bocsátathatónak találtuk ezen levelet.

Először formájára nézve, azért, mivel

1. a' könyveknek ki-nyomtatathatása 's meg-visgáltathatása, és a' mű-he-lyeknek meg-engedhetése, királyi jusnak állítatik ;
2. az 1599-dik esztendőbeli 45-dik tikkelynek példája után, az ezen levélben le-írtt rendelésnek által-hágóji ellen, büntetés rendeltetik.

Másodszor belső foglalattyára nézve, azért, mert a' szabad írásnak 's nyomtatásnak gátlása ellenkezik

1. magával a' ki-tett tzéllal,
2. az emberi és polgári jusokkal, úgy a' természettel-is,
3. a' nemzetnek boldogíttatásával 's méltóságával, és továbbá^{a)}
4. a' pallérozott népeknek gondolkodásával. Ezek felett
5. az ezen levélben foglaltatott tilalmazás, rúgójára tekintve gyanús, következésire nézve pedig mind foganatlan mind veszedelmes.

[II.] A' mi nézi az

[III. 1.] első résznek 1-ső tikkelyét: mi a' le-írtt just királyi jusnak nem tartjuk, nem-is tarthatjuk. Mert meg-állított igazság az, hogy a' fejedelemségek a' népeknek öszve-társaságoskodásoktól vévén lételeket, tsupán azokkal a' jusokkal birhatnak, a' mellyekkel a' szerződés által fel-ruháztattak. Így

nem lévén a' fejedelmeknek eredeti jussaik, következik, hogy a' nékiek ki-mérett jusokat egyedül a' társaságoknak törvényeiből lehet meríteni, magyarázni és meg-határozni. Nén lévén tehát az említett jus iránt a' haza' törvényében megállítás, bizonyos, hogy azt a' nemzet magának fel-tartotta. — Külömben is

a' szabad gondolkodás és annak közölhetése, az emberek' természeti jussait illetvén, valamint ők azon jusról le nem mondhattak, úgy annak határozását az emberi szentséges jusoknak meg-gyaláztatása 's több veszedelmes következesek nélkül a' fejedelmeknek (a' mint alább majd meg-mutatódik) által sem adhatták. Fellyebb-való jus ez, minden képzelhető polgári jusoknál...^{b)}

A' fejedelmeknek, a' szerént valamint a' népeknek, törvény a' vezérjek. — A' népeknek vagynak eredeti jussaik, a' fejedelmeknek a' népek' boldogíttására intézett kötelességeik. Valami ezen vég-tzéllal szembe száll, a' fejedelmeknek hatalmán és a' meg-tilthatáson túl van! Hát miért avatkozott az ország az 1791 esztendőbeli 15-dik tikkely szerént a' nyomtatásról való gondoskodásba, ha ezen tárgy ő-reá nem nézett? Miért engedte-meg a' király ezen bé-avatkozást, ha ezen tárgyat a' királyi jushoz tartozandónak tartotta?

^{a)} A D variáns a 2. és a 3. pont közé egy itt nem levőt is beszúrt, a pontok számát ezzel 6-ra emelve. A betoldás szövege: „3. Az Irással és a' keresztény vallásnak tulajdonságával.” (Az Irás itt nyilván a Szentírás, a biblia. A kancellária fordítója teljesen félreértette tehát a fenti mondatot, amikor azt így adta vissza (C): „Der Schreib-kunst und den Eigenheiten des Kristlichen Bekenntnisses.”)

^{b)} A D variáns itt betoldotta: „Már az a' nemzet, aki ezeknek meg nem sértődése eránt annyira és annyiszor gondoskodott, hogy eresztette volna ki amazt kezeiből?” A Kancellária fordításában (C): „Und wie hätte wohl die Nation, welche in Ansehung der Verletzung dieses Rechtes so oft und so viele Besorgniss ausserte, dasselbe aus ihren Händen entlassen können?” Az ezt megelőző bekezdéstől (... ezen ellen-vetett törvény-tikkely ...) idáig olvasható rész helyett a D variánsban ezt találjuk: „De ha valóban által adta volna is akkor a' nemzet ezen hatalmat vissza vette, minekutánna az 1791. eszt. 13-dik cikkely által kimagyaráztatta azt, hogy a' törvényszerzés a' fejedelmet és a' nemzetet egyaránt illeti. Már pedig mi lehet fontosabb törvény a büntető törvénynél?”

¹ Az 1790: 14. tc. a Helytartótanács feladatává teszi a törvények foganatosítását és a törvénytörések elhárítását, még az uralkodóval szemben is.

Miért eresztette annak ki-munkálását a' ki-rendeltt biztosokra? Miért tartatta-fel az országgal a' biztosok munkájának meg-visgálását? — Valóban, a' [II. 2.] 2-dik tizikkelyre nézve, nem lehet a' jelentett királyi just az elő-adott 1599 esztendőbéli 45-dik tizikkelyben semmiképpen meg-fészkelni, mert ezen tizikkelyt a' törvény-hozó test, az az a' nemzet és király, és így nem a' király szerzette. A' büntethető hatalmat a' királynak nem a' királyság, hanem a' nemzet adta-által, és így azon hatalmat ebben a' különös esetben által-adván, azt egyéb iránt magának tartotta-fel. — Bizonyára

ezen ellen-vetett törvény-tizikkely ellenére van inkább, mint támogatására a' kérdésben-lévő királyi jusunak. Látható az,

hogy ezen tizikkelyt a' törvény-tévő test, avagy az ország szerzette. Látható, hogy ezen tizikkelynek kezdetinn az új kalendáriommal való élést¹ az ország állapította-meg. Látható, hogy az 1-ső §-ban ezen meg-állapítás ország' végezésének (*publica constitutio*-nak) neveztetik. Látható, hogy az által-hágó *concionatorok* ellen maga az ország hozta ezen meg-állítást: *ii prouentus suos ecclesiasticos statim . . . de facto amittant*. Látható továbbá a' 2-dik §-ból, hogy a' városok és földes uraságok ellen rendeltt 1000 forintokból álló büntetést is az ország állította-meg, és egyedül a' meg-állított büntetésnek meg-vevését bizta a' királyra, mint a' törvénynek tellyesítőjére. — Mint-hogy tehát az 1791 esztendőbéli 12-dik tizikkely szerént-is a' törvény-szerzés a' fejedelmet és a' nemzetet együtt illeti: nem lehet ezenn az úton kívül büntető törvényt szerezni, mert nintsen fontosabb törvény a' büntető törvéynél. Az illy törvény által gyakoroltatik főképpen a' törvény-szerző erő. És ha az illy törvény tulajdona leend fejedelemnek: a' nemzetnek jussai vagy képzelődésekben, vagy holtlt papiroson maradnak. A' kié a' szabad büntethetés, azé a' hatalom, az erő, az egész törvény, és így az egész nemzet' sorsával szabadon való bánás.^{a)}

De^{b)} mire való itt a' szó-szaporitás? Véget vet az 1553-dik esztendőbéli 24-dik tizikkely minden okoskodhatásnak!

Itt a' felség a' tévelygő könyveknek ki-adása 's nyomtatása ellen az ország által végezést tétetni kívánt. Az ország a' király' fel-adását tanátskozás alá vette, meg-is állította, és ugyan-ezen meg-állitás szerént az utánna-következett 1599-dik esztendőbéli gyűlésben-is ezen tárgyban a' törvény-szerző hatalmat valósággal gyakorlotta-is. Így az országra nézve mind a' törvényszerzésnek, mind annak gyakorlásának eleven nyomai lévén a' törvényben, kézzel-fogható igazság az, hogy a' többször-jelentett jus nem királyi jus.²

^{a)} D: „az egész nemzet sorsával való szabad játszódhatás!”

^{b)} Az itt következő két bekezdés a D variánsban nincs meg.

¹ Ti. a Gergely-féle naptár bevezetését, melyről az említett 1599: 45. tc. intézkedik.

² A Kancellária a fölterjesztés első pontjában írottakhoz sommásan a következő megjegyzést fűzte: A királyi hatalom eredetét I. István trónraléptétől számíthatjuk Magyarországon, s attól kezdve az uralkodók éltek is jogaikkal. Szükség-telen tehát korábbi időkre visszanyúlni. István király trónralépésekor azonban sem szerződést nem kötöttek a nemzet és uralkodója, sem valamely törvényben nem ruházták rá a hatalmat királyukra, fenntartva ebben egyes jogokat sajátmaguk számára. A Hármaskönyv I. rész 3 címe viszont határozottan azt mondja, hogy „regimen cum imperio” ruháztatott a királyra, ahogy az 1526: 1. tc. is arra kéri az uralkodót, hogy éljen minden hatalommal és joggal, ami az ország kormányzásához szükséges. Gömör megye okfejtése tehát, hogy amit a törvényben nem ruházott a nemzet a királyra, az ahhoz való jogot fenntartotta magának, tényekre nem támaszkodó, üres buborék csupán. Arról nem is szólva, hogy az évszázados gyakorlat, amelyik a királyi hatalom természetes forrása, éppen az ellenkezőjét bizonyítja: minden az uralkodó jogkörébe tartozik, ki véve azt, amiről valamely törvény másként intézkedik.

[III.] A' mi már illeti a'

[III. 1.] második résznek 1-ső. tizikelyét: a' tapasztalás örökös tanúja annak, hogy a' mi nagyobbban tiltatik, tüzesebben kívántatik, kerestetik, ragadtatik; tanúja annak-is, hogy mennyivel jobban fojtatik a' tűz, annyival hathatóbb 's tartóbb abban az erő. Hány könyv nem olvastatott volna, ha meg nem tiltatott volna! Hány írás nem látott volna napot, ha gátolatlan' láthatott volna!... Így a' szabad írásnak 's nyomtatásnak akadályoztathatása mind a' kettőnek eszközlője: az olvasásnak édesgetője, a' tiltott dolognak leg-alkalmasabb ki-terjesztője. A' könyvet meg-drágította, a' könyv-árrost gazdagította, a' könyvvevőt pedig szegényítte ugyan, de nem kevesítte.^{a)} Így következés szerént, azoknak gátlása magával a' várt tzeláll ellenkezik. — Ellenkezik a'

[III. 2.] 2-ra nézve az emberi és polgári jusokkal-is, és a' természettel.

Amazokkal azért, mivel a' gondolkodhatást maga a' természet öntötte-bé az ember' lelkébe. Olly tulajdona tehát az embernek a' gondolkodhatás, valamint az élhetés, mozoghatás. — Mint-hogy tovább, a' gondolkodásnak közölhetésére-is ugyan-azon természet erőt és ösztönt öltött az emberbe, látható az-is, hogy a' gondolkodásoknak közölhetése-is eggy örökös és olly meg-sért-hetetlen jussa az emberiségnek, a' minémű a' lehellhetésnek meg nem tilthatása.

Ezekkel azért, mert a' polgári társaságoknak vég-tzéllya a' társaságoknak boldogíttatása. Valamint tehát azon vég-tzélhoz minden polgárnak alku szerént való jussa van, úgy jussa van az azon vég-tzelt eszközlő módoknak 's útnak előadhatásában-is. Így szabadon lehet írni a' fővalóságról és annak tisztelése' módgyáról, a' társaság' jussairól 's kötelességeiről, a' fejedelmekről, a' törvényekről 's azoknak meg-jobbíthatásáról, a' mesterségekről, kereskedésről, istenről, emberről,¹ egy szóval: mindenről. — Ellenkezik továbbá

a' természettel azért, mert a' szerént úgy nem lehet a' léleknek nem gondolkodni, valamint az ép szemnek nem látni. És mint-hogy ugyan-azon természet szerént a' gondolkodozónak a' gondolkodásit-is szabad közleni, ezen közölhetésnek eltiltása valóban a' természet ostromlója, és egyszer-'s-mind alatoníttója. Bizonyyára alatoníttója! mert

a' gondolkodhatás az emberi észnek szülöttje. Az ész teszi az embert emberré. Így az ésszel, mint Isten' képével való szabad élhetés, minden kintseknél drágább^{b)} emberi kints!

Olly tulajdona az észnek az eszeskedhetés és annak közölhetése, a' minémű a' szemnek a' láthatás. Ez tilalmazó törvénynek tárgya nem lehet, nem lehet amaz-is.

Az észenn a' mennyei felség sem uralkodhatik. Szabott néki határt, de az ő gyakorolhatásán erőszakoskodni nem akar, nem-is akarhat. — Továbbá:^{c)}

A' gondolkodásoknak közlése még tovább, szaporította a tudományokat gyönyörködteti az embereket, és közelítetteti az istenséghez; a' jóknak megnyugovást szül, a' gonoszokat meg-jobbúlásra esztekéli.

^{a)} Ez a mondat a D variánsból hiányzik.

^{b)} B és D: „... minden kintseknél kintsebb.”

^{c)} A B és D variánsban itt az alábbi bekezdés következik, amelyik az A-ból hiányzik: „A' gondolkodásoknak közlése tsatollya az embert emberhez. Tökélletesíti a' lelket, köszörüli az elmét, szelédíti a' szívet, világosítja az igazságokat, tisztítja a' vallást, dicsóítti, boldogítja a' népeket, az embert egy szóval emberré, isten-féllővé, jó polgárrá teszi.

¹ A Kancellária fölterjesztése erre megjegyezte: Ez a kijelentés először is hallatlanul sértő az istenre. Másodszor törvényellenes, mert hiszen akkor — az uralkodó is ember lévén — a felségsejtés is megengedett dolog volna.

Mivel pedig ezen számtalan jókat a' könyv-nyomtatás szüli : ez valóban egygy olly isteni találmány, és egygy olyan tsatorna, melly által a' bőltsenek jó vélekedéseik 's helyes állittásaik a' népeknek lelkeikbe észre-vehetetlenképpen bé-szívárogtatnak.^{a)} Kár vólna hát az embert illy mennyei jótól meg-fosztani!

Mit-is használ az ész, ha azzal élni nem lehet? . . . Annyit használ, mint a' szem, a' mellyel látni nem lehet; mint a' ház, a' mellynek ablakja ugyan van, de zárva tartatik. — Ellenkezik ezek felett a' kérdésben forgó tilalmazás, a'

[III. 3.] 3-kat fontolva,^{b)} a' nemzetnek boldogíttásával és méltóságával-is.

Azzal azért, mert ennek böldegülése a' meg-világosodástól függ, a' meg-világosodásnak édes annya pedig a' gondolkodásoknak szabad közölhetése. Valóban

hogy'-is lehetne az olly' nemzet böldeg, a' kinek nemesebb része (a' lelke) lántzon tartatik, a' ki élesebb láthatásra nem eresztetik, a' ki tsak annyit tudhat, a' mennyit más tanult, és tudatni akar; a' ki a' maga' szemét kéntelen ki-vájni, és máséval (ha hályoggal bé van-is az húzva) nézni, a' mit nem lát! — Ellenkezik

a' nemzet' méltóságával-is. Valóban, mi-is szállíthatná ezt a' pallérozott nemzeteknek szemeik előtt le a' kérdés alatt lévő tilalmazásnál nagyobbban?

Az okos nemzetek úgy szemlélik a' szabad gondolkodhatást, mint a' barbáriesnek gyilkossát, a' babonaságnak lerontóját, a' nemzetek' böldegíttóját, egy szóval, mint az egeknek leg-felsősebb ajándékát, 's egygy áldott emberi és polgári just.

Szánakodva szemlélik tehát azt a' tartományt, melly a' többször jelentett szabadságtól meg lévően fosztatva, olly számtalan jóktól-is egyszer-'s-mind meg-fosztatik! — De a' mellett

minémű ítéllettel lehetnek egy úttal az olly nemzet felől? Nem-de nem láttyák-e annak rövid látását, setéteességét, lelki fogságát, palléroztatlan' 's pallérozhatatlanságát? Nem-de nem láttyák-e, hogy az olly nemzet elébb verődni nem akarván, a' maga' lételeének tsetsemős korában, ősz fővel-is önként-meg akar maradni?

Ellenkezik ezeken kívül ezen tilalmazás a'

[III. 4.] 4-ket vizsgálva, a' pallérozott népeknek gondokodásával-is. Ugyan-is

nem vólt-e, a' természet' fel-állásától fogva, a' tanulttabb nemzetek közt szabad a' gondolkodásoknak közlése? . . . Szabadon írt a' bölts görögök-nél ki-ki, a' mint akart és a' miről akart. Róma óráló-széket¹ állított-fel

^{a)} D : A bekezdés elejétől idáig terjedő rész nincs meg.

^{b)} A D variáns az eredetileg 5 pontot 6-ra egészítette ki (l. 942. l. a) jegyz.) s a 3. szám alá itt az alábbiakat szúrta közbe: „3-dikra tekintvén, az írással és a keresztény vallásnak szent- meg szent tulajdonságával. Az írással azért, mert az azért irattatott, hogy olvassassék, és így, hogy az abban leírt gondolkodások közöltesse azért, mert maga mondja az írás: olvassátok az írásokat; azért, mert ha az írás nem a közöltesért irattatott volna, úgy nem lehetne annak foglalatját tudni, kellene csak hinni, hinni kellene pedig szembehunyva, egynehány különös jussal nem bíró és más lelken nem uralkodható embernek látása vagy tetszése szerint. — A keresztény vallásnak tulajdonságával azért, mivel ennek talpköve a felebaráti szeretet, a' léleknek szabadsága és tökéletesbithetése. De a' szeretetnek mind szerzője, mind kötele a' társalkodás; a társalkodásnak pedig a' gondolatok közlése, eszközlője. A' léleknek szabadsága továbbá oda van, ha a' lélek az ő vele termelt tehetségének gyakorlásából meg fosztva kötte tartatik; oda van a' tökéletesbithetése is, ha egy kis része a' népnek a' többséggel szembehunyotskát játszathat, ha a' következés szerint úgy kell neki nézni, a' mint másnak tetszik. Ezeken túl, a keresztény vallás a' gondolkodásoknak szabad közlése által állott fel. Hogy ne ellenkeznék tehát ezen szent vallással az? A' mi felállítója vólt, most világoztatója, ezen túl pedig örökös megtartója és kiterjesztője marad.” (Megemlítem, hogy a Kancellária fordítója az írást itt is Schreibkunst-nak fordította, s így teljesen értelmetlenné tette a szöveget. Vö. 942. l. a) jegyz.)

¹ Értsd: óráló-, azaz szó-széket.

a közép-piatzon, melybe akárkinek fel-állani, és a' miről tetszett, szóllani meg-engedetett.

Mahumed kötötte-meg először a' szabad gondolkodásnak gyakorlását, a' tulajdon láthatást. Ő húzta uralma alá a' lelket, meg-vetvén a' böltselkedést 's a világosodást. Mind ezek közt,

vallyon a' nemzetek közt melyik emelkedett nagyobb fényre, díszre. ditsósságre, bóldogságra? Az-e, a' ki szabadon láthatott? vagy az, a' ki tsak más' szemével nézhetett? Meg-felelnek erre a' múltt idők és a' mai nap!... A' mi utóllýára az

[III. 5.] 5-ket illeti: látható, hogy a' visgálásba vett tilalmazás rugójára tekintve gyanús, következéseire nézve pedig mind foganatlan, mind veszedelmes.

Gyanús azért, mert tsak azoktól származhatik az, kik a' népeknek lelki fogságában keresik, 's fel-is lehelik a' magok' bóldogságokat, kik a' népeknek homályos létekben keresik, 's fel-is lehelik fényes szerentséjeiket, kik tsak azért akarnak az emberi eszeskedhetésnek tulajdon bóltot (*monopoliumot*) építeni, hogy a' magok' más-képpen el nem kelhető portékájikat ínnyek szerént árúlhassák 's vetethessék...

Foganatlan azért, mert az ilyen tiltás segítti ugyan a' tzélt, de meg nem gyökeresíti. Soha a' valót el-fojtani nem lehet!

Meg-szünt-e a' Szokrates' taníttása az ő meg-éttetése^{a)} által? Meg-szünt-e a' hugonótizmus a' párisi gyászos menyegző által?¹⁾ Meg-szünt-e a' husszíta a' Hussz János' meg-éttetése által? Erőt vehettek-e a' lelkekenn a' fel-épült nyomozó 's tüzes szent-székek?²⁾... Semmi-képpen nem!

A' természet, jussa lévén hozzá, nyomozza az igazságot. És az igazság, szabad jószág lévén, szabadon akarja ezt adni venni. Így, később 's hamarább, fel-nyitja bé-hályogoztatott szemeit az emberiség!... Melly hirtelen-való szem-nyílás hogy veszedelmesebb a' szabad gondolkodhatásnál, minden időknek tapasztalásai bizonyítták.^{b)}

[IV.] Felséges Királyi Hertzeg! és Nagy Méltóságú Királyi Hely-tartó Tanács! — Nem tzélünk, ezen állításaink mellett, állítani azt, hogy nem tétethetik határ a' gondolkodhatások' közölhetésének.

Meg-ismérjük mi azt, hogy vigyázó szem kívántatik úgy az írásra, mint a' nyomtatásra. Tsak azt fájlallyuk, hogy a' nyomtatásnak meg-határozása az 1791 esztendőbeli 45-dik tzikkely szerént a' törvény-szerző testnek lévén fel-hagyatva, köz időben törvény nélkül, kíméletlenül szoríttatik.^{c)} Szoríttatik pedig olly fogadott könyv-visgálók által, a' kik mind g y a n ú s l é t e k r e, mind t e h e t e t l e n s é g e k r e nézve egy nemzet' gondolkodásának soha bírái nem lehetnek, nem-is lehetnek. Ezek az emberek el lévén arra készítve, nem a' nemzet bóldogíttását, hanem más melleleg-lévő hasznokat tárgyoznak visgálásaik által... Szárnyakra eresztik sokszor a' szemetet, a' szép gyöngyöt szemétre hánnyák!

^{a)} D: meg-ölettetése.

^{b)} A D variánsban az utolsó mondat így módosult: „Ezen szemnyílás pedig következéseire figyelmezve veszedelmesebb a' szabad gondolkodhatásnál. Valamint ennek szabad gyakorlása soha semmi országot fel nem forgatott, úgy jaj bizonyára abban a' tartományban, a' melly egyszer meg sajdítádjá, hogy fedél alatt tartattak szemei. Lát-hatja ezeket kiki.”

^{c)} A B és D variánsban: „kíméletlenül szoríttatik az emberi törvényt nem szenvedhető szent jus.”

¹⁾ Hugonotizmus (a francia huguenotisme-ból) a francia hugenották vallási mozgalmá. „Párisi gyászos menyegzőn” az 1752. aug. 23-i Szt. Bertalan éjt érti.

²⁾ Az inkvizíció intézményére gondol.

Az írás, a' mennyiben sértő lehet, vagy az Istent illetheti, vagy az embert, vagy a' társaságot. Az I s t e n, minden megsértődhetésen fellyül van. A' megsértett e m b e r talál bosszúállást a' törvényben. Egyedül a' t á r s a s á g o t fel-forgatható írás lehet tehát tiltott írás. Holmi egyéb elmésséget, ész-futtatást, a' valónak akármelly tárgyban lehető ki-nyomozását 's a' t. tzelba vett írások meg-tilthatatlanok! — Azonn kívül-is

vagy helyes az írás, vagy nem. Ha az : kárral maradt volna el ; ha nem: könnyebb azt meg-tzáfolni. Soha sem kell az igazat félyteni. Magával hordgya az a' védelem-paist, 's védelmezi maga magát.^{a)} — De egyéb iránt-is

az író az olvasásra senkit sem készttet. Valamint ő szabadon írván szabad jussával él, úgy más-is, olvasván, nem olvasván, jussával élhet. Ha olvassa: maga akarta, nints rövidsége ; ha nem : nints úgy-is panassza. — Különb-en-is

soha az olvasás az olvasót bódogtalanná nem teszi. Ha jó az írás: építti és tökéletesítti az olvasót; ha nem jó: vagy el-fogadgya az olvasó azt, vagy nem; ha el nem fogadgya: meg-veti azt, és az előbbi vélekedéseiben meg-erősödik; ha elfogadgya: igazságot nyert; mert tsak az az igazság, melyet a meg-győződés annak tartat; akarva senki sem hibáz.

[V.] Mind ezekre nézve alázatosan folyamodva az emberi és polgári jusoknak szentségére, a' nemzetnek bódogságára 's ditsősségére, reménykedünk.

Méltóztassék Felséges Királyi Hertzezséged és a' Nagy Méltóságú Királyi Hely-tartó Tanáts a' fellyebb ki-tetteken fellyül arra-is tekénteni, hogy a' hozandó törvényt parantsolatokkal meg-előzni, 's a' hazát *resolúciókkal* kormányozni nem lehet. Méltóztassék továbbá arra-is nézni, hogy a' kérdésbe vett királyi meg-tilthatásnak, a' privilegiáltt, nem privilegiáltt könyv-nyomtató mű-helyeknek, cenzuráknak 's cenzoroknak, a' jelentett fiskális pörnek, a' társaság' jövedelmeinek illy módon leendhető el-költhetésének, betűk' nem-árulhatásának 's a' t. nyomai sintsenek a' törvényben,^{b)} és hogy a' különös polgároknak tulajdona-is egy meg-háboríthatatlan jussa a' társaságnak. Méltóztassék egy szóval az előadott 's adhatandó halom okainkat figyelem alá venni, és a' hozzánk küldött sérelmes rendeltet megváltoztatván,^{c)} az 1791-dik esztendőbéli 14-dik tzikkely szerént ő felségének ezek iránt felírni, és ki-munkálni azt, hogy az ország' meg-állittásáig a' lábra-kapott sűrű meg-tiltások meg-állittassanak, és így a' törvényben meg nem tiltatott dolgok a' törvényes meg-tiltásig meg-tilthatatlanoknak tartassanak. — Végtére szünetlenül maradunk

Felséges Királyi Hertzezségednek és

a' Nagy Méltóságú Királyi Hely-tartó Tanátsnak

Az 1793-dik esztendőben Sz. Mihály' havának

9-dik napján Pelsőtözön tartatott köz gyűlésünkben

köteles, engedelmes és alázatos szolgálji

G ö m ö r v á r m e g y é n e k k ö z ö n s é g e

^{a)} A D variánsban betoldás : „Ha mind az, a' miből roszt követhetnek, tilalom alá húzódhatik, így mivel fittka olly írás, a' mellyben valaki meg ne ütközne, minden írást el kellene tiltani, s mint hogy a' Szent Írásból származtak minden szakadások, ezt mint legveszedelmesebbet, mindenek felett és mindenekre nézve nem tsak meg tiltani, de elenyésztetni is kellene. El kellene továbbá tiltani a' templomokat és a' szentségeket, mert ezek isszültek rosszaitkat.”

^{b)} Innen a mondat végéig terjedő rész a D variánsban nincs meg.

^{c)} B és D : vissza-vévn.

c.)

1793 szeptember 30, Bihardiószeg

Bihar megye fölterjesztése a Helytartótanácsához

A fölterjesztés tartalma : Az egyes könyveket eltöltő végzéseket, valamint a nyomdák felügyeletét szabályozó rendelkezést kézhezkapták. [I.] Korántsem kívánják az egyes könyvek káros eszméit védelmükbe venni, de úgy látják, a cenzúra-rendeletek a sajtó- és szólásszabadságot veszélyeztetik. Ahogy szólni, írni is szabadon lehessen, s aztán, ha valaki vétett írásában, azt vonják felelősségre törvényes úton. A cenzorok működése igazolja a nemzet ellenségeit, kik a magyarságot barbárnak mondják. A hibás vagy káros nézeteket nem elhallgattatni kell, hanem megcáfolni. [II.] Azt, hogy királyi engedély nélkül nyomda nem működhet, csak az országgyűlés mondhatja ki. Ugy szintén törvény híján felségsértési perbe sem vonhatók azok, akik ezt a rendelkezést megszegik.

Nyomtatott eredeti : O. L. M. Kanc. 13 439/1793. sz. — Őz Pál másolata : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2317/VIII. 125 – 126. fol. Másik egykoru másolata : Brno Állami Lt. Praesid. Gub. fasc. 51. karton 53 (Blasek Mihály jimramovi ref. superintendens iratai közt.)

Bihar megye közgyűlése 1793. szeptember 30-án, hétfőn ült össze. A könyv- és nyomdaügyekkel kapcsolatos uralkodói rendelkezéseket okt. 1-én olvasták fel. Az ezzel kapcsolatos hangulatot és vitát kitűnően megvilágítja egy Őz Pál iratai közt, az ő másolatában ránkmaradt névtelen tudósítás, melynek szerzőjét, úgy véljük, joggal sejtjük Kazinczy Ferencben. (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2317/VIII. 126. fol.)¹

„Második napján a' gyűlésnek vetetődött fel az intimatum. Azt a' fő notárius Kazinci Diénes 4-diknek tette, vagy azért, hogy ezt az intimatumot a' rendek, más vármegyékben publikálva lévén, ismérték, vagy azért, hogy senki sem volt, a' ki magát a' minden ábrázatokon jelentgető ellenkezés érzésének ellene szegezni bátorzkodott volna ; a' dolog hihetetlen tsendességgel ment. Gróf Sauer nagyvárad praepost vala az, a' ki színlelt tsendességgel palástolván azt, a' mi benne igen is lángolva égett, megszóllalt. Mintegy ezek valának azok a' mit mondott : A' statusok felette bóltsen tselekszik, hogy e' részben is felébredtek szabadságainknak védelmére ; mindazonáltal kénytelenek lévén meg vallani, hogy mi natura nostra bellicosa gens lévén és tsak most lépven bé a' tudományok világosságának határába, kénytelenek vagyunk azt is megvallani, hogy sok mondódik bátran más nemzetek előtt scandalum és fellázasztás nélkül, a' mi nálunk scandalum és fellázasztás nélkül nem mondattathatik : következképpen ha másoknál semmi censura nints is, nálunk censurának — de liberalis censurának — lenni kell. Így monda, valaki majd feltámadhat közöttünk 's azt mondhatja, hogy nintszen isten, a' lélek nem halhatatlan, 's ez nálunk több kárt tehet, mint másoknál. Továbbá reá ment a' De C o m i t i i s-ra² 's azt igen is perniciosumnak nevezte, mert ez a' könyv azt a' thésist állítja, hogy ámbár hazánk által adta az Ausztriai Háznak a' maga koronáját, mindazonáltal mindenkor szabadságában áll azt a' regierungot választani, mellyet jobbnak itél.

¹ A másolat elejére Őz ezt írta : „Tudósítás ezen repraesentatióról K. F. által”. A tudósítás végig harmadik személyben íródott. Stílusa és tartalma azonban megegyezik Kazinczynak a gyűlésről írt más, ismert tudósításával, bár annál részletesebb. (L. Kazinczy levelezése, II. 318. l.) Lehetséges, hogy Kazinczy a megye fölterjesztését ezzel a tudósítással együtt küldte meg valamelyik pesti barátjának (Hajnóczynak ? magának Őznek ?), s erről másolta mindkettőt Őz. Ezt valószínűsíti, hogy Őz másolatában megszakitás nélkül következik a repraesentatio után a tudósítás. (Már ki volt szedve ez a kiadvány, amikor megtudtam, hogy a brnoi állami levéltár idézett állagában, Blasek Mihály iratai közt ennek a tudósításnak is őrzik egy másolatát. — Kveta Mejdrická szíves közlése, vö. 939. l. 1. jegyz.)

² Ti. Hajnóczy *De comitiis* c. munkájának taglalására.

„Kazinczi Ferencz azt felelte Sauernek, hogy tagadhatatlan, hogy a' könyveknek szabadnyomtatása rossz a t, legalább illetlen t okoz néha, mindazonáltal azon felül, hogy az mindenféle szabadságnak természeti következtetése, az is tagadhatatlan, hogy a' kevés rossz, a' mellyet okoz, azzal a' sok jóval, a' mellyet szül, nem érdemel össze hasonlítást.

„Bessenyei György nevető ábrázattal és igen eleven hanggal azt nevette gróf Sauerre, hogy Bihar vármegyében minden szőlőmivelőket el kell tiltani a' szőlő munkától, mert abból részegülés következhetik és minden lyányt el kell zární, mert paráználkodás történhet.¹

„Gróf Sauernek az vala ujjabb argumentuma, hogy opiniones quidem liberae sunt, illas tamen publicas reddere non licet.

„Kazinczi erre Barndt [?] szerint felelt, de Péchy² tsak hamar elő állott azzal a' hírrel, hogy most a' Mendelsohn Phaedonjából sokat kitörölt a' censor.³ Erre Kazinci Rietallert és Hübnert hozta elő Koppinak és Gabelhoffernek orációira nézve.⁴ Ezek közönséges indignatiót támasztottak 's el vala Sauernek különös voxá mellett közönséges megegyezés által végezve, hogy rescribáltasson.

„3-a 8-bris el olvastatt a representatio 's helybe hagyatott — kivévén, hogy Sauer ekkor is paposkodott.”

A megyei fölterjesztéseket hivatalból a főjegyző szokta formába önteni. Bihar főjegyzője, Kazinczy öccse, Dienes volt. Ez egymagában feljogosít bennünket annak feltételezésére, hogy a fogalmazásban Kazinczy Ferencnek is része volt, különösen, ha figyelembe vesszük, milyen lelkesen küzdött Biharban is, de más megyék gyűlésein is a sajtószabadságért.⁵ Föltevésünket alátámasztja, hogy a fölterjesztés egésze, de különösen egyes részletei olyan ember tollára vallanak, akinek az irodalom és annak szabadsága valóban szívügye.

A fölterjesztést különben a nádor továbbbította az uralkodóhoz, aki november második felében, együtt Abaúj megye feliratával, megküldte a Magyar Kancelláriának, hogy vizsgálja meg és mutassa ki benne a törvényellenességeket. Lányi József tanácsos december elejére készült el referátumával s azt a Kancellária december 5-én föl is terjesztette az uralkodóhoz. (O. L. M. Kanc. 14 390/1793. sz.) A referátum megjegyzéseit a fölterjesztés megfelelő helyein jegyzetben ismertetem.

Serenissime Regie Haereditarie Princeps!

Archi-Dux Austriae et Palatine!

Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum!

Domine, Domini, Benignissime. Gratosissimi, Colendissimi!

Diversa inde ab aliquo tempore ad nos pertigerunt Celsitudinis Vestrae Regiae et excelsi Consilii Locumtenentialis regii intimata, quae libertatem preli ferunt, signanter de dato 19 Februarii a. N° 5017., 9 Martii aequae a. c. N° 6620., 12. Aprilis a. c. N° 8745., quibus „Historia Universalis” authore abbate Milot edita et in lingvam Hungaricam transversa, „Dissertatio item de regiae potestatis in Hungaria limitibus” et alia „De comitiis regni Hungariae deque organisatione eorundem”, ad classem prohibitorum relatae esse significantur.⁶

¹ Bessenyei felszólalására vö. Baróti Dezső, *Bessenyei György furcsa gazdálkodási nézetei. Irodört. Közl.* LVII. (1953) 228–230. l.

² Péchy Imre (1735–1841), 1791–1803 közt Bihar megye első alispánja. Személyével a jakobinus mozgalommal kapcsolatban sokat foglalkoztak a besúgók. L. III. k. a nádor jegyzőkönyvében.

³ L. 1060. l.

⁴ Célzás Koppi Károlynak Ráday Gedeon sírjánál mondott beszédére (l. 779. l.), melynek a censor által végrehajtott kihúzásai különösen bántották a zömükben református vallású bihari nemeseket. A Gabelhoferre vonatkozó utalást nem tudtam megmagyarázni.

⁵ L. már idézett levelét Rummy Károly Györgyhöz, 933. l.

⁶ Az első munka, Millot könyvének Verseggy Ferenc által készített magyar fordítása. A világnak közönséges története. A másik kettő Hajnóczy latin nyelvű tanulmánya. L. *Iratok* 18. és 24. sz.)

— Pertigit porro nunc recenter aliud etiam sub dato 25 Junii a. c. N° 16039 circa tollendas privatas et privilegio haud provisas typographias circulariter expeditum intimatum.¹

[I.] Quae omnia cum ad restringendam preli libertatem tendant, in proponendis eatenus humillimis nostris reflexionibus conjungenda esse censuimus.

Quantum itaque resolutiones illas attinet, quibus dissertationes superius provocatae „De regiae scilicet potestatis limitibus” atque „De comitiis regni Hungariae” tractantes interdicuntur, — non ea est intentio nostra, ut opiniones et principia in his libris pertractata defendamus, vel authores eorum excusatum ire velimus, quum tenor horum librorum nobis incognitus sit, et nec principia in his assumpta examinare velimus, verum id nos praecipue attentos reddit, quod in his libris, prout ex titulo operis collimare possumus, materiae ad regnicolares deputationes relegatae pertractentur, de quibus art. 67 : 1791. disponit, ut eatenus sensa sua etiam privati regnicolae exprimere valeant, et quod de potestate legislativa, de objectis statum regni publicum concernentibus disserentes libelli prohibeantur, quasi de his objectis scribere periculosum et piaculum esset! quum tamen adnitendum potius eo fore censeamus, ut per libros pro et contra scribendos regnicolae jus publicum et constitutionem regni adaequate elucubratam habeant.²

Sollicitos praeterea reddidit nos haec prohibitio etiam ideo, ne sequela similium prohibitionum votorum diaetalium restrictio sit. Quodsi enim de his in comitiis libere loqui licet, non pervidemus, qua ratione possit quis prohiberi, ne sensa sua scripto etiam publica reddere possit, aut si scribere quis inhiberi possit, quare etiam loqui inhiberi nequeat? Atque adeo, cum per resolutiones superius provocatas scripta de potestate regis et de comitiis regni prohibita fuerint, veremur, ne libertas etiam votorum, dum in comitiis objecta haec agitata fuerint, eadem ratione impediatur. Praecipuam vero regnicolarum attentionem meretur, quod quum per has resolutiones quaedam circa libertatem preli statuuntur, conclusa diaetalia praeoccupari certum sit et per manifestationem mentis regiae libertas votorum in affuturis comitiis si non penitus impeditur, ad minus in plena libertate non relinquitur.³

Postquam objectum libertatis preli per art. 67 : 1791. ad futura regni comitia relegatum est, de hujus restrictione eo minus potuisset quidquam intermedio tempore statui, quod per similes resolutiones in obversum art. 12 : 1791. resolutionibus regeremur et etiamsi quidpiam ordinari posset, non in restrictionem, sed in libertatem preli deberet ordinari, quia lex de libertate, non autem restrictione loquitur.⁴ Nam etiamsi certum sit malitiosos quosdam

¹ A már említett uralkodói rendelet a magánnyomdák ellenőrzésére : O. L. M. Kanc. 266/1793. sz. (L. 932. 1.)

² Lányi József a fölterjesztésről írt, már idézett hivatalos kancelláriai vélemény szerzője, előterjesztésében ehhez a részhez a köv. megjegyzést fűzte : „Diese Bücher sind nicht wegen solchen darinnen enthaltenen Verhandlungen, sondern vorzüglich aus der Ursach verbotthen worden, weil in selben der Grundsatz aufgestellt wird, dass die Nation die Art der Regierung, wenn sie es immer will, abändern könne, und Verträge der Vorfahrer ihren Nachfolgern gar keine Verbindlichkeit auflegen.”

³ A Kancellária előterjesztése Bihar megyének ezeket a sorait indokolatlannak és rosszindulatúnak, sőt szemtelennek mondotta.

⁴ A Kancellária előterjesztése szerint a megye meghamisítja az idézett törvények lényegét. Egyik törvénycikk sem szól ugyanis a sajtószabadságról, — mondja — csak arról, hogy az országgyűlési bizottság készítsen ebben az ügyben javaslatot. Sajtó.

libertate preli abuti, sed prout medicina sanitati hominum proficua ideo, quod quis ea abuti potest, rejici, aut usus que ejus prohiberi non debet, ita neque libertatem preli propterea, quod quis ea abutatur, in obversum legis restringere oportet, verum malitiosi hi authores perniciosorumque librorum impressores in personis debent puniri et quidem in via juris et per ordinarios regni judices.¹ Nam censores librorum legibus regni prorsus incogniti sunt activitasque eorum in legibus radicari nullatenus potest, atque adeo ipsa Celsitudo Vestra Regia et excelsum Consilium Locumtenentiale Regium perspicere dignabuntur, quod censores legalem activitatem non habeant aliquem civium exscriptis ejusdem judicandi et pro pernicioso cive declarandi. Et certe etiam si censura locum habere deberet, illius tamen activitas non ad opinionum censuram extendi, sed unice ad morum et publicae tranquillitatis conservationem restringi deberet, quia opinionum libertas cum libertate conscientiae et votorum libertate indissolubili nexu junctae sunt, salvaque fundamentali nostra in libero hoc regno praerogativa limitibus circumscribi potest.²

Calumniatores nationis nostrae nos barbaros esse publicarunt et hodieum clamant. Si arbitraria modernorum censorum activitas ultro quoque admittetur, veremur, ne horum culpa merito pro talibus reputemur. Nam an non defectum culturae redolet librorum etiam philosophicorum censura? Librorum, qui in ditionibus S^{ae} M^{ts} aliis publice et libere venduntur. Certe dolere debet sortem sanae philosophiae eruditus orbis, quando versionem operis philosophi Mendelson sub titulo Phaeton per censuram Hungaricam revideri et censurae subjici, imo castigari etiam et truncari audit.³ Nostra quidem opinione relate

szabadság tehát még nincs („Die Pressfreyheit bestehet also dermal noch nicht . . .”), azt pedig, hogy a censura királyi jog, az 1791:15. tc. is elismeri. — (Az 1790:12. tc. egyébként arról szól, hogy mivel a törvényhozás joga a fejedelmet és az országgyűlést együttesen illeti meg, az uralkodó kijelenti, hogy nem fog rendeletekkel kormányozni. A 67. tc. a rendszeres bizottságok kirendeléséről és feladataikról szól. A censura-ügyekben eszerint a közpolitikai bizottság tartozik javaslatot tenni.)

¹ A Kancellária megjegyzése: azzal, hogy a gonosz szerzőket megbüntetik, még nem szabtak gátat bűnös és államellenes tevékenységüknek. Szükséges az is, hogy műveiket elkobozzák.

² A Kancellária ehhez az alábbi nyakatekert megjegyzést fűzte: „Diese Behauptung ist ganz ungegründet, nachdem selbst in dem 26-ten Art. 1791 § 5° der Censoren der evang. Religionsgenossen erwähnt wird; die Censur aber nicht bloss in Ansehung der Religion, sondern auch anderer Gegenstände erforderlich ist. Da ferner der 15-te Art. 1791 von der erst beym künftigen Landtag einzuführenden Pressfreyheit spricht, so setzt dieser Art. eben dadurch voraus, dass die Censur dermal noch bestehe, denn die Einschränkung der Pressfreyheit ist selbst die Censur, und obgleich von der Censur die Gesetze der vorhergegangenen Zeiten nichts ausdeutlich erhalten, so hat sie doch zu allgemeinen Kenntniss des ganzen Landes bestanden, und war einmal in Anstand gezogen.” De nem is kellett erről törvénynek intézkednie, mivel a censura magától következett a király ama tevékenységéből, hogy az államra veszélyes tevékenységnek gátat vessen. A megye különben is helytelen útra téved következtetéseiben, mert a censura a gondolat-szabadság elé nem állít korlátokat, ezt nem is tudná megtenni. Rendeltetése csak az, hogy megakadályozza a káros és helytelen gondolatok terjesztését.

³ A Kancellária előterjesztése ennél a résznél megjegyezte, hogy Bihar megye aggodalma túlzott: a censorok nem járhatnak el önkényesen, kezüket szabályok és utasítások kötik s különben is valamely könyv eltiltásához az uralkodó jóváhagyása is szükséges. Nem kell tehát attól félni, hogy hasznos könyveket is eltiltanak, még kevésbé attól, hogy a censura akadályozza a nemzeti művelődés fejlődését. Sőt éppen ellenkezőleg, azáltal, hogy a káros elvek terjedését megakadályozza, s így az állami rend felforgatásának útját állja, őrzi a műveltség tisztaságát. Éppen ezért viszont a filozófiai munkákra is ki kell terjesztenie figyelmét, hiszen ezek is terjeszthetnek káros elveket, ahogy ezt Franciaország példája bizonyítja. — Mendelssohn Mózesnek *Phaeton* c. munkája, mely

ad opera philosophica, historica et religionaria censores non fine correctionis et prohibitionis, sed refutationis constituendi forent et his injungendum esse judicamus, ut falsas scriptorum opiniones (si tamen pro censura submitti debent) indicare, simul tamen in adjiciendis notis refutare teneantur.¹

Quod aliam S^{ae} M^{tis} Ss^{mae} de typographiis, absque privilegio haud admittendis, editam benignam resolutionem concernit, haec, ut candide fateamur, non minus praejudiciosa fore videtur. Nam tenore ejus dispositio circa typographias juris regalis esse praetenditur et contra eos, qui privatam typographiam servare, vel in his libros edere praesumerint, arbitrarie per solam regiam majestatem, inconsultis statibus regni poena statuitur.

Jam vero nobis quidem ignota est lex illa, quae jus circa admittendas, vel non admittendas typographias potestati regiae tribueret et nullatenus pervidere possumus, quo pacto leges in intimato excelsi hujus dicasterii citatae ad demonstrandum jus regium applicari queant, quum hic nonnisi de prohibitione veteris calendarii communi legislativae, id est Statuum et 00. regni ac regiae potestatis consensu determinata agatur. Et non modo nullum in legibus regni vestigium apparet, quod jus de typographiis aliquid statuendi ad jus regium pertinuerit, quin potius art. 24 : 1553. clare ostendit, quod regia majestas ad status regni recurrerit et ab iis petierit promiscuae librorum impressioni limites poni, et quod status regni in exercita preli libertate permanserint.²

[II.] Secundum quod attinet ordinationem nempe illam, ut mandato huic regio contravenientes actione fiscali conveniantur, dum per resolutionem hanc poena arbitrarie, inconsultis statibus regni statuatur, per hoc praejudi-

a lélek halhatatlanságáról szólt, 1793-ban jelent meg magyar fordításban. — Egyéb-ként Lányi Józsefnek az előterjesztésben írt ama megjegyzése, hogy egy könyv eltiltásához nem elegendő a cenzor véleménye, hanem uralkodói jóváhagyás is szükséges, — nem helytálló. Nyomtatásban már megjelent műveket az uralkodó tiltott el (de a cenzorok megkérdezése nélkül), cenzurára beterveztett kéziratok fölött azonban a cenzor saját hatáskörében döntött.

¹ A Kancellária előterjesztése szerint a megye javaslata elfogadhatatlan. Mire ugyanis a téves nézeteket megcáfoló munka napvilágot lát, az eredeti már széles köröket megfertőzött, olyanokat is, akikhez a cáfolat talán nem is jut el, s így a kár egyrésze jóvátehetetlen.

² A Kancellária szerint Bihar megye, úgy látszik, azt hiszi, az uralkodó csak arra adhat kiváltságot, amire a törvény kifejezetten felhatalmazza, továbbá, hogy mivel a törvény nem rendeli el, hogy a könyvnyomdák működéséhez privilegium kell, tehát az nem is szükséges. Nézete azonban téves. Egyetlen törvény sincs, mely korlátozná, hogy az uralkodó milyen kiváltságokat adhat. Viszont — és ezt hosszú történeti áttekin-téssel támasztja alá — a magyar királynak mindig is joga volt kiváltsághoz kötni egyes dolgokat, a rendek előzetes megkérdezése nélkül (vásárjog, pallosjog stb.). A Hármaskönyv II. r. 6. c. el is ismeri, hogy nem a kiváltságok származnak a törvényből, hanem a törvények a királyi kiváltságokból. A kiváltságok adományozásának Werbőczy nem is ismeri csak egy korlátját : nem állhat ellentétben már meglevő privilegiumokkal vagy az alkotmány általános rendelkezéseivel. (Hármaskönyv II. r. 9—11. c.) A nyomda-privilegium azonban nem tartozik ebbe a csoportba. Mivel pedig nyomdakiváltságokat az uralkodók évszázadok óta adtak ki Magyarországon, s ezt a rendek sohasem kifogásolták, ebből következik egyrészt, hogy a királynak ehhez való jogát természetesnek találták és elismerték, de másrészt az is, hogy privilegium nélkül egy nyomda sem működhet. Ahogy a jus gladii-t sem gyakorolhatja, aki erre kiváltságlevelet nem kapott, bár semmilyen törvény ebben az ügyben nem intézkedik. Ami az 1553 : 24. tc.-et illeti, ezt a megye rosszakaratúan és hamisan értelmezi. Abból pedig, hogy az országgyűlésen valamilyen ügy szóba került, még nem következik, hogy ugyanabban a tárgyban az uralkodó nem rendelkezhet.

cium legibus inferri evidens est. Certe per hujusmodi resolutiones earum et excelsi hujus dicasteriis auctoritas compromittuntur. Nam si res ad casum veniret, nulla lege existente non possumus perspicere, qua ratione posset aliquis nobilium legitime convinci, seu ideo, quod privatam typographiam habuerit et illa usus sit, seu ideo, quod libros per censores prohibitos emerit, legerit vel vendiderit.¹ Ipsa enim natura regni liberi exigit, ut ea, quae deserta lege non prohibentur, libera sint.²

Hae sunt demissae nostrae reflexiones, quas ex studio, quo erga conservationem legum ducimur, depromimus et quas eo cum humillimo petito Celsitudini Vestrae Regiae et excelso Consilio Locumtenentiali Regio humillime remonstramus, ut eas S^{ae} M^{ti} S^{smae} substernere exoperarique dignetur, ne usus preli lege pro libero declaratus per resolutiones regias quacunquē ratione restringatur.

Caeterum benignitati altisque gratiis devoti persistimus

Celsitudinis Vestrae Regiae et
Excelsi Consilii Locumtenentialis Regii

E generali congregatione nostra
in oppido Diószegh die 30. Septembris 1793 celebrata

humillimi servi

Universitas Comitatus Bihariensis

d.)

[1794 január 27, Bécs]

Ferenc király kioktatja a megyéket az uralkodói jogokról, felszólítja őket rendeletei végrehajtására, Gömör megyét pedig külön is rendreutasítja a fölterjesztésben használt hangért.

Lányi József kancelláriai tanácsos által írt fogalmazvány : O. L. M. Kanc. 768/1794. sz.
Jóváhagyott tisztázata : uo. 3245/1794. sz.

A megyék fölterjesztéseit a Helytartótanács egymásután felküldte a Kancelláriára, ahol Lányi József véleményezte őket.³ A Helytartótanácsnak különben az volt a véleménye, hogy az egy Gömör megyét kivéve, amelyiknek fölterjesztése sértő a felség-

¹ A Kancellária előterjesztése szerint a megye megint valótlanul állítja be a dolgokat : az említett rendelet csak azokat vonja felségsértési bűnperbe, akik megszegik az uralkodó parancsát, — ez pedig törvényes és méltányos is, hogy a királlyal szembe-szegülők méltó büntetést kapjanak. Indokolatlanul fél tehát a megye, hogy a rendelkezés lejáratja az uralkodó és a dicasteriumok tekintélyét, — éppen ellenkezőleg, megerősíti azt.

² Bihar megye ismét azt vallja — mondja a kancelláriai előterjesztés, — hogy amit nem tilt törvény, mindaz szabad és azt az uralkodónak sem szabad eltiltania. Hogy ez milyen tévedés, nem kell magyarázni. Az uralkodásnak lényege az, hogy a naponként felmerülő kérdésekben állást foglal, egyes dolgokat eltilt, másokat engedélyez. A nemesi szabadság nem azt jelenti, hogy a kiváltság címén az állam kárára cselekedhettek, csak azért, mert tételes törvény ezt nem tiltja. Inkább azt mondhatnánk, ami káros, azt törvény nélkül is tilosnak kell tekintenünk. Hogy pedig az államot támadó könyvek megjelentetése igen káros, ezt mindenki tudja.

³ A fölterjesztés bírálatát, ahogy láttuk, Lányi a legszolgáibb aulikusság és a legkisebb reformtól vagy engedékenységtől is elzárkózó reakció álláspontjáról végezte. Ferenc király nagyon meg volt munkájával elégedve. Bihar megye fölterjesztéséhez írt

jogokra és az uralkodó személyére, a többinek nem kell válaszolni. (Püchler József br. referátuma alapján, 1794. jan. 7. : O. L. M. Kanc. 768/1794. sz. Mednyánszky tanácsos jegyzőkönyvbe vétette különvéleményét : minden megyét külön-külön rendre kell utasítani : *uo.*) Ahogy a nádor magánlevelében írta koronás bátyjának : nem kell a megyéknek válaszolni, mert ebből csak örökös feleselés támad, és „Te magad is be fogod látni, hogy a mostani időkben sok mindent nem tehet meg az ember és hallgatnia kell, amit kedvezőbb körülmények közt nem tenne meg.” (1794. jan. 9. : *Sándor Lipót iratai*, 655. l.)

A Kancellária azonban, Lányi referátumára, az egyenkénti válaszadás mellett volt. A választervezetet január 27-én fel is terjesztette az uralkodónak, aki azt jóváhagyta. A Helytartótanács megegyezően megpróbálta az uralkodót a maga véleményének megnyerni, de hiába, Ferenc király végül is Lányi érvelését fogadta el. 1794 májusában szétküldték a válaszokat. (Az iratok : O. L. M. Kanc. 1794 : 3245. és 3710. sz.)

Az alábbiakban közlöm a Kancellária jóváhagyott választervezetét, melynek alapján az egyes megyékhez szóló leiratok készültek.

Projectum benigni rescripti regii

Ad comitatus:¹ Pestienssem

Abaujvariensem
Szabolcsensem
Nitriensem
Borsodiensem
Szaladiensem
Szatthmariensem
Nogradiensem
Zoliensem
Bereghiemsem
Gömöriensem
Bihariensem
Honthensem

Franciscus secundus etc.

Ad repraesentationem vestram intuitu privatarum typographiarum et censurae librorum ex generali congregatione vestra sub...^{a)} celebrata ad Consilium Nostrum Regium Locumtenentiale factam et abinde Majestati Nostrae submissam vobis rescribendum duximus : Nos* tam circa typogra-

* Comitatusi Gömöriensi, Bihariensi et Honthensi addendum: non attentis per vos adductis motivis et quibusdam principiis non solum cum legibus et constitutionibus regni, sed nec cum publicae salutis conservatione cohaerentibus.

^{a)} A keltezés helyét a tervezetben üresen hagyták.

megjegyzéseit külön meg is dicsérte : „Die stattliche und dem ächten Geist der hungarischen Constitution ganz entsprechende Widerlegung, welche die Kanzlei über die eben so wüsste als gesetzwidrige Vorstellung des Biharer Komitats in dem gegenwärtigen Vortrag liefert, dienet Mir zum ausnehmenden Vergnügen und ist auch dem Referenten, wegen seiner so mühsamen und guten Ausarbeitung Mein besonderes Wohlgefallen zu eröffnen.” (O. L. M. Kanc. 14390/1793. sz.)

¹ Nincs az alábbi felsorolásban benne Szepes és Máramaros megye, mert ezek csak azt fejtegették feliratukban, hogy nyomda üzemtartásához nem kell királyi privilegium, — így külön leiratban válaszolt nekik az uralkodó (ennek szövege : *uo.*), továbbá Ung megye, melynek felirata később érkezett, és így külön kapott rá választ. (*Uo.* 4710/1794. sz.)

phias, quam et quod censuram librorum iuribus Nostris Regiis, prout illa per divos Majores Nostros exercita ab iis accepimus, alioquin etiam tenore art. 15 et 67: 1791 in salvo relictis et utique nec per art. 12: 1791 sublatis, consequenter quemadmodum aliis benignis resolutionibus, quae ex privatis iuribus regiis ac suprema potestate regia in art. quoque 4. et 11: 1741 declarata profluunt, ita etiam benignae ordinationi Nostrae, praemisso in merito per Consilium Nostrum Regium Locumtenentiale sub 25^a Junii 1793 publicatae velut vi regiminis et imperii innuente etiam tit. 3° Partis 1^{ae} operis decreti Tripartiti, in regiam majestatem translatorum ad praevertendum publicae salutis detrimentum directae firmiter insistere, neque admissuros esse, ut praeli libertate juxta clarum contextum art. 15: 1791 nondum exstante, interea, donec de praelo lex quaequam condatur, ejusmodi libris et operibus, ex quibus non cultura gentis expectanda, sed pernicies et publicae tranquillitatis perturbatio praemetuendae foret, regnum inundetur, alioquin utilium operum impressionem et distractionem censura ex ipso sui instituto, caeteroquin non impediende, neque ullius libri prohibitione absque annutu regio censoribus admissa.

Proinde vobis suprema auctoritate Nostra regia serio praecipimus, ut praeattactae benignae ordinationi Nostrae regiae vosmet ad amussim conformare, in contravenientes autem per actionem fiscalem, qua ipsarum quoque determinationum comitatus effectus, ex vigente praxi procurari solet, tanto itaque eminentius implementum mandatorum regionum (de quorum non observatoribus puniendis complures regni leges exstant) procurari debet, animadvertere noveritis.*

*Soli comitatu Gömöriensi praeterea addendum in fine: Caterum audaces animosasque et inconvenientes expressiones, quibus praeattactam repraesentationem vestram refertam esse displicenter comperimus, vobis serio improbamus.

A megyék többsége, köztük Gömör is, egyszerűen tudomásul vette a királyi választ. Azonban az ország első törvényhatósága, Pest megye, valamint a keleti megyék egy-néhánya, azok, amelyekben korábban is a legelszántabban lobogott az ellenállás, nem hagyták magukat megfélemlíteni. Pest megye június 12-i közgyűléséből kelt feliratában, roppant udvarias hangon, de fenntartotta nézetét: elismeri, hogy a káros könyvek terjesztését meg kell gátolni, sőt az ebben való segédkezésre készségét jelenti, de a törvények iránti tiszteletből meg kell mondania, hogy a könyvek cenzurázása, elkobzása, nyomdák szabályozása ügyében csak az országgyűlés rendelkezhet. (O. L. M. Kanc. 7458/1794. sz.). Főntartja korábbi álláspontját Szatmár és Szabolcs megye is: mivel a nyomdák engedélyezése nem királyi jog, így nem követhet el felségsértést, aki uralkodói engedély nélkül könyvnyomó műhelyt tart üzemben. (A két, szinte teljesen azonos értelmű fölterjesztés: *uo.* 9403/1794. sz. Az uralkodó válaszul — Lányi fogalmazta — kioktatta őket „tévedésükről”. *uo.*) Ha Bihar megye, mely az uralkodó haragját egy másik feliratával különösen magára vonta, nem is merte véleményét kifejteni (l. 972. l.), az nyilvánvaló volt, hogy mindenekelőtt Pest, Szabolcs, Szatmár és Bihar nemessége nem hajlandó a Kancellária érvelését elfogadni, az uralkodói rendeletek előtt egyszerűen térdet hajtani. S az is bizonyos, hogy a megyék többsége együtt érzett velük, ha a nyílt kiállásra nem is volt bátorságuk.

A Helytartótanács s maga a nádor is erre való tekintettel úgy vélte, nem kellene a megyék nyugtalanságát fokozni (*Súndor Lipót iratai*, 655. l.), az uralkodó azonban, a Kancellária tanácsára, tovább szigorította a cenzurarendeleket. Már 1793. november 11-én elrendelte, hogy a kereskedők, súlyos büntetés mellett, csak engedélyezett könyveket árulhatnak, s az a nyomda, mely engedély nélkül ad ki könyvet, elveszti privilégiumát. A külföldről jövők nem hozhatnak be eltiltott könyveket, s azt az engedélyt, melyet eddig egyes „megbízható és tanult” embereknek a revizor adott, hogy egyes, cím szerint megjelölt, eltiltott könyveket meghozathassanak, ezentúl a Helytartótanács

adja. O. L. M. Kanc. 12436/1793. sz. — L. Martinovics szept. 10-i jelentését : 928. l.) Bár a Helytartótanács ismételten rámutatott arra, hogy ez a rendelet a megyék ellenállását fokozza csak, hiszen a végrehajtás rájuk van bízva, ők pedig, ahogy a szakadatlan feliratok mutatják, ellenkező véleményen vannak (a Püchler József br. referátuma alapján készült fölterjesztés, 1794. jan. 7. : uo. 768/1794.), — Lányi József véleménye alapján az uralkodó mégis a rendelet kiadása mellett döntött. Csak annyit engedett, hogy a rendelkezést csak azon törvényhatóságoknak küldjék meg, amelyeknek területén nyomdák és könyvkereskedések vannak. Ezek ügyis inkább a szabad királyi városok joghatósága alatt találhatók, „a városi tanácsok viszont nem szoktak hozzá a legfelsőbb rendeletek semmibebevéséhez.” (Uo. 1794 : 3245. és 3710. sz.)

A fejlemények a Helytartótanácsot és a nádort igazolták : minden újabb rendelet szította a tüzet, s növelte az ellenállást. 1794. július 28-án Izdenczy államtanácsos maga alapította meg egyik votumában : 1793-hoz képest erősen rosszabbodott a helyzet Magyarországon. 12 pontba foglalva ismertette, hogyan szállnak szembe a megyék a legkülönbözőbb uralkodói rendeletekkel, köztük a nyomdákra és cenzurára vonatkozókkal, tagadva a felségjogokat és az országgyűlésnek tartva fenn az intézkedés jogát. (*Sándor Lipót iratai*, 692. l.)

85.

1793 november 2, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádám megyei pénztárhoz

Tudósítja a nádorral és az országbíróval folytatott beszélgetéséről, a legújabb franciaországi hírekről, a megyéknek a katonai segély és a sajtószabadság ügyében elfoglalt álláspontjáról.

Sk. eredeti : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794

Drága kedves Perceptor Uram !

Barátságos levelét az Urnak minden szivességgel vettem, s tapasztalom, hogy a katonasághoz még most is vágyódása vagyon, s ettől a betegségtől még meg nem gyógyult. — Én ezen betegségtől egészen meg gyógyultam, mert látom azt, hogy a hadi tanács és a ministerium ebben a dologban hozzánk nem hajlandó, ámbár a rebellis belgákat mind vissza is helyezetté tisztségekben,¹ és így tsak azt lehet látni meg bizonyosodni : Je grösser der Schelm, je grösser das Glück. — Minthogy én nékem a palatinus[hoz] bizonyos magamat illető dolog végett mennem kellett, én elől hoztam az Urakat is nékie mind közönségesen azon alkalmatossággal, még nem hallott olyan beszédeket a Palatinus tudom, mint a millyeneket én nékie mondtam ; s mindent különös figyelmetességgel fogadott, s igen le ereszkedő vala.² — El válik, mit fog a tsászárral végezni, de én keveset remélek, mivel a tsászár tsak azt tselekszi, a mit a hadi tanács és a ministerium akar, e pedig mindakettő azt akarja, hogy ne boldogullyunk, mivel magyarok vagyunk. — Ha erre semmi sem történik, a gyűléseknél én is fogok maid beszélleni tudni hogy hírül vihetik a ministeriumnak. — A tsászár jó szelid magában s min-

¹ A neervindeni csata (1793. márc. 18.) után, melyet hamarosan követett Dumouriez árulása, az osztrák csapatok fokozatosan visszafoglalták Belgiumot. A győzelmek jegyében kelt Ferenc császár 1793. május 17-i rendelete, melyben általános amnesztiát ad mindazoknak, akik az 1789/90-es nemzeti mozgalomban részt vettek. (A rendelet szövegét közli : *Le Moniteur Universel*, 1793, 155. sz.)

² Laczkovicsnak a nádornál való kihallgatására ezenkívül más adatot nem találtam.

dent tenne, de a tanátsossai rosszszúl informállyák és vezetik. A gróf Zitsivel is volt dolgom bizonyos dolog végett,¹ de tudom, nem kíván töllem többször visitát, mert tsak ugyan szemibe bővebben meg mondtam azt, a mi a magyar könyvben² írva vagyon. — Sajnálottam, hogy igazat mondanom kellett, de nem tehetek róla; az alkalmatosság úgy hozta magával, s már régen vala kedvem az igasságot szemiben lottsantani.

A frantziák a mint van a dolog éppen semmit sem rettegnek; most utólszor is bennünket, anglust, hollandust, hanoveranust, sardust, spanyolt jól meg rakták, a spanyol és a sardus cassát, ágyut munitiót, magazint lagert s egyszóval mindent el vesztettek.³ — Az ujságok teli vannak ezekkel a hírekkel, úgy nem különben avval, hogy a török a moszkának háborút indít iszonyú nagy készülétekkel.⁴ — Éppen most hozzák a szomorú hírt, hogy a szegény frantzia királynét ezen holnapnak 17. napján a vér ontó piaczon az életből a hóhér által ki végeztették.⁵ — Igaz e vagy nem, még bizonyosan nem tudjuk. — Minthogy a fő ispányokhoz az a requisitorium ment, hogy a particularisokat disponállyák, hogy adnának subsidiumokat, Árva vármegyében a fő ispány gyűlés alkalmatosságával a dolgot proponálta, de biz ott se a fő ispány, sem egyéb valaki egy babkát sem attak, azt mondván, mivel tiltva vagyon törvinnyeink szerint signanter art. 1: 1504, 3: 1222, 8: 1715, 22: 1741 és 19: 1791, nem engedik absqve diaeta sem subsidium, sem oblatiot.⁶ Az oka ezen törvénynek, midőn hozzattatott, nem egyéb volt, hanem hogy a fejedelem alattomban való verbuválással az országot népből meg ne fogyaszsa, s az katona erővel a szabadság el nyomására ne éllyen, és az ország ember és pénzből s naturálékból szükségben ne legyen, ha már ez egy vármegyének, város communitásnak in concreto tiltva vagyon, tiltva kelleik lenni in particulari is minden embernek, mert a vármegyét, communitást particularisok teszik, és így ha a particularisoknak adnak, a törvény a maga czéllyát el nem érheti, tehát a mi egy vármegyének sub amissione honoris meg vagyon tiltva, az egy particularisra is terjesztetődik, mivel a particularisok teszik a vármegyét, — illy argumentummal éltek az Árva vármegye beliek, bizony hamis tótok. — De libertate praeli a vármegyék

¹ A Zichy Károllyal folytatott beszélgetésről sem tudunk közelebbit.

² Nyilván az *Oratio ad proceres* magyar fordításához fűzött jegyzeteire céloz. (L. 149. s. köv. l.)

³ 1793 őszén indult meg a Carnot által szervezett francia ellentámadás a szövetségesek ellen, mely az októberi wattigniesi csatában, majd a weissenburgi sáncoknál nagy győzelmet hozott a köztársaságnak. Északon és Keleten a szövetségesek hátrálni kényszerültek, és Elzász felszabadult. — A spanyol fronton 1793 szeptemberében voltak a harcok: a francia seregek benyomultak Katalóniába, de kezdeti sikerek után kiszorították őket. — Laczkovics valószínűleg a *Moniteur*ből vette híreit.

⁴ Valószínűleg ez is a *Moniteur*ből van. A hír különben hamis volt, bár a francia politika mindent elkövetett a Porta hadbaindítására. L. 858. l.

⁵ Mária Antónia királyné kivégzése október 16-án, nem 17-én ment végbe.

⁶ Török András, Árva megye főispánja, 1793 aug. 26-án valóban azt jelentette a Helytartótanácsnak, hogy megyéje mindent megtesz az ujonctoborzás érdekében, de eddig nincs eredménye, s nem valószínű, hogy a későbbiekben legyen, mert az előző két évi ujoncozásnál szinte minden alkalmas legény beállt már katonának. A Kancellária javaslatára az uralkodó kimutatást kért Töröktől az előző évi ujoncok számáról, amit — mivel idő közben a főispán meghalt — Reviczky József alispán terjesztett föl nov. 14-én. Eszerint a megye 1791-ben 63, 1792-ben 60 ujoncot állított. A főispán eltévesztette, — olvassuk a jelentésben — nem az 1791—92-es, hanem a török háború alatti összevissza ujoncozások merítették ki a megye emberanyagát. De egyben azt is jelentette, hogy hárman jelentkeztek katonának, már útnak is indították őket. (O. L. M. Kanc. 1793: 9764., 10 292, 1310. és 12 498. sz.)

jobbára mind meg egygyeznek abban a feleletben, hogy minden embernek szabad particulariter typographiát tartani, s mindent szabadon nyomtatni, s a cancellaria parantsolattyát rutul ki satirizálták, főképp Bihar, Abauj, Szabolts, Szatmár, Zemplin, Borsod, Szala, etc.¹

A mint hirtelik tsak 35000 rekrutát akarnak az országtul kérni.² Palatinus, Zitsi, personalis, tavernicus, camerae praeses mind Bétsben vagy-nak. — Magamat barátságában ajánlván minden szivességgel

vagyok igaz szívű baráttya

Pest 2^a 9^bris 1793

Laczkovits János

86.

1793 november — december

Batsányi János levelei Kovachich Márton Györgyhöz

Az alábbi két levél a Batsányi ellen versei miatt megindított politikai hajsza egyik részletéhez kapcsolódik.

1792 őszén írta Batsányi „Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz” c. költeményét; Szentjóni akkor a Helytartótanácsban volt alkalmazva accessistaként, s hivatalos ügyben hosszabb ideig Mohácsra tartózkodott. Ez indította Batsányit, hogy barátjához intézett költői levelében, a nemzeti múlt felidézésével támadja a jelenben újra erősödő reakciót. (A költemény mondanivalójára, a vele kapcsolatos vizsgálatokra és Batsányi meghurcoltatására l. Keresztury Dezső és Tarnai Andor kitűnő tanulmányát: *Batsányi János összes versei*. Bp. 1953. 355. s köv. l.)

1793 nyarán a költeményt kinyomtatásra átadta a kassai Ellinger nyomdásznak, aki azt beadta cenzúraengedélyért Sahlhausen Mór br. akadémiai tanár, cenzornak, s az imprimálta is. A költemény nyomtatásban egy hasábra és még néhány sorra rügött volna, azért — a kellemesebb esztétikai hatás kedvéért — Batsányi 35 sorral megnövelte versét. Ellinger újra beadta cenzúrázásra, Sahlhausen azonban csak ígérte, de nem adta meg az imprimatúrát, s végül is az egész verset felküldte véleményezésre kollégájának, Riethaller Mátyás budai cenzornak. Amikor ez megerősítette felfogásában, hogy a vers veszélyes elveket hirdet, Sahlhausen 1793. október 6-i keltezéssel följelentette Batsányit a Helytartótanácsnál. Följelentése szerint a vers a francia forradalom elveinek kedvez, erősen sérti a vallást és a papságot.

Közben Batsányi is a Helytartótanácshoz fordult, a cenzor okvetetlenkedései ellen védelmet kérve, s előre sejtve, hogy az ügy nagyobb hullámokat fog fölverni, igyekezett baráti összeköttetései felhasználásával pártfogókat szerezni. Ekkor írta támogatást kérő leveleit Kovachich Márton Györgyhöz is, kivel valószínűleg még pesti diákévei alatt ismerkedett meg, majd az ő tanácsára írt azoknak az ismerőseinek, akik a Helytartótanácsban voltak.

Batsányi jó összeköttetéseinek is része lehetett benne, hogy — bár Riethaller cenzor hivatalos jelentésében rendkívül elítélően szólt a költeményről — a Helytartótanács jóindulatú véleménnyel terjesztette fel az ügyet a Kancelláriára. Itt azonban Lányi József tanácsos referátumában emlékeztetett a Batsányi ellen a *Magyar Museum* és főleg „A franciaországi változásokra” c. költeménye miatt már korábban indított vizsgálatra,³ s mivel megjavulásra reményt nem látott, állásából való elbocsáttatását javasolta. A király jóváhagyta a javaslatot, hozzátéve még, hogy a költőt állandóan tartsák szemmel. Bár Batsányi újabb kérvényezéssel megpróbálta a határozat megváltoztatását elérni, ez végül sem sikerült neki.

¹ L. *Iratok* 84. sz.

² A francia háborúra folyó erőszakos verbuválásokra l. *Sándor Lipót iratai*, 642. s köv. l.

³ Erre l. *Batsányi összes versei*, *im.* 303. s köv. l. Batsányinak ez ügyben íródott nagy beadványa, melyben kifejti politikai és irodalmi nézeteit, részletes ismeretében: *uo.* 304–307. l.

a.)

[1793 november eleje, Kassa]

Ismerteti a Sahlhausen cenzor által ellene indított hajszában a nádorhoz küldött beadványát és kéri, vagy ő, vagy Hajnóczy járjon el ügyében a Helytartótanácsnál. A sajtószabadság mindnyájuk közös ügye.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/IX. 68–69. fol.

Viro illustri Martino Kovachich
Batsányi salutem plurimam dicit

Amico et correspondente meo Ladislao Szabó de Szent-Jób a vobis iam discedente¹ ad te me converto, amicitiamque tuam et auxilium imploro. Si tu ipse consvetis innumeris laboribus nefors occupatus precibus meis deferre nequires, fac, rogo, ut tuus Hajnoczyius, vir alioquin humanitate non minus, quam eruditione et talentis plenus, caussam meam coram exc. Consilio Locumtenentiali Regio contra hujatem censorem Baronem Sahlhausen decurrentem suscipere ac tueri velit.

Mense adhuc Septembri porrexí querulosam instantiam meam, quae, ut audio, cum hujate studiorum directione pro praestanda relatione communicata fuit. Directio haec seu ipse accuratus censor (hic enim, qua Academiae pro-director, absente jam per longius tempus illustrissimo domino comite Török, negotia officii curat) in vicem responsi et nomine studiorum directionis, — pro aliorum exemplo poenam in me statui petiisse dicitur!! — Audio porro hanc studiorum directionis opinionem eousque ad notam sumptam esse per praelaudatum dicasterium, donec Budensis censura iudicium suum de carmine meo per dictum Sahlhausen, mecum mala fide agentem, (ut ex instantia mea uberius patet) crisi subjecto depromserit. Quod iudicium unius Riethaller aut aliorum id genus hominum favorabile non sit faturum, facile est praevidere!

Causa mea ita praeter omne dubium aequa est, ut prorsus nihil metuendum habeam, quin imo de competente dolus antevertatur. Petitionis igitur meae summa et scopus est: ut id efficere velis, ne Consilium quo casu in errorem inducatur. Hoc facillime poteris efficere, si id egeris, ut instantiam meam domini consiliarii ipsi etiam legere, aut quod optimum foret, in publico praelegi curare voluerint. Adjacet instantiae ipsum etiam carmen propria manu mea descriptum, prout et una Germanica epistola per me censori exarata, et itidem per me gemine et litteratim descripta. Haec scire plurimum tua interest, prout ipse facile iudicaveris.

Rogo te iterum iterumque, ut preces meas spernere nolis. Non mea solius causa haec est. Si haec depressa fuerit, iniquitas talis plures, fortasse

¹ Szentjóbi Szabó László, Batsányi jóbarátja, a Helytartótanácsnál volt kisebb állásban, s mindennapos volt Kovachichéknál. 1793-ban azonban lemondott erről az előmenetelt számára nem kínáló állásról és okt. végén vagy nov. elején Pestről Bihar megyébe ment, ahol Teleki Sámuel főispán tiszteletbeli aljegyzővé nevezte ki. (Gálos Rezső, *Szentjóbi Szabó László*. Bp. 1955, 95. és 97. l.) — Keresztury és Tarnai (i. m. 361. l.) Batsányi itt közölt leveléről úgy vélik, hogy az okt. 7-én kelt. Ez azonban nem lehet, mert akkor még Szentjóbi is a fővárosban tartózkodott, és főként azért nem, mert Batsányi a levélben már hivatkozik a kassai tankerületi főigazgatóságnak a Helytartótanácsához küldött jelentésére, amelyik okt. 18-án kelt. (Uo. 360. l.)

minus animatos litteraturae patriae defensores deterrebit, uti perfida haec censoris intentio ex propria ipsius relatione elucet. Sin bona caussa nunc quoque triumphaverit, — victoria communis erit. Ego in omnem casum virtute mea me involvo.¹ Video maximam nationem meae partem tandem evigilasse agnoscere, quantum bonum libertas preli sit. Si, quid fuerimus ante aliquot annos, et quorsum nunc jam in cogitando devenerimus, mente recolam, non possum et ego non canere: Ça ira, — et la patrie sera sauvée!²

b.)

1793 december 23, [Kassa]

Tanácsát megfogadja és ír a felsorolt helytartótanácsosoknak. Abaúj és Ung megyének az újonczási rendelettel kapcsolatos magatartásáról. Gömör megyének a sajtószabadság ügyében írt fölterjesztéséről.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/IX. 182. és 179. fol.

23. Xbris 1793

Illustri Kovachich felicem novum annum!

Pro diu desiderato responso tuo³ debitas referendo gratias, rogo te, ut sinceri tui cultoris et amici ultro quoque memor esse velis. Sequor consilium tuum, et licet ignotus, scribo *magnifico domino* consiliario Bedekovits, *excellentissimo comiti* Haller et baroni Orczy;⁴ item *illustrissimo domino comiti* Barkóczy, nec non *magnifico domino consiliario* Darvas non sum ignotus.⁵ Spero igitur, eos fortunae meae non fore contrarios.

Priori cursore Viennensi accepi litteras a Bárótzio meo,⁶ ex quibus intelligo, praefectis nonnisi scribas officii resolutos esse, et quidem ad Jászó quemdam Walter, antea accessistam.⁷ Quid ergo ex me futurum sit, ignoro et fortunae meae quo prius promovendae favere pergas, tanto magis te rogo, simulque tibi promitto, quod nunquam oblivisci velim, cui meliorem sortem meam propriis in acceptis referre debeam.

Quod opus tuum per censuram tamdiu detineatur, pessime me habet.⁸ Ergo Viennenses aeternum sibi vendicabunt, ut quid et quando nobis scire liceat, ipsi determinent! — Vtinam tu ante aliquod tempus viris in diversis comitatibus vocem et auctoritatem habentibus id quaestus fuisses. — Interim

¹ Idézet Horatiusból. Vö. 876. l.

² Idézet a híres francia forradalmi versből: Ça ira...

³ Kovachich nem sietett az írással. Batsányi három levelet is küldött neki ebben az ügyben, míg végre rászánta magát a válaszadásra. (A levelek, 1793. nov. 25. és dec. 6.: no. 90–91. fol. és 113. fol.)

⁴ Bedekovics Ferenc és Haller József gr. helytartótanácsosok, Orczy László br. a Magyar Kamara alelnöke.

⁵ Barkóczy Ferenc gr. és Darvas Ferenc helytartótanácsosok.

⁶ Báróczi Sándor, a költő, Batsányi régi barátja. (L. 1786-ban hozzá írt költeményét: *Batsányi összes versei*, i. m. 13. l. és hozzá írt leveleit: Toldy Ferenc, *Bacsányi János költeményei, válogatott prózaírásaival egyetemben*. Pest, 1865. 232–233. l.)

⁷ Sem magára az ügyre, sem Walter személyére nem találtam adatot.

⁸ Talán a *Supplementa ad Vestigia Comitiorum* c. munkája I. kötetről van szó, amelyik nyomtatásban ugyan csak 1798-ban jelent meg, de már ekkor készen volt. (L. Bónis, 60. l.)

necesse urgere rem tuam, ut ante comitia lucem videat opus illud doctissimum, ex quo non mediocre lumen adfundendum fore praevideo juri publico.

Repraesentationem Abaujvariensis comitatus priori determinationi suae, quoad subsidium bellicum et dominos Almásyos inhaerere, quid adhuc adjecisse, ut illa per omnes regni comitatus currentetur.¹

Unghváriensis injunxit vicecomite suo, ut stationem tyronum militarium omnibus mediis impetrat, ex cujuscunque parte illa fiat, et si impedimenta haberet, illico generalem congregationem indicat.²

Conjicere itaque licet brevi comitia celebrari debere, (praemissis si ea, quae de novissimis belli euentibus narrantur, vera esse tempus docuerit.)

Ich glaube, dass dieser Schritt der benannten 2 Comitatus dem ganzen Lande seine Impulsion geben wird. Ich wünsche, dass man der Würde der Nation und des Königs nicht vergessen und dass keine Uebereilung, kein unzeitiges Aufbrausen dabey Statt finden mögen!!^{a)}

P. S. Die 26. Xbris 1793.

Der Brief hätte mit der vorigen Post schon abgehen sollen. Es war aber schon zu spät.

„Es ist zu stark“ — sagen Sie von der Gömörer Repraesentation.³ Es ist wahr. Vielleicht schadet es aber nicht. Die Grundsätze, die darinn ent-

^{a)} A levél alját (mintegy 2—3 sort, az aláírással együtt) ollóval levágták.

¹ A Franciaország elleni háborúra az udvarnak pénzre és katonára volt szüksége, országgyűlést azonban a magyarországi ellenzéki hangulat miatt nem mertek egybeílni, s így nem volt, aki a subsidiumot és az újoncokat megszavazza. A kormány ezért önkéntes jelentkezőket igyekezett verbuválni, s ágensei önkéntes felajánlásokra igyekeztek rábeszélni a nagybirtokos urakat. Így Bujanovics Károly udvari ágens Zemplénben rábeszélte az Almásy testvéreket (Ignác septemvir, Pál aradi főispán és István), hogy 10, a saját birtokaikról katonának beálló egyén jutalmazására 200 forintot ajánljanak fel. Cselekedetük nagy felháborodást keltett Zemplén megyében, s az október 30-i megyegyűlés elhatározta, hogy az esetről körlevélben tudósítja a szomszédos megyéket, s indítványozta, hogy az Almásy testvérek ellen a jövő országgyűlésen az 1507: 8. tc. alapján emeljenek vádat, mert törvényes rendelkezés nélkül subsidiumot ajánlottak fel. Ezzel egyidőben a megye felírt a Helytartótanácsához is, kérve, hogy az alkotmányt veszélyeztető ilyen törvénytelen és önkényes felajánlásokat, amelyek „vagy a különös dicsőségnek kereséséből, vagy azért, hogy az ország által ígérendő segédelmet, mely reájok sokkal több terhet osztana, törvényesen elmellőzhessék és mégis magoknak különös haszonra utat csináljanak”, nem pedig valamely magasabb erkölcsi indítékból fakadnak, ne engedélyezze. (O. L. M. Kanc. 1793: 12641. és 13606. sz. A megye felírata: O. L. Helyttan. Commissariatium 1793. fons 2. pos. 2099.) — A Helytartótanács azonnal intézkedett: megtiltotta Zemplén megyének, hogy közgyűlési határozatát a többi megyével tudassa, (a rendelet: O. L. M. Kanc. 12643/1793. sz.), — de az ügy evvel még nem ért véget. A Kancellária a megye elveit rendkívül veszélyeseknek találta a királyi méltóságra nézve, ezért királyi biztos kinevezését látta szükségesnek, hogy vizsgálatot tartson és megbüntesse az értelmi szerzőket. (Uo. 14184/1793. és 68/1794. sz. Az ügy folytatására l. Sándor Lipót iratai, Iratok 120., 121., 126. és 127. sz.) Az uralkodó csak hosszas huzavonák után tekintett el a vizsgálattól. Mindez azonban Zemplénben történt s semmi adatot nem találtam arra, hogy Abauj megye valamilyen formában bekapcsolódott volna az ügybe. Abauj tehát föltehetően elírás Batsányinál Zemplén helyett.

² Az országgyűlés nélküli katonaszerzés egyetlen módja a toborzás volt. Nagy eredménye azonban ennek sem volt: 1793 júliustól decemberig az egész országban mindössze 6216 ember jelentkezett katonának. (Sándor Lipót iratai, 642. l.) Ung megyő buzgalma egészen egyedülálló s érthetetlen.

³ Gömör megyének Cházár András által fogalmazott fölterjesztése a sajtósza-badság ügyében. (Közölve: Iratok 84/b sz.)

halten sind, verdienen bekannter zu werden. Und welcher Privat Mann dürfte im Ungrischen so etwas schreiben? Ich glaube, er würde durch die Pfaffen und Zeloten für einen Antichrist ausgeschrien werden. Hier aber, in dem Vortrag einer General Versammlung erhalten diese Grundsätze einen neuen Nachdruck, eine Energie, die sie in der Munde eines einzelnen Mannes nie haben würden. — Unterdessen soll jene gedruckte Repraesentation nichts anders qu'un projet d'adresse des Herrn von Császár gewesen sey, die ächte und originelle Vorstellung des Comitats, welche zu der Statthalterey hinaufgeschickt worden ist, lautet um etwas von jener verschieden, und ist eben gestern für dem Buchdrucker durch einen Hayducken nebst einen officiellen Brief durch das Comitats-Notariat zugeschickt worden. Alles das, was in der vorigen von der Religion und Bibel gesagt wurde, ist hier gänzlich ausgelassen, die politischen Betrachtungen hingegen noch mehro detaillirt und entwickelt worden;¹ so zwar, dass diese Repraesentation keineswegs schwächer, wo nicht noch stärker als die schon gedruckte ist. In 3 Tagen wird sie fertig seyn. Der Hayduck wartet darauf. Ich werde nicht ermangeln Ihnen eines zu schicken.

87.

[1793 december vége]

Pergen gr. rendőrminiszter jelentése Ferenc királyhoz

A magyar- és horvátországi elégedetlenség elhatározta, hogy kérdést intéznek a zürichi francia követhoz, számíthatnak-e a franciák szövetségére, ha államukat köztársasággá alakítják át.

Egykorú hiv. másolat : St. A. Vertr. A. 229. fasc. — Mikrofilm másolata : O. L. Film-tár — Bécsi anyag 15/1953. 3. rész.

Ein Vertrauter aus Hungarn schreibt : es sey ein Vorschlag von Hungarn und Kroazien, den zu Zürich befindlichen französischen Minister² zu fragen, ob die Hungarn und Steyermarkter auf die französische Allianz rechnen könnten, wenn sie eine in zwey Kammern bestehende Republik in Hungarn errichteten.

Dem Korrespondenten scheint rathlich, dass der k. k. Gesandte in der Schweiz³ aufmerksam gemacht wurde, damit er die dortlandes befindlichen hungarischen Protestanten, welche diesen Auftrag befolgen werden, beobachten, und den Erfolg dem höchsten Hofe berichten könnte.

Az uralkodó december 30-án a jelentést közölte Thugut gr. külügyminiszterrel, s utasította, hogy a monarchia svájci követével „im stillen, ohne Schein der Verlegenheit und ohne mindesten Aufsehen” nézessen utána, történik-e valami a jelentésben említett irányban. (Uo.)

Az ügy további fejleményeit nem ismerjük.⁴ Talán kapcsolat áll fenn közte és az 1794 áprilisában hasonló céllal Svájcba indított bécsi küldöttség közt, amely állítólag Párizsba, a Konvent elé is eljutott. (Erre l. II. k. 24. l.)

¹ Az itt elmondottakra l. 939. l.

² A svájci francia követ Barthélemy volt.

³ A monarchia svájci követe Summerand volt, ügyvivői rangban.

⁴ Barthélemy nyomtatásban kiadott jelentéseiben sincs róla említés. (*Papiers de Barthélemy*. IV. Paris, 1889.)

88.

[1793—1794]

Abaffy Ferenc töredékes följegyzései

Mind Abaffy írása : Részből O. L. Vertr. A. 44. fasc. Abaffy periratai 7. és 8. sz. mellékl., részből *uo.* Vertr. A. 53. fasc. 49 ad A köteg. — Egyik-másik egykorú másolata : Abaffy periratai közt, *i.h.*

Abaffy, itt közölt töredékes följegyzéseiben, állást foglal az akkori legfontosabb elméleti politikai kérdésekben és kifejti, hogyan kellene azokat magyar viszonylatban alkalmazni. Az is lehet, hogy egy nagyobb, politikai jellegű munka megírására készült, s ezek a följegyzések ennek voltak első vázlata. (Erre látszik mutatni, hogy följegyzéseit pontokba foglalta.) Talán — Hajnóczyhoz és Martinovicshoz hasonlóan — ő is Magyarország számára akart alkotmánytervet készíteni : lehet, hogy el is készítette, csak nem maradt ránk. — A jegyzetek különben kézzelfoghatóan mutatják Montesquieu és Rousseau eszméinek erős, nem egyszer kizárólagos hatásait.

a.)

[I.] *Az emberi jogokról, szabadságról és biztonságról ; [II.] a törvényhozásról ; [III.] a magyarországi bajok okairól, a szt. korona iránti babonás tiszteletről, a magyar nyelv bevezetéséről, nemzeti király és politika szükségességéről, a kereskedelem és ipar kérdéseiről, a sajtószabadság biztosításáról, a külügyről.*

[I.] 1° *Hominis in societate iura sunt aequalitas, libertas, securitas, proprietas, garantia reciproca et repressio oppressionis.*

2° *A e q u a l i t a s* in eo consistit, ut iisdem iuribus omnes uti fruique possint.

3° *Lex*, quae nil aliud est, quam expressio voluntatis generalis, sive protegat, sive reprimat, tangit aequaliter omnes.

4° *Omnia officia et functiones publicae omnibus civibus patent ;* motiva ad delectum et praelationem populus liber alia non cognoscit, quam virtutis et talentorum.

5° *Libertas* consistit in eo, ut facere possis, quidquid non nocet alteri, fundata in illa maxima : Quod tibi non vis fieri, alteri non feceris !

6° *Omni homini est liberum manifestare suas cogitationes et suas opiniones.*

7° *Libertas preli et universa media*, quibus cogitata publicari queunt, nec interdici, nec suspendi, nec limitari possunt.

8° *Conservatio libertatis* dependet a submissione, quam lex exposcit : quisquid lege non est vetitum, interdici nequit, et nullus potest cogi ad agendum, quod lex non praescripsit.

9° *Securitas* consistit in protectione personarum, bonorum et iurium unicuique civi per societatem pactata.

10° *Nullus accusari, inarestari, detineri potest, nisi in casibus per legem determinatis, nec aliis formis, nisi quas lex ordinavit.* Sed omnis auctoritate legis depraehensus in instanti obedire debet, resistendo fit reus.

[II.] 12° *Populus constitutionales leges condit unanimi consensu, in hoc consensu residet majestas nunquam abalienabilis ; sed tamen quoad executionem in unum, vel plures transferibilis et deceptibilis, dum liberit populo.*

In hoc principio videtur hoc punctum fundandum, cujus initia dissona sunt a fine, medium loqvax!

[III.] 13° Ut comitia stata temporis periodo [?] recurrant, est providum. Qvod factorum adversorum, qvae Hungaria inde a tempore non servatorum comitiorum passa est, causa sit neglectus horum praecipua, falsum est:

1° Ungariae factorum causa videtur esse in abnormi distinctione Statuum.

2° In abnormi potestate et factione illorum, qvos rex abnormiter denominat.

3° In inaequalitate conditionum, quibus opiniones religionariae vel gaudent, vel premuntur.

4° In pressa et contempta sorte omnipotentis brachii, qvod in rustico est. — Donec hae causae viguerint, ipsa comitia Ungaris aut fatalia erunt, aut tantum remedium palliativum.

14° Ista superstitiosa piaetas in coronam, mobile, eo mobilius, qvo efficacius creditur — qvantum jam mali fecit Ungaris? — Corona etiamsi ex charta hodie facta, sed universali consensu populi, solennique ritu unius capiti imposita nil est aliud, qvam signum visibile authenticans contractum sociale inter populum et principem initum! — Cedendum est dominantis opinioni — sed errorem semper poena sequitur; et quia custodes coronae corruptibiles, plus periculi a ratione, qvam a consensu populi nobis imminet.

15° Istud punctum est diplomaticum: punctum legibus firmum vetustis — semper reclamatum; omnia pro se habens, excepta ratione et 9 millionibus animarum. — Per Deum! mitigemus illud, et obviemus aliquomodo hostibus, qvos istae ipsae restrictiones diplomaticae augebunt.

16° Eo usque Ungari formam nationalem, consequenter solidum characteram non induent, donec ecclesia, curia, palatium, amor et sexus lingua Ungarica exclusive non loqvatur. Videtur praestare, annos facultati Latinae assignare, qvam negotiis mortuum Latinismum perpetuando, incrementum patriae morari. Utile esset versoribus praestantioribus celebrium authorum praemia decernere.

17° Circumdati Austriacis principem proprium in negotio commercii pro extero habere debemus. — Creditum apud externos non habentes, fundum publicum bancalem locumque campsoriae arti et affluxui aptum constituere et instruere praevidere debemus.

Industria omni per longas artes Austriacas exuti terrae producta nostrae, qvae ab emptoribus laborata magno redimimus, ipsi elaborare debemus.

Portus, marisque vicinia destituti, vias, canales, fluvios, alphabetum commercii, illico curare debemus.

Ut capitalia longis et plurimis plurium amorum mercantilibus speculationibus secure investiantur, et ad vitam circulativam ponantur, libertatem et securitatem in basi, contra qvam nec portae inferi praevaleant, fundare debemus. Haec enim est anima commercii.

Industriae, qvae exterorum pecunias ad nos pertrahat, nobilitatem pro praemio conferre debemus.

Magno huic operi, tanquam universalis fortunae cardini; qvia primo nascitur, obstetrix est danda, qvae et nostra et externa exacte intelligat, egoismum non spiret, et in tenerrima bilance infinitas commercii Europaei relationes librare sciat.

18° *Aurum* et *argentum* est materia mercantilis. *Lucrum* cusionis monetarium est *lucrum* solius status: sed status currenti in Europa pretio a proprietariis *aurum* et *argentum* emat et salvo camerae status lucro, monetam quivis ex suo metallo sibi sub regni incude et inspectione cudi facere possit, quae eam forma et valore sit, sicut apud Hollandos. Minimus in re monetaria error ingentem auri nostri exitum procurare, et extero auro introitum claudere potest. Opus ergo hoc magna indagine et experientia mercantili et chymica eget, ne *lucrum* captando per externos artes propriis bonis spoliemur.

24° Typus liber sit, nec ab eo, nisi contra Deum atheistica, at contra Statum rebellionem excitantia opera eximantur; sed tam de Deo, quam de Statu de religione et de omnibus, quae sive ad jura, sive ad opiniones, sive ad moralem doctrinam spectant, typus plenam libertatem habere debet. Qvia

1° Typographia et res libraria hodie facit magnum Europei commercii articulum.

2° Qvia scriptis melioribus debitiora aut mala refelluntur et patria alios illuminari nequit.

3° Qvia censura est semper obex mentis progressibus: malus scriptor et liber contemnitur, perversus per carnificem comburitur et author punitur. — Satis hoc erit froeni petulantiae.

4° Qvia exemptas a libertate preli materias censor vel corruptus, vel non intelligens, obnoxius illis, qui ex praejudicio sive vivunt, sive ditantur, pro sua potestate interpretaeturus, se mentis patriae dominum faciet ac fere tantumdem est, libertatem prelo non dare, vel censorem constituere.

5° Qvia in Europa vicinae, quae libertatem habent typi, prelo hoc suo publicabunt facile, quod noster censor sive inutiliter, sive nequiter morari vel vetare voluerit.

25° Iure belli et pacis ad Status pertinente, foederum quoque ius ad ipsos pertinere debet. Unde non tantum interna regni negotia, quae hoc puncto denominantur, sed cuncta etiam externa ad Status, sive ad consilium Hungaricum referri deberent.

b.)

[I.] *Az egyházzról; [II.] a szabad alkotmány feltételéről.*

[I.] Postquam titulo patriae in patria cessavit amari Deus, compedes libertati in silentio cudebantur. Postquam religio a Statu separato est, mystae dominari, regesque attolli inceperunt. — Deus ambobus his usurpatoribus defiguratus pro instrumento adhibitus, cujus nomine mens hominum stigmatizetur, ut ipsis humiliatio hujus vitae pro lucro futurae commodius pervadatur, et deletio libertatis patriaeque sensu salus animae sub potestatem lucri et avaritiae veniat.

[II.] Ibidem in sinistro latere

Die Grundlage einer freien Verfassung ist unabsehlich zertrümmert, wann die gesetzgebende Macht von der vollziehenden ernannt wird.

Magna dignaque seris veritas posteris! Tyrannidem illa mensura semper exerceri, quae toleratur, aut toleranda speratur.

c.)

A despotikus uralomról és arról, hogy ez milyen hátrányos a nemzetre és az államra.

Despota innumeris subalternis eget, ut servitium decurrat ordinatum. Ipsa haec copia hominum non tantum numero, quantum exempli libertati nocet, quia in *universali* paupertate salarium summa felicitas enitescit, et in adepto summa tranquillitas animi sentitur.

Innumeris ansis et trochleis complicata despotismi machina, quibus ordo rerum, facies, quies, motus, desideria, victus, tonusque vitae capi, teneri, animari debent, longe pluribus egent ministris, quam simplex reipublicae natura, in qua innatum iusti, et aequi sentimentum adscititiis viribus non eget, in qua nihil exarmandum, sed tantum fortificandum est. Ista ingens ministrorum ex corpore nationis delectorum numerus, quibus dolus in corde, in vultu probitas prima qualitas est, iam ipse viros societatis imminuit nimium, sed longe plus exemplo destruit, dum bona fides et ingenuitas populi videt, docetque, sentit fortunas et honores et commoda non aliunde, nisi ab obsequio, nisi a despota venire posse.

d.)

A vallásról.

Nulla religio potest populis imperio imponi: quia taliter religio non esset cultus Dei, sed cultus imperantis.

Omnino religio venit a persvasione. Quia fides est donum Dei. Et si uni eidemque populo sint diversae religiones persvasae, asseclis ipsarum civilia jura, quia civibus debent esse communia et aequalia. Nam privatis civilium beneficium est medium poenale et coactivum, consequenter imperiosum, adeoque persvasioni reappositum, taliterque non cultum Dei, sed cultum illorum, qui imperant, post se trahens.

e.)

Vegyes, töredékes följegyzések.

Klub faciunt sacerdotes, cur non laici?
 Superbia est apud aristocratas in semine
 apud clerum in klub
 apud democratos in eminentia
 apud reges in potentia
 apud doctores in extravagancia!
 Arboream Gallus plantavit libertatem.
 Arbor libertatis

Augustus

Trogogrypho major, cautior, acerbior, venustior
 Coronae, thyrae, ligulae, larvae
 Redimitus potestate Augusti.

Egy Hegyes Katonának, ki 1848. november 18. napján tartózkodott nagy veronájában a Gáncsáraktól el-fogókatok, fogfájó Dejében tett külmösféle fel-jegyzései.

Aron Csátár, és Kallaklon üetörököt,
melyben én el-fogatattam, Offhar
vona le-irni, de sorfomd a kedvemi
alaxvái, s-az irónok körngültilés
sajt teleritven, jobbnak itelem,
de mostan artat itten el. Ragyni,
de Offhar ö le. Felfoga ittemet meg-
taryga, s. edes Homgyonka ^{egyszer} viffu
terkeret, mind aron üetörököt,
mind más egyetb dolgotról bö.
vobon fogol-irni. ~~de~~ ezen solis

Wason Conner
Zien

792e episdovnel November kavi⁸
~~Le~~ majjan a Francieriat' terébe
 effem, i. Francieria oziag⁸ fi Karoffaba
 Parizba vitetem, pogany, es Egyp⁸ tan
 olem sebnet tartvan ~~adom~~ a Francieriatat.

89.

[1794 eleje]

*Egy francia hadifogságba esett magyar katona följegyzései
Szlávy János jurátus befejezetlen röpirata*

Sk. fogalmazvány : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy J. periratai 12. sz. mellékl. — Nyomtatásban közölte : *Eckhardt*, 59—62. l. (Tévesen Abaffy Ferencnek tulajdonítja.)

Az itt közölt röpiratot Szlávy János jurátus elrejtett forradalmi iratai közt találták. (Vö. III. k. *Jegyzőkönyv* N° 215/1 és 6, 217/4.) Szerzőségét Szlávy a per kapcsán hallgatólagosan elismerte. (Vö. II. k. *Iratok* 83. sz.) Az, hogy a röpirat nincs befejezve, bizonyossá teszi, hogy terjesztésre nem került.

Egy magyar katonának, ki 1792-dikben novembernek 6-dik napján tartatott nagy vérontásban¹ a' franciáktól le-fogattatott, fogságának idejében tett fel-jegyzései.

Azon csatát és hallatlan ütközetet, melyben én el-fogattattam, hosszas volna le-írni, de sorsomnak kedvezni akarván, 's-az időnek környüállásait tekintvén, jobbnak itélem mostan aztat itten el-hagyni, ha Isten ő sz. felsége életemet meg tartja, 's-édes hönnyomba egyszer vissza térhetek, mind azon ütközetről, mind más egyéb dolgokról bővebben fogok-írni. Ezen folyó 1792-dik esztendőnek november havának 6-dik napján a' francziák' kezébe estem 's-azon hónapnak 29-kén Francia Országnek fő-várossába, Párisba vitettettem. Pogány és kegyetlen nemzetnek tartván a' francziákat, ámbár az alatt az idő alatt, méglen Párisba jöttem, kedveztek nekem 's-több más rab társaimnak-is a' francziák, még-is mindenkor félttem és remegve mentek velek, mertt azt véltem, hogy olyanok, a' milyeneknek nekünk a' mi tiszteink őket le-irták ; de mely nagyon meg-tsalatkoztam ! Mertt noha én rab vagyok nállok, ők mindazonáltal nem úgy bánnak velem mintt ellenséggel, hanem mintt emberrel. Nekem egy meg-lett betsületes polgárnál, Lontrié Ferencznél szállást adtak, azokkal egy szobában vagyok, ágyam-is jó vagyon, mertt a' hazámban se volt különbség ; minden napra 7 x-om vagyon, melyet én a' gazdámnak adok 's-ő azért engemet étellel, itallal ki-tart ; a ruhám, melyet a' tsászártól kaptam, mintthogy még jó, másra szükségem nintsen ; fegyveremet a' katona-tisztnek, kinél minden nap kétszer tartozom megjelenni, kellettett adnom, ő nekem a' helyett kék, veres és fejer pántlikát varrt a' ruhámra, hogy szabadon járhasak a' városban. Az én házi gazdám egész háza népével nagyon meg-szerettek engemet, 's-én, mintthogy írni, olvasni tudok, a' deák nyelvet-is valamennyire értem, más egynehány rab társaimmal tsak-hamar megtanultam francziául ; erré való nézve igen sok francziával meg-ösmerkedtem. Egy időben, midőn a' XIV-dik Lajos piattzán magam sétálnék, egy francia meg-szóllit, 's-azzal egy darabig beszélgetvén, kértt, hogy mennék vele a' házához, ottan többet és bátrabban szólhatnánk egymással ; el-is-mentem vele, 's-a' házánál sok szivességet mutatván hozám, azt kérdi : ha tetszenék-é nekem Francia Ország ?

É n : Igen-is uram ! nekem nagyon tetszik, mertt ez igen szép ország.

A' f r a n c z i a : Hát a' constitutiója ?

¹ Ezen a napon a Dumouriez parancsnoksága alatt álló francia sereg a belgiumi Jemmapesnél nagy győzelmet aratott a Monarchia csapatain.

É n : Uram! arról én nem szólhatok, meg-lehet, hogy neked tetszik 's-nekem nem, vagy ellenbe: nekem tetszik 's-neked nem.

A' f r a n c z i a : Uram, ne gondold hogy én olly alávaló ember volnék, a' ki veled nem igazán szólna. Velem bátran beszélj, én az egyenes szívet szeretem.

É n : Hozzám való bizodalmat köszönöm, azért tehát veled úgy fogok-szólni, mint egy igaz szívű emberrel. Mink-is magyarok az ollyan embert kedveljük, kinek az vagyon a' száján, ami a' szívéen. De hogy igazán meg-mondjam, én a' ti constitutiótokat nem értem, kérlek, uram! magyarázd-meg azt nekem.

A' f r a n c z i a : Ennél semmit nem teszek szivesebben. Én a' mi constitutiókat ditsérni nem akarom, hanem ha egygyszer neked meg fogom magyarázni, itéld ha jó-é vagy rossz? A' mi egész constitutióknak tehát veleje ez: a' s z a b a d s á g, az e g y e n l ő s é g, a' t u l a j d o n, és b á t o r s á g o s b i r t o k 's é l é s.

É n : Kérlek uram! magyarázd-meg nekem azt a' s z a b a d s á g o t.

A' f r a n c z i a : A' szabadság nem egyéb nállunk, hanem mintthogy az emberek midőn maguk között társaságokat formáltak, mindnyájan szabadok voltak, az az: nem voltak rabok, martalékok, szolgák, egyik a' másikat vagyonnyában 's-élelmében nem háborgathatta, ha egyik társaságban neki nem tetszett élni, a' másikba mehetett, élelmét mindenféleképen kereshette, és sorsát könnyebbithette; mi tehát egyebet a szabadság alatt nem értünk, hanem hogy szabadon élhetünk 's-szabadon kereshetjük élelmünket.

É n : Ha lehet, szóljál erről bővebben.

A' f r a n c z i a : Szivessen. A' világ, látod, mikor kezdődött, bizonyos az, hogy akkor annyi emberek nem voltak, mint mostt, akkor semmi különbözés a nemzetek között nem volt, 's-minthogy nemzetek nem voltak, természetesen országok sem voltak, mivel tehát az egész föld kereksege senkié sem volt, egy pár embert itten, másik 's-harmadik és úgy több amottan telepedett-meg, ezek fiaikat, a' fiak unokákat és úgy több embereket nemzettek. Az ember a' maga szükségeit ki-nem pótolhatta, tehát tsináltak bizonyos társaságokat, mindnyájoknak szabad volt vagy abban a' társaságban meg-maradni, vagy mást magoknak keresni. Hat, hét vagy több emberek össze-jövéen, így szóllottak egymáshoz: mi ezen társaságot formálni akarván, hogy magunk sorsán könnyebbítsünk, kötelezzük magunkat arra, hogy egyik a' másikának segítségére leszünk: mi férjfiak a' mezei, mi asszony személyek pedig a' belső gazdaságra vigyázunk, egyik a' másikat magáévá nem tulajdonítja, sem egyik a' másik szolgája nem leszen, hanem ha egyikünk valamiben fogyatkozást tapasztal, aztat mi mindnyájan ki-pótoljuk; a' ki magának kézi munkája által valamit keres, azt szabadon birja, szabadon arra fordítja, a' mire akarja.

É n : Most itten semmit nem akarok ellen-vetni, hanem mit téssen az a' szó: e g y e n l ő s é g?

A' f r a n c z i a : Barátom! ezt a' szót sokan igen rosszúl magyarázzák, és a' mi ellenségeink ezen szónak rossz értelme miatt ótsárolják 's-tenkre teszik a' mi constitutiókat. Ők az egyenlőséget úgy magyarázzák, hogy ha nekem két ökröm vagyon, 's-neked megintt egy sints, tehát te bátran elveheted az én egyik ökrömet. Nállunk a' dolog nem úgy vagyon, mertt látod, hogy Darniének több értéke vagyon, mintt (Rendieu) Rangyiőnnek és (Lajain) Lazsénnek még mint Darniének 's-ezen embernek, aki itt az uttszán megyen

semmije sints, azértt még-is egyik a' másikáét el-nem veszi ; az egyenlőséget tehát mi úgy értyük, hogy a' törvény előtt egyenlőek vagyunk, az az : a' törvény úgy bünteti a' gazdagot, mintt a' szegényt, az igazság valamintt a' gazdagnak a' szerént a' szegénynek is ki-szolgáltatik, a' miképp a' gazdag, hasonlóképpen a' szegény-is, ha alkalmazatos, a' tisztségek legnagyobb polczára léphet ; itten nállunk semmi jobbágyság nintsen, hanem én, a' ki egynehány falut birok, a' magam embereivel meg-alkuszom, hogy azon földért, melyet néki adok, mennyit fizessen.

90.

1794 január 12, Bécs

Magyarországi titkos jelentések kivonata.

A megyék elhatározták, hogy nem járulnak hozzá a franciák elleni háborúhoz. A jakobinusok csak az alkalmas pillanatot várják a forradalom kirobbantására. A parasztság országgyűlési képviselőket akar magának. Hírek a császári sereg belső bajairól, készülő császár ellenes röpiratokról, a horvátországi klérus magatartásáról.

Gotthardi Ferenc által készített eredeti : St. A. Informationsbüro, Polizeiberichte. I. fasc. — Mikrofilmmásolata : O. L. Filmtár, Bécsi anyag 67/1952. doboz.

Vermög geheimer Korrespondenz aus Ungarn vom 12-ten Jänner laufenden Jahrs sollen verschiedene Komitaten Entschliessungen gefasst haben, jedermann zu verbiethen zum französischen Kriege eine freiwillige Kriegsbeisteuer im Geld oder Mannschaft zu geben. Man soll zu Pressburg und namentlich der pensionirte Graf Rindsmaul¹ so kühn seyn, zu behaupten, dass die mächtige Jakobiner Parthey bloss auf die bevorsehende Ausschreibung einer Kriegssteuer warte, um in allen Theilen der Monarchie Aufruhr zu erwecken. Auch in eben dieser Stadt Pressburg mache man aus den üblen Gesinnungen der Bauern gegen ihre Grundherren kein Geheimniss mehr, und man wolle wissen, dass sie darauf dringen, damit ihren Repräsentanten auf den Landtagen Sitz und Stimme eingeräumt werde. Das nebenligende Drama *Triste* soll die Marschalline Pálffy² in italienischer Sprache ausgeheilt haben, und solches in's Französische bey den Nottredamen³ übersetzt worden seyn. Ein gewisser, eben alldort unlängst von der Reichs-Armee angekommener Rittmeister Berényi⁴ habe eine traurige Schilderung von unserer Armee ausgebreitet, und sich geäussert, dass zwischen den Generalen und Staabs-Offizieren viele Uneinigkeiten herrschten, und der gemeine Mann fast nackt und muthlos sey.

¹ A stájerországi Rindsmaul grófi családot 1681-ben honfiúsította a magyar országgyűlés. Itt vagy Ferenc Zsigmondról (1736–1796), vagy Keresztély Henrik ny. tábornagról (1725–?) van szó. (L. Nagy Iván, IX. 755. l.)

² Valószínűleg az 1791-ben meghalt Pálffy János gr. tábornagynagy özvegyét, Colloredo-Mansfeld Máriát (1741–?) érti. (L. Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve*. Bp. 1939, 280. l. és Nagy Iván, IX. 62. l.) — A szóbanforgó szindarabot nem ismerjük.

³ A Notre Dame congregationnak Pozsonyban volt rendháza.

⁴ Személyét nem tudtam azonosítani.

In einem andern geheimen Schreiben aus Ungarn de dato Pesth den 14-ten Jänner wird berichtet, dass man wieder unten an einem Werke arbeite, dessen Folgen eben so gefährlich seyn möchten, als der Brief *Ad Imperatorem Franciscum*.¹ Der Titel davon soll seyn: Was gehet Ungarn der Krieg mit Frankreich an.²

Laut Nachrichten aus Kroatien von Agram de dato 11-ten dieses soll erst kürzlich ein Statthalterey Dekret an alle Dioecesanen erlassen worden seyn, wo es wörtlich gesagt werde, dass die Bischöfe von ganzem Klerus die neuen Fundamental-Fassungen dem Consilio Locumtenentiali zuschicken sollen. „*Capitula tamen, — heisst es weiter — id de gremio suo proprio nomine facient.*”³ Diess wolle nichts anderst, als durch Umwege sagen, dass die Kapiteln zum Klerus nicht gehören, und dass sie von der bischöflichen Jurisdiction exempt sind. Gleich nach Empfang dieses Intimats sollen die Domherren zu Agram stütziger geworden seyn, und wollen weder die Kathedral-Kirchen-Gelder, noch die Seminarial- und Spital-Kapitalien dem Bischof entdecken, und ziehen daraus den Schluss, dass das Kapitel von den Kirchen Seminarien und Spitälern unumschränkter Herr sey.

91.

1794 január 21, Bécs

Ismeretlen jelentése az erdélyi hangulatról

A német lakosság kormányhű, a magyar nemesek ezért üldözik őket. Jakobinus nincs köztük, de annál több a demokrata. A magyar nemesség magatartásának részletes jellemzése.

Gotthardi Ferenc másolata : St. A. Informationsbüro, Polizeiberichte I. fasc. — Mikrofilm-másolata : O. L. Filmtár, Bécsi anyag 67/1952. doboz.

Ein vertrauter Korrespondent aus Siebenbürgen, welcher schon mehreren die Stimmung der dortländischen verschiedenen Nationen schilderte, erinnert in einem weiteren geheimen Rapporte: ausser den Hauptnationen dieses Grossfürstenthums befänden sich daselbst auch sogenannte Deutsche, worunter aber keineswegs die Sachsen zu verstehen seyen, sondern Freunde aus Deutschland, die sich entweder in dasigen Städten und Marktflecken, als Handwerksleute niedergelassen haben, oder in öffentlicher Bedienung stehen, und der katholischen Religion zugethan sind. Diese katolische Deutschen seyen es, die bey allen Gelegenheiten eine wahre Anhänglichkeit an den österreichischen Hof zeigen, eine Anhänglichkeit, die theils aus Deutschland mitkam, theils dortlandes durch die Bedrückungen, denen sie ausgesetzt sind verstärkt ward. Aus diesem Grunde rühre der vatorianische [?] Hass und das Bestreben der Ungarn gegen diese Deutsche, sie aus dem Lande zu schaffen. Da aber jene zu merken angefangen hätten, dass ihnen das

¹ Martinovics nyílt levelét érti. L. *Iratok* 60. sz.

² Erről a röpiratról ennél többet nem tudunk.

³ Ezt az állítólagos rendelkezést nem találtam meg.

leztere nicht gelingen werde, so hätten sie einen andern Weg eingeschlagen die Hofparthey zu schwächen. Sie sollen nämlich mehrere von den deutschen Beamten zu gewinnen gesucht haben, und es ihnen gelungen seyn einige in ihr Netz zu ziehen; wozu bey ambitiösen oder eigennützigen Leuten das meiste der unglückliche Wahn beygetragen hätte, dass in gegenwärtigen Umständen mehr durch die Stände, als durch den Hof zu gewinnen wäre, weil dieser allen Wünschen der Stände zuvorkäme. Hierauss fliesse das Resultat, dass in Siebenbürgen zwar keine Jakobiner, wenn man unter diesem Worte Leute versteht, welche die schwärmerischen Ideen von Volkssouverenität, allgemeiner Gleichheit und Demokratie zu realisieren suchen, wohl aber gebe es Leute, die bey der grössten Ungleichheit der Stände von Demokratie träumen. Die Aufklärung dessen liege darinn, dass der ungarische Adel sich für den einzigen Eigenthümer des Landes ansehe und sich folglich das Land nenne. Wenn es also in der ungarischen diplomatischen Sprache heisst: das Land verlangt diess oder jenes, so wolle das nichts anders sagen, als der Adel verlangt diess oder jenes. Der Adel gebe sich den Namen *populus*, das übrige sey *plebs*. Nur ein Edelmann werde als *persona* betrachtet, der Walache seye *res*, nach den Begriffen des Edelmanns. Damit nun die Sachsen keinen Querstrich in dieses System machen, so wolle man sie in Kron-Jobbágyen erniedrigen; wo alsdenn die Ungarn eigentliche Staatsbürger bleiben, und unter ihnen vollkommene Gleichheit herrschen würde, und man nur dann des Königs noch los werden dürfte.

Schlüsslich wird erinnert, dass man den Einwohnern von Kronstadt neuerdings zu einer nicht geringen Unzufriedenheit Gelegenheit gegeben habe. Es seyen nämlich einige 60 französische Kriegsgefangene Offizier dahin bestimmt, schon die Quartierein Bereitschaft gewesen, als das Gubernium eine Gegenstellung gemacht und einen Gegenbefehl erwirkt hätte. Nun sollen die Kronstädter glauben, man habe sie bey Hofe neuerdings als Jakobiner angegeben.¹

Den 21-ten Jäner 1794.

92.

1794 február 21, Nagyvárad

*Kazinczy Ferenc levele Hajnóczy Józsefhez,
a Bihar megye közgyűlésén történekről, Sauer Kajetánról, saját magáról
és Szentjóni Szabó Lászlóról.*

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 52. fasc. 20. köteg. Külsején Hajnóczy följegyzése: Accepi 22 Martii 1794. — Nyomtatásban megjelent: *Irodört.* 1949, 322—325. l.

¹ Valóban az erdélyi főhadparancsnokság, a Guberniummal való egyetértésben 1793 októberében azt jelentette, hogy — többek közt — Brassóban 60 fogoly francia tisztet tudnak valamelyik kastélyban elszállásolni. A bécsi Haditanács azonban nov. 22-én úgy döntött, hogy Brassóba, a határ közelsége miatt nem helyez el foglyokat. (Barcsay-Amant Zoltán, *A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon ide-telepítésük első esztendőjében.* 1793. Bp. 1934. 48. és 56. l.)

Gross Wardein 21 Februar 1794.

Szabó¹ wird Dir erzählt haben, dass ich wegen der hier am 10. zu halten-
den Congregation eiligst herkam, auf der Reise durch hemorrhoidal Umstände
überfallen bin, darum, als er samt der Deputation abgieng,² da lag; ich
habe also nichts nachzutragen, als dass ich noch immer liege, *und* sehr elend
liege, *und* nicht weiss, wie lange ich noch werde liegen müssen.³ Die schöne

¹ Szentjóni Szabó László, a költő, ekkor Bihar megye jegyzője.

² A Helytartótanács 1792. szept. 25-én kelt köriratában a vegyesházasságokból
született gyermekek egyházi hovatartozását és vallási neveltetését, az eddigi gyakor-
lathoz viszonyítva, a protestánsok hátrányára szabályozta. A rendelet a protestánsok
körében országszerte nagy nyugtalanságot keltett, s a keleti megyék, köztük Bihar,
feliratban fordultak az uralkodóhoz és kérték a számukra hátrányos, az eddigi gyakor-
lattal és a törvényekkel is ellenkező rendelet megváltoztatását. Ferenc király az országos
felzúdulásnak engedve, 1793 januárjában el is rendelte a rendelet részbeni módosítását.
Bihar megye 1792. dec. 3-i fölterjesztésének hangja azonban magáravonta az uralkodó
neheztelését s ezért 1793. jan. 28-án kelt leiratában megróttá a megyét, majd amikor
ez a sajtószabadság ügyében is felírt az uralkodóhoz (l. *Iratok* 84/c. sz.), Ferenc király
elhatározta a megye tisztikarának leváltatását. A megye főispánja, Teleki Sámuel
erdélyi kancellár, a franciák elleni háborúhoz szükséges adók megszavazása szempont-
jából, a megye általános hangulatára hivatkozva, nem helyeselte a tisztújítás elrendelé-
sét, ezért betegségét és elfoglaltságát hozva fel ürügyül, maga helyett királyi biztos
kiküldését kérte. Az uralkodó Arad megye főispánját, Almásy Pált bízta meg a tiszt-
újítás végrehajtásával. Az erről rendelkező legfelsőbb leiratot az 1794. februári közgyűlésen
tárgyalta meg Bihar megye, s elhatározta, hogy újabb feliratban bocsánatot kér az
uralkodótól „tisztjeletlen szavaier”, és kéri a tisztújítás elengedését. A feliratot Péchy
Imre alispán vezetésével küldöttség vitte Budára a nádorhoz, kérve annak továbbítását
és a nádor pártfogását. Ennek a küldöttségnek volt egyik tagja Szentjóni Szabó is.
Az uralkodó egyébként a megye „alázatos viselkedését” látva, a nádor közbenjárására
visszavonta a tisztújításra vonatkozó rendeletet. (O. L. M. Kanc. 1792 : 1585., 8104.,
10 613., 15 181.; 1793 : 8993., 13 160., 14 179.; 1794 : 318., 1142. és 2865. sz.; l. még
Sándor Lipót iratai, *Iratok* 81., 128. és 129. sz.) — Említésre méltó, mert jellemző, a
megyék, helyesebben az azonos magatartású megyék szervezetségére, hogy Szentjóni
Szabó László már 1794. január 30-án, közvetlenül a királyi biztos kirendeléséről intéz-
kedő uralkodói leirat kézhezvétele után, tudósította az úgyról Spissich János zalai
alispánt. Levele így hangzik : „Tekintetes Ordinarius Vic-Ispány Úr! Azon közelebből
való barátság, mellyel secretarius Hajnóczy úr eránt viseltem, minden tekintetben
kötelez arra, hogy egy rendkívül való dologt hevenyébe meg írjak a' Tekintetes Úrnak,
mellyet tudni mind jó, mind szomorú szükség. Az el nyomattatás érzése fogat velem
pennát, az ügy minden jól gondolkozó embernek az ügye, olly bizodalmas bátorsággal
írok Vic-Ispány Úrnak, mint Hajnóczinak. Mai postával egy ilven értelmű királyi
rescriptumot kapott Bihar vármegye, hogy gróf Teleki országos bajai miatt az ezen
vármegye ellen tejendő investigatiótól dispensáltatván, helyette Almási Pál ő excellen-
tiája küldettetik, ki is „juxta instructionem sibi datam in auctores repraesentationis
circa libertatem preli submissae investigabit, magistratumque comitatensem restaura-
bit.” Minémű bosszús szédelgést okozhatott ez a' parantsolat a' Bihar vármegyei fejek-
ben, elgondolhattya az Úr. Mi a' most 10¹ Februarii tartandó közönséges gyűlésünkre
várjuk ő excellentiáját. Már hiszen el is jöhet, de itt ugyan nem restaurál!!! Azt tar-
tyuk, hogy a' grof Sauer kutfejből ered ez a' keserű ital, meg válik, kinek a' fejét vagy
gyomrát vesztegeti meg. Fogadom, hogy mindenről fogom tudósítani Vic-Ispány Urat.
A mit most a' dologról hallok, előre meg nem írhatom, mert a' gyűlésben vagy még a'
gyűlésig más utat vehet minden dolog. Ki is bizonyossá téven az Urat azon közönséges
tiszteletről, mcllyet érányos és nagy lelkű tselekedeteivel minden józanon gondolkodó
hazafiaitól méltán meg érdemlett, szives indulatiba ajánlott vagyok, Tekintetes Ordina-
rius Vic-Ispány Úrnak, alázatos szolgája, Szabó László mp. Bihar vármegye vice nótáriusa.
Nagy-Várad 30-dik Januarii 1794. P. S. Ordinarius vic-ispány Péchy Imre úr, kinek
parantsolatyából és helyben hagyásával írtam ezen levelemet, maga sok dolgai miatt
meg akadályoztatván, szívesen tiszteli az Úr Vic-Ispány Uramat.” (Sk. eredeti : O. L.
Nádori t. lt. Ad. polit. 1796 : 121. sz. 16. mellékl.)

³ 1794. márc. 4-én még mindig betegen, ágyból írt Kiss Jánosnak. (*Kazinczy
levelezése*, II. 437. sz.)

Congregation den 12. in Kaschau, und den 17 in Ujhelly sind versäumt, wo ich so manch gutes hätte wirken können!¹

Du wirst es schon wiessen, was hier die Prohibition der Extractus Legum de Statu Ecclesiastico gemacht hat. Die Repraesentation ist hübsch, würde hübscher seyn, wenn man nicht zu szelidül repraesentiren gut fände.²

Der Obergespann³ schrieb her an Péchy⁴ ex officio, dass er die Sache bey der Congregation dahin lenke, dass S. M. durch ihn, den Obergespann, ad revocationem Comissionis angefleht werde, und er steht gut für die Folge.⁵ Der Brief kam hier an, da die Deputation schon in Pesth war, der substitutus Vice Gespann Böthy⁶ öffnete ihn, und wies ihn meinem Bruder.⁷

Rhédey Lajos⁸ fragte den Sauer⁹ beym Spiel, warum denn solche Männer wie Aloys Batthyáni¹⁰ nicht applicirt werden? — Sauer: Pergat Dominatio Vestra cum ista quaestione. Tamen seit totus mundus, quod a recordatione hominum debilior referendarius non fuerit, sicuti demortuus Pogány;¹¹ et tamen Pogány tot gradibus stat prae Aloysio Batthyani, ut ne cum Pogány quidem conferri dignus sit. Hac ratione haberemus pulchros referendarios! — Wie gefällt Dir das! Ich bitte es dem Statthaltereyrath Herrn v. Vay zu erzählen.

Eben Sauer sagte meinem Bruder, den er recht wohl leidet, au contraire dem er prächtige Presente macht, wie neulich eine goldene Dose von 56 Ducaten Werth. — Iste inclitus comitatus semper se tenet bene, dum aliorum comitatum exempla non sequitur. Dolendum, quod se per alios duci patiatur. Und nannte ihm da einige Vorfälle. Unter andern sagte er, in negotio etiam libertatis preli in congregatione quam pulchre se ab initio gessit, sed tum sunt sufflaminatoriae istae comitatus Abaujevariensis et Szabolchiensis literae lectae, et totum erat destructum. Ut ut is verum sit mihi dicendum, confiteri debeam, fratrem Dominationis Vestrae rem totaliter destruxisse cum suis perorationibus.¹²

Von der Gömörer Repraesentatione in negotio preli¹³ sagte er, er habe nie eine Repraesentationem magis stupidam gelesen.

¹ Abaúj és Zemplén megye közgyűlései, melyeken a cenzúrával kapcsolatos legújabb rendeletek megtárgyalása is napirenden volt.

² Bihar megyének a sajtószabadság ügyében írt 1793. szept. 3-i fölterjesztését l. *Iratok* 84/c sz.

³ Teleki Sámuel gr., erdélyi kancellár.

⁴ Péchy Imre, a megye első alispánja.

⁵ Almásy Pál, aradi főispán, kir. biztosként való kiküldetésének visszavonatását érti.

⁶ Beöthy László, korábban a Kálnoky huszárezred hadnagya, 1793-tól Bihar megye másodalispánja.

⁷ Kazinczy Dienes, ekkor Bihar megye főjegyzője.

⁸ Ez időből több Rhédey Lajost ismerünk, mind ugyanannak a családnak tagjai. Itt valószínűleg Zemplén, Bihar és Szatmár megyék táblabírájáról, II. József volt hívéréről van szó (1763–1831), akit 1798-ban forradalmi kijelentéseiért töröltettek a táblabírák sorából. (l. *József nádor iratai*. I. *Iratok* 46., 58. és 86. sz. — Vö. még 1039. l.)

⁹ A már másutt is említett Sauer Kajetán gr., arbei választott püspök, váradi nagyprépost, a Habsburgok fenntartás nélküli híve, sőt az udvar titkos besúgója.

¹⁰ Batthyány Alajos gr., az 1790/91-es országgyűlésen a reformisták egyik vezérégyénisége, az *Ad amicam aurem* c. munka szerzője.

¹¹ Az 1793-ban elhunyt csebi Pogány Lajos kancelláriai tanácsos, aki jozefinista volt.

¹² Az itt elmondottakra vö. 948. s. köv. l.

¹³ Közölve: *Iratok* 84/b. sz.

Doch gedankt sey dem Himmel, dieser templomi róka soll ein Gelübde gethan haben, nach seinem 50-sten Jahr in keine öffentliche Versammlung zu kommen, sie mögen capitulares sessiones, oder comitatum congregationes, oder wie immer heissen. Und diese glückliche Epoche soll bereits da seyn. Sein Glück, dass er sein 50-stes Jahr vor dem 10. Februarii erreicht, denn die Stände sagten laut in der Congregation: Itt árulónak kell lenni! — Ki volna az? — Sauer! Hol van? — Nincs itt! — Szerencséje, mert megtanulná, hogy kell egy vármegyét a' királynál elárulni.¹

Aus dem letztem Hirmondó las ich die patriotische Handlung der[!] reformirten Superintendentis cis Danubium. Vivant. Der gute König wird gewiss eben so sehr sich über die Aeusserung gefreut haben, als über die 10.000 Fl, die in sich selbst nicht viel sind, aber einer[!] kalvinischen Superintendens doch Ehre machen müssen.²

Lieber Freund, ich habe Dir Geld zu schicken. Wäre es Dir nicht unangenehm den Statthaltereyrath Majthényi³ zu fragen, ob ich in seinen Händen etwas habe, und wenn ich eins hätte, dies in rationem hujus zu übernehmen. Auch wäre es mir lieb, wenn Du die 2. Helfte meiner ungarischen Übersetzungen, die ich bey ihm habe, übernimmest.

Adieu, in dem Geschwätz mit Dir Vergass ich auf meine Schmerzen. Lebe wohl und liebe mich.

[Utóirat kívül:] Mein Bruder, dem ich dies vorlas, bat mich Dich in seinem Namen zu grüssen. — A propos, ich vergass Dir ja^a den Ganzen Brief zu sagen, dass meine Hemorrhoiden mich seit den 9-ten Februar zu einem wahren sansculotten gemacht. Ich habe wirklich keine gatya, und kann keine haben. Wie verschieden man alles werden kann. Ich sansculotte!⁴

^a Kimaradt: durch.

¹ Célzás Sauer besúgó voltára. Egyébként Sauer már az 1790/91-es országgyűlésen denunciálta és megvádolta Bihar megyét egy röpiratban, hogy a váradí káptalan alá tartozó hajdú falvakat azért akarja felszabadítani, hogy így bennük mindenre kapható támogatókat kapjon az uralkodó ellen. Azt is nyilván tudták róla, hogy az országgyűlés tartama alatt, de később is, rendszeres tudósításokban számolt be II. Lipótnak a rendi ellenzék tagjairól. (l. *Marczali*, I. 268. l.)

² A bécsi *Magyar Hirmondó* 1794. február 14-i számában (216. l.) közölte szerint, a dunáninnen (későbbi nevén: dunamelléki) ref. superintendens területén történt gyűjtés eredményét, pontosan 10 203 ft. 40 kr.-t, küldöttség vitte Bécsbe, hogy az uralkodónak a franciák elleni háború költségeire felajánlja.

³ Majthényi László helytartótanácsos.

⁴ Ezt az utóiratot Németh János kir. jogügyi igazgató Kazinczy felségértési perében másolatban csatolta a periratokhoz, replicájában úgy tüntetve fel, mintha ezekben a sorokban Kazinczy kérkednék jakobinus mivoltával. (Vö. II. k. 668. l. és III. k. 310. l.)

93.

[1794 tavasza]

*Rousseau Jean Jacques : Contrat Social c.
munkájának magyar fordítása
Készítette : Szentmarjay Ferenc*

A közölt szemelvény tartalma : I. könyv : 1. A könyv foglalatja. 2. Az első társaságokról. 3. A legerősebb jussáról. 4. A rabságról. 5. Hogy mindenkor egy első megegyezésre kell visszamennünk. 6. A társadalmi szerződésről. 7. A fejedelmről. 8. A polgári állapotról. 9. A dologi birtokról. — II. könyv : 8—10. A népről

Bikessy András által írt tisztázatot, Szentmarjay sk. javításaival : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 13 köteg. Szentmarjay sk. fogalmazványa : uo. — Az I. kv. 1. és 6. szakaszt nyomtatásban kiadta : Eckhardt, 42—44. l., majd Koroda Sándor, *A magyar felvilágosodás breviáriuma*. Bp. é. n. 117—120. l.

Szentmarjay 1794 kora tavaszán fogott hozzá Rousseau Magyarországon akkor már jól ismert¹ munkájának fordításához, s szinte elfogatásáig dolgozott rajta. A fordítást befejezni már nem tudta, a III. könyv végéig jutott el. Az elkészült részeket júniustól kezdve Bikessy András helytartótanácsi gyakornokkal tisztáztatta le, aki szintén tagja volt a titkos szervezkedésnek. Szándéka az volt, hogy fordítását a cenzura megkerülésével titokban, Landerer nyomdásznál, kiadatja. (Mindezt Bikessy följelentéséből és Szentmarjaynak a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomásából tudjuk. L. II. k. 65., 116. és 121. l. Bikessy különben a tisztázattal a III. könyv 9. fejezetéig készült el. — Bikessy személyére l. uo. 62. l. 2. jegyz.)

A fordítás tehát nyomdába nem került s kéziratos formában sem vált ismertté, így hatásáról sem beszélhetünk. Mégis sokat mond számunkra. Egyrészt nyíltan utal arra a szoros eszmei kapcsolatra, mely a magyar jakobinusok és Rousseau tanításai között volt, másrészt pedig rávilágít azokra a nehézségekre, mellyel a forradalom útjára lépett magyar értelmiségnek meg kellett küzdenie, nemcsak politikai, társadalmi vagy szervezési, de nyelvi téren is. Szentmarjay vallomásában azt mondta, hogy fordítását erőpróbának szánta : elég fejlett-e a magyar nyelv Rousseau gondolatainak hű tolmácsolására. (II. k. 116. l.) Hogy a fordításba csak ezért kezdett volna, nyilván nem hihető, de az bizonyos, hogy munkája egyszersmind a francia forradalmi eszmék magyar nyelvű terminológiájának kialakítása szempontjából is fontos állomása a szervezkedésnek. Fordítása közben új szavakat, újszerűen hangzó szóösszetételeket kellett alkotnia, s nem egyszer a régi kifejezéseket megváltozott jelentésben alkalmazta. Ezekben a bevezető sorokban nem terjeszkedhetek ki a fordítás nyelvi, még kevésbé stílusbeli értékelésére, de arra rá kell mutatnom, hogy Szentmarjay fényesen oldotta meg feladatát. Fordítása nemcsak hűen tolmácsolja az eredeti szöveget, de Rousseau stílusának lendületes erőteljességét s ugyanakkor könnyed eleganciáját is megtaláljuk benne.²

¹ Erre sok adatot sorol fel Eckhardt, 29. s köv. l.

² Azonnal szemünkbeötlik ez, ha elővesszük a *Contrat Social* majd száz évvel később megjelent magyar fordításait (*A társadalmi szerződés, vagy az államjog elvei. Fordította Stassik Ferenc*. Nagybecskerek, 1875 és *A társadalmi szerződés, vagy az államjog alapelvei. Franciából fordította König Ferenc*. Bp. 1888. Olsó Kvtár 641—643. sz.) König és Stassik fordítása nehézkes, stílusa izetlen. Rousseau lendülete pedig teljesen hiányzik mindkettőből. Szentmarjay fordítása még ma is modernebbnek hat. (Szentmarjay fordításának nagyszerűségét már Eckhardt Sándor is méltatta, s Szentmarjayt Rousseau „kongeniális fordítójának” nevezte : Eckhardt, 44. l.) — Itt említem meg, hogy 1792-ben Czindery (László?) lefordította latinra a *Contrat Social*-t, és a könyvkereskedő, Stahel és Kilián, beadványban kért engedélyt a Helytartótanács cenzurai osztályától a ki nyomtatásra. A Helytartótanács az engedélyt nem adta meg, azzal az indoklással, hogy Rousseau művei Mária Terézia alatt tiltott. II. József alatt megtört olvasmányok voltak, s a megtört könyveket már József alatt sem volt szabad újra kiadni. Mednyánszky János helytartótanácsos pedig, a rendőrfőnökhöz írt jelentésében, ehhez még hozzá-

Az alábbiakban az I. könyvet teljes egészében, a II. könyvből a népről szóló három fejezet fordítását közlöm. Mivel közlésem csak szemelvényes, Rousseau jegyzeteit többnyire elhagytam. Viszont közlöm azokat a jegyzeteket, melyeket Szentmarjay függesztett fordításához. Hogy a fordító munkáját minél kézzelfoghatóbban állítsam az olvasó elé, a szokatlanabb vagy mai fülnek nem egészen tisztán hangzó kifejezéseknél, úgyszintén ott, ahol az eredeti és a fordítás közt eltérés van, jegyzetben idézem a francia szöveg szavait.

Társaságbeli Szerződés
avagy a' politikabéli törvénynek eleji
J. J. Rousseau, geneviai polgár által

„Foederis aequas dicamus leges.” Aeneid. XI

Bernában, Helvétziában
1793¹

Első könyv

Vizsgáljuk meg : ha vallyon lehet-e a polgári rendhez illő, törvényes és bizonyos igazgatásnak egynémelly zsinórmértékére akadni, ha az embereket úgy vesszük, a' mint vannak, a' törvényeket pedig úgy, a' minők lehetnek. E vizsgálásban azonn lések, hogy azt a' mit a' törvény megenged, össze-szerkeztessenem azzal, a' mit a' haszontekintet megkíván ; hogy így az igasság és a haszon soha egymástól el ne vállyanak.

Béereszkedek tárgyamba, a' nélkül, hogy nyomos voltát elő adgyam. Azt kérdi talán valaki, ha vallyon fejedelem, vagy törvényszerző vagyok-e, hogy a' politikárúl írok? Ennek én azt felelem, hogy nem vagyok, és hogy szinte ezen okra nézve írok. Ha fejedelem, vagy törvényszerző volnék, nem vesztegetném az üdőt arra, hogy elbeszéllyem, mit kellyen tenni, hanem vagy megtszelekedném, vagy halgatnék.

Polgárja egy szabad társaságnak, mellyben születtem,^{a)} és tagja lévén a' fő-hatalomnak, úgy vélem, hogy bármelly keveset érjen is szavam a' köz dolgokban, a' hozzá szóllásnak jussa még is, mellyel birok, elegendő just ad nekem arra, hogy azokba benézzek. Boldog vagyok én, valahányszor a' polgári igazgatásokrúl gondolkodok ! vizsgálásimban, újjabb és újjabb ösztönököt találván arra, hogy hazámbélit szeressem.

1-ső szakasz

F o g l a l a t t y a e z e n e l s ő k ö n y v n e k

Az ember szabadon született, és mégis mindenütt lántzonn van. Némelly, a' ki azt véli, hogy ő másoknak ura, még azoknál is nagyobb rab. Miképp esett meg e' változás? Ezt nem tudom. És mi teheti azt törvényessé? E' kérdést, úgy vélem, hogy megfejtethem.

^{a)} Az eredetiben : Né citoyen d'un État libre, . . .

tette : azért sem engedhették, mert Rousseau könyve erősen hozzájárult a francia forradalom felidézéséhez, sőt az ő filozófiai eszméi alkotják annak egyik tartóoszlopát. (Az ügyet és magát a fordítást ismerteti *Eckhardt*, 40 – 41. l. Mednyánszky 1792. okt. 6-i jelentése : O. L. Privatbibl. 26. fasc.)

¹ A munka első kiadása 1762-ben jelent meg.

Ha az erőszaknál és az abból származó következtéseknek egyébre nem tekintenek, azt mondanám, hogy mind addig, míg valamelyik nép engedelmeskedni kénytelen, és engedelmeskedik, jól tselekszi; mihelyt pedig jármát le rázhattya, és le rázza, még jobban tselekszi. Mert szabadságát szinte olly jussal nyervén vissza, mint a' mellyel attúl megfosztatott, vagy van jussa, hogy azt vissza vegye, vagy pedig senkinek jussa nem vólt arra, hogy attúl megfossa. De a' társaságbéli rend egy szent jus, és minden törvényeknek talpköve. E' jus nem a' természetből ered, következésképpen a' megegyezésekben fundáltatik. Az tehát a' kérdés: millyenek ezek a' megegyezések? De minekelőtte erre jöjjünk, szükség előbb megállapitanom, a' mit imént mondtam.

2-ik szakasz

A z e l s ő t á r s a s á g o k r ú l

Minden társaságok között legrégiebb, és tsak egyedül természetes, a' h á z i t á r s a s á g.^{a)} De még a' gyermekek-is tsak addig vannak kötve az atyához, míg erre, önnön megtartások miatt, szükség van. Mihelyt e' szükség megszűnik, a' természeti kötésnek vége van. A magzatok felszabadulván azon engedelmességtől, mellyel attyoknak tartoztak, az atya megszabadulván azon gondoskodásoktól, mellyekkel gyermekeihez köteles volt, által térnek mindnyájan a' függetlenségbe. Ha talán tovább-is együtt maradnak, ez már nem természetesen, hanem önnön akarattyokból történik, és még maga-is a' házi társaság nem egyébképp tartatik fenn, hanem tsak a' megegyezés által.

E' közönséges szabadság az embernek természetéből következik; kinek első törvénye az, hogy önnön megtartására vigyázzon; első gondgyai azok, mellyekkel önnön magának tartozik; s' ki, mihelyt az északba lép, azonnal egyedül maga lévén megítélője a' megtartására szolgáló módoknak, ez által saját urává lesz.

A' házi társaság tehát, ha úgy akarjuk, első példája a' politikabéli társaságoknak. A' polgári fő képe az atyának, a' nép pedig képe a' gyermekeknek; 's mindnyájan szabadon, és egyenlően születvén, le nem mondanak szabadságokról, hanem tsak saját hasznokért. Az egész különbség abban áll, hogy a' házi társaságban az atyát ama gondokért, mellyeket gyermekeire fordított, ezekhez való szeretete szokta megjutalmazni; a' státusban^{b)} pedig ezt a szeretetet, melly a' polgári főben népeihez fel nem találtatik, a' parantsolásnak gyönyörűsége pótolja ki.

Tagadgya Grotius, hogy minden emberi hatalom tsak azoknak kedvéért volna felállitva, kik kormányoztatnak, és például a' rabszolgaságot adgya elő. A' többnyire azt a' módot vette fel elmélkedéseiben, hogy a' just mindenkor az esetből állapította meg. Lehetne azonban következőbb móddal is élni, de melly a' tiranusoknak nem olly hasznos volna.

Kétséges tehát Grotius szerint, ha vallyon az emberi nemzet egynehány száz emberekhez tartozik-e? Vagy inkább ezen egynéhány száz ember az egész emberi nemzethez? Ő az első vélekedéshez látszik egész könyvében hajlani. Ez vólt állitmánnya Hobbésnak is. És így tehát az emberi nemzet, mintegy marhatsordákra van felosztva, 's mindenikének egy feje van, a ki azt őrzi, hogy felfalhassa.

^{a)} Az eredetiben: La plus ancienne de toutes les sociétés... est celle de la famille.

^{b)} Az eredetiben: dans l'État (Szentmarjay a következőkben is az „État” szót státusnak fordítja).

Valamint a' pásztor fellyebb való természettel bir nyájjánál, úgy az embereknek pásztori is, mint fők, fellyebb való természetűek népeiknél. Így okoskodott Filonak bizonsága szerint¹ Kaligula tsászár, derekasan következtetvén e' hasonlatosságból, hogy a' királyok istenek, a népek pedig barmok.

Kaligulának ezen okoskodása egyre megy Hobbeséval és Grótiuséval. Aristoteles is azt állította előttök, hogy az emberek természet szerint nem egyenlők, hanem hogy ezek a' szolgálatra, amazok pedig az uralkodásra születnek.

Aristoteles igazat mondott, tsak hogy az esetnek okát elmellőzvé, magát nézte egyedül azt, a' mi megesett. A' rabságban született ember rabságra születik; ennél semmi bizonyosabb nem lehet. A rabok mindent elvesztenek bilintseikben, még a' kiszabadulásra való vágyakozást is, és szolgai állapottyokat úgy szeretik, mint Ulissesnek társai barmokká léttéket. Ha tehát természet szerint való rabok vannak, ez onnan jön, mivel voltak olyanok, kik a' természet ellen azokká lettek. Az első rabszolgákat az erőszak szülte, alacsony félénkségek^{a)} pedig örökössöké tette őket.

Semmit sem szóllok én itt Ádám királyról, vagy Noé tsászárról, e' három nagy monárkáknak attyárul, kik azuttánn magok között az egész világot szinte azonképp felosztották, mint Saturnusnak fiai, kiket amazokban megösmérhetni gondollyuk.^{b)} És e' mértékletességemért, reményilem, hogy méltó köszönetef is vészek. Mert eggyikének e' hertzegek közül, és talán még az öregebbik ágnek egyenes maradéka lévén, ki tudgya ha jussaimnak megmutatásából nem jöme-e az ki, hogy törvényes királyja vagyok az emberi nemzetnek? Akár miképp legyen azonban a' dolog, azt legalább tagadni nem lehet, hogy Ádám szinte olyan ura nem lett volna a' világnak, mint Robinzon az ő szigetének, mindaddig, míg abban magánosan vólt; és a mi ezen országban legjobb volt, az, hogy a' trónussánn bátran ülő monárka sem pártütésektől, sem háborúktól, sem öszveesküvésektől nem félhetett.

Országos Széchényi Könyvtár

3-ik szakasz

A legerőssebbnek jussáról^{c)}

A legerőssebb ember soha sem olly erős mégis, hogy ő legyen mindenkor a' mester,^{d)} ha tsak erőszakját törvénné, és az engedelmisséget kötelességgé, nem változtattya. Innen származik a' legerőssebbnek jussa; egy színre ugyan tsak iróniásan felvett, de valójában még is principium gyanánt felállított jus! És e' szónak értelme soha meg ne fejtessen? Az erőszak tsupa testi hatalom, és én semmiképp nem látom, miféle morálitás származhatna következéseiből? Az erőszaknak engedni nem szabad akaratú, hanem tsak szükségből való tselekedet, és legfellyebb egy okos tselekedet. Mitsoda értelemben lehetne tehát ez kötelesség?

Tegyük fel egy szempillantásig e' ráfogott just; azt mondom én, hogy abból egy magyarázhatatlan zavarék jön ki. Mert mihelyt igaznak vallyuk azt,

^{a)} Az eredetiben: ... leur lâcheté

^{b)} Az eredetiben: ... qu'on a cru reconnoître en eux.

^{c)} Az eredetiben: Du droit du plus fort.

^{d)} Az eredetiben: ... pour être toujours le maître

¹ Philo (héberül Jedidja) zsidó bölc, akit az alexandriai zsidók 39-ben többed-magával Caligula császárhoz küldtek, hogy kéréseiket előadja. Utját és a császári kihallgatást később részletesen leírta.

hogy a' just az erőszak teszi, az eszközölő okot azonnal felváltjuk azzal, a' mi eszközölt ; mivel minden erőszak jussába lép annak, a' kit meggyőz. A' hol büntetlenül engedetlenkedni lehet, lehet ott törvényesen is, 's mivel az igazság mindenkor a' legerősebbnél van. nem kívántatik egyéb. hanem csak arra ügyekezni. hogy az ember legerősebb legyen. Már pedig mitsoda jus lehet az. melly azonnal elenyészik, mihelyt az erő megszűnik? Ha erővel kel engedelmeskednünk. nem szükséges, hogy kötelességből engedelmeskedgyünk ; és a' ki tovább engedelmeskedni nem kénytelen, ezzel többé nem is köteles. A miből kitetzik, hogy ez a' szó : jus, az erőszakhoz semmiképpen nem tartozik, és hogy itt tellyességgel semmit nem jelent.

Engedelmeskedgyetek a' hatalmasoknak ! Ha ez annyit tesz, mint : engedgyetek az erőszaknak, a parantsolat jó ugyan, de szükségtelen, mert ezt ugyan fogadom, soha senki által nem hágja.

Minden hatalom az Istentől jön ! megengedem ; de tőle jön ám minden betegség is, és kitsoda hozhassa ki még is ebből, hogy orvost híni nem szabad? Ha engem egy lator egy erdőszugban megszorít, nem csak erővel kellene oda adnom az erszényt, hanem ha eldughatnám is, köteles volnék-é vele lelkiösméretemben, mivel a' pisztoly, mellyet rám tart, hasonlóképpen hatalom?

Vallyuk meg tehát, hogy az erőszak just nem szül, és hogy az ember csak a' törvényes hatalmaknak köteles engedelmeskedni. Így pedig első kérdésem ismét elő-jön.

4-ik szakasz

A r a b s á g r ú l

Minekutánna hasonlóján senkinek semmi természet szerint való hatalma nintsen, és az erőszak semmiféle just nem szülhet. a megegyezések lehetnek egyedül az emberek között fenn álló minden törvényes hatalomnak fundamentomi.

Ha az eggyes ember, úgy mond Grótius, elidegenítheti szabadságát, és ha egynémelly úrnak rabszolgájává teheti magát. miért ne idegeníthetné el a' magáét egy egész nép is, és miért ne vethetné magát egy király alá? Ebben sok kétes értelmű szók vannak, mellyeknek megmagyarázása szükséges volna, de állapotgyunk meg az egy elidegenítésnél. Elidegeníteni annyit jelent, mint elajándékozni, vagy eladni. Az olyan ember, a' ki magát másnak rabjává teszi. nem ajándékozza el magát, hanem inkább eladgya, ha nem egyébért, legalább élelméért. De egy egész nép, mi okra nézve adná el vallyon magát? A helyett, hogy a' király szerezhetne élelmet jobbágyinak, inkább még a' magáét-is töllok veszi ; egy király pedig Rabelais szerint nem él kevésből. Vagy a' jobbágyok talán úgy ajándékozzák oda személyeiket, hogy még javaik is elfoglaltassanak? De így nem látom, mi maradhatna még nekik, a' mi a' fenntartásra méltó volna.

Erre valaki azt mondhatná. hogy jobbágyinak a' despota polgári tsendességet szerez. Legyen bár ! De mit nyernek ők azzal, ha a' háborúk. mellyeket nekik az ő kevélysége^{a)} okoz, ha telhetetlen pénz szomjúsága, ha ministereinek tsintalanságai^{b)} jobban elpusztíttják őket, mint még saját versengéseik is?

^{a)} Az eredetiben : son ambition

^{b)} Az eredetiben : les vexations

Mit nyernek, mondám, ezzel, ha még e' tsendesség is nyomorúságaik közé tartozik? Tsendesen él az ember a' tömlöztökben is, de elég-e vallyon ez arra, hogy azokban jó dolga legyen? A Cyclopsnak üregébe zártt görögök is tsendesen éltek, míg rájok jött a' sor, hogy felfalattassanak.

Azt mondani, hogy valaki magát ingyen adta el, annyit ér, mint egy képtelen és megfoghatatlan dolgot mondani. Az ilyen tselekedet törvénytelen, és semmit sem érhet tsupán tsak azért, mivel lehetetlen, hogy annak az esze helyénn legyen, a' ki azt elköveti. Ugyan azt pedig egy egész népről mondani tellyességgel nem lehet, ha tsak előre fel nem tesszük, hogy merő bolondokból áll. A bolondság pedig semmi just nem adhat.

Ha azonban kiki magát elidegeníthetné-is, gyermekeit legalább el nem idegenítheti; mert ezek-is úgy jönnek a' világra, mint szabad emberek, és szabadságok úgy tartozik hozzájuk, hogy azzal tsak ők tehessenek egyedül a' mit akarnak, minden egyébként pedig arra semmi jussa ne legyen. Az atya ugyan, minekelőtte az északort eléri, megtartásoknak, vagy egyéb javoknak kedvéért, lekötelezheti magát nevekben bizonyos feltételekre, de megmáshatatlannul és minden feltétel nélkül el nem ajándékozhattya ökö, mert az ilyen ajándékozás a' természetnek tzélyaival ellenkezik, és az atyai jusokonn kívül van. Arra tehát, hogy egy önnkény szerint való igazgatás törvényes legyen, szükséges volna előbb, hogy minden nemzéssel^{a)} hatalmában állyon a' népnek az efféle igazgatást vagy meg engedni, vagy félre vetni. Ez pedig meglévén, az igazgatás többé nem maradna szabad akaratú.

A' ki szabadságárul le mond, annyi mintha emberi voltárul, emberségének jussairul, sött még saját kötelességeirul is lemondana. Már pedig lehet-e vallyon pótolás gyanánt adni valamit az ollyannak, a' ki mind ezekrül lemond? A világon semmit sem! Az ilyen lemondás az embernek természetével meg nem fér, és a ki akarattját minden szabadságtul megfosztja, annak tselekedetei semmi morálitással nem birhatnak. De végtére még egy haszontalan és magával ellenkező megeggyezés is az ollyan, melly által az eggyik részrül egy semmi törvényt nem ösmérő hatalom, a' másik részrül pedig egy határatlan engedelmesség megalkúvódik; kitsoda nem láttya, hogy az ember semmivel sem tartozik annak, a' kitul jussa van mindent megkivánni? és hogy ezen eggyetlen egy feltétel, minden annyitérő és viszontag várandó pótolás nélkül lévén, önnkint semmivé teszi az egész megeggyezésnek tselekedetét? Mert millyen jussa lehetne vallyon rabomnak ellenem, minekutánna a' mije van, mind hozzám tartozik? Még jussa is enyém lévén, ezen szavaknak: e n y é m é s e l l e n e m v a l ó j u s, semmi értelmek nem lehet.

Grótius és a többiek, az úgy nevezett rabságnak jussát még a' háborúból származtattyák. A győzedelmesnek, az ő állítások szerint, jussa lévén arra, hogy megölhesse azt, a' kit meggyőzött, ez viszontag szabadságával váltathattya meg életét, melly megeggyezés annyival törvényesebb, mivel mind a' kettőnek hasznára szolgál.

De világos az, hogy a' meggyőzötteknek öldöklésére való véltt jus a' háború állapotábúl semmiképen nem folyik. Az emberek tsupán tsak az által, hogy eredeti függetlenségekben élvén, semmi ollyan állandó arányt^{b)} magok közt nem ösmérnek, melly a' békességnek vagy a' háborúnak állapotját okozza; egymásra nézve nem természetes ellenségek. Nem az embereknek,

^{a)} Az eredetiben: ... à chaque génération

^{b)} Az eredetiben: ... de rapport assez constant

hanem a' dolgoknak arányából származó állapot a' háború, és így nem eredhetvén egygyűű személyes, hanem külső dologi tekintetekből, a két ember között való különös háborúnak sem a' természeti állapotban, hol semmi állandó birtok nintsen, sem a' társaságbeliben, hol mindenek a' törvényeknek hatalmától függenek, semmi helye nem lehet.

A' különös verekedések, kettős bajvívások és ütközések olly tselekedetek, melyekből semmiféle állapot nem támadhat. És a' mi ama IX. Lajos frantzia királynak szerzeménnyei által törvényessékké tett, és az úgy nevezett I s t e n n e k b é k e s s é g e által megakadályoztatott különös háborúkat illeti, ezek tsak a' feudális igazgatásnak vissza élései voltak. Egy ollyan systemának vissza élései, mellynél képtelenebb és a' természetbeli törvénynek elsővalóságival, nem különben, mint egyéb józan politikával ellenkezőbb alig halaha lehetett!

A háború tehát nem két ember között, hanem két státus között való állapot, mellyben a' különösök tsak történetből ellenségek, és nem is úgy mint emberek, sem mint polgárok, hanem mint katonák; nem mint tagjai a' hazának, hanem mint védelmezői. Egy szóval: minden státusnak tsak más státusok, nem pedig más emberek lehetnek ellenségei, mivel tudniillik a' különböző természetű dolgok között semmiféle igaz arányt nem lehet meghatározni.

E principium megegyez minden időbeli sükeres maximákkal, és minden kipallérozott népeknek állandó tselekedés módgyokkal.

A háború-hirdetések nem annyira a' fejedelmeknek, mint az alattok valóknak szólló jelentések. A' külső országi akár király, akár egyes ember, akár nép, a' ki lop, öl vagy az alvalókat^{a)} tartóztattya, a' nélkül, hogy a' fejedelemnek háborút mondott légyen, nem ellenség, hanem lator. Még háború közben is az igasságos fejedelem az ellenség földénn mindent elfoglal ugyan, a' mi a' közönséghez^{b)} tartozik, de a' különösöknek személlyeit és jószágait megbötsüli, úgymint ollyas jussokat, melyekenn az övék-is fundáltatnak. A háborúnak tzéllya az ellenség státussának elrontása lévén, védelmezőit megölni mind addig szabad, míg kezekben fegyver van; de mihelyt ezt leteszik, és magokat megadgyák, megszünvén ellenségek, vagy az ellenségnek eszközei lenni, megint tsak emberek, s már többé életeket bántani nem szabad. Némellykor meglehet ölni a' státust, a' nélkül, hogy tagjai közül tsak egy is megöldgyön, és így a' háború semmi ollyas just nem ád, melly tzéllyára nem szükséges. E' principiumok nem Grotiusé, sem nem a' poétáknak hitében, hanem az észben fundáltatnak, és a' dolgoknak természetéből származnak.

A' mi a' meghódításnak jussát illeti: ennek a legerősőbb törvényénn kívül más fundamentoma nintsen. Ha a' háború nem ád a' győzedelmesnek just arra, hogy a' meggyőzött népeket leszabdallya, e' jus, mellyel nem bír, nem szülheti amaszt, mellyel azokat meghódítsa. Megölni az ellenséget tsak addig szabad, még ötet az ember rabbá nem teheti. A' rabbá való tevésnek jussa tehát nem a' megöletésnek jussából származik. Az tehát egy igazságtalan tsere, midőn az ember megveteti valakivel saját szabadságának árann az életet, mellyre senkinek semmi jussa nints. A' ki azért az életnek és halálnak jussát a' rabság jussára, és viszontag a' rabság jussát az életnek és halálnak jussára építi, világos, hogy hibás kerengést követ el.^{c)}

^{a)} Az eredetiben: ... les sujets

^{b)} Az eredetiben: ... au public

^{c)} Az eredetiben: ... n'est-il pas clair, qu'on tombe dans le cercle vitieux.

De ha feltesszük-is e' mindennek megölésére való rettenetes just, azt mondom, hogy egy háborúban tett rab, vagy egy meghódított nép semmi egyébbel nem tartozik urának, hanem csak addig való engedelmességgel, míg ezzel kénytelen. Jóllehet életéért annyitérőt vett légyen a' győzedelmes, azért néki igazán még sem kegyelmezett meg, mert a' helyett, hogy haszon nélkül megöllye, hasznosan ölte meg. És így nem hogy valami erőszakos just nyert volna rajta, hanem még a' háborúnak állapottya meg van köztök, mint előbb. Az ő egymáshoz képest való lételek is ennek következése, és a' háborúnak jussával való élés, semmiféle békesség felül való végzésenn nem épül. Úgy de ők megegyeztek magok közt? Jól vagyon! De ezen megegyezés, nem hogy a' háborúnak állapottyát el rontaná, hanem inkább folytatását foglallya magában.

És így akár millyen értelemben nézzük a' dolgokat, a' rabságnak jussa értéktelen, nem csak azért, hogy törvénytelen, hanem még azért is, hogy képtelen, és hogy semmit sem jelent. E' szók rabság, jus, ellenkezők, 's egymással meg nem férhetnek. A következő beszéd, akár egy ember mondgya azt a' másikának, akár pedig egy ember egy egész népnek, mindenkor egyenlőképpen esztelen: *Mi egymás között egy szövetséget kötünk, melly egészen a' te terhedre, ellenben pedig egészen hasznomra lészen; és én azt megtartom mindaddig, míg nekem tetszik és te is megtartod, míg meg nekem tetszik.*

5-ik szakasz

Hogy mindenkor egy első megegyezésre kell
visszamenünk

Ha mindgyárt megengedném is mind azt, a' mit már eddig megtzáfoltam, a' despotizmusnak védelmezői még-is ezzel sem nyernének többet. Mert egy-némelly sokaságnak meghódítása, és egy társaságnak igazgatása között mindenkor nagy különbség fog lenni. Ha a' szerte szélllyel lévő emberek egy-némelly úrnak hatalma alá meghódítatnak, akár millyen számmal legyenek is, én ugyan ebben a' helyett, hogy népet, és ennek fejét látnám, egyebet egy úrnál és rabszolgáknál nem találok; és ezt, ha úgy akarjuk, inkább csak egy öszveseregezésnek, mint sem pedig öszvetársalkozásnak^{a)} nevezhettyük, azon okból, mivel itten sem a' köz jönnek, sem pedig a' politikabéli testnek^{b)} helye nintsen. Ez az ember, ha mindgyárt a' világnak felét meghódítaná-is, soha még-is eggyes embernél, valamint az ő másokétül különböző haszontekintete, soha különös haszontekintetnél egyéb nem volna.^{c)} Ha pedig ő a világból ki vesz, birodalma szerte szélllyel, 's függedelem nélkül^{d)} marad, mint szinte egy tserfa, melly a' tűztől megemésztettvén öszve omlik 's egy hamúhalommá lesz.

A nép, úgymond Grótius, magát egy királynak oda adhattya. Tehát, az ő mondása szerint is a' nép, már minekelötte magát egy királynak oda adgya, egy valóságos nép. Ezen odaadás maga már egy polgári tselekedet, és csak egy előre való köz tanátskozásnak lehet következése. Minekelötte azért

^{a)} Az eredetiben: ... une aggrégation, mais non pas une association.

^{b)} Az eredetiben: ... corps politique

^{c)} Az eredetiben: Cet homme, eut-il asservi la moitié du monde, n'est toujours qu'un particulier; son intérêt, séparé de celui des autres.

^{d)} Az eredetiben: ... sans liaison

azon tselekedetet, mellyel a' nép magának királyt választ, megvizsgáljuk, illő, hogy megvizsgáljuk előbb amazt, melly a' népet népnek teszi. Mivel e' második az elsőnél előbb való tselekedet lévén, valóságos fundamentoma a' társaságnak.

Valóban, ha semmiféle előre való megegyezés nem volna, honnan származna akkor, mikor a' választásban egytállyában való egyes akarat nintsen, a' kisebbik számnak azon kötelessége, hogy magát a' nagyobbik résznek választásához alkalmaztassa; és azután, honnan volna száz urat akaró embernek azon jussa, hogy tiz nem akaróért is voksoljon? A voksok többségének törvénye, maga egy megegyezésbeli szerzemény, és jelenti azt, hogy legalább is egyszer helye volt az egy értelemnek.

6-ik szakasz

A' társaságbeli kötésről

Fel teszem azt, hogy az emberek már arra a' pontra érkeztek, mellyben az egyes individuum azon akadályoknak erejével, mellyek a' természeti állapotban való megmaradásával ellenkeznek, nem bír többé arra, hogy magát ez állapotban tovább is megtarthassa. Akkor ezen eredeti állapot többé nem tarthat, és az emberi nemzet elveszne, ha léttének módgyát meg nem változtatná.

Már valamin az emberek egy új erőnek nemzésére való tehetséggel nem bírnak, hanem mind a' mit végbe vihetnek egyedül az, hogy azt az erőt, melly benne van, egyesíthetik, és úgy azután alkalmaztathatták, úgy szintén nintsen-is megtartásoknak egyéb módgya, hanem csak az, hogy öszvetársalkozással egy olly summa erőt alkossanak, melly az akadályoknak ellentállását megbírja, és egy mozdító által járásba hozatván, mindenfelé egyaránt munkálkodjon.

E' summaerő egyedül többeknek öszveszerkezéséből támadhat; de mivel az erő és a' szabadság minden ember megtartásának első eszközi, ezeket miképp kötelezze ő le a' nélkül, hogy azzal magának ne ártson, és hogy azon gondokat is, mellyekkel magának tartozik, el ne mulassza? E' kérdést tárgyomra alkalmaztatván, im e' szóba lehet foglalni:

Miképp lehetne egy ollyan öszvetársalkozásnak módgyát feltalálni, melly mindenik társnak személyt és javait az egész köz erővel védgye és oltalmazza, 's melly által kiki mindnyájokkal egyesülvén, ne engedelmeskedgyen még-is másnak, hanem egyedül magának; egy szóval olly szabadon maradgyon, mint előbb? Ez ama sarkkérdés, mellynek megfejtését a' társaságbeli szerződés adgya.

E' kötésnek fel-tételei a' dolognak természetéből úgy meg vannak határozva, hogy azokat a' leg kisebb változtatás hiába valókká és fogatlanokká tenné; úgy annyira, hogy ámbár annak módgya szerint talán soha még nem tétetődek-is ki, mindazonáltal még-is mindenütt ugyan azok, mindenütt titkon értetődnek, és megösmértetnek mind addig, míg a' társaságbeli kötésnek meg szegése által kiki első jussaiba vissza nem lép, 's természeti szabadságát vissza nem veszi, el vesztvén a' szerződésbeli szabadságot, mellyért amarról lemondta.

Ezen feltételek jól megértödvén, mind csak ez egyre mennek ki, tudniillik, hogy mindenik társ tellyesen által adgya az egész közönségnek magát minden jussaival egygyütt.

Mert először, kiki magát mindnyájoknak adván, a' fel tétel mindegyikre nézve egyenlő ; a' feltétel pedig egyenlő lévén, senkinek semmi oka nints arra, hogy azt másoknak súlyossá tegye.

A' mi több, mivel az illetén elidegenítés minden legkisebb kivétel nélkül esik meg, az egyesség olly tökéletes a' mint tsak lehet, úgy hogy többé egy társnak sints semmi jussa arra, hogy valamit vissza kívánnyon. Mert ha a' különösöknek még némelly jussok maradna, valamint hogy azután olly közönséges fellyebb való nem volna, ki ő köztök és a' közönség közt ítéletet tegyen, úgy szinte kiki némelly részint önnön bírāja lévén, azt akarná, hogy mindenben is az legyen ; és így a' természeti állapotnak tsak ugyan még is vége nem volna, az öszvetársalkodás pedig szükségképpen tirannizáló vagy hiába való lenne.

El végre kiki magát mindnyájoknak adván, tulajdonképp senkinek sem adgya ; és szinte mint a' társak közül nints tsak egy-is, kinn az ember ugyan azon just ne nyerje, mellyet néki magánn enged, úgy kiki mind azért, a' mit vesz az annyit érőt, és ezen felül még több erőt nyer, annak megtartására, a mije van.

Hogy ha tehát a' társaságbéli kötéstől mind azt, a' mi nem mivoltához tartozik, el hárittyuk, meg látszik, hogy a' következő kimondásra megy ki : kiki közülünk személljét és egész tehetségét egybe teszi a' köz akaratnak fő kormányzása alá, és mi mind egyetemben mindenik társot, úgy mint az egésznek el válhataatlan részét által vesszük.

Azon szempillantásban mindenik kötéstévő tagnak különös személlje helyett, e' tselekedetből egy morális és öszveséges test támad, melly szinte annyi tagokból áll, a' mennyi voksoból a' gyülekezet ; és a' melly szinte ezen tselekedettől egylétté,^{a)} közönséges énnjét, életét és akarattyát veszi. E' mindnyájoknak egyesülése által illyképpen alkotott közönséges személy hajdan közvárosnak^{b)} hivatott,* most pedig köztársaságnak,

* E szónak értelme a' mostaniaknál tsak nem egészen eltűnt. A közvárost többnyire mezővárosnak ; a városi lakost pedig polgárnak veszik. Ők nem tudgyák azt, hogy a házak teszik a mezővárost, a polgárok pedig a közvárost.^{c)} Ugyan e' hibát a' kartágóbéliek hajdan drágán fizették meg. Én soha sem olvastam, hogy ez a' nevezet : c i v e s, bármelly országló jobbágyinak is adatott volna valaha ; sőt még hajdan a' macedóknak sem, szinte miként e' mai nap az anglusoknak ; ámbár mind ezek a' szabadsághoz másoknál mindnyájoknál közelebb voltak légyen. Magok egyedül a' frantziák, kik e' szóval : p o l g á r,^{d)} közönségesen élnek, holott pedig^{e)} arrúl semmiféle igaz ideájok nintsen, a' mint szótáraik mutattyák ; melly nélkül, uzurpálása miatt, egyébaránt felség-sértésnek vétkébe esnének : ezen szó nállok bizonyos erköltsöt, nem pedig just jelent. Midőn Bodinus polgárinkrúl és lakossainkrúl akarván szállani,^{f)} ezeket egymással öszvekeverte, úgy egygy vastag hibát követett el. D'Alembert úr egyedül, a' ki nem tsalatkozott, jól megkülömböztetvén geneviai tizkelyében a' négy rendeket (de őt is, ha a' külsőbélieket

^{a)} Az eredetiben : . . . son unité

^{b)} Az eredetiben : . . . cité.

^{c)} Ezt a részt Szentmarjay nem jól értette. Az eredetiben ez olvasható : . . . la plupart prennent une ville pour une cité et un bourgeois pour un citoyen. Ils ne savent pas, que les maisons font la ville, mais que les citoyens font la cité.

^{d)} Az eredetiben : citoyens

^{e)} Az eredetiben : . . . parce que

^{f)} Az eredetiben : Quand Bodin a voulu parler de nos citoyens et bourgeois, . . .

vagy politikabéli testnek^{a)} neveztetik, mely midőn szenvedő^{b)} tagjai által státusnak, midőn tselekedő^{c)} fejedelemnek; hasonlóhoz képest pedig hatalomnak hivatik. Ami az öszvetársalkozókat illeti: ezeket öszveséggel vévén népnek, külön pedig, midőn a' fejedelmi hatalomban részesülnek, polgárok^{d)}nak, és a' midőn magokat a' státusnak törvényeihez tartják, alvalóknak^{d)} nevezzük.

De e' szók sokszor öszve kévertetnek és egymással feltseréltetnek; mellyeket elég, ha midőn egész valóságos értelemekben vétetnek, megkülömböztetni tudjuk.

7-ik szakasz

A' fejedelemről^{e)}

E' szerint ki tetszik, hogy az öszvetársalkozásnak tselekedete a' közönségnek a' különösök iránt való viszontagi lekötelezését magában foglalja, és hogy mindenik mintegy magával kötéstévő individuum, kettős tekintete alatt köteleztetik le, tudni illik: mint a' fejedelemnek tagja, a' különösök iránt, és ismét mint a' státusnak tagja, a' fejedelem iránt. Ide azonban a polgári törvénynek azon maximáját, hogy tudniillik az önnön magával tett kötéseknek megtartásával senki köteles nem volna, alkalmaztatni nem lehet; mert nagy különbség van abban, midőn valaki önnön magához avagy pedig egy oly egészhez kötelezi le magát, mellynek tagja.

Meg kell még itten azt is jegyeznünk, hogy a' közönséges tanátskozás,^{f)} melly által az alvalók a' két különös arányok miatt, mellyek alatt közülök mindegyike tekintetik, a' fejedelem iránt mindnyájan leköteleztetnek, ellenes okból a' fejedelmet önnön maga iránt le nem kötelezheti; és hogy következőképpen a' politikabéli testnek természete ellen van az, hogy a' fejedelem magának oly törvényt szabjon, mellyet meg ne szeghessen. Nem nézhetvén magát egyébképp, hanem csak ugyan azon egy arány alatt, ezen állapottya szinte olyan, mint a' magával kötéstévő különös; a' miből ki tetszik, hogy akkor nints és nem is lehet semmiféle a' népi testet illető kötelező sarktörvény; sőt még semmi társaságbéli szerződés sem.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy e' test magát egy más iránt mind arra, a' mi e' kötésnek kissebbségére nintsen, le ne kötelezhessen; mert a' külsőbélire nézve ez, csak egy valóvá és csak egy individuummá válik.^{g)}

De a' politikabéli test, vagy-is a' fejedelem, lételét tsupán a' kötésnek szentségéből vévén, soha még csak egy más iránt sem kötelezheti le magát semmi olyatra, a' mi ez eredeti tselekedetnek kissebbségére jár; valamint

oda számlállyuk), mellyek városunkban vannak, és a' mellyeknek csak ketteje teszi a köztársaságot. Senki más a frantzia írók közül e' szónak: polgár, igaz értelmét tudtomra még meg nem értette. [Szentmarjay jegyzete:] Ezt a munkát Russzó még ennekelőtt 30 esztendővel írta volt, és így tehát csak az akkori frantziákat érdekli az, a mit ezen jegyzésében felőlök mond.

^{a)} Az eredetiben: corps politique

^{b)} Szentmarjay jegyzete: azaz engedelmeskedő. (Az eredetiben: passif.)

^{c)} Szentmarjay jegyzete: azaz törvényszerző.

^{d)} Az eredetiben: sujets.

^{e)} Az eredeti szöveg „Du souverain” kifejezése itt, ahogy ez a szövegből kitetszik, nem a fejedelmet, hanem a legfőbb politikai hatalmat jelenti. Ez a félreértés azután több helyen érthetatlenné, sőt értelmetlenné teszi a fordítást.

^{f)} Az eredetiben: ... la délibération publique

^{g)} Az eredetiben: car à l'égard de l'étranger, il devient un être simple, un individu.

példának okáért, hogy egy némelly részét el idegeníttse, vagy magát egygy más fejedelem alá vesse. Ha azon tselekedetet, melly által ő fejedelem, megszegné, ez szinte annyit érne, mintha magát semmivé tenné ; már pedig a' mi semmi, az semmit sem is tehet.

Mihelyest e' sokaság egy testbe ekkép eggyesülve van, tagjai közül senki nem sértetődhetik meg az egész testnek megtámadása nélkül, annyival inkább a' testet magát nem lehet megsérteni a' nélkül, hogy ezt tagjai meg ne érezzék. Így tehát a' kötelesség, és a' haszontekintet mind a' két kötéstévő feleket egyaránt lekötelezik arra, hogy egymásnak segítségére legyenek ; és ugyan azon embereknek szinte arra kell ügyekezni, hogy e' keftős arány alá mindazon hasznokat, mellyek attúl függenek, öszve szerkeztessék.

Már a' fejedelemnek, egyedül tsak a' különösökből, kikből áll, képezve lévén, nintsen, sőt nem is lehet olly haszontekintete, melly ezekével ellenkezzen ; következésképpen a' fejedelmi hatalomnak alvalóihoz képest semmi kezességre szüksége nintsen, mivel lehetetlen az, hogy a' test valamennyi tagjainak ártani akarjon ; alább pedig megláttyuk, hogy még különösen sem árthat senkinek. A' fejedelem tsupán az által, hogy van, már mindenkor az is, a' minek lennie kell.

De ez nem így van ám az alvalókkal a' fejedelem iránt, kinek amazok kötelezéseiről, ámbár haszontekintetek közös, senki még is nem felelhetne meg, hatsak olly módok nem volnának, mellyekkel magát hűségéről bizonyossá tehesse.

Valóban, minden individuumnak, mint embernek, a' köz akarattal, melly az övé is, mint polgáré, vagy ellenkező vagy pedig attúl különböző különös akarattya is lehet. Az ő külön haszna^{a)} másképp beszélhet néki, mint sem a' köz haszon ; rendfelett való és természetesen független létte pedig azt, a' mivel a' közügynek tartozik, véle szinte akképp nézetheti, mint egy ingyen való adózást, mellynek vesztese másoknak nem olly káros, mint megfizetése néki terhes volna ; és így a' státustévő morális személyt tsupán tsak egy észbéli valónak, mivel nem ember, tekintvén, használná a' polgárjussait a' nélkül, hogy az alvaló kötelességeit is tellyesíteni akarná ; eggy olly igazságtalanság, mellynek továbbmentte a' politikabéli testnek romlását okozná.

Arra nézve, hogy a' társaságbéli kötés tsak egy hiábavaló szinlett szerzemény ne legyen, im e' kötelezést, melly maga a' többieknek erőt adhat, magában titkon foglallya, úgy mint, hogy : valaki a' köz akaratnak engedelmeskedni nem akar, arra az egész test által fog kényszeríttetni, melly nem egyebet jelent, hanem tsak azt, hogy kényszeríttetni fog arra, hogy szabad legyen. Mert az a' feltétel, melly a' hazának egy polgárt ad, ollyan, hogy ezt eggyersmind, minden személyes függedelemtől oltalmazza ; eggy olly feltétel, melly a' politikabéli gépelemek* mesterségét és járását okozza, a' polgári kötésekét pedig egyedül törvényesekké teszi, mellyek e' nélkül képtelenek,^{b)} és tirannizálók volnának, 's temérdek nagy visszaélésekre okot adnának.

* Szentmarjay jegyzete : Machina. Lásd Páris Pápaít [Dictionarium Latino-Hungaricum], Szabó Dávidnak kis szótárát. [Kisdéd szótár, melly a ritkább magyar szókat az ABC szerént emlékeztető versekben előadja. Kassa, 1784 és 1792] s több magyar íróknak munkáit.

^{a)} Az eredetiben : Son intérêt particulier

^{b)} Az eredetiben : absurdes

8-ik szakasz

A polgári állapotról

E' természeti állapotból a' polgáriba való általmenetel egy igen jeles változást okoz az emberben : minthogy e' második maga viseletére nézve néki ösztön helyett igazságot, tselekedeteinek pedig erköltsőséget szerez, melly mind eddig hibázott. Csak akkor azután a' kötelességnek szava a' természetbéli ösztönözésnek, 's a' jus a' megkívánásnak helyébe lépven, az ember, a' ki eddig mind csak magára nézett, kényszerítve érzi magát arra, hogy már más principiumokhoz szabja tselekedeteit, és hogy minekelőtte hajlandóságaira figyelmezzon, előbb az észűl tanácsot vegyen. Ámbár ez állapotban több természetbéli hasznoktúl fosztja meg magát, de ellenben ezek helyett olly nagyokot nyer, tehetségei^{a)} gyakorlásba jönnek, s magokat kifejtik, ideái ki terjednek, érzékenységei^{b)} megmésülnek, egész lelke olly magasságra emelkedik fel, hogy ha ez új állapottyának visszaélései sokszor annál, mellyből kilépett alább nem szállítanak, áldani kellene néki szüntelen azt a' boldog órát, melly abból ötet kiragadá örökre, és melly egy ostoba és határozott állatból egy elmélkedőt 's embert csinált.

Tegyük által ez egész mérsékelést olly szókra, mellyeket egybehasonlítni könnyű. A mit az ember a' társaságbéli kötés által elveszt, az : az ő természeti szabadsága, és ama határatlan jussa, mind arra, a' mi csak az előtt néki megtetszett, és a' mit tehetségével elérhetett ; a mit pedig nyer, az : a' polgári szabadság, és mind annak tulajdona a' mivel bír. Arra, hogy e' pótolásokban ne hibázzunk, szükséges az, hogy a' természeti szabadságot, mellynek az individuum erejénél egyéb határa nints, megkülömböztessük jól a' polgáritúl, melly a' köz akarat által van meghatározva, úgy szinte, hogy a' birtokot, melly az erőszaknak tselekedetén, vagyis az első elfoglalónak jussán kívül nem egyéb, megválasszuk a' tulajdontúl, melly nem másonn, hanem egyedül csak egy alkotmányi jussonn fundáltathatik.

Lehetne még ezen felül a' polgári állapotnak nyeréséhez kaptsolni a' morális szabadságot, melly egyedül az embert igazán saját urává teszi ; mert a' ki egyedül csak a' megkívánásnak ingerlésére hajt, az valósággal rab ; a' ki pedig azon törvényeknek engedelmeskedik, mellyeket szabott magának, az valósággal szabad. De e' tikkely felül már eleget-is mondtam ; és e szónak : szabadság, filozófiabéli értelme itt még tárgyomhoz nem tartozik.

9-ik szakasz

A dologi birtokról

Azon szempillantásban, mellyben felállítatik a' közönség, minden tagja által adgya annak magát minden tehetségével egygyütt, ide foglaltatván a' javak is, mellyekkel bír. Nem hogy e' tselekedet által a' birtoknak természete más kézre menven, megváltozna, és hogy a' fejedelemnek kezében tulajdonná válna, ha nem valamint a' közsárosnak ereje hasonlíthatatlanul nagyobb egy különössénél, úgy a' köz birtok is a' különél valósággal erősebb, 's megmásolhatatlanabb, ámbár legalább a' külsőbélire nézve nem törvényesebb. Mert a' státus maga tagjaira nézve ura minden javaknak a' polgári szerződés

^{a)} Az eredetiben : ses facultés

^{b)} Az eredetiben : ses sentimens

által, mely minden jusoknak talpköve, de a' külső hatalmakra nézve, a' státusnak e' fő jussa egyedül csak az első elfoglalónak jussából van, melyet t. i. a különösöktől által vett.

Ámbár az első elfoglalónak jussa valóbb a' legerőssebbénél, igaz jussá mégis nem lesz előbb, hanem csak a' tulajdoni jusnak megállapítása után. Természet szerint minden embernek jussa van mind arra, a' mire szüksége vagyon; de azon alkotmányi tselekedet által, mely őtet egynémelly jószágnak tulajdonossá teszi, a' többtől kizáratik. Meglévén az ő része, azzal néki meg kell elégedni; 's többé a' közösségre semmi jussa nints. Im ez az oka, miért az első elfoglalónak jussát, mely a természeti állapotban olly tsekély, minden polgári ember megbötsüli? E' jusban nem úgy bötsülyük meg azt a mi másé, mint azt a' mi nem miénk.

Közönségesen szölván arra, hogy az első elfoglalásbéli jus akármellyik földön érjen valamit, következő feltételek kívántatnak meg. Először: hogy ezt a földet még senki se lakja; másodszor: hogy abból az ember csak ollyas darabot foglaljon el magának, melyre hogy élhessen szüksége van; harmadszor: hogy annak birtokába nem hiábavaló tzeremónia, de munka és művelés által tegye magát, mivel ez egyedül jele a' tulajdonnak, 's melyet még akkor is, midőn törvényes jussait valaki meg nem mutathattya, meg kell bötsüllnünk.

Valóban, az első elfoglalásbéli just egyedül csak a' szükségnek és a' munkálkodásnak engedni, nem annyi e' mint azt olly messzire kiterjeszteni, a' mint csak lehet? E' jusnak pedig miképp nem lehetne határt szabni? Arra, hogy valaki egynémelly közönséges föld urának mondhasa magát, elég é az, hogy erre csak a' lábát tegye; és ha birna is annyi erővel, hogy onnan a' többi embereket egy szempillantásig elűzze, elég volna e' ez arra, hogy őket azon justól, mellyel visszatérhetnének örökre megfossza? Mi módon foglalhat el egy ember, vagy egy nép, egy véghetetlen földet, 's miképp foszthattya meg attúl az egész emberi nemzetet? Nem másképp, hanem egy büntetést érdemlő uzurpálás által; mivel azzal a' többi embereket ezen a' természettől közönségesen adott lakástúl és a benne termő tápláló dolgoktól megfosztja. Midőn N u n n e z B a l b o a a kasztilliai koronának nevében az egész dél-szaki Amerikának és tengernek birodalmát a' tengernek parttyárúl elfoglalta,¹ elég volt é ez arra, hogy ezzel az oda való lakosoknak birtoki jussait semmivé tegye, és az egész világnak fejedelmeit^{a)} onnan kizárja?

Ha így van a dolog; mi szükség völt annyi sok tzeremóniára. A' katolikus király ne tett volna egyebet, hanem csak kabinetumjából foglalta volna el egyszerre az egész világot, de azzal a' fennhagyással, hogy vissza adgya abból azután mindazt, a' mit annak előtte más fejedelmek birtak.

Innen ki látszik az, miképp válnak közönséges földekké a' különös embereknek egybe tett 's egymás mellett fekvő földi, és miképp lessz a' fejedelmi jus, az alvalókrúl az általok birtt földre is kiterjedvén, egyszersmind dologi és személyi jussá, mely a' birtokosokat nagyobb függedelembé hozza, és saját tehetségeket hűségek iránt való kezessé teszi. Egy olly haszon, melyet a' régi monárák, a' mint látszik meg nem sajditottak, 's kik magokat csak persák, schyták és macedonusok királyainak nevezvén, nem mint ország urainak,

^{a)} Az eredetiben: les princes

¹ Balboa Vasco Nunez (1475—1517), spanyol hódító. 1513-ban a Panama föld-szoros egyik hegyéről megpillantva a Csendes-Óceánt és Dél-Amerika partjait, mindkettőt a spanyol király birtokává nyilvánította.

hanem inkább csak mint emberek fejének nézték magokat. A' mostaniak már alkalmasabban frantzia, spanyol, anglia ország királyainak nevét viselik. Így kezekben tartván a' földet, bizonyosok ők arról, hogy lakossait-is megtartják.

Különös dolog az ezen elidegenítésben, hogy a' közönség által vévén a' különösöknek javait, nem hogy azoktól megfosztaná őket, de még törvényes birtokokra bátorságot szerez, az uzurpálást valóságos jussá, és a' használást tulajdonná változtattya. Akkor a' birtokosok úgy tekintetvén mint a' közjónak biztosí, jussaik pedig valamennyi tagjai által a' státusnak megbőrsültetvén, 's ennek egész erejével a' külsőbéli ellen fenn tartatván, egy a' közönségnek, de még inkább magoknak hasznos odaengedés által, azt úgy szóllván mind megnyerték, a' mit oda adtak. Ez ugyan paradoxumnak látszik, de a' mellyet igen könnyen megfejtünk alább, midőn a' fejedelemnek és a' tulajdonosnak ugyan az egy jószágonn való jussait egymástól megkülömböztettyük.

Történhetik az is, hogy az emberek öszve eggyesüllyenek még minek előtte valamivel birjanak is, és hogy azután bizonyos, és mindnyájoknak elégséges földet elfoglalván, azt közönségesen használják, vagy pedig magok közt egyaránt, avagy a' fejedelem által meghatározott mérték szerint felosszák. Akár melly módonn legyen-is meg e' birtoknyerés, minden különösnek maga jószágán való jussa azonban mindenkor a' közönségnek mindnyájok jószága felett való jussátul függ, mi nélkül sem a' társaságbéli kötésnek semmi állandósága, sem a' fejedelmi hatalom gyakorlásának semmi valóságos ereje nem volna.

Ezen szakaszt, és ezen első könyvet még egy jegyzéssel fejezem be, mellynek minden társaságbéli systemában talpkőnek kell lenni; hogy t. i. a' sarkkötés^{a)} nem hogy a' természeti egyenlőséget eltörölné, de még inkább azon fizikabéli nem-egyenlőségnek helyébe-is, melly az emberek között a' természettől van, egy morális és törvényes egyenlőséget szerez; és így, lehetvén nem egyenlők az erőre és az elmére nézve, a' szerződés és a' törvény által mind azokká lesznek.

Második könyv

8-ik szakasz

A nép r ü l

Valamint egy némelly nagy épületnek felállítása előtt az építő mester előbb 's egyszersmind meg is próbálja a' végre, hogy megtudhassa, ha vallyon ez amannak terhét megtarthattya é? szinte úgy a' bölts szerző is munkáját nem kezdi mindgyárt a' magában jó törvényeknek egybe szedésével, hanem inkább azzal, hogy megfontollya előbb azt: ha vallyon a' nép, kinek ezeket készíti, felvételekre elégségesen képes é? Szinte ezen okra nézve Plátó az arcádia és czyreniabélieknek törvényeket szabni nem akart, jól tudván azt, hogy e' két népek, gazdagok lévén, az egyenlőséget még nem szenvedhetnék; és ugyan e' miatt Crétában, jóllehet a' törvények jók voltak, az emberek mégis roszak maradtak, mivel Mínos egy olly népet vett vólt törvényei alá, kinek erköltsei már nagyonis elváltak feselve.

Ezer meg ezer nemzetek tündöklöttek a' világonn olyanok, kik soha a' jó törvényeket meg nem szenvedhették volna, és még azoknál is, kik ezeket

^{a)} Az eredetiben: le pact fondamental

eltűrhették, ez csak egy igen kevés üdeig tartott vala. A népek szinte akkép, mint az emberek nagyobb részént csak egyedül ifiúságokban képesek a' jónak felvételére, öregségekben pedig már megjobbíthatatlanok. Ha mikor egyszer a' szokások megállapítva, és az előítéletek begyökerezve vannak, valaki azokat helyre hozni akarná, ügyekezete veszedelmes és hiába való volna. A nép nem hágy rosszaihoz csak érni is, a végre hogy eltöröltessenek; hasonló emez esztelen és félénk betegekhez, kik az orvosnak láttára már is borzadoznak.

Azonban ne gondoljuk azt, hogy valamint némelly betegségek az embereknek fejét össze zavarván, ökök még az elmúltaknak emlékezetétől is megfosztyák, szinte úgy az országok fenn állásának üdeje közében némellykor olyan erőszakos üdőszakaszok ne volnának, melyekben a' revolúziók a' népekenn szinte azt teszik, a' mit némelly krízisek az individuumokon; melyekben az elmúltaknak szörnyűsége az elfelejtés gyanánt van,* és a' melyekben az ország, a polgári háborúknak tüzetől égvén, hamvaiból mint egy újólág születik, és a' halálnak karjai közül kilépven az iffiúságnak eleven erejét megint vissza nyeri. Illyen volt Spárta Lyncurgusnak üdejében, illyen volt Róma a' Tarquiniusok után, illyen volt köztünk Hollandia és Helvetia, tyrannusaiknak elűzése után.

De ám e' történetek ritkák; ezek olyan kivételek, melyeknek eszköző oka mindenkor a' kivett országnak különös szerződésében fekszik. Sőt még ugyan azon egy népnél is kétszer nem fordulhatnak elő, mert a' nép csak addig lehet szabaddá, míg bárdolatlan; mihelyt pedig egyszer polgári rúgótollai elkopnak,^{a)} azzá többé magát nem teheti. Akkor a' villongások megronthatják azt úgy, hogy a' revolúziók nem hozhatják helyre; 's mihelyt lántzai össze vannak törve, szerte szillyel elesik, és többé nem él. Már azután nem egy kiszabadítóra, hanem inkább egy úrra van szüksége. Szabad népek! emlékezzetek meg mindenkor e' maximáról: A' s z a b a d s á g o t m e g s z e r e z n i t s a k e g y s z e r l e h e t , d e v i s s z a n y e r n i s o h a s e m !**b)

* Szentmarjay jegyzete: Az elmúlt zavaros üdőknek szörnyű képe, mint egy képzelődésünkből lassankint eltűnven, meghomályosodik előttünk, 's mennél bellyebb vitetünk a' jövőbe, annál jobban meggyengül emlékezetünkben, míg végtére csak egy estvéli setétséghez hasonlónvá nem lesz, melyben a' tárgyakot egymástól megösmerni alig ha lehet. Minden országos megforgásban két féle üdőszakasz adgya elő magát. Az első ama rettenetes zavar, melyben a' politikabéli testnek mindenik része helyéből kimozdul, 's egy új helyet keres magának, hol megállapodgyon. A második már a' rend, mely amabból születik, 's mely szerint mindenek új arányokba jővén egymással, azokban meg is állapodnak. Az első a' forró krízis, mely a' státusnak előbbeni alkotmányát fenékül felforgattya; a' másik pedig a' letsenedesedés, mely az új alkotmányt jártatni kezdi, és a' tartandóságnak ölébe viszi.

** Szentmarjay jegyzete: Azt akarta talán mondani Russzó ez által hogy nehezen lehet vissza nyerni a' szabadságot! Ennél semmi igazabb nintsen. Hogy pedig az elvesztett szabadságot soha visszanyerni többé nem lehetne, ez a' világnak revolúziobéli törvényeivel megegyezni nem látszik. Mivel a' polgári rúgótollak soha sem kophatnak-el

^{a)} Az eredetiben: . . . quand le ressort civil est usé

^{b)} Az eredetiben: On peut acquérir la liberté, mais on ne la recouvre jamais.

Az ifiú és a' gyermeki kor különbözök. A' népeknek szinte mint az embereknek vagyon egy ifiú, vagyis ha úgy akarjuk, egy megértt korok, melyet elvárni kell előbb, mintsem a' törvények alá vetődgyenek, 's melyet még-is megösmérni mindenkor nem olly könnyű, megelőzni pedig nem tanátsos, mivel a' munka hiába volna. Egynémelly nép már kezdetében-is alkalmas a' jó rendre ; egy másik pedig tíz százodok mulva sem arra való. Az oroszok soha igazán kipallérozva nem lesznek azért, mivel igen-is korán palléroztattak. Péter nem birtt amaz igazi elmével, melly mindent semmiből alkot és tsinál, hanem inkább tsak egy követő elmével. Némelly dolgok ugyan, mellyeket tett, jók voltak, de többnyire nem illettek oda, a' hová azokat helyhezette. Jóllehet bárdolatlanságát látta népének, azt azonban nem látta mégis, hogy a' kipalléroztatásra még nem ért légyen, és a' helyett hogy előbb tsak jó katonákat formálna, ő már is polgárokat tsinálni akart ; és szinte az által, hogy jobbágyiból elejintén mindgyárt németeket, anglusokat akart formálni, midőn még tsak azonn kellett volna kezdenie, hogy oroszok legyenek, megátolta egészen azt, hogy valaha azokká vállyanak, kik lehetnek volna, ha el nem hitette volna velek, hogy ők valóságosan már azok, kik nem voltak. Szinte illyképp formállya tanítványát egy frantzia nevelő mester, hogy t. i. gyermekségében egy szempillantásig szembe tűnnyön, azután pedig többé semmi se legyen. Az orosz birodalom majd akarja valaha meghódítani Európát, de meghódíttatik előbb maga, mintsem ez megtörténnyen. Tatár jobbágysai vagy egyéb szomszédi urai lesznek valaha, szinte mint miénk is ; 's úgy látom, hogy e' revolutzio el sem maradhat, mellynek siettetésén t. i. Európának királyi mind egygaránt munkálkodnak.*

9-ik szakasz

F o l y t a t á s

Valamint az emberi természetnek ép volta azon mértékhez való alkalmaztatásátul függ, melyet a' természet annak szabott, és a melyet elhibázván, óriásoknál vagy pedig törpe embereknél egyebet alkotni nem szokott, úgy

annyira, hogy azokat megint egybe szedni, felhúzni, és egy más mód szerint jártatni ne lehessen. Igaz ugyan, hogy egynémelly politikabéli alkotmányoknak rúgótollai ótskaságok miatt elkophatnak és a' gépely járásában hibás volta és visszaélései miatt megállhat, mellyeket az üdőnek keze, a' természeti rend, 's ezer meg ezer külső és belső környüállásoknak ostromló öszvefolyása abban okoz, úgy hogy többé ugyan ezen rúgótollokból semmiféle újabb politikabéli alkotmányt formálni nem lehet, melly a' dolgoknak, az üdőknek és az embereknek mostani mivoltához illyen. Hanem valamint ezek megváltoztak, szinte úgy amannak formáját is ezekhez alkalmaztatni, és éltető rúgótollait ugyan tsak ezekből kell venni. Valamig tsak az embernek esze és szíve megvan, addig mindenkor szabadabbá lehet. Akarjon és merjen.

* Szentmarjay jegyzete : Jóllehet az akkori politikabéli kilátások ezt mutatták légyen is, az üdők azonban már ollyannyira megváltoztak, hogy ezen előre való jövődölésnek többé sükere nintsen. Ellenben a' mostani viszontagságokat jól megmérésékelvén, egy a' világnak boldogságára jobban szolgáló gyönyörű nap tetszik fel a' régiségnek öszvezavart homállyaiból, pompás felkeltében egy dütsösségesebb jövődöt ígér.

szinte a' státusnak legjobb alkotmányára nézve vannak bizonyos határok, melyeknél tovább nem terjedhet, azon okból : mivel ha felette nagy a' státus, azt jól kormányozni nem lehet, ha pedig felette is kitsiny, elegendő erővel nem bír arra : hogy magát fenn tarthassa. Minden politikabéli testnek van egy olyan erőmaximumja, melyet által nem hághat, és a' mellytől sokszor annál tovább eltávozik, minnél jobban ügyekszik megnagyobbodására. A társaságbéli kötés a' mint terjed, szinte azonképp tágul-is, 's az egytállyában való hasonlításban a' kis státus a' nagyhoz képest erősebb.^{a)}

Ezen maximának ezer meg ezer bizonyító okai vannak. Először : valamint a teher nehezebb egy nagyobb rúdnak végén, úgy szinte a' nagy messzeségeken való igazgatás is fáradságosabb ; és súllya szinte a' szerint nevededik, a mint grádittsai szaporodnak. Mert minden városnak van egy tulajdon igazgatása, melyet a nép fizet ; minden kerület és tartomány bír a magáéval, mellynek terhét ismét a' nép viseli. Hol vannak azután a' nagy kormány székek, satrapiák, vice-királyságok, mellyek mind aszerint a' mint emelkednek, tsak egyedül a' boldogtalan népnek véres veretékéből fizetődnek ; elvégre jön a' fő igazgatás,^{b)} melly mindent eltipor. Ennyiféle egymásra feltornyozott adó terhek által az alvalók szüntelen szívatván, nem hogy mind ezen külömbféle rendek által jobban kormányoztatnának, hanem inkább ha ezek helyett tsak egyedül egy rendet ösmérnének magok felett, még sokkal boldogabbak volnának. Azonban a' rendkívül való esetekre alig ha marad valami tehetsége a' státusnak, és mikor erre legjobban szüksége volna, már romlásához közel van.

A' mi több, az : hogy a' széles országban az igazgatásnak nintsen elegendő ereje, és sebessége arra, hogy a' törvényeknek megtartására vigyázzon ; a foggatásokat^{c)} megakadályozza, a' vissza éléseket helyre hozza, a' pártos ügyekezeteknek, mellyek a' távul való helyekenn jobban tenyészhetnek, elejét vegye ; hanem még maga a' nép is kevesebb szeretettel viseltetik fejeihez, kiket soha sem lát, hazájához, melly előtte olyan mint egy világ, és polgártársaihoz, kik nagyobb részént hozzá képest idegenek. Ugyan azon törvények nem alkalmaztathatnak az annyiféle külömböző erköltsű tartományokra, mellyek ellenkező ég alatt lévén, ugyan azon igazgatásnak formáját meg nem szenvedhetik. A külömböző törvények nem egyebet, hanem tsak rendetlenséget és versengést okozhatnak az olly népek között, kik ugyan azon fők alatt és egymással való szüntelen közlésben^{d)} élvén, által mennek egymáshoz, 's ott házasodnak ; és kik azután mind másféle szokásokkal bírván, azt sem tudgyák jól soha, ha vallyon örökségek^{e)} hozzájuk tartozik e? Elvannak temetve a' talentumok, ösméretlenek az erköltsök, 's büntetlenül maradnak a' gonoszságok az olly sokaságban, melly annyiféle gyülevész emberekből áll, kik egymást nem ösmérik, 's kiket a' fő igazgatásnak lakó széke egynémelly helyben egybe gyűjtött. A fők sok dolgokkal lévén megterhelve, nem látnak semmit magok által, hanem a státust a' biztosok kormányozzák. Végre tsak a' köz hatalomnak fenntartására való gondok is, melly alul annyi távul lévő tisztek magokat elvonni, vagy azzal fennyenn kiiskötni akarnának, nem hagynak a' többi köz gondokra semmi üdőt, úgy annyira, hogy a' népnek a' szükségben megkivántt védelmére valami kevés aligha marad ; ennek boldogságáról

^{a)} Az eredetiben : . . . un petit État est proportionnellement plus fort qu'un grand.

^{b)} Az eredetiben : . . . l'administration suprême

^{c)} Az eredetiben : . . . les vexations

^{d)} Az eredetiben : . . . dans une communication

^{e)} Az eredetiben : . . . leur patrimoine

pedig senki többé nem gondolkozik, 's így van az azután, hogy a' státusbéli test mely alkotmányára nézve felette nagy, magátúl lesüllyed, és saját terhétúl lenyomattván elvesz.

Más részről a' státusnak egy bizonyos talpra szüksége van, a' végre hogy tartós legyen, és hogy azon megrázásokban, melyeket el nem kerülhet, úgy nem különben a' fenntartására való erőlködéseiben, melyekre kénytelen lesz, megálljon. Mert minden népekben van egy bizonyos visszalyos erő,^{a)} melytúl viseltetvén szüntelen egymás ellen munkálkodnak, és szomszédgyaik' kárán megnagyobbodásokra ügyekszenek, mint szinte K a r t é z i u s törvényei. Illyképp a' gyengék veszedelemben forogván, hogy legottan el ne merüllyenek, egyik sem tarthattya fenn magát, hanem csak oly egyarányúságba lépvn^{b)} másokkal, mely az öszve szorítást alkalmasint egyenlővé tegye.

Ebből kitetszik, hogy mind a' kiterjedésnek, mind pedig az egybehúzódnak különös okai vannak, és hogy a' politikusnak nem legkisebbik talentumi közé tartozik az : miképp találjon e' két pontok között egy oly arányúságot,^{c)} mely a' státus fenntartására leghasznossabb? Egyátallyában amazok, külsők és tekintetbéliek lévén, emezektúl, melyek belsők, és rendfelett valók függenek.^{d)} Legelőször is tsak azonn kell lenni, miképp lehessen egy józan és erős alkotmányra szert tenni; mert a' jó igazgatásból származó erő, a' nagy terjedésű földnek tehetsége forrásinál^{e)} mindenkor többet ér.

Egyébaránt láttunk oly alkotmányu státusokat, melyeknek alkotmányához a' meghódításoknak szüksége kötve vala, és melyek fenntartások kedvéért kénytelenek voltak megnagyobbodásokonn szüntelenül munkálkodni. Meglehet talán; hogy örültek ők, ezen szükségnek, mely azonban nagyságoknak végével, leeséseknek elkerülhetetlen szempillantását-is már előre mutatta.

10-ik szakasz

F o l y t a t á s

A politikabéli testet kétféleképp mérsékelhetjük meg,^{f)} t. i. földi kiterjedésére, és népességére nézve; 's mind e' két mérsékelés közt van egy oly arány, mely a' státus nagyságához legjobban illik. A' státust teszik az emberek; ezeket pedig a föld táplállya; ez az arány^{g)} tehát ebben áll, hogy a' föld elegendő legyen lakossainak élelmére, és hogy a' lakosok annyin legyenek, a' mennyit a' föld el táplálhat. Ugyan ezen szertartásban találtaik fel egy bizonyos népszámú^{h)} erejének maximumja is, mivel ha nagyobb mint kell a' föld, őrzése terhes, művelése elégtelen, termése a' szükségenn felül van; és ez azután közel közel a' védelmező háborukat okozza; ha pedig a' föld nem elégséges, azt a' mi hija a' státusnak szomszéditúl kell várni, a' mi nem sokára a' kezdő háborúkra okot ad. Mindenik nép, kinek fekvése miatt egyéb választást tenni nem lehet, hanem csak azt, hogy vagy kereskedgyen vagy háborúkat viseljen, magában gyenge, szomszéditúl és a' történetektúl függ, 's létele bizonytalan és kurta. Ha az illyen nép a' meghódításokra adgya

^{a)} Az eredetiben : ... une espèce de force centrifuge,

^{b)} Az eredetiben : ... dans une espèce d'équilibre

^{c)} Az eredetiben : ... proportion

^{d)} Az eredetiben : on peut dire en général, que les premières, n'étant qu'extérieures et relatives, doivent être subordonnées aux autres, qui sont internes et absolues.

^{e)} Az eredetiben : ... ressources

^{f)} Az eredetiben : on peut mesurer ...

^{g)} Az eredetiben : ce rapport

^{h)} Az eredetiben : d'un nombre donné du peuple

magát, állapottya megváltozik; ha pedig meghódíttatik maga, semmivé lesz; és így tehát nem tarthattya fenn egyébképp magát szabadságában, hanem ha vagy mindenkor kitsinykedik, vagy mindenkor nagyobbodik.

A földnek kiterjedése és az egymással meglelősző embereknek száma között, lehetetlen egyneműly állandó számvetésbély arányt megállítani, azon különbségek miatt, mellyek a' föld mineműségéből, termékenységének garaditsaiból, terméseinek mivoltából, a' klímáknak erejéből, és az ezek alatt való lakosoknak temperamentumjából adgyák elő magokat, kik t. i. a' bő országban keveset, a' háládatlan földön pedig többet megemésztének. Tekinteni kell még az asszonyoknak nagyobb vagy kissebb termékenységét-is, és mind azt, a' mi egy ország népesedésének árt vagy kedvez, úgy nem különben a mennyiséget-is mellyel a' törvényszerző azt szerzeménnyei által segítheti, a' miben ítéletét ennek nem tsak egyedül arra kell építeni, a' mit lát, hanem inkább arra, a' mit előre lát; és így ne a' jelen való népesség állapottyánál álljon meg, hanem amannál, mellyre természetesen jöendőbe felmehet'. Végtére ezer meg ezer féle alkalmatosságok vannak olyanok, mellyekben a' helynek különös környulállási azt megkívánnyák, vagy megengedik, hogy több föld is foglalódgyon el mint sem szükségesnek látszik. Úgy p. o. egy hegyes országban jobban lehet kiterjeszkedni, hol a természetbély természetek,^{a)} úgymint: az erdők, a' legellők kevesebb dolgot kívánnak, hol a tapasztalás szerint, az asszonyok termékenyebbek mint a' térségekenn, és hol egy dombos meghajlású nagy föld kissebb horizonbély* laposságot hagy-meg, mellyet egyedül a' tenyészésre nézve számba venni lehet.^{b)} Ellenben a tengernek partyánn még a' kősziklákban és a' majd nem tellyességgel terméketlen homokokban is lehet egybe húzódni, mivel ott a' földbély természeteket nagy részént kipótolhattya a' halászás, mivel ott a' tengeri tolvajoknak visszaveretése miatt az embereknek jobban öszve kell tartanni, és mivel egyébarántis, ha az ország a' lakosokkal annyira, megtel hogy már terhére-is vannak, azokat könnyebben lehet máshova vinni, 's ott koloniákat fundálni.

Ezen egy nép fundálására való feltételekhez szükséges még az egyyet-is kaptsolni, melly ugyan egyet sem pótolhat ki mást, de a' melly nélkül a' többiek mind haszontalanok, t. i. hogy a' nép békességben és bőségbenéllyen, mivel azon üdő, mellyben egy státus öszve szerkeződik, szinte olyan, mint az, mellyben egy sereg-osztály^{c)} formálódik, 's mellyben a' politikabély test az ellentállásra leggyengébb és legkönnyebben elrontathatik. Még egy tellyes rendetlenségben-is jobban lehet ellent állani, mint sem ama forró szempillantásban, mellyben kiki nem a' veszedelemről, hanem rangjáról gondolkodik. Ezen krizisban a' státust egy háború, éhség, vagy pártütés, tsalhatatlanul fenekül felforgathatná.

Vannak ugyan sok olyan igazgatások, mellyek e' szélvészkek között állítódtk fel, de az illyen esetben a' státust szinte ezen igazgatások rontják el. Az uzurpátorok mindenkor az illyen zavaros üdőt választják, vagy okozzák-is magok a' végre, hogy az alatt míg e' közönséges elszörnyedés tart, rontó törvényeiket a' néppel felvétessék, mellyeket hideg vérrel soha fel nem vett volna. A szerződés szempillantásának választása egyik a' legbizonyosabb

* Szentmarjay jegyzete: Horizon. A földszinén fekvő éghatár, a' hol látásunk végződik.

^{a)} Az eredetiben: les productions naturelles.

^{b)} Az eredetiben: . . . la seule qu'il faut compter pour la végétation.

^{c)} Az eredetiben: bataillon

mutató béllyegek közül, mellyek által a' törvényszerzőnek és a' tyrannusnak munkáját megkülömböztethetjük.

Mellyik nép tehát alkalmas a' törvényszerzésre? Az, a' ki már némelly eredeti haszontekintet vagy szerződésbéli eggyesülés által egybetötve lévén, még a' törvényeknek igaz jármát nem viselte, a' kinél még semmiféle szokások vagy babonák begyökerezve nintsenek, a' ki nem tart attúl, hogy egy hirtelen megtámadás által lenyomatasson, a' ki a' nélkül, hogy szomszédinak versengéseibe magát beavassa, mindegyikének különösen ellent állhat, avagy eggyikének segítségével másikának vissza verésére élhet; az, a' kinek mindenik tagja mindnyájoktól ösmértethetik, és kinek semmi szüksége arra nintsen, hogy egynémelly emberre egy olly terhet bizzon, mellyet egy ember el nem bírhat, az, a' ki minden egyéb népek nélkül, és ki nélkül visszont mindenik nép ellehet; az, a' ki sem nem gazdag, sem nem szegény, és magával megelégedhetik, végtére az, a' ki egy régi népnek áthatotosságát, és egy újnak könnyű maga alkalmaztatását^{a)} egyben kapsollya. Nem olly annyira nehéz az a' törvényszerzés munkájában, a' mit szerzeni, mint az, a' mit elrontani kell; és a' jó előmenetelt ama lehetetlenség teszi olly ritkává, melly magát azon módnak megtalálásában adgya elő, melly által a' természetnek eggyüségé,^{b)} a' társaságnak szükségeivel öszve szerkeztessen. Igaz, hogy minden ezen feltételek eggyütt ritkán vannak meg, és szinte ezért ritka is ollyan státusokat látni, mellyek jól vólnának öszve szerkeztve.

Van még Európában egy olly tartomány, melly képes a' törvény szerzésre, és ez Korsika sziget. A' melly erővel és áthatatossággal e' derék nép szabadságát vissza nyerni és védelmezni tudta, megérdemlené valóban, hogy annak fenntartására ötlet egynémelly bölts ember megtanítaná. Én nékem van egy némelly előérzésem a' felől, hogy még egykor e' kis sziget Európának tsudálkozására fog szolgálni.

94.

[1794 március vége] Pest

*Lukács Pál ügyvéd levele Paitzkoffer Antal lakatosmesterhez.
Tréfás formában tudósítja a legújabb franciaországi hírekről.*

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Lukács periratai 4. sz. mellékl.

A levél írója Lukács Pál pesti ügyvéd, címzettje pedig ügyfele, Paitzkoffer Antal jómódú pesti sváb lakatos, aki ebben az időben Váradolasziban időzött, szőleijében. A jakobinus perben mindketten bíróság elé kerültek. (Személyükre és perükre l. II. k. 705. és 710. l.)

Az alábbi, igen gyarló németséggel megírt levelet Németh János jogügyi igazgató a perben csatolta a Lukács elleni bizonyítékok közé. Cáfolhatatlanul tanúsítja, — mondotta róla — hogy írója magáévá tette „a francia-demokratikus perverz eszméket.” (L. II. k. 705. l.)

A levél megírásának idejét a benne írottak alapján rögzíthetjük. (L. ih.)

[Címzés a levél külsején:] Von Pest. Dem Herrn Anton Peitzkoffer, in seinem eigenem Hause abzugeben, zu Gross Varadein.

^{a)} Az eredetiben: la docilité

^{b)} Az eredetiben: simplicité

Bester Freund!

In Niederlanden ist m — — —^{a)} dass das [!] Fürst [Coburg?] — — — dort die Fran[zosen ein] und mehrmal — — — katon, unser — — — ein Nagel g — — — war es ihr nicht ge — — — [wie] ich und noch einer kaum sie herstellen könnten. Ich bin alle Tag bei ihr, so wie Sie es befohlen haben schau nach der Ordnung, wie ein accurater Fiscal. — Jezt weiter: In 2Brückischen haben die Einwohner die 2 schöne fürstliche Schlösser auf Andrun-gen der Republicaner nieder gerissen.¹ In Speier koste it [!] 1 Pfund Rindfleisch 40 Xr. In Genua sind grosse Unruhen auf der neue; ein Bott hat die Nachricht hin gebracht, dass ganz Corzica von Engländern eingenommen, und die 2 Convents Commissärs gefangen geworden sind.² Um nicht zu vergessen, Herr Gross-Arendator, es freud mich aus Hertzen, wenn Sie sich recht gut mit der Beste Madame befinden. Was wird es mehr in Gross Waradein theologische Rebhändler, oder theologische Stockfische. Mir — — — ám egy újságot! Unglück! — — — ffen todt lachen; dengens — — — ke von — — — 99 Centner haben — — — genommen, den sie haben — — — Canonen von Manheim wer- — — — als ich lebe und lache. — — — Ier haben Sie die Offner [Staats und Gelehrte Nachricht] en von 27 Marzii imaus- — — — sehen die Declaration des [Königs von Preussen an den] Kurfürsten von Mainz;³ oh lesen Sie es nur, es ist auch zu todt lachen, aber nicht für die Pfaffen, für uns gute Bürgers! Ju he, es leben alle Advocaten!!! ju he, sage ich, es lebe — was dann? Hören Sie nur: in Asien, alles was die Holländer in Insel Java mit der blühend berühmten Stadt Batavia hatten, haben die Franzosen eingenommen, ihre Handlung nach Chyna ist verlohren, da gibt es Goldgruben, etc.⁴ Dieserzählen englische und pariser Nachrichten. Ja, das muss kein Menschen verdrüssen, es ist denen Holländern gutt, sehr gutt geschehen, sie sind ja nicht catholisch. Aber sie sagen noch einmal: ju he, es leben die gewesten Richters und ihre Tyrannei. Wann werden Sie dann zurück kommen? Nach 8 Wochen dürfen Sie doch erwarten? Bis hin ist Fried mit Russland.⁵

In Vende sind wieder Rojalisten, — was sie von Roperspier und anderen lesen werden, ist nicht wahr,^{b)} denn die Sage kommt von England, es war nur ein Balsam für die Wunden der Emigranten.⁶ Doch in Paris gehet nicht

^{a)} A levél jobb felső sarka leszakadt és hiányzik. Itt és az alábbiakban jelzett hiányoknak ez az oka. Ahogy udtam, a hiányokat szögletes zárójelben pótoltam.

^{b)} A „lesen werden, ist nicht war“ szavakat valaki (a felségértési perben az ügyész?) vörös ceruzával aláhúzta.

¹ Ezt a hírt nem tudom, honnan merítette. A zweibrückeni kastélyt különben még 1793-ban felégették.

² Mindezeket a híreket a Budán megjelenő hetilap, az *Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten* márc. 22-i és 26-i számából írta ki, kicsit túlozva. (Pl. az újság csak a genovai tanácsülésen elhangzott beszédekről szól.)

³ Az *Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten* 1794. márc. 26-i számában, a 187. lapon ismerteti a porosz királynak a mainzi választófejedelemhez intézett 1793. jan. 31-i levelét. Ebben a király kijelenti, hogy mivel a nép kezébe fegyvert adni veszélyes, ezért tiltakozik ellene, hogy általános népfölkelést hirdessenek a franciák ellen. Ha mégis megtennék, csapatait hazarendeli.

⁴ Zavaros mondat. Az azonban bizonyos, hogy nem a franciák foglalták el Jávát, hanem az angolok a hátsóindiai francia gyarmatokat.

⁵ Nyilván ez is az *Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten* híradására utal. A márc. 19-i számban (173. l.) ugyanis azt olvashatjuk, hogy a Porta erősen készülődik Oroszország megtámadására, s a cári udvar számol is a közeli háborúval.

⁶ Megint csak a *Nachrichten*ből vett hír; itt olvashatunk a Vendéekben fölfedezett új royalista összeesküvésről, majd arról, hogy Párisban a jakobinusok és a cordeliers-k között kiélesedett a viszály, Robespierre maga pedig beteg. (189–190. l.)

vollig gutt.¹ — Wider Coburg stehen 160 000 in 3 Armeen eingetheilt,² nie waren der Franzosen ihre Zubereitungen so schrecklich, als jezt dort, wider Cobourg; gar die Hauptstrassen haben sie geflasstert. Was wird aus uns werden? — Emigranten! Der Thomas Pain^{a)} hat in sein Gefängniss ein sehr berühmtes Buch ausgegeben, unter dem Titel: Das Jahrhundert der Vernunft, oder die wahre und fabelhafte Theologie.³ Ich bin, wie Sie wissen, ein Evangelist,⁴ morgen ist Sontag in Ungarn, also dies wird das Evangelium seyn auf morgen, also auch nicht alles für mich, für die ganze Welt. — Capriol soll sich gutt aufführen. Adieu, leben Sie alle wohl, und friedlich.

Fiscal m. p.

Ex officio

95.

1794 április 8, Bécs.

Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz

Tudatja, hogy katonai vonalon egyelőre semmit sem tud tenni érette. Hírek a lengyel szabadságharcról és a francia háborúból.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. 273—274. fol.

Vienne le 8 avril 1794.

Tres cher Ami!

Ta dernière lettre est encore obscure: j'y vois ton desir ardent de servir militaire, mais je n'y trouve le nom de celui qui s'est chargé de satisfaire à ta volonté; personne ne vient pas chez moi de m'en faire part, ou de me communiquer tes écrits. Le conseiller Becken⁵ est presque chaque soirés chez moi, je le demandai, s'il en suit quelque chose, et il me répondit que non;^{b)} et meme s'il saurait, ses efforts seraient inutiles n'étant point employé au conseil de la guerre. Peut-etre viendra-t-il à l'avenir encore ce bienfaiteur chez moi, pour conferer la chose avec moi; et en ce cas j'emploierai toute mon éloquence pour te recommander à qui que ce soit; car tu sais que je t'aime et veux ton bonheur.

Il y a 5 jours déjà que la poste de la Pologne nous n'arrive pas; nous n'en savons donc ni la moindre de chose, excepté que l'armée patriote apres avoir battus les Russes à Cracovie ait marché droitement sur Warsovie

^{a)} A nevet valaki (az ügyész?) vörös ceruzával aláhúzta.

^{b)} A mondat elejétől idáig terjedő részt valaki (talán a felségértési perben az ügyész) vörös ceruzával aláhúzta.

¹ Megint csak a *Nachrichten* alapján írja, mely közli az inségesek érdekében hozott rendelkezéseket. (189. l.)

² Coburg Ferenc Józsiás hg. volt a mintegy 162 000 főnyi, Belgiumban harcoló koalíciós sereg főparancsnoka. Vele szemben Pichegru parancsnoksága alatt valóban 160 000 francia állt az Ardenneknben. (Sorel, *i. m.* IV. 76—77. l.) Az adatokat Lukács minden valószínűség szerint a *Nachrichten*ből szedte össze.

³ Paine híres könyve, a *The Age of Reason*, amely német fordításban is megjelent: *Das Zeitalter der Vernunft. Untersuchungen über Wahre und fabelhafte Theologie.* 1794.

⁴ Célzás vezetéknévére: Lukács. (Vö. II. k. 705—706. l.)

⁵ A már többször említett Beeckhen Georg Adalbert udvari tanácsos.

pour en chasser les Russes. Elle s'accroît de jour en jour ; on la fait monter jusqu'au nombre de 100.000 combattans.¹

C'est aujourd'hui que nous recevons le premier extra Platt,² qui nous annonce que les français nous aient attaqués et deux fois repoussés, mais la troisième fois, nous restâmes selon cet extra Platt vainqueurs, et primes 4 pièces de canons.

Voilà tout-ce que je sais de nouveau ; la campagne qui vient enfin s'ouvrir nous en donnera dorénavant davantage. Je t'embrasse, et fais mes complimens à tous nos amis.

S. et F. de ton ami

Mpa

96.

[1794 április]

A zágrábi szabadságfára kifüggesztett vers, mely felszólítja a horvátokat, hogy ne harcoljanak a franciák ellen

A költemény tartalma: Nincs okuk a horvátoknak, hogy a franciák ellen harcoljanak, hiszen a franciák az egész világért küzdenek, és védik a parasztokat, meg a polgárokat. A franciák megvalósították az egyenlőséget, alkotmányos uralmat vezettek be, megfosztották hatalmuktól a kanonokokat és püspököket, akik a köznek semmi hasznára sem voltak, csak a nőket rontották. A franciák nem üldözik a vallást, csak azokat vetik börtönbe, akik a hazát akarják elárulni. A parasztoknak tehát melléjük kell állni, hiszen az urak csak azért harcolnak a franciák ellen, hogy régi uralmukat fenntarthassák. A parasztoknak eddig is részt kellett venniük a háborúban, de nem a hazáért és nem a szabadságért küzdöttek. Az Isten most jóváteszi ezeket a földi igazságtalanságokat, maga is a franciák oldalán harcol és a parasztot a régi paradicsomi állapotba juttatja: mert a világ teremtésekor még nem volt különbség úr és paraszt között.

Hajnóczy másolata : O. L. Vertr. A. 47. fasc. Hajnóczy periratai 6. sz. mellékl. Margóján Hajnóczy latinnyelvű szójegyzetei. — További másolatai : Verseghy periratai közt (ez is Hajnóczy írása) : uo. 43. fasc. 6. sz. mellékl. és a Verhovác zágrábi püspök elleni vizsgálat iratai közt : O. L. M. Kanc. eln. 90/1794. sz. — A Kir. Táblán Millos József assessor által készített latin fordítása elveszett, vagy lappang. (Vö. Németh János jogügyi igazgatónak Delivuk perében 1796-ban írt jelentésével : O. L. Vertr. A. 49. fasc., sz. nélk.)

Lucchesini Caesar bécsi porosz követ 1794. május 7-én jelentette királyának, hogy április 20-án, húsvét vasárnapján, Zágráb főterére ismeretlen kezek szabadságfát ültettek. A rendőrség emberei azonnal ledöntötték a fát, — olvassuk a jelentésben, — s mivel ugyanitt már a farsang utolsó napján is a bálon egyik álarcos a francia szabadságjelvényeket tűzte ki magára s egy guillotine-modelt hordott, a kormányzat komoly nyomozást indított a forradalmi propaganda szerzőinek kiderítésére. (A jelentést közli: Gragger Robert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin, 1923. 152. l.) — Sággy Ferenc, a pesti egyetemi nyomda felügyelője Kresznerics Ferenc szombathelyi tanárhoz, az ismert nyelvészhez írt május 10-i levelében már arról is tud, hogy a szabad-

¹ 1794. április 4-én a lengyelek Kosciuszko vezetésével megverték Raclavice-nél, Krakó közelében az orosz sereget. — Ápr. 17-én Varsóban fölkelés tört ki, s az orosz csapatokat kiűzték a városból.

² Értsd : Extra-Blatt. Ezt a hadijelentést nem találtam meg sehol.

ságfán ez a felirat volt olvasható : „Es lebe die Freiheit und Gleichheit.” (Közli: Márk Sándor, *Kresznerics Ferencz leveleskönyve*. Bp. 1914. 14. l.)

A nyomozást a helyi hatóságok folytathatták le, a kormányiszékek levéltárában erre vonatkozóan semmilyen adatot nem találtam. Eredménye alig lehetett.

Ezen a zágrábi szabadságfán volt kitűzve az alábbiakban közölt horvátnyelvű vers.¹ (L. II. k. 106. és 284. l., az utóbbi Verhovác püspök följegyzése arról, hogy neki a bán mutatta meg a költeményt.) Szerzőjét nem ismerjük.² Hosszú ideig nem is találunk a versre vonatkozó följegyzést, hogy azután a magyar jakobinusok elleni perben annál több szó essék róla. A vers másolatát ugyanis megtalálták Hajnóczy lefoglalt iratai közt. Margójára följegyezte a horvát szavak latin jelentését, mintha le akarta volna fordítani. Vallomásában azt mondta: egykori alispán-társa, Delivuk adta neki, az ő kézírásából másolta le s az ő magyarázata alapján készítette a latin jegyzeteket hozzá (II. k. 106., 108. és 288. l.). Az is kiderült, hogy Pesten és Budán, éppen Delivuk és Hajnóczy révén a költeményt sokan ismerték.³ Ismerte Martinovics és Laczkovics, akiknek Delivuk mutatta meg (uo. 144., 148., 280. és 323. l.). Hajnóczy Szecsánacznak (uo. 539. l.), Verhovszkynak (uo. 168. l.) és Versegghynak adta tovább, ez utóbbinak azzal, hogy fordítsa le magyarra. Versegghy azonban szabódott, mondván, hogy nem ért horvátul. Erre Hajnóczy prózában irt latin, majd magyar fordítást adott neki,⁴ s ebből írta Versegghy a költemény magyar változatát. (Saját vallomása: uo. 342. és 624–625. l.) Ez a magyar változat nem maradt ránk, pedig eléggé el lehetett terjedve.⁵ Hajnóczy maga is terjesztette, megmutatta Sigray Jakabnak és Szentmarjaynak, aki viszont továbbadta Szolártsik Sándornak (uo. 168. l.).

A Versegghy elleni felségssértési és hazaárulási perben egyik fő vádpont volt, hogy ezt a költeményt magyarra fordította (II. k. 619. l.). Az ítélet értelmében, több más „veszedelmes” irattal együtt, a kivégzés után a hóhér máglyán égette el ezt a költeményt is. (Uo. 630. és 802. l.; III. k. 232–233. l.)⁶

Gedicht welches an den Freiheitsbaum in Agram gehangen hat.

1. Zakaj issli bi Horvati
Prot Franczuzu vojvati, ⁷
ki vasz nigdar ni zbantuval
kak vasz vszaki bu valuval. | 2. Nit je vasse chizse szpalil
Nit na polye kad navalil
Vassu marhu ni odgonil
Zsene vasse ni oszkrunil. |
|---|---|

¹ A vers nyelvére és helyesírására vonatkozóan l. Hadrovics László sajtó alatt levő fejtegetéseit: *Kroatiches revolutionäres Gedicht aus dem Ende des 18. Jahrhunderts* (*Studia Slavica*, II. 1956).

² Martinovics ugyan a bécsi vizsgálóbizottság előtt azt mondta, hogy talán Delivuk Márk írta (II. k. 153. l.), ezt azonban nemhogy bizonyítani, de még valószínűsíteni sem tudjuk. Már az egykorú nyomozás sem tudott Delivukra semmit rábizonyítani. (L. III. k. 123. l. Jegyzőkönyv No. 217/2 és O. L. M. Kanc. eln. 90/1794. sz.). Máskor Verhovác Miksa zágrábi püspököt vette gyanúba, ez azonban annyira valószínűtlen volt, hogy még nyomozást sem indítottak. (L. II. k. 280. és 284. l.)

³ Delivuk Bedekovich Tamás magyar kamarai fogalmazóra vallott, hogy tőle kapta a kéziratot. Bedekovich ezt nem is tagadta, neki Klobucharich Ferenc, Zágráb megye geometrája küldte meg. (Bedekovich és Delivuk 1794. dec. 16-i vallomásai: O. L. M. Kanc. eln. 90/1794. sz.)

⁴ Könnyen lehetséges, hogy ezt maga Hajnóczy készítette, bár tagadta. (II. k. 367. l.)

⁵ Csak néhány sorát ismerjük Szirmay Antal följegyzéséből; ezeket a megfelelő helyen jegyzetben közlöm.

⁶ Itt mondom hálás köszönetet Szép Gabriellának, a M. Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete tudományos munkatársának, aki szíves volt számomra a költeményt lemásolni és annak regesztáját elkészíteni.

⁷ Versegghy fordításában:

A franciák ellen magyarok s horvátok
Ti véres fegyverrel miért indulnátok?

(Közli Szirmay Antal: III. k. 378. l.)

3. Bolyebi sze sznim szlozsiti
I po nich skup vudriti,
ki sze proti nyemu sztave,
szamo da vasz duzse dave.
4. Franczuz za vesz szvet vojuje
Navuk nyegov to valuje
Brani muzse i purgare
Szamo tere vsze hahare
5. Vszem praviczu jednu daje,
Plemensscsinu nepoznaje,
Ar szmo, veli, jednoga
pokolenya cslovenszkoga.
6. Jeden bog je vszech sztvoritel
Jeden Adam vszech roditel,
Jedna Zemlya vsze nasz hrani
Jedna pravda naj vszebrani
7. Jednakosze vszi rodimo
I po szmrtil v zemli szpjmo
Szamo krepost bog zvissuje
Ova naj nasz razlucsuje.
8. Szpametnessi naj ravnaju,
Priproszteessi naj slussaju,
Groff je sztokrat velik bedak
Plemenitass vecs kak sumak.
9. Pri Franczuzech je vam datsa
Ki vecs ima, on vecs placsa,
Jednakosze vszaki szudi
Muss, plemenit, ali Groff budi.
10. Vu spravisscsevszki hodiju,
Praviczeszki vszi delaju,
Poglavare vszi zbiraju
Domovina[!] vszi branuju.
11. Zatrli Franczuz kanonike
Je, vsze take duhovnike,
ki szu szamo zato bili,
Da szu dobro jeli, pili.
12. Ni kaj obszini hasznili
Mnogem kriviczi ucsinili
Pucze, zsene kvarili
Malo boga molili.
13. Malo biszkupi poszluju
Prevecs vszigda goszpoduju
Zato vsze je nim bogaczsztvo
I Zemelyszko vsze goszpodsztvo.
14. Vi szte veli redovniki
Krisztussevi namesztniki
koga kralyevszto z'ovoga
Ni je szveta lazslivoga
15. Ki ne imel gdebi glavu
Bil naszlonil szvoju pravu.
Anda Zemelszka pusztite,
Ter Krisztussa prav szlidite.
16. Wsem dopusscsa da szluzsiju
Bogu swemu kak hocseju
Da nam sze dopada szluzsba
Ku poboyszno[!] daje druzsba.
17. Povecstemi szada lyudi!
Jeli Franczuz tako bludi
kak vam duhovniki kazsu
kak v prodekach vecskrat lazsu.
18. Ne verujte, lyudi! toga
dabi Franczuz tajal boga,
Da poboyszne povszud kolye
kak ti ovcze ali vole.
19. Pregon vere prepoveda
Szamo umoriti zapoveda
ki szu domovinu zdali
Ali zdati pripravlyali.
20. Da Szumlive v uzu mecse
Toga tajat negdo necse
Ali da ga nebi zdali
kakga drugi szu prodali
21. Wszki moraju novcze dati
ki szu v obszini bogati
Za branenje domovine
I predrage szlobossesine.
22. Ali vszem sze opet verne
Kad se nazad mir poverne
Szami takvi budu kvarni
Ki szu bili nepokorni.

23. Imi k boju pomazsemo,
Lyuda[!], noveze, kruch dajemo
Neza branit domovinu
Josscsemenje szlobosscsinu
24. Neg da popi goszpoduju
Velikassi da kralyuju
Da osztane joss muzs tuzsen,
kak do szada bil je szuszen.
25. Da i odszad muzs vszehrani,
Domovina [!] vlovlen brani,
Da szam dela puta, moszta,
Al nit ovo nje doszta
26. Jossda mosztovinu placsa,
Gozpon ide prez haracsa
da vsze terhe muzs podnassa
Goszpon naj bu Harambassa¹
27. Sztokrat zsuho muze place,
Kad po baleh goszpon szkacse
I z szvojom kurvom sze veszeli,
kada muzs od tuge czvili.
28. Ovi szu vam kervavoga
Zroki boja fancuzkoga :
To jest haharov oholnoszt
Ni pak vera, al pobožnoszt
29. Ovo delo obderžati,
Jezera nemariju dati,
Koji vendar v gladnom letu,
Ne szu dali kruha kmetu.
30. Od glada je kmet vumiral,
Joss ga goszpon je udiral,
Nidmu szada neoprosti,
Da, kaj daje, nadomesti.
31. Ove gledecš bog krivicze,
Ni na Zemli vecš praviczze,
Zahman bil szem poszłal szina
Veli, hodi gillotina.
32. Pervics razsaj duhovnike,
Melazslive namesztnike,
koji z recsmi me valuju,
Z csinim pako zatajuju.
33. Takvi jeszu duhovniki,
Biskup z vszemi kanoniki,
ki naveke sze gosztiju
Vu dne, v nocsi Halberzwölf igraju
34. Ni szpametno velet mocsi
Da szé kerv cslovecška tocsi,
Za ovakve pani perde,
ki sztalissa szvoje gerde.
35. Nje ti gillotina umori,
k epulonu v pekel vucsi
Naj na veke sznim sztanuju,
Arga verne [!] naszleduju.
36. Zatem recsi plemenitem,
Z bogom dossła szem szerditem
ki vam necse vecš oprosztiti,
Neg vasz hocse szkoreniti.
37. Kaj ti necsete szpoznati
Da szu muzsi vaszi brati,
I da zmed njeh ima szaki,
z szvami vu vszem del jednaki.
38. Zato veli vszamogucsi,
Prot kojega nje mocsi,
Zahmanszu vsza, ka dajete,
Obladani vi budete
39. Ar z Franczuzom ja vojujem,
Muzsom v csinenje szplacsujem
Od Goszpoda vsze krivicze,
prez razuma i praviczze.
40. Nazad hocsu dati muzsu,
kaj je imal v paradizsu
Nit Goszpona, nit je muzsa,
kad sztvorila ruka bozsza.

¹ Verseghy fordításában :

Hogy a szegény paraszt terhét hordozgassa,
Nemes ez után is legyen haram-bassa.

(Közli Szirmai Antal : III. k. 365. l. — Harambassa : rablóvezér.)

97.

[1794 április]

*A Magyarországi Reformátorok Titkos Társaságának Kátéja**Irta: Martinovics Ignác*

I. Az ausztriai ház vészterhes uralkodásáról. II. A magyar politika megváltoztatásáról. III. A magyarok fölkeléséről.

Hajnóczy József sk. írt másolata : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics 5. sz. mellékl. — Erről egykorú hiv. másolat : O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk. — Néhány kifejezésben eltérő variánsa, Laczkovics János másolata : O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk. — Ismeretlen által leírt, a Laczkovics-féle variánssal szószerint megegyező másolatai : O. L. Vertr. A. 36. fasc. 24. sz. és *uo.* sz. nélk. Ez utóbbi töredékes. — A káté Fraknoi Vilmos által készített, nem mindenütt szabatos magyar fordítása : *Martinovics élete*, 223–230. l., majd innen átvéve : Barabás Tibor, *Martinovics élete*. Bp. 1945, 155–166 l.

Martinovicsnak a bécsi vizsgálóbizottság előtt tett vallomása szerint a Reformátorok Társaságának Kátéját Gyurkovics Ferenc, a pesti egyetem tanára írta 1793 őszén. Ő, Martinovics 1794 májusában az eredeti szöveget csak egy kérdéssel toldotta meg, azzal, amelyikben arról szól, hogy a fegyveres fölkelést a lengyel szabadságharc mintájára kell megszervezni. (L. II. k. 58., 59. és 149. l.) Bár amit Gyurkovicsról tudunk, az egyáltalában nem valószínűsíti az ő szerzőségét, s maga Martinovics is visszavonta vallomását kivégzése előtt (II. k. 777. l.), Hajnóczynak pedig már 1794 májusában azt mondta, hogy a kátét ő írta (II. k. 94. és 148–149. l.), mégis a szerzőség kérdésében vizsgáljuk meg magát a szöveget.

A káté Martinovics korábbi megnyilatkozásaival kétségszövegbevonhatatlanul megegyezőket mutat. Így mindenekelőtt az 1793 őszén írt alkotmánytervvel és a még korábbi, Ferenc császárhoz írt Nyílt levéllel. Ezekre a megjegyzésekre a kátéhez fűzött jegyzetekben mindenütt utaltam, de a legfontosabbakat itt is megemlítem. „A magyarok politikai reformjáról” szólva (II. fejezet, 1010. s. köv. l.) a káté, az alkotmányterv (Entwurf, 897. s. köv. l.) és a megyék számára 1793 őszén írt tájékoztatás, amelyik kétségszövegbevonhatatlanul Martinovics alkotása (Puncta, 908. s. köv. l.) a lényeges pontokban azonos. (Kétkamarás országgyűlés, az elsőkben a nemesek, a másodikkban a nem-nemesek küldöttei; a nemességnél az országgyűlési census évi 100 ezer ft. jövedelem; a nem-nemesek 30–40 ezren küldenek egy képviselőt; az elnököt 14 naponkénti váltással hol az egyik, hol a másik tábla adja; a nemzeti közalapra vonatkozó elképzelések; a nemzetiségi tartományi autonómia stb.) Azonosan jellemzi II. Lipót macchiavellizmusát, az országra nehezedő gyarmati kizsákmányolást a Nyílt levél és a Káté, a török portai követség ügyét pedig a megyékhez írt 1793-as tájékoztatásban találjuk meg, igaz, hogy nem egészen azonos conclusióval. A külpolitikai háttér, a franciák elleni koalíciós háborúk megítélése pedig szinte minden 1792–94-ben írt munkájában ezzel azonos.

Egy kérdésben ellenkezik a káté Martinovics korábbi megnyilatkozásaival: abban, hogy az uralkodói önkény visszaszorítása helyett immár Ferenc császár és a Habsburgok detronizálását tűzi ki célul. Ez azonban nem bizonyít Martinovics szerzősége ellen. Az alkotmánytervek még csak reformokat akartak, országgyűlési tárgyalások révén, — a közben eltelt félév alatt azonban Martinovics arra a meggyőződésre jutott, hogy csak radikális, forradalmi változás hozhat sikert. (Egyébként az egyetlen általa sajátjának elismert kérdés-felelet is éppen Ferenc detronizálásáról szól : 1009. l.) Miközben pedig azt bizonyítja, hogy egy általános fölkelésnek sikerre kell vezetnie, egyik érve kétségtelenül rá vall. Azt mondja ugyanis, Stiria népe alig várja, hogy csatlakozzzék a felszabadult Magyarországhoz. (1014. l.) Ezt az érvet pedig Martinovics többször hangoztatta Laczkovics János előtt, már korábban is. (L. II. k. 88. és 155. l.)

Ezenkívül Martinovics szerzőségére vall a Bujanovics Károly udvari ágens előtt elhangzott uralkodói kijelentésre való hivatkozás is. (1008. l.) Tudjuk, hogy Martinovics személyesen is ismerte Bujanovicsot (I. II. k. 708. l.), de meg Gotthardtól vagy más, az uralkodó környezetébe tartozó barátjától is hallhatta ezt az udvari intimtájt.

Mindezek alapján teljes mértékben valószínűsítve látom azt, hogy a kátét Martinovics írta. Ez a megállapítás persze csak a formábaöntésre vonatkozik és nem akarom vele a kátében foglaltakat Martinovics kizárólagosan saját gondolataiként feltüntetni. (Erre l. Bevezetés III. fejezet)

A káté megírásának idejét 1794 májusára tehetjük, amikor Martinovics Pestre érkezett, és alkalmasnak látta a helyzetet a szervezkedés megindítására. (L. II. k. 58. l.) Az időpont meghatározásában biztos támpont a lengyel szabadságharcra való hivatkozás (l. 1009. l.); Kosciuszko 1794 március utolsó napjaiban bontott zászlót. Viszont azt is tudjuk, hogy május végén a káté már a titkos társaságok igazgatóinak kezében volt. (L. II. k. 87., 93. és 109. l.)

Az eredeti kéziratot, miután Hajnóczy, Szentmarjay és Laczkovics lemásolták, Martinovics megsemmisítette. (L. II. k. 60. l.) De ránkmaradt több egykorú másolata. Egyik Hajnóczy József kézírása. Az eredetivel való megegyezését a titkos társaságok igazgatói aláírásokkal igazolták. (L. 1014. l.) Ettől egyes szavakban eltér Laczkovics János szintén sajátkezőleg leírt példánya. Az összes többi másolat e két példány valamelyikének kópiája.

Az alábbiakban Hajnóczy másolatának szövegét közlöm, s Laczkovics példányának eltéréseire jegyzetben utalok.

Cathecismus occultae societatis reformatorum in Hungaria

C a p u t I^{um}

De pernicioso domus Austriacae in gentem Hungaram dominio

Questio. Estne natio Hungara sub sceptro Austriaco felicior, quam antea sub suis regibus erat?

Responsio. Non, Hungari sub suis regibus dissidentes quidem erant, factiones inter se fovebant, sed et vires, et energiam animi conservarunt, libertas nobilitatis intacta floruit, et natio Hungara independens more omnium primarum nationum in Europa mansit. Sub sceptro Austriaco militia Hungara, quae vires illius constituit, est in manibus Germanorum; energiam Hungara nobilitas totaliter amisit, titulis vanis patriotismum suum cabinetu Vindobonensi vendit et libertatem nobilis nomine tenus tantum retinuit.^{a)}

Questio. In quo casu et quomodo Hungarica nobilitas a Viennensi cabinetu venditur?

Responsio. Cum extra diaetam comitatus non nisi rogare regem et eidem humiles repraesentationes facere audeant, ideo cabinetum Viennense toties diaetam convocare negligit, quoties nationem suis factionibus^{b)} decipere intendit. Maria Theresia longa annorum serie a regni comitiis celebrandis abstinuit. Iosephus illa^{c)} penitus evitavit. Leopoldus machiavelismo suo et corruptionibus regni comitia elusit. Franciscus ignorans et regiminis incapax, jam instigantibus suis ministris, se regni comitia nunquam convocaturum spondit. Hoc assertum est secretum, sed verissimum.

Questio. Quibus mediis aula Viennensis utitur, ut patrioticas comitatuum repraesentationes adnihilet?

Responsio. Commissionibus, militia et poenis.^{d)} Iosephus contra dominos terrestres et comitatus per militiam suam invehebat, Leopoldus

^{a)} retinet.

^{b)} tyrannis factionibus

^{c)} hoc

^{d)} punitione.

et Franciscus commissarios denominant, ut hi in autores patrioticarum repraesentationum inquirant illique puniantur.

Questio. Quomodo cabinetum Viennense Hungarorum servitutem^{a)} conservat?

Responsio. Hungaros perpetuo a ministerio conferentiae removet, ne hi servituti Hungaricae sese opponant. Omnes Austriae principes, si Iosephum excipias, praelatis Hungariae, qui per coelibatum cives patriae esse desinunt et suas a dictis principibus obtinuerunt proelaturas, ad vendendam Hungarorum libertatem usi sunt. Denique magnates Hungariae, quos illi crearunt, Viennam ad habitandum alliciunt, ut ibi sensim aulae adulari asuescant, et suam ita Germanae et meretrices Viennenses, quae apud dictos magnates omnem extinguunt erga patriam amorem. Magnates hi ita ab aula Viennensi praeparati primas tenent dignitates et patriam vendunt, leges illius eludunt et proventus suos Hungaricos Viennae consumunt. Ex quo iidem ita magnates ab aula Viennensi corrumpi coeperunt, Hungari nec Rakoczium, nec Tökölum, nec Berchinium etc. amplius resuscitare possunt.^{b)} Ita amor patriae in nomine duntaxat subsistit.^{c)}

Questio. Quid mali domus Austriaca bello septennali Borussico genti Hungarae causavit?¹

Responsio. 500 milia Hungarorum in hoc bello occuberunt,^{d),2} subsidia bellica e Hungaria per cabinetum Viennense hausta prope 400 milliones florenos intra belli hujus tempus^{e)} effecerunt,³ atque ita Hungaria summam et depopulatione et jacturam rerum suarum passa fuit.^{f)}

^{a)} Hungaros in servitute

^{b)} ... amplius obtinere potuerunt.

^{c)} Amor patriae vanum ita mansit nomen.

^{d)} perierunt

^{e)} intra septennium

^{f)} ... et diviciarum suarum jacturam passa fuit. — Az ismeretlen kéztől készített másolatban ezután a következő kérdés és felelet következik, amelyek Hajnóczy másolatában nincs meg: Questio. Quale emolumentum ex hoc bello in gentem Hungaram redundavit? — Responsio. Damnam maximum et emolumentum nullum.

¹ A Mária Terézia által II. Frigyes porosz király ellen Szilázia visszaszerzéséért indított háború (1756–1763), mely azonban végül sem vezetett eredményre.

² Hivatalos megállapítás szerint a monarchia a hétéves háborúban halottakban és sebesültekben összesen 303 592 embert veszített. (*Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns*. I. 118. l.) Ahogy Bánlaky József megjegyzi: „hogy az áldozatok között hány volt a magyar, azt megállapítani soha senki sem lesz képes.” (*A magyar nemzet hadtörténelme*. XIX. rész. Bp. 1941, 258. l.) Csak a Nádasdy-huszárok veszteségeit ismerjük. Ebből az ezredből, amelyik mindvégig a legveszélyesebb harctereken forgott s így veszteségei is nagyobbak voltak az átlagosnál, a háború folyamán 503 ember (3 tiszt, 500 közhuszár) esett el és mintegy 1000 került fogságba. (Markó Árpád, *Magyar csapatok Mária Terézia királynő háborúiban. 1740–1790*. Bp. 1939, 58. l.) Egyébként a monarchia haderejének mintegy $\frac{1}{3}$ -át képezték a magyar csapatok. (A 88 gyalogezredből 28, a 21 gránátos zászlóaljából 3, és az 52 lovasezredből 19 volt magyar. Markó, *im.*)

³ A hétéves háború külön költsége (nem számítva most a katonaság fenntartására a béke-években is szükséges összeget) 260 millió ft. volt. Ebből Magyarország, Erdélyt és a Bánságot is beleértve, kereken 8 millió ft.-ot fizetett. Az állandó hadi kiadásokból Magyarországra, megint Erdéllyel és a Bánsággal együtt, kereken évi 4 millió 200 ezer forint esett. Ha ezt héttel megszorozzuk és a rendkívüli hadikiadásokhoz hozzáadjuk, még így együttesen is csak 37 millió 400 ezer ft.-ot kapunk. (L. Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Bp. 1922, 255. és 347. l.)

Questio. Acceperunt ne provenia Hungari milites post bellum?^{a)}

Responsio. Neutiquam.^{b)} Nadasdy gratiis exutus^{c)} in Croatiam redire debuit, quia ebrietati ducis Lotharingiae Caroli et ignorantiae ejus in agendis rebus militaribus semet Hungaro animo opposuit.^{d)} Militia Hungarica semper in summis periculis, prima inimico opposita^{e)} fuit et tamen per Germanis Austriis^{f)} contemnebatur. Solus belli dux Hadik evasit,² et donatione regia dominium Futak impetruit, ac ita cabinetum et Austriacorum effectus est mancipium.^{g)}

Questio. Quomodo hodie miles Hungarus per cabinetum Austriacum tractatur?^{h)}

Responsio. Ingratissime;ⁱ⁾ sicut olim Germani et Itali legiones Hungaricas ita et nunc obtinent unacum plurimis officiorum militarium gradibus, ubi Hungarus officialis ponitur.

Questio. Quare hoc facit criminalis haec aula?

Responsio. Quia timet, ne militia Hungarica homogenea, id est ex solis Hungaris constans, crimina illius in gentem Hungaram commissa puniat.

Questio. Quare Maria Theresia scholas normales Germanicas in Hungaria introduxit?³

Responsio. Quia viam voluit Iosepho ad absolutum despotismum aperire. Sperebat nempe, quod natio Hungara suam linguam sit dere-

^{a)} Proveniatne cabinetum Viennense Hungaros post hoc bellum?

^{b)} Pessime.

^{c)} disgratiatus

^{d)} A mondat második fele: quia ebrietati Caroli principis et fratris imperatoris Francisci et stupiditati illius bellicae sese Hungarico valore et animo opposuit.

^{e)} obtruose

^{f)} a Germanis Austriacis

^{g)} Solus Hadik belli-dux evasit, postquam per donationem domini Futak ab aula factam mancipatus fuit.

^{h)} Quomodo hodie militia Hungarica tractatur ab Austriaco cabinetum?

ⁱ⁾ Pessime.

¹ Nádasdy Ferenc gr. (1708—1783) tábornagy, Mária Terézia egyik legkitűnőbb tábornoka, 1756-tól horvát bán. A hétéves háborúban a Monarchia lovasságának parancsnoka volt. A leutheni csata után, 1758. jan. 1-én váratlanul fölmentették parancsnoki tisztétől. Ettől kezdve csak a báni teendőkkal foglalkozott. Fölmentését valószínűleg Daun Lipót tábornagy, régi vetélytársa vitte keresztül a királynőnél. Porosz történetírók megállapítása szerint, Nádasdy leváltása II. Frigyes számára felért egy nyert csatával. (Minderle I. Thurzó Kálmán, *Fogarasi Nádasdy Ferencz gr. tábornagy. Hadtörténelmi Közlemények*, XVI, 1915, főleg 454. s. köv. l.) A Martinovicstól mondtak különben híven tükrözik az akkori közvéleményt. Nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is Lotharingiai Károlyt okolták a hadjárat kudarcáért, s a bécsi Szt. István templomra röpiratokat ragasztottak ki, melyek dicsérték Nádasdyt és gúnyt űztek a részegeskedő fővezérből. (Vö. Rochter H. M., *Österreichische Volksschriften im siebenjährigen Kriege. Österreichische Revue*, 1866, VI. 46. l.) — Lotharingiai Károly hg., Ferenc császárnak, Mária Terézia férjének öccse, a hétéves háborúban az osztrák hadak fővezére.

² Hadik András (1710—1790), a legendás híru huszártábornok, a hétéves háborúban tanúsított vitézségeért és érdemeiért előbb a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztjét, majd 1763-ban a futaki és csernovici (Bács m.) uradalmakat, s még ugyanebben az évben grófi címet kapott. — Egyébként amit a Káté a magyar katonaságnak és a magyar vezéreknek a hétéves háborúban való mellőzéséről ír, a történeti kutatás mindenben igazolja. (Vö. Markó Árpád, *Futaki gr. Hadik András*. Bp, 1944.)

³ A Mária Terézia-féle iskolareform a tankerületek székhelyén osztrák mintára „nemzeti minta-iskolákat” (scholae normales) létesített. Ezek látták el az elemi iskolai oktatás mellett a tanítóképzést is. (Vö. Finánczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Bp. 1899.)

lectura,^{a)} et una cum corruptissima Austriaca^{b)} lingua mores et despotismum Viennensem in perniciem libertatis Hungariae acceptura.

Questio. Quare Iosephus plebem sub praetextu humanitatis voluit elevare?

Responsio. Quia nobilitatem et illius resistentiam penitus delere voluit.

Questio. Potestne Iosephus relate ad Hungaros humanitatis defensor compelli?

Responsio. Non. Rex, qui omnes felices facere debet, male agit, si unam classem^{c)} opprimit, aliam elevet; nam hoc ipso una classe depressa aliam subjugare vult, ut tandem utramque more jumentorum suo jugo mancipet. Optima etiam instituta regia, si malum habent finem, perversa sunt.^{d)}

Questio. Quare semper cabinetum Viennense Constantinopoli Germanum et non Hungarum habet legatum?

Responsio. Quia metuit, ne Hungarus^{e)} pro bono suae gentis^{f)} foedus cum Turcis ineat, et ita grave jugum^{g)} Austriacum excutiat.^{h)}

Questio. Quare cabinetum [Viennense] facile declarat [Turcis]ⁱ⁾ bellum?

Responsio. Quia Constantinopoli nullus est natio Hungara legatus,^{j)} qui istud malum juxta leges patrias impediret.^{k)}^{l)}

Questio. Satisfacitne Leopoldus Hungariae nationi, quod Eszterhazyum ad conciliandam pacem cum Turcis^{l)} Sistovium miserit?²

Responsio. Plane non. Germanicus legatus Herbert³ obtinuit veram cum Turcis tractandi instructionem, Esterhazyo tantum pompam et despectum^{m)} Hungariae gentis ostentare in eodem congressu permissum

^{a)} desertura

^{b)} Germanica

^{c)} unam classem civium

^{d)} Az utolsó két mondat: Nam dum ita agit, tunc unam classem alia deprimere vult, ut tandem utramque more jumentorum dirigere possit. Etiam optime instituta regis, si malum haberent finem, mala dicenda erunt.

^{e)} Hungarus legatus

^{f)} nationis

^{g)} jugum infame

^{h)} tandem excutiat

ⁱ⁾ Ez a két zárójelbe tett szó kimaradt. A 2. sz. másolatban benne van.

^{j)} ... nullum Hungara natio habet ablegatum.

^{k)} ... juxta leges publicas impedire possit.

^{l)} ... pro pace cum Turcis concludenda

^{m)} ... nullitatem

¹ Vö. az 1793-as, az új alkotmány érdekében írt röpiratban mondottakkal, 909. l. I. pont.

² Az 1790/91-es országgyűlés rendei azt kívánták, hogy Lipót magyar megbízottat nevezzen ki a törökkel való békétárgyalásokra. Miután a rendek kívánságát a Kancellária is törvényesnek ismerte el, Lipót — mivel ekkor még nem látta elérkezettnek az időt, hogy a magyar önállósági törekvésekkel szembeforduljon — ki is nevezte az országgyűlés által ajánlott Esterházy Ferenc gróft magyar követé. A szisztovai békétárgyalásokban s a béke megkötésében azonban szava egyáltalában nem volt. (L. Marczali, II. 64. s köv. l.) — A szisztovai békében különben II. Lipót lemondott a József császár által kezdett török-osztrák háborúnak az Aldunától délre eső hódításairól (1791. aug. 21.) — Esterházy Ferenc gr. (1746–1811), a család tatai ágából, a monarchia későbbi nápolyi követe. Aulikus. 1790/91-ben a főrendi tábla balszárnyához húzott, Lipót király ezért a „megbízhatatlanok” közé sorolta. (Marczali és Sándor Lipót iratai, 446. l.) — A kérdésre vö. Martinovics *Status regni Hungariae* c. röpiratát, ahol még a magyarokat rója meg „gyermekesgükért,” hogy egyáltalában magyar követet küldöttek Szisztovába. (777. l.)

³ Herbert v. Rathkeal Peter Philipp br., 1780–1802 közt a monarchia konstantinápolyi követe.

fuit. Qua agendi ratione Leopoldus Machiavellus Hungaros turpiter coram Europa prostituit.

Questio. Quid genti Hungaræ ultimum bellum Turcicum profuit?

Responsio. Nihil. Sed potius nocuit. 100 millia Hungarorum in bello hoc et 80 milliones Hungaricorum subsidiorum perierent.¹

Questio. Estne hoc verum, quod Germani Viennenses Hungaris objiciunt, nempe aulam Viennemensem tumultibus Hungarorum ad pacem cum Turcis faciendam adactam esse?^{a)}

Responsio. Falsissimum. Aula Viennensis secretum in Reichenpach et Pilnicz tractatum fecit fine dividendæ Poloniæ et Gallorum cum adiutorio caeterum regum subjugandorum et exterminandorum. Quare cum Turcis pax est facta, et fructus belli Turcici, qui in Hungaros redundassent, in irritum abiverint.^{b)2}

Questio. Estne illud assertum Francisci publice in coronali diaeta assertum verum, Gallos videlicet sibi invito bellum declarasse?^{c)}

Responsio. Falsissimum. Tractatus Pilniczensis prior erat Gallorum belli declaratio. In hoc tractatu jam conclusum fuit, ut foederati reges duce cabinetu Viennensi Gallos hostiliter aggrediantur, et ideo præter necessitatem copiosus mittabatur in Belgium exercitus.³ En videas Hungare! crassum Francisci mendacium ineptamque imposturam.^{d)}

Questio. Quale emolumentum ex bello Gallico sperare potest gens Hungara?

Responsio. Nullum, sed damnum potius quam maximum. Nam si Galli triumpharint, nobilitas perit in Europa, ergo etiam in Hungaria. Iam 135 millia Hungarorum in hoc bello obiverunt; 56 milliones florenorum partim in aere,^{e)} partim in natura ex regno sunt elati.^{f)4} Denique bellantes contra Gallos Hungari democratica demum adferunt principia domum, quæ nobilitatem evertent.⁵ Absentia e regno militis magnam pecuniæ penuriam causat, regnumque Turcarum incursionibus expositum est.^{g)} Evectio frumenti et avenæ ad partes Galliae prohibetur.

a) ... nempe, quod hi aulam suis tumultibus ad pacem cum Turcis cogerint.

b) Az utolsó két mondat: Aulæ Viennensis secretum in Reichenpach et Pilnicz tractatum fecit, Poloniam cum Russis et Borussia dividendo et cum reliquis regibus gentem Gallorum exterminando. Ideo cum Turcis pacem inire decrevit, et ita fructus belli Turcici, qui in Hungariam redundavissent, annihilavit.

c) Estne saltem hoc verum, quod Franciscus rex modernus publica in diaeta asseruit, quod se nolentem Gall aggressi fuerint?

d) ... crassam Francisci et ineptam imposturam.

e) ... in pecuniâ

f) ... exhausti sunt.

g) Absentia e regno militis durante hocce bello magnam pecuniæ et distrahendorum terræ productorum causat penuriam; regnum periculo invasionis Turcarum expositum est.

¹ Az osztrák-török háború embervesztéséről semmilyen kimutatást nem talál-tam. De azt tudjuk, hogy a II. József által felvonultatott katonaság összlétszáma 272 422 fő volt. (Bánlaky József, *A magyar nemzet hadtörténelme*. XIX. rész. Bp. 1941, 267. l.) — A Kátében említett százezres szám tehát valószínűtlenül nagy.

² A reichenbachi szerződésre és a pillnitzer találkozóra l. 819. és 820. l. jegyz.

³ 1791 augusztusában, a pillnitzer találkozón II. Lipót császár és II. Frigyes Vilmos porosz király valóban tárgyaltak arról, hogy XVI. Lajos érdekében katonai intézkedéseket foganatosítsanak, anélkül azonban, hogy formális határozatot hoztak volna. — A francia hadüzenet 1792. április 20-án történt meg.

⁴ Hogy a francia koalíciós háború első két évében hány magyar katona vett részt, ebből hány esett el, nem tudjuk. A szám azonban nyilván erősen túlzott, hiszen az 1796-os országgyűlés is mindössze csak 50 000 magyar újoncot szavazott meg.

⁵ Ezt már korábban is hangoztatta Martinovics, de akkor az udvar felé, úgy adva elő, mintha az illuminátusok mondanák.

Questio. Suntne violatae leges patriae durante bello Gallico?

Responsio. Utique. Astutissima methodus sine diaeta subsidia et tyrones e Hungaria educendi est vera legum patriae elusio, quam Hungariae leges prohibent. Projectum hocce fecerunt primas regni, iudex curiae et cancellarius.

Questio. Qualem hi propterea^{a)} poenam merentur?

Responsio. Mortis. Qui enim leges violat et nationem totam decipit, est proditor patriae, ideoque poenam mortis meretur.^{b)}

Questio. Quomodo adhuc rex Franciscus nationem Hungaram decepit?

Responsio. Dum preli libertatem legibus indultam vetat,^{c)} comitatibus hanc juxta patriae leges defendentibus minatur in secreto, quod dum illius satellites e Gallia^{d)} domum rediverint, illis colla (ut sese despotice in certa agenti Bujanovics data audientia declaravit)^{e)} rescindere velit, ne ultro leges suas tot tantumque obvertant et defendant.^{f)}

Questio. Cur rex Franciscus in leges Hungaricas juravit?^{g)}

Responsio. Ut coronato et jurato capite impune leges patriae violare possit, Hungaramque nationem instar vilis coloniae tractet.

Questio. Hac itaque ratione Hungaria vera esset Viennensis cabineti colonia?

Responsio. Ita est. 1° Rex Hungariae ita in Hungaria habitare non cogitat,^{h)} prout rex Angliae, Hispaniae, Portu-Galliae et stathalder Hollandiae in suis coloniis habitare nolunt; cum tamen Hungaria sit vicina Austriae. 2° Sicut reges intolerabilia telonia mercibus ad attactas colonias imponunt,ⁱ⁾ ita cabinetum Viennense omnia Hungariae producta telonio fere 50 percentum afficit.^{j)} 3° Mexichanum aurum ab Hispanis ita continuo et libere evehitur, sicut aurum, argentum, cuprum, ferrum etc.^{k)} ex Hungaria Viennam transferuntur.^{l)} In nonnullis nummis^{m)} dignatur Viennense cabinetum patronam regni Hungariae apprimere, sed patrona haec pessime hactenus miseriae Hungarorum sub Germanico cabinetuⁿ⁾ consuluit.

Questio. Fuitne turpior Polonorum sub Russis et Borussis nupera sors,¹ quam Hungarorum sub Austriis?

Responsio. Eadem est. Sicut Russi et Borussi relate ad Polonos sunt extranea gens, ita etiam in relatione ad Hungaros Austriaci sunt alienigenae.^{o)}

^{a)} ideo

^{b)} Qui enim nationem integram per elusionem legum cum rege decipit, est patriae proditor, qui morte puniri debet.

^{c)} ... libertatem in legibus fundatam non indulget

^{d)} ... ex bello Gallico

^{e)} ... ut se tyrannice in una cum Bujanovics agente audientia expressit

^{f)} ... ne amplius leges patrias defendere possint

^{g)} Quare ergo rex Franciscus constitutionem Hungaricam adjurat?

^{h)} ... ita in Hungaria non habitat

ⁱ⁾ Sicut reges magna telonia pro mercibus in suis coloniis invehendis et evehendis inter illorum regna et has colonias intrent.

^{j)} subijcit.

^{k)} sal etc.

^{l)} libere transferuntur

^{m)} In nonnullis aureis et cupreis nummis

ⁿ⁾ imperio et cabinetu.

^{o)} ... ita etiam Austriaci sunt extranei hospites quoad Hungaros.

¹ A Lengyelország második felosztásakor (1792) orosz és orosz kézre jutott területek sorsára céloz.

Questio. Quid ergo faciendum est Hungaris,^{a)} ut sese e nullitate politica et jugo Austriaco liberent?

Responsio. Sicut Poloni debent sanctam facere insurrectionem,¹ extorquere regiam dignitatem e manibus Francisci, rem publicam denique et bonas leges, per quas et nobiles, et ignobiles felicitarent,^{b)} introducere.

Questio. Obligaturne adhuc gens Hungara stirpem archiducum Austriae pro legitima agnoscere?

Responsio. Non. Quia Iosephus iniquus usurpator filium successionis abruptit.² Natio dum Leopoldo nullum solemnem fecit tractatum,^{c)} neque eum pro novae stirpis radice declaravit. Ideo filius hujus, Franciscus, non est verus haeres^{d)} regni. Imo, si id etiam esset, jam jus laesis et violatis legibus amisit,^{e)} estque verus sceptri Hungarici usurpator et tyrannus populi.

Questio. Inter quas nationes, spectata politica sua situatione, collocari^{f)} debet Hungaria?

Responsio. Inter Valachos et Moldavos. Nam Poloni centum^{g)} annis procedunt cultura ingenii Hungaros. Nuper Sardi plane jugum Pedemontanum^{h)} excusserunt³ et Hungari suum patiuntur.ⁱ⁾

Questio. Potestne Hungaria sola subsistere?

Responsio. Optime. Novem milliones hominum⁴ in optimo solo viventes et Turcis, et Germanis, introducto recto ordine, resistendo essent.^{j)}

Questio. Deberetne in illo casu Franciscus in throno permitti, si in regno residere semper et bene regere vellet?

Responsio. Neque in eo casu. Quia regia promissa semper sunt falsa.⁵ Nacta prima occasione omnis rex verbum suum frangit et populum sine pudore decipit, et si potest, sine misericordia sub grave jugum mittit. Singuli regis sistema est arbitrium ad tyrannidem ducens. Tantum

a) Quid ergo facere debent Hungari

b) beari possint,

c) novum tractatum

d) haereditarius princeps

e) ... jam jus per violationes plures legum, quas perjuris hactenus commisit, amisit

f) computari

g) mille

h) ... plane insulares jogum Pemontanum

i) ... et Hungarus suum tolerat.

j) ... et Turcas et Germanos, per bonum ordinem vincere possunt.

¹ Kosciuszko szabadságharca 1794 március végén indult. Itteni említése korjelző a Káté keletkezésére.

² L. Bevezetés I. fejezet.

³ Nem egészen helytálló megállapítás. Szardínia, Szavója és Piemont együttesen alkották a szardíniai vagy szárd királyságot, a szavójai (nem piemonti!) ház uralma alatt. Amikor III. Viktor Amadé szárd király csatlakozott a Franciaország elleni koalícióhoz, a francia seregek 1792 szeptemberében bevonultak Szavójába és Nizzába, s mindkét tartományt Franciaországhoz csatolták.

⁴ Ezt a számot a Káté pontosan adta meg. Az 1787-es népszámlálás szerint Magyarországon (Erdélyt, Horvátországot és a Határőrvidéket is ide számítva) 9 265 185 személy élt. (Thirring Gusztáv, *Magyarország népessége II. József korában*. Bp. 1938. 36. l.)

⁵ Később, már a bíróság előtt Martinovics megpróbálta ennek a kifejezésnek élet venni, mondván, hogy ezzel ünnepélyes eskü letételére akarta rászorítani az uralkodót. Mert ha kijelentéseiben nem is lehet mindig megbízni, — mondta — esküjében annál inkább. (L. II. k. 403. l.)

infantes nutrice, proles patre, orphani tutore, nationes autem nonnisi stupidae rege egent. Hungaris mens non deest, tantum institutum educationis nationalis sit melius. Rex bonus est animal in massa nationis inutile, divitias hujus consumens characterem nationis moralem pervertens, insuper miseriam populum fovens. Rex perfidus est proditor patriae, ergo morte plectendus. Rex Franciscus est ex stupiditate alienorum mendaciorum prolator, ad regimen ineptus, consequenter perpetua tutela afficiendus. Cur ergo ille regere permittitur, cum ille et iudicio, et discretione carens, perpetuo regi deberet.^{a)}

C a p u t I I

De reformatione politica Hungarorum

Questio. Qua igitur via deberent Hungari sortem suam politicam meliorare^{b)} et infamis cabineti Viennensis jugum excutere?

Responsio. Novam, meliorem et genio nationis magis accomodatam adoptando regiminis formam.

Questio. In quo haec consistere deberet?

Responsio. Natio Hungara supremam suam potestatem a rege retrahat et patriam suam pro republica libera et independente declaret.^{c)}

Questio. In quo deberet consistere haec rei publicae forma?^{d)}

Responsio. Cum nomine nationis Hungaricae intelligendae sint omnes gentes, quae provincias ad Hungariam pertinentes incolunt^{e)}, et quae diversas efficiunt nationes, ideo quaevis natio deberet peculiarem provinciam constituere, speciali politica constitutione uti, et cum reliquis intimo foedere uniri.^{f)} Id est: respublica Hungariae foederative sit oportet. Omnis natio libenter sua lingua, suis moribus et consuetudinibus, suaeque libertate religionis utitur. Hinc sufficit ad felicitatem reipublicae, si singula^{g)} natio alteri foedere sit juncta.¹

Questio. Quo in fundamento foedus hoc republicanum consistere deberet?

Responsio. Duplex est in quavis societate securitas: externa atque interna. Illa exterarum potentiarum usurpationem et injurias elidit, haec vero domesticos ordinis publici compescit turbatores. Ideo omnes Hungariae provinciae, quoad externam securitatem unam et indivisibilem rempublicam constituere debent, quoad internum vero securitatis ordinem foederata esse potest.

^{a)} Erre a kérédre az egész felelet: Neque in hoc casu, quia regum verbum et promissum semper est falsum. Nacta prima occasione misericordis subjugat. Omne regium sistema est arbitrarium, adeoque tyrannicum. Tantum infantes patre et tutore opus habent, sicut nationes valde stupidae rege indigent. Rex bonus est animal in massa nationis inutile, divitias hujus consumens et miseriam fovens. Rex malus vero est morte plectendus. Rex Franciscus est summe mendax et ad regimen ineptus; non ille regere, sed potius tanquam perpetue infans regi debet.

^{b)} corrigere.

^{c)} ... a rege iterum ad se retrahere et Hungariam pro republica ... declarare deberet.

^{d)} ... haec respublica?

^{e)} inhabitant

^{f)} uti

^{g)} quaevis

¹ Vö. az alkotmányterv érdekében 1793 őszén írt röpiratban mondottakkal.
910. l. XII. pont.)

Questio. Quomodo itaque mixta haec principia organisari debet respublica Hungariae?¹

Responsio. Hungari 1° adoptent duplicem tantum civium classem. Una contineat maiorem et minorem nobilitatem, nullaue sit deinceps inter magnates et nobiles distinctio.^{a)} Secunda ignobiles omnes et urbanos, et rusticos includat.^{b)} 2° Cum populatio Hungariae provinciarum ad 9 milliones sese extendat, sufficiunt in congressu generali deputati seu repraesentantes n° 248, quorum pro^{c)} dimidia, 124, ex nobilibus, altera ex ignobilibus electis sit composita. 3° 30 usque 40 millia ignobilium eligant unum repraesentantem.^{d)} Nobiles vero, quorum bona immobilia et mobilia in vicinia sunt, tot convenient, ut omnes simul sumpti 100 usque 130 millia florenorum annui introitus^{e)} habeant, atque hi iterum unum mittant et eligunt deputatum. 4° Utraque haec classis repraesentantium Budae vel Pestini congressum generalem omnium foederatarum provinciarum celebret,^{f)} et duas cameras constituat.^{g)} Singulis quatuordecim diebus alternative jam nobilis, jam ignobilis pro praeside eligatur. Deputationes etiam peculiare exempli gratia salutis publicae, studiorum seu instructionis etc. aequalem habeant et utraque classe civium numerum repraesentantium. 5° Congressus iste singulo anno alter sit,^{h)} excepto primo conventionali, qui usque ad terminatam reformationem durare debet. Conventionalis congressus denique formet constitutionem, in qua duae camerae adoptentur et sequentia assumantur principia: Potestas executiva pendeat tota a corpore legislativo. Foederatae provinciae in congressu provinciali sua utantur lingua et constitutionem provincialem fundamentis constitutionis generalis accomodare teneantur. Libertas religionis, sentiendi et scribendi, quae velis plena sit,ⁱ⁾ commercium sit aequae irrestrictum,^{j)} iustitia cuius gratis administretur, militiaeque sit mere nationalis, scientiae et artes excolantur.

Questio. Qualis differentia erit inter nobiles et ignobiles?²

Responsio. Nobilis solus erit proprietarius. Urbes, hactenus regiae dictae, vocabunt nationales, in quibus etiam ignobilis proprietatem immobilem habere potest. Ignobiles, pagani et oppidani arendatores proprietariorum erunt, factaque cum proprietario conventionem illi annum censum juxta tenorem contractus vel in pecunia, vel in natura, vel per robotas solvent. Cum nobilis proprietario idem sit, sive ille suos solitos proventus per viam systematis feudalis, sive per arendam obtineat. In reliquo omnis nobilis armalibus suis uti potest, et jus habebit primum ad equestrem militiam dirigendam.

a) ... inter quas nulla sit deinceps differentia.

b) ... et urbis et pagorum in se concludat incolas seu cives.

c) pars

d) deputatum

e) proventus

f) faciat

g) ... duas cameras efficiat. Prima sit nobilium, altera ignobilium.

h) ... alter sit et permanens

i) ... plena concedatur,

j) liberrimum

¹ Ezt és az itt következőket vö. az 1793-as alkotmányterv V. fejezetében mondotakkal. (899. l.)

² Vö. az alkotmányterv érdekében a megyékhez írt 1793-as kiáltványban mondotakkal. (910. l. IX. pont.)

Questio. Quid hoc reformationem lucratur nobilis?

Responsio. Plurimum. Nam nobilis liberatur a tribus per hanc reformationem tyrannis, nempe rege, magnatibus et statu majoris cleri. Denique nobiles, cum ignobiles ad cameram^{a)} secundam elevent et hos a servitute liberos declarent, si perpetuo juncti erant et ad invicem semet manutenebunt, invincibiles erunt.^{b)}

Questio. Quale commercium reformati Hungaria exercere posset?

Responsio. Maximum: internum et externum. Vicinae gentes Hungaris pauperiores in productis a nobis multis opus haberent et ita pecunias ad rempublicam inferrent. Duos praeterea Hungaria formare posset portus: Flumine et Zemlini;¹ nam facto cum Turcis tractatu commerciali navigatio Zemlino ad Mare Nigrum fieri posset. Immense^{c)} Slavoniae et Croatiae silvae pro navibus Zemlinii construendis aptae immensas^{d)} proprietariis earum divitias pararent.^{e)}

Questio. Sed ad hanc reformationem effectuantam necessarius est fundus, quo Hungaria caret?²

Responsio. Hungaria sublata regia inutili dignitate ad se accipit bona cameratica et coronalia, montanistica, palatinalia, producta salis, teloniorum, lotteriae et postae ac tricaesimae proventus. Quibus si adjiciantur bona cleri,^{f)} tunc inito recto calculo^{g)} reperi adesse annuos proventus 40 millionum florenorum certum est. Et cum Hungaria nulla publica debita habeat, omnes hos proventus per accuratam dispensationem^{h)} adhuc augeri, et sic omnibus reipublicae necessitatibus, utpote militia, officialibus politicis etc. provideri posse indubium est.

Questio. Deberetne in hoc casu taxa adhuc, seu solita portio solvi?

Responsio. Nulla, cum proventus hi sufficiant ad necessitates publicas, excepta speciali aliqua urgente necessitate; tunc singulus pro sua propria salute exiguam taxam dependere deberet.ⁱ⁾

Questio. Dicunt episcopi atque praelati, periculosum esse bona ecclesiastica in profanos usus convertere.^{j)} Nam si haec eo fine accepta fuerint, etiam bona nobilitaria periclitatum iri.^{k)}

Responsio. Istud falsum est. Nobiles enim veri sunt bonorum proprietarii, quia illi bona donatione, successione, emptione etc. verbo: mediis jure admissis^{l)} obtinuerunt. Natio itaque quaerente cogitat et jura humanitatis colit, nunquam proprietatem violabit.^{m)} Aliter consideratio est

^{a)} classem

^{b)} ... hi perpetuo nobiles Hungaros manutenebunt, et cum his ipsi invincibiles evadent.

^{c)} Universae.

^{d)} magnas

^{e)} adferretur

^{f)} ... bona episcoporum et capitulorum

^{g)} ... inito a me adornato calculo

^{h)} ... per bonam oeconomiam

ⁱ⁾ Az egész mondat: Non, cum proventus hi sufficiant, nemo, neque nobilis, neque ignobilis ullam taxam seu portionem solveret; tantum urgente speciali aliqua necessitate omnes pro sua propria salute exigua aliqua taxa ad finem concurrere deberent.

^{j)} ... periculosum esse bona illorum accipere.

^{k)} ... etiam bona nobilium jacturam patientur.

^{l)} ... jure licitis et validis

^{m)} Natio itaque justa est et jura humanitatis adorat, nunquam proprietatem laedere attentabit.

¹ Fiume és Zimony.

² Vö. az 1793-as alkotmánytervben (907. l. XVI. fejezet) és a megyékhez írt kiáltványban (909. l. III–VI. pont) mondottakkal.

circa bona ecclesiastica,^{a)} quae natio armis a Romanis olim obtinuit et regi Stephano primo nationis repraesentanti credidit.^{b)} Hic iterum consentientibus statibus usum fructum episcopis, aliisque religiosis concessit,^{c)} ut religionem christianam dilatarent. Finis hic nunc cessavit et episcopi illi, qui religionem christianam propagarunt, etiam his bonis satis usi erant. Moderni meretrices et concubinas suas, nec non nepotes suos dotant, Deum nonnisi ore colant, mentem vero mundanis artibus immersam habent, et eo fine opes non paucas in corruptiones impendunt. Quare natio jure illis adimere debet, ita perverse dispensatos bonorum proventus cum fundo ipso.^{d)}

Questio. Sed potestne natio haec bona in spirituale usus destinata ad profanos fines convertere?

Responsio. Iure proprietatis bona haec natio semper retinuit, sed tantum per regem usum fructum praelatis^{e)} concessit. Caeterum magis spiritualis finit sit, si natio his bonis suam sublevet paupertatem, parochos egenos adjuvet, mendacitati succurret, hancque sufferat, quam ille, si praelati in commensationem, pompam et fastum concubinas et suas perversissimas creaturas fructum dictorum bonorum convertant.^{f)}

C a p u t I I I De insurrectione Hungarorum

Questio. Quomodo possunt Hungari pervenire ad finem hujus reformationis?

Responsio. Per insurrectionem contra Austriacum despotismum, contra praelatos et magnates.

Questio. Quomodo debet insurrectio haec ordinari.^{g)}

Responsio. Si Societas Reformatorum per hunc catechismum copiosa et satis instructa evaserit, atque in singulo comitatu potiores nobiles^{h)} inter sua membra numeraverit, tunc invitentur clam ignobiles etiam et planum hujus catechismi ipsis aperiatur. Quo facto vicini due vel tres comitatus actum insurrectionis contra domum Austriacam, magnates et praelatos typis excusum publicari faciantⁱ⁾ ac se in statu insurrectionis declarent, aliosque invitent comitatus, ut huic actus accedant.

Questio. Quid debet continere actus insurrectionis?

Responsio. Omnia crimina cabineti Viennensis in gentem Hungaram commissam a Ferdinando¹ usque ad Franciscum; et his enarratis finis insurrectionis declaratur, hisque concludatur verbis: **A d a r m a, c i v e s!** Juremus prius vitam, quam libertatem commissuros, prius mortem appetituros, quam ultroneam a domo Austriaca dependentiam

^{a)} Aliter res se habet cum bonis episcoporum et canonicorum,

^{b)} ... et regi Stephano primo concedit.

^{c)} ... episcopis et canonicis concessit,

^{d)} Az utolsó két mondat: Moderni meretrices et concubinas suas dotant, divitiis suis immensis omnes corrupti debiles et in debitatos nobiles. Hinc juste natio dicta illis adimere debet bona.

^{e)} episcopis

^{f)} ... parochos egenos adjuvet, mendicos e regno per haec bona eradicet; quam si ille, si praelati concubinas et suis creaturis, vel ebrietati gulaeque fructus dictorum bonorum consecraret.

^{g)} organisari

^{h)} nobiles energicos

ⁱ⁾ ... magnates et praelatos scriptum typis dent et publicent

¹ Az 1526-ban megválasztott I. Ferdinándot érti.

admissuros, prius extrema quaevis passuros, quam reipublicae Hungaricae integritatem omnibus viribus secundare intermissuros.^{a)}

Questio. Quid hac occasione cum militia Hungarica facere oportebit?

Responsio. Illa, quae abest, sub poena emigrantibus dictando domi vocabitur, residua, quae domi est, ad vexillum nationale accedet, et iuramentum nationi praestabit.^{b)}

Questio. Estne facilis haec insurrectio?

Responsio. Facillima. Galli declararunt,^{c)} se velle omnes nationes regeneratas sibi amicas defendere.¹ Poloni, cum in praesentiarum hoc in negotio desudent, nostri amici erunt, et Turca gratum erit domum Austriacam debilitari.^{d)} Styria vix expectat, ut Hungara gens^{e)} jugum Austriacum deponat. Eo enim animo, ut apud Hungaros impetrare velit, ut haec in foedus Hungariae adoptetur.^{f)} ² Tota ergo difficultas in eo est, ut aliquot Germanica regimina e regno eiiciantur.^{g)}

Questio. Quid cabinetum Viennense in hoc casu faciet?

Responsio. Dolebit,^{h)} sed sero, suum interitum et ad pristinum statum archiducalem redibit. Nam Bohemi quoque de separatione sua a doloso cabinetu Austriaco cogitant, atque ita factuosum attactum cabinetum inveterata crimina sua expiabit.ⁱ⁾

Ad arma, cives patriae nobiles et ignobiles! Vindicate innocentem sanguinem fratrum nostrorum, qui in Germanicis bellis nobis fatalibus periverant. Stabilite sanio rem^{j)} regiminis formam, ut tandem cum fine saeculi gens nostra sit vere libera constitutione beata.^{k)}

A Hajnóczy által lemasolt kátét 1794 augusztusában a bécsi kihallgatások folyamán az udvari vizsgálóbizottság megmutatta a titkos társaságok igazgatóinak, akik maguk kezével írták rá a kátéra, hogy az megegyezik a Martinovicstól kapott szöveggel:

Dass dieses der vom Martinovics mir gegebene und durch mich abgeschriebene Catechisme sey, bezeuge hiemit. Wien. 29-ten August 1794. Haynotzy.

Endes gefertiger verzeige, dass dieser Catechismus dem Inhalte nach ist der nemliche, den ich vom Probst Martinovits erhalten habe. Johan Laczkovics m. p.

Dieser Catechismus ist der nämliche, den mir Martinovics mitgetheilt hat. Franz Szentmariay m. p.

Der Wesenheit nach scheint mir dieser Catechismus der nemliche, den mir Hainóczy mitgetheilet, nur einige Punckten scheinen mir mit minder rohen Ausdrücken gegeben gewesen zu sein, und da ich den 2-ten und 3-ten Theil ordentlich nicht abgeschrieben habe, so kan ich mich nicht besinnen, ob alle Punckte die nemlichen waren, wie ich sie in dieser Abschrift finde. Jacob Graf Sigray m. p.

^{a)} ... A d a r m a c i v e s ! Juremus vitam liberam, independentiam a domo Austriaca et reipublicae Hungaricae integritatem vel mortem nos omnes electuros.

^{b)} deponet

^{c)} declararunt solemmniter.

^{d)} ... et Turca gratulabitur domum Austriacam annihilari.

^{e)} natio

^{f)} Az utolsó mondat: quia rogare vult Hungaros, ut Styria tanquam foederata Hungariae provincia adoptetur.

^{g)} ... e regno eiiciantur, et nostra militia nationalis ad Austriae limites exercitum observatorium formet.

^{h)} Flebit

ⁱ⁾ Nam Bohemi etiam ab eo divellentur, atque ita pomposum hoc cabinetum crimina sua inveterata expiabit.

^{j)} meliorem.

^{k)} ... ut tandem ad finem huius saeculi gens nostra beari valeat.

¹ Robespierre 1793. ápr. 24-én hirdette meg a világ összes népe számára az „arisztokraták és tyrannusok elleni közös harcot.” (L. Bourgeois Emile, *Manuel historique de politique étrangère*. Paris, 1925. II. 109. l.)

² Ugyanezt mondotta Martinovics Laczkovicsnak, amikor a szomszédos országok hangulatáról beszélgettek. (L. II. k. 155. l.)

98.

[1794 május, Pest]

*A Szabadság és Egyenlőség Társaságának kátéja**Írta Martinovics Ignác. Magyarra fordította Szentmarjay Ferenc**Tartalma : I. Az emberről. II. A polgárról. III. A rabszolgaságról. IV. A felzendülésről. V. A királyról. VI. A nemességről. VII. A papokról.*

Egykorú másolat : O. L. Vertr. A. 49. fasc. Nyomtatásban kiadta Benda Kálmán : *A magyar jakobinusok kátéja. Irodört.* 1950, III. füzet 103–116. l., majd innen, a III. fejezettől kezdve, Waldapfel József : *Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából.* I. Bp. 1952. (Magyar irodalmi szöveggyűjtemény, II/1. 493–499. l.) — Laczkovics János által fordított magyar változata, Laczkovics sk. írásában : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Proszess des Martinovics, 4. sz. mellékl. Laczkovics fordításának első öt fejezete, valamint a VI. fejezet első része, mai helyesíráásra átírva, több olvasási hibával nyomtatásban kiadva : *Martinovics élete*, 231–243. l., majd innen átvéve Koroda Miklós, *A magyar felvilágosodás breviáriuma*, Bp. év nélk. 122–131. l. és Barabás Tibor, *Martinovics élete*, Bp. 1946, 167–184. l. — Az első négy fejezet és az V. egy részének, későbbi időből való, magyar fordítása (ismeretlen kéziratból) nyomtatásban megjelent : *Martinovics és társai*, 427–441. l. — A káténak Martinovics által bécsi vizsgálati fogságában írt, erősen megrövidített és módosított francia nyelvű változata : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Proszess des Martinovics, 3. sz. mellékl. Ugyanennek egykorú hiv. másolata : O. L. Vertr. A. 4. fasc. 763–770. fol. ; Somogyi János nádori ítélőmester által készített latin fordítása : O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 3. köteg.

A magyar jakobinusok kátéját Martinovics Ignác írta Démocrite la Montagne álneven. Ahogy a bécsi vizsgálóbizottság előtt mondotta 1794. augusztus 14-i vallomásában : 1794 májusában, pesti tartózkodásakor készítette, francia nyelven. (L. II. k. 58. l. és Laczkovics vallomása : *uo.* 86. l.) A káténak ez az eredeti szövege nem maradt ránk. — Franciából a kátét magyarra fordította Laczkovics János (l. II. k. 375. és 440. l.), majd tőle függetlenül magyarra és németre Szentmarjay Ferenc. (L. II. k. 120. l.) Szentmarjay német fordítása nem maradt ránk. Később, már bécsi vizsgálati fogságában, Martinovics még egyszer leírta franciául a kátét, emlékezetből.

A fordítások közül az elveszett eredeti francia szöveghez legközelebb állónak az alábbiakban közölt magyar változatot tartom, amely meggyőződésem szerint Szentmarjay fordítása. A szöveg másolóját nem ismerjük. Az irat egyetlen példánya az ügyész, Németh János jogügyi igazgató iratai közt maradt ránk, több más, a magyar jakobinusok elleni perhez tartozó irattal együtt, amelyekről tudjuk, hogy Sándor Lipót nádor irodája juttatta el őket Némethhez. Sehy Ferenc színész, aki a nádornak a szervezkedést elárulta és az Ember és Polgár Kátéjának egy példányhoz is beszolgáltatotta (l. II. k. 670–671. l.), Szentmarjay szervezési vonalán került a társaságba.¹ Így nyilvánvalóan a Szentmarjay által fordított káté-szöveg volt a kezében, s annak másolatát adta át a nádornak. A nádor azután a perhez tartozó más iratokkal együtt ezt is átküldte a jogügyi igazgatónak. Németh pedig, mivel a Martinovics elleni vádirathoz már mellékelte az időközben előkerült Laczkovics-féle fordítást (l. II. k. 375. l.), ezt elrakta iratai közé. — De Szentmarjay szerzőségét bizonyítják belső, a szövegből vett érvek is. Egybevetve Szentmarjay más fordításaiival, stílusbeli megegyezéseket találunk. Sőt Martinovics röpiratának : „Nyílt levél Ferenc császár és királyhoz” Szentmarjay által készített magyar fordításában (l. *Iratok* 60. sz.) vagy az ugyancsak általa készített kéziratoss Rousseau-fordításban (l. *Iratok* 93. sz.) a káté néhány szokatlanabb szavát is megtaláljuk. Így az „ürügy” értelemben használt „színes ok” kifejezést, vagy a „rabszolga” elnevezést. (Laczkovics például következetesen „martalék”-ot mond helyette.)

¹ A szervezési lánc ez volt : Szentmarjay—Verhovszky Sámuel—Szolártsik Sándor—Erdélyi László—Sehy Ferenc. (L. II. k. 118–119. l.) Szentmarjay bécsi vallomásában külön kiemelte, hogy Verhovszky kezébe az általa készített magyar fordítást adta. (*Uo.* 120. l.)

A másik magyar nyelvű változat Laczkovics fordítása. A végig saját kezével írt példányt Szilágyi János elrejtett iratai közt találták meg. (Vö. I. I. k. 120. l. N° 215/1. és 123. l. N° 217/4.) Laczkovics nem volt szabatos fordító, más munkáiban sem ragaszkodott szószerint az eredeti szöveghez.¹ Kátéjában a tömör meghatározásokat felbonthatta, körülírta, szinonimákat halmazott ott, ahol az eredetiben egy jelző állott, a szöveget megtűzdelte vaskos kiszólásokkal, sőt arra is van példa, hogy egész mondatokat beiktatott.² Az eredetinek — már csak franciasága miatt is — simább, irodalmibb stílusát (amelyik Szentmarjajnál is elismerésre méltó irodalmi magasságban maradt), nála a tömörség és finomság nélküli közbeszéd nyelve váltja fel. Szembeállítva a két fordítást (a Laczkovicsé terjedelemben mintegy a kétszerese Szentmarjajénak), azt mondhatnánk, Szentmarjaj az értelmiséghez, Laczkovics pedig a néphez szólt.³

Martinovics bécsi kihallgatásakor a káté fordításai közül még egyik sem került elő, ezért vállalkozott rá, hogy emlékezetből leírja. (L. II. k. 61. l.) Ez a francianyelvű példány jóval rövidebb, összevontabb a magyar fordításoknál, s különösen a királyról, a nemességről és a papságról szóló részekben trójuk észrevehetően igyekszik enyhíteni mondanivalóját és kifejezéseit. Lényegében azonban megegyezik a magyar fordítások gondolatmenetével.⁴ Egyes fordulatai és kifejezései — a fordításokból ellenőrizhetjük — mégis szóról-szóra megegyezhettek az eredeti fogalmazvánnyal, s így segítségünkre lehetnek a káté forrásainak megállapításánál.⁵

Ami mármost magát a kátét illeti: általában a korabeli materialista filozófia s a francia felvilágosodás eszméit, a francia forradalom törekvéseit tükrözi vissza.⁶ De a káté rendszere, stílusa, — az Martinovics sajátja. A káté megírásánál felhasznált forrásokat keresve megállapíthatjuk, hogy Martinovics munkájának alap gondolata Rousseau társadalmi szerződése. Rousseau hatását Martinovics korábbi munkáin is

¹ L. különösen Martinovics *Oratio ad Proceres* c. munkájának általa készített „fordítását” (*Iratok* 7. sz.).

² Ezt már a jogügyi igazgató is kiemelte vádiratában. L. II. k. 375. l.

³ Laczkovics fordítását közölte Fraknói Vilmos, *Martinovics élete* c. 1921-ben megjelent munkája függelékében. (231–243. l.) Eltekintve attól, hogy közlésében lépten-nyomon olvasási hibákkal találkozunk (pl. arányzás helyett: aranyzsák; vármegyének helyett: vannak; egyengeti helyett: gyengíti, stb.) — egyes szavakat, sőt félmondatokat elhagy, úgyhogy a szöveg több helyt teljesen értelmetlenné válik. Ezenkívül közlése a VI. fejezet közepén minden megjegyzés nélkül megszakad — s így többek közt a papokról szóló VII. fejezet teljesen kimarad. — A Fraknói által közölt csonka szöveget, értelmezavaró olvasási, sőt sajtóhibáival együtt, újra lekötözte Koroda Miklós (*A magyar felvilágosodás breviáriuma*. Bp. év nélkül. 122–131. l.) és Barabás Tibor, *Martinovics élete* (Bp. 1946) c. munkája függelékében (167–184. l.)

⁴ A bécsi kihallgatások során a Martinovics-tól írt kátét megmutatták a Szabadság és Egyenlőség Társasága három igazgatójának. A káté végére sk. írt megjegyzéseik a következők: „Endes Gefertigter bezeuge, dass dieser mir vorgezeigter Catechismus den Grundsätzen [nach] zwar der nemliche, den Ausdrücken nach aber nicht der nemliche seye, und gleich-lautend seye, welchen ich vom Martinovits erhalten habe. Joannes Laczkovics m. p. — Gegenwertiger Catechismus ist dem Grundsätzen nach dem mir von Martinovics mitgetheilten zwar gleichlautend, in der Beantwortung der Fragen aber und der Ausdrücken nicht. Franz Szentmarjay m. p. — Bezeuge das Nemliche was Szentmarjay. Haynocy m. p.”

⁵ Csak jegyzetben emlékezem meg a Fraknói által közölt (*Martinovics és társai*, 427–441. l.) töredékes „Franczia Cathéchésis”-ről. Fraknói mindössze annyit mond róla: „a jelen [XIX.] század elején írt különféle politikai és vallási munkákból készített kivonatokat tartalmazó kézirat 18–37. lapjain foglaltatik.” (*I. m.* 217. l. 1. jegyz.) Tekintve, hogy Fraknói a szöveget mai helyesírással közli, még az sem állapítható meg, nem ő maga fordította-e a kátét, talán latinból. Az mindenestre bizonyos, hogy stílusa, kifejezései a XVIII. század végénél későbbi időre mutatnak, tehát nem egykorú fordítás. Mivel az eredeti példánynak nyomára jutnom nem sikerült, s ez a káté különben is töredékes, vizsgálódásom körébe nem vontam be.

⁶ Ezt már a kortársak is észrevették. A felségsgértési perben a védőügyvédek többször hangoztatták is, hogy egész sor ehhez hasonló francia, meg német nyelvű munka forgott közkézen az országban, a vádlottak nem gondolhatták, hogy éppen ennek az egynek az elolvasását fogják törvénybe ütköztőnek tekinteni. (L. pl. II. k. 638., 647., 655., 675. és 702. l.)

megfigyelhetjük,¹ de ezekben még igyekezett az uralkodót is belevonni a társadalmi szerződésbe, holott tudjuk, Rousseau a királyt csak végrehajtó szervként ismerte el a monarchiában. Az *Ember és a Polgár Kátéjában* Martinovics elvetette korábbi, a király számára tett engedményeit, s a maguk eredetiségében érvényesítette Rousseau tételeit. Munkájának általános részei szinte a *Contrat Social* kérdés- és feleletben való feldolgozásaként hatnak.

Rousseau mellett erősen érződik a kátén a XVIII. századi, főleg francia materialista filozófia hatása, különösen Holbaché.² Számtottévő — főként a gyakorlati teendőket tárgyaló részekben — a francia forradalom eseményeinek, intézményeinek és törvényeinek a hatása, ami részben a *Moniteur*-ből közvetlenül, részben azonban közvetve egyes népszerűsítő munkák, talán éppen az ebben a korban igen kedvelt káték révén érvényesülhetett. Több olyan kisebb, irodalmi vagy tudományos szempontból jelentéktelenebb munkát is ismerünk, melyek a francia forradalom eseményeit és vívmányait ismertették, s amelyek Magyarországon is közkezen forogtak. Így Volney „*A romok*” szerzőjének *La loi naturelle ou le Cathéchisme du citoyen français* (Paris, 1793) c. kis munkája, amely címében és formájában is példaképül szolgált Martinovicsnak. A káté első fejezetében a filozófiai bevezetés lényegesebb kérdéseiben, ahol az emberről és a természeti törvényről értekezik, szinte szószserinti átvételeket találunk Volney materialista erkölcsstanából, a káté első kérdése pedig szószserint egyezik egy 1793-ban kiadott, a francia alkotmányt ismertető kis káté kezdetével.⁴ — Egy másik munka, amelynek hatását felismerhetjük, Collot d'Herbois forradalmi almanachja,⁵ amely népszerű formában ismerteti a francia forradalom eseményeit és vívmányait. Ráismerünk továbbá Rabaut de St. Étienne kis munkájának hatására: *Précis de l'histoire de la Révolution française*.⁶ Mindkét munkáról tudjuk, hogy népszerű volt.⁷

Az általános eszmei hatásokon túlmenő szövegszerű hasonlóságokra vagy egyezésekre, ahol csak tehetem, jegyzetben rámutatok. Martinovics utólagos francia fogalmazványának (A)⁸ és Laczkovics magyar fordításának (B)⁹ fontosabb részeit szintén jegyzetben közlöm.

¹ Vö. főként az *Oratio ad Proceres* (Iratok 7. sz.), az *Oratio pro Leopoldo Rege* (Iratok 35. sz.) és a *Status Regni Hungariae* (Iratok 55. sz.) c. munkáit.

² Érdekes ebből a szempontból Martinovicsnak a káté megírásakor is használt álneve: Démocrite la Montagne. Hogy franciás hangzású nevet választott, ebben az időben egymagában is bizonyos állásfoglalást jelentett, azonkívül, hogy tanúsítja az akkori magyar értelmiség érdeklődését az iránt, ami Franciaországból jött. (Vö. II. k. 137. l.) De ez a név egyben program is: Démokritosz, az ókor görög filozófusa, a materializmus egyik előfutára volt, a „La Montagne” pedig nyílt utalás a Konvent „Hegypártjára,” a jakobinusokra.

³ Későbbi kiadásai *La loi naturelle ou principes physiques de la morale* címen jelentek meg. Volney hatására l. Eckhardt, 98. l.

⁴ *Catéchisme politique et social universel, contenant les droits et devoirs reciproques des souverains et des sujets, à l'usage de toutes les nations.* Hely nélkül. 1793.

⁵ *Almanach du Père Gérard pour l'année 1792.* (Paris, 1792.) Gérard atya, egy breton pap, a Konvent tagja, hazatér falujába és hívei előtt népszerű formában ismerteti a forradalom vívmányait. Strohmayr Antal már 1792. okt. 1-én jelentette, hogy a mű német fordítása (*Haus und Dorfkalender des alten Vatters Gerhard, eines französischen Landmanns, für das vierte Jahr der Freyheit. Nach Christi Geburt 1792.*), közkezen forog Pesten. (St. A. Vertr. A. 57. fasc.) A Helytartótanács ezt a munkát 1792. novemberében a tiltott könyvek közé sorolta. (O. L. Helytt. lt. Rev. libr. 1793. fons I. pos. 27, 29, 51.)

⁶ Teljes címe: J. P. Rabaut de St. Étienne, *Précis de l'histoire de la Révolution française. Suivi de réflexions politiques sur les circonstances.* 1791-től kezdve több kiadása ismert. Magyarországon német fordítása is olvasott volt: *Taschenbuch der Franken* ... Strassburg, 1792. — Rabaut egyébként a forradalom jobbszárnyához tartozott, a király kivégzésének is ellene szavazott. 1792-ben lefejezték. Életrajzát l. munkáinak 1827-es párisi kiadásában.

⁷ Az említett munkák és Martinovics kátéja közti hasonlóságot részben már az egykorúak is észrevették s a védőügyvédek hivatkoztak is rá. L. pl. Madách Sándor védőügyvéd megjegyzéseit: II. k. 647. l.

⁸ Címe: *Catéchisme de l'Homme et du Citoyen, par Démocrite la Montagne, citoyen français,* [majd utólagosan a margón folytatva:] *ou proprement par Ignace Martinovich, citoyen hongrois. Rédigé l'an 1794 à Pest, au mois de mai.*

⁹ Címe: *Az embernek és polgárnak catekizmusa, melyet írt Démocrite la Montagne francia polgár, most pedig magyarra fordítottatott.*

Az embernek és a' polgárnak oktató könyvétskéje

Első szakasz

Az emberről

Kérdés. Mi az ember?

Felelet. Egy eszes állat.^{a)1}

Kérdés. Mi az ész?

Felelet. Egy olly tehetőség, melly által az ember magának valami dolgokat képzelhet, azokról ítéletet hozhat és elmélkedhetik; az elmúltakról meg emlékezhetik, a' jövődöket pedig meg sajdíthatja.^{b)}

Kérdés. Bir-e még valamivel az ember az eszén kívül?

Felelet. Igen-is bir még egy olly alkotmányú testtel, mellynek fizikabéli ereje az ész' ösztönének segítségére szolgál.^{c)}

Kérdés. Mivé lesz vallyon az ember, ha esze után nem jár?

Felelet. Egy ollyan állattá, mellynek külső képe embert mutat, de melly valóságában csak egy barom.^{d)}

Kérdés. Mit mond az ész [az] embernek?

Felelet. Azt, hogy meg tartására és boldogságára ügyeljen.^{e)2}

^{a)} A: *Que est-ce que l'homme?* — C'est un animal raisonnable. — B: *Mitsoda az, a' mit embernek neveznek?* — Ez egy elmés és értelmes állat.

^{b)} A: *Qu'est-ce que la raison?* — C'est une faculté par laquelle l'homme est en état de former des idées, des jugemens et des raisonnemens; de se souvenir des choses passées et de conjecturer les choses à venir. — B: *Mitsoda az, avagy mit térszen az a' szó elmé és értelem?* — Ez egy ollyan tulajdonság, mely által az ember magának gondolato-
kat, ítéleteket, elméskedés 's okoskodásokat formálhat, mely által az elmúlt dolgokról emlékezhetik és jövődöbeliek-
ről vélekedhetik.

^{c)} A: *Y a-t-il encore quelque chose dans l'homme?* — Oui; c'est son corps organisé et doué des sens prêts à seconder l'impulsion des objets externes et les principes de la raison. — B: *Vagyon é az emberben az elmén kívül még egyéb valami is?* — Igen-is vagyon, a' teste tudni illik, mely testi erőkkal adományozva vagyon, hogy ezek által vagy-is ezek segedelmével az elméjének 's értelmének indításait, vagy-is indulásait segíthesse.

^{d)} A: *Que devient l'homme, s'il ne suit pas sa raison?* — Un animal dont la forme extérieure ressemble à l'homme; mais qui n'est au fond qu'une bête tantôt féroce, tantôt stupide.

^{e)} A: *Que dit la raison instruite à l'homme?* — Conserve-toi, et te rends heureux. — B: *Mit mond tehát az elmé és az ész az embernek?* — Tartsd meg az életedet, tápláldd magadat, 's tedd magad boldoggá.

¹ A *Catéchisme politique et social universel, contenant les droits et devoirs reciproques des souverains et des sujets, à l'usage de toutes les nations* (1793) ugyanígy kezdődik: «Demande: Qui'est ce que l'homme? Réponse: C'est un animal intelligent, doué de la faculté d'agir librement et de se perfectionner. — Demande: En quoi diffère-t-il des autres animaux? Réponse: En ce que les animaux n'ont qu'une existence purement physique, tandis que l'homme a aussi une existence morale.» A továbbiakban a két káté közt megegyezés nincs, nem is igen lehet, mert a *Catéchisme politique* a francia alkotmányt ismerteti.

² Volney, *La loi naturelle ou cathéchisme du citoyen français*. Paris, 1793. III. fejezet: „Développez-moi les principes de la loi naturelle par rapport à l'homme. — Ils sont simples; ils se réduisent à un précepte fondamental et unique... C'est la conservation de soi-même...”

Kérdés. Mi kép viheti ő azt véghez?

Felelet. Nem egyéb kép, hanem mind fizikabéli, mind morális szükségére nézve elégséges munkálkodás által.^{a)}

Kérdés. Mikép tehet ő eleget ezen szükségének?^{b)}

Felelet. Azon eszközök által, melyekre az ész ötet tanítja, úgy mint példának okáért egy némelly ingó vagy ingatlan tulajdonnak megszerzése, a' kereskedés, a' kézi nap-munka, a' föld-mívelés, a' tudományok, a' mesterségek és a' házi művek által, 's a' többi.^{c)}

Kérdés. Mi szükséges arra, hogy az embert az ész mind ezen elő számláltt eszközökre meg tanítsa?

Felelet. Az, hogy az ész minden betegségtől mentt légyen.

Kérdés. Melyek az észnek betegségei?

Felelet. A' tudatlanság és a' vak hit;¹ ezen két morális betegségek a' tébolygást nemzik, mely a' szokás által az után az embernek szíven uralkodik, és végtére ötet barommá változtatja.^{d)}

Kérdés. Mit kell állítani a' tudatlanság és a' vak hit ellen?

Felelet. A' vizgálást és a' tapasztalást, melyekből a' világosodás ered.^{e)}

Kérdés. Melly maximája vallyon^{f)} ezen boldogságunkra szolgáló eszközöknek?

Felelet. Az, hogy az ember szabaddá legyen, és hogy szabadságát az ész vezérelje.^{g)}

Kérdés. Miben áll ezen szabadság?

Felelet. Mind annak meg tehetőségében, a' mi megtartásunkra nézve szükséges, és senkinek nem árt.^{h)}

Kérdés. Ki háborgatja az embert szabadságának gyakorlásában?

Felelet. A' gonoszok.ⁱ⁾

^{a)} A : *Quel est le moyen de se les procurer?* — C'est le travail. La nature a fourni tout ce qui est nécessaire à l'entretien des êtres vivans sur la terre : l'homme n'a qu'à être industrieux, pour satisfaire ses besoins. — B : *Miként tarthatja, 's táplálhatja magát az ember, 's miként lehet boldoggá?* — A' munka, vagy-is dolog által, mely által testi 's-elmebéli szükségének eleget tehessen. — A B kéziratban ezután a következő kérdés olvasható, amelyik Szentmarjay fordításából hiányzik: *Melyek ezek a' szükségek?* — Magát edellel táplálni, ruházni, lakó helyt szerezni, talentomait gyakorolni, nagyobbítani és kiékesíteni.

^{b)} Ez a kérdés, ahogy a következő is, hiányzik az A variánsból. Az A pontjai innen kezdve, általános tartalmi egyezésen kívül, csak itt-ott azonosíthatók a magyar káték szövegével.

^{c)} B : ... valamely ingó vagy ingatlan jószágnak megszerzése, a' kereskedés, mindennapi kézi munkák, földnek mívelése, tudományoknak tanulása, mesterségeknek űzése, 's-mívelése.

^{d)} A : *La raison a-t-elle quelques maladies?* — Oui, elle en a deux : l'ignorance et la foi aveugle. La première lui est naturelle, la seconde en est la suite inévitable.

^{e)} A : *Quels sont les remèdes contre ces deux maladies?* — C'est l'expérience et l'instruction. La première rend l'homme circonspect et prudent ; la seconde engendre la sagesse. — B : *Mit kell tehát a' tudatlanságnak és vakon hívésnek ellenében állítani?* — A tanítást, oktatást, tapasztalást, 's ebből származandó következtetést i. e. a felvilágosítást.

^{f)} Nyilván másolási hiba, helyett : vagyon.

^{g)} B : *Miben áll tehát ezen orvosságoknak ereje, mely által az ember boldoggá tétethetik?* — Nem egyébben, hanem légy szabad, 's vezérellyed szabadságodat elméd által.

^{h)} Ez a kérdés a B variánsból hiányzik.

ⁱ⁾ B : *Lehet-e az embernek az ő maga szabadságának ki-gyakorlásában alkalmatlanságokat, 's-hátráltatásokat szerezni?* — Igen-is, és azt leg-fő képpen a' hozzá hasonló embereknek rosszasága által.

¹ Volney, *ih.* : „Comment nos sensations nous trompent-elles? — de deux manières ; par ignorance et par passion . . .”

² Volney, *ih.* : „L'instruction est donc une nécessité indispensable à l'existence de l'homme? — Oui, tellement indispensable que sans elle il est à chaque instant frappé et blessé par tous les êtres qui l'environnent, . . . L'instruction de notre esprit et la modération de nos passions sont deux obligations, deux lois qui dérivent immédiatement de la première loi de la conservation.”

Kérdés. De mit támadhatnak meg ezek főképen az emberen a' végre, hogy szabadságát meg kortosítsák?^{a)}

Felelet. Két dolgot: életét és tulajdonát.

Kérdés. Mi jelent a' tulajdon?

Felelet. Egy olly dolgot, melly másoknak ki zárásával egyedül az emberhez tartozik.^{b)}

Kérdés. Hány féle a' tulajdon?

Felelet. Két féle: az egyik belső, mellyel az ember születik, úgy mint az igazságról való gondolkodás és beszéd, vagy ennek bár melly módon való közölhetése. A' másik külső, mellyet szerez magának, mint egy némelly földnek, mezőnek 's ruhának meg szerzése.^{c)}

Kérdés. Bir-e valaki az emberek között a' jussal, hogy egymást életétől, szabadságától és tulajdonától meg foszssa?

Felelet. 1-ször. Senki az emberek között és semmiféle emberi hatalom maga hasonlóját nem büntetheti meg halállal, mivel az élet a' természetnek ajándéka, mellyet tsak egyedül ez vehet vissza.¹ 2-szor. Valamint a' szabadságnak gyakorlása és egy némelly tulajdonnak birtoka az embernek megtartásából ered, és valamint ez az embernek leg ártatlanabb és leg szentebb ösztöne és leg természetesebb jusa, úgy szinte következik az, hogy senki az emberek között, és semmiféle emberi hatalom a' jussal nem bir, hogy egymást szabadságában és tulajdonában háborgassa. 3-szor.² Az emberek szinte azon állati nemből lévén, egy másra nézve egyenlő jusokkal birnak: melly közönséges egyenlőséget nekik saját boldogságoknak kedvéért szükség fenn tartani.^{d)}

Országos Széchényi Könyvtár

^{a)} B: ... hogy szabadságának ki-gyakorlásában hátráltassák?

^{b)} B: Egy olly dolgot, mely egyedül az emberé magáé, és senki egyéb másnak ő kivűle semm közönsége, sem része hozzája nintsen, ezt nevezik tulajdon vagyonnak, proprietásnak.

^{c)} A: *Combien y en a-t-il des espèces de propriété?* — Deux. L'une est innée à l'homme, et par conséquent inséparable de sa nature; l'autre est acquise, ou adventice. La faculté de penser, d'exprimer sa volonté et ses opinions soit par mots soit par écrits, est une propriété innée; la possession des terres, des champs, des prairies, de maisons etc. ou des animaux destinés par leur stupidité naturelle à l'usage de l'homme, et d'autres choses mobiles font la propriété acquise ou adventice de l'homme.

^{d)} Martinovicsnak a bíróság előtt az volt a törekvése, hogy kátéját általános filozófiai munkaként állítsa be, lehetőleg tompítva annak forradalmi mondanivalóját. Ezért kéziratában az általános jellegű részeket, így az első fejtegetést is, erősen megnövelte. Az egyéni tulajdon fajtáihoz kapcsolódó kérdésből kiindulva kéziratában így viszi tovább fejtegetését: *Par quel moyen peut-on mettre à l'abri du danger la vie et la propriété?* — Par la sûreté suffisante.

Mais où est-il ce danger dont il faut préserver la vie et la propriété? — Ce danger réside dans les passions des hommes. Il est vrai que l'homme instruit par ses lumières tend sans cesse vers les principes de la moralité, qui sont empreints dans son cœur; mais il est en même tems accablé par bien des passions, qui le portent à l'excès et au bouleversement de tous principes moraux. C'est ainsi, qu'il se détermine à envahir la propriété d'autrui et à menacer la vie de son semblable; tandis qu'il voudrait que la sienne ne soit nullement inquiétée.

Y a-t-il quelques moyens dont l'homme pourrait se procurer la sûreté? — Oui: l'homme a des forces morales, qui découlent de sa raison; et physiques, qui résident dans son corps.

Comment s'appelle-t-il l'agression de la vie et de la propriété? — Elle s'appelle en un mot oppression.

Que fait-il l'homme, quand elle a lieu? — La raison ordonne aux forces physiques de résister à l'oppression et de repousser les forces injustes par les forces fondées dans l'équité naturelle, et produites par le plus innocent instinct de la nature humaine.

Que dit donc la raison à l'homme par rapport à sa vie et propriété? — Elle nous inculque cette maxime: l'homme si tu veux garantir ta vie et propriété; fais tout ce qui est utile à ta conservation, et qui ne nuit point à l'autrui.

Comment appellez-vous cette maxime naturelle? — La liberté. Sans la liberté il n'y a point de salut pour l'homme; la dignité de l'homme est affaiblie de l'abrutissement, et il est mis au dessous de son rang.

Quel nom donnez-vous à cette tendance naturelle pour conserver la vie, la propriété; pour avoir la sûreté et exercer la liberté? — Je l'appelle les droits naturels de l'homme.

¹ Rousseau nem ilyen merev: „On n'a droit de faire mourir... que celui, qu'on ne peut conserver sans danger.” (*Du contrat social*, II. kv. V. fejez.)

² Vö. Rousseau *im.* I. kv. IV. fejez.

M á s o d i k s z a k a s z

A' polgárról

Kérdés. De mit tegyen az ember, ha a' gonoszok ezen természetik' jussait meg tapodván, életét szabadságát és tulajdonát fenyegetik?¹

Felelet. Akkor az szükség, hogy ezen jussait a' nyomtatás ellen való állásával fenn tartsa.^{a)}

Kérdés. Ha az embernek ereje nem elégséges arra, hogy a' nyomogatásnak ellent álljon, mellyik eszközhöz kell ragaszkodnia?

Felelet. Az illy esetben szükséges, hogy a' nyomorgó emberek mindnyájan egybe álljanak és egy jeles társaságbéli szövetséget magok között kössenek,² 's illy kép egy polgári társaságot formáljanak.^{b)}

Kérdés. Mi [a'] tzélja ezen társaságnak?³

Felelet. Valamennyi tagjainak közönséges és különös bátorsága.^{c)}

Kérdés. Mikép hivattnak a' polgári társaságnak tagjai?

Felelet. Polgárok; minden egyéb nevezet vagy privilégium, mint király, gróf, zászlós ur (báró), nemes, pap, 's a' t. törvénytelen és vétkes, mellyek tudni illik a' társaságbéli szerződést sulyosan meg sértik.^{d)}

Kérdés. Miben áll ezen társaságbéli szerződés?

Felelet. Ez a' következendő ki mondásban foglaltatik: Mi a' polgári társaságnak tagjai testi és értelembeili erőnkkel akarunk minden nyomtat[ta]sainknak ellent állani, és egymásnak természeti jussaiért, mint a' szabadságáért, a' tulajdonért, az életért és az egyenlőségért kezesei lenni.^{e)}

^{a)} B: De mit kellessen az embernek tselekedni, ha a' rosszak valakinek életét, szabadságát a' természet törvényinek meg-vetésével meg-támadják? — Akkor éreztetni kell vélek a' maga jussait az embernek, azaz: hogy erőszakos el-nyomásnak erővel kell ellent állani.

^{b)} B: De ha egy embernek elegendő ereje nem volna, az illyen erőszakoskodásnak ellent-állani, mit kellessen akkor nékie tenni? — Akkor szükség, hogy valamennyen kik az e' féle erőszakoskodás alatt szenvednek, magokat bizonyos nyilvános egyesülés által egybe szövetkeztessék, és így formálják azon társaságosodást, melyet polgári társaságnak neveznek. — A: Mais que doit faire l'homme si ses forces ne suffisent guère pour résister à l'oppression ou à l'agression? — Il doit s'associer à plusieurs de ses semblables, pour pouvoir repousser toute agression des méchans. Mais ces mêmes brigands voulant attaquer les innocens, doivent aussi penser à leur sûreté, pour ne pas éprouver la juste vengeance des hommes équitables. C'est ainsi que l'instinct de la résistance et la passion de l'agression poussent les hommes à la société.

^{c)} B: Mi lehet ezen társaságnak a' vége és czélja? — A' közönséges és különös biztosság, 's bátorság azaz: a Társaságban lévő minden egyes tagnak, vagy-is úgy nevezett Individuumnak az ő biztossága. — A: Que signifie donc la société? — C'est une collection de plusieurs hommes unis par leurs forces morales et physiques pour atteindre le même but, qui est la sûreté.

^{d)} B: Polgároknak hivattnak, minden egyéb király, herceg, báró, marquis, nemes, papi 's-a' többi féle titulusok és privilégiumok igazságtalanok és gonoszok, minnt hogy a' társaságnak össze egyesülését és egyenlőséget sértik.

^{e)} B: ... mink ezen polgári társaságnak egybeszövetkezett tagjai akarunk egész testi 's elme béli erőnkkel minden-féle erőszakoskodó el-nyomattatásnak ellent állani, fenn akarjuk természetes törvényeinket tartani, úgy minnt életünket, szabadságunkat, vagyonyunkat és egyenlőségünket. — A: Comment s'unissent-ils les hommes dans la société? — Par un contract social. Leur union s'appelle corps social et chaque membre de ce corps obtient le nom du citoyen.

En quoi consiste-il le contract social? — Le corps social dit ou tacitement, ou expressement à chaque citoyen: „Nous, membres du corps social, te promettons la sûreté de ta vie, propriété, et liberté.” Et le citoyen semble dire: „Et moi, comme membre du corps social, je promette à vouloir consacrer toutes mes forces physiques et morales à la conservation de la sûreté commune, et je suis prêt à sacrifier et ma vie et ma propriété quand le salut de la société l'exigera.”

¹ Vö. im. I. kv. VI. fejez.

² Volney, ih.: „Mais toutes ces notions nécessaires à son existence et au développement de ses facultés, l'homme isolé peut-il se procurer? — Non: il ne le peut qu'avec l'aide de ses semblables, qui vivent en société...”

³ Volney, i. m. XI. fejez.: „Que'est-ce que la société? — C'est toute réunion d'hommes vivant ensemble sous les clauses d'un contrat exprès ou tacite, qui a pour but leur commune conservation.”

Kérdés.^{a)} Milyenek az eszközök, melyek által ezen egyesülést vagy-is Contractust fel-lehessen tartani?

Felelet. Ezek a' t ö r v é n y e k, melyeket a' bölcsesség fel-talál, 's-a' szívnék egyenessége mutat.¹

Kérdés. Mit téssen az tehát, a' mit törvénynek neveznek?

Felelet. Ez a' népnek az ő közönséges és leg-főbb akarattya, mely által az országnak, vagy-is úgy nevezett statusnak biztonságát igyekezik fenn tartani.^{b)}²

Kérdés. Kell-e valamennyi polgároknak ezen törvény-hozásnál jelen lenni?

Felelet. Igen is vagy személylyessen kinek kinek, vagy pedig a' nagyok meggyéből választott küldöttek vagy képviselők által.³

Kérdés. De miért?

Felelet. Mertt mintt hogy a' törvény hozásnak alkalmatosságával mind a' közönséges, mind pedig minden egyes személynek különös haszna forog-fenn, e' miatt szükség hogy a' társaságnak minden tagja jelen legyen a törvény hozásnál, és mivel máskéntt-is az emberek egyenlőek, 's-hasonlóak a' természeti jussaikban, senkit tehát ebből ki-zárni a' polgári társaság egyesülésnek meg-sértése nélkül nem lehet.

Kérdés. Van-e valami, a' mi a' népet ezen törvény hozásban akadályoztathatná?

Felelet. Semmi sints, mertt a' népnek a' testi és elmebeli erejek leg-főbbek, ezek mind külső, mind belső akadályokat, melyek az egész országot rendetlenségre, el-nyomatásra, vagy egész fel-bontásra siettetik, meg-győzhetik; és ezek éppen azok az erők, melyek a' népnek az ő legfőbb hatalmát és fejedelemségét teszik.

Kérdés. Melyek a' tulajdonai azon polgári társaságnak, a' hol a' társasági egyesülés vagy-is contractus fel-tartatik?

Quelle est la nature de ce contract social? — Il doit être juste, et par conséquent: 1º, il faut qu'il oit réciproque, 2º, qu'il impose l'obligation également au corps social et à chaque citoyen. 3º, qu'il maintienne la garantie égale des droits naturels de l'homme par rapport à chaque citoyen; c'est-à-dire qu'il y ait dans la société une parfaite égalité des droits naturels.

Peut-on avoir une société civile sans le contract social? — Point du tout. Toute corporation des hommes, qui n'a pour sa base le contract social, ne mérite point le nom de société civile; elle est un troupeau, dont les membres ne présentent que la forme de l'homme, tandis qu'ils ne sont que des esclaves, ou des bêtes à cornes, sans volonté, et sans l'usage de la raison. Le guide de ce troupeau est un conquérant ou héréditaire, ou un despote élu et couronné. Pour éblouir ses esclaves, il les nomme fidels sujets, et leur propriété devient son domaine ou sa hérédité.

^{a)} A Szentmarjay-féle fordítás szövege másolatunkban itt a lap tetején megszakad, s másfél oldalnyi üresen hagyott hely után, a' „Mikor lehet mondani . . .” kezdetű kérdéssel folytatódik. A közbeeső részt Laczkovics fordításából pótoltuk. (Szögletes zárójelben.)

^{b)} A: *Que faut-il donc faire pour qu'une société ne dégénère dans une tyrannie au mépris du contract social? — Tous les citoyens de la société doivent concourir au maintien du contract social par leur volonté, et ce concours s'appelle la volonté générale — Comment appellés-vous cette volonté générale? — Cette volonté générale fait la loi suprême de la société civile. — Où tend cette loi suprême? — Au maintien des droits naturels de l'homme, qui sont la vie, la propriété, la liberté, la sûreté et l'égalité.*

¹ *Du contrat social*, II. kv. VI. fejez.: „Par le pacte social nous avons l'existence et la vie au corps politique: il s'agit maintenant de lui donner le mouvement et la volonté par la législation . . .” Majd lejjebb: „Les lois ne sont proprement que les conditions de l'association civile.” — *Uo.* III. kv. XV. fejez.: „La loi n'étant que la déclaration de la volonté générale, . . .”

² *Uo.* II. kv. VI. fejez.: „. . . il ne faut plus demander à qui il appartient de faire des lois, puisqu'elles sont des actes de la volonté générale.”

³ Erre és a következőkre vö. *Du contrat social*, II. kv. általában és a III. kv. XV. fejez.

Felelet. A következők az ő tulajdoni. t. i. a gyökeres törvényeknek egybe-szedése, melyet constitutiónak neveznek és a' mely az életét, szabadságát, tulajdon vagyonyját és egyenlőségét minden különös polgárnak, és ismét közönségesen valamennyi polgároknak egygyetemben fen-tartják, a kormányozat, vagy-is a ki szolgáltató ügy viselő és törvény székes hatalom.

Kérdés. Mi módon kelletik a' társaságnak különbféle hatalmának lenni?

Felelet. A constitutio elkészítettik, vagy maga a' nép vagy az ő a' nemzeti össze gyűlésben küldött kép viselői által, kiknek is ő határozatlan hatalmat ad-átal; a' törvény szerző testnek mindég lábon kell állani, hogy a' constitutióban meg-határozott értelem szeréntt hozzon törvényeket; a' mely törvény hozó test hasonló képpen a népnek kép viselő küldöttjeiből vagyon össze szerkeztette. Végtére a' kormányozat, vagy-is igazgató hatalom fel-állítatik a' végre, hogy a' törvény hozó test által hozott törvényeket végre hajthassa, de ezen igazgató hatalom mindenkor a törvény hozó testnek hatalma alatt vagyon, s tőlle függ.

Kérdés. Kell-e a' nép fejedelemségében és a kormányozatban valamely rendtartásnak 's-hatalom ki-gyakorlásnak lenni?

Felelet. Igen-is a' népnek fejedelemsége gyakoroltatik: 1-ször az első össze gyűlekezetekben, vagy a' népnek kisebb részében, a' mely a' maga kép viselőit magának ki választja, és az általok elkészített constitutiót vagy jóvá hagyja, vagy pedig el-nem fogadja, 's más-kéntt dolgoztattya. 2-or a választó gyűlekezetekben melyek a' hivatalokra léphető személyeket meg-nevezik. 3-or a' nemzeti köz gyűlekezetekben, melynek hatalma alá vagyon a' más két rend-béli gyűlekezet is vetve. A' kormányozatnak szintt annyi ministerei vagy-is commissariusi vagynak, mintt a' hány ágazattya vagyon. Ennek hatalma alá vagynak vetve egy osztálynak, vármegyének az ő köz tanácsai. Ezek fel-osztatódnak több közönségekre, 's-ezek ismét több szakaszokra. A katonaság, az ország jövedelmeivel való gazdálkodás, büntető törvény és igazság ki-szolgáltatása, nemzeti nevelés, kereskedés, tengeri erősség és kereskedés, mesterségek üzése. 's-tudományok 's-a' t., szintt annyi különös ágazattyai a' kormányozatnak, melyeket különös ki-ügyelő hatalmok által kelletik viseltetni és végre hajtatni.^{a)}¹⁾

^{a)} A : *Qui est-ce qui exerce la souveraineté dans la société civile?* — C'est le peuple. Il ne peut s'en dépouiller sans se mettre au dessous de la valeur humaine.

Où s'exerce-t-il la souveraineté du peuple? — Dans les assemblées primaires. Le peuple, ou le corps social doit être distribué en plusieurs petites corporations, qui se nomment assemblées; et dans lesquelles chaque citoyen prononce souverainement sa volonté tendente au bonheur de la société.

Quels sont les actes principaux de la souveraineté du peuple? — De choisir ses représentans à la convention, ou à l'assemblée législative; d'approuver ou reprouver l'acte constitutionnel, et les lois; enfin de nommer ses magistrats et fonctionnaires publics.

Que veut dire la convention nationale? — C'est une assemblée auguste, composée des représentans du peuple investis du pouvoir illimité pour rédiger l'acte constitutionnel, ou proprement pour changer la face politique de la société civile.

¹⁾ Az ebben a kérdésben írottakra vö. *Du contrat social*, III. kv. általában. (Martinovics francia szövegének kifejezései teljesen megegyeznek Rousseau terminológiájával.) De a francia forradalom által megvalósított intézmények is éreztetik hatásukat a pontok megfogalmazásában. Vö. Rabaut de St. Étienne, *Précis de l'histoire de la Révolution française. Suivi de réflexions politiques sur les circonstances*. 1791.

Kérdés. Vagyon-e valamely különös ki-különböztetés a' polgári társaságban?

Felelet. Csak a' hivatalokban 's tisztségekben lévő tagoknak engedtetik valamely felsőbbtség, mertt ők a' törvénynek nevében parantsolnak; ugyan e' miatt valamennyi a' köz akaratall rendeltt hivatalokat különös meg-betsüléssel kelletik tisztelni.

Kérdés. Milyen tulajdonságinak kelletik az olyan polgárnak lenni, a' ki valamely hivatalra akar lépni?

Felelet. Szükség, hogy tökéletes, értelmes, 's-talentumos ember legyen, mertt egy a' másik nélkül elégtelen. Egy értelmes, 's-praktikás gaz ember szintt olly veszedelmes rosszasága által, mintt egy esztelen tökéletes az ő ostobaságával.

Kérdés.^{a)} Mikor lehet mondani azt, hogy a' polgári társaság ama' céljának meg felel, melly az ember' természeti jusainak bátorsága?

Felelet. Midőn az három morális személyek, mellyekből áll, egymás közt kezdet fognak, úgy, hogy az országlás a' statuson (az álladalmon) csak az hatalom szerént munkálkodjon, mellyet a' fejedelemtől nyert. Akkor a' polgári társaság a' principiumoknak egy olly egyarányuságával diszeskedik, melly a' politika béli testnek szép rendjét, harmoniáját és épségét szüli. A' fejedelem a' státusnak istensége, az országlás ennek szolgálja, és a' polgárok, a' törvénynek engedelmeskedvén, szeretett gyermekei.

Kérdés.^{b)} Ha tehát a' státushoz másféle morális személyek nem illenek, mi félék azok, mellyek a' polgári társaságokban mái nap' pözögnek?

Felelet. Ezek mind olly fattyu-állatok, mind olly tündérek és a' polgári társaságnak mind olly ostorai, mellyek szüntelenül annak megrontására agyarkodnak, a' mit a' politika, a' természetnek leánya jól alkotott.

Kérdés.^{c)} Miről gondolkozik minden nap' a' polgár?

Felelet. Az erköltsről, a' hazának szeretetéről, a' munkálkodásról, a' bátorságról vagy halálról.

Qu'entendés-vous par l'assemblée législative? — L'assemblée législative est également composée des représentans du peuple; mais leur pouvoir est limité par l'acte constitutionnel, dont ils n'osent ni ne doivent s'écarter.

Mais qui est-ce qui fera exécuter les lois faites par l'assemblée nationale? — C'est le gouvernement

Qu'est-ce qu'un gouvernement? — C'est une organisation des pouvoirs subordonnés à la souveraineté nationale et destinés à faire exécuter les lois par les moyens les plus propres et les plus sûrs.

En quoi doit-elle consister cette organisation des pouvoirs exécutifs? — Il faut qu'il y ait dans chaque société auprès du corps législatif un pouvoir exécutif suprême composé d'autant de commissionnaires ou de ministres, qu'il y a de branches du pouvoir exécutif. Le ministre de l'intérieur, celui des finances, de la guerre, de la justice, et des affaires étrangères sont suffisans en nombre pour gouverner tous les autres pouvoirs exécutifs subordonnés.

Comment faut-il distribuer les pouvoirs exécutifs subordonnés? — Le territoire d'une société civile doit être divisé en plusieurs départemens; ceux-ci en plusieurs districts, et chaque district en plusieurs communes, et chaque commune en plusieurs sections. Un conseil départemental suffit à régler un département, un conseil subordonné à celui-ci dirigera son district, et celui les communes; enfin dans chaque commune il y aura une municipalité, à laquelle présidera le maire de la commune. Outre cela il y aura des tribunaux de justice civile, dans chaque département.

Comment appellés-vous cette forme de gouvernement, dont vous venez de faire le dénombrement? — C'est une forme représentative démocratique: elle est le meilleur de tous les systèmes politiques.

Ne saurait-on se passer de la représentation, pour agir et exercer la souveraineté en masse? — Cela se peut faire dans un petit corps social; mais dans une société composée des millions de citoyens la représentation est le meilleur moyen de maintenir et l'ordre et les droits naturels de l'homme.

^{a)} Innen kezdve ismét a Szentmarjay-féle fordítás.

^{b)} Ez a kérdés és a hozzátartozó felelet mind az A, mind a B variánsból hiányzik.

^{c)} Ez a kérdés mind az A, mind a B variánsból hiányzik.

H a r m a d i k s z a k a s z

A rab-szolgaságról^{a)}

Kérdés. Mi a' rab-szolga?

Felelet. Egy olly ember, kinek akaratja uráétól függ.

Kérdés. Mikép hivattnak a' rab-szolgák a' deszpotizáló országglásokban?

Felelet. A' gyalázatos j o b b á g y névvel.^{b)}

Kérdés. Miben állanak a' deszpotizáló országglások?

Felelet. A' nép fejedelmi hatalmának uzurpálásában.^{c)}

Kérdés. Mikép uzurpáltatik a fejedelmi hatalom?

Felelet. Ha egy ember vagy többen a' polgári társaságnak fő hatalmát magoknak tulajdonítják; ezt az első esetben monarchiának, a' másodikban pedig aristokrátiának nevezzük.

Kérdés. Mi ezen országglásoknak természete?

Felelet. Az hogy tirannizáló mind a' kettő. Midőn tudni illik eggyetlen egy ember, kit királynak vagy császárnak hívunk, vagy némelly familiának kis száma a' végtelen nép-testnek életével és tulajdonival kényők szerént bánnak.^{d)}

Kérdés. Mellyik ezen országglásoknak első vissza élése?

Felelet. Az, hogy a' nép tsak egyedül a' királyaknak és az arisztokratáknak boldogságára dolgozik, maga pedig a' nyomoruság alatt nyög.

Kérdés. Mikép élnek vissza a' néppel a' királyak és arisztokraták az háborúkban?

Felelet. Minek utánna ezek saját haszon tekéntetekből háborút mondottak, a' népnek azt parancsolják, hogy egy ollyan ellenségre menjen, kit az ő kevélységök és hit-szegésök néki szerze; a' nép az után azzal kénytelen, hogy ezen igazságtalan háborúnak viselésére minden eszközöket adjon, mint: pénzt, eledelt és fegyvert, mivel a' népek között az háborúnak helye nints.

Kérdés. Mi ~~[a']~~ vége ezen háborúknak?

Felelet. Az, hogy a' nép az háborúknak mészárló székében el veszssen, mellyet, mint a' vér-szomjúzó latrok' dühösségének pályáit tekéntenek, és kiknek viseltt tetteit az alacsonság zoldjában lévő poéták minden időben énekelvén, a' cifra szavaknak fátyola alatt az olly iszonyú dolgoknak babonáját el hintették, melyek az emberi észnek gyalázatjára válnak. Ezen természet ellen való öldökléseknek az a vége, hogy a' nép vagyonaiból ki pusztúljon, hogy taksái és adói az uzurpátoroknak adósságaival egyetemben meg nevedjenek, és végre, hogy azok annyi-

^{a)} B : a' martalékságról. (A következőkbeni s rabszolga helyett mindenütt martalékot használ.) — A : De l'esclavage.

^{b)} B : Jobbágyoknak névvel betstelenítettnek meg.

^{c)} B : A' nép fejedelemségének magához erővel lett ragadományából. Törvénytelen uralkodásból, vagy-is a' inittt. mondják : usurpációból.

^{d)} B : ... a' nemzet nagy öszveségének életével, vagyonynyával és sorsával rendel, parantsol és játszik.

val hatalmasabbakká, és tirannizálóbakká legyenek, mennyivel jobban meg gyengülve van a' nép a' fellyül említett adózások által.^{a1)}

Kérdés. Meg ké[r]deztetnek-e a' jobbágyok az említett országokban mikor adóik meg nagyobbíttatnak?

Felelet. Soha sem! A' jobbágyok valóságos rab-szolgák lévén, az az akaratjokat ki jelenteni nem mervén, azzal kénytelenek, hogy usurpatoriknak kénye szerint adókat fizessék, bár mely sullyosak-is.

Kérdés. Van e valami különbség a' szarvas marhák és a' rab-szolgák közt, tartásokra nézve?

Felelet. Egy csep sinsz! Valamint a' gazda az ekét vonó marháit maga előtt kénye szerint hajtja, szinte úgy bánnak a' királyok és arisztokraták jobbágyaikkal vagy rab-szolgáikkal, a'mint t. i. nékik teccik.^{b)}

Kérdés. De a' királyok és arisztokraták jobbágyaikat az olyan szükségnek alkalmatosságával meg segítik, mely éhséget okozna?

Felelet. Igen-is, és szinte illy kép tselekszik a' szarvas baromnak gazdája, ki azokat táplálja, de mind a' ketten ezt csak azon okra nézve cselekszik, hogy azokat a' jövőendő munkára tartsák meg, mely az ő gazdagságait meg nagyobbítandja.^{c)}

N e g y e d i k s z a k a s z

A' fel-zendülésről^{d)}

Kérdés. El veszi-e jussait a' rab-szolga?²⁾

Felelet. Tellyességgel nem. Az embernek jussai semmi féle módon nem törölődnek el; a'míg az ember él, mind addig arra jussa van, hogy életét, szabadságát, tulajdonát és egyenlőségét fenn tartsa.^{e)}

Kérdés. Mitsoda erőszakot vesz az embernek jussain a' tirannus?

Felelet. A' tiránnusnak erőszaka miatt az embernek természeti jussai meg némulhatnak ugyan, de mihelytt ez egy jó alkalmatosságot talál arra, hogy rabságának lántzait öszve törje, azonnal a' felzendülésre köteles.^{f)}

^{a1)} B: 'S-mi féle szokott lenni ezen háboruknak vége? — Nem egyéb, hanem hogy a' nép a' háborúban, mint a' barom a' mézsárszékben meg-ölettetik, a' gazdasága el-tékozztatik, taxák és adók meg-tetézttetnek, a' törvénytelen uralkodóknak vagy-is usurpatoroknak adósságai többesednek, és annyival hatalmasabb és tyrannuskodóbbá teszik őket, mennyivel a' nép ezen előszámlált áldozatok által meg-gyengítettetik és el-szegényedik.

^{b)} B: 'L'agyon-e valamilyen különbség a' szarvas barommal és martalékokkal való bánni mód között? — Éppen semmi, meritt valaminth a' gazda a' szarvas marhát, midőn az ekét húzza, kedve szerént egyengeti, úgy a' királyok és arisztokraták az ő jobbágyokat vagy-is martalékokat kedvek tettszéze szerént igazgattyák 's rudolylák.

^{c)} Ez a' fejezet az A variánsban így hangzik: *Que devient l'homme, si on étouffe ses droits naturels?* — Esclave. *Quelle est alors sa condition?* — Elle est pitoyable. L'esclave n'a ni propriété, ni sûreté, ni liberté. Il travail pour son maître, il plie ses genoux devant son idole oppresseur.

Comment est-il gouverné un esclave? — Arbitrairement, ou par les caprices de son maître, qui obtient le nom de despote.

Quelle est la conduite d'un esclave? — Rampente, et aviliée par une oppression changée en habitude; l'esclave ne connaît d'autres droits que le plaisir de son maître, et d'autre justice que la grâce de son despote.

^{d)} A: De l'insurrection. — A B variáns is fel-zendülésnek fordítja.

^{e)} B (még az előző fejezethez illesztve): *A-t-il perdu ses droits naturels, un esclave?* — Point du tout. Les droits naturels restent toujours inaliénables, on les peut faire taire par force, mais nul pouvoir ne les peut anéantir.

^{f)} A: Egy tyrannusnak arczólattya 's formázatlyta halgatásra hozhatlya ugyan az embernek természetes jussait, de mihelyest ez jó alkalmatosságot találhat a' martalékos lánczainak öszve törésére, ezt azonnal fel-támadás által meg-kell nékie teleskedni.

¹ Vö. Rabaut de St. Étienne, *im. Reflexions politiques sur les circonstances* XXXI—XXXII. sz.

² Vö. *Du contrat social*, I. kv. III. és IV. fejezet.

Kérdés. Mit jelent a' fel zendülés?

Felelet. Nem egyebet, hanem a nemzeti erőnek a' tirannusok ellen való ki kelését : ez a' rabságnak végső üdeje, és a' szabadságnak hajnala.^{a)}

Kérdés. Mi kép formálódik a' köz fel zendülés?

Felelet. A' jobbágyok rabságoknak igáját többé nem tűrhetvén, előbb magok közt a' közönséges vélekedést az embernek természetjussairól az íráskor és a' társalkodások, vagy az öszve szövethetéseket által állapítsák meg. Az utánn pedig azok, kik több talentommal bírnak, és kiknek szívét polgár-társaiknak bölcseléseire a' világító filozófia meg nyitotta, a' királyoknak és arisztokratáknak vétkeit ki fejtven és elő adván, a' néphez fel kiáltanak : Fegyvert fogjunk polgárok ! Esküdünk meg a' szabadságra vagy a' halálra.^{b)}

Kérdés. Mit kell tselekedni a' népnek a' fel zendülés' üdejében?

Felelet. A' népnek egy része fegyvert fogjon ; a' rab katonák magokat polgár barátikhoz tsatolandják, a' másik pedig a' fel zendülésnek fenn tartására szükséges munkáját folytassa. A' nép válaszszon azonnal küldötteket a' nemzeti alkotó gyűlésre, mely a' tirannusokat és az ő zoldosait meg büntesse, és végre a' tirannizáló országlásnak minden vétkeit el törölje.

Kérdés. Van-e Európának valamennyi státusaiban elegendő ok a fel zendülésre?

Felelet. Igen-is sok van mindenütt, kivéven Francia országot és Helvéciának némelly kantonit, mivel valamennyi státusokat egy némelly familiák különös haszon-tekéntetők szerént kormányozzák, a' nép pedig minden természetjussaitól meg fosztva lévén, a' feudális szisztémának igája alatt nyög, kinek a' nyomorúságon és az alacsonyyságon kívül más öröksége nintsen.^{c)}

Kérdés. Elégséges-e a nemzeti erő a' fel zendülésnek fenn tartására és a' szabadságnak vissza nyeresére?

Felelet. Igen-is. Az egy principium a' politikában : hogy mindenik nemzet szabaddá lehet azonnal, mihelytt azt akarja. Az olyan tirannusz, kit egy nemzet el hagy, semmiségébe vissza dül, és a' nemzeti test ötet könnyen el tiporja.^{d)}

Kérdés. Mitsoda eszközök által kell vezérleni a' fel zendülést?

Felelet. Az erőnek és talentomoknak hathatósága, és az erkölcs által.^{e)}

^{a)} 1 : *Que faut-il faire aux esclaves, s'ils recourent leurs forces?* — Il leur faut faire valoir leurs droits naturels par une insurrection. — *Qu'est-ce que l'insurrection?* — Si le peuple esclave se lève en masse, et si par l'union de ses forces et des talents, il brise le joug de son oppresseur, voilà l'insurrection!

^{b)} B : *Miként formálódik a' fel-támadás, insurrection?* A' Martalékok nem győzvén tovább a' raboskodásnak igája alatt nyögni, akár íráskor, akár tanácskozások által közönséges gondolkozó módot 's-egyeztető vélekedéseket terjesztenek-el az embernek természetjussairól ; ezek után a' martalékok közül azok, kiknek leg-több talentumai vagynak, az egész népnek eleibe terjesztik, 's-le írják a' királyoknak 's arisztokratáknak gonoszságait, 's-riadással fogják a' népet gerjeszteni, és nekik mondani : Fegyverre Polgárok, esküdünk meg arra, hogy vagy meghalunk, vagy szabadon élünk!

^{c)} B : ... 's a nép a' feudale systemák igája alatt nyög, sem szabadságának, sem tulajdon vagyonvának, sem egyenlőségének, sem biztosságának jussai bizony bátorságban nintsenek : a' szegénység, koldusság meg-alatonyosodás, alázódás és meg-vettetés az ő egyetlen egy öröksége.

^{d)} B : ... Ez egy tagadhatatlan principium a' politikában, hogy a' mely nemzet szabad akar lenni, szabad-is lehet ; egy a' maga nemzetjétől el-hagvatott tyrannus vissza-tér a maga semmiségébe, 's-a' nemzetnek öszvesége könnyen el-nyeri, 's fel-konczolja a' meg-erőtlenedett oroszlyát.

^{e)} B : ... testi erők hathatóságával, talentumokkal és tökéletességgel.

Kérdés. Mi szükség tenni a' tirannuszokkal és haza-árulókkal?

Felelet. Hogy valamennyen a szabad nemzetnek javáért meg haljanak.^{a)}

Kérdés. Mi féle országlást kell fel állítani a' fel zendülés után?

Felelet. Nem mást, hanem olyl demokratia béli reszpublikát, melly a' felzendülésnek céljáért, t. i. az ember' természeti jussainak meg állapításáért kezeskedjen.^{b)}

Kérdés. Miben különbözik egy fel világosodott nemzet más meg romlottól^{c)} a' fel zendülésnek üdejekor?

Felelet. Abban, hogy az első szabad kény szerént való országlását meg változtatja és szabadságát meg szerzi, a' nélkül, hogy vért ontson, a' másik pedig e' célra nem más kép, hanem egy háború, gyilkosságok, halállal való büntetések és anarchia, vagy-is egy tökéletes meg feslettség által érhet fel: ez kebelében előbb olyl zavart okoz, mellyből az után a' jó rend és a szabadság születnek.^{d)}

Kérdés. Kik nyomják az emberi nemzetet olyl annyira, hogy a' felzendülés szükséges légyen?

Felelet. A' privilegiumos rendek, úgy mint a' királyak, a' nemes-ség és a' papok. A filozofia és az emberiség ezeket, mint az emberi nemzetnek hármias ostorát^{e)} tekénti.^{f)}

Ö t ö d i k s z a k a s z

A királyról

Kérdés. Mit jelent a' király?

Felelet. Ez egy olyl embert jelent, ki a' néppel^{g)} és ennek javaival kénye szerént bánt, és magának azt tulajdonítja, hogy az embereket meg vásárolhatja vagy el adhatja, tartományait el tserélheti, a' bűnösöknek meg kegyelmezhet, és azokat meg büntetheti, a' kik véle szembe szálani merészelnék.^{h)}

Kérdés. Melly az eredete?

Felelet. Minden társaság magát eleinten demokrátiásan kormányozta, de nem sokára annak polgári között egy olyan találkozott, ki azokat kevélységével és hadi vitézségével fellyül múlván a' háborúban a' nemzetnek vezére vólt, és kit mint győzedelmes hódítót az után a' tudatlanság bálványozott, melly akkor uralkoda. Illy kép engedte oda néki

^{a)} B: ... Szükség őket akkor a' szabad nemzetnek boldogulása végett mind fel-áldozni, 's-el-vesztetni. — Az A-ban ez a fejezet is erősen lerövidült. Az eddigi kérdések hiányoznak belőle, s a forradalom alatti magatartásról szóló kérdéseket is erősen enyhítette: *Pendant l'insurrection quelle marche doit-il suivre le peuple?* — *La marche de la sagesse et de la modération; il ne doit punir que les traîtres à la patrie, et organiser la forme représentative démocratique.*

^{b)} B: ... demokratia respublikát, mivel ez egyedül pajzsolja a' fel támadásnak czéllját.

^{c)} B: elpallagosodott. — A: abbruti.

^{d)} B: ... Az első meg-változtatja az önn kénnyel kormányozatot, 's-vissza nyeri szabadságát vér ontás nélkül, a' másik is hozzá jut ugyan, de csak háboruszkodás, gyilkolások, ölettetések, zűrzavaroskodások által, melyek eleintén nagy egyenlenséget és galyihát okoznak ugyan, de utólyára a' rend-tartás és szabadság bimbóznak ki belőle. — A: Le peuple éclairé la fait sans effusion de sang et sans y mêler ses vengeances particulières. Le peuple abbruti tombe dans la plus affreuse anarchie, d'où ne sort qu'avec bien de la peine l'ordre et la liberté.

^{e)} B: három különbféle ostorát...

^{f)} A: *Mais contre qui doit avoir lieu l'insurrection?* — Contre le triple fléau du genre humain; contre les rois, la noblesse et les prêtres, toute les fois qu'ils abusent de leur pouvoir.

^{g)} B: nemzettel.

^{h)} A: *Qu'est-ce qu'un roi?* — C'est un homme, qui prétend avoir le droit de disposer de la vie, de la propriété et de la liberté de l'homme.

a nemzet a' fő hatalmat, mellyel ő az utánn vissza élt, és a' szabad embereket rab-szolgákká^{a)} változtatván, magát a' meg vakultt népnek nyomorúságával^{b)} imádatla.^{c)}

Kérdés. De azt mondják, hogy a' király hatalmát az istentől veszi?

Felelet. Ez egy olly hazugság,^{d)} mellyet a' királynak a' setétségnek századiban hasznokra fordítottak vólt, hogy az által félelmesebbekké lévén, önnön tekintetöket az úgy nevezett isteni harag által^{e)} jobban meg erősítsék.

Kérdés. Van-e jussa arra a' nemzetnek, hogy királyát le tegye?

Felelet. A' nemzet nem tsak a' jussal bír, hogy a' királyságot eltörölje, de még ezt szinte tselekednie kell, ha azt akarja, hogy szabadon és leg szentségesebb jussaival éljen.

Kérdés. De talám ezen fenytékre tsak akkor van szükség, ha a királyok roszszak és tirannizálók, nem pediglen mikor jók, böltsek és igazságosok?

Felelet. Minden esetben : ha a' király roszsz, a' királyság vétékké lesz, melly annak olly eszközöket nyujt, hogy népét tirannizálja. Ha pedig jó a' király, a' királyi szisztéma, melly természetéből vétés,^{f)} mérgét a' minisztereknek kezeiből önti ki. Az első esetben a' nép a' király és a' királyi szisztéma által nyomatik, a másodikban pedig a' királyi szisztéma és a' miniszterek által.

Kérdés. Mi féle tulajdonságokkal kellene bírni az ollyan királynak, ki arra elégséges vólna, hogy népét böldoggá tegye?

Felelet. Az illyen királynak a' böltseséggel és erköltsel^{g)} olly mértékben bírni kellene, a millyen nagyságu a' népnek véghetetlen teste, mivel mindenik polgár böldogságát királyának munkálkodásától várja.

Kérdés. Lehetséges-e illyen tulajdonságú király?

Felelet. A' természet egy ollyan véghetetlen böltseségű és ollyan nagy erköltsű embert soha nem terem, ki egy egész népnek böldogságát munkálkodhatná. Mindenik király vagy udvarnok^{h)} által meg tsalódik, vagy maga álnokságából, avagy ostobaságából tsal.

Kérdés. Tartós lehet-e a' jó, mellyet a' király némellykor az igazságnak vak ösztönéből szerez?ⁱ⁾

Felelet. Soha sem ! Mivel ha a' jó király történetből meg hal, a' mi jót tett, az közönségesen véle egygyütt el tűnik, és a' következendőnek akaratossága^{j)} mindent meg változtat. Emlékezz meg a' köz mondásról : *Novus rex, nova lex* ; Új király, új törvény.

^{a)} B : Jobbágyokká.

^{b)} B : az el-vakultt nép nyomorúságának árával . . .

^{c)} A : *Quelle est l'origine des rois?* — Dans la naissance des hommes, toutes les sociétés civiles étaient démocratiques ; mais bientôt celui qui avait plus de talens et de vertus soldatesques s'empara de la volonté de ses concitoyens ; c'est ainsi que le conquérant devint aussi le maître de ses égaux, sa ruse, son adresse fit peu à peu oublier au peuple, ses propres droits et l'habitude à achevé son abrutissement ; le maître prend le nom de roi, et la superstition l'élève jusqu'à dire qu'il vient de recevoir ses pouvoirs du ciel.

^{d)} B : csábítás

^{e)} B : a kikölteményezett Istennek haragja által.

^{f)} B : gonosz és tökéletlen,

^{g)} B : okossággal és tökéletességgel.

^{h)} B : udvari tányér nyalogatói

ⁱ⁾ B : Tartandók-e leg-alább azok a' jók, melyekkel a' királyok némellykor az alatt-valókat igazság színe alatt meg-jutalmazták?

^{j)} B : önkényes akaratoskodási és makranczoskodási

Kérdés. Mi féle eszközökkel nyomják^{a)} a' királyok népeiket?

Felelet. Több félekkel: im ezek a' főbbek: u. m. kevélységökkel, pompáikkal, lukszusokkal, a' lelki esméretöknek rontó meg vásárlásával, a meg hódításra való indulatoskodásokkal, különös haszon-tekéntetőkkel, és végtére a' népnek tudatlanságával^{b)}.

Kérdés. Miben áll a' királyoknak kevélysége?

Felelet. Abban, hogy magokat a' népek előtt el rejtik. Palotáikban be fészkelődven a' néptől meszsze tartják magokat, melytől őket táplálja. Az audienciákat felette sok ceremóniákkal adván a' kérőknek azt parantsolják,^{c)} hogy trónusok előtt térdeiket^{d)} meg hajtsák, és a' népre nézve tartozó^{e)} igazságnak ki szolgáltatását kegyelemnek hívják. Végtére valamennyi jobbágyok azzal kénytelenek, hogy kéréseikben a' következendő alatsony szókkal írják alá magokat: „Ő Felségének leg alázatosabb és leg engedelmesebb szolgálói és vasallusai,” melytől sokszor a' leg kevélyebb leg gonoszabb és leg ostobább felség.^{f)}

Kérdés. Millyen a' királynak pompája?

Felelet. Véghetetlen és felette költséges. Arra, hogy erről meg győződjünk, tsak egy császárnak vagy magyar királynak meg koronázását, az előbbeni rab Francia Ország' delfinusának házasságát, a' spanyol királynak tronusra ülését, a' lengyel királynak és pápának installatióját láttatni szükséges volna. Mind ezen pompáskodások a' népnek költségén történnek, melytől a' nyomoruságban nyög. És ez által akarják a' királyok azt a gyenge elméjű emberekkel el hitetni, hogy ők az emberi nemnél feljebb való állatok.^{g)}

Kérdés. Millyen az ő luxusok?

Felelet. Ennek semmi határa nints. Lásd palotáiknak, kertjeiknek, vadász erdeiknek, test-őrzőiknek, ingó jószágaiknak, arany és ezüst asztali készületeiknek, drága köveiknek, köntöseiknek, kamarásaiknak, udvari aszszonyaiknak, kurváiknak, kupplereiknek és kupplernéiknek, nagy parókás minisztereiknek, lovaiknak, operistáiknak, komédiásaiknak, lovász-mestereiknek, palotásaiknak, penzionáriusaiknak véghetetlenségét és számtalan seregeit, mint annyi zöldos drabantjait, kik kevélységöknek és tirannizáló gonoszságoknak szolgálatjára készek. És mind ezek még-is az ő luxusoknak nem elégségesek, mellyel a' világ előtt tekinteteskedni akarnak.^{h)}

^{a)} B: nyomják 's-kínózzák.

^{b)} B: Ezek több félek, de imhol a' leg-főbbek: t. i. A' kevélység, pompa, buja tékozlás, meg-vesztegetés, háboruszkodni 's-országokat hódítani vágyoskodás, az ő különös önnön hasznok 's tekintetei, a' tudatlanság és a' népnek az ő nyomorusága.

^{c)} B: kevélyen fel-rántosodott homlokkal ... meg parantsolják,

^{d)} B: térdet-fejet.

^{e)} B: melynek ki-szolgáltatásával a' népekhez kötelesek.

^{f)} Az utolsó mondat a B változatban: ... végtére valamennyi instansoknak meg-alatsonyító szavakkal kellek magokat instantiájokban e'képpen alá-írni: úgy mintt kevély, tökéletlen, ostoba Felségének leg-alázatosabb, leg-engedelmessebb szolgálói, jobbágyi, vasallusai.

^{g)} B: ... Ez véghetetlen s'-ki-mondhatatlan költségű; a'ki magát ez erántt tellyességgel e-akarja hitetni, nézze-meg egyszer a' császárnak vagy a' magyar országi királynak a' koronázását, egy dauphin'nek, midőn még Frantzia Ország jobbágyi 's-raboskodó állapotban volt, az ő házasságát, egy spanyol királynak fityegtető gorombásan kevélyes méltóságát, lengyel királynak fel-magasztalását és a' római pápának az ő három koronájú fel-mit-rázását, akkor kiki el-fog-hitetődni abban, hogy az ő pompájok ki-mondhatatlan költségű. Ezt pedig a' község mind saját izzadságának 's-véres verejtékének gyümölséveivel fizeti, a' méglen ő maga nyomoruságban sinlődik azért, hogy gyenge és esztelen emberekkel el-hitetődessék azt, hogy a' Királyok a' többi emberi nemzetnél feljebb-való lételek.

^{h)} B: ... Ennek sints sem széle sem hossza, sem kezdete sem vége: a' temérdek paloták, kertek, vadaskertek, test-őrők, drága ingó bingó jószágok, ezüst, arany edények, gyöngyök, gyémántok, kamerás urak, udvari dámaik, ágyasok, kupier, kupplernék, gompos nagy parókájú fodros ministerek, kotsisok, inasok, lovászok, palota inspec.

Kérdés. Mi képen vásárolják meg a' királyok a' lelki esméretekét?

Felelet. A' népnek egész kintse kezeikben lévén, ők azzal kényők szerént vissza élnek. Az ilyen fő vissza élés a' lelki esméreteknek meg vásárlása! A követek nem egyebek lévén privilégiumos kémeknél, számtalan pénzt nyernek a' végre, hogy külső udvaroknak minisztereit meg vásárolják. A' kémlelés nekik milliommokba kerül. Az el árulást meg fizetvén az el árulót meg büntetik. Ők az alacsonyokba ösztönt adnak, és még-is magokat úgy tettetik, mintha egyedül a jó erkölcsű embereket bötölnék. A' nagyra vágyó embereket udvarokhoz pénzzel és tisztességekkel hódítják, a gyenge lelkűeket pedig heába való titulusokkal. Illy kép a' népnek jó erkölcsét meg rontják, és az egész nemzetnek feslettségét okozzák.^{a)}

Kérdés. Mi féle következése van a' meg hódításokra való indulatoskodásoknak?

Felelet. A' királyok háborút mondanak és kezdenek a' végre, hogy egy némelly tartományokat meg hódíthassanak, a' minek vége az, hogy a' köz kints el tékozolódik, a' városok meg néptelenednek, a' mezők és földek el tiportatnak, egy szóval a népnek nyomorúsága meg nagyobbodik.^{b)}

Kérdés. Mi kép gazdálkodnak ők a' köz kintssel?

Felelet. Az ő gazdálkodások a' világon leg rosszabb: a' királyok mindnyájan tele vagynak adósságakkal, a' taksák, az adók és mindenféle monopoliomok, melyeket úznak adósságaik' interesseinek meg fizetésére csak-nem elégtelenek. A kints-tartók ezen szörnyű tékozlásaikat nem egyéb kép' fedezhetik el egy kevés üdőre, hanem azzal a' mesteriséggel, hogy különbb féle alkalmasan el palástolt színes okok alatt az adókat meg szaporítják. Angliában a' kiadások békeségnek üdejében minden esztendőbeli jövedelmeket 11 millió sterlinggel fellyül haladják. Ausztriában pedig 30 millió forintokkal.^{c)}

Kérdés. Mi kell tehát tselekedni a népnek, hogy a' bankeruttát el kerülje?^{d)}

Felelet. Azt, a' mit Francia Ország tselekedett, t. i. el kell törölni a' királyságot, egy demokratiás reszpublikát fel állítani, az adósságokat

^{a)} torok, consiliariusok, komédiásnék, esztendőszoldosok, pensionati, véghetetlen ármádiák, melyeket ők úgymint szint annyi drabantyokot nézik, melyek készek az ő kevélységeket, tyrannuskodó gonosz kintseiket segélni, 's ezek azok mind, még más száz több félekkel együtt, a' mi az ő tékozlásokat teszik, 's még pedig mind ez sem elég az ő bestelen tékozlásainak, melyekkel a' világot tsalni 's-vakítani akarják bé-elégítettére 's meg-határozására.

^{b)} B: ... Az egész népnek szerentsége kezeikben lévén, véle önként, 's-kedvek tettzése szerint élnek. A meg-vesztegetés a' leg-nagyobb vissza-élés, melyet a' néptől 's-egész nemzettől ki-zsarolt kintsekkel el-követnek. A' követek, kik nem egyebek privilegiált spionoknál, temérdek summákat fizetnek idegen udvarok minisztereinek meg-vesztegetésére. A' spionok titkossan lappangó kémek, sok milliókat esznek-meg. A' királyok meg-fizetik az el-árulást, 's-meg-büntetik az el-árulót, alacsonyásra gerjesztik az embereket, és még-is úgy tettetik magokat, mintha a tökéletességet 's-jó erkölcsöket szeretnék. A' meg-világosodott nagyra vágyó bátor embereket pénz által magokhoz tsatollják, az eszteleneket pedig hitvány nevettséges titulusokkal magokhoz tsabítyák, így rontják-meg a' községnek tökéletességét, 's nagyobbítják a' nemzetnek feslettségét.

^{c)} B: ... A' királyok el-kezdik a' háborukat a' végre, hogy országokat, melyekhez semmi közök, igazságok vagy jussok nintsen, meghódítsanak, melyeknek a' vége az, hogy az ország' kintsei el-pazaltatnak, az ország népe el-néptelenedik, városok meg-romlanak, faluk, mezők el-pusztulnak, végtére egy szóval egész nemzetek koldus tarsznyára szorulnak.

^{d)} B: Miként gazdálkodnak az ország kintseivel? — Gazul, gonoszul. Valamennyi királyok mind torkig adóssak. Valamennyi taxák, portziózások, magános kereskedések, melyektől a' többi embereket önnön hasznok' gyarapítása végett gonoszul, igazságtalanul kizárnak, mégsem elegendők még csak az adósságok interesseinek le-fizetésére. Csak különbféle színezéssel, az ország kintseivel tékozolva gazdálkodó miniszterek által ki-kotolt, 's-mesteriséggel fel-talált taxázások palástával titkolhatják egy ideig az ő szemtelen pazarlásokat. Angliának fellyül mulja az esztendőbeli jövedelmét a' költség 17 millió sterlingai fonttal; Ausztriában 30 millió forinttal, 's-úgy a' többi.

^{e)} B: hogy bankrótságra ne jusson.

egy nemzeti gazdálkodás által meg fizetni és a tirannuszokat zóldosaikkal egyetemben^{a)} meg büntetni.

Kérdés. Mi okra nézve tartják fenn a' királyok a' tudatlanságot?

Felelet. Mivel szisztémájuk leg vétkeesebb lévén, szükség hogy azt a' tudatlanságnak éjszakájával el borítsák. A' meg vizgálás és világosság ál-orcájokat fel fedeznék, és a' népnek sorsát meg jobbitanák. Ezen okra nézve tehát ezeket lelkekben gyűlölik.^{b)}

Kérdés. Mit okoz vallyon a' királyoknak ezen magok viselése a' népnek karakterében?

Felelet. Azt, hogy valamint az emberek a' tudatlanságban és erköltstelen-ségben születnek, úgy szinte királyaiknak minden hibái azokra ragad-nak, és a' gazdagok az ő kevélységöket, pompájokat, luxusokat és minden büntetést érdemlő mértékletlenségöket követik. Illy kép' a' jobbágyak-nak lelke alávalóvá, el adóvá, csuszóvá és egészen meg romlottá lesz. A' népnek nyomorúsága miatt temérdek tolvajok és gyilkosok támadnak, kik pusztitnak, ölnek, és így azután a' békeséges polgáraknak tulaj-donira nézve bátorságok nincsen. „Regis ad exemplum totus componitur orbis.” A' millyen példát ad a király olyan a világ.^{c)}

Kérdés. Mikép lehet az, hogy a' francia országi revolúcióban annyi sok haza-árulók voltak?

Felelet. A' francia monárkiának nyomó szisztémája és a' franciáknak természeti elméssége sok olly nagy és meg világosodott embereket szültek, kik polgár társaikba a' szabadságot lehelték, de kik egyszer-smind előbbeni országlásoknak hibáitól meg romolva voltak. Ezen okra nézve sokan közölők nagy és jó törvény-szerzők, de sokan nagy gaz-emberek-is valának, ki mái nap a' nemzet által meg büntetetttven mind a guillotina alatt el vesznek. Olly igaz az, hogy a' királyság miat a' demokrácia béli országlásnak az első nemzésben való meg állapítása csak nem lehetetlen. A' jó törvények kemények, melyeket azért a' meg rontott lelkek el nem tűrhetnek.

Kérdés. Mondd ki tehát a' királynak létele felől való ítéletedet?

Felelet. A' jó király egy ollyan sullyos és heába való teher, ki népének véres vérejtékit emészti, és azt vég kép' a' nyomorúságra hozza.^{d)}

^{a)} B : az ő ministereivel együtt

^{b)} B : *Miért fogják a' királyok a' tudatlanságnak pártját?* — Azért, mivel az ő igazgatások csupa gonoszság, kéntelenítettek azt a' tudatlanság sötét felhőivel be-fátyolozni. A' tudományok, tanulás, oktatás, fel-világosítás el-széllesztik a' tudatlanságnak setét felhőit, a' bé-állortzázot képet le-lárvázzák, a' népnek sorsát meg-jobbíttják, 's-éppen e'miatt gyűlölik a' fel-világosítást, 's-agyarkodva védelmezik a' tudatlanságot, hogy azon felyül még örö-mök is lehessen az ollyan bűnökért, melyeket az emberek tudatlanság végett nem ösmernek, 's-melyeknek ők a' tanulás, szabad nyomtatás, írás, beszéd ellen tett tilalmazásokkal egyedül okai, őket meg-büntetni 's-a' józan szaba-don gondolkozó 's-emberiség jussait védelmező módon beszéllőket fel-akasztatni.

^{c)} B : *Mi féle következzék 's-hathatósága lehet a' királyok illy gonosz magok viselésének a' népnek szívére és szo-kásaira?* — Igen rossz és veszedelmes; mert minthogy az emberek tudatlanságban, ártatlanságban születnek, 's-a' mellett a' királyok által ki-rendeltt nevelésnek módja szeréntt tökéletlenül 's-ostobául fel-neveltettek, idő folytával a' királyoknak minden rosszaságait, hibáival és gonoszságaival együtt magokba szívják, 's-ezeket követik; a' ne-messég és gazdagok majmozják az ő kevélységeket, pompájokat, buja tékozlásokat, 's-minden más egyébb tökélet-lenségeiket, melyek által magokat bűnösökké teszik, így az alatt valóknak szivei meg-alatsonyodnak, kótya-vetyé-lővé, tsuszó mászóvá, 's-egéssz el-romlottakká lesznek. A' népnek el-szegényedése miatt az után sok tolvajok, haram-ják támadnak, kik az után ölik, fosztják az embereket, a' csendes polgároknak vagyonnyai egész biztánságra jut-nak. „Regis ad exemplum totus componitur orbis”. Milyen az ur, ollyan a szolga.

^{d)} B : Egy jó király nehéz és haszontalan terhe az országnak, mely a' népnek jó le vességét ki-szivja, zsírját ki-fatsarja, mely azután elszárad, ki-aszalódik, 's-koldusságra jut.

Egy rosszsz^{a)} király pedig valamennyi tökéletlenségnek kútfeje, melyek egy monarkiában el követődnek.^{b)}

H a t o d i k s z a k a s z

A' nemességről

Kérdés. Mi a' nemesség?

Felelet. Ez egy olly embereknek neme, melly a' társaságnak^{c)} több szent kötelességeitől mentt, és melly azt véli, hogy a' nép' sokaságánál fellyebb való és a' többi polgároknál jobb és n e m e s e b b.^{d)} Szinte ezen okra nézve a' tiszteletre méltó népnek teste előtté csak e g y k ö z g y ü l e v é s z n é p, b i t a n g é s p a r a s z t e m b e r e k.^{e)}

Kérdés. Melly ennek eredete?

Felelet. A' nemességnek eredete szinte az, melly a' királyoké. Az első hódítók^{f)} királyokká lévén, bajtársaik közzül egy némellyek tőlök bizonyos szabadságokat^{g)} nyertek, mellyek által ezek a' társaságnak több, szent kötelességeitől meg mentődtek. És valamint a' régi világ abban a' vélekedésben vólt, hogy az egy nagy érdem vólna, ha valaki vitézi módon embereket ölni tud, úgy szinte eleintén tsak a' katonák lehettek nemesekké. Mái nap' pedig már egy uzorás kereskedő, pénzváltó,^{h)} gazdag zidó, alkalmatos kém, pénzes ser főző és egy császár-királyi és apostoli kuppler-is azzá lehet.ⁱ⁾

Kérdés. Mi jussal neveztetik a' nemesség az emberi nemzet' ostorának?

Felelet. Mivel a' mit egyáltaljában a' királyok vétkes tselekedeteik által véghez nem vihetnek, azt a' nemesek különös sanyargatások által be fejezik, mellyet jobbágyikon űznek.

Kérdés. Millyen hatalma van a nemességnek jobbágyi felett?

Felelet. Ez jobbágyit és jószágit^{j)} mint el válthatatlan tulajdonát tekénti, és sokszor hatalmát annyira viszi, hogy még jobbágyinak életét-is meg sérti. Im' ebben áll a' gyalázatos^{k)} feudalis sziszthema.

Kérdés. Millyen sanyargatásokat szenvednek a' jobbágyak a' nemesektől?

Felelet. A' jobbágyak, kiket ők parazitáknak neveznek, azzal kénytelenek, hogy saját dolgaikat uroknak kénye szerént félbe szakaszszák és

^{a)} B : gonosz

^{b)} Az A variánsban a királyok működését jellemző egész rész hiányzik. Helyette mindössze a köv. két kérdés található: *Est-il possible qu'un roi soit suffisant à gouverner les peuples?* — Les meilleurs et les plus sages rois ont commis des fautes dans leur gouvernement. Et comme les vertus et la sagesse d'un roi devraient être étendues en raison de l'immense population de ses États; ce qui est impossible, il s'ensuit qu'un homme n'est jamais capable de gouverner les peuples.

Mais ils ont des ministres et des conseillers pour être soulagés dans le fardeau du gouvernement? — En ce cas, ce ne sont point les rois qui gouvernent, et il vaudrait mieux rendre les rênes du gouvernement au peuple.

^{c)} B : polgári társaság

^{d)} B : a' többi polgári társainál fellyebb valónak 's nemesebbnek lenni itéli. — A : *Qu'est-ce que la noblesse?* — C'est un ordre privilégié ou exempt de beaucoup des devoirs de la société.

^{e)} B : . . . kanáljának, parasztnak 's-más egyéb zsvány, tzudar állatoknak nevezi.

^{f)} B : győzedelmes vitézek

^{g)} B : privilegiumokat

^{h)} B : beszűrva : kupccz.

ⁱ⁾ A : *Quelle est son origine?* — A peu près la même que celle des rois : ceux-ci voulant fortifier leur autorité usurpée sur les droits naturels du peuple, eurent besoin d'un appui : bientôt ils partagerent l'usurpation achevée, en accordant à un certain nombre du peuple, qui étaient plus adroits, plus rusés, et qui les aidaient à subjuguer le peuple, bien des privilèges et exemptions, qui restèrent héréditaires, et constituent aujourd'hui l'ordre privilégié ou la noblesse.

^{j)} B : Őket és javokat

^{k)} B : betstelen

ennek dolgozni menjenek ; szinte ezen parasztoknak békeségesen el kell azt tûrni, hogy adóik és taxáik meg szaporodjanak. Egy némelly tartományokban ezen szegény áldozatoknak még annyi jusok sints, hogy urok ellen panaszolkodjanak, és így csak az a' szomorú választások marad, hogy vagy éhen meg haljanak vagy tirannizáló urokat meg öljék, az utánn pedig mint gonosz tévők^{a)} fel akaszttassanak.

Kérdés. Millyen a' nemességnek nevelése?

Felelet. Leg rosszabb a' világon. Ez két rendre ágazik-el, t. i. a' fő és al-nemesekre. A' fő nemesek mindnyája közt leg tudatlanabbak, ők egy mást *te*-ezik, 's nem egyébről beszélnek, hanem a' lovakról, az istálóról, a' vadászatról, a' kurvákról, a' tékozlásról és minden féle nemű bujaságokról, mellyeket el követnek. Az al-nemeseket gyűlölik, [a] parasztokról pedig tsak mint barmokról beszélnek. Ők mindnyájan tele vannak adósságakkal, és házasodni-is szoktak, de az házasságnak kötelességeitől irtóznak. Az hercegnék, grófnék, 's a' t. frizéereiket, inasaikat szeretik ; ezeknek férjei pedig komédiásnékkal és kurvákkal szerelmeskednek,^{b)} vagy a' szegény és ártatlan leánykáknak meg ejtésökben kedvöket keresik, kiket a' pénz-szomjuságtól és erkölstelenségtől a' lelki esméretnek és a' természetnek kiáltásai ellen, átkozott pénzökkel meg vásárolnak. — Az al-nemesség tehetetlen lévén egygetlen nevén kívül egyebet nem bir, a'mivel kevélykedjen, és a' népnek sanyargatására tsak akarátja van, de ez nem olly tudatlan.

Kérdés. Mikép vagynak a' királyok és nemesek egy más közt?^{c)}

Felelet. Minden századnak históriája azt bizonyítja, hogy a' királyak és a' nemesség egymás közt mindenkor leg véresebb háborukat viseltek, és egy mást a' leg kevélyebb vetélkedés által üldözték. Ha a' királyak voltak győzedelmesek, a' nemesség rabságra jutott ; ellenben ha ezek győztek, a' királyoknak szabad hatalma vagy bizonyos korlátok közzé szorítottatott össze, vagy egészen el törölttetett, és ezen második esetben az arisztokratia-béli uralkodásnak helye volt. Az a' népre nézve egy szomorú játék vala, ki már a' királyakért, már pedig az arisztokratákért verekedett, de a' végre mindenkor, hogy nyomorogjon.^{d)}

Kérdés. Mi féle sorssal bir a' nemesség egy szabad király alatt?

Felelet. A' királyak egyedül urak, a' nemesek az udvarnak rab-szolgái,^{e)} a' nép pedig ollyan, mint egy barom-sereg, melly a' királyakat és azoknak rab-szolgáit hizlalja.

Kérdés. Mikép bánik egy szabad király a' nemesekkel?

Felelet. A' királyak azt a' nemeseknek meg engedik, hogy udvarokhoz járuljanak, és hogy mindenféle pántlikákat,^{f)} mesterséges tsillagakat, arany és ezüst kultsokat hordozzanak, a' sok féle titulusokat tőlük nem szánják, úgy mint ekszcellenciás, nagy méltóságú, nagyságos, tekintetes 's a' t. Az első polgári és katona béli pólcokat a' fő nemesség közönségesen

^{a)} B : mintt bünösök 's-gonosz tévők

^{b)} A mondat ezután következő része a B variánsból hiányzik.

^{c)} B : Millyenek az arányzások, melyek a' királyok és a nemesség között vagynak?

^{d)} Az utolsó mondat a B variánsban : Ez valósággal egész szomorú játék gyanánt szolgált a' népnek, mert ez hol a' királyakért, hol a' nemesekért veszekedett, de mindég azért, hogy ő nyomattasson 's-kinoztasson.

^{e)} B : ... a nemesek az udvarnak jobbágjai vagyis martalékjai,

^{f)} B : ... szintűgy mintt a' gyermekek krajtzáros pántlikákat... hordozhassanak..

szabad király alatt? I. A királyak
egyedül urak, a nemesek pedig az
udvarnak rab-szolgái: a nép pedig
olyan, mint egy barm-sereg, melly
a királyakat, és azoknak rab-szol-
gáit kizsoltja.

K. Milyen bűnök egy szabad király a Ne-
mesekkel? I. A királyak azt a Ne-
meseknek meg engedik, hogy udvaruk-
hoz járuljanak, és hogy mindenféle
pantlikákat, mesterséges tsillagokat,
arany és ezüst kulcsokat hordozza-
nak, a sokféle Titulusokat tőlök
nem pránják, úgy mint Excellenciás
nagy méltóságú, Nagyságos, Fekente,
teszt. Az első polgári és katona-
béli pálcákat a fő nemesség közön-
ségesen nyeri meg, mivel ez leg tu-
datlanabb, leg megromlottabb, és
leg kevélyebb lévén, a királyakhoz
leg hasonlőbb és leg közelebb.

Hetedik Szakasz

A' Papokról

K. Mit jelent a' pap? I. Egy olly ember,
a' ki magának azt tulajdonítja, hogy
ő egy határatlan hatalommal bir-
leltünk felett, mellyet teljességgel
nem

nyeri meg, mivel ez leg tudatlanabb, leg meg romlottabb és leg kevélyebb lévén, a' királyakhoz leg hasonlóbb és leg közelebb.^{a)}

H e t e d i k s z a k a s z

A' papokról

Kérdés. Mi jelent a' pap?

Felelet. Egy olly embert, a'ki magának azt tulajdonítja, hogy ő egy határtalan hatalommal bir lelkünk felett, melyet tellyességgel nem esmér, és hogy ő az isten' akaratjának magyarázója.^{b)}

Kérdés. Meg mutathatta-e valaha ama' biztos levelét, mely által lelkünkön és lelki esméretünkön való hatalmát meg bizonyítaná?

Felelet. Sohasem. A' braminusok, a' lámák, a' kalifák és a' pápák a' világnak többi papjaival együtt,^{c)} mind egyik maga' módja-szerént tsalták a' világot, a' végre, hogy a' tudatlan népet meg szédítsék és lábok alá vessék. — Im ez hisztóriájoknak rövid foglalatja, melynek a' föld szomorú játzó piarca vólt.

Kérdés. Millyen yólt céljok az illyen hatalomnak fel állításában?

Felelet. Az uralkodásnak meg nyerése és az örökös rabságnak fenn tartása. Ezen gyalázatos fő papok, látván, hogy az emberek jobban engedelmeskednek, ha az örökké való tüzzel, mint ha tsak a' világi büntetésekkel meg fenyegetődnek, azonnal egy ugy nevezett szent társaságot, vagy-is anya-szent egyházat fel állítottak, hol a' kérdés többé nem a' társaságbéli szerződésnek fenn tartásáról vala, hanem egy ollyan vak és komor engedelmességről, mely az utánn a' királyakon és népeken való birodalmoknak talp-kő gyanánt szolgált.

Kérdés. De fel jutottak-e vallyon a' papok ezen határozatlan birodalomra?

Felelet. Igen-is, a' pap mindenütt babonájával és szenteskedésével az országakat kormányazza a' boszszuló istennek nevébe. A' pap minden üdőben az atyát fia-ellen, az egyyk vallást a' másik ellen fel lázította, a' polgári hadaknak, a' kereszt-háborúknak fáklyáját meg gyujtotta, és mind ezek, mind pedig a' másik által hatalmát ki terjesztette. Az el múltt századokban magok a' királyak meg hajtották előttök magokat, és egy általjában semmi féle ollyan véteknek és gonoszságnak neme nintsen a' földön, melyet a' papok el nem követtek volna: kik úgy tettetvén magokat, mintha tsak a' menny-országra vágyódnának, magokat azomban itten minden dolgokba avatták. Az első papok^{d)} többnyire isten-tagadók voltak.^{e)}

^{a)} Az A variáns mindezeket a jellemzéseket teljesen elhagvja, s két kérdésben csak annak megállapítására szorítkozik, hogy: ... La noblesse est partagée en deux classes: la première constitue la haute, la seconde la basse noblesse. La première entoure pour la plus part les rois, et éloigne les sujets de leur maître; elle est la plus orgueilleuse et hautive; la basse noblesse n'a de quoi se pavaner, si non de son seul nom.

Quelle noblesse est la plus nuisible à la société? — C'elle qui refuse de payer les taxes et les contributions, ou en un mot, qui ne veut guère porter le fardeau commun de l'État.

^{b)} B: magyarázója és tolmácsa. — A: *Qu'est-ce qu'un prêtre?* — C'est un ministre d'un culte, consacré aux puissances invisibles et incompréhensibles ou à une divinité.

^{c)} B: A' bráma, Oromzadet [talán Ormuzd, másként Auramazda, az óperzsa hit jószelleme], láma, Podin [talán Buddha], Moyses, Jésus Kristus, Mahomet, 's-más több féle papok.

^{d)} Értsd: a' főpapok.

^{e)} B: *El-érték-e a' papok ezt a' határozatlan hatalmat?* — Igen-is a' bí bájossággal és kép mutató két színű maga viselésével érezhetetlenül vezeti, 's-igazgatva a' pap az országokat, egy meg-boszszuló Istennek nevében fel-fegyverkezették az atyákat a' fiak ellen, egy vallásu szakaszt ismét a' más ellen; a' polgári belső háboruk, kereszt hadakozások, missiók messzire ki-terjesztették hatalmokat, 's-uralkodásokat. Az el-folyt 100 esztendőben magok-

Kérdés. Van-e egy némelly eszköz az hármass ostornak ki irtására?

Felelet. Igen-is vagyon, tudni illik a' vizsgálás és a' felvilágosodás, melyek a' királyak, nemesek és papok ellen való szent fel-zendülést szürendik.^{a)}

99.

[1794 május]

[I.] *A Szabadság és Egyenlőség Társaságnak regulái.*

[II.] *Az újításokból származó hasznok.* [III.] *Az eskü.*

Laczkovics János írása : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics, 6. sz. mellékl. — Mai helyesírásra átírva (több olvasási hibával) közli : *Martinovics élete*, 143–144. l. majd ennek nyomán : Koroda Miklós, *A magyar felvilágosodás breviáriuma*. Bp. é. n. 132–133. l. és Barabás Tibor, *Martinovics élete*, Bp. 1946, 184–187. l. — Német fordítása, Laczkovics írásában : O. L. Vertr. A. fasc. ad A 3. köteg. — A reguláknak Martinovics által, 1795. február 27-i keltezéssel emlékezetből írt latinnyelvű kivonata : O. L. Vertr. A. 49. fasc. I. köteg 71–72. fol.

A Szabadság és Egyenlőség Társaságának regulái (ma talán alapszabályainak mondanánk), az újításokból származó hasznok felsorolása és az eskü szövege eredetileg, minden valószínűség szerint, latinul íródtak.¹ Eredeti szövegük nem maradt ránk. Alább közölt magyar fordításukat Laczkovics János készítette. Hogy az ugyancsak Laczkovics írásában ránk maradt német fordítás (B), kinek a munkája, nem tudjuk. Franciára Sigray dolgozta át a regulákat, ennek azonban csak néhány mondata maradt ránk Hajnóczy emlékezetből való följegyzésében. (L. II. k. 95–96. l.)

A Szabadság és Egyenlőség Társaságának reguláival lényegében feltétlenül, nem egy helyt azonban talán szóról szóra azonosak voltak a Reformátorok Társaságának szabályai. Így tudta ezt a jogügyi igazgató is, aki „pro utraque societate certae et fere eadem susceptionis et receptionis regulae”-ról beszélt.² Ezt bizonyítja, hogy Martinovics és az igazgatók vallomásaikban mindig csak általában a titkos társaságok alapszabályairól beszéltek. Szembetűnő esete ennek, amikor Hajnóczy a Sigray által készített francia átdolgozásról szólt. Sigray — aki csak a Reformátorok Társaságáról tudott — csak abban az esetben kaphatta kézhez a Szabadság és Egyenlőség Társaságának reguláit, ha a kettő azonos volt. A két társaság reguláinak azonosságát bizonyítja, hogy amikor Martinovics fogságában emlékezetből leírja a szabályokat (C) «Regulae societatum aristocraticae et democraticae» címet adja nekik.³ Az azonosság mellett szól végül az

nak a' királyoknak térdelni kellett a' papok előtt. Nintsenek olly nagy ki-gondolható bűnek, feslettségek, gonosz-ságok, melyeket a' papok el-ne követtek volna, 's-melyekről leg-fő képpen mostt ne lehessen vádolni őket. Úgy tették magokat, mintha ők csak az ég utánföháaskodnának, a'méglen itt minden világi dolgokban bé-avatkoztak. Az első papok jobbára mind Isten tagadók voltak.

^{a)} B : *Vaygon-e valamely mód mely által el-lehessen rontani ezen három féle ostorát az emberi nemzetnek?* — Igen is : a' szabad tanítás, olvasás, nyomtatás és fel-világosítás által, melyekből azután fog az isteni, 's-természet törvényei által rendeltetett királyok, nemesek 's-papok ellen való fel támadás következni, mely végtére ezen három féle emberi nemzet ostorának, nép sanyargatásának végét fogja vetni ; melynek tellyesítésén tellyes testi, 's-elmebeli erőnkkel, tehettségünkkel iparkodgyunk, hogy mindnyájan a' szabadságban egyenlőségben közönséges jónak gyümölszben részesülhessünk, 's-a' nagy kintsi embereket meg-zabolázzán, a koldulást, szegénységet, tökéletlenséget el-űzvé, 's-meg-jobbítván, jó törvények' hozása által közönséges boldogulásban élhessünk.

¹ Ezt támogatja, hogy Martinovics fogságában latinul vetette papírra a szabályokat, holott ugyanakkor a kátét francia nyelven írta le. Igaz, hogy Sigrayval német nyelven közölte a szabályokat (l. II. k. 154. l.), de valószínű, hogy csak emlékezetből, a szabályok lényegét diktálva le neki. Valószínűsíti ezt Martinovics jegyzete, melyet a szabályoknak a fogságban készült példányára írt. (L. a 3. jegyz.)

² L. II. k. 377. l.

³ Ugyanott fogalmazványa margójára a következő jegyzetet írta : „Cum regulas utriusque instituti scriptas non habuerim, et ideo cuivis, a me suscepto membro memoriter illas dictaverim, facile persuaderi possum, quod diverso ordine et numero idearum illae a me communicatae fuerint : sed tamen in substantia coincident et sunt sequentes pro utraque fere eadem.” — Egyébként, hogy Martinovics ekkor följegyzett regulái

is, hogy Laczkovics magyar nyelvű fordításában az eskü szövege után mindkét társaság titkos jeleit felsorolja.

Az „újításokból származott hasznok” összefoglalása, — ahogy ez szövegéből is kitetszik, — itt közölt formájában csak a Szabadság és Egyenlőség Társaságára vonatkozhatott. Az újonnan felvett tag által leteendő eskü szövege viszont — mutatis mutandis — megint azonos lehetett.¹

[I.] Fel-tételek

melyek egy polgárnak, ki a szabadságot keresni és el-érni akarja, szükségese

I. Arra kell vigyázni, ha elegendő elmebeli tehetsége vagyon-e az emberi jus meg-tanulására.

II. Ha az erköltsi caractere jó-e?^{a)}

III. Hogy magnas, gazdag nemes, kereskedő és a' maga vallásában bigott ne légyen.^{b)}

IV. Azon leg-inkább kell igyekezni, hogy mindenféle előljárókat mind a' katona, mind a' polgári rendből, nem különben a' plebanusokat, predikátorokat, falusi notariusokat, békételen szerzeteseket és más egyéb maga sorsával meg-nem elégedetteket^{c)} az ember meg-nyerhessen.

V. Hogy minden magát kötelezze, leg-alább-is két ujj polgár társat fel-venni és oktatni.

VI. A' fel-veendő polgárt a fel-vétel előtt a' szokott jel-adással meg-kell próbálni, hogy ha fel-nem vétetett-e már? mely jelt minden tag tartozik viszontgolni.

VII. Senkinek kérdeni nem szabad, hogy kitől vétettetett-fel, és a' fel-vétetett nem tartozik ezen kérdésre felelni;^{d)} minek előtte a' jel és a Társaság' hieroglyphumja vele közöltessék, a' catechismust jól meg-kell nékie tanulni, és meg-mutatni, hogy aztat jól érti, 's-másnak-is meg-tudja magyarázni.

VIII. Ha mind ezen fel-tételeket be-teljesítette, a' Társaság' plánumát tudtára lehet adni, hogy t. i. a' közönséges opinionak el-terjesztése és nagyob-bodása által annyira szaporodgyon a' Társaságnak száma, hogy a' bizonyos időben minden fele nemzet a' kormánynak uj-jításában vetelkedgyen.^{e)}

IX. A' Társaságnak munkái soha írás által, hanem csak szóval, és pedig négy szem között közöltessenek, hogy senki nem compromitháltasson.

X. A' fel-vétetett két ujj polgárnak soha nem kell azt tudni, hogy ugyan azon egy mestertől vétettetett-fel.

^{a)} B ehhez még hozzáteszi: und ob er genug Thätigkeit besitze?

^{b)} C: Pro democratica societate tantum ignobiles et pauperiores atque oppressi nobiles suscipi possunt. Pro aristocratica vero omnes, exceptis illis, qui ad modernam Hungaricam oligarchiam et theocratiam pertinent, adoptari queunt.

^{c)} B: und andere Malcontenten.

^{d)} B: ... und der Aufgenommene darf auch die Frage nicht beantworten.

^{e)} B: Wenn er alle diese Bedingungen erfüllt hat, so kann ihm in allgemeinen der Plan dieser Gesellschaft bekannt gemacht werden; dass nemlich durch eine zunehmende Progression und Verbreitung der allgemeinen Opinion die Zahl der Mittglieder so zunehmen müsse, dass eine jede Nation in bestimmter Zeit in einer Reformation der wirklicher Verfassung mitstreiten könne.

nem egyebek a szervezésre vonatkozó utólagos összefoglalt általános szempontoknál, tehát, hogy ennek alapján az eredeti szöveget nem rekonstruálhatjuk, bizonyítja a 14. pont: „Membrum democraticae societatis utrumque catechismum obtinet, ut per aristocraticum detegere possit membra aristocraticae societatis... Sed aristocraticae societatis membrum ignorare debet democratici instituti si possibile est existentia.”

¹ Martinovics már említett följegyzésében egyiket sem közli.

XI. Minden fel-vétetett tag tartozik a' maga mesterének az általa fel-vétetett két tagnak nevét, vármegyéjét és rendét tudtára adni.

XII. Községes helyen soha sem kell az Ujjító Társaság' dolgairól szólni;^{a)} ha tapasztalya a' titkos Társaság tagja, hogy valamely községes helyen egy ember a' maga gondolkozásához hasonlít, jelt adgyon az olly embernek, és ha azon ember a' Társaságba már be-vagyon iktattva, tartozik azt tudtára adni, hogy a jelt értette.^{b)}

XIII. A' bátorság, halgatás, elme 's-testbéli tehetség, jámborság és okosság leg-nagyobb tulajdonsági egy tagnak, melyek által érdemessé teheti magát a' Társaságba-való beiktatásra.^{c)}

[II.] A hasznok, mely[ek] ezen ujításból származnak.

Le-rontása 's-meg-tapodtatása a' despotismusnak,^{d)} a' nagyok usur-patioja.

A' sok jószágoknak el-vétele által a' szegényeken való segítés.

A' rövid és szapora igazság szolgáltatása.

A' beszédben, írásban, gondolkozásban álló szabadság, másnak kára nélkül.

Nyugodalom és csendesség az élésben, az adónak kissebbítése, és a' szegénység el-üzése a' véghetetlen mostani haszontalan adózás el-törlése által.

A' nemzeti nevelésnek meg-jobbítása.

A' titkos kémzéseknek és meg-vesztegettetésnek ki-irtása.

Az érdem és erkölts tisztelete 's-betse.

A' szabad isteni tisztelet, nyomtatás, írás, gondolkozás.

Az egész Társaság gyűlöli a' mások felett való kény uralkodást; szereti minden féle nemzetbeli felebarátját, minden-féle hiten 's-valláson lévő és bátor szívű embert.

Tiszteli az egész Társaság az öregséget, fiui engedelmességet, az erköltsöt, a' bátor 's-meg-rettenthetetlen férjfiu szívűséget; szánnya és segíti a' szegénységet.

*

[III.] Én N. N. esküszöm az én betsületemre 's emberséges szívemre, hogy az előmbe adatott fel-tételeket igazán megtartom, a' szabadság és egyenlőség' principiumait minden töllem ki-telhető módon alattomban elő-mozdítani és segélleni fogom, 's-azoknak eleget tenni-fogok.^{e)}

^{a)} B hozzátesszi: wenn sie wo im öffentlichen Orte sind niemals fragen, auch nie beantworten, von wem e aufgenommen wurde. Ezután a német változatban XIII. pontként ez következik: Man darf mit Brüdern niemals öffentlich von Geschäften der Bruderschaft sprechen, sondern wenn man jemand in seiner Denckart mit der Bruderschaft ihrer Analoge fiendet, so muss man selben auf Seite bringen, und so erst irgendwo mit ihm sprechen. — Ezután következik a magyar szöveg XIII. pontja, XIV. pontként.

^{b)} C hozzátesszi: ... sed solis virtutibus et morum gravitate exemplo praeibunt.

^{c)} C: naturalis illi inesse debet enthusiasmus erga genus humanum, amor erga patriam et activitas cum tenacitate secretorum. — A következőkben C felsorolja a titkos jeleket is: Hae ciphrae sunt sequentes: In democratica societate: M N N N N; in aristocratica: N N N N. Primum ex his fraternitatem, secundum libertatem, tertium tirannorum (non vero bonorum regum) praecipitationem, quartum aequalitatem denotat. Simplex membrum societatis tantum fraternitatis signum noscit, nempe M vel N. Tantum directoribus omnia signa communicantur. Hi qui ex directoribus primi sunt, obtinent in societate democratica hoc signum: M M M M M. In aristocratica vero sequentes: T R. Primum ortum solis cum I. I. D. M., id est Illuxit Iupiter Dominus Magnus, secundum T R. id est T ö k ö l y - R á k ó c z y denotant. Membra in his signis initiata, aliquam cor fusam obtinent in eam, quod had societates ad revolutionem tendant.

^{d)} B: Tyrannei.

^{e)} B: Ich N. N. schwöre auf meine Ehre, dass ich die mir vorgelegten Punkte genau beobachten werde, und die Grundsätze der Gleichheit und Freiheit mit allen meinen Geistes und Leibes Kräften auf das thätigste handhaben, und mit bestmöglicher Klugheit und Thätigkeit in Geheim verbreiten werde.

100.

1794 május 14, Piskolt

*Felhívás Zemplén megye egybegyűlt rendeihez,
hogy rázzák le az ausztriai ház igáját.*

Anonym röpirat.

A röpirat tartalma : Az ausztriai ház mindig Magyarországon és a magyarság romlásán munkálkodott. 1. A magyarnak a katonaságnál nincs előmenetele. 2—4. Saját országában mindenben a németek mögé szorul. 5. Most itt a külpolitikailag alkalmas pillanat, lengyel példára szövetkezzenek a megyék egymással az ausztriai ház ellen. Királyra nincs szükség, minden megye magát igazgatná és magyar központi kormányzatnak engedelmeskednék. 6. Ezt a felhívást közöljék a többi megyével is.

Eredeti : O. L. Náadori t. lt. Ad polit. 1798. 73. sz. VII. 310—311. fol.

Az alábbi, kézzel írt röpiratot postán küldték Bernáth Ferenc zempléni alispánnak 1794. májusában. Az alispán, miután Szulyovszky Menyhérttel tanácskozott a dologról, beszolgáltatatta az iratot Orczy József br.-nak, a megye főispánjának, aki Zichy országbírónak továbbította. Ezen kívül a röpiratból több példány nem bukkant fel. (Bernáth kihallgatási jegyzőkönyve a zempléni vizsgálat iratai közt : O. L. Náadori t. lt. Ad polit. 1798. 73. sz. III. 309. fol. ; Szentmarjay kihallgatási jegyzőkönyve : II. k. 290—291. l.)

Szerzőjét nem ismerjük,¹ az egykorú kormányzervek hosszas vizsgálattal sem tudták megállapítani.² Mivel Piskolt Rhédey-birtok volt, elsősorban Rhédey Lajost vették gyanúba, akiről köztudomású volt, hogy a Habsburg-ellenes köznemesi táborhoz húz, — de nem tudtak semmit rábizonyítani. (L. József nádor iratai, I. 134—135. l.)³

Tekéntetes nemes Zemplén vármegyének egybe gyűlt tündöklő tagjai!

Ha még el nem aludt mibennünk magyarokban a' mi hires őseink vére !
ha még pihedegél mi bennünk Bellona asszonytól bé ontott vitézség, gerjeszük fel tehát magunkba, mivel most fel-derült napunk sugára hozza magával, hogy az austriai despota háznak sulyos igáját vessük ki nyakunkból, mivel nem hazánk gyarapításán, hanem ennek romlásán igyekezett, igyekszik, igyekezend uraságának kezdetétől fogva. Már pedig, a' ki valamely nemzett veszedelmén iparkodik, méltó hogyha a' nemzet módját ejtheti, az ellenkezőt verembe taszítsa, legfőképen a' melly ház minket minden boldogulásra szolgáló eszközöktől megfosztani már régtől szándékozik. Valamint észre vehetjük első Ferdinándtól fogva dietaliter meg erősített artikulusokból mind utolsóig, tsak üvegen keresztül mézet nyalattak mi velünk az ausztriai házból

¹ Juhász Géza professzor egy hozzám írt levelében fölveti : vajjon nem a debreceni ref. kollégiumban írták-e ezt a röpiratot, s szerzőjét vajjon nem éppen Csokonaiban kell-e keresnünk? Föltevését Csokonai költeményei és a röpirat egyes gondolatai, sőt kifejezései közötti hasonlóságra építi. Lehet, hogy Juhász professzornak igaza van, — lehet, de nem bizonyítható. Az általa felhozott érvek túl általánosak ahhoz, hogy a szerzőség kérdésében akár csak feltételelesen is építhessünk rájuk. Különben is a röpirat egésze jellegzetesen köznemesi gondolkozásra utal, s ennyiben, véleményem szerint, idegen Csokonaitól.

² Fraknói Vilmos úgy vélte, Laczkovics János a röpirat szerzője (*Martinovics és társai*, 226. l.), de ezt a röpiratnak sem tartalma, sem stílusa nem valószínűsíti.

³ A II. k. 290. lapján a Szentmarjay vallomásához írt jegyzetben Fraknói kivonata nyomán ismertettem a röpirat tartalmát ; magát az eredetit csak később találtam meg József nádor iratai közt.

valók. Tehát meg egyez é az igazsággal, hogy ilyen körmes ház egy igaz uton járó magyar nemzetnek parantsoljon, és mivel a magyar országi fő örökös királyokká választották, tehát ilyen hálaadással mihozánk viseltetik.

Előszö r. H a i g a z m a g y a r f i, nints előmenetele, sem katonák között, sem a királyi dominiumokban. Mivel aki ellensége valamely esmerősének, azon iparkodik éjel napal, hogy el-nyomhassa az ellenségét; már pedig ilyen az ausztriai ház, a' ki hasonló képen iparkodik a' magyar nemzetnek veszedelmén, mert jól tudja, hogy ha a' magyar jó talpol állana, könnyen le nem ütné lábairól, az az hogy ha a' magyar nemzetet erősíteném, tehát gondollya magában, úgy nem parantsolhatnék nékiek, mert fegyvert rántának ellenem. Ezekből az is következik, hogy a' magyar iffiakat nem alkalmaztatják hivatalokra, hogy annál jobban pusztuljon a magyar nemzet és erősödjön a német Her Bruder, majd meg gyengült tagjainkal könnyebben viaskodhatik.

Másodszö r. A' mi istenben boldogúlt őseink menyí fáradsággal szerezték vitézségekkel ezen országot, és mi nekünk mint igaz sucssorainak hagyták ezen országot, tehát illő, hogy mi országunkba uralkodjunk. De valylyon meg egyezz é a' józan elmével, hogy a német Magyar Országba bátrabb, mint a magyar Német Országba. — De ne tsudáljuk, a' gyermek jobban bízik az édes attyába, mint mostoha attyába, sokat lehet ebből érteni. Nem hiszem, hogy találkoznék olyan magyar szív, a ki ezeket meg fontollya, hogy ne sírjon. — De midőn békességben vagyon ez az ház, akkor legtöbbet parantsolgat, mivel ha nem engedelmeskednénk, majd német katonákkal el-borítaná országunkat. Ime a' kiket most is a' frantzia háborúban nagyon kéméli, de bezzek előre veszedelmes helyekre bocsátja a magyarokat. Kívánná ugyan, hogy országunk adna katonát, majd bizony hogy jobban gyengülne országunk.

Harmadszö r. Könnyen észre lehet venni, hogy tsak azon iparkodik az ausztriai ház, hogy kezeinket, lábainkat megkötöztösse, a' szánkra pedig erős lakatot vetessen, valamint a' titkok kabinetjába¹ már régtől ki van dolgozva: könnyen bánhatok a' magyarokkal, hogy ha nem léssen erejek, mert ellenem fegyvert nem foghatnak. És minden bizonyára úgy vagyon, ime régi őseink várait el-rontatta, hivatalokba nem alkalmaztattya a' magyar iffiakat, ha katonáknak mennek, nintsen előmenetelek, és mivel hogy jobban vekszálja, többnyire német tiszteket rendeltett a' magyar iffiúságnak, a' kiket sok kinok közt igazgatják [!], már nyilvános, hogy ez annak a' jele, hogy a' magyar semmiképen ne boldogúljon. Valamint az olasz elébb kemény zabolát téssen a' medve szájára, azután tánzolni tanítja, az oktalannak könnyű parantsolni, de ezen ház ezer módot keres, hogy pusztítsa a' magyart, sőt más nem-is kedves, hanem tsak az, a' ki elejébe terjeszti azon eszközöket, melyek által semmire juthatna a' magyar. — A' ki-holt familiák jószágait bírja, de az érdemes haza fiak között el-nem osztja, mivel többet vár, mert ez a cabinet tárgya.² úgy majd meg erősödik a' magyar, majd arra nem vezetem a' merre akarom. A' sok indigenákat nyakunkra hozza, holott n e m l e s z a' k u t y á b ó l s z a l o n a. Oh! lássuk ezek mind hazánk pusztulására szolgálnak. Nem méltó hogy ez a' despota ház egy nevezetes nemzeten uralkodjon.

¹ Értsd: titkos-kabinet.

² Értsd: meggondolása.

N e g y e d s z e r. Leg fő-képen midőn a' szomszéd nemzetekkel békeségben vagyon, akkor tudja a' magyarokon vitézségét mutatni, fére tész isteni és emberi törvénynek igazságát, hanem a' maga akarhatja szerint parantsol. A' déli nap fényénél világosabb dolog, hogy akkor lehet a' magyarral ujat huzni, mivel kezét-lábát össze kötötte, hogy ne mozduljon, akadályoztatja, hogy ne mehessenek hivatalra; ezek a' sok akadályok miatt nagyon gyengülünk, észrevehetetlenül. Hogy az utakat bé zárják, olyanokat teszen, mint Máramoross vármegyében Gróf Smid [?] aulae familiaris,¹ ez tudom hogy talán egy magyar iffiat sem tett legalább cancellistának, de a hol lehet, segíti a német Her Brudereket. Lássuk, hogy pusztulunk.

Ö t ö d s z ö r. A melly ember^{a)} keményen megijed, másszor az árnyékától-is fél; már pedig tudjuk, ki légyen az ausztriai ház, de mégse tudjuk távoztatni; nem méltó, hogy valaha meg emlékeznék erről az ellenkező házról, ezt másképp meg nem tehetjük, hanem ha valamint a lengyelek össze szövetkezés által, egy vármegye a' másikával egyet értene ezen despota háznak kitörlésén, és pedig mennél hamarább. A töröktől nem félhetünk, mivel a' muszkákkal hadakozand, a' burkustól nem, se a' muszkától, mivel a' lengyelek jó formán mind a' két részt vagdalgják. Az ausztriai háztól nem lehet, mert a frantzia ellen van egész erejével. A magyar katonákat visza lehetni hijni.

Az országunk el lehetne király nélkül, hanem minden vármegye a maga megyéjét igazgatná és minden vármegye egy fő guberniumot esmérne, és magyar bellicum consiliumot is fel állíthatna országunk, mivel a' jövedelem az országot illetné, nem pedig a' meg szaporodot királyi familiát (ej be sokot el-emészt).

H a t o d s z ö r. Az alább irtt kéri a *tekéntetes* nemes vármegyét, hogy ezen kis írásomat közleni hazaffiui indulattal a' szomszéd vármegyéknek közhaszonnak meg nyerése miatt méltóztasson. Pénz volna az országba, az hadakozásnak módja másképp folya. Tellyes bizodalmam vagyon a *tekéntetes* nemes vármegyéhez, hogy mennél hamaráb fogja méltóztatni a' magok megyebélieknek a' tudtokra adni ezen okokat, mert ha most ezen keserves súlyos igát mostani alkalmatossággal le nem rázzuk nyakunkból, talán más-szorra semmiképen le nem rázhatandjuk.

A *tekéntetes* nemes Zemplén vármegyének összegyült tündöklő tagjainak

Piskóton 14-ik májusban 1794-ikben

legalsóbb szolgálja
Igaz Hazafi azaz Patrióta
N. N. m. pria.

^{a)} Kimaradt: egyszer

¹ Talán Schmidegg Ferenc gr., aki zempléni birtokos volt. (L. III. k. 266. l.)

101.

[1794 tavasza]

„*Vor clamantis in deserto*”

*Abaffy Ferenc költeménye,
melyben a papságot és a magyarországi állapotokat gúnyolja.*

Abaffy írása : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Abaffy periratai 6. sz. mellékl. Egykorú másolatai : *uo.* — Némileg eltérő változata Abaffy elkobzott iratai közt : O. L. Vertr. A. 53. fasc. 49 ad A köteg. — Rövidebb változata : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy János periratai 10. sz. mellékl., Szlávy írása ; és végül Spissich János Zala megyei alispán iratai közt : O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 22. mellékl. — Ismeretlen által írt egykorú másolata : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 720, 41–44. fol. és Brno, Állami Lt. Praesid. Gub. fasc. 51. karton 53 (Blasek Mihály jimramovi ref. superintendens perének iratai közt).¹

Az alábbi élesen klérus ellenes költeményt Abaffy Ferenc írta. Hogy a versnek ő a szerzője, Hajnóczy, Szentmarjay és Laczkovics egyértelműen vallotta (l. II. k. 90., 106., 121. és 288. l.) s hosszas tagadás után maga Abaffy is elismerte, vizsgálati fogságából a hercegsprímáshoz írt 1794. dec. 18-i levelében. (L. II. k. 764. l.)²

A költemény megírásának idejét 1794 tavaszára tehetjük. Erre magából a versből két támpontunk van. Az első, hogy Gömör megyének a sajtószabadság ügyében írt 1793. szept. 9-i fölterjesztéséről és a körülötte 1794 elején zajló hivatalos eljárásról, mint éppen folyamatban levő ügyről emlékezik meg (12. vers). A másik, hogy külön versben szól az egyetem Pestről való elhelyezéséről. (9. vers). Ez a régi probléma 1794 tavaszán került újra az előtérbe. (L. 1061. l. 1. jegyz. De erre az időre mutat az is, amit a vers terjesztéséről tudunk : Sigray ekkor, 1794 nyarán kapja meg Hajnóczytól (l. II. k. 128. l.), s ugyanebben az időben hallotta Szolártsik a Strohmayr-féle könyvkereskedésben dicsérni a verset (*uo.* 169. l.). Mindez azt valószínűsíti, hogy ekkor íródott. Negative ugyanezt bizonyítja az, hogy Martinovics nem ismerte a költeményt (*uo.* 148. l.). Elképzelhetetlen ugyanis, hogy Hajnóczy, ha Sigraynak megmutatta, Martinovics előtt eltitkolta volna ; nyilván Martinovics utolsó pesti tartózkodása, 1794 májusa után került forgalomba.

A költemény különben eléggé elterjedt volt. A perbefogottak közül sokan ismerték. (L. a már idézetteken kívül Verseghy vallomását : II. k. 342. l.). Szlávy János jurátust föl is jelentették, hogy Nagyváradon terjeszti, együtt a Marseillaise magyar fordításával. (O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy J. periratai 10. sz. mellékl.)³ Megtalálták Spissich zalai alispán iratai közt is. A költeményt a Hétszemélyes Tábla ítéletére 1795. június 3-án, Őz és Szolártsik kivégzése után, több más irattal együtt hivatalosan elégették. (L. II. k. 802. l.) A költemény népszerűségét nagyban növelte, hogy a Marseillaise dallamára íródott.

A rendelkezésünkre álló kéziratok részben eltérnek egymástól. A legteljesebb az, mely Abaffy kézírásában, periratának mellékletei közt található (*A*). Erről különben több egykorú másolatot ismerünk (ezek lelőhelyét l. az irat elején). — Abaffy lefoglalt iratai között azonban egy rövidebb, egyes szavakban az *A*-tól eltérő változatát is találjuk, mely feltehetően korábbi az *A*-nál (*B*). Harmadik változata a versnek Szlávy János iratai közül került elő (*C*), s ezzel szószerint megegyezik a Spissich János, Zala megyei alispánnál talált példány.

Az alábbiakban az *A* szöveget közlöm, a fontosabb eltérésekre pedig jegyzetben mutatok rá.

¹ Ezt az adatot Mejdriczká Kvéta docensnek köszönöm (L. 939. l. 1. jegyz.)

² A Széchényi Kvt. Quart. Lat. 720 kötetében levő másolat végén ezt találtuk : „Auctor est Franciscus Abaffy e comitatu Arvensi, qui qui — — — ris suis pasquillum hunc accludendo Josepho Hajnoczio, qui postmodum decapitatus fuit Budae transmisit. Ipse hic Abaffius ejusdem perduellionis criminis insimulatus aliquamdiu carceribus duris maceratus exstitit.”

³ A III. k. 24. l. 4. jegyzetében és a 48. l. 5–6. jegyzetében az itt közölt versről van szó, tévesen írtam, hogy a Marseillaise latin fordítására vonatkoznak a jelek.

Vox clamantis in deserto.^{a)}

1. Ades tuo, Hungarorum^{b)}
 pars superstes, funeri!
 Qvae sub virga tyrannorum
 pectoris es liberi.
 Ecce doctor, censor, mysta,
 emptum agmen principum,
 Clerus, schola et sophista
 tuum juvant^{c)} obitum.
 Huc corda Hungari,
 non fert rationis
 jus formam, mens normam
 Alienae dominationis.
2. Gens, apud quam non poëta,
 sed rex factus nascitur,
 Esse debet mente foeta,
 qva spectrum hoc gignitur.
 Hujus foetus sunt doctores,
 succubi et incubi
 Patres fraudis plasmatores,
 servitutis pronubi.
 Huc corda Hungari, etc.
3. Mille fallunt vulgus fucis,
 ut eo persvadeant,
 Se electos solos^{d)} lucis,
 Qveis mortales^{e)} parcam.
 Terram,^{f)} coelum, styga, mortem
 suis pandunt clavibus;
 Jus et ipsam Dei sortem
 Suis arctant nutibus.
 Huc corda Hungari, etc.
4. Luna,^{g)} terra, astrum solis
 suo fertur tramite,
 Mens, ne praeda sit erroris,
 est sub crisis limite.
 Sed spem, metum, mancipatum
 mystae chrysi substruunt,
 Tonsum Romae monarchatum
 normam menti statuunt.
 Huc corda Hungari, etc.
5. Ut inculcent^{h)} mundo fidem,
 se plus esse homine,
 Deo prolem dant Davidem,
 hybridam, quam polline
 Farris fingunt, fictae Deum
 implantant hi figuli.
 Et mysta est adoreumⁱ⁾
 adorantis populi.
 Huc corda Hungari, etc.
6. His gens umbris degradata
 fit cleri colonia,
 Huic rex aptus, quem dant fata,
 ut ranis ciconia;
 Tunc rex clero, clerus regi
 recitant encomia,
 Plaudunt, edunt, pars, quam gregi
 dant, sunt nosocomia.
 Huc corda Hungari, etc.
7. Sacrum^{j)} nomen civitatis
 sic in regnum desiit,
 Honor civis vanitatis
 titulos post abiit:
 Publicam rem suffocavit
 obsequendi gloria,
 Populi vox exspiravit
 facto Cancellaria.
 Huc corda Hungari, etc.
8. Sic deceptae mentis heri
 fiunt rerum domini,
 Navim regni hi naucleri
 suo aptant crimini.
 Urgent remos et impellunt,
 qva via oscurior,
 Stringunt vela et repellunt,
 qva lux est serenior.
 Huc corda Hungari, etc.

^{a)} C : Oda ad Ungaros anno 1794. Juxta modulamen : Allons enfans de la patrie etc. — B : . . . Juxta modulamen : Ébredget hazánknak bajnok népe etc., secunda editio auctior et emendatior.

^{b)} B, C : Ungarorum. A következőkben is az A szöveg Hungarusa helyett a B, C, D variáns Ungarus-t ír.

^{c)} B, C : quaerunt

^{d)} B, C : esse

^{e)} B, C : Quois reliqui pareant

^{f)} B, C : terras.

^{g)} B, C : ez a versszak hiányzik.

^{h)} B, C : Ut faciant

ⁱ⁾ B, C : Et mysta est (adit) adoreum

^{j)} B, C : ez a versszak hiányzik.

9. Hinc Pesthanæ urbis lumen
visum ipsis noxium,
Scholis regni noctis numen
destinant Strigonium.
Feudum mystæ, qvo juvena^{a)}
formetur servilior,
Mollis cera, planta lenta^{b)}
mystificabilior.¹
Huc corda Hungari, etc.
10. Sic Viennæ nuper poenam
novam novo crimini
Jussit clerus, et hanc scaenam
dedit urbis lumini.
Civem, qui pro sana mente
disserebat cum laude,
Cippo vinxit cum pendente
scripto: Führer zum Unglauben.²
Huc corda Hungari, etc.
11. Sic ne nostras exterorum
scripta pellant tenebras,
Postas, currus, mercatorum
scrinia et latebras
Lustrant, urunt; legislator
Ungarus ne sapiat,
Sed ut cleri auscultator
Anser vulpem audiat.
Huc corda Hungari, etc.
12. Si quis pacta ex Rousseau^{c)}
tradat bono patriæ,
Pingunt hunc pro nebulone
regi et ecclesiæ;
Si quis Paini³ vel Voltairi
mentem vel Jus Hominis
Scribat, ut nunc Gömör,⁴ erit
reus status criminis.
Huc corda Hungari, etc.
13. Ludens sæpe dat natura
mimum genti principem;
Ex hoc sacra formant cura,
qvo se armant forcipem.
Inflant aulam, follem regis
Spe, metu, cupidine
Cudunt, frangunt sceptrum legis
tuti, regis nomine.
Huc corda Hungari, etc.
14. Habent partem, qva ministros
ungant, regni testiam,
Habent, ducant, qvi magistros
aulæ conscientiam,
Habent fiscum scholæ, fani
metalla ecclesiæ,
Sacramenta, qvæ verani
vocant signa gratiæ.
Huc corda Hungari, etc.
15. Inspirati inspiratas
habent leges canonum
Per se latas, nobis datas,
causa, dicunt, daemonum.
Daemon, causa, legislator,
lex, ignota Hungaris!
Sic fit daemon decimator
et gens præda canonis.
Huc corda Hungari, etc.
16. Regnum nacti fastuosos
vinciunt honoribus;
Cautos lucro, scrupulosos
benedictionibus.
Ferrent stultos aqua sacra,
suspectos vi clavium,
Sexum pedo, et qvæ pulchra,
pulvillis altarium.
Huc corda Hungari, etc.

^{a)} B, C : A három utolsó sor : Strigonium noctis numen — scholis domicilium — Esse volunt, qvo juvenus

^{b)} B, C : Mollis cera, rudis ventus

^{c)} C : A 12—24. vers hiányzik.

¹ Célzás arra, hogy a klérus és a Kancellária a pesti egyetemnek Esztergomba való áthelyezését szorgalmazta, azzal az indokolással, hogy a nagyváros levegője alkalmatlan az ifjúság vallás-erkölcsi nevelésére. L. 1061. l. 1. jegyz.

² Hogy ez a versszak mire céloz, nem tudom. De a jakobinusok kivégzésére — mint Téglás J. Béla gondolja (*A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged, 1928. 146. l.) — nem vonatkozhat.

³ Paine Thomasnak 1793-ban Párisban, a konvent börtönében írt munkájára (*Age of reason*) gondol.

⁴ Gömör megye 1793. szept. 9-én kelt, Cházár András megyei főjegyző által fogalmazott, nagy port felvert fölterjesztése a sajtószabadság mellett. (Szövegét l. *Iratok* 84/b sz.)

17. Id resumunt, qvod abjurant,
velut canes vomitum ;
Et quod vovent, t nti curant,
qvanti venter crepitum.
Sine mundo vanitate
regnant et luxuriant ;
Et cum pace, charitate
furunt, urunt, laniant.
Huc corda Hungari etc.
18. Eunuchismum praeferendo
civium propagini
Mactant civem, et horrendo
dant exemplum crimini ;
Nam, si casti, tunc naturam
Matrem matris sanguine ;
Si sunt Moechi? thori puram
legem laedunt inguine!
Huc corda Hungari, etc.
19. Aure, verbo, apparatu
puritatis speculum,^{a)}
Arte, carne masturbatu
augent orci stimulum.
Pater Sanchez jesuita,
quid quid unqvam lubricum,
Scripsit doctor sodomita
in librum canonicum.¹
Huc corda Hungari, etc.
20. Splendor mundi, dignitatum
tumor, vis et numerus
Visus ipsis infra statum
neque satis streperus ;
Stellas prensant, servos Dei,
sed eminentissimos
Se vocant hi pharisaei
et patres sanctissimos.
Huc corda Hungari, etc.
21. Aurum cruce, crux cervice
purpura in humeris
Gemma manum et bombice
lusum ornant lateris.
Tuam Jesu! qva vixisti,
pauperem modestiam
Iacobinam dicunt isti
et rebellum bestiam.
Huc corda Hungari, etc.
22. Ponti, cardi, abba, patri
archae, nales, tes, fices,
Matro longi, noxae fabri
ruinae artifices.
Hierarchae conjurati
Deus vos sic dirimat,
Ut hoc versu dismembrati
frangat! — sed non perimat.
Huc corda Hungari, etc.
23. Unum aptum mysticismo
ordinas nos medicum
Qui nec ferro, nec gallismo
curabat hoc toxicum.
Fanatismi vastatoris
Joseph seminarium
Clausit clero cunctis horis
scholas et palatium.
Huc corda Hungari, etc.
24. A Josepho derelicta
fac, qvod potes, patria!
Verme sacro, qvo afflicta
habes, purges ilia.
Sangvinem non vult libertas,
sed justum servitium,
Proles clero vult ademptas,
scholas et palatium.
Huc corda Hungari, etc.
25. Fac, quod Joseph, aegra mystis
jam dudum Hungaria!
Surge! tuae his locustis
Domus scatent atria.
Mens fert crisis, non mitrati
rabbini imperium,
Surge! redde libertati
Scholas et palatium.
Huc corda Hungari, etc.^{b)}

^{a)} B : Aure, verbo, cogitatu — se praestant angelos,

^{b)} C : Ez a versszak : Eja tandem lusa mystis — Ungaria lacera, — Surge! domus tuae istis — devorantur viscera. — Aspernare sacrae fraudis — Romanum daemonium, — Tyrannorum, si haec audis, — exues imperium. Huc corda Ungari, etc.

¹ Sanchez Thomas (1551–1610), spanyol jezsuita. *Tractatus de matrimonio* c. munkáját hevesen támadták, mondván, hogy egyes részletei sértik a közerkölcsöt.

102.

[1794 tavasza]

A Marseillaise latin, magyar, német és szlovák fordítása

A francia forradalom nagyhatású és lendületes indulóját 1792 őszén szerezte Rouget de Lisle. Hogy Magyarországra mikor jutott el, pontosan nem tudjuk. 1794 tavaszán és nyarán azonban már egyre több példányban kerül elő és forradalmi körökben éneklék is. (L. II. k. 64. l.) 1794 nyarán aztán feltűnik magyar és latin szövege is. Barco tábornok, Magyarország katonai főparancsnoka augusztus 7-én már beküldi a pesti Ferenciek terén talált magyar szöveg német fordítását a Haditanácsnak¹ (II. k. 33. l.), pár nap múlva pedig arról számol be, hogy állítólag valami kézinyomdában ki is nyomtatták s úgy terjesztik. (Az aug. 19-i jelentés későbbi másolata: Széchényi Kvt. Fol. Germ. 1071, 84—90. fol.) Augusztus második felében Nagyváradról Izdenczy államtanácsoshoz juttatják el a magyar fordítást, s ő sietve továbbítja a nádornak. (*Jegyzőkönyv* N° 4.) Pár nap múlva Ferenc király elé is eljut egy másolata (uo. N° 6). Augusztus legvégén Debrecenben kerül kézre egy példánya,² (uo. N° 25), október végén pedig már Egerből is küldenek belőle. (Uo. N- 123.) Levelekben és bizalmas jelentésekben egyaránt azt olvashatjuk: sok példánya forog közkezen. (L. III. k. 24. l. 3. jegyz. és *Jegyzőkönyv* N° 123.) Batsányi (aki maga is nekivágott lefordításának de csak az első és az utolsó versszakkal készült el, II. k. 172—173. és 330. l.) a bíróság előtt azt mondotta, hogy mindenfelé el volt terjedve (II. k. 330. l.), Abaffy Ferenc védője, Szabó Sáróy Sámuel tanúsága szerint pedig szerte az országban énekelték. (II. k. 764. l.) Mindezzel egybehangzik a nádor jelentése (a Marseillaise-t mindenfelé terjesztik, II. k. 33. l. 2. jegyz.), Hajnóczy vallomása (II. k. 106. l.) és az ügyész megállapítása (II. k. 619. l.).

A fordító (vagy ahogy hitték: a szerző) személyét azonban jóideig hiába nyomozták. Barco tábornok Hajnóczyra gyanakodott (II. k. 68. l.), s a nádor úgy tudta, már be is vallotta a bécsi vizsgálóbizottság előtt, hogy ő a szerzője (III. k. 34. l. N° 25). Gyanúsították Kreil professzort, a pesti egyetem szabadgondolkodó tanárát is (II. k. 121., 290. és 335. l.), míg végül Laczkovics és Szentmarjay vallomásaiból kiderült, hogy Verseghy Ferenc írta magyar változatát. (II. k. 90. és 116. l.) Verseghy aztán elmondta, hogy Hajnóczy és Szentmarjay unszolására fogott hozzá a fordításhoz. Mivel — mondotta — franciául nem tud, egy latin meg egy német fordítás alapján készítette a magyart, azaz inkább csak versebe szedte azt a nyersfordítást, amit Hajnóczyéktól kapott. (II. k. 624—625. l.)³

Verseghy vallomását bizonyos fókig ellenőrizhetjük a fordítások szövege alapján. Az első fordításnak valóban a latin nyelvű látszik (a.) irat). A Hajnóczy iratai közt ránkmaradt fogalmazvány Abaffy Ferenc írása, s ebből joggal következtetjük, hogy ő a szerzője. Abaffy máskor is verselgetett (I. *Iratok* 101. sz. és fiához írt latinnyelvű költeményét, III. k. 384—385. l.), Szolártsik följelentéséből pedig azt is tudjuk, hogy a Marseillaise összes fordítása meg volt iratai közt. (II. k. 172. l.) Hajnóczynak jóbarátja volt, —

¹ Azt persze sem Barco, sem a későbbi följelentők nem vették észre, hogy a „forradalmi vers”, ahogy nevezték, a Marseillaise fordítása.

² A följelentő, Zombory Mihály, a debreceni kerületi tábla ülnöke, kísérő levelében ezt olvassuk: „Seditiosarum odarum per me submissarum copiam certum juristam Szlávy, alias filium Varadiensem Pestino ad has partes detulisse, ac sub manu pluribus distribuisse, taliterque mihi per professorem juris patrii Szerdahelyi nominatum detectam extulisse. An interim ad multorum extraneorumque notitiam devenerit, anve perpagensium notariorum manus, quorum opera pacis publicae turbatores ad sufflaminandam plebem uti cogitant circulet? — id fidedigne referre nequeo.” (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 25. sz.)

³ Irodalomtörténetírásunk Verseghy vallomásának eddig sem adott hitelt, pusztán mentegetőzésnek vette azt, s a fordítót benne látta. (L. Császár Elemér — Madarász Flóris, *Verseghy Ferencz kisebb költeményei*. Bp. 1910. 364. l.) Érdekes Kazinczy megjegyzése, melyet Révai Miklóshoz írt, 1806. aug. 5-i levelében olvashatunk: „Maga az az ő [Verseghy] annyira csudált chef d'oeuvre-je — ha t. i. az ő tagadása után szabad még azt állítani, hogy az övé — a marseilli ismeretes marche fordítása, erős, kemény, gyűlölettel minden a' minek azt annak imádóji neveztetni akarják, csak hogy nem szép.” (*Kazinczy levelezése*, IV. 252. l.)

talán az ő biztatására fogott a fordításba is, s aztán átadta neki fogalmazványát, nem lehetetlen az sem, hogy javításra.¹ A latin fordítás stílus- és verstani elemzése nem feladatunk, de azt első olvasásra is látjuk, hogy Abaffy csak általában követte az eredeti gondolatmenetét, a francia vonatkozásokat következetesen átültette magyarra, az 5. versben pedig egészen önállóan járt el.

A német fordítás szószerint egyezik a latinnal.² Szerzőjét nem ismerjük,³ — lehet hogy ezt is Abaffy készítette. (b.) irat.)

Szószerint követi a latint (és a németet) a szlovák fordítás szövege is. A ránkmaradt másolat kézírása, a gondolatok azonos kifejezése egyaránt Abaffyra mutat, akiről tudjuk, hogy szlovákul kitűnően beszélt (Kazinczy szerint magyarul is „tótos kiejtéssel” beszélt, s latin beszédébe szlovák szavakat kevert. L. *Fogságom naplója*, 1795. okt. 1.)⁴

Verseghy megállapíthatóan szintén a latin és a német verzió alapján készítette a magyar fordítást, — de egyes szavak, a fenti két szövegtől eltérő és az eredetihez jobban simuló kifejezések azt mutatják, hogy munka közben a francia alapszöveg is előtte volt.⁵

Hogy a fordításoknak az eredetivel való egybevetését megkönnyítsem, először is közlöm a Marseillaise francia szövegét (Szlávy János jurátus másolata : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávý periratai 10. sz. mellékl.)

Chanson des Marseillois

1. Allons enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé!
Contre nous de la tyrannie
L'étendard sanglant est levé.
Entendez vous dans les campagnes
Mugir les féroces soldats ?
Ils viennent jusque dans nos bras

¹ Abaffy szerzőségét mutatja az is, hogy Spissich János zalai alispán egy levélben kapta meg (valaki ismeretlentől, — ahogy a bíróság előtt mondotta) a Vox clamantis in deserto és a Marseillaise latin szövegét. (O. L. Náadori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 23. mellékl.) — A két szöveget Szlávý János jurátus is következetesen együtt terjesztette, amit még az is megkönnyített, hogy egy dallamra éneklődött mindegyik. Ezért is gondoltam tévesen a III. k. sajtó alá rendezésekor, hogy a Vox clamantis in deserto a Marseillaise latin fordításával azonos. (L. III. k. 24. l. 4. jegyz., 26. l. 1. jegyz. és 34. l. 4. jegyz.)

² Az 5. versszak Abaffy átírásában olvasható benne, ugyanakkor a kézirat végén az eredeti, francia szöveg fordítását is közli. A fordító tehát a latin kézirat alapján dolgozott, de az eredetit is ismerte.

³ Szentmarjay a bíróság előtt azt vallotta, hogy két német fordítás forgott közkezen. Az egyiket, Kreil professzor készítette, a másikat meg Hajnóczy hozta Sopronból. (II. k. 121. és 290. l.) Szolártsik azonban, akire Szentmarjay forrásul hivatkozott, tagadta, hogy Kreil szerzőségéről valamit is tudna (II. k. 335. l.), Hajnóczy pedig kijelentette, hogy a szóbanforgó német verziót egy nyomtatott könyvből írta ki. (II. k. 289. l.) — Szlávý János jurátus, aki Nagyvárad és Debrecen környékén terjesztette többek közt a németnyelvű verziót is, csak annyit mondott, hogy másolatát „egy diáktól” kapta. (1795. jan. 17-i kihallgatása : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Periratai 4. sz. mellékl.)

⁴ A szlovák fordítás kéziratát Hajnóczy írásai közt találták meg. Ezért gondolta az ügyész, hogy ő a szerzője. (II. k. 432. l.) Hajnóczy azonban kihallgatásakor ezt kerekén tagadta, bár a fordító személyét nem adta ki. Egy alkalommal, — mondotta — míg nem volt otthon, valaki betette szobájába. (1795. márc. 27-i vallomása a szlovák fordítás kéziratának végére jegyezve.)

⁵ Az 5. versnek az eredetitől való, már említett eltérése a magyar fordításban nincs meg. Ez azonban önmagában nem bizonyít semmit, mert már a német variánshoz is csatolva van az eredeti szöveg fordítása. — Itt említem meg, hogy a Verseghy perében hozott ítélet elrendelte, hogy a Marseillaise eredetijét és magyar fordítását a hóhérok nyilvánosan égezzék el. Ez meg is történt. (L. II. k. 802. l.) — Verseghy fordítása különben sokáig ismeretlen volt. Császár Elemér még 1903-ban megjelent munkájában (*Verseghy Ferencz élete és művei*, Bp. 1903, 137. l.) is azt írta, hogy szövege elveszett. (Pedig ekkor már félévszázada, hogy nyomtatásban is közreadták. L. 1052. l.)

Egorger nos fils, nos compagnes.
Aux armes citoyens !
Formez vos bataillons !
Marchons ! marchons ! qu'un sang impur
Abreuve nos sillons.

2. Que veut cette horde d'esclaves,
De traitres de rois conjurés ?
Pour qui ces ignobles entraves,
Ces fers dès long tems préparés ?
Français ! pour nous ah ! quel outrage,
Quel transport il doit exciter !
C'est nous qu'on ose méditer
De rendre à l'antique esclavage.
Aux armes. . .

3. Quoi ! ces cohortes étrangères
Feroient la loi dans nos foyers ?
Quoi ! ces phalanges mercenaires
Térasoient nos fiers guerriers ?
Grand Dieu ! par ces moins enchainées
Nos fronts sous le joug se ploieroient,
Des vils despotes deviendroient
Les maîtres de nos destinées ?
Aux armes. . .

4. Tremblez tyrans ! et vous perfides,
L'opprobre de tous les partis !
Tremblez, vos projets parricides
Vont en fin recevoir leur prix.
Tout est soldat pour vous combattre,
S'ils tombent nos jeunes héros,
La terre en produit des nouveaux,
Contre vous tout prêts à se battre.
Aux armes. . .

5. Français ! en guerriers magnanimes
Portez ou retenez vos coups.
Epargnez ces tristes victimes
A regret s'armant contre nous,
Mais les despotes sangvinares,
Mais les complices de Condé,
Tous ces tigres qui sans pitié
Dechirent le sein de leur mère ! . . .
Aux armes. . .

6. Amour sacré de la patrie,
Conduis, soutiens nos bras vengeurs.
Liberté ! liberté chérie,
Combats avec tes défenseurs !
Sous nos drapeaux que la victoire
Accoure à tes maux accens,
Que tes ennemis expirants
Voyent ton triomphe et notre gloire.
Aux armes. . .

a.)*A Marseillaise latinul**Abaffy Ferenc fordítása*

Abaffy sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. köteg. — Szlávy János
 jurátus másolata : uo. 44. fasc. Szlávy J. periratai 10. sz. mellékl.

1. Exurge natio lacertosa
 Sume ensem detructorem in manus!
 Propinquat hostis tremendus
 Hunc sequuntur horrida tormenta, vel poenae.
 Satellites tiranni malitiosi
 Adversus proles tuas ferunt gladium.
 Vide, quomodo sanguis innocuus fluat
 Ibi e pectore filii tui.
 Cives, arma sumamus!
 In campum prodeamus!
 Feriamus!^{a)} mactemus! gentem hanc
 contemptam, maledictam.
2. Jam enixus est grex infamis
 Praedones sanguinem sitientes
 Ad destruendam omnem virtutem emptes
 A latronibus coronatis!
 Expende natio facta illorum!
 Volunt te ferro vincere
 Et sanguine tuo terram perfundere
 Sanguine jura sua quaerentium.
 Cives etc . . .
3. Anne admittes exteris
 Tuum splendorem contemnere,
 Anne emptes lurcones^{b)}
 Sines tibi dominari?^{c)}
 Fulmen concutiat istos lurcones,
 Liberum Hungaricum cor
 Non vult sudorem profundere posthac
 Sub jugo nobilium nebulonum.
 Cives etc . . .
4. Treme inveterate in malis tiranne!
 Carnifex lugentis virtutis,
 Treme maledicte Vaticane!
 Notae sunt tuae impietates.
 Abyssus infernalis vos devorabit
 Vadit adversum vos juvenus lacertosa
 Ipsam praecedit mors terribilis
 Haec vos in nihilum aeternum convertet.
 Cives etc . . .

^{a)} A margón kltörölve, ugyancsak Abaffy kezével írva : vel secamus

^{b)} Javítva, eredetileg vagylagosan : malefactores vel lurcones

^{c)} Javítva, eredetileg : Vires tibi imperandi vel facultatem imperandi.

5. Militia Hungara percelebris!
 Parce sanguini innocuo!
 Manus tuae invincibiles
 Parcant conturbato vel decepto!
 Extermina nomen Colloredo!¹
 Transverbera pectus Palfy,²
 In vincula conjice Lanyium!³
 Perite venenati serpentes!
 Cives etc . . .
6. Sancta Libertas! Mater virtutis!
 Praeserva nos a seductione.
 Tribue nobis constantem fortitudinem,
 Redde pristinum splendorem nationi!
 Victoria nobiscum pugnet,
 Pereat superba nobilitas!
 Pereat maledictum sacerdotium!
 Regnet semper libertas!
 Cives, arma sumamus,
 In campum prodeamus,
 Feriamus, mactemus gentem hanc
 contemptam, maledictam.

b.)

A Marseillaise németül

Ismeretlen fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 49. fasc. 7. ad A köteg. — Szlávy János
 jurátus másolata : uo. 44. fasc. Szlávy J. periratai 10. sz. mellékl.⁴

1. Auf starke Nation,
 Greife an das verheerende Schwert!
 Es nähert sich ein fürchterlicher Feind,
 Den folgen grausame Peine.
 Des bösen Tirannen Leüthe^{a)}
 Führen wider deine Brüder Schwerde.
 Siehe, wie dorth das unschuldige Blut
 Aus dem Hertzen deines Sohnes flüsset.
 Bürger, greifen wir an Waffen,^{b)}
 Ziehen in das Feld,
 Hauen wir, ermorden wir
 Diese verechtlliche, vermaledeyte Manschaft!

^{a)} Ugyanaz a kéz a Peine szót aláhúzta s a margóra ezt írta : vielleicht Mitlinge.

^{b)} Eredetileg így írva, majd áthúzva : Bewaffnen wir uns, Bürger.

¹ Colloredo gr., kabineti miniszter.

² Pálffy Károly gr., magyar kancellár.

³ Lányi József, magyar kancelláriai tanácsos.

⁴ A Marseillaise egy — talán Ausztriában készült — fordítását közli Gel František, *Internationale und Marseillaise. Lieder, die Geschichte machten*. Prága, 1954, 328—330. l. — Egy másik, komolyabb költőre valló fordítása Szlávy János másolatában : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy J. periratai, 10. sz. mellékl. — Érdekes, hogy Voegt Hedvig gyűjteménye (*Die deutsche jakobinische Literatur und Publizistik. 1789—1800*. Berlin, 1955) nem tud róla, hogy a Marseillaise-t németre lefordították.

2. Diese nichtswidrige Horde
 Hat schon ausgebrüttet,^{a)}
 Blutdürstende und durch gekrönte Mörder,^{b)}
 Zur Zernichtung aller Tugend erkaufte Räuber.
 Erwäge, Nation, ihre Thaten,
 Sie wollen dich an Eysen schmieden
 Und mit deinem Blute die Erde benetzen,
 Mit dem Blute ihre Rechte Suchenden.
 Bürger, etc.
3. Wirst du dann Fremden
 Deinen Glantz zu verachten erlauben,
 Wirst du erkauften Missethättern¹
 Über dich herrschen zulassen?^{c)}
 Der Donner zerschmetere jene Räuber,
 Das freye hungarische Hertz
 Will unter dem Joche der adelichen Lumpen
 Den Schweiss nicht vergüssen.
 Bürger, etc . . .
4. Zittere, in den Bösen veralteten Tiran,
 Du, Mörder der weinenden Tugend,
 Zittere vermaledeyter Vatican.
 Bekant sind deine Missethaten,
 Der höllische Abgrund wird euch verschlingen!
 Es ziehet wider euch^{d)} die starcke Jugend Hand,
 Vor ihrer gehet umher der erschreckliche Tod,
 Dieser wird euch in das ewige Nichts verwandeln!
 Bürger, etc.
5. Berühmtes hungarisches Kriegsheer,
 Verzeihe den unschuldigen Blute!
 Deine unüberwindliche Hände
 Sollen dem Verführten verschonen!
 Vertilge den Namen Coloredo!
 Durchbore^{e)} das Hertz des Palffy,
 Schmide an Ketten den Lanyi!
 Gehet zu Grunde, ihr güftige Schlangen!^{f)}
 Bürger, etc . . .

^{a)} A kéziratban zavaros javítások és áthúzások vannak. Eredetileg a szöveg valószínűleg így volt: Diese blutdürstende Horde hat sehr ausgebrüttet.

^{b)} Mörder helyett eredetileg Räuber állt.

^{c)} zulassen helyett eredetileg erlauben állt.

^{d)} euch helyett eredetileg dich állt.

^{e)} így írva: durchohre

^{f)} A kézirat végén: In 5-ten Strophe pars 2^a:

Vergüsse das verdammte Blut den Rathgeber,

Die dein Glück verderbten,

Schlage die Geistlichen, als Anführer zum Übel,

Die dies einfältige Volck verblendeten.

¹ Értsd: Missethättern. A költemény fordítója a későbbiekben is többször írta helyett ü-t.

6. Heilige Freyheit! du Mutter der^{a)} Tugend,
 Bewahre uns von Verführung.
 Verleyhe uns stätte Stärke,
 Bringe zurück den vorigen Glanz der Nation.
 Die Eroberung soll mit uns krieg en,
 Es untergehe die stolze Aadelschaft,
 Es verderbe die verwünschte Geistlichkeit!
 Die Freyheit herrsche immer dar
 Bürger, etc.

c.)

*A Marseillaise magyarul**Verseghy Ferenc fordítása*

Szlávy János jurátus másolata : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy János periratai 10. mellékl. — Kottás másolata Spissich János zalai alispán iratai közt : O. L. Nádori t. lt. Ad. polit. 1796 : 121. sz. 23. mellékl. — További egykorú másolatok : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Verseghy periratai 5. mellékl. és 36. fasc. 4., 6. és 25. sz. — Nyomtatásban kiadta : Márki Sándor „*Harci dalok 1798-ból*” címen, *Vasárnapi Ujság*, 1869, 31. sz. 422. l. (Sem azt, hogy a Marseillaise fordítása, sem azt, hogy Verseghy munkája, nem tudja.) Verseghy szerzetestársának, Potyondi Rafaelnek másolatából közölte Ompolyi Mátra Ernő, *Magyar Népvilág*, 1880, 4. sz., majd ugyanő, *Képes Családi Lapok*, III. (1881) 371. l. — Innen átvéve : Császár Elemér—Madarász Flóris, *Verseghy Ferencz kisebb költeményei*. Bp. 1910. 117—119. l. (Régi Magyar Könyvtár, 24. sz.),¹ majd *Magyar irodalmi szöveggyűjtemény*. II. 1. *Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkor irodalmából*. I. Bp. 1952. 327. l.

Ad Ungaros, veros patriae cives
 juxta modulamen : Allons enfans de la Patrie²

1794

1. Ébredgy hazánknak bajnok népe
 Ragadd ki híres kardodat
 Nevednek eskütt ellensége
 Dühödve hozza lánczodat.
 A vér szopó tyrannus faizat
 Mellyedre szegzi fegyverét,
 'S véredbe mártya rút kezét,
 Ha szolgaságra nem hurczolhat.
 Fegyverre bajnokok,
 Leventa magyarok!^{b)}
 Rontsunk, rontsunk e vér szomjukra,
 Szabdallyuk^{c)} halmokra.

^{a)} der helyett eredetileg aller volt írva.

^{b)} Spissich példányában és Potyondi másolatában : Leventa magzatok!

^{c)} Uo. : Tiporjuk

¹ Császár és Madarász még nem tudták bizonyítani, csak „nagyon valószínűnek” tartották, hogy ez a költemény Verseghy keresett és elveszettnek hitt fordítása (*I. m.* 365. l.)

² Spissich példányának címe : Marsiliai mars. Potyondi másolatáé : A marsziliai ének.

Marsillaise, Mars

Né-
től-lel-
len.

Érőj Ha-rán Knakbnyok Né-pe! Ragdóti hi-ro

da-ro-dor! Kevédnék esküd Ellen-fé-ge Dühöve horza-lácko

Dor, Dühöve horza-lácko-dor. d'vépó-pó Jíran nro pajzar

Mellgyar-begyi foggy-re-rét sverde márgia xít ke-zét.

2. A' zsoldos^{a)} martalékok nyája
 Ordítva habzik ellenünk,
 Halált visítgat trombitája,
 Remeg szavára életünk.
 Szerelmes aszony társainkat
 Örök bilincsre kergeti
 Honnyunkat földig égeti
 'S pallosra hánnya magzatinkat.
 Fegyverre bajnokok . . .
3. E szívtelen rabok dagállya^{b)}
 Győzhessen egy nagy nemzetet?
 Az ember-jusnak^{c)} kent nadállya^{d)}
 Igázzon férfiszíveket?
 Tsordája béres árulóknak,
 Melly kész el-adni a' hazát,
 Hogy hordozhasson^{e)} pantlikát,
 Just szabjon szabad magyaroknak?^{f)}
 Fegyverre bajnokok . . .
4. Reszkess lator tyrannus pára,
 Jutalmaz napja érkezik,
 Fejedre szál a' vérnek ára,
 Mely érted ingyen öntetik.^{g)}
 Tanácsnokidnak dőre pártya
 Önként kohollya vesztedet,
 Magyar lesz^{h)} aki fényedet
 Örök homállyal el borította.ⁱ⁾
 Fegyverre bajnokok . . .
5. Őld, bajnok, a gaz despotákat,
 Kik embervérben ferdének,
 'S kik meg tapodván jussainkat,
 Lopott bíborban fénylenek.
 De szánd meg ember-társainkat,
 Kiket magokhoz csaltanak,
 Vagy másként arra birtanak,
 Hogy ostromollyák honnyainkat.
 Fegyverre bajnokok . . .
6. Édes hazánk^{j)} szent szerelme
 Segétsd^{k)} vitézid karjait,
 Kedves szabadság istensége
 Törd össze népünk^{l)} lánczait.

^{a)} Márki közlésében: béres

^{b)} Márki közlésében: E félénk rabok rút dagállya.

^{c)} Szlávynál és Márki közlésében: emberi jusnak. A szöveget Potyondi másolata alapján javítottam.

^{d)} Márki közlésében, nyilván szövegromlasként: Kém-nadállya

^{e)} Szlávynál: hordhasson. A szöveget Potyondi másolata és Márki közlése alapján javítottam.

^{f)} Potyondinál: Just szabjon egy szabad országnak?

^{g)} Márkinál, nyilván tudálékos javítás: ontatik

^{h)} Potyondinál: E nemzet lesz

ⁱ⁾ Márkinál a két utolsó sor: Magyar lesz, a ki híredet Örökös homályba borítja.

^{j)} Potyondinál hibásan: Édes házánk

^{k)} Márkinál: vezess

^{l)} Márkinál: békónk

Küldgyétek ütköző csatánkhoz
 A győzelmek angyalát,
 Hadd üzze a vak^{a)} despotát
 Pokolnak kormos ajtajához.
 Fegyverre bajnokok,
 Leventa magyarok!
 Rontsunk, rontsunk e vér szomjukra,
 Szabdallyuk halmokra.

d.)

A Marseillaise szlovákul

Abaffy Ferenc fordítása

Egykorú másolat : O. L. Vertr. A. 47. fasc. Hajnóczy periratai 8. sz. mellékl. — Egy teljes és egy töredékes másolata : *uo.* 49. fasc. 7. ad A köteg. — Nyomtatásban közreadta : Kovács Endre, *A szlovák Marseillaise. Irodört. Közl.* 1949. 262—264. l. — Szövegét és facsimiléjét is közli : Gel František, *Internationale und Marseillaise. Lieder die Geschichte machten.* Prága, 1954, 336—337. l.

Stílusát méltatta Kovács Endre (*i. m.* 264—265. l.). Amikor azonban Kovács Endre figyelmét a versre felhívtam, még nem tudtam, hogy szerzője Abaffy.

1. Povstaň národe preodatnj,
 Ber meč hubjcj do ruky!
 Bljžj se neprijtel okrutnj,
 Za njm táhnú hroznú muky.
 Otrocy tyranna zlostného
 Na djtky twé nesu meče,
 Hled' gak kréw newinná teče
 Tam ze srdce syna twogého.
 Mešťané zbrog berme!
 Do pola tahňime!
 Rúbagme! mordugme! tam to potupné
 Manstwo zlorečené.
2. Jjž rozléhlo stádo ohawné
 Zbogňjku krwožjžňiwjch.
 K skáze wsech ctnostj kűpené
 Od lotrú korunowanjch
 Rozwaž národe skutky gegjch! —
 Chcu te do želez zakowat
 A z twú krwú zem poléwat
 Z krwú práwo twé hledagjējch.
 Mešťané etc.
3. Zdáljž dowoljž cizozemcom
 Twogu gasnost potupowat?
 Zdáljž kupenj m Zločincom
 Dáš moc nad tebu panowat?

^{a)} Márkinál : gaz

Hrom nech roztluče tech zbogňjku!
 Slobodné oherske Srdce
 Nechcem pot wiléwat wjece,
 W járme zemanskjeh holomkú.
 Mešťané etc.

4. Tres se starj w zlosti tyrane!
 Mordéru plačjej ctnosti;
 Tres se proklatj Watikáne!
 Známé gsou twé bezbožnosti.
 Propast pekelná nás zakwátj! —
 Gde na wás Mládež odatná!
 Pred ňu táhne smrť okrutná,
 Tá wás w ňiwec wečné obrát'j!
 Mešťané etc.

5. Oherské wogsko wychjrečné!
 Odpust' krwy newinného!
 Ruky twé nepremožitedlné
 Nech sanugú zmámeného.
 Wyhlad' gméno Kolorédowé!
 Probodňi srdce Pálfjho!
 Zakug do želez Láňjho!
 Zhiňte gedowatj hadowé!
 Mešťané etc.

6. Slobodo swatá! Matko ctnosti!
 Zachoweg nás od podvodu,
 Odel nám stáleg odatnosti,
 Wrát prwňj gasnost' národu.
 Nech wjtezstwj z námi boguge!
 Nech zhine pišné zemanstwo!
 Nech skape proklaté kněžstwo!
 Nech wždicky sloboda panuge! —
 Mešťané zbrog berme!
 Do pola táhňime!
 Rúbagme! mordugme! tam to potupné
 Manstwo zlorečené.

103.

[1794 nyara]

„Ó Pannónok, ó ti húnok.”

Ismeretlen által versben írt röpirat, mely fegyverbe hívja a magyarokat az uralkodó ellen, a szabadság és egyenlőség kivívására.

Az egykorú német fordításról az 1870-es években készített, több helyen hibás másolat: Széchényi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. 82. fol. — Ismeretlen forrásból nyomtatásban kiadta: Bartsch Rudolf, *Die Jakobiner in Wien. Österreichische Rundschau*, 1906. VII. 509. l.

Az alábbi költemény szerzőjét nem ismerjük és szövege is csak német fordításban maradt ránk. Barco tábornagy, Magyarország katonai főparancsnoka küldte meg 1794.

augusztus 19-én az Udvari Haditanácsnak azzal, hogy Pest-Budán terjesztik magyar nyelven. (Jelentése : Széchényi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. 81. fol.) Bartsch Rudolf szerint Pozsonyban is körözték másolatait. (I. m. 509. l.)

A röpirattal az Államtanács is foglalkozott, 1794. augusztus 13-án. Eger államtanácsos véleménye szerint szerzője „valami zavaros fejű alak” lehet, és nem hiszi, hogy ilyen röpiratokkal a tömegeket forradalomba lehet vinni. (Sándor Lipót iratai, 702. l. 3. jegyz.) Lényegében ugyanez volt a véleménye Sándor Lipót nádornak is : a polgárság „jóérzésű”, s egyes „elvetemült alakok” hiába próbálkoznak ilyen és ehhez hasonló röpiratokkal az uralkodó ellen tüzelni. (Uo. 702. l.)

Közlésemben a Széchényi Könyvtár másolatának hibáit minden külön megjegyzés nélkül kijavítottam a Bartsch által közölt nyomtatott szöveg alapján.¹

1. O Pannonen, o Ihr Hunen,
Ich ersuche Euch zusammen,
Folget Ihr nur meinem Rath,
So ist das die beste That
2. Suchet Ihr nur die Gleichheit,
So haben wir unsre Freiheit,
Denn ist besser Anarchie,
Als verfluchte Monarchie.
3. Stets unterworfen dem Monarchen
Als dem Kutser die Cavallen
Es ist ein abscheuliches Ding
So als wir alle allda sind.
4. Folget Ihr nur Gebote Gottes,
Und seinem Willen vertrauet Alles,
Dann Gesetze der Natur,
So sind Ihr Hunen in schönsten Flur.
5. O Pannonen, o Ihr Hunen,
Ich ersuche Euch zusammen,
Nehmt die Waffen in die Hand
Und machet alles zum gleichem Stand

m.p. Jacobiner Club

104.

1794. július 12, Regmec

Kazinczy Ferenc levele Hajnóczy Józsefhez

Szentmarjay Ferencsel küldött üzenetéről, Vay Miklósnak egy magyar színház felállítására vonatkozó tervéről, Gyulai Sámuel gróffal való beszélgetéséről és Szentjóni Szabó Lászlóról.

A Kir. Táblán készített töredékes másolatai : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 7. sz. mellékl., Vertr. A. 43. fasc. Szláv György periratai, 5. sz. mellékl. és O. L. Náadori t. lt. Ad polit. 1798 : 36. sz. (a Kengyel Lajos és Gáspár Pál elleni vizsgálat iratai közt). — Nyomtatásban megjelent : *Irodört.* 1949, 325–326. l.

¹ A költeményt már Fraknói is ismerte és röviden ismertette tartalmát : *Martinovics. Századok*, XIII. (1879) 62–63. l.

Regmetz den 12-ten Juli 1794

Szentmáriay, den ich gestern in Patak zurück liess, und der mir die Freude, mit mir von Károly bis Patak zu reisen machte, bringt Dir manche angenehme Nachricht. Besonders von meinem Bruder Dienes, von Ober Stuhlrichter Szlávy, von dem Ober Notár Gáspár Pál in Szatthmarer Comitatus und seinem Vice Notár Ludwig Kengyel, mit denen ich in Károly mich sehr nach Wunsch unterhielt — — —^{a)}1

Er wird Dir auch erzählt haben, wie Baron Niclas Vay 40 tausend Fl. Subscription für die Unterhaltung des ungarischen Theaters zusammen brachte. Sein Plan ist dieser: 400.000 Fl. sollen zusammen geschossen werden. 100.000 sind bestimmt um ein Theater-Haus aufzuführen, das von der Dignität der Nation Zeug^{b)} könne. Die Interessen von den 200 tausend dienen zur Unterhaltung der Schauspieler, der Musick, zur Anschaffung der Decorationen, zur Renumeration derjenigen, die die beste Stücke liefern werden. Die Subscription wird unter tausend Fl. nicht angenommen. An der façade des Gebäudes wird eine Inschrift stehen, die in 5—6 Worten das Vaterland zu lieben lehre, und die Namen der Subscribirenden nach alphabetischer Ordnung, Magnat und nicht Magnat, vermengt. Auch sollen die Schau Spieler Appartements-fähig werden, dass heisst, in jedes Haus eintritt haben. Que vive Vay! — — —²

In Siebenbürgen herrscht ein finsterner Aristocratismus; damit sind sogar die besten Köpfe tief beschlagen. — In dem Grafen Samuel Gyulay lernte ich einen für das allgemeine Wohl eifrigen Mann kennen, — aber da sah ich gar bald, was er sey. Ich zog ab, das er mir wohl ansah. Ich wies ihm ein ungarisches Lied, und rechnete auf seinen Beifall. Nein! Nein! sagte er mir, das sind lauter moscovitische Unterminierungen. Ich lachte herzlich.³

^{a)} Kazinczynak ez a levele csak töredékes másolatban, illetve másolatokban maradt ránk, vagyis a kir. jogügyi igazgató csak azokat a részeket íratta le, amelyeket a perben felhasználhatónak vélt. A kihagyásokat azonban jelezte a másoló azzal, hogy odairta: etc. Félreértések elkerülése végett az ilyen kihagyásokat három kis vonallal jeleztem.

^{b)} Kimaradt: seyn.

¹ Nagyárolyban 1794. július 7-én iktatták be Károlyi József grófot Szatmár megye főispáni székébe. A beiktatáson megjelent Szatmár, Zemplén, Bihar, Abaúj és Szabolcs nemességének nagyrésze. Ahogy később a nádor irta egyik jelentésében az uralkodónak, ezen az installáción feltűnés nélkül találkozhattak az északkeleti megyék forradalmi elemei, s megbeszélhették terveiket. (*Sándor Lipót iratai*, Iratok, 174. sz.) Kazinczy itt ismerkedett meg Szentmarjayval, aki azután, útban Pest felé, Károlytól Patakig vele egy kocsin utazott. Ekkor folytatott beszélgetésükre, valamint a károlyi találkozásra általában I. Kazinczy vallomását a Kir. Táblán: II. k. 346. s köv. és 668. l. Kazinczy különben a bíróság előtt tagadta, hogy az itt említetteknek valamit is szolt volna a társaságról. — Kazinczy Dienes főjegyzőre és Szlávy György fősoldabíróra I. II. k. Gáspár Pál főjegyzőre és Kengyel Lajos jegyzőre főként II. k. 349—350. l. és III. k. 374. l.

² A megyék által kezdeményezett, a „valóságos és a nemzetnek tulajdon díszét, méltóságát kiabrázó és a tárgy fontos voltának valóban megfelelő nemzeti játékszín építésére s örökös virágzására” vonatkozó mozgalom részleteire I. Bayer József, *A nemzeti játékszín története*. Bp. 1887, I. 202. s köv. l. és *Sándor Lipót iratai*, Iratok 161. sz. — Az adakozók sorában egyébként Kazinczyt is ott találjuk. — Vay Miklós br. (1756—1826), mérnökhari tiszt, később insurgents tábornok. Jellemzését I. III. k. 199. l.)

³ Gyulay Sámuel gr. (1723—1802), altábornagy, a grófi címet szerző labanc tábornok, Ferenc fia. Ekkor a gyulafehérvári vár parancsnoka. 1790-ben az uralkodóellenes táborhoz húzott, II. Lipót is a „megbizhatatlannak” közé számította. Nevét különben az irodalomtörténet is számontartja. Kazinczy a károlyi installáción találkozott vele. (Életrajzi adatai: *Történelmi tár*, 1887, 706. l. és *Szinnyei*, IV, 162. h.; 1790-es magatartására, Lipót véleményére: *Sándor Lipót iratai*, 17. és 386. l.) — A levélben említett „magyar dal” valószínűleg Verseghy Marseillaise fordítása.

Nun manches von Szabó Latzi — — — Dem Szlávý hat er manche Sachen gezeigt, ohne dass, — frage dieserwegen den Szentmáriay — — — Ich empfehle Dir Szabós Besserung, und umarme Dich — — —¹

105.

1794 július 21, Nagyvárád

Szlávý János jurátus levele Laczkovics Jánoshoz

A titkos társaságok nagyváradi szervezkedéséről, Szentjóni Szabó Lászlóról, a rossz termésről és a gabonaárakról.

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 37. köteg. A Kir. Táblán készített egykorú töredékes másolata : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávý János periratai 8. sz. mellékl.

Nagy-Váradon júliusnak 21-kén 1794-dikben

Érdemem felett való Drága

Édes Uram Bátyám !

Hozzám küldeni méltóztatott betses uri levelét méltó tisztelettel és ki-mondhatatlan örömmel vettem. — Az olyan leveleknek igen nagy haszna

¹ A levélnek ezzel a részével kapcsolatban különösen sokat faggatta Kazinczyt a kir. jogügyi igazgató. 1795. február 26-án Kazinczy írásbeli vallomásában erre vonatkozóan ezt olvassuk : „Hesterno Magnificae Dominationis Vestrae [Németh János] jussui, ut quid hoc fuerit, quod ego in literis Hajnoczio missis, Ladislaum Szabó ordinario judlium comitatus Bihariensis Georgio Szlávý ostendisse, ob angustiam loci non tam scripsi, quam medio Francisco Szentmarjay nunciavi? recogitare, obtemperaturus, omnes colloqui illius, ex quo ego ad notitiam hujus rei deveni, circumstantias memoria revolutans, videor mihi quaestionem propositam in assecutus, ut desiderio Magnificae Dominationis Vestrae in ea solvenda abunde satisfieri possit; atque ita rem hanc, ea qua par est, reverentia sequentiabus gratioso ejusdem obtutui substerno. — Fecit mihi Georgius Szlávý Károlyini in spissa hospitum comitis installati multitudine et sub strepitu concentus musici non nullas quaestiones de ritibus liberorum murariorum, sibi unice ex scriptis typis vulgatis notis; et hac occasione fuit, ut signo execratae coalitionis Reformatorium indice in palmam suam picto, me interrogaverit, quod vero hoc signum sit? Ego dixi, hoc non esse ex signis liberorum murariorum, et interrogavi illum cum aliqua admiratione, ubinam illud viderit? Dixi mihi, illud Ladislaum Szabó sibi ostendisse. Res mihi incussit dubium, annon is etiam ad coalitionem hanc captatus fuerit, et non potui mihi temperare, ne illum, quid vero Szabó hoc denotari dixerit? interrogarem, sed responsi loco accepi, nil sibi praeter figuram signi manifestatum esse. Actus hic Szabóianus videbatur mihi vanitatis illius, cujus quidem a me semper abunde arguebatur, indicium; et cum Hajnóczy ob pluris factum Hatvanium me in proximis suis litteris objuraverit, aripui occasionem inter alia vanitatis ejus specimina hoc etiam novius Hajnoczio detegere. Multum recogitavi, Magnifice Domine Consiliarie Director! ut plures adhuc colloqui hujus circumstantias in memoriam meam revocare possim: sed cum res haec nec momenti alicujus peculiaris mihi visa fuerit, nec ab octo mensibus recordationem meam subiverit, nil plus conquirere potui. Credibile est colloquium nostrum in tam frequenti multitudine his interruptum fuisse. Quod Szlávým attinet, ejus curiositati in explicatione signi ne? vel signorum? non amplius reflecto per me satisfactum non est, cum constituerim, usque peniciorem instituti per bonos quidem (ut mihi de Hajnóczy et Szentmarjay infelix persuadebam) homines promotae, sed vel ipso primo vultu horrorem in cubiculis, cognitionem ejus propagationem differendam; ipsum vero exitiale illud scriptum nec fuit Károlyini mecum. Hic a Szlávío divulsus, cum eo mense tantum Septembri, integrum fere mensem tardius ac Hajnóczy interceptus est, conveni, sed illum nefariae huic societati immixtum nec tunc observavi.” (O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 20 köteg.) — Ezzel lényegében megegyezően mondta el a beszélgetést Szlávý György is: II. k. 747. l.

vagyon itten, merтт ezek a' szegény emberek csak azokat tudják. a' mik az közönséges levelekben vagynak, igen jó volna tehát, és magam-is különös grátziának tartanám, ha kedves Uram Bátyám többször-is küldeni méltóztatna.¹

A processusoknak vagyon-is, nints-is jó ki-menetelek: a' bírák itten theoreticusok jók, és majd mindnyájan a' fel-peresekhez hajlanak, de practikusok igen rosszak: én mindazonáltal eleget igyekszem. — A politiae professor Balugyánszky Mihály és Kazinczy Miklós vármegye esküdtye meg-házasodtak; leány kérőben sokan vagynak; Gyuri, a' bátyám Kassán vagyon, és így a' processualis actákat vele még nem közölhettem.²

A' szüleimnek³ nevében, kik mosttan Erdélyben vagynak, szíves köszöntését Uram Bátyámnak alázatosan köszönöm: az Anyám, mivel még most-is rosszul vagyon, Erdélybe mentt a' savanyú vízre, az Atyám-is tehát oda mentt vele. — A' tudva lévő könyvet már ki-kereste az Atyám, és szívesen el-küldi Uram Bátyámnak, hanem azt mondotta, hogy csak arra kérjem Uram Bátyámat, hogy el-ne vesszen.

Lehet a' szegény Szabó László esetén sajnálkodni, merтт olyan dolgok, a' millyenekértt ő ki-maradott, az igen nagy aristocrataság jelei. — Többet majd ha szerentsém leszen Uram Bátyámmal személlyesen lenni.⁴

Nagyon rossz ezen a' földön a' termés: Bihar vármegyében nem annyira, mintt a' szomszéd vármegyékben, és ezen vármegyét a' többihez képest Kánaán földnek lehet mondani: a' marhás gazdák már felében adják marhájukat a' ki-teelésre, úgy, hogy a' kinek 300 darab marhája vagyon, 150 annak ad, a' ki a' télen által a' 300-at kitartya; a' buzának köble 4 váltó ft., az árpanak 's zabnak 3 váltó ft., 7 Xr., ha eső járna, bor és tengeri elég lenne; bár csak eső esne, hogy Uram Bátyámnak egynehány jó okányi és szalontai dinnyével kedveskedhetnék.

Baranyiné csókollya Uram Bátyámat.

Ő nagyságát, a' bárónét,⁵ egész úri háza népével együtt alázatosan tiszttelem.

Kedves úri leveleit édes Uram Bátyámnak el-várván, magamat grátziájába, 's úri szívességébe ajánlván, mélyly tisztelettel maradok

Édes Uram Bátyám

alázatos szolgája 's igaz
szívű tisztelő öttse

J.

¹ Szláv 1795. ápr. 11-én. vizsgálati fogságában kelt s a vádirat állításait cáfoló följegyzésében azt írta, hogy mindezzel csak azt akarta mondani: örülnek, ha olyan híreket hallhatnak, amelyek az ujságokban nincsenek benne. (Szláv periratai, A mellékl.)

² Mindez virágnyelven van mondva és a titkos társaságok szervezkedésére értendő. Balugyánszky Mihály, a nagyváradi akadémia tanárának személyére és a mozgalommal való kapcsolataira I. II. és III. k., továbbá Tardy Lajos, *Balugyánszky Mihály* (Bp. 1954) c. biográfiáját. Szláv különben a Kir. Táblán visszavonta a Balugyánszkyról itt közölteket, mondván, hogy nem írt igazat. (L. II. k. 363. l.) — Kazinczy Miklósról I. II. k. *Iratok* 86. sz. — Szláv György főszolgabíróra I. II. k. *Iratok* 95. sz.

³ Id. Szláv György, Esterházy hg. derecskei, kisvárdai és almási uradalmainak jószágigazgatója és Laczkovics Magdolna, a levél címzettjének testvére.

⁴ Szentjóni Szabó László a költő, Bihar megye tiszteletbeli aljegyzője pályázott a valóságos aljegyzői állásra, de a választáson kibukott. L. Gálos Rezső, *Szentjóni Szabó László*. Bp. 1955. 97. s köv. l.

⁵ Br. Soyerné, Laczkovics szállásadó asszonya. (Vö. II. k. 86. l. 2. jegyz.)

106.

1794 július 24, [Regmec?]

*Kazinczy Ferenc levele Hajnóczy Józsefhez**Wieland-fordítása eltiltásáról, az Abaúj megyei gyűlésen a sajtószabadságról és a cenzuráról folytatott vitájáról.*Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 52. fasc. 20. köteg. — Nyomtatásban megjelent: *Irodört.* 1949, 327–330. l.

Den 6. Thermidor 2

Nicht eine Stunde dauerte unsre Congregation in Abauj mehr, als dein lieber Brief, samt dem meines [!] Aszalay,¹ der mir die *Testimoniales* wegen den Diogenes mitbrachte, ankam. Und so war es keine Möglichkeit mehr eine Klage einzureichen. Das will ich in der zukünftigen Congregation und zwar überall wo ich Compossessor bin, nehmlich in Abauj, Zemplin, Bihar und Szabolcs. An der letzten Seite dieses meines Schreibens soll die Copie des diesetwegen ergangenen Statthalterey Befehles stehen.²

Der Grund, warum meine, Imprimatur erhaltene Übersetzung angehalten wird, wird dadurch angegeben, ut cum distractio ipsius originalis libri neutiqvam singillative, sed duntaxat in nexu cum omnibus operibus Wielandianis admittatur. Bedenke nur, wie das czizsmacherisch lateinisch aufgesetzt sey! Wohl, Wielands Werke darf man also einzeln nicht verkaufen, sondern alle seine Schriften zusammen. (Das doch falsch ist.) Warum erlaubt man also, dass die Übersetzung des katolisch gewordenen Vályi A' k e r e s z t y é n é r z é k e n y s é g e i (unter Wielands frühesten Schriften sub titulo: *Empfindungen eines Christen*, bekannt) verkauft werde?³ Ist denn zwischen seinen Schriften mehr Zusammenhang als unter Cicero's, der bald freundschaftliche Briefe, bald Scipios Traum, bald eine Rede pro lege Manilia, bald *De finibus bonorum*, bald philosophische Quaestionen, bald philippische Donnerreden schreibt? Was braucht der, der Wielands Diogenes kennen wünscht, seine Musarion, seinen Oberon, seine Abderiten, seinen Lucian, seinen Horaz zu lesen? — Nicht das ist die wahre Ursach, sondern das, dass mein Wielandischer Diogeness die Herrn Pfaffen von Korinth und von Ungarn geisselt. — Aber ich will sie kriegern. Ich wünschte, dass Baron Schaffrath, der um einen rothen Gürtel feil war,⁴ mir recht viele Exemplaria

¹ Aszalay János, a jakobinus per későbbi vádlottja. L. II. k. *Iratok* 96. sz.

² Kazinczy Wieland-fordítása, melyet még 1790-ben készített, *Sokrates Mainoménos, az az a sinopei Diogenes dialogusai*, *Wielandból* címen 1793-ban jelent meg Trattnernél, Pesten. 1794. május 30-án a könyv terjesztését eltiltották, a Kazinczytól ebben a levélben közölt indokolás alapján. (A kancelláriai rendelet szövegét Kazinczy közli levele végén. L. O. L. Helyttan. Rev. libr. 1795, fons 9, pos. 2., 5., 7., 8. és M. Kanc. 13304/1794. sz.). Kazinczy gondolt rá, hogy folyamodik a végzés megváltoztatásáért, de elfogatása ebben megakadályozta. (Vö. Váczy János, *Kazinczy Ferenc és kora*. I. Bp. 1915, 443–446. l. és Czeizel János, *Kazinczy Ferenc élete és működése*. I. Bp. 1930, 225–226. l.) — L. 1067. l.

³ Vályi K. András (1764–1801), 1792-től a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára; Wieland fordítása 1791-ben jelent meg.

⁴ Schaffrath Lipót br. a pesti piarista-gimnázium igazgatója, pesti cenzor.

confiscirt hätte. — In dieser meinen Geist ganz abmattenden Hitze bin ich zu nichts nutz. Es kommt eine glückliche poëtische Stunde, und dann seze ich einen kühnen Aufsatz an den Palatin auf, und verklage die Schwarzröde.

Bey unsrer jezigen *Congregation* fiel nicht merkwürdiges vor. Unsre Energie, die wir im vorigen Jahr haben contestirt, schien ausgestorben zu sein. Es war Wunder, dass man die Szatthmárer Repraesentation wegen der Hinübersetzung der Universitaet nach Gran mit Vergnügen zuhörte. Bey dem §.: dignetur S. M. Ss. excessus qui Pesthini perpetrantur cum excessibus qui Tyrnaviae aut Agriae perpetrati sunt conferre, machte ich die zuhörenden aufmerksam, und so war die catholische Parthie fuschswild aufgebracht und beschämt. Igen, mert ha Pesten csinálnak excessust, mindjárt azt mondják: jurátus cselekedte.¹

Den 1. Tag der *Congregation* verkündete man das Intimat wegen der Pressfreyheit.² Látjuk hogy ő Felsége nagyon inhaereál. — Was ist das? sagte ich; werden wir denn anstatt Gründe zu wiegen, blos das ansehen, ob es nicht wiederholt befohlen wird? Úgy, de mikor nincs róla törvény? — Hát a' más részre van? — Nincs, de mit csináljunk hát? — Rekapituláljuk a' mit mondtunk és tegyük oda, hogy bizunk a' fejedelem igasságába... *Conclusum*: Cum argumenta in repraesentationis nostris adducta per intimatum hoc elisa non sint, et diaeta 1791 rem hanc ad decisionem corporis legislativi relegaverit, tempus vero diaetae instet, non censeri de tempore, ut in prioribus repraesentationis deducta argumenta nostra recapitulentur, sed rem sinendam in statu quo.³ — Ami azt illeti, az csakugyan tagadhatatlan, hogy a censura sok dolgokat cselekszik, a'min skandalizáltatnunk kell, sagte Fáy Ágoston.⁴ Der Anfang freute mich. Lám Péter Bodenloss úrnak a' munkája

¹ 1794 elején újult erővel merült fel a régi, már többször érintett kérdés: nem volna-e helyesebb az egyetemet Pestről valamelyik kisebb városba áttenni. A Kancellária az Esztergomba való áthelyezés mellett foglalt állást, a megyék véleménye azonban erősen megoszlott. Egyrésztük, főként arra hivatkozva, hogy az egyetem katolikus jellegű, másrészt pedig, hogy a nagyváros légköre nem alkalmas az ifjúság helyes irányú vallás-erkölcsi nevelésére, az Esztergomba való áthelyezést pártolta. Egy másik csoport a Vácra való költözést szorgalmazta, mondván, hogy ez közel van Pesthez, viszont az ifjúságot nem fenyegetik a nagyváros veszedelmei. A keleti protestáns megyék és mind-azok, akik a felvilágosultak táborához tartoztak, egyedül Pesten látták azt a kulturális keretet, amely az egyetem számára alkalmas. (A részletekre l. *József nádor iratai*, I. Iratok 14. sz. és Pauler Tivadar, *A budapesti m. kir. tudományegyetem története*. Bp. 1880, 303—312. l.) Szatmár megye itt idézett felirata az egyetem Pesten hagyása mellett foglalt állást. Érvei: a protestáns hallgatók számára sem Esztergom, sem Vác nem biztosít megfelelő környezetet. Azt, hogy a nagyváros erkölcstelenségre nevel, a megye nem látja igazolva. Itt következik a Kazinczy által emlékeztetből idézett rész: „oramus Celsitudinem Vestram Regiam [t. i. a nádort] et exc. Consilium Locumtenentiale Regium, dignetur quam accuratissime investigari curare: an? et quales patraverit excessus juvenus in universitate Pesthiensi a quo tempore haec Pesthini locata est? Quales autem excessus praeexisterint in Universitate Tyrnaviensi? Agriae? praeexistantque hodie in Academiai, quae in obscuribus locis sitae sunt?” (Nagykároly, 1794. május 5.: O. L. M. Kanc. 13735/1795. sz.) — Abaúj megye ebben a tárgyban kelt feliratának teljes szövegét nem sikerült megtalálnom. A Kancellárián készített kivonata szerint elsősorban az ifjúság nevelésének és oktatásának kérdésével foglalkozott, anélkül, hogy az egyetem áthelyezésének kérdésében állást foglalt volna, mert ez szerinte az országgyűlés elé tartozik. (Uo.)

² Abaúj megye 1793. aug. 12-i feliratára érkezett királyi válasz. (O. L. M. Kanc. 768/1794. sz.)

³ Abaúj megyének ezt az újabb fölterjesztését nem találtam meg.

⁴ Fáy Ágoston, ekkor Abaúj megye alispánja.

imprimaturt nyert, és még is elszedték az exemplárokat. Micsoda securitása van tehát az írónak. Ich stand auf, mein Gesicht muss gezeigt haben, dass ich was habe, denn sogar der alte bigotte kalwiner Bárczay Ferencz sagte: halljuk. Ich sagte, Pater Bodenloss hätte causam suam negligirt, er hätte klagen sollen, und so wäre es gewiss unsre Schuldigkeit gewesen seyn, seine gerechtsame Foderung zu secundiren. A' munka ugyan teli van a' legszemtelenebb kalumniával, mindazáltal az olyan, a'melly semmi kárt nem tett, és nem tehetett. Bárczay fragte: T e l i v a n k a l u m n i á v a l ? er wollte, dass ich in das Detail tiefer schreite. Der gute Alte. Igen is, és pedig a' legszemtelenebb kalumniával. Azt mondja, hogy Leopoldot a' kőművesek étették-meg. Pedig nagy a' gyanú, hogy ez a' tudományokat szerető fejedelem maga is kőműves volt, mint az atyja I. Ferencz császár bizonyosan a' vőlt. Nun berührte ich noch die 25 Ducaten, die jede 00 zur Unterhaltung der Revolutionen jährlich steuern soll. Und da sagte ich: Miscere rempublicam, reges sicario more occidere non latomorum sed jesuitarum artis est. Dies erregte viel frohes Lachen, und Bodenloss war roth, wie ein Krebs und blass wie Gyps. Ez eléggé mutatja, hogy a' rossz könyv, ha csupa convitiumból áll is, veszedelmes nem lehet. Imé ezt a' firkálást Pater Bodenloss úr nem csak árulta, hanem tolta is az olvasásra, és még sincs senki, aki a kőművesek felől rossz opiniót kapott volna. — Bodenloss kam nicht mehr in die Session.¹

¹ Kazinczy egy nyilván már fogsága után, de közelebről meg nem határozható időben írt följegyzésében (Tud. Akad. Ms. Tört. negyedrét 15. sz.) „Egy bátor szavam az Abaúj vármegyei gyűlésen, Kassán, 1794” címen ezt írja: „Vitéz Imre . . . 1793-ban lefordíta s kinyomtatata Kassán egy nyomorúlt firkát e cím alatt: a kőművesek nem jakobinusok. Péter Szuhányi, exjezsuita, akkor nevelője a báró Vécsey Miklós gyermekeinek, később supremus studiorum director a kassai kerületben, egy hasonló érdemű munkát nyomtattata: A kőművesek jakobinusok; a két munka szabadon forga kezekben. De mivel Szuhányi azt is beszélé, hogy második Leopold császárnak halálát kőműveseknek lehet tulajdonítani, . . . s az udvar a Szuhányi állítását complimentnek nem vehető: ezen itt említett gyűlésben felolvastaték a parancsolat, mely a Szuhányi munkáját a tilalmazott íráskol laistromába számoztatta. A mint a parancsolat felolvastaték, az imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszóllala: Quidcunque demum dicamus, latomi certe jacobini sunt. — Én értém, hogy ez a vak ember Szuhányi és Bodenlosz Mihály exjezsuiták által van feldühítve, . . . felkelék, s szemeimet Bodenloszra szegezvén, s feleletemet nem Szent-Imrey Pálhoz, hanem Bodenloszhoz intéztem, hangosabban, mint szokásom és illet, e szokat mennydörgém: Civitatem miscere, reges sicario more tollere, non latomorum est, sed jesuitarum . . .” (Ezzel lényegében megegyezően írja le a történeteket 1809. november 30-án kelt Rummy Györgyhöz szóló levelében is: *Kazinczy levelezése*, VII. 1601. sz. Itt Bodenloss helyett Bodendorfort ír. — A Kazinczy szerint, Vitéz Imre Zemplén megyei birtokos által közreadott munka: *A' szabad kőművesek nem jacobiták. Egy egyenes szívű embernek az ütlete. Fordítottat németből*. Kassán, 1793.) — A másik munka címe: *Felfedezett áll-ortza, mely nyilván ki-mutattya, hogy a szabad-kőművesek jacobinusok* 1794. Írta Igaz Hazafi. (Rövid tartalmi ismertetése: *Martinovics és társai*, 188—189. l.) Hogy szerzője valóban Bodenlosz-e, nem bizonyítható. A Helytartótanács 1794. március 7-én rendelte el a röpirat elkobzását, s ugyanakkor indította el a nyomozást a szerző személyének kiderítésére. A vizsgálat során megállapították, hogy a munkát Landerer kassai nyomdájában nyomták 1000 (!) példányban, s ebből 500-at Bodenlosz vett át bizományba. Abaúj megye maga elé idézte Bodenloszt, s ez elismerte, hogy az 500 példányt átvette, de tagadta, hogy a röpiratnak ő volna a szerzője. (L. O. L. M. Kanc. 1794: 3366., 4376., 7253., 8488. és 9963. sz., 1795: 13709. és 14731. sz. Bodenlosz írásbeli nyilatkozata, 1794. május 7.: O. L. Helyttan. Rev. libr. 1794, fons 2., pos. 164.) Kazinczy jegyzetben közölt följegyzéséből viszont arra is gondolhatunk, hogy a röpirat szerzője Szuhányi Ferenc exjezsuita. (*Ballagi* egyik röpiratot sem ismeri. — *Abafi* szerzőként Szaitz Leót nevezi meg. 347—348. l.) A szóbanforgó személyek: Bárczay Ferenc, az 1780-as években Abaúj megye szolgabírája. — Bodenlosz Mihály (szül. 1739) exjezsuita, ekkor számtartó a leleszi konvent buzafalvi birtokán, később,

[Utóirat a margón:] Meinen Gruss an Szentmarjay und Versegi. Der letzte sollte meine Papiere, die Szentmarjay mitnahm, besehen.¹ — Rath in Raab liess seinen Sohn Socrates taufen.²

107.

[1794]

*Hirgeist Ferenc töredékes följegyzései
a despotizmusról, a lélek halandó voltáról, az istenről és a szabadságról.*

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A. 17. köteg. — Töredékes hivatalos másolata: uo. 44. fasc. Hirgeist periratai 5. sz. mellékl.

Az alábbiakban Hirgeist Ferencnek, a jakobinusok elleni perben halálraítélt joghallgatónak töredékes följegyzéseit közlöm. (Hirgeist személyére és a jakobinus mozgalomban való részvételére l. II. k. 657. s köv. l.) Belőlük jó képet alkothatunk azokról a gondolatokról, amelyek a kor radikális fiatalságát foglalkoztatták. (Hirgeist csak törve beszélt magyarul. Följegyzéseit minden javítás nélkül közlöm).

A despotizmusnak definitiója.

Minden ember kíván szerentsés lenni, de kevés vagyon, a kinek az eset engedné, hogy a lehessen. Szabadság nélkül egy társaság sem boldog nevezheti magát, 's még is egy megsiratásra méltó ménkűség által alig hogy nem mindnyájan a nemzetek a bilintsekbe vetetvén fohászkodnak. Sok millió ember látzatik született mind munkálkodó a boldogságát tsak egyedül egy embernek, a' ki maga magát istennek teszi, s' ki ugyan azért magának elhitei, hogy ő semmivel nem tartozik az embereknek, kiket ő tsak alábbvalókat tekint, sem a társaságnak, a' mellytől a hatalmáját veszi. Képzeli önmagát szerént mind tsak néki szabad; a természetnek leg-szentebb törvényei az ő feje után készítettettek, egy szóval egyedül ő bír aval a jussal, mindnyájukat megbántani, kik atúl meg fosztatván magokat motzani sem mernek.

Magna tentas Phaeton!

Mit gütiger Nahsicht subintelligitur.

*

Unsre Seele offenbahrt sich in allen Theilen unsers Körpers, doch aber scheint sie in Plexu Solari den vorzüglichsten Sitz zu haben. Nichts ist thätiger in unseren Körper als der Kopf, er ist die Schatzkammer, der in unsren ganzen Körper sich verbreitenden Seele, und diese Schatzkammer nenne ich den Geist.

1802-től, a kassai konviktus régense, címzetes apát. (Életrajzi adatai: *Jezsuita történeti évkönyv*, Bp, 1942, 432. l.; Petruch Antal, *A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve*. Bp. 1942. 1457. sz.; Váczy i. m. 487. l. és *Magyar Kurir*, 1802: 26. sz. Irodalmi munkásságáról különben sem *Szinnyei*, sem *Gulyás* nem tud, *Sommervogel*, pedig még nevét sem ismeri.) — Szuhányi Ferenc (1742—1824), exjezsuita, majd világi pap, 1794-től a gyöngyösi gimnázium igazgatója, később kassai tankerületi főigazgató. (Életrajza: *Tudományos Gyűjtemény*, 1824. III. 115. l. és *Szinnyei*, XIII. 1154—1155. h.)

¹ Kazinczy 1794. október 6-án Kiss Jánoshoz írt leveléből tudjuk, hogy még a nagykárolyi főispáni installáción, július elején, a köv. kéziratokat bízta Szentmarjayra: „Gesznernemnek 15dszeri fordítása, Wieland Grátziáinak fragmentuma, Anakreonnak némely dalai.” (*Kazinczy levelezése*, II. 453. szám). Szentmarjay elfogatása után ezek a kéziratok minden valószínűség szerint elkallódtak.

² Ráth Mátyás, győri ev. prédikátor, korábban a pozsonyi *Magyar Hirmondó* szerkesztője.

Wie alles zu leben anfängt und wieder aufhört, wie du vor Entstehung deines Körpers deiner nicht bewusst warst, so wirst du auch mit einem natürlichen Verstand begreifen, dass du mit dessen Auflösung aufhören wirst deiner Bewusst, dass heisst, des Vergangenen bewusst zu sein; dies lässt sich leicht begreifen, und glaubet man dies, so muss man notwendigerweise glauben, dass die Seele sterblich ist. Denn ohne meiner bewusst zu sein, soll sie ewig in Lüften schweben, soll sie in den Körper eingehen, oder in Gott zurückfliessen? Denique ich weiss doch nicht, ob ich — dies ich — der Hirgeist war. Man darf seinen Verstand ein wenig anstrengen, um zu begreifen, dass dies auch sterblich heisse.

*

Das Naturgesetz ist das höchste Gesetz.

Man kann in Stillen ein König seyn und weise über seine Neigungen regiren, und geheime das edelste Vergnügen mit Absicht recht gethan zu haben, bereitet sich in unserem Herzen aus, uns macht uns muthig etc.

*

Etre né raisonnable et agir ainsi!

*

Ein rechtschaffenes und gutes Gemüth ist Gott in einem menschlichen Leibe.

*

Die Seele ist frey, sie kann thun, was sie will, indem ausser ihr nichts sey, was sie zwingen konnte.

*

Die Quelle der natürlichen Sittenlehre ist die Vernunft und das moralische Gefühl des Guten und Bösen.

Was mit den Wahrheiten der Vernunft,^{a)} mit der Natur der Menschen und der Wohlfahrt der Welt übereinstimmt, ist recht und gut, und alles was durch eine richtige Folge herabgeleitet werden kann, ist Pflicht.

*

Die natürliche Moral richtet das äusserliche Betragen des Menschen ein, und macht ihn zum vernünftigen Bürger, der die öffentliche Ruhe befördert.

Wie schwach und unvollkommen sind Tugende, die aus der Religion entspringen, die aus Furcht zur Strafe, aus Erziehung und aus Rücksicht der ewigen Belohnung ausgeübt werden.

*

De Deo

Du kanntest den Bau meines Körpers, und die Beschaffenheit meiner Seele. Du suchest daher als ein mir Cornig [?] einzurechnenden Folge meine Zweifel von deinen Daseyn, meinen Unglauben an der Unsterblichkeit der Seele und du [?] beschlossest [?] noch mich, gerechter Gott, der nur den schuldigen strafest, aus dem Abgrund zu helfen, in den ich schuldlos gefallen bin, denn was konnte ich dafür, dass ich Philosophie hörte? dass ich einen Verstand hatte, welcher nachforschte mich in einen unüberwindlichen Fehler befand.

*

^{a)} Kihúzva: und den Empfindungen des Gewissen.

Suche die Freyheit.

Der ist frey, der thun darf, was er wünschet, und was er wünschet, nur das ist sein Glück. Vergnügen der Sinne und der Einbildungskraft, ermüden der Wollust, der Ehre und des Reichtthums.

*

Frage dann, woher es kömmt, wenn Gott die Welt regieret, dass oft die Tugend seüfzt, die Laster triumphiret? — Der nichts, als unser Glück wollen kann. Warum soll ich Einfindungen[?] der Ehrfurcht, der Liebe, des Vertrauens, der Dankbarkeit gegen die Gottheit finden? Si une prévoyance plus qu'humaine, si la sagesse d'un Etre intelligent et parfait préside sur ce monde a l'a formé[!], comment donc en permet-elle tous les desordres?

*

Doch das grösste Glück auf Erden, — das uns kann verliehen werden — ist des Glücks, dass wir uns freüen. Ja, das grössten würdig seyn.

Bestimmt sind schon die Augenblicke, wo der Mensch seyn Glücke macht, — der Kluge wartet bis sie kommen, und lasst[!], wenn er sie wahrgenommen. Lebhaft erfinden diese Freüde, ist ein tägliches Wohleben der Seele.

108.

1794 augusztus 5, Rákóc

*Szulyovszky Menyhért levele Hajnóczy Józsefhez
Magánjellegű dolgokról, a franciák elleni hadiadóról és a lengyel szabadságharc
híreiről.*

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Abaffy Ferenc periratai 13. sz. mellékl. — Külsején Hajnóczy följegyzése : 17. Aug. — Egykorú hiv. másolata : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szulyovszky periratai 5. sz. mellékl.

[Külsején címzés :] De Nagy Mihály. Monsieur Monsieur d'Hajnotzy, par Casovie a Bude

Rakocz, die 5^a Augusti 1794

Litteras de dato 10^a Junii accepi et tibi etiam illico respondi, in quantum me reflectere possum,¹ me tibi Cassovie 9. Pf praenumeratos submissurum. Per Szentmarium propter varios amicos et gravioros discursus oblitus sum mittere, Cassoviae nondum fui, sed hoc mense transibo pro certo, adeoque summam tuam habebis, quia vero video te iratum, similibus commissionibus te amplius non gravabo. Paquetam interim ego hactenus non accepi.

De Karolyiana installatione informatus sum.² Gratulor me ibi non fuisse.

Non suppono, ut regnum ad cautionem 36 millionum in se assumat, nec in diaeta, tanto minus per concursum imponendam.³

¹ Sem Hajnóczy levelét, sem Szulyovszky válaszát nem ismerjük.

² A nagykarolyi főispáni beiktatásra l. 1057. l.

³ A francia háború anyagi fedezetének előteremtése egyre nagyobb gondot okozott a Monarchia vezetésének. A Haditanács 1794-ben 60 millió forintot igényelt az állandó költségvetésen felül, s ennek legalább felét Magyarországgal akarták megfizettetni. Az országgyűlést azonban, tekintettel az ország rossz hangulatára, jobbnak látták

Kozcsusko 2^a Julii, uti ad nos fama detulit, exercitum regis Borussiae enormiter profligavit. Tormentis, omnibus utensilibus et impedimentis munitioneque amissis, reliquae exercitus Borussici dispersae, vix aliquando in unam massam congerentur.¹ Quis scopus revolutionis Polonicae? Hanc questionem finis ejus solvet. Aristocratae putant aristocratiam, prudentiores et illuminatiores democratiam futuram existimant, plebs et hebetiores ordinarie primo impulsu regii consueti Moscoviticae tyrannidis pertesi, labenter sub spe sortis melioris obtinendae terrena caperunt. Ego vero existimo: Initium esse aristocratiae pallium, finem democratiam futuram.

Scribis te pro vindemia venire non posse et nec vini conjiciendi causa venturum, si venire posses. Non me intelligis. Vale, salutes Szent Marjaium et Decanum.²

MSz

109.

1794 augusztus 5, Buda

Hajnóczy József levele Sipos József göttingai diákhhoz.

Beszámol a jezsuiták előretöréséről az egyetemen és megküldi Schlözer számára a Kazinczy Diogenes-fordítását betöltő kancelláriai rendelkezést.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. köteg. Borítékja zárlatán vörös viaszba nyomott címeres (!) gyűrűs pecsét töredéke. — Somogyi János ítélőmester által készített latin fordítása: uo.

A levél címzettje az a kecskeméti születésű Sipos József, akiről tudjuk, hogy 1791-ben lépett a debreceni kollégium tógátus diákjai közé, majd tanulmányait itthon befejezve Göttingába ment, ahol 1795. október 17-én jegyezték be az egyetem anyakönyvébe. Hazatérve 1799-ben Hódmezővásárhelyen, 1803-ban Kecskeméten, 1805-ben Szentesen volt tanár, 1818-ban pedig Békésen lett ref. lelkész. Neve az irodalomban sem ismeretlen. *Ő és új magyar, vagy miképpen kelljen a régi magyar nyelvet új nevek, szóllások és formák által gazdagítani, tsinosítani, úgy hogy azt természeti állásából ki ne vegyük* (Pest, 1816) című értekezése a maga idejében nagy vitát kavart fel. (Életrajzi adatai: *Szinnyei*, XII. 1162. h. — A göttingai anyakönyv bejegyzése: 1793. okt. 17. Joseph Sipos, Croata [??], jur. ex ac. Pestiensi. Közli Borzsák István, *A Göttingában nevelődött magyar diákok névsora. Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Bp. 1955. c. munkája függelékében, 194. l. — L. még Kovács Géza, *Sipos József nyelvészeti munkássága*. Budapesti VII. ker. külső főgimnázium értesítője, 1904/1905, 20–42. l.)

A levél a címzetthez nem jutott el: Hajnóczy már nem tudta postára adni. Elfogatásakor íróasztalán találták meg. (L. II. k. 107. l.)

nem összehívni. Batthyány primás azt javasolta, hogy nádori concursusra hívják össze az ország egyházi és világi vezető méltóságait, a tekintélyesebb nagybirtokosokat s ők ajánlják meg segély formájában az összeget. (Ez ugyan törvénytelen volt, mert az 1791: 19. tc. a subsidium és katonaaállítás ügyeket az országgyűlés hatáskörébe utalta.) A concursus megtartását azonban a nádor nem ajánlotta, s így a hadiadó megajánlása is elmaradt egyelőre. (Minderre részletes adatokat találni: *Sándor Lipót iratai*, 654. s köv. l.)

¹ A hír nem volt igaz. Frigyes Vilmos porosz király 1794 júniusában 50 000 főnyi hadsereggel sietett a Kosciuszko által szorongatott oroszok segítségére. A porosz had elfoglalta Krakkót és június 6-án Ravkánál megverte Kosciuszko seregét. Július 13-án Frigyes Vilmos megkezdte Varsó ostromát.

² Abaffy Ferencet nevezték így barátai. (L. II. k. 762. l.)

Ezek a sorok nemcsak Hajnóczy gondolkozására vetnek fényt, hanem arra is támpontot adnak, hogyan jutottak Schlözer lapjába a magyarországi hírek és tudósítások.¹

[Címzés a borítékon :] Monsieur Sipos, étudiant en droit à Göttingue. [A boríték hátulján :] Falls Herr Sipos abgereist wäre, vom Herrn Hofrath Schlötzer zu eröffnen.

A Bude ce 5 d'Aout 1794.

Citoien! Je vous remercie pour l'obligeante lettre, que vous m'avez écrit sans date et laquelle j'ai reçu, de votre ami Gr., il y a deux mois. Je vous félicite sur le progrès que vous avez fait, vous recommande aussi la langue angloise, et vous souhaite de mon coeur qu'en retournant dans votre patrie, si on vous emploie, vous trouviez cette douce satisfaction de l'ame, qui nous accompagne toujours, quand nous nous acquittons de notre devoir, et que dans le cas, si ceux qui disposent de nos charges ne voulaient pas vous employer, vous pussiez vous en passer.

Le sort de nos sciences dans l'université, est, on ne peut mieux. Depuis un an il n'y a que quatre jesuites, qu'on y a employé. Domin est le successeur de Horvath,² Schönvisner de Gabelhoffer.³ Kelemen professeur du droit et Reviczky, au lieu de Gyurkovics, sont laïques, c'est la vérité, mais ils ont aussi jadis été des jesuites.⁴ Il est même vrai semblable que l'exjesuite Magyar deviendra custos bibliothecae.⁵

Si le professeur Schlötzer peut faire usage des accluses,⁶ j'en serai charmé.⁷ Une ordonnance de notre conseil est adressé au magistrat de la ville de Pest, l'autre au directeur au dela du Danube Novak.⁸ C'est Kazinczy Ferencz qui a traduit le Diogenes de Sinope en Hongrois. Vous devés aussi dire au conseiller aulique Schlöczér, que ce n'est pas notre Consilium Locumtenentiale Regium Hungaricum qui a forgé ces ordonnances, ou comme nous

¹ A bécsi vizsgálóbizottság 1794. aug. 29-én a Siposhoz írt levéllel kapcsolatban is kérdőrevonta Hajnóczyt. Többek közt megkérdezték tőle, írt-e, vagy küldött-e levelet, adatokat máskor is Schlözernek. Hajnóczy válasza tagadó volt: a *Staats-Anzeigen* szerkesztőjével „sem közvetve, sem közvetlenül” semmilyen kapcsolatban nem volt (L. II. k. 107. l., ahol a jegyzetben tévesen írtam erről a levélről, hogy keltezetlen.)

² Domin József 1791-ben került Horváth János helyébe az egyetem fizikai tanszékére.

³ Schönwisner István (1738 – 1818), 1780 óta a pesti egyetem régészeti professzora, 1794 februárjában, Gabelhofer utódként az egyetemi könyvtár igazgatói állásába került.

⁴ Kelemen Imre, az ismert jogtudós 1793-ban, Reviczky József, a politikai tudományok professzora pedig 1794 őszén került a pesti egyetemre.

⁵ Talán az a Magyar József (1727 – ?), aki 1745-ben lépett a trencsényi jezsuita noviciátusba. (Petruch Antal, *A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve*. Bp. 1942. 1224. sz.) Ezen kívül személyére vonatkozóan nem találtam semmilyen adatot.

⁶ A Helytartótanács 1794. június 13-i rendelete, melyben eltiltja Kazinczy Wieland fordításának (*Sokrates Mainomenos az az a sinopei Diogenes dialogusai*) terjesztését. A végzést Kazinczy küldte meg Hajnóczynak július 24-i levelében. (Az eltiltás részleteire l. 1060. l. 2. jegyz.)

⁷ Hajnóczy arra céloz, hogy Schlözer leközlölhetné a rendeletet lapjában, a magyarországi hírekkel amúgy is elég gyakran foglalkozó *Staats-Anzeigen*ben.

⁸ Novák Krizosztom bakonybéli apát, 1793-tól a pécsi tankerület főigazgatója.

disons intimata, mais qu'il n'a fait qu'a les expedier. C'est la chancellerie Roiale Hongroise, ou plutot le conseiller aulique Lány¹ qui en est l'auteur.

Je voudrais savoir, si vous avés reçu celle-ci, de quelque maniere que ce soit. La plus utile serait de mon avis, si les ordonnances et l'etat ici joint sont imprimés dans les Staatsanzeigen.

H.

110.

1794 augusztus 7, Bécs

Saurau Franz gr., a Polizeihofstelle vezetőjének jelentése Ferenc királyhoz

Beszámol a magyarországi elégedetlenek mozgolódásairól és közli a Zemplén megyei veszélyes személyek névsorát.

Sk. aláírású eredeti : Allg. Verw. A. Pergen A. X/A 3.—H. 120. Az irat sarka az 1927-es tűzvészkor megégett. — Mikrofilm másolata : O. L. Filmtár. Bécsi anyag 15/1953. doboz.

Allerunterthänigste Note.

Die a. u. rückanverwahrte Anzeige des Majors von den Uhlanen² bestätigt in Ansehung des im Biharer Komitate herumlaufenden Aufrufes eben das, was ich bereits diesfalls pflichtmässig zur höchsten Wissenschaft gebracht habe.³

Die weitere anheymische Schrift enthält nicht minder gegründete und wohlgemeynte Fingerzeige über die nur zu bekannte Lage in Hungarn, und verdient daher nach meinem untergreiflichen Ermessen alle Aufmerksamkeit; denn, wenn gleich in diesem mit missvergnügten Schwindelköpfen, worunter hauptsächlich die Komitatenser der unteren Distrikte⁴ sich auszeichnen, angefüllten Königreiche wegen der überlegenen Zahl der gutgesinnten Unterthanen keine Revolution zu befürchten ist, so lässt sich doch nicht verbürgen, dass durch fremden Einfluss Unruhen ausbrechen könnten, die in gegenwärtigem Zeitpunkte immer tr[aurige]^{a)} Folgen nach sich ziehen dürften.

E. M. wollen demnach obge[nannte] geheime Angaben [an] herzigen, allenfalls den [Major seinem] Wunsche gemäss näherer Aufschlüsse halber hieher kommen zu lassen, und überhaupt, um den drohenden Uibel in Zeiten vorzubeugen, in ihrer Weisheit die gutfindenden ernstlichen Maassnehmungen anzubefehlen geruhen.

Was den in der anonymischen Anzeige genannten, hier befindlichen Bacsány betrifft, so werde ich, da auch von andern Seiten wider ihn sehr be-

^{a)} A szövegben az égés folyamán támadt hiányokat megpróbáltam szögletes zárójelben pótolni.

¹ Lányi József kancelláriai tanácsos.

² A jelentés írója D'Avesani, az ekkor Zemplénben állomásozó Mészáros-ulánus-ezred őrnagya volt, aki 1794 nyarán és őszén sorozatos jelentéseket küldött Bécsbe az északkeleti megyék hangulatáról és egyes forradalmi gondolkozású nemesekről. (Vö. III. k. 29. l.)

³ Ezt a jelentését nem ismerjük.

⁴ Még a török-korból maradt megjelölés szerint Alsó-Magyarországon az ország északkeleti részeit értették.

denkliche Inzichten, und insbesondere dessen Vertrauter Umgang mit dem Martinovics, vorkommen, ungesäumt ihn überfallen, und seine Schriften untersuchen, sohin ihn weiters nach Umständen behandeln lassen.¹

Saurau

A jelentéshez Saurau külön listán csatolta D'Avesaninak a „veszélyes” emberekről készült kimutatását. Ezek Szirmay Pál lázónyi (Zemplén m.) birtokos, Szulyovszky Menyhért, Sztáray Mihály gr., Kazinczy András berettői (Zemplén m.) birtokos, Cseh Ferenc, Szatmár megye másodalispánja, Gáspár Pál szatmári főjegyző, Török Lajos gr. tankerületi főigazgató, D'Este Viktor („verdirbt die Jugend”), Tichy István és Vuchetich Mátyás kassai akadémiai professzorok, Fucker (?) és Fried kassai kereskedők, Kazinczy Ferenc és a Bécsben tartózkodó Batsányi. (Az egyes személyekre vonatkozó életrajzi adatokat és jellemzéseket l. III. k. 29. l.)

Saurau jelentését az uralkodó megküldötte véleményezésre Sándor Lipót nádornak. A nádor szerint D'Avesani, ahogy ezt korábbi jelentései is mutatják, hajlamos rá, hogy rémeket lásson. Bécsbe való fölrendelése fölösleges. Utasítani kell, hogy ezentúl is figyeljen meg mindent s szervezze be maga mellé néhány megbízható ezredtársát. Jelentéseit pedig közvetlenül a nádornak küldje. (A részletekre l. III. k. 29. l. N° 12. Ennek sajtó alá rendezésekor Saurau jelentésének szövegét még nem ismertem.)

III.

1794 augusztus 10, Nagyvárad

Szlávy János jurátus levele Laczkovics Jánoshoz

A bécsi forradalomról keringő hírekről, arról, hogy bátyjával, Györggyel megismertette a titkos kátékát, családi dolgokról, a rossz termésről.

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 53. fasc. A Kir. Táblán készített, kivonatos egykorú másolata : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy János periratai 9. sz. mellékl.

[Címzés a borítékon :] de Grand-Wardin. A Monsieur Monsieur Jean de Laczkovics, a Pesth par Debreczin.

Nagy-Váradon augusztus 10-dikén 1794-dikben

Érdemem felett való Drága
Édes Uram Bátyám !

Tegnap reggel jöttem haza Mihályfalváról, s azonnal kezemhez szolgáltatva a' néném Uram Bátyámnak betses uri levelét; szíves köszönetemet eléggé ki-nem fejezhetem.

A' bétsi revolutio² akár igaz, akár nem, az én vélekedésem szeréntt ez a' hír nem a' leg-rosszabb, mert a' Pater Patriae cum Patribus Conscriptis jó ideát tsinálhat a' maga hiv jobbágysáiról, a' szegény jobbágyságok pedig jó előre lassan lassan ell-készítik nyakokat a' járomhoz.

¹ Batsányit, tudjuk, nem találták meg Bécsben a rendőrség emberei. Vö. II. k. 175—176. l.

² Kazinczy is úgy hallotta, hogy a bécsi demokraták elfogatásával kapcsolatban a császárvárosban forradalmi tüntetésekre került sor. L. II. k. Iratok 7. sz.

Gyuri¹ alázatosan tiszteli Uram Bátyámat; a' processualis actákat² örömmel által-olvasgatta, s in copia nálla-is meg vagynak. Én holnap Debreczenbe megyek a' vásárra, ottan Gyurit ismét meg-látom, a' szükséges informatiót tehát közleni fogom vele.

Az atyámnak levelét éppen ma hozta egy betsületes ember a' savanyú vizről, melyben írja, hogy csak ezen hónapnak 16-kán lesz itteni; az ő haza jövele után két napra szerentsém leszen a' vártt könyvet által-adni Uram Bátyámnak.³

Szörnyű rosszul ereszt nállunk az élet, a' bátyám 128 kereszt buzát el-nyomtatott, 's-nem lett belőlle 25 köbőlnél több; másoknak 10 kereszt után leszen egy köböl buzájok. Szentiványiné 300 kereszt után kapott 25 köblöt. — A' tengeriből semmi se lessz; az el-múltt héten adott-el a' bátyám Debreczenben tengerit, 's-köble 4 váltófrton 7 Xron mentt. Bor se lessz annyi, mennyit reménylettek a' gazdák; mert az eső nem léte miatt elsültt, sok helyeken megintt a' jég-is el-verte.

Baranyiné velem együtt Uram Bátyámat alázatosan tiszteli, midőn az egész uri házat tisztelném, vagyok 's-maradok

Édes Uram Bátyám

alázatos szolgálja, 's-igaz tisztelő
atyafi öttse
J.

112.

1794 augusztus 21, Nagymihály

Tántsits Ignác levele Szentmarjay Ferenchez.

Levelét megkapta, tanácsát megfogadja. Kéri tudósítsa a Martinovics elfogatásával kapcsolatos fejleményekről. Várja Kreil professzor metafizikai írásainak másolatát.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Tántsits periratai 9. mellékl. — A Kir. Táblán készített latin fordítása: *uo.* — A levél borítékja: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 24. köteg.

Tántsits Ignácot, a Sztáray grófok nevelőjét, régi barátja, Szentmarjay, vonta be a forradalmi szervezkedésbe. Tántsits magára vállalta, hogy főleg Kassán többeket megismertet a mozgalommal és a titkos kátékkal. (Tántsitsra, mozgalmi tevékenységére l. II. k. Iratok 87. sz.) Amikor azután Martinovics elfogatásának híre eljutott Pestre, Szentmarjay két levélben is tudatta ezt barátjával, és óvatosságra intette őt. (Szentmarjay levelei nem maradtak ránk. Fentieket Tántsits kihallgatási jegyzőkönyvéből tudjuk, 1795. febr. 27.: Tántsits periratai, i. h. 5. sz. mellékl.) Ezekre válaszol az alábbi levél, melyet azonban Szentmarjay már nem kapott kézhez, mert augusztus 16-ról 17-re virradó éjjel elfogták. (L. II. k. 62. l.)

¹ Bátyja, Szláv György főszolgabíró.

² A titkos kátékat érti. Vö. II. k. 746. l.

³ Minderre l. 1059. l.

[A borítékon :] de Nagy Mihály

A Monsieur Monsieur François Szentmarjay, secrétaire du
Baron Ladislas Ortzy

Par Caschau à Ofen. In der Festung.

Nagy Mihály, le 21 Août 1794

Cher Ami!

Ta lettre allemande et une autre, que j'ai reçu hier, m'ont instrui de l'état de l'affaire, et j'ai déjà pris des mesures conformes à ce que tu m'as conseillé. J'étais déjà à Cassovie avant que tes derniers avis me fussent arrivés, mais ils sont pourtant venus assez à tems, pour mettre des ordres convenables à ce que tu sais. Ne néglige pas de m'instruire par des lettres suivies de ce qui se passe au sujet de la chose connue, je t'en prie; tu es plus à portée de le savoir que moi. — Est-ce que j'aurai les écrits métaphysiques de Krail,¹ tu ne m'en dis rien, et on me presse beaucoup. Fais le copier, je te prie, sine mora, quoiqu'ils content; tu seras remboursé sans défaut par celui, qui en a besoin. Tu pourras me les envoyer au moyen du marchand de Pest Liedemann² à l'adresse de notre Comte.³ J'ai engagé ma parole et je voudrais tenir ma promesse. Fais donc ce dont je te prie, par amitié pour moi.

113.

1794 szeptember 11, Pest

Erdélyi László jurátus levele ismeretlenhez.

Kilátástalan és nyomorúságos helyzetéről, az országos változás lehetőségéről, Martinovics vallatásáról és a pesti elfogatásokról.

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Erdélyi periratai, mellékl.

Az alábbi levelet Erdélyi László jurátus valamilyen rokonának vagy közelebbi ismerősenek írta Nagyváradra. Elküldeni már nem tudta, mert szeptember 11-én este elfogták. (A részletekre, Erdélyi személyére és perére l. II. k. 649—652. l.)

Admodum Reverende Domine Frater
mihi singulariter colende!

[A levél elején édesanyjával kapcsolatos hirekről ír. Sajnálja, hogy hivatalos bihari útján nem látogatta meg a címzettet, annál inkább, mert nem tudja, mikor jut el megint arra a vidékre.] Deus scit, quo me fata ducent post breve tempus. Hoc unicum hac occasione insinuo, quod^{a)} in Hungaria nullam applicationem posset homo sperare, nisi circumstantiae temporum imutentur,

^{a)} Innen a mondat végéig terjedő részt az ügyész tintával vastagon aláhúzza.

¹ Kreil Antal, a pesti egyetem filozófia-tanárának hagyatékában, valóban található egy kézirat : *Institutiones metaphysicae*. Pestini, 1794, 294. lap. (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 657.)

² Liedemann Sámuel pesti nagykereskedő, az udvar besúgója. (Gotthardihoz írt jelentései : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 13. sz. köteg.)

³ Sztáray Mihály gr.

quod evenire possit, firmiter credo, cum videam cogitandi hominum ad imutationem tendere. Meus status est sequens: sum inclytae Tabulae Regiae Iudiciariae juratus notarius, sed praeter titulum reliquae accidentiae sint incertae, cum simus ultra 300. Jam modo meditetur de super, quando in anno recte unum vel alterum tanget fortuna exmissionem aliquam obtinendi. Infirmus fui per 4 ferme menses, qua occasione coactus sum vesticulas, quas pedetentim comparavi, levi pretio distrahere et modo quousque me iterum ad antiquum statum ponam, aliquo subsidio indigeo. Dominae Matri exosculor manus, fratriculam saluto et omnes noto.

Nova exigua habemus; inter reliqua maximam considerationem meretur illud tristissimum fatum Martinovitsianum, quod in squaloribus carcerum haereat Viennae, quem postea, quam incarcerassent, visitarunt, examinerunt et scripta illius privata obsignarunt, inter quae deprehenderunt correspondentias trium virorum, ex quibus apperuit intentionem illorum fuisse illam, ut regiminis formam immutent in democratiam. Invenerunt etiam cathalogum asseclarum illorum in Martinovitsianis scriptis, qui in Hungaria ascendit ad 13 millia. Hoc facto Martinovits degradarunt, baculis pulsarunt, ut fateatur de nomine asseclis, qui praeter illos tres viros, qui responderent cum illo,^{a)} nullum alium denunciavit, hodie adhuc cruciatur, ut tantum fateatur, sed nihil possint efficere. Illos tres viros, de quibus prius insinuavi, ex mandato regio 2da hora nocturna ex propriis hospiciis militia regularis accepit, et ligatos Vienam duxit.¹ 1^{mus} nomine Latzkovits, emeritus capitaneus, vir de comitatu Pestensi, ex nobilibus prima familia. 2us Szent-Marjay, secretarius vice praesidiis consilii Ladislai Orczy, possessionatus nobilis in comitatu Zempléniensi. 3us Hajnoczy, secretarius ad exc. Cameram Regiam, insimul etiam emeritus vicecomes, qui omnes Pestini et Budae habitarunt. Quartus accessit post duas vel tres septimanas, nomine Szolarczek,² doctor juris, Societatis Gehngensis [?] Eruditorum commembrum³ et absolutus theologus, juvenis homo.

Rogo, quam totius mihi scribat; habitatio mea est Pestini, titulus sequens: perill. Ladislao Erdélyi incl. Tabulae Regiae Iudiciariae jurato notario, Pestinum

Signatum Pestini 11 7^{bris} 1794

humillimus servus
Ladislao Erdélyi mp.

Kihúzza: Pestino Viennae

¹ A titkos társaságok igazgatóinak 1794 aug. 16-i elfogatására 1. II. k. 61—62. l.

² Szolártsikot 1794 aug. 30-án éjjel fogták el. Uo. 75. l.

³ Valószínűleg a Hajnóczyék által szervezett budai olvasóköre, másik nevén Societas Eruditorum-ra gondol. (L. 746. l.)

NÉV ÉS TÁRGYMUTATÓ

(A pusztán irodalmi hivatkozásokra nem utaltunk. Helyneveknél csak a kötetben előforduló elnevezéseket vettük fel; a helynevek után zárójelben közölt ország vagy megye-név az egykorú állami és közigazgatási hovatartozást mutatja. A dőlt számok jegyzetekre utalnak.)

- Aba Sámuel, magyar király 96
- Abaffy Ferenc LIII, LIV, LVI, LXXIII, LXXIX, 204, 272, 273, 296, 815, 868, 878, 896, 927, 940, 1042—1045, 1046, 1047, 1049—1050, 1054, 1062, 1065, 1066
- életrajzi adatai 204
 - politikai nézetei 963
 - baráti köre LIII, LV, LXXIX, 927
 - följegyzései 963—966
 - munkái :
 - — *Declaratio statuum catholicorum* 270—283
 - — a Marseillaise latin és szlovák ford. 1. Marseillaise
 - — *Pro se...* 203—207
 - — *Vox clamantis in deserto* 1042—1045, 1047
- Abaffy Ferencné Tarnóczy Zsófia 204
- Abafi Lajos 662, 663, 691
- Abaúj m. l. megyék
- Abderit (?) 1060
- Abhandlung über die Eintheilung der physischen Chemie* l. Martinovics munkái
- Abiponok (dél-amerikai indián törzs) 194, 195
- Abrégé de la théorie des contributions* l. Martinovics munkái
- Abulghazi Bedahur, mongol történetíró 202
- Acháb 185
- Achilles 274
- Acsa (Pest m.) 185
- Acsády Ignác XCIV
- Ad amicum aurem* l. Batthyány Alajos munkái
- Ad deputatos Hungariae* l. Martinovics munkái
- Ad inclitos... Status et Ordines... parænesis* l. Koppi Károly munkái
- Ádám, az első ember 724, 978
- Ádám pincér 116
- Adamovics András, ügyvéd 114
- Adamovics Pál 552
- Adamovics Rókus Kornél, helytartótanácsi fogalmazó, később a községi ker. tábla ülnöke 794
- adófizetés 601—604, 902—903, 910, 1012, 1026, 1038
- adók XIV, LXXVI, 57, 325, 600, 902—903, vö. hadiadók, kilenced, tized, terményadó
- Adonyi 215
- Adriai tenger 70, 85, 427
- Aegeria, nympa 330
- Aesopus 126
- Afrika 9, 127, 141, 198, 199, 202, 426, 789
- Ágost II., lengyel király 336, 455
- Ágoston 924
- Agram l. Zágráb
- Aigner Ferenc, ny. kapitány LXI, 473, 691, 717, 718
- akadémiák l. győri, kassai, nagyszombati, nagyvárad, pécsi, pozsonyi akadémiák
- Alanku, Dzsingisz khán anyja 202
- Albánia 732
- Albert, de, Charlotte l. D'Albert, Charlotte
- Albert, magyar király 96, 615, 616, 832
- Albert, szász-tescheni hg. 302, 319, 346, 828
- alchimia 447, 455, 794 vö. rózsakeresztesek
- Alduna 1006
- Alexandria 128, 978
- Alexovics Vazul, pálos szerzetes 762, 763, 765, 890, 892, 893
- *A könyvek szabados olvasásáról* c. munkája 762
- Alfonz X., spanyol király 128
- alispánok 79, 142, 439
- alkancellár l. Csáky József gr.
- alkotmány (magyar) 46, 107, 207, 370, 393, 490, 510, 541—548, 550, 627, 638, 647, 841, 898, 922, 1011, 1023
- fenntartása 50
 - jellemzése 912
 - jogi sérelmek LXXV, 36
 - — orvoslása 36, 37
 - reformja, megváltoztatása XIV, LX, LXVI, LXXII—LXXIII, LXXXII, 46, 48, 137, 143—144, 145—147, 163, 172, 269, 511, 545, 640, 770, 771, 772, 879, 896, 913—914, 917
 - tervek XXXIV—XL, 46—93, 897—921, 963 vö. Hajnóczy, Martinovics, Koppi alkotmánytervei
 - visszaállítása XII, 38, 41, 43, 95
- államnyelv l. magyar államnyelv, latin-, német hivatalos nyelv
- állampolgári jogok 67—68
- állampolgárság 75
- Államtanács 114, 550, 601, 784, 814, 879, 897, 928, 1056

Allgemeine Literaturzeitung l. hírlapok

Almás 1059

Almásy család LXI, 961

Almásy Ignác, septemvir 219—223, 226, 227, 229—232, 234—236, 297, 312, 316, 317, 319, 471, 961

Almásy Ignác, tábornok 472

Almásy Ignácné Splényi Teréz brnő 216, 222, 472

Almásy István 961

Almásy Pál, Arad m. főispánja XVII, 961, 972, 973

Almássy József, rendőrbiztos 550

Almissa 764

Alpok 887

Alsóausztriai Kormányzóság 579, 589, 705, 794

Alsóbükk (Sopron m.) 747, 748, 749

Alsókubin (Árva m.) LXXXIV

alsópapság XVIII, 1037 vö. klérus

Alsóvadász (Abaúj m.) 552

Alton, Richard, l. D'Alton

Altsohl l. Zólyom

Alvilág (Orcus) 145

Alvinczy gyalogezred l. hadsereg

Alvinczy József gr., tábornagy 697

Alxinger, Johann Baptist, osztrák költő, 589, 593, 595—597, 670, 671

Ambrózy Gábor, kir. fiskális 868

— levele Abaffyhoz 868

Amerika XLIX, 27, 119, 125, 126, 130—132, 134, 141, 144, 148, 183, 194, 198, 353, 426, 497, 568, 575, 580, 581, 669, 676, 702, 759, 762, 766, 780, 807, 859 vö. Dél-amerika, Észak-amerika

— i alkotmány, -i függetlenségi harc l. Észak-amerikai Egyesült Államok

— i gyarmatok 104, 183, 326, 454, 541

Amerikai-Francia-Német-Unió páholy l. szabadkőműves páholyok

Ammianus Marcellus, római történetíró 193

Ámos próféta 185

Ampringen János, a német lovagrend nagymestere 97

Amsterdam 141

Analysis der menschlichen Begriffe l. Martinovics munkái

anarchia 920, 921

Anaxagoras, görög filozófus 13, 33, 352

András II., magyar király 96, 99, 102, 323, 613, 732

András III., magyar király 96, 725

Andrássy Antal br., rozsnyói püspök 412, 470, 471, 487, 489, 681, 682

Andrássy István gr. 306

Andrássy Károly gr. 939

Andrássy Lipót gr. 335

Andrejovics 888, 889

Angellowicz Andrej, egyházjogász 364

Anglia XVII, XXXIII, XLVII, LXIV, 27, 66, 75, 86, 99, 103, 104, 125, 128, 129, 133, 135, 136, 138, 144, 147—149, 174, 198, 335, 342, 345, 355, 384, 419,

455, 489, 495, 540, 572, 575, 583—585, 587, 590, 676, 696, 697, 700, 713, 762, 764—766, 780, 781, 784, 785, 788, 789, 796, 798, 801, 802, 807, 808, 810, 811, 825, 827, 831, 847, 849, 850, 854, 859, 862, 879, 888, 896, 910, 913, 922, 935, 936, 957, 996, 1008

anglikán egyház 32

Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetése l. Aranka György munkája

angol alkotmány 647, 811

— — rokonsága a magyarral 104

— herceg magyar trónjelöltsége 103—105

— independens forradalom l. independentsek

— jakobinusok 858

— király, királyi család 104, 105, 183, 417, 811, 819, 820, 822, 862

Animadversiones philosophico-politicae l. Martinovics munkái

Ankerström, Jakab János svéd nemes 685

Annalen der Chemie l. hírlapok

Anonymus (Béla király névtelen jegyzője) 659

anyagelvűség l. materializmus

Ansar 463

antiklerikalizmus XXXI, XLIX, 288, 395, 544, 589, 890, 1042

antiroyalizmus l. királyellenesség

antitornizmus 32

Antoine, Paul Gabriel, francia jezsuita 761

Antonius, Marcus, római hadvezér 745

Apafi Mihály I., erdélyi fejedelem 730, 732

Apollinaris, laodiceaei püspök 128

Aquinói Tamás 32

Arad LXXX

Arad m. l. megyék

Aranda gr., a spanyol államtanács elnöke 786, 788, 798, 853, 854, 859

Aranka György XXIII, XXX, LVII, LXXXI—LXXXII, 838, 873—876

— *Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetése* c. munkája 104

Aranybulla l. törvéycikkek

Arbe szigete 222, 691, 973

Arbogast, Louis-Antoine, a strassburgi egyetem tanára 860

Archi l. Árki

Ardennek 997

Ariane 145

arianizmus 128

arisztokrácia l. főnemesség

arisztokratikus kormányforma 122, 124—125, 548, 801

arisztokratikus-monarchikus alkotmány l. monarchikus alkotmány

Arisztotelesz 13, 352, 354, 759, 978

Arius, alexandriai főpap 128

Árki (Archi) Pál, svadronyos kapitány 209, 210, 211, 213, 523

armalisták XIV, 380, 386

Arnold, abbé 44

Áron, zsidó főpap 152

- Árpád, magyar fejedelem 724, 725, 738
 Árpádház XXXIV, 95, 725
 Árpádkor 58
 Artois hg. 858
 Árva m. l. megyék
 Ascelin (?) 202
 Assisi Ferenc 107
 Aszalay János, nevelő 1060
 ateisták, ateizmus l. vallástalanság
 Athanasius, alexandriai pátriárka 128, 136
 Athena, Pallas 172, 173, 174, 175
 atomisztikus filozófiai elmélet 13
 áttérés szabadsága l. vallásváltoztatás
 Attila, hún király 49, 119, 137, 147, 724
 Atzél István, ítélőmester 223—225, 229, 231, 234, 236—241, 314, 625, 691, 923
 Auernhammer, Peter, udvari tanácsos 793
 Augustinus (Szent Ágoston) 30, 32, 128, 248
 Augustus, római császár 537, 745
 aulikusok LVI, LXVIII, 208, 214, 239, 273, 889
 Ausztria XLVIII, LXXI, LXXVIII, XC, 7, 28, 36, 49, 64, 93, 96, 97, 99, 101—104, 120, 132, 138, 143—145, 147—149, 352, 355, 391, 471, 507, 540, 563, 567, 597, 667, 675, 676, 683, 697, 713, 720, 729, 771, 780, 782, 788, 799, 802, 804, 808, 809, 817, 820, 825, 829, 830, 834, 849, 853, 858—860, 878, 879, 911, 913, 917, 922, 1005, 1050
 Ausztria uralma Magyarországon l. Berzevicz Gergely munkája
 Ausztriai ház l. Habsburgok
 Avesani l. D'Avesani
 Avignon 562, 584
Avis aux Dames l. hírlapok
 Ázsia 9, 141, 433, 722, 723, 724, 996
 „Ázsiai testvérek” 857 vö. szabadkőművesek
 Baál (Bál, Bél), sémi isten 201
 Babarc (Baranya m.) 485
 Babel l. Hoffmann Lipót munkái
 Babilon 185, 192, 201
 babonák 47, 173, 175, 190, 193, 584, 890
 Bacchus 26, 145, 202, 574
 Bacon, Verulami 139, 766
 Bács m. l. megyék
 Bacsinszky András, munkácsi g. kat. püspök 272
 Baden 395
 Badeni Lajos márkai, császári tábornagy 329
 Baerenkopf Ignác, pozsonyi kanonok 652, 893
 Bagdad 197
 Baillon br. 577
 Bailly, Jean Sylvain, francia csillagász 762, 815
 Baja 754
 Bajcsy János, alispán 232
 Bajmóc (Nyitra m.) 54
 Bajor Tudományos Akadémia 350
 Bajorország, bajorok 28, 350, 411, 452, 454, 731, 793, 823, 829, 830, 860, 865
 Bakabánya (Hont m.) 369
 Bakonybél 444, 1067
 Bálám számára 113
 Balásfy Tamás, pozsonyi prépost 655
 Balassa Ferenc gr., illyr kancellár XLVIII, LV, 43, 109, 113, 114, 116, 273, 458, 503, 511, 513, 627, 628, 643, 645, 775, 807, 808, 813, 815, 861, 882—885, 889, 893, 940
 Balázs Éva l. H. Balázs Éva
 Balboa, Vasco Nunnez, spanyol hódító 988
 Baldt József, tanár 491
 Balkán félsziget XIII
 Ballagi Aladár 208
 Ballagi Géza 171, 273, 367, 395, 508, 601, 649, 757, 773, 1062
 Balogh Péter, ócsai, septemvir, Torontál m. főispánja, kancelláriai tanácsos XIII, XXXIX, 46, 93, 110, 112, 215, 218—220, 223, 224, 228, 229, 237, 240, 241, 260, 297, 298, 316, 317, 458, 492, 535, 687, 775, 778, 878, 923, 936
 Balsamo, Giuseppe, l. Cagliostro
 Balugyánszky Mihály, a nagyváradi jogakadémia tanára LXXX, CIII, 1059
 Bánlaky József 1004, 1007
 Bánság LXXII, 43, 46, 84, 309, 314, 457, 475, 518, 859, 898, 910, 1004
 Bányai Mihály, Kassa város orszgy. követe 301
 — *Clero Hungariae ob rem religionis c. röpirata* 301
 bányák LXIV, 58, 328
 bányászati szakiskola 838
 bányavárosok XVI, 731
 Barabás Tibor C, 1002, 1015, 1016, 1036
 Bárány Péter, Széchenyi Ferenc titkára 190
 Baranya m. l. megyék
 Baranyai 833
 Baranyiné 1059, 1070
 barbárok 138
 Barbarossa Frigyes l. Rőtszakállú Frigyes
 Barco-huszárezred l. hadsereg
 Barco Vince br., lovassági tábornok, Magyarország katonai főparancsnoka LXXXI, LXXXIV, 116, 209, 210, 213, 216—224, 225, 228, 229, 231, 233—236, 245, 390, 483, 484, 491, 494, 509, 510—512, 514—516, 522, 550, 624, 627, 630, 747, 796, 881, 1046, 1055
 Barcsay Ábrahám, az író LXXXII, 794
 Varcay Ákos, erdélyi fejedelem 730
 Bárczay Ferenc, Abaúj m. szolgabírája 1062
 Barère de Vieuzac, Bertrand, konventtag 887
 Barics Adalbert, a pesti egyetem tanára LIII, LVI, LX, 691, 927, 929
 Barkóczy Ferenc gr., helytartótanácsos 960
 Barkóczy gr. család 814, 817

- Barkóczy Teréz grñő, l. Illésházy Istvánné Barndt 949
- Báróczy Sándor XXXII, 960
- Baróti Dezső 949
- Baróti Szabó Dávid 86, 986
- Bars m. l. megyék
- Bártfa (Bartfeld, Sáros m.) LXXX, 878, 881
- Barthélemy, François, marquis de, svájci francia követ 831, 962
- Bartsch Konrád Domokos, bécsi udv. kamarai fogalmazó XXVI, XXXVI, 37, 43—45, 48, 49, 596, 1055
- Bartsch Rudolf 1056
- Basedow, Johann Bernard, német filozófus 32
- Básta György, császári hadvezér 727
- Bastasich Jozafát, körösi gk. püspök 673, 674, 678
- Bastille XXXIII, 179, 181, 489, 557, 639, 824
- Batávia 141, 996
- Báthory András, erdélyi fejedelem 727
- Báthory Gábor, erdélyi fejedelem 728, 729
- Báthory István, nádor 559
- Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem 727, 728
- Batsányi János XXVI, XXIX, XXX, XXXI, XXXV, LXV, XLVII, XLIX, LVII, LVIII, LXXIV, LXXXV, LXXXVII, CII, 178, 190, 288, 873—876, 877, 932, 958—962, 1046, 1068, 1069
- elleni följelentés LX, 958—962
- levelei Aranka Györgyhöz LVII, 873—876
- — Kovachich Márton Györgyhöz LVIII, 940
- viszonya Martinovicshoz LXXIV, 1068—1069
- Batskádi, Nyitra m. alispánja 226, 229, 240, 287, 303
- Batthány Alajos gr. XXX, XLV, 210, 251, 288, 289, 305, 358, 761, 775, 889, 973
- munkái:
- — *Ad amicum aurem* 251, 288, 973
- — *Oratio boni civis* 288
- — *Tausend und ein Irrthum...* 358
- Batthyány Ferenc gr., Sáros m. főispánja 60
- Batthyány József gr., esztergomi érsek LXXIII, 49, 240, 242, 244, 247, 252, 269, 283, 285, 291, 293, 298, 304, 306, 314, 318, 319, 392, 442, 494, 495, 503, 506, 645, 671, 681, 688, 706, 707, 709, 713—715, 862, 890—892, 895, 1008, 1066
- Batthyány József gr., kir. főasztalnok mester 291, 292
- Batthyány Júlia, l. gr. Berényi Andrásné
- Batthyány Szidónia, l. gr. Illésházy Jánosné
- Batu kán 203
- Bauer Mihály, pesti könyvkereskedő 114
- Baxter, Richard, angol lelkész, 32
- Bayer József 1057
- Beccaria, Cesare Bonesana márki, olasz büntetőjogász 140, 354
- Beck Pál, magyar kancelláriai fogalmazó LXXXI, 649
- Bécs XIII, XVII, XXVI, XXVIII, XXXIV, XLI, XLVIII, XLIX, L, LXVI, LXIX, LXXI, LXXVIII, LXXXIV—LXXXV, LXXXVI, XC, 7, 28, 36, 42, 60, 95, 97, 100, 102, 107, 109, 111, 112, 115, 184, 187, 190, 210, 213—215, 218, 233, 243, 247, 250, 251, 252, 255, 268, 269, 272, 273, 309, 320, 324, 331, 344, 345, 349, 358, 360, 361, 393, 394, 395, 417, 422, 440, 442, 448, 450, 452, 453, 456, 458, 463, 469, 475, 480, 481, 482, 487, 491, 492, 493, 496, 499, 500, 502, 503, 504, 505, 508, 512, 514, 516, 521, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 532, 533, 534, 535, 540, 550, 552, 557, 567, 572, 573, 576, 578, 584, 587, 588, 628, 631, 632, 635, 636, 663, 666, 669, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 687, 693, 694, 696, 697, 700, 703, 705, 708, 709, 712, 715, 718, 720, 729, 731, 735, 738, 751, 752, 753, 754, 755, 759, 762, 765, 768, 771, 778, 781, 782, 783, 784, 785, 789, 794, 796, 797, 798, 799, 800, 808, 810, 814, 815, 816, 817, 818, 847, 848, 855, 865, 868, 869, 871, 874, 878, 880, 881, 886, 890, 891, 892, 893, 894, 897, 909, 913, 923, 924, 931, 960, 971, 974, 998, 1005, 1006, 1007, 1008, 1013, 1044, 1063, 1069, 1071, 1072
- i béke (1606) 53, 164, 258, 260, 263, 265, 274, 275, 286, 728
- i demokraták l. osztrák jakobinusok
- i egyetem LXV, 139, 141, 353, 361, 458, 470, 505, 540, 579, 591, 595, 598, 662, 663, 705, 708, 712, 761, 794, 797—798
- — i könyvtár 448, 452
- i forradalom (1794) LXXXIV—LXXXV, 1069
- i levéltár XXII, XCV, XCVIII, 749, 878
- i rendőrség, rendőrminisztérium LXXXIII—LXXXIV, 7, 268, 320, 540, 595, 596, 806, 815, 816, 861, 866, 878, 890, 926, vö. titkos rendőrség, II. Lipót titkos rendőrsége
- i udvar XCIV, XCIX, 684, 830, 831, 973, 1003, 1004, 1005, 1014 vö. Habsburg ház
- — i Kamara l. Kamara
- — i könyvtár 749
- — i vizsgálóbizottság LXIV, LXXIII, LXXVI, LXXVIII, LXXIX, LXXXV, LXXXVI, 267, 441, 444, 580, 639,

- 710, 757, 816, 999, 1009, 1014, 1015, 1046, 1067
 Bécsújhely (Wienerneustadt) 212, 732, 788
 Bedekovich Ferenc, m. kancelláriai tanácsos 641, 775, 863, 960
 Bedekovich Tamás, m. kamarai fogalmazó 999
 Bækhen, Georg Adalbert, udvari tanácsos 583, 588, 590, 593, 595, 671, 672, 673, 704, 800, 847, 997
 Bælen-Bertholff br. család 347
 Beer Antal, a bécsi rendőrség vezetője 861
 Beguin, Jean, francia kémikus 140
 Behm (Böhme) professzor 671
Beiträge, Beleuchtungen und rechtliche Urkunden, l. Gabelhofer munkája
 békekötés joga 90, 331, 965
 Békés (Békés m.) 1066
 Békés m. l. megyék
 Béla I., magyar király 119
 Béla IV., magyar király 120, 657
 belga alkotmány 344
 — jakobinusok 858
 — nacionalista mozgalom 95, 121, 254, 342, 343, 345, 346, 441, 455, 487, 488, 489, 639, 738, 797
 Belgiojoso, Louis Barbiano gr., belga miniszter 346
 Belgium, belgák XIII, 95, 99, 103, 121, 133, 143, 214, 220, 238, 239, 241, 283, 342, 344—347, 455, 465, 468, 470, 487, 489, 505, 548, 558, 559, 562, 571, 576, 584, 585, 590, 591, 593, 598, 636, 665, 667, 668, 675, 676, 678, 690, 696, 713, 714, 756, 765, 784, 785, 799, 800, 809, 810, 811, 818, 821, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 849, 854, 855, 858, 859, 866, 868, 922, 956, 967, 996, 997, 1007
 Belgrád I., 212, 248, 469, 520, 521, 523, 525, 526, 527, 559, 615, 700, 708, 711, 732, 738
 Bellarmín, Robert, jezsuita szerzetes 32, 126, 707, 761
 Belnay György, jogakadémiai tanár XXXIII
 Belzebub 185
 bencések l. szerzetesrendek
 Bendegúz 119
 Benkovich Pál, kassai diák LXXXIX
 Benkő Ferenc XXI
 Benkő József XXXIV
 Benyovszky Mihály, Pozsony m. alispánja 230, 234, 235, 288, 313, 941
 Benyovszky Mór gr. 230
 Beöthy család L
 Beöthy Imre, septemvir 775
 Beöthy László, Bihar m. másodalispánja 440, 973
 Beöthy Ödön XCHH
 Bera (Bérey) Mihály, érseki prefektus 936
 Bercsényi Miklós gr. 152, 255, 833, 1004
 Berényi András grné, gr. Batthyány Júlia 504
 Berényi kapitány 969
 Berettó (Zemplén m.) 1069
 Bergen gr., kormánytanácsos 714
 Berger, alchymikus 578
 Bergmann, Tobern, svéd kémikus 140
 Berlin 141, 179, 344, 417, 458, 503, 512, 514, 584, 587, 638, 675, 676, 711, 789, 805, 813, 822, 830, 831, 837, 852
 — i egyetem 13, 354
 Bern 975
 Bernáth Ferenc, zempléni alispán L, 1039
 Bernouilli, Daniel, fizikus 354
 Bérour, francia tábornok 887
 Berzeviczy András, alnádor 283, 317
 Berzeviczy Gergely XXI, XXV, XXVI, XXIX, XXXIII, LIII, LXII, LXXXIX, LXXXVIII, XCI, XCIII, 98, 147
 — baráti köre 92
 — politikai nézetei XXVI, XXXIII, LIII, 92—93
 — munkái:
 — — *De dominio Austriae* XXVI, 92—105
 — — *Der Majestätsprozess in Ungarn* XCI—XCIII
 Bésán Gábor, Baranya m. táblabírája 481
 besenyők 614
 Bessenyei György XXXII, 189, 190, 838, 949
Beszéd Magyarország főrendeihez és köznemeseihez, l. Laczkovics munkái
 Besztercebánya (Neusohl, Zólyom m.) 233, 481, 627, 629
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 728, 729
 Bethlen Sámuel gr., 208
 Bethlen Zsuzsanna grnő, l. Teleki Sámuelné
 Bethsabe 403
 Bethsán 186
Bétsi Magyar Mercurius, l. hírlapok
 Bezerédj Ignác, septemvir 152, 223, 224, 227, 316, 775
 Bezzege 833
 Bianchini, Francesco, olasz csillagász 470, 486, 489
 Biblia XLII, 13, 14, 32, 157, 165, 187, 189, 364, 545, 942
 Bicskei 114
 Bihar m. l. megyék
 Bihardiószeg 948
 Bikessy András, helytartótanácsi gyakor-nok LXXIX, 627, 814, 817, 975
 biológia 8
 bíraskodás 38, 654
 — szabályozása 82—84
 Birkenstock, Johann Melchior, udvari tanácsos 551, 703
 Biron, Armand Louis hg., francia altábornagy 860, 865, 887
 bíróságok, bírák XIII, XIX, XXVII, LXXIX, 82—84, 87, 154—155, 335, 379, 622, 641, 658, 688, 755, 904—905
 — létszáma 73
 — Erdélyi Tábla 83

- bíróságok, Galíciai Tábla 83
 — Hétszemélyes Tábla LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, 53, 60, 82—84, 153, 154, 327, 374, 379, 467, 622, 623, 653, 681, 687, 817, 930, 1042
 — Horvát Báni Tábla 83, 84, 319
 — kerületi táblák 53, 83, 323, 379, 794
 — vö. eperjesi-, községi tábla
 — Kir. Curia 327, 622, 623
 — Kir. Tábla LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, 38, 39, 53, 60, 82—84, 110, 113, 153, 154, 226, 313, 374, 379, 630, 653, 654, 681, 691, 752, 753, 754, 755, 772, 817, 840, 998, 1057, 1058, 1059, 1069, 1070, 1071, 1072
 — — tagjai 71
 — megyei táblák 38
 — tagjai 59
 birtokosok 75
 — hivatalviselése XXXVIII, 52—54, 72, 76
 — jogai ált. 68—69, 76
 Bischofswerder, porosz tábornok 516
 Bisztró (Gömör m.) XXVIII
 Blasek Mihály, jimramovi (Csehország) superintendens 939, 948, 1042
 Blech, udvari tanácsos 800
 Blum, Wilhelm 634
 Blumauer, Alois, osztrák költő, cenzor 450, 452, 579, 590, 593, 595, 598, 671, 751, 752
 Bóbits János, ügyvéd 815
 Bocskai István, erdélyi fejedelem I, II, 99, 164, 255, 727, 728
 Bodenloss Mihály, jezsuita szerzetes 1061, 1062
 Bodinus 984
 Bodrog m. l. megyék
 Bodrogonostor (Bodrog m.) 691
 Boehmer, Justus, porosz jogtudós, egyházjogász 140
 Boerhave, Herman, kémikus, 353, 354
 Bohus János, kapitány XLIV, 695, 864
 Bolingbroke, Henry, angol államférfi és filozófus 13, 33
 Bolza, Johann Peter, udvari kamarai tanácsos 705
 Bolza, Ludwig, cseh-osztrák kancelláriai fogalmazó 704
 Bonacina, Martin, olasz teológus 130
 Bónis György XXXVI, XXXIX, CII—CIII, 260, 601, 612, 649, 746, 835
 Bonkowsky, varsói illuminátus 700
 Boráros János, ügyvéd, Pest városa főbírája 680
 Borgia, Caesar 129
 Borgia család 129
 Born Ignác lovag, udvari kamarai tanácsos 421, 450, 456
 Boronkay József, Somogy m. orszgy-i követe 222, 286, 287, 310, 316, 317, 318
Declaratio circa quaestionem illam c. munkája 286
 Boronkay Zsigmond, zempléni főszolgabíró XIII
 Boros Ádám, tábornok 443
 Boros Ferenc, Vas m. alispánja 232, 287, 302, 443
 Boros István, kanonok 443
 Boros József, helytartótanácsos 443
 Boros Lajos, kancelláriai tanácsos, a nádor irodaigazgatója 302, 303, 443, 444, 484, 502, 679, 681, 814
 Boros Sándor, jászkun főkapitány 302, 303, 443, 867
 Boroszló, (Breslau) 587
 Borsitzky hadnagy 523
 Borsod m. l. megyék
 Borzsák István XXI, 625, 1066
 Boskovich, jezsuita filozófus 110
 Bossuet, Jacques Bénigne, meauxi püspök 127, 766
 Bosznia, 119, 186, 233, 369, 655, 732, 829, 830
 Bougainville, Louis Antoine, francia hajós 118, 148
 Boulanger 8
 Bourbon-ház 22, 129, 342
 Bourbon Mária Lujza, II. Lipót magyar király felesége 314, 318
 Bourdon 887
 Bouvet, Joachim, francia jezsuita 426, 432
 Bower, A. 128
 Bozsok (Baranya m.) 485
 Böhm Ignác, bécsi cenzor 705
 Böhme Franz, apát, a bécsi egyetem tanára 591
 Brachrath 415
 Braclaw (Podólia) 444, 447
 Bracton (Bratton), Henry, angol jogtudós 513
 Bradley, James, XVIII. századi angol csilagász 139, 354
 brahminok 118, 127, 138, 568
 Brahova (Szerbia) 208
 Brandenburg-ház 96
 Brassó (Kronstadt) 971
 Braun, Johann Nepomuk, udvari fogalmazó 662, 671
 Braunschweig 595, 664, 675, 782, 802, 825
 — -i herceg, I. Ferdinánd
 Brazília 196, 197
 Brehm János, rohonci körorvos LXXX
 Breisgau 808, 853, 855, 860, 865
 Bressler (von Bressler und Sternau), Ernst, udvari ágens 704
 Le Bret 128
 Brigido, Joseph gr., Galicia kormányzója 447, 456, 457, 464, 698, 699, 700
 Brno (Brünn) 948, 1042
 Bród (Pozsega m.) 419, 706
 Brotsko (Brocskó) szerzetes 753
 Bruckner János XXIII
 Brugnattelli, Luigi Vincenzo, olasz orvos 417

- Brunszvik Antal gr., helytartótanácsos 444, 445, 457, 497, 679, 681, 682, 768
- Brunszvik József gr., septemvir, Pest m. adminisztrátora 395, 441, 464, 475, 492, 502, 503, 934
- Brutus, Marcus Julius 183
- Brünn I. Brno
- Brüsszel 344, 639, 676, 811
- Bubanovics Szilveszter, körösi g. kat. püspök 691
- Buda LI, LXIV, LXXII, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, XCII, 94, 142, 170, 171, 184, 186, 187, 190, 217, 284, 314, 317, 358, 365, 369, 378, 391, 411, 417, 419, 423, 444, 447, 449, 481, 482, 499, 500, 502, 505, 561, 601, 628, 629, 636, 646, 647, 676, 678, 679, 681, 705, 715, 717, 718, 727, 731, 734, 740, 746, 750, 763, 764, 765, 768, 795, 796, 808, 813, 815, 835, 837, 878, 881, 888, 891, 894, 913, 930, 958, 959, 972, 996, 999, 1011, 1056, 1065, 1067, 1071, 1072
- i kerületi biztosi állás 628–631
 - i olvasókör LII, LIII, LVIII, 747, 1072
 - vára visszafoglalása (1686) 732
 - i főhadparancsnokság I. katonai főparancsnokság
- Budakeszi LXXXIV
- Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára 8, 108, 498
- Buddaeus, Johann Franz, német protestáns teológus 140
- Buddha 1036
- Bujanovics Károly, udvari ágens 273, 815, 961, 1002, 1008
- Bujdosó János 267
- Bukovina 698, 829, 859
- Bulgária 119, 314
- Burchard, Johann 129
- buriátok 196
- Burma 127
- Burnet, Gilbert 133
- Busenbaum, Hermann, jezsuita moráltheológus 761
- Buttler gr. család 513
- Buttler János gr. 513
- Buttler Lajos gr. 513
- Búzafalva (Abauj m.) 1062
- bűnözés, büntetés 20 vö. halálbüntetés
- Cabanis, francia orvos 8
- Cache, Benedikt lovag, a Monarchia lengyelországi ügyvivője 805
- Caen (Franciaorsz.) 136
- Caesarini Julián, pápai nuncius 558
- Cagliostro, Alexandre gr. (Balsamo, Giuseppe), nemzetközi kalandor 489, 854
- Caille, Nicolas Louis, francia csillagász és matematikus 136, 139, 354
- Caligula, római császár 978
- Calonne, Charles Alexandre, francia pénzügyminiszter XXXIII
- Calovino József, kanonok, prímási könyvtáros 494, 495, 498, 499, 501, 681
- Calvin I. Kálvin
- Campé Joachim, braunschweigi pedagógus 595, 664, 762, 784, 802
- *Kreuzzug gegen die Franken* c. munkája 493, 664, 784
- Canossa 188
- Canton, John, angol fizikus 140
- Capistran János 495, 707
- Capuano Alajos, lembergi orvosprofesszor 349, 356–357
- Caraffa, C. Antonio gr., császári tábornok 98, 255, 390, 833
- Carmen vatis latomi pro Gallica constitutione* c. epigramma 877
- Carnot, Lazare gr. francia hadvezér és államférfi 957
- Carolina Resolutio 265, 610
- Cartesius I. Descartes
- Carthago, carthagóiak 22, 352
- Carver, Jonathan, amerikai orvos 199
- Caschau I. Kassa
- cassa domestica I. megyei házi pénztár
- Castiglione (Olaszorsz.) 31
- Castilia 118, 454
- Catéchisme de l'Homme et du Citoyen, I. Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
- Catechismus occultae societatis reformatorum, I. Reformátorok Társasága kátéja
- Catilina LXXXII
- Cato, Marcus Porcius, római államférfi 182, 183
- Cavendish, C. Henry, angol kémikus és fizikus 354
- Cenk, I. Nagycenk
- Censura religionario-politica libelli*, I. Vajkovich Imre
- cenzorok 360, 720–722, 757–769, 779, 870, 891, 938, 1060 vö. Böhm Ignác, Hübner Mihály, Knauz Konstantin Franz, Riethaller Mátyás, Rosalino Franz, Schafrath Lipót, Szekeres Athanáz, Watteroth Heinrich Joseph
- cenzura XXV, XLVI, XLVIII, LVI, LVIII, LXXV, XCIV, XCIX, 108, 116, 268, 333–334, 419, 422, 446, 452, 458, 550, 579, 598, 649, 705, 720–722, 757–769, 866, 873, 880, 890, 891, 892, 894, 895, 930, 931, 933, 934–938, 939–947, 949–953, 956, 958, 965, 973, 975, 1060–1063
- megkerülése 7. 109
 - rendeletek LIX, 874 vö. könyveltetések, sajtószabadság
- Ceres 200, 201
- Chalonne sur Marne (Franciaorsz.) 825
- Chardin, Jean, francia utazó 193
- Charibdis 134, 548

- Chartres (Franciaország) 761
 Chauvin, Étienne, hugenotta pap 13
 Cházár András, Gömör m. főjegyzője XXVI, 933, 940, 961, 962, 1044
 — életrajzi adatai 939
 — rópirata a sajtószabadság ügyében, l. Gömör m. fölterjesztése
Chemische Annalen, l. hírlapok
 Childerichet, a Meroving-dinasztia utolsó tagja 128
 Choiseul-Gouffier, konstantinápolyi francia követ 805, 858
 Chompé, belga jezsuita 487, 488, 489, 490, 491, 593
 Chotek, Rudolf gr., a bécsi Udvari Kamara elnöke 499, 846, 850
 Christiani, Wilhelm Ernst, dán professzor 190
 Cicero, Marcus Tullius XXIX, 127, 178, 132, 193, 197, 352, 353, 354, 1060
 Cikádor 463, 576
 Cillei család 558
 Cillei Ulrik gr., V. László magyar kir. gyámja 558, 559
 Cincinnatus, Lucius Quinctius, római diktátor 79
 Circassia l. Kaukázus
 Cisztercita rend, ciszterciták, l. szerzetes-rendek
 Clairfait (Clerfait), Karl Joseph de Croix gr., császári tábornagy 520
 Clarke, Samuel, angol filozófus 13, 17, 32
 Clary und Aldringen gr. család 662
 Clément, Jacques, dominikánus szerzetes 131
 Clerc l. Le Clerc
Clero Hungariae ob rem religionis l. Bányai Mihály
 Cobentzl, Johann Philipp gr., osztrák diplomata 346, 347
 Coburg, Friedrich Josias hg., tábornagy 508, 512, 698, 996, 997
 Colloredo Mansfeld Mária l. Pálffy Jánosné
 Colloredo Wallsee Ferenc gr., kabineti miniszter 517, 551, 552, 630, 636, 637, 671, 672, 674, 677, 679, 683, 690, 691, 693, 701, 705, 710, 712, 713, 714, 716, 756, 782, 785, 787, 799, 800—809, 812, 826, 846—848, 850, 853, 854, 856, 857, 861, 862, 866, 910, 1049, 1050, 1051
 Collot d'Herbois 1017
 Colonna, Pompeo, bíboros, hadvezér 129
 Columbus l. Kolumbus
 comuneros-fölkelés 352, 454
 Condé vára (a francia-belga határon) 889
 Condorcet, Jean Antoine marquis, francia matematikus és filozófus 940
Conspectus regiminis formae regnorum...
 l. Török Lajos
 Conventio Kollonichiana 604 vö. végrendekezési jog
 Cook, James, angol hajós, felfedező 126, 148, 194, 353, 488, 651
 cordeliersek klubja 996
 Coriolanus (ismeretlen szabadkőműves álneve) 877
 Cornet de Grez gr., a belga kormányzótanács tagja 346
 Cornides Dániel XXI, XXXIV
 Corpus Juris Hungarici XXXIX, 47, 51, 53, 56, 84, 260, 266, 285, 295, 389, 601, 607
 Corvin János 725
 Corvin Mátyás l. Mátyás király
 Cotta 193
Courier de Provence l. hírlapok
 Crantz, David, dán történetíró 195
 Crell, Laurenz, német kémikus 413, 415, 417, 421, 448, 576
 Cromwell, Oliver 159, 454, 455
 Cronstedt, Axel Frederic, svéd bányáügyi szakértő 140
 Crouy-Chanel hg-i család XXXIV
 Crumpipen, Henri de, a belga kormányzótanács elnöke 344, 345, 346, 465
 Cursola (Bosznia) 233, 295
 Curtius, Quintus Rufus, római történetíró 118
 Custine, Adam-Philippe gr., francia tábornagy 853, 866, 868, 887
 Cyclops 980
 Cyrillus, alexandriai pátriárka 128
 Czadray István XXIX, XLIII, 177—179
 Czegle Imre LXXXIX
 Czindery László 975
 Czindery Pál 552
 Czinkendorf l. Nagyoenk
 Csabai Sándor, piarista szerzetes 680
 Csanád m. l. megyék
 Csák Máté 119
 Csáky Ferenc gr. 494
 Csáky Imre gr., kalocsai érsek 602, 603
 Csáky József gr., alkancellár 626, 627, 892
 Császár Elemér 171, 193, 893, 1046, 1047, 1052
 Csebi Pogány l. Pogány
 Cseh Ferenc, Szatmár m. másodalispánja LXXX, 1069
 Csehország, csehek LXXI, 7, 36, 64, 86, 97, 119, 342, 465, 468, 512, 540, 576, 586, 593, 597, 614, 615, 636, 637, 666, 669, 671, 675, 676, 678, 683, 698, 721, 728, 729, 784, 789, 799, 813, 821, 853, 860, 1014
 — -i szabadkőművesek és illuminátusok l. illuminátusok
 Cseh Szombathy József, Pest m. főorvosa 495
 Cseklész (Pozsony m.) 286
 Csendes Óceán 134, 988
 Csépy István, alszolgabíró 116
 Csernojevics Arzén, ipeki pátriárka 476
 Csernovic (Bács m.) 1005

- Csernovics Ádám, kerületi táblai ülnök LXXX
- Csohány József, sárospataki diák LXXXIX
- Csokonai Vitéz Mihály LXXXIX, 1039
- Csongrád m. l. megyék
- Csonka István 491
- Csonka Nepomuk János, pécsi akadémiai tanár 491
- Csuday Jenő C
- D'Albert, Charlotte 129
- D'Alembert XXIV, 984
- D'Alton, Richard gr., tábornaszernagy, Belgium katonai főparancsnoka, 344, 345, 465, 984
- D'Avesani, ulánus őrnagy 1068, 1069
- D'Elle-Vaux (D'Ellevaux) Fülöp, kamarai tanácsos 481
- D'Este Viktor l. Este Viktor
- D'Holbach l. Holbach
- Dalmácia LXXII, 36, 102, 259, 261, 369, 370, 775, 898, 910
- Dampierre, August, marquis, francia tábornagy 885, 887
- Dancka (Danzig, Gdansk) 788, 802, 831, 850
- Dánia, dánok 195, 786, 796, 798, 811, 815, 823, 849
- Daniel Ferenc, vargyasi, alezredes 210, 214, 218, 233, 235, 236, 238, 239, 248, 520, 521, 526, 527
- Danielik József, 719
- Dannenmayr, Mathias, bécsi egyháztörténetész professzor 794
- Darnay Kálmán LXXXI
- Darvas család 348
- Darvas Ferenc, helytartótanácsos XXIII, LIV, 170, 217, 220, 223, 225, 229, 236, 246, 311, 348, 769, 925, 960
- *Post nubila Phoebus* c. röpirata 170, 171
- Das Kind als Regent* l. röpiratok
- Daun Lipót gr., császári tábornagy 1005
- David, Louis, francia festő LVI
- Dávid, zsidó király 22, 403
- Davies, Johann, a majna-frankfurti egyetemen a jogtudomány tanára 140
- De altioribus aequationum gradibus* l. Martinovics munkái
- De Capuano Alajos l. Capuano
- De comitiis regni Hungariae* l. Hajnóczy munkái
- De correctione angulorum ad centrum stationis* l. Martinovics munkái
- De defensione regni* l. Hajnóczy munkái
- De dominio Austriae* l. Berzeviczy munkái
- De duro fulminante* l. Martinovics munkái
- De Gaspari l. Gaspari
- De Gérando Ágoston XLIII
- De la Borde, francia utazó 195
- De La Métherie, Jean Claude, francia orvos és fizikus 452
- De Lalande, Michel, francia csillagász 139
- De las Casas, Bartholomé, spanyol domokosrendi szerzetes 133
- De Ligne l. Ligne
- De limitibus regiae potestatis* l. Hajnóczy munkái
- De novo quodam micrometro* l. Martinovics munkái
- De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae* l. Kollár Ádám munkája
- De petroleo et borace Galliciensi* l. Martinovics munkái
- De re religionaria* l. Hajnóczy munkái
- De statu ecclesiastico* l. Hajnóczy munkái
- De subsidiis* l. Hajnóczy munkái
- De summis potestatibus* l. Martinovics munkái
- De Vins ezred l. hadsereg
- De Vins, Josef Nikolaus, császári tábornaszernagy 787, 794, 795
- Debrecen XVII, XIX, L, LXXIX, LXXX, LXXXIX, 97, 107, 226, 483, 485, 496, 552, 629, 773, 814, 815, 924, 929, 1046, 1047, 1069, 1070
- i ker. tábla 835, 1046
- i ref. kollégium XXXIII, 924, 1039, 1066
- i tűzvész (1791) L, 483—484
- Debreceni Ember Pál 98
- Declaratio circa quaestionem illam* l. Boronkay József
- Declaratio statuum catholicorum* l. Abaffy munkái
- Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* 918
- decretális eskü 265
- Decsy Sámuel, orvos XXXII
- Dég (Tolna m.) XXII
- Degen, Joseph Vincent, bécsi könyvkereskedő 595, 597, 671, 784, 815, 854
- Degré Alajos CIII
- Deguines 723, 724
- deisták, deizmus XX, XXIII, XXXVI, LIV, 13, 14, 31
- Délamerika 197, 353, 789, 988
- Deldono Dominikus, az udvari számvevőség pénztárosa 799
- Deling János, a pécsi akadémia tanára 442, 475, 480, 487, 488, 769
- Delivuk Márk, szerémi másodalispán, majd m. kamarai tanácsos 641, 642, 643, 678, 772, 865, 998, 999
- Demelmayer 532
- Demeter, a földművelés istennője a görög mitológiában 201
- Démocrite la Montagne (Martinovics álneve) 1015, 1017
- demokrácia l. társadalmi rendszerek
- demokraták, demokratikus értelmiség XXV, XLIII, XLVI, LXX, LXXXIV, LXXXV, C, 177—179, 442, 665, 690, 697, 784—789, 793—795, 797—802, 804—814, 849—864, 878, 889, 926—931, 962, 966, 971 vö. értelmiség, jözeffinisták, magyar jakobinusok

- Demokritosz, görög filozófus 352, 354, 357, 1017
 Demosthenes 768
 Denis abbé 577
Der Majestätsprozess in Ungarn l. Berze-
 viczy Gergely munkái
 Derecske (Bihar m.) 1059
 Descartes, René, 8, 136, 354, 993
 despotizmus l. zsarnokság
 Dessau (Németország) 595
 Dettelbach József 719
Deutsche Literaturzeitung l. hírlapok
 Déva (Hunyad m.) 723, 732
 Devignes 723
 Devins l. De Vins
 dézma l. adók
 diákok XIX, XXXIII, LVI, LXXIX, 599,
 815 vö. ifjúság
 Diblajim 430
 Diderot, Denis XXIV, 815
Die Reise des Pabstes l. röpiratok
 Dienes, titkár 523
 Diocletianus 459
 Dionysos, a bor istene a görög mitológiá-
 ban 201
 Diogenes, görög filozófus 1060
 Diósgyőr 641, 642
 Diószeg (Bihar m.) 933, 953
 Diószegi Sámuel XXI
 diplomácia 908
Dissertatio de correctione angulorum l. Mar-
 tinovics munkái
Dissertatio de harmonia naturali l. Marti-
 novics munkái
Dissertatio de micrometro l. Martinovics
 munkái
Discussio oratoria l. Martinovics munkái
*Dissertatio physica de altitudine atmosphae-
 rae* l. Martinovics munkái
Dissertatio physica de iride et halone l.
 Martinovics munkái
Dissertatio de summis potestatibus l. Marti-
 novics munkái
Dissertatio... de regiae potestate l. Hajnó-
 czy munkái
 Dnyeper folyó 147
 Dnyeszter folyó 676, 738, 811
 Dobai 924
 Dobritzshoffer, Martin, jezsuita misszioná-
 rius 194, 195
 Doll János, pozsonyi könyvkereskedő
 552
 Domin József, a pécsi akadémia, majd a
 pesti egyetem tanára 411, 412, 413,
 414, 415, 479, 486, 488, 491
 dominikánusok l. szerzetesrendek
 Domokos Lajos, Bihar m. alispánja 226,
 237, 300
 Don Quijote XLIV, 152
 Donát püspök 202
 donatisták 202
 Donatius, Tiberius Claudius, római gram-
 matikus 537
 Dornfeld, Anton, galíciai kormányzósági
 tanácsos 457
 Dostál Károly XCVI
 Dózsa György 720, 721, vö. paraszti-há-
 ború (1504)
 Drake, Francis, angol tengernagy 197
 Dráva LXXXI
 Drezda 676
 Drivest 930
 Du Vivier, v. jezsuita szerzetes, a belga
 kardinális titkára 487
 Dubica (Szerbia) 518
 dubienkai (Lengyelország) csata 675, 771,
 822
 Duchesne, André 132
 Dugonics András piarista szerzetes, a pesti
 egyetem tanára XCII, 86, 417, 419
 Duhan, Laurence, verduni kanonok 761
 Dumouriez, Charles-François, francia tá-
 bornagy 825, 826, 866, 868, 886, 956,
 967
 Duna 112, 119, 520, 568, 615, 733, 974
 — -i kerület 217, 227, 228, 240, 271, 301
 Dunántúl LXXX, 60, 227, 724, 1067
 — -i kerület 215
 Duns, Scotus, angol filozófus 32, 130
 Dupin, Louis, a Sorbonne tanára 128
 Dzsingisz kán 196, 202, 203
 Ebergényi István, Vas m. orszgy-i követe
 229, 310
 Eberle, Johann Philipp, fogalmazó a Cseh-
 Osztrák Kancellárián 704, 850
 Eberle, Josef, haditanácsi fogalmazó 857
Ébredj, hazánknak bajnok népe l. Marseil-
 laise, magyar ford.
 Eckhardt Sándor 975
 Edelsbach, Benedikt, udvari ágens 704
 Edling, Nepomuk gr., udvari tanácsos 703
 Egalité Fülöp l. Lajos Fülöp orléansi hg.
 Egede, Hans, dán misszionárius 195
 Eger (Erlau) LXXIX, 86, 87, 269, 471,
 499, 500, 502, 504, 641, 682, 763, 765,
 837, 1046, 1061
 — -i egyházmegye 259
 — -i jogi liceum 502
 — -i Foglár-intézet 140
 Eger, Friedrich, államtanácsos 784, 861,
 1056
Egy magyar hazafi gondolatai... l. Haj-
 nóczy alkotmánytervei
Egy magyar katonának... feljegyzései l.
 Sziávy János munkái
 egyenlőség l. szabadság és egyenlőség
 egyetem l. bécsi-, pesti egyetem
 — -i ifjúság l. diákok, ifjúság
 — -i könyvtár l. bécsi-, pesti egyetemi
 könyvtár
 — -i tanárok politikai felfogása LIII, LIX
 „Az Egyetértéshez” l. szabadkőműves pá-
 halyok
 egyházak, egyházi személyek 47, 54, 109,
 721 vö. felekezetek, klérus, papok, re-

- formátus-, római katolikus- stb. egyházak
- egyházi bíróságok 659–661
- birtokok XL, 653, 915, 1012–1013
- — felosztása LX, LXXXVI, 114, 773, 781
- egyháziak világi tisztsége 653–654
- Egyiptom, egyiptomiak 118, 146, 175, 192, 202, 429, 489
- éhinség XIII
- Ehrenberg, Johann Adalbert, kabinet-i írnok 807
- Eichler, Johann kormánytanácsos 704
- Elba folyó 119
- Elle-Vaux l. D'Elle-Vaux
- ellenállás joga 921, vö. törvénycikkek : Aranybulla
- Ellinger János József, kassai nyomdász 939, 940, 941, 958
- Előindia 138
- Eltz Imre gr. 40
- Elzász 519, 676, 684, 820, 957
- Ember Győző 486
- Ember Pál l. Debreceni Ember Pál
- Az Ember és a Polgár kátéja l. Szabadság és Egyenlőség Társasága
- emberi jogok 90, 94, 110, 474, 540, 541, 547, 553, 626, 553, 646, 647, 846, 913, 918–921, 963
- — deklarációja 344
- Emlékeztető oszlop* ... l. Verseghy munkái
- empirikus filozófia 354
- encyclopedisták 193
- Engau, Johann Rudolf, német jogtudós 140
- Enyed, pozsonyi prédikátor 535
- Eötvös Lőránd 411
- Eperjes (Sáros m.) 97
- Eperjesi József, őrnagy 499
- eperjesi tábla XCII, 220, 285, 312 vö. bíróságok
- vértörvényszék 255, 339, 833
- Ephemerides Budenses* l. hírlapok
- Ephemerides politico-litterariae* l. hírlapok
- epikureizmus 195
- Epikurosz, görög filozófus 13, 33, 135, 352, 354, 357, 557, 573, 564
- Ercsi 378
- Erdély XVI, XIX, XXX, XXXII, XXXIV LXII, LXXII, LXXXI–LXXXII, 50, 54, 60, 70, 84, 85, 87, 88, 102, 110, 266, 267, 341, 368, 370, 440, 452, 457, 499, 568, 657, 687, 727, 728, 729, 730, 732, 746, 750, 794, 873, 874, 880, 894, 898, 910, 970, 971, 973, 1004, 1009, 1057, 1059
- egyesítése Magyarországgal l. Magyarország és Erdély egyesítése
- -i demokraták LXXXI–LXXXII, 971
- -i elégedetlenek 970–971
- -i főhadparancsnokság 971
- -i jakobinus szervezkedés LXII, LXXXI–LXXXII, 971
- -i kancellár l. Teleki Sámuel gr.
- -i Kancellária l. Kancellária
- -i Magyar Nyelvművelő Társaság 838
- -i románok 971
- -i szászok 970–971
- -i Tábla l. bíróságok
- Erdélyi Havasok 520
- Erdélyi József, váci kanonok 217, 218
- Erdélyi László, jurátus XIX, XXI, 1015, 1071, 1072
- Erdődy János gr., horvát bán 319, 774, 775
- Erdődy József, jezsuita, pincehelyi plébános 491
- eretnekek, eretnokségek 128, 260, 614, 658–659
- Erhard, C. Daniel 499
- erkölcs 20, 33
- Erlau l. Eger
- Érsekújvár 730, 731, 732
- értelmiség XI, XVIII–XL, XLV–XLVII, LII, LIII–LXVII, LXXXVI, LXXXVII, LXXXII, LXXXIX, C, 50, 58, 508, 927–931, 975 vö. demokratikus-, plebejus értelmiség
- jozefinizmusa XXI, XXIV–XXVIII, 171
- összetétele, száma XVIII–XXI
- szervezkedése LIII, LXXI, LXXXIV–LXXXVII, LXXXII, LXXXIX
- Ertl, Mathias, a galíciai kormányzóság tanácsosa 699
- Erzsébet főhgnő, Ferenc trónörökös első felesége 95
- Erzsébet hgnő, Zsigmond magyar kir. leánya 96, 832
- Este Viktor, d', a kassai akadémia tanára LIII, 411, 479, 691, 1069
- Esterházy Ferenc gr., kancellár 46, 391
- Esterházy Ferenc gr. (id.), nápolyi követ 270, 286, 1006
- Esterházy Ferenc gr. (ifj.), Moson m. főispánja 286, 293, 300, 302, 305, 314
- Esterházy Imre gr. 238
- Esterházy Károly gr., egri püspök 259, 269, 471, 472, 487, 504, 641, 681, 763
- Esterházy Miklós gr., nádor 729 1059
- Esterházy Pál hg., nádor 731, 733
- Esterházy Pál gr., pécsi püspök 471, 485, 487, 489, 491, 594
- Északamerika 788, 801, 811 vö. Amerika
- -i Egyesült Államok 85, 195, 326, 455, 507, 541, 700
- — alkotmánya 49, 584, 788, 789
- — szabadságharca 147, 183, 355, 454
- Eszék (Verőce m.) 41, 44, 142, 369, 481, 706, 732
- Esztergom (Gran) 293, 314, 383, 463, 478, 508, 604, 654, 657, 706, 708, 731, 776, 837, 940, 1042, 1044
- Esztergom m. l. megyék
- Eszterszék 789

- Euler Leonhard, német matematikus 136, 139, 354
- Európa XLV, LIII, LXX, 9, 28, 44, 45, 48, 71, 95, 96, 98, 101, 102, 118, 120, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 141, 142, 143, 145, 147, 155, 158, 162, 163, 171, 173, 204, 258, 328, 344, 384, 412, 418, 424, 427, 433, 437, 457, 468, 470, 489, 490, 505, 508, 511, 514, 535, 544, 550, 553, 559, 560, 562, 563, 564, 566, 568, 571, 573, 589, 596, 597, 598, 632, 639, 665, 667, 684, 717, 722, 723, 724, 734, 756, 759, 760, 761, 763, 765, 766, 768, 769, 774, 777, 788, 801, 808, 810, 811, 818, 822, 823, 827, 828, 829, 830, 831, 846, 854, 862, 866, 874, 913, 917, 922, 964, 965, 991, 995, 1003, 1007
- evangélikusok 47, 50, 54, 55, 56, 85, 129, 157, 259, 260, 264, 265, 266, 280, 286, 287, 326, 384, 535, 774, 776, 780 vö. protestánsok
- evangelisták 759
- exjezsuiták XLVIII, LXVII, 412, 413, 415, 417, 448, 469, 679, 700, 718, 758, 890, 891, 893, 1062, 1063, 1067 vö. szerzetesrendek, jezsuiták
- Ezékiel próféta 430
- Ézsaiás próféta 186
- Faitser Ferenc, pécsi plébános 488, 490, 491
- Farádi Vörös Ignác, Temes m. főszolgabírája XXVIII
- Farkasdi János, archidiakonus 776
- Fáy Ágoston, Abaúj m. első alispánja 240, 312, 1061
- Fáy Barnabás, kir. táblai ülnök 868
- Fedák, őrnagy 518, 519, 533
- Feder, Johann, német filozófus 139
- Fehéroroszország 700
- Féja 833
- Fejér m. l. megyék
- Fejtő Ferenc C
- Fekete Ferenc gr., kapitány 208, 209, 210, 446
- Fekete János gr., tábornok XXXIV, L, LIX, 256, 472, 473, 671–672, 673, 674, 677, 678, 765
- Fekete tenger 8, 11, 1012
- Feldmayer 833
- felekezetek 50, 72 vö. egyházak
- egyenjogúsága 55, 258–308
- felekezeti harcok 258–308, 729, 737
- Felfedezett áll-ortza l. Igaz Hazafi
- Felhívás Zemplén m. rendeihez l. röpiratok
- Feller, exjezsuita 487
- felségjogok l. királyi jogok
- felségsértés, hűtlenség LXXXVI, 238, 335, 649, 944
- Felsődobsza (Baranya m.) 719
- felvilágosodás XX, XXI, XXIII, XXVII, LXVI, 49, 178, 204, 258, 288, 451, 540, 590, 667, 675, 720, 802, 854, 1061
- felvilágosodás eszméi Magyarországon 40, 1016
- filozófiája 140
- felvilágosodott abszolútizmus XXIII–XXIV
- Fénelon 826
- Ferdinánd, braunschweigi hg. 664, 675, 782, 784, 802, 825, 855, 887
- Ferdinánd I., magyar király 76, 97, 120, 559, 726, 727, 729, 832, 1013, 1039
- Ferdinánd II., magyar király 97, 262, 729, 730
- Ferdinánd III., magyar király 262, 729, 730
- Ferdinánd IV., nápolyi király 318
- Ferdinánd, osztrák főherceg LXXXIV, 319, 498, 728
- Ferenc főhg. (a későbbi I. Ferenc magyar király) 65, 289, 319, 362, 365, 501, 503, 516, 517, 597, 598
- Ferenc I., francia király 129, 352
- Ferenc I., magyar király XXVIII, XLVI, LI, LIV, LVI, LIX, LXII, LXIII, LXVIII, LXIX, LXX, LXXII, LXXV, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, XC, XCI, XCIV, XCVI, XCVIII, XCIX, CII, 95, 114, 115, 117, 267, 288, 321, 322, 329, 358, 366, 394, 395, 540, 550, 551, 552, 561, 595, 599, 600, 601, 630, 631, 632, 633, 637, 638, 641, 643, 646, 649, 663, 664, 665, 667, 671, 674, 679, 682, 685, 689, 692, 695, 705, 708, 709, 710, 712, 714, 715, 716, 720, 723, 741, 745, 746, 750, 751, 752, 754, 755, 756, 764, 765, 769, 770, 771, 773, 774, 778, 780, 781, 783, 784, 788, 790, 791, 792, 796, 799, 806, 808, 814–834, 826, 828, 850, 851, 860, 861, 870, 871, 872, 873, 880, 891, 896, 897, 910, 916, 922, 923, 930, 931, 932, 933, 949, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 962, 967, 1002, 1003, 1007, 1008, 1010, 1013, 1046, 1057, 1061, 1062, 1068 vö. Ferenc főhg.
- Ferenc I. (Lotharingiai), német–római császár 578, 1005
- ferencrendi szerzetesek l. szerzetesrendek
- Fessler Ignác Aurél, történetíró 108, 363, 411, 587
- Marcus Aurelius c. munkája 587
- Festetich gr. család XXII
- Festetich György gr., alezredes, a Georgicon alapítója, L, LXXXI, 209, 210, 211, 213, 214, 216, 218, 233, 248, 515, 517, 518, 520, 521, 522, 523, 626, 527, 529, 538, 749, 881
- feudalizmus XI, XIV, XX, LXXXVII, LXXXIX, CI, 46, 215, 325, 330, 720, 835
- Filangieri, Gaetano hg., nápolyi jogtudós 836, 837
- filiszteusok l. jászok

- filozófiai irányok, elméletek l. agnoszticizmus, ateizmus, atomisztikus elmélet, deizmus, epikureizmus, idealista filozófia, janzenizmus, materializmus, naturalizmus, scotizmus, skolaszticizmus, szkepticizmus, tomizmus
- Firenze 570, 634, 740, 745
- Firmianus, Lactantius 128
- Fistinger (Finsinger), Johann Baptist, apát, a lemergi egyetem tanára 580
- Fiume XLVIII, 42, 290, 481, 496, 497, 678, 687, 1012
- Flandria 811, 820, 821
- Fleischhacker 833
- Fleury, Claude, francia apát 202
- Florilegium Forgáchianum*... 151
- Fodor József, helytartótanácsi titkár L, LIII, LXXIX, 626, 932
- Fogassy László 774, 775
- fogyokkal való bánásmód 621
- fokszani (Havasalföld) ütközet 147
- Forgách László gr. 306
- Forgách Miklós gr., Nyitra m. főispánja XXVI, XXXVI, XXXVII, 46, 47, 60, 205, 238, 294, 306
- *Postulata candida* c. röpirata 93
- forradalmi hangulat LIX, LXXVIII–LXXIX, LXXXIII–LXXXIV, 38, 810
- kijelentések LIX, LXXXIII–LXXXIV
- röpiratok LXXXIII, 179
- szervezkedés l. magyar jakobinusok
- társulatok l. titkos társulatok
- törekvések 1013–1014
- versek, énekek LXXIX, 179, 877, vö. Abaffy munkái, *Carmen vatis latomi, Marseillaise*
- forradalomtól való félelem LXXXIII–LXXXV
- Forster, Johann Georg, a mainzi fejedelmi könyvtár igazgatója 853
- Foulon abbé 551
- főispáni tisztség 38, 60, 328, 386
- fizetés 59
- főispánok LVII, 79, 142, 358
- főispánság (örökös) 55–56, 72, 74, 155, 244, 327
- Föld kialakulása 19
- földesurak 63, 310, 325, 340 vö. birtokosok
- és jobbágyság viszonya, szerződése XXXVIII, 77, 310, 381, 438
- földesúri bíráskodás 54
- jóvelmek 58, vö. kilenced
- szolgáltatások 78
- földmérés XII, XXV, XXVII, 39, 158, 159, 484, 550, 939
- főnemesség, főurak XIII, XXI, XXVII, XXXI, XLVIII, XLIX, LII, LIII, LV, LVI, LVIII, LXV, LXXIII, LXXVI, LXXXIV, LXXXVIII, XCV, 52, 55–56, 57, 60, 72, 75, 93, 110, 111, 112, 121, 122, 123, 145, 152, 154, 155, 159, 244, 266, 268, 273, 330, 331, 366, 371, 438, 442, 444, 465, 467, 470, 483, 485, 486, 487, 489, 492, 497, 500, 503, 537, 540, 541, 544, 550, 559, 565, 576, 582, 590, 624, 644, 663, 672–674, 679–686, 690, 694–695, 702, 720, 721, 725, 727, 742, 757, 763, 765, 770–773, 774, 775, 788, 800, 810, 811, 819, 830, 831, 855, 861, 862, 867, 878, 879, 880, 917, 1000, 1004, 1011, 1012, 1013, 1014, 1034
- főnemesség bírálata XLIX, LXXXIV, 161–166, 288, 720
- hatalmi térfoglalása 161–163, 165, 181
- hatalmának visszaszorítása XIV, LX, LXI, LXV, LXVI, LXXII, 158
- jogai XIV, LXXVI, 55–56, 112, 113, 151, 155, 162, 169, 372–373
- klerikalizmusa 506
- országgyűlési képviselője LXXVI, 55–56, 70, 368–369
- Fönícia 196
- főpapság LII, LV, LXXIV, LXXVI, XCV, 55, 110, 111, 152, 153, 175, 295, 327, 330, 366, 371, 445, 462, 471, 483, 492, 498, 537, 563, 565, 573, 582, 604, 757, 763, 770–773, 780, 788, 810, 966, 1012, 1013, 1026 vö. klérus
- birtokai 64, 327, 654, 879
- — -nak elvétele LXI, 135
- jogai 54, 64, 69–70, 151, 372–373
- — -nak eltörlése LXXII, 69–70, 146
- politikai hatalma 470
- Fra Paolo l. Sarpi Paulus
- Fraknoi Vilmos LXIV, LXXII, XCV–XCVIII, C, 50, 320, 367, 410, 478, 551, 552, 599, 601, 638, 649, 719, 720, 757, 773, 791, 816, 817, 848, 880, 881, 931, 1002, 1016, 1039, 1056
- francia alkotmány (polgári) XXXV, XLIX, LII, LIV, LVI, LXVIII, 49, 471, 477, 516, 538–548, 561, 584, 585, 590, 591, 597, 599, 625, 627, 665, 668, 675, 677, 688, 690, 695–696, 697, 698, 702, 705, 771, 785, 786, 788, 798, 804, 811, 846, 853, 861, 889, 967, 969
- — (jakobinus) LV, CII, 144, 254, 445, 468, 471, 474, 508
- emigránsok 344, 686, 693, 784, 799, 803, 805, 820, 831, 854, 858, 996
- forradalom XI, XIII, XVI, XVII, XXXIII, LV, LVI, LXX, 50, 93, 107, 121, 178, 180, 411, 454, 488, 491, 503, 508, 540, 544, 545, 684, 685, 688, 738, 785, 786, 801, 811, 818, 824–826, 827, 831, 846, 854, 888, 958, 976, 1023, 1032, 1046
- — eszméi XII, 115, 551, 579, 811, 814, 846, 853, 855, 860, 975, 995, 998, 1017

- francia forradalom hírei XVII, LII, LVI, 782—783, 889, 957
- — magyarországi hatása XII, XVII, XVIII, XXXIII, XXXVIII, XXXIX, XLVII, XLVIII, LII, LIII—LVI, LVII, LXII, CI, 107, 108, 488, 508, 540, 551, 814, 878, 931, 958, 1017, 1023
- hadifoglyok Magyarországon LV, LXI, 267, 971
- hadsereg 866
- jakobinus párt és klub LIV, XCI, 551, 584, 585, 676, 686, 697, 701, 702, 798, 799, 809, 824—829, 849—851, 858, 996, 1044
- — káté l. Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
- nemzetgyűlés XLIX, LXXVIII, 49, 50, 278, 344, 360, 544, 676, 689, 693, 695, 696, 743, 762, 793, 802, 815, 820, 824, 825, 827, 828, 831, 846, 847, 848, 850, 886, 887, 889, 918, 962, 1017, 1024, 1044
- polgári forradalom 48
- osztrák szövetség 962
- tudományos akadémia 847
- franciák elleni háború XLII, XLVI, LIV, LVII, LIX, LX, LXI, LXIV, LXX, LXXV, LXXX, CII, 676, 678, 684, 685, 689, 690, 693, 695, 698, 701, 750, 753, 755, 771, 782, 793, 825—829, 833, 862—863, 868, 877—888, 889, 910, 922, 931, 957, 958, 961, 969, 970, 972, 975, 996—997, 1002, 1007—1008, 1040, 1065
- Franciaország, franciák XI, XIII, XVII XXXIII, XLIII, XLIX, LVII, LXIV LXXVI, 27, 49, 56, 95, 97, 102, 103, 104, 124, 125, 127, 128, 129, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 143, 144, 147, 149, 182, 267, 268, 352, 354, 360, 419, 451, 452, 455, 472, 484, 487, 489, 491, 495, 497, 498, 503, 504, 512, 514, 516, 540, 541, 542, 544, 545, 550, 557, 558, 559, 562, 568, 572, 575, 580, 581, 583, 584, 585, 587, 590, 596, 624, 626, 636, 639, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 675, 676, 684, 686, 690, 694, 696, 697, 700, 701, 702, 713, 725, 756, 762, 764, 765, 771, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 793, 795, 796, 798, 799, 800, 802, 804, 805, 807, 808, 810, 811, 813, 814, 816, 819, 820, 821, 824, 825, 826, 829, 830, 831, 832, 846, 847, 849, 850, 852, 853, 854, 855, 858, 859, 860, 861, 862, 868, 877, 880, 887, 888, 896, 917, 918, 922, 927, 929, 951, 957, 962, 967, 996, 999, 1007, 1008, 1017, 1030, 1031, 1041
- A franciaországi zendülésre l. forradalmi versek
- Frangepán család 97
- frank birodalom, frankok 128, 917
- Frank György, mézskúti apát, 691, 768
- Frankfurt (Majnamenti) 140, 525, 528, 755, 784, 785, 825, 853, 866
- (Oderamenti) 361
- Franklin Benjámin, 139, 352, 353, 354, 507, 582
- Franyó Remig, piarista szerzetes 339
- Freiburg (Breisgau) 853, 855, 860, 865
- Frelz 345
- Fried, kassai kereskedő 1069
- Frigyes I., német—római császár 96, 128
- Frigyes II., német—római császár 128
- Frigyes IV., német—római császár 96, 559, 832
- Frigyes II., porosz király 33, 93, 137, 138, 139, 210, 270, 286, 352, 354, 355, 363, 595, 597, 599, 625, 669, 745, 833, 996, 1004, 1005
- Frigyes Józsiás, Coburg-Saalfeldi hg., tábornagy 217, 329
- Frigyes Vilmos II., porosz király 36, 93, 96, 342, 343, 446, 483, 666, 675, 702, 755, 813, 819, 820, 822, 830, 859, 1007, 1066
- Friz Josef, cseh-osztrák kancelláriai fogalmazó 704
- Frommer 244
- Fronius, szabadkőműves álnév LXXXIV
- Fuessly, Rudolf, az Illyr Kancellária fogalmazója 794, 807, 808
- Fuker, kassai kereskedő 1069
- Futak (Bács m.) 1005
- függetlenségi nyilatkozat (1848) 93
- törekvések XX, XXXVIII—XXXIX, LXVI, 47, 51, 93—105, 117—121, 208
- Fülek (Nógrád m.) 731
- Fülöp Ágost, francia király 128, 132
- Fülöp II., spanyol király 113, 118, 454
- Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtárigazgatója XVII, XXVIII, XXXIII L, 210, 215, 216, 219, 238, 293, 411, 413, 441, 442, 444, 445, 457, 458, 470, 471, 481, 483, 487, 494, 498, 502, 503, 507, 508, 509, 512, 516, 535, 624, 680, 718, 747, 769, 931, 949, 1067,
- *Beiträge, Beleuchtungen und rechtliche Urkunden* c. munkája 508
- Gadara (Gézara), ókori város Galileában 431
- Gaissberg Fülöp br., kapitány LXXX, 499
- Gajpál Pál 924
- Galácia (Kisázsia) 188
- Galenus Claudius, római orvos 355
- Galicia XLIX, LXXI, 84, 85, 87, 102, 107, 115, 208, 239, 361, 363, 370, 390, 418, 441, 447, 456, 457, 460, 464, 465, 468, 477, 501, 572, 599, 676, 698, 699, 700, 706, 707, 709, 710, 794, 799, 813, 829, 859, 911

- Gall, Joseph Anton, linzi érsek 598, 671
 Gallenberg, Siegmund gr., a galíciai só-
 hivatal igazgatója 699
 Gallisch gr. 663
 Gálos Rezső CIII, 1059
 Gálszécs (Zemplén m.) 268
 Ganganelli család 445, 460
 Gannay, rendőrbesúgó 445, 446, 484, 508
 Gányi János, kir. táblai ülnök 681
 Gárdonyi Albert XCVIII, 320, 552, 601,
 649, 719, 720, 721, 757, 773, 817
 Gáspár Pál, Szatmár m. főjegyzője LXXX,
 1056, 1057, 1069
 Gaspari, von Neuburg, Johann Baptist,
 történész 744
 Gassnerné, udvarhölgy 808
 Gáth 833
 Gay, John, angol költő 136
 Gebhardi, Ludewig Albrecht 96, 98
 Gedeon János, Torna m. alügyésze LXXX
 Gel, František 1050, 1054
Gelehrten Anzeigen l. hírlapok
 Gemmingen, Siegmund br., táborszernagy
 525, 528
 Genezáreti tó 431
 Genf 975
 Génua 141, 696, 789, 823, 996
 Georgicon (keszthelyi) 209
 Gergely II., pápa 128
 Gergely III., pápa 128
 Gergely VII., pápa 128, 133, 188, 433, 943
 Gergely IX., pápa 128
 Gerson, Jean, francia teológus 766
 Géza, magyar fejedelem 119
 Géza II., magyar király 119
 Gileád 185
 Gilot, Joseph, francia várparancsnok 793
 Gindl Ferenc, a Barkóczyak levéltárosa
 814, 817
 Girard, Jean-Baptiste, francia jezsuita
 151
 girondisták LV, LVI, LXXII, 355, 639, 889
 Gissingen 893
 Glauber, Johann Rufus, XVII. századi
 német kémikus 140
 Glosics orvosdoktor 494
 Gludovác József, mélykúti földesúr XV
 Gómer, bibliai alak 430
 gondolkodás szabadsága 321, 898
 Gorani, Giuseppe gr., forradalmi publi-
 cista LXX, LXXI, 815, 816, 818, 819
 — *Traité du despotisme* c. munkája 815
 gótok 118, 119
 Gotthardi Ferenc, a titkos rendőrség
 főnöke XLII, XLVIII, LII, LXVI,
 LXVII, LXIX, LXX, LXXIV, 105,
 107, 108, 110, 112, 113, 210, 214,
 251, 320, 392, 394, 413, 418, 421,
 422, 437, 440, 443, 446, 449, 450—
 453, 456, 469—473, 474—480, 484,
 486, 487, 490, 492, 507, 516, 540, 541,
 546, 550, 551, 552, 557, 578, 586,
 591, 594, 595, 596, 599, 628, 630,
 632, 633—638, 641, 643, 645, 646,
 663, 665, 668, 671, 672, 674, 677,
 678, 679, 683, 686, 690, 691, 692,
 695, 699, 701, 702, 708, 710, 716,
 717—719, 750, 757, 771, 772, 773,
 783, 784, 786, 789, 791, 792, 793,
 797, 800, 803, 806, 809—814, 815,
 816, 820, 821, 835, 846—848, 849,
 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856,
 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863,
 864, 866, 870, 871, 872, 878—881,
 928, 931, 969, 970, 1002, 1071
 Gotthardi Ferenc bizalmas jelentései
 633—635, 846—848, 878—880
 Gozdawa, Ferdinand Onuphrius, lemergi
 érsek 624
 Göd (Pest m.) XXXI
 Gödöllő 89
 Gömör m. l. megyék
 Görög Demeter, a *Magyar Hírmondó*
 szerkesztője XLVIII
 görög katolikusok 51, 54, 63, 64, 69, 70,
 85, 266, 644, 777, 780
 görög keletiek LXIV, 55, 85, 145, 266,
 271, 285, 326, 384, 651, 657, 737,
 764, 774, 775, 776, 777, 780
 — vallásszabadsága XLII, 316, 326—
 327
 Görögország, görögök 85, 120, 128, 144,
 146, 190, 352, 354, 419, 639, 759,
 761, 769, 771, 781
 Göttinga XXI, XXII, XXIV, LVII, 366,
 595, 838, 762, 773, 1066
 — i egyetem XXI, XXII, 140, 141, 625,
 1066
 Grác 785, 813
 Gracchusok (a római család) 182
 Gradiska (Pozsega m.) 517, 518
 Gräeven-ezred l. hadsereg
 Graeven (Gräven) Márton 115, 518, 527
 Gragger Róbert 359, 998
 Graindorge (Graindorgaeus), André, fran-
 cia orvos 136
 Gran l. Esztergom
 Gravesande, Wilhelm Jacob, holland ma-
 tematikus-fizikus 354
 Grillmann, 566
 Grodnó (Grodna, Vas m.) 896
 Grohmann Josef, udvari tanácsos 704
Grosse Wahrheiten und Beweise l. Zillner
 munkái
 Grossing (Grossinger) Ferenc Rudolf, volt
 jezsuita 359
 Grossing József, rendőrbesúgó L, LIV,
 359, 395, 861
 — *Irrthümer in den Begriffen der meisten*
Ungarn c. munkája 359
 Grosswardein l. Nagyvárad
 Grotius, Hugó 140, 354, 977, 978, 979,
 980, 981, 982
 Grönland 195
 Gruber, Gabriel, jezsuita, mechanika- és
 fizika tanár 700

- Gruber, Gregor, piarista szerzetes, a bécsi egyetem tanára 663
- Gruber, Tóbiás, kamarai építésügyi igazgató 663
- Guichardi gr. 794
- Guignard, Jean, francia jezsuita 131
- Guillaume, Thomas Raynal 127
- Guinea 199
- Gulyás Pál 1063
- Gussmann, Franz, osztrák jezsuita szerzetes 442, 470, 472, 484
- Gusztáv III., svéd király 685, 702, 719, 765
- Gusztáv IV., svéd király 786
- Güns I. Kőszeg
- Gvadányi József XXII
- Gvozdenchevich András, főhadnagy 623
- gyáripar 625
- Gyömrő (Pest m.) 934
- Gyöngyös 624
- Gyöngyössy István, Gömör m. orszgy.-i követte 378
- Győr 367, 552, 604, 691, 748, 749, 837, 889
- i akadémia 411, 837
- Győr m. l. megyék
- György III., angol király 696
- Gyula (Békés m.) XX, LXXX
- Gyula IV., pápa 558
- Gyulafehérvár 1057
- Gyulai gyalogezred 1. hadsereg
- Gyulai Ferenc, labanc tábornok 1057
- Gyulai Lajos gr. LXXXI
- Gyulai Pál XCV
- Gyulai Sámuel gr., altábornagy 697, 1057
- gyurgyevói fegyverszünet 314
- Gyurkovics Eszter LXXXIX
- Gyurkovics Ferenc, a pesti egyetem tanára LIII, LX, 691, 815, 827, 829, 1002, 1067
- H. Balázs Éva XXIX
- Haan, Leopold, udvari tanácsos 703
- háború joga 35
- Habsburg Albert 144, 454
- Habsburg ellenesség 267, 624—625, 680, 881, 896, 897, 1039, 1057 vö. királyellenesség, nemzeti királyság
- monarchia XIII, XXIV, LXXXIV, LXXXV, 49, 147, 286, 343—347, 439, 456, 503, 551, 591, 630, 650, 678, 697, 712, 787, 799, 805, 811, 818, 823, 829, 849, 851, 859, 962, 967, 1004, 1005, 1006, 1065
- — belpolitikai helyzete LXXXV, 342—347
- — külpolitikai helyzete 342—347, 816, 819—832
- Habsburg ház, Habsburgok XXXVI, XLVII, L, LVIII, LIX, LXI, LXVI, LXXI, LXXV, LXXXI, LXXXVIII, LXXXIX, 22, 36, 46, 99, 100, 110, 116, 148, 158, 159, 238, 246, 345, 442, 476, 494, 513, 525, 561, 591, 594, 624, 625, 634, 645, 680, 689, 690, 697, 698, 720, 727, 728, 734, 738, 758, 774, 791, 810, 814, 816, 821, 823, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 877, 887, 903, 909, 935, 948, 973, 1003, 1039, 1040, 1041
- Habsburgok gyarmati politikája Magyarországon XI, 100, 102, 1003—1009
- -kal való viszony 170
- leányági örökösödési joga 159
- trónöröklési joga XIII, 93, 95—100, 146, 374, 472, 493, 627, 1009
- tróntól való megfosztása XII, XIII, 101—102, 493, 627, 1002, 1039—1041
- -tól való elszakadás XII, XXVI, XXX, LX, LXXV, LXXVI, LXXXII, 93, 145, 493, 746, 878, 879
- spanyol ága 98
- Hackel, Johann, bécsi kereskedő 452, 816
- Hadi és más nevezetes történetek 1. hírlapok
- Hadik András, tábornagy 520, 1005
- Hadik család 564
- Hadik huszárezred 1. hadsereg
- hadiadók XIV, XXX, LII, LXIV, LXXII, 58, 336, 439, 690, 693, 771, 813, 833, 896, 957, 961, 969, 1065
- hadibíróság 214, 622
- Hadilevéltár 209
- Haditanács, bécsi udvari LXII, LXXXIV, 56, 208, 209, 210, 213, 214, 217, 248, 329, 466, 512, 517, 519, 525, 529, 530, 531, 533, 534, 536, 537, 538, 628, 630, 631, 640, 755, 782, 793, 796, 915, 922, 923, 956, 971, 1046, 1056, 1065
- Hadrian (szabadkőműves név) 42
- Hadrián VI. pápa 118
- Hadrianus császár 113
- Hadrovics Antal, kancelláriai tanácsos 649
- Hadrovics László 999
- hadsereg XLII, LX, LXII, 56—57, 90, 208, 257, 617—623, 828, 905, 922 vö. idegen katonaság, nemzeti hadsereg
- állapota 969
- ellátása, élelmezése 36, 622
- országgyűlési képvisellete 208
- tisztikara XIV, XXXVIII, XCV, 52, 56, 57, 73, 207—213, 329, 466, 908, 969, 1040
- Alvinczy gyalogezred 697
- Anspach lovasezred 484
- Barco huszárezred 390, 418, 499
- Devins lovasezred 208
- Erdődy huszárezred 939
- Graeven (Vécsey) huszárezred XIV, XLIV, 111, 207, 243, 247, 248, 252, 255, 390, 510, 517, 518, 519, 884, 885
- — tisztjeinek kérvénye az országgyűléshez XLIV, 111, 207—258, 515, 516—529, 535

- hadserg: Graeven ezred tisztjeinek hadi-törvényszék elé állítása XLIV, 216–230, 233, 235–236, 247, 516–529
- Gyulai gyalogezred 208, 640, 697
 - Hadik huszárezred 520, 1005
 - határezredek XLI, LXXXIV
 - Jellasics gyalogezred LXXXIV
 - Kálnoky huszárezred 973
 - karabélyos lovasezred 698
 - Károlyi gyalogezred 42, 307
 - Kinsky lovasezred 248, 499
 - Latour dragonyosezred 214
 - Mészáros ulánusezred 1068
 - Nádasdy huszárezred 662, 1004
 - Pálffy gránátosezred 697
 - Vécsey huszárezred l. Graeven
 - Waldeck dragonyosezred 697
 - Zeschwitz vértesezred 208
- hadüzenet joga 90, 331, 614, 965
- Hadzsi Markovics Péter, pesti könyvkereskedő 114
- Hága 346
- i kongresszus 342, 345
- hajdú városok XIV. 78, 369, 652, 974
- hajdúk 53
- Hajnóczy R. József 320
- Hajnóczy József XXI, XXV, XXVIII, XXX, XXXVI–XL, XLVI, XLVII, LIII, LIV, LV, LXXI, LXXII, LXXXV, LXXIX, LXXXI, LXXXV, LXXXVIII, XC, CI, CII, CIII, 49, 50, 60, 84, 87, 88, 89, 204, 260, 288, 320, 336, 340, 341, 358, 365, 481, 600, 604, 641, 747, 748, 757, 772, 816, 817, 818, 834–845, 846, 868, 878, 933, 934, 948, 949, 959, 963, 998, 999, 1002, 1003, 1014, 1016, 1036, 1042, 1046, 1047, 1054, 1056–1058, 1060–1063, 1065, 1067, 1072
- életrajzi adatai XXXVI, 46
 - alispánja XXXVI, 37, 40–42, 43, 44, 47
 - alkotmánytervei XXXIV, XXXVI–XL, XLV, LX, LXXII, 46–86, 89, 170, 366
 - *Gedanken eines ungarischen Patrioten* XXXVII–XXXVIII, XXXIX, 50–60
 - *Propositiones deputationi* XXXVIII 62, 64, 66, 67, 71, 77, 79, 81, 82, 84, 85, 320, 331, 337
 - *Puncta conficiendi diplomatis* 62
 - *Ratio proponendarum legum* XXXVIII, XXXIX, 61–88
 - baráti köre XXII, XXV, XXVI, XXVII, XXXV, LII, LV, LXXIX, 41, 204, 260, 288, 596, 641, 748, 749, 1046
 - jakobinizmusa LV–LVI, LXXXVIII, LXXXVII
 - jozefinizmusa XXVI, XXXVII, 47–48
 - javaslatai a jobbágyság felszabadítására XXXVI, LXXXVII, 46–47
- Hajnóczy József tevékenysége a mozgalomban LXXXVIII
- kapcsolatai a patrióta nemességgel XXXVI–XL
 - kivonatai a Moniteurból 888–889
 - levele Forgách Miklóshoz XXXVII, 47
 - Sipos József diákhhoz 1066–1068
 - levelezése Bartsch Konráddal XXXVI, 37, 42–45, 48–50
 - Kazinczy Ferenczel l. Kazinczy
 - Kovachich Márton Györggyel XXXV, 746–749
 - Spissich Jánossal 357–361
 - Szecsanacz Jakabbal 888–889
 - magatartása a bíróság előtt LXXXVII
 - megjegyzései a nevelésről 332, 834–845
 - nemessége 40–42
 - patriotizmusa XXX–XL, XLVI, 44, 45, 47, 48
 - szabadkőművessége XXXVI, 40–42, 87–88
 - munkái XLV
 - *Acta diaetalia Posoniensia* 748
 - *Dissertatio de regiae potestate* XLV, 319–341, 366, 648, 649, 746
 - *De comitiis regni Hungariae* XLV, XLVI, 67, 69, 77, 365–389, 601, 746, 937, 948, 949–950
 - *De defensione regni* 621–623
 - *De limitibus regiae potestatis* 65, 67, 77, 601, 648, 649, 949–950
 - *De religione* 259–267
 - *De statu ecclesiastico* XLV, 648–662, 747, 973
 - *De subsidiis* XLV, 600–612, 649, 747
- Hajnóczy Józsefné Hellmuth Johanna 42
- Hajóssy Janka l. Kovachich Márton Györgyné
- Halama, von Gitschin Daniel, a galíciai rendőrség főkapitánya 457
- Halasy Márton, Heves m. alispánja 768
- Haliczky András Frigyes, pesti egyetemi tanár LIII, 927
- hallei egyetem 136, 140
- Haller Albert, svájci orvos 353, 354
- Haller, Gottlieb Emmanuel, svájci irodalmár és történész 136
- Haller József gr. helytartótanácsos, máramarosi főispán LXXXVIII, 242, 298, 494, 687, 940, 960
- Halley, Edmund, angol matematikus, 238, 352
- Hamlet, dán királyfi 869
- Hann, Wenzel, lembergi egyetemi tanár 363
- Hannibál 352
- Hannover 104, 584, 853, 957
- Hanzély János, bölcsész tudor 691
- Harlem 418

- Hármaskönyv 140, 150, 151, 382
 Harmincadhivatal 327, 748
 harmincadvám 84, 336, 1012
Harmincz két okok l. Szirmay Antal
 Harrach gr. család 591
 Hartel, Josef, udvari ágens 704
 Hartelli, Johann Baptist, udvari tanácsos 705
 Hasenoehrl l. Lagusio
 határőr-ezredek l. hadsereg
 — vidék LXVIII, 54, 266, 309, 369, 698, 1009
 határőrök 59
 Hátsóindia 996
 Hatvan L, 624, 649, 1058
 Hatzfeld, Karl Friedrich gr., államminiszter 93, 551, 702, 784, 860
 Havasalföld 329
 Hawai szigetek 148
 Haymerle, Franz, udvari ágens 704
 hazaárulás l. felségsértés
Hazafiak Tüköre l. röpiratok
 házak megszámozása 160
 Hägelin, Franz Karl, alsóausztriai kormánytanácsos, cenzor 705
 Heidenstamm br., konstantinápolyi svéd követ 805
 Heinke, Franz br., udvari tanácsos 705
 Hellmuth Johanna l. Hajnóczy Józsefné
 Helmott, Jean Baptiste, belga orvos, természettudós 140
 Helmstadt (Bajororsz.) 415
 Helvetius, Claude Adrien, francia filozófus XXIII, XXIV, LXXXI, 8, 13, 33, 48, 139, 357
 Helytartótanács, m. kir. XXI, XXV, XXVII, XXXI, XLIII, XLVIII, LIII, LVI, LX, LXI, LXV, LXXII, LXXIX, 36, 45, 72, 81, 84, 92, 114, 116, 281, 302, 321, 322, 327, 357, 392, 393, 394, 410, 411, 412, 414, 416, 423, 441, 444, 448, 475, 480, 486, 550, 552, 600, 604, 610, 624, 625, 626, 641, 649, 682, 707, 708, 721, 748, 757, 763, 764, 765, 768, 773, 795, 814, 838, 844, 845, 865, 874, 875, 884, 890, 915, 931, 932, 933, 934, 938, 940, 941, 942, 948—953, 954, 955, 956, 958, 959, 961, 970, 971, 975, 1017, 1061, 1062, 1067
 Henrik (IV. Henrik német—római császár fia) 189
 Henrik VIII., angol király 129
 Henrik III. francia király 131
 Henrik IV., francia király 131
 Henrik hg. l. Hohenzollern Frigyes Henrik
 Henrik III., német—római császár 131, 721
 Henrik IV., német—római császár 119, 128, 188, 189, 433
 Henrik VII., német—római császár 129, 131
 Henrik (a Tengerész), portugál hg. 354
 Herbert v. Rathkeal, Peter Philipp br., a Monarchia konstantinápolyi követe 858, 1006
 hercegprimási méltóság 210
 Hercegszöllös (Baranya m.) 487
 Hercules (Herakles) görög mondai hős 156, 202, 249, 723, 744
 Herendics, a bécsi rendőrminisztérium besúgója 861, 881, 930
 Herget tanár 663
 Herillus, carthagói filozófus 22
 Hermann, kormánytanácsos 793, 794, 795
 Heródes, a zsidók királya 17
 Herodotos 127
 Hertel, Anton, cseh-osztrák kancelláriai irattárnok 704
 Hertzberg, Ewald Friedrich gr., porosz miniszter 139, 268, 355, 587, 762, 810
 Herzan, Franz gr., bíboros, a Monarchia vatikáni követe 551, 708, 711, 806
 Hessen, hesseniek 866
 „A Hét Csillaghoz” l. szabadkőműves páholyok
 „A Hét Választófejedelemhez” fogadó Pesten 116
 hétéves háború 370, 734, 1004
 Hetruria l. Toscana
 Hétszemélyes Tábla l. bíróságok
 Hevenessy Gábor, jezsuita történész 747
 hikszooszok 192
 Hippokrates 353, 354
 Hirgeist Ferenc, joghallgató XXI, XXIII, LIV
 — töredékes följegyzései 1063—1065
 hírlapok, folyóiratok XLIX, LVII, 107, 108, 301, 709
 — *Allgemeine Literaturzeitung* 366
 — *Annalen der Chemie* 576
 — *Beiträge zu den Chemischen Annalen* 421
 — *Chemische Annalen* 415, 417, 421, 448, 449
 — *Courier de Provence* 49
 — *Die Meinungen der Babel* 395
 — *Deutsche Literatur-Zeitung* 362
 — *Ephemerides Budenses* LXVI, 321, 390, 395
 — *Ephemerides politico-litterariae* 8, 109, 110, 366, 600, 648, 691
 — *Hadi és más nevezetes történetek* 190, 320, 345
 — *Journal de Physique* 452
 — *Journal des États Généraux* 49
 — *Journal politique et littéraire* 639
 — *Lettres à mes commettans* 49
 — *Magyar Hirmondó* (bécsi) XLVIII, 974
 — *Magyar Hirmondó* (pozsonyi) 889, 1063
 — *Magyar Kurir* XLVIII, 170, 272, 288, 550

- hírlapok, folyóiratok: *Magyar Museum* 873, 874, 875, 876, 877, 958
 — *Mercur von Ungarn* 414, 746
 — *Moniteur* LIII, LIV, LVI, LXXI, 814, 816, 817, 860, 888, 889, 930, 957
 — *Staatsanzeigen* 366, 595, 601, 773, 775, 779, 932, 1067, 1068
 — *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* 996, 997
 — *Wiener Zeitschrift* 540, 593, 675
 — *Wiener Zeitung* 579, 595
 Hippokratesz 353, 354
 Hirsch Mihály, akadémiai tanár 491
 Hispania I. Spanyolország
Histoire des hommes... 118
Histoire des Révolutions de Hongrie 164, 251, 255
Histoire des troubles de Hongrie I. Vanel munkája
 hiteles helyek intézménye 39, 655
 Hlozek Antal, m. kamarai tisztviselő 815
 Hobbes, Thomas, angol filozófus, 139, 357, 541, 753, 766, 977, 978
 Hoche, Lazare, francia marsall 793
 Hodász 273
 Hódmezővásárhely 1066
 Hoffmann Lipót Alajos, pesti majd bécsi egyetemi tanár XVIII, XXVIII, 112, 139, 483, 540, 541, 579, 580, 584, 589, 593, 594, 595, 598, 599, 640, 644, 675, 685, 792, 799, 808, 855
 — *Babel* c. röpirata XVIII, 112, 540
 — *Ninive* c. röpirata XVIII, 112, 540
 Hoffmann, pesti rendőrbiztos LIX, 392
 Hohenlohe Ingelfingen, Karl Friedrich, ezredes 697
 Hohenzollern Frigyes Henrik hg. 813, 859
 Holbach XXI, XXII, LIV, 8, 13, 29, 139, 357, 626, 815, 1017
 holland jakubinusok 858
 Hollandia, hollandok 118, 121, 135, 136, 138, 141, 144, 147, 148, 254, 342, 345, 419, 441, 454, 487, 489, 495, 503, 558, 563, 572, 575, 584, 590, 639, 696, 700, 713, 780, 784, 785, 788, 789, 798, 810, 823, 831, 849, 850, 854, 855, 859, 862, 866, 957, 965, 990, 996, 1008
 Hóman Bálint C
 Homerosz 101
 Homonna (Zemplén m.) 817
 Hompesch br., porosz diplomata 446
 Honoris II., pápa 189
 Honoris III., pápa 128, 133
 honvédelem 612--623
 Horánszky Lajos XCIX
 Horányi Elek, az irodalomtörténész 110, 204, 680, 760, 761, 762, 764
 Horatius 197, 246, 281, 353, 389, 537, 745, 845, 876, 960, 1060
 Horia-Kloska féle parasztfelkelés LXXXII, 157, 568, 780, 875
 Horpács (Sopron m.) 326
 horvát forradalmi költemény XXIX, 998—1001
 — -magyar personalis unió 370
 — rendek 44, 370
 Horváth Ádám I. Pálóczi Horváth
 Horváth Ambrus XXXIV, 89, 679
 Horváth Gábor, jezsuita filozófus 110
 Horváth János exjezsuita, a pesti egyetem természettan-tanára 410, 411, 414, 417, 469, 679, 763, 766, 769, 1067
 Horváth János, ifj. 105
 Horváth József, táblabíró 223, 230
 Horváth Mihály, ügyvéd LXXXI
 Horváth Mihály, a történetíró XV, XCIV, XCVIII, XCIX, C
 Horváth Pál, Ung m. alispánja 224, 227, 228, 237, 288, 300, 305
 Horváth Zsigmond, Sopron m. orszgy. követe 223, 226, 227, 230
 Horvátország, horvátok XVI, XIX, LXII, LXXII, 36, 41, 43, 44, 53, 54, 71, 84, 86, 87, 102, 109, 119, 258, 261, 266, 273, 319, 369, 370, 374, 489, 517, 518, 605, 642, 673, 678, 691, 698, 712, 747, 774, 775, 781, 795, 799, 822, 884, 898, 910, 962, 970, 998, 1005, 1009, 1012 vö. horvát
 — -i demokraták, forradalmárok 962
 — -i jakobinus szervezkedés LXXX
 Hotin vára (a Dnyeszter partján) 738, 811
 hottentották 194
 Hózséás próféta 430
 Höklingen (Breisgau) 808, 809
 Höring Mihály, bányaugyi gyakornok LIV, 627
 Hrebensky, lengyel szerzetes 470
 Hrebiczki, Ignác, litván ferencrendi szerzetes 487
 Hryniewicki, Modestus, szt. bazilrendi szerzetes 364
 Huber, Franz, bécsi egyetemi tanár 595, 597, 599, 671, 759
 Huber, Franz, osztrák kormánytanácsos 664
 Huber, Franz Xaver, újságíró 593, 595, 596, 598
 Hubert Ottó C
 hugenották 13, 737, 946
 Hugo (Pálffy kancellár szabadkőműves álneve) 42
 Hume, David, angol filozófus 48, 133, 139
 hunok 118, 119, 193, 723, 724
 Hunyadi János 96, 119, 559, 614, 618, 725
 Hunyadiak 564
 Husz János 946
 husziták 946
 Huszty István, egri jogtanár 140, 160, 168, 253
 Hübler János, exjezsuita, tanár 411

- Hübner Mihály, jezsuita szerzetes, pesti
cenzor 190, 721, 758, 768, 779, 890,
892, 949
hűtlenség l. felségsértés
- Idealista filozófia 8, 13, 48, 352
idegen katonaság LXXXV, LXXVI, 100,
484
— — eskütétele 56—57
— tisztek 210 vö. hadsereg
ifjúság LVI, LX, 579, 805, 925, 929, vö.
diákok, egyetemi ifjúság
— a magyar jakobinus mozgalomban
LX, LXXXII,
— nevelése XXXV, XLIII, 91, 135,
174, 190—192, 212, 364, 579, 786,
834—845, 907, 920, 925, 1023, 1038,
1044, 1061
— radikalizmusa LXXXII, 1063—1065
Igaz Hazafi, *Felfedezett áll-ortza*... 1062
igazságszolgáltatás XLVI, LXXV, 35,
142, 146, 152, 537, 556, 564, 742,
1023, 1038 vö. büntetés, halálbüntetés
— bírálata 153
— reformja XXXVIII, LXXV, 781
Ignác, konstantinápolyi pátriárka 136
Ikva patak 648
Ilias 281
Illés próféta 489
Illésházy István gr., nádor 728
Illésházy István gr., Trencsén m. főispánja
7, 113, 223, 235, 472, 499, 505, 673,
687, 775
Illésházy Istvánné, Barkóczy Teréz 503
Illésházy János gr., septemvir 301, 303,
305, 692
Illésházy Jánosné, gr. Batthyány Szidónia
506
Illésházy-Könyvtár, dubnici 7
illuminátusok LXIX, LX, 28, 105, 413, 422,
440—449, 450, 451—452, 453—468,
471—473, 475, 476, 477, 480—492,
496—499, 503, 540, 550, 575—577,
578—599, 581, 583, 599, 634—635,
636—637, 662—699, 701—708, 773,
783—789, 793—795, 797—814, 853—
862 vö. szabadkőművesség, titkos tár-
saság
— Amerikában 584, 807
— Angliában 584, 807, 811
— Ausztriában LXIX, 584, 675, 677,
808
— — Bécsben 28, 421, 451—452, 453—
468, 480, 482, 492, 500, 505, 540,
575—576, 578—579, 581, 588, 594—
599, 634—635, 664—665, 665—670,
671, 672, 677, 683—686, 689—690,
693, 703—705, 793—795, 797—798
— Bajorországban 581
— Csehországban I.XIX, 662—664, 675,
677, 795, 799, 800, 855, 861
— — Prágában 800, 801, 802, 861,
870—871
illuminátusok Franciaországban 804, 807,
858
— Galiciában 447, 453—468, 806
— Hollandiában 584, 675, 798
— Lengyelországban 805, 806, 807
— — Varsóban 444
— Magyarországon 497, 671, 673—678,
686—689, 690—692, 773, 853, 856—
857
— — Pest-Budán 444, 451—452, 453—
468, 480, 482, 578, 677, 878
— Németországban 584, 675, 805, 807
— Olaszországban 584
— Poroszországban 584, 636, 675, 808
— Spanyolországban 584
— Stájerországban 809
— Svájcban 584
— Szászországban 584, 675
— kapcsolatai a jezsuitákkal 809
— páholyok l. szabadkőműves páholyok
— szervezkedése LXX, 809
Illyr Kancellária l. Kancellária
Illyria, illyrek 145, 368, 419, 624, 646,
678, 683, 771, 781, 841, 889, 893,
910, 911, 913
imakönyv l. *Leges sodalitatis b. Mariae
Virginis és Officium Rákoczianum*
Imre, Szent, árpádházi hg. 99
independensek, independens forradalom
454
India 118, 119, 137, 193, 196, 197, 426,
430, 788, 789
indigenák 374
Indokína 127
Ingenhousz, Jan, holland természettudós
354
ingyen munka l. robot
Inkey Károly, Somogy m. táblabírája
222, 228, 234, 235, 318
inkvizíció LVII, 151, 163, 946
inkvizíciós bíróság 22, 130, 132
Innocent III., pápa 133, 203, 434,
657
Innocent páter, szervita szerzetes 750
Innsbruck 712
investitura harc 348
ipar, nemzeti ipar XI, XVII, XXIV,
XXXII, XXXIII, XXXV, LXXV,
23, 49, 108, 165, 175, 419, 601, 781,
912, 964, 1023
iparosok XVII, 58
Ipek 476
írasszabadság l. sajtószabadság
Irország 133, 784, 798
Irrthümer in den Begriffen... l. Grossing
munkája
Isac (Pászthory Sándor szabadkőműves
álneve) 42
iskolák 87, 271, 339, 837, 1005 vö. diák-
ság, ifjúság, nevelés, tanárok, tanítás
isten-fogalom 14, 16, 24, 29—35
— hatalma 24, 25
— léte 16, 17, 29—35

- István I., Szent, magyar király XXIX, 66, 86, 95, 98, 105, 119, 137, 147, 172, 184, 186, 187, 329, 371, 613, 721, 723, 725, 739, 943
- István II., magyar király 721
- István V., magyar király 119
- Istvánfy Mátyás 378
- Istvánffy Miklós, a történetíró 97
- itelmének (Kamcsatka őslakói) 194
- Ius electionis* l. Koppi munkái
- Iváncsics (Ivanchich) János, jezsuita szerzetes 110, 761
- Izdenczy József, államtanácsos XVI, XLVIII, 93, 113, 114, 273, 349, 359, 392, 482, 627, 628, 645, 649, 693, 775, 956, 1046
- Izrael 185, 307
- Izsák (Ishak) 924
- Izsép (Baranya m.) 487
- Izzo János, jezsuita szerzetes 765
- Jabes Gileád, (ókori város Palesztinában) 185
- Jablonowski, Jan hg., braclawi vajda 444
- Jablonowski Jan özvegye, Sapieha Anna Mária grnő 444, 447, 497
- Jacobi, bécsi porosz követ XIII, 697
- Jacquin, Nikolaus Josef, bécsi egyetemi tanár 807, 808
- Jáfet 723
- Jagello Albert, lengyel hg. 559
- Jagello Kázmér, lengyel hg. 559
- Jakab II., angol király 131
- jakobinusok LXXV—LXXVII, 585, 642, 702, 808, 820, 823, 848, 849—862, 866, 868, 877, 971, 1062 vö. francia-, magyar-, osztrák jakobinusok
- Jakosics József, ferences rendfőnök 706
- Jancsó Elemér LXXXI, 873—874
- Jankovich Ferenc, a műgyűjtő 392
- Jankovich gyűjtemény 7
- Jankovics János, piarista szerzetes 680
- Jankovicz János, insurgens ezredes 625
- János evangéliuma 187
- János, navarrai király 129
- János Zsigmond, választott magyar király 727
- janzenisták, janzenizmus 32, 865
- Japán, japánok 201, 425, 426, 432, 436, 437
- Járay I. Joray
- Jassy (Jaši) 390
- i béke 676, 858
- Jászay 442
- Jaszlinszky András, jezsuita szerzetes 110, 761
- Jászó (Abauj m.) 960
- jászok, Jászság XIV, XX, 78, 303, 369, 443, 617, 618, 652
- Jaurès, Jean 820
- Jáva szigete 118, 148, 996
- Jedlik Ányos 411
- Jellasics gyalogezred l. hasereg
- jemmapesi (Belgium) csata 826, 827, 868, 967
- jénai egyetem 140
- Jeremiás próféta 185
- Jeruzsálem 132, 185, 352, 565, 702
- Jeszenszky kapitány 395
- Jezernitzky Károly, Nyitra m. orszgy.-i követe 218, 219, 224, 228, 230, 232, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 242, 246, 247, 299, 308, 310, 311, 312, 316, 317, 318, 816
- Jezik László, ferences tartományfőnök 495, 706, 707
- Jézus Krisztus 14, 17, 29, 31, 32, 176, 186, 187, 222, 397—402, 427—432, 444, 561, 562, 571, 801, 811, 1035
- A Jézus-társaságbeli szerzetesek. l. Laczkovics munkái
- jezsuiták l. szerzetesrendek
- Jimramov (Morvaország) 939, 948, 1042
- Joannovics de Schakabent József, verseci gör. kel. püspök 682
- Joanovics Vazul, Temesvár város szenátora, orszgy. követe 320, 321
- Jób (a bibliai) 185
- jobbágyok XIV, LXIV, 44, 90, 123, 833, 834, 1069 vö. parasztok, zsellérek
- birtokszerzési joga XXXVII, LXXVI, 52, 74, 325
- elnyomása, kizsákmányolása 160, 308
- felszabadítása XXXIII, XXXVI, XXXVII, LVII, LXXVI, LXXXVII, 46—47, 57, 498
- helyzete XIV, XV, XXVII, XXXVI, XXXVII, XLII, LXXVI, 158, 1025—1026
- jogai LXXVI, 1026
- megmozdulása XLII, LXI, LXIX, LXXXIV, 308
- sérelmei 640
- szabad költözési joga 77—78, 325, 340
- szolgáltatásai, terhei XXXVI, LXXVI, 59, 160, 308, 309—317, 326, 376
- terheinek könnyítése XV, XXXVI, XXXVII, LXXVI, 93, 309—317
- jogegyenlőség 120—121
- joghallgatók l. egyetemi hallgatók
- jogtudomány 60
- Jókai Mór XCH
- Jónás próféta 430
- Jonathan, Saul fia 186
- Joray (Járay) br. család 794
- Jordanes, gót történetíró 723
- Jóreménység Foka 194
- „A Jóreménységhez” l. szabadkőműves páholyok
- Journal des États Généraux* l. hírlapok
- Journal de Physique* l. hírlapok
- Journal politique et littéraire* l. hírlapok
- jozefinisták XX, XLV, LII, 40, 43, 171, 489, 641, 687, 691—692, 712, 929, 973

- józefinisták patriotizmusa XXVI—XXX, XXXV, LXVI
- józefinizmus XII—XVI, XXV, XXXIV, XLII, XLV, LXVII, 46, 184, 258, 395, 457, 490, 559, 664, 688, 710, 764, 773, 786, 795, 890
- felszámolása CII, 37, 48, 49
- József (a bibliai) 33
- József főhg., nádor LXXXIX, 42, 319, 794, 1039
- József I., magyar király 732, 733, 734
- József II., magyar király XI—XIII, XVII XXII, XXVI, XXVII, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XLII, XLVII, XLVIII, XLIX, LXXI, XCVII, CI, 35, 36, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 60, 93, 95, 98, 99, 103, 111, 115, 121, 136, 146, 147, 148, 152, 158, 161, 163, 164, 172, 185, 220, 248, 266, 307, 329, 331, 340, 342, 344, 346, 352, 354, 359, 361, 365, 417, 419, 439, 446, 455, 458, 483, 484, 486, 488, 489, 492, 493, 495, 497, 498, 501, 505, 506, 515, 540, 550, 553, 554, 556, 559, 561, 564, 566, 567, 568, 569, 571, 588, 591, 594, 598, 603, 610, 625, 626, 627, 632, 634, 636, 639, 640, 641, 644, 645, 650, 664—665, 667, 683, 687, 688, 691, 693, 698, 706, 707, 716, 717, 719, 720, 721, 737, 738, 743, 745, 746, 759, 760, 761, 764, 765, 768, 769, 771, 774, 778, 780, 781, 785, 786, 787, 788, 790, 795, 799, 802, 816, 818, 819, 821, 829, 830, 833, 834, 837, 842, 846, 850, 851, 852, 858, 862, 863, 866, 882, 891, 913, 941, 973, 975, 1003, 1006, 1007, 1009
- abszolutizmusa XXXIV, XLV, 36, 37, 94
- alkotmányellenes rendeletei XII—XIII, 37, 47
- beolvasztási politikája XII—XIII, 46
- egyházpolitikája XIX, XXV, XXXIV, 489, 566—568, 736—738, 838, 842
- jobbágyvédő intézkedései XV, 47, 735—736, 833
- körirata a megyékhez (1789) 36
- reformjai XI, XII, XIII, XX, LXV, LXVI, XCI, 47, 113, 144, 156, 157—158, 160, 178, 344—345, 735—740, 830, 913, 939
- reformjainak törvénybe iktatása LXVI, 144
- eltörlése XIII, XV, XXIX, XXXVII, 177, 345, 361
- rendelete (1790 I. 28) 95
- rendszere XI—XII, XXIV, XXXIV, 106, 548, 667, 679, 683
- — nek bukása XXIX, 48, 170, 395
- Józsue, zsidó főpap 185
- udás apostol 204, 205, 206
- uhász Géza 1039
- Juncher, Johann, orvos, a hallei egyetem tanára 140
- Junta 118
- Jupiter, római isten 197
- jurátusok XXI, LIII, LXXIX, LXXX, LXXXII, 840, 1070—1071, vö. ifjúság
- Justinianus császár 553
- Juvenalis 244, 249, 840
- Kaestner, Abraham Gotthelf, matematikus és fizikus 136, 139
- Kajdacsy Antal 485
- Kalatay Ferenc, nagyváradi püspök 412, 441, 442, 470, 489, 681
- kalendáriumok 156
- Kalifornia 195
- Kalkreuth tábornagy 802
- Kálló (Szaboles m.) 933
- Kálmán, magyar király 370, 656
- Kálnoky huszárezred I. hadsereg
- Kalocsa 270, 271, 272, 273, 274, 293, 300, 301, 445, 448, 500, 504—505, 558, 640, 654, 764, 765, 936
- Kálvin János 13, 47, 48
- Kamara :
- Bécsi Udvari Kamara 43, 337, 479, 499, 596, 598, 705, 718, 791, 793, 857, 868
- M. kir. Udvari Kamara XXVII, XLIX, LIII, LXI, LXXIX, 316, 327, 331, 508, 514, 624, 641, 642, 643, 709, 746, 750, 795, 1072
- — elnöke I. Széchenyi Sándor
- — alelnöke I. Orczy László br.
- haszna 335, 601
- -i birtokok 46, 47, 1012
- kamaragróf 328
- Kamcsatka 194
- Kánaán 152, 1059
- Kancellár I. Pálffy Károly gr.
- Kancellária :
- Cseh-Osziptrák Kancellária 114, 479, 551, 552, 575, 589, 591, 597, 598, 670, 671, 703, 704, 708, 709, 710, 713, 784, 794, 857
- Erdélyi Kancellária 320
- M. Kir. Udvari Kancellária XVII, XLVIII, LIX, LXI, LXIV, LXXII, LXXXI, 35, 47, 53, 60, 71, 72, 73, 87, 251, 255, 271, 286, 327, 337, 362, 365, 366, 392, 394, 395, 411, 413, 414, 448—450, 475, 479, 495, 496, 505, 551, 552, 553, 591, 600, 629, 630, 631, 634, 637, 641, 642, 643, 649, 709, 710, 711, 712, 715, 727, 748, 749, 756, 757, 765, 780, 782, 790, 792, 794, 796, 807, 814, 817, 868, 882, 883, 890, 891, 910, 915, 922, 928, 932, 940, 941, 943, 944, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 957, 958, 961, 1006, 1044, 1050, 1061, 1068

- M. Kir. Udvari Kancellária álláspontja a sajtószabadság kérdésében 940
 — Illyr Kancellária XLI, XLVI, XLVIII, LII, 255, 360, 511, 624, 627, 628, 637, 771, 794, 807
 Kandó segédjegyző 494
 Kanigel, Joseph, kamarai regisztrátor 705
 Kanizsa I. Nagykanizsa kánonjog 260
 kanonokok kinevezése 71
 Kant, Immanuel XLIX, 136, 139, 354, 653, 762, 769
 Kapronca (Kaprivnica) LXXX, 369
 káptalanok 377—378, 386, 655—656
 — országgyűl. képviselője 70
 — polgári jogai 655—656
 kapucinusok l. szerzetesrendek
 Kapy József, az eperjesi Ker. Tábla bírója 287, 307
 karabélyos ezred l. hadsereg
 karaiok 195, 200
 Karaiczay András br., tábornok 698
 karamánusok (Anatólia őslakói) 196
 Kárász István, Csongrád m. első alispánja 296, 881
 Karinthia 703, 853
 Karlovic 774
 — i béke 732
 Karlstadt I. Károlyváros
 Kármán József, az író LXXXI
 Kármán Pál, halasi jegyző LXXX
 Károly főherceg, II. Lipót fia 319
 Károly, sundermanlandi hg., l. XII. Károly svéd király
 Károly I., angol király 99, 454
 Károly (Róbert) I., magyar király 119, 725
 Károly III., magyar király 98, 107, 146, 265, 309, 734
 Károly III., spanyol király 314, 604
 Károly V., német-római császár 118, 121, 129, 352, 454, 558
 Károly VI., német-római császár l. Károly III., magyar király
 Károly VIII., francia király 129
 Károly XI., svéd király 336, 514
 Károly XII., svéd király 786, 853, 859
 Károly Ferdinánd, braunschweigi hg. 782
 Károly Tivadar, pfalzi, majd bajor választó 589
 Károlyi Antal gr., tábornok 269
 Károlyi gyalogezred l. hadsereg
 Károlyi József gr., Szatmár m. főispánja 1057
 Károlyi Sándor gr. 734
 Károlyváros (Karlstadt) 369, 377
 Karsten, Wenzel Hans Johann, a hallei egyetem matematika tanára 136
 Kaspari Kaspar apát, a galíciai építésügyi igazgatóság osztályigazgatója 465, 700
 Kassa (Caschau, Kaschau) XVII, XIX, XXX, XXXIV, XLIX, LIII, LIX, LXXX, LXXXIX, 170, 263, 301, 559, 629, 649, 687, 689, 691, 719, 729, 875, 877, 878, 881, 932, 933, 939, 940, 972, 986, 1070, 1071
 kassai akadémia LIII, LXXX, 411, 456, 479, 641, 691, 837, 874, 958, 959, 1059, 1062, 1063, 1065
 — i tankerület 444, 959
 Kászonyi Ferenc táblabíró 233
 Katalin II., orosz cárnő XLIX, 121, 342, 343, 514, 675, 695, 702, 771, 805, 808, 819, 822, 829, 850, 855, 859, 868, 874
 Katalónia 957
 káték l. Reformátorok Társasága-, Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
 Kató István XV, XXV, XXVI, LXXXV, XCI, XCII, XCIII, XCIV, CI—CII
 katolikus klérus l. klérus
 katolikusok l. görögkatolikusok, római katolikusok
 Katona István, a történetíró 110, 273, 655
 katonaállítási kötelezettség 58, 338, 616—620, 957—958, 961—962, 1008, 1066 vö. újoncoszás
 katonai akadémia 838
 — főparancsnokság 56, 74, 81, 250, 508, 517, 524
 — szolgálat időtartama 56
 katonaság XXXVIII, 50, 56, 57, 58, 71, 244, 255, 328, 474, 510, 540, 613—614, 697, 1014 vö. hadsereg, idegen katonaság
 — beszállásolása 56, 621
 — ellátása 622,
 — eskütetele XXXV, XXXVIII, 56—57, 256
 — hazahívása külföldről XIV—XV
 — idegen tisztjei 216, 466, 1040 vö. hadsereg tisztjei
 — sérélmei LXII, LXIV, 207, 261, 517, 530, 1040 vö. hadsereg: Graeven ezred
 Kaukázus 162
 Kaunitz-Rietberg Questenberg, Dominik Andreas hg., madridi osztrák követ 787, 793, 795, 830, 831
 Kaunitz-Rietberg, Wenzel hg., osztrák kancellár XXV, 139, 346, 347, 355, 551, 593, 626, 686, 702, 820, 829
 Kauz, Konstantin Franz, kir. tanácsos, cenzor 705
 Kavanagh, Moritz gr., altábornagy 517
 Kazinczy András, berettői (Zemplén m.) birtokos LXXXI, 1069
 Kazinczy család L.
 Kazinczy Dienes, Bihar m. főjegyzője LIII, LXXX, LXXXI, 948, 949, 973, 1057
 Kazinczy Ferenc XXI, XXII, XXIII, XXV, XXVI, XXIX, XXXII, XXXIV, XXXV, LIII, LXXIV, LXXVI, LXXX, LXXXI, LXXXIII, LXXXV,

- LXXXVII, XCII, XCIII, 171, 204, 267, 361, 779, 869, 870, 924—925, 933, 940, 948, 949, 974, 1046, 1047, 1056, 1057, 1058, 1061, 1063, 1067, 1069
- Kazinczy Ferenc levelei Hajnóczyhoz LXXX, LXXXI, 971—974, 1056—1058, 1060—1063
- — Spissich János alispánhoz 869—870
- — tevékenysége a mozgalomban LXXX, 1057—1058
- — munkái :
- — *Fogságom naplója* LXXXVIII, XCIII
- — *Lanassa* 869, 870
- — Wieland : *Szokratész Mainomenész fordítása* 1060, 1067
- Kazinczy Miklós, Bihar m. esküdtje LXXX, LXXXI, 1059
- Kásmarok l. Késmárk
- Kecskemét XVII, LXXX, 369, 1066
- Keglevich Ágoston gr. LXXXI, 775
- Keglevich György gr. LXXXI, 934, 936
- Keglevich József gr. 775
- kegyúri jog 326
- Kelemen Imre, jogtudós 486, 488, 491, 1067
- Kelemen VII., pápa 118, 129
- Kelemen XI., pápa 865
- Kelemen XIV., pápa 445, 460, 650
- Kéler Gottfried, az Erdélyi Kancellária tisztviselője 320, 649
- keleti egyház 128
- Keller tanácsos 930
- Kellermann, François-Christophe, francia marsall 887
- Kemantsek, Johann, egyetemi tanár 364
- Kemény G. Gábor 92
- Kemény János, erdélyi fejedelem 730
- Kempelen Farkas, udvari kamarai tanácsos 793
- Kengyel Lajos, Szatmár m. jegyzője LXXX, 1056, 1057
- Képzőművészeti Főiskola terve 838
- Kersselich Ádám Boldizsár, zágrábi kanonok 607
- Kerekes Sámuel, a Magyar Hírmondó szerkesztője XLVIII, 190
- Kerekesházy József 230
- Kerens, Heinrich Johann, sanktpölténi püspök 598, 671, 788, 855,
- Kerepes (Pest m.) XXXI
- kereskedelem XI, XVII, XXIV, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, LII, LXXV, 9, 14, 23, 35, 49, 108, 142, 165, 175, 419, 451, 601, 625, 645, 781, 841, 909, 912, 964, 965, 1023
- kereskedők 58
- Keresztély VII., dán király 786
- A keresztény vallásban... vándorló utazó ember* l. Laczkovics munkái
- kereszténység 118, 126, 392, 801, 811
- — megreformálása 348—349, 801
- Keresztési József, szalacsi ref. prédikátor XCII, 440, 680
- Keresztury Dezső 288, 932, 959
- Keresztury István, XXXVII
- Keresztury József, udvari ágens 45, 58, 668
- Kermopotich (Kermpotisch) Josef, udvari káplán 670
- kerületi biztosság l. budai kerületi biztosság
- kerületi táblák l. bíróságok
- Késmárk (Käsmarok) LIII, LIX, 939
- Kesslern, Pasqual, udvari ágens 704
- Kesző (Sopron m.) 337
- Keszthely XIV, 86, 209, 210
- Két minisztereknek egymással közlött gondolatai* l. röpiratok
- Ketzer 833
- Keve 119
- kézműipar 467
- Kheops, egyiptomi király 489
- Khevenhüller, Johann Franz hg., Belgium katonai főparancsnoka 241, 242
- Kiblin József, piarista szerzetes 42, 43, 44
- Kienmayer Josef br., az Alsó Ausztriai Kormányzóság fogalmazója 704, 719
- Kienmayer, Michael Franz br., a Hofmeisteramt igazgatója 719
- Kifogások a francia alkotmány ellen* l. Martinovics munkái
- kikindai kerület 369, 652
- kilenced 57, 77
- Kilián Ádám, pesti könyvkereskedő 114, 115, 757, 814, 888 vö. Stahel és Kilián
- Kína, kínaiak 127, 192, 424—437, 724, 780, 996
- kincstár XXXV, 90
- kincstartó 53
- Kink Rudolf 588
- Kinsky, Joseph gr., tábornok 239, 599
- Király Mihály, számvevőszéki tanácsos LXXIX
- király XXIV, 64, 533, 540, 543, 628, 647, 720, 721, 765, 833, 855, 898, 903, 944, 1016, 1017, 1027, 1028—1033
- — elleni szövetség joga 338—340
- — gyámja 66—67, 322
- — megkoronázása 65—66, 142, 213, 222, 224, 309, 317, 324, 670
- — és nemzet viszonya 46, 220, 227
- — székhelye 324
- — személyének sérthetlensége 64
- — választás 146, 159, 325
- — vallása 324
- királyellenesség XLIX, 110, 180, 183, 485, 501, 544
- Királyhágó LXXXI
- királyhűség (royalizmus, royalisták) 37, 445, 500, 503, 506

- királyi eskü 65, 66, 162, 323–324, 680
 – hatalom XXXIX, 943 vö. végrehajtó-
 hatalom
 – – visszaszorítása XIV, 93, 105
 – hercegek 340
 – hitlevél XIII, XVIII, 46, 65–66, 107,
 108, 146, 158, 207, 256, 257, 259,
 268–269, 323, 324, 371, 483–484,
 661
 – jogok XXXIX, 327–337, 661–662,
 903–904
 – jövedelmek 335–337
 – leiratok: 1789. dec. 18: 252; 1790.
 márc. 14: 44; 1790. nov. 7: 740;
 1793. jan. 28: 41, 49; 1793. jún. 25:
 934
 – méltóság betöltése l. nemzeti király-
 ság, trónutódlás
 – tanács l. szenátus
 – tekintély 358
 – tetszvény-jog XIV, 326
 – uradalmak 337
 Kir. Tábla l. bíróságok
 királynő 340, 803, 833
 – megkoronázása 314, 317
 Királyok Könyve 185, 403
 királyság (választott) 320, 863
 – (örökös) 320
 Kirwan, Richard, angol ügyvéd, termé-
 szettudós 140
 Kis Pipin, frank király 128
 Kisázsia 355
 Kisfaludy Sándor LXXXI
 Kisgyán (Bihar m.) 267
 Kiskunhalas LXXX
 Kiss János, ev. superintendens XXI,
 LVII, LXXX, 972, 1063
 Kiss Mihály, unitárius lelkész LXXXI
 Kiss Sándor, Sopron m. táblabírája 629,
 815
 Kisszeben (Szepes m.) 445
 Kisvárd (Szabolcs m.) 1059
 kiváltságok 107, 112
 – eltörlése 49, 64, 123–124, 143–144,
 145
 klérus, klerikálisok, klerikalizmus XVIII,
 XIX, XX, XXII, XXIII, XXVII,
 XXIX, XXX, XXXIV, XXXVIII,
 XLII, XLIV, XLVIII, XLIX, LII,
 LVI, LVIII, LIX, LXIV, LXV, LXX,
 LXXIII, LXXVI, LXXXIV,
 LXXXVIII, 55, 64, 107, 113, 121,
 152, 153, 158, 162, 178, 184, 198, 204,
 • 215, 244, 258, 259, 262, 267, 271, 272,
 273, 283, 284, 285, 286, 289, 293, 301,
 306, 307, 330, 348, 384, 392, 463, 475,
 503, 510, 572, 573, 580, 589, 604, 640,
 644, 663, 665, 683, 685, 721, 740, 760,
 772, 774, 780, 795, 819, 830, 831, 834,
 837, 842, 854, 861, 862, 865, 867, 878,
 890, 917, 929, 958, 966, 970, 1012,
 1016, 1028, 1035–1036, 1042–1045
 vö. papság
 klérus vétkei, bűnei 125–137, 149, 150,
 157, 164–165, 182, 244, 268, 433–
 434, 506, 553, 557–558, 564, 565,
 566
 – ellenesség l. antiklerikalizmus
 – hatalma 107, 108, 125–137, 165,
 258, 283, 559, 561–566, 677, 882, 966
 – hatalmának megtörése XXXI, XLVI,
 XL, LXV, LXVI, LXVIII, 88, 125–
 156, 170, 258, 511–513
 – javai XLVI, LX, 650–653
 – jogai 386, 557, 647
 – országgyűlési képvisellete 367–368
 Klobucharich Ferenc, Zágráb m. geo-
 metrája 999
 Klobusiczky József, helytartótanácsos 415,
 416, 500, 502, 504, 682
 klubok LXX, LXXI, LXXIV, LXXXIX,
 438, 551, 687, 718, 966 vö. olvasó-
 körök, titkos társaságok
 Kluch József, kanonok 890, 891
 Knobelsdorf, porosz követ 858
 Koburg Ferenc Józsiás, szász hg., lovassági
 tábornok 738
 Kocky-Kicky, Ferdinand Onufrius, lem-
 bergi érsek 706, 707, 711, 754
 Kodesch, Franz, egyetemi tanár 363–364
 Koefil, Siegfried, a lemergi egyetem
 tanára 595, 596, 599, 671
 Koehler, Johann David, a göttingai
 egyetem tanára 140
 Kohanóc (Trencsén m.) LXXXIX
 Kohlmayer Sámuel, pesti ügyvéd, rendőr-
 besúgó XXVII, XXVIII, XLII, L,
 LI, LXVII, LVIII, 105, 107, 108, 109,
 110, 321, 442, 463, 484, 508, 516, 625,
 634, 862–864, 888
 Kojanicz kereskedő 718
 Kókay György LXV
 Kolinovics Gábor 383
 – *Nova Ungariae periodus* c. munkája
 383
 Kollár Ádám Ferenc, a bécsi udvari
 könyvtár igazgatója 749, 937
 – *De originibus et usu...* c. röpirata
 937
 Koller, Franz, udvari ágens 704
 Koller, Joseph, udvari kancelláriai taná-
 csos 703
 Koller József, pécsi kanonok, történetíró
 115, 486, 488
 Kollonics Ferenc, gödi r. kath. káplán
 LXXXI
 Kollonics László gr., kalocsai érsek 270,
 271, 272, 273, 274, 283, 293, 300, 301,
 306, 307, 445, 470, 471, 765
 Kollonics Lipót gr., esztergomi érsek 604
 Kolowrat, Leopold gr., osztrák miniszter
 663, 860
 Kolozsvár XXXIV, LXXXI, XCVII, 732
 Kolumbusz Kristóf 126, 139, 148, 353,
 354, 545, 766
 Komárom 97, 209, 337, 359, 456, 487

- Komárom m. l. megyék
 Komáromi András, jezsuita szerzetes 110
 Komáromy György 552
 Kondé Miklós püspök, érseki helynök 293,
 478, 497, 498, 499, 500, 501, 680, 706,
 709, 715, 754, 763
 Koniarski 455, 586
 Konrád, német császár 189
 Konstantin, lengyel hg. 850
 Konstantinápoly 58, 136, 419, 503, 676,
 696, 700, 804, 805, 822, 830, 849, 858,
 868, 697, 1006
 Konvent l. francia konvent
 Kopasz János, pesti ügyvéd 877
 Koppány vezér 172
 Koppenhága 823, 869, 870
 Koppi Károly, piarista szerzetes, egyetemi
 tanár XXX, XXXIV–XXXV,
 XXXIX, LIII, LIX, LXXIV, 45, 46,
 486, 679, 681, 691, 725, 748, 779, 890,
 949
 – alkotmányterve XXXIV–XXXV, 46,
 88–92
 – barátsága Hajnóczyval XXXV
 – jozefinizmusa XXXIV, 88
 – munkái:
 – – *Ad inclitos Status et Ordines ...*
paraenesis XXXV, XXXIX, 88–
 92
 – – *Ius electionis* 88
 – politikai nézetei 750
 – szabadkőművessége 88
 Korán 759, 778
 Kórea 426
 Korinthus 186
 kormányformák 11
 Kornis József, személynöki ítélőmester
 221, 222, 223, 224, 293, 300, 930
 Kornova (Cornova) egyetemi tanár 663
 Koroda Miklós 1015, 1016, 1036
 korona, koronázás XXVI, LXVI, 39, 159,
 184, 680, 732, 964
 – hazahozatala 108, 142, 143, 184, 187,
 211
 – őrzése, koronaőrök XXIX, LXVI,
 310, 313, 327
 – tanács 358
 koronázási hitlevél l. királyi hitlevél
 – tiszteletdíj 308–319, 833
 Koronthály kapitány 523
 Korzika 995, 996
 Kós Pál, jurátus LXXX, LXXXI
 Kosáry Domokos XC, XCI, XCVIII,
 359
 Kosciuszko, Tádé, lengyel szabadsághős
 LXXVIII, 675, 821, 822, 998, 1002,
 1003, 1009
 – szabadságharca XLIX, LXIV, 419,
 804, 1003, 1066
 Kossuth András 688, 689
 Kossuth Lajos LXXV, XCIII, XCVI,
 XCVII, 93, 215
 – országgyűlési tudósításai 215
 Kovách Flórián, jezsuita szerzetes, majd
 szatmári püspök 502, 504
 Kovachich Márton György, XXXV, LIII,
 LXV, LXXIX, 323, 324, 376, 378,
 601, 607, 653, 661, 746–749, 876, 878,
 958–962
 – barátsága és levelezése Hajnóczyval
 XXXV, 746–749
 – levelezése Batsányival 940
 – munkái
 – – *Vestigia Comitiorum* 747, 748
 – – *Supplementum* 747, 748
 Kovachich Márton Györgyné, Hajóssy
 Janka 749
 Kovács Endre 1054
 Kovács Géza 1066
 Kovalik János LIV, 392
 Köfil, Siegfried, l. Koefil Siegfried
 Kölcsey Ferenc, a költő XCIII, CI
 Kölcsey Ferenc, szatmári főszolgabíró
 LXXX, LXXXI
 König Ferenc 975
 könyvek engedélyezése 112, 930
 könyveltiltás, könyvelkobzás 366, 551,
 649, 874, 930, 931, 932, 933, 951–952,
 1062 vö. cenzura
 könyvkereskedők, könyvnyomdák 780,
 930, vö. Blumauer Alois, Degen
 Joseph, Hackel Johann, Rehm, Stahl
 Joseph (Bécs); Hadzsi Markovics,
 Köppff János György, Landerer, Lin-
 dauer, Stahel és Kilián, Trattner,
 Weingand (Pest-Buda); Müller Fe-
 renc (Győr); Doll János, Löwe Antal
 (Pozsony); Lachner Ferdinánd (Te-
 mesvár)
 könyvnyomtatás 7, 111, 175, 334, 372,
 841, 855, 873, 944–945, 965
 könyvtárak 49
 Köppff János György, pesti könyvkereskedő
 717
 Körmend (Vas m.) LXXX
 Kőrös sz. kir. város 43, 369, 673, 691
 Kőszeg (Güns) LIII, LIV, LXXX, LXXXV,
 499
 – i tábla LIII, 794 vö. bíróságok
 Kőszeghy Sándor 602
 Kövér, alsóvadászi ref. prédikátor 552
 Követküldés joga 332
 Kövy Sándor, a sárospataki jogakadémia
 tanára 924
 közhivatalok betöltése 170
 közigazgatási kerületek 38
 közjogi kérdések 170
 köznemesség XI–XVI, XIX, XXXI,
 XLIV, LI, LVIII, LXVIII, LXXI,
 36, 46, 48, 52, 93, 113, 121, 163,
 272, 358, 371, 507, 573, 624, 680,
 720, 726, 765, 770–773, 881, 1039
 vö. rendek
 – elégedetlensége LI, 439, 623–628
 – ellentéte a főnemességgel 93, 110
 – Habsburg-ellenessége 36, 881

- köznemesség hazafisága XLVII—LII, 178
 — nemzeti mozgalma, ellenállása XI—XVI, XLI, XLIII, XLVII—LII, LVIII, LXII, LXVI, LXVII, LXXI, LXXV, XCIV, 36, 40, 46, 48, 88, 93, 108, 158, 214—243, 268, 302, 308, 472, 540, 623—628, 640, 680, 738—739, 878—881, 956, 1068 vö. rendi függetlenségi mozgalom
 — reformtörekvése LXXXIX, 623—628, 896
 — részvétele a magyar jakobinus szervezkedésben LXXX—LXXXII, vö. Reformátorok Társasága
 közoktatás 471
 köztársasági eszme l. republikanizmus
 köztársasági mozgalom l. magyar jakobinus mozgalom
 közteherviselés XLVI, 74—75, 156, 160, 166, 339, 385, 601
 Krakkó 830, 997, 998, 1066
 Krajna 853
 Krály József, uradalmi prefektus LXXXI
 Kramer udvari tanácsos 669
 Kranzberg, Anton, udvari tanácsos 794
 Krassó Szörény m. l. megyék
 Krasznahorka 939
 Kratter Ferenc, német színműíró 363, 364
 Kraus Fülöp, Pest város szószólója 750
 Kreil Antal, a pesti egyetem tanára LIII, LIX, LXXIV, 445, 449, 452, 457, 475, 476, 482, 492, 493, 497, 500, 505, 578, 673, 687, 691, 769, 927, 1046, 1047, 1071
 Kresel, Franz, Karl br., cseh-osztrák kancellár 595, 598, 599, 671, 703, 784, 794, 813, 847
 Kreskay János, tanácsstag LXXX
 Kresznerics Ferenc, régész és nyelvész LXII, 998
 Kréta 989
Kreuzzug gegen die Franken l. Campé munkái
 Krim félsziget 676, 788, 789, 810, 829, 859
 Krisztina főhercegnő l. Mária Krisztina
 Kroton 723
 Krussecz István, exjezsuita 491
 Kubinyi Károly, tápiószentmártoni birtokos 937
 Kufstein LXXXVIII
 Kugler Pál, Verőce m. pénztárosa 481
 Kun Béla, az 1919-es forradalom népbiztosa C
 Kun László, magyar király l. László II.
 kunok, Kunság XIV, XX, 53, 78, 119, 302, 303, 369, 617, 618
 Kunszentmárton 520
 Kupa vezér l. Koppány
 Kúria l. bíróságok
 kurucok LXVI, 733
 Kutytyevó (Szlavónia) LXXXI
 La Grange, Joseph Louis, francia matematikus 415
 La Langue János, orvos, XXVI, 40, 41, 42
 La Manche csatorna 167
La meilleure forme du gouvernement l. Martinovics munkái
 labancok 733
 Lacuée, francia ezredes XC
 Lacy (Lascy), Franz Moritz gr., tábornagy 787
 Laczkovics család 509, 513, 514, 515
 Laczkovics György, Pest m. másodalispánja 207, 214, 216, 251, 255, 494, 508, 512, 513, 514, 523, 632, 815, 881, 935, 936, 937
 Laczkovics Imre, János apja 513, 867
 Laczkovics István, Temes m. első alispánja 207, 214, 215, 243, 244, 247, 251, 252, 254—256, 392, 523, 881, 927, 929
 Laczkovics János XLIV, XLVIII, LI, LXI, LXVIII, LXXI, LXXII, LXXX, LXXXIV, LXXXV, LXXXVIII, XC, XCV, XCVI, 105, 110, 111, 115, 116, 117, 123, 138, 140, 141, 150, 154, 157, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 243, 245, 247, 257, 391, 392, 472, 473, 492, 493, 494, 499, 500, 508, 512, 513, 514, 516, 520, 550, 552, 631—633, 634, 641, 643, 708, 714, 715, — 717 719, 755, 757, 769, 772, 773, 781—783, 796, 816, 817, 825, 835, 864—866, 867, 871—873, 881, 885—888, 897, 917, 929, 934, 956, 999, 1003, 1014, 1015, 1016, 1017, 1036, 1037, 1039, 1042, 1046, 1058—1059, 1069—1070, 1071
 — bizalmas jelentései 717—719
 — életrajzi adatai XLIV, 243, 513, 517—520, 525—527, 628—631, 751—756
 — elleni hadibíróági eljárás XLIV, 111, 213, 216, 233, 247, 516, 524—529, 531, vö. hadsereg: Graeven ezred
 — az egykorúak jellemzésében 508, 513, 515, 628, 630
 — följegyzése a budai ker. biztosi állásról 628—631
 — jozefinizmusa 735—740
 — kihallgatása az uralkodónál 114, 516
 — királypártisága 509—513, 514—515, 720
 — levele Balassa Ferenchez 882—885
 — — Darvas Józsefhez XXIII, 347—349
 — — Laczkovics Istvánhoz 243—246, 250—253, 254—256
 — — Laczkovics Lászlóhoz 867
 — — Szily Ádámhoz XLIV, 253—254, 256—258, 389—391, 513, 516, 530—538, — 720, 884, 922—924, 956—968
 — — Szily Józsefhez 249—250
 — — Trenck Frigyeshez 507—516, 533
 — — Vincze Jánoshoz 247—248

- Laczkovics levelezése Martinoviccsal, l. Martinovics levelei
- Martinoviccsal való barátsága 517
 - tevékenysége a mozg.-ban LXXVIII
 - munkái :
 - — *A Jézus-társaságban szerzeteseknek Kinából való kiküldetése* 422—437
 - — *A keresztény vallásban magát oktatni vágyódó utazó* 391—410, 423
 - — *A magyar ország gyűlésiben egyben- gyűlt... rendekhez... beszéd* (Martinovics *Oratio ad proceres* c. munkájának ford.) XLIV, LXVIII. 105—117, 119, 121—126, 132, 135, 138—147, 149—170, 251, 395, 491, 496, 517, 628, 634, 768, 872, 883, 957
 - — *A magyar történeteknek rövid rajzolatja* 156, 390, 719—746
 - — *Nyíltlevel Ferenc császárhoz* (Martinovics röpiratának ford.) 814, 816
 - — *A Szabadság és Egyenlőség Társaságának Kátéja* (ford.) 1015, 1016, 1019—1036
 - — *Az 1790/91-es diéta története* 531
 - országgyűlési beadványa l. Graeven- ezred kérvénye
 - próbálkozásai a hadseregbe való visszakerülésre 112, 509—510, 514—538, 628—629, 796, 922—923, 997—998
 - véleménye a nemességről 244—248, 249—257, 510, 516, 530, 535—538, 922—923
 - — a papságról 535—538
 - verse a papság ellen 796
- Laczkovics László 867
- Laczkovics Magdolna 1059
- Ladányi 523
- Ladkiewicz Arsen, szt. bazilrendi szerzetes 364
- Lafayette marquis, francia tábornagy 355, 544, 585, 697, 809, 817, 824, 831, 852
- Lagusio (Hasenoehtl), Johann Georg, bécsi orvos 715
- Laibach 700
- Lajos IX. (Szt. Lajos), francia király 132, 981
- Lajos XII., francia király 129
- Lajos XIV., francia király 181, 354, 563, 599, 967
- Lajos XV., francia király 131, 355, 557
- Lajos XVI., francia király XXXIII, XLII, XLIII, LII, LVI, 121, 257, 355, 485, 667, 676, 690, 701, 762, 782, 785, 809, 820, 824, 825, 827, 828, 829, 831, 858, 863, 877, 886, 1007, 1017
- kivégzésének magyarországi* visszhangja 257, 503, 798, 809, 886, 896
- Lajos II., magyar király 97, 260, 322, 721, 726
- Lajos Fülöp (Égalité Fülöp), orléansi hg., XLIX, 676, 800, 809, 847
- Lakits György Zsigmond, az egyházjog tanára a pesti egyetemen 681, 709, 768
- Lakner János, ny. őrnagy 632, 640, 641, 642, 643, 715
- Lakner József, szentgergelyi apát 504, 640
- Lamberg Maximilián gr. 7, 361
- Lambert, Johann Heinz, német matema- tikus 136, 139, 354
- Lametrie, Jules Offray, francia filozófus 8, 33, 139, 357
- Lana Terzi (Terzio de Lanis), Franchese, olasz jezsuita szerzetes 761
- Lanassa l. Kazinczy munkái
- Landau (Bajorország) 793, 808, 887
- Lander Ferenc számvevő LXXIX
- Landerer Ferenc, kassai könyvnyomdász 939, 940, 941, 1062
- Landerer Mihály, pesti könyvnyomdász LXXXII, 110, 111, 113, 171, 366, 392, 395, 422, 508, 512, 757, 770, 772, 773, 935, 975
- Lang Andreas, német jogász 140
- Lang Ignác áldozár, a kassai akadémia tanára 411
- Lannoy, belga kormányzósági titkár 347
- Lányi József, kancelláriai tanácsos XLVIII, 321, 366, 506, 625, 791, 833, 890, 891, 892, 893, 932, 940, 949, 950, 953, 954, 955, 956, 958, 1050, 1051, 1068
- Lányi Sámuel, helytartótanácsi fogalmazó L, LIII, LXXIX, 624, 748
- Laodicaea 128
- László IV. (Kun László) magyar király 120, 721
- László V., magyar király 71, 322, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 621, 623, 832
- lateráni zsinat 348
- latin hivatalos nyelv XXXII, 39, 86, 142, 301, 333
- Latinovics János, helytartótanácsos LXXIX, 775
- Latouche, kalandor 927, 928
- Latour-dragonoyezred l. hadsereg
- Laudon, Gideon Ernest br., császári tábor- szernagy 211, 329, 352, 518, 572, 787, 836, 837
- Lavater, Johann Gaspar, svájci ref. pap 11
- Lavoisier Antoine Laurent, francia ké- mikus 140
- Laxenburg LXXXV, 791
- lázadás fogalma 121
- Lázony (Zemplén m.) 1069
- Le Clerc, a belga kormányzótanács tagja. 346
- Le Roy 8
- leánynevelés 838
- Lachner Ferdinánd, temesvári könyv- kereskedő 552
- Legere, államügyész 714
- Leges *sodalitatis beatae Mariae virginis* (katolikus imakönyv) 151

- Leibniz 139, 354
 Lékaí Lajos 719
 lélek halandó volta 1063—1064
 — halhatatlansága 29—35
 Lelesz (Zemplén m.) LXI, 1062
 lelkiismereti szabadság 258, 289 vö. vallás-
 szabadság
 Lemberg XLIX, LXV, LXVI, 108, 109,
 361, 364, 412, 413, 415, 416, 417, 418,
 419, 442, 447, 448, 456, 457, 464, 465,
 495, 498, 598, 671, 676, 698, 706, 707,
 709, 754, 805, 806, 808, 812
 — -i egyetem XXVIII, LXIV, 107, 349,
 350, 361, 363—364, 365, 411, 419, 447,
 449, 457, 472—474, 476, 500, 505, 580,
 587, 595, 599, 636, 671, 705, 707, 708,
 709, 790
 lengyel alkotmány (1791) XLIX, 419, 455,
 675, 698, 699—700, 745, 765, 771, 804,
 810, 822, 850, 818
 — — (1793) 805
 — forradalom, szabadságharc l. Kosci-
 uszko szabadságharca
 — forradalmárok 419
 — nacionalista mozgalom (Galicia) LXI,
 LXXV, 447, 465
 Lengyel Dénes XXI
 Lengyelország, lengyelek XLIX, LXI,
 LXIV, LXXV, LXXVI, LXXVIII,
 45, 71, 97, 102, 104, 121, 141, 147, 208,
 336, 338, 419, 441, 444, 447, 455, 456,
 457, 470, 471, 497, 572, 587, 615, 636,
 675, 676, 696, 697, 698, 699, 700, 713,
 730, 731, 733, 734, 762, 764, 765, 771,
 780, 788, 789, 796, 801, 804, 805, 806,
 808, 810, 811, 819, 820, 821, 822, 830,
 846, 847, 848, 849, 850, 855, 856, 859,
 874, 879, 896, 917, 927, 997, 1041,
 1066
 — első felosztása 309, 829
 — második felosztása 148, 822, 823, 896,
 911, 1008
 Leó X., pápa 726
 Léporini 744
 Lessing 869
Lettre à l'Empereur François I. Martinovics
 - munkái: *Nyíltlevél*
Lettres à mes commettans l. hírlapok
 Leukipposz (Leucippus) görög filozófus
 13, 33, 352
 Leuthen 1005
 Léva 730, 731
 Lévi törzse (a zsidóknál) 185
 Lewinsky, Adalbert, udvari tanácsos
 793
 Leyden 8, 202
 — -i egyetem LXIV, 140
 Lezzeni, Maximilian br., galíciai kormány-
 zósági tanácsos 699
 Libavius (Libau) Andreas, német orvos
 140
 Lichtenstein, Johann Josef hg., alezredes
 518
 Liedemann Sámuel, pesti nagykereskedő
 870, 1071
 Liege (Lüttich) 671, 823, 826, 849
 Liesganig, Joseph, osztrák jezsuita szer-
 zetes, matematikus, csillagász 456, 457,
 465, 699, 700
 Ligne, Charles Joseph de, gr., császári
 tábornagy 346
 Lille (Franciaország) 889
 Limpens, G. J., a belga államtanács
 tagja 347
 Lindauer, pesti könyvtáros 392, 393, 552
 Linguet, Simon, francia ügyvéd 344, 639
 Linné, Carolus, svéd természettudós 10
 Linz 498, 598, 671, 731, 860
 — -i béke (1642) 258, 260, 262, 263, 265,
 274, 275, 286, 295, 301
 Lipcse 109, 320, 361, 366, 499, 551, 663
 Lipót I., magyar király 98, 99, 102, 263,
 373, 390, 730, 731, 732, 744
 Lipót II., magyar király XV, XVI, XVIII,
 XXVIII, XLV, XLVI, XLVII
 XLVIII, LI, LXIV, LXVII, LXVIII,
 LXIX, LXXI, LXXIII, XCVII,
 XCVIII, CI 44, 65, 93, 95, 97, 103,
 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
 116, 139, 144, 146, 147, 152, 155, 158,
 207, 209, 210, 213, 217, 218, 222, 224,
 230, 234, 241, 242, 243, 244, 245, 247,
 248, 251, 252, 255, 257, 258, 268, 269,
 270, 271, 272, 273, 275, 280, 283, 284,
 289, 290, 291, 292, 293, 302, 305, 306,
 307, 308, 314, 315, 316, 317, 320, 321,
 342, 345, 346, 357, 358, 359, 362, 365,
 390, 391, 392, 411, 413, 414, 418, 419,
 421, 438, 439, 441, 443, 445, 446, 448,
 449, 450, 453, 455, 457, 463, 464, 466,
 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477,
 481, 491, 493, 494, 495, 496, 498, 499,
 500, 503, 505, 508, 509, 510, 511, 513,
 515, 516, 517, 525, 530, 531, 533, 534,
 536, 537, 540, 549—574, 575, 577, 578,
 579, 586, 597, 598, 599, 626, 627, 628,
 630, 631, 632, 633, 634, 636, 637, 640,
 641, 642, 643, 644, 645, 657, 663, 664,
 665, 667, 669, 670, 671, 672, 674, 675,
 682, 687, 690, 692, 693, 702, 707, 708,
 715, 716, 718, 719, 720, 721, 740, 741,
 742, 743, 744, 745, 746, 747, 754, 759,
 764, 765, 769, 771, 773, 777, 780, 781,
 782, 786, 788, 790, 792, 794, 797, 799,
 801, 804, 805, 806, 807, 809, 810, 811,
 816, 818, 819, 820, 821, 828, 830, 831,
 833, 835, 847, 848, 851, 862, 866, 871,
 882, 923, 927, 929, 974, 1003, 1006,
 1007, 1062
 — abszolútizmusra törekvése LXVIII,
 1002, 1003
 — elszigeteli a nemesi mozgalmat XLI—
 XLII, 308
 — külpolitikája 342—347, 831
 — parasztpolitikája XLI—XLII, LI,
 LXIX, 308, 342—346

- Lipót II. magyar király titkos rendőrsége
 LXVI, LXVII, 139, 418, 695, 806 vö.
 rendőrség, titkos rendőrség
 — toscanai kormányzása 169, 496, 501,
 503, 505, 506, 548, 555, 561, 566—567,
 569—571, 572, 588, 594, 597, 641, 685,
 695, 715, 718, 740—744, 760, 801, 819
 Lipszky János, főhadnagy 131, 151, 441,
 470, 523
 — *Tabula generalis regni Hungariae* c.
 munkája 523
 Listra 187
 Litau 444
 Litvánia, litvánok 487, 789
 Litzky, galíciai érsek 444
 Livius, Hajnóczy szabadkőműves álneve
 Livónia, 336
 Loangó 198, 199
 Lobkovitz 728
 Locke 13, 136, 139, 354, 766
 Loerus, Timeus, görög bölc 13, 33, 357
 Lodoméria 102, 119, 456, 699
 Lódy Péter, a lemergi egyetem tanára 364
 Lokri 13
 London 7, 141, 195, 204, 417, 458, 512, 514,
 638, 639, 712, 808, 822, 837
 Lontrié Ferenc 967
 Lotharingia 820
 Lotharingiai Ferenc, I. Ferenc I., német-
 római császár
 Lotharingiai ház 99
 Lotharingiai Károly hg., császári hadvezér
 731, 732, 1004
 Louvain 505, 598
 — i egyetem 505, 797
 Lovász Zsigmond, kancelláriai tanácsos
 478, 794
 Loyolai Ignác (Szt. Ignác) 121, 130, 151,
 561, 759, 764
 Lozella, Alois br., udvari tanácsos 705
 Lőcse LIII, 939
 Lövé (Sopron m.) 326, 383
 Löwe Antal, pozsonyi könyvkereskedő
 552, 941
 Luby Károly, Bihar, majd Szatmár m.
 alispánja 220, 225, 235, 241, 298, 313,
 439, 440, 445
 Lucanus Ocellus 33, 256
 Luchesini, Caesar márk, bécsi porosz
 követ XLIX, 502, 998
 Lucian 1060
 Lucifer 29
 Lucius, Johannes, dalmát történetíró 370
 Lucretius, Titus L. Carus, római költő
 13, 33, 195, 352, 354, 357
 Lucullus, L. Licinius, római hadvezér 79
 Lugos (Krassó m.) 878
 Lukács apostol 176, 188
 — evangéliuma 188, 429, 435
 Lukács Pál, pesti ügyvéd 995, 997
 — levele Patzkofferhez 995—997
 Lukatsch, Johann, kancelláriai írnok 704
 Luther Márton 13, 47, 48, 118, 766
 lutheránusok l. evangélikusok
 Luxemburg 354, 868
 Lübeck 140
 Lüttich l. Liège
 Lycia (Lecce), olaszországi tartomány 201
 Lycurgos 658, 990
 Lyon 141, 887
 Maas, Ferdinand XXV
 Mably, Gabriel-Bonnet, francia utopista
 kommunista XXI, XXII, 626
 Macbeth 869
 Macbridge, David, angol orvos 355
 Macchiavelli 883
 macchiavellizmus 801, 819
 Macedónia, macedónok 741, 744, 988
 Macedonius, pátriárka 128
 Macher András, kereskedő 495
 Macquer, Pierre Joseph, francia orvos
 140
 Mád (Zemplén m.) 933
 Madách Sándor, ügyvéd 749, 1017
 Madagaszkár szigete 118
 Madarász Flóris 171, 1046, 1052
 Maday Pál CIII
 Madray János, keresési jegyző LXXXI
 Madrid 151, 675, 787
 — i szerződés 129
 Maecenas 246, 876
 Maffei, Carlo, abbé 598, 599, 671
 magántulajdon 541, 968
 — szentsége, védelme 64, 74
 — — kiterjesztése 381
 Magedán földje 352
 Magellán-szoros 353
 mágnások l. főnemeseik
 magyar alkotmány l. alkotmány
 — államnyelv XXXII, 49, 59, 86, 170,
 340, 370, 910, 964 vö. magyar nyelv
 A magyar asszonyi nemzethez l. Verseggy
 munkái
 magyar ezredek 207, 208, 697 vö. hadsereg
 A magyar fordítónak értékei a legrégibb
 nemzetekről l. Verseggy munkái
 magyar függetlenségi harcok 251, 476, 720
 A magyar haza anyai szövege l. Verseggy
 munkái
 Magyar Hírlap l. hírlapok
 Magyar Hírmondó l. hírlapok
 magyar iskolák 86 vö. iskolák
 magyar jakobinus mozgalom XI, LXI,
 LXXIV—LXXXII, CII, 40, 92, 624,
 926—931, 949, 1057—1058, 1070
 — — — az irodalomban XCI—CIII
 — — — céljai LXXVII, XCV, CII
 — — — elterjedése LVIII—LX,
 LXXIV—LXXV, LXXIX—
 LXXXII,
 — — — felfedeztetése LXXXIV—XC
 — — — felvételi szabályai LXXIV—
 LXXV, 1036—1038
 — — — kapcsolata a francia konventtel
 LXXVIII

- magyar jakobinus mozgalom kátéi (általában) LXXIV, 1070 vö. Reformátorok Társasága, Szabadság és Egyenlőség Társasága Kátéja
- — — külföldi pénzügyi támogatása LXXVIII
- — — megvalósításának a tervezete LXXVI—LXXVIII
- — — szervezete LXXIV—LXXX, LXXXI
- — — tagjai LXXIX—LXXXII
- magyar jakobinusok LXXIII, 288, 835, 926—931, 975 vö. demokratikus értelmiség
- — — elleni per LXXXVI—LXXXVIII, LXXXIX, 214, 253, 267, 320, 322, 395, 443, 452, 486, 552, 580, 648, 746, 772, 804, 816, 859, 871, 879, 935, 999, 1015, 1016, 1060, 1063
- — szervezkedése XIX, LXXIII, LXXIV—LXXXIV, LXXXV, 873, 928—931, 1057—1058, 1059
- Magyar József, exjezsuita 1067
- Magyar Kir. Helytartótanács l. Helytartótanács
- — Kancellária l. Kancellária
- — Udvari Kamara l. Kamara
- — Korona kávéház 930
- Magyar Kurír l. hírlapok
- magyar-lengyel kapcsolatok l. lengyel magyar nemzeti diplomácia 58
- — színek 1014
- — nyelv XII, XXVII, XXVIII, XXX, XXXI—XXXIII XXXIX, XLVI, LXXII, 843, 913
- — használata 59, 333
- — forradalmi terminológiája 975
- — tantárggyá nyilvánítása 333 vö. magyar államnyelv
- — színház 1057
- — szolgálati és vezényleti nyelv XIV, XCV, 208
- — tisztképző iskola 212
- A magyar ország gyűlésiben egybengyűlt... rendezéshez... beszéd... l. Laczkovics munkái
- A magyar történeteknek rövid rajzolatja l. Laczkovics munkái
- Magyar Tudományos Akadémia XCV, 838
- Magyarország elmaradottsága 139—143
- és Ausztria viszonya 93, 104
- és Erdély egyesítése 59
- federalizálása 907, 910, 1010—1011
- jövedelme 102
- katonai főparancsnoka l. Barco Vince
- magyarországi katonai főparancsnokság 217
- Mailáth József gr., a Directorium in politicis et cameralibus alelnöke 450, 458, 482, 503, 718, 958
- Mailáth József gr., helytartótanácsos 718
- Mainz (Mayence) LVI, 755, 996, 825, 853, 887
- Majna-Frankfurt l. Frankfurt
- Majthényi László, Hont m. alispánja, majd helytartótanácsos 302, 305, 311, 315, 319, 973, 974
- Makk Domokos, volt pálos szerzetes XIX
- Maklári János, kassai ref. prédikátor 719
- Makó Pál, exjezsuita, pesti egyetemi tanár XLVIII, 110, 412, 413, 415, 441, 444, 457, 462, 475, 482, 487, 490, 493, 497, 502, 679, 681, 682, 763, 766, 768, 893
- Malabar part (Előindia) 138
- Malachovski család 455
- Malachovski Stanislav, lengyel kancellár 455, 762, 804
- Malagrida, Gabriele, spanyol jezsuita 131, 132, 151
- Malakka-szigetek 432
- Malin, belga kardinális 558
- Mallebranche, francia filozófus 13
- Mallyó József, jászóvári premontrei kánonok XXXV, 88
- Mályusz Elemér XLVII, LI, XCVIII, XCIX, C, 228, 284, 305, 438, 640, 878
- Manassa 186
- Manch Hermæon l. Molnár János
- Mándich Antal, prisztinai c. püspök, helytartótanácsos XLVIII, 444, 463, 497, 502, 576, 626, 627, 682, 764, 780, 794, 795, 799
- Manfredini, Frederigo márkai, császári ezredes 290
- Mani, perzsa mágus 203
- manicheusok 203
- Manilia 437, 1060
- Mann József, magyar kamarai tisztviselő 750
- Mannheim 996
- Máramaros m., l. megyék
- Marca, de, Pierre, toulousei érsek 127, 766
- Marcus Curtius, római nemesifjú 45
- Marczali Henrik XXXIX, XCIV, 208, 209, 210, 284, 285, 286, 764
- Marczibányi István, kir. tanácsos 221, 222, 764
- Márffy Ferenc, bozsoki plébános 485
- Margelik, Johann Wenzel br., a csehországi kormányzóság alelnöke 465, 599, 698
- Marggraf, Andreas Sigmund, német kémikus 140
- Marherz, Philipp, prágai orvos 140
- Mária Antónia, francia királyné 95, 204, 557, 664, 693, 701, 820, 825, 828, 829, 831, 957
- Mária Krisztina, II. Lipót testvére 303, 316, 319, 346, 481, 820, 828
- Mária Terézia, magyar királynő XIII, XV, XXV, XLII, LXXI, 38, 50, 99, 100, 102, 103, 107, 146, 172, 186, 204, 241, 265, 273, 309, 352, 353, 354, 395, 478, 501, 578, 653, 688, 734, 739, 747, 787,

- 788, 828, 833, 837, 838, 845, 937, 975, 1004, 1005
- Máriássy Farkas, Hont m. másodalispánja 289
- Máriássy Ferenc 289
- Máriássy István, Gömör m. másodalispánja 217, 218, 220, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 233, 235, 237, 239, 240, 246, 247, 289, 775
- Márki Sándor XCVII, 1052, 1053, 1054
- Markó Árpád 1004, 1005
- Markovics Pál, a zágrábi akadémia tanára 691
- Maros folyó 732
- Marosvásárhely 873
- Mars, hadisten 120, 172, 723, 725
- Marschauer, ny. ezredes 481
- Marseillaise LV, LXXIX, LXXXVIII, LXXXIX, 1046–1055
- franciául 1047–1048
 - latinul (Abaffy fordítása) LXXIX, 1042, 1046, 1049–1050
 - magyarul (Verseygy fordítása) LXXIX, 1042, 1052–1054
 - németül LXXIX, 1047, 1050–1052
 - szlovákul (Abaffy fordítása) LXXIX, 1047, 1054–1055
- Marsi 744
- martinesti csata 698
- Martini, Karl Anton br., a bécsi egyetem közjog tanára XXIV, XXXVIII, XLVIII, 458, 492, 497, 502, 579, 588, 599, 703, 786
- Martinovics Ignác XXVIII, LIX, LXIII–LXXXII, LXXVIII, LXXXI, LXXXIV, LXXXVIII, LXXXIX, XC, 39, 40, 105, 111, 112, 115, 121, 138, 139, 288, 349, 365, 472, 493, 499, 500, 517, 559, 584, 628, 630, 636, 641, 643, 671, 678, 679, 683, 705, 746, 757, 771, 777, 788, 799, 800, 808, 818, 846, 847, 848, 854, 871, 873, 896, 956, 963, 999, 1002, 1003, 1005, 1016, 1017, 1036, 1042
- baráti köre 363, 452, 631
 - a kortársak jellemzésében LXXIV, 413–414, 417, 577, 595, 634–638
 - az utókor szemléletében és a történeti irodalomban XC, XCV–CII,
 - életrajzi adatai LXIII–LXXV, 107, 418–421, 495–496, 574–578, 636, 638–640, 705–710, 754–756, 789–793, 847–848, 872–873
 - családja LXIV–LXV, 419
 - szerzetesi évei LXIII–LXIV, 419
 - tábori papsága LXIV, 419, 495–496
 - külföldi utazásai LXIV, 419
 - nyelvismerete L, 107, 421, 636
 - a leMBERGI egyetemen LXIV–LXV, 109, 361, 363–364, 365, 411, 419, 449, 473–474, 476, 479, 499, 705, 707, 708, 790, 873
- Martinovics Ignác szekularizációja és egyházi pere LXIV, LXIX, LXXIII, 415, 495–496, 497–499, 708–714, 715, 754–755, 782, 790, 805
- pályázik a bécsi egyetemre LXV, 361
 - a nagyváradi akadémiára 419
 - a pesti egyetemre LXVI, 410–419, 447–449, 450–453
 - a Helytartótanácsba LXV, LXXIII
 - pécsi tankerületi főigazgatónak LXVI, 361–365
 - harca Ferenc király kegyéért LII, LXIX–LXXII, 633–640
 - II. Lipót szolgálatában LXVI–LXIX, XCVI, 107, 413 418, 716
 - kir. tanácsosi kinevezése LXIX, 473–474, 476–478, 799
 - udvari kémikusi kinevezése LXIX, 576–578, 591, 594, 634, 708, 711, 715, 744
 - kegydíja és nyugdíja LXIX, LXXIII, 477, 478, 499, 799
 - szászvári apáttá való kinevezése LXIX, LXXIII, 576–577, 674, 705, 708–710, 714, 782, 792
 - meghívatása a francia konventbe LXXI, 846–848
 - elfogatása LXXXV, 1070–1072
 - a vizsgálati fogságban LIX, LXIV, 1072
 - magatartása a bíróság előtt LXXXII, 1016
 - kivégzése LXXXVIII
 - alkotmánytervei (1792) 640–648
 - (1793) LXXII, LXXIII, 897–921, 1002, 1006, 1010, 1011
 - bizalmas jelentései (általában) XLVIII, LX, LXI, LXVII
 - 1791: 107–108, 440–499
 - 1792: 500–507, 574–599, 662–705, 783–795, 797–814, 849–862
 - 1793: LII, 877–881, 926–931
 - a demokráciáról LXXI–LXXII, 784–789, 793–795, 797–802, 804–814, 849–864, 926–931
 - a főpapokról és főnemesekről 505–506, 671–674, 678–683
 - a francia alkotmányról 538–548, 694–697
 - a francia forradalom ügynökeiről 701–702, 802–803
 - a francia jakobinusokról, terveikről 699–702, 788–789, 804–805, 849–851, 858–861
 - a jezsuita szervezkedésről LXVII–LXIX, 440–449, 453–475, 479–492, 495, 496–

- 506, 540, 682, 692, 699–700, 803–804, 806–807
- Martinovics Ignác bizalmas jelentései az illuminátusokról LXIX–LXX, 451–473, 479–492, 496–499, 504–506, 575–576, 578–599, 662–699, 701–710, 783–789, 793–795, 797–814, 856–858
- — — a magyar jakobinusokról 926–931
- emlékirata a vizsgálati fogságból 929
- filozófiai felfogása LXV, 7–35, 349–357, 735–761
- káté 1. Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
- kozmopolitizmusa 364
- levele Colloredóhoz 803–804
- — i Gotthardihoz 446–449, 450–453, 469–473, 474–507, 671–672, 712–713, 751–756, 880–881
- — Laczkovics Jánoshoz LXIX, 631–633, 643, 708, 714, 715–717, 781–783, 795–797, 825, 864–865, 871–873, 885–888, 997–998
- — Van Swieten Gottfriedhez 362–364, 414–416
- a magyar jakobinus mozgalom élén LXXIII–LXXVIII vö. Reformátorok-, Szabadság és Egyenlőség Társasága, magyar jakobinus mozgalom
- munkái, röpiratai: 417
- — *Abhandlung über die Eintheilung der physischen Chemie* (1791) 421
- — *Ad deputatos Hungariae* (1793) 911–916 vö. Martinovics alkotmánytervei
- — *Animadversiones philosophico-politicae* 772
- — *Analysis der menschlichen Begriffe* 362
- — *Az Ember és a Polgár Kátéja* 1. Szabadság és Egyenlőség Társasága
- — *De altioribus aequationum gradibus*
- — *De duro fulminante* 411
- — *De petroleo et borace Galliciensi* 411
- — *Discussio oratoria* (1792) XLIX, 756–769
- — *Dissertatio de correctione angulorum* (1782) 411, 420
- — *Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata* (1783) LXIV, 8
- — *Dissertatio de micrometro* (1784) 411, 420
- — *Dissertatio de summis potestatibus* 420
- — *Dissertatio physica de altitudine atmosphaerae* (1785) 411, 420
- — *Dissertatio physica de iride et halone* (1781) 411, 413, 420
- — kémiai és matematikai cikkei LXIV, 421, 575
- Martinovics Ignác munkái, röpiratai:
- Kijegyzések a francia alkotmány ellen* (1791) 538–548
- — *La meilleure forme du gouvernement* (1792) 847
- — *Lettre adressée à Sa Majesté* (II. Lipóthoz, 1790) 341–347
- — *Lettre à l'Empereur François 1. Nyílt levél!*
- — *Mémoires philosophiques* (1788) XXIII, LXV, 7–35, 761
- — *Monitum ad Hungaros* (1793) 916–921
- — *Nyílt levél Ferenc császárhoz* (1792) LV, LXX–LXXI, 343, 641, 810, 814–834, 923, 970, 1002, 1015
- — *Occultae causae ob quas diuina... procrastinabitur* (1793) 921–922
- — *Oratio ad procures* (1790) XLVI, LXVIII, 105–149, 389, 394, 492, 496, 517, 538, 628, 682, 718, 719, 758, 760, 763, 768, 769, 865, 866, 872, 883, 1016, 1017 vö. Laczkovics: A magyar ország gyűlésiben...
- — *Oratio funebris... praesente cadavere A. Capuano* (1791) 349–357
- — *Oratio pro Leopoldo rege* (1791) 492, 505, 549–574, 682, 758, 760, 763, 773, 832, 1017
- — *Physiologische Bemerkungen über den Menschen* (1789) 420
- — *Praelectiones physicae experimentalis* (1787–1788) 411, 412, 414, 448, 717
- — *Puncta, quae comitatum... 908–911, 1006, 1010* vö. Martinovics alkotmánytervei
- — *Reformátorok Kátéja* LXXIV–LXXVI, 1002–1019
- — *Salpeterartiges Bernsteinsalz* (1791) 421
- — *Status regni Hungariae* (1792) 641, 642, 770–781, 855, 1006, 1017
- — *Szabadság és Egyenlőség Társaságának kátéja* LXXVI–LXXVII, 1015–1036
- — *Theoria generalis aequationum omnium graduum* (1780) 418, 420
- — *Über besondere Eigenschaften des Zirkels* (1791) 421
- — *Über den Ursprung der im Wasser befindlichen Luft* 421
- — *Über die Grundstoffe der Laugensalze* 413
- — *Über ein Salz in gehrenden thierischen Stoffen* 413
- — *Über eine Luftpumpe* (1791) 421
- — *Versuche über das Knallgold* (1791) 421
- — *Vorlesungen über die Experimentalphysik* 420
- találmányai 411, 421, 447, 481–482

- Martinovics Márkus, orvos, LXV, 39, 40, 348, 361, 482, 486, 487, 488, 490, 576, 594
- Martinovics Márkusné, Saiff Éva 41
- Martinovics Mátyás kocsmáros (Ignác apja) LXIV
- Martinovics Mátyásné, Poppini Anna Mária (Ignác anyja) LXIV
- Martinovics Vince, a Barco-huszárezred kapitánya LXIV, 418, 449, 450, 453, 469, 475, 476, 481, 482, 485, 492, 499, 550, 576, 632, 643, 709, 715, 717, 751, 783, 796, 885, 886, 887, 926, 928
- Martinuzzi (Fráter) György 727
- Marton István, orvos XXI
- Márton József 178, 530
- Máté evangéliuma 188
- materialista filozófia, materialisták LIV, LXV, 8, 48, 1016
- materializmus LXIV—LXV, 34, 352, 357, 442, 475, 1017
- Mátrai László XX, XXIII, XLV, 8
- Mátyás főherceg (a későbbi II. Mátyás magyar király) 728
- Mátyás (Hunyadi), magyar király XXVI, 86, 96, 97, 172, 559, 614, 615, 618, 620, 623, 653, 721, 725, 739, 746, 774, 832
- Maubeuge 889
- Maupertius, Pierre Louis, francia matematikus 139
- Maurer, Joseph 604
- Mayence l. Mainz
- Mayer, Joseph, az alsó-ausztriai kormányzó tanácsosa 579, 589, 594, 597, 671, 678, 797, 800
- Mayer, Joseph Ernst, a brüsszeli, majd bécsi egyetem tanára 139, 505, 540, 579, 580, 598, 599, 671
- Mährenthal, Joseph, kormánytanácsos 871
- Mediciek 118
- Mednyánszky János br., helytartótanácsos XLVIII, LIII, LXI, LXXXIV, 423, 600, 679, 746, 975
- Meduza 183
- Medvetzky 833
- megyei gyűlések (általában) XII, LVIII, 37, 59
- megyék (általában) XII, XIII, XXXVIII, LVII, LVIII, LXII, LXXIV, LXXVII, LXXXV, LXXXIX, 36, 48, 73, 79—80, 160, 162, 257, 320, 438, 681, 771, 814, 877, 883, 897, 908—911, 933, 953, 955, 961, 969, 1002, 1003, 1011, 1012, 1023, 1057, 1061
- adminisztrátora 60
- egymás közti levelezése XLVIII, 357—360
- elégedetlensége XI—XII, XLVIII, LXXII, 438—439, 485, 1068
- ellenállása XI—XII, L, LVIII, 36, 48, 208, 267, 269, 440, 887, 939, 956, 957, 969 vö. köznemesség
- megyék (általában) harca a sajtószabadságért LXII, LXXI, 931—956, 957—958, 961—962, 972, 973—974, 1008, 1061—1062
- házi pénztára (cassa domestica) 310
- igazgatása 81, 142
- önkormányzata LXVII
- pecsétje 39
- területi szabályozása 59
- tisztújítása, tisztségek betöltése 38, 41, 45, 54, 80, 207, 972
- tisztviselői 60, 76
- — fizetése 81
- megyék (egyenként):
- Abaúj m. XV, XXIX, LVIII, LIX, LXXX, LXXXIV, 240, 312, 932, 933, 949, 954, 958, 961, 973, 1057, 1060, 1061, 1062
- — felirata a sajtószabadság érdekében 932
- Arad m. 259, 309, 478, 972, 973
- Árva m. LXXXIV, 59, 204, 206, 259, 296, 499, 868, 910, 957, 1042
- Bács m. 37, 59, 233, 235, 236, 238, 309, 469, 499, 504, 506, 642, 775, 1005
- Baranya m. XLII, 37, 41, 44, 361, 481, 482, 485, 486, 488, 499, 710, 768
- Bars m. 287, 301, 310, 718
- Békés m. XX, XLVIII, CIII, 59, 478, 794
- Bereg m. 216, 234, 728, 933, 954
- Bihar m. XIV, XV, XVI, XXI, XXXIX, LIX, LXI, LXXX, XCII, 37, 59, 63, 66, 79, 85, 109, 220, 226, 259, 267, 300, 322, 658, 747, 933, 948, 954, 955, 958, 959, 972, 974, 1057, 1058, 1059, 1060, 1068, 1071
- — felirata a sajtószabadság érdekében 933, 948—953, 973
- Bodrog m. 309, 378
- Borsod m. XLVI, LXXX, 218, 231, 299, 304, 316, 445, 450, 552, 933, 954, 958
- Csanád m. XX, 59, 221, 309
- Csongrád m. XX, XLVI, 59, 291, 296, 309, 366, 600, 750, 881
- Esztergom m. 59, 287, 230, 312, 486, 890
- Fejér m. XVI, XLII, 218, 318
- Gömör m. XV, XXVIII, LXVIII, LXI, LXXXI, 217, 246, 247, 289, 311, 322, 378, 385, 439, 444, 687, 769, 775, 834, 933, 939, 940, 953—956, 961, 973, 1044
- — felirata a sajtószabadság érdekében LVIII, 933, 938—947, 961—962, 1042, 1044
- Győr m. 480
- Heves m. 219, 297, 312, 768
- Hont m. L, 85, 126, 217, 220, 302, 305, 311, 377, 933, 954
- Komárom m. 97, 232, 883
- Körös m. 370

- megyék (egyenként): Krassó-Szörény m. 377, 520
- Liptó m. 220, 301, 378, 910
 - Máramaros m. 216, 225, 296, 298, 317, 588, 687, 933, 954, 1041
 - Moson m. 59, 286, 300, 480
 - Nógrád m. 37, 79, 85, 215, 219, 265, 288, 292, 297, 933, 954
 - Nyitra m. LXI, 46, 59, 60, 218, 226, 246, 287, 294, 299, 308, 310, 312, 514, 624, 710, 910, 933, 954
 - Pest m. XX, XXXI, LI, LXXXV, 59, 85, 115, 117, 207, 214, 217, 246, 247, 255, 259, 311, 341, 348, 377, 391, 393, 395, 441, 470, 495, 499, 513, 520, 625, 775, 796, 815, 865, 881, 933, 954, 955
 - — közgyűlése (tárgya a sajtószabadság) 934—938
 - Pozsega m. 59, 377, 378, 517, 774
 - Pozsony m. 84, 230, 288, 313, 941
 - Sáros m. LXXX, 60, 114, 287, 307, 485, 874, 910
 - Somogy m. 114, 177, 222, 228, 310, 552
 - Sopron m. XV, 43, 223, 226, 230, 232, 629
 - Szabolcs m. XV, XVI, XLIII, L, LIX, LXI, 230, 238, 304, 312, 445, 472, 625, 775, 933, 954, 955, 958, 973, 1057, 1060
 - Szatmár m. XX, LIX, LXXX, LXXXIV, 220, 267, 289, 298, 313, 445, 728, 933, 954, 955, 958, 973, 1057, 1061, 1069
 - Szepes m. XX, XLVI, 289, 910, 933, 954
 - Szerém m. XXVI, XXX, XXXVI, L, 40, 41, 42, 59, 290, 305, 309, 377, 626, 641, 678
 - — felirata II. Józsefhez 35—40
 - — -i marhavész 39
 - Temes m. XXVIII, 207, 214, 243, 250, 252, 377, 486, 491, 642, 643, 646, 794, 881
 - Tolna m. XVI, XLII, 223
 - Torna m. 59, 933
 - Torontál m. 369, 377, 493, 923
 - Trencsén m. LXXXIX, 113, 221, 223, 287, 301, 378, 499, 687, 910
 - Turóc m. 59, 265, 359, 378, 910
 - — felirata 359
 - Ugocsa m. 238, 295, 314, 728, 924, 933, 934
 - Ung m. 220, 221, 224, 228, 237, 288, 300, 954
 - Varasd m. XV, LXXXI, 40, 41, 370
 - Vas m. L, 59, 229, 232, 287, 302, 310, 443
 - Verőce m. 377, 481
 - Veszprém m. XV, 58, 223, 230, 242, 481
 - Zágráb m. LXXI, 59, 370, 641, 687, 999
- megyék (egyenként): Zala m. L, LIX, LXXXI, LXXXIV, 37, 40, 41, 59, 221, 232, 283, 284, 305, 360, 369, 378, 437, 655, 775, 869, 878, 881, 933, 954, 958, 972, 1042, 1047, 1052
- Zaránd m. XVI, 309
 - Zemplén m. XIII, XV, XVI, XLIII, XLIX, L, LIX, LXI, LXXX, LXXXIV, 59, 85, 114, 220, 221, 242, 267, 268, 272, 294, 307, 312, 688, 689, 817, 933, 937, 958, 961, 973, 1039—1041, 1057, 1060, 1068, 1069, 1072
 - Zólyom m. 59, 215, 217, 265, 933
- Mehádia (Szörény m.) 520
- Méhely Lajos C
- Meisner, Jakob, a nikolsburgi piarista gimn. igazgatója 663
- Mejdřicka Kveta 939, 948, 1042
- Mekka 127
- Melezer László, Borsod m. alispánja 231, 445
- Mélykút (Bács m.) XV
- Mémoires philosophiques* I. Martinovics munkái
- Mendelssohn Mózes, német filozófus 11, 32, 139, 949, 951
- Mercator, Isidorus 707
- Mercur von Ungarn* I. hírlapok
- Mercy-Argenteau, Florimond gr., párizsi osztrák követ 346, 820
- Merfeld 533
- Meroving-dinasztia 128
- Meszar Gáspár, protokollista LXXIX
- Mészáros ulánusezred I. hadsereg
- Metastasio, Pietro Bonaventura, 744
- Meth József, számvevőtiszt LXXIX
- Mexico 1008
- Mézkút (Baranya m.) 691
- mezőgazdaság XVII, XXXII
- mezőkeresztesi csata 727
- Mezőpetri (Szatmár m.) LXXXIV
- Michel, jezsuita szerzetes 487, 488
- Migazzi, Kristóf hg., bécsi érsek 361, 471, 671, 681
- Mihalkovics János helytartótanácsos fia 815
- Mihály arkangyal 185
- Mihály (Vitéz), havasalföldi vajda
- Mihályfalva 1069
- Mikós Mihály, kancelláriai tanácsos 748
- Miksa, bajor hg. 729
- Miksa I., magyar király 308, 727
- Miksa V., német-római császár, 97, 832
- Mikszáth Kálmán 513
- Mikulitsch, Franz, lovag, galíciai kormányzósi tanácsos 457
- Milánó 141, 815, 816
- Milassin Miklós, székesfehérvári püspök 692, 891
- Milesz József, debreceni ref. kollégiumi tanár 924
- Millos József, assessor 998

- Millot, Claude François apát, francia tör-
 ténész 189—192, 194, 198, 876
 — könyvének magyar fordítása l. Ver-
 seghy munkái
 Milton *XXII*
*Minek a pap ország gyűlésiben ... l. röpi-
 ratok*
 Minerva 569, 758
 Minosz, őskori krétai király 140, 989
 Mirabaud, Jean Baptiste, a francia aka-
 démia főtitkára 13
 Mirabaud l. Holbach
 Mirabeau, Gabriel Riqueti gr., francia
 államférfi 13, 33, 49, 139, 278, 355,
 544, 582, 595, 800, 847, 940
 Miskolc *LXXX*, 369
 Missich József, Esztergom m. első alispánja
 230, 302, 287, 296, 300, 312
 Mitrofanov 829
 Mitrovsky Károly br., titkos tanácsos 225
 Mitterpacher Dániel, választott püspök,
 helytartótanácsos *LXV*, 463, 497, 502,
 576, 626, 627, 764, 769
 Mitterpacher Lajos, jezsuita filozófus 110
 682, 893
 Mlinarics Lajos, Bács m. alispánja 37, 775
 Mocásy kapitány 307
 Mód Aladár C
 Modor (Pozsony m.) 369
 Moesia (római tartomány) 119
 Mohács 558, 564, 726, 732, 958
 — i vész 558
 mohamedánok 118, 126, 137, 197
 Mohammed próféta 14, 17, 29, 31, 127, 197,
 396, 444, 658, 730, 759
 Mokosini Antal, Bártfa város főbírája 881
 Moldva 911, 1009
 Molina, Luigi, spanyol jezsuita 32, 130
 molinisták 130, 766
 Molitor, Johann, kancelláriai titkár 704
 Molnár János, pesti lutheránus prédikátor
XXVIII, *XXXIII*, 257, 452, 470, 492,
 493, 497, 691, 692
 — *Politisch-kirchliches Manch Hermaeon*
 c. röpirata *XXVIII*, 106, 112, 257, 452
 Molnár Ker. János, jezsuita 110
 Molnár Zsigmond, miskolci könyvkötő 552
 monarchikus államforma, monarchizmus
 122—123, 124—125, 472, 542, 548,
 590, 599, 665, 801
 — alkotmány 460—461
 — kormányzat 22, 23, 590
 Mongolfier testvérek 411
 Mongolia, mongolok 196, 202
 Monika, Szt., Augustinus édesanyja 30
 Moniteur l. hírlapok
Monitum ad Hungaros l. Martinovics
 munkái
 monopóliumok 558, 559, 742, 902
 Monostorpályi (Bihar m.) 747
 Monte János, rácpetri plébános 487
 Montecucculi, Raymond gr., császári tábor-
 nagy 329, 730
 Montesquieu *XXI*, *LXXII*, 354, 626, 837,
 846, 963
 Montesquieu-Fezensac, Ambroise, márkí,
 francia tábornagy 831
 mórok 127, 129
 Morvaország 99, 822, 853
 Moson m. l. megyék
 Mózes 13, 14, 17, 29, 31, 32, 118, 137, 186,
 395, 444, 656, 658, 759, 1035
 Mudrony Bohuslav, lutheránus prédikátor
LXXXIX
 Munkács 272, 817
 Murád, török szultán 119, 727
 Muray, francia apát 503, 504, 568
 Murray de Melgum, Joseph gr., tábornagy-
 nagy 346
 Muschebroeck Peter, holland fizikus 354
 Muslay Antal, Nógrád m. alispánja 219,
 235, 239, 288
 Musztafa, török szultán 390
 Müller Ferenc, győri könyvkereskedő 552
 München 442, 456
 Mythra, perzsa napisten 200
 Nádasdy család 98, 326, 935
 Nádasdy Ferenc gr., tábornagy, horvát bán
 84, 370, 1005
 Nádasdy-huszárezred l. hadsereg
 Nádasdy Tamás, nádor 97
 nádor l. Sándor Lipót főhg.
 nádori méltóság 39, 325, 327, 340—341
 nádorválasztás 39, 320, 340—341
 Nagy András, főhadnagy 248, 523
 Nagy Frigyes, porosz király l. Frigyes II.
 Nagy Ignác, táblabíró 218, 220, 227, 318
 Nagy Iván, genealógus 450
 Nagy Konstantin, kelet-római császár 127,
 133
 Nagy Lajos 725
 Nagy Péter, orosz cár l. Péter I.
 Nagy Sámuel, a ref. egyház bécsi ágense
 924, 925
 Nagy Sándor 741, 744
 Nagyabafalva 868
 Nagybánya 328
 nagybirtokos osztály l. főnemese
 Nagybritannia l. Anglia
 Nagycenk (Zinkendorf, Sopron m.) 43, 44,
 326, 648, 747, 748
 nagyharsányi csata (1697) 732
 Nagykanizsa 369
 Nagykároly (Szatmár m.) *LXXX*, *LXXXI*,
 734, 1057, 1058, 1061, 1063, 1065
 Nagykőrös *LIX*, *LXXX*
 „A Nagylelkűséghez” l. szabadkőműves
 páholyok
 Nagymihály (Zemplén m.) 1065, 1071
 Nagyszében 878
 „A Nagyszívűséghez” l. szabadkőműves
 páholyok
 Nagyszombat (Tirnava, Tyrnau, Pozsony
 m.) 168, 288, 410, 423, 443, 452, 501,
 730, 733, 837, 747, 768, 890, 1061

- nagyszombati béketárgyalások (1706) 733
 vö. Rákóczi Ferenc
 — -i egyetem 761, 837
 nagyszöllősi csata (1662) 730
 Nagyvárad XIX, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXIV, CIII, 220, 222, 423, 439, 440, 441, 448, 452, 478, 484, 504, 604, 654, 681, 682, 691, 721, 732, 948, 972, 973, 974, 995, 996, 1042, 1046, 1047, 1058, 1069, 1071
 — -i akadémia XIX, LIII, 411, 412, 419, 440, 470, 472, 837, 1059
 Nagyváthy János, mezőgazda XXX, L, 624, 625
 Nándorfehérvár I. Belgrád
 Napóleon I., francia császár XC
 Nápoly 58, 140, 318, 411, 820, 1006
 Naszvad (Komárom m.) 491
 Natalis, Alexander, dominikánus szerzetes 127, 766
 naturalizmus 32, 626
 Navarra 118
 Necker, Jacques, francia pénzügyminiszter XXXIII, 139, 355, 544, 545, 762
 neerwindeni (Belgium) csata 956
 nem katolikusok I. görögkeletiek, protestánsok, zsidók
 nem nemesek XX, XLI, XLVII, 50, 52–54, 57, 58, 63, 67, 76, 80, 328, 340, 466, 564, 566, 644, 687, 720, 879, 905–906, 914, 1008, 1011, 1012 vö. parasztság, polgárság
 — birtokjoga XLVI, LXXVI, 46–47, 71, 908, 925
 — hivatalviselési joga XII, XV, XVIII, XXVIII, 45, 52–54, 841, 910, 915
 — katonáskodása 621–622
 — országgyűlési képviselője LI, LX–LXI, LXXVI, 47, 325, 644–648, 781, 1002
 — száma 47
 Nemecz József, a pesti egyetem adjunktusa 479
 Nemes, pesti szabadkőműves 442
 Nemes Zsigmond, Pest m. táblabírája 537, 934, 935, 938
 nemesek, nemesség XII–XVI, XVII, XX, XXII, XXVII, XXXII, XXXVII, XXXVIII, XLII, XLVI, LIV, LXXII, LXXVI, 23, 46, 58, 67, 71, 75, 110, 121, 152, 162, 165, 171, 266, 328, 330, 440, 470, 537, 550, 553, 563, 565, 582, 605, 621–622, 627, 640, 645, 647, 663, 683, 685, 688, 719, 721, 726, 727, 758, 801, 832, 833, 834, 855, 862, 879, 881, 896, 897, 898, 914, 929, 932, 935, 949, 1033–1035, 1068
 — alkotmányos jogai LXXVII, 331, 339, 379, 393, 556, 557, 563–565, 652, 842, 905–906, 932 vö. kiváltságok, köznemesség
 — — — -nak eltörlése 547
 nemesek, nemesség bírálata, jellemzése XLIV, 150–153, 161–162, 167–168, 177, 257, 389–390, 720, 922–923
 — elégedetlensége LXXIV, 36, 896
 — ellenállási joga 338–340
 — fegyverkezése LXXII, 380, 385, 439, 644
 — hatalmának visszaszorítása XXVII, 88, 932
 — katonáskodása XIV, LXXII, 621–622
 — megadóztatása XII, XVII, XLVI, 46, 74–75, 310–312
 — megalkuvása 307, 640
 — országgyűlési képviselője XLVI, LI, LXI, LXXVI, 369, 1002
 — száma 47, 607
 — tudatlansága 141
 nemesi adómentesség LXXII, 47, 603
 — — eltörlése XII–XIII, 309–313, 315–317, 939
 — bandériumok XIV, XLII, XLIX, 310, 777, 910
 — fölkelés XLII, L, XCIV, 58, 161, 326, 603, 614–616, 922
 — jogok, kiváltságok (ált.) XII, XIII, XXV, XXXIV, XLVI, LII, LXXII, LXXXVII, 93, 166–167, 168–169, 268, 310, 338, 542, 774, 917, 923, 937
 — — eltörlése XII–XIII, 742, 1011–1012
 — mozgalom (1790) XXVII–XXXII
 — összefogás XII–XIII, XCIX, 358
 — reformizmus (reformerek, patrióták) XXX, XXXIV, LXXV, C, 267, 288, 878–881
 — sérelmek XII, 1040–1041
 német befolyás 50
 — ellenesség, -gyűlölet 162, 178, 484, 485
 — ezredek I. hadsereg
 — hivatalos nyelv XII, XXV, XXVI, XXVIII, XXXVI, 39, 234, 333, 939
 — iskolák 87, 1005
 — jakobinusok 858
 — tisztek I. hadsereg idegen tisztjei
 németalföldi szabadságharc 454, 798
 Németh János jogügyi igazgató LXXXVI, 221, 222, 223, 225, 231, 253, 361, 642, 752, 773, 974, 995, 998, 1015, 1016, 1058
 Németszág, németek XVII, L, LVI, LXIV, 7, 36, 97, 100, 103, 109, 119, 127, 128, 129, 132, 136, 149, 195, 354, 419, 495, 553, 566, 567, 570, 584, 587, 636, 639, 666, 667, 668, 669, 675, 676, 678, 713, 762, 764, 771, 780, 781, 801, 807, 811, 817, 823, 826, 829, 831, 841, 853–859, 862, 913, 935, 970, 1005, 1009, 1040 vö. magyarországi németek
 német-római császárság 266, 757, 784
 Németújhely 212
 nemzetállam eszméje XI, XII, XX, XXXV, LXXXVIII, 49

- nemzeti alap (pénzügyi) 146, 907, 909, 912, 915
 — ellenállás 37
 — hadsereg XIV, XXXV, XXXIX, XLI, LXXII, LXXV, 73–74, 207, 208, 329
 — királyság XII–XIII, XXVI, XLV, LXXII, 88, 93, 101, 103–105
 — követelések XXXV, 46, 680
 — közpénztár l. nemzeti alap
 — reformtörekvések XXXV, XLV, 255
 — szenátus l. szenátus
 — szervezkedés 255
 — viselet XII, LXVI, 777
 nemzetiségi kérdés, -önkormányzat LXXV, LXXXVI
 Nepodal Antal, szegedi polgár 552
 népszámlálás (1787) XVI, 158, 159, 266
 Nero, római császár 98, 352, 459
 Nestorius, szíriai egyházatya 128
 Neusohl l. Besztercebánya
 Neustadt l. Vágújhely
 nevelés 26, 83, 332–333, 834–845 vö. iskolák
 Névény Elek, kancelláriai titkár 688, 793, 807
 New England 198
 New York 762
 Newton, Isaac 136, 139, 352, 354, 415, 766, 836, 837
 Niezky György gr., Verőce m. főispánja LXV, 481
 Niezky Kristóf gr., országbíró 481, 610, 627, 795
 Nikolsburg (Mikulov) 663
 —i béke (1620) 729
 Nikorowicz, Joseph, udvari tanácsos 793
Ninive, l. Hoffmann Lipót röpirata
 Nis (Szerbia) 732
 Nisnyánszky György, udvari ágens 215
 Nizza 825, 1009
 Noailles marquis, bécsi francia követ 487
 Noé 723, 724, 978
 Nógrád m. l. megyék
 Nordling 729
 Noszák 523
 Notre Dame congregatio 969
 Novák Chrysostom, bakonybéli apát 444, 1067
 nők egyenjogúsága 190
 — szerepe a nevelésben 190
 Numa Pompilius, Róma második királya 658
 nyakék-per 557
 nyelv kérdése l. latin, magyar, német hivatalos nyelv
Nyílt levél Ferenc császárhoz l. Martinovics munkái
 Nyitra 369, 730
 Nyitra m. l. megyék
 Nyitrai 925
 nyugdíjazások 52, 54, 72
 Oberon, mondabeli király 1060
Observationes super legis religionariae l. röpiratok
Occultae causae ob quas diacta l. Martinovics munkái
 Ócsa (Pest m.) LXXX
 Ócsai Balogh Péter l. Balogh Péter
 Odinn (Votan) germán-skandináv isten 202
 O'Donel, Joseph gr., Karinthia kormányzója 703
Officium Rákócianum (imádságos könyv) 151
 Okelloz Lukanusz, görög filozófus 13, 357
 Okolicsányi Imre, c. püspök, kancelláriai tanácsos XLVIII, 362, 463, 482, 504, 678, 682, 707, 709, 711, 764, 780
 Okolicsányi Kristóf 734, 780
 olasz nyelv 969
 Olaszország, olaszok 95, 97, 100, 102, 103, 119, 128, 132, 210, 242, 391, 417, 419, 489, 495, 503, 566, 584, 636, 639, 697, 744, 781, 829, 847, 854, 860, 887, 1005
 Oliva, Gian Paolo, jezsuita generális 426
 Olmütz (Olomuc) 512
 olvasókörök XXV, LII, LVIII, LXXXIX, 171, 584 vö. budai-, pesti olvasókörök, Societas Eruditorum
 Ompolyi Mátrai Ernő 1052
 ónodi országgyűlés (1707) 733, 734
 Ónody Zsigmond, Pest m. főjegyzője 494, 934, 936, 937
 Oppeln 727, 729
 Oránia 696
 Orániai család 788, 849, 859
Oratio ad proceres l. Martinovics munkái
Oratio boni civis l. Batthyány Alajos munkái
Oratio funebris ... praesente cadavere A. Capuano l. Martinovics munkái
Oratio pro Leopoldo rege l. Martinovics munkái
 Orbán István, személynök 374
 Orbász-szék 369
 Orczy család L, LVIII, LXXXI
 Orczy József br., Zemplén m. főispánja XXXI, XXXIV, XLVIII, LVI, LXXXI, 112, 446, 1038
 Orczy László br., a Magyar Kamara alelnöke XXXI, XXXIV, XLIX, LIX, LXI, LXXXI, 209, 210, 446, 484, 500, 508, 514, 623–628, 677, 681, 691, 747, 960, 1071
 Orenghi, őrmester 518
 Orinokó (Délamerika) 197
 Ormuzd, az óperzsa hitvilág jószelleme 1035
 Oroszország, oroszok L, LXIV, 119, 138, 147, 148, 419, 455, 464, 572, 591, 636, 675, 676, 696, 697, 698, 699, 700, 771, 788, 789, 799, 804, 805, 808, 810, 811, 813, 820, 821, 822, 823, 830, 831, 833, 849, 850, 852, 853, 855, 858, 859, 860,

- 910, 918, 991, 996, 997, 998, 1007, 1041, 1066
- Orsova (Krassó m.) 520
- Országgyűlés XV, 58, 325, 367–389, 489, 659, 896, 899, 933, 951, 956, 1003, 1061, 1066
- alsó táblája 70, 84, 203, 204, 211, 214, 216, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 236, 241, 243, 269, 308, 309, 313, 371–375
 - felső táblája 55, 70, 84, 211, 214, 216, 224, 237, 238, 240, 241, 243, 269, 311–315, 317, 318, 319, 371–375
 - egybehívása XII–XIII, XIV, LXII, LXXIII, 36, 37, 38, 40, 48, 208, 897, 961, 1065
 - jogköre LXXII, 899–900
 - szervezete LII, LXI, 914
 - tagjai 70
 - tárgya 379–382
 - tekintélye 214
 - terve (két kamarás) LII, LXXVI, 1002, 1011
 - -i követek 260, 268, 311, 375–379, 386, 647, 897, 899, 914–915
 - – esküje 203–207
 - – napidíja 375–376
 - – száma 377–379, 899
 - – utasítása 221, 375–376
 - -i küldöttség LII, 214, 243, 251, 285, 318, 319, 836, 910
 - -i napló 308–319, 388
 - -i szavazás 382–387
 - -i tárgyalások rendje 387–388
- országgyűlések
- (1613) 262
 - (1741) 659
 - (1790/91) XVIII, XXXVII, XL, XLI, XLIII–XLIV, XLVI, XLVII, LIII, 49, 50, 88, 108, 109, 146, 157, 170, 177, 203–207, 209, 210, 213–243, 246, 255, 256, 257, 258–308, 320, 371, 391, 392, 438, 472, 506, 508, 516, 523, 624, 720, 740, 834, 835, 881, 883, 889, 973, 974, 1006
 - – -i bizottságok XXXVII, XXXVIII, XLII, XLV, XLVI–XLVII, XLVIII, LI, LVII, 60, 221, 438, 444, 463, 506, 834–835, 836, 889, 950
 - – vallásügyi tárgyalásai 258–308
 - – 1790. júl. 20-i felirata 241, 270
 - – 1790. aug. 12–13-i ülése 213–243, 246
 - – 1790. nov. 11-i ülése 244
 - – 1790. nov. 17-i ülése 308
 - – 1790. nov. 24-i ülése 285
 - – 1790. nov. 30-i felirata 285
 - – 1790. dec. eleji felirata 252
 - – 1791. február 8-i ülése 284–306
 - (1792) XLII, XLVI, 215, 438, 600, 630, 644, 646, 745, 751, 753, 770–771
 - – bizottságai 770–771
- Országos Széchényi Könyvtár 179, 650, 764, 1056
- Oszolinsky, varsói illuminátus 700
- osztrák jakobinusok LXXVIII, CII, 595, 669, 784, 787–789, 802, 851–853, 854, 861, 866, 1069
- – elleni per 452
 - örökös tartományok XIV, 50, 64, 86, 324, 471, 585, 624, 753
 - örökösödési háború 734, 833
 - perosz védelmi szövetség 823
 - török háború XII, XLII, 36, 75, 84, 95, 103, 108, 148, 171, 207, 209, 212, 316, 329, 342, 343, 390, 479, 518, 519, 520, 523, 525, 640, 684, 698, 720, 819, 858, 891, 1006, 1007
 - – béke XLII, 316, 390, 443, 469, 741, 777, 1006 vö. szisztovói béke
- Otto Joseph abbé, a bécsi egyetemi könyvtár scriptora 448, 598, 599, 666, 671
- Otto Rudolf, császári tábornok 518, 519, 526, 630, 631, 638
- ottománok l. törökök
- Ovidius 536, 745, 811
- Ozeás l. Hózszeás
- Oziris, egyiptomi isten 201
- örmények 780, 781
- örökös főispánság l. főispánság
- örökös tartományok l. osztrák örökös tartományok
- összbirodalmi eszme 48
- Óz Pál, ügyvéd XXI, XXIX, XLIII, LVI, LXXIX, LXXXVII, LXXXVIII, CI, CII, 177, 184, 215, 286, 290, 301, 319, 817, 933, 948, 1042
- bíróság előtti magatartása LXXXVII
 - életrajzi adatai 177
 - levelei Kazinczyhoz LVII, 924–925
 - levelezése Czadray Istvánnal 177–199
 - naplója Pest m. közgyűléséről (1793. aug. 27–29.) 934–938
 - országgyűlési naplója (1790/91) 109, 214, 215, 242, 256–257, 309
 - – 1790. jún. 16-i ülésről
 - – 1790. aug. 12–13-i ülésről 213–243
 - – 1790. nov. 17-i ülésről 308–319
 - – 1791. febr. 8-i ülésről 284–306
 - patriotizmusa 177
 - politikai nézetei LVI, 925
- Padilla, Jouan, Toledo polgármestere 118, 352, 454
- Padova 820
- Paine, Thomas, angol író XXI, XXII, LIV, 762, 858, 888, 889, 940, 997, 1044
- *The Rights of Man* c. munkája 762
- Paitzkoffer, Antal, lakatosmester LXXX, LXXXII, 995–997
- Pakrác (Pozsega m.) 774, 775
- Paks (Tolna m.) XLII, 486

- Pál apostol (Saulus) 31, 113, 133, 176, 186, 187, 188, 561, 568
 Pál (Remete Szt. —) 384
 Pál I., orosz cár 700
 Palesztina 128, 129
 Pálfalvay István, sárosi nemes LXXX, LXXXI
 Pálffy család 84
 Pálffy János gr., tábornok 287, 308, 733, 734, 969
 Pálffy Jánosné Colloredo-Mansfeld Mária 969
 Pálffy Károly gr., magyar kancellár 37, 42, 43, 216, 240, 243, 321, 322, 366, 413, 442, 503, 600, 645, 649, 688, 693, 708, 710, 714, 793, 814, 815, 862, 893, 895, 896, 1008, 1050, 1051
 Pálffy Károly János gr., altábornagy 732
 Pálffy Lipót gr., kapitány, majd tábornok 291, 523, 533, 881
 Pálffy Lipót gr., kir. főajtónálló, Csongrád m. főispánja 366, 600
 Pálffy Miklós gr., Pozsony m. főispánja 84
 Palingenius Marcellus, költő 244, 245, 246, 249, 251, 389, 396, 423, 775, 776
 Pallas Athene l. Athene
 pallosjog 82, 952, vö. nemesi jogok
 Palocsay József, Győr-Moson m. alispánja 480, 481, 487
 Pálóczi Horváth Ádám, a költő XXIX, 286, 335
 Pamphilus, Eusebius 128
 Panama földszoros 988
 Pandora 155
 Pannonia 119
 Pantheon C, 887
 Pápa (Veszprém m.) LXXX, LXXXIX, 691, 731
 pápa (római), pápaság 9, 31, 48, 55, 69, 125, 130, 189, 326, 348, 441, 459, 489, 498, 503, 568, 661, 684, 706, 708, 721, 804, 831, 854, 868 vö. Vatikán
 — világi hatalma 854
Papatus nunquam errans L. Pichler András
 papi birtokok l. egyházi birtokok
 papnevelés 842
 papok adómentessége 604—605
 — állami fizetése 781
 — jellemzése 26
 Papp Ferenc, Széchenyi Ferenc titkára 748
Paranesis ... l. Koppi Károly munkái
 Paraguay 130, 131, 194
 paraszti-bíró 57
 paraszti háború (1514) 720, 725—726
 parasztság XIII, XV, XVIII, XXVII, XLI, XLII, XLVIII, LI, LXXVII, LXXXVIII, 50, 57, 77—78, 113, 308, 440, 466, 467, 471, 485, 564, 641, 688, 696, 720, 770—773, 855, 861, 879, 881, 898, 1000, 1001, 1011 vö. jobbágyság
 — bevonása a jakobinus mozgalomba LXIX, LXXVI—LXXVII, LXXXIV
 — birtokjoga 74
 parasztság helyzete XIII, XXVIII, LXXVI, LXXVII, 134, 308, 340, 440, 486, 490, 770, 777, 778, 964, 1033
 — országgyűlési képviselője l. nem-nemesek
 — sérelmei XV, LI, LXIX, LXXVI, 646—647
 — szerveződése földesurával XV, 57
 — terhei 340, 608—609
 — — nek könnyítése XXVIII, 438, 680
 Paraceticus Antal, Szabadka város főbírája 889
 Parennin, Dominic, jezsuita hittérítő 426, 432
 Páriz-Pápai Ferenc 986
 Párizs, párizsiak XVI, L, LIV, LV, LVI, LVII, LXXXV, XC, 109, 141, 179, 183, 204, 278, 355, 417, 451, 487, 488, 512, 514, 551, 572, 585, 638, 639, 695, 696, 697, 701, 711, 759, 782, 800, 808, 815, 818, 824, 825, 826, 827, 837, 846, 847, 848, 850, 854, 855, 856, 858, 962, 967, 996, 1018, 1044
 párizsi jakobinus klub l. francia
 Parmentier, Antoine-Augustine, párizsi kémikus 846, 847, 851
 Partium XIX, 75, 84, 241, 267
 Paschalis, II., pápa 187
 Pasquich János, a pesti egyetem tanára 413, 681, 769
 pasquillusok l. politikai gúnyversek
 Passzarovic l. Pozsarevac
 Pászthory Sándor, kancelláriai tanácsos, majd fiúmei kormányzó XLIII, XLVIII, L, 44, 271, 284, 321, 413, 415, 442, 448, 449, 450, 457, 458, 464, 475, 477, 481, 482, 496, 497, 502, 591, 666, 667, 678, 687, 693, 748
 Patkul, Johann Reinhold, livóniai nemes 336
 patrioták l. köznemesség
 patriotizmus LVIII, LXII, LXXXIX, 45
 Patzkó Ferenc, pozsonyi nyomdász 719
 Pauler Gyula XCVI
 Paulovits Andrej, a lembergi egyetem tanára LXXIX, 364
 páviai ütközet (1524) 129, 352
 Pavishevics József, ferences rendfőnök 495
 Pavits József, kancelláriai titkár 591, 671
 Payne l. Paine
 Pázmány Péter 32, 372, 730
 Pécel (Pest m.) 395
 Péchy Ernő, a pécsi akadémia tanára 485
 Péchy Gábor, septemvir 485
 Péchy Imre, Bihar m. első alispánja 440, 949, 972, 973
 Péchy Mihály, Kisszeben város orszgy.-i követe 445
 Pécs 41, 45, 115, 361, 369, 377, 442, 447, 463, 471, 474, 475, 477, 480, 481, 482, 484, 486, 487, 491, 576, 594, 629, 655, 710, 732, 930, 1067

- pécsi akadémia 411, 442, 475, 479, 486, 491
 — közigazgatási kerület XXXVI, XXXVII, 37, 38
 — tankerület LXVI, 230, 290, 365, 446, 720, 722
 Péczeli József, az író XXVI, 86, 190
 Pegu (Burma) 127
 Pehem, Joseph Johann, egyházjogász 708, 712
 Peither, Taddeus, udvari tanácsos 800
 Pejacevics Antal gr., ezredes 523
 Peking 430
 Pelagius, angol szerzetes 128
 Pelsőc (Gömör m.) 938, 939, 947
 Pennsylvania 354, 541
 Pénz és Bányakamara 800
 pénzverés joga 332
 pénzügyek, pénzügyigazgatás 35, 902—903
 Perczel Sándor, pest-budai rendőrfőnök 439
 Pereira, Joseph, jezsuita hittérítő 127, 432
 Pergen, Johann gr., osztrák rendőrmiszter LXI, LXII, LXXI—LXXII, LXXIII, XC, 807, 815, 859, 870, 871, 872, 873, 877, 878—880, 881, 926, 928, 931, 962
 Perlay gr. 583
 Peroni, gárda kapitány 794
 Perseus, görög királyfi XXIII, 183
 personalis l. személynök
 perszonálunió 50, 64, 324, 370 vö. Habsburg Monarchia
 Peru 196, 202
 Perzsia, perzsák 118, 192, 426, 437, 988
 Pest XIV, XIV, XIX, XXI, XXX, L, LII, LIII, LIX, LXI, LXII, LXIV, LXXI, LXXIV, LXXIX, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, 87, 106, 109, 112, 114, 115, 170, 171, 190, 203, 209, 210, 213, 243, 244, 252, 254, 267, 268, 308, 313, 320, 348, 366, 367, 392, 395, 411, 412, 417, 418, 423, 440, 442, 445, 446, 448, 449, 451, 452, 453, 469, 472, 475, 477, 480, 482, 485, 486, 487, 488, 491, 493, 496, 498, 502, 504, 505—507, 508, 509, 511, 512, 514, 516, 520, 523, 525, 526, 529, 535, 550, 552, 601, 624, 625, 634, 647, 648, 649, 673, 679, 680, 681, 691, 706, 709, 716, 719, 720, 736—748, 750, 757, 758, 763, 768, 769, 772, 773, 779, 813, 814, 815, 816, 837, 842, 870, 877, 878, 881, 882, 885, 886, 887, 891, 892, 897, 924, 926, 928, 929, 930, 931, 939, 958, 959, 970, 973, 995, 998, 999, 1003, 1011, 1015, 1017, 1042, 1044, 1056, 1060, 1061, 1066, 1067, 1069, 1070, 1071, 1072
 — jegyetem XIX, XXVIII, XXXV, LVI, LXVI, XCII, 107, 204, 365, 410—419, 441, 444, 445, 447, 449, 450, 457, 479, 486, 487, 488, 491, 495, 540, 679, 681, 682, 691, 706, 747, 761, 762, 768, 769, 835, 1002, 1046, 1060, 1067, 1071
 pesti egyetem áthelyezése 87, 504, 837, 1042, 1044, 1061
 — — -i könyvtár XXVIII, LXVII, 445, 481, 498, 1067
 — latin újság l. hírlapok
 — olvasóköri (Societas Eruditorum) 746, 747, 1072
 — rendőrség 550, 636
 Pest m. l. megyék
 Péter apostol (Szent Péter) 130, 189, 877
 Péter, magyar király 721
 Péter I., (Nagy Péter) orosz cár 336, 991
 Pétervár (Oroszország) 204, 342, 411, 489, 512, 675, 700, 789, 805, 808, 822, 830
 — -i egyetem 354
 Pétervárad (Petrovardein, Petrovaradin, Szerém m.) 732, 859
 Pethő József, c. kanonok 930
 Petőfi Sándor XCIII
 Petrássevich Géza XCIX
 Petrik Géza 290, 719
 Petrovaradin l. Pétervárad
 Petrovics, ny. őrnagy 794
 Petrovics Péter, temesvári gör. kel. püspök 807
 Petrovsky Zsigmond, Baranya m. másodalispánja 488
 Petruch Antal 835
 Petzel, kabineti tisztségviselő 860
 Pfaff, lembergi könyvkereskedő cég 108
 Pfalz 589, 810
 Philadelphia 124, 134, 143, 147, 798, 858
 Philo, zsidó bölcse 978
 Photinus, szirmiai püspök 128
Physiologische Bemerkungen über den Menschen l. Martinovics munkái
Pia desideria ... l. röpiratok
 Pichegru, francia parancsnok 997
 Pichler, Andreas, osztrák jezsuita szerzetes 761
 — *Papatus nunquam errans* c. munkája 761
 Piemont 823, 1009
 Pilâtre de Rosier, Jean François, francia fizikus 167
 Pillnitz (Szászország) 820, 1007
 Pincehely (Tolna m.) 491
 Piskolt (Bihar m.) LXI, 1039
 — -i levél l. röpiratok
 Pistoia (Olaszország) 571
 Pitt, William, angol államférfi 139, 762
 Pius VI., pápa 562, 567, 597
 Piza 820
 Platière, Roland de la, francia belügyminiszter 854
 Platon 13, 117, 127, 352, 354, 357, 583, 590, 653, 989
 Platthy Mátyás, gimn. igazgató 484
 Plautus 250
 plebejus értelmiség l. értelmiség
 Plettrich László, Gömör m. orszgy.-i követe LXXXI, 311, 313
 Plinius 250

- Pluto 201
 Plümicke, Karl Martin, német író 869
 Podhratzky, szenicei prédikátor 939
 Podkoniczky Ádám, késmárki gimn. tanár
 LIX
 Podmaniczky József br., helytartótanácsos,
 L, LIX, LXV, LXXXI, 210, 416, 444,
 446, 458, 464, 482, 497, 503, 624, 626,
 691, 768, 775, 878
 Podmaniczky Sándor br., közgazda XXII,
 LXXXI
 Podólia 911
 Pogány József XCVII
 Pogány Lajos, csebi, Máramaros m. orsz.
 gyűlési követe 216, 217, 234, 296, 304,
 317, 588, 775, 973
 Pók nemzetség 204
 polgári fejlődés, átalakulás XII, XVI, XX,
 LXXXVIII, 46, 720
 — reformok XII, XVI, LXXXIX, 171,
 772, 890
 polgárság XI, XII, XIV, XVI—XVIII,
 XXII, XXIV, XXVII, XLI, XLIV—
 XLVIII, LII, LVII, LXXXII,
 LXXXVII, 46, 50, 52—54, 57, 81,
 113, 168—169, 189, 467, 506, 540, 541,
 558, 640, 647, 688, 770—773, 846, 879,
 929
 — bevonása a magyar jakobinus mozga-
 lomba LXXIV
 — demokratikus törekvései XVI—XVIII,
 XXXV, LXXV, 59, 890
 — országgyűlési képvisellete LI, 640,
 644—648, vö. nem-nemesek
 — sérelmei LI, LXXIV, 646—647
 — száma XVI—XVII
 — szervezkedése LXXIV
 politikai gúnyversek 1042—1045
 politikai szabadság 260
Politisch-Kirchliches Manch Hermaeon I.
 Molnár János
 Polock (Fehéroroszország) 700
 Pombál, portugál miniszterelnök 132
 Pomponiatus Petrus, olasz filozófus 357
 Pongrácz Boldizsár, Pest m. orszgy.-i
 követe 769
 Poniatovszki, lengyel kir. család 444, 675
 Poniatovszki Szaniszló, lengyel király 586
 Poppin György, domokosrendi szerzetes
 930
 Poppini, őrnagy LXIV
 porosz király I. Frigyes II.
 — — magyar trónjelöltsége XLIX, 36,
 96, 446, 625, 627, 633, 635
 — magyar szövetség 635
 Poroszország, poroszok XIII, XLI, XLIX,
 L, LXIV, 34, 102, 103, 104, 107, 108,
 138, 146, 147, 148, 210, 254, 266, 270,
 342, 343, 344, 345, 391, 445, 472, 489,
 495, 502, 508, 516, 550, 563, 572, 584,
 586, 587, 589, 590, 595, 597, 636, 639,
 663, 666, 669, 675, 676, 696, 697, 713,
 755, 762, 779, 782, 784, 785, 788, 799,
 802, 808, 810, 811, 812, 813, 816, 820,
 821, 822, 823, 825, 829, 831, 850, 852,
 853, 859, 866, 868, 887, 996, 1004,
 1007, 1041, 1066
 poroszországi illuminátusok 859
 Porta I. török porta
 Portugália, portugálok 131, 132, 354, 760,
 788, 789, 1008
 Poschinger, Franz, domokosrendi szerze-
 tes, udvari hitszónok 595, 597, 671
Post nubila Phoebus I. Darvas Ferenc
 postaügyek 84, 481, 1012
 Potoczky Félix hg., lengyel államférfi 495,
 675
 Potoczky Ignác gr., lengyel külügyminisz-
 ter LXIV, 419, 455, 636, 696, 762, 846,
 847, 848, 856
 Potoczky Péter gr., osztrák portai követ
 503
 Potoczky Stanislaus 849
 Potyondi Rafael, pálos szerzetes 1052, 1053
 pozsareváci béke (1718) 309, 469, 738
 Pozsega m. l. megyék
 Pozsega város 369, 377, 732
 Pozsony XVI, XIX, LIV, LXI, 54, 215,
 243, 244, 249, 250, 251, 252, 254, 255,
 257, 273, 283, 287, 308, 318, 320, 321,
 342, 348, 361, 366, 444, 495, 535, 552,
 629, 652, 655, 681, 687, 691, 728, 729,
 730, 732, 733, 734, 762, 768, 834, 879,
 889, 893, 938, 939, 941, 969, 1056
 — -i akadémia XXXIII
 — -i országgyűlés (1619) 1640
 — -i országgyűlés (1740) 734
 — -i országgyűlés 391, 521 vö. országgyű-
 lés 1790/91
 — -i misszálék 650
 Pozsony m. l. megyék
Pozsony Magyar Hírmondó I. hírlapok
Praelectiones physicae experimentalis I.
 Martinovics munkái
 Prága 140, 361, 449, 662, 676, 704, 728,
 756, 785, 793, 800, 802, 804, 805, 813,
 855, 861, 866, 872, 939, 1050, 1054
 — -i illuminátusok I. illuminátusok
 Csehországban
 Pragmatica Sanctio XIII, 99, 627 vö.
 Habsburgok trónöröklési joga
 Pray György, a történetíró 96, 110, 222,
 320, 444, 484, 604, 657, 679, 681, 723,
 724, 725, 727, 747, 761, 762, 764, 893
 premontreiek I. szerzetesrendek
 presbiteriánus egyház 32
 Priestley 808
 Prileszky Károly, Trencsén m. orszgy.-i
 követe 232, 233, 236, 237, 287, 296,
 302, 311
 primitív vallások 194—203, 228 vö. vallá-
 sok
 Pristina (Szerbia) 444, 463, 576, 799
Pro se . . . I. Abaffy munkái
Processus summarius I. Zsolnai Dávid
 munkái

- Proli gr., a belga kormányzótanács tagja 346
- Prometheus 334
- Prónay Gábor br., Gömör m. főispánja 44, 687, 775, 769, 834, 835, 940
- Prónay Sándor br., acsai birtokos 512, 514, 775
- Propertius, Sextus, római költő 350
- Propositiones deputati* ... l. Hajnóczy alkotmánytervei
- Proserpina 201
- protestánsok XVII, XX, XXI, XXXIV, 32, 45, 47, 55, 82, 93, 141, 218, 219, 258, 260, 264, 265, 266, 268, 270, 271, 272, 273, 284, 295, 361, 415, 442, 445, 471, 512, 535, 567, 680, 683, 837, 930, 941, 962, 972, 1061
- iskolái 442
 - politikai egyenjogúsága XXXI, 45, 170, 258, 288
 - szabad vallásgyakorlata XLII, LXIV, 43, 170, 258—308, 326—327
 - üldözése 98
- Protulepecz Mátyás, zágrábi ügyvéd, rendőrbesúgó XXXVIII, XLVIII, L, LII, 634
- Puffendorf 139, 140
- Pulszky Ferenc XCVI, 817
- Puncta conficiendi diplomatæ* ... l. Hajnóczy alkotmánytervei
- Puncta, quæ comitatum* l. Martinovics munkái
- punok l. carthagóiak
- Puttet, Karl, ezredes, 519
- Püchler József br. 954, 956
- Pythagoras 13, 581, 769
- Rabaut de Saint-Étienne 762, 1017, 1023, 1026
- Rabelais 979
- rabszolgaság 21, 1025—1026, 1029
- racionalizmus XII, XXIII, 13, 354
- Raclavice (Lengyelorsz.) 998
- rácok 142, 145, 175, 737, 771, 776, 780
- Rácpetre (Baranya m.) 487
- Rác Sámuel, orvos, a pesti egyetem tanára 86
- Ráday család 348
- Ráday Gedeon gr., septemvir 39, 41, 348, 395, 779, 949
- Radics Antal, jezsuita filozófus 110
- Radkiewicz, Arsen, szt. bazilrendi szerzetes 364
- Radvánszky János, alispán 215, 307, 833, 535
- Ragályi József, borsodi alispán LXXXI
- Raguza 186
- Rainer, Sigmund, udvari ágens 850, 857
- Rajcsányi lányok 204, 868
- Rajna LIV, 119, 860, 868, 887
- Rájnis József 86
- Rákóczi (Zemplén m.) 283, 1065
- Rákóczi Ferenc II., vezérlo fejedelem XIII, XCVIII, 99, 152, 164, 255, 732, 733, 734, 833, 1004, 1038
- *Emlékiratai* 251, 255
 - kiáltványa (1703) XIII,
 - szabadságharca XII, XXXI, 207, 220, 251, 329, 476, 731, 733—734
- Rákóczi György I., erdélyi fejedelem 730
- Rákóczi György II., erdélyi fejedelem 730
- Rákóczi Zsigmond, erdélyi fejedelem 728
- Rákosi Boros l. Boros
- rákosi országgyűlés 369, 563
- Rakovszky Menyhért 734
- Ramoth Gilead 185
- Ranics István, bodrogonostori apát 691
- Ráth Mátyás, győri ev. prédikátor XXI, 889, 1063
- Rathkeal l. Herbert von Rathkeal
- Ráthonyi Gábor, kir. fiskális direktor LIII, 223, 237, 241, 242, 251
- Ratibor (Poroszorsz.) 727, 729
- Ratio Educationis 837, 838
- Ratio proponendarum legum* l. Hajnóczy alkotmánytervei
- Ratschky, Josef Franz, udvari kamarai titkár 593, 595, 598, 671, 705
- Rauch Ignác, jezsuita szerzetes 110
- Rausch Ferenc, jezsuita szerzetes, a pesti egyetem tanára 679
- Rauscher 833
- Rautenstrauch, Johann, osztrák pamflet-író 395, 422—423
- *Die Verbannung der Jesuiten* c. röpirata 422—423, 424—437 vö. Laczkovics munkái: *A Jézus-társaságbeli szerzetesek*
 - *Wie lange noch* ... c. röpirata 422
- Ravaillac, ex-szerzetes 131
- Ravenna 128
- Ravka (Lengyelorsz.) 1066
- Raynal, Guillaume Thomas, francia író XXI, XXIV, 129, 139, 141, 354, 419, 451, 544, 581, 585, 639, 762
- Räsner, Anton, udvari fogalmazó 794
- Redl, Franz, udvari kamarai referendárius 868
- Redlhammer, Joseph, osztrák jezsuita szerzetes 761
- Reflexiones de reformatione cleri* l. Szabadhegyi
- Reformátorok Társasága LXXIV—LXXVI, LXXVIII—LXXXII, 626, 1002, 1013—1014, 626
- igazgatója vö. Sigray Jakab
 - kátója LXXV—LXXVI, 777, 909, 910, 1002—1014
 - szabályai 1036
 - tagjai LXXVIII—LXXXII
- reformátusok 47, 50, 55, 63, 85, 157, 259, 264, 265, 266, 280, 326, 384, 535, 658, 774, 776, 780, 924, 949, 1062 vö. protestánsok

- reformok l. alkotmány reformja
 Regiomontanus, Johannes 119
 Regmec (Zemplén m.) 869, 870, 1057
 reichenbachi szerződés (1790) XLI, XLIV,
 108, 214, 342, 343, 344, 391, 819, 831,
 1007
 Reitter, Joseph, udvari ágens 704
A religiónak eredetéről l. Verseghy munkái
 Remete Szent Pál l. Pál
 rendek XI, LXVI, 36, 121, 214, 240, 243,
 244, 252, 258, 261, 383–384, 507, 646,
 720, 753, 770, 896 (vö. főnemesség,
 főpapság, köznemesség, nemesség)
 rendi alkotmány XII, XLII, XLIII, 41, 371
 vö. alkotmány
 – ellenzék XLI, 46, 302, 507, 974
 – – (protestáns) 218, 230
 – – (katolikus) 219
 – függetlenségi mozgalom XI–XVI, 48,
 179, 207, 208, 209, 624, 835 vö.
 köznemesség
 – jogok 37, 146, 208
 – sérelmek 1040–1041
 rendőrség 35, 146, 636, 866, 871, 878 vö.
 bécsi, budai, pesti rendőrség
 rendszeres bizottságok l. országgyűlési
 bizottságok
 republikanizmus LV–LVI, LXI–LXII
 Rettégi Zsigmond, váradi táblabíró LXXXI
 „A Rettenzhetetlen Erényhez” l. szabad-
 köműves páholyok
 Retzer, Joseph, cseh–osztrák kancelláriai
 titkár 704, 784
 Reuss, Heinrich hg., berlini osztrák követ
 344
 Révai József XXVI, XXXII, CI
 Révai Miklós XXIX, 86, 179, 680, 838,
 1046
 Révay Simon 359
 Reviczky Antal, jezsuita szerzetes 761
 Reviczky József, a debreceni ker. tábla
 ülnöke 110, 503, 835, 957, 1067
 Reviczky Károly Imre gr., diplomata 458,
 464
 Réz József, szemorvos CIII
 Rezik János, eperjesi tanár 255
 – *Theatrum Eperiense* c. munkája 255
 Rhédey Ferenc 289
 Rhédey Lajos, Bihar és Szatmár m. tábla-
 bírja XLIII, LV, 267–270, 973, 1039
 Richard (Oroszlánszívű), angol király 132
 Richter, Edmund 128
 Richtsal 663
 Riedel alezredes LXXXIV
 Riethaller Mátyás kanonok, pesti cenzor,
 193, 423, 721, 722, 726, 727, 735, 737,
 758, 768, 779, 890, 891, 892, 893, 949,
 958, 959
 rimniki ütközet (1790) 147
 Rindsmaul, Ferenc Zsigmond gr. 969
 Rindsmaul gr. család 969
 Rindsmaul, Keresztély Henrik gr., ny.
 tábornagy 969
 Robertson, William, angol történetíró 118,
 123, 126, 129, 130, 137, 139, 148
 Robespierre, Maximilien LIV, LV,
 LXXVIII, 639, 996, 1014
 Robinson Crusoe 978
 robot XV, XXV, XXXVI, 77, 601, 908
 Rohan, Eduard hg., strassburgi érsek, bécsi
 francia követ 557
 Rohonc (Vas m.) LXXX
 Roland, francia miniszter
 Rollin, francia tábornok 816
 Róma 58, 129, 130, 131, 183, 326, 338, 352,
 354, 356, 444, 568, 669, 681, 708, 711,
 712, 745, 765, 769, 779, 811, 854, 868,
 877, 945, 990
 római birodalom, rómaiak 141, 146, 356,
 761, 786, 788, 935, 1013
 római katolikus egyház XVIII, XXIII,
 XXV, 31, 272, 293, 709, 764, 774, 776,
 854 vö. klérus, papság
 – – vallás kigúnyolása 280, 286, 298,
 392, 396–410
 – katolikusok XVII, 47, 54, 63, 70, 85,
 93, 260, 261, 264, 266, 271, 291, 324,
 384, 450, 498, 730, 731, 801
 római pápa l. pápa
 Romani, francia fizikus
 Románia, románok 469, 615, 830, 971
 Romulus 202
 Roos, Andreas br., alezredes 698
 Rosalino, Franz, bécsi cenzor 705
 Rosty János, kőszegi ker. táblai jegyző
 LXXX
 Rosty Pál, Vas megyei nemes LXXX
 Rothenburg (Németorsz.) 140
 Rothweiler Mátyás, számvevő LXXIX
 Rouget de Lisle, a Marseillaise szerzője
 1046
 Rousseau, Jean Jacques XII, XXI, XXIII,
 XXXIV, XXXV, LIV, LXXII, 47,
 50, 88, 93, 121, 139, 193, 544, 626, 762,
 773, 821, 941, 963, 985, 1015, 1017,
 1018, 1023, 1044
 – *Du contrat social* c. munkája LIV,
 Szentmarjay fordítása: 975–995,
 1015, 1016, 1020,
 Rozgonyi Sándor LXI
 Rózsa Ignác XCVII
 rózsakeresztesek 455, 578, 581, 857
 Rozsnyó 471, 484, 681, 939
 rópiratok (általában) XVIII, XLVIII,
 LXXIII, LXXXIV, 14, 179, 272, 395,
 644, 720, 751, 878, 931, 939
 – (anonym): *Ad deputatos* 865
 – *Avis aux Dames* 599
 – *Das Kind als Regent* 811, 812, 850,
 854, 855, 856
 – *Die Reise des Pabstes* 811, 812
 – *Die Verwandlungen* 811, 812
 – *Ima a lengyel és francia győzelemért*
 896
 – *Két ministereknek egymással közlött*
gondolatai 93

- röpiratok (általában): *Minék a papok ország gyűlésiben* . . .
- *Ó Pannónok, ó ti húnok* 1055–1056
 - *Observationes super legis religionariae* 273
 - *Pia desideria cordis unius Hungarici* . . 93
 - *Piskolti levél LXI–LXII*, 267, 1039–1041
 - *Was gehet Ungarn der Krieg mit Frankreich an* 970
 - *Zemplén m. rendeihez* l. *Piskolti levél*
- Röth Márton, ügyvéd 116
- Rótszakállú Frigyes, német–római császár 188, 433
- Rudics Máté, Bács m. táblabírája LXXX
- Rudinszky József, ügyvéd LXXX
- Rudolf I. Habsburg Rudolf
- Rudolf I. magyar király 260, 323, 661, 727, 728
- Rumy Károly György 171, 933, 949, 1062
- Ruprecht Antal, bányászakadémiai tanár 598, 800
- Ruprecht, Vinzenz, cseh-osztrák kancelláriai titkár 671, 704
- Rusiczka, Ernst, a lembergi papnövelde vicerektora 598, 671
- Ruzsovits, kapitány 523
- Sabatier de Castres, abbé 344
- Sághy Ferenc, az egyetemi nyomda felügyelője 998
- Sahlhausen Móric, kassai cenzor 649, 939, 958, 959
- Saiff Éva l. Martinovics Márkusné
- Saint Just, Antoine LVI
- Saitz Leó 190
- Sajó folyó 163
- sajtószabadság XXXIX, LVI, LVIII, LXXV, 68, 321, 360, 380, 786, 898, 929, 931–956, 957–958, 959–960, 961–962, 963, 965, 972, 973–974, 1008, 1042, 1044, 1061–1062
- Salamon, zsidó király 137, 403
- Salán, bolgár vezér 119
- Salpeterartiges Bernsteinsalz* l. Martinovics munkái
- Sámuel próféta 186, 403
- Sanchez, Tommaso, spanyol jezsuita szerzetes 130, 1045
- Saneunianthon, föníciai történetíró 196
- Sándor III., pápa 128, 187, 433
- Sándor VI., pápa 129, 557
- Sándor Lipót, főhg., nádor XLII, XLV, XLVI, XLVII, L, LVII, LXII, LXXX, LXXXI, LXXXIV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, XCIX 42, 116, 218, 243, 246, 247, 250, 252, 258, 271, 289, 290, 293, 297, 305, 313, 314, 318, 320, 341, 358, 391, 412, 416, 421, 438, 441, 442, 443, 444, 463, 472, 473–474, 476, 484, 495, 500, 513, 516, 533, 642, 670, 740, 752, 814, 815, 817, 835, 857, 877, 879, 889, 893, 897, 928, 930, 941–947, 949, 954, 955, 956, 958, 972, 1015, 1046, 1056, 1057, 1061, 1066, 1069
- Sanktpölten (Alsóausztria) 671, 788, 855
- Sanssouci XXIII
- Santerre, Antoine Joseph, francia marsall 888
- Santifaller, Leo 878
- Sapieha Anna Maria l. Jablonowski Jan hg. özvegye
- Sárfenék 337
- Sárkány, domokosrendi szerzetes 502
- Sáros m. l. megyék
- Sáros vára (Sáros m.) 732
- Sárospatak 472, 924, 925, 1057
- i ref. kollégium XIX, LIX, LXXX, LXXXIX, 924–925
- Sárossy 833
- Sarpi, Paulus (Fra Paolo) 133
- Sasvár (Nyitra m.) 710
- Sátoraljaújhely LIX, 689, 878, 973
- Saturnus 978
- Sauer Kajetán, c. arbei püspök, váradi nagyprépost 222, 691, 764, 933, 940, 948, 949, 972, 973, 974
- Saul, a zsidók királya 186, 403
- Saulus l. Pál apostol
- Saurau, Franz gr., a Polizeihofstelle vezetője XLVIII, LIX, LXXIV, LXXXIV, LXXXV, 750, 1068, 1069
- Savoya 819, 825, 831, 1009
- Savoyai Eugén hg. 329, 352, 732, 733
- Schaffrath Lipót br., piarista szerzetes, cenzor 114, 321, 445, 446, 494, 757, 779, 1060
- Schafnaburg, Lambert 128
- Schaushofer, bankellenőr 625
- Schedius Lajos, a pesti egyetem tanára 413
- Scheela, Karl Wilhelm, svéd gyógyszerész, kémikus 140
- Schemnitz l. Selmečbánya
- Schilling, Franz, osztrák kormánytanácsos LXXXV
- Schilling, Friedrich, udvari titkár 704, 871
- Schiraki, szobrászművész 798
- Schlannersdorff, alezredes 484
- Schlettwein 566
- Schloissnigg, Franz br., államtanácsos 667, 669, 671, 714, 756, 785, 826, 861
- Schloissnigg, Johann Baptist br., udvari tanácsos, kabinet titkár 580, 597, 598, 635, 803, 807, 860
- Schlözer, August Ludwig, német történetíró XXI, XXII, 141, 595, 601, 625, 648, 762, 773, 775, 779, 932, 1067
- Schmidegg, Ferenc gr., zempléni birtokos 1041
- Schmidhauer András 491
- Schmidhauer Tóbiás, v. jezsuita, pécsi világi pap 491
- Schmidt 128, 888
- Schmidt, Christian Samuel, pénztáros 663

- Schmidt (Schmied), kapitány 518, 520, 523
 Schomberg br. 515
 Schönaich-Carolath, Heinrich hg. 587
 Schönbrunn 791
 Schönleben 833
 Schönwisner István, jezsuita, régész 110, 458, 1067
 Schraud Ferenc, orvos, a pesti egyetem tanára LXI, 750
 Schwartzner Márton XVI, XIX, XXI, 725, 931
 Schweiger András, pozsonyi könyvkereskedő 321
 Schwitzen br. 810
 Scipio, Publius Cornelius Aemilianus 352, 1060
 scotisták, scotizmus 32, 130, 766
 Scylla 548
 Secrétan, Philippe, a belga mozgalom egyik vezére 343
 Segesvár 730
 Segovia 118
 Sehy Ferenc, színész 1015
 Sellye 552
 Selmezbánya (Schemnitz) 328, 336, 369, 392, 627, 709, 733, 800
 — i kamaragrófság 225
 Sembery család 217
 Semendria l. Szendrő
 sémi népek 201
 Semlin l. Zimony
 Sémonville, Charles Louis, a Konvent törökországi követe 858
 Semsey András, kancelláriai tanácsos LVII, 502, 649
 Seneca 197, 250, 353
 Senj, Segnia l. Zengg
 Sensel, Michael, kancelláriai titkár 704
 Sevilla 133, 151
 Sextus Empiricus, görög filozófus 13, 357
 Seydl, Karl, cseh-osztrák kancelláriai titkár 591, 671, 705
 Siena 571
 Sigray Jakab gr. LXXVIII, LXXX, LXXXV, LXXXVIII, XC, 499, 999, 1014, 1036, 1042
 siiták 197, 732
 Siklós (Baranya m.) 634, 708
 Sinay Miklós LI, 164
 Sipos József, göttingai diák 1066—1068
 Skaricza, őrnagy 209, 211, 216, 235, 521, 522, 523, 626, 533
 Skergatics, zágrábi kanonok 708
 Skerlec Miklós, Zágráb m. főispánja 104, 601, 932
 — *Genuina constitutionis Hungariae c. rőpirata* 104
 Skócia 798
 skolaszticizmus, skolasztikusok 32, 130
 Smederevo l. Szemendria
 Smd gr. l. Schmidegg Ferenc gr.
 só ára 39, 59, 336
 Societas Eruditorum l. pesti olvasókör
 Socinus (Sozzini) Faustus 48
 Socinus, Laelius (az unitáriusok vallásalapítója) 348
 Socrates 13, 352, 946
 sóhivatal 53, 58, 71, 327
 Solon XLVI, 658, 841
 Solymár (Pest m.) 337
 Somogy m. l. megyék
 Somogyi Antal, Pest m. táblabírája 769, 936, 937
 Somogyi János, Veszprém m. alispánja 223
 Somogyi János, nádori ítélőmester 283, 317, 445, 1015, 1066
 Somssich Lázár, udvari tanácsos 221, 284, 307
 Sonnenfels, Joseph, a bécsi egyetem tanára XXIV, 141, 579, 591, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 664, 670, 671, 673, 687, 703, 762
 Sonnleitner, Ferdinand Joseph, cseh — osztrák kancelláriai fogalmazó 704
 Sopron 326, 552, 629, 729, 731, 748, 749, 1047
 Sopron m. l. megyék
 Sorbonne 32, 140, 417, 761
 Sorel, Albert 802
 Soro, Johann gr., altábornagy, bánsági parancsnok 640
 Soyer br., ny. kapitány 254, 872
 Soyerné Multz brnő 254, 872, 886, 888, 1059
 Spaits László, ferencrendi rendfőnök 681
 Spannochi, Lelio, alezredes 794
 spanyol szabadságharc l. comuneros-főlkelés
 Spanyolország, spanyolok 98, 102, 118, 121, 127, 129, 131, 132, 144, 352, 436, 454, 558, 584, 587, 597, 697, 725, 734, 760, 763, 766, 786, 788, 789, 820, 831, 854, 859, 940, 957, 988, 1008
 Sparrmann, Anders, svéd természettudós 194
 Spárta 180, 183, 192, 990
 Spendou, Joseph, apát, a bécsi egyetem tanára 662, 671
 Speyer 826, 996
 Spielberg LXXXVIII, 136
 Spielmann, Anton br., államtanácsos 344, 347, 448, 666, 667, 670, 678, 694, 702, 784, 820, 831, 855, 868, 880
 Spielmann, Jacob Reinhold, strassburgi gyógyszerész 140
 Spillenber Pál, pesti ügyvéd LX, 8, 109, 600, 601, 649, 691, 887, 929
 Spillmann, Otto 599, 625
 Spinosa, Baruch, holland filozófus 13, 33, 139, 357, 766
 Spira György CII
 Spissich János, zalai alispán XXII, L, LI, LIX, LXXXI, 37, 41, 42, 48, 49, 221, 232, 283—284, 306, 357—358, 361,

- 437—438, 775, 869, 870, 877, 881, 972, 1047, 1052
 Spissich János, levele La Languehoz 40—42
 — levelezése Szulyovszkyval 306—309
 splényi brnő l. Almásy Ignácné
 Splényi Ferenc br., váci püspök 272, 412, 470, 471, 472, 487, 489, 497, 500, 501, 502, 503, 504, 679
 Splényi Gábor br., altábornagy, Szabolcs m. főispánja 472, 484, 698
 Splényi János br., a galíciai kormányszék v. elnöke 501, 691
 Splényi József br., Temes m. főispánja XXXVII, 37, 38, 45, 642, 643, 646,
 Splényi Mihály br., tábornok 341
Staatsanzeigen l. hírlapok
 Stahel és Kilián, pesti könyvkereskedő cég 552, 757, 975
 Stahl Joseph, bécsi könyvkereskedő 794
 Stáhly György, orvos, a pesti egyetem tanára 495
 Stájerország LXXVI, LXXVIII, 465, 789, 809, 853, 962, 969, 1002, 1014
 Starhemberg Antalné gr. Tolvay Alojzia 504
 Starhemberg, Georg Adam hg., főudvarmester, Belgium kormányzója 346
 Starhemberg, Guido gr., császári tábornagy 731, 733
 Stassik Ferenc 975
Status regni Hungariae l. Martinovics munkái
 Steger abbé, a louvaini egyetem v. igazgatója 598
 Steller (Stoeller) Georg Wilhelm, német botanikus, utazó 194
 Sternberg l. Ungar-Sternberg
 Stettner József, helytartótanácsi titkár LIII 888
 Stettner Mihály, Pozsony orszgyül-i küldötte 889
 Stiria l. Stájerország
 Stockholm 823
 Stoll, Maximilián, orvos, a bécsi egyetem tanára 353, 354
 Stöger abbé, a liègei papnövelde v. igazgatója 671
 Strabon 127
 Strassburg 140, 451, 557, 581, 861, 889
 — i egyetem 140, 860
 — i jakobinus klub 860, 861
 Stratimirovics István, karlócai metropolita 774
 Strattmann, Paul, abbé, a bécsi császári könyvtár őre 452, 458, 586, 589, 593, 594, 595, 596, 597, 599, 666, 667, 668, 669, 671, 694, 705
 Strohmayer Ignác, pesti könyvkereskedő, rendőrbeségő XLVI, XLVII, XLIX, L, LI, LIX, LXVII, 110, 112, 223, 320, 321, 366, 392, 394, 413, 422, 423, 437—439, 440, 483, 600, 631, 641, 649, 750, 757, 878, 1017, 1042
 Strohmayer Ignác jelentése Spissich alispánról 437—439
 Stuart ház 99
 Studienhofkommission l. Udvari Tanulmányi Bizottság
 Stunder, Johann Jacob, koppenhágai festő 869, 870
 Stuttgart 811
 Summerand, svájci osztrák ügyvivő 962
Supplément au voyage de M. de Bougainville 118
 Susani, zenggi kereskedő család 928
 Sümeg (Zala m.) 286, 288, 657
 Svájc, svájciak XLIX, LXIV, 44, 102, 125, 135, 136, 141, 144, 147, 149, 266, 353, 355, 419, 584, 636, 639, 696, 762, 768, 780, 801, 816, 823, 829, 830, 831, 847, 962, 976, 990
 — i szabadságharc (1290) 454
 svéd jakobinusok 858
 Svéd Tudományos Akadémia 350
 Svédország, svédek 87, 99, 104, 121, 336, 338, 350, 597, 685, 697, 702, 719, 730, 786, 789, 796, 798, 801, 804, 808, 811, 815, 823, 849, 853, 859
 Swieten, Gérard, van, orvos, a bécsi egyetem tanára 353, 354, 361—364, 412, 413
 Swieten, Gottfried, van, az Udvari Tanulmányi Bizottság elnöke XLVIII, LXV, 362—364, 414, 419, 442, 448, 449, 450, 452, 458, 481, 492, 497, 502, 579, 588, 591, 593, 595, 596, 597, 666, 667, 670, 671, 673, 694, 705, 809, 847
 Szabad kir. városok XVI, XIX, 114, 330, 386—387, 506, 618, 814, 956
A' szabad köművesek nem jacobiták l. Vitéz Imre munkái
 Szabadhegyi Jeromos 774
 — *Reflexiones de reformatione cleri...* c. munkája 775
 Szabadka LIV, LXXX
 szabadkőműves páholyok (ált.) XIII, XXII XXIII, LII, LIII, LXXXIX, 46, 172, 260, 575—576, 578—586, 696
 — „Amerikai-Francia Unio” 575, 578—586, 587—599, 662—671, 683—685, 687, 689—690, 701—705, 784, 788, 860
 — „Az Egyetértéshez” 691
 — „A Hét Csillaghoz” 691
 — „A Jöreménységhez” 40
 — „A Nagylelkűséghez” 495
 — „A Nagyszívűséghez” 625, 691
 — „A Rettenthetetlen Erényhez” 691
 — Evergétán Szövetsége 587
 — „Réunion des Étrangers” (Párizs) XXII

- szabadkőműves páholyok: „Zu den drei Adlern” 794
 — „Zu den drei gekrönten Sternen” 793
 — „Zur Gekrönten Hoffnung” 784, 787, 793
 — „Zur wahren Eintracht” 793
 szabadkőművesek, szabadkőművesség
 XXII, XXVIII, LII, LXVII, LXIX
 XCV, XCVI, 8, 28, 40, 87, 92, 204,
 217, 221, 302, 411, 442, 445, 463—468,
 472, 489, 494, 498, 501, 581, 587,
 591, 684, 703, 705, 717—718, 746,
 783—789, 793—795, 801, 813, 857—
 858, 866, 877, 929 vö. illuminátusok,
 rózsakeresztesek, templáriusok
 — Angliában 455, 697, 701, 813
 — Ausztriában LXIX, 28, 453—468,
 540
 — Csehországban LXIX, 663
 — Lengyelországban LXIV
 — Magyarországon, Pest-Budán 445,
 446, 453—468, 473, 494, 502, 687,
 718
 —, Pécssett 480, 481
 szabadosok 58, 64, 78
 szabadság és egyenlőség eszméje XXII,
 LVI, LVII, LX, LXXIII, LXXVII,
 LXXVXIII, 49, 90, 103, 541, 544,
 552, 554, 626, 641, 647, 675, 853,
 898, 963, 968, 999
 szabadság fogalma 120—121, 125—126,
 799
 — védelme 117
 Szabadság és Egyenlőség Társasága LXXIV
 LXXVI—LXXVII, LXXIX,
 LXXXIX, 204, 1016, 1036, 1037 vö.
 magyar jakobinusok
 — — — igazgatói (általában) LXXVIII,
 LXXXV, LXXXVIII, 1016,
 1036, 1072
 — — — kátéja LXXV—LXXVII,
 XCVIII, 1015—1036
 — — — szabályai LXXVIII—LXXIX,
 1036—1038
 — — — tagjai LXXVIII—LXXXII
 szabadságfa állítása LVI, LXXIX, 641,
 966, 998—999
 szabadságharcok (ált.) 118
 szabadságjogok 380, 684, 742, 755, 800,
 846, 912, 918—921, 942, 963, 1019—
 1020, 1028, 1038
 — biztosítása 259, 338
 Szablik József, piarista tanár 411
 Szabó András, novi c. püspök 444
 Szabó Dávid l. Baróti Szabó
 Szabó Imre, körmendi plébános LXXX
 Szabó László l. Szentjóni Szabó
 Szabó (István?), jezsuita 110
 Szabó János, szolgabíró 935
 Szabó Sáróy Sámuel, ügyvéd 1046
 Szabolcs m. l. megyék
 Szacsavay Sándor, hírlapíró XXVI, XLVIII
 170
 Szaitz (Szeitz) Leo, szervitarendi szerzetes
 760, 761, 762, 764, 890, 1062
 Szakál (Baranya m.) 930
 Száki János, ref. prédikátor 98
 Szakmáry l. Szathmáry
 Szalacs (Bihar m.) XCII, 680
 Szalkay Antal, a nádor komornyikja 209,
 418, 446, 516, 752, 796
 Szalkszentmárton (Pest m.) 520
 Szaniszló Ágost II., lengyel király XLIX,
 444, 675, 700, 745, 762, 850
 Szányi Ferenc, a pécsi káptalan vikáriusa
 484, 486, 488
 Szapáry József gr., főispán, tanker. fő-
 igazgató 290, 305
 Szapáry Pál gr., a nádor kamarása 305
 Szapáry Péter János gr., Fiume kormány-
 zója, Szerém m. főispánja L, 42, 43,
 44, 45, 290, 305, 378, 626
 — *Hazafiak Tüköre* c. röpirata 170
 Szaploneczay József, Máramaros m. alis-
 pánja 225, 226, 228, 230, 236, 237
 szaracénok 650
 Szardínia szigete 99, 820, 831, 888, 951,
 1009
 Szarka József, egyetemi tanár 411
 Szarvas (Békés m.) 535
 Szászország, szászok 118, 141 584, 587,
 675, 697, 731, 768, 789, 801, 820,
 853, 970
 Szászvár (Baranya m.) XCII, 708, 710,
 928
 Szathmári Király József, Szabolcs m.
 alispánja 775
 Szathmári Király Miklós, Gömör m. al-
 ispánja 439
 Szathmáry (Szakmáry)? András, a pesti
 egyetem irnoka 495, 691, 889
 Szatmár 502, 728
 Szatmár m. l. megyék
 — i béke (1711) 164, 734
 Szatmárnémeti XIX, LXXX, LXXXIX
 Száva 369, 517, 615, 732
 Szécheny Sándor, a M. Kamara elnöke 958
 Széchenyi Ferenc gr. XXVI, XXXVI,
 XXXVII, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49,
 50, 190, 208, 238, 298, 321, 415, 416,
 444, 648, 747, 748, 749, 775
 — alkotmányterve 49—50, 238, 308
 Széchenyi Könyvtár l. Országos Széchenyi
 Könyvtár
 Szecsanacz Jakab, kamarai titkár LIII,
 LIV, LV, LXXIV, 878, 888—889,
 999
 Szecsujacz tábornok 642
 Szedmákyné 504
 Szeged 385, 552, 732, 750, 878
 — i béke (1444) 558
 Szegedi János, jezsuita jogtudós 140, 253
 Szeitz Leó, l. Szaitz
 Székely 833
 Székely Mózes, erdélyi fejedelem 728
 székelyek 727

- Szekér Joakim, cisztercita szerzetes 86,
720, 721, 730, 731, 734,
— *Magyarok eredete* c. könyve 720, 723,
725, 726—731, 734—735
- Szekeres Athanáz, bécsi magyar cenzor
190, 360, 705
- Székesfehérvár LXXX, 224, 691, 721,
724, 732, 758
- Szekfü Gyula XXXII, XCIX, C, 184
- Szekszárd 486
- személyes szabadság 54
- személynök l. Ürményi József
- Szemendria (Smederevo, Szendrő, Szerbia)
520
- Szemere László, Ung m. orszgy.-i követe
221, 237
- Szemere Miklós, zempléni nemes LXXXI
- Szén Antal, kamarai tiszttviselő LXXXI
- szénátus XIV, XLII
- Szendrő l. Szemendria
- Szenic (Nyitra m.) 939
- Szent Ágoston, l. Augustinus
- Szent Alajos 31
- Szent Bazil-rend l. szerzetesrendek
- Szent Bertalan-éj 946
- Szent Erzsébet 14
- Szent Ferenc, Assisi 14
- Szent Ferenc, Xavéri 432, 502
- Szent Imre, l. Imre árpádházi hg.
- Szent-Imrey Pál 1062
- Szent-Iványi János, Bars m. alispánja
230, 234, 287, 301
- Szent Jakab 213, 941
- „szent jobb” tisztelete 184—189
- — — elleni röpirat 184—189
- Szent Lajos, l. Lajos IX.
- Szent Mihály 947
- Szent Monika, l. Monika
- Szent Pál, l. Pál apostol
- Szent Szövetség XCIII
- Szent Endre (Pest m.) 369
- Szentes (Csongrád m.) 1066
- Szentgál (Veszprém m.) 58, 64, 78
- Szentgergely 504
- szentgotthárdi csata (1664) 730
- Szentgyörgyi István, sárospataki tanár 924
- Szentháromság 348, 658
- Szentírás l. Biblia
- Szentiványiné 1070
- Szentjób (Bihar m.) 463, 576
- Szentjóni Szabó László XXI, XXXV,
XLV, LIII, LXXIX, LXXXVII,
CIII, 749, 958, 959, 972, 1058, 1059
- levele Spissich Jánoshoz 972
- Szentkirályi László, Pest m. aljegyzője
934, 936
- Szentlőrinc-káta (Pest m.) 867
- Szentmarjay Ferenc XXII, L, LIII, LIV,
LVI, LIX, LXXVIII, LXXX,
LXXXV, LXXXVIII, XC, CI, CII,
267, 624—628, 641, 746, 747, 814—
834, 897, 934, 983, 990, 999, 1014,
1015, 1016, 1024, 1039, 1042, 1046,
1047, 1057, 1058, 1063—1065, 1066,
1070—1071, 1072
- Szentmarjay Ferenc baráti köre LIII,
LV, LXXIX; 267, 624, 1070
- fordításai:
- — *Nyitllevél Ferenc császárhoz* (Mar-
tinovics munkája) 814—834
- — Rousseau, *Lu contrat social* 975—
995, 1015
- — Szabadság és Egyenlőség Társasága
kátéja 1015—1036
- forradalmi magatartása LVI, 624—627
- tevékenysége a mozgalomban LVI,
1070
- Szentmarjay Imre, jószágkormányzó LXI
- Szentmiklós Alajos, tanulmányi igazgató
115, 394
- Szentpál (Bács m.) 504
- Szentpétervár, l. Pétervár
- Szentpétery Imre 486
- szentszékek 164, 660
- Szép Gabriella 999
- Szepes m. l. megyék
- szepesi városok 309, 369, 377
- Szepesség 869
- szerafikus testvérek l. szerzetesrendek
- Szerbia (Moesia), szerbek XLI, LII, LXIV,
LXVII, LXVIII, 119, 208, 209, 210,
463, 476, 518, 520, 523, 642, 677,
688, 732, 771, 816, 829, 830
- Szerdahelyi Antal, a nagyváradi jog-
akadémia tanára 439, 440, 1046
- Szerdahelyi Gábor, c. cursolai püspök 110,
224, 233, 295, 315, 318, 319
- Szerdahelyi György, váci kanonok, a pesti
egyetem tanára 444, 463, 484, 487,
493, 497, 498, 500, 502, 679, 681, 893
- Szerém m. l. megyék
- Szerémség 54, 128, 368, 772, 898, 910,
911 vö. megyék
- Szerencs 728
- szervita rend l. szerzetesrendek
- szerzetesi birtokok 838 vö. egyházi bir-
tokok, klérus javai
- szerzetesrendek (ált.) XVIII, XIX, 44,
498, 650, 680, 706, 708, 777, 813,
838, 854, 877, 1037
- bencések 115, 134, 652, 653, 710
- dominikánusok 127, 130, 131, 151, 151,
186, 435, 502, 598, 766, 930
- ferencesek (szerafikus testvérek)
LXIV, LXXXVI, 107, 435, 487, 495,
558, 605, 681, 705, 706, 707
- hieronimiták 436
- jezsuiták XLVIII, LXV, LXVII,
LXVIII, 25, 27, 28, 31, 32, 54, 105,
107, 115, 126, 130, 131, 135, 164, 189,
194, 195, 218, 273, 288, 359, 411,
412, 413, 415, 416, 423, 425, 426,
432, 436, 453—468, 476, 477, 478,
480—492, 494, 504, 544, 550, 554,
559, 572, 575, 576, 581, 584, 593,
594, 595, 596, 636—637, 650, 652,

- 653, 665, 682, 692, 699–700, 702, 707, 708, 712, 715, 758, 761, 762, 763, 764, 765, 769, 772, 788, 805, 806, 807, 808, 809, 842, 879, 891, 892, 893, 895, 933, 1045, 1062 vö. exjezsuiták
- jezsuita rend bűnei LXVI, 115, 130, 131, 151, 761–769, 776–777, 778
- – felosztása XIX, XXI, XXV, 392, 445, 447, 456, 650, 838
- – – hatalma 895–896
- – – szervezete 458–459
- – – szervezkedése 440–449, 469–472, 482–492, 493–494, 496–499, 500–507, 680–683, 809
- – – visszaállítása 471, 489
- – – visszaszorítása 453–468
- – teokratikus párt LXVI, 440–449, 451–452, 470–473, 483, 496–499, 500, 504, 585
- jezsuitizmus 24, 453–468, 489
- kapucinusok 435, 436
- pálosok XIX, 134, 141, 185, 762, 891, 892, 893
- piaristák XXXIV, LIII, XCII, 445, 446, 498, 663, 680, 691, 750, 760
- premonstreiek 89, 385
- Szent Bazil rend 364
- szerafikus testvérek I. fereucesek
- szerviták 750, 760
- szereztesrendek megszüntetése 650
- Szewusky 675
- Sziám (Hátsóindia) 437
- Szicília 702
- i vecsernye 702, 839, 855
- Szikszó (Abaúj m.) 552
- Szilézia 343, 572, 587, 676, 822, 829, 830, 853, 1004
- Szily Ádám, hadnagy, majd megyei pénztárnok XLIV, 112, 115, 116, 207, 209, 211, 243, 244, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 256–258, 389–391, 513, 516, 517, 521, 523, 530, 538, 631, 720, 884, 922–924, 956–958
- Szily János, szombathelyi püspök 293, 295, 296, 298, 300, 301, 681, 682
- Szily József, Pest m. első alispánja 115, 207, 217, 218, 223, 246, 249, 251, 252, 255, 311, 348, 508, 513, 625, 632, 769, 775, 934, 935
- Szimonidesz Lajos XCIX
- Szinnyei József 273, 290, 443, 719, 757, 1063
- Szíria 128
- Szirmay Ádám XLI
- Szirmay Antal, az eperjesi ker. tábla elnöke XXXI, L, LIII, LXXXVIII, XCII, XCIV, 204, 215, 272, 285, 294, 312, 772, 773, 999
- munkái: *Jacobinorum Hungaricorum historia* XCII–XCIII
- – *Harmincz két okok* 272
- – *Jus publicae in bona ecclesiasticorum* XXXI
- Szirmay Lászlóné LVI
- Szirmay Pál, lázónyi (Zemplén m.) birtokos L, LXXXI, 1069
- Szisztová (Bulgária) 108, 147, 314, 391, 483, 1006
- i béke XLII, 108, 270, 286, 391, 443, 720, 777, 858, 1006
- szittya erkölcsök 137, 148
- szitttyák 118, 758, 988
- szkepticizmus 13, 541
- Szklenár György, történész 110
- Szkutar (Szerbia) 463
- szlávok 781
- Szlavónia, szlávónok LXXII, 43, 44, 54, 84, 102, 211, 261, 309, 369, 370, 384, 481, 605, 617, 618, 620, 653, 775, 822, 841, 898, 910, 913, 1012
- Szlávy György, főszolgabíró LIII, LIX, LXXX, 1056, 1057, 1058, 1059, 1070
- Szlávy János, jurátus LV, LXXX, LXXXIV, 591, 814, 897, 908, 917, 918, 921, 1016, 1042, 1046, 1047, 1049, 1050, 1052, 1053
- *Egy francia fogságba esett magyar katona* c. röpirata LV, 967–969
- levelei Laszkovics Jánoshoz LXXXIV 1058–1059, 1060–1070
- tevékenysége a mozgalomban LXXX, 1059, 1070
- Szlávy Pál, kancelláriai titkár 671, 727
- Szlovákia, szlovákok 142, 771
- Szluha László, Pest m.-i esküdt 769
- Szófia 732
- Szokratész Mainomenész I. Kazinczy munkái
- Szolártsik Sándor XXI, LIII, LXXIX, LXXXV, LXXXVIII, XC, 204, 817, 927, 999, 1015, 1042, 1046, 1047, 1072
- szólásszabadság XXXIX, 371, 919
- Szolimán I., török szultán 726
- Szombathely LXII, 293, 295, 383, 443, 681, 712, 998
- Szomolnok 328
- Sztáray gr. család LXXXI, 1070
- Sztáray Kristóf gr. LIII,
- Sztáray Mihály gr. XIII, L, LV, LXI, 624, 625, 626, 627, 775, 930, 940, 1069, 1071
- Szuhányi Ferenc, az egri gimn. igazgatója 110, 1062, 1063
- Szulyovszky Menyhért, zempléni táblabíró XLIII, LIII, LXXX, LXXXI, 220, 235, 240, 268, 308, 775, 1039, 1069
- levelei Hajnóczy Józsefhez 1065–1066
- – Spissich Jánoshoz XLIII, 283–284, 306–309
- – Rhédey Lajoshoz 267–270
- politikai nézetei 268–270
- Szuma, tanár, 780
- Szűky 868
- Szűz Mária tisztelete 188
- Szvetics, hadnagy, besúgó 110, 111, 114, 480, 804

- Tábla 1. bíróságok
 tábori papok 42, 707, 709
Tabula generalis regni Hungariae l. Lipszky munkája
 Tacitus 127, 195, 250
 Tahiti (Otahtiti) szigete 118, 134, 353, 363
 takarmányszállítás 36, 38, 95
 Talmud, talmudisták 778
 táncok 791
 tankerületi főigazgatóság, főigazgatók, 114
 Tántsits Ignác, nevelő a Sztáray gr.-oknál 1070
 — levele Szentmarjayhoz 1070—1071
 Tápiószentmárton (Pest m.) 937
 Tardy Lajos CHII, 177, 1059
 Targowica 849
 — -i konföderáció 675, 771, 805
 Tarkovics Vazul, pesti joghallgató 815
 Tarnai Andor 288, 932, 959
 Tarnóczy Zsófia l. Abaffy Ferencné
 Tarquinius, római király 990
 társadalmi rendszerek (általában) 21—28
 — arisztokrácia 22, 23
 — demokrácia 22, 23, 104, 1028
 társadalmi szerződés XII, XXIV, XXXVIII
 66, 121, 158, 161, 166—167, 382, 541, 554—556, 560, 919 vö. Rousseau
 társadalom fejlődése 355—356
 Tata (Komárom m.) 286, 337, 1006
 tatárok, Tatárország 127, 426, 436, 437, 603, 614, 617, 618, 729
 távollevők követei (absentium adegati) 70, 374
Tausend und ein Irrthum l. Batthyány Alajos munkái
 Téglás J. Béla 1044
 Teleki család XXXIV
 Teleki József gr., Ugocsa m. főispánja LXXXII, XCIV, 238, 240, 242, 295, 297, 299, 302, 303, 304, 314, 924, 925, 934, 935, 936, 937, 938, 959
 Teleki Sámuel gr., erdélyi kancellár, Bihar m. főispánja LXXXI, 190, 439, 440, 894, 972, 973
 Teleki Sámuelné, Bethlen Zsuzsanna 190, 894
 Telemachos 716, 764, 825
 Tell Vilmos 454
 Temes m. l. megyék
 Temesi bánság 46, 309, 368
 Temesvár 320, 369, 377, 552, 640, 642, 682, 732, 807, 878
 templárius lovagok 455, 459, 460
 templomok ügye 262—264
 Tench sziget 201
 Tenelli páter 778
 teokraták 112, 440—442, 447, 448, 540, 548, 585 vö. szerzetesrendek: jezsuita teokratikus párt
 teremtés mondája 17, vö. világ keletkezése
 természeti jogok XVI, XXIV, XXXVIII, 49, 99, 100, 152, 157, 160, 258, 260, 266
 — törvény 351
 természettudományi elméletek 9—10
 Tertina Mihály LXVI
 Tessedik Sámuel 535
 testőrség 904
 Tevalla 533
 Théba 201
 Themistokles 244
Theoria generalis aequationum . . . l. Martinovics munkái
 Theresianum 442, 597, 680, 765
 Thomson Jack, angol költő 136
 Thorun (Thorn) városa 788, 831
 Thököly Imre, fejedelem 98, 255, 731, 732, 833, 1004, 1038
 Thugut, Franz gr., a Monarchia külügy-minisztere 704
 Thugut, Johann gr., kancelláriai titkár 962
 Tiberius, római császár XCVI
 Tibullus, Kazinczy szabadkőműves álneve 870
 Tichy István, a kassai akadémia tanára LIII, 1069
 Tige gr. 509
 Tihanyi Tamás, alországbíró LXXIX, 221, 304, 514
 tiltott könyvek 244, 392, 600, 649, 757, 773, 878, 890 vö. könyveltiltás
 Timótheus, efezusi püspök 176, 188
 Tindal, Matthew, angol filozófus 357
 Tirol XIII
 Tissot, Simon André, svájci orvos 355
 Tiston, konstantinápolyi angol követ 697
 tiszai kerületek 208, 217, 226, 265, 268, 270, 271, 288, 301, 369, 386, 652
 Tiszáninnen 925
 Tiszántúl LI, 265
 tisztviselők 52, 63, 73
 — elbocsátása 73
 — kinevezése, kiválasztása 59, 72
 titkos rendőrség XVIII, XXVIII, 418, 460—465, 540, 664, 695, 862, 931
 titkos társaságok, titkos szervezkedés LXV, 25, 28, 199, 202, 439, 440, 447, 454—462, 475, 575, 579, 581, 634, 698, 699—701, 794, 806, 857—858, 975, 1014, 1036 vö. ázsiai testvérek, evergéták szövetsége, illuminátusok, klubok, olvasókörök, rózsakeresztesek, szabadkőművesek
 Titus, Flavius Vespasianus, római császár 352, 745
 Titus Petronius 249
 tized XLVI, 57, 77, 656—658, 659
 — megszűntetése 135
 Tobenz, Daniel, bécsi egyetemi tanár 712
 toborzás 961
 Tokaj 469, 470, 489, 728, 878
 Toldy Ferenc 108, 874, 875
 Toledo 118, 454
 Tolna m. l. megyék
 Tolnai Gábor XCIII, CHII
 Tolvay Alojzia l. gr. Starhemberg Antalné
 Tomanek Sándor, ügyvéd LXXIX

- Tomasi, Giuseppe, olasz kardinális 766
 Tomesányi Ádám, a nagyváradi akadémia tanára 411, 412
 tomisták 130, 766
 Tomka 215
 Tomori Pál, kalocsai érsek 558
 Tompa László, esztergomi kanonok 940
 Tonking (Indokína) 127
 Toponár (Somogy m.) 177
 Torino 888
 Torna m. l. megyék
 Tornallya (Gömör m.) 247
 Torontál m. l. megyék
 Torquemada 940
 Toscana XLV, 103, 169, 197, 290, 362, 365, 496, 503, 505, 506, 555, 561, 571, 596, 597, 685, 695, 741—744, 778, 819
 Tóth Farkas, exjezsuita 413
 Tótország l. Horvátország
 Toulon 859
 Toulouse 766
 Tournely, Honoré, a Sorbonne tanára 32
 Török András, Árva m. főispánja 204, 957
 Török Lajos gr., kassai tanker. főigazgató XLIX, LIII, 104, 444, 445, 649, 687, 768, 881, 959, 1069
 — *Conspectus regiminis formae regnorum* . . . c. munkája 104
 török porta 108, 676, 849, 858, 859, 868, 909, 957, 996, 1002
 — orosz háború 147, 676, 696, 698, 957
 — osztrák háború l. osztrák-török
 Törökország, törökök XIV, XLIII, LXIV LXXV, LXXVI, 10, 23, 48, 71, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 112, 118, 119, 120, 127, 132, 146, 147, 148, 207, 216, 270, 309, 314, 316, 352, 390, 391, 426, 437, 483, 550, 558, 559, 560, 564, 565, 567, 568, 572, 614, 615, 696, 699, 700, 720, 725, 729, 730, 732, 733, 734, 741, 759, 774, 776, 778, 788, 796, 810, 811, 819, 830, 831, 849, 853, 858, 859, 860, 861, 881, 891, 896, 909, 957, 1006, 1009, 1014, 1041
 törvényelőtti egyenlőség LXXII, 54, 123—124, 268, 338, 915, 920, 969
 törvénybe idézés 379 vö. nemesekek jogai
 törvénycikkek :
 — Kálmán I : 25 : 656
 — Aranybulla 65, 96, 99, 102, 108, 565, 732, 957
 — 1405 I. decr. bev. 4. § : 614 ; 21 tc. 609
 — 1435 I. decr. bev. 615 ; 1. tc. 616, 617, 618, 619 ; 2. tc. 614, 615, 616, 617, 619, 620 ; 3. tc. 616, 618, 619, 621, 622 ; 4. tc. 615, 616, 618, 619, 620 ; 5. tc. 620 ; 6. tc. 614, 617, 618 ; 7. tc. 616, 621, 622 ; 8. tc. 615, 620, 621
 — 1439 : 1, 96, 3 : 563, 614, 615, 616, 622, 4 : 615, 13 : 621, 17 : 96, 19 : 616, 20 : 341, 22 : 96
 törvénycikkek : 1446 : 2, 614
 — 1454 : bev. 614, 615 ; 1 : 615, 618, 2 : 616, 617, 3 : 615, 616, 617, 618, 619, 4 : 616, 617, 618, 619, 620, 5 : 616, 617, 6 : 615, 616, 617, 619, 620, 7 : 615, 618, 622, 8 : 615, 620, 622, 623, 9 : 616, 618, 620, 12 : 622, 13 : 368, 615, 616, 621, 14 : 615, 617, 16 : 614, 615, 618
 — 1454 : 2, 563, 614, 615, 616, 617
 — 1458 : 4, 615, 8 : 653
 — 1459 : 2, 619
 — 1462 : 2, 614, 621
 — 1464 : 5, 616, 6 : 614, 7 : 616, 10 : 614, 26 : 654, 28 : 616, 621, 623
 — 1471 : 6, 614, 7 : 615, 616, 9 : 621, 623, 13 : 616, 21 : 620, 29 : 614
 — 1474 : 1, 76, 7 : 614, 615, 616
 — 1478 : 3, 614, 615, 616, 6 : 614, 615, 616, 621
 — 1485 : 3, 325, 4 : 618
 — 1486 : 6, 618, 18 : 623, 28 : 622, 31 : 620, 621, 622, 623, 61 : 621, 622, 623, 62 : 622, 64 : 376
 — 1492 : 18, 563
 — 1495 : 25, 371, 382
 — 1498 : 1, 368, 385, 17 : 563, 18 : 563, 108 : 373
 — 1504 : 1, 71, 331, 370, 957, 7 : 331, 334, 335, 379
 — 1507 : 8, 262, 277, 331, 334, 335, 961
 — 1514 : 19, 76
 — 1519 : 24, 53
 — 1532 : 28, 609
 — 1523 : 54, 260
 — 1525 : 4, 260
 — 1525 : 31, 368, 36 : 370, 37 : 370
 — 1526 : 1, 943, 2 : 60, 73, 327, 338, 373, 374, 4 : 73
 — 1534 : 8, 75
 — 1536 : 36, 328
 — 1542 : 6, 11, 75, 76
 — 1546 : 10, 75
 — 1547 : 5, 97, 33 : 328
 — 1548 : 34, 379, 36 : 379, 70 : 72, 80
 — 1550 : 5, 87, 11 : 379, 25 : 75, 31 : 80, 64 : 371, 383
 — 1553 : 7, 376, 386, 24 : 932, 952
 — 1555 : 37, 376
 — 1556 : 3, 76, 15 : 76, 17 : 376, 386
 — 1563 : 2, 308, 32 : 260
 — 1567 : 5, 607, 10 : 80
 — 1569 : 17, 379, 33 : 87, 97
 — 1595 : 3, 76, 12 : 260, 26 : 76
 — 1596 : 10, 260
 — 1597 : 46, 370
 — 1598 : 4, 76, 5 : 379, 15 : 260
 — 1599 : 7, 260, 23 : 370, 45 : 260, 932, 942, 943, 48 : 84
 — 1604 : 22, 260
 — 1606 : 1, 260, 264, 5 : 76, 368, 9 : 261, 10 : 261

- törvénycikk: 1608 : 1, 70, 258, 261, 263, 368, 371, 377, 383, 10 : 53, 11 : 53
 — 1609 : 13, 67, 380
 — 1613 : 14, 67, 23 : 80, 24 : 80
 — 1618 : 62, 379
 — 1622 : 2, 262
 — 1625 : 13, 379, 53 : 379, 61 : 384, 62 : 206, 368
 — 1638 : 33, 341
 — 1647 : 1, 258, 262, 2 : 55, 5 : 262, 264, 6 : 262, 263, 7 : 263, 8 : 263, 9 : 263, 10 : 263, 12 : 263, 13 : 263, 14 : 263, 279, 15 : 263, 75 : 341, 123 : 379, 134 : 376
 — 1649 : 12, 263
 — 1655 : 7, 243, 245, 256, 37 : 368, 377, 49 : 325, 376, 83 : 379
 — 1659 : 1, 263, 54 : 607, 76 : 341
 — 1662 : 5, 656, 29 : 660
 — 1681 : 10, 70, 12 : 331, 25 : 264, 26 : 265
- törvények (általában) 20, 601
 — értelmezésének joga 72
 — hatalma 90
 — haszna 24
 — megjavítása 145
 — világossága 64
- törvényhozó hatalom, törvényhozás XIV, 49, 51, 63, 72, 82—84, 154—155, 162, 167, 173, 205, 267, 324—325, 330, 332, 373, 382, 388, 545—546, 647, 899, 912, 914, 963, 965
- törvényhozók joga 47, 49, 68, 122, 951, 1022
 — kötelessége 24
 — szabadsága 50
- törvénykezés 1. büntetés
- Traianus, római császár 459, 745
- trákok 127
- Trattner nyomda Pesten 1060
- Trauttmansdorff, Ferdinand gr., Belgium kormányzója 345, 346, 465
- Trauttmansdorff, Johann Nepomuk gr., galíciai kormányzósági tanácsos 699
- Trenck, Friedrich br., 268, 507—516, 533, 625, 628
 — levelei Laczkovichhoz 512—514
- Trencsén 119, 369, 491, 730, 731, 1067
 — -i csata (1708) 734
- Trencsén m. l. megyék
- tridentí zsinat 462
- Triest 598, 878, 928
- Trimmel, Josef, cseh-osztrák kancelláriai titkár 794
- Tripartitum 1. Hármaskönyv
- Trnka Mihály Alajos, a pécsi akadémia tanára 486, 488, 491
- Trója 281
- Troll, Franz Xavér, lemerbergi rendőrbiztos XLIX, 108, 109, 447, 456, 457, 465, 599, 809
- trónbetöltés XII, 103—105 vö. királyság
- trónöröklés, trónutódlás 64—65, 95—100, 322, 774
- Troppau (Opava) 727
- Tsitsmány István, főhadnagy 115, 116, 209, 210, 211, 213, 243, 394, 521, 523, 526, 884
- Tuchl Sebestyén, pesti kávéháztulajdonos 930
- tudományok fejlesztése 168, 174
- tudományos szocializmus 8
- Tuillériák 782, 825, 863
- tulajdonjog 1. magántulajdon
- Tura (Pest m.) 776
- Turmező (Turopolje), Zágráb m. 370
- Turóc m. l. megyék
- Turócszentmárton 359
- Turopolje 1. Turmező
- Túrós Péter, ócsai ref. prédikátor LXXX
- Türelmi Rendelet XXIII, LXIV, 44, 258, 271, 721
- Türy László, itélőmester LXXXII
- Tűzföld (Délamerika) 134, 353, 563
- Tyndale, William, angol teológus 13, 139
- Tyrnau 1. Nagyszombat
- Udvari Kamara 1. kamara
- Udvari Számszék 588, 590, 797, 662
- Udvari Tanulmányi Bizottság LXV, 361, 362, 412, 413, 414, 416—417, 452, 458, 497, 598, 835
- Ugocsa m. l. megyék
- Újguinea 201
- újoncozás XII—XIII, LII, LVII, LX, LXIV, LXXII, 36, 37, 38, 95, 161, 307, 331, 881, 896, 957, 961, 1008 vö. toborzás
- újságok 1. hírlapok
- Újzélánd (Zelandia) 118, 126, 134, 353
- Ulászló I., magyar király 296, 558, 725
- Ulászló II., magyar király 97, 120, 262, 263, 264, 559, 721
- Ulm 860,
- Umlauf, Leopold, német irodalmár 364
- Ung m. l. megyék
- Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten 1. hírlapok
- Ungarn-Sternberg, Johann Friedrich gr. 793
- Unger (Ungar) könyvtáros 663
- Ungvár 237, 961
- unitáriusok 47, 48, 50, 55, 348
- Uppsala (Svédorsz.) 823
- uralkodó hatalma 146, 208
 — — korlátozása 208
 — rezervált jogai 63, 942—943, 950—955
- Urbain kisasszony 634
- urbéri bizottság 438
 — rendelkezések, ügyek XII, 325, 466, 653
- Uriás, zsidó hadvezér 403
- úrészék 83 vö. bíráskodás
 — -ek megszüntetése 57
- Ursel hg.-i család
- Uza Sándor 378
- Uzsovich 339

- Über besondere Eigenschaften des Zirkels*
1. Martinovics munkái
- Über das Knallgold* 1. Martinovics munkái
- Über die Grundstoffe der Laugensalze*
1. Martinovics munkái
- Über ein Salz* 1. Martinovics munkái
- Über eine Luftpumpe* 1. Martinovics munkái
- ügyvédek 80, 153–154, 904
- Ürményi József, személynök XLI, XLVII, LX, LXXXVI, 210, 216, 217, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 213, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 250, 257, 258, 292, 302, 303, 305, 309, 311, 313, 315, 317, 318, 319, 441, 444, 457, 464, 502, 506, 515, 523, 533, 538, 642, 681, 682, 718, 879, 958
- Ürményi Mihály, zombori kamarai adminisztrátor 642
- Vác XXXIV, LV, LXXXIX, 272, 361, 448, 462, 470, 484, 487, 489, 499, 500, 501, 503, 504, 731, 776, 939, 1061
- vadászat 791
- Vágújhely (Neustadt, Nyitra m.) 54
- Vahot Imre XCIII
- Vaidinger Mátyás, pécsi könyvkereskedő, 115
- Vajkovics Imre, kalocsai nagyprépost, almissai c. püspök 273, 764, 765
– *Censura religionario-politica libelli* c. munkája
- Valenciennes 886, 889
- Valerius, Maximus. római történetíró 758
- vallás, vallások XXIII, 9, 11, 47, 323, 719, 890, 958, 966 vö. primitív vallások
– ellenesség 193, 267, 357, 363, 457, 489
– eredete 192–203
– filozófia 1. filozófia
– különbségek 103
– szabadság XXXV, 85, 90, 258–308, 316, 326–327, 348, 919, 965, 1010, 1038
– ügyi bizottság 659
– – rendeletek, tárgyalások 258–308
– üldözés 97
- vallási fanatizmus XXIII, 14, 97, 131, 144, 156, 157, 268, 584, 777
– türelem XXV, XXXV, 26, 35, 44, 90, 470, 471, 567, 737
– visszaélések 855
- vallástalanság (ateizmus, ateisták) XX, XXIII, XXVII, LIV, LVI, LXV, 8, 31, 48, 352, 626, 965
- vallásváltoztatás 13, 265, 511
- Vallaszki Pál 110
- Vallis 1. Wallis
- valmyi csata (1792) 825, 862
- Vályi K. András, a pesti egyetem tanára 112, 1060,
- vámok XIV, 902, 1008, 1012
- Van der Eupen, belga nacionalista vezető politikus 121, 441, 444, 445, 470, 484, 487, 488, 489, 503, 558, 559, 571
- Van der Noot, belga nacionalista vezető politikus 488
- Van Swieten 1. Swieten
- Vanel, francia publicista 251
– *Histoire des troubles de Hongrie* c. munkája 251
- Váradolaszi (Bihar m.) 995
- Várady Zsigmond LXVI, XCVII
- Varasd (Warasdin) XXVIII, 369, 634
- Varasd m. 1. megyék
- Varga Zoltán CII
- Vargyas (Udvarhelyszék) 210
- Vargyasi Daniel 1. Daniel
- Varennes (Franciaország) 824
- vármegyék 1. megyék
- várnai csata 558, 832
- városi tanács LII, 81, 770, 956
- városok 73, 77, 81, 771 vö. szabad kir. városok
– országgyűlési képvisellete 369
- Varsó 58, 444, 458, 489, 514, 676, 700, 805, 997, 998, 1066
- Vas János Nepomuk, a nagyváradi gimn. tanára 472
- Vas m. 1. megyék
- Vasa (Wasa), svéd királyi család 99
- vásárjog 952
- Vaskapu (hágó, Hunyad m.) 391, 443
- Vasquez, Gabriele, spanyol jezsuita 130
- Vatikan 130, 551, 598, 708, 712, vö. pápaság
- Vay család XXXI, L, 304
- Vay Dániel br. 304
- Vay István, pécsi tanker. főigazgató 222, 225, 226, 229, 230, 231, 236, 239, 241, 242, 304, 312, 314, 318, 361, 444
- Vay József, helytartótanácsos XXXIV, 218, 224, 228, 230, 232, 237, 240, 299, 300, 302, 304, 316, 319, 863, 925, 973
- Vázsonyi Vilmos XCVI
- Vécsey-huszárezred 1. hadsereg
- Vécsey Miklós br., magyar kamarai tanácsos LXXXI, 305, 1062
- Végh Péter, tárnokmester 718
- végrehajtó hatalom XIV, 67–71, 77, 267, 325, 388–389, 901, 902, 914, 920, 965
- végrendelkezési jog 604
- vegyes házasságból született gyermekek vallása 271, 272, 879, 930, 941, 972,
- véleményszabadság 1. szólásszabadság
- Velenice, veleniceiek 71, 96, 141, 823, 854, 886
- Velthemius 139, 140
- Vendée 888, 996
- vendek 193
- Venegas, Miguel, spanyol jezsuita 195
- Venus (istenő) 27, 145, 183, 349
- Verbász folyó 369
- Verbiest, Ferdinand, jezsuita hittérítő 426, 432
- Verdun 761

- Vergennes de Gravier, Charles, francia diplomata és államférfi 139, 355
 Vergilius 127, 244, 248, 269, 273, 356, 390, 537, 745, 876
 Verhovác Miksa, zágrábi püspök 458, 471, 487, 489, 687, 775, 792, 795, 998, 999
 Verhovszky Sámuel, ügyvéd LIII, LXXIX, 999, 1013
 Vérmező LXXXVIII
 Verniaud, Pierre Victurnien, francia politikus LV, 889
 Verőce m. l. megyék
 Versailles LXXXV, 551, 824
 — i nemzetgyűlés l. francia nemzetgyűlés
 Versec (Temes m.) 642, 682
 Verseghy Ferenc XIX, XXV, XXVI, XXIX, XXX, XXXI, XXXIII, XXXV, XXXIX, XLV, LIII, LX, LXIV, LXXIX, LXXXVI, 46, 172, 175, 176, 190, 192–203, 194, 747, 876, 891, 892, 893, 894, 895, 998, 999, 1001, 1042, 1046, 1047, 1052–1054, 1063
 — életrajzi adatai 890–896
 — elleni vizsgálat LX, LXIV, 890–896
 — — felségsértési per 999
 — levele Koppi Károlyhoz 290–291
 — munkái:
 — — *A magyar asszonyi nemzethez* (1790) 189–192
 — — *A magyar haza anyai szózata* (1790) 170–176
 — — *A religiónak eredetéről* (1790) 192–203
 — — *Emlékeztető oszlop* (1790) 171
 — — horvát forradalmi vers fordítása LXXIX, 998–1001
 — — Marseillaise fordítása l. Marseillaise
 — — Millot, *A világ történetei* c. könyvének fordítása (1790) XXXIII, XXXV, LVII, 189–190, 192–193, 876, 890–896, 949
 — politikai nézetei 890–896
Verseuche über das Knallgold l. Martinovics munkái
 vérszerződés 659
 Veszprém LXXX, 290, 369
 Veszprém m. l. megyék
 Victorinus de Chorebo, Sinai Miklós álneve LI
 Viczay Mihály gr. 305
 Vidin 732
 Vidos 523
 Viktor Amadé III., szárd király 819, 888, 1009
 világ keletkezése 19 vő. teremtés mondája
 Vincze János, főhadnagy 209, 210, 211, 213, 216, 233, 243, 247–248, 521, 523, 526
 Vins l. De Vins
 Violan, bécsi kereskedő 794
 Virág Pál, debreceni diák XXXIII
 Virágh László, nagyváradi ügyvéd LXXX
 Visegrád 731
 Vitéz Imre, Zemplén megyei birtokos 1062
 — *A szabadkőművesek nem jacobiták* c. munkája 1062
 Vitéz Mihály, havasalföldi vajda 727
 vláchok 85, 617, 618, 771, 781, 910, 911, 971, 1009,
 Vlassich (Wlassich) Mihály, kancelláriai tanácsos 712
 Voegt Hedvig LVI, 1050
 Vogel Anton, udvari tanácsos 860
 Volney, Constantin François, francia író 762, 788, 1017, 1018, 1019, 1020,
 Voltaire XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXXIV, LIV, 136, 172, 189, 393, 395, 422, 762, 765, 1044
Vorlesungen über die Experimentalphysik l. Martinovics munkái
Vox clamantis in deserto l. Abaffy Ferenc
 Vuchetich Mátyás, a kassai akadémia tanára LIII, 641, 1069
 Vuchetich, Nikolaus, udvari káplán 794, 861
 Vukovár 35, 37, 40, 41
 Waldapfel József 179, 814
 Waldeck-dragonoyosezred l. hadsereg
 Wallis, Michael Johann gr., a Haditanács elnöke 233, 236, 237, 238, 239, 519, 526, 538
 Walter 960
 Warasdin l. Varasd
Was geht Ungarn der Krieg mit Frankreich an l. röpiratok
 Washington György XLIX, 454, 762, 836, 837
 Watteroth, Heinrich Joseph, bécsi egyetemi tanár, cenzor 540, 551, 579, 580
 Wattignies 957
 Weber Péter, pozsonyi nyomdász 939, 941
 Weigel, Joseph 583
 Weimar, bécsi nyomdász 551, 552
 weimari hg. 96
 Weingand, pesti könyvkiadó 190, 717
 Weingarten, Ádám, udvari tanácsos 705
 Weissenburg (Elzász-Lotharingia) 957
 Weissengruber, prof. 491
 Weisshaupt Ádám, müncheni egyetemi tanár 589
 Werbőczy István XII, XLIV, 140, 150, 151, 152, 160, 168, 382, 560, 564, 607, 610, 611, 654, 840, 913, 953
 Weser folyó 119
 Wesselényi Miklós br. LXXXII
 Wesselényi-összeesküvés (1671) 731
 westfáliai béke (1648) 729
 Weszprémi István, orvos 110
 whig párt 139

- Widmann, Anton, cseh-osztrák kancelláriai fogalmazó 591, 670, 671, 704
- Wiegand, pesti kávé 509, 511
- Wieland 136, 1060
— *Szokratész Mainomenész* c. munkájának ford. l. Kazinczy munkái
- Wiener Zeitschrift l. hírlapok
- Wiener Zeitung l. hírlapok
- Wieser, Siegfried, a bécsi egyetem tanára 591, 671
- Wietoris (Vietoris) Jonathan, a soproni evangélikus gimn. igazgatója 748, 749
- Wilson, Patrick, angol asztronomus 140
- Windisch Éva 746
- Winterl, Jakab József, orvos, a pesti egyetem tanára 413
- Wohlgemuth Fülöp, kanonok XXVI
- Wolff, Christian, jogfilozófus XXIII, XXXVI, 140
- Woller, Ignaz Joseph, udvari ágens 704
- Wolsey, Thomas, angol biboros 129
- Wucherer, Georg Philipp, bécsi könyvkereskedő és kiadó 422
— *Eine Beilage zum Pasquill* c. röpirata 422
- Wunsch 347
- Wurmser, Dagobert Siegmund gr., császári tábornok 793, 887
- Zábráczky József, c. püspök 224, 226, 227, 313, 318, 795
- Zachariasievich, Theodor, egyháztörténész 364
- Zágráb (Agram) LXI, LXXIX, 86, 369, 384, 385, 411, 463, 489, 609, 654, 691, 708, 774, 792, 795, 799, 970, 998, 999
— i akadémia 411
- Zakariás, pápa 128
- Zakariás, próféta 185
- Zala m. l. megyék
- Zalaegerszeg 86
- zálogjog 74
- Zápolyai János, magyar király 97, 720, 721, 726, 727, 832
- Zaránd m. l. megyék
- Zay László br. 271
- Zemplén m. l. megyék
- zene 791
- Zengg 928
- Zénon, görög filozófus 22
- Zenta 732
- Zerbach (Csehország) 512
- Zeschwitz-vértesszereg l. hadsereg
- Zeus 201
- Žgurics Ferenc, Orczy László írnoka XXII, 623—628
- Žichy Ferenc gr., főpohárnokmester 242, 293
- Žichy Károly gr., országbíró XLI, XLVII, LXXXVI, 187, 211, 216, 225, 231, 243, 247, 250, 257, 290, 294, 295, 296, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 313, 217, 318, 415, 416, 442, 503, 512, 515, 523, 535, 538, 645, 681, 687, 692, 718, 889, 957, 958, 1008, 1038
- Zillner, Friedrich 254
— *Grosse Wahrheiten und Beweise* c. munkája 254
- Zimmermann 833
- Zimony (Zemun, Semlin) 214, 233, 520, 1012
- Zinkendorf l. Nagycenck
- Zinzendorf, Karl gr., államminiszter, 590, 598, 671, 673, 719, 797, 815
- Zinzendorf, Ludwig, az Udvari Számszék elnöke 719
- Zippe, August, kanonok, a Tanulmányi és Cenzurabizottság ülnöke 598, 671, 704, 809, 847, 854, 855
- Zólyom (Altsohl) 731
- Zólyom m. l. megyék
- Zombor 642
- Zombory Mihály, a debreceni ker. tábla ülnöke 1046
- Zoroaster 203, 658
- Zrínyi család 98
- Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér 329, 729, 730, 935
- „Zu den drei Adlern” l. szabadkőműves páholyok
- „Zur Gekrönten Hoffnung” l. szabadkőműves páholyok
- Zürich LXII, 962
- Zweibrücken 996
- Zwerbach (Csehország) 512
- Zwingli, Ulrik 13
- Zsák J. Adolf, 495
- Zsámbok (Pest m.) 337
- zsarnokság LV, LVI, 23, 24, 25, 26, 33, 49, 94, 122, 144, 156, 159, 169, 174, 180, 205, 471, 504, 531, 544, 545, 581, 664, 755, 780, 800, 815, 834, 846, 874, 917, 921, 966, 1014, 1038, 1063
— elleni harc 581—582
- zsellérek XVII vö. jobbágyok
- Zsenyei János, zempléni nemes LXI
- zsidók 118, 126, 137, 147, 157, 175, 222, 266, 326, 352, 558, 567, 651, 737, 759, 776, 778, 780, 978, 1033
— vallásszabadsága 85
- Zsigmond, magyar király 96, 120, 309, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 721, 725, 728, 746, 832
- Zsivkovics Cyrill, pakraczi gör. keleti püspök 774, 775
- Zsolnai Dávid kanonok 290, 296, 305
— *Processus summarius aug. et helv. confessionum* c. munkája 290

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

	Lap
Spissich János arcképe (Ehrenreich Sándor Ádám rézmetszete Kaergling János Tóbiás rajza után. Kazinczy minden munkái VI. Pest 1813.)	40
Részlet Hajnóczy József „Egy magyar hazafi gondolatai” c. röpiratából	58
Részlet Hajnóczy József alkotmánytervéből	66
Martinovics Ignác „Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae” c. munkájának címlapja	112
Verseghy Ferenc arcképe (Höfel Balázs rézmetszete Avenarius festménye után. Magyar Történelmi Képcsarnok)	192
Részlet Óz Pál országgyűlési naplójából	230
Martinovics Ignác „Levél II. Lipót császárhoz” c. röpiratának első oldala	342
Martinovics Ignác. (Ismeretlen egykorú vízfestménye. Ernst Lajos gyűjteményéből közölte Gerevich Tibor—Genthon István: A magyar történelem képeskönyve. Bp. 1935. 189 l.)	448
Hajnóczy széljegyzetei egy nevelésügyi törvénytervezetre	834
Cházár András arcképe (Prixner Gottfried rézmetszete Gyurkovits rajza után. Annales Evangelici. IX. Buda 1803.)	940
Szlávy János „Egy francia hadifogságba esett magyar katona följegyzései” c. röpiratának első oldala	966
A Reformátorok Társasága kátéjának első oldala. Szlávy János másolata	1002
A Reformátorok Társasága kátéjának utolsó oldala. Hajnóczy József másolata	1014
Részlet a Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéjából. Laczkovics János fordítása és írása	1028
Részlet a Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéjából. Szentmarjay fordítása. . .	1034
Verseghy Ferenc Marseillaise fordítása.	1052

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	Lap V
Bevezetés	
I. fejezet : A demokratikus értelmiség 1790-ben	XI
II. fejezet : Patrióták és demokraták	XLI
III. fejezet : A magyar jakobinus összeesküvés	LXIV
IV. fejezet : A magyar jakobinus mozgalom elfojtása	LXXXIII
V. fejezet : A magyar jakobinus mozgalom történeti irodalmának rövid áttekintése	XCI

Iratok

Rövidítések jegyzéke	3
1. 1787. „Filozófiai értekezés avagy a leleplezett természet.” Martinovics Ignác anonym munkája	7
2. 1790 január 29. Szerém megye rendeiének felirata II. József királyhoz az alkotmány visszaállítása érdekében	35
3. 1790 február 19. Spissich János jószágkormányzó levele La Langue János doktorhoz, Hajnóczy megnevesítése ügyében	40
4. 1790 február—május. Hajnóczy József anonym röpiratai az ország- gyűlési alkotmányreformról	46
a) 1790 február. „Egy magyar hazafi gondolatai néhány az ország- gyűlésre tartozó dologról”	50
b) 1790 május vége vagy június eleje. „A magyar országgyűlésen javasolandó törvények lényege”	61
5. „A szabad haza egy hű polgárának értelme Magyarország karaihoz és rendeihez” Koppi Károly anonym röpirata	88
6. 1790 április. „Ausztria uralma Magyarországon.” Berzeviczy Gergely anonym röpirata	92
7. 1790 április—1791 december. „Beszéd Magyarország főrendeihez és köznemeseihez.” Latinul írta Martinovics Ignác, magyarra átdolgozta Laczkovics János	105
a) 1790 április. „Oratio ad procures et nobiles regni Hungariae.” Martinovics anonym röpirata	105
b) 1791 december. Laczkovics jegyzetei a magyar átdolgozás függé- lékében	149
8. 1790 tavasza. „A magyar haza anyai szózata az országgyűlésre készülő magyarokhoz.” Verseghy Ferenc anonym röpirata	170
9. 1790 május 14. Czadray István levele Őz Pálhoz, II. József elhibázott politikájáról és a nemzeti visszahatásról	177
10. 1790 tavasza. „A franciaországi zendülésre.” Ismeretlen által írt költemény	179

	Lap
11. 1790 tavasza. „Szent István király levele.” Anonym röpirat a „szent jobb” tisztelete ellen	184
12. 1790 tavasza. „A magyar asszonyi nemzethez, úgymint a haza-gyermekek nevelőjéhez.” Verseghy Ferenc ajánlása Millot-fordítása elején	189
13. 1790 tavasza. „A religiónak eredetéről és előmeneteléről.” Verseghy Ferenc tanulmánya	192
14. 1790 július. Abaffy Ferenc öngazolása, az országgyűlési esküt letenni vonakodó főrendek ellen tett kijelentése ügyében	203
15. 1790 július—1791 március. A Graeven-huszárezred tisztjeinek folyamodása az országgyűléshez és az országgyűlés ezzel kapcsolatos magatartása	207
a) 1790 július 5. A Graeven-huszárezred tisztjeinek folyamodványa az országgyűléshez, hogy a magyar ezredek magyar vezetés alá kerüljenek	209
b) 1790 augusztus 12—13. Öz Pál naplója az országgyűlés alsó táblájának üléséről. Az ülés tárgya: a Graeven-tisztek ügye	213
c) 1790 december 4. Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics István alispánhoz, az országgyűlés magatartásáról	243
d) 1790 december 15. Laczkovics János levele Vincze János főhadnagyhoz, az országgyűlés magatartásáról	247
e) 1790 december 22. Laczkovics János levele Szily József alispánhoz az országgyűlés magatartásáról	249
f) 1790 december 23. Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics István alispánhoz, az országgyűlés magatartásáról	250
g) 1790 december 27. Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics István alispánhoz, az országgyűlés magatartásáról	252
h) 1790 vége. Laczkovics János levele Szily Ádám hadnagyhoz, az országgyűlés magatartásáról és saját bosszúvágyáról	253
i) 1790 december 31. Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics István alispánhoz, az országgyűlés magatartásáról	254
j) 1791 március 28. Laczkovics János levele Szily Ádám hadnagyhoz, az országgyűlés magatartásáról, saját terveiről	256
16. 1790 július—1791 február. A protestánsok vallásszabadságának ügye az országgyűlésen	258
a) 1790 nyara. „A protestánsok vallásszabadságáról.” Hajnóczy József közjogi tanulmánya	259
b) 1790 július 16. Szulyovszky Menyhért levele Rhédey Lajos táblabíróhoz, a klérus hazaáruló magatartásáról	267
c) 1790 december. „A róm. kat. vallású rendek nyilatkozata.” Abaffy Ferenc anonym röpirata	270
d) 1790 december 6. Szulyovszky Menyhért levele Spissich János alispánhoz az országgyűlés magatartásáról	283
e) 1791 február 8. Öz Pál naplója az országgyűlés alsó és felső táblájának közös üléséről. Az ülés tárgya: a vallásügyi törvény elfogadása	284
f) 1791 február 16. Szulyovszky Menyhért levele Spissich János alispánhoz, az országgyűlés egy részének szegyeteljes viselkedéséről	306
17. 1790 november 17. Öz Pál naplója az országgyűlés alsó táblájának üléséről. Az ülés tárgya: mennyi legyen a királynak adandó koronázási ajándék, s a jobbágyok vagy a nemesek fizessék-e?	308
18. 1790 szeptember. „Közjogi értekezés a magyar királyi hatalom korlátairól.” Hajnóczy József anonym tanulmánya	319
19. 1790 december közepe. „Levél II. Lipót császárhoz.” Martinovics Ignác anonym röpirata a Habsburg-birodalom külpolitikai helyzetéről	341

20. 1791 január 10. Laczkovics János levele Darvas József helytartótanácsoshoz, a klérus országgyűlési magatartásáról és a keresztény vallások megreformálásának szükségességéről	347
21. 1791 március 19. Halotti búcsúztató De Capuano Alajos leMBERGI orvos-professzor sírjánál. Írta és elmondotta Martinovics Ignác	349
22. 1791 május 23. Hajnóczy József levele Spissich János alispánhoz, a megyék egymásközi levelezését eltöltő uralkodói rendeletről	357
23. 1791 május—június. Martinovics pályázik a pécsi tankerület főigazgatói állására	361
a) 1791 május 25. Martinovics levele Van Swietenhez, a Tanulmányi bizottság elnökéhez, melyben támogatását kéri	362
b) 1791 június 3. A Magyar Kir. Kancellária elutasító véleménye	364
24. 1791 eleje. „Közjogi értekezés Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről.” Hajnóczy József anonim tanulmánya	365
25. 1791 június 16. Laczkovics János levele Szily Ádám volt hadnagyhoz, arról, hogy ellenségeit megveti és várja a bosszú idejét	389
26. 1791 tavasza: „A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember.” Valószínűleg németből magyarra átdolgozta Laczkovics János	391
27. 1791 július-október. Martinovics pályázik a pesti egyetem természet-tani és mechanikai tanszékére	410
a) 1791 augusztus 28. Martinovics levele Van Swietenhez, a Tanulmányi Bizottság elnökéhez, melyben támogatását kéri	414
b) 1791 szeptember 2. A pesti egyetem bölcsészeti karának fölterjesztése a Magyar Kir. Helytartótanácsához	416
28. 1791 július 18. Martinovics II. Lipót király számára készített önéletrajza	418
29. 1791 augusztus. „A Jézus-társaságbéli szerzeteseknek Kínából való kiűzetése.” Rautenstrauch német eredetijéből magyarra fordította Laczkovics János	422
30. 1791 augusztus 11. Strohmayr Ignác könyvkereskedő jelentése Gotthardihoz, Spissich alispánnal való bizalmas beszélgetéséről	437
31. 1791 augusztus—december. Martinovics bizalmas jelentései, följegyzései a jezsuiták és illuminátusok magyarországi titkos szervezkedéséről és az ellenük fogandósítandó rendszabályokról	440
a) 1791 augusztus 24. Martinovics jelentése Gotthardihoz a magyarországi jezsuita-teokratikus pártról	440
b) 1791 szeptember 7. Martinovics jelentése Gotthardihoz a budai „jezsuita páholy” üléséről	443
c) 1791 szeptember 17. Martinovics levele Gotthardihoz a magyarországi jezsuitákról	446
d) 1791 szeptember 28. Martinovics levele Gotthardihoz a bécsi illuminátusok társaságába való felvételéről	450
e) 1791 október eleje. Martinovics emlékirata a jezsuita és illuminátus társaságok kiirtásáról	453
f) 1791 október 21. Martinovics levele Gotthardihoz a magyarországi jezsuiták terveiről	469
g) 1791 október 21. Martinovics kérvénye II. Lipót királyhoz; tanácsosi címmel a nádor mellé való beosztását kéri	473
h) 1791 október 22. vagy 23. Martinovics levele Gotthardihoz; sürgeti kinevezési kérelme elintézését	474
i) 1791 október 28. Martinovics levele Gotthardihoz, Pászthory Sándornál tett látogatásáról	476
j) 1791 november 4. vagy 5. Martinovics levele Gotthardihoz kir. tanácsosi kinevezése hatásáról	478

	Lap
k) 1791 november 22. vagy 23. „Politikai elmélkedés a magyarországi jezsuiták és illuminátusok káros terveiről.” Martinovics följegyzése Gotthardi számára	480
l) 1791 november vége. Martinovics levele Gotthardihoz az „Oratio ad Proceres” magyar fordításáról és az illuminátusok gyűléséről	492
m) 1791 december 12. Martinovics levele Gotthardihoz arról, hogy Kondé érsek kifogásokat támasztott szerzetesi kötelekből való elbocsátásának érvényessége ellen	494
n) 1791 december 22. Martinovics levele Gotthardihoz a magyarországi illuminátus egyház feloszlásáról	496
o) 1792 január 8. Martinovics levele Gotthardihoz a jezsuita teokraták váci üléséről, az egri és kalocsai útján hallottakról	500
32. 1791 október—november. Laczkovics János levelei Trenck Frigyeshez	507
a) 1791 október 11. Laczkovics levele Trenckhez; kéri, módolja ki, hogy a hadseregbe visszavegyék; ismerteti politikai álláspontját	509
b) 1791 október 16. Laczkovics levele Trenckhez a klérusról és a keresztény vallásról	510
c) 1791 november 10. Laczkovics levele Trenckhez arról, hogy az uralkodó papok által kormányoztatja az országot	511
d) 1791 november 24. Laczkovics levele Trenckhez; kéri, nevezze meg rágalmazóit, hogy eljárhasson ellenük	514
33. 1791 augusztus—november. Laczkovics János próbálkozásai a hadseregbe való visszakerülésre	516
a) 1791 augusztus. Laczkovics II. Lipót király számára készített önigazoló jelentése	517
b) 1791 november 14. Laczkovics levele Szily Ádámhoz az udvarhoz beadott folyamodványáról	520
c) 1791 november 20. Laczkovics levele Szily Ádámhoz saját érdemeiről	532
d) 1791 november 26. Laczkovics levele Szily Ádámhoz; tudatja, hogy az uralkodó elutasította kérését	535
e) 1791 november 30. Laczkovics levele Szilyhez a személyét ért mellőztetésről	536
34. 1791 vége. „Kifogások a francia alkotmány ellen.” Martinovics anonim röpirata	538
35. 1791 vége. „Védőbeszéd a magyar főurak és nemesek által megvádolt II. Lipót császár-király mellett.” Martinovics anonim röpirata	549
36. 1792 január 30. Martinovics Ignác fölterjesztése II. Lipót királyhoz: felajánlja szolgálatait, udvari kémikussá való kinevezését és 2—4000 Ft fizetést kér	574
37. 1792 január—február. Martinovics Ignác bizalmas jelentései a bécsi demokratikus társaságokról	478
a) 1792 január 31. Martinovics jelentése a bécsi illuminátus páholyba való fölvételéről	578
b) 1792 február 7. Martinovics jelentése az illuminátusok boroszlói gyűléséről	586
c) 1792 február 12. Martinovics jelentése az illuminátus páholy archonjainál tett látogatásáról	588
d) 1792 február 18. Martinovics jelentése a bécsi illuminátusok érzelmeiről	591
e) 1792 február 22. Martinovics jelentése a bécsi illuminátusok vezetőivel folytatott beszélgetéseiről	594
38. 1792 május. „Értekezés a különböző közterhekről.” Hajnóczy József anonim tanulmánya	600

39. 1792 „Az ország védelméről.” Hajnóczy József töredékes közjogi tanulmánya	612
40. 1792 február 13. Zgurics Ferenc följelentése Orczy László br. kamarai alelnök és Szentmarjay Ferenc ateista és republikánus tevékenységéről	623
41. 1792 február 22. Laczkovics János följegyzése II. Lipót király számára a budai kerületi biztosi állással járó kötelességekről	628
42. 1792 március. Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz	631
a) 1792 március 2. Martinovics levele Laczkovicshez, Ferenc királyról, eddigi megbízatásuk érvényben maradásáról	631
b) 1792 március 7. Martinovics levele Laczkovicshez, arról, hogy sorsukat illetően bizakodó	632
43. 1792 március. Martinovics harca I. Ferenc király kegyéért	633
a) 1792 március 4. Gotthardi fölterjesztése Ferenc királyhoz, melyben ismerteti Martinovics eddigi szolgálatait	633
b) 1792 március 29. Gotthardi fölterjesztése Colloredo gr. miniszterhez; támogatást kér maga és Martinovics számára	636
c) 1792 március vége. Martinovics beadványa Ferenc királyhoz; ismerteti életét és képességeit	638
44. 1792 február-március. Martinovics emlékiratai Magyarország alkotmányának megváltoztatására	640
a) 1792 március 15. Martinovics fölterjesztése Ferenc királyhoz, arról, hogyan kellene a nem-nemeseket országgyűlési képviselőhez juttatni	643
b) 1792 március 15. Martinovics fölterjesztése Ferenc királyhoz, arról, hogyan kellene Magyarország alkotmányát átalakítani	645
45. 1792 tavasza. „A katolikus egyházi rendről Magyarországon alkotott törvények kivonata.” Hajnóczy anonim értekezése	648
46. 1792 március-április. Martinovics bizalmas jelentései a monarchiabeli titkos illuminátus, jezsuita és arisztokrata szervezkedésekről	662
a) 1792 március 3. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi és prágai illuminátusokról	662
b) 1792 március 8. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi illuminátusokról	665
c) 1792 március 10. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi illuminátusokról	668
d) 1792 március 20. Martinovics levele Gotthardihoz Fekete János gr. megbízatásáról	671
e) 1792 március 22. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi és magyarországi illuminátusokról	672
f) 1792 március 29. Martinovics jelentése Gotthardihoz a magyar illuminátusok terveiről	674
g) 1792 április 13. Martinovics jelentése Gotthardihoz a magyarországi arisztokratikus és jezsuita összeesküvésről	678
h) 1792 április 18. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi illuminátusokról	683
i) 1792 április 21. Martinovics jelentése Gotthardihoz a magyarországi illuminátusokról	686
j) 1792 április 27. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi illuminátusokról	689
k) 1792 május 2. Martinovics jelentése Gotthardihoz a magyarországi illuminátusokról	690
l) 1792 május 3. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi illuminátusokról	692
m) 1792 május 11. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi közeposztály hangulatáról, a legfrissebb világpolitikai hírekről, politikai és személyi javaslatairól	694

	Lap
—) 1792 május 22. Martinovics jelentése Gotthardihoz a lengyelországi titkos mozgalmakról és a francia jakobinusok terveiről	699
o) 1792 május 29. Martinovics jelentése Gotthardihoz a francia jakobinusok terveiről és a bécsi illuminátusokról	701
p) 1792 május 30. Martinovics jelentése Gotthardihoz; közli a bécsi illuminátusok névsorát	703
47. 1792 március-október. Martinovics elismerteti szerzetesi kötelékből való kilépése törvényességét és megszerzi a szászvári apát címet	705
a) 1792 március 14. Martinovics kérvénye Ferenc királyhoz	710
b) 1792 március 15. Martinovics újabb kérvénye Ferenc királyhoz	712
c) 1792 május 14. Martinovics levele Gotthardihoz, hogy járjon közben az uralkodónál ügyében	712
d) 1792 október 8. Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz ellenségei megszégyenüléséről, a szászvári apátság elnyeréséről és személyét érintő egyéb ügyekről	714
48. 1792 március-április. Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz	715
a) 1792 március 30. Martinovics levele Laczkovicshez; reméli, beosztják valamelyik kancelláriára	715
b) 1792 április 19. Martinovics levele Laczkovicshez; tanácsolja, jöjjön Bécsbe, de ne menjen katonának	716
49. 1792 április 10. Laczkovics János jelentése Gotthardihoz, Aigner kapitány páholyalapítási megbízatásáról, az exjezsuiták klubjáról és más hírekről	717
50. 1792 április-május. „A magyar történeteknek rövid rajzolatja.” Laczkovics János anonym munkája	719
51. 1792 április 15. Hajnóczy levele Kovachich Márton Györgyhöz	746
52. 1792 május 10. Strohmayr Ignác könyvkereskedő jelentése Gotthardihoz, Schraud és Koppi professzorok forradalmi nézeteiről	750
53. 1792 június-július. Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz	751
a) 1792 június 1. Martinovics levele Laczkovicshez; ajánlja, kérjen kihallgatást a királynál	751
b) 1792 június 4. Martinovics levele Laczkovicshez; tanácsokat ad neki	752
c) 1792 június 19. Martinovics levele Laczkovicshez a királyi kihallgatás ügyében	753
d) 1792 július 6. Martinovics levele Laczkovicshez; tudatja, hogy az egyházügyi bizottság elismerte szekularizációját	754
e) 1792 július 18. Martinovics levele Laczkovicshez, kettejük ügyének állásáról	755
54. 1792 július. „Vádbeszéd a cenzorok ellen.” Martinovics anonym röpirata	756
55. 1792 augusztus. „A magyar királyság állapota 1792-ben.” Martinovics anonym röpirata	770
56. 1792 augusztus 16. Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz, kettejük ügyének állásáról	781
57. 1792 augusztus. Martinovics bizalmas jelentései a monarchiabeli demokratákról és illuminátusokról	783
a) 1792 augusztus közepe. Martinovics jelentése Gotthardihoz az illuminátusok frankfurti gyűléseiről	783
b) 1792 augusztus 21 vagy 22. Martinovics jelentése Gotthardihoz az illuminátus szervezkedés terjedéséről	786
c) 1792 augusztus 22. Martinovics kérvénye Colloredo gr. miniszterhez, udvari alkalmaztatása ügyében	789
d) 1792 augusztus 28. Martinovics jelentése Gotthardihoz; közli az újabban fölvetett bécsi illuminátusok névsorát	793

58. 1792 szeptember 4. Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz ; tudósítja ügyének állásáról	795
59. 1792 szeptember-október. Martinovics bizalmas jelentései a monarchia-beli demokratákról és illuminátusokról	797
a) 1792 szeptember 20 körül. Martinovics jelentése Gotthardihoz az illuminátusok és jakobinusok terveiről	797
b) 1792 október eleje. Martinovics jelentése Colloredo gr. miniszterhez az illuminátusok törekvéseiről	800
c) 1792 október 6. Martinovics levele Colloredo gr. miniszterhez ; figyelmezteti, hogy miniszterháza szövetkeztek ellene.	803
d) 1792 október 7. Martinovics jelentése Colloredo gr. miniszterhez a lengyelországi forradalmi szervezkedésről	804
e) 1792 október 8. Martinovics jelentése Colloredo gr. miniszterhez a monarchiabeli illuminátusok mozgolódásairól	806
f) 1792 október 18. Martinovics jelentése Gotthardihoz a Habsburg-ház ellen szőtt külső és belső tervekről	809
g) 1792 október 26. Martinovics jelentése Gotthardihoz a monarchia-beli demokraták és illuminátusok mozgolódásairól	812
60. 1792 október 7. „Nyílt levél Ferenc császár és királyhoz.” Martinovics anonym röpirata	814
61. 1792 ősze. Hajnóczy széljegyzetei egy nevelésügyi törvénytervezetre.	834
62. 1792 október 29. Gotthardi fölterjesztése Colloredo gr. miniszterhez ; jelenti, hogy Martinovicsot meghívták a francia konventbe	846
63. 1792 október-december. Martinovics bizalmas jelentései a francia jakobinusok terveiről és a monarchiabeli demokraták mozgolódásairól ...	849
a) 1792 október 30. Martinovics jelentése Gotthardihoz ; külpolitikai híreket közöl	849
b) 1792 november 1. Martinovics jelentése Gotthardihoz a bécsi demokraták terveiről	851
c) 1792 november 2. Martinovics jelentése Gotthardihoz a jakobinusok és demokraták terveiről	852
d) 1792 november 18. Martinovics jelentése Gotthardihoz a magyarországi illuminátusokról és a francia jakobinusok terveiről	856
64. 1792 november 4. Kohlmayer Sámuel ügyvéd jelentése Gotthardihoz a magyarországi hangulatról	862
65. 1792 november 30. Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz saját ügyének állásáról	864
66. 1792 december 10. Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz ; francia és bécsi eseményekről tudósítja	865
67. 1792 december 29. Laczkovics János levele öccséhez, Laczkovics Lászlóhoz a klérus és a főurak ellen vívott harcáról	867
68. 1793 eleje. Ambrózy Gábor kir. fiskális levele Abaffy Ferenchez a francia háború híreiről	868
69. 1793 január 16. Kazinczy Ferenc levele Spissich János alispánhoz Lanassza fordításáról	869
70. 1793 január. Pergen gr. rendőrminiszter fölterjesztése Ferenc királyhoz Martinovics prágai küldetése ügyében	870
71. 1793 február 3. Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz legutóbbi kiküldetéséről és arról, hogy ügyét szíven viseli	871
72. 1793 február-március. Batsányi János levelei Aranka Györgyhez	873
a) 1793 február 10. Küldi néhány versét, de ne mutassa meg senkinek, mert sok kém ólálkodik, s a józanul gondolkodókra hamar rámondják, hogy jakobinus	874

	Lap
b) 1793 március 19. Veszedelemes helyzetben van: a jórán ész ellenségei új erőre kaptak és minden módon ártani akarnak neki	875
73. 1793. Ismeretlen epigrammája a franciákról, a fény terjesztőiről	877
74. 1793 március-május. Martinovics jelentései magyarországi útjáról ...	877
a) 1793 március 26. Gotthardi jelentése Colloredo gr. miniszterhez a nyugtalanító magyarországi hírekről	878
b) 1793 május 18. Martinovics levele Gotthardihoz magyarországi útjáról	880
75. 1793 május 4. Laczkovics János levele Balassa Ferenc grófhhoz; támogatását kéri, hogy visszajuthasson a hadseregbe	882
76. 1793 május-június. Martinovics levelei Laczkovics Jánoshoz	885
a) 1793 május 21. Laczkovics iránt érzett barátságáról, a forradalom készülődéséről, a francia háború híreiről	885
b) 1793 június. Örül a megyék bátor kiállításának. Hírek a bécsi hangulatról és a francia háborúról	887
77. 1793 május 30. Hajnóczy levele Szecsanacz Jakab kamarai titkárhoz; közli a Moniteur május 8—11-i számainak tartalmát	888
78. 1793 július 22. Ismeretlen följegyzése a rendőrminisztérium számára arról, hogy a jezsuiták hogyan vezették félre az uralkodót Verseghy Millot-fordítása ügyében	890
79. 1793 ősze. Imádság alakjában írt röpirat. Győzelmet kér a franciák meg a lengyelek számára	896
80. 1793 augusztus-szeptember. Martinovics Magyarország számára készített alkotmányterve és az új alkotmány érdekében írt röpiratai	896
a) 1793 augusztus eleje. Magyarország új alkotmányának terve	897
b) 1793 augusztus. Tájékoztató a megyék számára, hogy az ország szabadságát milyen magatartással menthetik meg. Martinovics anonym röpirata	908
c) 1793 augusztus. Felhívás az országgyűlési követekhez. Martinovics anonym röpirata	911
d) 1793 augusztus. Felhívás a magyar néphez az emberi jogok és az új alkotmány érdekében	916
e) 1793 szeptember. „Azon titkos okok, amelyek miatt az országgyűlés egybehívását minél későbbre igyekeznek halasztani.” Martinovics anonym röpirata	921
81. 1793 augusztus 10. Laczkovics János levele Szily Ádámhoz; kifejti véleményét a magyar nemességről	922
82. 1793 augusztus 27. Óz Pál levele Kazinczyhoz; megköszöni, hogy Sárospatakra professzornak ajánlotta	924
83. 1793 szeptember. Martinovics jelentései a magyarországi demokratákról és jakobinusokról	926
a) 1793 szeptember eleje. Martinovics levele Pergen gr. rendőrminiszterhez; tiltakozik az ellen, hogy megfigyelteti őt, és híreket közöl a magyarországi jakobinusokról	926
b) 1793 szeptember 10. Martinovics jelentése Pergen gr. rendőrminiszterhez a magyarországi jakobinusok szervezkedéséről	928
84. 1793 augusztus—1794 március. A megyék harca a sajtószabadságért ...	931
a) 1793 augusztus 27—29. Óz Pál jegyzőkönyve Pest megye közgyűléséről	934
b) 1793 szeptember 9. Gömör megye fölterjesztése a Helytartótanácsához	938
c) 1793 szeptember 30. Bihar megye fölterjesztése a Helytartótanácsához	948

d) 1794 január 27. Ferenc király kioktatja a megyéket az uralkodói jogokról	953
85. 1793 november 3. Laczkovics János levele Szily Ádámhoz; hazai és külföldi hírekről tudósítja	956
86. 1793 november-december. Batsányi János levelei Kovachich Márton Györgyhöz	958
a) 1793 november eleje. Kéri, szóljon érdekében a Helytartótanácsnál, a Sahlhausen cenzor által ellene indított hajszában	959
b) 1793 december 23. Hírek az újonccozásról s Gömör megye fölterjesztéséről a sajtószabadság ügyében	960
87. 1793 december vége. Pergen gr. rendőrminiszter jelentése Ferenc királyhoz a magyar- és horvátországi elégedetlenek terveiről	962
88. 1793—1794. Abaffy Ferenc töredékes följegyzései az emberi jogokról, a magyarországi bajok okairól, jogi és politikai kérdésekről	963
89. 1794 eleje. Egy francia hadifogságba esett magyar katona följegyzései. Szilávy János befejezetlen röpirata	967
90. 1794 január 12. A magyarországi elégedetlenekről és jakobinusokról szóló titkos jelentések hivatalos kivonata	969
91. 1794 január 21. Ismeretlen jelentése az erdélyi hangulatról	970
92. 1794 február 21. Kazinczy Ferenc levele Hajnóczy Józsefhez a Bihar megye közgyűlésén történekről	971
93. 1794 tavasza. Rousseau: Du Contrat Social c. munkájának magyar fordítása. Készítette: Szentmarjay Ferenc	975
94. 1794 március vége. Lukács Pál ügyvéd levele Paitzkoffer Antal lakatoshoz a franciaországi hírekről	995
95. 1794 április 8. Martinovics levele Laczkovics Jánoshoz; hazai és külföldi híreket közöl	997
96. 1794 április. A zágrábi szabadságfára kifüggesztett vers, mely felszólítja a horvátokat, hogy ne harcoljanak a franciák ellen.....	998
97. 1794. április. <u>A Magyarországi Reformátorok Titkos Társaságának Kátéja. Írta Martinovics Ignác</u>	1002
98. 1794 május. <u>A Szabadság és Egyenlőség Társaságának Kátéja. Írta Martinovics Ignác. Magyarra fordította Szentmarjay Ferenc</u>	1015
99. 1794 május. A Szabadság és Egyenlőség Társaságának regulái	1036
100. 1794 május 14. Felhívás Zemplén megye egybegyűlt rendeihez, hogy rázzák le az ausztriai ház igáját. Anonym röpirat	1039
101. 1794 tavasza. „Vox clamantis in deserto.” Abaffy Ferencnek a papságot gúnyoló költeménye	1042
102. 1794 tavasza. A Marseillaise latin, német, magyar és szlovák fordítása	1046
a) A Marseillaise latinul. Abaffy Ferenc fordítása	1049
b) A Marseillaise németül	1050
c) A Marseillaise magyarul. Versegly Ferenc fordítása	1052
d) A Marseillaise szlovákul. Abaffy Ferenc fordítása	1054
103. 1794 nyara. „Ó, pannónok, ó, ti húnok.” Versben írt anonym röpirat, mely fegyverbe hívja a magyarokat az uralkodó ellen	1055
104. 1794 július 12. Kazinczy Ferenc levele Hajnóczyhoz a magyar színház tervéről és a nagykárolyi főispáni beiktatáson történekről	1056
105. 1794 július 21. Szilávy János jurátus levele Laczkovics Jánoshoz a titkos társaságok nagyváradi szervezkedéséről	1058
106. 1794 július 24. Kazinczy Ferenc levele Hajnóczyhoz a sajtószabadságról folytatott vitájáról.	1060

	Lap
107. 1794. Hiergeist Ferenc joghallgató töredékes följegyzései a despotismusról, a lélek halandó voltáról, az istenről és a szabadságról	1063
108. 1794 augusztus 5. Szulyovszky Menyhért levele Hajnóczyhoz a franciák elleni hadiadóról, a lengyel szabadságharc híreiről	1065
109. 1794 augusztus 5. Hajnóczy József levele Sipos József göttingai diákhoz, a jezsuiták előreöréséről, Kazinczy Diogenes-fordításának betiltásáról	1066
110. 1794 augusztus 7. Saurau gr. jelentése Ferenc királyhoz a magyarországi elégedetlenség mozgólódásairól	1068
111. 1794 augusztus 10. Szilágy János jurátus levele Laczkovicshoz a bécsi forradalomról és a titkos szervezkedés előrehaladásáról	1069
112. 1794 augusztus 21. Tántsits Ignác nevelő levele Szentmarjayhoz ; kéri, tudósítsa a Martinovics elfogatásával kapcsolatos fejleményekről ...	1070
113. 1794 szeptember 11. Erdélyi László jurátus levele ismeretlenhez ; kilátástalan és nyomorúságos helyzetéről, a politikai változás lehetőségéről, Martinovics vallatásáról és a pesti elfogadásokról	1071
Név és tárgymutató	1073
Mellékletek jegyzéke	1131

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

26. 019/1.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár